This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

+ *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.
+ *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.
+ *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.
+ *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at `http://books.google.com/`

Det här är en digital kopia av en bok som har bevarats i generationer på bibliotekens hyllor innan Google omsorgsfullt skannade in den. Det är en del av ett projekt för att göra all världens böcker möjliga att upptäcka på nätet.

Den har överlevt så länge att upphovsrätten har utgått och boken har blivit allmän egendom. En bok i allmän egendom är en bok som aldrig har varit belagd med upphovsrätt eller vars skyddstid har löpt ut. Huruvida en bok har blivit allmän egendom eller inte varierar från land till land. Sådana böcker är portar till det förflutna och representerar ett överflöd av historia, kultur och kunskap som många gånger är svårt att upptäcka.

Markeringar, noteringar och andra marginalanteckningar i den ursprungliga boken finns med i filen. Det är en påminnelse om bokens långa färd från förlaget till ett bibliotek och slutligen till dig.

Riktlinjer för användning

Google är stolt över att digitalisera böcker som har blivit allmän egendom i samarbete med bibliotek och göra dem tillgängliga för alla. Dessa böcker tillhör mänskligheten, och vi förvaltar bara kulturarvet. Men det här arbetet kostar mycket pengar, så för att vi ska kunna fortsätta att tillhandahålla denna resurs, har vi vidtagit åtgärder för att förhindra kommersiella företags missbruk. Vi har bland annat infört tekniska inskränkningar för automatiserade frågor.

Vi ber dig även att:

- Endast använda filerna utan ekonomisk vinning i åtanke
  Vi har tagit fram Google boksökning för att det ska användas av enskilda personer, och vi vill att du använder dessa filer för enskilt, ideellt bruk.
- Avstå från automatiska frågor
  Skicka inte automatiska frågor av något slag till Googles system. Om du forskar i maskinöversättning, textigenkänning eller andra områden där det är intressant att få tillgång till stora mängder text, ta då kontakt med oss. Vi ser gärna att material som är allmän egendom används för dessa syften och kan kanske hjälpa till om du har ytterligare behov.
- Bibehålla upphovsmärket
  Googles "vattenstämpel" som finns i varje fil är nödvändig för att informera allmänheten om det här projektet och att hjälpa dem att hitta ytterligare material på Google boksökning. Ta inte bort den.
- Håll dig på rätt sida om lagen
  Oavsett vad du gör ska du komma ihåg att du bär ansvaret för att se till att det du gör är lagligt. Förutsätt inte att en bok har blivit allmän egendom i andra länder bara för att vi tror att den har blivit det för läsare i USA. Huruvida en bok skyddas av upphovsrätt skiljer sig åt från land till land, och vi kan inte ge dig några råd om det är tillåtet att använda en viss bok på ett särskilt sätt. Förutsätt inte att en bok går att använda på vilket sätt som helst var som helst i världen bara för att den dyker upp i Google boksökning. Skadeståndet för upphovsrättsbrott kan vara mycket högt.

Om Google boksökning

Googles mål är att ordna världens information och göra den användbar och tillgänglig överallt. Google boksökning hjälper läsare att upptäcka världens böcker och författare och förläggare att nå nya målgrupper. Du kan söka igenom all text i den här boken på webben på följande länk `http://books.google.com/`

Skrifter utgivna av K. Humanistiska vetenskapss... i Uppsala

K. Humanistiska vetenskapssamf... i Uppsala

Digitized by Google

LIBRARY
OF THE
UNIVERSITY OF CALIFORNIA.
GIFT OF
Upsala K. Humanistiska Vetenskaps. Samfundet
Class 682.6
V. 8

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Af Kongl. Humanistiska Vetenskaps-Samfundet i Uppsala utgifna skrifter.

I kommission hos Akademiska Bokhandeln (C. J. Lundström) i *Uppsala* och Otto Harrassowitz i *Leipzig*.

Band I:

ERDMANN, A., Über die Heimat und den Namen der Angeln.
PIEHL, K., Om betydelsen af termen kanón och lämpligheten af dess användning inom den egyptiska konstens historia.
ERDMANN, A., Die Grundbedeutung und Etymologie der Wörter Kleid und Filz im Germanischen, nebst einem Exkurse.
BURMAN, E. O., Die Transscendentalphilosophie Fichte's und Schelling's dargestellt und erläutert.
NORDWALL, J. E., Om svenska riksrådets utveckling mot centralisation under Gustaf II Adolf.

Band II:

GÖDEL, V., Katalog öfver Upsala Universitets Biblioteks fornisländska och fornnorska handskrifter.
NYLANDER, K. U., Inledning till Psaltaren.
ALMKVIST, H., Mechilta Bo Pesachtraktaten med textkritiska noter, parallelställen ur Talmud och Midrasch, samt inledning och glossar.
DANIELSSON, O. A., De voce ΑΙΖΗΟΣ quaestio etymologica.
PERSSON, P., Nyare undersökningar på den Plautinska prosödiens område.

Band III:

STAVE, E., Om källorna till 1526 års öfversättning af Nya Testamentet.
ALMKVIST, H., Ein türkisches Dragoman-Diplom aus dem vorigen Jahrhundert, in Faksimile herausgegeben und übersetzt.
BURMAN, E. O., Om Schleiermachers kritik af Kants och Fichtes sedeläror.
PERSSON, P., De origine ac vi primigenia gerundii et gerundivi latini.
WADSTEIN, E., Der umlaut von **a** bei nicht synkopiertem **u** im altnorwegischen.
LUNDSTRÖM, V., Ein Columella-Excerptor aus dem 15. Jahrhundert.

Band IV:

KJELLÉN, R., Riksrättsinstitutets utbildning i Sveriges historia.
STAVE, E., Om källorna till 1541 års öfversättning af Nya Testamentet.
WAHLUND, C., Die altfranzösische Prosaübersetzung von Brendans Meerfahrt, nach der Pariser Hdschr. Nat.-Bibl. fr. 1553 von neuem mit Einleitung, lat. und altfrz. Parallel-Texten, Anmerkungen und Glossar herausgegeben.

Band V:

SAHLIN, C. Y., Om den etiska seden.
ALMKVIST, H., Ein samaritanischer Brief an König Oscar, in Faksimile herausgegeben und übersetzt. Mit einer Schrifttafel von J. Euting.
NOREEN, A., Svenska etymologier.

Digitized by Google

SKRIFTER

UTGIFNA AF

KONGL. HUMANISTISKA VETENSKAPS-SAMFUNDET

I

UPPSALA

BAND VIII

LIBRARY OF THE UNIVERSITY OF CALIFORNIA

UPPSALA
AKADEMISKA BOKHANDELN
(C. J. LUNDSTRÖM)

LEIPZIG
OTTO HARRASSOWITZ

Digitized by Google

Gett
K. H. V-S.
i Uppsala.

UPPSALA 1902—1904
ALMQVIST & WIKSELLS BOKTRYCKERI-AKTIEBOLAG

Digitized by Google

INNEHÅLL.

Öfversikt öfver Kongl. Humanistiska Vetenskaps-Samfundets i Uppsala verksamhet under åren 1900—1903 . . . . . p. V
Ledamotsförteckning . . . . . » XI

1. SAMUELSSON, J., Ad Apollonium Rhodium adversaria.
2. EDÉN, N., Den svenska centralregeringens utveckling till kollegial organisation i början af sjuttonde århundradet (1602—1634).
(Mit einem Résumé in deutscher Sprache).
3. MEYER, E. A., Englische Lautdauer. Eine experimentalphonetische Untersuchung.
4. AHLENIUS, K., En kinesisk världskarta från 17:de århundradet.
(Mit einem Résumé in deutscher Sprache).
5. VARENIUS, O., Räfsten med Karl XI:s förmyndarstyrelse. II. Den undersökande kommissionen af år 1675.
(Avec un résumé en français).
6. SUNDSTRÖM, R., och LITTMANN, E., En sång på Tigrē-språket, uppteckna d, öfversatt och förklarad af R. S. Utgifven och öfversatt till tyska af E. L.

Digitized by Google

Digitized by Google

Öfversikt öfver Kongl. Humanistiska Vetenskaps-Samfundets i Uppsala verksamhet under åren 1900—1903.

Ifråga om personalförhållanden är först att nämna, att Samfundet under den tid, som förflutit sedan den senaste berättelsens afgifvande (se 'Skrifter' b. III), lidit flera smärtsamma förluster. Den 31 Dec. 1900 afled Rektorn vid Uppsala universitet Professor *O. J. Alin,* den 8 April 1901 f. Professorn *I. S. Landtmanson,* och den 21 Nov. s. å. Domprosten *K. U. Nylander.*

Under samma tid hafva, utom de i ett tillägg till nästföregående berättelse (a. st. s. VI n. 1) nämnde, följande Herrar blifvit invalde i Samfundet: Professor *E. Stave* (1901), Professor *K. J. V. Sjögren* (1901), Docenten *P. O. Varenius* (1902), Docenten *K. J. M. Ahlenius* (1902), Docenten *E. S. Staaff* (1902) och Professor *L. O. J. Söderblom* (1903). Samfundet räknar alltså för närvarande 43 ledamöter, hvaraf 19 å den filosofisk-historiska och 24 å den filologiska afdelningen[1]. I öfrigt hänvisas till den härnedan (s. XI) bifogade ledamotsförteckningen.

Uppdragen att tjänstgöra såsom Samfundets eller dess afdelningars ämbetsmän hafva under de ifrågavarande åren varit fördelade på följande sätt.

1. Samfundet i sin helhet: ordförande Herrar *Erdmann* (1900), *Edfeldt* (1901), *Wahlund* (1902), *Boëthius* (1903); v. ordförande Herrar *Edfeldt* (1900), *Wahlund* (1901), *Boëthius* (1902), *Piehl* (1903); sekreterare undertecknad (1900—1901, 1903) och Herr *Persson* (1902); såsom skattmästare har fortfarande Herr *P. A. Geijer* fungerat.

---

[1] Före föreliggande berättelses tryckning hafva i Febr. 1904 ytterligare tvänne ledamöter, e. o. Professorerna *C. L. A. A. Reuterskiöld* och *N. Edén,* invalts å Samfundets filosofisk-historiska afdelning.

Digitized by Google

2. Filosofisk-historiska afdelningen: ordförande Herrar *Burman* (1900), *Nyström* (1901), *Bygdén* (1902), *Rudin* (1903); v. ordförande Herrar *Bygdén* (1900—1901), *Nyström* (1902), *Boëthius* 1903; sekreterare Herrar *v. Schéele* (1900—1902) och *Varenius* (1903).

3. Filologiska afdelningen: ordförande Herrar *Knös* (1900), *Persson* (1901), *Johansson* (1902), *Andersson* (1903); v. ordförande Herrar *Lundell* (1900), *Knös* (1901), *Persson* (1902), *Johansson* (1903); sekreterare undertecknad (1900—1901, 1903) och Herr *Persson* (1902).

För år 1904 hafva följande ledamöter blifvit utsedde till ämbetsmän: Herr *Piehl,* Samfundets ordförande, Herr *Bygdén,* dess v. ordförande, Herr *P. A. Geijer,* dess skattmästare; Herr *v. Schéele,* den filosofisk-historiska afdelningens ordförande, Herr *Rudin,* dess v. ordförande, Herr *Varenius,* dess sekreterare; Herr *Wide,* den filologiska afdelningens ordförande, Herr *Andersson,* dess v. ordförande, samt undertecknad, denna afdelnings och tillika Samfundets sekreterare.

I kommittéen för beskrifningarne öfver Stockholms stad och öfver Uppland har 1901 Herr *Boëthius* inträdt i det efter framlidne Professor *Alin* ledigvordna rummet; i öfrigt är dess sammansättning oförändrad, och den består alltså, efter de på hösten 1901 försiggångna valen för treårsperioden 1902—1904, af Herrar *Sahlin, Annerstedt, Boëthius, P. A. Geijer* och *Erdmann.*

Med undantag af tvänne tillfällen, hvarvid på grund af särskilda omständigheter förhandlingarne måst inskränkas till förvaltningsärenden, hafva vetenskapliga föredrag hållits vid samtliga ordinarie sammankomster, såsom inhemtas af följande öfversikt.

1. Vid Samfundets allmänna sammankomster hållna föredrag:

1900 d. 18 April. Herr *Tottie:* En kyrklig lifsbild från de sista decennierna af vår storhetstid.
» d. 1 Okt. Herr *Johansson:* Om de nyaste forskningarne i Armenien.
» d. 26 Nov. Herr *H. Lundström:* Nya bidrag till de kyrkliga böckernas (psalmbokens och bibelöfversättningens) historia under Karl XI:s regering.

Digitized by Google

1901 d. 26 Febr. Herr *Wiklund:* När kommo svenskarne till Finland?
» d. 24 April. Herr *Noreen:* Två olika slag af frågesatser.
» d. 23 Sept. Herr *V. Lundström:* Byzantinaren Laskaris Kananos' reseanteckningar från de nordiska länderna.
» d. 12 Nov. Herr *Sjögren:* Om förarbetena till 1734 års lag.
1902 d. 28 Febr. Herr *Wide:* Mykeniska gudabilder och idoler.
» d. 28 April. Herr *Rydberg:* Om inklinationsföreteelser i franskan.
» d. 24 Sept. Herr *Stave:* Den judiska apokalyptiken.
1903 d. 27 Febr. Herr *Ahlenius:* Om en kinesisk världskarta från det sjuttonde århundradet.
» d. 2 Maj. Undertecknad: Om det nyligen funna fragmentet af Timotheos' 'Perserna'.
» d. 28 Sept. Densamme: Nyare etruskologisk litteratur.
» d. 23 Nov. Herr *Staaff:* Om suffixet *-ie* i franskan och några därmed sammanhängande frågor.

2. Vid den filosofisk-historiska afdelningens sammankomster hållna föredrag:

1900 d. 1 Febr. Herr v. *Schéele:* De olika åsikterna om de grekiska sofisterna.
» d. 31 Mars. Densamme: Några ordminnes-experiment.
» d. 29 Okt. Densamme: Om s. k. färgad hörsel.
1901 d. 2 Febr. Herr *Bygdén:* Bidrag till Stockholms äldre historia.
» d. 17 April. Herr *Nyström:* Öfversikt af den ekonomiska utvecklingens historia under 1800-talet.
» d. 1 Nov. Herr *K. R. Geijer:* Om »doktor Godmans» lefnadsvishet.
1902 d. 7 Mars. Herr *Bygdén:* Den romerska index.
» d. 27 Maj. Herr *Rudin:* Om psalmdiktaren Kolmodin.
» d. 3 Nov. Herr v. *Schéele:* Pedagogiken såsom universitetsämne.
1903 d. 29 Jan. Herr *Varenius:* Bilagorna till Karl XI:s förmyndarstyrelses berättelse af 1672.
» d. 30 Mars. Densamme: Undersökningskommissionens af år 1675 arbetsprogram och första realisationsåtgärder.
» d. 30 Okt. Densamme: Om statsreglering i England.

3. Vid den filologiska afdelningens sammankomster hållna föredrag:

1900 d. 12 Jan. Herr *Wadstein:* En ny anglosaxisk runristning med bilder ur Sigurdssagan.
d. 28 Mars. Herr *Johansson:* Om det lykiska språket enligt nyare forskningar.
» d. 30 Okt. Herr *Knös:* Om Westcotts och Horts teori för den nytestamentliga textkritiken.

Digitized by Google

1901 d. 4 Febr. Herr *P. A. Geijer:* Om grefvinnan de Boufflers och hennes i en nyligen utkommen fransk publikation utgifna brefväxling med Gustaf III.
» d. 28 Mars. Undertecknad: Om det verbala »suppletiv-väsendet» i de äldre indoeuropeiska språken.
» d. 4 Nov. Densamme: 1) Om tvänne nyligen utkomna arbeten angående Homer; 2) Bidrag till tolkningen af en ny grekisk inskrift.
1902 d. 14 Jan. Herr *Rydberg:* Utvecklingen af lat. *illui, illei* inom franska språkområdet.
» d. 27 Mars. Herr *Persson:* Bidrag till latinsk lexikografi och etymologi.
» d. 28 Okt. Herr *Noreen:* Suffixafljud i fornnordiskan.
1903 d. 2 Febr. Herr *Johansson:* Hittiterfrågan.
» d. 4 April. Herr *P. A. Geijer:* Dantes skrifter och frågor om deras äkthet.
» d. 23 Okt. Herr *Wiklund:* Namnet Luleå och de forna nationalitetsförhållandena i Norrbotten.

Angående de publikationer, hvilkas ombesörjande åligger Samfundet, har jag att nämna följande.

Samfundets 'Skrifter'. I denna serie hafva under ifrågavarande skede 17 större och mindre arbeten blifvit utgifna; 6 däraf bilda Skrifternas 7:e band, 5 äro intagna i det nu under utgifning varande 8:e, de öfriga ingå i 3:e, 4:e och 6:e banden, som därigenom blifvit afslutade. Under tryckning äro för närvarande 2 afhandlingar, af hvilka den ena är afsedd att bilda afslutningen af det 8:e och den andra början af det 9:e bandet.

Staden Stockholms historia. I följd af de stora anspråk, som det samtidigt igångsatta företaget beträffande landskapet Uppland visat sig ställa såväl på Samfundets ekonomiska resurser som på deras tid och kraft, som hafva att ombesörja redaktionen af detta senare verk, har Samfundet sett sig nödsakadt att tillsvidare inskränka arbetet å den ifrågavarande uppgiften till utgifningen af den grundläggande urkundsamlingen. Beslutet härom fattades på hemställan af redaktören, Dr. *K. Hildebrand,* å Samfundets sammankomst den 28 Febr. 1902. Af nyssnämnda, såsom i nästföregående berättelse (a. st. s. X) nämndes, af Stockholms Herrar Stadsfullmäktige genom ett större anslag understödda publikation hafva hittills tvänne häften utgifvits under titel: »Urkunder till Stockholms historia, med understöd af stadens medel utgifna af K. Hum. Vet.-Samf. genom

Digitized by Google

K. Hildebrand. I. Stockholms stads privilegiebref 1423—1700», h. 1—2, Stockholm, Wahlström & Widstrand (i komm.) 1900—01. Det tredje häftet, hvarmed serien af privilegiebref torde komma att afslutas, är till stor del tryckt och väntas blifva färdigt under loppet af år 1904.

Beskrifningen öfver landskapet Uppland. I fråga härom har Samfundet att med vördnadsfull och liflig tacksamhet erkänna det verksamma bistånd, som i och för detta arbete såväl från regeringens som från andra myndigheters sida kommit detsamma till del och hvarigenom det ifrågavarande verkets utarbetning och offentliggörande i väsentlig mån blifvit möjliggjorda. Genom Nådiga brefvet af den 25 Maj 1900 beviljade Kongl. Maj:t ett anslag å 4,000 kr., att med halfva beloppet utgå under hvartdera af åren 1900 och 1901. Hösten samma år anslog Uppsala läns landsting till inlösen af 100 exemplar af verket ett belopp af 1,200 kr., och samtidigt fattade Stockholms läns landsting enahanda beslut, med den tilläggsbestämmelsen, att Samfundet i mån af påfordran skulle för ett pris af 12 kr. pr exempl. ställa ytterligare högst 20 exemplar till landstingets förfogande. Slutligen beviljade år 1901 Västmanlands läns landsting ett anslag å 960 kr. till inlösen af 80 exemplar.

Den definitiva planen för verkets utgifvande fastställdes å en Samfundets extraordinarie sammankomst den 9 Maj 1901. Härvid beslöts: 1) att utgifva verket på Samfundets eget förlag; 2) att såsom förlagskapital af Samfundets »egna fond» bevilja en kredit å högst 6,000 kr. mot 4 proc. årlig ränta å det uttagna beloppet; 3) att med tacksamhet mottaga ett af Herrar *Erdmann, P. A. Geijer, K. Hildebrand* och *Nyström* framställdt erbjudande af en garantifond å 2,500 kr., afsedd att afhjälpa nu oförutsedda, men tilläfventyrs längre fram sig yppande ekonomiska svårigheter. Denna fond, hvartill Herr *Erdmann* tecknat 1,000 och hvar och en af de öfriga Herrarne 500 kr. och för hvilken samtlige bidragande skulle äga att ansvara i den ofvan angifna ordningen, skulle från och med ingången af år 1904, i mån af behof, få anlitas som ett räntefritt lån, hvilket sedermera komme att efterhand återgäldas med de genom arbetets afsättning inflytande medlen. — Herr *Erdmann,* till hvilken Samfundet står i den största förbindelse för det varma intresse och det hängifna arbete,

Digitized by Google

som han alltifrån första början ägnat åt denna publikation, inträdde kort därefter äfven till namnet i verkets redaktion, som alltså numera, jämväl inför offentligheten, utgöres af honom och Dr. *K. Hildebrand.*

Hösten 1901 hade Samfundet den tillfredsställelsen att kunna utgifva arbetets första häfte: »Uppland. Skildring af land och folk, utg. af K. Hum. Vet.-Samf. i Uppsala genom A. Erdmann och K Hildebrand», **1**: 1, Stockholm, Wahlström & Widstrand (i komm.). Sedan dess hafva under de bägge följande åren ytterligare trenne häften (**1**: 2—3 och **2**: 1) utkommit. I följd af opåräknade omständigheter har utgifningen icke kunnat fortgå med all den raskhet och jämnhet, som man på grund af de noggranna förberedelserna hade trott sig kunna utlofva; bl. a. har mycken tidsutdräkt vållats genom nödvändigblifna förändringar inom den talrika författarepersonalen. Emellertid hoppas man att under år 1904 kunna utsända två eller möjligen tre häften och sålunda föra verket ganska nära dess fullbordan.

I fråga om Samfundets ekonomi hänvisar jag till följande, af Skattmästaren meddelade öfversikt öfver den vid 1903 års utgång förhandenvarande behållningen:

Jacob Westins fond	kr.	50,000
Beskrifningsfonden	»	2,348: 81
Stockholms Historias fond	»	4,985: 76
Upplandsbeskrifningens fond	»	503: 18
Westinska Skriftfonden	»	2,000
Egna fonden	»	12,209: 79
Summa	kr.	72,047: 54

Uppsala i Januari 1904.

Enligt uppdrag

O. A. Danielsson,
K. Samfundets Sekreterare.

Digitized by Google

K. Humanistiska Vetenskaps-Samfundets i Uppsala nuvarande ledamöter (Mars 1904).

Fh. = Medlem af den filosofisk-historiska afdelningen.
Flg. = Medlem af den filologiska afdelningen.

		Inträdt.
SAHLIN, C. Y., f. d. Professor	Fh.	1881
MALMSTRÖM, C. G., f. d. Riksarkivarie	Fh.	1881
NYBLOM, C. R., f. d. Professor	Fh.	1881
ANNERSTEDT, C., Bibliotekarie	Fh.	1889
HJÄRNE, H. G., Professor	Fh.	1889
GEIJER, K. R., Professor	Fh.	1889
EDFELDT, H., Professor	Fh.	1889
BURMAN, E. O., Professor	Fh.	1889
NOREEN, A. G., Professor	Flg.	1889
GEIJER, P. A., Professor	Flg.	1889
ERDMANN, A., Professor	Flg.	1889
DANIELSSON, O. A., Professor	Flg.	1889
BOËTHIUS, S. J., Professor	Fh.	1890
TEGNÉR, E. H. V., Professor	Flg.	1890
SUNDÉN, J. M., f. d. Professor	Flg.	1890
TAMM, F. A., Professor	Flg.	1890
WAHLUND, C. W., Professor	Flg.	1890
PIEHL, K. F., e. o. Professor	Flg.	1890
LUNDELL, J. A., e. o. Professor	Flg.	1890
ALMKVIST, H. N., Professor	Flg.	1890
BYGDÉN, A. L., v. Bibliotekarie	Fh.	1890
KNÖS, O. V., Docent, Lektor	Flg.	1891
PERSSON, P., Professor	Flg.	1892
JOHANSSON, K. F., e. o. Professor	Flg.	1892
NYSTRÖM, J. F., Lektor	Fh.	1893

Digitized by Google

ANDERSSON, L. A., v. Bibliotekarie . . . . . Flg. 1894
LEWENHAUPT, C. H. E., Grefve, Bibliotekarie . Fh. 1894
RUDIN, E. G. W. N., f. d. Professor . . . . . Fh. 1897
TOTTIE, H. W., Biskop . . . . . Fh. 1897
v. SCHÉELE, F. A., Professor . . . . . Fh. 1897
WADSTEIN, N. E., Professor . . . . . Flg. 1898
LIDÉN, B. P. E., Professor . . . . . Flg. 1898
LUNDSTRÖM, A. H., Professor . . . . . Fh. 1900
WIDE, S. K. A., e. o. Professor . . . . . Flg. 1900
RYDBERG, G. L., Docent, Lektor . . . . . Flg. 1900
LUNDSTRÖM, K. J. V., Docent . . . . . Flg. 1900
WIKLUND, K. B., Docent . . . . . Flg. 1900
STAVE, E., Professor . . . . . Flg. 1901
SJÖGREN, K. J. V., Professor . . . . . Fh. 1901
VARENIUS, P. O., Docent . . . . . Fh. 1902
AHLENIUS, K. J. M., Docent . . . . . Fh. 1902
STAAFF, E. S., Docent . . . . . Flg. 1902
SÖDERBLOM, L. O. J., Professor . . . . . Flg. 1903
REUTERSKIÖLD, C. L. A. A., e. o. Professor . . Fh. 1904
EDÉN, N., e. o. Professor . . . . . Fh. 1904

Digitized by Google

Skrifter utgifna af K. Humanistiska Vetenskaps-Samfundet i Uppsala. VIII. 1.

AD APOLLONIUM RHODIUM ADVERSARIA

SCRIPSIT

J. SAMUELSSON

LIBRARY
UNIVERSITY
CALIFORNIA

UPPSALA
AKADEMISKA BOKHANDELN
(C. J. LUNDSTRÖM)

LEIPZIG
OTTO HARRASSOWITZ

Digitized by Google

UPPSALA 1902
ALMQVIST & WIKSELLS BOKTRYCKERI-AKTIEBOLAG

Digitized by Google

LIBRARY
UNIVERSITY
CALIFORNIA

Apollonii Rhodii Argonautica quamquam praestantissimo textus constituendi fundamento (Cod. Laur.) nituntur, tamen non pauca habent, quae adhuc corrupta feruntur, plura quae adeo obscura sunt, ut ipsa per se intellegi nequeant. Quod cum ita sit, haud inutile putavi in solem ac pulverem proferre ea, quæ et olim obiter alio consilio et denuo intentius carmen Apollonii inspicienti mihi in mentem venerunt. Quorum severiorem fortasse censuram agere debui nec interdum nimis incerta admittere. Illud vero sæpius egi, ut traditam lectionem nova illustrarem interpretatione quam ut emendatione coniectura reperta genuinam poetae manum restituerem. Et sicut non spero fore, ut omnia a me prolata doctis viris probentur, ita si vel perexiguus proventus ex iis evadet aut si modo loci a me tractati doctorum virorum curas provocabunt, non frustra operam insumpsisse mihi videbor.

In versibus numerandis rationem quam adhibuit Merkel[1] secutus sum.

I 8 δηρὸν δ' οὐ μετέπειτα τεὴν κατα βάξιν Ἰήσων
χειμερίοιο ῥέεθρα κιὼν δια ποσσὶν Ἀναύρου . . .

τεήν lectio a doctis viris multimodis vexata est: Brunck cum Cupero θεήν, Ruhnken τοίην, Koechly αὐτήν, Merkel ἑτεήν. Quarum coniecturarum nulla satisfacit (contra Merkelium vide ipsum!). Atque vix est, cur mendam huic loco inesse opinemur. Apollinem enim, a quo paulo ante initium quoque totius carminis capit, poeta alloquitur, quod quomodo a poetica ratione abhorreat, non intellego. Cfr v. gr. IV 1483 sqq. et improvisam illam apostropham IV 1704. Iam vero Apollinis hoc

[1] Min. edit. Lipsiae 1889.

Digitized by Google

oraculum a Pelia acceptum fuisse, quamquam diserte numquam ab Apollonio dicitur, admodum veri simile est. Pindarus quidem (Pyth. IV 73 sqq., cum quo loco maxime sunt conferenda ea, quae Apollonius de adventu Iasonis narrat) Delphicum hoc oraculum appellat:

ἦλθε δέ οἱ κρυόεν πυκινῷ μάντευμα θυμῷ, πὰρ μέσον ὀμφαλὸν εὐδένδροιο ῥηθὲν ματέρος. Cfr etiam Schol. Apoll. Rh. I 414, Γένος Ἀπολλωνίου 533, 8 (Keil), Langen ad Valerium Flaccum I 27.

I 18 νῆα μὲν οὖν οἱ πρόσθεν ἔτι **κλείουσιν** ἀοιδοὶ
Ἄργον Ἀθηναίης καμέειν ὑποθημοσύνῃσιν.

Brunck coniecit ἐπικλείουσιν; secuti sunt omnes, Merkelio excepto, qui in minore editione rediit ad codicum lectionem, quo est consilio in hac editione omnia intacta relinquere, quae ullo modo intellegi possunt. In maiore autem annotat: »Brunckii correctio ἐπικλείουσιν evitari vix posse videtur». ἐπικλείω verbum cum acc. cum inf. coniunctum exstat Oppian. Cyneg. III 78:

Ἔμπης καὶ τόδε φῦλον ἐπικλείουσιν ἀοιδοὶ
πρόσθ' ἔμεναι Βάκχοιο φερεσταφύλοιο τιθήνας.

Praeterea vix opus est monere, quam facile ἔτι et ἐπι admisceri potuerint.

Sed, credo, nulla emendatione opus est, si modo recte haec verba inter se conectuntur; quod ab interpretibus adhuc factum non esse existimo. Vertunt enim latine: Beck[1]: »Iam navem quidem priores canunt poetae . . .»; F. S. Lehrs[2]: »Navem quidem iam priores canunt poetae . . .»; H. de La Ville de Mirmont[3]: »Quant au navire, les anciens aèdes chantent qu'il fut construit par Argos;» Coleridge[4]: »Now minstrels even before

[1] Apoll. Rhod. Argon., Lipsiae 1797.

[2] Parisiis 1840 (Didot.).

[3] Les Argonautiques, Trad. Franc., Paris 1893.

[4] The Argonautica of Apoll. Rhod., translated into Engl. prose . . ., London 1889. Praeterea adhibui versionem metricam Christensen-Schmidtii (Kjøbenhavn 1897) cui licet liberior sit et minus ad verba poetae expressa tamen haud ultima laus adiudicanda est. Velut hoc quoque loco verum perspexisse videtur: »Først da tømrede ham, som Skjaldenes Sange os melde, Argos en Snække med Flid, vejledet af Pallas Athene.»

Digitized by Google

my day do tell how . . .» Sed falsi sunt in coniungendo οἱ πρόσθεν cum ἀοιδοί. Οἱ enim vocabulum pronomen est et verba illa quae sunt οἱ πρόσθεν ἔτι ad καμέειν infinitivum pertinent. Mecum igitur vertas: »Navem quidem iam antea ei canunt poetae Argum Minervæ construxisse consiliis» [1].

Consimili loco I 59

Καινέα γὰρ ζωόν περ ἔτι **κλείουσιν** ἀοιδοὶ
Κενταύροισιν ὀλέσθαι, ὅτέ σφεας οἶος ἀπ' ἄλλων
ἤλασ' ἀριστήων· οἳ δ' ἔμπαλιν ὁρμηθέντες
οὔτέ μιν ἀγκλῖναι προτέρω σθένον, οὔτε δαΐξαι·
ἀλλ' ἄρρηκτος ἄκαμπτος ἐδύσετο νειόθι γαίης, . . .

ἐπικλείουσιν correctio etiam minus necessario facta est. Van Herwerden [2], commendata ceteroquin scriptura Scholiastae ad Hom. A 264: Καινέα γὰρ δὴ πρόσθεν proposuit ἐπικλείουσιν (ut iam ante eum Brunck). Traditum enim textum corruptum iudicat, quod absurdum ei videtur Caeneum *vivum* periisse, »quasi mortuus perire potuisset». Sed Wellauer, si quidem intellexi, sic rem declarat: ζωόν περ ἔτι breviloquentia quadam dictum esse atque sequentibus versibus poetam pluribus interpretationem dare. Praeterea haec Apollonii fabula, qua fertur Caeneus vivus »silvarum mole» sub terram detrusus esse, mirum in modum concinit cum iis, quae aliunde nobis tradita sunt de morte vel potius decessu (*Entrückung*) [3] herois illius, id quod etiam aliquam veri speciem praebet ὀλέσθαι v. 60 idem fere significare atque ἐδύσετο νειόθι γαίης v. 63.

κλείω verbum apud Apoll. Rh. etiam IV 985 cum acc. cum inf. coniungitur. Usitata est significatio huius verbi »voco», »nomino».

I 237 ἔνθά περ ἀκταὶ
κλείονται Παγασαὶ Μαγνήτιδες·

κλείονται idem fere est atque εἰσί. Quam formam regionis

[1] Cfr. Orph. Argon. 67:
. . . Τριτογενείῃ,
ἥ οἱ φηγινέην πρῶτον τεκτήνατο νῆα . . .

[2] Mnemosyne XI p. 107.

[3] Ita Rhode, Psyche p. 108.

Digitized by Google

cuiusdam indicandae usque ab Homero apud poetas quamvis rare usurpatam esse constat. Exempla collegi: Hom. Λ 757

καὶ Ἀλεισίου ἔνθα κολώνη
κέκληται . . . (Cfr o 403).

Soph. O. R. 1451 ἔνθα κλῄζεται
οὐμὸς Κιθαιρὼν οὗτος . . .
Trach. 638: ἔνθ' Ἑλλάνων ἀγοραὶ Πυλάτιδες κλέονται . . .
Apoll. Rh. I 237; IV 115 ἵνα Κριοῦ καλέονται
εὐναί . . .

Hunc usum passivi verbi κλείομαι (καλέομαι, κλῄζομαι) Pindarus dilatavit, cum scripsit Nem. IX 41 ἔνθ' Ἀρέας πόρον ἄνθρωποι καλέοισι, comprobavit Apollonius Rhodius:

I 216 Σαρπηδονίην ὅθι πέτρην | κλείουσιν . . .

Eur. Ion. 11 ἔνθα προσβόρρους πέτρας . . . Μακρὰς καλοῦσι γῆς ἄνακτες Ἀτθίδος . . . aliter res se habet; cfr Ap. Rh. IV 267.

I 359 τείως δ' αὖ καὶ βωμὸν ἐπάκτιον Ἐμβασίοιο
θείομεν Ἀπόλλωνος, ὅ μοι χρείων ὑπέδεκτο
σημανέειν δείξειν τε πόρους ἁλός, εἴ κε θυηλαῖς
οὗ ἕθεν ἐξάρχωμαι **ἀεθλεύων βασιλῆι.**

ἀεθλεύων βασιλῆι, quod vulgo vertitur »certaturus» vel »certans cum rege» non potest non significare »labores, athla perferens regi, iussu regis», ita ut βασιλῆι pro dativo commodi habeamus. Hanc interpretationem, quam attigisse videntur La V. de Mirmont et Christensen-Schmidt, tuentur II 617 sqq.

Αἰσονίδη, τύνη δὲ τεοῦ βασιλῆος ἐφετμήν,
— — — μηκέτι δείδιθι τοῖον· ἐπεὶ μετόπισθεν ἀέθλους
εὐπαλέας τελέεσθαι Ἀγηνορίδης φάτο Φινεύς.

I 383 τοὶ δὲ παράσσον
ᾧ κράτεϊ **βρίσαντε μιῇ** στυφέλιξαν ἐρωῇ
νειόθεν ἐξ ἕδρης, ἐπι δ' ἐρρώσαντο πόδεσσιν
προπροβιαζόμενοι·

Digitized by Google

Pro **βρίσαντε μιῇ** omnes Brunckium secuti βρίσαντες ἰῇ praeter Merkelium, qui nimis severus traditae lectionis vindex servavit μιῇ. Equidem in doctissimi viri explicatione (Praefat. p. CIV) acquiescere nequeo. Ceteris quos profert locis longe alia res est neque cuiquam ignotum et pluralem et dualem, si de duobus loquitur poeta, promisce usurpari et dualem pro plurali, non tamen promisce, sed ea conditione, ut aut distributive dualis exhibeatur, quale est illud Homericum Π 370

πολλοὶ δ' ἐν τάφρῳ ἐρυσάρματες ὠκέες ἵπποι
ἄξαντ' ἐν πρώτῳ ῥυμῷ λίπον ἅρματ' ἀνάκτων[1].

aut de pluribus, quae in duas partes dividi possunt[2]. Verum tamen hunc Apollonii locum explicatum habere posse ex ἀμφοτέρωθεν v. 380 audacius videtur. Restat, ut lenissimam Brunckii coniecturam ἰῇ (ἰῆς exstat I 192) approbemus.

Alterum autem locum III 204

οὐ δ' ἐνι γαίῃ
ἔστι θέμις στείλαντας ὕπερθ' ἐπι σῆμα χέεσθαι·
ἀλλ' ἐν ἀδεψήτοισι κατειλύσαντε βοείαις
δενδρέων ἐξάπτειν ἑκὰς ἄστεος

Merkel ex imitatione Hymni Hom. in Apoll. v. 487 (in Apoll. Pyth. v. 309) ἱστία μὲν πρῶτον κάθετον λύσαντε βοείας . . . illustratum declaratumque vult. Sed vix credi potest Apollonium ineptissimam imitationem propter verborum consonantium conformationem solam sensus ratione neglecta admisisse. Potius suspicari licet librario illum Homerici Hymni locum obversatum esse, quo factum esse, ut Apollonii verba mutarentur. Aut igitur concedendum est poetam hoc loco ultima metri necessitate coactum vi dualis numeri neglecta erga consuetudinem sermonis peccavisse — quod nonnumquam factum esse

[1] Cfr K. Lehrs, De Aristarchi Studiis Hom.[3] p. 193 not. 113.

[2] Cfr Monro, Homeric Grammar[2] p. 159 sq.; Kühner-Gerth, Gramm. § 368, 2; Delbrück, Brugm. Grundr., Syntax III p. 251 sqq.; contra Baumeister ad Hymn. in Apoll. Pyth. v. 278. De veterum grammaticorum sententiis praeter Lehrsium l. l. cfr Duentzer, De Zenodoti Studiis Hom. p. 68, 77.

Digitized by Google

fortasse infitiandum non est[1] — aut ad coniecturam confugiendum est. θέμις semper apud Apollonium sibi adiungit dativum personae et infinitivum, si quidem personae casus adpositus est. Quod cum ita sit, paulum abest, quin arbitrer Apollonium scripsisse **κατειλύσασι** βοείαις. Casum participii vel nominis cum infinitivo coniuncti, quod ad praeeuntem dativum spectat, interdum in eodem enuntiato variare notum est[2]. Is quidem casuum ordo solet esse, ut priorem dativum sequatur accusativus, sed etiam inverso casuum ordine velut

Hom. X 108 ἐμοὶ δὲ τότ' ἂν πολὺ κέρδιον εἴη
ἄντην ἢ Ἀχιλῆα **κατακτείναντα**[3] νέεσθαι
ἠέ κεν **αὐτῷ** ὀλέσθαι ἐυκλειῶς πρὸ πόληος.

Quin etiam hoc loco qui ad manum est minus dura esset illa casuum enallage quam quae apud tragicos invenitur:

Soph. O. R. 350 ἐννέπω σε τῷ κηρύγματι,
ᾧπερ προεῖπας, ἐμμένειν, κἀφ' ἡμέρας
τῆς νῦν προσαυδᾶν μήτε τούσδε μήτ' ἐμέ,
ὡς ὄντι γῆς τῆσδ' ἀνοσίῳ μιάστορι.

Eur. Med. 57 ὥσθ' ἵμερός μ' ὑπῆλθε γῆ τε κοὐρανῷ
λέξαι μολούσῃ δεῦρο δεσποίνης τύχας.

Eur. Iph. Aul. 491 ἄλλως τέ μ' ἔλεος τῆς ταλαιπώρου κόρης
εἰσῆλθε, συγγένειαν ἐννοουμένῳ

quod illic facile auditur θέμις vel tale, his locis dativus durius infertur.

I 671 τῇ καὶ παρθενικαὶ πίσυρες σχεδὸν ἑδριόωντο
ἀδμῆτες λευκῇσιν ἐπιχνοάουσαι ἐθείραις.

---

[1] Cfr Baumeister l. l.; addo Quint. Smyrn. IV 506 αἶψα δ' ἄρ' ἐς πεδίον ξύνισαν βεβαῶτ' ἐνὶ δίφροις . . . Orph. Arg. 1338; nec mirum, cum iam pridem vis dualis numeri exstincta sit, cfr Brugm., Griech. Gramm.[3] p. 371.

[2] Cfr Kühner, Ausf. Gramm.[2] II § 475, 2, c, anm. 1; Riemann-Goelzer, Gramm. Comp. p. 608.

[3] Vulgo κατακτείναντι, quae scriptura codicum fide non nititur.

Digitized by Google

Sic et codices et Scholia. Omnes recentiores receperunt Passowii coniecturam ἐπιχνοαούσῃ, quae quamquam ingeniose excogitata est tamen has ob causas minus placet: primum quod orationi, qua de virginibus agitur, molesta infertur Polyxous comae descriptio; deinde quod χνοάω (-άζω) quantum scio semper iuventutis vocabulum est (cfr Apoll. II 43, 781) excepto loco Soph. O. R. 742 χνοάζων ἄρτι λευκανθὲς κάρα, ubi de exigua et rara immixtione canorum vel de superficie comarum adalbescente loquitur Iocaste[1], sed Polyxo ad ultimam senectutis debilitatem iam devenerat. Cfr Apoll. I 669, 689 sqq.

Tum metrum elegantius currit codicum scriptura servata, nam -αι diphtongus illa sescenties corripitur, -η non item. In hoc pede versus apud Apoll. -η correptum est bis (hoc loco adnumerato), -αι 77- ies[2].

Sed quaeritur, quid epitheton illud λευκῇσιν hic sibi velit. Alibi enim λευκαὶ ἔθειραι scriptum reperimus, cum de senectute mentio est. Atque multum in hac voce emendanda desudarunt docti viri. Weston (vide Wellauerum) proposuit πλεκτῇσιν, Gerhard λευρῇσιν, sed non solum minus apta sunt verba »ad iuventutem significandam» sed etiam cum ἐπιχνοάω verbo parum convenire mihi videntur. Brunck violentius mutavit in ξανθῇσιν. Equidem libenter concedo in λευκῇσιν voce offendi posse; neque enim puto Hoeltzlinum et Shawium audiendos esse, qui convertunt λευκῇσιν hoc loco per »flavis», perinde ac si ξανθῇσιν scriptum sit. (Num ab omni ratione abhorret putare λευκός hoc loco colorem capillorum non quidem canorum — nam quominus virgines illas iam aetate provectas vel praecanas esse intellegamus, totus orationis conexus prohibet — sed qui inter album et flavum varient, significare, ut nos quoque comam perflavam »ljust, hvitt hår» appellamus? Et videor mihi locum invenisse, ubi λευκός hoc modo accipi debet: Strabon. VI 263 Ὁ δὲ Κρᾶθις τοὺς ἀνθρώπους ξανθοτριχεῖν καὶ λευκοτριχεῖν ποιεῖ λουομένους καὶ ἄλλα πολλὰ πάθη ἰᾶται. λευκοτριχεῖν hoc loco amplificationem quandam praeeuntis verbi ξανθοτριχεῖν indicare videtur. Neque possumus non mirari antiquos caruisse vocabulo, quo colorem illum capillorum puerilium indicarent. Cfr Mommsen, Röm. Gesch.

[1] Wolff-Bellerman, »eben bekam er einen Anflug am grauen Haupte.»
[2] Cfr Rzach, Wiener Stud. III, Der Hiat apud Apoll. Rh. p. 55.

Digitized by Google

II[8] p. 173: »Die Südländer sahen mit Verwunderung . . . die Kinder mit dem Greisenhaar, wie die Italiener verwundert die flachsköpfigen Jungen des Nordlandes bezeichneten.» Quae unde habeat vir doctissimus me nescire doleo). Et codicum scripturam et significationem ἐπιχνάω verbi deliberanti nec μαλακῇσιν nec λεπτῇσιν vocabulum indignum mihi videtur, quo λευκῇσιν lectio permutari possit. Cfr μαλακόθριξ, λεπτόθριξ. Sed et aliam emendandi viam insisti posse credo. Nam si in memoriam nostram revocabimus λευκός vocem saepissime de pulchritudine et candore iuvenilis corporis humani imprimis feminarum Graecos usurpasse et χνοάω verbum non solum de prima lanugine genarum adulescentulorum dici sed etiam de puellis velut Metag. Com. αὐλητρίδες ἄρτι χνοάζουσαι[1], facile animum induxeris, ut suspiceris pro ἐθείραις scriptum esse παρειαῖς vel quod eiusdem generis sit. Sed cum in ἐθείραις vocem invaderem, nihil quod substituerem mihi in mentem venit. Nam quod temptavi ἀδμῆτες χνοάουσαι ἔτι λευκῇσι παρειαῖς ipse concedo incertissimum incertorum esse.

I 747 ἐν δὲ βοῶν ἔσκεν λάσιος νομός· ἀμφὶ δὲ βουσὶν
Τηλεβόαι μάρναντο καὶ υἱέες Ἠλεκτρύωνος·
οἳ μὲν **ἀμυνόμενοι**, ἀτὰρ οἵγ' ἐθέλοντες ἀμέρσαι . . .

Koechlyi est correctio, cod. Laur. ἀμειβόμενοι. Nonne propius ad traditam scripturam accedimus, si legimus ἀμερδόμενοι vel ἀμειρόμενοι[2]? Illa in descriptionibus praesertim operum artificum antithesis haud insolita est. Praeter locos Homericos a Merkelio allatos I 531, Σ 173 et Hesiod. Scut. 239

τοὶ μὲν ἀπὸ σφετέρης πόλιος σφετέρων τε τοκήων
λοιγὸν ἀμύνοντες, τοὶ δὲ πραθέειν μεμαῶτες.

qui loci etiam Koechlyi coniecturam quodammodo commendant, conferas velim Hesiod. Scut. 302

τοὶ δ' ὠκύποδας λαγὸς ᾗρευν
ἄνδρες θηρευταί, καὶ καρχαρόδοντε κύνε πρό,
ἱέμενοι μαπέειν, οἱ δ' ἱέμενοι ὑπαλύξαι·

[1] Meinecke, Fragm. Com. Graec. II p. 751.
[2] ἀμειρόμενοι iam Schneider proposuit.

Digitized by Google

Hom. τ 230; Apoll. Rh. I 763

ἐν καὶ Φρίξος ἔην Μινυήιος ὡς ἐτεόν περ
εἰσαΐων κριοῦ, ὃ δ' ἄρ ἐξενέποντι ἐοικώς.

Tryphiod. Exc. Il. 620; Quint. Smyrn. Posth. XI 437

οὐδέ τις ἦεν
ἄμπνευσις πολέμοιο λιλαιομένων ἀνὰ θυμόν,
τῶν μὲν ἑλεῖν πτολίεθρον ὑπ' Ἄρεϊ, τῶν δὲ σαῶσαι.

Verg. Aen. I 467 sqq.

I 752 ἐν δὲ δύω δίφροι πεπονήατο δηριόωντες·
καὶ τὸν μὲν προπάροιθε Πέλοψ ἴθυνε, τινάσσων
ἡνία, συν δέ οἱ ἔσκε παραιβάτις Ἱπποδάμεια·
τὸν δὲ **μεταδρομάδην** ἐπι Μυρτίλος ἤλασεν ἵππους . . .

Hunc locum omnes silentio et pede sicco ut aiunt transierunt. Vertunt v. 755: »sed post eum in cursu Myrtilus agitabat equos; Le suivant à la course, Myrtilos poussait ses chevaux» cet. Sed ne alia afferantur, unde pendeat τόν accusativus, non perspicio. Nam ἐπι cum τόν coniungi et ordo verborum et sensus pariter vetant. An μεταδρομάδην hic praepositionis loco usurpari credunt? Quod ni similibus exemplis probatur, vix quisquam concesserit. Nam Hom. E 79, quem locum liceat exscribere, longe alia est ratio:

τὸν μὲν ἄρ' Εὐρύπυλος Εὐαίμονος ἀγλαὸς υἱὸς
πρόσθεν ἕθεν φεύγοντα μεταδρομάδην ἔλασ' ὦμον . . .[1]

Quare haud scio an necesse sit legamus **τὸν δὲ μέτα δρομάδην.** Hesych. δρομάδην· μετὰ δρόμου. Et τὸν δὲ μέτα notissima est formula neque eget explicatione. Si exemplis velim uti, complura proferre possim, velut II 898, 1011. Nihil porro est; quod ictum praepositionis licet minus solitum sit in dubium vocemus. Cfr v. gr. IV 1211, 1499; Hom. Ψ 227; Cypr. fragm. 6, 1 (Kinkel); Arat. 579.

---

[1] Praeter hunc locum quantum scio adverbium illud solum occurrit apud Oppian. Halieut. IV 509. Postea vero παραδρομάδην, ἐπιδρομάδην novata sunt.

Digitized by Google

I 788 ἔνθά μιν Ἰφινόη κλισμῷ ἔνι παμφανόωντι
ἐσσυμένως καλῆς **δια παστάδος** εἶσεν ἄγουσα
ἀντία δεσποίνης·

Tradita est scriptura δι' ἀναστάδος, sed vetustam esse lectionem δια παστάδος apparet ex Etym. Magn. et Schol. Tamen non possum quin suspicer Apollonium aliud dedisse eam potissimum ob causam, quod illius pulchrae παστάδος subita inductio molesta et quae cum ceterae orationis serie parum constet videtur. Vide praeterea quomodo Scholiasta in καλῆς epitheto explicando harioletur: **καλῆς** δὲ ἤτοι ὅτι βασίλεια τὰ οἰκήματα, ἢ ὅτι ἐρωτικά· τοιαῦτα γὰρ τὰ τῶν ἐρώντων, ὡς καὶ Ἀνακρέων ἐπὶ ἐρωμένης φησίν . . .

Quid si scripsimus διανασταδόν? Idem fere valent διανάστασις, διανίστημι atque ἀνάστασις, ἀνίστημι, et ἀνασταδόν apud Homerum eodem sensu atque ἀνιστάμενος, ἀναστάς dicitur. Neque quemquam vel mediocriter in Apollonii sermone versatum fugit adverbia illa in -δόν, -δην, -δίς, -δά desinentia quantopere in deliciis habeat. Multa igitur eiusmodi adverbia habet, quae non alibi inveniuntur, multa quae apud eum primum occurrunt. Prioris generis sunt: ἐναμοιβαδίς, ἐνωπαδίς; ἀίγδην, ἀναρπάγδην, ἐπιβλήδην, μεταίγδην, περιρρήδην (licet cum περιρρηδής adiectivo coniungendum sit, quod incertum est, tamen ex similitudine ceterorum adv. (ex gr. ἐπι-, δια-ρρήδην) conformatum esse adverbium illud propter accentum in propatulo est) περιτροπάδην (cfr etiam δρομάδην. quod paulo supra p. 11. Apollonio adiudicatum volui); ἀποκριδόν, βρυχηδόν, ἐπικριδόν, ὀκλαδόν; posterioris: ἁρπάγδην, καταΐγδην; βομβηδόν, διασταδόν, ἐπωμαδόν, ὀρθοσταδόν, παρασχεδόν.

I 888 νείσεο, καί σε θεοὶ σὺν **ἀπηρέσιν** αὐτις ἑταίροις

Sic Merkel dedit ex Etym. Magn. Brunckio praeeunte. Omnes codices habent ἀπήμοσιν, quod Wellauer defendit. Mihi quoque dubium videtur, num illa difficilioris lectionis lex hoc loco contra librorum consensum servanda sit. ἀπήμων vocabulum proprium est Apollonii. Cfr II 639, 1186, 1277; III 590. Praeterea quodammodo ἀπημόσιν v. 888 respondet ad ἀπήμονα νόστον v. 885.

Digitized by Google

I 1187 αὐτὰρ **δ δαίνυσθαι ἑτάροις εὖ ἐπιτείλας**
βῆ ῥ' ἴμεν εἰς ὕλην υἱὸς Διός, ὥς κεν ἐρετμὸν
οἱ αὐτῷ φθαίη καταχείριον ἐντύνασθαι.

Ita cod. Laur.; cod. Guelf.: αὐτὰρ **δ δαίνυσθαι ἑτάροισιν εὖ ἐπιτείλας** . . . Corrupta igitur est tradita lectio. Brunck codices deteriores secutus scripsit δαίνυσθαι **ἑτάροις οἷς εὖ** ἐπιτείλας, οἷς suppleto post ἑτάροις. Hoerstel proposuit **ἑτάροισιν** ἑοῖς ἐπιτείλας. Merkel in maiore edit. adhibet emendationem Schneideri **δαῖτ' αἴνυσθαι ἑταίροις εὖ ἐπιτείλας**, in min. autem **δαῖτα πένεσθαι ἑταίροις**, quae est coniectura Koechlyi.

Mihi quidem Hoerstelii coniectura haud displicet[1], sed caesura post quartum trochaeum nimis fortasse molesta est. Nullibi enim apud Apollonium invenitur illa caesura excepto I 542 κελαινὴ ἐκήκιεν ἅλμη, quod a Wellauero adsentiente Merkelio in κελαινὴ κήκιεν ἅλμη correctum est.) Iam vero Merkelii duabus illis lectionibus obstare videtur usus Apollonii, a doctis viris non observatus, quo forma ἑταῖρος admodum frequens tantummodo in fine versus usurpatur. Semper enim alibi forma ἕταρος exstat, quam codices hoc quoque loco exhibent. Et Koechlyi coniecturae alter accedit scrupulus. Nam cum versibus antecedentibus 1185 sq. legamus:

οἳ δ' οἶνον κρητῆρσι κέρων, **πονέοντό τε δαῖτα,**
Ἑκβασίῳ ῥέξαντες ὑπο κνέφας Ἀπόλλωνι,

non intellego, quomodo δαῖτα πένεσθαι proximo deinceps versu poeta sui oblitus dicere potuerit[2].

Equidem cum persuasum habeam εὖ vocabulum, quod ut otiosum damnat Wellauer, locum suum[3] habere, si modo cum δαίνυσθαι coniungetur (cfr II 497

---

[1] De hiatu post δαίνυσθαι cfr Rzach, Wien. Stud. III p. 53.

[2] Brunckii lectionem ne surdae quidem aures, opinor, ferre possunt.

[3] Quod ni ita esset, non ob eam rem de medela huius loci desperandum esset vel cum editoribus ad parum veri similia confugiendum. Quippe scriberem: αὐτὰρ δ δαίνυσθαι σφετέροις ἑτάροις ἐπιτείλας . . ., σφετέροις pro ἑοῖς, οἷς posito. Idque haud adeo mirandum sit, cum σφέτερος voce *bis* genuina significatione utatur Apollonius, *octies* more posteriorum epicorum pro ἑός, ός. Cfr Rzach, Gramm. Stud. zu Apoll. Rh., p. 119 sq.

Digitized by Google

κουρότεροι δ' ἑτάρων μενοεικέα δαῖτ' ἀλέγυνον.
ἔνθ' εὖ **δαισάμενοι,** τοὶ μὲν παρα πείσμασι νηός,
τοὶ δ' αὐτοῦ κατα δώματ' ἀολλέες εὐνάζοντο.)

crediderim e manu Apollonii hoc modo hunc locum profectum esse: αὐτὰρ **ὃ εὖ δαίνυσθαι ἑοῖς ἑτάροις** ἐπιτείλας. Ne quis propter hiatum illum ὃ εὖ coniecturam meam respuat, conferantur: III 1345 αὐτὰρ ὃ ἀψ ἐπι νῆα . . .; IV 127 αὐτὰρ ὃ ἀντικρὺ . . . et vel maxime III 1316 αὐτὰρ ὃ εὖ ἐνέδησε λόφοις·[1] praeeunte Homero v. gr. ζ 224 αὐτὰρ ὃ ἐκ ποταμοῦ. η 230 αὐτὰρ ὃ ἐν μεγάρῳ. Cfr Praeterea Rzach, Wien. Stud. III p. 63.

II 110 Ὠρείδης δ' Ἀμύκοιο βίην ὑπέροπλος ὀπάων
οὔτα Βιαντιάδαο κατα λαπάρην Ταλαοῖο . . .

οὐτάω verbum hoc loco praeter consuetudinem intransitive construitur. III 1323 et II 84 obiectum facile suppletur; cfr Hom. Λ 434; obiectum expressum est II 832; III 1380 sqq. De hoc loco ne verbum quidem fecerunt commentatores[2]; atqui structura est insignis. Neque tamen codicum lectionem damnare ausim, quoniam more Apollonii non insolito conflatam illam structuram esse opinor ex Homericis locutionibus duabus: οὐτάω (οὐτάζω) λαπάρην τινός velut O 523

αὐτὰρ ὅ γε Κροίσμου στῆθος μέσον οὔτασε δουρί.

et οὐτάω τινὰ κατὰ λαπάρην velut Ξ 446

τὸν μὲν Ὀιλιάδης δουρικλυτὸς ἐγγύθεν ἐλθὼν
οὔτα κατὰ λαπάρην.

II 159 ξανθὰ δ' ἐρεψάμενοι δάφνῃ καθύπερθε μέτωπα
ἀγχιάλῳ, τῇ **καὶ τῇ περιπρυμνήσι'** ἀνῆπτο Laur.
ε...
τῇ καὶ τῇ, π πρυμνήσι' ἀνῆπτον Guelf. Codices deteriores variant. Apparet aut aliquid excidisse et ideo illud τῇ repetitum aut

[1] I 553 αὐτὰρ ὅγ' ἐξ . . .; Cod. Vat. 150 ὁ ἐξ; annotat Merkel »fortasse recte».

[2] Nec Linsenbarth, de Ap. Rh. casuum syntaxi etc. Lipsiae 1887.

Digitized by Google

veram lectionem corruptam esse. Merkel vero scripsit **τῇ καί τε περι** πρυμνήσι' ἀνῆπτο, sed silvam coniecturarum profert sibi ipse diffisus. Sed praeterquam quod καί τε particularum coniunctio suspecta videtur, περι quoque frigidum est. Wellauer tentat: **τῇ τῇ καὶ τῇ πρυμνήσι'** ἀνῆπτο, sed vix cuiquam persuadebit. Mihi quidem veri simile videtur Apollonium scripsisse τῇ καὶ νηὸς πρυμνήσι' ἀνῆπτο. Non supervacua est νηός additio, ubicumque non stricte de navigatura agitur. Cfr I 965

. . . ἄστεος ἐν λιμένι πρυμνήσια νηὸς ἀνάψαι.

IV 244 ἠοῖ ἐνι τριτάτῃ πρυμνήσια νηὸς ἔδησαν
Παφλαγόνων ἀκταῖσι . . .,
838 καὶ νηὸς ὅθι πρυμνήσι' ἀνῆπται,
855 πρυμνήσια λύετε νηός.

Et πείσματα νηός habemus I 652, 1013, 1020; II 498, 1278; IV 78, 208, 659.

II 207 αὐτὰρ ὁ τοῖσι μάλα μόλις ἐξ **ὑπάτοιο**
στήθεος ἀμπνεύσας μετεφώνεε μαντοσύνῃσιν.

ὑπάτοιο vocem mire hoc loco interpretes (sicut lexica) per *altus* vel *imus* altissimo silentio convertunt. Item III 1212 κευθμῶν ἐξ ὑπάτων per »ex imis specubus» reddunt. Frustra tertium eius generis exemplum quaesiveris.

Apud Soph. Ant. 1331 ὕπατος verbi vulgata est interpretatio *ultimus;*[1] adversatur haud immerito Jebb dictitans non ante Tiberi tempora ὕπατος ex analogia Latinae vocis *supremus, summus* illam significationem adsumpsisse. Dicat forsitan quispiam Jebbium refutari duobus aliis locis Apoll. Rh., ubi ὕπατος ab interpretibus (et lexicis) voce *ultimus* vel *supremus* redditum est: IV 282

ἔστι δέ τις ποταμός, ὕπατον κέρας Ὠκεανοῖο . . .

et IV 505 ὄφρ' ἱερὴν Ἠλεκτρίδα νῆσον ἵκοντο,
ἀλλάων ὑπάτην, ποταμοῦ σχεδὸν Ἠριδανοῖο.

Sed his locis, nisi omnia me fallunt, ὕπατος propriam vim obtinet; illo enim loco, sive κύρβεις illas columnas, sive tabulas

[1] Alterum locum Anth. Pal. VII 233, qui afferri solet, quamquam recentioris est aetatis, non tacitum tulerunt docti viri: νοῦσον ὅτ' εἰς ὑπάτην ὠλίσθανε τέρμα τ' ἄφυκτον | εἶδεν . . . Dübner legit πυμάτην.

Digitized by Google

fuisse credimus, ὕπατον κέρας nihil aliud est quam *summum cornu,* id est *flumen,* quod proxime ad septentriones accedit. Cfr v. 286

πηγαὶ γὰρ ὑπερ πνοιῆς βορέαο
Ῥιπαίοις ἐν ὄρεσσιν ἀπόπροθι μορμύρουσιν.

Igitur ὕπατον hoc loco exprimit, quod in summa margine tabulae vel columnae geographicae positum est. Hoc autem loco, ubi de insula mentio facta est, ἀλλάων ὑπάτην eodem modo facilem explicatum habere mihi videtur. Narrat enim poeta Colchos ex Istro flumine iam egressos insulas in mari Ionico sitas occupasse, ut Argonautas mari excluderent, Argonautas autem appulisse ad insulam, quam Colchi religione moti evitassent v. 327 sqq. (Vix necesse est admoneam illam insulam in ipso ostio fluvii sitam esse.) Inter quam insulam et mare multas illas insulas esse a Colchis obsessas, cfr v. 334 sqq., 561 sqq. Absyrto subdole occiso Argonautae decernunt navigare in partem, quae contraria erat hostibus, v. 495 sqq. Hoc cursu insulam Electridis attingunt. Apparet ὑπάτην hoc quoque loco idem significare: omnium harum insularum quae maxime sub septentrionibus posita est. Atque etiam paulo infra videmus Argonautas eandem viam rursus ingressos praeterire illas insulas Colchis antea repletas, v. 561 sq. (cfr v. 524 sq.), priusquam ad Cercyram mare navigantes veniunt.

ὕπατος igitur proprio suo sensu significat »in septentrionem versus». Conferas velim ἄνω (opp. κάτω) adverbium, quod eadem vi indutum esse constat. Contraria vox est νέατος, cfr IV 309

Ἴστρῳ γάρ τις νῆσος ἐέργεται οὔνομα Πεύκη,
τριγλώχιν, εὖρος μὲν ἐς αἰγιαλοὺς ἀνέχουσα,
στεινὸν δ' αὖτ' ἀγκῶνα ποτι ῥόον· ἀμφὶ δὲ δοιαὶ
σχίζονται προχοαί. τὴν μὲν καλέουσι Νάρηκος·
τὴν δ' ὑπο τῇ νεάτῃ, Καλὸν στόμα. τῇ δὲ διαπρὸ
Ἄψυρτος Κόλχοι τε θοώτερον ὡρμήθησαν.
οἳ δ' ὑψοῦ νήσοιο κατ' ἀκροτάτης ἐνέοντο
τηλόθεν,

qui locus ab interpretibus prave intellectus est. Neque enim νεάτῃ et ὑψοῦ voces inter se oppositae ad cursum inferiorem et

Digitized by Google

superiorem fluminis, sed ad coeli regiones significandas pertinent. Recte scholiasta ὑψοῦ circuitu verborum interpretatur ἄνωθεν τῆς νήσου. Cfr etiam Hom. ι 25.

Nunc quoniam satis demonstrasse videor ex Apollonio nihil auxilii adsumere posse eos, qui ὕπατος *ultimus* vel *postremus* significare volunt, regrediar ad duos illos locos Apollonii, ex quibus haec tota digressio nata est. Liceat igitur in memoriam revocare duos esse apud Apollonium locos, ubi ὕπατος *imus* vertendum videtur. Fierine potest, ut ὕπατος sicut latina vox, quae est *altus*, et *hög* et *djup* significet?[1] (De analogia Latina nimi-

[1] I 1120 καὶ δή μιν ἐπ' ὀκριόεντι κολωνῷ
ἵδρυσαν φηγοῖσιν ἐπηρεφὲς ἀκροτάτῃσιν,
αἳ ῥά τε πασάων πανυπέρταται ἐρρίζωνται.

Sunt qui vertant πανυπέρταται ἐρρίζωνται »quae altissime in terra radicibus haerent», sed falsi sunt, nam ἐρρίζωνται nihil aliud est quam ἑστάσι velut III 968.

Iam altera difficultas ἐρρίζωνται verbi forma continetur. Brunck aliique veteres editores scripserunt ἐρρίζωντο, Wellauer autem revocavit Laur. codicis scripturam neque tamen diiudicat, quomodo perfecti forma verbi interpretanda sit. Brunck quidem dicit ». . . ἐρρίζωνται, quod tueri quis possit, intelligendo Poetam de his arboribus loqui, tanquam sua aetate adhuc vigentibus». De La Ville de Mirmont* postquam laudavit verba Brunckii addit: »Ou, plus simplement, le poète se met à la place de ses héros, pour qui les chênes étaient les plus hauts de tous ceux enracinés dans la terre, au moment où le sacrifice se célébrait.» Sed, opinor, hoc *praesens (perfectum)* est *historicum*, quod tempus Apollonius Homeri vestigiis ingressus prorsus repudiavit. Nec magis audiendus est Coleridge interpretans . . . »oakes, trees that have their roots deepest of all, I trow.» (De prava interpretatione πανυπέρταται vocis vide supra; debuit vertere »are highest of all»). Nam licet haec sententia bene congruat cum natura quercorum — neque enim cum Latinis interpretibus φηγοί *fagi* vertas: φηγός idem est atque δρῦς; ad ea exempla, quae ad illam rem demonstrandam afferre solent docti viri, addo ex Apollonio II 407, IV 124, quibus locis arbor illa, cuius in ramis expansum erat vellus illud aureum, φηγός nominatur, quamquam alibi velut II 1148, 1273, IV 162 δρῦς dicitur; cfr Schrader, Sprachvergleich. und Urgeschichte[2] p. 395 sq. — tamen num πασάων pro πάντων δενδρέων (attractione quadam?) positum sit, valde dubito. Restat, ut Brunckii sententiam accipiamus. Quae nihil habet absurdi, si conferas I 28

φηγοὶ δ' ἀγριάδες, κείνης ἔτι σήματα μολπῆς,
. . . ἐξείης στιχόωσιν ἐπήτριμοι, ἃς ὅγ' (sc. Orpheus) ἐπιπρὸ
θελγομένας φόρμιγγι κατήγαγε Πιερίηθεν.

* Les Argonautiques, mai. edit., Paris 1892.

Digitized by Google

rum cogitare non possumus.) Cui percontationi ita respondet scholiasta, ut laboret propriam vim huius vocis tueri, ad II 207: **ἐξ ὑπάτοιο στήθεος:** οἷον ἐξ ἄκρου καὶ [οὐκ] ἐκ βάθους, διὰ τὴν ἀσθένειαν ἀναπνεῖν τε καὶ λαλεῖν οὐ δυνάμενος et ad III 1212 nude ὑπάτων] ὑψηλῶν[1]. Sed prorsus non audiendus mihi videtur. Si quidem emendatione abstinendum est (cogitavi: II 207 στήθεος ἐκ νεάτοιο, III 1212 κευθμῶν ἐκ μυχάτων cfr IV 1696 μυχάτων ἀνιοῦσα βερέθρων, sed frustra mihi ipsi persuadebam) praestat ingenue fateri his locis contra totius Graecitatis sermonem Apollonium ὕπατος voce usum esse, quod haud scio an eo facilius effectum sit, quod ὕπατος vocis cum ὑπό societas in animo ac sensu eius percepta erat, sicut et veteres crediderunt grammatici. Quomodo autem factum sit, ut ὕπατος vox ad ὑπέρ praepositionem sensu se applicaret (cfr lat. summus < supmos), haud ita difficile est intellegendum, si in memoriam revocabimus unam eandemque vim **upo* (**uper*) voci ex origine fuisse[2], postea vero in diversas significationis partes aliter in aliis linguis propagatam esse. Cfr sanscr. *úpara* »der untere», *upamá* »der oberste».

II 244 ἁ δεῖλ', οὔτινά φημι σέθεν στυγερώτερον ἄλλων
ἔμμεναι ἀνθρώπων.

Ruhnken: σμυγερώτερον. Hanc praeclarissimi viri correctionem propter scholiastae circumscriptionem ἐπιπονέστερον haud im-

---

et II 844 σῆμα δ' ἔπεστι καὶ ὀψιγόνοισιν ἰδέσθαι,
νήιος ἐκ κοτίνοιο φάλαγξ· θαλέθει δέ τε φύλλοις . . .

Sed tamen nimis dure et nude perfectum infertur nec ἔτι, εἰσέτι νῦν vel eiusmodi particula oratio carere posse videtur. Quod cum ita sit, perquam veri simile esse puto a poeta scriptum esse: αἳ ῥ' ἔτι πασάων πανυπέρταται ἐρρίζωνται.

[1] Contra Etym. Magn. (Cod. Sorb.): ὕπατος· ὁ ὑπέρτατος καὶ ὑψηλός, σημαίνει δὲ καὶ τὸ κατώτατον· Ὥσπερ Ἀπολλώνιος αὖταρ cet. ἀντὶ τοῦ ἐκ βαθυτάτου καὶ κατωτάτου στήθους. De ratione quae intercedit inter haec duo testimonia iudicat Berckmann: De scholiis in Apoll. Rhod. Argon. Etym. Magn. Fonte, Bonnae 1894, p. 9 sq.

[2] De *upo* radicis originaria vi atque significatione cfr Delbrück, Grundr. I p. 694.

Digitized by Google

probabilem labefactare non ausim. Sed hoc commemorandum videtur: στυγερός vox primaria vi admodum detrita haud multum differt a verbo ἐπίπονος atque vertunt etiam στυγερός plerumque »luctuosus, tristis, infelix, miser, aerumnosus, miserabilis» cet.[1], quare forsitan factum esse possit, ut schol. ἐπιπονέστερον converteret. Deinde contextus orationis potius ad στυγερός quam ad σμυγερός nos relegare videtur. Cfr v. 247

τῷ τοι μέγα μηνιόωσιν;

et Phinei verba v. 342

εἰ καί με τρὶς τόσσον ὀίεσθ' οὐρανίδῃσιν,
ὅσσον ἀναρσιός εἰμι, καὶ εἰ πλεῖον **στυγέεσθαι.**

Apparet igitur de odio atque ira deorum in Phineum agi. Cfr etiam Val. Fl. IV 425, 472—4. Altero quoque loco Soph. Phil. 166 codicum lectio στυγερὸς στυγερῶς in σμυγερὸς σμυγερῶς mutata est a Brunckio vestigiis Ruhnkenii impressis. Cfr Jebb ad hunc locum.

II 328 οἰωνῷ δὴ πρόσθε πελειάδι **πειρήσασθαι**
νηὸς ἀποπρομεθέντες **ἐφιέμεν.** ἦν δὲ δι' αὐτῶν
πετράων πόντον δὲ σόη πτερύγεσσι δίηται . . .

Sic Merkel dubitanter[2]: ἐφιέμεν infinitivus pro imperativo sit iubet: »remittite, tradite conatum columbae». Exempla quae hoc loco affert ad constructionem verbi ἐφίημι illustrandam ex ἐπιτρέπειν verbo sumpta sunt. Potuit afferre Soph. El. 631 . . . ἐπειδὴ σοί γ' ἐφῆκα πᾶν λέγειν; Xen. Cyrop. VII 2 11 διαρπάσαι μὲν οὖν αὐτοῖς ἐφεῖναι τὴν πόλιν οὐ βούλομαι. Sed tamen vereor ne non recte omnia se habeant. Primum movet suspicionem ἐφιέμεν infinitivus pro imperativo hoc loco, in fine sententiae,

[1] Cfr Hesych.: στυγερόν· κακοπαθές. Frustra Hesychium confusionis arguit Ruhnken, Ep. Crit. ad hunc. locum.

[2] Veteres editores legebant: οἰωνῷ-πειρήσασθε, . . . ἐφιέμεν, quod vix admitti potest; neque differt ab illis sententia Wagneri (R. Wagner: Der Gebrauch des Imperat. Infinitivs im Griech.; Beilage zum Progr. des Gymn. zu Schwerin, 1890/91, p. 46). Qui quamquam legit πειρήσασθαι hunc infinitivum pro imperativo positum vult. Sed quomodo vertat ἐφιέμεν, non liquet.

Digitized by Google

positus neque pure ut ita dicam meo quidem iudicio sonat. Porro quam maxime commemorari oportet illum infinitivum apud Apollonium valde rarum esse: praeter hunc locum tribus omnino locis septem eius generis infinitivi inveniuntur (III 1030 sqq. et IV 758 sqq. terni, ut fere fit, infinitivi cumulantur; tertio loco IV 373 singulus exstat infinitivus) neque in tota hac Phinei oratione (II 311—409) adhortationibus scatenti alterum invenias exemplum (de II 335, 338 cfr infra). De usu illius infinitivi tempore progrediente magis magisque obsolescente cfr Wagner l. l. Ceterum non obliviscendum est lectionem illam quae est πειρήσασθαι non melius fultam esse quam πίθεσθαι v. 324, quod quominus acceperint editores, accentus prohibet. Cod. Laur. enim habet πειρήσασθαι ab eadem manu in -σθε correctum, Cod. Guelf. πειρήσασθε. Sescenties nimirum codices vacillant inter formas in -σθαι et -σθε desinentes[1]. Denique ἐφιέμεν non plane certum videtur. Cod. Laur.: ἐφιέμεν' (ἐφίεμεν'. F). Scholiastam ἐφιέμενοι legisse apparet.

Quare si πειρήσασθαι retinere volumus, vereor ne emendatione opus sit. Atque rectam ingressus esse viam mihi videtur Madvig, elegantissimi iudicii vir, cum coniecit[2] οἰωνῷ . . . πειρήσασθαι . . . προμεθέντας ἐφίεμαι. Equidem propius vestigiis cod. Laur. accessum esse credo, si legitur οἰωνῷ δὴ πρόσθε πελειάδι πειρήσασθαι | νηὸς ἀποπρομεθέντας ἐφίεμεν. οἰωνῷ ad πειρήσασθαι rettulisse iam scholiastam apparet ex v. 562: ὅτι διὰ πελειάδος ἐπείρασαν οἱ Ἀργοναῦται . . .

Iam vero ἐφίημι verbi activa quoque forma sensu »iubendi» instructa est. Cfr Pind. Isthm. II 9; Xen. Cyrop. IV 2, 24; Merkel ad hunc locum; Hesych.: ἐφήσεις· ἀναπείσεις; Idem: ἐφίημι· ἐφιέναι κελεύω; Et. Magn.: ἐφήσεις· ἐποτρυνεῖς. Neque

[1] Taedet exempla proferre; duos tamen commemoro locos II 335 πονέεσθαι et II 338 στέλλεσθε, quos inter infinitivos pro imperativis recepit Wåhlin (De usu modorum apud Apoll. Rhod., Lundae 1891, p. 46); qua de re a viro doctissimo dissentio. Nam eos infinitivos, pro quibus semper imperativi forma legi potest, valde suspectos haberem, etiamsi melius codicibus fulcirentur. Hiatus quidem, qui est post στέλλεσθε, quem ingratum habuit Brunck, non est cur per se scrupulum nobis iniciat, cum et legitimum post trochaicam caesuram locum teneat (cfr Rzach, Wien. St. III p. 64 sq.) et interpunctione admodum firma excusetur.

[2] Advers. Crit. I p. 285.

Digitized by Google

pluralis maiestatis ut appellant vel potius *modestiae* difficultatem habet. Etenim paulo supra v. 324 singulari numero non interveniente dixit Phineus: τῷ νῦν **ἡμετέρῃσι** παραιφασίῃσι πίθεσθε . . . De hoc pluralis usu cfr Kühner, Ausf. Gr.[2] II p. 74. Addo ex Homero: κ 99, ν 358, Α 30; Hom. Hymn. in Ap. Del. 174 (cfr Baumeister): Musae. Her. et Leand. 81; Orph. Arg. 250[1].

II 500 ἦρι δ' ἐτήσιαι αὖραι ἐπέχραον, αἴτ' ἀνα πᾶσαν
γαῖαν ὁμῶς τοιῇδε Διὸς πνείουσιν **ἀρωγῇ**.

Omnes editores post Brunckium ἀνωγῇ. Cur ἀρωγῇ meliorum codicum vexandum sit, non video. Contra quisquis comparaverit v. 519 οὐ δ' ἐπι δηρὸν ἔην ἄκος ἐνναέτῃσιν et 526 sqq., statim intelleget, quam egregie omnia concinant.

II 563 ὃ δ' ἀίξαι πτερύγεσσιν
Εὔφημος προέηκε πελειάδα· τοὶ δ' ἅμα πάντες
565 ἤειραν κεφαλὰς ἐσορώμενοι· ἣ δὲ δι' αὐτῶν
ἔπτατο· ταὶ δ' ἄμυδις πάλιν ἀντίαι ἀλλήλῃσιν
ἄμφω ὁμοῦ ξυνιοῦσαι ἐπέκτυπον. ὦρτο δὲ πολλὴ
ἅλμη ἀναβρασθεῖσα, νέφος ὥς· αὖε δὲ πόντος
σμερδαλέον· πάντῃ δὲ περὶ μέγας ἔβρεμεν αἰθήρ.
570 κοῖλαι δὲ σπήλυγγες ὑπο σπιλάδας τρηχείας
κλυζούσης ἁλὸς ἔνδον ἐβόμβεον· ὑψόθι δ' ὄχθης
λευκὴ καχλάζοντος ἀνέπτυε κύματος ἄχνη.
νῆα δ' ἔπειτα πέριξ εἷλει ῥόος. ἄκρα δ' ἔκοψαν
οὐραῖα πτερὰ ταίγε πελειάδος· ἣ δ' ἀπόρουσεν
575 ἀσκηθής. ἐρέται δὲ μέγ' ἴαχον· ἔβραχε δ' αὐτὸς
Τῖφυς ἐρεσσέμεναι κρατερῶς. οἴγοντο γὰρ αὖθις . . .

Mirum quod nemo animadvertit, quam foede illa de columbae volatu narratio abrupta sit v. 567, quam repente et sine causa con-

---

[1] Exempla Latina collegi: Studia in Val. Flaccum Upsaliae 1899 p. 132. Metrorum neccessitatem ad hunc usum dilatandum utique permagnam ne dicam unicam vim habuisse vix nimis fortiter moneri potest. Cfr Paul Maas (Studien zum poet. Plural bei den Römern, Wölffl. Arch. XII, 4 ex. gr. p. 496), qui substantiva solum tractanda suscepit.

Digitized by Google

tinuata v. 573 ἄκρα δ' ἔκοψαν cet. interiectis omnibus, quae sunt de maris fluctuatione et navis turbatione scopulorum illisione effectis. Mihi quidem minime obscurum est partem eam, quae continetur verbis ἄκρα δ' ἔκοψαν . . . usque ad . . . μέγ' ἴαχον (v. 573½—575½) aliquam ob causam transpositam esse ex iusto loco, qui est post ἐπέκτυπον v. 567½. Quam transpositionem si refeceris, videbis omnia perbene evadere suo quaeque loco enarrata. Liceat totum locum rescribere:

τοὶ δ' ἅμα πάντες
ἤειραν κεφαλὰς ἐσορώμενοι· ἡ δὲ δι' αὐτῶν
ἔπτατο· ταὶ δ' ἄμυδις πάλιν ἀντίαι ἀλλήλῃσιν
ἅμφω ὁμοῦ ξυνιοῦσαι ἐπέκτυπον. ἄκρα δ' ἔκοψαν
οὐραῖα πτερὰ ταίγε πελειάδος· ἡ δ' ἀπόρουσεν
ἀσκηθής. ἐρέται δὲ μέγ' ἴαχον· ὦρτο δὲ πολλὴ
ἅλμη ἀναβρασθεῖσα, νέφος ὥς· αὖε δὲ πόντος
σμερδαλέον· πάντῃ δὲ περὶ μέγας ἔβρεμεν αἰθήρ.
κοῖλαι δὲ σπήλυγγες ὑπο σπιλάδας τρηχείας
κλυζούσης ἁλὸς ἔνδον ἐβόμβεον· ὑψόθι δ' ὄχθης
λευκὴ καχλάζοντος ἀνέπτυε κύματος ἄχνη.
νῆα δ' ἔπειτα πέριξ εἷλει ῥόος. ἔβραχε δ' αὐτὸς
Τῖφυς ἐρεσσέμεναι κρατερῶς. οἴγοντο γὰρ αὖθις cet.

Iam erit, quo ταίγε v. 574 se referre possit. Preterea observatum velim, quam concinne inter se respondeant columba illa ab Euphemo et navis a Minerva per cautes emissae: v. 564 Εὔφημος προέηκε πελειάδα ἀΐξαι . . . ἡ δὲ δι' αὐτῶν ἔπτατο et v. 600 καὶ τότ' Ἀθηναίη . . . δεξιτερῇ . . . διαμπερὲς ὦσε φέρεσθαι· | ἡ δ' ἰκέλη πτερόεντι μετήορος ἔσσυτ' οἰστῷ; et sicut v. 573 (transp. 567) scopuli collidentes ultimas pennas columbae detruncant, sic v. 603 'saxa extremis increpuere corymbis' navis:

ἔμπης δ' ἀφλάστοιο παρέθρισαν ἄκρα κόρυμβα
νωλεμὲς ἐμπλήξασαι ἐναντίαι.

Hoc modo etiam pulchra et artificiosa concinnitas, si modo uno tenore et eodem ordine disposita enarrantur, favet transpositioni meae. Fatum columbae tanquam temptamentum est et prodigium fati futuri navis. αὐτός denique v. 575, quod su-

Digitized by Google

spectum habet Merkel, nihil aliud est quam *gubernator* navis. Et quodammodo tuetur hunc locum Valerius Flaccus imitatus IV 694 *fugit ipse novissimus ictus* | *Tiphys* . . .

II 764 Αἰσονίδης μέν οἱ γενεὴν καὶ οὔνομ' ἑκάστου
σφωιτέρων μυθεῖθ' ἑτάρων, Πελίαό τ' ἐφετμάς,
ἠδ' ὡς Λημνιάδεσσιν ἐπεξεινοῦντο γυναιξίν,
ὅσσα τε **Κύζικον** ἀμφι **Δολιονίην** ἐτέλεσσαν
. . . καὶ Βέβρυκας ὅπως Ἄμυκόν τ' ἐδάιξαν . . .

Haec Iasonis rerum laborumque commemoratio proxime respondet ad verba Phinei Val. Fl. IV 440 sqq. . . . *quantum Vulcania Lemnos* | *traxerit, infelix tulerit quae Cyzicus arma* | *sensi et Bebrycio supremam in litore pugnam* . . .

Atque exspectamus apud Apollonium quoque mentionem Cyzici regis, non urbis fieri. Cyzicus urbs apud Apollonium semel I 1076 commemoratur:

ἔνθ' ἔτι νῦν, εὖτ' ἄν σφιν ἐτήσια χύτλα χέωνται
Κύζικον ἐνναίοντες Ἰάονες . . .,

sed de posterioribus temporibus agitur. Quare postest cogitari secundum Apollonium Κύζικον urbem postea regis nomine appellatam esse. Eo magis igitur Cyzici urbis mentio suspecta, regis vero exoptata videtur. Neque dissentire scholiastam ab hoc meo iudicio video ad v. 765: Ὅσσα τε Κύζικον: τὸν βασιλέα τῶν Δολιόνων φησίν, οὐ τὴν πόλιν. Neque igitur dubium est, quin altera lectio scholiastae nota fuerit. Sed ex scriptura cod. Guelf.: καμφὶ Δολιονίην τ' ἐτέλεσσαν cum nihil eruere possim, propono: ὅσσα τε Κύζικῳ ἀμφι Δολιονίην ἐτέλεσσαν. Δολιονία huius terrae nomen fuisse videtur. Cfr ex. gr. scholia ad I 957, 966, 1082, 1115. Ne quis dicat hoc modo caesuram versus pessum dari, conferas velim ex. gr. I 1184, II 376.

II 830 ὀρέξατο δ' αἰψ' ὀλοοῖο
Πηλεὺς **αἰγανέην φυγάδ'** εἰς ἕλος ὁρμηθέντος
καπρίου· ἔσσυτο δ' αὖτις ἐναντίος· ἀλλά μιν Ἴδας
οὔτασε, βεβρυχὼς δὲ θοῷ περι κάππεσε δουρί.

Digitized by Google

Sic omnes veteres praeter Schawium[1], qui quamquam legit φύγαδ' tamen cum ceteris vertit: »at subito intendit saevo Peleus *irritum* iaculum in paludem irruenti apro.» Merkel scripsit αἰγανέῃ pro αἰγανέην servato φυγάδ'.

Epitheton illud φυγάδ', i. e. φυγάδι secundum Merkelium, sec. ceteros φυγάδα, non unam ob causam mihi displicet. Primum enim vocabulum est a sermone epico prorsus alienum. Porro vehementer dubito, num φυγάς »irritus» vertere liceat. Sed etiam hoc concesso mirum quantum friget illud »intendit irritum iaculum». Quid multa? φύγαδ' scribendum est, quod servavit cod. Guelf., in textu receperunt Anglicani Shaw et Seaton[2]. Cfr Hom. Λ 446 ἦ καὶ ὁ μὲν **φύγαδ'** αὖτις **ὑποστρέψας** ἐβεβήκειν. Aper enim cum iam in fugam se verteret, Pelei motu iaculum immittere parati irritatus iterum prorupit adversus, sed ab Ida vulneratur. Observandum est verbum illud οὔτασε, quod nisi de ictu non dicitur. Consentaneum est Peleum paratum fuisse iaculum immittere, quamquam occupavit Idas. Quae omnia tam in aperto posita sunt, ut vix commemoratione digna essent, praesertim cum iam recentiores interpretes (Coleridge, La Ville de Mirmont, Christensen-Schmidt) veritatem perspexisse videantur, nisi contra auctoritatem Merkelii monenda essent. αἰγανέῃ autem coniectura Merkelii necessaria esse videtur[3]; praeter Homerica exempla a Merkelio allata vel maxime conferendum est N 190

Αἴας ὁρμηθέντος ὀρέξατο δουρὶ φαεινῷ
Ἕκτορος.

II 923 καί ῥ' ὁ μὲν αὖτις ἔδυνε **μέλαν ζόφον**·

Sic codices et veteres editores. Merkel primus scripsit μέγαν. Sed negari non potest μέλας epitheton longe aptius esse. Cfr II 1107 σκοτόεις ζόφος, Hom. ἠερόεντα ζόφον cet. Bywater coniecit ἔδυ μέλανα. Quid si legimus μελάνζοφον[4] *(Schwarz-Dunkel)* uno vocabulo conscriptum? Hoc compositum solum ex Etym. Magn. (cfr etiam Priscian. Instit. II 11, Keil) notum afferunt lexicographi adiectivum iudicantes.

---

[1] Apoll. Rhod. Argonaut., Oxonii 1779.
[2] R. C. Seaton: Apoll. Rh. Argonautica, Oxonii; de interpretatione cfr supra.
[3] Cfr tamen Hom. Ω 506.
[4] Cfr λευκόϊον aliaque ejus generis composita.

Digitized by Google

II 1241 ἡ δ' αἰδοῖ χῶρόν τε καὶ ἤθεα κεῖνα λιποῦσα
Ὠκεανὶς Φιλύρη εἰς οὔρεα μακρὰ Πελασγῶν
ἔνθ' ἵνα δὴ Χείρωνα πελώριον . . . τέκεν.

Hanc lectionem praebent codices; in maiore edit. a Merkelio integra servatur, in minore autem scripsit ἔρφ' pro ἔνθ'. Veteres fide codicum neglecta: ἦλθ'. Verbo veniendi sane opus est, sed tamen ἔνθ' illud vix vexandum, cum difficile sit explicatu, quam ob' causam ἦλθ' a librario in ἔνθ' mutatum sit, (nec de ἦνθ' dorica forma cogitandum est.) In alio autem verbo mendum mihi latere videtur. Ne littera quidem addita vel adempta verbum quod desideratur constituitur, si pro κεῖνα legimus ἵκανε: ἡ δ' αἰδοῖ χῶρόν τε καὶ ἤθε' ἵκανε λιποῦσα cet. κεῖνα vero facile carere potest oratio. Cfr I 1144

θῆρες δ' εἰλυούς τε κατα ξυλόχους τε λιπόντες
οὐρῇσιν σαίνοντες ἐπήλυθον.

Participium porro quod est λιπών saepe cum ἱκάνω verbo coniungitur: I 40 Λάρισαν δ' ἐπι τοῖσι λιπὼν Πολύφημος ἵκανεν . . .; I 179; IV 612; Orph. Argon. 606; cfr I 57; III 1134; IV 30, 778 cet. De implicata verborum collocatione, ne quis miretur, cfr v. gr. II 94; III 370; IV 38 sq., 348, 508 sq., 1029 sq. Neque est cur ob illam rem coniecturam Gerhardi ad III 158 βῆ δὲ διεκ **μεγάλοιο** (pro **μεγάροιο**) Διὸς πάγκαρπον ἀλωήν cum Reitzensteinio[1] reiciamus.

III 160 ἔνθεν δὲ καταιβάτις ἐστὶ κέλευθος
οὐρανίη· δοιὼ δὲ πόλοι ἀνέχουσι κάρηνα
οὐρέων ἠλιβάτων, κορυφαὶ χθονός, ἠχί τ' ἀερθεὶς
ἠέλιος πρώτῃσιν ἐρεύγεται ἀκτίνεσσιν.

Locus nondum ad liquidum perductus nuper a R. C. S(eaton?)[2] curae doctorum hominum commendatur. Laurentiani vero lectionem ἐρεύγεται defensorem vix adipiscetur. Merkel autem legit ἐρείδεται, sed si verum dico, omnino non placet illa coniectura. Equidem in eam sententiam magis magisque addu-

[1] Aus der Strassburger Papyrussammlung, Hermes 35 p. 606 sq.
[2] Class. Rev. 1900 3 p. 164, notes and queries.

Digitized by Google

cor, ut facile mihi persuadeam lectionem cod. Guelf. ἐρεύθεται veram esse. Quod non puto propter consonantiam IV 125

νεφέλῃ ἐναλίγκιον, ἥτ' ἀνιόντος
ἠελίου φλογερῇσιν ἐρεύθεται ἀκτίνεσσιν,

sed quia aliis locis ἐρεύθομαι de luce coelesti usurpatur: I 778 (de stella), I 1230 (de refulgente luna); Arat. 797 (65), 803 (71) (de ipsa luna)[1]; ἔρευθος Arat. 834 (102) (de sole).

Ex Lat. poetis comparare velim Lucret. V 462 *matutina rubent radiati lumina solis* (de radiis matutini solis refulgentibus); IV 404

iamque rubrum tremulis iubar ignibus erigere alte
cum coeptat natura supraque extollere montes.

Aetn. 334 *purpureoque rubens surgat iubar aureus ostro.*

Cfr etiam Quint. Smyrn. IX 529

νὺξ δ' ἀνεχάσσατο δῖα· φάος δ' **ἐρύθηνε** κολώνας
ἠελίου;

qui locus simpliciore et tritiore dicendi genere eundem fere prae se fert sensum atque Apollonianus.

III 314 ἃ δ' ἐν ποσὶν ὅμιν ὄρωρεν,
εἴπατ' ἀριφραδέως, ἠδ' οἵτινες οἷδ' ἐφέπονται
ἄνερες, **ὁππότε** γλαφυρῆς ἐκ νηὸς ἔβητε.

Vulgo editur ὅππῃ τε. Vereor, ne scribi debeat **ὁππότε** τε.

III 466 ἦ μὲν **ὄφελλεν** ἀκήριος ἐξαλέασθαι.
ναὶ δὴ τοῦτό γε, πότνα θεὰ Περσηί, πέλοιτο,
οἴκαδε νοστήσειε φυγὼν μόρον.

ὄφελλεν hoc loco genuinam significationem servasse credit Wählin[2], quod nexus orationis postulat votum, quod perfici potest. Itaque vertit: »Profecto salvus debebat evadere; immo hoc eveniat». Cui interpretationi, quamvis blanda sit et longe vulgatae

[1] Hesychius: ἐρεύθεται· λάμπεται.
[2] De usu mod. apud Apoll. Rh. p. 38.

Digitized by Google

anteferenda, tamen obstat, quod »debendi» notio hoc loco parum apte elicitur. Nihil enim aliud significare potest ὄφελλεν illo sensu acceptum quam: »det var, hade varit hans *plikt, skyldighet* att undkomma». (Nam hoc modo ὤφελε, ὄφελλε »genuina significatione» usurpatum vertendum esse satis superque demonstrant Homerica exempla. Conferre licet A 353, K 117, Σ 367, Ψ 546, ὁ 77; alia exempla vide apud Cavallinum [1].) Hanc vero interpretationem ineptam fere et intolerabilem esse cuivis apparet. Restat igitur, ut pro voto hanc sententiam habeamus. Nunc autem alia oboritur quaestio, num ὤφελον usurpari possit ad optationem, quae perfici potest, significandam, id est: pro optativo nudo. Qua in re quantum cum Wåhlino facio, tantum a ceteris interpretibus et veteribus et recentioribus dissentio. Frustra enim vel unum eiusmodi exemplum quæras; quare vulgatam versionem plane respuendam esse puto. Restat, ut simpliciter vertamus: »*Utinam salvus evasisset!*» At quomodo haec significatio ad sententiam accommodanda est? Nempe irrealem vim habet optio illa; nondum enim Iason effugit, sed iam ei restant labores. Suet.: »Ack om han (redan) lyckligt och väl kommit undan!» Atque postea pergit Medea: ναὶ δὴ τοῦτό γε πέλοιτο: »Måtte han (åtminstone hädanefter) göra det!» [2].

Quod nulla optandi particula apposita est, nihil habet momenti. Cfr III 678, de Hom. locis Cavallin l. l. p. 55 not. 5.

Scholia ad hunc locum habent: **ἐρρέτω** : φθειρέσθω. ἢ ὤφελε χωρισθῆναι ἀπαθής, μηδὲν παθών. Scholia Wellaueri pergunt: τοῦτο γὰρ σημαίνει τὸ **ἀκήριος.** Corruptelam inesse quis non videt? Fortasse scriptum erat: **ἐρρέτω** : φθειρέσθω. **ἦ μὲν ὄφελλεν** : ὤφελε χωρισθῆναι ἀπαθής, μηδὲν παθών. Hoc modo scholia quoque cum explicatione, quam supra dedi, concinunt.

III 495 φῇ δὲ δύω πεδίον τὸ Ἀρήιον ἀμφινέμεσθαι
ταύρω χαλκόποδε, στόματι φλόγα φυσιόωντας.
τετράγυον δ' ἐπι τοῖσιν ἐφίετο νειὸν ἀρόσσαι·

---

[1] S. J. Cavallin: De temporum infinitivi usu Hom. Quaestiones, Lundae 1873 p. 54 not. 2.

[2] Cfr quae commemoravi ad Val. Fl. VII 135 (Studia in Val. Fl. p. 23 not. 1).

Digitized by Google

Nullam expediendi rationem invenio, nisi legeris ὑπο pro ἐπι. ὑπό praepositio cum dativo coniuncta apud Apoll. liberius usurpata est. Non solum causam exprimit velut III 3, IV 1009, sed etiam instrumentum velut III 469 δμηθῆναι ὑπο βουσί (ni fallor, origo eius usus repetenda ex notiore illo usu: ὑπὸ δουρὶ δαμάζειν, τύπτειν (II 26), δαΐζειν IV 1398); IV 193. Igitur ὑπὸ βουσὶ ἀρόσσαι νειόν idem fere mihi videtur significare atque ὑπὸ βουσὶ δαμάζειν. Cfr III 1342 τῆμος ἀρήροτο νειὸς ὑπ' ἀκαμάτῳ ἀροτῆρι, ubi de ipso aratore haec locutio usurpatur.

III 640 ἄμμι δὲ παρθενίη τε μέλοι καὶ δῶμα τοκήων.
ἔμπά γε μὴν θεμένη κύνεον κέαρ, οὐκέτ' ἄνευθεν
αὐτοκασιγνήτης πειρήσομαι, εἰ κέ μ' ἀέθλῳ
χραισμεῖν ἀντιάσῃσιν . . .

Inspecto altero loco IV 1667 θεμένη δὲ κακὸν νόον statim intellegemus θεμένη κύνεν κέαρ verba non per »deposito saevo animo» vertenda esse sed per »assumpta impudentia» solita τίθημι verbi significatione[1]. Quod etiam sententia requiritur. Nam impudentia est Medeae, si virginitate et parentibus (v. 640) neglectis animum adicit ad Iasonem conciliandum et adiuvandum.

Praeterea ne ea quidem verba quae sequuntur οὐκέτ' ἄνευθεν αὐτοκασιγνήτης recte intellecta esse credo. Non tam »sine» vel »sine auxilio» libet interpretari quam »procul», »remota». De illa ἄνευθεν vocis significatione cfr v. gr. Hom. B 27 (quo loco mea quidem sententia σευ pertinet et ad ἄνευθεν et ad κήδεται) Ψ 241, 474; Apoll. Rh. III 781, 1030; cfr etiam ἀπάνευθεν ex. gr. III 114, 167, 1169. Igitur verto: »Sed tamen assumpta, adhibita impudentia, non iam sola, remota, sororem tentabo». Quo consilio capto statim se confert in cubiculum sororis. (Cfr v. 646 sq.).

III 739 ὣς ἤγ' ἐκ θαλάμοιο πάλιν κίε, παισί τ' ἀρωγὴν
αὐτοκασιγνήτης διεπέφραδε. τὴν δέ μιν αὖθις
αἰδώς τε στυγερόν τε δέος λάβε μουνωθεῖσαν . . .

[1] Cfr Quint. Smyrn. XII 15 ἐνθέμενος χόλον αἰνόν.

Digitized by Google

Brunck scripsit: τὴν δὲ μὲν αὖτις, in Appendice: τήν δέ, μιν αὖτις sed nullo approbante.

Wellauer autem mendum in τὴν δέ verbis residere ratus tamen cum de medela desperaret, intactam codicum lectionem reliquit. Merkel in min. ed. mutavit verba illa in τὴν δὲ μάλ' αὖθις (Koechly[1] coniecit μεταῦτις), in maiore autem corrigere non ausus μιν servavit. Ego quoque non satis tutum esse credo textum traditum lacessere, licet abundantia illa pronominum otiosa videatur. Quodsi comparaveris IV 1314

αὐτὸν δέ μιν ἀμφαδὸν οἷον
μειλιχίοις ἐπέεσσιν ἀτυζόμενον προσέειπον·

(veteres editores αὐταί scripserunt, αὐτὸν recte restituit Wellauer) facile in animum inducas, ut tibi persuadeas illum locum (III 740) τὴν δέ μιν . . . μουνωθεῖσαν ad hunc conformatum esse. Cuius rei causam fortasse ex eo repeti licet, quod Apollonius in eiusmodi locutionibus αὐτόν, αὐτήν et τόν, τήν pronomina non satis distinxit, id quod eo facilius factum esse potest, quod αὐτόν etiam apud epicos saepissime pondere caret neque aliud quidquam est quam *eum, illum*[2]. Et haud scio an his locis tertius adnumerandus sit IV 1407

νώσατο δ' Ὀρφεὺς
θεῖα τέρα, τὰς δέ σφι παρηγορέεσκε λιτῇσιν . . .

Brunck, cui astipulatur Beck, scribendum putavit στὰς δέ σφε, Wellauer revocavit codicum scripturam. Schneider maluit ταῖς δέ σφε . . . λιτῇσιν. Nec negari potest παρηγορεῖν τινά τινι λιτῇσιν structuram esse tam miram et inauditam, ut iure remedium quaeratur. Vertunt enim illi, qui τὰς δέ σφι legunt: »nymphas precibus sibi (id est heroibus) propitias reddidit»[3], quae interpretatio debetur Wellauero. Paulum abest, quin coniciam scriptum fuisse: τὰς δέ σφε παρηγορέεσκε λιτῇσιν.

---

[1] Emendationes Apollonianae, Turici 1850.

[2] Cfr ex. gr. Monro, Hom. Gramm.[2], p. 219. Apollonii vero propriam in usu pronominum fuisse licentiam constat. Cfr Rzach, Gramm. St.

[3] Linsenbarth, De Apoll. Rh. casuum syntaxi, p. 9.

Digitized by Google

III 772 ὡς ὄφελόν γε
Ἀρτέμιδος κραιπνοῖσι πάρος βελέεσσι δαμῆναι,
πρὶν τόνγ' εἰσιδέειν, **πρὶν Ἀχαιΐδα γαῖαν ἱκέσθαι**
Χαλκιόπης υἷας.

Vertunt interpretes posteriora verba: »priusquam in Graeciam abirent». Atque hanc sententiam exspectamus, nam Chalciopae filii nondum in Graeciam pervenerant, cum in Argonautas inciderunt. Sed iure mihi videtur dubitare Seaton [1], num ea sententia e verbis poetae elici possit. Non possunt illa verba non significare: »priusquam in Graeciam pervenirent». At hoc modo, dices, sententia tota pessumdatur. Neque enim profecit quidquam van Herwerden [2], cum ἱκέσθαι mutavit in ἵεσθαι [3]: »priusquam Graeciam peterent, in Graeciam tenderent». Fugit enim doctissimum virum ἵεμαι verbum semper ι producto esse [4].

Sed aliunde forsitan explicatus huius loci quaeri possit. Nam si attente legimus III 370—376, in eam sententiam necessario adducimur, ut credamus Aeeten persuasum sibi habere Chalciopae filios re vera iam in Graeciam pervenisse et ibi Argonautas secum in Colchos duxisse, ut eorum opera sibi regnum eriperent. Cfr v. 369

μενέαινε δὲ παισὶ μάλιστα
Χαλκιόπης· τῶν γάρ σφε μετελθέμεν οὕνεκ' ἐώλπει· . . .

et v. 375 αὐτίχ' ὁμαρτήσαντες ἀφ' Ἑλλάδος, οὐ δ' ἐπι κῶας,
σκῆπτρα δὲ καὶ τιμὴν βασιληΐδα δεῦρο νέεσθε.

Quem locum intricatissimum primus recte interpunxit Wellauer, sed prave vertit: »statim cum ex Graecia proficisceremini, non velleris auferendi gratia, sed imperio potituri huc tendebatis». Nam ὁμαρτέω verbum non est *proficiscor* sed *comitor*. Quod cum docti viri parum animadvertissent, haud mirum est eos frustra egisse, ut sensum aptum eruerent.

[1] Class. Rev. VI p. 394.
[2] Mnemosyne, XI p. 117—118.
[3] Astipulante La Ville de Mirmont, Les Argonautiques, mai. edit.
[4] Cfr Schulze, Quaest. Ep. p. 437 sq.; Kühn. Bl., Ausf. Gramm. I p. 94; Brugm., Gr. Gr.[3] p. 278, 280; de usu Apollonii cfr Rzach, Gramm. Studien p. 19.

Digitized by Google

Iam si ad illum locum redeo, paret, spero, quorsum spectem. Puto videlicet Medeam quoque credidisse aut in hac summa sua conturbatione suspicatam esse filios Chalciopae Graeciam terram tetigisse. Quam explicationem egregie firmant verba proxime sequentia v. 775

. . . Χαλκιόπης υἷας· τοὺς μὲν θεὸς ἤ τις Ἐρινὺς
ἄμμι πολυκλαύτους δεῦρ' ἤγαγε **κεῖθεν** ἀνίας.

huc *inde* reduxit». Iam videas, quam praeclare duo illi loci III 375 sq. et 774 sq. recte explicati inter se tueantur.

Nihil igitur est, cur hunc aut illum locum vexemus.

III 890 ὦ φίλαι, ἦ μέγα δή τι παρήλιτον, οὐ δ' ἐνόησα
μηίμεν ἀλλοδαποῖσι μετ' ἀνδράσιν, οἵτ' ἐπι γαῖαν
ἡμετέρην στρωφῶσιν.

Nimis dure fertur illud μηίμεν (cod. Laur.) μὴ ἴμεν (Guelf.) in codicibus. Sedem vitii Merkel recte agnoscit in illis verbis, quae mutavit in μήνιμ'. Sed libere confitendum est efficaciore opus esse medela ad lucem huic loco afferendam. Temptavi: ἔμμεναι. Cfr I 779 μετ' ἀλλοδαποῖσιν ἐόντος ἀνδράσιν. Simulat enim Medea tunc primum animadvertisse se hostibus cinctam esse. Cfr v. 893

τὸ καὶ οὔτις ἀνήλυθε δεῦρο γυναικῶν
τάων, αἳ τὸ πάροιθεν ἐπημάτιαι ἀγέρονται.

III 1136 ἤδη δ' ἀμφίπολοι μὲν ὀπιπτεύουσαι ἄπωθεν
σιγῇ ἀνιάζεσκον· **ἐδεύετο** δ' ἤματος ὥρη,
ἂψ οἶκον δὲ νέεσθαι ἑὴν μετα μητέρα κούρην.

Omnes interpretes **ἐδεύετο** vertunt *postulabat* secundum scholia: **ἐδεύετο** : ἐδέετο, ἔχρηζεν, ἀπήτει. Sed haec significatio parum consentanea est cum usu huius verbi. Apud Apoll. Rh. quidem δεύομαι verbum significat aut *indigere* (I 968, 1181; IV 491, 1486) aut *mancum esse* (I 732), *deesse, deficere* (II 976).

Digitized by Google

Merkel quidem fuse et docte hunc locum tractavit Proleg. p. CXXXIV sqq. Vertit: *dies inclinabatur.* Suspicatur enim Apollonium veterum grammaticorum sententiam amplexus δείλη ex ἐνδεεῖν derivatum putasse et simul ei exemplo fuisse Homericum illud η 289 δύσετο δ' ἠέλιος (Aristarchus: δείλετο, quod receperunt Crusius, Ameis) vel potius altera lectio δεύετο. Sed nihil incertius est et totus hic locus a Merkelio tractatus testimonio esse potest eum longius progressum esse in grammaticis et criticis studiis Apollonii agnoscendis et indagandis.

Seaton[1] interpretatur: »the time of day was wanting (or failing) for her to return» etc. Quae altera est explicatio in scholio ad hunc locum data: ἢ ὅτι ἐνελείπετο ὁ τῆς ἡμέρας καιρός »deficiebat tempus quo redire posset», quod non accipiendum ducit Merkel l. l.

Equidem iis, quibus hic locus, tantum nec iniuria exagitatus, nondum liquidus esse videtur, commendo scripturam δύετο[2] maxime propter apertam imitationem Homericam ν 33

ἀσπασίως δ' ἄρα τῷ κατέδυ φάος ἠελίοιο
δόρπον ἐποίχεσθαι . . .

De infinitivi illius paulo insolentiore usu cfr exempla a Merkelio l. l. enumerata.

(Nec contemnendum est testimonium Valerii Flacci de eo ipso tempore perhibentis VII 456: *extemplo (nam iam matura ruebant sidera . . .)* Nocte enim apud Val. Fl. haec aguntur.)

δύομαι (δύνω, ἔδυν cet.) verbum apud Apollonium non solum de *sole* occidente usurpatur velut I 925 sed cfr etiam III 1406 ἡμαρ ἔδυ.

Quod quam vere disputatum sit, ostendunt Iasonis verba continuo proxima 1142

ὥρη ἀποβλώσκειν, μὴ πρὶν φάος ἠελίοιο
δύῃ ὑποφθάμενον . . .

Ἤματος ὥρη aut cum Merkelio pro ἡμαρ dictum esse existimandum (cfr θέρεος ὥρη = θέρος, ἤματος αἶσα = ἡμαρ IV 959,

[1] Cl. Rev. IV p. 117, VI p. 394.

[2] De δῦ- apud Apollonium contra consuetudinem Homeri semper producto vide Rzach, Gr. St. p. 22; Schulze, Quaest. Ep. p. 341 sq.

Digitized by Google

cfr Brunck ad hunc locum) aut reddendum per *tempus opportunum solitum* a Medea iam ante ancillis indicatum III 898 τότ' ἔπειτ' **αὐτὴν** ἀπονεισόμεθ' **ὥρην.**

III 1236 ἐκ δὲ πόληος
ἤλασεν εὐρεῖαν κατ' ἀμαξιτόν, ὥς κεν **ἀέθλων**
παρσταίη.

Hoc modo codices. Vulgata lectio est ἀέθλῳ παρσταίη. Sed et aliter corrigi potest. Temptavi olim: **ἀέθλων προσταίη.** Cfr v. gr. Xen. An. IV 8 25 τοῦ ἀγῶνος προστατῆσαι.

Pluralis porro numeri formam de hoc ipso labore scriptam esse videmus III 905, 941, 1210, 1267; IV 342, 365.

III 1332 δεινὸν δ' ἐσμαράγευν ἄμυδις κατα ὧλκας ἀρότρου
βώλακες ἀγνύμεναι ἀνδραχθέες· εἵπετο δ' αὐτὸς
λαιὸν ἐπι στιβαρῷ πιέσας ποδί·

Cod. Laur. λαιον suprascripto βαθμόν, quae ante Wellauerum vulgata erat. Wellauer secundum codicis Guelf. scripturam scripsit λαῖον, interpretans »culter aratri». Sed huius significatus vestigia non pauca sunt, ut ait Wellauer, sed nulla. Nam si duobus quos attulit locis λαῖον per δρέπανον vertitur, non inde continuo concludendum est λαῖον partem aliquam esse aratri. Ne Bast[1] quidem, quem testem citat Wellauer, aliud agit quam ut demonstret λαῖον synonymum esse δρέπανον vocis *(falx messoria)*. Vocis autem βαθμός eodem sensu *(culter aratri)* usurpatae nec vola nec vestigium ut aiunt apparet. Sed etiamsi λαῖον idem esset atque *culter aratri,* hoc loco perversa sane evaderet sententia, nam culter aratri (suet. »rist») nimirum in parte priore aratri positus est, pedem autem parti posteriori imponat arator necesse est. Praeterea culter pro vomere erectus ad terram findendam nusquam apud Graecos commemoratur, apud Latinos auctores quidem, quamquam nulla nobis tradita est eius rei effigies[2].

[1] F. J. Bast, Commentatio Palaeographica, Add. et Corrig. p. 892 not.

[2] De aratro veterum vide Voss ad Verg. Georg. I 170; Daremberg et Saglio; Hermann-Blümner, Privatant. IV p. 100, anm. 4; Pauly, Realencycl. (aratrum); Baumeister, Denkm. I p. 11 sq.

Digitized by Google

Sed quid sibi velit λαιον (deteriores codices λαιόν) hoc loco? Equidem crediderim poetam scripsisse λαιῷ cum ποδί coniungendum. Quam vocem apud Homerum non usitatam novies adhibet Apollonius, de pede semel IV 1517. Iam omnia recte se habere opinor. Iason aratorum more aratrum, ut profundius in terram penetret, laevo pede deprimit; id quod videlicet non semper fieri potest, sed solum interdum et maxime cum boves se movere incipiunt (cfr πιέσας). βαθμόν glossa, nisi fallor, non ad λαιον adscripta est, sed ne verbum illud ἐπιπιέσας obiecto

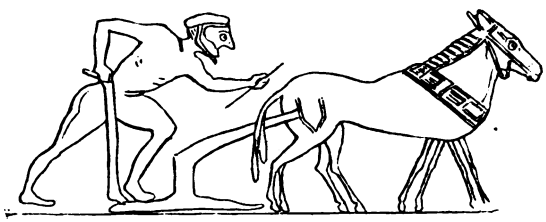

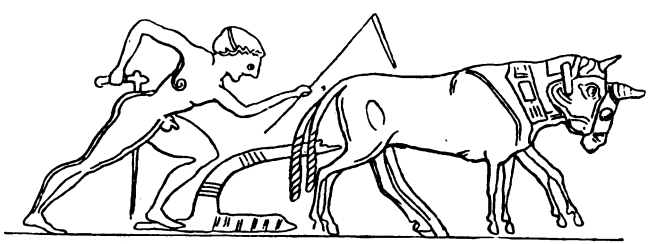

careret. Fieri enim potest, ut hoc nomine ea pars vomeris postica vocata sit, quae post stivam aut inter stivam et burim sita erat.

Ne quis dicat hunc nostrorum temporum aratorum morem a me minus convenienter ad illa tempora translatum esse, relego v. gr. ad Baumeister, Denkm. I Taf. I, 13 a. 13 b, ubi dilucidius quam verbis potest ista aratorum veterum consuetudo illustratur. Cfr ea quae Baumeister ad alteram picturam (13 a, schwartzfiguriges Bild einer im Louvre befindlich. Schale aus der ehemals

Digitized by Google

Camp. Sammlung) interpretandam attulit: . . . »mit *dem linken Fuss* auf den Pflug tritt um ihn tiefer in den Erdboden eingreifen zu lassen».

Igitur scribendum esse moneo λαιῷ ἐπι στιβαρῷ (vel -ῶς) πέσας ποδί.

III 1350 μαιμώων συὶ εἴκελος, ὅς ῥά τ' ὀδόντας
θήγει θηρευτῆσιν ἐπ' ἀνδράσιν, ἀμφὶ δὲ πολλὸς
ἀφρὸς ἀπο στόματος χαμάδις ῥέε χωομένοιο.

Extremam sententiam ad imitationem pertinere nemo negare audebit. Quin immo omnes, quos quidem adeundi mihi facultas fuit, interpretes mirum in modum ῥέε quasi praesens sit vertunt. Sed magis consentaneum erit scribere ῥεῖ. Apollonium nimirum longius quam Homerum in contrahendo processisse paret v. gr. II 229, quo loco necesse est legamus πνεῖ[1].

III 1353 οἳ δ' ἤδη κατα πᾶσαν ἀνασταχύεσκον ἄρουραν
γηγενέες· φρίξεν δὲ περι στιβαροῖς σακέεσσιν
δούρασί τ' ἀμφιγύοις κορύθεσσί τε λαμπομένῃσιν
Ἄρηος τέμενος φθισιμβρότου·

Laur. φρίξαν, unde mihi nata suspicio est φράξαν scriptum esse. Cfr Hom. P 268

φραχθέντες σάκεσιν χαλκήρεσιν. ἀμφι δ' ἄρα σφιν
λαμπρῇσιν κορύθεσσι . . .

Quint. Smyrn. X 46

αἶψα δὲ δὴ κορύθεσσι καὶ ἀσπίσι καὶ δοράτεσσι
φράχθεν ἐπ' ἀλλήλους·

De φράσσω verbi usu cfr Hom. O 566, M 263. Et Val. Fl. VII 628 habet: *spes nulla datur, sic undique densant | terrigenae iam signa duces.* Sed tamen concedo et scripturam cod. Guelf. bonam praebere sententiam.

---

[1] Cfr de ea re Rzach, Gr. St. p. 156 sq.

Digitized by Google

III 1380 οὖτα δὲ μίγδην
ἀμώων, πολέας μὲν ἔτ' ἐς νηδὺν λαγόνας τε
ἡμίσεας ἀνέχοντας ἐς ἠέρα, τοὺς δὲ καὶ ἄχρις
ὤμων τελλομένους, τοὺς δὲ νέον ἑστηῶτας,
τοὺς δ' ἤδη καὶ ποσσὶν ἐπειγομένους ἐς ἄρηα.

Pro ὤμων Struve coniecit γούνων, Merkel scripsit κώλων, ne gradatio illa poetae interrumperetur. Neque potest negari hoc modo multo concinniorem factam esse orationem. Quaeri tamen potest, quomodo factum sit, ut κώλων in ὤμων abiret. Neque enim credibile est, quod putat La Ville de Mirmont, librarium textum mutasse, propterea quod κώλων non intellegeret. Deinde mirum est, si poeta omnes terrigenas iam dimidios in aëra exstantes confingit, nullos, quos capite tantum eminentes Iason desecet. Latinus vero poeta hoc membrum ad depingendam orationem aptum non omisit: Val. Fl. VII 618

advolat atque imo tellus qua proxima collo
(necdum umeri videre diem) prior ense sequaci
aequat humo truncos.

Satius erit fortasse ὤμων servare, dum melius invenietur. Sin autem coniectura opus sit, praeferam γυίων, quae Apolloniana vox est. Cfr I 1008.

IV 415 αὐτὰρ ἐγὼ κεῖνόν γε τεὰς ἐς χεῖρας ἱκέσθαι
μειλίξω· σὺ δέ μιν φαιδροῖς ἀγαπάζεο δώροις,
εἰ κέν πως κήρυκας ἀπερχομένους πεπίθοιμι
οἰόθεν οἷον ἐμοῖσι **συναρθμῆσαι** ἐπέεσσιν·
ἔνθ' εἴ τοι τόδε ἔργον ἐφανδάνει, οὔτι μεγαίρω,
κτεῖνε τε καὶ Κόλχοισιν ἀείρεο δηιοτῆτα.

Hoc modo interpungendum est. εἰ κέν πως — πεπίθοιμι sententia est subsecutiva ut vocant grammatici nec cum sequentibus coniungenda. Cfr I 169

ἔντεα γάρ οἱ
πατροπάτωρ Ἀλεὸς μυχάτῃ ἐνέκρυψε καλιῇ,
αἰ κέν πως ἔτι καὶ τὸν ἐρητύσειε νέεσθαι; Hom. A 66, 408.

Digitized by Google

Praeterea de huius loci interpretatione magna fuit doctorum virorum dissensio. Peringratum munus omnia referendi supersedeo, satis habeo quid ipse sentiam exponere. κήρυκας nec cum Brunckio Dianae ministros nec cum La Ville de Mirmont Argonautas intellegendos esse mihi in propatulo est sed veros praecones fortasse a rege vicinorum, cuius arbitrio litem diiudicandam reliquerant (cfr v. 347, 377) emissos, aut si quis malit eos esse Colchos non ita vehementer repugnabo. Utrocumque enim modo rem explicamus, necesse erat praecones illi abirent et solum Absyrtum cum sorore relinquerent. Quam summam his poetae verbis contineri iam Brunck et Wellauer recte intellexerunt.

Ut vero iam ad illud quod in hac re gravissimum est veniam, non facio cum interpretibus et lexicographis, qui συναρθμῆσαι verbum, quod ἅπαξ εἰρημένον est, intransitiva vi indutum esse docent, ea, opinor, causa adducti, quod apud Homerum ἀρθμέω verbum illo sensu praeditum est, unde nihil ad usum Apollonii concludere licet; sed activum (causativum) verbum est. Ac nescio an vix quidquam magis indicio esse potest ita rem se habere, quam quod Apollonius **ἀρθμηθέντες** formam *(reconciliati)* usurpat I 1344

ἦ ῥα, καὶ ἀρθμηθέντες, ὅπῃ πάρος, ἑδριόωντο.

IV 501 ῥηιδίῃ δέ κεν ἄμμι κεδασθέντων δίχα λαῶν,
ἤδ' εἴῃ μετέπειτα κατερχομένοισι κέλευθος.

Mirum quantas excitaverit turbas hic locus. Merkel scripsit ἤ τ' εἴῃ. ῥηιδίῃ pro comparativo positum ratus. κατερχομένοισι κέλευθος vertit Christensen Schmidt: »for til Hjemmet at vende tilbage», Coleridge: »for any who come hither hereafter» [1].

Iam ex iis quae supra p. 16 ad II 207 disserui, apparet codicum textum servandum esse. Rectissime igitur vertunt interpretes veteres, quos sequitur La Ville de Mirmont: »facilis autem nobis dispersis populis illis haec erit postea reversuris via». Quod si persuasum nobis erit Argonautas aperto mari ex-

[1] Seatonio recta interpretatio obversari videtur Cl. Rev. IV 118.

Digitized by Google

clusos in contrariam partem usque ad insulam Electridis tenuisse cursum (v. 505), nihil nobis difficultatis praebet discrepantia illa quae videtur esse neque est inter verba ἤδη νῦν (v. 495) et μετέπειτα (v. 502). Cfr Merkel.

IV 664 φλὸξ δ' ἀθρόα φάρμακ' ἔδαπτεν,
οἷσι πάρος ξείνους θέλγ' ἀνέρας, ὅστις ἵκοιτο·
τὴν δ' αὐτὴ φονίῳ σβέσεν αἵματι πορφύρουσαν.

Merkel in maiore edit. annotat ad v. 668: »πορφύρουσαν explicatione eget aut emendatione commoda», in minore autem coniecturam »satis audacter» profert παμφανόωσαν. Equidem vix intellego, cur non librorum fides servanda sit. Nam si non solum aurora purpurea apud poetas vocatur (Nonn. Joh. I 44; apud Lat. poetas v. gr. Ovid. Met. III 184, Amor. I 13, 10), sed etiam tales occurrunt locutiones quales sunt *ignis purpureus* (Stat. Ach. I 161 (transl.), *ignea purpura* (Val. Fl. I 427), *flammam purpurae* (Plin. nat. hist. 35, 27), vix magis alienum est ab ingenio poetae, si φλὸξ πορφύρειν dicit. Cfr vel maxime Apoll. I 436 de igni sacro:

γήθει δὲ σέλας θηεύμενος Ἴδμων
πάντοσε λαμπόμενον θυέων ἄπο τοῖό τε **λιγνὸν**
πορφυρέαις ἑλίκεσσιν ἐναίσιμον ἀίσσουσαν.

IV 782 οἶσθα μέν, ὅσσον ἐμῇσιν ἐνι φρεσὶ τίεται ἥρως
Αἰσονίδης οἱ δ' ἄλλοι ἀοσσητῆρες ἀέθλου,
οἵῃ τέ σφ' ἐσάωσα δια πλαγκτὰς περόωντας
πέτρας, ἔνθα πυρὸς δειναὶ βρομέουσι θύελλαι,
κύματά τε σκληρῇσι περιβλύει σπιλάδεσσιν.
νῦν δὲ παρα Σκύλλης σκόπελον μέγαν ἠδὲ Χάρυβδιν
δεινὸν ἐρευγομένην δέχεται ὁδός.

Quod poeta hoc loco, ubi de Cyaneis rupibus mentio est, voce illa πλαγκτάς utitur, qua paulo infra (IV 858, 922, 930, 937) alterae illae rupes significantur, alienum videtur nec fugit doctos viros. Schneider igitur proposuit δι' ἀπλάστας. Tamen fieri

Digitized by Google

potest, ut Merkel satis fecerit, cum scripsit πλαγκτάς adiectivi formam[1].

Iam alia oboritur difficultas. πυρὸς θύελλαι num dici potest, quamquam ignis nulla est commemoratio? Merkel, cui astipulatur Seaton, mutavit πυρός in πάρος, parum feliciter (ut mihi videtur) neque tamen idcirco quod πάρος adverbium cum praesenti tempore adiungi non patiatur, ut putat Hart[2] (cfr illud Homericum πάρος γε μὲν οὔτι θαμίζεις; Kühner-Gerth I p. 134 sq.; neque Apoll. II 1144 που ἀκούετε καὶ πάρος αὐτοί, ἀκούετε forma cum Hartio imperfecti iudicanda est, sed praesentis vi perfecti praediti) sed quia aperte hoc loco locus Homericus Apollonio observatur μ 68. Praeterea etiamsi cum Merkelio πάρος scripsimus, θύελλαι, si diligentiam exigimus, non magis aptum est. Nam ut v. 786 optime quadrat ad ea quae de Cyaneis rupibus supra decantat Apollonius II 551 sqq., 570 sqq., sic θύελλαι illic numquam commemorat. Sed, credo, verba poetae non tam anxie examinanda sunt; πυρὸς θύελλαι haud scio an significare possint aestum fervoremque rupium collidentium verticesque aquarum velut apud Val. Fl. IV 660 et *flamma: flamma expresso bis fulsit in imbri* et *fumus* v. 676 commemorantur.

Iam tertius restat scrupulus, quod Hartio certissimum argumentum videtur, cur hic locus corruptus habeatur. *Minerva* enim, non *Iuno* (apud Val. Fl. IV 682 et *Minerva* et *Iuno* inter se adiuvant) opem tulit Argonautis per Cyaneas rupes navigantibus. Sed, opinor, poeta induxit Iunonem quodammodo de se ipsam gloriantem, quod eo facilius excusatur, quod Iuno et Minerva semper in Argonauticis conspirant ex. gr. III 7 sqq., IV 957.

Quae omnia cum Hartio[3] valde suspecta viderentur, coniectura locum sanare conatus est τε v. 784 in κε mutato. Id est: Iuno dicit se tanti Iasonem sociosque eius facere, ut eos, si tantummodo per Planctas rupes navigare oporteret, servatura fuerit, »sed nunc», inquit, »inter Scyllam quoque Charybdimque

---

[1] Symplegades in ostio Ponti sitae nonnumquam apud auctores Planctae vocantur. Cfr La Ville de Mirmont ad v. 786.

[2] A. H. Hart, Observationes criticae in Apollonium Rhodium, diss. Berolini 1863, p. 30.

[3] l. l. p. 30.

Digitized by Google

iis navigandum est, quae via periculosior est quam ut quisquam deus nisi maris potens iis opitulari possit. Itaque in te (Theti) tota mea est exspectatio.»

Sed illa Hartii mutatio, licet lenissima sit, tamen vim affert sententiae. Paulo enim infra v. 821 Iuno dicit:

δεῖμα δέ τοι πέτραι καὶ ὑπέρβια κύματ' ἔασιν
μοῦνον, ἅ κεν τρέψαιο κασιγνήτῃσι σὺν ἄλλαις.

Atque postea v. 920 sqq. Argonautae Scyllam Charybdimque plane evitantes alteram illam per Planctas insulas secundum Homerum[1] navigant Nereidibus adiuvantibus. Et ipsam illam viam Iunonem auxilii inopem timuisse satis demonstrant verba quae sunt v. 957:

. . . Διὸς δάμαρ· ἀμφὶ δ' Ἀθήνῃ
βάλλε χέρας· τοῖόν μιν ἔχεν δέος εἰσορόωσαν

sc. »Argonautas per illas rupes navigantes».

Iam paucis comprehendam. Ea quae adhuc protuli non adeo mihi desperanda videntur, ut ad coniecturam confugiamus necesse sit. Illud vero equidem gravioris momenti esse existimo, quod poeta hoc quoque loco (v. 787 sqq.) alteram illam per Planctas viam non commonuisse. Et fortasse nonnulla exciderunt, quibus ea continebantur.

IV 1112 σῖγα δ' ἐὸν κήρυκα καλεσσαμένη προσέειπεν,
ᾗσιν ἐπιφροσύνῃσιν ἐποτρυνέουσα μιγῆναι
Αἰσονίδην κούρῃ, μὴ δ' Ἀλκίνοον βασιλῆα
λίσσεσθαι· τὸ γὰρ **αὐτὸς ἰὼν** Κόλχοισι δικάσσει,
παρθενικὴν μὲν ἐοῦσαν . . .

ἰὼν tam absurdum mihi videtur, ut ferri nequeat. Miror doctos viros lubricam hanc vocem esse non agnovisse, nisi quod Schneider temptavit ἰδών, quod ab omni probilitate longe recedit. Quid scripserit Apollonius, non difficilis est coniectura. Optime enim priora sequentibus iunguntur, si pro ἰών scrip-

[1] Cfr. R. Walther, de Apoll. Rh. Arg. rebus geograph., Halle 1890, p. 12.

Digitized by Google

simus **ἑκών.** αὐτὸς ἑκών nota est Homeri locutio: β 133, δ 649; Ψ 434, et apud Apollonium valde adamata:

I 772 ἀλλὰ γὰρ **αὐτὸς ἑκὼν** ἀπερήτυε κούρην,
855 ὃ γὰρ παρα νηὶ λέλειπτο | **αὐτὸς ἑκὼν,**
II 24 **αὐτὸς ἑκὼν** ἤδη τοι ὑπίσχομαι ἀντιάασθαι,
55 πάλου ἄτερ ἐγγυαλίξω | **αὐτὸς ἑκών.**

Et duobus aliis locis I 89 αὐτῷ ἑκών, IV 1084 αὐτὸν ἑκών quaeri potest, haecine αὐτὸς lectio praeferenda sit[1].

αὐτὸς ἑκὼν id est: »ipse ultro, sua sponte, nullo adhortante, impellente.» Ergo suadet Iasoni Arete, ut coeat cum Medea neve imploret Alcinoum, nam illum sua sponte (sine ullis precibus, nullo adhortante) Colchis hanc dicturum sententiam: si adhuc virgo est, patri tradatur; sin iam coitus cum marito particeps fuit, eam a coniuge suo non divellam.

IV 1197 σὺ γὰρ καὶ ἐπι φρεσὶ θῆκας
Ἀρήτης, πυκινὸν φάσθαι ἔπος Ἀλκινόοιο.

Ἀλκινόοιο codicum scripturam quoniam a Merkelio in min. edit. (Anglicano interprete Coleridge approbante: »for 'twas thou, who didst put it in the heart of Arete to speak her word of wisdom to Alcinous) temere mutata est in Ἀλκίνοον δέ, paucis defendere liceat. Putat igitur Merkel πυκινὸν ἔπος spectare non ad enuntiatum consilium Alcinoi, sed ad Aretae cum coniuge colloquium. Quod haud scio an nemo non fateatur pravum esse. Nam ut de violata codicum fide taceam, nonne vel ipsa illa locutio φάσθαι ἔπος Ἀλκίνοον δέ ea est audacia, ut cetera suspecta reddat; nec defenditur duobus locis a Merkelio[1] allatis: III 647 λελίητο νέεσθαι | αὐτοκασιγνήτην δέ, Hom. Ω 338 πρὶν Πηλεϊωνάδ' ἱκέσθαι, nam illis locis verbum movendi exstat, hoc autem loco, qui nunc in manibus est, non item.

---

[1] I 89 iam Brunck proposuit αὐτός.
[2] Praefat. p. XVIII.

Digitized by Google

Iam vide ne hoc totum sit ab iis, qui Ἀλκινόοιο legunt, quod iis ipsis verbis πυκινὸν ἔπος utitur poeta, cum de consilio ac sententia Alcinoi supra sermo est v. 1109: ἡ (scil. Arete) δ' **ἔπος** (scil. Alcinoi) ἐν θυμῷ **πυκινὸν** βάλετ'. Quo quid requiri potest evidentius argumentum? ἔπος hoc sensu saepe usurpatum est velut I 665, 705 (714); IV 503; Hom. H 375 (ἔπος »Vorschlag» Ameis-Hentze) Λ 788, Ω 75. Ergo hic locus cum veteribus interpretibus vertendum est: »nam tu inspiraveras Aretae, ut prudentem indicaret sententiam Alcinoi».

IV 1536 πόρους τ' ἀπετεκμήραντο
λίμνης ἐκπρομολεῖν Τριτωνίδος, οὔτινα μῆτιν
δὴν ἔχον, ἀφραδέως δὲ πανημέριοι φορέοντο.

πόρους ἀπετηκμήραντο cum infinitivo coniunctum si cui durum videtur, satius forsitan sit infinitivum ἐκπρομολεῖν ad sequentia οὔτινα μῆτιν ἔχον referre. Cfr I 677 ὔμμί γε μὴν τίς μῆτις ἐπαυρέσθαι βιότοιο . . .; Cfr etiam IV 1584 sq.

IV 1595 δαῖμον, ὅτις λίμνης ἐπι πείρασι τῆσδε ἐφάνθης,
εἴτε **σέγε Τρίτων'**, ἅλιον τέρας, εἴτέ σε **Φόρκυν**,
ἢ Νηρῆα θύγατρες ἐπικλείουσ' ἁλοσύδναι . . .

Cod. Laur.: εἴτε σε τρίτων metro pessum dato; cod. Guelf. εἴτε συ γε τρίτων, quae vulgata est lectio. σέ γε lectionem codicem deterioris notae Reg. A. praebere testatur Wellauer. Merkel quoque in mai. edit. scripsit σέ γε Τρίτων', in min. autem Koechlyi coniecturam probavit, qui proposuit: εἴτ' οὖν σε Τρίτων'. Koechlyi sententiam ipsius verbis[1] afferre liceat. »Recte», inquit, »prioris versus initium offensui fuit Wellauero[2]. Etenim nec particula γέ placet, qua hic pronomen effertur nulla cum oppositionis vi positum — omnino haec particula epicis magis magisque in desuetudinem venit —, nec nominativus Τρίτων, pro quo ob sequentia potius accusativum desideres» . . . Haec

[1] Emendationes Apollonianae, p. 13.
[2] Sed Wellauer scripturam codicis Laur. solum impugnat.

Digitized by Google

recte, sed, quae de particula γέ disserit, falsus est. Nam notum est particulam, quae est γέ, in disiunctivis sententiis, quamquam nulla est oppositio, pronominibus addi solere. Cfr Gerth[1], qui hoc modo disputat: »In der *epischen* Sprache wird oft in zwei auf einander folgenden Sätzen bei durchaus *nicht zweifelhaftem* Subjekte in dem zweiten Satze das Subjekt durch ὅγε oder auch ein Personalpr. mit einem gewissen Nachdrucke wiederholt, um die Identität des Subjekts für beide Sätze hervorzuheben.» Exemplis a Gerthio l. l. allatis, quae ipse annotavi, addo: *in posteriore membro vel enuntiato:* Hom. γ 214

εἰπέ μοι, ἠὲ ἑκὼν ὑποδάμνασαι, ἤ σέ γε λαοὶ
ἐχθαίρουσ' ἀνὰ δῆμον . . .

ϙ 398 ἦ ῥά νύ που τοιαῦτα καὶ αὐτῷ οἴκοθι κεῖται,
ἦ ὅγ' ἐφορμᾶται ποιησέμεν· Cfr ξ 135.

E 672 (μερμήριξε . . .) ἦ προτέρω Διὸς υἱὸν ἐριγδούποιο διώκοι
ἤ ὅ γε τῶν πλεόνων Λυκίων ἀπὸ θυμὸν ἕλοιτο.

(Cfr E 184); Hymn. Bacch. v. 28.

Hesiod. Op. 245 ἄλλοτε δ' αὖτε
ἤ τῶν γε στρατὸν εὐρὺν ἀπώλεσεν ἤ ὅ γε τεῖχος . . .

Ibid. 321 Εἰ γάρ τις καὶ χερσὶ βίῃ μέγαν ὄλβον ἕληται,
ἦ ὅ γ' ἀπὸ γλώσσης λήσσεται . . .

Apoll. Rhod. I 307
οἷος δ' ἐκ νηοῖο θυώδεος εἶσιν Ἀπόλλων
Δῆλον ἀν' ἠγαθέην, ἠὲ Κλάρον, ἤ ὅγε Πυθώ, . . .

III 396 τοῖο δὲ θυμὸς
διχθαδίην πόρφυρεν ἐνι στήθεσσι μενοινήν,
ἦ σφέας ὁρμηθεὶς αὐτοσχεδὸν ἐξεναρίζοι,
ἤ ὅγε πειρήσαιτο βίης.

III 1239 οἷος δ' Ἴσθμιον εἶσι Ποσειδάων ἐς ἀγῶνα
ἅρμασιν ἐμβεβαώς, ἦ Ταίναρον, ἤ ὅγε Λέρνης
ὕδωρ . . .

[1] Kühner-Gerth, Griech. Synt. I § 469, 2.

Digitized by Google

IV 372 ἀλλ' αὔτως εἴρυσο, δίκη δέ τοι ἔμπεδος ἔστω
καὶ θέμις, ἣν ἄμφω συναρέσσαμεν· ἦ σύγ' ἔπειτα
φασγάνῳ αὐτίκα τόνδε μέσον δια λαιμὸν ἀμῆσαι . . .

Callim. Art. 150; Arat. 842 (110), 1125 (393); Theocr. I 124. X 34 (τύγε); Orph. Hymn. LV 18.

in priore membro: Hom. γ 216

τίς δ' οἶδ', εἴ κέ ποτέ σφι βίας ἀποτίσεται ἐλθών,
ἢ ὅ γε μοῦνος ἐὼν ἢ καὶ σύμπαντες Ἀχαιοί.

ζ 120 ἦ ῥ' οἵγ' ὑβρισταί τε καὶ ἄγριοι οὐδὲ δίκαιοι,
ἥε φιλόξεινοι . . . (ι 175, ν 201)

A 64 . . ὅς κ' εἴποι, ὅ τι τόσσον ἐχώσατο Φοῖβος Ἀπόλλων,
εἴ τ' ἄρ' ὅγ' εὐχωλῆς ἐπιμέμφεται εἴ θ' ἑκατόμβης[1] . . .

Cfr Ω 529 ᾧ μέν κ' ἀμμίξας δώῃ Ζεὺς τερπικέραυνος,
ἄλλοτε μέν τε κακῷ ὅ γε κύρεται, ἄλλοτε δ' ἐσθλῷ·

Apoll. Rh. IV 823

μὴ δὲ σύγ' ἠὲ Χάρυβδιν ἀμηχανέοντας ἐάσῃς
ἐσβαλέειν, μὴ πάντας ἀναβρόξασα φέρῃσιν,
ἠὲ παρα Σκύλλης στυγερὸν κευθμῶνα νέεσθαι . . .

Orph. Arg. 770 sq.; Hymn. XLIX 5; Quint. Smyrn. V 356

(πορφύρεσκεν,) ἢ ὅ γε νῆας ἐνιπρήσῃ καὶ πάντας ὀλέσσῃ
Ἀργείους, ἦ μοῦνον ὑπὸ ξίφεϊ στονόεντι
δῃώσῃ . . . Ὀδυσῆα.

Ibid. IX 12 (. . μητιόωντα,) εἴ θ' ὅ γ' Ἀχιλλεὺς ἐστι καὶ οὐ κίε δῶμ' Ἀΐδαο,
εἴ τέ τις ἄλλος Ἀχαιὸς . . .

in utroque membro: Hom. θ 488

ἢ σέ γε μοῦσ' ἐδίδαξε, Διὸς πάις, ἢ σέ γ' Ἀπόλλων.

Hesiod. Op. 731

. . . ἑζόμενος δ' ὅ γε θεῖος ἀνήρ, πεπνυμένα εἰδώς,
ἢ ὅ γε πρὸς τοῖχον πελάσας ἐυερκέος αὐλῆς.

[1] Cfr Delbrück, Brugm. Grundr., Syntax 2 p. 499.

Digitized by Google

Unam igitur veram esse lectionem εἴτε σέ γε Τρίτων' apparere confido. Sed si quis malit σύ γε Τρίτων, haud vehementer adversabor, quamquam illa lectio propter auctoritatem codicis Laur. praeferenda videtur. Cfr Horat. Carm. Sec. v. 15

sive tu Lucina probas vocari
seu Genitalis; eiusd. Sat. II 6, 20
Matutine pater, seu Iane libentius audis.

Digitized by Google

Digitized by Google

INDEX LOCORUM:

Ap.	Rh.	Pag.
I	8	3
	18	4
	59	5
	89	41
	237	5
	359	6
	383	6
	671	8
	747	10
	752	11
	788	12
	888	12
	1120	17
	1187	13
II	110	14
	159	14
	207	15
	244	18
	328	19
	335	20
	338	20
	500	21
	563—576	21
	764	23
	830	23
	923	24
	1144	39
	1241	25
III	160	25
	204	7
III	314	26
	375	30
	466	26
	495	27
	640	28
	739	28
	772	30
	890	31
	1136	31
	1212	15
	1236	33
	1332	33
	1350	35
	1353	35
	1380	36
IV	282	15
	309	16
	415	36
	501	16, 37
	505	15
	664	38
	782—788	38
	1084	41
	1112	40
	1197	41
	1407	29
	1536	42
	1595	42
Scholia ad III 466		27

Digitized by Google

Digitized by Google

Skrifter utgifna af K. Humanistiska Vetenskaps-Samfundet i Uppsala. VIII. 2.

DEN SVENSKA CENTRALREGERINGENS UTVECKLING TILL KOLLEGIAL ORGANISATION

I BÖRJAN AF SJUTTONDE ÅRHUNDRADET

(1602—1634)

AF

NILS EDÉN

UPPSALA
AKADEMISKA BOKHANDELN
(C. J. LUNDSTRÖM)

LEIPZIG
OTTO HARRASSOWITZ

Digitized by Google

UPPSALA 1902
ALMQVIST & WIKSELLS BOKTRYCKERI-A.-B.

Digitized by Google

INNEHÅLLSFÖRTECKNING.

Sid.

Förord IX

Källor och litteratur XI

A. **Otryckta samlingar** XI

B. **Tryckta handlingar och urkundspublikationer** XVI

C. **Litteratur** XVIII

FÖRSTA PERIODEN:

Organisationens förarbeten under Karl IX:s tid (1602—1611) . . . . . 1—82

Inledning: grundläggningen af Karl IX:s regering; riksstyrelsens reorganisation vid 1602 års riksdag, s. 3—5.

Riksrådet och hofråden . . . . . 5—25

Hofrådens ställning, s. 6; hofråden upphöjas till riksråd, s. 11. Riksrådens börjande tjänstgöring, s. 13; underdånighet gentemot hertigen, s. 15; fortsatt tjänstgöring, s. 16. Rådsherrarne organ för den kungliga regeringen, s. 24.

Adelns ställning till statstjänsten . . . . . 25—35

Det nya lagförslagets äldsta redaktion om adeln, s. 25. Karl IX:s yrkanden 1604 och 1605 samt adelns svar, s. 27. Frågan i samband med förhandlingar om adelsprivilegierna, s. 31. Karl IX:s hållning till adelns statstjänst, s. 34.

Centrala ämbeten . . . . . 35—56

Drotsen, grefve Mauritz Leijonhufvud, s. 35; kanslern, Svante Bielke, s. 36; amiralen, Axel Ryning, s. 37; hofkanslern, Nils Chesnecopherus, s. 38; underamiral, s. 39; (öfverste) tygmästare, s. 39; ämbeten i det nya lagförslagets äldsta redaktion, s. 40; öfverste (ränt- eller) skattmästare 1604, s. 43; kammarrådsämbetet återupprättadt, s. 44; marskvärdigheten 1607, s. 45; 1608 års förslag till adelsprivil. om riksrådet och ämbetena, »de fem höga (riks) ämbeten», s. 46; lagförslagets sista redaktion om ämbetena, s. 50; Rosengrenska förslaget, s. 52.

Kansliet . . . . . 56—62

Hofkansleren, s. 56; sekreterare (riksens secretarius), s. 57; tyska kansliet, s. 60; koncipientens ansvarighet, s. 61.

Digitized by Google

Sid.

Kammaren . . . . . 62—72

Öfverste skattmästaren (räntmästaren), s. 62; kammarråden, s. 63; skattmästaren och kammarrådet, s. 66; kamrerare, kammarskrifvare, s. 68; räntekammaren, s. 70; naturainkomsternas förvaltning, s. 72.

Flottans förvaltning . . . . . 72—74

Underamiral, holmamiral, gårdskapten.

Den högsta rättskipningen . . . . . 74—80

Förslag om konungsdom vid marknader, s. 75; förslag till ordning för rättegångar vid hofvet, s. 77; praxis efter förslagets fall, s. 80.

Den allmänna karaktären af Karl IX:s riksstyrelse, s. 81.

ANDRA PERIODEN:

Organisationens utförande genom Gustaf II Adolf (1611—1634) . . . . . 83—350

I. **Centralregeringens allmänna utveckling under Gustaf Adolfs tid** . . . . . 85—160

Grundläggningen af Gustaf Adolfs regering . . 85—98

Ständernas särskilda och gemensamma yrkanden 1611, s. 85. Konungens försäkran, s. 89. Rådets konstituerande, s. 90. Adelsprivilegierna, s. 92. Riksämbeten besatta, s. 93. Kansliet och kammaren vid tronskiftet, s. 96. Sammanfattning: fasta statsämbeten, adeln ämbetsmannastånd, s. 97.

Ämbetsprincipens seger och de två första rikskollegierna (1612—1621) . . . . . 98—127

Riksstyrelsen under danska kriget, s. 98; åter i normal ordning, s. 100. Instruktion för kammarråden 1613, s. 100. Öfverste jägmästare, s. 100. Rådslag i dec. 1613, s. 101. Hofrättens tillkomst, s. 101—106. Riksstyrelsen under konungens första ryska fälttåg: kammarråden, drotsen, kanslern, s. 107—110. Konungens resor i landet, s. 110.

Hofrådsvärdigheten i ny gestalt, s. 111.

Rättegångsprocessen 1615, s. 113. Jesper Matsson skattmästare, s. 114. Riksstyrelsen under konungens frånvaro 1615—1616, s. 114. Hans återkomst, s. 115, resor, s. 116. Riksrådsutnämningar, s. 116. Personliga öfverläggningar mellan konung och råd, s. 117.

Fredsåren 1617—1620: konungens resor, s. 119; öfverläggningar med rådet, s. 120; amiral och marsk tillsatta, s. 121; kansliordning, ämbetsprincipen inom kansliet, s. 121; kammarordning 1618, expedition af kungliga bref genom kammaren, s. 122. En totalbild af centralregeringen, s. 126.

Rådsregeringarna och kollegialsystemets fullbordan (1621—1632) . . . . . 128—160

Rådsregeringar 1621—1632, s. 128; sammansättning, s. 129; uppgift, s. 131; arbetsformer, s. 133. Rådet under

Digitized by Google

LIBRARY OF THE UNIVERSITY OF CALIFORNIA

Sid.

konungens vistelse i Sverige: rådsmöten och deras sammansättning, s. 136; ledda af konungen, s. 139; rådslag, s. 143. Rådets ställning vid Gustaf Adolfs död, s. 144.
Hofråd 1621—1632, s. 144.
Allmänna förutsättningar för ämbetsorganisationen: adeln som ämbetsmannastånd, s. 147; undervisningsväsendet, s. 148; utvecklingen mot penningehushållning, s. 149.
Ämbetsorganisationen systematiseras: misslyckadt försök inom kyrkostyrelsen, s. 151; begreppen amiralitet, krigsråd, krigsrätt, s. 152; kansliordning 1626: kansliråd, krigsråd, kansliet administrerande, s. 153; de fem collegia stadgade i princip, s. 157. Sammanfattning: organisationens nationella karaktär, s. 158.

II. **Kansliet** . . . . . 162—197

Kansliet före organisationen som kollegialt ämbetsverk (1611—1626) . . . . . 162—183

Axel Oxenstierna som rikskansler, s. 161. Kansliordningar 1612, 1613 (?), 1618, 1620, s. 163. Riksens sekreterare, s. 163. Sekreteraregraden, s. 165 (referendarier, s. 166). Kansliets poster fixerade, s. 168.
Kansliets uppgift: expedierande, s. 170.
Kansliets arbetsordning: förhållandet mellan graderna, s. 172; ärendenas fördelning 1612, s. 173, 1613 (?), s. 174, 1618, s. 176, 1620, s. 178; grupperna färre på 1620-talet, s. 179. Arkivvården, s. 180. Registratur, s. 181; diarier, s. 182.

Kansliets öfvergång till kollegialt ämbetsverk: kansliordningen af 1626 och dess tillämpning (1626—1634) . . . . . 183—197

Kansliordningen 1626 (s. 183): rikskanslern och kansliråd, s. 184; sekreterare, skrifvare, kopister, s. 184; kansliets uppgift, s. 185; arbetslokaler och arbetstider, s. 186; arbetsordning, s. 187; arkivet och historieskrifningen, s. 189.
Kansliråd tillsatta, s. 190; deras tjänstgöring, s. 191. Stats- (riks-) sekreterare, s. 192. Sekreterare, s. 193. Referendarier, s. 195. Kanslerns handskrifvare, s. 195. Kansliskrifvare och kopister, s. 196.
Kansliordningen ej genomförd, s. 196.

III. **Kammaren** . . . . . 198—244

Kammarens utveckling till fullständig kollegial organisation (1612—1618) . . . . . 198—210

Skattmästare och kammarråd, s. 198; kammarrådens tjänstgöring, s. 200. Instruktioner, s. 202. Kamrerare och kammarskrifvare, s. 203. Skattmästarens och kammarrådets samarbete, s. 204. Kammarrådets myndighet, s. 207. Räknekammarens arbete, s. 207. Räntekammaren, s. 209. Varuhus, s. 209. Proviant, s. 210.

Kammarordningen af år 1618 . . . . . 210—219

Tillkomst, s. 210. Riksens räkningekammar, styrd så-

Digitized by Google

Sid.

som kollegium, s. 211; arbetsformer och arbetstider, s. 212. Kamrerare och kammarskrifvare, s. 213. Kammarrådets uppgifter, s. 214. Anmärkningar mot kammarordningen, s. 218.

Kammarkollegium på grundvalen af 1618 års kammarordning (1618—1634) . . . . . 219—244

Kompletterande instruktioner, s. 219. Skattmästaren, s. 220. Kammarråden, s. 222. Pfalzgrefven i kammaren, s. 223. Kamrerare, s. 225. Generalbokhållare och bokhållare, s. 226. Kammarskrifvare, s. 226. Kammarens kansli, s. 226. Kammarfiskal, s. 227.

Revisionsarbetets förenkling, s. 227. Riksstater, s. 229. Rikshufvudböcker, s. 230. Kammaren såsom förvaltande, s. 232. Förhållande till konungen, s. 233.

Räknekammarens arbetsordning: kammarråd och kamrerare, s. 235; kammarrådet såsom kollegium, s. 236; arbetsfördelningar, s. 237.

Räntekammaren: generalreceveur, s. 238; vidlyftigare former, s. 239; faktor, s. 240.

Naturainkomsternas förvaltning, s. 243.

Finansförvaltning i fält, s. 243.

IV. **Den högsta rättskipningen och hofrätten** . . 245—267

Hofrätten afsedd till högsta centralmyndighet, s. 245. Dess administrativa uppgift, s. 245; efter finska hofrättens tillkomst ej central, s. 246. Dess domsmakt: möjlighet för konungens ingripande enl. ordinantian, s. 247; nya förbehåll i fullmakten och rättegångsprocessen (revisionen), s. 247. Konungens ingripande i olika fall, s. 250; former härför, s. 251. Samverkan mellan rådet och hofrätten, s. 252.

Revision genom rådet: i enskilda fall 1621, s. 253; regel 1630, s. 256.

Hofrättens första personal, s. 257. Dess riksrådsklass, s. 258. Öfriga assessorer, s. 261. Vice president, s. 263. Lägre personal, s. 263.

Rättegångsterminer, s. 263. Sessionsort, s. 265. Arbetsformer, s. 266.

V. **Härens styrelse; krigsrätten** . . . . . 268—282

Axel Ryning som marsk, s. 268. Jakob de la Gardie fältherre, s. 268; marsk, s. 269. Tillfälliga anordningar för härens styrelse, s. 269. Rikstygmästaren, s. 271. Riksstallmästaren, s. 273.

Härens styrelse utskiftad 1630, s. 274. Förslag om ett krigsråd, s. 275. Central krigsrätt: fullmakt, s. 277; organisation, s. 279; endast rättskipande, s. 279.

Pfalzgrefven och marsken inom krigsväsendet, s. 280; marsken ledande, s. 281.

VI. **Flottans styrelse: amiralitetet och dess utveckling mot kollegial organisation** . . . 283—295

Riksamiralen Jören Gyllenstierna, s. 283. Riksens underamiral och holmamiralen, s. 285. Amiralitet, s. 285. Holmkapten, s. 286.

Digitized by Google

Sid.

Gyllenhielm riksamiral, s. 287. Claes Fleming viceamiral, s. 288. Flera viceamiraler i amiralitetet, s. 289. Sekreterare, bokhållare, kassör, s. 290. Registratur, s. 291.
Förslag till organisation 1630, s. 292. Holmrätten, s. 292. Nytt förslag, s. 293. Rättskipningen hufvudsak i förslagen, s. 294. Förslagen ej utförda, s. 294.

VII. **Centrala organ och organisationsförsök vid sidan af de fem rikskollegierna** . . . . 296—308

Rikstygmästaren, riksstallmästaren, riksjägmästaren, s. 296.
Förslag till kyrkostyrelse: förutsättningar, s. 297; kungligt förslag 1623, s. 298; motförslag från biskopar, s. 299; frågan vid 1624 års riksdag, s. 300; nytt förslag från prästerskapet, s. 302; frågan vid 1625 års riksdag, s. 304; fallen, s. 306.
Landtmäteristyrelse, s. 307. Förslag om bergsamt, s. 307.

VIII. **Den centrala organisationens sammanfattning i 1634 års regeringsform** . . . . . 309—350

Det äldsta utkastet till regeringsform, s. 309. Dess ålder, s. 312.
Kanslerns senare förslag: tillkomst, s. 313; förslaget inför konungen, s. 314; inför ständerna, s. 315. Regeringsformens fastställelse, s. 318.
Regeringsformens motivering, s. 319. Organisationen såsom princip, s. 320.
Centralregeringen enligt regeringsformen, s. 320—350:
Regeringsformens indelning, s. 320. Riksrådet, s. 321. De 5 kollegierna, s. 322.
Hofrätten, s. 323. Krigsrådet, s. 326; förhållandet till krigsrätten, s. 328. Amiralitetet, s. 329. Kansliet, s. 330; dess förhållande till andra kollegier, s. 332. Räknekammaren, s. 333.
Allmänna bestämmelser om kollegierna, s. 334.
Lägre riksämbeten: Riksmarskalk, s. 337. Rikstygmästare, s. 338. Riksstallmästare, s. 339. Riksjägmästare, s. 339.
Ämbetsmännens ansvarighet, s. 340. Kollegiernas redovisning, s. 341; hofrätternas, s. 342. Rättegångar, s. 342.
Ämbetsmännens aflöning, s. 344.
Tillförordnad regering: Femmannastyrelsen, s. 345. Dess förhållande till rådet, s. 346.
Karaktären af regeringsformens centrala organisation, s. 348.

Bilaga: Gustaf Adolfs fullmakt till krigsrättens instiftande . . . . . 351—353

Digitized by Google

Digitized by Google

FÖRORD.

Föreliggande arbete utgör, såsom titeln ger vid handen, en fortsättning af min afhandling *Om centralregeringens organisation under den äldre Vasatiden (1523—1594)*[1]. Det tidskifte, som ligger mellan denna äldre afhandlings slutår och utgångspunkten för nu utgifna arbete, har jag behandlat för sig i uppsatsen *Den svenska riksstyrelsens reorganisation 1594—1602*[2]. De tre undersökningarna kunna betraktas såsom ett sammanhängande helt; de utgå i allt väsentligt från samma synpunkter och äro verkställda efter samma grundsatser.

För arbetets plan kan därföre hänvisas till nämnda äldre afhandling, i hvars förord äfven källornas allmänna beskaffenhet är diskuterad och den tillgängliga litteraturens användbarhet utredd. Endast ett par anmärkningar skola här tilläggas.

Den svenska förvaltningshistorien finner under Karl IX:s och Gustaf Adolfs tidehvarf icke samma anknytningspunkter i den allmänt europeiska som under 1500-talet. Sedan detta århundrade förmedlat öfverflyttningen af främmande principer och nominella ämbetsvärdigheter till den nya svenska staten, hafva 1600-talets män gjort sig detta material till godo med en utpräglad självständighet, utan att i allmänhet söka efter mönster i andra länder. Under sådana förhållanden kan den utländska litteraturen för denna period icke användas på samma sätt som förut. En genomgående jämförelse med den öfriga europeiska kulturvärldens utveckling skulle hufvudsakligen fått att konstatera en del allmännare likheter eller olikheter, som i och för sig kunna vara af intresse, men som icke nödvändigt behöfvas för att klargöra den svenska organisationens gång och som dessutom måste hafva ytterligare förlängt framställningen. Endast i en eller annan hufvudpunkt har därföre en sådan jämförelse fått plats, och hänsynen till motsvarande historiska företeelser i andra länder gör sig endast indirekt gällande.

[1] Ak. Afh., Upsala 1899. Citeras: *Centralregeringen 1523—1594.*
[2] Hist. Tidskr. 1901, s. 171—226.

Digitized by Google

Inom en förvaltningsgren skulle visserligen en svensk efterbildning af utländska mönster sannolikt äfven nu och äfven i enskildheter stå att finna. Allt talar för att vissa delar af den finansiella organisation, som Gustaf Adolf och hans medhjälpare skapade, hade sina förebilder utomlands liksom hans finanspolitik öfver hufvud taget, och dessa förebilder torde närmast vara att söka i Holland. Redan språkliga skäl hafva dock gjort det svårt för mig att uppvisa denna efterbildning, eftersom för detta ändamål den holländska litteraturen måste användas, och då frågan för det hela äger endast ett underordnadt intresse, har den i detta sammanhang lämnats å sido.

Att framställningen likaledes ur det helas synpunkt begränsats till hufvuddragen på många områden, där källorna flyta nog rikligt för att medgifva en inblick äfven i detaljerna, torde knappt behöfva påpekas. Särskildt erbjuda just inom finansförvaltningen de nu uppträdande nya källorna, kammarens registratur och dess nya räkenskapsserier, ett omfattande material, af hvilket här endast det allra viktigaste kunnat utnyttjas.

Särskilda omständigheter hafva föranledt, att tryckningen af de tolf första arken måst påskyndas, hvarföre de där förekommande hänvisningarna till otryckta källor icke kunnat kollationeras på samma sätt som skett i arbetets öfriga partier. Det är möjligt, att i följd häraf en eller annan felskrifning insmugit sig i dessa hänvisningar, men jag hoppas, att de i så fall icke på något sätt skola beröra själfva framställningen.

Stockholm den 25 aug. 1902.

Nils Edén.

Digitized by Google

Källor och litteratur.

Här nedan upptagas endast de samlingar och arbeten, till hvilka direkta hänvisningar blifvit gjorda. I de fall, då vid citaten starkare förkortningar blifvit använda, är detta särskildt anmärkt. Om af en författare endast ett arbete citeras, anföres blott författarens namn.

A. Otryckta samlingar.

Riksarkivet [*RA*].

Riksregistraturet. [*RR*]

För denna period så till vida fullständigare än förut, som äfven det särskilda registraturet för tysk-latinska bref [*Ty. RR, Lat. RR*] delvis är i behåll, särskildt från hela tiden efter 1621. Däremot upptar registraturet lika litet nu som förut *alla* utgående bref och behöfver följaktligen fortfarande kompletteras ur andra samlingar. För sådant ändamål hafva anlitats:

Karl IX:s koncept,

Gustaf II Adolfs koncept,

samlingar, innehållande icke blott bevarade koncept till utgångna kungliga bref, utan äfven en del original och kopior, som ej fått plats annorstädes;

Titularregister, Latinskt och Tyskt, [*Ty. Tit. Reg.*]

af värde dels därför att det sträcker sig öfver de år, för hvilka det tyska registraturet saknas, dels emedan det upptar en del bref, som ej finnas i registraturet.

Mindre betydande är för denna period samlingen af

Diarier, utgående.

I denna samling ingå åtskilliga förteckningar, som synbarligen helt enkelt äro uppgjorda efter själfva registraturet; af dem kommer egentligen endast ett tyskt »diarium» för 1611—1619 af samma skäl som titularregistret till nytta.

Digitized by Google

Andra anteckningar — till största delen i smal folio — äro visserligen förda i löpande följd, men på lösa blad, af hvilka nu endast några få årsserier äro bevarade, och dessa efter allt att döma mycket ofullständigt. Ett verkligt, systematiskt uppsatt diarium (för både in- och utgående skrifvelser) finner man för ett par månader af 1620 (juli och sept.), och ett liknande har äfven lagts upp för konungens fältkansli aug. 1621—jan. 1622, men här äro endast de utgångna brefven införda. Det är väl sannolikt, att flere diarier af detta slag funnits, ehuru de gått förlorade; de föreskrefvos i kanslerns förordning om registraturen af febr. 1620.

Diarier, ingående.

Ännu ofullständigare än de utgående. För åren 1614 och 1615 egentligen längder öfver klagomålssaker, d. v. s referendariemål.

Om andra Riksregistraturet kompletterande samlingar se under Kammararkivet.

Riksdags- och mötesacta.

Utgöra af naturliga skäl en enhetlig samling, men citeras här såsom *Riksdagsacta* eller *Mötesacta,* allt efter karaktären af det möte, till hvilket den citerade handlingen hör.

Ur samlingen af riksdagshandlingar äro utbrutna

Riksdagsbeslut.

Rådslag.

Om det i Meddelanden från Riksarkivet tryckta Register öfver rådslag se nedan.

Handlingar angående kungl. hofvet. [*Hofhandl.*]

Handlingar angående kansliet. [*Kanslihandl.*]

Af de härunder hörande serierna hafva följande lämnat utbyte:

Kansliordningar,
Stater,
Personalförteckningar,
Löneförhållanden och befordringar,
Eder.

Handlingar angående Svea hofrätt.

En jämförelsevis obetydlig samling, bildad af enstaka handlingar, som ej hört till hofrättens egentliga arkiv. Af detta senare befinna sig numera flera serier i Riksarkivet, nämligen:

Digitized by Google

Svea hofrätts protokoll.

Serien numera mycket ofullständig för den period, som här behandlas. HALLENBERG citerar (i Svea rikes historia under konung Gustaf Adolf den stores regering, III, s. 264, 267 o. s. v.) protokoll allt ifrån hofrättens första år, 1614, men numera synas endast åren 1618—1619, 1622 och 1628 vara någorlunda fullständigt bevarade i renskrift eller koncept; strödda protokoll finnas för 1620—21, 1623—26.

Libri causarum.

Innehålla redogörelser för viktigare frågors behandling jämte därtill hörande rättegångshandlingar.

Svea hofrätts domböcker.

Äfven dessa i nuvarande skick säkerligen ofullständiga; innehålla dock domar från alla år allt ifrån 1614.

Om öfriga handlingar rörande hofrätten se under *Svea hofrätts arkiv.*

Handlingar angående kammarförvaltningen.

En under uppsättning varande samling, hufvudsakligen bildad ur de äldre serierna *Economica och Cameralia* och *Handl. ang. Skatteväsendet*; innehåller bl. a. åtskilliga instruktioner och handlingar af liknande art. Hufvudkällorna för kammarförvaltningen äro emellertid naturligtvis att söka i *Kammararkivet.* Endast en större grupp är därifrån öfverlämnad till Riksarkivet, där den delats på två serier:

Varuhusen och Handlingen och

Proviantträkenskaper,

båda ordnade efter vederbörande finansorgans förläggningsort.

Handlingar angående krigskollegium.

Handlingar angående amiralitetskollegium.

Handlingar angående statskontoret.

Samtliga mindre betydande; för dessa kollegier liksom för kammaren gäller, att de hafva sina egna arkiv. Från Statskontoret är emellertid öfverlämnad en samling

Riksstater.

Skrifvelser till K. M:t.

Af denna efter skrifvelsernas afsändare ordnade samling har jag haft anledning att citera endast

Skrifvelser från Riksrådet.

Af *Acta-Historica* samlingen har likaledes endast en bundt kommit till användning:

Strödda Acta Historica fr. Gustaf Adolfs tid.

Digitized by Google

Oxenstiernska samlingen.

Förutom de viktiga delar af denna samling, som numera föreligga i tryck (se nedan), har jag användt följande afdelningar:

A. O:s koncept till kungliga bref,
Kansliet och Riksarkivet,
Axel Oxenstiernas förslag ang. statsreglering och statsförvaltning,
Per Baners bref,
Carl Baners bref,
Carl Oxenstiernas bref,
Svenska bergverken och bergslagarna.

Inom afdelningen *Diplomatica* hafva för en del detaljuppgifter några serier blifvit rådfrågade. De äro:

Danica

(gränsförhandlingarna 1602—1603),

Germanica

(förhandlingar i Kalmar hösten 1605),

Hollandica

(van Dyks och Rutgers' instruktioner och skriftväxling med svenska regeringen).

Kammararkivet. [*KA*]

Räntekammarböcker. [*RKB*]

Serien är i sitt nuvarande skick icke fullständig. För en del år i början af Gustaf Adolfs regering saknas räkenskaper af detta slag helt och hållet, och hvad som finnes från 1620-talet företer stora ojämnheter. Åtskilliga underrättelser härom meddelas vid framställningen om räntekammaren.

Rikshufvudböcker. [*RHB*]

Såsom närmare påvisas i redogörelsen för räkenskapsväsendets utveckling, är det tvifvelaktigt, om den äldsta under denna rubrik hänförda räkenskapen (från 1619) strängt taget hör dit, och äfven denna serie är för öfrigt tydligen ofullständig.

Fogderäkenskaper.

Genomgångna endast i den mån sådant befunnits erforderligt för framställningen af den centrala finansförvaltningen; därvid hafva hufvudsakligen Upplands, Smålands, Västmanlands och Västergötlands serier blifvit rådfrågade.

Digitized by Google

Beställningsregister.

Förläningsregister.

Kammarens registratur. [*K. Reg.*]

Börjar med 1612 och blir snart efter allt att döma tämligen fullständigt samt utgör en hufvudkälla i första rummet för den finansiella förvaltningens historia, men äfven för kännedomen af andra sidor inom riksstyrelsen. Särskildt är att märka, att sedan äfven bref, utgångna i konungens namn, med år 1620 börjat inflyta i kammarens registratur, detta kan sägas direkt komplettera riksregistraturet.

Det samma gäller i någon mån om serien

Kungliga bref.

De här befintliga brefven äro dock till sitt innehåll icke af större historiskt intresse; de röra mest en mängd detaljanordningar af finansiell natur.

De älsta Cammerförordningar.

En inbunden volym, innehållande bl. a. ett afsevärdt antal kungliga bref och instruktioner rörande kammarens styrelse, många i original.

Sandbergska samlingen.

Svea hofrätts arkiv.

Medan flera serier af hofrättens äldre handlingar, såsom ofvan nämnts, blifvit öfverlämnade till riksarkivet, har hofrätten i sitt arkiv ännu behållit bl. a.

Svea hofrätts registratur.

Finnes fullständigt bevaradt allt ifrån hofrättens instiftelse 1614.

Kungliga bref.

Samlingen går tillbaka till tiden före hofrättens tillkomst, och i densamma finnas för denna äldre tid äfven några handlingar angående den kungliga domsmaktens utöfning genom tillförordnade förtroendemän.

Krigsarkivet. [*Kr. A.*]

Samlingarna inom detta arkiv börja i allmänhet först efter den period, som denna undersökning omfattar, och af dem, som gå tillbaka till denna tid, har endast en något intresse för den centrala organisationen:

Digitized by Google

Krigsdomstolar.

Man finner här några vittnesbörd om den äldsta centrala krigsrättens verksamhet.

Flottans arkiv. [*Fl. A.*]

Skeppsgårdshandlingar.

För äldre tider egentligen den enda af arkivets samlingar, som kan lämna något bidrag till kännedomen om flottans styrelse.

Amiralitetets registratur. [*Am. reg.*]

Börjar först med år 1630. För dess karaktär redogöres vid framställningen af flottans förvaltning.

Kungliga bref.

Samlingen är för denna period helt obetydlig.

Kungliga Biblioteket. [*K. B.*]

Engeströmska samlingen.

Upsala Universitets Bibliotek. [*U. B.*]

Allmänna handskriftsamlingen.

Till användning har kommit afdeln. *E*, som citeras efter bundtarnas löpande nummer.

Palmsköldska samlingen.

Nordinska samlingen.

B. Tryckta handlingar och urkundspublikationer.

Arkiv till upplysning om svenska krigens och krigsinrättningarnes historia, I—III. Sthlm 1854—61. [*SKA*]

Handlingar rörande Skandinaviens historia, I—XL. Sthlm 1816—60. [*Sk. H.*]

Handlingar rörande Sveriges historia . . . . utgifna af Kongl. Riks-Arkivet,

Andra serien: Lagförslag i Carl den niondes tid. Sthlm 1864.

Tredje serien: Svenska riksrådets protokoll, I—IV. Sthlm 1878—86. [*SRP*]

Digitized by Google

HILDEBRAND, E., Svenska riksdagsakter .... under tidehvarfvet 1521—1718, III: 1—2. Sthlm 1894—1900. [*SRA*]

HILDEBRAND, E., Sveriges regeringsformer 1634—1809 samt konungaförsäkringar 1611—1800. Sthlm 1891. [HILDEBRAND, *Regeringsformer*]

LOENBOM, S., Svenska Archivum I—III. Sthlm 1766—72.

LOENBOM, S., Anecdoter om namnkunniga och märkvärdiga svenska män, I—III. Sthlm 1770—75.

Meddelanden från Svenska Riksarchivet, utgifna af R. M. BOWALLIUS, C. G. MALMSTRÖM och C. T. ODHNER, I—V. Sthlm 1875—1901. [*MRA*]

Innehåller bl. a. (II):

Register öfver Rådslag i konung Carl IX:s tid och i konung Gustaf II Adolfs tid, upprättadt af E. W. BERGMAN. [*Reg. öfver rådslag*]

Rikskansleren Axel Oxenstiernas skrifter och brefvexling. I: 1—3, II: 1—10. Sthlm 1888—1900. [*AOB*]

RYDBERG, O. S. (och HALLENDORFF, C.), Sveriges Traktater med främmande magter, V. Sthlm 1890—1901.

SCHMEDEMAN, J., Kongl. Stadgar . . . angående Justitiæ och Executions-Ährender. Sthlm 1706.

STIERNMAN, A. A., Alla Riksdagars och Mötens Besluth . . . I, II med Bihang. Sthlm 1728—43. [STIERNMAN, *Riksdagar*]

STYFFE, C. G., Samling af instructioner för högre och lägre tjenstemän vid landtregeringen i Sverige och Finnland. Sthlm 1852. [*Instr. L. R.*]

STYFFE, C. G., Samling af instructioner rörande den civila förvaltningen i Sverige och Finnland, I. Sthlm 1856. [*Instr. C. F.*]

STYFFE, C. G., Konung Gustaf II Adolfs skrifter. Sthlm 1861.

THAM, W., Sveriges rikes ridderskaps och adels riksdags-protokoll. I—II. Sthlm 1855—56. [*RAP*]

THYSELIUS, P. E., Handlingar rörande svenska kyrkans och läroverkens historia, I—II. Örebro 1839—41.

THYSELIUS, P. E., Bidrag till svenska kyrkans och läroverkens historia. Sthlm 1848.

Digitized by Google

C. Litteratur.

ANDERSSON, J., Om riksdagen i Stockholm 1605. Linköp. 1875.
ANJOU, L. A., Svenska kyrkans historia ifrån Upsala möte 1593 till slutet af sjuttonde århundradet. Sthlm 1866.
ANNERSTEDT, C., Upsala universitets historia, I, med bihang. Ups. 1877.
ANREP, G., Svenska adelns ättartaflor, I—IV. Sthlm 1858—64.
BAAZIUS, J., Inventarium ecclesiæ Sveo-Gothorum. Linköp. 1642.
BERGH, S., Karl IX och den svenska adeln 1607—1609. Ups. 1882.
BOVALLIUS, R. M., De forma regiminis Sveciæ anno 1634 confirmata. Ups. 1842.
[CHESNECOPHERUS, N.,] Fullkommelige skäl och rättmätige orsaker etc., hvarföre samptlige Sveriges Rijkes ständer hafve med all fogh och rätt afsagdt konung Sigismundum. Sthlm 1607.
CLASON, S., Till reduktionens förhistoria. Gods- och ränteafsöndringarna och de förbudna orterna. Ups. 1895.
CRONHOLM, A. P., Sveriges historia under Gustaf II Adolphs regering, I—VI. Sthlm, Malmö, Lund 1857—78.
D'AVENEL, G., Richelieu et la monarchie absolue, I—IV. Paris 1884—90.
HALLENBERG, J., Svea Rikes Historia under konung Gustaf Adolf den stores regering, I—V. Sthlm 1790—96.
HAMILTON, H., Afhandling om krigsmaktens och krigskonstens tillstånd i Sverige under konung Gustaf II Adolfs regering (Vitterhets-, Hist. o. Antiqv. Akad:s Handl., XVII). Sthlm 1846.
HILDEBRAND, E., Den svenska diplomatiens organisation i Tyskland under 1600-talet. Hist. Tidskr. 1884, s. 155—174.
HILDEBRAND, E., Karl IX:s testamente och tronskiftet 1611. Hist. Tidskr. 1895, s. 1—38.
HILDEBRAND, E., Svenska Statsförfattningens historiska utveckling från äldsta tid till våra dagar. Sthlm 1896.
HJÄRNE, H., Gustaf Adolf, protestantismens förkämpe. Sthlm 1901.
HÖGBERG, F., Riksdagen i Norrköping år 1604. Sthlm 1860.

Digitized by Google

ISAACSOHN, S., Geschichte des Preussischen Beamtenthums, I—III. Berlin 1874—84.

KJELLÉN, R., Riksrättsinstitutets utbildning i Sveriges historia (Skrifter utgifna af Humanistiska Vetenskapssamfundet i Upsala, IV: 1). Ups. 1895.

LUSCHIN VON EBENGREUTH, A., Österreichische Reichsgeschichte. Bamb. 1895—96.

LOENING, E., Lehrbuch des Deutschen Verwaltungsrechts. Leipzig 1884.

NORDVALL, J. E., Om svenska riksrådets utveckling mot centralisation under Gustaf II Adolf (Skrifter utgifna af Humanistiska Vetenskapssamfundet i Upsala, I: 5). Ups. 1891.
[NORDVALL, *Riksrådets centralisation*]

NORDVALL, J. E., Några bidrag till en rådslängd för Gustaf II Adolfs regering, Hist. Tidskr. 1893, s. 175—189.
[NORDVALL, *Rådslängd*]

NORLIN, TH., Svenska kyrkans historia efter Reformationen, I: 1. Lund 1864.

ODHNER, C. T., Sveriges inre historia under drottning Christinas förmyndare. Sthlm 1865.

POSSE, J. A., Bidrag till svenska lagstiftningens historia från slutet af sextonde århundradet till stadfästelsen af 1734 års lag. Sthlm 1850.

SCHMOLLER, G., Ueber Behördenorganisation, Amtswesen und Beamtenthum im Allgemeinen und speciell in Deutschland und Preussen bis zum Jahre 1713 (G. SCHMOLLER och O. KRAUSKE, Acta Borussica I). Berlin 1894.

v. STIERNMAN, A. A., Svea och Götha Höfdinga-Minne, I—II. Sthlm 1836—35.

UGGLA, C. H., Svea Rikes Rådslängd. Sthlm, Norrköp. 1791—93.

WEJLE, C., Sveriges politik mot Polen 1630—35. Ups. 1901.

WERWING, J., Konung Sigismunds och konung Carl den IX:s Historier, I—II. Sthlm 1746—47.

WIDEKINDI, J., Den Store Konungens Gustaf Adolphs Lefvernes Beskrifningh, I. Sthlm 1691.

ZETTERSTEN, A., Svenska flottans historia åren 1522—1634. Sthlm 1890.

Digitized by Google

Digitized by Google

FÖRSTA PERIODEN

Organisationens förarbeten under Karl IX:s tid

(1602—1611)

Digitized by Google

Digitized by Google

Den genomgripande inre och yttre brytning, som i Sveriges historia kännetecknar öfvergången mellan 16:de och 17:de seklen, gör sig icke minst gällande inom den svenska statsstyrelsens organisation. Femtonhundratalets sista årtionde medför äfven på detta område en kris, då aristokratien söker befästa sin återuppväxande politiska maktställning genom att gifva rådet en självständig plats i regeringen under Sigismunds frånvaro och fördela styrelsens myndighet på fasta, högadliga ämbetsmän, medan hertig Karl häfdar sin rätt att såsom regerande arffurste styra riket med full kunglig makt och utan att mer än sina företrädare vara bunden vid fasta organ. Hertigens seger inleder i regeringens organisatoriska historia en ny tid.

Man kan räkna dess början från 1602 års riksdag, då hertigen reorganiserade rikets styrelse efter revolutionsårens upplösning och därmed faktiskt installerade sig såsom regerande konung. Hvad han själf såg och ville inlägga i denna reorganisation är icke underkastadt något tvifvelsmål. Den bestod egentligen rätt och slätt i tillsättning af ett nytt riksråd, en tillsättning under samverkan mellan hertigen och ständerna. Med deras gemensamma auktoritet nämndes de nya rådsherrarne, och med samma den samlade svenska statsmaktens auktoritet bestämde riksdagsbeslutet deras blifvande ställning i regeringen. I direkt opposition mot det förutvarande rådets förmätenhet att vilja icke allenast råda, utan regera, begränsas deras myndighet till hvad landslagen säger, och landslagens rådsed inryckes i beslutet. Riksrådet blef högtidligen tillbakavisadt från den senaste tidens aristokratiska maktanspråk till en rådgifvareställning under, ej vid sidan af konungamakten.

I samband med riksrådets återupprättande upptogos några

Digitized by Google

högre ämbetsvärdigheter, som enligt äldre eller yngre häfd plägade vara fördelade bland riksrådets medlemmar, men utan att man på något sätt bestämde deras ställning i regeringen. Drotsens titel sköt hertigen först i riksdagsbeslutet in för grefve Mauritz Leijonhufvud. Om marsk och amiral hade han talat något tidigare under riksdagens förhandlingar, och faktiskt hade redan före riksdagen Anders Lennartsson och Axel Ryning burit dessa titlar, men svårigheter, som man ej närmare känner, trädde i vägen för hans afsikt att nu bekräfta de båda herrarne i deras ämbeten. Ingendera står nämnd i riksdagens beslut, och marskens värdighet blef efter all sannolikhet icke besatt, hvaremot Axel Ryning möjligen, ehuru ej säkert, fick stadfästelse som amiral. Endast kanslerns utnämning är lika otvifvelaktig som drotsens; det hette i beslutet, att hertigen i detta ämbete ville bruka Svante Bielke.

Till riksrådets reorganisation anknöt sig också på det närmaste tillsättningen af sex hofråd, bland hvilka hofkanslern juris doktor Nils Chesnecopherus. De nämnas i beslutet omedelbart efter riksråden och inbegrepos under dess bestämmelser om rådsämbetets myndighet och uppgift.

Större voro icke de anstalter, genom hvilka hertig Karl inför ständerna definitivt konstituerade sin regering. Efter riksdagens slut synes han också hafva ur samma synpunkt reglerat förhållandet till regeringens närmaste verktyg, personalen i kansli och kammare, men utan några som helst organisatoriska nybildningar. De två kammarråd, som tjänstgjort under hans långa vistelse i Lifland, Arvid Svan och Ture Jakobsson (Rosengren), underkastades en sträng räfst, som torde hafva slutat med att de skildes från sina ämbeten, några lägre kammartjänstemän fingo måhända dela deras öde, och samtliga medlemmar af kansliet och kammaren fingo aflägga nya trohetsförpliktelser[1].

Hela grundläggningen af Karl IX:s regering har sålunda allt igenom samma karaktär. Den var ett återupprättande af lagliga och häfdvunna förhållanden inom styrelsen och intet annat. I fråga om rådets ställning markerade den sig som en

[1] För denna framställning hänvisas till min uppsats *Den svenska riksstyrelsens reorganisation 1594—1602*, Hist. Tidskr. 1901, s. 171—226.

Digitized by Google

återgång till landslagen, och i förhållande till de organisatoriska planer, som trädt fram under 1500-talets senare del och sammanfattats i rådets stora förslag af år 1594, tedde den sig äfven som en återgång, en återgång nämligen från tanken på en systematisk ämbetsbildning till det personliga regemente inom endast landslagens ram, som Gustaf Vasa på sin tid fört till fulländning.

Men just denna återgång var den oundgängliga förutsättningen för nya steg framåt i den riktning, som den svenska statens anda kräfde. Aristokratien var trängd tillbaka till sin normala plats inom statslifvet, och konungadömet hade återinträdt i sin behärskande och självmedvetna ledareställning. Det organisationsprogram, som aristokratien gjort till sitt, var afvisadt, och konungadömet hade konstituerat sig såsom rent personligt, men sedan det väl tryggat sin maktställning inom staten, kunde det också utan fara för denna maktställning tänka på att tillgodose de kraf, som statens nya eller växande uppgifter ställde på nya eller fastare regeringsorgan. Regeringens organisation kunde åter blifva konungadömets eget intresse och mål för dess sträfvanden. Utgångspunkten var vunnen för en ny utveckling.

* * *

Då **riksrådets** återupprättande på landslagens grundval var hufvudsumman i 1602 års reorganisation, måste också de första frågorna rörande den nya regeringens faktiska gestaltning anknyta sig till dess ställning i statslifvet. Det gällde icke blott och knappast i första rummet rådets verksamhet såsom sådant, såsom enhetlig korporation. Riksdagsbeslutets uttalande, att rådet skulle råda och ej regera, var riktadt mot hela den samhällsklass, som i rådet hade sin politiska medelpunkt, högadeln. Huru skulle denna samhällsklass i sin helhet mottaga en sådan slutdom öfver sin kraftmätning med konungadömet, och på hvilket sätt skulle konungadömet kunna sätta den i verket? Äfven för en regering, som ville vara personlig, voro i denna tids svenska samhälle herrarne af högadeln, för att ej tala om det öfriga frälset, oumbärliga i rikets tjänst, och för regeringens utveckling berodde allt däraf, huru aristokratiens

Digitized by Google

återinförande under konungadömets lydnad nu praktiskt förverkligades.

Till en början måste förhållandet mellan riksrådet och **hofråden**, som riksdagsbeslutet lämnat obestämdt, blifva af betydelse både för rådsinstitutionens och för aristokratiens ställning i statsstyrelsen.

Af de sex hofråden tillhörde fem samma högadliga klass, som af ålder behärskat rådet: Abraham Brahe, Nils Bielke, Peder Ryning, Hans Eriksson (Ulfsparre) och Bo Ribbing. Ja, de hade t. o. m. alla bröder inom denna senare korporation[1]. Hofkanslern doktor Nils ensam var af ofrälse börd, genom utländska universitetsstudier på hertigens bekostnad utbildad till ett slags yrkesämbetsman[2], och detta undantag upphäfde naturligtvis icke den nya rådsinstitutionens aristokratiska karaktär. Den är betecknande för de sociala förhållandena i denna tids svenska samhälle. Idéen om en hofrådskorporation var liksom namnet hämtad från Tyskland, och när den där blifvit förverkligad, hade detta väsentligen skett så, att ofrälse män med skolad ämbetsmannabildning upptagits i rådsämbetet[3]. I Sverige åter hade man redan vid hofrådsutnämningarna under Johan III:s tid hållit sig inom högadeln[4], och nu tog hertig Karl, högadelns bekämpare och besegrare, sina hofråd ur samma samhällsklass. Orsaken är tydlig: Sverige saknade fortfarande det ofrälse ämbetsmannamaterial, ur hvilket de tyska hofråden rekryterades, och adeln ensam kunde här anlitas för sådana poster.

Sannolikt voro fyra af de fem adliga hofråden, möjligen alla, yngre än sina respektive bröder inom riksrådet[5]. Äfven detta stämmer med traditionerna från Johans tid, men endast till en viss grad, ty då hade man gått betydligt längre tillbaka

[1] Riksråden uppräknade i *Den sv. riksstyrelsens reorganisation,* Hist. Tidskr. 1901, s. 207.

[2] Jfr min anförda uppsats, Hist. Tidskr. 1901, s. 212, not 3.

[3] Jfr SCHMOLLER, s. 57.

[4] *Centralregeringen 1523—1594*, s. 166—174.

[5] Enligt ANREP var Magnus Brahe född 1564, Abraham 1569, Svante Bielke 1567, Nils Bielke 1569, Erik Ribbing 1558, Bo Ribbing 1560, Jören Eriksson 1544; för Hans Eriksson är födelseåret ej angifvet, men han står i syskonlängden efter Jören. Peder Ryning står före Axel Ryning, men utan utsatt födelseår; den senare uppgifves vara född 1552. Denna ordning emellan bröderna kan naturligtvis mycket väl vara felaktig.

Digitized by Google

i aldersskalan vid hofrådsutnämningarna, ända till konungens uppvaktande hofjunkare. Nu finna vi bland hofråden män, som voro äldre än ett par af riksråden. Bo Ribbing och sannolikt äfven Hans Eriksson och Peder Ryning voro äldre än både Magnus Brahe och Svante Bielke. Den fullständiga likställigheten i börd mellan riksråden och hofråden motvägdes salunda ej heller af någon afgjord skillnad i ålder. Alla personliga förhållanden hänvisade de båda rådsvärdigheterna till en väsentligen jämnlik ställning.

Någon tid efter riksdagen torde de nya rådspersonerna hafva aflagt sin ämbetsed. Ett formulär till riksens råds ed föreligger utan datum, men torde vara uppsatt i augusti månad[1]. Alldeles lika lydande med detta, endast försedt med annan ingress och slutformel, är en skriftlig obligation, uppsatt i Svante Bielkes namn och daterad 28 aug.[2] De två olika redaktionerna visa, att både muntlig och skriftlig ed förekommit, vare sig den muntliga aflagts af dem, som befunnit sig hos hertigen, och den skriftliga af de frånvarande, eller den senare affordrats alla, äfven de förra såsom en ytterligare bekräftelse.

Dessa formulär öfverensstämma ord för ord med den ed, som skall hafva afgifvits vid Sigismunds kröning 1594[3], utom att man nu infört hela andra punkten af landslagens rådsed, om rådsherrarnes skyldighet att styrka konungen till rikets rätt, så att hvad han lofvat riket och undersåtarne honom må oryggligen hållas å båda sidor. Den 1594 insatta allmänna förpliktelsen att i rättegångar och domsaker förfara rättvist och oväldigt samt flitigt akta rikets värf i hvad som rådsämbetet tillkommer kvarstår oförändrad, utan närmare angifvande af dessa plikters innebörd.

En af hofråden, Abraham Brahe, talar i sina dagboksanteckningar om att äfven han aflagt en rådsed. Anteckningarna hafva kommit till eftervärlden i två något afvikande texter; i den ena förmäles dels om en (muntlig) ed, afgifven redan den 3 juli, dels om en skriftlig obligation, öfverlämnad den 12

[1] Det är infördt i *RR* mellan två handlingar af $^{28}/_{8}$.
[2] Koncept bland *Rådslag, RA.*
[3] *SRA* III, s. 369 ff.

Digitized by Google

sept., i den andra endast om denna senare[1]. Allt talar för att den förra uppgiften är riktig; i hvarje fall bör det vara otvifvelaktigt, att rådsed också blifvit aflagd af grefve Abraham såsom hofråd. Man får väl då antaga, att de öfriga hofråden gjort det samma. Något särskildt formulär för deras ed finnes emellertid icke, och den förmodan måste då ligga nära till hands, att hofråden fingo begagna samma formulär som riksråden, så mycket hellre som detta endast innehöll en allmän omskrifning af de plikter, hvilka enligt riksdagsbeslutet voro gemensamma för de båda slagen af rådspersoner. I så fall har ej heller i detta fall någon åtskillnad mellan riksråd och hofråd kommit till uttryck.

Lika litet blefvo hofrådens plikter sedermera närmare bestämda. Men så mycket kan sägas ligga i själfva ämbetstiteln, sådan den hittills blifvit fattad i Sverige, att de borde vistas vid hofvet och göra konungen tjänst vid förefallande behof.

För den första tiden erbjuder sig ett medel att kontrollera, om hofråden tjänstgjort på detta sätt, i ett mantal öfver hoffolket, fördt vecka för vecka från 4 oktober 1602 till samma dag 1603[2]. Här förekommer emellertid endast en af hofråden, Nils Bielke, och denne ingalunda under hela tiden, utan endast med vissa afbrott och ej senare än febr. 1603[3]. Så mycket bör häraf vara klart, att hofråden icke räknades såsom fast anställda vid hofvet. Men väl låter det tänka sig, att äfven andra än Nils Bielke tidtals infunnit sig där utan att blifva upptagna i mantalet.

För Abraham Brahes del äro åtskilliga upplysningar att hämta af hans dagboksanteckningar. Han har i september deltagit i ett möte af rådsherrar, adelsmän och biskopar i Västerås, lämnar denna ort den 2 okt. och talar icke om någon inställelse vid hofvet under hela höstens lopp. Den 27 nov. får han ett hertigens bref sig tillsändt — han befann sig således då icke hos denne —, och den 6 dec. skickas han till Västmanland att förhandla med allmogen. Här sammanträffar

---

[1] ABRAHAM BRAHES *Tidebok*, tryckt efter de olika texterna af LOENBOM, *Sv. Archivum*, II (s. 34 f.), samt *Anecdoter*, III (s. 147). Om handskrifterna jfr *Anecdoter*, III, s. 108.

[2] *Hofhandl.*, *RA*.

[3] 4—18 okt., 1—8, 22—30 nov. 1602, 27 dec. 1602—6 febr. 1603.

Digitized by Google

han den 24 jan. 1603 med sin herre i Arboga, då denne anländer dit, men skiljes från honom redan följande dag, då hertigen drar till Örebro, och kort därpå är grefve Abraham på väg till sitt gods Rydboholm. Den 13 april mottar han — tydligen här på Rydboholm — en hertigens anmodan att afresa som sändebud till England, men resan inställes på grund af drottning Elisabets död. Först den 6 juli har grefve Abraham sedan antecknat ett nytt kallelsebref från hertigen, denna gång gällande ett möte i Kalmar, dit hertigen begaf sig för att öfvervaka en truppsändning till Lifland. Den 17 beger sig grefve Abraham på väg, den 22 möter han sin herre på Stegeborg, men fortsätter sedan före denne resan till Kalmar. Här mottager han hertigen den 13 aug., stannar hos honom en månad, men lämnar sedan hofvet, som ända till jultiden blef kvar i Kalmar, och den 21 sept. är han åter hos sin hustru på Edholmen. Därmed torde hans tjänstgöring för detta år vara afslutad[1].

Grefve Abrahams uppgifter äro för denna tid säkerligen fullständiga nog. Hade hertigen vistats i Stockholm, kunde ju en eller annan resa dit från Rydboholm hafva varit så lätt gjord, att ingen anteckning därom kommit i fråga, men nu var detta icke fallet; hertigen befann sig ända till ankomsten till Kalmar på rörlig fot, och de enda längre uppehåll han gjorde på en plats voro i Örebro under april och i Nyköping under maj[2].

Af de öfriga hofråden erhålla icke mindre än tre uppdrag, som direkt hålla dem borta från hofvet. När Nils Bielke i febr. 1603 försvinner från dess mantal, är det för att begifva sig till Östergötland och där å hertigens vägnar leda uppbörden af en hjälpskatt samt krigsfolkets mönstring och utrustning[3]. I slutet af juli befann han sig åter vid hofvet, och möjligen ämnade hertigen vid denna tid också behålla honom hos sig, ty han ger honom nu en förläning med den motivering, att Bielke måste blifva dagligen brukad vid hofvet. Kort därefter satte han honom emellertid jämte riksrådet Jöran Claesson till befälhafvare öfver den truppstyrka, som afsändes till Lifland, och i

---

[1] LOENBOM, *Anecdoter* III, s. 147 f.

[2] Se brefvens datering i *RR*.

[3] Till N. B. $^{6}/_{3}$, $^{30}/_{5}$, $^{17}/_{6}$ 1603, *RR*, $^{27}/_{5}$, $^{4}/_{6}$, *Hertig Karls koncept, RA*.

Digitized by Google

nov. afgår order till dem båda att öfver vintern stanna där ute[1]. Bo Ribbing och Hans Eriksson hade redan från början varit bundna vid hvar sin post ute i landsorten. Den förre var ståthållare i Värmland, den senare på Kalmar slott. Båda behöllo dessa ämbeten efter hofrådsutnämningarna och fortforo att vistas inom sina län[2].

Af de adliga hofråden är Peder Ryning den ende, om hvilken icke direkta underrättelser anträffas. Men hans ställning kan ej gärna hafva starkare skilt sig från de andras. I kallelsebrefven till mötet i Västerås på hösten 1602 räknas han till adeln i Södermanland[3].

Så blefvo de adliga hofråden alldeles icke sådana vid hofvet tjänstgörande rådsherrar, som titeln egentligen skulle beteckna, och intet antyder, att detta ens varit på allvar ifrågasatt. Om doktor Nils härutinnan skilde sig från sina förnäma ämbetsbröder, så berodde detta på hans befattning såsom hofkansler[4] och inverkade icke på hofrådsinstitutionen i sin helhet.

Hafva öfver hufvud taget hofråden kommit att göra någon tjänst på grund af sin ämbetsvärdighet, så kan denna under sådana förhållanden ej hafva haft någon annan karaktär än riksrådens. Men då särskilda möten af hofråd med säkerhet icke förekommo, återstår endast den möjligheten, att de fått deltaga med riksrådet i dess möten och rådslag. Att så skett, kan emellertid icke konstateras under de första åren, emedan de bevarade rådslagen föreligga i texter utan underskrifter och ej heller för öfrigt några uppgifter om deltagarne stå att vinna. Då Abraham Brahe deltog i Västeråsmötet 1602, är det icke alldeles klart, huruvida han räknades till rådet eller adeln, eftersom det utlåtande, som han undertecknat, också har underskrift af en adelsman utom rådet[5]. Det var också vid kallelsens ut-

[1] Förlän. $^{27}/_{7}$, instr. $^{5}/_{9}$, bref $^{7}/_{11}$ 1603. *RR.*

[2] Hertigens bref till dem och deras egna bref till fogdarna i original eller kopior bland *Fogderäkensk., KA*, Småland 1602 (t. ex. N:o 2), Västergötl. 1602 (N:o 8) och 1603 (N:o 10); jfr bref till H. E. $^{9}/_{8}$, $^{11}/_{8}$ 1602, $^{3}/_{1}$, $^{13}/_{3}$, $^{26}/_{5}$ 1603, ny ståthållarefullmakt $^{12}/_{12}$ 1603, till B. R. $^{9}/_{8}$, $^{20}/_{8}$, $^{26}/_{9}$, $^{7}/_{12}$ 1602, $^{4}/_{1}$ 1603 o. s. v. *RR.*

[3] *RR* $^{29}/_{8}$ 1602.

[4] Se nedan s. 56.

[5] *Reg. öfver rådslag,* s. 128. Jfr ofvan s. 8.

Digitized by Google

färdande till detta möte som Peder Ryning hänfördes till adeln i Södermanland, och på samma sätt betecknas Bo Ribbing såsom representant för adeln i Värmland[1]. Året därpå voro säkerligen åtminstone grefve Abraham, Nils Bielke och Hans Eriksson i Kalmar vid den tidpunkt, då rådslag där afgafvos om ledningen af kriget i Lifland, men direkt låter det sig icke bevisas, att de däri deltagit. Bland undertecknarne af 1604 års riksdagsbeslut stå så väl dessa tre som Peder Ryning i första gruppen, bland riksråden, medan adeln för öfrigt kommer i tredje rummet, efter biskoparne[2], men äfven detta är knappast afgörande för riksrådens och hofrådens ställning sins emellan.

Först med år 1605 är det fullkomligt tydligt, att 1602 års adliga hofråd deltaga med riksråden i möten och öfverläggningar. Ett rådslag af 24 april detta år är undertecknadt af Abraham Brahe, Nils Bielke och Peder Ryning, de två förstnämnda namnen återfinnas likaledes under ett rådslag af 16 maj och grefve Abrahams slutligen under ett af 28 nov.[3].

Redan dessförinnan märker man, att skillnaden mellan de båda rådskorporationernas titlar icke längre strängt iakttages. Så tidigt som 1603, då Peder Ryning jämte flera riksråd underhandlade med danska sändebud på gränsen, inrymdes han jämte sina medbröder under beteckningen »samtliga Sveriges rikes råd»[4], samma år får äfven Nils Bielke heta råd, ej hofråd, och likaså förekommer för Hans Eriksson titeln råd eller Sveriges rikes tro man och råd 1603 och 1604[5]. År 1605 anträffas likaledes titeln riksråd för Abraham Brahe och Bo Ribbing så väl som för de tre andra[6]. Att en enstaka handling från början af detta år ännu gör skillnad mellan riksråd och hofråd och

[1] Anf. bref $^{29}/_{8}$, *RR*.

[2] *Riksdagsbeslut*, *RA*.

[3] *Reg. öfver rådslag*, s. 139—143. Det första rådslaget i original bland *Riksdagsacta*, *RA*.

[4] Kommissariernas afsked af $^{6}/_{4}$ 1603, RYDBERG, *Sveriges Traktater*, V, s. 127.

[5] Fullmakter $^{30}/_{8}$, $^{5}/_{9}$, $^{12}/_{12}$ 1603, $^{28}/_{3}$ 1604, *RR*.

[6] Till ständerna om kon:s resa till Lifland $^{12}/_{7}$ 1605, afskrift bland *Kungl. koncept*, *RA*; bref till landsändarna $^{6}/_{11}$ 1605, STIERNMAN, *Riksdagar*, Bih., s. 259 f.; fullm. f. Bo Ribbing som underhandlare med Ryssland $^{12}/_{2}$ 1605, *RR*.

Digitized by Google

under den senare rubriken upptar alla dem af 1602 års hofråd, som här omnämnas, nämligen Abraham Brahe, Nils Bielke och Peder Ryning, kan icke förtaga betydelsen häraf[1], så mycket mindre som det ungefär samtidiga, af dem undertecknade rådslaget uttryckligen är formuleradt såsom afgifvet af rådet och med anledning af en konungens proposition till »riksens råd». Hofrådstiteln förekommer efter denna tid endast undantagsvis och sannolikt endast på grund af förbiseende af vederbörande kanslitjänstemän[2].

Det lider sålunda intet tvifvel, att skillnaden mellan riksråd och hofråd försvunnit på så sätt, att de senare upptagits till den högre värdigheten, och den småningom skeende öfvergången i titulaturen tyder på att detta försiggått utan någon uttrycklig ny utnämning, allra minst för alla hofråden på en gång. Törhända skedde utjämningen helt enkelt därigenom, att man i kansliet — med konungens goda minne — lät den ovanliga titeln hofråd ersättas af den allmänna beteckningen råd, som då lätt blef till riksens råd. Då hofråden saknade särskilda ämbetsplikter och då de i social ställning stodo riksråden så nära, måste detta falla sig helt naturligt — än mera, om de verkligen deltogo i riksrådets möten. Äldre personalhistorici hafva uppgiften, att samtliga de fem hofråden blifvit upphöjda till hofråd år 1605[3], men det är ej bekant, om den stöder sig på andra grunder än de här anförda.

Några nya hofråd utnämnde Karl IX icke. Därtill fanns ju ej heller något skäl, så föga betydelse som ämbetet hade fått i praxis. Hofkanslern doktor Nils fick visserligen icke följa sina adliga medbröder i deras upphöjelse, men för honom uppgick värdigheten af hofråd i hans hofkanslersämbete, och han hade redan från början alltid användt den senare titeln.

När hofrådsinstitutionen äfven nu blef helt kortlifvad, berodde detta nog i främsta rummet därpå, att dess upphofsman för denna gång, hertig Karl, själf från början ej närmare be-

[1] Konceptprotokoll öfver rannsakningen med Arvid Stålarm vid 1605 års riksdag, *Riksdagsacta*, *RA*.

[2] För grefve Abraham har jag ej funnit den senare än $^{24}/_{6}$ 1604 *(RR)*, för Nils Bielke $^{19}/_{6}$ 1605 *(RR)*, ja $^{3}/_{11}$ 1608 (utanskrift å ett bref, *Kungl. koncept, RA*).

[3] UGGLA, V, s. 6 f., efter STIERNMAN, *Höfdingaminne*.

Digitized by Google

stämt dess karaktär eller begränsat dess uppgifter. I en hastig vändning, utan föregående öfverläggningar lät han sätta in hofråden i 1602 års riksdagsbeslut[1], kanske helt enkelt af det skälet, att han i sitt ängsliga fasthållande vid landslagens bokstaf icke ansåg sig kunna för riksrådet öfverskrida antalet 12, men å andra sidan kände sig behöfva flera medhjälpare med liknande ställning och då kom att tänka på Johan III:s försök med hofrådstiteln. I så fall måste tendensen till en sammansmältning från början vara gifven.

Medan hofrådsvärdigheten förde sitt efemära lif, hade också det egentliga riksrådet trädt i verksamhet. Det visade sig snart, på hvad sätt hertig Karl fann sig kunna använda det samma i sin regering.

I första rummet tagas herrarne af rikets råd i anspråk för sådana personliga uppdrag, som redan kommit till synes för hofråden. Grefve Mauritz Leijonhufvud, drotsen, befann sig vid utnämningen i Lifland som guvernör och fick tills vidare stanna där. Sedan sändes han öfver till Finland för att öfvervaka rustningarna därstädes, och först till riksdagen 1604 återkom han till Sverige[2]. Magnus Brahe förhandlade under hösten 1602 såsom lagman i Uppland med detta landskaps ständer om en hjälp till kronan[3], och kanslern Svante Bielke samt Jören Claesson, Jören Eriksson, Lubert Kauer och Erik Ribbing fingo jämte Peder Ryning i december samma år befallning att göra sig i ordning till förhandlingar med danska sändebud vid gränsen, förhandlingar, som började i febr. 1603 och varade långt fram på våren[4]. På sommaren hölls en gränssyn, i hvilken dock af riksråden endast Erik Ribbing deltog[5]. Finnarne Jören Boije och Mats Larsson hade redan i nov. 1602 fått uppdrag att ut-

[1] *Den sv. riksstyrelsens reorganisation*, Hist. Tidskr. 1901, s. 212.

[2] Till grefve Moritz $^{12}/_{7}$, $^{15}/_{7}$, $^{7}/_{8}$ 1602 o. s. v., $^{7}/_{1}$, $^{12}/_{3}$, $^{31}/_{3}$ 1603 o. s. v., $^{30}/_{12}$ 1603. *RR.*

[3] Fullm. $^{31}/_{10}$. *RR.*

[4] Till J. Claesson m. fl. $^{12}/_{12}$ 1602, *RR.* Protokoll m. m. bland *Danica, RA.* Jfr ofvan s. 11.

[5] Till E. R. $^{25}/_{7}$ 1603, *RR.* Kopiebok öfver växlade »acta och handlingar» med de svenska kommissariernas fullmakt samt protokoll ($^{18}/_{8}$—$^{16}/_{9}$) bland *Danica, RA.*

Digitized by Google

rätta i sitt hemland, och Arvid Horn, som synes hafva blifvit upptagen i rådet i st. f. den vid riksdagen föreslagne Anders Lennartsson, återvände i mars 1603 från ett besök vid hofvet med en tänkesedel på flera åt honom anförtrodda värf[1]. På hösten sändes, såsom redan är nämndt, Jören Claesson jämte Nils Bielke i spetsen för en kår till Lifland och stannade där vintern öfver, och Svante Bielke samt Hans Eriksson fingo resa ned till Älfsborg för att förhandla med allmogen i dessa trakter[2]. Axel Ryning, som under de första månaderna af 1603 haft åtskilligt att göra med flottans utrustning, kallades i april till hertigen för att mottaga instruktioner för en resa till Finland, hvarifrån han skulle öfverföra trupper till Lifland, och detta uppdrag upptog honom under återstoden af året[3].

Hertig Karl fann sig sålunda genast till rätta med sitt nya riksråd och började från första stund använda dess medlemmar för sådana fasta eller tillfälliga uppdrag, som kräfde mera betydande män. Det var en redan häfdvunnen form af riksråds tjänstgöring, men den hade hittills aldrig blifvit anlitad i sådan utsträckning[4].

In corpore sammankallades rådet i september 1602 till mötet med adel och biskopar i Västerås, hvarifrån förhandlingarna senare flyttades till Stockholm[5]. På våren 1603 synes en del af rådet hafva varit samlad först i Örebro och sedan i Nyköping[6], och i aug. kommer mötet i Kalmar. Om det också ej kan utrönas, huru många och hvilka af rådet som deltagit i dessa möten, så bidraga de dock jämte underrättelserna om de enskilda rådsherrarnes olika uppdrag att fullständiga bilden af det trägna arbete i rikets tjänst, som hertig Karl utkräfde.

Förhandlingarna vid rådets sammankomster bibehöllo i allt sin häfdvunna karaktär: skriftliga propositioner af hertigen, be-

[1] *RR* $^{2}/_{11}$, $^{19}/_{11}$ 1602, $^{11}/_{3}$ 1603. Jfr *Den sv. riksstyrelsens reorganisation*, Hist. Tidskr. 1901, s. 215.

[2] Fullm. $^{8}/_{12}$ 1603, *RR*. Bref af ständerna vid gränsen, häradsvis, dec. 1603—jan. 1604, *Riksdagsacta, RA*.

[3] Bref, instr. och fullm. $^{22}/_{1}$, $^{27}/_{2}$, $^{19}/_{3}$, $^{16}/_{4}$, $^{27}/_{4}$, $^{2}/_{6}$, $^{7}/_{6}$, $^{29}/_{11}$, $^{30}/_{12}$ 1603, *RR*.

[4] Jfr *Centralregeringen 1523—1594*, s. 84 ff., 144 o. s. v.

[5] *Reg. öfver rådslag*, s. 127—131.

[6] Till Danmarks rikes råd i svenska rådets namn $^{3}/_{6}$ 1603, dat. Nyköping, med åberopande af ett bref, som några af rådet skrefvo den 21 april från Örebro. *RR*.

Digitized by Google

svarade genom skriftliga »rådslag». Ny är däremot den ton, som genomgår dessa aktstycken. Den utmärker sig för en underdånighet, hvars ordasätt visserligen kan vara att tillskrifva den konciperande sekreteraren — säkerligen lånad från det kungliga kansliet — men hvars grundton måste vara bestämd af riksråden själfva. Rådslaget af 16 aug. 1603 t. ex. rubricerar sig såsom ett »ödmjukt, underdånigt och enfaldigt» svar på hertigens framställning, det inledes med lifliga uttryck af tacksamhet för den möda och det bekymmer, han till rikets bästa underkastar sig, en tacksamhet, som alla Sveriges inbyggare äro skyldiga honom och »hela den konungsliga familie», och när rådet vågar afstyrka hertigen från att, såsom han förklarat sig hafva för afsikt, åter begifva sig till Lifland, så motiverar det sin ståndpunkt med sin ödmjuka, trogna välmening och underdåniga affektion till hela det kungliga huset och ber, att hertigen måtte förskona sin furstliga person från den farliga färden. I hans framlagda förslag till patent (om orsakerna till krigståget) förmå rådsherrarne ingenting förbättra, hvilka herrar som böra följa honom, i fall han reser, och hvilka som skola stanna kvar, förklara de honom bäst själf kunna afgöra [1].

Det kunde ju vara svårt nog för rådsherrarne att häfda någon själfständighet gentemot en härskare, som redan visat sig kunna sätta dem liksom öfriga ständer knifven på strupen genom att föreslå dem att återtaga Sigismund till konung [2]. Men i hvarje fall bryter en undfallenhet af denna art på det skarpaste af mot den själfmedvetna hållning, som rikets råd iakttagit emot både Johan och Sigismund. Hertig Karls riksråd var nytt icke blott till personalen, utan också till andan.

I rådslaget af 16 aug. ingår också en försäkran, att de tillstädesvarande rådsherrarne äro lika villiga som pliktiga att bevisa H. F. N. och det kungliga huset all hörsamhet i det, som han kan bjuda och befalla, och de förklara sig förvissade, att andra — närmast öfriga rådsherrar — skola sammalunda bete sig. Satsen torde vara tillkommen med hänsyn till hertigens uttalade afsikt att begifva sig öfver till Lifland och de anordningar, som däraf kunde påkallas, men sådan den blifvit formulerad

[1] *Rådslag, RA.*

[2] Hertigens förslag sept. 1602, *Reg. öfver rådslag*, s. 127, 136.

Digitized by Google

står den som ett uttryck för rådsherrarnes lydaktiga tjänstvillighet i allmänhet. Hertigen visste också att utnyttja denna tjänstvillighet.

I jan. 1604 samlades rådet jämte de öfriga ständerna till riksdagen i Norrköping. Både riksråd och hofråd voro fulltaligt tillstädes med undantag för finnarna Jören Boije, Mats Larsson, Gödik Fincke och Arvid Horn, som förmodligen uteblifvit på grund af farorna och besvärligheterna med en vinterresa mellan Finland och Sverige[1], samt Bo Ribbing, som med sin herres begifvande stannat i sitt ståthållaredöme[2]. Riksdagen blef långvarig; beslutet är dateradt den 22 mars, och åtminstone rådet torde hafva kvarstannat ytterligare en vecka, ty först för den 28 mars har Abraham Brahe antecknat riksdagens afslutning[3]. När rådet nu åtskildes, blef det endast för en kort tid. Bland besluten i Norrköping var äfven det, att den slutliga renunciationsskriften till Sigismund nu ofördröjligen skulle uppsättas, och detta värf hade blifvit öfverlämnadt åt några medlemmar af riksrådet. Redan den 2 april aflät hertigen från Jönköping till dessa män, Svante Bielke, Lubert Kauer och Jören Claesson, sin befallning, att de genast skulle begifva sig till Stockholm för att gripa verket an[4].

Här finna vi dem också i maj, sysselsatta med det maktpåliggande arbetet. Hertigen, som i slutet af april lämnat Stockholm och från den 1 maj i två månader vistades i Nyköping, begagnade tillfället att underställa dem äfven andra frågor; han begär, att de skola afgifva förslag, hvem som bör sättas till befälhafvare i Lifland, och yrkar därjämte, att någon af rådet skall begifva sig till Finland för att leda truppsändningarna därifrån. Rådsherrarne svara som vanligt mycket underdånigt. De föreslå till befälhafvare Anders Lennartsson eller Arvid Eriksson (Stålarm), och hvad resan till Finland angår,

---

[1] De hade fått kallelsebref, och ännu $^{30}/_{12}$ 1603 ålägger hertigen grefve Moritz att, om de icke vilja komma frivilligt, »taga dem vid hufvudet och föra dem sedan välförvarede» till Sverige, men d. $^{11}/_{5}$ 1604 sänder han ett nådigt svar på Jören Boijes ursäkt. *RR.*

[2] Till B. R. $^{9}/_{1}$, $^{26}/_{1}$, $^{5}/_{3}$ 1604. *RR.*

[3] LOENBOM, *Anecdoter,* III, s. 149; jfr HÖGBERG, s. 23.

[4] *RR* $^{2}/_{4}$ 1604.

Digitized by Google

erkänna de sig pliktiga att draga dit hertigen befaller, om han vill befria någon af dem från arbetet med renunciationsskriften, ty flera än de, som inkallats för dess uppsättande — namnen äro ej införda[1] — finnas icke tillstädes i Stockholm. Till sist begära de, att hertigen måtte kalla äfven grefve Moritz, ärkebiskopen och några andra (förmodligen af rådet) att biträda vid nämnda arbete[2]. En sådan kallelse afgick också den 23 maj åtminstone till den förstnämnde. Ännu den 10 juni hade han dock ej ankommit[3], och det är ej klart, om han inställde sig senare, eller om han befriades från uppdraget. Kanslern Svante Bielke utsågs efter en otålig påminnelse från hertigen att företaga resan till Finland, men så vidt man kan se, blef den aldrig af, utan hertigen torde hafva nöjt sig med att låta de finska riksråden sköta rustningarna därstädes[4]. Herr Svante fick väl då stanna vid arbetet i Stockholm.

Huruvida de därvarande rådsherrarne fingo någon ytterligare förstärkning, låter sig ej afgöras. Men vare sig de voro flere eller färre, stannade de i Stockholm hela sommaren och långt in på hösten[5], ja, ännu i nov. och dec. voro riksråd, antingen dessa eller andra, i verksamhet i Stockholm, där nu äfven Karl själf befann sig, och där i december äfven åtskilliga ombud för prästerskapet voro församlade[6]. Det hela ter sig som ett sammanhängande rådsmöte från maj till årets slut.

Åter och åter upprepas i rådets skrifvelser under denna tid uttrycken af dess lydaktighet inför sin herres fordringar. När denne föreslår, att några rådsherrar skola i landsändarna varna för Jöran Posses stämplingar och andra begifva sig till

[1] I första konceptet till rådets svar står, att inga äro tillstädes flera än »vi fyra», men ordet »fyra» är struket i andra konceptet. Hvilken som kan hafva varit där utom de tre af hertigen inkallade, är obekant.

[2] Rådets svar till hertigen $^{18}/_{5}$; koncept bland *Rådslag, RA.*

[3] Brefvet till grefve Moritz i *RR.* I ett utlåtande af $^{10}/_{6}$ säger sig rådet dagligen vänta hans ankomst. *Rådslag, RA.*

[4] Rådslaget af $^{10}/_{6}$. Hertigen till Jören Boije m. fl. $^{18}/_{7}$ 1604, *RR.*

[5] En serie af skrifvelser från hertigen till rådet och rådets svar från slutet af maj till midten af oktober, *RR*, passim, och *Rådslag, RA.*

[6] Citation till de till utlandet afvikna i rådets namn, koncept af $^{12}/_{11}$, $^{13}/_{11}$, $^{29}/_{11}$; prästerskapet till rådet $^{5}/_{12}$, till konungen $^{13}/_{12}$. *Riksdagsacta RA.* Kon:s svar $^{16}/_{12}$, *RR.*

Digitized by Google

Uppsala för att där för de norra landskapen leda uppbörden af den gärd, som riksdagen beviljat, så äro de i båda fallen utan förbehåll redobogna[1]. När han i juli på nytt framkastar tanken att själf begifva sig till Lifland, tar han för afgjordt, att riksens råd skola stanna hos hans husfru och vara henne med råd och dåd biståndige[2]. I början af sept. slutligen kommer ett af dessa våldsamma utbrott, som äro så kännetecknande för Karls förhållande till rådet. Icke ville de hjälpa honom i krigssaker, icke i rådslag, icke i rättegångar, så att, oaktadt de legat i Stockholm hela året, hade de dock med intet kommit till slut. Också förnumme hertigen otrohet af adeln, otrohet af prästerskapet, otrohet af fogdar, och intet straff följde. Klagomålen utmynna åter i en afsägelse af regeringen. Rådsherrarne svara, att om något fel vore i deras ämbetsutöfning, så berodde det därpå, att Gud icke begåfvat dem med så högt förstånd, som ämbetet kräfde; de våga sig verkligen på att punkt för punkt söka visa, att de gjort sitt bästa i alla saker, som hertigen klagat öfver, men hålla äfven nu svaret i försiktig och underdånig ton.

Medan förhandlingarna i Stockholm pågingo, fingo flera af de rådsherrar, som ej befunno sig där, tjänstgöra på annat sätt. Finnarne ledde i sin hembygd icke blott krigsfolkets utrustning, utan också uppbörden af den pålagda gärden[3], och i dec. afgick order till tre finska rådsherrar att begifva sig till Viborg för att inleda underhandlingar med ryssarne[4]. I Sverige sattes Abraham Brahe att jämte ett par adelsmän uppbära månadspenningarna från de norra landskapen på Uppsala slott[5], medan Axel Ryning såsom amiral utgick på expeditioner med flottan[6].

Med år 1605 förstärkes riksrådet utom genom hofrådens

---

[1] »— — — dem E. F. N. af vårt medel, som nu här tillstädes äre, täckes därtill bruke, bekänne oss skyldige och pliktige vare att tjäne E. F. N. och vårt fädernesland — — — —»; — — — —» äre de i underdånighet därtill öfverbödige, när de E. F. N:s fullmakt däruppå bekomme» — — — Rådslaget $^{30}/_{6}$.

[2] Punkterna $^{3}/_{7}$, *RR*.

[3] Till Gödik Fincke, Arvid Horn, Jören Boije (och Arvid Tönnesson) $^{4}/_{6}$, till J. B., Mats Larsson (och Tönne Jörensson) $^{18}/_{7}$ 1604. *RR*.

[4] Till J. B., M. L. och Arvid Horn $^{12}/_{12}$ 1604. *RR*.

[5] Fullm. $^{24}/_{6}$ 1604, *RR*.

[6] Instr. $^{16}/_{6}$, $^{24}/_{8}$ 1604 *RR*.

Digitized by Google

nu fullbordade upphöjelse ytterligare genom två nya utnämningar, i det att Seved Ribbing och Johan Gabrielsson (Oxenstierna) kallas till riksråd. Det torde hafva skett på sommaren 1605, strax före Karls afresa till Lifland[1]. Då ingen af 1602 års rådsherrar ännu aflidit eller blifvit skild från sin tjänst, steg antalet sålunda nu till nitton. Konungen har alltså vid denna tid fullkomligt öfvergifvit den riksrådets begränsning till landslagens tolftal, som han sökte genomföra 1602.

Det fanns också arbete äfven för det ökade riksrådet. I jan. 1605 skickades Svante Bielke, Axel Ryning och Lubert Kauer jämte hofkanslern doktor Nils till Distingsmarknaden för att förhandla med menigheten[2], och kort därpå Jören Claesson och Bo Ribbing till Finland för att biträda de finska rådsherrarne vid gränsförhandlingarna[3]. De synas ej hafva mött de ryska sändebuden förr än på våren, och underhandlingarna varade sedan långt fram på sommaren[4]. Under tiden hölls först en handelsdag i Stockholm i mars, vid hvilken det dock icke är kändt om några rådsherrar voro närvarande[5], och därefter sammankallades till samma plats i april en allmän riksdag för att sitta till doms öfver Hogenskild Bielke, Arvid Eriksson (Stålarm) och Krister Claesson (Horn). Samtliga rådsherrar med undantag af de fem, som voro sysselsatta vid ryska gränsen, den återstående finske rådsherren Gödik Fincke samt ståthållaren på Kalmar Hans Eriksson voro förordnade till medlemmar i rätten. I underskrifterna under domarne saknas dock Erik Ribbings och Nils Bielkes namn[6]. Rättegången var afslutad vid midten af maj, och den 19 maj hemförlofvades bönderna, men öfriga ständer fingo tillsvidare stanna och i främsta rummet

---

[1] Båda stå bland adeln utområds i 1605 års rättegångsprotokoll, (jfr ofvan s. 12). J. G. äfven såsom undertecknare af renunciationsskriften, dat. 17/6 (*Riksdagsbeslut, RA;* S. R. finnes icke bland undertecknarne), men i brefvet af 22/7 1605 (jfr ofvan s. 11, not 6) nämnas de såsom riksråd.

[2] Instr. 22/1 1605, *Mötesacta, RA.* S. B. kallades också 16/2 att sitta i en domstol, som skulle döma några uppstudsiga Upplandsryttare. *Kungl. koncept, RA.*

[3] Fullm. 12/2 1605, *RR,* Suppl.

[4] Kon. till sändebuden 28/3, 1/5, 14/5, 26/5, 9/7, *RR.*

[5] *Mötesacta, RA.*

[6] Protokoll och domar, *Riksdagsacta, RA.*

Digitized by Google

naturligtvis rådet[1]. Flera andra ärenden förelades det samma till behandling, och rådslag finnas af 16 och 31 maj[2]. Renunciationsskriften till Sigismund, som nu ändtligen blef färdig, underskrefs sannolikt vid midten af juni[3], och då samtliga i Sverige varande rådsherrar utom Hans Eriksson finnas bland undertecknarne, förefaller det sannolikt, att dessa ännu voro mangrant samlade i Stockholm. Den 21 juni skrifver konungen, som nu begifvit sig till Nyköping, till riksråden i Stockholm att förhandla med hertig Fredrik af Lüneburg, som nyss ankommit med tyska legotrupper[4]. Sannolikt voro rådsherrarne kvar, då konungen den 8 juli återkom till hufvudstaden, och föga troligt är, att de fått lämna honom under de följande veckorna, då förberedelserna till det lifländska krigståget väl kunde göra deras närvaro behöflig[5]. Åtminstone åtföljdes konungen af riksråd, då han i början af augusti lämnade Stockholm och drog ut i skärgården för att gå till segels med flottan, och i Furusund afgafs ett rådslag den 12 aug. Men väl säga sig rådsherrarne i detta aktstycke nu vara helt få; hvilka, framgår icke af den bevarade texten[6].

Redan i midten af juni hade konungen underskrifvit fullmakt för regeringens förande under hans frånvaro[7]. Den uppdrogs åt drottningen, hertig Johan samt de riksens råd, som kvarstannade (förmodligen i Sverige). Ett öppet bref till ständerna från följande månad[8] uppräknar dem: grefvarne Moritz, Magnus och Abraham, Jören Eriksson, Lubert Kauer, Seved Ribbing, Johan Gabrielsson — båda såsom ofvan anförts nyss utnämnda —, Erik Ribbing, Peder Ryning. Nils Bielke hade konungen ämnat till ståthållare i Reval — han fick emellertid

[1] Axel Oxenstiernas berättelse om riksdagen, *AOB* I: 1, s. 20; KJELLÉN, s. 70—76.

[2] *Reg. öfver rådslag*, s. 139—141.

[3] Den bär datum $^{17}/_{6}$ (STIERNMAN, *Riksdagar*, I, s. 585), men Abr. Brahe har antecknat, att den undertecknades $^{14}/_{6}$ (LOENBOM, *Anecdoter*, III, s. 149).

[4] *RR*. Jfr Ax. Ox:s berättelse, *AOB* I: 1, s. 22.

[5] Anf. berättelse, *AOB* I: 1, s. 22. Abr. Brahes anteckning, LOENBOM, a. a., s. 150. Den senare uppger också, att hans broder Magnus den 28 juni hade hertigen af Lüneburg samt riksens råd till gäst.

[6] E. HILDEBRAND, *Karl IX:s testamente*, s 3, 4, 36; Abr. Brahes anteckn., LOENBOM, a. a., s. 150; Ax. Ox:s berättelse, *AOB* I: 1, s. 23.

[7] Original, dat $^{18}/_{6}$, *Kungl. koncept, RA*.

[8] Jfr ofvan s. 11, not 6.

Digitized by Google

stanna hemma[1] —, Hans Eriksson kunde väl ej lämna sin viktiga post i Kalmar[2], Jören Claesson och Bo Ribbing torde ännu icke hafva återkommit från Finland, och de finska rådsherrarne behöfdes säkerligen som vanligt hemma i Finland. Huruvida konungens mening var, att samtliga dessa rådsherrar skulle ständigt vara samlade, är icke tydligt.

Den tillförordnade regeringen blef icke långvarig; redan den 10 okt. var konungen åter i Stockholm[3]. Riksråd synas verkligen hafva deltagit i den samma och stannat i Stockholm, då drottningen i september gjorde en resa till Dalarne[4], men hvilka de voro, uppgifves icke.

Ett betecknande uttryck fingo konungens anspråk på rådets tjänstgöring kort efter hans hemkomst från Lifland. Den 20 okt. skref han till de tre finska rådsherrarne Jören Boije, Mats Larsson och Arvid Horn[5], att han i rikets ärenden affärdat en del af rådet, så att han nu hade endast ett fåtal rådspersoner hos sig vid hofvet. Sannolikt syftar han därpå, att grefve Moritz, Svante Bielke och Lubert Kauer afsändts till underhandlingar med hansestädernas utskickade i Kalmar, där de sedan stannade året ut[6]. De tre finnarne erhålla med anledning häraf befallning att komma till konungen för att någon tid gå honom till handa. Konungen anser sig sålunda kunna fordra, att ett tillräckligt antal rådsherrar på anfordran inställer sig vid hofvet och bistår honom i regeringen. Det är ej den ständiga rådkammare, som en äldre tids historieskrifning trodde sig kunna leda tillbaka till 1602 års riksdagsbeslut, ej heller det hofråd eller de vid hofvet regelbundet alternerande riksråd, som

[1] Fullm. som ståth. i Reval $^{7}/_{5}$, $^{10}/_{5}$ 1605, som generalöfverste öfver krigsfolket hemma i Sverige $^{19}/_{6}$, att leda fodringens uppbärande $^{11}/_{8}$ 1605. *RR.*

[2] Bref till H. E. $^{25}/_{6}$, $^{1}/_{8}$, $^{12}/_{8}$, $^{24}/_{10}$, $^{10}/_{11}$ 1605, *RR.*

[3] Abr. Brahes anteckning, LOENBOM, a. a., s. 151.

[4] Abr. Brahe har antecknat, att renunciationsskriften förseglades $^{3}/_{9}$ »i allt riksens råds närvaru», och berättar om drottningens afresa ($^{5}/_{9}$) och återkomst ($^{7}/_{10}$) på ett sätt, som antyder, att han varit i Stockholm; a. a., s. 150 f. Ett bref i rådets namn till landskapen är utfärdadt $^{26}/_{8}$, och konungen skref efter nederlaget vid Kirkholm $^{24}/_{9}$ »till riksens råd». *RR.*

[5] *RR.*

[6] Till kommissarierna, som skola handla i Kalmar $^{31}/_{8}$ 1605; sedan $^{22}/_{10}$ o. s. v. till $^{17}/_{12}$. Fullm. af $^{1}/_{9}$ och protokoll från $^{5}/_{10}$, *Germanica,* Handl. ang. Sv:s förb. med Lübeck, *RA.*

Digitized by Google

man så många gånger talat om under 1500-talet, men konung Karl har rent praktiskt skärpt rådsherrarnes häfdvunna användning i regeringens uppdrag därhän, att han kan framställa anspråk, som komma en sådan alternerande tjänstgöring mycket nära.

Det är icke troligt, att de tre finnarne efterkommo kallelsen, ty ett rådslag af 28 nov. är underskrifvet endast af fem svenska rådsherrar[1]. Men dessa sistnämnda synas hafva varit hos konungen under hela hösten; i slutet af okt. och början af nov. hade de deltagit i ett möte med ständerna i Stockholms slottslän[2]. Ännu den 21 dec. skrifva rådsherrar från Stockholm till dem i Kalmar[3].

Året 1606 visar oss liksom 1605 först några rådsherrar såsom sändemän till Distingsmarknaden, denna gång grefve Magnus och Nils Bielke[4], och äfven detta år kommer kort därpå en riksdag, till hvilken rådet mera mangrant församlas. Frånvarande äro Axel Ryning, som fått order att stanna i Reval öfver vintern och sedan fick tjänstgöra i Lifland hela året[5], Nils Bielke, Jören Eriksson och Johan Gabrielsson af obekant anledning, samt finnarne. Riksdagen var sammankallad till den 15 mars, och intill 16 april afgaf rådet en rad af utlåtanden till konungen[6]. Denna gång synas emellertid rådsherrarne hafva fått draga en hvar till sitt, då riksdagen upplöstes. Måhända var konungen således under de närmaste veckorna verkligen utan rådsherrar vid hofvet[7]. Säkert är, att han på sommaren åter lät kallelser utgå, och det i ordalag, som ej lämnade något tvifvel öfrigt om att han ansåg vederbörande hafva försummat sin tjänsteplikt genom denna sin frånvaro. Svante Bielke fick först en påminnelse om att han vid skilsmässan från konungen i Örebro efter riksdagen förbundit sig att strax åter uppsöka

[1] *Reg. öfver rådslag*, s. 143.

[2] *Mötesacta, RA.*, bref af de fem rådsherrarne samt grefve Magnus i spetsen för ständerna $^{6}/_{11}$, STIERNMAN, *Riksdagar*, Bih., s. 259.

[3] *RR.*

[4] *RR* $^{7}/_{12}$, $^{10}/_{2}$ 1606.

[5] *RR* $^{1}/_{11}$ 1605 och 1606, passim.

[6] *Reg. öfver rådslag*, s. 143—147. Abr. Brahe har antecknat, att riksdagen upplöstes $^{2}/_{5}$. LOENBOM, *Anecdoter*, III, s. 153.

[7] Abr. Brahe har antecknat, att hertig Johan hade konungen och drottningen samt några af riksens råd som gäster i Stockholm den $^{29}/_{6}$; a. a., s. 153.

Digitized by Google

denne för att med råd och dåd bistå honom. Nu har han alldeles dragit sig undan, och synes det konungen, att han på så sätt föga gör sitt kall och ämbete tillfyllest. Vill herr Svante icke visa ett annat sinne och på bättre sätt göra riket tjänst, då ämnar konungen taga hans förläningar tillbaka och se sig om efter en annan, bättre tjänare i hans ställe. Lika skarpt är ett samtidigt bref till Nils Bielke, som icke blott dragit sig undan att hjälpa till i det besvärliga regementet, utan till på köpet vid sista mönstringen med adelns rusttjänst uppträdt med endast två hästar och oöfvade karlar, som han tagit direkt ifrån plogen, och det oaktadt han före resan till Reval föregående år erhållit ökadt underhåll. Äfven han får höra, att ett dylikt uppförande kommer att föranleda konungen att vederkännas sin och rikets ränta igen[1].

Brefven kunna näppeligen hafva förfelat sin verkan, om vi ock ej till en början finna någon underrättelse om att de båda herrarne uppträdt vid hofvet. Först i senare delen af augusti anträffas en för Nils Bielke utfärdad fullmakt, som bevisar, att han blidkat sin herre — kanske just genom redobogenheten att mottaga det uppdrag, som fullmakten innebar. Detta gällde åter ett befäl i lifländska kriget, och nu liksom 1603 tillsammans med Jören Claesson; de båda herrarne skulle blifva underbefälhafvare under grefven af Mansfeld. Samtidigt afgick äfven order till Jören Boije i Finland att förfoga sig till krigsskådeplatsen och ställa sig till öfverbefälhafvarens förfogande[2].

I sept. voro sex svenska riksråd, grefve Moritz, grefve Abraham, Svante Bielke, Johan Gabrielsson, Seved Ribbing och Lubert Kauer samlade i Stockholm, hvarifrån de å ständernas vägnar den 23 sept. skrefvo till Polens ständer[3]. De återfinnas alla vid ett rådsmöte i nov., som kanske endast utgör en fortsättning af det föregående, men som bland deltagarne äfven räknar grefve Magnus och de från Lifland återkomna Nils Bielke och Jören Claesson[4]. Församlingen var således talrik nog. Den torde ej hafva upplöst sig förr än vid årets slut, ty ett rådslag af 2 dec. omtalas och ett annat af den 23

[1] *RR* $^{31}/_{7}$ 1606.
[2] *RR* $^{21}/_{8}$, $^{2}/_{9}$ 1606.
[3] *Lat. RR.*
[4] *Reg. öfver rådslag,* s. 148 f.

Digitized by Google

är ännu i behåll, dock endast i en afskrift, som ej upptager de närvarandes namn. Grefve Magnus hade i början af dec. begifvit sig bort för att leda utskrifningen i sitt lagmansdöme Uppland, och Nils Bielke hade likaledes lämnat hofvet. De öfriga hade måhända alla stannat där[1].

I rådslaget af 9 nov. har rådet åter inryckt en sådan försäkran om undersåtlig trohet, lydnad och tjänstvillighet, som vid flera föregående tillfällen förekommit. Om konungen vill bruka någon af dem vare sig på en ort eller en annan och finner dem dugliga till sitt värf, så äro de lika redobogna som pliktiga att begifva sig dit han skickar dem, på det hans kungliga person därigenom måtte blifva lisad och förskonad. Uttalandet var väl föranledt af någon punkt i den kungliga propositionen, som nu ej är i behåll. Det innehåller på intet sätt något nytt och har ej någon särskildt högtidlig karaktär, men det kan sägas uttrycka i af rådet själf sammanfattad form det resultat, som de här sammanförda faktiska uppgifterna om dess ställning till konungen gifvit. Rådet vet nu af flerårig erfarenhet, huru långt konungen sträcker sina anspråk på dess tjänstgöring i olika former, men det gör icke något försök att undandraga sig hvad han begär. Rådsherrarne hafva fått lära sig icke blott att råda, men ej regera, utan också att blifva lydiga och tjänstvilliga organ i konungens personliga regering. Karl IX har ej gifvit rådet någon ny organisation, men hans starka och hårda hand har böjt den förut så maktmedvetna rådsaristokratien så, att den numera väl kan användas såsom material vid en sådan organisation, när konungadömet beslutar sig därför. Det är den samlade djupa och principiella innebörden i alla enskildheterna af rådsherrarnes tjänstgöring, och den framstår så tydligt under dessa år, att vi ej behöfva följa denna tjänstgöring under återstoden af Karl IX:s regering. Grundkaraktären i rådets ställning till den återupprättade konungamakten var gifven.

Vid Karl IX:s kröning år 1607 uppsattes ett nytt formulär

[1] Fullm. f. M. B. $^{10}/_{12}$; bref till Bo Ribbing, Jören Eriksson, Erik Ribbing, Hans Eriksson, Nils Bielke $^{22}/_{12}$ att inställa sig till konungens blifvande kröning. De, som ej sålunda kallades, torde hafva vid denna tidpunkt befunnit sig vid hofvet. Till finnarne skulle kallelsen framföras af Jören Boije enligt bref $^{21}/_{12}$. *RR.*

Digitized by Google

för rådets ed till konungen[1], hvilket dock icke ger uttryck åt dess skärpta tjänstgöring. Det är uppdeladt på sju punkter, af hvilka den första förbinder till trohet mot arfföreningen och de 5 följande utgöra ett slags sammanarbetning af den gamla rådseden med landslagens redaktion af allmogens ed samt den sista upptar förpliktelsen till trogen tjänst i domarevärf.

* * *

Från rådets ställning i Karl IX:s regering vidgar sig synkretsen till det stånd, af hvilket rådsaristokratien endast utgjorde det främsta ledet: **adeln.** På hela detta stånd, ej blott på rådet, hade det nya konungadömet ställt sina anspråk om en statstjänst i politiska värf vid sidan af den gamla militära rusttjänsten, och för adeln i sin helhet ännu mer än för rådet hade anspråken hitintills mera stått som ett teoretiskt program än nått fram till förverkligande.

Det är naturligtvis icke möjligt att i fråga om hela ståndet så sammanföra enskilda uppgifter till en totalbild, som nyss skett med rådet. Här gäller det att söka följa själfva principen, i den mån den blifvit behandlad i tidens statshandlingar.

Frågan framställde sig helt naturligt vid den omarbetning af landslagen, som enligt 1602 års riksdagsbeslut begyntes. Då hertigen och hans förtroendemän år 1603 började genomgå konungabalken, kommo genast grundvalarna för adelns ställning under ompröfning.

Någon förändring af dessa grundvalar gjorde deras förslag icke. Rusttjänsten förblir villkor för frälse, och kan den ej upprätthållas, får frälseman efter pröfning af dem, som förrätta vapensyn, gå under skatt. Åt härtill hörande förhållanden ägnas en hel rad af stadganden, som endast i detaljerna ändra den gamla landslagen[2].

Först efter alla kapitlen om vapensyner, frälsejords skifte och delning, om rymning undan konungens banér, frälsemans utlösen ur fångenskap och ersättning för förstörd häst, frälse för afliden frälsemans barn och änka — först efter allt detta kommer den så ofta anförda bestämmelsen om huru frälseman

[1] »Acta Coronationis Caroli IX», *Riksdagsacta, RA.*

[2] *Lagförslag i Carl IX:s tid*, s. 36—46. Om förslagets ålder se inledn., s. 3.

Digitized by Google

skall uppföda sina barn[1]. Ingen frälseman åtnjute frälse, om han icke så uppfostrar sina barn, att de kunna brukas i kronans tjänst, vare sig i hoftjänst — här säkert liktydigt med krigstjänst — eller i sådana värf, för hvilka fordras boklig bildning. Den det ej gör, har förverkat sitt frälse. Man uppräknar till och med de tungomål, som det åligger en frälseman att kunna både läsa och skrifva: svenska och finska, som äro hans modersmål, latin och tyska. Ja, om frälseman icke gifter sin dotter med en sådan man, hvilken enligt dessa fordringar kan brukas i konungens tjänst, har han äfven därmed förverkat sitt frälse.

Med den föregående regleringen af frälsets skyldigheter hör denna punkt illa tillsammans. I 16 kapitel har man i detalj ordnat vapentjänsten under den tydliga förutsättningen, att den utgör det *enda* villkoret för frälse; just däraf vidlyftigheten, för att noggrannt och för alla fall afväga, hvad konungen har att fordra och adeln är skyldig att göra. Nu införes här en alldeles ny skyldighet, som utan förmedling göres till ett nytt och lika absolut villkor. Denna skyldighet rör ej adelsmannen själf i förhållande till kronan, utan hans uppfostran af sina barn; om *de* icke blifva dugliga att användas i kronans tjänst, skall fadern förlora sitt frälse. Att de skola vara skyldiga att åtaga sig sådan tjänst, säges däremot strängt taget icke, än mindre att detta skall gälla fadern. Hvaruti vidare denna tjänst skall bestå, är föga klart af indelningen i tjänst på grundvalen af bokliga studier och krigstjänst; det framgår exempelvis icke, huru denna senare skulle förhålla sig till den gamla vapentjänsten. Åläggandet för hvarje adelsman att lära sig förstå och skriftligen behandla svenska och finska (äfven de svenska adelsmännen?), tyska och latin är med dåtidens bildningstillfällen en ren orimlighet, och detsamma får väl sägas om faders ovillkorliga skyldighet att bortgifta sin dotter med en sålunda kvalificerad person; det kunde ju hända, att ingen friare kom.

Detta kapitel måste sålunda hafva tillkommit som en tillsats till hvad som ursprungligen varit afsedt att i den nya landslagen gälla om frälserätt och frälses rusttjänstplikt, och det måste vara inskjutet utan närmare öfvervägande af inne-

[1] Kap. 42; a. a., s. 46.

Digitized by Google

börden. Den tanke, det innehåller, är icke utförd ens tillnärmelsevis, de nedskrifna satserna endast lösligt hopkomna.

Endast fattadt i allra största allmänhet såsom ett principuttalande har därföre detta kapitel en historisk vikt. Det ger ett uttryck åt samma principiella fordran att i regeringens olika värf kunna använda adeln, som konung Gustaf och hans äldre söner så ofta uttalat, ett uttryck, hufvudsakligen formuleradt ur synpunkten af att adelsmannen behöfde bättre uppfostran och undervisning, än hittills varit vanliga, om han på detta sätt skulle kunna blifva kronan nyttig. Efter sin vana att ej vidare väga ordens valör, när det gällde hans egna anspråk, har Karl satt in denna princip i sin konungabalk såsom lagbud, utan att bekymra sig om, huru detta lagbud stämde med balkens öfriga delar, och om det såsom sådant blef rimligt och utförbart.

Vid 1604 års riksdag bragte Karl denna fråga på tal, men utan att på något sätt referera till lagförslaget och utan att upptaga den för detta egendomliga tanken om särskilda fordringar på uppfostran af frälsemans barn. Då han den 29 febr. framlade sina villkor för att blifva vid regeringen, fanns bland dessa villkor, efter hufvudpunkterna om arfsföljden, arfföreningen, begränsningen af donationernas ärftlighet o. s. v. äfven såsom punkt 10 ett yrkande, att de af ridderskapet och adeln, som voro till laga ålder komna och ägde förmåga och möjlighet att låta bruka sig i rikets tjänst, icke finge olagligen undskylla sig och sitta hemma, såsom hittills varit allt för vanligt. Formuleringen är ej fullt tydlig, och särskildt kunde det sättas i fråga, om hertigen afser endast den vanliga rusttjänsten eller administrativa uppdrag i rikets ärenden. Det senare har dock all sannolikhet för sig, särskildt på grund af de följande satserna. Ville adelsmännen icke låta sig bruka, heter det nämligen, då skulle de icke erhålla något underhåll af kronan, utan skulle man då i deras ställe anlita främmande adelsmän och andra män med kunskaper och erfarenhet, och finge de inländska icke hysa afund i sådant fall[1].

[1] »Och hvar de sig icke late bruke, att dem då intet underhåll af kronon efterlates måtte, och att man då måtte bruke främmende af adel och annat godt folk, som något sett och lärt hafve, och de inländske icke bäre där afund vid.» *Riksdagsacta, RA.*

Digitized by Google

Adeln svarar med en försäkran, att alla de, som ej hafva laga förfall, äro villiga att för tillbörligt underhåll och aflöning och efter hvars och ens förmåga göra tjänst i de saker, hvartill de kunna finnas brukliga[1]. Sannolikt innan detta svar kom under Karls ögon, vände denne emellertid genom en ny skrifvelse saken på en väsentligt annan bog. Adeln har klagat, säger han, att den icke får tillräckliga förläningar af kronan för att hålla sig så, som adelsmän ägnar och anstår. Med anledning häraf begär han, att några af rådet och adeln skola förordnas att undersöka, hvilken hjälp adeln har af kronan och hvilken tjänst den gör däremot, så att man kan se, hvilka som hafva för mycket och hvilka för litet. Sedan vill han gärna inrymma dem förläningar, endast med det villkor, att de bättre hålla sin trohetsplikt emot honom och mot konung Gustafs ätt, än under föregående tid skett, samt att de hålla kronan tillbörlig rusttjänst af de samma, eftersom de kunde med honom öfverenskomma.

Här har Karl således lämnat tjänsten i regeringens allmänna värf alldeles å sido och knyter till förläningarna endast villkoret af rusttjänst, ehuruväl med antydan om en ny skala. När han följande dag ånyo tar till orda med anledning af adelns svar på den första framställningen, så för han tillsammans adeln och krigsbefälet och talar om att de af dessa, som vilja låta bruka sig mot rikets fiender (i Lifland), böra anmäla sig, de åter, som det icke vilja, få utgöra den hjälp, som på denna riksdag beviljats. Här är således en ny fråga, hvilka som skulle befrias från den nu åtagna krigshjälpen, emedan de personligen tjänstgjorde i kriget.

Adelns följande svar af 7 mars tar icke någon hänsyn till denna sista vändning, utan håller sig till punkterna af den 4, om förläningarna. Ståndet går in på en rannsakning om hvars och ens underhåll och förläning och finner det äfven lämpligt, att om någon har mer, än hans tjänst kräfver, detta fråntages honom. Hvilken tjänst adeln nu i sin ordning åsyftar, är icke bestämdt preciseradt; dock synes det snarast vara tjänst i all-

[1] »— är deres underdånige svar, att alla de, som utan laga förfall äre, skole och vele låte sig bruke för ett tillbörligt underhåll och besoldning, efter hvars och ens förmögenhet i de saker, som man kan pröfve dem brukelig och tjänlig vara.» $^{3}/_{3}$ 1604, *Riksdagsacta, RA.*

Digitized by Google

mänhet, således vare sig i regeringsärenden eller vapentjänst. Om det nya uppslaget till en omreglering af rusttjänsten vill man synbarligen icke höra talas. Därföre afböjes anbudet om ytterligare förläningar, som hvilar på denna förutsättning; rikets ständer hafva ju alla beviljat en ansenlig krigskontribution, och H. F. N. lägger dessutom själf en ansenlig summa af rikets ordinare ränta till krigsomkostnaderna; han bör därföre, heter det till sist med en ironisk anstrykning, behålla de erbjudna förläningarna till sitt eget konungsliga uppehälle.

Hertigen inskränkte sig nu till att begära, att de omtalade förtroendemännen för rannsakning om förläningarnas belopp skulle utses, samt tillägger, att eftersom adeln försmådde de nya förläningarna, den finge skylla sig själf. Skulle emellertid några vilja mottaga sådana och därför göra tjänst — åter är uttrycket obestämdt —, så finge de anteckna sig. Adeln svarade den 11 mars, att åtskilliga då redan på detta sätt antecknat sig, och att de, som ännu icke gjort det, skulle gifva sina namn tillkänna.

Därmed slutade, så vidt nu bevarade handlingar upplysa, frågans behandling vid denna riksdag. Intrycket blir det samma som det nya kapitlet i konungabalken ger: att Karl knappast haft fullt klart för sig, hvad han velat. Med tanken på att adeln borde förbindas att gå honom till handa i rikets styrelse trängdes tanken på en ny och mera effektiv reglering af den gamla rusttjänsten och dessutom hänsynen till det närmast föreliggande behofvet af officerare i den lifländska fejden. Något resultat kunde under sådana förhållanden knappast komma till stånd. Om adelns allmänna tjänsteplikt förekommer i besluten intet, och rusttjänsten blef icke reglerad, utan för tillfället utbytt mot den krigskontribution, som adeln åtog sig[1].

Vid den följande riksdagen år 1605 kommo de i Norrköping väckta frågorna ej före förr än efter de allmänna förhandlingarnas slut, då bönderna fått draga hem och endast de högre stånden tills vidare kvarhöllos i Stockholm. I den framställning till adeln, som nu afgafs, är emellertid den ekonomiska synpunkten alldeles öfvervägande. Det är vid detta tillfälle, som Karl gör sitt anbud att befria adeln från rusttjänsten och äfven från

[1] STIERNMAN, *Riksdagar*, I, s. 580.

Digitized by Google

de å frälsejorden ännu liggande årliga hästarna, om den medgåfve, att i allmänna hjälper frälsebönderna finge deltaga lika med kronobönder[1]. Ja, ville adeln medgifva, att dess bönder redan för den halfårstermin af nu utgående hjälp, som utlöpte vid Larsmässa, fingo utgöra lika med kronohemman, då skulle konungen med sådan nåd betänka adeln, att äfven den ringaste, adliga änkor och jungfrur därvid inräknade, finge i förläning och underhåll 100 dalers ränta, vare sig såsom uppbörd af gods och gårdar eller i kyrkotionden, häradsrätter eller annan säker ränta[2]. Men då måste också adeln hädanefter visa större trohet än hittills och uppfostra sina barn så, att de toge sig till vara för sådana förrädiska handlingar, som nu varit gängse, och att de blefve skickliga att tjäna K. M:t och kronan och i allmänhet alltid stode efter dess bästa. Här kommer således verkligen samma tanke fram som i lagförslaget, om adliga barns uppfostran till duglighet i statens värf, men endast i en kort passus, instucken bland utgjutelser mot de förrädiska stämplingarna, som tydligen äro hufvudsaken.

Propositionen torde icke hafva föranledt till någon åtgärd; man vet icke ens, om den af adeln blifvit besvarad[3]. Endast i konungens kort härefter uppsatta testamente gick tanken om adelsmännens utbildning åter igen i en allmän förmaning till ridderskapet och adeln att de, som icke hade lust eller begåfning för bokliga studier, skulle begifva sig till främmande land och där lära hofseder och krigsbruk, på det de med tiden måtte kunna användas i riksens ämbeten[4]. Det är ej längre en kategorisk fordran som i lagförslaget, utan endast en önskan och äfven till sin innebörd vida rimligare begränsad.

Frågan synes nu hafva hvilat någon tid. Vid mötet i Örebro 1606 var det ej längre tal om någon omreglering af adelns hela ekonomiska ställning, än mindre om att fastslå dess skyldighet till tjänstemannavärf, utan konungen föreslog och rådet och adeln utlofvade endast, att de skulle till krigsmaktens förstärk-

[1] Kon. till adeln $^{14}/_{6}$, *Riksdagsacta, RA*; jfr CLASON, s. 130 och not.

[2] Jfr CLASON, s. 133.

[3] ANDERSSON uppger, s. 69, att förslaget förkastades, men något svar af adeln finnes icke bland *Riksdagsacta*.

[4] STIERNMAN, *Riksdagar*, I, s. 614.

Digitized by Google

ning uppsätta hästar och ryttare mot ersättning i förläningar eller kontant besoldning[1]. Det var en ersättning för den ännu aflysta rusttjänsten med direkt betalning af kronan och därför större utsikter till militärisk effektivitet.

Först vid kröningsriksdagen 1607 kom adelns ställning såsom stånd i staten åter på tal vid förhandlingarna om dess nya privilegier. Från olika grupper af ståndet inlämnades flera suppliker, af hvilka den, som inkom från den svenska adeln utom grefvar och friherrar, är den viktigaste. Den utgår vid behandlingen af rusttjänstfrågan därifrån, att många inom ståndet icke hafva så mycket gods, som behöfves för att hålla häst och karl, och uttrycker adelns tacksamhet för att konungen tagit hänsyn till sådan oförmögenhet och tillåtit, att hvar och en utgjort sin rusttjänst allt efter de gods han haft. Möjligen hänsyftas härmed på öfverenskommelsen i Örebro 1606. Adeln anhåller, att K. M:t täcktes låta förblifva vid denna ordning; den vill å sin sida gärna troget och rättrådigt låta sig bruka i konungens och rikets tjänst, allt efter hvad hvar och en kan vara lämplig för. Sammanhanget tyder endast på ett slags tjänst, rusttjänsten, men det sista tillägget förefaller nästan som en hänvisning till äfven en allmän verksamhet i regeringens värf[2].

Om så var adelns mening, upptog konungen dock icke detta uppslag. I sitt privilegieförslag behåller han rusttjänsten såsom ovillkorlig och enda skyldighet för frälses åtnjutande. Endast indirekt ger han ett erkännande åt den allmänna statstjänstens betydelse för adeln, då han lofvar att hålla ståndet i vördning och använda dem, som befinnas tjänliga, i rikets förnäma ämbeten samt förläna adelsmän framför andra lagmans- och häradsrätter[3].

Svar på konungens förslag afgåfvos särskildt af de närvarande grefvarne och friherrarne, af riksrådet samt af adeln i sin helhet. Endast de två sistnämnda svaren beröra frågan. Rådet anmärker, att när konungen fordrar rusttjänst äfven af förläningarna, så bör detta åtminstone icke gälla rådsherrarne, eftersom väl deras förläningar äro att anse som lön för deras

[1] Kon. till ständerna $^{13}/_{4}$, adelns svar $^{16}/_{4}$ 1606. *Riksdagsacta, RA.*

[2] Adelns supplik bland *Riksdagsacta, RA*; jfr BERGH, s. 19.

[3] Förslaget tryckt af BERGH; s. 147, 151.

Digitized by Google

arbete i rikets tjänst. Adeln utsträcker denna anmärkning äfven till öfriga adelsmän, som äro i daglig tjänst; antingen böra dessa befrias från rusttjänst af sina förläningar eller också erhålla viss lön för sina ämbeten samt tryggas vid denna genom ordentlig beställning. Man erinrar därom, att redan i konung Johans tid de, som voro i daglig hoftjänst, blefvo försäkrade om underhåll utan rusttjänst [1].

Men konungen vägrade i en deklaration af 28 mars att befria några som helst förläningar från rusttjänst. Den måste alla göra, äfven de, som vore i daglig tjänst. Däremot utlofvade han, i enlighet med adelns alternativa yrkande, att de som gjorde daglig tjänst skulle få viss lön och beställning [2].

Rådsherrarne försökte ännu en hemställan för sina förläningar. De begärde att för sin dagliga tjänst — här karaktäriseras denna således äfven för rådsherrarne uttryckligen såsom daglig [3] — få åtnjuta lön och underhåll, och att K. M:t måtte af deras förläningar afräkna så mycket, som öfverskrider hvad han vill förunna dem, men förskona dem från rusttjänsten. Beviljas detta icke, vilja de hellre nöja sig med en bestämd lön och lämna ifrån sig allt det öfriga [4]. Så stark är således nu känslan af rådets verkliga tjänsteställning.

Med detta rådets yttrande afstannade meningsutbytet. Äfven andra motsatser hade yppat sig mellan konungens anspråk gent emot adeln och adelns anspråk gent emot kronan än de som som rörde rusttjänsten, och frågan om de nya privilegierna fick falla, dock endast tills vidare.

Den upptogs åter vid ett rådsmöte i Örebro jan.—mars 1608, då rådet fick förhandla å hela adelns vägnar om ett nytt privilegieförslag. Detta förelades sedan valda ombud af adeln vid ett möte i Stockholm på hösten 1608, och med anledning af deras betänkande uttalade sig konungen på nytt till ett större möte af adel i Jönköping i mars 1609. Slutligen berördes saken, ehuru mera i förbigående, på riksdagen i Stockholm juli—aug.

---

[1] Handlingarna bland *Riksdagsacta, RA.* Jfr BERGH, s. 30—37.

[2] Deklarationen af $^{31}/_{3}$, *Riksdagsacta, RA*; BERGH, s. 38 f.

[3] Jfr formuleringen i Johan III:s adelsprivilegier, *Centralregeringen 1523—1594*, s. 156, not 4.

[4] *Riksdagsacta, RA*; jfr BERGH, s. 44.

Digitized by Google

1609. I alla dessa förhandlingar förblef hufvudtemat i fråga om adelns ställning till kronan det samma som vid kröningsriksdagen.

Konungen vill i första rummet reglera rusttjänstskyldigheten såsom adelskapets grundval, bl. a. genom en beräkning efter gårdetalet, han står fast vid att den skall drabba äfven förläningarna, och det med dubbelt så hög beräkning som för arfvegodsen, och endast som försöksutväg synes han hafva framkastat möjligheten att i stället ålägga förläningarna under kriget antingen en dryg penningekontribution eller uppsättande af fotknektar. Rådet, som icke vill veta af någon beräkning efter gårdetalet, går till en början nödtvunget in på en kontribution af förläningarna, men då konungen sedan återkommer till rusttjänstskyldigheten för dessa, återtager äfven det sin gamla ståndpunkt, att förläningar vore ersättning för daglig tjänst och sålunda borde åtnjutas utan rusttjänstskyldighet. Adelns förtroendemän vid Stockholmsmötet på hösten 1608 framställde samma yrkanden, och då konungen i Jönköping följande år replikerade till ståndet självt, föranledde detta ingen förändring i dess ståndpunkt; man vet ej ens, att det här gifvit honom något svar. De korta förhandlingarna vid riksdagen på sommaren tjänade endast till att ånyo konstatera oförenligheten af de olika ståndpunkterna och utmynnade däri, att konungen upprepade den harmfulla förklaring, han redan förut tillgripit, nämligen att han på grund af adelns afvisande hållning såg sig nödsakad att stadfästa konung Johans privilegier utan de förbättringar, han haft för afsikt att medgifva. Vare sig någon sådan stadfästelse blef af eller icke, gjorde Karl IX sedan icke något försök att genomföra nya adelsprivilegier[1].

När konungen vid riksdagen i Stockholm 1609 också lät uppläsa de färdiga delarne af sitt förslag till ny landslag, kommo de ofvan anförda, för flera år sedan omarbetade kapitlen om adelns rättigheter och skyldigheter under riksdagens pröfning, sålunda äfven det, som handlade om adliga barns uppfostran till tjänstduglighet. Förslaget berörde i dessa delar själfva kärnpunkten af privilegiefrågan, men då det af ständerna utan vidare

[1] BERGH, s. 48—101, 134 ff.

Digitized by Google

sköts undan, kom det icke att spela någon roll vid frågans behandling[1].

Den närmaste anledningen till att arbetet på nya adelsprivilegier vid denna tidpunkt måste uppgifvas låg kanske i de hotande utrikespolitiska förhållandena. Faror från flera sidor kastade sin skugga framför sig, och det började kriget med Ryssland med dess kraf på hjälper och utskrifningar upptog vid riksdagen ständernas uppmärksamhet. Men redan dessförinnan hade utsikterna till en uppgörelse varit klena. Konungen och adeln hade ej kommit hvarandra närmare under de tre år, förhandlingarna pågått; tvärtom synes adeln hafva under deras lopp höjt sina anspråk.

Adelns ställning i riksstyrelsen hade egentligen aldrig kommit på tal annorledes än genom dess eget yrkande, att förläningarna skulle vara rusttjänstfria såsom lön för tjänstgöring i regeringens värf. När konungen afvisade detta yrkande och själf aldrig upptog samma synpunkt, så måste det bero därpå, att privilegiefrågan för honom öfvervägande var af ekonomisk och militär art, att han hufvudsakligen ville uppdrifva rusttjänstens militära värde eller också afpressa adeln en sådan penningeersättning, som gjorde kronan skadeslös.

Det lider intet tvifvel, att Karl IX dock under allt detta fasthållit vid principen af adelns allmänna statstjänst. Men att på samma gång genomföra denna och skärpa den gamla rusttjänsten eller dess ekonomiska vederlag innebar under rådande samhällsförhållanden en dubblering af adelns tjänst, som i och för sig icke var rimlig. I den meningen har Karl IX stått mera oförstående än främjande gent emot adelns principiella omdaning till tjänstemannastånd. Å andra sidan visa rådets och adelns erkännande af att förläningarna äro lön för verklig statstjänst, ej mindre än de allmänna antydningarna om deras villighet till en sådan tjänst, att omdaningen från deras sida ej längre mötte något principiellt hinder. När konungadömet kom till klarhet om att den nya tjänsten ej kunde träda vid sidan af utan i stället för den gamla, var frågan mogen för den kompromiss, som skulle innebära dess lösning.

[1] BERGH, s. 126 ff.

Digitized by Google

Negativt hafva Karl IX:s underhandlingar med adeln förberedt en sådan lösning just genom att lägga i dagen, att den gamla grunden för adelns ställning var ohållbar. Positivt skedde det samma genom den stränga tuktan till lydnad under statens kraf, som från Karl IX:s hand kom alla rikets ständer till del, och det utkräfvande i allt större grad af särskildt den enskilde adelsmannens statsarbete, hvarpå rådsherrarnes tjänstgöring endast utgör exempel, om också de tydligast framträdande.

* * *

De **centrala ämbeten,** som omnämnts under 1602 års riksdagsförhandlingar och fått plats i riksdagens beslut, hade därvid icke på något sätt blifvit till sin karaktär närmare bestämda. Det var därföre en öppen fråga, hvilken roll de skulle komma att spela i statslifvet.

Huru **drotsen**, grefve Mauritz Leijonhufvud, först i början af 1604 återkom till Sverige efter att hafva tjänstgjort såsom guvernör i Lifland och sedan i Finland ledt skatteindrifningar och rustningar, är redan omnämndt. Vi hafva också tämligen regelbundet funnit honom vid de följande årens råds- och ständermöten, mera sällan i speciella uppdrag inom styrelsen. Då han i spetsen för rådet undertecknar viktigare aktstycken, försummar han sällan att äfven skrifva ut sin titel »Sveriges Rikes drotzet», som berättigade honom till denna plats [1], och äfven i officiella handlingar, utgångna från konungen kansli, är samma titel vanligen, ehuru ej alltid, utsatt [2]. Men aldrig förekommer någon antydan om att grefve Moritz' värdighet, frånsedt denna rangplats inom rådet, varit eller ansetts vara förenad med några bestämda administrativa plikter. I förslaget till rättegångsordning af år 1604 var drotsen förordnad att alternerande med

[1] Se exempelvis riksdagsbeslutet $^{22}/_{3}$ 1604, ständernas uppsägelseskrift till Sigismund 1605, ständernas förklaring af $^{24}/_{4}$ 1606, ständernas och rådets försäkringar till konungen $^{18}/_{3}$ 1607, *Riksdagsbeslut, RA*; rådslag 1605 och 1606, *Reg. öfver rådslag*, s. 139—147.

[2] Donation $^{17}/_{3}$ 1605, *RR*; till ständerna om kon:s resa $^{12}/_{7}$ 1605, *Kungl. koncept, RA;* instr. till handelsdagen i Kalmar $^{1}/_{9}$ 1605 (ofvan s. 21, not 6); jfr rättegångsprotokoll 1605, ofvan s. 12, not 1.

Digitized by Google

kanslern presidera i rätten[1], men detta förslag förföll, och något annat försök att inlemma drotsämbetet i den löpande riksstyrelsen gjordes icke. Sedan grefve Moritz aflidit, i nov. 1607[2], fick det stå obesatt; det hade ännu ingen plats att fylla i det praktiska statsarbetet.

Kanslern var i motsats till drotsen genom själfva sitt ämbetsnamn hänvisad till ett bestämdt verksamhetsområde med en hel uppsättning af lägre organ under sig, men under 1500-talets senare hälft hade äfven detta ämbete antagit karaktären af en hufvudsakligen titulär hedersvärdighet; hvarken Nils Gyllenstierna, som äfven efter sin utnämning till drots behållit sin gamla värdighet af kansler, eller Erik Sparre såsom vicekansler hade under de senare årtiondena i någon större utsträckning befattat sig med kansliets arbete. Så bekväm tänkte sig hertig Karl icke posten för sin nye kansler, Svante Bielke. På hösten 1602 uttalar han uttryckligt, att han väntar att alltid finna honom till hands, när det för rikets värf behöfves, och förlänar honom för att möjliggöra detta dels kungsgården i Enköping till bostad, dels underhåll af två socknars kyrkotionde[3]. Hertigen förutsätter alltså, att han skall komma att träget anlita herr Svante, och det får väl antagas, att han därvid i främsta rummet tänkte på viktigare kanslisaker, ehuru någon stadigvarande ledning af kansliets dagliga arbete ej heller nu sattes i fråga. Det är emellertid tvifvel underkastadt, om kanslern kommit att på detta sätt göra skäl för sin ämbetstitel. Då vi funnit honom bland öfriga rådsherrar göra tjänst vid hofvet eller eljest i sin herres ärenden, har det icke egentligen gällt någon ämbetsverksamhet som kansler. Han brukas i diplomatiska förhandlingar, men icke i större utsträckning än andra rådsherrar och icke med någon afgjord ledareställning, han får sitta i domstolen vid en eller annan viktigare rättegång eller förhandla med allmogen i olika trakter. Men när han 1604 befann sig bland de rådsherrar, som skulle uppsätta renunciationsskriften till Sigismund, var han ej mera oumbärlig än att hans medbröder kunde föreslå honom till ett militäriskt-admini-

---

[1] Se nedan.
[2] ANREP.
[3] *RR* $^{22}/_{11}$ 1602.

Digitized by Google

strativt uppdrag i Finland[1], i de stora lagförslagens utarbetande har han, så vidt kändt är, icke tagit del vare sig bland konungens eller adelns förtroendemän, och förslaget till rättegångsordning, i hvilket kanslerns ämbete fått en viktig plats, tyckes likaledes vara tillkommet utan hans medverkan[2]. Herr Svante måste hafva saknat både håg och kvalifikationer för dylika, en kansler tillkommande värf. Äfven han lämnade därföre vid sin död, som inträffade 1609[3], sitt ämbete så praktiskt betydelselöst, att det sedan fick stå obesatt.

Ett gifvet ämbetsområde hade liksom kanslern **amiralen**. Flottans förläggning till några få stationer, bland hvilka Stockholms var den utan jämförelse viktigaste, koncentrerade rent lokalt sedt dess förvaltning, och från amiralens militära befäl under expeditioner var anknytningen lätt till en administrativ myndighet mellan expeditionerna. På detta sätt hade riksamiralen Claes Fleming redan under 1570- och 1580-talen blifvit en verklig ämbetsman med chefskap för flottans styrelse, om än hans tjänstgöring varit något ojämn[4]. När ämbetet nu öfverlämnades åt Axel Ryning, vare sig detta skedde redan år 1602 eller först något år senare[5], funnos alltså förutsättningar för en ytterligare utveckling af dess administrativa betydelse. Däraf förmärkes dock icke mycket. Sedan Axel Ryning under större delen af året 1603 varit sysselsatt med ledningen af krigsfolkets utrustning i Finland, fick han på våren 1604 efter Norrköpingsriksdagens slut instruktion för en expedition med flottan, och denna upptog honom under sommaren, men därefter förekomma inga underrättelser om att han haft någon befattning med flottan, förr än han följande sommar ånyo fick ett liknande befäl[6], och på hösten förordnades han till guvernör i Reval, fick till en början stanna där öfver vintern och ställdes sedan vid

[1] Se ofvan s. 13.

[2] NORDSTRÖM, Inledn. till *Lagförslag i Carl IX:s tid*, s. IX, XX.

[3] ANREP.

[4] *Centralregeringen 1523—1594*, s. 251 ff.

[5] Jfr *Den sv. riksstyrelsens reorganisation*, Hist. Tidskr. 1901, s. 216. Sannolikheten för att hans värdighet verkligen får räknas från 1602 ökas därigenom, att han befinnes hafva ledt aflöning af flottans besättning i aug. och sept. 1602. Löningsregister bland *Skeppsg. handl., Fl. A.*

[6] ZETTERSTEN, s. 12 f., 454 f., 457.

Digitized by Google

grefvens af Mansfeld sida såsom krigsöfverste samt synes icke hafva åter tjänstgjort i sitt amiralsämbete för än år 1608, då han blef befälhafvare för den flotta, som afgick till Lifland[1]. I mars 1609 får han order att begifva sig till Stockholm för att påskynda utrustningen af de fartyg, som detta år skulle utgå, men något befäl till sjös synes han icke hafva mottagit[2]. Under detta och följande år finner man en eller annan gång spår af hans ingripande i administrationen vid Skeppsholmen, men icke så, att däraf säkert kan slutas till någon mera regelmässig tjänstgöring[3]. På våren 1611 synes han hafva varit ganska träget sysselsatt med flottans utrustning[4], men detta upphörde, då han i maj sattes till ståthållare på Nyköpings slott[5]. Titeln riksamiral behöll han dock Karl IX:s regering ut[6].

Hvarken drotsen, kanslern eller amiralen intogo sålunda såsom ämbetsmän någon viktig plats i Karl IX:s regering. De två förstnämnda värdigheterna förblefvo öfvervägande titulära, och i amiralsämbetet visar det redan inympade administrativa elementet icke någon egentlig utveckling.

Af de ämbeten, som ingingo i 1602 års reorganisation af regeringen, blef det endast det till rangen lägsta, **hofkanslerns**, som trädde i regelbunden verksamhet. Utbildad genom studier, som synas hafva varit direkt afpassade för blifvande kanslitjänst, och hänvisad till att söka sin utkomst af de kunskaper han förvärfvat blef doktor Nils för sin herre en verklig fackämbetsman, ej den dubbelgestalt af fackämbetsman och aristokrat, som Erik Sparre varit under Johans första tid, till dess

---

[1] ZETTERSTEN, s. 13, 462 f., Till A. Ryning $^{1}/_{11}$ 1605, *RR*; kon. till rådet $^{19}/_{4}$ 1606 om befälet i Lifland, *Mötesacta, RA.* Fullm. $^{9}/_{7}$ 1608, *RR.*

[2] Till A. R. $^{25}/_{3}$ 1609, *RR.* ZETTERSTEN, s. 462.

[3] I H. Tönnesons räkenskaper vid Skeppsholmen åberopas order af riksamiralen under aug. och sept. 1609, febr.—april 1610, och löningsregistren omtala hans närvaro vid aflöningar i april och juni 1610. *Skeppsg. handl., Fl. A.* Till A. R. om utrustning af skepp $^{6}/_{12}$ 1609, *RR.*

[4] Till A. R. $^{3}/_{4}$, $^{9}/_{4}$, $^{16}/_{4}$ 1611, *RR.*

[5] Fullm. $^{7}/_{5}$ 1611, *RR.*

[6] Han använder den exempelvis i öppna bref $^{29}/_{8}$, $^{7}/_{11}$ 1611, bifogade räkenskaperna för Valla härad och hjonelagslängderna för Lindesberg 1611, *Fogderäkensk.*, Västergötl. N:o 4, Västmanl. N:o 7, *KA.* Jfr ZETTERSTEN, s. 13.

Digitized by Google

aristokraten med hans upphöjelse till riksråd trängde ämbetsmannen åt sidan. Hans verksamhet tillhör kansliets historia.

Liksom hofkanslern var en ersättningsman för kanslern, så kunde riksamiralen inom flottans styrelse i någon mån ersättas genom amiraler af lägre rang, bland hvilka redan under 1500-talet en fast **underamiral** framträdt[1]. Om detta ämbete ej nämndes 1602, så berodde det därpå, att dess ställning ej var nog betydande för ett införande bland riksråden eller hofråden, men det var vid denna tid faktiskt i verksamhet och utgör under något växlande benämningar den egentliga medelpunkten i flottans förvaltning under Karl IX:s tid[2].

Ännu ett par fackämbetsmän funnos vid 1602 års reorganisation, ehuru de ej omnämndes vid riksdagen af samma skäl som underamiralen, nämligen **kammarråden**, men då Ture Jakobsson och Arvid Svan skildes från kammaren, synes hertigen ej hafva gifvit dem några efterträdare. Han regerade sålunda under de närmaste åren kammaren endast med hjälp af den vanliga skrifvarpersonalen.

Några månader efter riksdagen tillsatte hertigen en fackämbetsman på ett fjärde område, en (**öfverste**) **tygmästare**. Ämbetet hade under 1500-talets senaste del nått fram till en så betydande ställning, att det varit upptaget ej blott i rådets organisationsförslag af 1594 utan också i både hertig Karls och Sigismunds förslag till regeringsordning, som annars gåfvo så föga utrymme åt fasta regeringsorgan, och man hade i dessa aktstycken förutsatt, att endast en förnäm adelsman skulle bekläda det samma. På hösten 1602 öfverlämnades det emellertid åt en mindre betydande man af visserligen adlig, men utländsk börd, Jakob Bärfelt[3], och därmed sattes tydligen tygmästaren på en lägre plats i rangskalan, än man tilltänkt honom 1594, men gjordes också på samma gång — liksom hofkanslern — mera verkligt användbar i styrelsen. Jakob Bärfelt fick med mycken flit ägna sig åt arkliets skötsel, fick leda styckegjutningen, anskaffa krut och lod, förestå förflyttning af allsköns skytt mellan olika

[1] *Centralregeringen 1523—1594*, s. 254.
[2] Se nedan.
[3] Fullm. $^{29}/_{11}$ 1602, *RR*.

Digitized by Google

orter o. s. v.[1] Han blef sålunda en nyttig medhjälpare inom en enskild gren af krigsväsendet, men också ingenting annat.

Mycket betyda icke dessa ämbeten, som man finner i Karl IX:s börjande regering: några få dignitärer af högsta rang, men med öfvervägande titulär ställning, och icke flera organ för ett rent fackmässigt arbete inom en del enskilda områden, strängt underordnade härskarens personliga ledning. Liksom de höga värdigheterna kunde lämnas obesatta — drotsens och kanslerns —, så kunde äfven fackämbetena försvinna — kammarrådens —, när de ej fungerat till belåtenhet. Karl IX:s regering är till hela sin grundkaraktär ett pånyttfödt personligt regemente.

Hans åskådning af principerna för den högsta styrelsens anordning under dessa första år fick ett uttryck i det nya förslag till landslagens konungabalk, som under hans ledning utarbetades, och hvars äldsta redaktion tillhör året 1603[2]. Här ingå några kapitel, som icke blott bestämma rådets ställning, såsom i den gamla landslagen var fallet, utan också meddela föreskrifter om vissa ämbeten i den centrala riksstyrelsen.

I fråga om rådet gör förslaget högst obetydliga ändringar i den gamla landslagen. Dess antal bibehålles vid tolf, af riddare och svenner — endast myndiga arffurstar skola komma härtill —, dess ed är oförändrad, och då konungen förbjudes att i viktiga saker besluta med råds råde, så förbindes med detta rådets samtycke äfven de öfriga ständernas medgifvande och vetskap såsom likaledes erforderlig. De viktiga saker, i hvilka råd och ständer måste gifva sitt samtycke, äro krig, fred och förbund; i annat sammanhang föreskrifves också rådets medverkan vid extraordinarie gärders påläggande[3]. Rådet är ständernas ledare, ej ett administrativt organ.

I riket och inom rådet skulle finnas följande ämbeten: drots, marsk, kansler, amiral och öfverste arklimästare. Drotsens uppgift är att styra riket under konungs omyndighet; under normala förhållanden får han sålunda ej heller i detta förslag

[1] Till J. B. 14/1, 31/3 1603, 22/2, 8/3, 30/3, 2/5, 7/5 1604 o. s. v. *RR.*

[2] Jfr ofvan s. 25.

[3] *Lagförslag i Carl IX:s tid*, s. 16 f. med noter, s. 23 f.

Digitized by Google

några fasta funktioner. Marsken skall anföra krigsfolket i krig, men om några förvaltningsplikter under fred talas icke. Kanslern får däremot åligganden i den löpande styrelsen, ehuru helt allmänt angifna: han skall upptaga och utreda alla klagomål, som af undersåtarne framställas till konungen, och vidare leda kansliet. Åt amiralen uppdrages likaledes att hålla inseende med flottan, ej blott att föra befäl öfver henne i krig, och arklimästaren skall likaledes hafva under händer rikets skytt med allt hvad därtill hörer; alla, som därvid äro anställda, skola lyda hans befallningar[1].

I konungs omyndighetsår skola dessa fem ämbetsmän styra riket, om ej myndig arffurste finnes; drotsen blir således endast förman i en kollegial regering. Vill myndig konung gå i fält utom riket, så må han lämna en arffurste, om sådan finnes, samt drotsen, kanslern och några riksråd hemma att sköta regeringen. Stannar han däremot själf hemma, då kan han sända en arffurste eller ock drotsen såsom befälhafvare för hären och marsken, amiralen och öfverste arklimästaren såsom hans medhjälpare[2].

Detta var hela den ämbetsuppsättning, som Karl IX vid denna tidpunkt ville gifva plats i lagen. Äfven kammarrådsämbetet, som dock hade en jämförelsevis stark tradition för sig, saknas i denna äldsta redaktion af lagförslaget, tydligen emedan vid ifrågavarande tidpunkt ämbetet låg nere. Att ej heller någon marsk nu fanns, kunde däremot icke hindra upptagandet af denna urgamla värdighet. I viss mån öfverraskande är, att öfverste arklimästaren också fått plats bland de ämbetsmän, som skulle höra till rådet, ehuru den man, som vid förslagets affattning beklädde ämbetet, icke var riksråd och ej heller innehade en sådan samhällsställning, att han gärna kunde blifva det, lika litet som någon af hans föregångare tillhört rådet.

Några nyheter innebär förslaget i denna del icke. För kanslern upptagas visserligen ämbetsplikter, som han vid denna tid faktiskt icke fyllde, men så allmänt som de här voro affattade, lågo de egentligen i själfva ämbetsnamnet, ehuru de hittills varit endast nominella. För drotsen och marsken har man

[1] a. a., s. 27 f., noter.
[2] a. a., s. 29—32 med noter.

Digitized by Google

icke alls något fast administrativt arbete, för amiralen och tygmästaren endast åligganden, som, liksom kanslerns, lågo i ämbetsnamnet.

En nyhet är däremot i och för sig det förhållandet, att ämbeten nu få plats i själfva lagen. Därmed gifves ett formellt erkännande åt det faktum, att dessa ämbeten voro statens institutioner, ej poster i regentens personliga tjänst, ett faktum, som för drots, marsk och kansler redan var ett par århundraden gammalt och för amiralen och tygmästaren så godt som allt ifrån ämbetenas uppkomst hade blifvit tydligt markeradt på samma sätt som för de förra, nämligen genom beteckningen riksens amiral och riksens tygmästare. Med ämbetenas fixering såsom statsinstitutioner måste följa en viss inskränkning i konungens makt öfver dem, och Karl IX har ej ryggat tillbaka för denna konsekvens. Han föreskrifver[1], att konungen endast i vissa, bestämda fall har rätt att afsätta de nämnda ämbetsmännen, och han tryggar på samma sätt äfven de öfriga riksrådens ställning. Dessa fall äro visserligen ganska vidsträckt angifna. Till afsättning är konungen berättigad, ej blott om vederbörande affaller från den kristliga läran eller beslås med förräderi mot konungen eller riket, orättvisa i domsaker eller grofva personliga förbrytelser, utan också om han visar otrohet och orättrådighet i ämbetet, under hvilken rubrik ju både ett och annat kunde räknas, om han blir fältflykting i krig eller ej låter sig bruka i kronans tjänst mot rikets fiender. Men i princip hade dock konungen själf genom dessa bestämmelser bundit sina händer, och framför allt blir deras innebörd betydande genom utsträckningen till hela riksrådet. Det hela är grundadt på en åskådning, att till statsstyrelsen hörde också verkliga statens organ, ej blott konungens personliga verktyg, en åskådning, som allt starkare kämpat sig fram under den gångna revolutionstiden, då Sigismunds motståndare tvungos att skilja mellan honom och Sveriges rike, emellan hans tjänst och rikets tjänst[2]. Utgångspunkten för ämbetsstatens utveckling är härmed gifven, om äfven ämbetena själfva ännu mera äro namn än realiteter.

Det dröjde ej längre än till året efter detta lagförslags

[1] a. a., s. 32 (kap. 18).

[2] Jfr *Den sv. riksstyrelsens reorganisation 1594—1602*, Hist. Tidskr. 1901, s. 184 ff.

Digitized by Google

affattande, innan Karl IX fann sig föranlåten att i sin regering infoga ett nytt ämbete, och det ett sådant, som från första stund fick väsentligt större betydelse än de i förslaget upptagna, ehuru till en början ej så hög rang som de. På riksdagen i Norrköping 1604 beviljade alla ständer en dryg hjälp till kriget, och när denna skulle uppbäras, befunnos de vanliga finansorganen, räntmästaren i räntekammaren och fogdarne i landsorterna, ej tillräckliga. På sommaren vände sig konungen till de rådsherrar, som voro samlade i Stockholm för att arbeta på renunciationsskriften[1], med yrkande, att några af rådet skulle åtaga sig att på Uppsala slott uppbära hjälpen (förmodligen af de norra landskapen) och leverera den till Stockholm. De svarade, att de voro därtill villiga, så snart fullmakt blefve utfärdad, och förklarade tillika, att samma uppdrag i Stockholm kunde öfverlämnas åt Seved Ribbing, då ännu adelsman utom råds[2]. För uppbörden i Uppsala hade uppbördsfullmakt, gällande för Norrland, Uppland och Västmanland, redan förut blifvit utfärdad åt hofrådet grefve Abraham Brahe samt två adelsmän, Erland Björnsson (Bååt) och Kristofer Vernstedt[3], och tanken att ytterligare ditsända riksråd blef troligen uppgifven. Däremot var det frågan om att också stationera Seved Ribbing i Uppsala; i början af juli uppsattes för honom en fullmakt att från Uppsala slott pådrifva uppbörden[4]. Men han kan nätt och jämt hafva börjat detta arbete, innan konungen fann, att han för dylika ändamål behöfde ej blott tillfälliga medhjälpare, utan ett fast ämbete, och så utfärdades två veckor senare, i slutet af månaden, fullmakt för Seved Ribbing att blifva **öfverste räntmästare** eller **skattmästare**, såsom titeln också skrefs redan från början, med regelmässig uppsikt öfver all rikets penningeuppbörd, ordinarie såväl som extraordinarie[5].

Ämbetet var ingalunda för Sverige främmande. Ehuru

---

[1] Jfr ofvan s. 16.

[2] Rådets svar $^{30}/_{6}$ 1604, *Reg. öfver rådslag*, s. 134. Propositionen är ej anträffad, men sannolikt har däri äfven talats om uppbörden i Stockholm, ehuru svaret endast refererar sig till en framställning angående Uppsala.

[3] Fullm. $^{24}/_{6}$ 1604, *RR*.

[4] *RR* $^{10}/_{7}$ 1604.

[5] *RR* $^{26}/_{7}$ 1604.

Digitized by Google

det icke blifvit nämndt vid 1602 års reorganisation eller upptaget i den reviderade konungabalken från följande år, hade det vid 1594 års förhandlingar hört till de värdigheter, hvilkas besättande påyrkades af både hertigen och rådet, och titeln hade förekommit under Johan III:s tid samt ledde sina anor tillbaka till Eriks äldsta organisatoriska utkast[1]. Räntmästaren eller skattmästaren hade också alltid räknats till de högsta dignitärerna, som borde hafva säte i rådet, och det var därföre ett slags degradering, då värdigheten nu gafs åt en adelsman utom råds. Såsom »rikets» ämbetsman betecknades dock äfven han i fullmakten, och denna börjar med en hänvisning till nödvändigheten att besätta ämbetena i riket med skickliga män, så att icke det ena sammanblandas med det andra, utan här så väl som annorstädes någon ordning måtte hållas[2]. Den princip om organisation af statsämbeten, som framträdt i lagförslaget, omsättes här i handling.

Öfverste skattmästaren blef också en ämbetsman ej blott till namnet, utan äfven till gagnet. Den förvaltningsgren, som åt honom öfverlämnats, nämligen penningeuppbörden, var ovanligt väl begränsad, den kräfde genom hela sin art en oafbruten verksamhet, och i räntekammaren med räntmästare och underordnade skrifvare funnos redan både ramen och de biträdande organen för denna verksamhet. Seved Ribbing fick liksom kanslern Svante Bielke en gård för sig och sin familj, men i Stockholms omedelbara grannskap, Rörstrand på Lofön[3], och hans tjänstgöring blef allt ifrån början fast och regelmässig. Då han följande år intogs i rådet, återfick äfven skattmästareämbetet sin plats bland rikets förnämsta ämbeten.

I början af 1605 återupprättades likaledes **kammarrådsämbetet**, i det att två adelsmän, Erland Björnsson och Nils Andersson (Lilliehöök), då utnämndes till kammarråd[4].

---

[1] *Centralregeringen 1523—1594*, s. 133, 138 ff., 158, 186 ff., 223—234.

[2] Ingressen lyder: »På det ämbeterne här uti riket måtte med skickelige och förståndige män varda försörjde och icke det ene blandes uti det andre, utan så väl här som annorstädes, där god politia är, någon ordning hålles... hafve vi tillskicket» etc.

[3] *RR* $^{10}/_{8}$ 1604.

[4] $^{20}/_{1}$ 1605. *RR*, Suppl.

Digitized by Google

Fullmakten begagnar ej uttrycket »rikets» ämbete, och en sådan terminologi hade ej heller under föregående tidsskifte varit vanlig. Endast i rådets förslag till regeringsordning år 1594 räknades kammarråden uttryckligen bland riksens ämbeten, men här var detta fallet med *alla* ämbeten, som angifvas såsom behöfliga för regeringen; hertig Karl torde nog hafva betraktat dem på samma sätt — han talar t. o. m. om »riksens kamrerare» —, men använder ej termen[1]. Sigismund åter utnämnde sina kammarråd utan att angifva dem såsom rikets[2], och så hade Karl IX äfven förut talat endast om »sina» kammarrad. Det samma blef fallet allt framgent under hans regering[3]. Måhända berodde detta därpå, att kammarrådens värf af gammalt stod i den mest intima förbindelse med konungens personliga regering, hans personliga ledning af och ingripande i kammarförvaltningen. Det kunde då förefalla främmande för ämbetets hela natur att beteckna det såsom rikets, hvarmed väl gärna följde intrycket af en viss självständighet i ställning.

Genom tillsättningen af skattmästare och kammarråd hade Karl IX i viss mån organiserat sin kammarförvaltning. Några motsvarande åtgärder inom andra styrelsens grenar vidtog han däremot icke. Det är tydligt, att han ingalunda tänkte på någon organisation i stort, utan endast ville skaffa sig några fasta medhjälpare i kammaren, eftersom af gammalt största delen af regeringens praktiska arbeten här samlade sig[4]. Det kunde ske, utan att han därmed i minsta mån uppgaf sin uppsikt öfver det hela och sin handläggning äfven af detaljerna, när så föll sig[5], och har därföre icke nämnvärdt försvagat den personliga karaktären af hans regering.

Först år 1607 synes konung Karl åter hafva kallat till lif ett centralt ämbete, som under början af hans regering fått

[1] *SRA* III, s. 451, 455, 457.

[2] *Instr. C. F.*, s. 18—22; *SRA* III: 467, 481; *Centralregeringen 1523—1594*, s. 238 f.

[3] »vårt kammarråd», »vår tro man och kammarråd» . . . .; fullmakter och öppna bref 11/8 1605, 31/7, 28/9 1606, 16/2, 9/4, 22/6, 24/7 1607, 11/1 1609, 20/3, 14/7 1611. I en fullmakt af 16/8 1608 nämnes dock Hans Åkesson »Sveriges rikes kammarråd». *RR.*

[4] *Centralregeringen 1523—1594*, s. 66 f., 114 o. s. v.

[5] Se nedan.

Digitized by Google

ligga nere. Under detta år uppträder nämligen Magnus Brahe med titeln **marsk**. Denna värdighet, som varit på tal redan 1602, men då fått stå obesatt, har således nu verkligen blifvit utdelad, men kanske närmast för att officiera vid kröningshögtidligheterna och alltså i dekorativt syfte och ej administrativt[1]. Någon ämbetsverksamhet af den nye marsken synes icke till.

Först följande år framställdes ett förslag att gifva honom åligganden i förvaltningen, och då af en alldeles speciell art. I det första förslag om rusttjänstens ordnande, som konungen framställde vid rådsmötet i Örebro 1608, ingick äfven en punkt, att marsken jämte fyra andra män, valda af konungen och rådet, skulle tillse, att rusttjänsten af hvarje adelsman blefve utgjord med det antal hästar, som enligt fastställd proportion belöpte sig på hans gårdetal[2]. Marsken skulle blifva ett slags förtroendeman för konungen och adeln på samma gång vid vapentjänstens reglerande.

Ytterligare utvecklades denna hans ställning i konungens några veckor senare aflämnade fullständiga förslag till adelsprivilegier. Här framställes marsken såsom adelsuppbådets självskrifne befälhafvare närmast konungen, och vid ämbetets besättande äger konungen endast upprätta ett förslag af tre svenske (blott i nödfall utländske) män, bland hvilka adeln själf har att välja en. Marskens uppsikt öfver vapentjänsten är likaledes närmare utförd till en ledning af de årliga vapensynerna på af lagen bestämda platser, och konungen lofvar att väl förse honom med förläning och besoldning, så att han kan utföra dessa åligganden. Hans fyra medhjälpare i rusttjänstens reglering nämnas också här, men såsom förordnade af konungen ensam[3].

Marskens ämbete var emellertid icke det enda, som fått en plats i detta privilegieförslag. Konungen har i förslaget insatt tvenne punkter, innehållande ingenting mindre än en öfversikt öfver rikets höga ämbeten med flere nya organisatoriska antydningar. Konungen försäkrar adeln om den företrädesrätt till dessa ämbeten, hvarpå den hade gjort anspråk under 1594

[1] Jfr *Den svenska riksstyrelsens reorganisation 1594—1602*, Hist. Tidskr. 1901, s. 216.

[2] BERGH, s. 154.

[3] BERGH, s. 158.

Digitized by Google

ars förhandlingar, och som Karl IX redan vid kröningsdagen 1607 varit villig att medgifva[1], och han tager sig därvid anledning att uppräkna de poster, som härunder skulle inbegripas.

I första rummet skola, heter det, i Sverige finnas följande höga ämbeten: drots, marsk, amiral, kansler och skattmästare. Deras inbördes rang regleras bestämdt i denna ordning; första stånd och säte äger drotsen, andra stånd och säte marsken o. s. v. De skola i sitt förvar hafva rikets regalier, kronan, spiran, äpplet, svärdet, nyckeln och de öfriga kungliga klenoderna. Till dessa ämbeten skall konungen taga lämpliga män af adlig och förnäm släkt[2].

Om någon reglering af de fem ämbetsmännens tjänstgöring är således här icke fråga; drotsens plats stod för öfrigt tom efter grefve Moritz' död föregående år. Likväl har denna punkt i privilegieförslaget sin märklighet äfven i organisationens historia. Det är första gången, som dessa fem ämbeten och inga andra i en officiell handling fullt otvetydigt sammanföras till en särskild grupp framför alla andra — första gången, som begreppet **fem höga (riks)ämbeten** (ej flere och ej färre) tydligt framträder[3]. Ännu var det endast ett rangföreträde, som härmed betecknades, och af de fem var det endast skattmästaren, som gjorde verklig ämbetstjänst. Men om väl äfven de andra bragtes därhän, då var därmed också utgångspunkten gifven för en fördelning af administrationen på fem sektioner under dessa fem såsom chefer.

Privilegieförslagets följande paragraf börjar med en bestämmelse om riksrådets medlemsantal. Det skall bestå af 25 personer, de fem nämnda ämbetena inräknade. Den gamla landslagens tolftal är sålunda nu så definitivt öfvergifvet, att konungen bestämdt fastslår denna mer än fördubblade siffra. Han skall utnämna riksråden efter lagboken, i första rummet bland infödda svenskar, men han förbehåller sig också rätt att upptaga utländingar, om de befinnas för riket särskildt nyttiga och behöfliga. Det är samma ståndpunkt, som 1602 kom fram

[1] *SRA* III, s. 394, 407; BERGH, s. 151.

[2] Att detta, hvad marsken beträffar, ej fullt öfverensstämmer med de särskilda bestämmelserna om hans tillsättning, har man ej observerat.

[3] Jfr *Centralregeringen 1523—1594*, s. 189, not 1.

Digitized by Google

särskildt med afseende på lifländarna, ehuru konungen ej sedan dess gjort någon min af att omsätta den i handling.

Utom de fem högsta ämbetsmännen skola således finnas tjugu rådsherrar. Af dessa tjugu, fortsätter förslaget, skola fyra hafva uppsikt öfver Uppsala akademi och alla skolor i riket, och en bland dem skall vara akademiens kansler. Två andra skola utses till att jämte riksens fiskal mottaga alla högmålssaker och bereda dem till föredragning inför konungen. Här framträda således konturerna af ett par fasta sektioner inom rådet med begränsade uppgifter inom den löpande förvaltningen. Tanken var i denna form ny; då det under 1500-talet hade varit tal om att rådsafdelningar skulle alternerande tjänstgöra vid konungens hof, hade man ej ifrågasatt någon fördelning af arbetet mellan de tjänstgörande. Om den första sektionen säges för öfrigt icke direkt, att den alltid skall finnas vid hofvet, och detta behöfver ej heller vara meningen[1]. Att konungen nu föreslog dessa särskilda anstalter för universitetets och skolstatens öfvervakande, sammanhängde sannolikt med den starka misstämning, som vid denna tid behärskade honom gent emot så väl prästerskapet som professorerna i Uppsala[2]. De två föredragande i högmålssaker borde väl mera regelbundet vara tillstädes vid hofvet.

Efter regleringen af dessa två administrerande rådsafdelningar fortsätter förslaget med en föreskrift, att i riket skulle finnas fyra kammarråd af adlig börd — det hittills vanliga antalet fördubblas sålunda[3] — och att dessa kunna, men ej behöfva upptagas i riksrådet; äro de icke riksråd, skola de åtnjuta rang näst efter rådet. Vidare skall alltid finnas en stallmästare, också så vidt möjligt af svensk adel, hvilken har uppsikt med konungens rytteri. Ämbetet hade varit upptaget i rådets förslag till regeringsordning 1594, där dess uppgifter angifvits så, att stallmästaren skulle hafva befallning öfver kronans stuterier, sälja de unghästar, som ej för kronan behöfdes, och förvalta kronans tillgångar af hö och foder. En stallmä-

[1] Jfr 1604 års förslag, att två riksråd, ärkebiskopen, 2 biskopar och 2 kanslitjänstemän skulle årligen inspektera universitetet; ANNERSTEDT, s. 111.

[2] Jfr ANNERSTEDT, s. 111—129.

[3] Jfr nedan.

Digitized by Google

stare omtalas också under Johan III:s tid bland personalen vid hofvet, och hans åligganden böra väl hafva varit ungefär de samma, som sattes på papperet 1594; han var alltså en efterföljare till Gustaf I:s fodermarsk. Denne stallmästare hade emellertid, efter allt att döma, intagit en ganska blygsam ställning vid hofvet; det var alltså en afgjord upphöjelse för hans värdighet, när den 1594 räknades som riksämbete, och än mera när Karl IX nu gaf den rang närmast kammarrådet. Slutligen kommer efter stallmästaren riksens tygmästare, äfven han tagen bland svenska män. Om både stallmästare och tygmästare gäller, liksom om kammarråd, att de kunna, men ej behöfva upptagas i riksrådet; äro de icke riksråd, skola de i hvarje fall hafva rang före den öfriga adeln.

Genomgående synpunkt för dessa privilegieförslagets paragrafer är snarare regleringen af ämbetenas rang sins emellan än en organisation af deras ställning i regeringen, och de organisatoriska ansatser, som kommit med, äro icke sammansmälta till en enhet. Att samtliga ämbeten här betraktas som statsinstitutioner, är tydligt, om äfven termen riksens icke är utsatt vid alla titlarna, och denna princip har således trängt framåt sedan lagförslagets affattning.

I det yttrande, som riksrådet afgaf om det framlagda privilegieförslaget, förbigingos nästan helt och hållet de tvenne punkterna om ämbeten och riksråd. Rådet inskränker sig till att häfda, att dessa poster borde besättas endast med infödda svenska män, och stryker sålunda den möjlighet att antaga utländingar, som konungen velat förbehålla sig, samt betonar därvid uttryckligen, att dessa infödda svenskar också böra vara af förnäm släkt. När förslaget ett halft år senare förelades adelns förtroendemän, hade dessa icke mycket mer att säga. De upprepa med en viss ifver det förbehåll gent emot utländingars intagande, som rådet gjort förut, och hemställa till konungens eget beprövande, om verkligen riksrådet borde ökas ända till 25 ledamöter, med en antydan om att det kunde blifva svårt att finna så många kompetenta personer och med en direkt hänvisning till att lagen endast förmälde om tolf. Rangordningen emellan de (fem) höga ämbetena ställer adeln i K. M:ts skön, och ej heller inlåter den sig på konungens förslag till

Digitized by Google

rådssektioner eller hans ordande om öfriga ämbeten, kammarråd, stallmästare och tygmästare. Äfven deras besättande hänskjuter den till konungen, blott det sker med infödde svenske män [1].

I det svar, som konungen i mars 1609 gaf på detta adelns utlåtande, frågade han, om adeln verkligen ville hafva endast tolf riksråd; i så fall finge amiral, kammarråd, tygmästare och stallmästare stanna utom rådet. Konungen är således villig att icke blott förbehålla adelsmännen utom råds de tre ämbeten, som enligt hans förslag fakultativt skulle hafva varit beklädda med riksråd, utan äfven på samma sätt disponera öfver en af de värdigheter, som han ställt framför alla andra, och således upplösa denna ranggrupp. Fastare rotadt var begreppet fem höga ämbeten ännu icke. Han inskränker sig för öfrigt till att påminna adeln om att till landslagens tolf världsliga riksråd dock af ålder också kommit sju andliga — en tanke, som varit främmande för honom själf vid 1602 års organisation [2].

Vid denna tidpunkt var konungen redan i färd med att på nytt gifva ett samladt uttryck åt sina tankar om rådets och ämbetenas ställning i staten. I slutet af år 1608 hade han återupptagit arbetet med landslagens revision, och vid den nya granskning, som konungabalken nu genomgick, omarbetades i flere punkter de kapitel, som rörde dessa frågor. Det var i denna nya form, som förslaget förelades ständerna vid 1609 års riksdag.

Denna redaktion inför i rådet såsom självskrifna, jämte de myndiga arffurstarne, som den äldre redaktionen upptog, hela raden af höga ämbetsmän från 1608 års privilegieförslag, drots, marsk, kansler, amiral, skattmästare, kammarråd, tygmästare och stallmästare, äfven de tre sistnämnda utan förbehåll. Utom dem skall rådet räkna tolf riddare och svenner. Som kammarråden i detta förslag åter äro reducerade till två, uppstår på detta sätt, om alla ämbetena äro besatta, ett riksråd af 21 ledamöter, oberäknadt arffurstarne. Konungen har alltså icke tagit någon hänsyn till adelns invändning mot antalets förhöjning.

[1] Adelns ombud till kon. $^{21}/_{10}$ 1608, afskrift i *Engestr. saml.*, Collectio actorum ad epocham Caroli IX, *K. B.*

[2] BERGH, s. 97.

Digitized by Google

Däremot har han här medgifvit, att rådsherrar (och ämbetsmän) ovillkorligen skulle tagas bland infödda svenska män. Rådseden är utförd i elfva artiklar, hufvudsakligen genom ett slags omskrifning af konungens gamla ed. Några bestämmelser om rådets ställning i den löpande regeringen gifvas icke; privilegieförslagets två sektioner för undervisningsväsendet och högmålssakerna äro icke upptagna[1].

Kapitlet om de ämbeten, som skola finnas i riket och inom rådet, är naturligtvis kompletteradt med de nya värdigheter, som blifvit införda bland rådets självskrifna ledamöter. De gamla instruktionerna för drots, marsk, kansler, amiral och öfverste tygmästare kvarstå oförändrade, utom att drotsen nu får dela sitt förmyndarskap för omyndig konung med närmast arfsberättigade arffurstar, hvarjämte de från Norrköpings riksdagsbeslut bekanta bestämmelserna om konungens tillträde till half myndighet vid 18, hel myndighet vid 24 års ålder blifvit inflickade. Skattmästaren och de två kammarråden — de senare benämnda kammarherrar och råd — hafva fått plats före öfverste tygmästaren. Deras instruktioner sammanfatta helt kort ämbetenas redan stadgade plikter. Stallmästarens uppgift är något bättre preciserad än i privilegieförslaget, i nära öfverensstämmelse med 1594 års förslag.

Det följande kapitlet om förmyndareregeringen är omarbetadt enligt de grunder, som redan angifvits för drotsen, och vid hans sida ställas nu inga andra ämbetsmän än kansler och marsk; vid ämbetenas ökning har det befunnits olämpligt att upptaga dem alla i förmyndarekollegiet[2]. Sedan har ingen annan ändring varit behöflig än att de nya ämbetsmännen inskjutits i det kapitel, som handlar om rådsherrars och ämbetsmäns afsättning[3].

Ämbetenas ökning i denna sista redaktion af Karl IX:s

[1] I kyrkobalken (kap. 20) talas om att rådet jämte ärkebiskop och en biskop samt två ur kansliet skall årligen hålla rannsakning om vissa förhållanden vid akademien, men denna bestämmelse ansluter sig till 1604 års förslag, ej till privilegieförslaget af 1608. *Lagförslag i Carl IX:s tid,* s. 76; jfr ofvan s. 48 not 1.

[2] Kap. 16; a. a., s. 29. På ett stadium af omarbetningen har man dock låtit alla ämbetena stå kvar; a. a., s. 30, not.

[3] I kap. 45, om det följe hvarmed arffurstar och ämbetsmän äga rida, har man glömt att föra in dem; a. a., s. 48.

Digitized by Google

lagförslag visar, att konungens uppfattning om deras behöflighet i statsstyrelsen nu var fullt stadgad. Å andra sidan gjorde han dock ej heller här något för att gifva verkliga förvaltningsuppgifter åt dem bland dessa ämbeten, som hittills faktiskt saknat sådana, och privilegieförslagets tanke att i viss mån reglera öfriga rådsherrars tjänstgöring är här icke upptagen. I princip har Karl IX kommit till insikt om nödvändigheten att modifiera konungadömets personliga karaktär genom att insätta fasta statsämbeten som dess organ, men fullt tillgodogöra sig sådana ämbeten förmår han ännu icke.

Denna slutliga redaktion af Karl IX:s lagförslag torde få gälla som uttryck för den ställning han under sina sista år intog till frågan om regeringens organisation under de sista åren. Något senare förslag om rådstjänst och ämbeten kom icke till stånd. Men väl föreligger från annat håll ett aktstycke af denna art, hvilket kan ytterligare belysa frågans läge i tidens åskådning. Det s. k. Rosengrenska förslaget har äfven det i sin konungabalk bestämmelser om riksråd och riksämbeten. När det blifvit fullbordadt, är icke utredt; man känner endast, att arbetet börjats på sommaren 1604 och fortgått äfven 1605. Med all säkerhet var det färdigt redan före 1609[1].

Det Rosengrenska förslaget begränsar rådets antal till 12, såsom också adelns deputerade önskade år 1608. I rådets ed är inflickad den märkliga bestämmelsen, att hvad det råder konungen till rikets nytta, det äger han följa och intet företaga utan samråd med och samtycke af samtliga riksens råd[2]. Alldeles efter orden kan den väl icke fattas, ty den skulle då förutsätta, att rådet alltid stode fulltaligt vid konungens sida; man torde syfta endast på sådana viktigare frågor, i hvilka konungen af gammalt plägat höra rådet. Förslaget ökar i så fall rådets makt, men förändrar icke egentligen dess ställning i förvaltningen[3]. Det samma gäller om det kapitel, som ger enskild man rätt att emot konungen i vissa fall föra klagan inför rikets råd[4].

[1] a. a., s. IX ff.; BERGH, s. 104.

[2] Kap. 7; a. a., s. 278.

[3] I kap. 23 talas om att personer så väl inom råd som utom kunna kallas till konungen; här förutsättas således de förra ingalunda alltid vara hos honom. a. a., s. 291.

[4] Kap. 28; a. a., s. 294 ff.

Digitized by Google

Det kapitel, som sålunda bestämmer rådets antal och uppgift, fortsätter omedelbart med en redogörelse för de förnämsta ämbeten, som konungen skall hafva till hjälp i regeringen. Dessa äro, heter det, drots, marsk, hofmästare, amiral, kansler och skattmästare, och skola alla besättas med infödda svenska män, framstående i börd, ålder och skicklighet. Därpå följer framställningen af deras ämbetsplikter. Främst står för hvar och en den att bära en af riksklenodierna vid konungens kröning; drotsen, marsken och amiralen åläggas t. o. m. att med vissa förmaningar öfverlämna dem till konungen. Men äfven i öfrigt äro dessa partier betydligt utförligare än de motsvarande i det kungliga förslaget.

Drotsen skall förestå riket med rådets råd, när konungen är utrikes — konungs omyndighet beröres icke —; han blir sålunda här ensam chef för regeringen, ej, såsom i konungens förslag, medlem af en kollegial regering. Endast om marsken nämnes, att han i sådana fall skall bistå drotsen; arffurstars deltagande omtalas icke. Men drotsen har också fått en upphöjd ställning under konungens egen närvaro i riket. Han är skyldig att på sitt ämbetes vägnar för konungen framföra enskildes klagomål så väl mot konungen själf, om någon har skäl till sådana, som emot personer, hvilka äro så mycket högre i stånd eller betydenhet, att vederbörande ej vågar själf klaga sin sak. Drotsen göres sålunda till rättens väktare äfven emot konungen. Det var en tanke, välbekant för medeltidens feodalsamhällen och i dem mångenstädes förverkligad, men lika oförenlig med den nya statsordningen som värdelös för det praktiska regeringsarbetet.

Icke mycket bättre tillgodogör sig förslaget marskens eller, såsom det här nämnes, marskalkens ämbete. Jämte åliggandet att bistå drotsen i styrelsen under konungens frånvaro får han endast sin häfdvunna uppgift att anföra rikets krigsmakt i fält. Att detta förklaras gälla, vare sig fienderna äro inländske eller utländske, och att han får makt att under tiden för sitt befäl också döma sitt folk efter krigsartiklarna, förändrar icke ämbetets karaktär af att endast under krigstid träda i verksamhet.

Ett ämbete, som alldeles saknas i konungens förslag, är hofmästarens, men dess införande i det Rosengrenska förslaget innebär icke tillkomsten af ett nytt organ för regeringen, ty

Digitized by Google

hofmästaren blir endast chef för det egentliga hofvets förvaltning och personal. Det är icke ens klart, om man vill ålägga honom ständig tjänstgöring; uttryckligen talas endast om att han skall leda anordningarne vid större högtider.

Amiralen är naturligtvis flottans chef, och det, i öfverensstämmelse med stadgad häfd, så väl på krigiska expeditioner som i förvaltningen under fredstid. Förslaget ålägger honom omsorgen om flottans underhåll och ställer allt skeppsfolk, befäl och manskap under hans lydnad.

Äfven kanslern får verkliga administrativa ämbetsplikter. Han skall mottaga alla främmande legationer samt uppsätta och afgifva svar på deras andraganden; det är första gången som någon instruktion så tydligt lägger utrikesärendena i han hand. Men äfven andra viktiga handlingar, som i kansliet konciperas, skola underställas hans granskning, innan de framläggas för konungen, och så väl stora rikssigillet, riksens klämma, som sekretet skola finnas i hans förvar samt sålunda af honom förvaltas, liksom han skall ansvara för de gamla handlingarnas vård och ordnande. Att sekreterare och andra kanslitjänstemän skola lyda de befallningar, han på konungens bud utdelar, säger under sådana förhållanden sig självt. Skulle alla dessa åligganden verkligen uppfyllas, måste kanslern ovillkorligen vara i ständig tjänstgöring. Dylika deduktioner af ämbetets innebörd hade emellertid redan under föregående århundrade vid flera tillfällen sett dagen utan att någonsin tagas efter bokstafven[1]. För öfrigt framlyser äfven i denna punkts affattning en viss sträfvan att gifva de höga funktionärerna en självständig ställning gent emot konungen. Man finner sådana stadganden nödiga som att svaren till utländska legationer skola afgifvas efter konungens och riksens råds betänkande och att inga handlingar skola förseglas med rikets sigill konungen och rikets råd oveterligen. I båda fallen står således rådet vid konungens sida.

Skattmästaren slutligen förestår naturligtvis rikets drätsel, leder uppbörden och ansvarar för att intet utbetalas annat än med konungens befallning eller vetskap *eller* till hans och rikets bästa. Det sista alternativet ger honom tydligen frihet att äfven på egen hand göra anordningar, och något starkare beroende af

[1] *Centralregeringen 1523–1594*, s. 196—200.

Digitized by Google

konungen behöfver åtminstone icke ligga däri, att han årligen skall afgifva berättelse till denne om drätselns tillstånd, hvilka poster som sjunkit eller stigit, hvad bergsbruken gifva i afkastning och huru konungens och kronans gäld står.

Därmed skulle nu ämbetslängden, sådan den angifvits i kapitlets början, vara afslutad. Men efter instruktionen för skattmästaren följa ännu två ämbeten, kammarråd och generaltygmästare. Att de ej äro upptagna i kapitlets början, kan möjligen beteckna en rangskillnad, möjligen också helt enkelt bero på att de blifvit senare tillagda. För kammarrådsämbetet är emellertid i de bevarade handskrifterna ingen instruktion införd[1], endast för tygmästaren, hvars befattning med allt slags vapen och ammunition för både hären, flottan och befästningarna, med gjutning af skytt, med salpeter- och krutbruk rätt omständligt utvecklas.

Om ämbetsmännen enligt detta förslag skulle tillhöra rådet, är icke fullt klart[2]. De nämnas ingenstädes såsom rådsmedlemmar, men att ställa dem alla ovillkorligt utom rådet skulle hafva inneburit en så fullständig omhvälfning af rådets och ämbetsmännens förhållande till hvarandra, att detta borde hafva blifvit bestämdt uttaladt, om det verkligen varit afsedt. Måhända ville man lämna frågan öppen, så att ämbetena skulle kunna efter omständigheterna förlänas åt rådsherrar eller män utom rådet[3], förmodligen då under den tysta förutsättningen, att det förra skulle ske med de förnämligare värdigheterna.

Det Rosengrenska förslagets egendomlighet ligger icke i

[1] Möjligen kan detta faktum ställas i samband med det förhållandet, att kammarrådsämbetet torde hafva legat nere från början af 1603 till jan. 1605. Finge instruktionens frånvaro i lagförslaget antagas bero på att ämbetet vid dess affattning ej fungerade, så vore därmed gifvet, att denna del af förslaget tillkommit redan under det första halfåret af kommissionens verksamhet, före jan. 1605.

[2] BERGH, s. 107, tolkar förslaget så, att de skulle stå utom det egentliga rådet, churu med detta i nära sammanhang.

[3] Uttryck, sådana som det i kap. 28, att klagomål mot konungen kunna framställas inför »drotseten, kansleren eller någon i riksens råd», *kunna* tolkas på detta sätt; jfr bestämmelsen i kap. 7, att »drotseten med riksens råds råd» skall förestå riket och kanslern uppsätta handlingar efter »konungens och riksens råds betänkande» samt ej använda sigillen »konungen och riksens råd ovitterligen». *Lagförslag i Carl IX:s tid,* s. 278, 281, 295.

Digitized by Google

dess ämbetsinstruktioner, ty trots sin relativa utförlighet öka dessa icke ämbetenas effektivitet, utan i maktfördelningen. Ämbetenas lagfästande såsom statsinstitutioner är här förbundet med en självständig ställning för dem och rådet vid konungens sida. Grundtanken är befryndad med rådsaristokratiens organisationsförsök 1594, men den har blifvit utförd med vida mindre politisk skolning än då.

Det Rosengrenska förslaget har ansetts i allmänhet gifva uttryck åt adelns åskådning af politiska och sociala frågor vid denna tid. Skulle detta gälla äfven om de kapitel, som rörde regeringens ordning, så röjer förslaget, att ståndet ännu efter revolutionstidens straffdomar och ett par år af Karl IX:s hårda regemente i detta stycke icke kommit till insikt om den nya tidens och den nya statens verkliga kraf. Det kan i så fall endast ytterligare bestyrka, att det var med fullt historiskt berättigande som frågan om regeringens organisation nu hvilade i konungadömets händer.

* * *

De ansatser till en allmän reglering af styrelsen genom fasta statsämbeten, som under Karl IX:s tid förekommo, stannade alla på papperet. Positivt innebär detta, att organen för hans regering i stort sedt bibehöllo samma gruppering som varit rådande under hans företrädare. Vi finna dem alltså i första rummet i kansliet och i kammaren.

I **kansliet** blef hofkanslern den faktiske chefen, då kanslern ej kom att taga någon egentlig befattning med dess löpande arbete och kanslersämbetet slutligen fick stå obesatt efter Svante Bielkes död[1]. Några närmare underrättelser om hofkanslerns ställning föreligga emellertid icke. Att han anlitades för att uppsätta viktigare statshandlingar, faller af sig självt; hans penna har exempelvis varit verksam vid omarbetningen af konungens testamente[2], han ledde affattningen af renunciationsskriften till

[1] Se ofvan s. 37.

[2] Ändringarna i 1600 års text synas vara af hans hand. Jfr *Den sv. riksstyrelsens reorganisation 1594—1602,* Hist. Tidskr. 1901, s. 203, not 4.

Digitized by Google

Sigismund[1], han har sammanställt den utförliga försvarsskrift för revolutionen, som trycktes år 1607[2]. Ibland har han å konungens vägnar underskrifvit utgående bref i enlighet med den praxis, som utbildat sig under föregående tidehvarf, och han glömmer därvid lika litet hofkanslers- som doktorstitel[3]. Undantagsvis finner man t. o. m., att bref i konungens namn af honom blifvit utfärdade i dennes frånvaro[4]. I hvad mån han öfvervakat och instruerat den lägre personalen, framgår däremot icke af tillgängliga källor.

Att doktor Nils skulle anlitas äfven i andra värf än egentliga kanslisaker, är naturligt. Liksom kanslern mottog han diplomatiska uppdrag; på hösten 1602 afgick han i en beskickning till Tyskland, ett år senare reste han i liknande ärende ned till danska gränsen, 1605 var han en af dem, som underhandlade med hanseaternas ombud i Kalmar, och 1606 deltog han i förhandlingar med ryssarne på finska gränsen[5]. Han kunde också få hjälpa till vid krigsfolkets utrustning, vid mönstring och aflöning[6]. Dylikt kunde afbryta hans tjänstgöring i kansliet och föra honom bort från hofvet, men icke allvarsamt inverka på hans ämbetsställning.

Inom **sekreterarnes** grad hade under öfvergångstiden mellan Sigismunds och Karls regering framträdt ett slags ledande befattning, då den dåvarande hertig Karl vid sin afresa till Finland år 1599 utnämnde en frälseman, Johan Jörensson (Rosenhane) till Torp, till riksens öfverste secretarius[7]. Utnämningen motiveras med nödvändigheten att bereda vård åt rikets handlingar, således arkivet, som af gammalt låg hertigen

[1] Rådet till kon. 7/8 1604, *Reg. öfver rådslag*, s. 138.

[2] *Fullkommelige skäl och rättmätige orsaker* etc.

[3] Saml. *Kungl. koncept, RA*, och *Kungl. bref, KA*.

[4] *RR* 1611, efter ett bref af 9/5: »Desse efterskrifne fyre bref skrefves ud af kansleren och Erik Elfsson, seden K. M:t drog ifrå Örebro den 9 maj.»

[5] Memorial, instr. och bref 21/8, 10/9 1602, 24/10, 25/10 1603, 18/11, 24/11 1605, 31/7 1606 samt sept. och okt. 1606, passim, *RR*. Jfr ofvan s. 21.

[6] I slutet af 1606 skickades han i sådana ärenden till Finland, och 5/1 1607 skrifver kon. till honom att stanna där till Midfasta. 27/7, 29/7 1607 afgå till honom bref om krigsfolkets öfverskeppande till Lifland. *RR*.

[7] *MRA* 1875, s. 50; jfr *Den sv. riksstyrelsens reorganisation 1594—1602*, Hist. Tidskr. 1901, s. 198.

Digitized by Google

om hjärtat, och som han väl särskildt ville trygga nu vid sin bortresa; att ordna handlingarna och hålla dem i skick blir alltså den nye sekreterarens främsta uppgift. Föranledda af hertigens förestående frånvaro äro också bestämmelserna, att alla de bref, som utginge ifrån slottet i Stockholm, d. v. s. från ståthållarne, skulle gå genom hans händer och de ankommande af honom mottagas och att han skulle biträda ståthållaren vid afgörande af alla klagomålssaker, som vid slottet kunde förekomma[1]. En relativ giltighet kunde de dock hafva äfven efter hertigens återkomst, åtminstone så ofta ej denne själf befunne sig i Stockholm, och bestämdt afsedd för normala förhållanden och hertigens närvaro i riket är den sista punkten: öfverste sekreteraren skall mottaga de domböcker, som häradshöfdingarne ålagts att hvart år inlämna i kansliet, samt genomse dem för att kunna lämna upplysningar, då klagomålssaker förekomma inför hertigen. Den nye sekreterarens befattning var alltså ovedersägligen ämnad att blifva beståndande.

I tidens handlingar påträffas emellertid endast sällan hans namn. Året efter utnämningen, i dec. 1601, hemsände hertigen från Lifland en ny fullmakt för Johan Jörensson[2] att inventera och ordna kanslihandlingarna; några andra åligganden nämnas här icke. Hittills torde alltså icke mycket hafva blifvit gjordt. Hvilken effekt den nya befallningen haft, är icke heller kändt. Då Johan Jörensson år 1605 åter vid ett tillfälle omtalas, är det i ett annat och tillfälligt uppdrag; han sändes jämte Johan Skytte till Upsala för att inhämta professorernas yttrande om ett förslag till fredsfördrag med Polen och har vid sin återkomst till konungen med sig åtskilliga yrkanden af professorerna i universitetets angelägenheter. Äfven vid detta tillfälle nämnes han i konungens bref riksens sekreterare, men om hans tjänstgöring såsom sådan känner man intet[3].

Om beteckningen riksens secretarius ursprungligen tillkommit för att utmärka, att den nya befattningen icke afsåg

---

[1] »Så skole ock alle de bref, som här ifrå slottet skrifves antingen uti landet *eller ock till Oss* och andre, gå genom hans händer.»

[2] *MRA* 1885, s. 271.

[3] Kon. till professorerna $^{17}/_{11}$, $^{26}/_{12}$ 1605, *RR*; det senare brefvet tryckt af ANNERSTEDT, Bihang, I, s. 63.

Digitized by Google

Karls enskilda tjänst i furstendömet, utan rikets[1], så förelåg detta skäl för dess användning icke, sedan hertigen blifvit konung och hans tjänst otvetydigt sammanfallit med rikets. Den måste således numera uteslutande afse att utmärka innehafvaren framför de öfriga sekreterarne. Titeln förekommer emellertid sparsamt. Utom vid Johan Jörenssons beskickning 1605 är den observerad endast en gång, år 1608, och då användes den för en annan, en magister Peder Andersson[2], som några år senare nämnes blott sekreterare[3]; det är således ovisst, om denne verkligen fört den, och likaledes ovisst, om någon ledande sekreterarebefattning med denna titel verkligen stadgat sig.

Den allmänna sekreteraregradens åtskillnad från kansliskrifvarne framträder under Karl IX:s tid nästan svagare än under hans bröders regering. Det händer icke sällan, att en kanslitjänsteman, vare sig han är af högre eller lägre grad, i officiella handlingar endast nämnes »tro tjänare»[4]. När härtill kommer, att ej heller räntekammarens aflöningslängder nu skilja på kansliets olika grader[5], och att inga andra längder öfver dess personal för denna tid äro anträffade, blir det svårt för att icke säga omöjligt att åstadkomma en både säker och fullständig lista på Karl IX:s sekreterare. För öfrigt har man ej ens tillförlitliga siffror öfver kanslipersonalens antal i sin helhet, emedan räntekammarens längder nu som förut ej upptaga alla.

Såsom sekreterare märkes emellertid i första rummet Mikil Olofsson, hvilken redan 1592 intog den främsta platsen i hertig Karls furstliga kansli[6]. Han blef tidigt insatt i slottslofven på Stockholm, som han sedan tämligen stadigvarande tillhörde, och förde därefter titeln ståthållare omväxlande med sekreterare[7] samt

[1] *Den sv. riksstyrelsens reorganisation 1594—1602,* Hist. Tidskr. 1901, s. 198.

[2] Förlän. bref $^{10}/_{3}$ 1608, *RR.*

[3] Fullm. och instr. $^{14}/_{9}$, $^{26}/_{9}$, $^{1}/_{10}$ 1611, *RR.*

[4] Så t. ex. Erik Elofsson i fullm. $^{9}/_{5}$ 1605, $^{3}/_{7}$ 1606, $^{10}/_{5}$, $^{12}/_{10}$ 1607 o. s. v. *RR.*

[5] Jfr *Centralregeringen 1523—1594,* s. 204.

[6] Hertigens kansliordning $^{17}/_{1}$ 1592, *Instr. C. F.*, s. 294; sekreteraretitel exempelvis $^{24}/_{4}$ 1604, *RR.*

[7] Förlän. $^{7}/_{12}$ 1604; till A. Ryning m. fl. $^{10}/_{4}$ 1611, *RR.* År 1605 följde M. O. hofkanslern till Kalmar, 1606 till Finland. Se ofvan s. 57.

Digitized by Google

kunde under sådana förhållanden ej regelbundet tjänstgöra i kansliet på grund af hofvets flyttningar. Erik Jörensson (Tegel) nämnes som sekreterare redan 1602, men blef under Karl IX:s senare år använd i kammaren; äfven han kom in i Stockholms slottslofven[1]. Sekreterare var vidare ännu tidigare Peder Nilsson[2], och Erik Elofsson nådde troligen efter ett par år samma värdighet[3]. Slutligen användes titeln för den redan omnämnde Peder Andersson och under Karl IX:s sista tid för Andreas Bureus[4].

Hela kansliet räknar i räntekammarens lönelängd för år 1602 19 personer, och antalet håller sig i allmänhet omkring denna siffra. Endast 1607 stiger det till 22, hvaribland äfven hofkanslern är inräknad, och då det 1610 sjunker till 15, beror detta tydligen därpå, att flera än vanligt ej blifvit upptagna i längden[5].

Någon särskild rubrik för **det tyska kansliet** finner man icke. Bland namnen i kanslilängden äro 1602 endast två med säkerhet tyska, Johan Meyer och Oswald von Grabow[6], och båda dessa saknas efter 1604. Åtminstone den förre kvarstod dock med säkerhet i Karl IX:s tjänst under hela dennes regering och öfvergick sedan till Gustaf Adolfs kansli. Han förde sekreterares titel[7]. Med 1603 inträder Helmerich Schmidt, som likaledes stod kvar under de följande åren, med 1604 Johan Sterchow, som däremot ej återfinnes efter 1605, och Henrik Crugius, som saknas allt ifrån 1608. 1605 finner man Georg(ius) Eber(us) och Abraham Specht af hvilka den senare står kvar åtminstone öfver år 1609, den förre ännu vid tronskiftet. Endast

---

[1] *RR* $^{18}/_{5}$ 1602, $^{12}/_{12}$ 1607; anf. bref till A. Ryning $^{10}/_{4}$ 1611. Jfr nedan s. 65.

[2] *Den sv. riksstyrelsens reorganisation 1594—1602*, Hist. Tidskr. 1901, s. 196, not; till A. Jörensson $^{16}/_{1}$ 1605, *RR*, o. s. v.

[3] Fullm. $^{12}/_{10}$ 1607, memorial $^{15}/_{12}$ 1608, förlän. $^{13}/_{12}$ 1611, *RR*.

[4] Memorial $^{8}/_{3}$, $^{10}/_{4}$ 1611; jfr förlän. $^{12}/_{12}$ 1607. *RR*. I en instr. för kommissarier till Nederländerna $^{28}/_{2}$ 1608 *(RR)* nämnes Augustinus Cassiodorius secretarius, men denne står i lönelängderna bland *RKB* under beställningar, ej under kansliet.

[5] P. Pederssons räkensk. *RKB, KA*.

[6] Hofmantalet 1602—1603 (jfr ofvan s. 8) har också ett annat tyskt namn, Melchior Behr, men om denne har jag ej anträffat några andra underrättelser.

[7] Donation $^{20}/_{6}$ 1604, *RR*.

Digitized by Google

1608 upptages Martin Latzkel och först 1610 Hans (Johan) Witzich, hvilken jämte Schmidt och Eber öfvergick i Gustaf Adolfs kansli[1].

Karl IX har således bibehållit kansliets tyska element vid samma jämförelsevis låga numerär, som det fått under Johan III:s tid. Nu torde emellertid hofkanslern efter sina tyska universitetsstudier hafva själf behärskat det tyska språket, och det samma kan nog hafva varit fallet med andra af de svenska kanslimedlemmarne, ehuru därom intet särskildt förmäles.

I kansliets arbetsordning och ställning till konungen äro inga större förändringar märkbara.

Den vid föregående tidskiftes slut utvecklade kontrasignationen af konungens bref genom de kanslitjänstemän, som uppsatt dem, blir allt vanligare, dock utan att fastställas som regel, såsom 1594 varit föreslaget, och utan att kontrasignantens därmed följande ansvarighet för brefvet egentligen starkare framträder[2]. Ett nytt uttryck fick koncipientens ansvarighet visserligen däri, att man började i registraturet göra anteckning om hvem som uppsatt hvarje bref, vanligen med vederbörandes initialer. Men dessa anteckningar hafva endast oregelmässigt blifvit införda[3], och vi veta intet närmare om huru den genom dem liksom genom kontrasignationen uttryckta ansvarigheten gjorts gällande.

Att dessa principer hade svårt att tränga igenom, synes hafva sammanhängt därmed, att någon fast fördelning af kansliarbetet ej kommit till stånd. Ingen reglerande instruktion är känd från denna tid, och sammanställer man de nyssnämnda underrättelserna om brefvens koncipienter för att i dem söka

---

[1] *RKB* 1602—1611, *KA*; instr. f. kanslipersonerna 1612, *Instr. C. F.*, s. 295. Abraham Specht utsändes 1609 till Tyskland; memoriai $^{29}/_{5}$ 1609, *Ty. RR.*

[2] *Centralregeringen 1523—1594*, s. 220 ff. De kontrasignerade brefven äro hufvudsakligen att söka bland *Kungl. koncept, RA, Kungl. bref, KA*, samt såsom verifikationer till *Fogderäkensk., KA.*

[3] De börja förekomma i *RR* år 1605, men anträffas under detta år endast mellan $^{28}/_{3}$ och $^{3}/_{5}$ någorlunda regelbundet. I volymen för 1606 börja de under maj, uppträda endast fåtaligt intill 1 okt., därefter regelbundet till årets slut; 1607 stå de betydligt ojämnt, 1608—1609 finnas de i större antal, men dock ej för alla bref.

Digitized by Google

spåra några konturer af en regelmässig fördelning, så blir resultatet negativt[1]. Dock låter det ju tänka sig, att detta beror på materialets ofullständighet. Ej ens den språkliga indelningsgrunden framträder så starkt som förr. De tyska kanslitjänstemännen skiljas i längderna ej ifrån de svenska, och någon särskild latinsk sekreterare omtalas icke.

Regeln att konciperingen skulle förbehållas sekreterarne, hvilken gjort sig gällande redan i Erik XIV:s kansli och tydligen varit en förutsättning för 1594 års bestämmelser på detta område[2], kunde naturligt nog ej upprätthållas under Karl IX, så få som sekreterarne nu voro. Såsom kontrasignanter förekomma och såsom koncipienter stå i registraturet antecknade äfven män, som ej vetas hafva haft högre värdighet än skrifvare; så t. ex. under 1605 och närmaste år jämte Peder Nilsson äfven Erik Elofsson, Nils Hansson, Hans Olofsson och Olof Olofsson. Äfven detta röjer en viss ringaktning för redan vedertagna formella organisationsgrunder.

* * *

I **kammaren** har Karl IX:s regering lämnat flera spår efter sig än i kansliet. De båda chefsämbetenas återupprättande fick här en stor betydelse.

Seved Ribbings instruktion såsom **öfverste räntmästare**[3] bestämmer såsom hans hufvuduppgift att handhafva all den penningeuppbörd, som årligen faller i hela riket: årliga räntan, hjälper, tullar och andra utlagor. Han har att öfvervaka, att uppbörden i tid inkräfves af ståthållare, fogdar och särskilda kommissarier, och att, när den inkommit till räntekammaren, ansvara för att penningarna utbetalas endats enligt konungens befallningar. Om någon uppbördsman resterar, har han att anmäla detta för konungen, på det att denne må kunna straffa sin otrogne tjänare. Öfverste räntmästaren har myndighet öfver räntmästaren i räntekammaren — underräntmästare, som han här kallas, —

[1] Jag har gjort ett sådant försök med de i *RR* 1605—1607 antecknade initialerna.

[2] *Centralregeringen 1523—1594*, s. 219 ff.

[3] Jfr ofvan s. 43.

Digitized by Google

och öfver myntskrifvaren, och han äger att kontrollera deras uppbörd och utbetalningar.

Med full tydlighet markerar alltså denna fullmakt öfverste räntmästarens inskränkning till själfva handhafvandet af rikets medel, alldeles på samma sätt som ämbetet blifvit instrueradt från början af sin tillvaro i Sverige. Här får han till och med endast själfva penningeförvaltningen på sin lott; naturainkomsternas administration nämnes icke alls, ej heller de praktiska uppgifter i fråga om inköp o. d., som omtalas i Erik XIV:s hofordning[1]. Öfverste räntmästaren är chef för räntekammaren och intet annat.

Ännu tydligare framträder detta vid en sammanställning med den fullmakt, som ett halft år senare utfärdades för de två nya **kammarråden**, Nils Andersson (Lilliehöök) och Erland Björnsson (Bååt)[2]. De tillsättas för att införa ordning i *räkningekammaren* och med flit hafva tillsyn öfver rikets räkenskaper, så att det, som de redovisningsskyldige orättmätigt afhändt kronan, åt henne återkräfves. De skola särskildt ånyo taga sig före de senaste årens räkenskaper, som endast delvis äro granskade, och inför sig inkalla dem, som under dessa år varit fogdar. Konungen föreskrifver äfven gången af ett sådant granskningsarbete. Först skall fogdens jordebok genomgås och hans uppgifter om kronoinkomstens förökning eller förminskning kontrolleras. Har han försummat något tillfälle att förbättra inkomsten eller försumligt skött uppbörden eller underlåtit att skydda undersåtarne för öfvervåld, gästning och annan olaga tunga, så att hemmanens skatteförmåga försvagats, så skall han straffas. Sedan sålunda jordeboken blifvit rannsakad, har fogden att göra redo för sin uppbörd och för afkortningen, och alla utbetalningar skola vara styrkta med kvittenser.

Lika tydligt som öfverste räntmästarens åligganden begränsas till penningeförvaltningen i räntekammaren, lika bestämdt blir det kammarrådens hufvuduppgift att leda den revision af räkenskaperna, som sker i räkningekammaren. De båda finansiella chefsämbetena äro, i öfverensstämmelse med ämbetsnamnens traditioner, hänvisade till olika områden af finansstyrelsen.

[1] *Centralregeringen 1523—1594*, s. 223 ff.

[2] Se ofvan s. 44.

Digitized by Google

Denna gång erbjuder sig också tillfälle att pröfva, huru föreskrifterna togo sig ut i verkligheten, ty nu trädde båda ämbetena i en verksamhet, som sträckte sig öfver hela återstoden af Karl IX:s regering.

Seved Ribbing var ännu vid konungens död hans öfverste räntmästare eller, såsom titeln snart regelbundet skrefs, öfverste eller riksens skattmästare. Nils Andersson förblef likaledes kammarråd, åtminstone till år 1610[1]. Erland Björnsson åter förordnades snart till ståthållare på Västerås slott[2]. Han fick visserligen ännu länge behålla sin kammarrådstitel[3], men i kammaren kunde han naturligtvis ej längre regelmässigt tjänstgöra. I hvilken utsträckning han ännu fungerat såsom kammarråd, faller sig svårt att afgöra. En mängd befallningsbref föreligga med hans namn, och ej sällan står vid sidan däraf namnet på någon kammartjänsteman, men dessa kunna äfven vara utfärdade i kraft af ståthållareämbetet, ehuru under samverkan från kammaren[4]. Då han ännu så sent som i sept. 1609 deltar i revisionen af en fogderäkenskap[5], kan det ej gärna vara annat än ett undantagsfall.

Erland Björnssons afgång, när den nu än må dateras, blottade i alla händelser icke kammaren på arbetskrafter. Redan med början af år 1606 uppträda två nya kammarråd, Hans Åkesson (Soop) och Tyke Larsson[6]. Då Erland Björnsson

[1] Jag har ej lyckats påträffa något uttryckligt bevis för att han fungerat som kammarråd år 1611, vare sig någon anteckning å granskade *Fogderäkensk.* eller något befallningsbref bland deras verifikationer. Om hans anställning i Gustaf Adolfs kammare 1612 se nedan Andra perioden, kap. III.

[2] Han får titeln kammarråd och ståthållare på Västerås i en fullmakt för underhandlingar med Ryssland $^{31}/_{7}$ 1606, *RR.* E. B. kom ej att deltaga i beskickningen.

[3] Fullm. för olika uppdrag $^{16}/_{9}$ 1606, $^{9}/_{4}$ 1607, $^{24}/_{7}$ 1607. *RR.*

[4] De förekomma i allmänhet bland verifikationerna till fogdarnes räkenskaper från Västmanland, som ju var hans ståthållaredöme.

[5] A. Björnssons räkenskap, Västmanl. 1608, N:o 7, anteckning å permen: öfversedder af kammarrådet uti september månad 1609. Hans Åcheson, Erl. Björsson, mp. *Fogderäkensk., KA.*

[6] Båda stå som undertecknare till en mängd bref, hvilka finnas bland verifikationerna till *Fogderäkensk.* 1606, Västergötl. och Västmanl., *KA.* På permen till en dylik räkenskap från 1605, Jon Olofssons för Östersysslet och Bergslagen i Värmland, är antecknadt: »öfversedt af välborne Tyke Larsson, kammarråd, uti Stockholm 1606». Jfr följande not.

Digitized by Google

sannolikt vid denna tid ännu bör räknas som tjänstgörande, hade kammarrådet således nu nått upp till ett antal af fyra, det högsta som hittills förekommit allt sedan ämbetets införande. Tyke Larsson synes emellertid ej hafva tjänstgjort längre än under detta år, och Hans Åkesson afgick på sommaren såsom sändebud till ryska gränsen samt fick sedan stanna i Finland in på sommaren 1607[1], hvadan alla fyra endast någon kort tid kunna hafva tjänstgjort gemensamt. När vi i augusti 1607 åter finna Hans Åkesson i kammaren, synes Erland Björnsson ej längre räknas såsom tjänstgörande kammarråd[2], och ämbetet torde således åter faktiskt vara inskränkt till två innehafvare.

Hans Åkesson bibehöll sin tjänst Karl IX:s regering ut. Under år 1610 fingo de två kammarråden ett par medhjälpare för räkenskapsgranskningen i Erik Jörensson (Tegel) och Peder Andersson, sannolikt den samme, som förut tjänstgjort i kansliet, men det är ej fullt klart, om dessa verkligen fört kammarråds titel eller endast varit anställda för det nämnda speciella uppdraget[3]. Först år 1611 anträffas med säkerhet ett nytt kammarråd, Otto Helmer von Mörner, en inflyttad tysk adelsman, som förut varit konungens hofmarskalk[4]. Då Erik Jörensson och Peder Andersson åtminstone under detta år knappast torde kunna räknas som kammarråd[5], har ämbetet sålunda vid Karl IX:s död varit besatt med två män (eller, om Nils Andersson också stått kvar, med tre).

---

[1] Fullm. och instr. som sändebud $^{31}/_{7}$ 1606; jfr bref till sändebuden $^{30}/_{10}$ 1606. Till Hans Åkesson $^{24}/_{7}$ 1607. *RR.*

[2] Kon. till Nils Andersson och Hans Åkesson om räkenskaperna i räknekammaren $^{26}/_{9}$ 1607. I en liknande skrifvelse $^{12}/_{9}$ 1607 stå namnen ej utsatta.

[3] Deras fullmakt, $^{2}/_{2}$ 1610, är i *RR* rubricerad »kammarrådsfullmakt», men i själfva handlingen heter det, att kon. förordnar dem att »samt med kammarråd och kamrerarne» deltaga i räkenskapernas granskning. En anteckning i 1608 års *RR* ($^{19}/_{3}$) om ett bref till »Erik Jörensson, kammerråd» *kan* bero därpå, att vid utskrifningen af registraturet — som kanske skett senare — vederbörande skrifvare infört titeln. Jfr en tänkesedel för Erik Jörensson, *sekreterer*, $^{24}/_{5}$ 1608, *RR.*

[4] Tänkesedel och memorial $^{20}/_{3}$, $^{14}/_{7}$ 1611, *RR.*

[5] E. J. tituleras ståthållare i en fullm. $^{15}/_{3}$ 1611. *RR.* Jfr HALLENBERG, I, s. 115. Dock användes titeln kammarråd jämte ståthållaretiteln i utanskriften på ett bref $^{4}/_{1}$ 1611, *Kungl. bref, KA.*

Digitized by Google

Skattmästarens tjänstgöring blef så till vida fullt öfverensstämmande med hans instruktion, som den afgjordt koncentrerade sig kring penningeförvaltningen. Efter allt att döma fick han icke heller i praktiken något att göra med det revisionsarbete, som var kammarrådets hufvuduppgift; där detta arbete omtalas, nämnes aldrig skattmästaren, endast kammarråden såsom ledare[1]. Däremot föll det sig helt naturligt, att den, som skulle ansvara för penningarnas uppbörd och utbetalning, också fick draga försorg om en mängd sådana åtgärder, hvartill penningarna skulle användas, t. ex. besörja inköp af olika slag, äfvensom att han fick ett visst inseende äfven med andra kronoräntor än penningeräntor, nämligen med dem, som utgingo in natura. Man ser snart konungen skrifva till Seved Ribbing ej blott om utanordning af penningar från räntekammaren[2], utan också om utanordning af spannmål eller koppar[3]; skattmästaren får i uppdrag att leda flottans utrustning, att inköpa alla möjliga förnödenheter af främmande köpmän, att mönstra ryttare, som skola betalas, underrätta om tillgången på skinnvaror och proviant, anskaffa papper till tryckning af statshandlingar[4]. Han blir ej blott en föreståndare för rikets kassa, utan konungens medhjälpare i allehanda praktiska bestyr, som sammanhängde med användningen af rikets medel.

En sådan utvidgning af skattmästarens ämbetsområde var med denna tids regeringssystem helt naturlig och motsvarade i själfva verket endast hvad som ingått i ämbetets instruktion, då det först introducerades i Sverige af konung Erik XIV. Men åt alldeles samma håll hade äfven kammarrådets uppgift utvecklat sig allt ifrån dess allra första tid[5], och när detta ämbete nu återupprättades, så upptog det äfven härutinnan de gamla traditionerna. Vid konungens afresa till Lifland sommaren 1605 var det åt kammarrådet (jämte rådsherren Nils Bielke) som han uppdrog att upptaga allehanda proviant och afsända den till krigsskådeplatsen, och det erhöll myndighet att, med drottningens och hertig Johans samtycke, utfärda sina befallningssedlar

---

[1] Se ofvan s. 65, not 2.
[2] *RR* 11/2, 18/2, 22/2, 13/3, 21/3, 16/4 1606.
[3] *RR* 13/2, 1/3 1606.
[4] Memorial 30/4 1606, *RR*.
[5] *Centralregeringen 1523—1594*, s. 66 f., 114.

Digitized by Google

till fogdarne. Snart ser man Nils Andersson och Erland Björnsson sköta alldeles liknande värf som Seved Ribbing: för kronans räkning upptaga inhemska varor vid marknaderna och uppköpa utländska af främmande köpmän, sörja för skeppsutredningen, uppfordra knektar o. s. v.[1] Det var då naturligt, att inom detta område en samverkan skulle uppstå mellan skattmästare och kammarråd. Redan under 1605 förekomma bref, utfärdade af dem gemensamt till fogdar och andra underordnade tjänstemän[2], och på hösten 1607, då konungen lämnar Stockholm för att begifva sig till Bergslagen, öfverlämnar han åt Seved Ribbing, Hans Åkesson och Nils Andersson samt ett par lägre tjänstemän att gemensamt sköta hela mängden af praktiska bestyr i Stockholm: skeppens utredning och förläggning, uppköp af proviant, krigsfolkets aflöning o. s. v.[3] Sedan stodo de båda ämbetena alltjämt sida vid sida i dylika saker, ehuru naturligtvis också såväl skattmästare som kammarråd också kunde handla hvar för sig[4].

På detta sätt sammansmälta skattmästarens och kammarrådens ämbeten i viss mån till en enhetlig myndighet för största delen af den praktiska finansförvaltningen, medan däremot räkenskapsrevisionen förblef kammarråden ensamma förbehållen. Något förhållande af öfver- och underordnad dem emellan spåras däremot icke, ehuruväl skattmästaren tydligen hade den högre rangen[5] och kanske äfven personligen i högre grad åtnjöt konungens förtroende. Lika litet framträda några bestämda former för samarbetet; härvidlag uppehöllos efter allt att döma de fria traditioner, som för kammarrådet funnos allt ifrån dess första tid[6]. Skattmästare och kammarråd med flere eller färre under-

[1] Fullmakter och bref af $^{11}/_{8}$, $^{18}/_{8}$ 1605, $^{28}/_{9}$ 1606, $^{9}/_{4}$ 1607, $^{22}/_{6}$ 1607, *RR*.

[2] T. ex. bref af $^{27}/_{9}$, $^{2}/_{10}$ 1605 af S. Ribbing och Erland Björnsson till J. Eriksson på Ulfsund, *Fogderäkensk.*, Västmanl. 1605 N:o 2, $^{17}/_{9}$ 1605 till J. Svensson, Uppl. 1605 N:o 26. *KA*.

[3] Memorial $^{27}/_{8}$ 1607. N. Andersson är icke nämnd, emedan han erhöll det speciella uppdraget att uppfordra spannmål i Uppland (fullmakt $^{27}/_{8}$), men han återvände snart till Stockholm, och kon:s senare bref äro ställda äfven till honom; så t. ex. $^{27}/_{10}$, $^{10}/_{11}$. *RR*. Jfr ofvan s. 65.

[4] Jag hänvisar endast i allmänhet till kon:s bref till skattmästare och kammarråd i *RR* samt deras egna bref bland *Fogderäkensk.*, *KA*.

[5] Jfr ofvan s. 47.

[6] *Centralregeringen 1523—1594*, s. 64, 67.

Digitized by Google

ordnade fingo stundom följa konungens hof från Stockholm till andra orter[1], och ofta reste än den ene, än den andre af dem ut i landskapen i olika uppdrag samt utöfvade äfven i sådana fall sin ämbetsmyndighet öfver fogdar och andra underordnade finansorgan[2]. Det hela skiljer sig föga mer än genom det nu tillkomna skattmästareämbetet från den finansstyrelse, som arbetat under konung Gustafs dagar, på 1540-talet. Men redan det, att så mycken ordning nu åter införts, betecknade i förhållande till 1500-talets senare hälft ett afgjordt framsteg.

Såsom underordnade organ för de styrande ämbetsmännen återfinna vi inom **räknekammaren** samma grader som förut: **kamrerare** och **kammarskrifvare**. I fråga om antalet af dessa båda tjänstegraders innehafvare gäller det samma som angående sekreterare och kansliskrifvare i kansliet: de enda sammanfattande längder öfver personalen, som föreligga, nämligen räntekammarens utgiftsregister, sammanföra alla under den gemensamma rubriken »räkningekammaren», och det är därföre icke möjligt att exakt uppgifva, huru många som varit kamrerare och huru många kammarskrifvare. Här har emellertid denna otydlighet mindre att betyda än i kansliet, ty sedan (skattmästare och) kammarråd trädt in såsom regelmässigt fungerande chefer för kammaren, äro kamrerarne definitivt återförda till en underordnad ställning, och något större intresse behöfver ej anknyta sig till dem.

Räkningekammarens aflöningslängd räknar år 1603 22 personer, när de fyra följande åren ej detta antal, men sväller ut 1608, så att den upptar 29, 16 läredrängar oräknade, håller sig året därpå ännu vid 26, men är 1610 åter nere vid 17. Så starka växlingar kunna ej motsvaras endast af en faktisk ökning

[1] En mängd bref af S. Ribbing, Hans Åkesson, Nils Andersson (och Erl. Björnsson) från febr.—maj 1606 äro dat. Örebro, där kon. enligt *RR* uppehöll sig $^{3}/_{2}$—$^{7}/_{5}$. Kallelse till kammarrådet, dat. Västerås, $^{11}/_{1}$ 1608, *RR*. Bref af S. Ribbing, Nils Andersson, Hans Åkesson, Per Buller (kamrerare), dat. Örebro febr.—april 1608, *Fogderäkensk.*, Västmanl. 1607, *KA*. Konungen uppehöll sig enligt *RR* i Örebro $^{21}/_{1}$—$^{14}/_{4}$.

[2] Bref af N. Andersson och P. Buller från Västerås $^{25}/_{10}$ 1606 (*Fogderäkensk.*, Västmanl. 1606, N:o 2), af N. Andersson $^{14}/_{12}$ 1607, Hudiksvall (Västmanl. 1606, N:o 7), af Hans Åkesson och P. Buller från Arboga $^{26}/_{2}$, $^{1}/_{3}$ 1609 (Västmanl. 1608, N:o 7) o. s. v. *KA*.

Digitized by Google

eller minskning från ett år till ett annat, utan måste äfven bero därpå, att längderna äro för olika år mer eller mindre ofullständiga, alldeles som kansliets.

Såsom kamrerare nämnas i början Peder Buller och Bo Vernersson, som regelbundet stå främst på aflöningslistan, samt Abel Eriksson, som däremot aldrig upptages å densamma[1]. En instruktion om arbetets ordnande i räknekammaren, som konungen aflät till kammarrådet vid sin afresa till Lifland 1605[2], antyder, att utom dessa ej mindre än 7 kammarförvanter vid denna tid innehade kamrerares grad[3]. Det har icke varit möjligt att kontrollera, om så verkligen förhöll sig, men åtminstone för en del af dem förekommer nu eller längre fram kamrerares titel[4]. Skulle kamrerarnes antal sålunda hafva stigit ända till ett tiotal, så kan detta sägas väl öfverensstämma med deras nuvarande ställning under kammarrådet: deras grad utmärkte nu åter i och för sig endast en viss högre erfarenhet i skrifvararbetet, som gjorde dem dugliga att under kammarrådets inseende mottaga fogderäkenskaperna och revidera dem.

Det var också, hvad den nyssnämnda instruktionen af 1605 ålade kamrerarne. Den fördelar, såsom af gammalt var vanligt[5], räkenskaperna efter landskapen, samt tillägger några allmänna

[1] T. ex. i öppna bref $^{21}/_{9}$ 1602, $^{4}/_{1}$ 1603, *RR*.

[2] *RR* 1605, Suppl., $^{18}/_{8}$.

[3] »Och skall Abel Eriksson vare utöfver Norrlanden och hafve alle tullräkningar och köpmanshandlinger under händerne, och hvad såsom med köpmännerne handles och af dem upptages skall, det skall han beställe och förskaffe dem sedan af befallningsmännerne ved Koppar- och Järnbergslagen deres betalning och däruppå hålle riktig och klar räkenskap. Utöfver krigssakerne, ämbetsmäns- och alle hofräkningar samt Östergötland, Västergötland och Småland Bo Vernersson och Peder Nilsson, Anders Nilsson, Peder Olofsson, Mikil Jordan och Augustinus. Utöfver furstendömet samt Uppland och Västmanland Peder Buller med Herman Hansson. Utöfver Finland Sigfrid Sigfridsson. Och skall hvar kamererer hafve under sig två kammerskrifvere och en läredräng.»

[4] För Augustinus Schönfeldt i en tänkesedel af $^{26}/_{3}$ 1610; för Peder Olofsson i ett memorial af $^{29}/_{3}$ 1611; för Herman Hansson i en fullm. $^{27}/_{3}$ 1611; för en Anders Nilsson redan $^{29}/_{3}$ 1605 samt $^{14}/_{8}$ 1607, $^{21}/_{3}$ 1608 (*RR*). Aflöningslängden upptar två med namnet A. N., en från Kalmar och en från Västergötland. Hvilkendera af dessa som afses i instr. af $^{18}/_{8}$ (och fullm. $^{29}/_{3}$), och om denne äfven åsyftas i de senare brefven eller möjligen den andre, i hvilket fall man finge två kamrerare med detta namn, är ej klart.

[5] *Centralregeringen 1523—1594*, s. 238.

Digitized by Google

grupper: tullräkningar och handlingar rörande köpmännen, krigssakerna, »ämbetsmäns» (ɔ: handtverkares) och hoffolks räkningar. Hvarje grupp eller samling af grupper förestås af en eller flera kamrerare, och hvarje kamrerare skall hafva under sig två kammarskrifvare och en läredräng. Finge man verkligen räkna alla de tio namngifna tjänstemännen såsom kamrerare, skulle detta gifva en sammanlagd siffra för hela kammaren af i rundt tal 30 tjänstemän och ett tiotal läredrängar. Detta öfverstiger dock väl mycket antalet i årets aflöningslängd från räntekammaren, och antingen torde därföre några af de tio ej hafva varit kamrerare, eller också kunde ej alla få det antal skrifvare, som instruktionen föreskref.

Räntekammaren fick genom skattmästareämbetet en så till vida självständigare ställning, som skattmästaren i egenskap af dess högste chef stod vid sidan af kammarråden och i rang öfver dem samt enligt sin fullmakt ägde att på egen hand öfvervaka penningeräntornas uppbörd och utbetalning. Under honom skötte en **räntmästare** af skrifvareklassen alldeles som under föregående tid själfva expeditionen. Räntmästaren Peder Pedersson har sålunda mottagit uppbörden och verkställt utbetalningarna i räntekammaren under hela Karl IX:s regering. I likhet med hvad som varit förhållandet under 1500-talet, hade han till sin hjälp en underordnad ränteskrifvare[1].

Men nu som då är det också tydligt, att hela rikets inkomst i penningar icke ingick i Stockholms räntekammare, ehuru de bevarade samlingarnas ofullständighet eller oordnade skick gör det omöjligt att fullt utreda, huru det öfriga af denna inkomst förvaltades. Någorlunda klart framträder endast en viss sträfvan i decentraliserande riktning genom Finlands afsöndring från den stockholmska räntekammarens förvaltningsområde. Redan under 1500-talet hade denna del af riket intagit en särställning, i det att både kamrerare och räntmästare brukat vara förordnade på Åbo slott, om äfven den framkastade tanken att där upprätta en ordentlig provinsiell räknekammare ej kom

[1] Först Henrik Eriksson, sedan Markus Berentssen. Se P. P:s räkenskaper bland *RKB, KA.*

Digitized by Google

till utförande[1]. Nu förordnade Karl IX i slutet af år 1608 adelsmannen Nils Kil till särskild skattmästare för Finland. Han skulle mottaga all penningeränta liksom andra skattepersedlar, hvilka i undantagsfall kunde levereras i st. f. penningar, äfvensom efter konungens befallningar häraf göra utbetalningar, och under hans uppsikt skulle räntmästaren föra räkenskaper för denna förvaltning[2]. Den finske skattmästaren fick alltså samma ställning för Finland som Seved Ribbing hittills haft för hela riket. Naturligtvis bibehöll riksskattmästaren ensam sin höga rang, och i princip fortfor väl hans myndighet att gälla äfven öfver Finland.

En viss decentralisation innebar äfven tillsättningen af särskilda ränteskrifvare ute i de svenska landskapen: för Småland, för Västergötland, för Uppland och Västmanland samt för Norrland. Deras fullmakter utfärdades i början af år 1609[3]. Äfven dessa skulle hvar i sitt landskap mottaga penningeuppbörden och göra utbetalningar efter konungens bref. Men hufvudsyftet med denna anordning var dock, att öfverskottet af landskapens penningeuppbörd skulle ordentligt ingå i räntekammaren, och ränteskrifvarne blefvo därföre hufvudsakligen en mellaninstans mellan denna och fogdarne. Motsvarande fullmakt utfärdades äfven för en ränteskrifvare i furstendömet, hvilket efter Karls tronbestigning torde hafva fått behålla en del särskilda kammartjänstemän på Nyköpings slott.

Året före sin död synes konungen hafva företagit en delning af den centrala penningeförvaltningen mellan räntmästaren i Stockholms räntekammare och en annan räntmästare, som åtföljde konungens hof. Ett mandat till fogdarne föreskref, att endast de extra penninghjälper, hjonelagspenningar och andra, som voro beviljade till krigssakerna, skulle ingå till Peder Pedersson i Stockholm, medan den ordinarie penningeuppbörden af årliga räntan m. fl. skattetitlar skulle aflämnas till räntmästaren Nils Larsson vid hofvet. Räntmästaren i Nyköping inskränktes

[1] *Beställningsregister* 1582, 1585, *KA;* jfr *Centralregeringen 1523—1594*, s. 238.

[2] Fullm. och bref $^{28}/_{12}$ 1608, *RR*. Äfven i *Sandb. Saml.*, Ä 2372, 2373, *KA*.

[3] Fullm. för Udde Svensson m. fl. $^{20}/_{1}$ 1609, *RR*.

Digitized by Google

nu också till uppbörden af endast hjonelagspenningarna från furstendömet [1].

Några räkenskaper af Nils Larsson, hvilka kunde bevisa, att denna anordning blifvit satt i verket, äro icke bekanta. Lika litet förete Peder Pederssons bevarade böcker någon tydlig förändring vare sig nu eller efter den finske skattmästarens utnämning.

I naturainkomsternas förvaltning har möjligen den förändringen inträdt, att varuhus numera hölls endast i Stockholm. Åtminstone äro inga räkenskaper för andra varuhus bekanta från denna tid. I så fall står detta sannolikt i samband därmed, att uppbörden af födande varor numera blifvit afskild från varuhuset och öfverlämnad åt särskilda proviant, som däremot funnos i olika landskap och förestodos af proviantmästare. Proviantet i Stockholm var bland dessa det mest betydande, men i och för sig icke någon central institution, utan upptog hufvudsakligen uppbörden från Mälarlandskapen [2].

* * *

De begynnelser till centrala förvaltningsorgan utom kansliet och kammaren, som Karl IX tog i arf från föregående tid, gingo under hans regering icke mycket framåt.

För **härens förvaltning** förblef öfverste tygmästaren det enda fasta ämbetsorganet. Tanken att sätta en riksstallmästare i spetsen för rytteriet på samma sätt som tygmästaren var chef för artilleriet [3] synes icke hafva kommit till utförande.

Så stilla stod dock icke **flottans förvaltning**. Om äfven riksamiralens ämbetsverksamhet icke synes hafva blifvit vare sig mera regelmässig eller mera betydande än förr, så fanns dock för utvecklingen på detta område en viktig förutsättning däruti, att flottans styrelse till alldeles öfvervägande del var lokalt begränsad. Stockholms skeppsgård var så afgjordt den förnämsta stationen, att dess administrativa organ, om ock i och för sig

[1] Tryckt mandat 12/11 1610, i *RR*.

[2] Handl. ang. *Varuhusen och Handlingen* samt *Stockholms m. fl. proviant, RA*. Endast från 1602 finnas räkenskaper för ett varuhus i Kalmar.

[3] Jfr ofvan s. 48.

Digitized by Google

lokala, kunde sägas hafva betydelse för hela flottan, och att anstalter för hela flottans styrelse här kunde finna en naturlig anknytning.

Så synes det underamiralsämbete, som uppstått under Johan III:s tid, nu hafva blifvit ännu starkare än förut fästadt vid Stockholms station. För 1601 föreligga räkenskaper, förda för underamiralen Johan Mårtensson öfver uppbörd och utgift vid Skeppsholmen, och 1602 efterträddes denne af Måns Birgersson, som dog år 1603 och i sin ordning följande år ersattes af Bengt Larsson, äfven denne med titeln underamiral[1]. Men år 1605 förordnas en amiral på Skeppsholmen, och i början af följande år utnämnde konungen Johan Bengtsson till holmamiral[2]. I denna titel kom den fasta tjänstgöringen vid Skeppsholmen direkt till uttryck, och den blef hädanefter regelmässigt använd. Johan Bengtsson lämnade i juli 1606 ämbetet, och holmamiral blef nu Henrik Tönnesson, som kvarstod till år 1609[3]. Sedan tjänstgjorde ungefär ett år Anders Cordel, förut tjänsteman af lägre grad vid Holmen, och i okt. 1610 utnämndes skeppsbyggmästaren Isbrand Johansson till holmamiral[4].

Holmamiralen förestod tydligen hela den löpande förvaltningen vid flottstationen. Liksom räkenskaperna fördes å hans vägnar, så åberopas vid utgiftsposterna oupphörligt hans befallningar.

Vid sidan af den faste holmamiralen kunde äfven de amiraler, hvilkas värdighet egentligen var militär, ej administrativ, få tjänstgöra vid skeppsutrustningen, skeppsfolkets aflöning o. s. v., men dessa uppdrag voro ännu tillfälliga. Så satte konungen vid sin afresa till Lifland 1605, då någon fast underamiral icke fanns, den gamle amiralen Joakim Scheel att hafva befallning öfver Skeppsholmen[5]. Af något annan art blef amiralen Jöran Gyllenstiernas förordnande till »öfverste amiral» sommaren 1610[6]. Han ålades att hafva omvårdnad om hela skepps-

[1] *Skeppsg. handl., Fl. A.*

[2] ZETTERSTEN, s. 237 f.

[3] Hans räkenskaper bland *Skeppsg. handl., Fl. A.* Inventarium från J. Bengtsson till H. T. $^{15}/_{7}$ 1606.

[4] ZETTERSTEN, s. 238; räkensk. bland *Skeppsg. handl., Fl. A.*

[5] *RR* $^{3}/_{8}$ 1605.

[6] *RR* $^{17}/_{6}$ 1610.

Digitized by Google

flottan och allt hvad därtill hörde och fick makt att befalla öfver alla underamiraler och allt skeppsfolk. I denna vidsträckta fullmakt kunde äfven en ledande administrativ uppgift inrymmas, men hufvudsak var denna icke; samma dag erhöll Jören Gyllenstierna också instruktion såsom befälhafvare för en stor expedition i Östersjön[1], och något bevis för att han i större utsträckning lagt hand vid själfva förvaltningen föreligger icke. På våren 1611 förnyades emellertid uppdraget, och nu begär konungen uttryckligen, att Jören Gyllenstierna skall begifva sig till Stockholm för att låta bruka sig som riksens amiral vid skeppsflottan, närmast dess utrustning[2]. Det är ett förordnande att upprätthålla riksamiralens ämbete, om äfven Axel Ryning behöll titeln. Amiralerna Hans och Nils Claesson (Bielkenstierna) skulle biträda Gyllenstierna.

Under holmamiralen inträdde nu gårdskaptenen såsom den förres närmaste man vid Skeppsgården i stället för öfverskepparen[3]. Dessutom funnos naturligtvis som förut åtskilliga skrifvare.

Måhända redan före Karls egentliga tillträde till regeringen hade tvenne uppländska härads räntor blifvit fast anslagna till flottans behof att alltid ingå till Skeppsholmen. De utbyttes 1610 mot räntan från hela Åland[4]. Därmed hade flottans förvaltning fått en någorlunda säker ekonomisk grundval.

Mera än för härens och flottans administrativa ordning har Karl IX intresserat sig för en annan gren af regeringen, inom hvilken hans företrädare knappt lämnat ens några organisatoriska begynnelser efter sig. Det är den högsta **rättskipningen**.

Redan under sin första samregering med rådet efter Johans död och före Sigismunds ankomst till Sverige hade han genom rättegångspatentet af 1593 sökt inskärpa den lagstadgade instansordningen, och detta patent stadfästes af ständerna vid Söderköpings riksdag, men om formerna för den högsta rätt-

[1] *RR.*
[2] Till J. G. 16/4 1611, *RR.*
[3] ZETTERSTEN, s. 236, 240.
[4] a. a., s. 195 f.

Digitized by Google

skipningen innehöll det intet[1]. På detta område ingrep däremot den stadga, som hertigen längre fram, i början af år 1598, utfärdade med samtycke af ett ständermöte i Uppsala[2]. Enligt denna skulle till Distingsmarknaden, vid hvilken menige man af gammalt var van att få andraga rättssaker inför konungen själf eller hans förtroendemän[3], hädanefter infinna sig så väl riksens råd som alla lagmän, häradshöfdingar, fogdar »och andra gode män»; det sista obestämda uttrycket synes nästan gälla adeln i allmänhet, kanske närmast adelsmän i rikets tjänst. Af dessa skulle alla under konungen ordentligt lagvadda saker upptagas och afdömas. Den stora församlingen af gode män kunde väl emellertid endast bilda en ram för den egentliga domstolen, så att inom den skulle uttagas en eller flera mindre grupper för att sitta till doms, om också intet direkt uttalande härom inkommit i stadgan, och någon verklig organisation af den kungliga domsmyndigheten innebar den således icke, lika litet som den torde hafva varit afsedd att alldeles göra slut på denna myndighets utöfning under öfriga tider af året och i andra former, af konungen själf och hans förtroendemän.

Innan nästa Distingstid kom, hade den slutliga striden med Sigismund brutit in öfver riket och trängt frågor af denna art i bakgrunden. Först på Linköpings riksdag togs samma tanke åter upp, och nu utfördes den äfven något längre. Riksdagsbeslutet bestämmer, att rättareting skulle hållas en eller två gånger om året, antingen vid Distingen i Uppsala eller vid Persmässomarknaden i Linköping eller bådadera, efter lägenheten, samt att de lagmän och häradshöfdingar, som därtill kallades — alltså ej längre alla — skulle inställa sig för att i nämnden vara, som lag förmälde[4]. Här framträder det tydligt, att meningen endast är att garantera möjligheten af en kunglig domstols tillsättning vid vissa tidpunkter, då rättssökande vanligast samlades, ej att skapa sådana former eller organ för konungens dom, som kunde utesluta alla andra. Men åter uteblef verkställigheten, då hertigen nu begaf sig till Lifland,

[1] *Centralregeringen 1523—1594*, s. 184; *SRA* III, s. 580, 600, 616, 657 f.
[2] SCHMEDEMAN, s. 112.
[3] E. HILDEBRAND, *Statsförfattn:s historia*, s. 288 f.
[4] STIERNMAN, *Riksdagar*, I, s. 509.

Digitized by Google

och åter måste han därföre efter hemkomsten till Sverige 1602 förelägga ständerna denna sak genom ett yrkande, att en ordning skulle göras angående kungliga lands- eller rättareting, tider och orter för deras hållande samt domstolens sammansättning. Ständerna synas ej hafva varit mycket intresserade af saken, kanske t. o. m. tvärt om, förmodligen mest emedan den ställts i samband med en extraordinarie räfst öfver kronoräntornas utgående, och i beslutet hette det, att bestämmelserna i Linköping skulle utföras, men ej förr än undersåtarne kommit till bättre förmögenhet. Hertigen gjorde visserligen ett försök att genast sätta det i verket genom ett mandat af 4 dec. 1602, som kallade alla riksråd, lagmän och häradshöfdingar till följande års Disting, att där sitta till doms enligt Linköpings beslut, men man känner icke, om detta verkligen skett [1].

Ungefär samtidigt vidtogos också åtgärder för att bereda tillgång till domarekrafter vid hofvet. I slutet af nov. 1602 hade hertigen i ett cirkulärbref tillkännagifvit sitt med rådets betänkande fattade beslut, att häradshöfdingarne skulle inställa sig vid hofvet för att där tjänstgöra som domare i tur och ordning, med ombyte hvart fjärdedels år [2]. Påbudet var för allmänt för att genast lända till efterrättelse, men det blef längre fram preciseradt. På mötet i Kalmar aug.—sept. 1603 ålades nämligen rådet att vidtala adeln, att af de adelsmän, som innehade häradsrätter, tolf i sänder skulle komma till hofvet för att tjänstgöra i sex veckor, och därpå utgick äfven ett kungligt bref med denna föreskrift. Den upprepades sedan följande år, med ändring af antalet på en gång tjänstgörande till sex och utan bestämd begränsning af tiden för tjänstgöringen [3].

De efter hvarandra följande brefven ådagalägga, att äfven denna tanke, domsrättens utöfvande vid hofvet genom inkallade häradshöfdingar, var svår att bringa till verkställighet. Kort efter den sista kallelsens utfärdande måste Karl hafva funnit, att ytterligare anstalter voro behöfliga, ty endast en månad

[1] POSSE, s. 10 ff., BERG, s. 36 f.

[2] BERG, s. 38; HALLENBERG, III, s. 123.

[3] Konungen till rådet 13/9 1603, *Rådslag*, *RA*; POSSE, s. 13; HALLENBERG, III, s. 123.

Digitized by Google

efter dess datum framlade han i aug. 1604 för rådet ett nytt förslag till »ordning och process» för rättegångar vid hofvet[1].

Domstolen skall enligt detta förslag bestå af i regel tolf och minst sju ledamöter, presidenten inberäknad. Såsom ledamöter inkallas helst lagmän och häradshöfdingar i den trakt, där hofvet befinner sig; denna grundtanke i de sista årens försök är alltså bibehållen. Bestämd tjänstgöringstermin omtalas lika litet som i närmast föregående bref; det ser ut, som om man tänkte sig, att domstolen helt enkelt skulle konstitueras i fall af behof. Kallelsen utfärdas af præses judicii eller rättegangsföreståndaren, och det synes vara meningen, att denne därvid skulle kunna handla på eget initiativ; åtminstone nämnes intet om att han skulle behöfva afvakta någon kunglig order, och honom ålägges ansvaret för att alla rättegångssaker utan långt dröjsmål komme till afgörande. Denna post och dess starkt framskjutna roll är i själfva verket den märkligaste nyheten i förslaget, så mycket märkligare, som den på visst sätt förenas med två af de gamla riksämbetena. Riksens drots och kansler äga, heter det, att bekläda rättegångsföreståndares ämbete och skola alltid vara tillstädes vid rättegångar, vare sig nu därmed menas, att antingen den ene eller den andre skall vara tillstädes och presidera, eller att båda alltid skola inställa sig och på något sätt växla om i presidiet. Äro båda förhindrade, äga de själfva förordna en annan af riksens råd i sitt ställe — åter således samma själfständighet som i fråga om rättegångsterminernas anordning. Såsom tjänstemän vid rätten nämnas en hoffiskal eller hofprokurator och en hofnotarius. Den förre synes egentligen vara afsedd till konungens ombud och åklagare i de mål, som denne väcker, men ålägges därjämte att föra register på alla fångar och förete det för konungen och presidenten 3 gånger i veckan, den senare skall göra tjänst som rättens sekreterare. Vaktmästare, profoss, skarprättare och andra lägre betjänte stå under presidentens och fiskalens myndighet.

Rådets utlåtande, som skall hafva förelegat utarbetadt redan den 20 augusti, men icke kom att öfverlämnas förr än i

[1] Tryckt bland *Lagförslag i Carl IX:s tid*, s. 553.

Digitized by Google

början af september, innehöll ett par ändringsyrkanden af icke ringa räckvidd[1]. Assessorerna, hvilkas antal aldrig borde få understiga tolf, borde tagas bland verkligt lagfarna män, vare sig de beklädde domareämbete eller icke, ombytas hvart fjärdedels år samt under tjänstgöringstiden tillbörligen aflönas; på samma sätt skulle äfven presidenten ombytas samt, om han finge förfall, vikarie utses af konungen. De senare punkterna gå väl närmast ut på att förebygga, att en person blefve allt för brådstörtadt inkallad eller för strängt anlitad samt, hvad presidenten beträffar, att flytta ansvaret för ersättningsmannens anskaffande öfver på konungen, men den regelbundna alternerningen ger också ett slags ökad fasthet åt domstolen. Ehuru drotsen och kanslern icke direkt nämnas som rättegångspresidenter, får väl förslaget anses accepteradt i den punkten. Men för det hela hänvisar rådet till samtliga ständernas betänkande, ty utan dem kan ingen lag antagas[2].

Till en del af ständerna hade förslaget redan förut blifvit öfverlämnadt, nämligen till de adelsmän, som vid denna tid voro samlade i Stockholm. Deras mening är också inhämtad, och svaret bär samma datum som rådets utlåtande, den 20 augusti. De begära liksom rådet, att nämnden ej skall räkna färre än 12 medlemmar, och vidare, att dessa måtte få besked om bestämda terminer och bestämda ställen för sina sammanträden. Om härmed menas en alternerande tjänstgöring af olika nämnder eller tjänstgöring af samma nämnd, ehuru blott med mellantider, på vissa terminer, är ej klart. Kallelserna borde utfärdas af H. F. N. — ansvaret för rättens samlande flyttas alltså till regeringen — och kronan försäkra dess medlemmar om fria resor och underhåll[3].

Förslagsställaren lät icke afskräcka sig af dessa anmärkningar, ehuru frågan måhända fick hvila någon tid; först vid midten af oktober finner man åter en befallning till rådet att göra rättegångsprocessen färdig[4]. Sannolikt är det frukten af det arbete, rådet med anledning häraf före-

[1] Jfr data på handskrifterna, a. a. sid. 552, med rådslaget af $^{7}/_{9}$ 1604, *Reg. öfver rådslag*, s. 138.

[2] *Lagförslag i Carl IX:s tid*, s. 558—561.

[3] a. a., s. 561—563.

[4] *Rådslag, RA*, med dat. $^{16}/_{10}$; i *RR* dat. $^{20}/_{10}$.

Digitized by Google

tog, som föreligger i en ny, ej alldeles fullbordad redaktion från midten af november månad[1]. Den är byggd på hertigens ursprungliga förslag, men rådet har satt in sina yrkanden från det första utlåtandet så väl om assessorernas antal och lagfarenhet som om presidenternas och assessorernas alternerande tjänstgöring. Det sistnämnda har emellertid ställts i samband med ett förslag, som möjligen är föranledt af adelns yttrande om rättegångstiden: att rättegångar endast skulle hållas under två terminer om året, en på sommaren och en på vintern, och ej vid konungens flyttande hof, utan alltid på samma ställe, i Stockholm; i följd häraf skulle ombyte af president och assessorer ej ske hvart fjärdedels år, utan för hvarje rättegångstermin.

Liksom konungens förslag till rättegångsordning endast var en ny form för den tanke, som legat till grund för hans föregående försök att förbättra den högsta rättskipningen, så har rådets (och adelns) omarbetning af förslaget visserligen infört viktiga nyheter i det samma, men ej rubbat principen. Ännu i rådets slutliga text är rätten till sin sammansättning växlande och konstituerad endast genom tillfälliga uppdrag, om man också här antyder möjligheten att taga andra än lagmän och häradshöfdingar, och hänvisningen till Stockholm såsom fast plats för sessionerna bereder förutsättningen för en större stabilitet i rättens verksamhet. Det hela sätter i system på rättskipningens område den trägna användning af rikets män i regeringens värf, som vi funnit i rådets historia, men till verkliga ämbetsmannaposter har konungen ej heller här utvecklat sina uppdrag.

Titlarna hofprokurator och hofnotarie förekomma redan före förslaget till rättegångsordning[1] och voro sålunda upptagna oberoende af detta. En kronans åklagare och en sekreterare kunde ju behöfvas, äfven om den kungliga domstolens samman-

[1] *Lagförslag i Carl IX:s tid*, s. 552. Att det under N:o 4, sid. 563 ff., tryckta förslaget härrör från rådet, framgår af den inskjutna satsen i punkt 4, sid. 564: »Dock där H. K. M. så nådigest behager, är rådets enfaldige mening — — —».

[2] Fullm. för Johan Sterchow, notarius och hofprocurator, samt Erik Elofsson, kansliförvant, att begifva sig till Danmark för att arrestera och anklaga de landsflyktiga Possarne, $^{30}/_{10}$ 1603, *RR*. Användningen af dessa titlar torde dock här vara tillfällig; i 1604 och 1605 års *RKB (KA)* står J. S. på kansliets aflöningslängd.

Digitized by Google

sättning ej var reglerad, särskildt under dessa upprörda tider med de ständiga statsrättegångarna. Då ständerna sutto till doms vid 1605 års riksdag, kallas åklagaren än hofprokurator, än hoffiskal eller riksens fiskal; denna titel användes sålunda nu omväxlande med den förra[1]. En hofnotarius skall också vid detta tillfälle hafva fört protokollet[2]. De båda underordnade befattningarna föllo således icke med domstolsförslaget, och åtminstone den viktigare af dem, fiskalens eller prokuratorns, bibehöll sig allt framgent[3]. De hade båda funnits vid Erik XIV:s nämnd och kunna mycket väl hafva blifvit återupptagna efter detta inhemska mönster, fastän dubbeltiteln fiskal tyder på en viss anknytning äfven till utländska förebilder.

Om den kungliga domsmaktens utöfning i praxis efter organisationsförslagets fall veta vi åter intet annat än att allt återgick till de gamla växlande formerna. Något nytt försök med regelmässiga inkallelser af domare till hofvet är icke kändt. Till Distingen sändes, såsom nämndt, år 1606 de två rådsherrarne Magnus Brahe och Nils Bielke och jämte dem sekretararne Mikil Olofsson och Erik Jörensson, och den förstnämnde fick fullmakt att i rätten inkalla äfven närboende adelsmän samt borgmästare och råd från Stockholm, Uppsala och andra städer, om de voro tillstädes, men uppdraget synes snarare hafva afsett afdömande af några särskilda mål än konstituering af ett allmänt appellationsforum, såsom meningen varit med bestämmelserna af 1598 och 1600[4]. När några år senare kammarrådet Hans Åkesson på liknande sätt jämte kansliförvanten Anders Bureus och ett par andra män af skrifvarklassen skickades till Enköpings marknad, gällde uppdraget endast upptagande af klagomålssaker i egentlig mening, och det förutsattes, och ärenden kunde komma att dragas inför dem, som de ej finge afgöra själfva, utan borde uppteckna för att hänskjuta till konungen själf[5].

* * *

[1] Protokoll och domar bland *Riksdagsacta, RA.*

[2] KJELLÉN, s. 75.

[3] Anteckn. i *RR* 1611, 19/1, om hvad fiskalen Pelle Pedersson utropat i Örebro.

[4] Brefven af 7/2, 10/2 1606. Det förra tryckt *Sk. H.*, XXIX, s. 200.

[5] Fullm. 11/1 1609, a. a., s. 204.

Digitized by Google

De olika sidorna af Karl IX:s riksstyrelse sammanflyta till en enhetlig totalbild, hvars grundlinjer uppdrogos, redan när han vid 1602 års riksdag konstituerade sin regering. Liksom han då förestafvade ständernas slutdom öfver aristokratiens täflan med konungamakten och skapade sig ett råd, som skulle råda, men ej regera, så visste han också att hålla rådet och rådsätterna, rikets nyss så mäktiga stormannaklass, kvar i denna lydnad under konungadömet och att tvinga dess män till ett träget statsarbete under konungen. Men formerna för sin maktutöfning hade han lämnat öppna för ett personligt regemente, och de förblefvo i stort sedt så. Rådsherrarnes ständiga uppdrag stadgade sig hvarken till fasta poster eller regelmässig tjänstgöring, och då ett antal ämbeten erbjödos adeln till besittning i förslagen till dess privilegier eller fingo plats i den omarbetade lagen såsom statens institutioner, så blefvo de i allmänhet redan på papperet så svagt karaktäriserade, att någon allvarlig tanke på deras tillgodogörande i statsarbetet icke kan spåras, och faktiskt fingo de flesta af dem ej heller här någon plats. Det var egentligen endast inom finansförvaltningen, som ett par ämbeten, skattmästarens och kammarrådens, trädde i full och regelmässig verksamhet. Dock förblefvo äfven här formerna så fria som möjligt, och ämbetena hindrade eller onödiggjorde hvarken finansiella förvaltningsuppdrag åt andra personer eller konungens egen omedelbara handläggning af smått och stort på detta område, när han därtill fann tillfälle och anledning, lika litet som Gustaf Vasas kammarråd på sin tid hade gjort. Karl IX proberade sina uppbördsmäns räkenskaper liksom fadern, och han kunde till sina kammarråd skrifva straffebref för deras slapphändthet i granskningsarbetet, hvilka ej stodo konung Gustafs efter i skärpa[1].

Karl IX var och förblef det personliga konungadömets man. Att tanken på flere och flere höga statsämbeten likväl

[1] Till H. Åkesson och N. Andersson $^{26}/_{9}$ 1607: »När I, som kammarråd och de som kammerskrifverne äre, tage räkenskaperne upp, så blifve de [fogdarne] Oss intet skyldige, men när Vi tage Oss så mycket före och vele göre Oss omak att se en räkenskap utöfver, så blifve de Oss några tusen daler skyldige.» *RR.* Olof Roskarls räkenskap för Stockholms skeppsgård 1604 *(Skeppsg. handl., Fl. A.)* har på permen anteckningen: »Öfversedd af K. M:t själf i Stockholm $^{23}/_{9}$ 1608 i Bo Vernerssons närvaro».

Digitized by Google

trängde sig på honom, bevisar bäst, huru oemotståndligt det kraf, som de uttryckte, gjorde sig gällande i den svenska statens lif, men förverkliga denna tanke förmådde han icke. Lika litet kunde han principiellt fullborda den förvandling af adelns statstjänst, som måste åtföljа en ämbetsorganisation i stort. Då han med skärpta anspråk på adelsmannens nya arbete i regeringens värf trodde sig kunna förena likaledes ökade anspråk på dess gamla rusttjänst, ställde han sig inför en olöslig uppgift och stötte på ett motstånd, som ej ens hans stränga härskarehand förmådde böja.

Traditionen bevarar antydningar om att ej heller denna konungapersonlighet af Guds nåde i längden kunde fullkomligt afvärja det sekreterareregemente, som från Eriks och Johans dagar fått en bedröflig ryktbarhet. Det berättas, att under Karl IX:s sista år hofkanslern doktor Nils och en eller annan sekreterare börjat på konungen utöfva ett inflytande, som till och med framkallat bittra utgjutelser mot ett nytt »skrifvarevälde»[1]. Uppgifternas trovärdighet kan ej kontrolleras, men intet skäl finnes att anse dem grundlösa. De gifva i sin mån ett nytt bevis för att det personliga konungadömet i sin gamla gestalt öfverlefvat sig själf.

Det är Karl IX:s verk, att han skapade förutsättningarna för den organisation, som han själf ej förmådde genomföra. Den ledande och behärskande ställning, som han åter tillkämpat konungadömet, har han tryggat och häfdat, aristokratien har han återfört under dess lydnad och fostrat till oförtruten tjänst under dess ledning. På denna grund kunde en ny tidsandas män bygga.

[1] WERWING, II, s. 221, 233.

Digitized by Google

ANDRA PERIODEN

Organisationens utförande genom Gustaf II Adolf

(1611—1634)

Digitized by Google

Digitized by Google

I.

Centralregeringens allmänna utveckling under Gustaf Adolfs tid.

Grundläggningen af Gustaf Adolfs regering.

Den riksdag, som samlades i Nyköping efter Karl IX:s död, gaf bevis på styrkan af hans verk. Frön till söndring saknades ingalunda. Den till hälften sväfvande frågan om tronföljden förknippade sig med hertigarne Johans och Karl Filips furstliga anspråk på land och rättigheter, och inom alla ständer rörde sig önskningar att affordra konungamakten privilegier eller försäkringar, önskningar som i ej ringa mån inneburo en reaktion emot den döde konungens hänsynslösa framfart. Öfver dessa enskilda intressen höjde sig dock segrande statens kraf på enig samverkan, ytterligare inskärpt genom den yttre politiska ställningens allvar, och konungadömet och ständerna kommo hvarandra till mötes med större förtroende, än det hade skett under många decennier. Så lades grundvalarna till Gustaf Adolfs regering. Ständernas framställningar om garantier emot konungamaktens missbruk sökte icke inkräkta på dess tillbörliga innehåll, och hvad de begärde i fråga om formerna och medlen för regeringens utöfning innebar ingen sådan självständighet för de olika ämbetsorganen, som rådet år 1594 hade sökt genomföra.

Af de enskilda stånden var det helt naturligt adeln som här hade mest att säga. Redan i sin första förklaring om de punkter, som borde föreläggas Gustaf Adolf till försäkran, upptar den det gamla yrkandet på adliga mäns användande i kansliet[1] med den principiellt märkliga motiveringen, att därigenom adelsmän kunde uppmuntras att hålla sina söner

[1] *Centralregeringen 1523—1594*, s. 209 f.

Digitized by Google

till studier, om så behöfdes med konungens understöd[1]. I ståndets förslag till dess egna privilegier[2] utfördes tanken vidare. Riksens höga ämbeten skulle besättas med adelsmän och adliga personer brukas i kansliet, på det att man bl. a. måtte hafva skickliga män att tillgå för underhandlingar med främmande makter. Här tillkom också den allmänna begäran, att alla, som läte sig brukas i rikets ämbeten och tjänst, skulle försörjas med årligt underhåll allt efter ämbetets värdighet, särdeles riksens råd, och detta underhåll åtnjutas utan rusttjänst — samma ståndpunkt som vid förhandlingarna med Karl IX — samt lagmans- och häradshöfdingeräntor icke räknas som aflöning för annan tjänst, alldenstund de motsvarades af domarevärf. Prästerna hade i sina punkter om konungens allmänna försäkran intet att säga om regeringens ordning, och i sina enskilda postulata anhöllo de endast att såsom evangelii tjänare förskonas från politiska värf, såsom beskickningar och inkallelser till sådana möten, där deras ämbete icke vidkommande saker förhandlades[3]. Borgarne yttrade sig icke om dessa frågor, och någon inlaga af bönderna är icke känd.

Adelns yrkanden voro i sak ungefär de samma som framställts till Sigismund 1594 både i postulata nobilium och i det då utarbetade privilegieförslaget[4], men tonen och andan är märkbart en annan än då, vida mera underdånig under konungamakten. De inskjutna orden om adelsmäns uppfostran till duglighet i rikets tjänst utgå från synpunkten af statens intresse, ej ståndets, och anspråken på aflöning för hvarje ämbete och tjänst motiveras med ämbetenas och tjänsternas egen betydelse och tunga.

Stånden hade levererat sina punkter om konungens försäkran till rådet, för att de af detta skulle sammanarbetas till en gemensam framställning. Rådet har emellertid tydligen funnit, att vida flere önskningsmål borde framställas å hela rikets vägnar, liksom

[1] Acta och Handl. etc. från riksdagen 1611, *Riksdagsacta, RA.*

[2] Dat. 19 dec.; anf. Acta och handl.

[3] Prästernas postulata, dat. 19 dec., p. 5, afskr. efter Acta Comitialia i Västerås Domk:s arkiv bland *Riksdagsacta, RA.* Jfr Acta och Handl. etc., där denna punkt har N:r 7. I konungens resolution, dat. 8 jan. 1612 (afskr. ur Acta Comitialia) upptages punkten under N:o 5.

[4] *SRA* III: 394, 407.

Digitized by Google

att de af hvarje stånd uttryckta kunde bättre formuleras[1]. De »punkter och artiklar», som i rådets och ständernas gemensamma namn öfverlämnades till konungen, blefvo ett väsentligen nytt aktstycke, där äfven regeringens ordning på ett vida fullständigare sätt behandlades[2]. De inlämnades till konungen samma dag som de enskilda ståndens postulata, den 19 dec.[3]. Den femte af dessa punkter handlar om riksens höga ämbeten. Rådet och ständerna yrka, att riksens höga ämbeten, nämligen drots, marsk, kansler, amiral, skattmästare, riksråd, kammarråd, lagmän, ståthållare i landskapen och på befästningar samt häradshöfdingar, icke måtte nedläggas utan med infödde män af adel besättas, samt att dessa ämbetsmän måtte väljas med deras samtycke som vederbör efter Sveriges lag och Söderköpings beslut och sedan bibehållas vid tillbörlig och laglig myndighet. Särskildt må ingen vare sig in- eller utländsk framdragas framför riksens råd, riksens kansler alltid hafva i sin antvardning rikets insegel och hvad därtill hörer, skattmästaren rikets drätsel och regalier. Alla dessa riksens höga ämbeten skola försörjas med lön och underhåll af kronan allt efter sin värdighet och detta underhåll ej sedan förminskas eller försämras, än mindre ämbetenas innehafvare afsättas, annat än om de lagligen dömas för någon offentlig missgärning.

Det är tydligt, att denna punkt i rådets och ständernas gemensamma yrkanden går vida utöfver hvad adeln för sin del begärt i motsvarande paragraf af sitt samma dag inlämnade privilegieförslag. Här är först och främst bestämdt angifvet, hvilka rikets höga ämbeten äro. Från liknande uppräkningar under Karl IX:s tid återfinna vi främst drots, marsk, kansler, amiral och skattmästare, hvilkas företräde i rang sålunda bibehåller sig, sedan öfriga riksråd och kammarråd, men ej tygmästare, stallmästare och jägmästare. Nytt är däremot, att äfven provinsiella ämbetsmän nu inräknas, lagmän, ståthållare och häradshöfdingar. Sammanställes detta med yrkandet om ämbetenas tryggande vid laga myndighet och tillbörliga inkomster och om ämbetsmännens oafsättlighet, hvilken sistnämnda princip icke veterligen förut varit

[1] E. HILDEBRAND, *Karl IX:s testamente*, s. 23.
[2] Afskrift ur anf. Acta Comitialia, bland *Riksdagsacta*, *RA*.
[3] E. HILDEBRAND, a. a., s. 33.

Digitized by Google

på tal annat än i Karl IX:s lagförslag och då vida mindre bestämdt formulerad, så är den principiella ståndpunkten klar: dessa ämbeten betraktas nu samtliga såsom statsinstitutioner, hvilkas existens bör vara oberoende af konungens enskilda godtfinnande. Att Söderköpingsklausulen om ämbetenas besättande med vederbörande ständers samtycke också upptagits, harmonierar fullkomligt därmed, huru opraktisk den också i sak kunde vara.

I några af de följande punkterna återkommer man till vissa enskilda regeringsorgan. Punkt 8 innehåller sålunda en begäran, att en räfst måtte företagas i kansli och kammare samt deras tjänstemän tillhållas att ej gå utom sin befattnings gränser och ej inblanda sig i saker, som stå öfver den samma. Det är tydligen ett förbehåll mot otillbörligt inflytande af skrifvarpersonalen på regeringsärendenas reella behandling som härmed framställes, och att ett sådant yrkande behöfdes, bekräftar traditionen om ett återuppspirande sekreterareregemente under Karl IX:s sista tid. I nionde punkten begäres, att biskopar måtte väljas enligt kyrkoordningen samt återfå sin makt att med församlingens samtycke förordna präster utan att underställa saken konungens konfirmation, med undantag blott för beneficia regalia, samt att ingen prästman måtte förvägras att taga sitt gäll i besittning, än mindre därifrån afsättas utan rannsakning. Alla prästerliga ämbeten, akademien i Uppsala o. s. v., skola åtnjuta tillräckligt underhåll. Kyrkan, som ej minst under Karl IX haft att kämpa för sin självständighet, begagnar tillfället att trygga den samma, i viss mån genom att söka draga sina ämbeten undan konungens tillsättningsmakt. Slutligen följa i punkterna 10—13 mera i detalj utförda önskningar om tillsättande af infödde adlige ståthållare i hvar landsända, lagmän och häradshöfdingar i hvarje lagsaga och härad, deras åligganden gent emot undersåtarne och förbud mot missbruk af deras myndighet. Till denna utförliga behandling af de provinsiella ämbetsmännens ställning finnes ingen motsvarighet för de centrala ämbetena annat än de få orden om kansler och skattmästare. De förra ämbetena spelade tydligen en vida viktigare roll i de enskilda undersåtarnes förhållande till kronan än de senare. Men den principiella uppfattningen af bådaderas ställning i samhället var i hvarje fall den samma.

Huru ständernas framställningar om försäkringen i allmänhet

Digitized by Google

och dessa punkter i synnerhet af Gustaf Adolf mottogos och behandlades, därom meddela källorna intet. Vi känna endast, att konungen redan efter fyra dagar, den 23 december, meddelat sitt svar och sitt förslag till försäkringens slutliga text, och att ständerna synas hafva godkänt detsamma[1]. Emellertid hade konungen i ständernas punkter gjort icke oväsentliga ändringar och uteslutningar.

I hans försäkran, sådan den slutligen afgafs[2], ingick det mesta af ständernas punkt 5, om rikets höga ämbeten, deras besättande och underhåll samt oafsättligheten utan laga dom. Men frasen om deras samtycke som vederbör vid ämbetenas besättande har ej längre någon hänvisning till Söderköpings beslut, utan endast till Sveriges lag, hvadan det är möjligt, att den här inskränkts till att åsyfta lagens stadganden om lagmans och häradshöfdingars val och lämnade öfriga ämbeten oberörda. Några häradsrätter förbehåller konungen, såsom förut skett i Johans adelsprivilegier, till förläning äfven åt icke-adelsmän, men han uppskjuter att uppräkna dem till de blifvande privilegierna, och i samband med dessa bestämmelser om domareämbetena har man i punkten också inryckt de garantier för domarnes fullmyndighet att båda frikänna och fälla, som ständerna formulerat i ett annat sammanhang. Däremot äro satserna om riksens råds främsta rang i riket samt kanslerns och skattmästarens myndighet uteslutna, vare sig man nu i dem sett otillbörliga föreskrifter angående regeringens utöfning eller helt enkelt funnit dem onödiga. Förbindelsen om ämbetenas underhåll ingår i något förkortad form, och förslaget om ämbetsmännens oafsättlighet förtydligas därhän, att afsättning kunde ske, endast om vederbörande inför laga domstol dömts just till sådant straff. På paragrafens grundkaraktär hafva dessa ändringar icke inverkat. Genom dess upptagande i konungens försäkran stadfästes sålunda den princip om ett — visserligen ännu inskränkt — system af statsämbeten, som ständerna velat hafva uttalad.

Fullkomligt förbigår försäkringen däremot ständernas punkt 8, om reformationen i kansli och räknekammare och skrifvarepersonalens återvisande från de höga sakerna till sina egentliga

[1] E. HILDEBRAND, a. a., s. 33 f.
[2] E. HILDEBRAND, *Regeringsformer*, s. 195—202.

Digitized by Google

uppgifter. Här har troligen kritiken af den döde konungens regering varit allt för tydlig och den påyrkade åtgärden synts oförenlig med konungens rätt att anlita sin regerings organ eftersom han fann lämpligt. Den nionde punkten, om biskoparnes och kyrkans självständighet, ingår så godt som oförändrad under N:o 7, hvaremot de följande, 10—13, blifvit starkt sammandragna och omredigerade. I försäkringens punkt 8 utlofvas sålunda i ett sammanhang tillsättning af både lagmän och häradshöfdingar, befallningsmän, fogdar och skrifvare på de orter, där sådana saknas, med gemensamt angifvet syfte att trygga undersåtarne vid lag och rätt, samt i N:o 9 att lagman ej må hafva häradsrätt i sin lagsaga eller fogde vara häradshöfding i sitt fögderi, och att lagmans- och häradshöfdingeräntan skall användas blott till domares underhåll. Ståthållarne omnämnas däremot icke alls här. Det är möjligt, att de inbegrepos i den allmänna termen befallningsmän, och då endast denna här användes, kan det bero därpå, att konungen ej var villig att gifva ett sådant löfte om verkliga ståthållares tillsättning i alla landsändar, som ständerna begärt. Ännu torde knappast ståthållareskapet hafva hunnit blifva ett nödvändigt mellanled mellan konungen och fogdarna, om ock vid denna tid landets uppdelning i ståthållaredömen var ganska fullständigt genomförd.

Ändringarna och uteslutningarna i ständernas förslag till konungaförsäkran hafva sålunda egentligen träffat sådana punkter, som gripit in i detaljerna af regeringsorganens ställning. Konungamakten kan därmed sägas hafva häfdat sin självständighet, medan den i princip accepterade det af ständerna antydda ämbetssystemet.

Till konungens allmänna försäkran sluta sig åtskilliga andra handlingar, som i ett och annat beröra regeringens ordning.

Redan efter ett par dagar konstituerades den nye konungens riksråd. Det kunde nu åter ske, såsom under normala förhållanden varit vanligt, genom att den aflidne konungens rådsherrar helt enkelt också behöllo sin ställning hos den nye[1]. Karl IX:s rådsherrar blefvo också Gustaf Adolfs[2], men någon annan handling rörande denna öfvergång föreligger icke än en-

[1] *Centralregeringen 1523—1594*, s. 134.
[2] NORDVALL, *Rådslängd*, s. 182.

Digitized by Google

gemensam skriftlig hyllningsed i rådets namn till den nye konungen med datum den 4 jan. 1612[1]. Det heter i ingressen, att Gustaf Adolf täckts att bruka undertecknarne såsom sitt och rikets råd, men ej i hvad form han meddelat detta sitt beslut; måhända har det utan vidare å båda sidor tagits för gifvet. Sedan följer först en hänvisning till att konungen lofvat att intet företaga i rikets högviktiga saker utan rådets råd och betänkande äfvensom att utan misshag höra dess mening och att icke straffa en rådsherre, om ej hans råd leder till önskad utgång — dessa löften ingå dock icke i försäkringen —, och därpå i tydlig motsvarighet härtill rådets förpliktelse. Den utgör i hufvudsak en omskrifning af landslagens rådsed, något afvikande från den, som användts 1594 och 1602. Dock är den vid dessa tillfällen inskjutna punkten om tjänstgöring i rättegångar och domsaker nu utesluten; i stället har man bifogat en allmän förbindelse att om K. M:t nu eller framdeles förtror någon eller några rådsherrar ett särskildt kall och ämbete, dessa skola sköta det samma med trohet och flit, rätta sig efter den fullmakt, han meddelar, och icke för våld eller vänskap, mutor eller gåfvor underlåta det, som är dem ålagdt, eller göra det, som är förbjudet. Det är en formulering och stadfästelse af hvad som under Karl IX i praxis förverkligats och motsvarar naturligt den af rådet själft i spetsen för ständerna fordrade försäkringen om rikets ämbetens uppehållande[2].

Slutligen afgaf konungen också sina resolutioner på de enskilda ständernas postulater. Till prästernas begäran att blifva förskonade från politiska ämbeten svarade han endast, att han

[1] Inryckt bland anf. Acta och Handl. etc., tryckt af STIERNMAN, *Riksdagar*, I, s. 662 med en mindre felaktighet.

[2] Ett odateradt koncept till rådsed, bland *Strödda Acta Historica*, G. A:s tid, *RA*, hör möjligen till denna tidpunkt. Det innehåller bl. a. en märklig slutpunkt af följande lydelse: »Och det jag med samtlige mine medbröder H. K. M:ts och Sveriges rikes råd vele råde H. K. M:t, det hans rike och land nyttigt och gagneligit vare kan, vill H. K. M. följe och lyde och intet företage af enskildt råd, utan det samtlige af riksens råds råd berådslagit, samtyckt och beslutit varder, och sådant vill jag så väl som de andre mine medbröder råde och göre, oansedt än det af H. K. M:t rådfrågadt varder heller icke.» Jfr Rosengrenska lagförslaget, ofvan s. 52. Denna text torde väl knappast hafva blifvit använd.

Digitized by Google

ej visste, hvilken af dem som i sådana blifvit brukad, och hade så skett, så vore det ej mera än hvad som i framfarna konungars tider varit vanligt. För sin del ville han gärna skona dem så mycket som möjligt. Det förefaller nästan som en slutuppgörelse med de kvarlefvor af den medeltida klerk-kunskapens anlitande i statstjänst, som öfver Gustaf I:s dagar sträckt sig genom hela det gångna århundradet[1].

Svaret till adeln gafs genom de den 10 jan. daterade adelsprivilegierna[2]. Deras 3:dje punkt upprepar den allmänna konungaförsäkringens löfte, att alla riksens höga ämbeten skola besättas med infödda svenska män af adel, och väjer icke för den i adelns förslag upptagna frasen, att ingen vanbörding skall dragas dem öfver hufvudet[3]. Särskildt skola, heter det, drotsens, marskens, amiralens, kanslerns och skattmästarens ämbeten uppehållas, och till dem skall konungen utse de genom ålder, förstånd och skicklighet mest framstående, i Sverige och af svensk släkt födde män. Om någon sådan adelns medverkan vid valet af marsk, som Karl IX på sin tid erbjudit sig att medgifva[4], är däremot icke tal. Näst »desse förnämste fem ämbeter» — här är sålunda detta begrepp uttryckligt formuleradt — skola utses öfriga riksens råd samt kammarråd, likaledes af svensk adlig släkt, de som kunna befinnas riket nyttiga och gagneliga (p. 4). Sedan följer (p. 5) en förbindelse om ämbetenas underhåll, ej oväsentligt utförligare än i den allmänna försäkran. Konungen lofvar att med rådets råd göra en sådan förordning, att förläning och underhåll skall fast anslås till hvarje ämbete, så att när innehafvaren af ett ämbete dör och en annan träder i hans ställe, denne senare må veta, hvad han har att för sig påräkna. På det mest otvetydiga sätt utföres sålunda här grundsatsen om de höga statsämbetenas fasta aflöning. Det gäller visserligen här endast de centrala, ej de lokala, men man måste fråga sig, om ens för alla dessa, såsom de nyss angifvits, grundsatsen kunde så strängt genomföras, som här

[1] Resolutionen, dat. $^{8}/_{1}$ 1612, i afskr. från Acta Comititalia i Västerås bland *Riksdagsacta, RA.*

[2] Privilegierna föreligga i samtida tryck.

[3] Den finnes i postulata nobilium; *SRA* III, s. 394.

[4] Jfr ofvan s. 46.

Digitized by Google

fordras. Då rådet var till sitt antal obestämdt, kunde svårligen några fasta rådsplatser, vid hvilka aflöningen skulle bindas, ännu sägas existera.

Slutligen lofvar konungen också (p. 6), att adliga personer, såsom adeln begärt, skola brukas i kansliet. Äfven förslagets motivering häraf, om behofvet af adliga kanslipersoner till beskickningar och om adelsmäns uppmuntran till att väl uppfostra sina barn, är så godt som ordagrannt inryckt i privilegierna. Likaledes stadfästes privilegieförslagets yrkande om lagmans- och häradshöfdingeräntans utgående till domarevärf, hvilket redan i förkortad form ingått i konungaförsäkran, men med förbehåll, liksom där, af vissa häradsrätter för äfven icke-adelsmän.

Adelsprivilegierna komplettera och förtydliga i viss mån det program för regeringens ordnande, som ingått i konungens allmänna försäkran till ständerna. Och de betyda i regeringens organisatoriska historia mera än så. Med dessa privilegier uppger konungamakten det försök att aftvinga adeln ökad rusttjänst eller skatteplikt, som misslyckats för Karl IX, den beviljar vapentjänstens utgörande enligt Johan III:s låga kvotsiffra, och det samtidigt med att den medger adeln ökade personliga förmåner och ekonomiska friheter. Konungadömet ökar adelns företrädesrättigheter, samtidigt med att det gör eftergifter i den tjänst, som af ålder skulle motsvara dessa rättigheter. Det kan endast bero på en numera mognad uppfattning, att adeln på annat sätt än genom den föråldrade rusttjänsten kunde göra staten bättre skäl för sina privilegier, nämligen genom annan tjänst i dess allmänna värf. Om privilegierna också icke innehöllo något principiellt åläggande härutinnan, så uttrycktes dock den administrativa tjänstens nu stadgade betydelse för hela ståndet tydligt nog genom den utförlighet, hvarmed rikets ämbeten i dem behandlades och reglerades, och denna princip var den tysta förutsättningen för adelns nya rättigheter. Så öppnar Gustaf Adolfs trontillträde äfven i detta hänseende vägarna för den svenska ämbetsstatens utveckling.

Redan före adelsprivilegiernas stadfästelse hade Gustaf Adolf börjat besätta en del af de riksämbeten, som i dem liksom förut i hans konungaförsäkran omtalades. Den 6 jan.

Digitized by Google

erhöll Axel Oxenstierna fullmakt som rikets kansler[1], den 8 utfärdades ny fullmakt för Seved Ribbing såsom rikets skattmästare, och den 10 jan., samma dag som privilegiernas datum, förordnades Jören Gyllenstierna till Sveriges rikes amiral[2]. Några skriftliga utnämningar till drotsens och marskens ämbeten äro däremot icke bekanta. Att äfven dessa redan nu blifvit besatta med Magnus Brahe och Axel Ryning, som inom kort framträda såsom deras innehafvare, torde dock få anses säkert redan af det skälet, att de två herrarne icke gärna kunde skiljas från sina gamla värdigheter af marsk och amiral utan att befordras till andra[3].

Ingressen till kanslerns fullmakt börjar med att hänvisa därtill, att riksens kanslers ämbete hör till de förnämligaste kall och ämbeten, som i Sveriges rike böra vara konungen till råd och bistånd, och åberopar äfven för utnämningen riksens råds råd och betänkande. Denna sistnämnda passus saknas i både skattmästarens och amiralens fullmakter; däremot återfinner man i båda hänvisningen till ämbetets plats bland de förnämliga ämbeten, som i riket skola finnas[4]. Utgångspunkten har vid stiliseringen öfver allt varit den, att ämbetena i fråga äro den svenska statens fasta institutioner, alltså den samma som i konungaförsäkran.

Men utnämningarna inskränkte sig icke till de fem högsta ämbetena. Redan den 6 jan., samma dag som kanslerns fullmakt är daterad, utnämndes adelsmannen Johan Månsson (Ulf-

[1] Tryckt *AOB* II: 1, s. 1.

[2] *RR.*

[3] Grefve Magnus för drotstitel i en fullmakt att uppfordra Smålandsallmogen $^{9}/_{7}$ 1612, *RR.* Den användes också i en fullmakt att jämte kanslern och Jesper Matsson beställa om åtskilliga saker i Småland och Västergötland, som är införd i *RR,* Suppl., under $^{6}/_{1}$, men detta är tydligen feldatering för $^{6}/_{9}$; jfr kanslerns bref till J. M. $^{6}/_{9}$ 1612, *AOB* I: 2, s. 79.

[4] Skattmästarens fullmakt: »— — — Medan Vi uti Sveriges rikes regering hafve valt och utkoret de förnämste ämbeter, som i sådane kall måge och skole brukade blifve, Oss i regeringen till hjälp och bistånd i alle saker, så hafve Vi för den skull betrott — —.» Amiralens: »— — — Såsom ibland andre riksens höge och förnämlige ämbeter det ock ett är, att en viss riksamiral må förordnat, tillsatt och brukat blifva, så hafve Vi fördenskull förordnat — —.»

Digitized by Google

sparre) till Kålunda till tygmästare[1], och den 9 utfärdades bref för Claus Horn såsom konungens och riksens stallmästare[2]. I dessa aktstycken saknas den ingress, som observeras i kanslerns, skattmästarens och amiralens fullmakter, men titel af rikets ämbetsmän föra dock äfven tygmästaren och stallmästaren. De centrala riksens ämbeten förstärkas sålunda genast med tvenne utom dem, som i konungens försäkran uppräknats.

Af dessa sistnämnda återstå ännu kammarråd. Det torde vara visst, att äfven för detta ämbete fullmakter utfärdats, liksom det är visst, att tvenne kammarråd genast trädde i verksamhet, dels Hans Åkesson, efter erhållen bekräftelse å sitt ämbete, dels Johan Skytte, som ej förut vetes hafva tjänstgjort i kammaren[3].

Ännu en fullmakt känna vi från dessa grundläggningsdagar för Gustaf Adolfs regering. Den 9 jan. uppsattes bref för Mikil Olofsson, Karl IX:s beprövade sekreterare, att vara konungens och riksens sekreterare i svenska saker och handlingar[4]. De uppgifter, som därvid ålades honom, falla under kansliets historia; för centralregeringen i sin helhet är själfva faktum af ett visst intresse. Då den ledande sekreterarevärdighet, som under Karl IX:s tid endast antydningsvis framträdt, nu stadfästes och för den samma beteckningen rikets sekreterare bibehålles, samtidigt med att det allmänna begreppet rikets ämbeten så starkt framträder, så torde äfven denna post hafva i viss mån betraktats såsom en statens institution, om den ock ej kunde få plats bland de höga ämbetena.

Ett annat ämbete inom kansliet försvinner däremot nu ur konungens och rikets tjänst: hofkanslerns. Doktor Nils anställ-

[1] *RR*. Termen »riksens» är ej i fullmakten fogad till titeln, men i en två dagar senare daterad särskild fullmakt att hafva inseende med alla faktorierna nämnes han »vår och Sveriges rikes tro man och tygmäster».

[2] Original bland *Kungl. koncept, RA*; äfven i *RR*.

[3] *K. Reg.*, som begynner med $^{10}/_{1}$ 1612. De första brefven äro underskrifna af Johan Skytte ensam och dat. Nyköping. I ett bland dem (af $^{10}/_{1}$) ställdt till Hans Åkesson heter det: »— — — jag här innelyckt sänder Eder en fullmakt tillhande, uti hvilken H. F. N. — — — hafver Eder ett kall och ämbete ombetrott och uppålagt — — —, och förser sig H. F. N. till Eder, att I det godvilligen vedertage». Härmed afses säkerligen H. Å:s nya kammarrådsfullmakt. Från $^{20}/_{1}$ arbeta han och J. Sk. tillsammans å kammaren i Stockholm.

[4] *RR*; koncept bland *Kungl. koncept, RA*.

Digitized by Google

des icke hos den nye konungen utan öfvergick till det furstliga hof, som nu konstituerades för Karl Filip och dennes furstendöme, samt blef hertigens och hans moder änkedrottningens hofkansler. Tidens handlingar upplysa icke om anledningen härtill, men allt talar för den förklaringen, att doktor Nils, som hos Karl IX varit främste mannen i ett skrifvarinflytande, baseradt på denne konungs inrotade misstro mot aristokratiska rådgifvare och organ, ej längre passade i regeringen, när denna skulle grundas på en förtroendefull samverkan mellan konungen och adliga, fasta ämbeten. Att ej heller Erik Elofsson, som jämte hofkanslern nämnes såsom den främste i Karl IX:s sekreterarevälde, upptogs i Gustaf Adolfs kansli utan följde med änkedrottningen till furstendömet, kan ytterligare bestyrka detta antagande.

Däremot öfvergick den öfriga kanslipersonalen, sannolikt så godt som mangrant, från den aflidne konungen till hans efterträdare, och det samma torde hafva varit fallet med kamrerare och kammarskrifvare i kammaren[1]. Om formerna för denna öfvergång känna vi intet, men att en ny anställning af den nye konungen ansetts erforderlig och gifvits vare sig muntligen eller skriftligen, kan antagas såsom visst[2]. För denna lägre regeringspersonal bibehöll sig naturligtvis den rent personliga tjänsteställningen till konungen.

---

[1] Då aflöningslängderna för Karl IX:s sista år äro ofullständiga och från Gustaf Adolfs första tid sådana helt och hållet saknas (bland *RKB* finnes ingen för tidigare år än 1615), kan någon detaljerad jämförelse ej ske. Alla de mera betydande namnen i Karl IX:s kansli återfinnas emellertid i den af Axel Oxenstierna år 1612 påbjudna ordningen för Gustaf Adolfs kansli (*Instr. C. F.*, s. 295 ff.), och flere andra i en order från kammarrådet till proviantmästaren om utbetalning af månadskost åt kanslipersoner i Stockholm (*K. Reg.* $^{6}/_{3}$ 1612; jfr $^{3}/_{7}$, $^{24}/_{3}$). Likaledes anträffas de flesta af Karl IX:s kamrerare och en del kammarskrifvare på liknande längder öfver kammarpersonalen, dat. $^{11}/_{12}$ 1612 och $^{4}/_{12}$ 1613, *K. Reg.* och *Sandb. Saml.*, Ä 2406, *KA.*

[2] Jfr uttrycket i M. Olofssons fullmakt: »Efter — — — M. O. hafver Vår sal. k. herr fader ifrån sin ungdom tjänt uti kanslisaker och däruti sig så troligen förhållet, att Vi honom videre i Vår tjänst bruke och behålle måge, därföre hafve Vi ock honom uti Vår tjänst velet anamme och behålle.» Ett formulär till allmän trohetsförpliktelse af kanslitjänstemän, som förut varit i Karl IX:s kansli och som Gustaf Adolf (»utvald konung») täckts »behålle och bruke uti sin konungslige tjänist», föreligger bland *Kanslihandl.*, Eder, *RA.* utan

Digitized by Google

Tronskiftet 1611 bildar en knutpunkt i den svenska författningens utveckling. I en stor samhällshvälfning hade Karl IX fört konungamakten till blodig seger öfver aristokratien, och den utkämpade striden upphörde aldrig att återverka på karaktären af hans regering. Mellan konungen å ena sidan, stormansklassen och hela adeln å den andra, bibehöll sig allt jämt ett utpräglad misstroende, som ej blott sökte sig uttryck i bittra ord från den förre, utan trots all herrarnes lydaktighet emot hans fordringar på trogen tjänst omöjliggjorde en fullt uppriktig samverkan dem emellan, och äfven i sitt förhållande till de öfriga stånden liksom sannolikt i sitt förhållande till mången enskild gick Karl IX fram med revolutionsmannens våldsamhet i sina anspråk. Uppgörelsen i Nyköping löser den spänning, under hvilken det svenska statslifvet arbetat i konung Karls tid. Konungamakten möter ständerna med aristokratien i spetsen i en utjämning mellan statens krafter, som har sin största betydelse ej genom enskildheterna i konungens löften till ständerna utan genom undanrödjandet af det misstroende, som legat kvar sedan revolutionstiden, och den förtroendefulla sammanslutningen i och för sig. Så samlar sig resultatet af ett halft århundrades brytningar i en harmonisk enhet mellan konungamakt och ståndsfrihet, hvartill samtidens historia icke känner något motstycke.

Därföre kunde också principen af fasta statsämbeten i Sverige bryta igenom utan den motsättning mot furstemakten, som annorstädes kännetecknar ständernas yrkanden af denna art[1]. Den hade visserligen också här till en början vuxit fram ur ständernas opposition mot konungen, nämligen mot den katolske Sigismund, men hertig Karl, som då stod i spetsen för ständerna, hade sedan själf blifvit konung och fann sig snart kunna, om än på ett ofullkomligt sätt, i teorien förena denna princip med all sin kungliga maktfullkomlighet, och när nu vid Gustaf Adolfs tronbestigning bestämmelserna om höga riksens ämbeten sattes

datum, men härrör sannolikt från denna tidpunkt. Om förfarandet vid Erik XIV:s tronbestigning se *Centralregeringen 1523—1594*, s. 134. Sigismund utfärdade vid sin tronbestigning nya beställningsbref, såsom framgår af 1594 års *Beställningsregister, KA.*

[1] Jfr för Österrike LUSCHIN VON EBENGREUTH, s. 273—281, 426 ff., för Brandenburg ISAACSOHN, I, s. 186 ff., II, s. 138 ff., för Tyskland i allmänhet LOENING, s. 110.

Digitized by Google

in i dennes försäkringar, skedde det i samförstånd mellan konung och ständer, med fullt erkännande af ämbetenas ställning såsom den förres organ.

På denna fasta grundval kunde sedan den så länge uppskjutna organisationen af regeringens verktyg och hjälpmedel småningom byggas upp. Huru den vidare skulle utföras, berodde af konungadömet självt.

Ämbetsprincipens seger och de två första rikskollegierna.

(1612—1621)

Från den riksdag, där Gustaf Adolfs regering konstituerades, kallades konungen och hans män till omsorgerna för rikets försvar. Det danska kriget tvang till utomordentliga ansträngningar, som varade större delen af året 1612.

Konungen kämpade på de olika krigsskådeplatserna, och här följde honom naturligtvis i regel inga högre regeringsorgan, endast den skrifvarpersonal, som kunde behöfvas för att uppsätta hans bref[1]. Från Stockholm utgingo bref i riksrådets namn, men någon fast interimsregering därstädes synes till en början icke hafva varit förordnad; i en cirkulärskrifvelse till befallningsmännen i landsorten, som konungen lät uppsätta före sin afresa från Nyköping[2], omtalas endast, att han förordnat några trogne män och råd till vissa ämbeten för att i Stockholm under hans frånvaro beställa om riksens lägenheter, och befallningsmännen åläggas särskildt att efterkomma de befallningar angående inleverering af kronans inkomster, som kammarråden kunde meddela. Konungen synes hafva tänkt sig, att kanslern, amiralen och skattmästaren samt kammarråden skulle tillsammans utöfva ett slags regeringsmyndighet från Stockholm. Hvad drotsen och marsken beträffar, var den senare änkedrottningens högstbetrodde man inom furstendömet och vistades i allmänhet

[1] Jfr kanslerns bref $^{10}/_{2}$ 1612, *AOB* I: 2, s. 34.

[2] Af $^{10}/_{1}$ 1612; koncept bland *Kungl. koncept, RA*; på baksidan: ovist. Saknas i *RR*.

Digitized by Google

där, och ej heller den förre synes hafva deltagit i rådsregeringen; däremot har han möjligen redan i febr. fått inställa sig hos konungen i lägret, och i sept. befann han sig nere i Jönköping såsom befälhafvare där jämte kanslern, medan konungen gjorde sin hastiga resa upp till Stockholm för att mota den danska flottan[1]. Ursprungligen hade Gustaf Adolf vidtagit särskilda anstalter för klagomålssakernas afgörande i hans frånvaro, i det att han den 10 jan. förordnat riksråden Bo Ribbing och Nils Andersson att i Stockholm upptaga alla dylika, som kunde förekomma, och om möjligt afgifva besked på dem, dock med reserverande af högmålssaker och andra viktigare ärenden till konungens egen pröfning och dom[2]. Denna tanke torde dock icke hafva kommit till utförande, ty Nils Andersson skickades snart jämte Nils Bielke till Finland för att mottaga de finska ständernas bekräftelse på tronförändringen och riksdagsbesluten[3], och Bo Ribbing synes hafva fått begifva sig till sitt ståthållaredöme, Värmland[4]. De namn, som anträffas under riksrådens utgångna bref, äro Jören Gyllenstierna, Axel Oxenstierna, Seved Ribbing, Hans Eriksson (ståthållare på Stockholms slott) och Hans Åkesson, men först från juni och följande månader börja sådana bref föreligga i något större antal[5], och i många fall utgingo bref i kammarrådens namn, eller också kunde en eller flere af riksråden underskrifva jämte kammarråden[6]. Det var en mycket formlös och mycket oregelmässigt verkande regeringsmyndighet, som på intet sätt förde organisationen framåt. I december, då konungen reste ned till de södra landskapen för att på nära håll följa de nu började fredsunderhandlingarna, synes han hafva utfärdat en verklig fullmakt för de i Stockholm

[1] Bref af kanslern (m. fl.) $^{10}/_{2}$, $^{6}/_{9}$, $^{12}/_{9}$ 1612, *AOB* I: 2, s. 34, 80—85.

[2] Fullmakten i original bland *Kungl. koncept, RA.*

[3] Bekräftelsebref å Nyköpings beslut från de finska ständerna, gifna vid möten, som ledts af Nils Bielke och Nils Andersson m. fl., i Åbo $^{31}/_{3}$ och i Viborg $^{5}/_{5}$; bland *Riksdagsbeslut, RA.* De båda herrarne återkommo i juni; kanslern till kon. $^{22}/_{6}$ 1612, *AOB* I: 2, s. 59.

[4] Konungen till B. R. $^{9}/_{3}$ 1612, *RR.* Jfr rådets bref till honom $^{2}/_{7}$ 1612, *AOB* I: 2, s. 70.

[5] *RR* och *Kungl. koncept, RA*; jfr *AOB* I: 2, s. 30—74.

[6] *K. Reg.* 1612, passim.

Digitized by Google

befintliga riksråden att förestå regeringen i hans frånvaro[1], men huru denna varit affattad, är lika litet kändt som hvilka de ifrågavarande rådsherrarne varit, och några viktigare spår har i hvarje fall ej heller denna rådsregering lämnat efter sig.

Freden med Danmark löste ändtligen det tryck, hvarunder Gustaf Adolf och hans män arbetat under hans första regeringsår, och gaf styrelsen möjlighet att antaga en lugnare och mera ordnad karaktär. Konungen återkom i förra delen af mars till Stockholm och stannade där ett halft år[2], och ett samarbete mellan honom och hans höga ämbetsmän kunde taga sin början. Detta samarbete använde helt naturligt icke i någon större utsträckning skriftliga former och har därföre icke efterlämnat många direkta spår i källorna. Däremot kunna vi se, huru samma grundsatser, som ledt konungen och hans rådgifvare vid det första ordnandet af hans regering, taga sig uttryck i nya åtgärder. I april 1613 utfärdades en instruktion för kammarråden, hvilken reglerade arbetet inom kammaren och väsentligt stärkte kammarrådens självständighet i vården om rikets finanser[3]. Bl. a. föreskref konungen, att hädanefter inga förlänings- eller gåfvobref skulle i kansliet utgifvas på kronans gods, innan vederbörande kanslitjänstemän hört sig för i kammaren, om ifrågavarande gods kunde umbäras från kronans bergsbruk eller slott och gårdar. Det var ett tydligt erkännande, att konungen personligen icke längre kunde behärska kammarförvaltningens detaljer, och att kammarråden voro målsmän för denna förvaltning med rätt och skyldighet att af eget initiativ bevaka dess intressen. I juni erhöll raden af centrala ämbetsmän en tillökning genom utnämningen af en öfverste jägmästare, Stellan Mörner[4]. Det sista återstående af de ämbeten, som omtalas i Karl IX:s lag- och privilegieförslag, var därmed bragt i verksamhet.

Den 20 sept. bröt konungen upp från Stockholm och begaf sig öfver Uppsala uppåt Bergslagen samt därifrån i början

[1] *RR* 1612, fol. 490 (dec.): Fullmakt för riksens råd att blifve här kvar i Stockholm och göre och late uti K. M:ts frånvare, like som konungen vore själf tillstädes. Endast denna rubrik finnes i *RR*.

[2] Brefven i *RR* dat. Stockholm $^{12}/_{3}$—$^{19}/_{9}$ 1613.

[3] *Instr. C. F.*, s. 23—26.

[4] Fullmakt $^{27}/_{6}$ 1613, *RR*.

Digitized by Google

af dec. till Västerås, där han stannade till årets slut. Naturligtvis följde regeringen härvid konungens person, såsom vanligt varit vid hans resor i landet, utan att några särskilda anstalter vidtogos i Stockholm, och lika naturligt behöfde denne för dess utöfning under resan endast den vanliga skrifvarpersonalen till sin hjälp, ej de höga ämbetsmännen; t. o. m. kanslern kallades endast någon gång att infinna sig hos sin herre [1].

Efter ankomsten till Västerås höll konungen emellertid här vid midten af december ett rådsmöte [2]. Endast fem rådsherrar, bland dem drotsen och kanslern, hade vid propositionens aflämnande ankommit. Den var ägnad åt de brister, som gjort sig kännbara i fråga om den centrala regeringens organ. Konungen hemställde till rådet att dels nämna personer, lämpliga att bland det samma upptagas, eftersom rådsherrarne nu voro få och till stor del ålderstigna, så att de ej kunde tillbörligen tjänstgöra, dels äfven föreslå någon, som kunde kallas till den nu, genom Seved Ribbings död den 29 juni [3], lediga riksskattmästareposten. Kansliet, »som är och bör vara tamquam anima reipublicæ», behöfde förstärkning af sin personal för både inländska och utländska ärenden, och i räknekammaren borde ytterligare ett kammarråd tillsättas. Men först och framför allt är det frågan om den kungliga domsmaktens ordnande, som genom propositionen förelägges rådet till pröfning. I 9 punkter fixeras dess olika moment: härads- och lagmanstingens samt rådstufvuratternas regelmässiga verksamhet såsom förutsättning för den högsta domsrättens ordnande, öfverlämnande af denna högsta domsrätt åt ett öfversta parlament, antalet medlemmar däri, deras stånd och kvalifikationer, formerna för deras tillsättning, utsträckningen af deras myndighet och ändtligen deras underhåll.

Af rådets svar på propositionen synes endast en ofullständig afskrift vara i behåll. Denna berör icke alls frågorna om rådets förstärkning, skattmästaren, kanslipersonalen och det nya kammarrådet, och af de 9 momenten i propositionen om domsrätten endast de tre första.

[1] Kon:s bref till kanslern $^{26}/_{9}$—$^{18}/_{11}$ 1613, *AOB* II: 1, s. 21—23.

[2] Kallelse till rikets råd $^{8}/_{11}$ 1613 *RR*; redogörelse för propositionen och rådets svar i *Reg. öfver rådslag*, s. 170 f.

[3] ANREP.

Digitized by Google

För de laga underinstansernas upphjälpande hade rådet intet annat att föreslå än att konungen skulle genom ett mandat inskärpa den ordning, lands- och stadslagarna föreskrefvo. Förslaget om ett öfversta parlament biträder rådet i princip till fullo, eftersom ingenstädes i rättskipningen så stor oordning förekommit som vid konungens dom. Det framgår så väl af propositionen som af svaret, att rådet haft framför sig ett utarbetadt förslag till ordning för detta parlament, uppsatt redan förut i Stockholm, och rådet säger sig hafva på nytt genomsett det samma samt gjort sina ändringar. Hvarken detta första utkast eller rådets ändringsförslag är emellertid nu bevaradt. Den tredje punkten af rådslagets föreliggande text innehåller endast förslag på de personer, som kunde brukas i den nya rätten. Den upptar, utom riksrådet självt, 12 män af adel och fyra lagfarne, af hvilka Mikil Olofsson förvärfvat adelskap men de tre andra säkerligen voro ofrälse, och rådets mening synes vara, att konungen ibland dessa skall utvälja det mindre antal, han kan finna erforderligt[1].

Frågan om den kungliga domstolen blef vid rådsmötet tillräckligt förberedd för att kunna framläggas på den riksdag, som i jan. 1614 samlades i Örebro. Det skedde i den form, att en utarbetad rättegångsordning[2] öfverlämnades åt änkedrottningen, hertig Johan och öfriga ständer att af dem granskas och godkännas.

Ingressen utreder bristerna i rättskipningens tillstånd, och därpå följa i punkterna 1—9 föreskrifter om lagmans- och häradsting samt rådstugor, rättegångsterminer och instansordningens iakttagande, om sträng åtskillnad mellan ståthållares och befallningsmäns exekutiva samt domares dömande ämbete, slutligen i punkterna 10—20 de egentliga nyheterna, om insättande af en fast konungens hofrätt. Ehuruväl konungen gärna vill, såsom lagen bjuder, själf upptaga och afdöma allmogens klagomål, förmår han dock, heter det i p. 10, för öfriga riksens ärenders skull icke alltid handlägga rättegångssakerna i egen person, eftersom han ej kan vistas på samma plats, utan i freds- som

[1] Rådets svar, afskrift af Axel Oxenstierna, *Rådslag, RA.*

[2] Inryckt bland Acta och Handl. etc. från riksdagen; *Riksdagsacta, RA.*

Digitized by Google

krigstid måste begifva sig dit, där hans närvaro kräfves. För att nu det oaktadt rätt alltid må kunna skipas och undersatarne må veta, huru de skola andraga sina mål, upprättar konungen sin kungliga hofrätt och öfversta dom i Stockholm och ger den makt att så i hans när- som frånvaro döma konungs dom.

Beteckningen hofrätt är sålunda upptagen från Karl IX:s förslag af 1604, utan att man tänkte på eller fäste sig vid att den här blir oegentlig, då Gustaf Adolfs domstol *icke* skulle följa hofvet såsom den af fadern föreslagna. Äfven själfva domstolen blef nu något helt annat: en fast korporation af 14 ämbetsmän, fyra utsedda bland riksråden jämte drotsen som själfskrifven ordförande, fem adelsmän utom råds och fyra ofrälse. Hvarje spår af tillfällig inkallelse är här försvunnet; ämbetsprincipen har fått sin tillämpning äfven på den kungliga domsmyndighetens område. Så starkt utpräglas denna fasthet i hofrättens ställning och sammansättning, att den nya domstolen t. o. m. erhåller rätt att, om någon af bisittarne dör eller af något skäl lämnar sitt ämbete, själf uppsätta ett förslag på sex personer af samma stånd och villkor som den afgångne, inom hvilket förslag konungen utser efterträdaren. In pleno skall hofrätten visserligen arbeta endast under två begränsade sessioner årligen — denna tanke är möjligen också ett arf från rådets omarbetning af det kungliga förslaget 1604 —, men dessa sessioner äro drygt tilltagna, från början af maj till början af juli och från början af sept. till midten af nov., och dessutom skall under mellantiderna ett slags utskott af 4 personer, presidenten eller vicepresidenten med en af hvarje assessorklass, stanna i Stockholm för att mottaga då inkommande mål och, om de ej äro af större vikt, äfven afgöra dem. Därmed erhåller i alla händelser institutionen såsom sådan en konstant karaktär.

I den diskussion, som utspann sig mellan konungen och ständerna, i främsta rummet änkedrottningen, spelade många olika synpunkter in [1]. Den enda, som gjorde någon anmärkning mot den föreslagna domstolens ämbetskaraktär, synes hafva varit änkedrottningen, och hennes uttalande [2] är i denna punkt

[1] Den refereras af HALLENBERG, III, s. 142—151; POSSE, s. 36—48.

[2] Af $^{28}/_{1}$, bland Acta och Handl. etc.; jfr a. a.

Digitized by Google

icke fullt tydligt. Genast i början af sitt utförliga utlåtande häfdar hon, att enligt lagen rättare-, räfste- eller landsting bör hållas i de olika lagsagorna, och frågar, om det kan vara rådligt och nyttigt att det hädanefter hålles endast i Stockholm, men på samma gång sätter hon också i fråga, om det ej kunde förlägga till de orter, som Linköpings och Stockholms beslut förmäla (Uppsala och Linköping)[1] — således i hvarje fall en afvikelse från lagens bokstaf. Vid punkten 10, den för hela den nya ordningen grundläggande, har hon intet mer att säga än att den har många skäl för sig, men hänvisar till de förut framställda invändningarna mot Stockholm som sessionsort; vid punkterna 11 och 12, om domstolens sammansättning och assessorernas tillsättande, hänvisar hon till lagens stadganden och Linköpings redan anförda beslut, hvilket väl innebär en principiell anmärkning mot domstolens nya natur af ämbetsmannakorporation, men hon utför icke alls denna anmärkning[2], och om punkten 20, som bestämmer sessionerna och tjänstgöringen däremellan, heter det endast, att den är »odisputerlig», *om* alla de andra punkterna godkännas. Genom dessa halfva eller försiktigt formulerade anmärkningar framlyser en afgjord förkärlek för den gamla ordningen. De voro affattade af de båda män, som varit Karl IX:s närmaste förtrogne och vid hans död följt hans änka till furstendömet, hofkanslern d:r Nils och sekreteraren Erik Elofsson[3], och te sig i denna belysning ännu tydligare som ett uttryck för den gamla tidens åskådning gent emot det nya, som nu bröt sig fram. Men sakligt viktigare än denna principiella motsats var för änkedrottningen och hennes rådgifvare månheten om att den nya institutionen ej skulle göra något intrång i hertigarnes höghetsrätt inom sina furstendömen, och då konungen genom några mindre ändringar gaf trygghet i detta afseende,

[1] Jfr ofvan s. 75 f.

[2] p. 10: »Hafver nogsam skäl och grund för sig, men om denne konungslige hofrätt och öfverste dom kan blifva uti Stockholm, därtill är svaret uti begynnelsen». 11, 12: »Viser man till lagboken, synnerligen till det 41 kap. i Tingm. Balk, så ock Linköpings beslut, articulo 6».

[3] Uppgiften, som refereras af HALLENBERG, III, s. 142, är införd i den officiella riksdagsberättelsen »Acta och Handl.» etc. och bör således vara fullt tillförlitlig.

Digitized by Google

reste de ej längre något allvarligt motstånd mot själfva domstolens upprättande.

Konungen ingick i ett utförligt bemötande af änkedrottningens anmärkningar[1], men alldeles konsekvent genomförd är ej heller hans ståndpunkt. Han sökte visa, att den föreslagna reformen ej innebar någon förändring af lagen, utan endast en komplettering; till sin princip hade den funnits i århundraden. Det är väl rättskipningen vid hofvet som härmed åsyftas. Konungen ställer också i utsikt, att rättare-, räfst- och landsting ej skulle anses ovillkorligt upphäfda genom den nya hofrätten, utan kunde, om så befunnes nödigt, vid sidan af denna återupptagas. Å andra sidan fann han sig också böra häfda, att konung och ständer gemensamt måste hafva rätt att förändra lagen och införa nya stadgar, *om* nu den nya ordningen skulle anses strida mot lagen. Att försvara Stockholm såsom förläggningsort faller sig naturligtvis lätt nog, i synnerhet som konungen tillägger, att det är hans mening att vid riksdagar och möten å andra orter samt för öfrigt, när förhållandena det kräfva, låta domstolen begifva sig ut från Stockholm till dessa andra orter. Gent emot det underkännande af domstolens sammansättning, som låg i änkedrottningens hänvisning till lagens stadganden om räfst- och rättarting, upptager konungen distinktionen mellan dessa ting och rättskipningen vid hofvet och påpekar, att sammansättningen af den nämnd, som han vid hofvet ville anlita, var af lagen lämnad öppen och därföre väl kunde utan brott mot lagen regleras.

Slutet blef, att ordinantian erhöll ständernas godkännande utan ändring i de punkter, som rörde domstolens organisation. Omedelbart efter riksdagens slut utfärdade konungen den 16 febr. från Ulfsund en fullmakt för den nya institutionen[2]. Åberopande den förordning, som med ständernas råd och samtycke blifvit gjord vid riksdagen om alla domare och särskildt den kungl. hofrätten, öfverlämnar han sin dom åt följande män: drotsen grefve Magnus såsom president och domhafvande, riksråden grefve Abraham, Nils Bielke, Erland Björnsson och Nils Andersson, fem adelsmän, nämligen Olof Stråle, som blir vicepresident, Jöran Ulfsson (Snakenborg), Karl Gyllenstierna, Jakob

[1] Hans förklaring, af $^{2}/_{2}$, bland Acta och Handl. etc.

[2] Tryckt hos SCHMEDEMAN, s. 141.

Digitized by Google

Jakobsson (Bååt) och Jöns Jöransson Lilliesparre samt slutligen såsom bisittare i sista klassen sekreteraren Mikil Olofsson och doktor Johannes Messenius; de två återstående männen af denna klass saknas, men för deras namn är tomrum lämnadt i fullmakten [1]. Hofrätten erhöll makt att efter lagen döma konungs dom, konungens höghetsrätt att bryta skrocksocknar och offsocknar dock oförkränkt. Några dagar senare afgå order till de utnämnde medlemmarne af rätten att till instundande första maj inställa sig i Stockholm för att börja sin tjänstgöring [2].

Därmed hade sålunda ändligen frågan om den kungliga domsmaktens organisation erhållit sin lösning. I regeringsordningens allmänna historia betecknade denna lösning först och främst en ny tillämpning af principen om fasta ämbeten och bestämda, begränsade uppgifter för dessa ämbeten. Med presidiet för hofrätten fick riksdrotsens ämbete för första gången fasta praktiska uppgifter; drotsen blef nu främste man för ett område af regeringen, såsom kanslern, amiralen och skattmästaren redan voro det och marsken åtminstone i teorien ansågs vara det. Konturen af hela riksstyrelsens gruppering under de fem höga ämbetsmän, hvilka sedan några år tillbaka till rangen stått som konungens närmaste män, framträder nu fullständig. På dessa resultat inverkar det icke, att konungen genom sitt förbehåll af rätten att bryta skrocksocknar öppnade vägen för en utveckling, som tog den verkliga kungliga domaremakten åter från hofrätten och införde en instans öfver denna senare. Det blef en ändring i hofrättens befogenhet och i den högsta domsmaktens utöfning, men i ämbetsbildningen och arbetsfördelningen inom regeringen ändrade det intet.

Bland anledningarna till den bestämdhet, hvarmed konungen vid riksdagen genomdref sin nya rättegångsordning, var tvifvelsutan också den, att han själf stod i begrepp att för en längre tid lämna landet och begifva sig till den ryska krigs-

[1] De voro ännu ej utnämnda, när konungen anträdde sin resa genom Norrland till Finland, och kanslern fick då i uppdrag att se sig om efter två lämpliga personer. Kanslerns fullmakt $^{26}/_{2}$ 1614, *AOB* II: 1, s. 29; jfr nedan.

[2] Till Olof Stråle, m. fl. — samtliga adliga bisittare, $^{20}/_{2}$ 1614, *RR*. Några bref till medlemmarne af riksrådsklassen och af ofrälse klassen äro ej kända, men säkerligen har liknande befallning på ett eller annat sätt äfven meddelats dem.

Digitized by Google

skådeplatsen[1]. Nödvändigheten af hans personliga uppträdande i fält, och det utom riket, skärper ytterligare behofvet af organisatoriska anstalter och framtvingar deras förverkligande. Detta samband mellan det yttre krigstillståndet och den inre ämbetsordningens utveckling hade måhända spelat en roll redan vid tronbestigningen, då konungen före afresan till danska kriget utnämnde så många ämbetsmän. Det skulle sedan oupphörligt återkomma under hans krigsfyllda regering.

För den egentliga regeringsmaktens utöfning under sin frånvaro vidtog konungen denna gång mera omfattande åtgärder än vid det brådskande uppbrottet till 1612 års vinterfälttåg. Redan före afresan från Örebro hade han låtit uppsätta fullmakt för dem, som under hans frånvaro skulle upptaga klagomålssakerna; dessa ärenden skildes nämligen äfven efter hofrättens instiftande från egentliga rättegångsmål. De öfverlämnas åt kammarrådet, som nu var förstärkt till fyra personer — jämte Hans Åkesson och Johan Skytte tjänstgjorde nu Nils Andersson och den år 1613 utnämnde Bror Andersson (Rålamb) —, tydligen emedan de inkommande klagomålen så ofta rörde ekonomiska angelägenheter. Därvid inskärptes emellertid ånyo, att den klagande alltid skulle medföra bevis om rättmätigheten af sin sak från vederbörande lokala myndigheter, ungefär såsom redan i 1598 års stadga blifvit föreskrifvet[2]. På vägen från Örebro genom Kopparbergslagen till Norrland utfärdade konungen sedan från Kopparberget flere nya fullmakter och instruktioner.

Först afgick, den 24 febr., ett bref till drotsen grefve Magnus, att han skulle begifva sig till Stockholm och å konungens vägnar öfvertaga högsta befallningen därstädes, vaka öfver att hvar och en af undersåtarne förhjälptes till lag och rätt och i allmänhet tillse, att de värf, som öfverlämnats åt olika ämbetsmän, blefve behörigen uträttade, särskildt sörja för att möjligen ankommande utländska sändebud blefve mottagna och trakterade, att rättegångsordinantian sattes i verkställighet och de vid riksdagen godkända ordningarna om handeln, om tullen

[1] Jfr HALLENBERG, III, s. 111 ff.

[2] Fullmakten, af 8/2 1614 och uppsatt af kanslern, finnes i *RR*, men utgick äfven såsom tryckt patent. Jfr ofvan. Om Bror Anderssons utnämning till kammarråd se nedan kap. III.

Digitized by Google

o. s. v. blefve utförda[1]. Det är ett allmänt uppdrag att såsom rikets främste ämbetsman hafva förnämsta tillsynen öfver styrelsens gång[2]. Vid drotsens sida ställdes emellertid kanslern med en visserligen icke mera omfattande, men vida mera detaljerad fullmakt, som tydligt röjde, att det dock var på denne konungen i främsta rummet litade för styrelsens praktiska enskildheter[3]. Honom ålades direkt att pådrifva amiralernas arbete med flottans utrustning, ståthållares och öfverstars utskrifningar, truppsändningar o. d., att öfverbringa ankommande underrättelser från utlandet, liksom han af naturliga skäl får närmare order om den hållning, som skulle iakttagas gent emot de främmande sändebuden, allt under det att äfven för honom upprepas uppdraget att öfvervaka verkställigheten af de nya förordningarna och de åt öfriga ämbetsmän lämnade särskilda uppdragen. Sådana uppdrag voro gifna åt flere ståthållare och öfverstar i landskapen samt inom den centrala regeringen åt amiraler, kammarråd — ej blott om klagomålssakerna, utan ock angående kammarens ledning — och öfverste tygmästare[4]. Så framkallade konungens resa en serie af instruktioner, som i och för sig måste beteckna organisatoriska steg framåt, om de också icke såsom rättegångsordinantian gåfvo upphof till nya institutioner, utan endast reglerade vissa enskildheter i redan bestående ämbetens verksamhet.

Drotsens och kanslerns fullmakter att öfvervaka de öfriga ämbetsmännen inneburo ingalunda, att de ensamma skulle utöfva regeringsmakten. Om den var i fullmakterna intet tal, och öfver hufvud taget synes konungen icke hafva gjort något skriftligt förfogande om den. Det togs sannolikt för afgjordt, att om några bref behöfde utfärdas å själfva regeringens vägnar under konungens frånvaro, de skulle undertecknas af samtliga tillstädesvarande riksråd, såsom af gammalt varit vanligt,

[1] *RR.*

[2] »— — — och eljest in summa hafve godt uppseende i Vår frånvaro, att icke Vi och riket tage någon skade — — —», heter det i slutet af fullmakten.

[3] Fullmakten, af $^{26}/_{2}$, tryckt *AOB* II: 1, s. 28.

[4] Fullmakter för kammarråden $^{25}/_{2}$, $^{26}/_{2}$; memorial för tygmästaren $^{25}/_{2}$; missiv med memorial till riksamiralen $^{25}/_{2}$, till underamiralerna Hans och Nils Claesson $^{25}/_{2}$. *RR.* Se vidare nedan, kap. III, V, VI.

Digitized by Google

eller gemensamt af dem och kammarråden, som ju genom sin omfattande ämbetsuppgift och sitt nu erhållna speciella uppdrag att upptaga klagomålssakerna hade att taga befattning med så godt som alla inrikes regeringsärenden. Åtminstone blef förhållandet faktiskt sådant. Sedan kanslern återkommit till Stockholm, börjar från midten af mars ett och annat bref utgå, underskrifvet af honom och kammarråden Nils Andersson, Johan Skytte och Bror Andersson — Hans Åkesson inträdde först längre fram i tjänstgöring[1] —, och ibland tillkommer såsom undertecknare äfven riksrådet och riksamiralen Jören Gyllenstierna[2]. Grefve Magnus' namn finner man däremot till en början icke under brefven, hvilket dock icke hindrar, att han åtminstone tidtals kan hafva varit i Stockholm på den post, konungen lämnat honom. Öfriga riksråd saknas alldeles; först då konungen öfversänder särskilda frågepunkter till kanslern att föredragas inför riksrådet, inkallas några af de närmast till hands befintliga till ett slags rådsmöte, som synes hafva varat i ungefär tre veckor, från den 8 eller 10 maj till början af juni[3]. Under denna tid utgå åtskilliga bref i riksrådets namn, andra i riksråds och kammarråds.

Några veckor senare reste kanslern själf öfver till konungen och återkom först den 23 aug. till Stockholm[4]. Under hans frånvaro har säkerligen den egentliga bördan af de löpande ärendena fallit på kammarrådet[5]. Vid återkomsten kallade han genast några riksråd till Stockholm, men ånyo endast för att afgifva ett särskildt rådslag till konungen, i september är han själf nere vid Stegeborg, början af oktober tillbringar han på

[1] Jfr nedan kap. III.

[2] Se *AOB* I: 2, s. 154 ff. Bref, underskrifna äfven af J. G., $^{24}/_{3}$ (*AOB* I: 2, s. 167, not), $^{15}/_{4}$ *(RR)*. Jfr *K. Reg.*, passim.

[3] Kallelserna i *AOB* I: 2, s. 178, 182. Ett bref af $^{9}/_{5}$ är underskrifvet af grefve Magnus, kanslern, Gyllenstierna, Nils Andersson och Skytte; ett från följande dag äfven af grefve Abraham, från $^{14}/_{5}$ ytterligare af Nils Bielke och Bror Andersson. *RR*. Rådslaget till konungen (af $^{26}/_{5}$) är afgifvet af grefve Magnus, grefve Abraham, Axel Ryning, Gyllenstierna, kanslern, Nils Bielke och Nils Andersson (*RR;* jfr brefvet $^{30}/_{5}$, *AOB* I: 2, s. 194).

[4] Kanslern till änkedrottningen $^{20}/_{6}$, till några rådsherrar $^{23}/_{8}$, *AOB* I: 2, s. 198, 203.

[5] I *RR* finnes för denna tid endast rubriken för ett bref, af $^{1}/_{7}$. Jfr *K. Reg.*

Digitized by Google

sitt gods Fiholm, men den 19 är han åter i Stockholm. Ett bref från sista dagen af denna månad är underskrifvet af honom och drotsen, och från den 3 november föreligger ett, som äfven underskrifvits af några andra riksråd[1], men för öfrigt finnes intet, som antyder, att dessa nu tagit flitigare del i regeringen än förut. Den 14 november var konungen själf återkommen till Stockholm[2].

Någon tillförordnad regering i egentlig mening fanns sålunda knappast i Sverige under denna konungens nästan årslånga frånvaro. Praktiskt sedt skötte kanslern och kammarrådet det mesta af hvad en sådan skulle haft att uträtta, när så behöfdes samverkande med drotsen och riksamiralen, medan andra riksråd inkallades endast för att afgifva utlåtanden om framställningar från konungen. Det hela gick tydligen mycket formlöst till och sammanhölls hufvudsakligen af kanslern, mindre i kraft af hans ämbetsställning än på grund af det personliga, omfattande uppdrag han af konungen erhållit. I så måtto blandas här åter det personliga elementet i konungens förhållande till sina tjänare med det uppväxande centrala ämbetssystemet.

Under något mer än ett halft år stannade konungen hemma i Sverige. Några egentliga nyheter i karaktären af hans regering spåra vi icke. Att han fortfor att utöfva den högsta styrelsemakten äfven oberoende af sina höga ämbetsmän, visar sig däraf, att han ej tillbragte mer än hälften af denna tid i Stockholm; julen 1614 och nyåret 1615 firades i Nyköping, och sedan började åter en rundresa genom de norra Mälarlandskapen och Bergslagen, ungefär motsvarande föregående års, men långvarigare. Först i början af april var han åter i Stockholm[3].

I Nyköping höll konungen ett rådsmöte, till hvilket ett jämförelsevis stort antal rådsherrar infunnit sig: samtliga de fyra fungerande högsta riksämbetsmännen, de två riksråd, som sutto i kammaren, Hans Åkesson och Nils Andersson, samt Hans Eriksson, ståthållare på Kalmar slott, Gustaf Stenbock, ståthållare i Västergötland, Bo Ribbing och Erland Björnsson, ståt-

[1] *AOB* I: 2, s. 217, 219.
[2] *RR*.
[3] Efter brefvens datering i *RR*.

Digitized by Google

hållare i Värmland och Bergslagen. Bland öfverläggningsämnena var det betryck, hvarunder rikets finanser ledo, och såsom ett af medlen att bringa dessa på bättre fötter angaf rådet, att hädanefter vissa ordningar borde uppgöras för deras underhåll, som blefve brukade i konungens och kronans tjänst, så att hvar och en, som mottoge ett ämbete, måtte veta, hvilka inkomster som därmed följde[1]. Det är samma princip, som uttalats rörande rikets höga ämbeten i konungens försäkran och adelsprivilegierna, och den är här utsträckt till alla högre och lägre tjänster. Genomföras kunde den naturligtvis endast så småningom.

Medan konungens förhållande till riksråden sålunda ännu bibehåller de nedärfda formerna, uppträder vid denna tid på nytt en värdighet, som förut varit afsedd att i viss mån supplera riksrådens: hofrådsvärdigheten. Det sker redan under det första året af Gustaf Adolfs regering, men under omständigheter, som gifva titeln en väsentligt förändrad innebörd. Jakob van Dyk, en holländare, som trädt i Gustaf Adolfs tjänst och år 1612 afreste till sitt hemland såsom dennes sändebud, förde därvid titeln K. M:ts till Sverige hofråd och bibehöll den sedan allt framgent[2]. I augusti 1614 förlänades värdigheten åt ännu en nederländare, Jan Rutgers, hvars vid beställningens uppgörande afgifna obligation finnes i behåll[3]. Han förbinder sig att gent emot konungen och dennes stater och besittningar iakttaga tillbörlig trohet i alla rådslag och särskildt redligt utföra beskickningar och andra uppdrag, som konungen kan lämna honom[4],

[1] Rådslaget finnes dels bland *Rådslag, RA*, dels i *RR*. Jfr *Reg. öfver rådslag*, s. 174.

[2] Instr. $^{6}/_{6}$ 1612, $^{31}/_{6}$ 1613, $^{28}/_{7}$ 1614, *Hollandica, RA;* fördraget mellan Sverige och Nederländerna $^{5}/_{4}$ 1614, RYDBERG, *Traktater*, V, s. 230. En enstaka gång förekommer titeln för lifländaren Adam Schraffer (fullm. för fångsbyte på danska gränsen $^{11}/_{7}$ 1612, *Kungl. koncept, RA*); men denne tituleras annars kommissarius eller krigskommissarius (fullm. för ett gränsmöte $^{30}/_{8}$ 1612, *RR*, Suppl.; Instr. för Gabriel Bengtsson, ståthållare på Reval, samt Reinhold Taube och Adam Schraffer, kommissarier, rörande förhållandena i Lifland, $^{18}/_{10}$ 1612. *Polonica, RA*).

[3] Original med sigill, dat. Narva $^{20}/_{8}$ 1614, *Kanslihandl.*, Eder, *RA*.

[4] »— — — spondeo — — — me. Serræ Reg. M:ti ejusdemque regnis ac ditionibus omnem fidem debitam in consultationibus ac consiliis nec non in legationibus obeundis ac mandatis reliquis cum studio ac fidelitate perficiendis pro virili probaturum».

Digitized by Google

att bevara de hemligheter, honom anförtros, och i allmänhet befordra konungens och hans rikes bästa samt fylla de plikter, som kunna tillkomma en trogen rådsherre[1].

Fraserna om hofrådens allmänna rådsherreplikter i denna obligation äro väl endast en omskrifning af själfva titeln, och reellt ligger tvifvelsutan hufvudvikten på de nya hofrådens åliggande att fullgöra beskickningar, som konungen kan ålägga dem. Titeln har blifvit ett slags honnörsbeteckning för vissa konungens ombud i diplomatiska värf, tydligen afsedd att liksom stärka deras auktoritet. Den synpunkten hade troligen spelat en viss roll, då titeln först på allvar infördes i Sverige under Johan III:s tid[2], men hade 1602 uppgått i behofvet af medhjälpare inom regeringen i allmänhet; nu blef den grundval för hofrådsvärdighetens rekonstruktion. Ej minst betecknande är, att det var utländingar, som erhöllo titeln hofråd. De kunde ej innehafva svenska ämbeten, men de behöfdes i beskickningar, och för deras räkning upptogs därföre denna titel, som hade en viss förnäm klang och vissa traditioner, men ej stadgat sig till något verkligt ämbete.

Möjligen har man vid denna tidpunkt också haft en tanke på hofrådstitelns användning inom Sverige och för svenska herrar. Den förekommer faktiskt vid åtskilliga tillfällen för Johan Skytte, som tjänstgjorde dels i kammaren och dels i hofrätten[3], och uppgifter finnas, att Karl Eriksson (Oxenstierna) och Åke Axelsson (Natt och Dag) likaledes benämnts hofråd[4]. Måhända har verkligen Skytte, som numera ej ville anse sig fast bunden vid kammaren och därföre ogärna torde hafva fört kammarrådstitel[5], erhållit hofråds rang såsom trappsteg till riksrådsvärdigheten[6]. Men sedan han i början af 1617

[1] »— — — atque per omnia consiliarii fidi, candidi ingenuique partes obiturum».

[2] *Centralregeringen 1523—1594*, s. 171 ff.

[3] Memorial $^{29}/_{10}$ 1615, *RR;* till J. Sk. $^{4}/_{11}$ 1616, *Kungl. koncept, RA;* HALLENBERG, I, s. 266 efter Stockholms stads Tänkebok $^{1}/_{7}$ 1615. Jfr anteckn. i *Palmsk. Saml.*, III: 5, s. 337, *U. B.*

[4] *Palmsk. Saml.*, a. st.

[5] Se nedan kap. III.

[6] Såsom bisittare i hofrätten nämnes han i dess domar redan under hösten 1615 bland riksråden. *Svea hofrätts domböcker, RA.*

Digitized by Google

blifvit upphöjd till riksråd[1], förekommer den endast för de utländska diplomaterna i svensk tjänst. Till dessa kom måhända år 1619 Daniel Heinsius, också en holländare, som redan föregående år erhållit titeln svensk historiograf och synes hafva jämte Rutgers tjänstgjort såsom agent i Nederländerna[2].

Under sin vistelse i Sverige 1614—1615 fullbordade konungen hofrättens organisation genom att stadfästa den processordning, som han redan föregående år låtit uppsätta och underställt hofrättens eget uttalande[3], men hvars bekräftelse han uppskjutit till sin återkomst[4]. Den utfärdades den 23 juni 1615, några dagar innan han ånyo afreste till den ryska krigsskådeplatsen[5]. Betydelsefull för regeringens allmänna organisation är i främsta rummet den här införda bestämmelsen, att den, som icke var tillfreds med hofrättens dom, skulle åtnjuta beneficium revisionis, om han genom en böneskrift vände sig till konungen själf[6]. Det i 1614 års fullmakt gjorda förbehållet att bryta skrocksocknar var därmed utveckladt därhän, att konungen själf åter stod som domhafvande i sista hand, ehuru visserligen en hänvändelse till honom tänktes såsom undantag och hofrätten fortfarande skulle döma i konungens namn. Men äfven processordningens bestämmelser om vissa former för hofrättens arbete sträcka sin betydelse utom denna institutions eget område. Den noggranna regleringen af icke blott rättegångsterminerna, utan äfven timmarna för rättens dagliga sammanträden, det uttryckliga stadgandet om röstning, t. o. m. i en bestämd ordning efter bisittarnes plats, och målens afgörande genom majoritetens beslut, ja, hela den anda af detaljreglemente, som genomgick denna processordning med dess edsformulär, dess föreskrifter om förhörens gång, beslutens uppsättande o. s. v., — allt detta var i Sverige något nytt men också något, som

[1] Se nedan.

[2] *Tit. Reg.*, Lat.-Tyskt, 1611—1654, har anteckning om en hofrådsbeställning år 1619 för Daniel Heinsius. Jfr Ax. Ox:s bref $^{24}/_{9}$ 1614, $^{16}/_{9}$ 1618, $^{7}/_{5}$ 1620, $^{9}/_{10}$ 1623, *AOB* I: 2, s. 209, 334, 384, 594 f.

[3] Hofrätten till K. M:t $^{28}/_{6}$ 1614, *Svea hofrätts registr.*

[4] Konungen till »domhafvande» $^{25}/_{7}$ 1614, *RR.* Jfr Posse, s. 44.

[5] Tryckt af Schmedeman, s. 143—163.

[6] Processen, p. 35.

Digitized by Google

kunde hafva sin tillämpning icke mindre inom ett förvaltande ämbetsverk än inom den nya kungliga domstolen. Det var de allmänna formerna för arbetssättet i ett ämbetskollegium, hvilka genomgå alla bildningar af denna art efter franskt-burgundiskt-habsburgskt mönster, men som i Sverige med dess outvecklade förhållanden hitintills aldrig på allvar blifvit genomförda, äfven när man i princip sökt efterbilda kontinentens kollegiala institutioner. Hofrätten blef det första svenska ämbetsverk med fullt reglerad kollegial ordning. Och när denna ordning väl var införd inom ett område, kunde den lätt öfverflyttas på andra.

Det förefaller sannolikt, att denna processordning med dess i detalj utförda arbetsformer blifvit mera direkt påverkad af mönster i utlandet än den vid riksdagen framlagda grundläggande rättegångsstadgan, hvars allmänna bestämmelser ej behöfva förutsätta någon sådan efterbildning. Huruvida man därvid hållit sig till någon viss institution, låter sig dock knappast afgöras. Processordningens reglerande stadganden äro af den art, att de säkerligen återfinnes i en hel mängd af kontinentens kollegiala domstolar.

Innan konungen denna gång afreste till krigsskådeplatsen, besatte han ändtligen skattmästareämbetet, som nu stått ledigt i två år, med riksrådet och fältmarskalken Jesper Matsson Cruus [1]. För den sålunda nyutnämnde skattmästaren samt kammarrådet utfärdades ett memorial öfver de ärenden, som dessa skulle förrätta i konungens frånvaro, och åt den förstnämnde uppdrogs därjämte högsta befälet öfver det i landet kvarvarande krigsfolket [2]. Några andra anstalter vidtogos däremot icke. Drotsen skulle naturligtvis sköta sitt presidentskap i hofrätten, men något bemyndigande om uppsikt öfver de öfriga ämbetsmännen, sådant som gifvits föregående år, fick han icke, och på kanslern var nu ej att räkna, ty denne skulle inom kort följa efter konungen för att biträda vid fredsunderhandlingarna med Ryssland [3]. Han

[1] Fullmakten synes ej vara i behåll, och datum för utnämningen kan därföre ej bestämmas. Han får emellertid titeln i en fullmakt att mönstra adeln i Sverige under kon:s frånvaro, dat. $^{22}/_{6}$ 1615, och var således då utnämnd. *Kungl. koncept, RA.* I *K. Reg.* förekommer hans namn ej under de utgångna brefven förr än den $^{8}/_{7}$.

[2] Fullm. $^{12}/_{6}$, $^{27}/_{6}$ 1615, *RR.*

[3] Kon:s bref $^{27}/_{6}$, $^{11}/_{7}$ 1615, *AOB* II: 1, s. 84.

Digitized by Google

afreste också i slutet af augusti eller början af september till Narva[1] och följde sedan konungen till Finland, där han stannade ännu någon tid efter dennes hemresa i maj, synbarligen mest för att pådrifva truppsändningar och transporter. Först på sommaren återkom han till Sverige.

Lika litet som 1614 eller ännu mindre än då blef sålunda någon verklig interimsregering tillsatt. Konungen fann sig tydligen åter kunna sköta de viktigare ärendena från sitt fältläger och öfverlåta den löpande administrationen åt de höga ämbetsmännen. Skattmästarens utnämning och hans förordnande att äfven utöfva det militära befälet samlade tydligen under kanslerns frånvaro det praktiska regeringsarbetet i än högre grad inom kammaren. Liksom föregående år utgingo emellertid bref dels i riksrådens namn, dels i riksråds och kammarråds gemensamt, men hvilka riksråd som i förra fallet varit utfärdare, veta vi icke, emedan de allra flesta brefven, sådana de nu föreligga i registraturets kopior, sakna underskrifter. Endast vid något enstaka tillfälle kan konstateras, att grefve Magnus och grefve Abraham stått vid sidan af skattmästaren och hans kammarråd inom och utom riksrådet[2].

Utan menliga följder blef icke detta sakernas tillstånd. Då på våren 1616 några riksråd afgåfvo ett betänkande till konungen angående villkoren för fred med Ryssland, funno de sig också böra tillägga en anhållan, att denne ej längre måtte uppskjuta sin återresa till Sverige. De säga sig visserligen hvar i sitt ämbete göra sitt bästa, men måste dock finna, att rikets ärenden till stor del finge ligga oförrättade; de hade att kämpa med en mängd hinder, som endast genom konungens personliga närvaro och hans myndighet kunde undanrödjas[3].

Med konungens återkomst redan innan utgången af samma månad[4] kunde regeringen återtaga sin vanliga gestalt. De första månaderna tillbragtes äfven nu, med undantag för en kort

---

[1] Jfr A. O:s bref till van Dyk $^{26}/_{8}$ och kon:s bref till A. O. $^{18}/_{9}$, *AOB* I: 2, s. 238, II: 1, s. 88.

[2] Så äro namnen utsatta i ett bref af $^{26}/_{9}$. Jfr kallelsen till grefve Abraham $^{4}/_{7}$ att inställa sig i Stockholm. *RR.*

[3] Rådslag $^{5}/_{5}$. *Reg. öfver rådslag*, s. 179.

[4] Enl. Abr. Brahes Tidebok den 24 maj. LOENBOM, *Anecdoter*, III, s. 170.

Digitized by Google

utflykt åt Nyköping och Östergötland[1], i Stockholm, och här hölls i augusti ett rådsmöte, vid hvilket flere viktiga in- och utrikespolitiska frågor förekommo. Bl. a. öfverlade rådet om möjligheterna att öka rikets krigsmakt och tillgångarna för dess underhåll[2]. Måhända kan man med dessa öfverläggningar sammanställa ett par af kanslern uppsatta öfverslag öfver krigsmaktens lämpliga fredsstyrka och de normala utgifterna för dess underhåll äfvensom för öfriga rikets behof samt öfver de däremot svarande disponibla inkomsterna[3]. Förslagen, som sakna datum, kunna vara uppgjorda antingen såsom basis för propositionen till rådet eller efter rådslaget för att belysa den militärisk-finansiella ställningen i sin helhet. I hvarje fall höra de till något af åren 1615 och 1616. De äro de första hittills kända sammanfattande beräkningarna af statsstyrelsens behof och tillgångar och röja i sin mån den fortskridande utvecklingen mot fast ordning och planmässig beräkning i styrelsens ledning.

I oktober bröt konungen upp från Stockholm och började en rundresa, som blef både långvarig och långt utsträckt. Denna gång vände han sig till Götalandskapen. Färden gick öfver Nyköping till Kalmar, och november och december tillbragtes i Småland och på Öland; från Jönköping tog han sedan återvägen öfver Skara, dröjde 6 veckor i Örebro, där riksdag hölls, och återkom först i mars 1617 till Stockholm[4]. Den svenske konungens nedärfda plikt att med egna ögon se de olika landsdelarnas behof och hans förmåga att i egen person regera hela sitt rike från hvilken plats som hälst bibehåller sig sålunda i hela sin friskhet, allt under det ämbeten och ämbetsverk växa upp i Stockholm.

I samband med riksdagen och såsom förberedelse till densamma hölls ett rådsmöte, hvarvid bl. a. förekom en komplettering af riksrådet i stor skala, en komplettering, som redan för länge sedan befunnits behöflig. Ej mindre än sju herrar torde hafva blifvit inkallade i rådet. Nu liksom 1613 hade konungen

---

[1] Brefven i *RR* äro dat. Stockholm $^{1}/_{6}$—$^{24}/_{6}$, $^{16}/_{7}$—$^{10}/_{10}$, Nyköping $^{30}/_{6}$—$^{3}/_{7}$, Bråborg $^{6}/_{7}$.

[2] Rådslaget $^{12}/_{8}$ 1616, *Reg. öfver rådslag*, s. 180.

[3] Tryckta *AOB* I: 1, s. 366—369, 442 ff.

[4] Dateringarna i *RR*.

Digitized by Google

hemställt till de gamla riksråden att föreslå de personer, som kunde vara lämpliga att upptagas till deras medbröder, och denna gång är det också säkert, att ett sådant förslag hade afgifvits. Under medeltiden hade det varit ett af de starkaste uttrycken för aristokratiens maktställning, att rådet tillskansade sig makt att själf medverka vid nya rådsherrars upptagande (Kristofers handfästning och Kalmar recess), och när samma anspråk framställdes 1594 (förslaget till adelsprivilegier), hade det åter karaktären af maktmedel för det självmedvetna riksrådet. Nu kunde konungen självmant öfverlämna åt rådet att föreslå nya medbröder, och han kunde äfven stadfästa dess förslag, utan att därvid någon antydan till en täflan om makten kom till synes. Det är ett af de många bevisen för det harmoniska samarbete, i hvilket konungadöme och aristokrati nu förenat sig efter den gångna tidens hårda slitningar.

Berättelser, som hafva alla kriterier att vara sanna, tala om vissa former för konungens och rådets öfverläggningar vid mötet, hvilka röja samma växande personliga förtroende. Det heter, att riksråden voro tillsammans hos K. M:t för att öfverlägga om åtskilliga ärenden, särskildt de nya rådsutnämningarna [1], och en af de nyutnämnde, Johan Skytte, förtäljer, att hans upptagande i rådet försiggått följande dag i ett sammanträde, där konungen själf presiderade och höll hälsningstalet [2]. Något sådant känna vi icke från föregående tid. Att konungen personligen och muntligen förut kunnat rådföra sig med både en och flere rådsherrar, faller af sig själf, men att han presiderat vid själfva rådets sammanträde in corpore och, såsom det synes, ledt öfverläggningarna, därpå är intet exempel bevaradt. Om än den skriftliga propositionen med skriftligt svar af rådet ingalunda var öfvergifven — ett rådslag af 23 jan., 4 dagar tidigare än det refererade sammanträdet, är affattadt på vanligt sätt —, så börjar dock denna form för rådets arbete uppblandas med en ny: muntlig öfverläggning under konungens ledning.

Ännu tydligare framträder denna blandning mellan de gamla och de nya formerna i de underrättelser, som föreligga från föl-

[1] WIDEKINDI, s. 365.

[2] Afskrift af J. Sk:s dagbok öfver riksdagen bland *Riksdagsacta, RA.* Han uppger här, att han intogs i rådet $^{28}/_{1}$. Jfr NORDVALL, *Rådslängd*, s. 184.

Digitized by Google

jande rådssammanträden i maj och juni 1617 i Stockholm. Rådet har afgifvit skriftliga rådslag i samma form som förut, men de äro försedda med korta ingresser, som omnämna, att konungen i egen person framlagt sina propositioner. I ett fall omtalas direkt, att detta skett muntligen vid sammanträde i »rådkammaren», det rum på slottet, som rådet vanligen använde vid sina öfverläggningar, och i det andra får säkert samma slutsats dragas däraf, att konungen säges hafva i egen person framlagt frågorna vid flere sammanträden. I senare fallet slutar t. o. m. ingressen med att angifva det följande rådslaget såsom innehållande hvad *konungen* resolverat och beslutit efter rådets betänkande[1]. Enligt denna formulering uttrycker rådslaget sålunda resultatet af konungens och rådets gemensamma öfverläggningar såsom ett af konungen fattadt beslut, hvari rådet genom sina underskrifter instämt[2]. På samma sätt omtalas rådssammanträdet och beslutet i några anteckningar, som nedskrifvits af en bland deltagarne, Abraham Brahe[3]. Här hafva vi således ett öfverläggande råd, samladt omkring konungen, och ett gemensamt beslut som resultat af de gemensamma förhandlingarna.

På hösten 1617 fick Gustaf Adolfs konungavärdighet den slutliga bekräftelse, som i tidens uppfattning ännu spelade en viss roll: kröningen. De fem höga riksämbetsmännen buro vid högtiden regalierna; det var första gången som de alla officierade vid ett sådant tillfälle. Samtliga närvarande riksråd aflade efter kröningen förnyad ed. Man återgick därvid till det formulär, som sammanarbetats vid Karl IX:s kröning, med dess något arkaiserande anslutning till landslagen[4]. Att därvid ej heller för-

---

[1] Rådslag juni samt maj—juli (?) 1617, *Reg. öfver rådslag*, s. 183 f. I rådslaget af $^{18}/_{6}$ åter heter det, att »de gode herrar — — — efter vidlöftig diskurs uti H. K. M:ts närvaru och åhöran *på H. K. M:ts nådige förbättring* resolverat som följer». *Rådslag, RA.*

[2] a. a., s. 185.

[3] Abraham Brahes Tidebok $^{17}/_{6}$: »Var kon. och allt riksens råd i rådkammaren till råds om hertigens af Kurland sak, och gjordes därom beslut andra dagen. Derefter ock om Farensbacks sak.» $^{1}/_{7}$: »Satt konungen med allt rikesens råd i rådkammaren allt intill klockan före eftermiddagen. Blef det brefvet om det Polenska kriget af de riksens råd underskrifvet.» LOENBOM, *Anecdoter*, III, s. 173.

[4] STIERNMAN, *Riksdagar*, I, s. 727; jfr ofvan, s. 25.

Digitized by Google

bindelsen till tjänst i rikets ämbeten och värf upptogs ur 1612 års obligation, berodde väl endast därpå, att denna skyldighet nu ansågs själffallen.

De fyra åren 1617—1620 utgöra en period af ovanligt lugn i Gustaf Adolfs historia. Om man undantager hans jämförelsevis korta resor till Tyskland 1618 och 1620, behöfde han under dessa år icke lämna sitt rike, utan kunde oafbrutet personligen leda dess styrelse. Under hans frånvaro 1618, som endast varade en månad, utgingo några bref i kanslerns samt i riksråds eller riksråds och kammarråds namn, ungefär på samma sätt som skett 1614, men några särskilda fullmakter eller instruktioner hade icke blifvit utfärdade. Under den senare resan, 1620, synes ej ens denna primitiva interimsregering hafva ifrågakommit. Riksregistraturet har efter konungens afresa i slutet af april den anteckningen, att i maj månad inga bref utgått vare sig af K. M:t eller riksens råd, èmedan konungen var i Tyskland, och först efter hans återkomst till Sverige börjar serien åter med juli månad[1].

De fyra fredsåren medföra icke någon förändring i konungens personliga ställning till régeringen. Fortfarande liksom under den tid, han förut tillbragt hemma i Sverige, älskar han att regera på rörlig fot. Under början af 1618 finna vi honom i Götaland, i Jönköping, Alingsås, Lidköping, i midten af febr. kommer han upp till Ulfsund och Svartsjö, gör i mars ett par korta besök i Stockholm, men reser sedan ned till Vadstena; sex veckor från början af april till midten af maj tillbringas i Stockholm, i slutet af maj är han åter i Östergötland, och först vid midten af juni återvänder han till Stockholm för att träffa förberedelser till den tyska resan. Från Tyskland ställer han kosan till Kalmar och fortsätter sedan öfver Norrköping och Nyköping till Stockholm, stannar där i något mer än två månader, till den 11 nov., men beger sig sedan på en af dessa rundresor i Bergslagen, som vi känna från föregående år, och tar återvägen öfver Ulfsund och Eskilstuna till Nyköping, där tydligen jul och nyår firades. De följande åren gifva i allt väsentligt samma bild. I Stockholm tillbringar konungen under 1619 månaderna maj—juli samt tiden från slutet af oktober,

[1] *RR* 1618 och 1620; jfr HALLENBERG, IV, s. 887—893.

Digitized by Google

under 1620 januari månad, några dagar i april, juli—midten af september, sista veckan af oktober samt november och december, med undantag för en veckas utflykt öfver Telje till Västerås [1]. Gustaf Adolf fortfor alltså att utöfva sin kungliga myndighet äfven alldeles skild från centrala riksämbeten och ämbetsverk.

I konungens förhållande till rådet rotfästa sig så till vida de nya formerna, att konungen numera regelbundet gör sina framställningar i egen person. Detta omtalas vid samtliga rådsmöten under ifrågavarande tid: i Stockholm maj 1618, i Linköping jan. 1619 samt juli 1619, mars och juli 1620 åter i Stockholm [2]. Karaktären af de rådslag, som föreligga såsom resultat af dessa möten, är däremot icke fullt tydlig. Ingressen till 1618 års rådslag förmäler, att det innehåller hvad som i hvarje ärende blef med samtliga riksrådens betänkande och samtycke resolveradt, men denna formulering lämnar öppet, huruvida konungen eller rådet är den resolverande. Det senare förefaller emellertid i detta fall sannolikare [3]. Vid januarisammanträdet 1619 talas åter endast allmänt om hvad som blef för godt funnet och beslutet, hvaremot rådslaget från juli månad samma år tydligt angifves såsom uttryck för rådets mening. De två rådslagen af mars 1620 ha en rubrik, hvari det heter, att det af konungen blifvit godt funnet och beslutet, och samma uttryck återkommer äfven i rubriken för det följande, från juli 1620, men själfva texten är i förra fallet bestämdt hållen i rådets namn [4] och i senare fallet stiliserad så, att båda tolkningarna blifva möjliga [5]. Först från mars 1621 hafva vi ett rådslag, som uttryckligen säges utgöra ett beslut af konungen, fattadt med rådets råd [6]. I detta stycke torde sålunda icke de nya formerna hafva segrat öfver de gamla. Konungen öfverlägger personligen

[1] Efter dateringarna i *RR*.

[2] *Reg. öfver rådslag*, s. 185—189.

[3] Rådslaget är deladt på två afdelningar, afgifna på propositioner af 12 och 19 maj, och den senare har underrubriken: »Oppå K. M:ts efterskrifne propositioner, gjorde till riksens råd den 19 maj 1618 — — —, är detta *riksens råds* underdånige betänkiande.» *Rådslag, RA*.

[4] »— — — hafve de [riksens råd] häroppå efter noga betänkiande gifvit efterföljande råd».

[5] »Oppå desse förskrefne punkter blef resolveradt som följer».

[6] *Reg. öfver rådslag*, s. 190.

Digitized by Google

med sina riksråd, men öfverläggningen resulterar icke alltid i ett formligt beslut af honom själf med rådets tillstyrkan, utan ibland också i den skriftliga sammanfattning af rådets egen mening, som hitintills innehållits i rådslagen. I sak blef skillnaden säkerligen icke stor, ty äfven de rådslag, som rådet afgaf i sitt eget namn, böra under konungens personliga påverkan hafva blifvit uttryck för hvad han och rådet gemensamt funnit lämpligt.

Ämbetsorganisationens principer tillämpades med allt större bestämdhet och i allt större utsträckning. I provinsförvaltningen befästes och reglerades ståthållareämbetets ställning genom en rad af instruktioner, utfärdade dels för enskilda ståthållare, dels för alla gemensamt [1]. Inom den centrala regeringen blefvo två af de fem höga ämbetena, marskens och amiralens, lediga genom Jöran Gyllenstiernas och Axel Rynings död, enligt gängse uppgifter respektive år 1618 och 1620; de besattes på nytt, amiralens år 1620 med Carl Carlsson Gyllenhielm [2], marskens sannolikt samma år med Jakob de la Gardie [3]. Viktigare är, att de organiserande grundsatserna nu också göra sig allt starkare gällande både i kansliet och i kammaren.

För det förra hade rikskanslern redan 1612 uppgjort en arbetsordning, och under något af de närmaste åren hade följt en ny, fastställd af konungen själf [4]. Ur principiell synpunkt erbjuda dessa aktstycken dock icke något nytt af betydenhet annat än så till vida som äfven sträfvandet att reglera kansliets arbete i och för sig kan sägas vara ett af uttrycken för de allmänna organisatoriska tendenserna hos Gustaf Adolfs begynnande regering. Redan år 1618 tillkom emellertid en tredje förordning om kansliet, åter uppgjord och påbjuden af kanslern, och denna arbetsordning är i en viktig punkt annorlunda uppsatt än de föregående. Förut hade man direkt fördelat ärendena på de personer, som i kansliet funnos att tillgå, så att det hela fått en rent personlig och tillfällig prägel [5]. Den nya kansliord-

[1] Tryckta bland *Instr. L. R.*, s. 93—167.

[2] Abr. Brahes Tidebok, LOENBOM, *Anecdoter*, III, s. 208.

[3] NORDVALL, *Riksrådets centralisation*, s. 12.

[4] *Instr. C. F.*, s. 295—299. Om dateringen af den senare ordningen se nedan, kap. II.

[5] »Skall Andreas Bureus hafve att beställe» — -- —; »skall Jonas Bureus hafve att beställe — — --» o. s. v.

Digitized by Google

ningen åter framträder såsom en systematisk reglering af ärendena under vissa poster, till hvilka först efteråt den tillgängliga personalen applicerats. I spetsen står kanslern med en handskrifvare, och därpå följer en rad af sekreterareposter, hvar med sitt fasta arbetsområde [1]. För dessa poster äro innehafvare sedan antecknade i brädden af handlingen. Här har sålunda den personliga och tillfälliga prägeln trädt tillbaka, och förordningen ger intrycket af ett försök att fördela kansliets arbetsmaterial efter objektiva grunder på fasta befattningar, som kunna äga bestånd, äfven om personerna växla. Att faktiskt en hänsyn till den befintliga personalen kan hafva legat bakom, förtar ej detta intryck. Men en sådan fördelning på fasta befattningar är detsamma som en begynnelse till fasta sekreterareämbeten, till ämbetsprincipens seger äfven inom kansliet.

Axel Oxenstiernas kansliordning af 1618 ersattes redan två år senare af en ny, som underskrefs af konungen själf, och här refererar sig åter indelningen direkt till sekreterarne personligen [2]. I sak äro dock endast obetydliga ändringar gjorda. Det är tydligt, att den faktiska utvecklingen mot fasta ämbeten inom kansliet fortgår, om äfven principen ej ännu kan hålla sig alldeles obestridd.

Så mycket obestridligare blef samma princips seger inom kammaren. I oktober 1618, alldeles samtidigt med Axel Oxenstiernas nyss anförda kansliordning, uppsattes en utförlig kammarordning, som visserligen aldrig skall hafva blifvit formligen stadfästad af konungen, men som dock blef rättesnöre för kammarens arbete [3].

Enskildheterna i denna kammarordning höra naturligen till kammarens historia, men vissa grunddrag äro betydelsefulla nog för att sätta märke äfven i den centrala organisationens allmänna utveckling. Här konstitueras fullt otvetydigt riksens räkne-

---

[1] »Cansleren — — — En hans handskrifver — — — En sekreterere, som hafver riksens arkivum under händer — — — En sekreterer, som ställer och under händer hafver — — —» etc. *Instr. C. F.*, s. 300.

[2] »Sekreteraren Peder Månsson skall hafva riksens arkivum — — —». »Sekreteraren Jonas Bureus — — — skall ställa — — —» o. s. v. *Instr. C. F.*, s. 302.

[3] *Instr. C. F.*, s. 26—46. Jfr utg:s förord.

Digitized by Google

kammare såsom administrativt kollektivbegrepp, ett ämbetsverk[1]; den envist kvardröjande bismaken af termen »räknekammarens» ursprungliga, rent lokala betydelse är med allo öfvervunnen. Detta ämbetsverk är lika otvetydigt organiseradt såsom kollegium; det heter uttryckligen, att skattmästare och kammarråd skola styra det i kollegiivis, och kammarordningen ger noggranna bestämmelser om huru ett beslut skall fattas, om formerna för öfverläggning och omröstning och om det antal medlemmar, som fordras för beslutmässighet[2]. Ändtligen regleras äfven i andra afseenden ämbetsverkets arbete med största omsorg och in i detalj: arbetstiden fastslås, förhållandet mellan kammarrådet och dess underordnade af olika grader, kamrerare och kammarskrifvare, afväges, och för så väl alla dessa som för vissa lokala ämbetsmän, hvilka kammarrådet får tillsätta, införas utarbetade edsformulär[3]. Alla dessa drag igenkänna vi från hofrättens organisation. Kammarordningen af 1618 betecknar det andra steget, liksom hofrättens ordinantia och processordning utgjorde det första, till konsekvent genomförande af principen om kollegiala ämbetsverk i den svenska centralregeringen. Denna princip var sålunda nu ändtligen, efter snart ett århundrades famlande försök, fullt acklimatiserad i Sverige. Därmed var faktiskt riktningen af den organisatoriska utvecklingen äfven inom andra styrelsegrenar gifven.

Kammarordningen innehöll emellertid också en punkt, som ingriper i regeringens allmänna ordning. Det heter, att K. M:t haft mycken skada däraf, att hitintills alla bref om tillgifter åt undersåtarne utgått ur kansliet; man åsyftar tydligen sådana medgifvanden i anledning af inkommande klagomål, som rörde kronans ekonomiska rättigheter, eftergift af resterande skatter o. d. I kansliet hade man nämligen icke haft ordentlig kännedom om kronans rätt och intressen i dylika fall. Därföre skulle härefter finnas en kammarsekreterare och två referendarier, hörande till räknekammaren och stående under skattmästarens

[1] »— — hafver K. M:t förordnat och härmed förordnar och insätter riksens räknekammar och den uti detta sinne tillbetror riksens skattmästar, Herr Jesper Matsson, samt efterskrefne fem kammarråd — — —». p. 1, a. a., s. 26

[2] Ingressen och p. 2.

[3] p. 1, 3—6.

Digitized by Google

och kammarrådens myndighet, och dessa skulle hafva att för konungen föredraga alla sådana klagomål, som rörde kronans gods och inkomster, donationer, förläningar, jordtvister o. d. af ekonomisk natur, samt uppsätta och expediera de bref, som med anledning däraf skulle utgå. Och ej nog härmed. *Alla* befallningar angående rikets räntor, alltså äfven konungens bref, borde härefter uppsättas af denna kammarens personal och utgå genom kammaren, på det man där alltid måtte hafva kännedom om hvad som på detta område skedde[1].

Dessa bestämmelser genombryta en af grundlinjerna i den hittillsvarande svenska organisationen för regeringsmaktens utöfning. Allt ifrån den tid, då konung Gustaf I började genomföra en fördelning af arbetet bland den skrifvarepersonal, han samlat omkring sig, hade kansliet varit verktyg för den kungliga viljans uttryckande i skriftlig form, tjänstemännen inom kammaren åter fått biträda med det praktiska arbetet för finansernas ledning. Alla kungliga bref hade — enstaka undantagsfall naturligtvis oräknade — blifvit uppsatta af kansliets personal; det var just dess uppgift att förmedla expeditionen af konungens kungörelser och befallningar, oberoende af dessas innehåll. Uppstodo nya ämbeten, skaffade konungen flere och flere medhjälpare i regeringen, så bibehöll dock kansliet sin expedierande ställning för äfven de ärenden, som af dessa medhjälpare handlades; det var och förblef organet för hvarje affattning i skrift af konungens vilja. Den nu anförda punkten i 1618 års kammarordning undantager för första gången en grupp af ärenden från denna expedition genom kansliet, och det en högst betydande grupp, nämligen alla ärenden rörande kronans inkomster samt speciellt ekonomiska medgifvanden åt enskilde, och den öfverlåter dessa ärendens expedition å ett slags kansli inom kammaren själf. Kammaren har alltså, vid sidan af sin praktiskt förvaltande uppgift, också fått den att genom vissa tjänstemän förmedla konungens egna befallningar inom det område, den har att sköta; den har, för att begagna en senare tids terminologi, blifvit departement på samma gång som förvaltande ämbetsverk. Det var en idé af största bärvidd, som därmed infördes i det fortgående organisatoriska arbetet.

[1] p. 7.

Digitized by Google

Huruvida dessa kammarordningens bestämmelser genast kommit till verkställighet, faller sig vanskligt att afgöra. Kammarens registratur för 1619 saknas, hvadan man för detta år ej har några underrättelser om hvilka bref som genom den utgått. För 1620 finnes det däremot i behåll, och nu anträffas verkligen ibland mängden af kammarrådets utgångna skrifvelser också ett växande antal bref i konungens namn. År 1621 fortsättes detta, och registraturet har t. o. m. fått en rubrik, som uttryckligen angifver, att det omfattar de skrifvelser som dels i konungens, dels i kammarrådets namn utgått i räkningekammaren[1]. Å andra sidan äro de kungliga brefven i kammarens registratur under dessa år ej så talrika, som de borde varit, om alla tillgiftsbref och befallningar angående kronans inkomster utgått genom kammaren och i detta registratur upptagits. Därjämte gifva äfven ordningarna för kansliet anledning till tvifvelsmål. Den af 1618, som är samtidig med kammarordningen, saknar de hittills vanliga särskilda posterna för klagomålssakers upptagande och inför endast såsom bihang till en sekreterares ämbetsområde, att han skall upptaga klagomål, »så vida de höra till kansliet»[2]. Här synes man alltså hafva tagit hänsyn till kammarordningens nya bestämmelser och undantagit de i den berörda sakerna från kansliet. I den följande kansliordningen åter, af 1620, äro tvänne referendarier ånyo införda bland kansliets personal med uppgift att handlägga alla klagomål, och bland dessa klagomålssaker nämnas särskildt frågor om tillgifter och hemmansräntor[3], alltså en del af de ärenden, som kammarordningen speciellt förbehållit kammarens sekreterare och referendarier. Detta måste innebära, att kammarordningens föreskrift åtminstone i fråga om detta slag af ärenden blifvit öfvergifven. Därför talar ju äfven den relativa fåtaligheten af kungliga bref i kammarens registratur. Först under följande år framträder

[1] »Registratur oppå alle bref och sedler, som uti H. K. M:ts och kammarråds namn i högb:te H. K. M:ts räkningekammer utgångne äro anno 1621».

[2] »En sekreterare, som ställer och under händer hafver alle privilegier, ständernes i gemen och i synnerhet. — — — Item alla besked på klagomål, som jordeträtor, våld och annat slikt angår, så vidt det till kansliet hörer».

[3] *Instr. C. F.*, s. 305.

Digitized by Google

expeditionens fördelning mellan kammare och kansli något klarare.

Uppslaget till en expedition af konungabref genom kammaren innebar i viss mån en ny princip, men för ögonblicket tedde det sig endast som en detalj i det vidlyftiga reglerande och instruerande arbete, hvilket utmärker den fyraåriga fredsperioden efter Gustaf Adolfs ryska fälttåg. För öfrigt har det visat sig, att detta arbete i stort sedt mindre gick ut på att införa nya principer än att gifva utsträckt tillämpning åt dem, som redan vunnit burskap. Organisationen utvidgar sig till nya ämbeten eller utvecklar sig till noggrannare reglering af de gamla ämbetenas ställning och arbetsformer, utan att det egentligen af de organiserande synes uppfattas såsom något nytt. Den växer fram liksom spontant, utan att man kan finna, att någon bestämd och omfattande plan för det hela blifvit uppgjord.

Dock föreligger från dessa år ett utkast af Axel Oxenstiernas hand, som kan sägas gifva uttryck åt ett slags begynnande sträfvan att i själfva åskådningen sammanfatta de uppväxande förvaltningsorganen till en enhetlig totalbild[1]. Kanslern finner, att en fast stat bör upprättas för rikets utgifter, så att den hittills varande oordningen och förvirringen måtte kunna undanrödjas, och gör från denna synpunkt några betraktelser öfver karaktären af rikets styrelse och dess organ. Allt beror ytterst af konungen, i hvars närvaro alla andra ämbeten och värdigheter hvila. Här erkännes alltså tydligt konungens rätt att, när han så finner för godt, personligen ingripa hvar som hälst, oberoende af bestämda organ. Men, fortsätter kanslern, då konungen ej förmår personligen uträtta allt, bör dock en viss förordning göras för statens vanligen förefallande behof.

Statsstyrelsens hufvuduppgifter fördelar han under två kategorier: regeringen och värnen. Med regeringen menas tydligen rikets civila förvaltning, med värnen krigsväsendet. Organen för den förra äro dels sådana, som hafva uppgifter rörande hela riket, alltså centrala — den generala regeringen — dels sådana, som endast hafva begränsade distrikt under sig — alltså lokala, provinsiella. Till de förra höra i första rummet vissa ämbeten, som af ålder funnits i riket och haft en sär-

[1] Tryckt *AOB* I: 1, s. 452.

Digitized by Google

skild hedersställning, nämligen riksens råd. Deras tjänstgöring är af tre slag. De hafva att utöfva rättskipningen, hvilket sker i hofrätten, de brukas i rådslag och regeringens allmänna värf, hvilket på ett något oklart sätt sammanställes med kansliet[1], och de skola förvalta rikets medel samt öfva uppsikt öfver räntmästare och fogdar, hvilken uppgift utföres af kammaren.

Härmed slutar utkastet, som tydligen är ofullbordadt. De innehåller alltså intet vidare om den lokala och provinsiella förvaltningen och »värnen». Men trots detta och trots den abrupta formen för det nedskrifna är tankegången otvetydig. Den uppväxande organisationen antar för kanslerns blick enhetligheten af ett sammanhängande system, med hofrätten, kansliet och räknekammaren såsom den civila centralregeringens tre organ och det gamla riksrådet arbetande i dessa tre institutioner. Det är en sammanfattning af de resultat, som Gustaf Adolfs första årtionde gifvit för den centrala regeringens organisation, en sammanfattning, utförd af organisationens främste målsman vid konungens sida. Om man får antaga, att det varit rikskanslerens afsikt att i den del af utkastet, som icke kommit till utförande, gruppera anstalterna för »värnen» och dess ledning under de naturliga kategorierna hären och flottan och ställa riksmarsken och riksamiralen i spetsen för dessa, låt vara den förre endast nominellt, så hafva vi i själfva verket redan ramen gifven för de fem kollegierna.

Men väl var denna ram ännu ej starkare sammanfogad än att nya uppslag lätteligen kunde komma att bryta den samma. I hvarje fall var ämbetsorganisationen icke utförd för mer än tvänne kollegier, hofrätten och räknekammaren. I kansliet kämpade själfva ämbetsprincipen för att bryta sig igenom, och rådsherreklassen var icke installerad, de administrativa begynnelserna för flottan hade icke afsevärdt utvecklat sig, och för hären fanns utom marskens målsmanskap på papperet faktiskt ingen annan förvaltningsapparat än den rent militära. Här lågo uppgifter för det nya årtiondet. Öfver dessa höjde sig frågorna om nya former för rådets förbindelser med konungen och om den personliga konungamaktens ställning till de olika centrala ämbetsorganen.

[1] »eller brukes uti rådslag och allmänna regeringen, som är kanzeliet.»

Digitized by Google

Rådsregeringarna och kollegialsystemets fullbordan.
(1621—1632)

Året 1621 inleder i många hänseenden en ny period i Gustaf Adolfs historia. Det nu utbrytande kriget med Polen för Sverige på allvar in i tidehvarfvets stora religiöst-politiska brytning, hvari det snart skulle blifva en af hufvudkämparna. Den väldiga striden blir år för år i allt högre grad den axel, omkring hvilken det svenska samhällets politiska lif vänder sig. Den spänner dess krafter till utomordentliga ansträngningar, militäriska och ekonomiska, den kallar konungen år efter år, slutligen för alltid, bort från riket till krigsskådeplatserna. Det ena som det andra återverkar djupt på den fortgående utvecklingen af regeringens organisation.

Den 7 juli 1621 lämnade konungen Stockholm och begaf sig till flottan vid Elfsnabben, och den 24 anträdde han från Sandhamn färden till Lifland, hvarifrån han först i februari följande år öfver Finland och Norrland återkom till Stockholm[1]. Efter endast fyra månader afreste han i juni 1622 ånyo till Lifland, men denna gång var han i september åter i sin hufvudstad[2]. Därefter följde en ny mellantid af relativt fredslugn, den andra under Gustaf Adolfs regering, till sommaren 1625; under denna lämnade konungen ej Sverige annat än för den korta expeditionen till Danzig sommaren 1623. Men från 1625 blifva fälttågen årliga. Till det första, i Lifland, anträddes färden i juni 1625, och konungen återkom ej till Sverige förrän i slutet af mars 1626, stannade ånyo, liksom 1622, endast till midten af juni, då han afseglade till Preussen, men var liksom nämnda år åter redan på hösten, denna gång i början af november. Äfven de följande preussiska fälttågen blefvo sommarfälttåg. År 1627 afseglade konungen från Elfsnabben redan i början af maj,

[1] HALLENBERG, IV, s. 934, 944, 994. Bref i *RR* dat. Gefle $^{3}/_{2}$, Upsala $^{6}/_{2}$, Stockholm $^{9}/_{2}$ 1622.

[2] Bref i *RR* 1622 dat. Stockholm $^{2}/_{6}$, Sandhamn $^{6}/_{6}$; åter Stockholm $^{18}/_{9}$.

Digitized by Google

och återkom vid midten af oktober till Kalmar, 1628 upprepades det samma, dock att återkomsten nu skedde två veckor senare, 1629 blef fälttåget något kortare: afsegling från Stockholmsskären vid midten af maj, återkomst till Kalmar midten af september. Till fälttåget i Tyskland 1630 ändtligen gick konungen ombord på flottan i början af juni, ehuru öfverfärden under två veckor fördröjdes af motvind[1].

Vid afresan till det första fälttåget i Lifland år 1621 fann Gustaf Adolf nödigt att träffa noggrannare anstalter för regeringen hemma i Sverige, än hvad som skett under danska och ryska krigen. Från flottan vid Elfsnabben utfärdade han den 16 juli instruktion för 9 riksråd, som i hans frånvaro skulle taga ledningen af ärendena hemma[2]. En dylik rådsregering tillsattes äfven följande år, 1622, äfvensom vid krigets nya utbrott 1625 och sedan årligen vid konungens afresa. Den, som förordnats 1630, fortsatte sin verksamhet utan förnyelse af fullmakten intill konungens död.

Så blir under denna period den tillförordnade rådsregeringen en med vissa mellantider regelmässigt återkommande institution. Sammanför man tidrymderna för konungens närvaro i riket å ena sidan, den tid rådsregeringen fungerade å den andra, så befinnes, att de 12 åren 1621—1632 nästan jämnt fördela sig på hvardera sidan. Sammanlagdt har konungen ej tillbragt mer än 6 år och ett par månader i Sverige; under återstoden, 6 år på dessa månader när, har rådet fört styrelsen. Att konungens omedelbara regering i denna utomordentliga utsträckning ersattes genom ett ställföreträdande rådskollegium, måste få viktiga följder för hela rådsinstitutionens utveckling och kunde ej gärna undgå att utöfva sina verkningar äfven på gestaltningen af den organisation, som inom den centrala riksstyrelsen för öfrigt var under uppväxt.

De nio rådsherrar, som år 1621 förordnades i regeringen, voro samtliga män, som genom ämbeten redan förut voro mer eller mindre bundna vid den centrala administrationen och vid

[1] HALLENBERG, V, s. 366, 436 f.; CRONHOLM, II, s. 12, 156, 195, 254, 367, 411, 495, 567, V, s. 268.

[2] Instr., liksom alla de följande, tryckt som inledning till *SRP*, I.

Digitized by Google

Stockholm[1]. Rådsregeringen sammanfattar således i sig det hittills vunna resultatet af konungens sträfvan att införa sina riksråd i fasta centrala ämbeten, och så betydligt är redan detta resultat, att på detta sätt ett manstarkt kollegium kan bildas. Ändock saknas bland de nio dels marsken, som sedan länge befann sig ute i Lifland, dels amiralen och skattmästaren, hvilka nu följde konungen dit. Följande år bildades regeringen efter samma grunder, men medlemsantalet uppgick nu endast till sju, emedan ett par af de föregående år förordnade herrarne blifvit förflyttade från hufvudstaden. Riksamiralen fick denna gång inträda, sedan han fört konungen öfver med flottan, hvaremot kanslern detta år följde sin herre. Skattmästaren afled på hösten utan att hafva återvändt till Sverige, och hans ämbete fick sedan stå obesatt[2].

Emellertid har under juni 1622 en rådsherre, som icke var omnämnd i konungens instruktion, nämligen Nils Stiernsköld, deltagit i ett par sammanträden af regeringen[3]. Häraf synes framgå, att ehuruväl konungen ålagt endast de ofvan nämnda rådsherrarne att sköta styrelsen, äfven andra, som kommit till Stockholm, ansetts kunna sluta sig till dem. Det skulle väl stämma med den riksrådens allmänna själfskrifvenhet för dylika värf, som förut varit häfd. Huruvida sådant inträffat i flere fall, framgår icke af de knapphändiga underrättelserna om dessa båda rådsregeringar[4].

I 1625 års instruktion blef principen uttryckligt uttalad. Denna instruktion föreskref först allmänt, att alla de af riksens råd, som icke följde konungen eller genom särskildt uppdrag voro förhindrade, skulle under hans frånvaro vara samlade i Stockholm för att sköta regeringen, och därefter uppräknas några herrar, som i främsta rummet skulle hafva sig detta ålagdt — åter liksom 1621 och 1622 ämbetsmännen i Stockholm. På samma sätt affattades

---

[1] Se utredningen hos NORDVALL, *Riksrådets centralisation*, s. 39.

[2] a. a., s. 27.

[3] Protokollen $^{14}/_{6}$, $^{19}/_{6}$ 1622, *SRP* I, s. 1, 3.

[4] Af protokoll finnes intet enda för 1621 och för 1622 endast några få från juni månad; i de nu bevarade banden af *RR* saknas alldeles rådsbref under 1621, och de, som finnas för 1622, hafva i *RR* i regel inga underskrifter utsatta.

Digitized by Google

sedan alla de följande instruktionerna, och därmed sammansmälte sålunda de gamla grundsatserna för rådsregeringens bildande med den nya praktiska synpunkten af garanti för att en regering också verkligen skulle komma till stånd. Antalet af dem, som på grund af ämbetsställning i Stockholm kunde särskildt namngifvas såsom regeringsherrar, steg 1626 åter till 10, hvarvid numera äfven kansliet kunde bidraga med tvenne, sedan konungen beslutit att här använda kollegiater af riksråds rang och vid sin afresa utnämnt riksråden Per Baner och Karl Oxenstierna till kansliråd[1], 1627 gick antalet ned till 8, 1628 var det 11, 1629 och 1630 det samma som 1626 eller 10.

Att dessa herrar också faktiskt kommo att utgöra regeringens hufvudkontingent, faller af sig själf. Dock saknas icke exempel på att andra verkligen trädt in i rådskollegiet. Filip Scheiding, som endast nämndes 1621 och 1626, har deltagit i sammanträden äfven i maj och juni 1627, aug., okt. och nov. 1628, april och juni 1629; Carl Carlsson Gyllenhjelm, hvars namn endast förekommer 1622 och 1630, infinner sig i rådet enstaka gånger 1626 och 1627, tjänstgör tämligen regelmässigt under augusti och september 1628 samt juni och följande månader 1629; Claes Fleming, hvilken tydligen på grund af sina skyldigheter som amiral icke kunde upptagas bland regeringsherrarne förrän 1630, har dock under mellantiderna mellan sina expeditioner varit närvarande i rådet vid flere tillfällen under åren 1626—1629 o. s. v.[2] Bestämmelsen om samtliga riksråds deltagande blef således icke alldeles utan betydelse.

Rådsregeringens allmänna uppgift att sköta de löpande ärendena i konungens stad och ställe blef af instruktionerna dels begränsad genom att konungen förbehöll sig själf vissa angelägenheter, dels i viktigare punkter närmare utvecklad.

Det förra skedde i samtliga instruktioner med utrikespolitiska frågor. Komme i konungens frånvaro några sändebud från främmande länder, skulle rådet å dennes vägnar gifva audiens, och anländande bref skulle det likaledes mottaga, men i båda fallen endast för att meddela, att svar skulle gifvas af konungen

[1] Memorial för P. B. och K. O. 20/6 1626, *Instr. C. F.*, s. 319.

[2] Se sammanställningen under rubriken Riksråd i registret till *SRP* I och II.

Digitized by Google

själf. Ville främlingarne själfva uppsöka denne, skulle det stå dem fritt. År 1621 förbehöll sig konungen också, att alla ansökningar om revision af hofrättens domar skulle anstå till hans återkomst; klagomålssaker däremot kunde antingen hänvisas till vederbörande ämbetsverk eller ståthållare eller af regeringen jämte kammarrådet afgöras, och i hofrättens ordinarie lagskipning borde regeringsherrarne, om några svåra mål förekomme, med råd och dåd assistera. Redan samma dag som 1621 års instruktion är daterad uppdrog dock konungen åt rådet att i hans ställe upptaga till revision ett par mål, som dragits under honom från hofrätten[1]. I den följande instruktionen af 1622 har denna punkt utgått, och den återkommer ej heller i den nya serie, som begynner med 1625, men ännu ser det ut, som om rådet behöft särskildt kungligt bemyndigande för hvarje fall för att verkställa revision[2]. Först i 1630 års instruktion uppdrog konungen uttryckligen och såsom regel åt rådsregeringen att upptaga och afdöma alla revisionssaker, som i laga ordning blifvit andragna. Andra undantag i riksrådets allmänna regeringsmyndighet föreskrefvos icke, men att konungen från sitt fältläger skulle icke blott öfvervaka det hela, utan också kunna ingripa i hvilka enskildheter som helst, var en tyst förutsättning, och hvad som uttryckligen uttalades först i 1629 års instruktion, nämligen att rådet skulle inhämta konungens resolution, om några oväntade eller svåra frågor förefölle, hade naturligtvis redan förut varit underförstådt[3]. Särskildt synes rådet hafva saknat myndighet att tillsätta (högre) ämbetsmän. År 1632, då konungens frånvaro blifvit längre än någonsin förut och storpolitiken mer än någonsin måste upptaga hans krafter samt tränga enskildheterna af Sveriges inre styrelse i skuggan, fram-

[1] Till riksens råd $^{16}/_{7}$ 1621, *RR*.

[2] Se rådsprotok. $^{18}/_{6}$ 1622, $^{15}/_{9}$ 1627, *SRP* I, s. 2, 51. Den $^{27}/_{6}$ 1625 afgår ett kungligt bref till rådet att revidera några mål *RR*, och i juli 1625 skrifver rådet till K. M:t om huru långt det kommit i de åt det samma uppdragna revisionssakerna, *RR*, fol. 376. I 1625 års instr. talas om att rådet kan uppbryta sådana bref, som angå rättegångar, men huru sedan skulle förfaras, är icke föreskrifvet.

[3] *SRP* I, s. XLI f. Den 1622 meddelade föreskriften, att rådet skulle avisera, på det konungen måtte kunna »sine saker därhän dirigera» (a. a., s. VIII) syftar troligen närmast på utrikes-politiska förhållanden.

Digitized by Google

höll rådet nödvändigheten af att det erhölle denna myndighet [1], men det är icke bekant, om konungen därom afgaf någon resolution.

De positiva föreskrifterna i rådets instruktioner rörde naturligtvis i allmänhet upprätthållandet af tillbörlig ordning bland styrelsens olika organ samt en mängd enskildheter om finansiella och militäriska anstalter. Ur organisatorisk synpunkt påkalla dessa punkter icke någon uppmärksamhet.

Om formerna för rådsregeringens arbete äro underrättelserna till en början mycket knappa. Först i 1622 års instruktion talas uttryckligt om sammanträden, men konungen föreskrifver endast, att regeringsherrarne skulle samlas, när så behöfdes; någon regelmässighet kom sålunda ännu icke i fråga. År 1625 hade man kommit längre; nu hette det, att samtliga i regeringen förordnade riksråd skulle i regel samlas två dagar i veckan, måndag och torsdag, på bestämda timmar, och för öfrigt extra ordinem, så ofta behof gjordes, och denna bestämmelse stod sedan kvar i alla följande instruktioner [2]. Därtill fogades också en annan, som afsåg att bereda möjlighet till kontroll öfver det sätt, hvarpå rådsregeringen fyllde sina åliggande: öfver förhandlingarna vid sammanträdena skulle föras protokoll, och de utgångna brefven skulle bevaras i registratur.

Protokoll hade förekommit redan förut [3], ehuru man icke kan afgöra, om sådana förts för alla sammanträden; endast några få för år 1622 äro bevarade. Huru 1625 års föreskrift satts i verket, är icke heller kändt, emedan samtliga protokoll från detta år likaledes gått förlorade. Först med 1626 begynner en serie, som ser ut att vara någorlunda fullständig. Den ger vid handen, att sammanträden hållits tämligen regelbundet, såsom instruktionerna bestämde, och längre fram också ofta nog extra ordinem.

Deltagandet i dessa sammanträden var däremot ingalunda så mangrant, som konungen också föreskrifvit. Att samtliga de i regeringen förordnade rådsherrarne inställde sig, var ett

[1] Rådet till kanslern 6/5 1632, *RR*; jfr *SRP* II, s. 167.

[2] *SRP* I, s. VII, XII o. s. v. År 1629 ändrade dock rådet själft vid sitt första sammanträde dagarna till tisdag och fredag. *SRP* I, s. 133.

[3] Jfr ofvan s. 130, not 3.

Digitized by Google

sällsynt undantag[1], och sammanträden med tre eller fyra deltagare förekomma ofta nog[2]. Det kunde ju delvis bero på att samtliga de i regeringen förordnade rådsherrarne också hade ämbeten att sköta, men säkerligen har också ren tröghet eller försumlighet understundom gjort sig gällande. År 1629 bestämde rådet självt vid sitt första sammanträde efter konungens afresa, att hvar och en, som ej infann sig till sammanträdena, skulle antecknas och laga förfall anmälas samt att, om någon reste bort, det skulle i protokollet införas, af hvilket skäl detta skedde[3]. Detta iakttogs dock endast någon enstaka gång[4], och någon väsentlig ökning af antalet deltagare förmärkes icke. I hvarje fall ansågs icke något visst antal erforderligt för beslutsmässighet, ehuruväl man ibland kunde uppskjuta behandlingen af viktigare frågor, om allt för få voro närvarande.

Någon gång hände det, att jämte riksråden äfven ett eller annat kammarråd, som icke tillhörde rådet, inkallades och deltog i sammanträdet[5], och vid behandlingen af rättegångssaker kunde äfven assessorer i hofrätten på detta sätt adjungeras[6]. I stor skala ägde en sådan adjunktion rum vid rättegången mot Rhengrefven 1630—1631[7]. Men den formlösa samregering af riksråd och kammarråd, som varit regel under föregående årtionde, förekom ej vidare; riksrådsregeringen höjde sig nu otvetydigt såsom öfverordnad och styrande myndighet öfver kammarrådet liksom öfver andra ämbetsmän. För vederbörlig samverkan och vederbörlig sakkunskap i regeringen var likväl sörjdt därigenom, att assessorer i ämbetsverken också hade plats i rådet. För öfrigt saknas ej heller exempel på att provinsiella ämbetsmän, ståthållare och biskopar, på samma sätt kallats att deltaga i öfverläggningarna, när föreliggande frågors art därtill föranledt[8].

---

[1] Exempel på ett sådant sammanträde $^{15}/_{5}$ 1628, *SRP* I, s. 69.

[2] T. ex. $^{30}/_{1}$ 1626, sept., okt. 1626, aug.—okt. 1627, sept. 1629. D. $^{15}/_{9}$ 1629 »vore allenast Herr Johan Skytte och Herr Peder Banér i rådskammaren församblade».

[3] *SRP* I, s. 133.

[4] T. ex. $^{3}/_{6}$ 1629.

[5] $^{16}/_{8}$, $^{15}/_{9}$, $^{15}/_{10}$ 1627, $^{30}/_{7}$, $^{31}/_{7}$, $^{11}/_{8}$ 1628, $^{26}/_{6}$ 1629.

[6] $^{18}/_{8}$ 1629; jfr $^{12}/_{8}$, $^{28}/_{8}$.

[7] *SRP* II, s. 259 ff.

[8] $^{16}/_{8}$ 1627, $^{26}/_{10}$ 1632, $^{10}/_{11}$ ff. 1632.

Digitized by Google

Sammanträdena skulle enligt instruktionen af 1625 och följande år hållas i rådskammaren på slottet, och detta blef äfven regel. Någon gång, och efter ingången af 1631 ej sällan, samlades man dock annorstädes, i kansliet[1] eller räknekammaren[2] eller t. o. m. i enskilda rådsherrars hus[3]. I synnerhet blef det, sedan Pfalzgrefven Johan Kasimir öfvertagit kammarens ledning, rätt vanligt, att rådsherrarne sammanträdde hos honom, då finansiella ärenden eller militära — som också åt honom blifvit anbefallda — skulle handläggas[4]. Det var alltså ett slags form för samverkan mellan rådsregeringen och den ledande finansiella (och militära) ämbetsmyndigheten.

Vare sig sammanträdena höllos i den ordinarie lokalen eller icke, torde de hafva försiggått i tämligen outbildade former. Någon ordförande nämnes icke. Först efter Gustaf Adolfs död och sedan man börjat öfverlägga om det af kanslern hemsända förslaget till regeringsform omtalas i protokollet en diskussion om hvilken som skulle föra ordet i rådet. Till en början synes man hafva enats därom, att hvarje kollegii företrädare föredrog sitt ämbetsverks ärenden, och att när någon skulle tala å hela rådets vägnar detta borde tillkomma drotsen (såsom rikets främste ämbetsman) eller hans ställföreträdare; särskildt anmärktes vid detta tillfälle, att kanslern icke borde föredraga annat än hvad som hörde under kansliets administration. Men några månader senare visar det sig, att tjänstförrättande kanslern Per Baner dock i regel fått föra ordet, och hans anhållan att därifrån blifva befriad möter nu icke någon anklang[5]. Sannolikt hade denne äfven förut ledt ärendernas föredragning, såsom med hänsyn till kansliets traditionella ställning af allmänt expedierande organ naturligast varit. Någon ordförande i annan mening behöfde man knappast annat än vid extraordinära tillfällen, då rådet gaf audiens eller annars skulle företrädas in corpore. Vid besluten omtalas aldrig votering i egentlig mening, och allt tyder därpå, att sådan ej heller förekommit, utan

---

1 10/12 1628, 26/7, 5/8 1630, 16/1 1632 o. s. v.
2 20/6 1626, 26/1 1631, 17/1, 16/4, 5/8 1632 o. s. v.
3 2/2 1631 (Gabriel Gustafssons hus) 26/3—30/3 1633 (P. Baners logemente).
4 16/4, 5/8, 6/8, 4/9, 29/10, 26/11, 7/12 1632.
5 Prot. 11/4, 14/6 1633, *SRP* III, s. 97, 122 ff.

Digitized by Google

det ansetts såsom regel, att samtliga rådsherrar skulle ena sig om beslutet. Endast undantagsvis bevarar protokollet en bestämd gensaga af någon enskild rådsledamot emot de öfrigas resolution, och endast i mycket viktiga fall afgifvas utförliga yttranden af de närvarande man för man [1]. Votering med sedlar nämnes icke annat än vid val [2].

Samarbetet mellan de i regeringen förordnade rådsherrarne har sålunda på det hela taget försiggått tämligen fritt, och endast med starka jämkningar tillämpades här de stränga former, som redan under föregående årtionde blifvit bestämda för den kollegiala ämbetsmyndigheten i hofrätt och räkningekammare. Så ofta än rådsregeringen återkom och så många af medlemmarne än ingingo däri det ena året efter det andra, var den dock icke någon fast korporation, utan endast tillfälligt tillsatt, och de stränga reglerna för ämbetsverken hade därföre svårt att här få insteg. Att likväl denna regering måste vinna i sammanhållning och verkningsförmåga, ju oftare uppdraget återkom, ligger i sakens natur, och särskildt måste detta i allt högre grad blifva fallet, då det tyska kriget förlängdes år efter år och konungen allt mera nödgades lämna den svenska regeringen åt sig själf. Denna rådsregeringens växande självständighet under de sista åren af Gustaf Adolfs lefnad bildade den naturliga öfvergången till förmyndarstyrelsens konstituering efter hans död och därmed till en ny utveckling af rådets och hela regeringsmaktens organisation.

Konungens återkomst från fälttågen medförde naturligtvis eo ipso den tillförordnade regeringens upplösning. Därmed trädde rådet tillbaka till sin normala plats inom statsstyrelsen.

Öfverläggningar in corpore förekomma äfven under denna tid endast vid enstaka tillfällen. De bevarade handlingarna visa, att rådsmöten hållits i mars 1622 i Stockholm, i mars 1623 i Västerås, december 1624, november 1626, november

---

[1] $^{10}/_{8}$ 1630, $^{12}/_{3}$, $^{14}/_{4}$, $^{16}/_{4}$, $^{6}/_{12}$, $^{7}/_{12}$ 1632, $^{14}/_{8}$ 1633 *SRP* II, s. 28, 143 ff., 154 ff., 243 ff., III, s. 158 ff.

[2] $^{23}/_{11}$ 1632, $^{11}/_{6}$ 1634, *SRP* II, s. 239, IV, s. 123.

Digitized by Google

1627, december 1628, april och maj 1629 i Stockholm, oktober —november 1629 i Uppsala, maj 1630 i Stockholm[1].

I sammansättningen af dessa möten framträder genast från början ett förhållande, som i viss mån kunnat spåras redan under föregående årtionde, ehuru ej så tydligt som nu. De rådsherrar, som deltaga i mötena och deras förhandlingar, äro till allra största delen män, som hafva ämbeten i Stockholm. År 1622 finner man visserligen en skriftlig kallelse till rådsmöte därstädes, men den är, så vidt källorna gifva vid handen, endast utfärdad till några få herrar, och af dessa innehade åtminstone ett par ämbeten af nyss nämnda slag, ehuru de för tillfället icke befunno sig i hufvudstaden[2]. Det rådslag, som föreligger från detta möte, är också undertecknadt hufvudsakligen af män från ämbetsverken; endast två rådsherrar torde hafva kommit in från landsorten[3]. Följande år, då konungen befann sig i Västerås och beslöt att hit samla rådet till öfverläggning, utgick kallelse till de samma som 1622 och därjämte några andra[4], men dessa andra voro samtliga ämbetsmän i hufvudstaden, och bland de afgifna rådslagens undertecknare är denna kategori åter alldeles öfvervägande[5]. I maj kallade konungen på nytt några riksråd till öfverläggning, denna gång från Telge, men det är ej klart, om något möte kommit till stånd[6]. Däremot hölls säkerligen ett rådsmöte i Strängnäs i november, ehuru det

[1] *Reg. öfver rådslag,* 191—203; *SRP* I, II. Runells anteckning, att 1622 års rådslag afgifvits i maj, måste vara oriktig; jfr kallelsen af $^{9}/_{2}$ 1622, *RR*, med Abr. Brahes Tidebok $^{5}/_{3}$—$^{11}/_{3}$, LOENBOM, *Anecdoter,* III, s. 215.

[2] Kallelse af $^{9}/_{2}$ 1622 till grefve Magnus, Nils Stiernskiöld, Bo Ribbing, Erland Björnsson, Gustaf Stenbock, *RR*. Grefve Magnus var president och Bo Ribbing assessor i hofrätten; Erland Björnsson och Gustaf Stenbock hade förut innehaft sistnämnda post, men torde vid denna tid hafva upphört att tjänstgöra. NORDVALL, *Riksrådets centralisation,* s. 31 f.

[3] Erland Björnsson och Nils Stiernskiöld. Om de öfriga jfr underskrifterna, *Reg. öfver rådslag,* s. 191, med NORDVALLS a. a.

[4] Grefve Abraham, Nils Bielke, Philip Scheiding, Gabriel Bengtsson. *RR* $^{12}/_{2}$ 1623.

[5] De enda, som ej höra dit, äro Erl. Björnsson, Nils Stiernskiöld och de sannolikt just nu utnämnda Lindorm Ribbing och Svante Baner. *Reg. öfver rådslag,* s. 193 f.

[6] Kallelsen, af $^{24}/_{5}$ 1623, i *RR*. Några handlingar från ett sådant möte föreligga icke.

Digitized by Google

där affattade rådslaget numera ej synes vara i behåll [1], och till detta hade konungen från Gripsholm aflåtit ett ovanligt stort antal kallelser. Det berodde åter på mötesplatsen, ty herrarne i ämbetsverken i Stockholm äro fortfarande hufvudkontingenten [2]; för öfrigt var mötet kombineradt med Karl Filips begrafning, och kallelsen gällde lika mycket denna. Till de följande rådsmötena 1626—1630 finner man endast i ett enda fall några kallelsebref, nämligen för mötet i Uppsala okt.—nov. 1629. De öfriga mötena, som samtliga höllos i Stockholm, synas alltså hafva sammanträdt utan sådana anstalter, och deltagarne äro så godt som undantagslöst centrala ämbetsmän [3]. Äfven till mötet i Uppsala kallades och inställde sig för öfrigt endast riksråd af denna kategori [4].

En samtida antecknare, som själf var medlem af riksrådet, har bevarat uppgifter om åtskilliga sammanträden utom de här nämnda [5], och det är mer än möjligt, att än ytterligare sådana kunna hafva förekommit [6]. Intet skäl finnes dock att antaga,

---

[1] Abraham Brahes Tidebok $^{23}/_{11}$, $^{24}/_{11}$ 1623, LOENBOM, *Anecdoter*, III, s. 224.

[2] Kallelsebrefvet $^{14}/_{10}$ 1623, *RR*, enligt anteckning utgånget till 11 uppräknade riksråd, »så ock till alla ståthållarne utöfver Sverige».

[3] Undantag gör enligt underskrifterna och protokollen endast L. Ribbing, som nämnes i protok. $^{28}/_{11}$ 1626 (*SRP* I, s. 33). Om de öfriga, som antecknats i protokollen eller underskrifvit rådslagen 1624—1629, kan jämföras NORDVALL, a. a.

[4] *RR* $^{12}/_{10}$ 1629 till grefve Magnus, grefve Abraham, Carl Carlsson, Claes Horn, Gabriel Gustafsson, Per Baner, Claes Fleming. Närvarande voro äfven Gabriel Bengtsson, Johan Skytte, Johan Sparre, Mattias Soop. Rådsprot. *SRP* I, s. 218, 226; rådslaget, *SKA* I, s. 55. I *RR* 1630 är antecknadt för $^{9}/_{2}$: »Till hvar och en af riksens råd» att komma till Västerås till $^{20}/_{2}$ för att öfverlägga med anledning af Charnacés förbundsförslag, men detta bref gäller tydligen endast de till underhandlingar utsedde fullmäktige. Jfr CRONHOLM, V: 2, 107 ff.

[5] Abraham Brahe i sin Tidebok: $^{6}/_{5}$ 1625, $^{20}/_{3}$ 1628, $^{8}/_{1}$ 1629. Anteckn. för $^{12}/_{11}$ 1626 är väl feldatering för $^{28}/_{11}$; jfr ofvan.

[6] Så äro väl de bref, hvilka upprepade gånger afgingo i svenska riksråds namn till polska rådet under år 1625, uppsatta vid något slags sammanträden. Se *AOB* I: 3, s. 33, 79, 97. I bref till kommissarierna vid Sjöred af $^{12}/_{6}$ 1624 nämner konungen, att han haft öfverläggning med riksråden »så mänge som nu hafve tillstädes varit», och till kanslern skrifver han $^{1}/_{4}$ 1628, att han kommunicerat med några af riksens råd om krigsplaner för året. *AOB* II: 1, s. 250, 398.

Digitized by Google

att rådets sammansättning i dessa fall haft någon annan karaktär än vid de möten, hvilkas handlingar äro i behåll, och det får därföre tvifvelsutan anses såsom fullt konstateradt, att rådets öfverläggningar in corpore numera i regel höllos af dem, som voro ämbetsmän i hufvudstaden.

Så mycket mera anmärkningsvärdt blir det då, att dylika sammanträden i alla händelser fortfarande förekomma så sparsamt. Ehuru en mängd riksråd nu alltid funnos till hands i Stockholm, och ehuru konungen ansåg dessa tillräckliga att konstituera en öfverläggande rådsförsamling, anlitar han ej denna oftare än förut. Ej heller rådsherrarnes införande i de centrala ämbetena har i och för sig medfört någon ständig rådkammare. Det är endast under konungens frånvaro som rådkammaren blir permanent, men ej såsom rådande, utan såsom tillfälligt regerande, och först genom denna anordnings omedelbara sammansmältning med Kristinas förmyndareregering har den ständiga rådkammaren i senare mening uppstått.

Detta innebär naturligtvis icke, att ej konungen äfven vid andra tillfällen än i formliga sammanträden kunde vända sig till de riksråd, som han hade att tillgå i ämbetsverken, när han befann sig i Stockholm, eller som af en eller annan anledning voro i hans närhet, när han lämnat hufvudstaden. Sådant låg i sakens natur och hade själffallet ägt rum långt förut. Men en dylik samverkan mellan konungen och hans rådsherrar så väl som andra hans tjänare, en samverkan i fullkomligt fria former och endast muntligt meningsutbyte, har intet att göra med rådet som korporation, och inga som helst underrättelser äro härom bevarade.

Å andra sidan stadga och utveckla sig vid rådsmötena de omedelbara, personliga öfverläggningarna mellan konung och råd. Genast vid mötet 1622 berättas det uttryckligen, att konungen under flere dagar förhandlade med rådet i rådkammaren, och det samma upprepas äfven vid mötet i Västerås följande år, då rådet församlades i konungens egen kammare på slottet [1], så väl som i Strängnäs vid Karl Filips begrafning. Från 1624 års möte hafva vi t. o. m. ett protokoll öfver sådana

[1] Abr. Brahes Tidebok f. $^{5}/_{3}$, $^{11}/_{3}$ 1622, $^{23}/_{11}$ 1623, LOENBOM, *Anecdoter*, III, s. 215, 224; *Reg. öfver rådslag*, s. 192.

Digitized by Google

förhandlingar mellan konung och råd, innehållande korta anteckningar om de viktigaste yttranden, som förekommit: vi se konungen upprepade gånger taga till ordet, kanslern, Skytte och andra framstående rådsmedlemmar göra sina inlägg[1]. Det är ju möjligt, att sådana protokoll förts redan förut, ehuru de nu ej finnas kvar[2].

Så fortgår det sedan vid alla de rådssammanträden, om hvilka man har någon kännedom. De hållas inför konungen, under hans ledning, och förlöpa till stor del såsom personliga diskussioner mellan honom och rådsherrarne. Från de flesta föreligga protokoll, återgifvande denna diskussion[3], men huruvida det hunnit blifva regel, att sådana alltid skulle föras, kan dock icke afgöras.

Enligt protokollen börjar sammanträdet regelbundet med att konungen själf afgifver sin proposition till de församlade rådsherrarne, men ej så, att han framställer positiva förslag, utan så, att han anger det eller de ämnen, hvarom han begär deras yttrande, och ofta själf lämnar en inledande utredning af skälen för den ena och den andra utvägen[4]. Sekreteraren upptar ibland konungens framställning i första person, och denna har således haft formen af ett tal till de församlade. Därefter börjar öfverläggningen. Den har, åtminstone så långt den återgifves i de kortfattade anteckningarna, alltid med styrka behärskats af konungens öfverlägsna personlighet. Än tar han själf till ordet efter snart sagdt hvarje yttrande från rådskretsen, utvecklande de sidor af den föreliggande frågan, som synas honom ej nog klart uppfattade[5], än låter han till en början rådsherrarne uttala sig, men gör sedan själf en kompletterande sammanfattning[6], och om äfven invändningar mot hans åsikter kunna före-

---

[1] *SRP* I, s. 4—9.

[2] Prot. $^{6}/_{7}$ 1621, *SRP* I, s. 1, är af annan natur; det är fördt inför konungen och rådet såsom domstol.

[3] $^{28}/_{11}$ 1626, $^{4}/_{11}$ 1627, dec. 1628, $^{18}/_{4}$, $^{28}/_{4}$, $^{16}/_{5}$, $^{27}/_{10}$, $^{3}/_{11}$, $^{10}/_{11}$ 1629, $^{4}/_{5}$, $^{29}/_{5}$ 1630; samtliga tryckta i *SRP*.

[4] Se t. ex. protokoll f. $^{4}/_{11}$ 1627, april, maj, $^{27}/_{10}$ 1629, $^{29}/_{5}$ 1630.

[5] Prot. $^{10}/_{12}$ 1624, $^{4}/_{5}$ 1630.

[6] $^{4}/_{11}$ 1627.

Digitized by Google

komma[1], taga de dock, så vidt man kan se, aldrig gestalt af en allvarsam opposition. Då den stora frågan om Sveriges deltagande i det tyska kriget togs upp vid sammanträdet i december 1628, synes konungen hafva uppdragit åt två af de mera framstående rådsherrarne, Skytte och Gabriel Gustafsson, att utveckla skälen för de två möjligheter, som förelågo, nämligen att afvakta kejsarens anfall hemma i Sverige eller att förekomma honom genom att själf ingripa i Tyskland — att nämligen kriget i den ena eller andra af dessa former var oundvikligt, det ställdes på förhand utom all fråga. De båda herrarnes punktvis upptecknade argumentering innebär således icke något slags målsmanskap för olika meningsgrupper inom rådet, utan är endast en form för frågans utredning, naturlig nog för en tid, som ännu rörde sig så mycket i skolastikens disputationsregler[2]. Efter dem har konungen själf tagit till orda, äfven han anordnande skälen för de två motsatta utvägarna punktvis i två grupper efter vederbörlig disputationssed. Det samma upprepas vid de berömda öfverläggningarna i Uppsala under oktober och november 1629, endast med den skillnad, att konungen nu själf börjar med en utförlig framställning af hvad som kan tala för ett försvarskrig i Sverige och mot ett anfallskrig i Tyskland och sedan äfven synes hafva själf utfört den detaljerade argumenteringen för ett motsatt beslut, så att Johan Skytte och Gabriel Gustafsson — som äfven här uppträda mot hvarandra — fått inskränka sig till några få punkter. Detta skedde den 27 okt., och först en vecka senare upptogs frågan ånyo, nu till afgörande. Protokollet förmäler, att argumenta pro et contra blefvo repeterade och ytterligare utförda, men tydligen har intet nytt varit att tillägga och för öfrigt ingen verklig meningsskiljaktighet förefunnits. Några nya argument anföras nämligen icke, utan konungen formulerar ännu en gång sakens kärnpunkt och låter därefter de närvarande skrida till en

[1] Jfr utom rådsprotokollen konungens bref till kanslern $^{1}/_{4}$ 1628, *AOB* II: 1, s. 398, och Abr. Brahes Tidebok $^{28}/_{4}$, $^{24}/_{4}$ 1629, LOENBOM, *Anecdoter*, III, s. 250.

[2] *SRP* I, s. 123 ff. Denna uppfattning är först framlagd af HJÄRNE, *Gustaf Adolf*, s. 109. Den bestyrkes bl. a. af det rådslag, som blef resultatet af öfverläggningen (tryckt *SKA* I, s. 20), och som är afgifvet utan meningsskiljaktighet.

Digitized by Google

votering af samma art, som någon gång förekommer vid rådsregeringens sammanträden, en motiverad sammanfattning af hvars och ens mening. Den utföll så, att samtliga uttalade sig för ett anfallskrig i Tyskland, och så afslutar konungen behandlingen af den högviktiga frågan med ett tal till rådet, hvari han bl. a. förklarar, hvad som varit hans syfte med alla dessa diskussioner. Ingalunda hade han framlagt saken sålunda af det skälet, att han själf varit tveksam; för honom hade det stått fullt klart, att ett bellum offensivum vore bäst, men han hade velat gifva rådsherrarne tillfälle att uttala sig för motsatsen, om de hyllade den meningen. Nu, då alla enat sig om samma åsikt som han, var han också försäkrad om att de icke sedermera skulle väcka någon fråga om han däri haft rätt eller orätt[1].

Dessa ord kunna sägas uttrycka själfva principen för konungens ställning till rådet, och de visa, att denna princip i stort sedt bibehållit sig oförändrad från föregående tider, om äfven formerna för samarbetet delvis blifvit nya. Äfven nu, när konungen personligen öfverlägger med rådet, är det mindre för att efter dess uttalade meningar rätta sina beslut än för att själf leda dessa rikets främsta män till samstämmighet med sig i viktiga frågor, för att försäkra sig om stödet af deras instämmande och om deras medverkan till att draga rikets öfriga ständer med sig.

Denna konungens och rådets samstämmighet kunde i protokollen helt enkelt framträda så, att det beslut, hvartill man (gemensamt) kommit[2], antecknades efter diskussionen, då man icke, såsom vid höstsammanträdena 1629, skred till högtidlig votering. Men protokollen voro endast memorialanteckningar, som lade hufvudvikten på diskussionen, ej på dess resultat. Detta senare nedlades som förut i ett rådslag, en särskild urkund, som underskrefs af de deltagande rådsherrarne, och som endast därigenom blef fullt bindande för dessa själfva. Protokollen hafva sålunda ingalunda trädt i stället för rådslagen, endast börjat komplettera dem genom redogörelse för själfva sammanträdenas gång. I flertalet fall, där man funnit protokoll från ett rådssammanträde under konungens närvaro i riket,

[1] *SRP* I, s. 218—229.

[2] Så $^{10}/_{12}$ 1624, $^{29}/_{11}$ 1626, $^{23}/_{4}$ 1629 (*SRP* I, s. 130), $^{6}/_{5}$ 1630.

Digitized by Google

finnes också ett rådslag, som sammanfattar besluten[1], och då så icke är förhållandet[2], kan det bero på att en del rådslag gått förlorade eller på särskilda omständigheter[3].

Rådslagen från 1622 och mars 1623 hafva samma formulering, som börjat förekomma mot slutet af föregående årtionde, och enligt hvilken beslutet är fattadt af konungen själf med rådets instämmande eller tillstyrkan[4]. Men denna formulering försvinner snart, och de senare rådslagen äro åter affattade såsom uttryck för rådets råd till konungen, ej för konungens beslut, dock så, att rådet ej talar i första person, utan aktstycket är hållet liksom refererande och nämner rådsherrarne i tredje person[5]. Att man härutinnan återgick till det gamla, bestyrker i sin mån, att konungen icke sträfvade efter att utveckla rådet i riktning af en verklig konselj, utan fasthöll vid principen af konung och råd såsom med hvarandra förhandlande och beslutande hvar för sig, ehuru rådet endast hade att uttala sin uppfattning om de förelagda frågorna, konungen att afgöra dem.

---

[1] Se sammanställningen hos NORDVALL, *Riksrådets centralisation*, s. 44 not 4. Det rådslag, som omtalas från 1624 års rådsmöte *SRP* I, s. 4, not, är uppsatt i rådets, adelns och biskoparnes namn.

[2] Nov. 1627, $^{23}/_{4}$, $^{16}/_{5}$, $^{10}/_{11}$ 1629, maj 1630.

[3] Abraham Brahe omtalar i sin Tidebok, att ett rådslag underskrifvits $^{14}/_{5}$ 1629; det kan möjligen hafva innehållit besluten af $^{23}/_{4}$. Protok. af $^{16}/_{5}$ innehåller endast konungens tal före afresan till Preussen. Sammanträdena i maj 1630 höllos under de sista förberedelserna för konungens afsegling till Tyskland, och hufvudämnena för öfverläggningarna förelades äfven ständerna samt ingingo i deras svar (*SRP* II, s. 1—8; propos. till ständerna *RAP* I, s. 132, beslutet *SKA* I, s. 61).

[4] 1622: »Desse ärender hafve efterskrefne gode herrar — — — tagit i betänkande, och är sedan af K. M:t vår all.nåd. herre efter föregången vidlyftig och några dagars diskurs så ock samteligen de gode herrars råd och samtycke således slutet och godt funnet.» Liknande formulering i rådslagen af mars 1623; det förra af dem har dessutom slutformeln: »Detta så som föreskrifvet står är af K. M:t efter riksens råds enhällige råd resolveradt och beslutet». *Rådslag, RA.*

[5] »Oppå den proposition, som H. K. M:t den 23 nov. 1626 till närvarande riksens råd — — — gjorde, näml. — — —, är dette de gode herrars betänkiande». $^{13}/_{12}$ 1628, efter redogörelse för propositionen: »Detta hafva de gode herrar tagit i noga betänkiande och däruppå fattat deras underdånige råd och mening, såsom efterföljer». Liknande $^{15}/_{12}$ 1628, $^{18}/_{4}$ 1629, $^{27}/_{10}$—$^{3}/_{11}$ 1629. *Rådslag; SKA*, I, s. 20, 55.

Digitized by Google

Den nära förbindelsen och samstämmigheten i resultat tryggades genom de personliga öfverläggningarna och konungens där behärskande inflytande.

Så bryter sig i rådets ställning under Gustaf Adolf den nya tiden med den gamla. Rådsherrarnes införande i statsämbetena är fullbordadt, och de göra i sin egenskap af ämbetsmän konungen fullt regelbunden tjänst, rådet in corpore åter arbetar fortfarande endast vid särskildt inkallade möten, med undantag för sin utomordentliga verksamhet såsom tillförordnad regering. Rådsmötena inskränkas allt mer till de rådsherrar, som hafva ämbeten i hufvudstaden, och ledas omedelbart och personligt af konungen, men de ökas ej i någon väsentlig mån i antal, och rådslagen bibehålla sin form af utlåtanden till konungen att af denne användas och beaktas efter eget öfvervägande. Hvilken ställning rådet till slut skulle intaga inom staten, var vid Gustaf Adolfs död ännu en öppen fråga.

* * *

Hofrådsvärdighetens skilsmässa från den inre statstjänsten och därmed från sambandet med riksrådet blir under denna period definitiv. Titeln användes nu endast vid anställning af utländingar såsom svenska agenter med öfvervägande diplomatiska uppdrag eller någon gång för svenskar, som utskickats i sådana uppdrag, och som kunna behöfva en förstärkning i rang.

Till de förutvarande hofråden van Dyk, Rutgers och Heinsius, af hvilka den förstnämnde synes hafva fått lämna diplomatien för att ägna sina kunskaper åt Göteborgs stadsstyrelses organisation efter utländska mönster[1], kommo redan 1621 flera andra: Elias Pauli, Hieronymus von Elfern och Johan Ulrich. Den sistnämnde var syndicus i det nyss eröfrade Riga, och hans beställning innehöll särskildt åläggande att gå den svenske generalguvernören därstädes till handa, men han användes också i diplomatiska beskickningar[2]. Elias Pauli var

[1] Fullm. för J. v. Dyk, hofråd, att hafva inspektion med justitieväsendet i Göteborg 18/7 1621, *RR*.

[2] Fullm. i *Ty. RR* nov. 1621, s. 601; kanslerns memorial och bref 24/10, 30/10 1625, *AOB* I: 3, s. 207, 211; WEJLE, s. 16 ff.

Digitized by Google

syndicus i Stettin, och hans anställning synes åtminstone till en början egentligen hafva afsett, att han skulle, med bibehållande af denna sin ställning, lämna korrespondenser om politiska förhållanden[1]. Följande år anställdes på samma sätt Christofer Ludvig Rasch, som förut tjänat kurfursten Johan Sigismund af Brandenburg såsom råd och sekreterare[2], år 1623 juris doktorn Henrik Luntzman[3], 1626 omtalas juris doktorn Jakob Godeman, som blef svensk resident i Königsberg, och 1627 Simon de Beaumont såsom hofråd[4]. År 1628 tillkommo flere: Paulus Strassburg, Alexander von Esken, Johan Drebber och Lambert Steinwich[5], hvarjämte Ludvig Camerarius som nu var svensk resident i Holland, detta år torde hafva mottagit hofrådstitel. Grefve Filip Reinhard von Solms, som förut var anställd i Kristian IV:s af Danmark tjänst, erbjöd Gustaf Adolf att mot en svensk pension också gå honom tillhanda och fick då titeln svenskt hemligt råd (Geheimer Rath), hvilken väl i detta fall var liktydig med hofråd[6]. Då Solms bibehöll sin post hos den danske konungen, innebar hans svenska anställning och titel endast en förpliktelse att tjäna som korrespondent och såsom sådan så långt möjligt bevaka Sveriges intressen. På samma sätt förbehöll sig Steinwich, som förut befann

---

[1] Kanslern till Arnim $^{22}/_{9}$ 1620, till Elias Pauli $^{18}/_{11}$ 1675, *AOB* I: 2, s. 403, 782. — Om Hieronymus von Elfern har jag ej anträffat någon annan underrättelse än anteckning om hans beställning i *Ty. Tit. Reg.*

[2] Fullm. $^{25}/_{5}$ 1622, *Ty. RR;* obligation $^{5}/_{6}$ 1622, bland *Kanslihandl.*, Eder, *RA.*

[3] Luntzmans obligation, dat. $^{28}/_{4}$ 1624, bland *Kanslihandl.*, Eder, *RA.*

[4] Om J. G. se kanslerns bref till Preussens regementsråd $^{3}/_{11}$ 1626, *AOB* I: 3, s. 389, om S. v. B. anteckn. i *Ty. Tit. Reg.* En revers af J. G., tydligen utfärdad i samband med beställningens förnyande, $\frac{18}{28}$ juli 1628, *Kanslihandl.*, Eder, *RA.*

[5] Reverser af Steinwich $^{28}/_{6}$ 1628, Strassburg $\frac{16}{26}$ juli 1628, *Kanslihandl.*, Eder; beställningsbref för Esken $^{22}/_{7}$ 1628, *Kungl. koncept. RA.* Beställn. f. Strassburg $^{16}/_{7}$ 1628 och för Drebber $^{30}/_{5}$ 1629 *Ty. RR.* I *Ty. Tit. Reg.* är en beställning för D. antecknad redan 1628.

[6] *Ty. RR* $^{24}/_{3}$ 1628. Jfr kon:s bref t. kanslern $^{31}/_{3}$, $^{1}/_{4}$ 1628, *AOB* II: 1, s. 386, 397, och rådsprot. $^{19}/_{5}$ 1628, *SRP* I, s. 72.

Digitized by Google

sig i staden Stralsunds tjänst, sina plikter mot denna[1], och Drebber, som var kansler hos hertigarne af Lüneburg, kvarstod naturligtvis i detta sitt ämbete. Något sådant förbehåll är däremot icke kändt för de återstående, och dessa torde således hafva mera oinskränkt ställt sig till sin nye herres disposition. Strassburg bestämdes genast vid anställningen för en post såsom resident hos fursten af Siebenbürgen[2], och v. Esken blef likaså genast resident i Stralsund[3].

Gustaf Adolfs allt djupare inblandning i tidens stora politik framkallar denna starka ökning af den svenska diplomatiens krafter. Den fortsättes ytterligare, då konungen tar det slutliga steget och uppträder på den tyska krigsskådeplatsen. Från 1630 föreligga underrättelser om en mängd hofrådsfullmakter: för Jakob v. Steinberg[4], Paul Fridborn[5], Johan Stallman[6], Filip Horn[7], Jakob Roussel[8]. Följande år ökas antalet ytterligare med Joakim Transehe, Jakob Leffler och Balthasar Henkel[9], och 1632 med Daniel Mithobius, hvarjämte grefve Kristofer von Brandenstein erhåller beställning såsom hemligt råd[10].

Det är både möjligt och sannolikt, att dessa underrättelser äro ofullständiga, och att än flere hofråd blifvit anställda. Angående hofrådens ställning äro de emellertid fullt samstämmiga. De allmänna fraserna om rådgifvareplikter äro nu som i Rutgers' beställning 1614 endast reflexer af ämbetsnamnet, och den reella hufvudvikten ligger på förpliktelsen att utföra konungens uppdrag samt särskildt åtaga sig beskickningar i hans tjänst.

---

[1] »Salvo juramento et fide, qua civitati Stralsundensi obstrictus sum», heter det i hans anf. revers. Jfr kon:s bref t. kanslern $^{30}/_{8}$ 1628, *AOB* II: 1, s. 425.

[2] Jfr hans anf. revers och kon:s bref till kanslern $^{8}/_{12}$ 1627, $^{25}/_{11}$ 1629, $^{8}/_{4}$ 1630, $^{29}/_{4}$ 1631, *AOB* II: 1, s. 374, 536, 582, 719.

[3] Kon. t. kanslern $^{22}/_{8}$ 1628, *AOB* II: 1, s. 424.

[4] *Ty. Tit. Reg.*; jfr kon. t. kanslern $^{26}/_{9}$, $^{28}/_{12}$ 1631, *AOB* II: 1, s. 747, 750.

[5] *Ty. Tit. Reg.*

[6] *Ty. RR* $^{30}/_{6}$ 1630; revers, samma dat., *Kanslihandl.*, Eder, *RA*; kon. t. kanslern $^{17}/_{8}$ 1630, *AOB* II: 1, s. 635.

[7] *Ty. Tit. Reg.*; revers $^{17}/_{9}$ 1630, *Kanslihandl.*, Eder, *RA*.

[8] *Ty. Tit. Reg.*; revers $^{11}/_{11}$ 1630, *Kanslihandl.*, Eder, *RA*; jfr WEJLE, s. 20.

[9] *Ty. Tit. Reg.*; kopia af B. H:s beställning $^{14}/_{5}$ 1631, *Kungl. koncept, RA*.

[10] *Ty. Tit. Reg.*

Digitized by Google

Från 1631 känner man också en hofrådsbeställning för en svensk man, J. Salvius, som då utnämndes till resident i Hamburg[1]. Titeln har härvidlag uppenbarligen samma karaktär som för de utländska hofråden.

* * *

Den ombildade hofrådsvärdigheten är endast en af de former, genom hvilka utländska krafter tagas i anspråk för den svenska regeringens vidgade politiska behof. En mängd främlingar strömmade in i svensk tjänst, framför allt inom hären och de praktiska näringarnas område. Men i stort sedt var det dock svenskar, som fyllde det växande administrativa maskineriet. Adelns fortgående ombildning till ämbetsmannastånd bereder möjligheten härför.

Riddarhusets inrättning och riddarhusordningen[2] ger det gamla frälseståndet inre enhet och yttre begränsning, gör adlandet genom kungligt bref till enda och oeftergifligt villkor för adelskap och ersätter därmed slutligen landslagens stadganden om frälses förvärfvande genom rusttjänst. Rusttjänstskyldigheten hade redan förut blifvit ytterligare nedsatt, försumlighet medför numera ej adelskapets förlust, utan kan sonas med böter, och dessa böter ingå enligt riddarhusordningen till riddarhusets kassa. Militäriskt sedt har rusttjänsten förlorat sin betydelse genom omdaningen af krigsväsendet. För sin personliga del fyller adelsmannen sin plikt att göra konungen tjänst mot rikets fiender såsom officer i den nya här, som nu skapas. Han har också vuxit in i den nya tidsanda, som gör äfven tjänst i fredliga värf och i rikets inre styrelse till en uppgift, hvilken anstår adlig börd. Och den ena eller andra formen af tjänst blir för den svenska adeln på samma gång en företrädesrätt som ett medfödt kall.

Klart markeras också denna adelns stadgade karaktär af ämbetsmannastånd genom det sätt, hvarpå konungadömet utdelar adelskap. Redan Gustaf Vasa och hans söner hade gifvit adelig sköld och frihet såsom lön för tjänst vare sig af en

[1] *RR* 17/9 1631.
[2] Tryckt *RAP* I, s. 1—8.

Digitized by Google

eller annan art[1]. Så länge de gamla bestämmelserna om frälses förvärfvande genom rusttjänst efter landslagen stodo kvar och tillämpades, kunde denna princip ej blifva ensam rådande i ståndets rekrytering, men nu, då kunglig nåd blef enda medlet för adelskaps förvärfvande, trängde den allt fullständigare igenom. Adelsbref blefvo belöningar i konungens hand, och belöningar, som naturligen i regel utdelades för tjänst åt konungen och kronan. Det måste blifva så alldeles särskildt för de ofrälse män, som tagit kronans tjänst, militär eller civil, till sitt lefnadskall och däraf hade sitt lefvebröd. De nytillkommande adelsmännen voro till största delen sådana, som sålunda tjänat sig fram, de förde på riddarhuset med sig hela den ämbetsmannaanda, hvari de vuxit in, och bidrogo sålunda att fullborda det gamla frälseståndets omdaning.

Det andra årtiondet af Gustaf Adolfs regering medför också de stora uppslag och reformer på det svenska undervisningsväsendets område, som ej minst voro afsedda just att bereda tillfällen till nödtorftig utbildning af kronans blifvande tjänstemän. I de punkter om undervisningsväsendets förbättring, som konungen i mars 1620 förelade prästerskapet[2], angaf han universitetets och skolornas uppgift så, att de skulle utbilda ungdomen ej blott till kyrkans, utan ock till det världsliga regementets tjänst, och målade i mörka färger de följder, som deras hittillsvarande dåliga tillstånd medfört just för rikets styrelse. Med hänsyn härtill föreslår också prästerskapet nya platser vid akademien inom de juridiska och filosofiska fakulteterna och hemställer därjämte, att till afhjälpande af bristen på personer, dugliga för hof- och krigstjänst samt statens öfriga behof, vissa af de ynglingar, som erhölle stipendiatplats, borde bestämmas för studium af juridik, politik och historia[3].

Dessa underhandlingar bildade inledningen till det storartade arbete, som Gustaf Adolf genomförde för det svenska undervisningsväsendets och särskildt Uppsala universitets reformering och utveckling. För statens behof af ämbetsmanna-

[1] Se CLASON, s. 126.

[2] Tryckta af THYSELIUS, *Handl.*, I, s. 1, och i utdrag af ANNERSTEDT, Bih., I, s. 146.

[3] a. a., s. 12—17, 149—152 respektive.

Digitized by Google

ämnen kunde det dock icke hinna afsätta så stora frukter under hans egen lifstid. De, som kommo i åtnjutande af de nya bildningsmöjligheterna, tillhörde en yngre generation, som mestadels först under följande årtionden gjorde sig gällande. När konungen år 1632 begärde, att man ifrån Sverige skulle skicka ut sekreterare till generalerna, funnos inga dugliga personer att få vid universitetet, emedan alla studerade teologi, ej politik[1]. Här som på så många andra områden har Gustaf Adolf sått för framtiden. Hans egna medhjälpare af både högre och lägre rang hade mestadels fullkomnat sin bildning i utlandet[2].

Ännu en viktig förutsättning för den administrativa organisationens genomförande skapades slutligen genom de förändringar, som Gustaf Adolfs tid medförde i det ekonomiska lifvet. Statens uppmuntran af handel och näringar, visserligen efter tidens merkantilistiska grundsatser, satte penningar i omlopp i helt annan skala än hittills, och arrendepolitiken syftade — tydligen efter utländska mönster — till att befria kronan från det oändliga besväret med alla naturaräntornas uppbörd och gifva den kontanta medel att handskas med[3]. Det ena som det andra hade sina öfverdrifter och vådor, och arrendesystemet måste efter Gustaf Adolfs tid uppgifvas, men penningehushållningen trängde dock kraftigt framåt inom den svenska staten på naturahushållningens bekostnad, och därmed underlättades icke minst lösningen af den hittills så kinkiga uppgiften att aflöna de högre centrala ämbetsmännen[4].

Redan i början af Gustaf Adolfs regering finner man i spetsen för dem, som hade särskilda beställningar med kontant aflöning ur räntekammaren, sådana män som riksstallmästaren Claes Horn, kammarråden Hans Åkesson och Nils Andersson — äfven riksråd —, Johan Skytte och Broder Andersson samt tygmästaren Johan Månsson[5], för att icke tala om assessorer och lägre tjänstemän i hofrätten. Äfven fältherren Jakob de la

[1] Per Baner till kanslern $^{15}/_{10}$ 1632, *Ox. saml.*, *RA.*

[2] Jfr ANNERSTEDT, I, s. 253, 259 f.

[3] Jfr ODHNER, s. 225, och nedan, kap. III.

[4] Jfr *Centralregeringen 1523—1594*, s. 39, 182.

[5] *RKB* 1614—1617, *KA.* Den förstnämnde hade i fullmakten af $^{9}/_{1}$ 1612 erhållit försäkran om en sådan aflöning på 2,000 daler. *Kungl. koncept, RA.*

Digitized by Google

Gardie uppbar af räntekammaren en betydande summa årligen[1], och något längre fram står t. o. m. en af de fem höga riksämbetsmännen, riksskattmästaren Jesper Matsson, i dess aflöningslängd[2]. Om också dessa herrar därjämte hade förläningar[3], visar detta en betydlig utsträckning af det kontanta aflöningssystemet sedan Johan III:s dagar, då det först började användas för en eller annan förnämlig man af rikets råd[4]. När fältherren Jakob de la Gardie önskade utbyta sin lön från räntekammaren mot rätt att uppbära de ovissa räntorna af sina förläningar, så berodde detta ej på några principskäl, utan därpå, att han hade svårt att få ut beloppet ur rikets alltid lika hårdt anlitade kassa[5].

1620-talets finansreformer underlättade naturligtvis en fortsatt utveckling i denna riktning. Räkenskapernas ofullständighet gör det svårt att följa dess gång, men när efter Gustaf Adolfs död lönestaten för ämbetsmännen skulle bestämmas enligt den nya regeringsformen, hade man kommit så långt, att samtliga de fem höga riksämbetsmännen och, såsom synes, äfven öfriga högre funktionärer fingo större eller mindre delar af sin aflöning anslagna ur räntekammaren[6]. Detta hindrar naturligtvis icke, att förläningarna ännu alltid förblefvo en hufvuddel af ämbetsmännens aflöning, och i rikets sammanfattande räkenskaper kunde därföre exempelvis riksrådet i sin helhet

[1] De la Gardie t. kanslern $^{14}/_{11}$ 1615, $^{10}/_{1}$, febr., $^{22}/_{3}$ 1616, *AOB* II: 5 s. 84, 87, 90, 102.

[2] P. Perssons räkenskap 1621, *RKB*. RKB 1619—1620 saknas, och för 1618 finnes endast ett fragment.

[3] Se *Förlän. Reg., KA*. Daniel Hanssons räkenskap för hoffolkets penningelön 1621 (*RKB*) börjar utgiftslängden med anteckningen: »Kansleren, Skattmästaren, Kammarrådet och Marskalken (hofmarskalken Svante Baner) hafva förläningar». Emellertid har jämte skattmästaren äfven kammarrådet J. Skytte erhållit kontant lön af P. Persson på »beställning». Denne stod sålunda utom den egentliga staten för »hoflöningen», som D. Hansson skulle handhafva.

[4] Jfr *Centralregeringen 1523—1594*, s. 161, 182.

[5] Se not 1 å denna sida.

[6] Rådsprot. $^{20}/_{3}$ 1634, *SRP* IV, s. 69. Om fältmarskalkarna sades det uttryckligen, att de af sin aflöningssumma (2,300 rdr) skulle hafva 800 rdr ur räntekammaren, och liknande var äfven förhållandet med kammarråden, medan i fråga om de öfriga endast slutbeloppen, ej löneformerna äro angifna.

Digitized by Google

upptagas under utgiftsrubriken »Förläningar»[1]. Därvid bör för öfrigt ihågkommas, att den starka ökningen af klingande mynt i rörelsen medförde ökad möjlighet att uppbära de förlänta räntorna till större eller mindre del i penningar eller åtminstone snabbt omsätta dem i sådana. Därigenom blef förläningstagaren vida mindre bunden vid sin förläning än förr, kunde tillgodogöra sig dess inkomster, också om han vistades på annan ort, och var sålunda oförhindrad att fjärran från sina förläningar sköta kronans tjänst.

Framför allt för den centrala organisationen måste dessa förhållanden blifva af genomgripande betydelse. Kronan kunde aflöna de höga herrar, som hon behöfde i centrala ämbeten och ämbetsverk, så, att dessa ej längre hade några större ekonomiska svårigheter vid att helt ägna sig åt sin tjänst i hufvudstaden.

* * *

Den fortgående sociala, kulturella och ekonomiska utvecklingen ökade från skilda synpunkter förutsättningarna för organisationens fullföljande. Den typ, som därvid skulle tillämpas, var redan gifven: fasta statsämbeten, inom centralregeringen så vidt möjligt kollegiala ämbetsverk, och grundstommen för det hela erbjöd de fem höga riksämbetsmännens nu stadgade ställning öfver alla andra ämbetsmän.

Det första af 1620-talets organisationsförsök inom centralregeringen rörde sig emellertid inom en del af samhällslifvet, som hittills stått utom de administrativa nybildningarna. Konungen vände sin uppmärksamhet till kyrkans styrelse, som allt ifrån reformationen — med undantag af tiden för Normans superintendentur — saknat en verklig central organisation, och föreslog år 1623, att ett generale consistorium ecclesiasticum skulle upprättas för att afhjälpa denna brist[2]. Det skulle bestå af 6 andliga och världsliga ledamöter och bilda ett kollegium med årliga sammanträden i Stockholm. Äfven här tillämpades sålunda hofrättsordinantians och kammarordningens kollegiala principer. Förslaget gjorde början till långvariga förhandlingar mellan

[1] *RHB* 1626 o. s. v., *KA*.

[2] Förslaget tryckt af THYSELIUS, *Handl.* I, s. 59; se vidare nedan, kap. VII.

Digitized by Google

konungen och prästerskapet, hvilka dock slutade utan resultat, och någon centralstyrelse för kyrkan kom således icke att ingå i det organisatoriska system, som Gustaf Adolf lämnade i arf[1].

Inom andra förvaltningsgrenar medförde 1620-talets förra hälft icke några större nyheter. Organisationens grundsatser gjorde sig endast steg för steg starkare gällande.

Flottans styrelse hade redan 1618 års kammarordning omtalat under namnet amiralitetet, och denna term blef nu gällande[2]. Den låter äfven denna gren af den centrala förvaltningen framträda såsom ett kollektivt begrepp, som omfattar mera än riksamiralens chefsämbete, och förebådar sålunda redan en ytterligare utbildning i kollegiala former. När Gustaf Adolf år 1621 före afseglingen till Lifland utfärdade sina krigsartiklar, gaf han här också bestämmelser om ett högsta krigsråd och om en högsta krigsrätt under marskens eller fältmarskalkens presidium[3]. Bådadera omtalas i krigsartiklarna endast såsom fungerande vid hären, när denna är sammandragen för fälttåg, men det låg nära till hands att öfverflytta sådana anordningar till härens normala förvaltning. I kansliets och kammarens förhållande sins emellan började man mera bestämdt tillämpa den princip, som uttalats i kammarordningen, nämligen att finansiella regeringsärenden skulle expedieras genom kammaren. Kungliga bref i sådana ärenden uppsattes (och kontrasignerades) nu af kammarens sekreterare, och de sammanfördes i kammarens registratur såsom en särskild afdelning[4]. Visserligen kunde sådana ock konciperas i kansliet, men att detta icke längre ansågs riktigt, framgår däraf, att koncepten i så fall — ofta, om icke alltid — lämnades till kammaren att afskrifvas i dess registratur[5]. Kammaren var ej längre endast för-

[1] Se nedan kap. VII.

[2] *Instr. C. F.*, s. 41; ZETTERSTEN, s. 16; riksamiralen till kanslern $^{26}/_{12}$ 1621, *AOB* II: 10, s. 53.

[3] SCHMEDEMAN, s. 211 f.

[4] Så 1622 ff. år. Såsom koncipienter (och kontrasignanter) för dessa kungliga bref äro antecknade Olof Eriksson och Peder Eriksson. *K. Reg.*

[5] Under 1624 t. ex. förekomma bref i *K. Reg.*, konciperade af J. Fegreus och Lars Nilsson, för ett bref af $^{4}/_{2}$ 1625 är antecknadt »kansliet», och i slutet af mars s. å. har *K. Reg.* anteckningen: »Efterskrefne koncepta äro ställte uti kansliet och äre hit i räknekammaren levererade den 29 aprilis 1625». Jfr J. Skyttes bref till kanslern $^{20}/_{6}$ 1623, *AOB* II: 10, s. 273 f. med not.

Digitized by Google

valtande under konungen, utan också expedierande för hans egna skrifvelser. När innebörden af denna grundsats en gång blef fullt klart uppfattad, erbjöd den sig till användning äfven för de öfriga uppväxande eller påtänkta centrala förvaltningsorganen.

Instruktionen af 1625 för den tillförordnade rådsregeringen begagnar på ett par ställen ordet collegiaterna för att beteckna de inom en viss gren af centralförvaltningen tjänstgörande ämbetsmännen och talar äfven om hvart collegium för sig i samma bemärkelse[1]. Det är knappast antagligt, att man därvid åsyftat endast hofrätten och kammaren; enligt sammanhanget böra de satser, där dessa uttryck förekomma, också gälla centrala ämbetsmän utom dessa verk. Om så är, så bevisar detta, att man nu börjar betrakta den centrala regeringen i sin helhet såsom ett system af kollegialt samarbetande ämbetsmän — om systemet också ännu endast delvis var förverkligadt.

Samma termer återkomma i 1626 års instruktion och ingå sedan i alla de följande, med obetydliga formella ändringar 1628 och 1629[2]. Redan förstnämnda år fingo emellertid planerna på den kollegiala organisationens utsträckning till nya delar af centralregeringen ett mera otvetydigt uttryck. Det skedde genom en ny kansliordning, som uppgjordes före konungens afresa till Preussen[3]. Tvifvelsutan var det just det nya fälttåget, som dref fram frågan om kansliets organisation till denna lösning, ty jämte konungen själf skulle äfven kanslern lämna Sverige, och då blef krafvet på bättre anstalter för kansliets ledning oafvisligt.

Den nya kansliordningen konstituerar först och främst kansliet såsom ett ämbetsverk med kollegial ledning och afslutar sålunda den utveckling, som på detta område ägt rum allt sedan Gustaf Adolfs tronbestigning. Till kanslerns medhjälpare förordnas tvenne kansliråd, och alla tre bilda tillsammans ett kollegialt kansliråd med den förstnämnde som president. Dessa ämbeten blefvo också besatta, förr än konungen afreste, i det han till kansliråd utnämnde Per Baner och Karl

[1] *SRP* I, s. XI.
[2] Se instr. *SRP* I.
[3] Tryckt *Instr. C. F.*, s. 306—318.

Digitized by Google

Oxenstierna, som redan föregående år blifvit upptagna i riksrådet[1]. Äfven sekreterareposterna äro i kansliordningen konsoliderade till fasta poster; den föreskrifver, att sekreterarne skola vara fyra till antalet, och bestämmer en gång för alla hvars och ens verksamhetsområde. Till och med för de lägre skrifvarne finnas liknande föreskrifter. Om arbetets gång meddelas naturligtvis en mängd reglementerande bestämmelser af samma art som hofrättens processordning och kammarordningen hade upptagit.

Men kansliordningen utför också de nya principer, som börjat tillämpas i förhållandet mellan kansli och kammare. Den säger sig vilja noga angifva, hvad som egentligen hörer till kanslerns och hans underordnades handläggning, på det att hit icke må hänföras också hvad som är anförtrodt åt öfriga kollegier. Sedan uppräknas punkt för punkt dessa ärenden: i allmänhet allt som rör utrikespolitiken samt vissa begränsade delar af den inre styrelsen[2]. Begränsningen af kansliets uppgift utföres äfven negativt. Hittills har, heter det, varit sed, att äfven alla andra kungliga befallningar, om rikets räntor, om tillgifter, om donationer, om knekteutskrifningar och annat dylikt, utgått och blifvit handlagda genom kansliet — ett uttalande, som i belysning af hvad som nyss anförts om expeditionen genom kammaren endast kan fattas så, att alla slags bref *kunnat* gå genom kansliet. Så skall i alla händelser hädanefter icke ske. Allt hvad som angår räntorna och därmed sammanhänger skall höra under skattmästaren och kammarrådet i räknekammaren, allt rörande krigsfolkets utskrifning (och kanske dess administration i öfrigt) till krigsrådet[3]. Då i det följande kansliets arbete närmare regleras, återkomma flere gånger allmänna förbehåll för de andra kollegiernas befogenhet[4].

[1] Memorial $^{20}/_{6}$ 1626, *Instr. C. F.*, s. 319.

[2] Se vidare nedan, kap. II.

[3] p. 6—7, a. a., sid. 309. Formuleringen af krigsrådets verksamhetssfär är icke fullt klar: »hvad krigsfolkets utskrifning och dess riktighållande anlangar». »Dess riktighållande» kan syfta antingen på utskrifningen och är i så fall endast en pleonasm, eller också på krigsfolket och bör väl då betyda det samma som härens hållande i ordning, d. v. s. dess administration. Det är knappt möjligt att afgöra, hvilkendera tolkningen som bör föredragas, då man icke har någon ledning från annat håll.

[4] p. 13, 18, 19, a. a., s. 312, 315, 316.

Digitized by Google

Här är således regeln om kammarsakernas fullständiga afskiljande från kansliet och öfverlämnande till kammarens expedition ånyo med största eftertryck uttalad, och en ny motsvarande regel afskiljer likaledes ärenden rörande krigsfolket (eller åtminstone dess utskrifning) för att lägga dem under ett nytt ämbetsverk, ett krigsråd. Det kan ej råda något tvifvel om att konungen verkligen planerat en genomgripande förändring i hela kansliets ställning, att han ämnat i allmänhet göra de förvaltande centrala verken till organ äfven för expeditionen af kungliga befallningar i de ärenden, som till deras område hörde, och följaktligen likaså för föredragningen af sådana ärenden. Amiralitetet nämnes visserligen icke, men dess ställning borde naturligtvis blifva analog med krigsrådets. Hofrätten var en domstol och numera, efter den kungliga revisionens utveckling, faktiskt en domstol i andra instans samt kom därföre icke i betraktande.

Saken hade för kansliet också en annan sida. Blef expeditionen fördelad på de olika förvaltande verken, så att kansliet endast fick behålla vissa begränsade områden, så borde å andra sidan kansliet för dessa områden ej längre blifva endast formellt expedierande, utan också reellt förvaltande. Det är också hvad kansliordningen uttryckligen stadgar eller tydligt förutsätter. Den ålägger kanslern och kansliråden att öfverväga och rådslå om de under kansliet hörande ärenden, att öfvervaka tillämpningen och utförandet af de bref och förordningar, som därifrån utgå, öfva uppsikt öfver de ämbetsmän, som därmed hade att taga befattning o. s. v.[1] Kansliet skall administrera sitt område inom styrelsen liksom kammaren sitt och förbereda sina ärenden äfven i sak till konungens afgörande.

Den gångna tiden hade ingalunda saknat begynnelser till äfven en sådan utveckling af kansliets uppgift. Huru konsekvent man också i teorien fasthållit vid dess ursprungliga ställning såsom endast verktyg för det tekniska skrifarbetet, hade dock, så långt tillbaka dess historia går, dess män faktiskt blifvit anlitade äfven för praktiska uppdrag eller kunnat gifva konungen råd och upplysningar i de saker, som de hade att sätta på papperet, mer eller mindre allt efter egen duglighet och konun-

[1] p. 16, 18, a. a., s. 313, 315. Se vidare nedan, kap. II.

Digitized by Google

gens självständighet och arbetsförmåga[1]. Sekreterareregementet hade varit en ytterlighet i denna riktning, som föll på sin oförenlighet med den allmänna statsordningen, men dess fall hade ej kunnat alldeles omintetgöra, hvad som låg i förhållandenas natur[2], och säkert hade äfven Gustaf Adolfs kanslitjänstemän mer eller mindre fått sakligt förbereda sina föredragningar inför konungen, om också detta deras arbete ej kan följas i källorna. Hindret för en legalisering och utveckling af denna kansliets ställning hade varit de bristande kvalifikationerna hos den skrifvarklass, som hittills ensam fyllt det samma. Men nu, sedan en högadlig kansler redan länge stått i spetsen för kansliet, infördes här ytterligare tvenne ämbetsmän af högadlig börd och riksråds rang, och därmed erhöll kansliet män, som kunde uppbära en ny ställning. Förändringen blef sålunda i viss mån den mogna frukten af en lång utveckling. Att den förenades med en så väsentlig inskränkning i kansliets verksamhetsområde, berodde däremot på nya grundsatser inom organisationen.

Det i kansliordningen omtalade krigsrådet fanns ännu endast på papperet, och några anstalter till upprättande af en sådan institution förspörjas tillsvidare icke. Dess omnämnande behåller dock hela sitt teoretiska intresse. Af de förvaltningsgrenar, som de fem höga riksämbetsmännen skulle representera, var härväsendet den enda, som hittills saknat all organisation. När konungen nu i princip beslutit att upprätta ett centralt ämbetskollegium äfven för denna, är systemet af **fem rikskollegier** färdigt såsom sådant.

Att detta system nu ansågs vara fastslaget, därför framträda snart äfven andra bevis. Af Axel Oxenstiernas egen hand föreligger en lista öfver presidenter och bisittare i alla fem kollegierna, ordnade efter de fem höga riksämbetsmännens inbördes rang: hofrätten, krigsrådet, amiralitetet, kansliet och kammaren. Den är odaterad, men kan ej vara tillkommen senare än november 1627[3]. För hofrätten och kammaren samt möjli-

[1] *Centralregeringen 1523—1594*, s. 12, 105.

[2] a. a., s. 209; jfr ofvan s. 82.

[3] Den finnes i *Ox. saml., RA*, Förslag ang. statsregler. och förvaltn., och lyder som följer: Hofrett[en]: Grefve Magnus, Grefve Abraham, Gabriel Gustafsson, Gustaf Stenbock, Gabriel Bengtsson. Krigsråd: Grefve Jakob,

Digitized by Google

gen amiralitetet och kansliet får den väl anses återgifva faktiskt befintliga förhållanden, men för krigsrådet kan den endast utgöra ett förslag, — det enda hittills kända tecken till att man verkligen tänkt på att utföra organisationen af detta ämbetsverk. Vid ett rådssammanträde inför konungen i nov. 1627 talades också om de fem collegia, och riksamiralen beklagade sig öfver att han hade för få medhjälpare inom amiralitetet, under förmenande enligt protokollet, att de öfriga voro väl försedda, hvilket för härväsendets del endast kan bero på någon identifiering af dess kollegater med härens militära befäl[1].

Däremot dröjde det ännu, innan detta i principen vedertagna system också faktiskt fullbordades genom den felande organisationen af krigsrådet (och amiralitetet). Ett utlåtande till konungen af marsken och öfverstarna, hvilket föreligger utan datum men tillhör tiden mellan december 1628 och midten af maj 1629 eller mellan nov. 1629 och maj 1630 samt sannolikt torde kunna hänföras till det förra tidskiftet[2], innehåller också några

---

Nils Stiernsköld, Gustaf Horn, Jesper Andersson. Admiralitetet: R. Admiral, Claes Fleming, Hindrik Fleming. Kansliet: Cansel[eren], Peder Baner, Karl Oxenstierna. Camer[en]: Joh. Skytte. — Nils Stiernsköld stupade d. 18/11 1627 i sjöslaget utanför Danzig, och handlingen måste alltså vara uppsatt före denna tid. Att under kammaren endast J. Skytte är upptagen, beror antingen på att kanslern ej fullbordat handlingen eller också därpå, att han icke funnit nödigt att anteckna de öfriga kammarråd, som tjänstgjorde här, ty faktiskt funnos vid denna tid flere bisittare i kammaren.

[1] *SRP* I, s. 64.

[2] Tryckt *SKA* III, s. 334 ff., med åtskilliga felaktigheter (se kap. V), efter en text, som varit inbunden ibland volymen »Krigscollegii acter 1622—1669» i arkivet på Marieberg, men numera är uttagen och finnes bland *Handl. ang. Krigskoll.*, *RA*, jämte en annan, likalydande text. Båda hafva af Palmskölds hand anteckningen: »till 1630» samt öfverskrift. Då utlåtandet visar sig vara uppsatt i Stockholm, då fältherren deltagit i dess afgifvande och då det är tillkommet som svar på en kunglig proposition, kan tiden för dess tillkomst begränsas till de i texten anförda månaderna, emedan dessa äro de enda under hela årtiondet, då konungen och marsken samtidigt befunnit sig i Sverige (jfr dateringen för den senares bref till kanslern i *AOB* II: 5). Däremot finnes intet skäl att tillmäta Palmskölds anteckning »till 1630» något vitsord; den har i och för sig formen af ett antagande, och mot detta antagande strider den omständigheten, att i aktstycket mycket ringa hänsyn tages till förhållandena under krigstid och alls ingen till möjligheten af konungens frånvaro från riket, hvilken hänsyn väl borde hafva kommit till uttryck, om aktstycket till-

Digitized by Google

punkter om ett årligen sammanträdande krigsråd, men faktiskt synes konungen icke hafva gjort något åt saken förr än vid sin afresa till kriget i Tyskland år 1630. Då lämnade han marsken, Jakob de la Gardie, fullmakt att efter vissa angifna grunder organisera en kollegial krigsrätt[1], och så kom det så länge planerade krigskollegiet verkligen till stånd. När vid denna tid äfven amiralitetets arbete börjar antaga någorlunda tydliga kollegiala former, äro de fem rikskollegierna ändtligen i stort sedt färdigbildade[2].

Gången af de centrala ämbetsverkens utveckling har samma karaktär som i allmänhet utmärker Gustaf Adolfs organisatoriska arbete. Den har icke att uppvisa mycket af verkligt nya uppslag, än mindre af konstruktioner efter teoretiska grunder eller främmande mönster. Materialet och förutsättningarna gifva sig småningom genom hela samhällets utveckling, ramen framträder likaledes så småningom genom de fem högsta riksämbetenas afskiljande från de öfriga, och det hela växer fram organiskt, liksom inifrån, allt eftersom de olika sidorna i regeringsarbetet naturligt afgränsa sig mot hvarandra och arbetets mångfaldiga kraf klarna. Gustaf Adolf och hans rådgifvare, i första rummet kanslern, hafva befordrat, reglerat och fixerat denna utveckling, men de hafva ej behöft framkalla den. Det var detta som gaf det slutliga verket dess styrka och som förklarar dess bestämda nationella prägel. Den svenska samhällskroppen har hunnit omsmälta dessa principer, som ursprungligen voro allmänt europeiska, och ur denna process framgår ett ämbetssystem, som i många stycken blir för Sverige egendomligt.

Medan systemet af fem rikskollegier sålunda fullbordades, kom däremot förhållandet mellan dessa kollegier icke att gestalta sig så, som kansliordningen på sin tid hade bestämt. Då krigsrådet ännu i fyra år efter kansliordningens tillkomst stan-

---

kommit omedelbart före det vidtutseende tyska krigets början. Se vidare nedan, kap. V.

[1] Fullmakten, af $^{5}/_{6}$, i afskr. bl. *Kungl. koncept*, *RA* och i *RR*.

[2] Se vidare nedan, kap. V, VI.

Digitized by Google

nade på papperet, kunde föreskriften om de för detta afsedda ärendenas afskiljande från kansliet naturligtvis ej tillämpas. Men äfven med kammarens angelägenheter skedde detta ej heller nu så fullständigt, som afsedt varit. Orsaken är säkert åter att söka i de af krigstillståndet föranledda utomordentliga förhållandena inom regeringen. Redan under den förra delen af 1620-talet finner man i kammarens registratur inga kungliga bref från de tider, då konungen vistats utom landet. I fält har han låtit alla skrifvelser uppsättas af sitt fältkansli, och de hafva också alla ingått i kansliets registratur[1]. Det samma blef fallet under de följande åren[2]. Den tillförordnade regeringen torde aldrig för sin del hafva iakttagit principen; af denna regering finnes endast ett eller annat enstaka bref i kammarens registratur. Men äfven då konungen lämnade Stockholm för att göra sina vanliga resor inom landet, synas liknande förhållanden ofta hafva inträdt. Äro kungliga bref, utfärdade under dessa resor, intagna i kammarens registratur, så hafva de förmodligen i regel blifvit uppsatta af kanslitjänstemän och sålunda först senare aflämnats till kammaren[3]. Så långa och ofta förekommande som afbrotten i principens tillämpning sålunda blefvo, kunde den aldrig komma till full stadga eller utveckla alla sina konsekvenser. En expedition af konungens beslut i kammarärenden genom kammaren själf bör nämligen också hafva inneburit dessa ärendens beredande och föredragning inför honom af kammartjänstemän, vare sig högre (kammarråd) eller lägre (kammarens kansli), men härom saknas alla underrättelser.

När krigsrätten slutligen kom till stånd, fick den efter allt att döma en något annan uppgift, än man 1626 hade tänkt sig för krigsrådet[4], och som därjämte konungen nu redan var i Tyskland och alla hans bref åter gingo genom hans fältkansli, behöfde det ej bli tal om att låta krigsrätten expediera dem.

---

[1] *K. Reg.* för 1622 har kungl. bref $^{1}/_{3}$—$^{5}/_{6}$, $^{26}/_{9}$—årets slut, 1625—$^{25}/_{6}$, 1626 $^{4}/_{4}$—$^{21}/_{5}$ samt efter $^{6}/_{12}$ (jämte ett enstaka af $^{2}/_{1}$).

[2] Se *K. Reg.* 1626—30, passim.

[3] Så är J. Fegreus antecknad som koncipient jan.—$^{3}/_{3}$ 1624, under konungens resa genom Bergslagen och Götalandskapen, och först efter hans återkomst till Stockholm möter Olof Eriksson på samma plats.

[4] Se nedan kap. V.

Digitized by Google

Gustaf Adolf har därföre vid sin död lämnat äfven den frågan sväfvande, om expeditionen skulle konsekvent fördelas mellan kollegierna eller stanna hos kansliet. Den plan, som han en gång haft att verkställa en sådan fördelning, hafva omständigheterna hindrat honom att genomföra. Här måste således efter hans bortgång ett afgörande träffas, ett afgörande af genomgripande betydelse för kollegialförvaltningens inre ordning och för själfva den kungliga regeringsmaktens gestaltning.

Digitized by Google

II.

Kansliet.

Kansliet före organisationen som kollegialt ämbetsverk.

(1611—1626)

Axel Oxenstiernas fullmakt som **rikskansler**[1] är hållen i tämligen allmänna ordalag. Man kan, heter det, icke i enskildheterna föreskrifva, hvad som hör till ett sådant ämbete[2], utan lämnar det i allmänhet till hans eget omdöme. De åligganden, som likväl omnämnas, röra egentligen mest rikets gamla handlingar. Han skall se till, att alla bref och handlingar hållas i ordning och registreras, alla de, som hittills haft sådana under händer, skola genast öfverlämna dem till honom, och blir han föremål för någons fiendskap, då han å kronans vägnar inkräfver de handlingar, som förkommit ur kansliet, försäkras han om konungens hägn[3]. Förmodligen syftar detta på det förestående boskiftet af de arkivalier, som under Karl IX:s tid fått ligga på slotten i hans gamla furstendöme, men nu måste fördelas mellan konungen och hans moder såsom Karl Filips förmyndare. Endast i samband med vården af handlingarna omtalas hans skyldighet att hafva tillsyn med personalen i kansliet, och här är äfven en punkt inskjuten, som föga passar i sammanhanget,

[1] *AOB* II: 1, s. 1; jfr ofvan s. 94.

[2] »— — — hvilken man icke så egentelige föreskrifve må, hvad han i sådane kall och ämbete göre och beställe bör.»

[3] Sistnämnda punkt äfvensom hela följande stycke: »Vi gifva honom ock fullmakt .... en ordning göra kunna» äro i konceptet *(Kungl. koncept, RA)* tillskrifna med A. O:s egen hand.

Digitized by Google

nämligen om hans skyldighet att öfvervaka, att icke två bref gifvas om samma sak eller förläningar förvärfvas genom mutor eller särskildt häradshöfdingeränta utdelas i strid mot adelsprivilegierna [1]. För öfrigt innehåller fullmakten endast ett bemyndigande att jämte skattmästare och kammarråd uppgöra en provisorisk ordning för kansliets aflöning och såsom slutformel en förmaning till sekreterare och kansliförvanter att visa honom lydnad.

Fullmakten betecknar i och för sig icke någon nydaning af kanslerns ämbete. Men den nye rikskanslerns personlighet gjorde det till något helt annat än hvad det hittills varit. Han blef i första rummet en chef för kansliet ej blott till namnet, utan också till gagnet.

Redan i januari 1612 är han i full verksamhet med att uppsätta bref i konungens och rådets namn, samtidigt med att han griper sig an med fördelningen af kansliakterna i Nyköping [2]. År efter år lägger han sedan hand vid affattningen af en oändlig mängd statshandlingar, från de viktigaste till jämförelsevis obetydliga [3]. Huru han af egen myndighet tvenne gånger utfärdat reglementerande ordningar för kansliets arbete, är redan omnämndt [4], och äfven de kansliordningar, som erhållit konungens stadfästelse, förutsätta hans ställning i spetsen för det hela. Utanordningar af kansliets aflöning ske på hans begäran eller i hans namn [5], kanslitjänstemän vända sig till honom med sina suppliker [6], han kan t. o. m. i eget namn bevilja afsked åt sådana tjänstemän [7]. Denna verksamhet blef visserligen endast en del af det arbete, som Axel Oxenstierna utförde i sin konungs

[1] »Så bör honom ock .... bebrefvede privilegier (ske bör)». Tillsatsen är af annan hand.

[2] Kanslern t. konungen $^{28}/_{1}$ 1612, *AOB* I: 2, s. 30.

[3] Koncept till bref och förordningar, antingen egenhändigt uppsatta eller egenhändigt ändrade af kanslern, föreligga i ett antal, som gör exemplifiering öfverflödig

[4] Jfr ofvan s. 121.

[5] Kammarrådet till proviantmästaren Krist. Bylow $^{6}/_{3}$ 1612 om månadskost till kanslipersonerna, enligt kanslerns begäran. *K. Reg.* Utanordning $^{1}/_{11}$ 1619, tryckt af HALLENBERG, I, s. 270.

[6] Åtskilliga sådana i *Ox. saml.*, Kansliet och Riksarkivet, *RA.*

[7] För Paul German $^{12}/_{5}$ 1621, för J. Wellius $^{31}/_{8}$ 1622. *Ty. RR.*

Digitized by Google

och rikets tjänst: den afbröts af beskickningar och särskilda uppdrag och förenades med ställningen som konungens högstbetrodde man och rådgifvare inom hela styrelsen. Men kanslern fick dock ägna sig åt kansliet tillräckligt för att i många afseenden afgörande inverka på hela dess utveckling.

Den första af honom utfärdade kansliordningen torde hafva tillkommit i febr. 1612, medan konungen låg i fält mot danskarne[1]. Den synes enligt ingressen hafva varit konstituerande för hela Gustaf Adolfs kansli, i det att kanslern genom detta aktstycke dels bestämmer, hvilka tjänstemän som där skola användas, dels också fördelar arbetet dem emellan.

Sannolikt ansågs dock denna kansliordning för provisorisk. Från något af de följande åren, möjligen redan från 1613, föreligger en ny, fastställd och underskrifven af konungen själf[2]. Den efterföljdes i okt. 1618 af en ordning, påbjuden i kanslerns namn, och denna fick i sin tur efter endast två år vika för en fjärde, åter gifven af konungen[3]. Samtliga dessa kansliordningar äro rena reglementen för arbetsfördelningen, men som de också upptaga namnen på de tjänstemän, mellan hvilka arbetet fördelas, gifva de samtidigt upplysningar om personalen, liksom formuleringen medgifver åtskilliga slutsatser om själfva arbetets art.

Kanslerns närmaste man blef, då Gustaf Adolfs kansli konstituerades, den beprövade Mikil Olofsson såsom **riksens sekreterare**[4]. Fullmakten lägger hufvudsaklig vikt vid rannsakningen efter kronans handlingar uti kanslirummen på Nyköpings slott och innehåller för öfrigt endast ett allmänt åläggande att tillse, det alla saker i kronans kansli måtte hållas i tillbörlig

[1] Tryckt *Instr. C. F.*, efter ett supplement till *RR*, där den är inbunden bland bref från februari. Koncept bland *Kansliordn., RA.*

[2] *Instr. C. F.*, s. 298. Den är kontrasignerad af Mikil Olofsson. Då denne år 1614 blef assessor i den nyinrättade hofrätten, liksom den i kansliordningen likaledes nämnde Jakob Simonsson där blef sekreterare, förefaller det sannolikt, att den tillkommit före hofrättens instiftande, och eftersom den tydligen är uppgjord under förutsättning af att kansliet skulle vara samladt hos konungen, likaledes sannolikt, att det ej skett omedelbart före hans afresa till den ryska krigsskådeplatsen. Jfr *Instr. C. F.*, s. 298, noten.

[3] a. a., s. 300, 302.

[4] Fullmakten af $^{9}/_{1}$ i *RR*; koncept bland *Kungl. koncept, RA.*

Digitized by Google

ordning. Den röjer således samma förhärskande synpunkt som kanslerns fullmakt, på samma gång som den ansluter sig till traditionerna från Karl IX:s tid om rikssekreterarens öfvervägande arkivaliska plikter.

Axel Oxenstiernas första kansliordning utsträcker emellertid rikssekreterarens värf till expeditionsarbetet inom kansliet, i det den gör honom till kanslerns medhjälpare vid ledningen af detta arbete. De lägre tjänstemännen skola göra redo för kanslern eller sekreteraren, inga bref få utgå, innan de blifvit af den ene eller den andre genomsedda och, om så behöfves, rättade, ej heller efter undertecknandet förseglas utan deras vetskap, och sekreteraren bör alltid hafva kännedom om alla de skrifvelser, som expedieras. I den följande kansliordningen nämnes sekreteraren endast i förbigående, men äfven denna förutsätter tydligen, att han skall biträda kanslern[1].

De torde ej behöfva betviflas, att Mikil Olofsson tjänstgjort på detta sätt. Att han ingalunda varit inskränkt till arkivvården, är säkert; han har uppsatt och förmodligen kontrasignerat en hel mängd utgående kungliga bref[2]. Om inga direkta bevis förefinnas för att han utöfvat den i kansliordningarna föreskrifna inspektionen öfver kanslipersonalen, så kan detta mycket väl bero därpå, att en sådan inspektion svårligen kunnat efterlämna några skriftliga spår.

Mikil Olofssons verkamhet i kansliet blef emellertid icke långvarig. Vid hofrättens instiftande förordnades han till bisittare i denna[3], och därmed måste han väl lämna sin plats i kansliet. Åtminstone är det icke bekant, att han vidare tjänstgjort därstädes. Han dog för öfrigt redan följande år, 1615.

Med Mikil Olofsson försvinner den ledande rikssekreterarens titel och värdighet åter ur kansliet. Han fick ingen efterträdare, vare sig detta berodde på att lämplig person till en sådan post saknades eller att själfva posten ansågs obehöflig, emedan

[1] *Instr. C. F.*, s. 295, 297, 299.

[2] »Secret M. O.» eller »M. O. S.» är antecknad såsom koncipient i *RR* exempelvis 19/3, 21/3, 24/3, 29/4, 2/5, 5/5, flera gånger i juli och okt. 1612, febr. 1613, febr. 1614. Exempel på kontrasignation af honom erbjuder den första af konungen utfärdade kansliordningen; se för öfrigt *Kungl. koncept, RA.*

[3] Jfr ofvan s. 106 och s. 164, not 2.

Digitized by Google

kanslern själf arbetade i kansliet. Fast blef det ledande sekreterareämbetet således icke heller denna gång.

Då i de två första kansliordningarna titeln »sekreteraren» användes endast för Mikil Olofsson[1], kunde det sättas i fråga, om denna titel nu upphört att beteckna en hel rangklass inom kansliet och inskränkts till en enda innehafvare. Så torde dock knappast hafva varit förhållandet. Mikil Olofsson var sekreteraren i eminent mening, riksens sekreterare, och att ingen af de män, som kansliordningarna nämna, betecknas som sekreterare, kan bero på den starkt personliga synpunkt, som genomgår hela affattningen af dessa aktstycken, och för hvilken det var naturligast att endast nämna vederbörande vid namn. Flere af dem hade redan under Karl IX fört sekreteraretitel, och att denna ej observerats under de två första åren af Gustaf Adolfs regering, är väl en tillfällighet[2]. Under år 1614 är den faktiskt i bruk[3]. Huru många som fört den under dessa år, låter sig emellertid ej afgöras, emedan de föreliggande längderna öfver kansliet lika litet nu som under Karl IX:s tid skilja mellan sekreterare och skrifvare. Först när den förra titeln 1618 införes i den nya kansliordningen, blir detta möjligt.

Ej heller rörande kansliets sammansättning i öfrigt äro underrättelserna under Gustaf Adolfs tidigare år fullständigare än under faderns tid. Kansliordningen af 1612 uppräknar vid fördelningen af de svenska sakerna 8 kansliförvanter samt förordnar, att hvar och en af dessa skall hafva en eller två skrifvare till hjälp; härtill komma särskildt för de latinska handlingarna två och för de tyska tre tjänstemän. Ett par utanordningar af kansliets aflöning[4] nämna utom de i kansliordningen uppräknade ytterligare 8 svenska tjänstemän och en tysk; de svenska uppgingo således — målsmännen för latinska saker inberäknade

[1] Se kansliordn., *Instr. C. F.*, s. 295—299, och föreg. sida not 2.

[2] Jag har under dessa år endast funnit den använd för Måns Mårtensson, som 1613 förordnades till sekreterare för några till Viborg afsända kommissarier; *RR* 11/7 1613.

[3] *K. Reg.* 2/2, 16/3, 26/3, 6/4 1614 om Andreas och Jonas Bureus; jfr memorialet för den senare af 18/4, *AOB* I: II, s. 170.

[4] Kammarrådet till Erik Andersson 3/2, till Krist. Bylow 6/3, 24/3 1612. *K. Reg.* Jfr ofvan s. 96, not 1.

Digitized by Google

— till minst 18, de tyska till minst 4. En aflöningslängd af kanslerns egen hand upptager emellertid ytterligare fem svenska tjänstemän, alltså summa 23; den är icke af kanslern själf daterad, men har anteckningen: 10 nov. år 1612 och torde verkligen härröra från denna tid[1]. Först för 1615 och följande år finnas sådana längder från räntekammaren. De upptaga 1615 22, 1616 18, 1617 24 personer, hvaribland respektive 3, 3 och 4 tyskar, men äro som vanligt ofullständiga.

Först med år 1618 börjar sammansättningen af Gustaf Adolfs kansli att framstå klarare. Kansliordningen af detta år sätter först i spetsen för kansliet kanslern själf och tilldelar honom en särskild handskrifvare. Därefter uppräknar den fem svenska sekreterare: Jonas Bureus, Peder Månsson, som från hertig Johans kansli kommit till konungens, Erik Simonsson, Andreas Bureus, Anders Eriksson, samt två tyska: Paul Spankow och Berent Helfreich. Under dessa sekreterare böra enligt kansliordningen arbeta 11 svenska och 3 tyska skrifvare. Men därjämte är att märka, att denna kansliordning icke omnämner de män, som skulle handlägga klagomålssakerna, möjligen emedan dessa enligt den nya kammarordningen skulle höra under kammaren[2]. För dem hade man numera upptagit den särskilda titeln **referendarie**, som uppträdt redan 1594[3] men ej synes hafva förekommit under Karl IX. De återfinnas däremot — två till antalet med hvar sin skrifvare — i 1620 års kansliordning, som i öfrigt har alldeles samma sekreterare och samma antal skrifvare, endast med tillägg af en för hvardera af de två första svenske sekreterarne men med uteslutning af kanslerns handskrifvare.

Räntekammarens aflöningslängd för detta år[4] är något skadad, så att namnlistan blifvit ofullständig, men antalet af de å den samma upptagna synes alldeles hafva motsvarat det, som disponeras i kansliordningen[5]. Denna torde sålunda gifva en

[1] *Ox. saml.*, A. O:s förslag ang. statsreglering och statsförvaltning. *RA.*

[2] Jfr ofvan s. 124.

[3] *Centralregeringen 1523—1594*, s. 215.

[4] *RKB, KA.*

[5] Sekreterare och skrifvare äro i kansliordningen 22; i *RKB* finnas 18 namn och dessutom 4 poster, i hvilka namnen äro bortrifna. Af sekreterarne saknas Anders Eriksson och Berent Helfreich, men dessa namn kunna hafva hört till de fyra bortrifna.

Digitized by Google

tullt tillförlitlig bild af kansliets sammansättning vid ifrågavarande tidpunkt. En af kanslern egenhändigt underskrifven aflöningslista, daterad 1 nov. 1619[1], har samma fem svenska sekreterare och tre tyska, nämligen, utom Spankow och Helfreich, Johan Meyer, som tillhört Karl IX:s kansli och åtminstone 1616 äfven Gustaf Adolfs, men sannolikt vid denna tid var för gammal för att kunna betros med någon egen afdelning af kansliarbetet[2]. Referendarierna äro här tre, de svenska kansliskrifvarne 13 och de tyska tre. I allt väsentligt öfverensstämmande med denna äro två andra längder, som sakna datum, och af hvilka den ena torde vara något äldre, medan den andra tillhör tiden mellan februari 1620 och maj 1621[3].

I början af 1620-talet minskades sekreterarnes antal. Anders Eriksson dog under år 1623, Berent Helfreich och Johan Meyer hafva redan före detta års ingång försvunnit från kansliets stat[4]. Med 1624 blir sekreteraregraden inom kansliet helt och hållet besatt med nya män, så när som på tysken Spankow. Af den äldre uppsättningen utgå Peder Månsson, Erik Simonsson och Andreas Bureus; den förstnämnde dog i sept. 1623, Erik Simonsson torde hafva aflidit under år 1624, och Andreas Bureus fick numera ägna sig åt praktiska värf samt blef med tiden den förste chefen för den nyinrättade landtmätarekåren[5]. I deras ställe komma endast två nya, Lars Nilsson (Tungel) och

[1] *Kanslihandl.*, Stater, *RA*; jfr HALLENBERG, I, s. 270, not.

[2] Jfr ofvan s. 60. Han är ej upptagen i någon af längderna från 1612, men i *RKB* 1616 och ff. år. Jfr CRONHOLM, III, s. 525.

[3] Båda bland *Kanslihandl.*, Personalförteckn., *RA*. Den förra upptar såsom referendarius Hans Olofsson, hvilken ej innehade denna post vid tiden för de två äldsta kansliordningarna, men omtalas som sådan 1616 och vid riksdagen i Stockholm 1617 (Acta och Handl. etc., *Riksdagsacta*, *RA*), hvaremot han ej längre finnes i mantalet af $^{1}/_{11}$ 1619. Den senare har bland tyska kansliskrifvare Paul German, som antogs i tjänst $^{19}/_{2}$ 1620 (trohetsed bland *Kanslihandl.*, Eder, *RA*) och erhöll sitt afsked $^{12}/_{5}$ 1621 (pass i kanslerns namn, *Ty. RR*.

[4] De saknas på aflöningslängden för 1623, *RKB*, *KA*, som däremot upptager Anders Eriksson, men med anteckning för hans lönepost: »är behållen, efter Anders Eriksson blef död».

[5] Memorial för A. B. att hafva uppseende med alla byggningssaker m. m., okt. 1623, kopia bland *Kungl. koncept*, *RA*; instr. som general-mathematicus $^{4}/_{4}$ 1628, *Instr. C. F.*, s. 248.

Digitized by Google

Johan Fegreus[1]. Ännu kvarstår Jonas Bureus, men endast för en kort tid. År 1625 beslöt konungen att använda honom i andra värf, hvadan han uteslöts från kansliets stat, och på hösten blef han ordinarie svensk resident i Danmark[2]. Redan i en aflöningslängd för tiden september 1624—september 1625 finnes han ej längre bland kanslipersonalen. Däremot hafva här inträdt två nya: den sedan så framstående doktor Johan Salvius, som en gång varit föreslagen till medicine professor i i Uppsala, under år 1622 tjänstgjort som assessor i Svea hofrätt och sedan anlitats för beskickningar till både Danmark och Tyskland[3], samt Nils Bengtsson, som till en början icke synes hafva haft sekreterares rang men snart blef upphöjd därtill[4].

År 1625 voro sekreterarne i kansliet sålunda endast fem: svenskarne Lars Nilsson, Johan Fegreus, Johan Salvius och Nils Bengtsson samt tysken Paul Spankow. Detta antal berodde ej på tillfälliga omständigheter, utan var fastställdt såsom det normala. Vid den allmänna utvecklingen af stater för olika slag af utgifter, d. v. s. i förväg gjorda beräkningar öfver statsutgifterna för ett kommande år med däremot svarande anordningar af statsinkomster[5], blefvo äfven lönestater för personalen i kansliet uppgjorda, och dessa upptaga nu 5 ordinarie sekreterareplatser. Därjämte finna vi en referendarie, en kanslerns handskrifvare, 5 svenska kansliskrifvare och 2 tyska samt 9 kopister, d. v. s. simplare skrifvare, som endast hade att renskrifva koncept eller göra andra afskrifter; dessa äro således nu utsöndrade

[1] Aflöningslängden i 1624 års *RKB, KA*. Gåfvobref för sekreteraren J. Fegreus $^{16}/_{6}$ 1624, *RR*. Om Lars Nilsson jfr *Sk. H.*, XXV, s. 249. Jag har ej kunnat finna något bevis för att L. N. varit anställd i kansliet före 1624.

[2] Kammarrådet till kanslern $^{12}/_{9}$ 1625, *K. Reg.*; kreditiv och instr. $^{19}/_{10}$ 1625, *RR*. Redan 1623 hade J. B. fått resa i en beskickning till Danmark; memor. och fullm. $^{30}/_{9}$ 1623, *RR*, kanslerns bref $^{24}/_{10}$, *AOB* I: 2, s. 598.

[3] Prästerskapets betänkande till kon. $^{20}/_{3}$ 1620, THYSELIUS, *Handl.*, I, s. 14; *Svea hofrätts protok.*, 1622, *RA*; instr. och bref $^{15}/_{6}$, $^{12}/_{8}$ 1623, $^{8}/_{1}$, $^{14}/_{2}$, $^{5}/_{4}$ 1624 o. s. v. Sekreteraretitel i kreditiv $^{8}/_{2}$ 1625. *RR*.

[4] Ett odateradt »Uttog af hofstaten på kansliet» samt »Kanslipersoner ifrå september anno 1624 till september 1625»; *Kanslihandl.*, Stater, *RA*. Det förra upptager ej Salvius och torde alltså vara äldre. I detta har Nils Bengtsson ej sekreteraretitel, men är uppförd såsom »en person uti lika lägenhet» (som sekreterarne).

[5] Se nedan kap. III.

Digitized by Google

ur den gamla kansliskrifvaregraden. Den konsolidering af sekreterarnes poster, som kommit till uttryck genom själfva uppställningen af 1618 års kansliordning[1], belyses ytterligare af denna fasta stat för kansliet, som därjämte visar, att konsolideringen sträcker sig äfven till de lägre graderna. Det är numera afgjordt, att vissa bestämda poster skola finnas i kansliet; har man icke tillgång till personer, som på dem kunna placeras, så stå befattningarna i alla händelser kvar i staten, ehuru tomma[2].

Till denna ekonomiska fixering af kansliets personalstat sluter sig en ny fördelning af arbetet mellan de olika posterna. Af kanslerns egen hand finnes en utredning om de arbetskrafter, som för kansliets behof vore erforderliga, och det sätt, hvarpå arbetet dem emellan borde fördelas; den är sedan utskrifven såsom en kombinerad stat och instruktion. Båda handlingarna äro odaterade men kunna med säkerhet hänföras till denna tidpunkt, sannolikt året 1624[3]. Ingendera upptar de personer, som skulle sköta de olika posterna. Liksom aflöningsstaterna gifva ekonomisk fasthet åt dessa poster, så fördelas också på dem kansliets arbete, bådadera oberoende af den personal, som för ögonblicket kan vara tillgänglig.

Så tränger ämbetsbildningen fram äfven i kansliet, om också förändringar ännu kunde ske så väl i kanslitjänsternas antal som i arbetets fördelning mellan dem. Tiden var tydligen mogen att gifva det sålunda konsoliderade kansliet den öfverbyggnad af ett ledande förnämligt ämbetskollegium, hvilken ensam behöfdes för att fullborda dess utveckling till ett centralt ämbetsverk efter tidehvarfvets principer.

* * *

[1] Jfr ofvan s. 121.

[2] Så är i ofvannämnda »uttog» förhållandet med 2 sekreterareposter (på den ena är dock Nils Bengtsson efteråt införd) äfvensom med referendariens och kanslerns handskrifvares befattningar; i längden för sept. 1624—sept. 1625 fattas likaledes referendarie. I lönelängden för 1624 *(RKB, KA)* är en sekreterarekolumn tom.

[3] Den förra i *Ox. saml.*, A. O:s förslag ang. statsreglering och statsförvaltning, den senare bland *Kanslihandl.*, Stater, *RA*. Sekreterarnes och skrifvarnes antal och arbetsfördelning visar, att handlingarna äro yngre än 1620

Digitized by Google

Om **kansliets uppgift** och ställning till konungen ger den första kansliordningen icke många antydningar. De olika tjänstemännens arbete omtalas med växlande uttryck; än heter det, att vederbörande har vissa handlingar »under händer», än att han »upptager» de ankommande brefven af ett visst slag, och då med tillägg i ett fall att han skall fordra besked och svar därpå (af konungen), i ett annat att han skall gifva sådant svar och besked, i ett tredje att han skall »låta hålla» besked därpå. En kansliförvant ålägges efter ordalagen strängt taget endast att hålla registratur öfver den grupp af handlingar, som åt honom anförtrotts, en annan åter att »föra fram» sina saker (nämligen klagomål, som skola afgöras af riksens råd). Det är tydligt, att ingen vikt ligger på denna terminologi. Kanslern förutsätter, att medlemmarne af Gustaf Adolfs kansli i allmänhet skola hafva samma värf, som af gammalt tillhört kansliet, eller att koncipera och utskrifva konungens bref och andra statshandlingar samt föredraga dem, som till kansliet inkomma, och omväxlingen i uttryck beror nog endast på stilistiska skäl.

I den andra kansliordningen, den af konungen stadfästade, är formuleringen mera enhetlig. Här säges om alla de uppräknade tjänstemännen, att de skola »hafve att beställe med» eller »upptage» de olika sakerna, och för de flesta tillägges också, att de skola skaffa eller fordra besked och svar på de ankommande brefven. Någon förändring i sak gent emot föregående instruktion kan icke häraf slutas.

De båda följande kansliordningarna af 1618 och 1620 äfvensom kanslerns senare utkast till ny reglering af kanslibefattningarna uttrycka sig i detta stycke tydligare. I alla begagnas om samtliga sekreterares uppgift uttrycket, att de »ställa och under händer hafva» vederbörande handlingar. Det förra betecknar naturligtvis endast konciperingen, det senare öfvervakandet af konceptets utskrifning och handlingens slutliga expediering, kanske också mottagandet af inkommande skrifvelser.

års kansliordning. Men antalet motsvaras fullkomligt af de ofvan nämnda staterna för 1624—25, och de i den renskrifna handlingen upptagna aflöningsposterna öfverensstämma likaledes helt och hållet med dessa. De här ifrågavarande handlingarna synas sålunda vara förslag till den reglering, som genom 1624—1625 års stater genomfördes.

Digitized by Google

Endast i Axel Oxenstiernas egenhändiga koncept till 1618 års ordning[1] förekommer för en af sekreterarne, den som skall handlägga bref och handlingar rörande förhållandet till Danmark, Ryssland och Polen, äfven en annan passus. Denne ålägges nämligen att se till, om några anledningar till tvister eller klagomål kunna yppa sig i förhållandet till dessa makter, att uppteckna allt sådant och samla argument, som kunde användas i fall af behof[2]. Här kommer verkligen ett sakligt arbete till synes, en sekreterares skyldighet att hålla reda på de diplomatiska förhållandena till ifrågavarande länder, hvaraf naturligtvis då också borde följa, att han skulle lämna upplysningar och gifva råd vid föredragningen inför konungen. Men denna passus togs icke med i kansliordningens slutliga text.

Kansliordningarnas terminologi visar, att ännu vid midten af 1620-talet kansliets arbete — närmast sekreterarnes — principiellt ansågs hafva samma formella karaktär som förut. Har någon utveckling af den reella innebörden i deras föredragning skett, så blir dock denna aldrig officiellt erkänd. Tvifvelsutan berodde detta i grunden därpå, att dessa sekreterare intogo en allt för låg social ställning för att kunna tillerkännas en verklig rådgifvareplats. Den platsen var de höge herrarne af adeln, i främsta rummet rikets råd, förbehållen. Först när krafter af denna sociala rang infördes i kansliet, kunde omdaningen af dess uppgift genomföras.

Ej heller kanslitjänstemännens ansvar för den formella expeditionen blef under dessa år afsevärdt utveckladt. Kontrasignationen användes mycket oregelbundet och synes under de senare åren snarare hafva blifvit mindre vanlig än tvärtom; i kansliordningarna omtalas den icke. Kontrasignerande voro som förut de konciperande tjänstemännen, alltså i allmänhet sekreterare[3]. De mot kontrasignationen svarande och delvis kompletterande anteckningarna af koncipientens initialer vid brefven i registraturet blifva också allt mera sällsynta.

[1] *Ox. saml.*, A. O:s förslag ang. statsreglering och statsförvaltning, *RA.*

[2] »— — — så ock observerer och aktar ärligen, hvad för tvister och gravamina som infalla på den ene eller andre siden, sådant upptecknar, samblar, argumenterer, hafver dem i förvaring — — —».

[3] *Kungl. koncept, RA.*, och *Kungl. bref, KA.*

Digitized by Google

Under de tre första åren förekomma de någorlunda regelbundet, om ock med många undantag, men i 1615 års registratur finner man dem endast under de första veckorna, 1616 icke alls, 1617 endast under månaderna januari—mars, 1618 endast i september och några dagar af oktober o. s. v. På 1620-talet upphöra de så godt som alldeles [1].

* * *

Åt **kansliets arbetsordning** voro egentligen de många kansliordningarna ägnade, och inom detta område framträder starkast kansliets utveckling.

De två äldsta kansliordningarna betonade, såsom redan anmärkts, kanslerns och (riks-)sekreterarens uppsikt och högsta ledning af arbetet, den äldsta t. o. m. så strängt, att inga bref skulle få utgå utan att vara af dem godkända eller förseglas utan deras tillstånd. I de senare ordningarna återfinnas icke dessa föreskrifter, sannolikt emedan rikssekreterarens befattning försvunnit med Mikil Olofsson och kanslern ej ensam kunde utöfva en så ingående inspektion, så mycket mindre, ju oftare han numera drogs bort från det löpande kansliarbetet genom särskilda uppdrag. Sin plats i spetsen för kansliet behöll han naturligtvis, såsom också i det yttre tydligt angafs både i 1618 års ordning och i utkastet från 1620-talet, men att han skulle omedelbart granska alla utgående handlingar, kunde ej längre förutsättas såsom regel.

Alla kansliordningarna öfverlämna konciperingen åt sekreterarne, det tekniska skrifarbetet åt de under sekreterarne fördelade skrifvarne och (ifrån 1620) kopisterna. Dock heter det 1620 åtminstone om en sekreterares förste skrifvare, att denne bör kunna i sekreterarens frånvaro själf tjänstgöra som koncipist, ifall så behöfdes, och detta gäller väl faktiskt om alla.

Vid ärendenas fördelning mellan sekreterarne bibehåller Axel Oxenstiernas äldsta kansliordning först och främst samma språkliga hufvudsynpunkt, som hitintills varit den viktigaste. Den afskiljer under särskilda tjänstemän icke blott de tyska sakerna, utan också de latinska, som under Karl IX ej synas hafva haft

[1] *RR.*

Digitized by Google

någon särskild målsman. Till de förra äro naturligtvis tyskarne i kansliet självskrifna; för de senare bestämmas ett par svenskar, mäster Peder Andersson, troligen den samme som förut hört till Karl IX:s kansli, och (såsom hans underordnade) kansliskrifvaren Bertil Birgersson[1].

Bland de svenska sakerna omtalas icke arkivvården, som varit föremål för särskilda anstalter äfven under Karl IX, — förmodligen emedan den genom kanslerns och rikssekreterarens fullmakter blifvit direkt anförtrodd åt dessa kansliets främste män[2]. Klagomålssakerna, den enda grupp, som för öfrigt vetes hafva afsöndrat sig under föregående tid, äro här uppdelade på ej mindre än tre tjänstemän. Nils Hansson och Olof Olofsson skola mottaga de suppliker, som inlämnas till konungen, den förre dem, som komma från Sverige, och den senare, själf finne, de finska, och båda skola därföre alltid vara till hands, när konungen går ut. De klagomål, som äro så viktiga, att de måste hänvisas till rättslig behandling inför riksens råd, skola föredragas af Abraham Reuter.

Nu utskiftas också för första gången — om man undantager ansatserna under Erik XIV:s tid[3] — de öfriga ärendena på olika tjänstemän. Åt Andreas Bureus anförtros i allmänhet de förnämsta handlingarna och särskildt alla donationer till evärdlig ägo samt förläningar på behaglig tid. De pågående krigen göra krigssakerna så viktiga och omfattande, att dessa fördelas på två män, Jonas Bureus och Hans Olofsson; att de skola mottaga alla bref så väl från Finland, Lifland och Ryssland som rörande krigsrörelserna mot Danmark och Norge, är särskildt uttaladt. Måns Olofsson får på sin lott bref, som angå bergsbruken, faktorierna och hvad därtill hörer, och slutligen äro invisningar och försäkringar för köpmän samt andra, som göra någon leverans till kronan, förenade till en särskild grupp under Karl Jönsson.

Den egentliga indelningsgrunden är otvetydigt reell, sakernas egen natur, och de tre grupperna för krigssaker, bergverk och köpmanshandlingar äro hvar för sig rätt väl begränsade.

[1] Jfr ett par bref af 1612 och 1614, *AOB* I: 2, s. 67, 166 not.

[2] Jfr ofvan s. 161 ff.

[3] *Centralregeringen 1523—1594*, s. 211.

Digitized by Google

En ny indelningsgrund kommer dock in med de förnämsta handlingarnas utmärkande såsom en fjärde grupp, och denna grupp saknar därföre hvarje gräns gent emot de tre andra. Det är samma blandning af två synpunkter, som vidlådde Erik XIV:s organisationsförsök på sin tid[1].

Huru denna arbetsfördelning blifvit utförd, låter sig någorlunda kontrolleras genom anteckningarna af de konciperande tjänstemännens initialer i registraturet. Det visar sig af dessa, att någon tillämpning icke kommit i fråga före konungens återkomst från krigsskådeplatsen till Stockholm i midten af mars. I februari och förra delen af mars synes konungen endast hafva haft Jonas Bureus och Hans Olofsson samt möjligen Olof Olofsson med sig[2]. Under återstoden af mars samt april och maj, då konungen vistades i Stockholm och dess närhet (Svartsjö, Strängnäs, Nyköping o. s. v.), kunna däremot de antecknade initialerna i stort sedt sägas motsvara kansliordningens fördelning, om ock gränserna i många fall äro ganska obestämda, särskildt för Andreas Bureus' »förnämsta handlingar»[3]. Med konungens afresa söderut brytes emellertid ordningen, och för hans bref äro nu under någon tid endast Jonas Bureus eller Nils Hansson antecknade, först i juli och endast vid ett par enstaka tillfällen äfven Mikil Olofsson och Erik Erikson, den senare en skrifvare, som ej ens var nämnd i kansliordningen. Sedan konungen återkommit till Stockholm i september, uppträda åter flere namn, men de försvinna, då han begaf sig ned till gränsen för att vara till hands vid fredsunderhandlingarna. På samma sätt blef det följande år; om man också tycker sig kunna urskilja ordningen af 1612 bakom koncipientnamnens fördelning, så gäller detta dock endast i största allmänhet och ej förr än efter konungens ankomst till Stockholm i mars.

Den nya, af konungen underskrifna kansliordningen från 1613 eller följande år, hvilken endast behandlar de svenska ärendena, utgår uteslutande från den reella indelningsgrunden.

[1] a. a., s. 212.

[2] O. O. står i *RR* antecknad endast för ett bref af $^1/_2$.

[3] Detta omdöme baserar sig på en sammanställning af initialanteckningarna i *RR*, hvilken af utrymmesskäl ej här kan införas.

Digitized by Google

Andreas Bureus får på sin andel, utom gåfvobref och förläningar, äfven mandater och andra aktstycken, som skola offentliggöras, och i sak kunde ju detta ungefär motsvara hvad som förut kallats de förnämsta handlingarna, men denna senare beteckning användes ej vidare. Jonas Bureus behåller krigssakerna, som numera voro förminskade genom freden med Danmark, medan åt Hans Olofsson afskilts en ny grupp: dels instruktioner och fullmakter för befallningsmän af olika slag, dels köpmanssakerna, som tagits från Karl Jönsson; denne är i stället förflyttad till bergverkssakerna. Måns Olofsson, som i föregående ordning haft dessa saker anförtrodda åt sig, förekommer här icke [1]. Klagomålssakernas fördelning mellan Nils Hansson och Olof Olofsson bibehålles, hvaremot Abraham Reuter och den särskilda gruppen af klagomål inför rikets råd hafva försvunnit. Ny är en punkt, som ställer registraturets utskrifning under en särskild tjänsteman, Jakob Simonsson.

Förändringarna gent emot föregående kansliordning äro ej stora och bestå delvis i omflyttningar af tjänstemännen. Ett framsteg innebär alltid indelningsgrundens enhetlighet. Det är emellertid denna gång icke möjligt att följa tillämpningen. Har den nya kansliordningen tillkommit före utgången af 1613, så blef den åtminstone icke följd under konungens resa i Bergslagen i slutet af nämnda år och lika litet under hans vistelse i Örebro i januari 1614. Här synas till en början endast Olof Olofsson och Andreas Bureus hafva tjänstgjort, och när sedan Nils Hansson, Jonas Bureus och Hans Olofsson tillkomma, motsvarar brefvens fördelning dem emellan icke kansliordningens bestämmelser. På resan till Finland och den ryska krigsskådeplatsen åtföljdes konungen naturligtvis endast af en del af kansliet, men ej heller efter hemkomsten i november synes kansliordningen vara tillämpad. Under årets lopp uppträda för öfrigt flere kanslitjänstemän, som där ej äro nämnda, såsom koncipienter [2].

---

[1] Hans namn saknas redan i kanslerns längd med datumanteckningen $^{10}/_{11}$ 1612 (jfr ofvan s. 166) liksom sedan i aflöningslistan för 1615 *(RKB)* och i *RR* har jag ej observerat hans initialer efter okt. 1612.

[2] Efter initialerna i *RR*. Sådana, som sakna motsvarighet i kansliordningen, äro B(ertil) B(irgersson), E(rik) E(riksson), B(engt) M(atsson).

Digitized by Google

Under den följande tiden blef Hans Olofsson förflyttad till klagomålssakerna med titeln referendarius[1], men för öfrigt saknas alla underrättelser om kansliets arbetsfördelning intill den nya kansliordningen af 1618. Den skiljer sig både i principer och enskildheter betydligt från sina föregångare.

Huru ärendena här fördelas på sekreterareposter, ej på personer, och därmed det hela får en prägel af stabilitet, som pekar mot en verklig ämbetsbildning, är redan berördt[2]. Anmärkningsvärdt är vidare, att den gamla språkliga synpunkten för fördelningen nu är åtminstone formellt öfvergifven, om än spår däraf finnas kvar i sak. Här talas lika litet om latinska saker som om tyska. En sekreterarepost bestämmes för bref och handlingar rörande förhållandet till Frankrike, England och Nederländerna, en annan för förbindelsen med tyska furstar och städer, och de två män, som antecknats för dessa poster, äro tyskar, men om själfva handlingarnas språk talas icke, och detta borde väl för den första gruppen ej vara tyska. Härtill kommer en tredje sekreterare för utrikes ärenden, nämligen rörande förhållandet till Danmark och Polen samt de svenska besittningarna i Östersjöprovinserna (Lifland), för hvilka väl tyskan också borde vara det vanliga språket, och på denna post sättes en svensk, Anders Eriksson[3].

Bland sekreterarne för svenska inrikes ärenden står här främst en, som skall hafva arkivet om händer. Härmed införes sålunda arkivvården ändtligen i kansliordningen, och den behandlas tämligen utförligt. Ifrågavarande sekreterare skall vårda alla handlingar så, att de icke taga skada, och hålla dem i sådan ordning, att man lätt kan finna hvad man önskar, han skall öfverse och genomläsa dem för att vid behof kunna meddela upplysningar samt hålla förteckningar både öfver allt gammalt och öfver det nya, som tillkommer. Vid nyåret skall han infordra handlingarna för det gångna året från de andra sekreterarne, och skulle något utlämnas ur arkivet, skall det i tid

[1] Till referendarium H. O. $^{30}/_{11}$ 1616, *RR*.

[2] Ofvan s. 121.

[3] I A. O:s egenhändiga utkast (se ofvan s. 171 not 1) föras de ryska ärendena till samma grupp som de danska och polska. De två andra sekreterarne för utrikes saker äro här ej upptagna.

Digitized by Google

återkräfvas. Tre skrifvare bestämmas till sekreterarens hjälp, och dessa böra vara fullt kunniga åtminstone i latin och tyska.

Denna sekreterarepost öfverlämnades åt Peder Månsson, som sannolikt först nu trädt i konungens tjänst efter sin förre herres, hertig Johans, död[1]. Han hade redan under Johan III:s tid tjänstgjort i kansliet och varit Rasmus Ludvigssons medhjälpare i de gamla handlingarnas skötsel[2].

Åt det löpande arbetet med inrikes svenska ärenden anslår denna kansliordning endast tre sekreterareposter. Härvid är emellertid att märka, att flere grupper, som upptagas i de föregående ordningarna, här blifvit uteslutna, nämligen dels gåfvo- och förläningsbref samt köpmans- och bergsbrukshandlingar, dels klagomålssakerna, bådadera, såsom redan blifvit påpekadt, sannolikt för att enligt den nya kammarordningen öfverlämnas åt kammaren[3]. Minskningen är alltså endast skenbar. Fördelningen mellan de tre upptar flere kategorier, som ej äro nämnda i föregående ordningar, och gör äfven omflyttningar af dem, som i dessa behandlas. Den förste sekreteraren får delvis samma handlingar, som senast öfverlämnats till Andreas Bureus under namn af mandater och aktstycken, afsedda att offentliggöras, men de äro här närmare specificerade såsom stadgar, recesser, patenter, ordningar, bud och förbud (rörande handeln), riksdagshandlingar, bref om gärder, utskrifningar och uppfordringar. Till dessa läggas ecklesiastika ärenden, bref på biskopsämbeten, prästgäll och skolor, och på denna afdelning placeras nu Jonas Bureus. Den andra gruppen saknar motsvarighet i äldre författningar. Den omfattar alla privilegier, ständernas och enskildes, och tydligen på grund af frändskapen med dessa de handlingar, som röra förhållandet till de furstliga ständerna och dessas rättigheter, »drottninger och arffurster», såsom det heter, ehuru det numera fanns endast en arffurste,

[1] Han står ej i lönelängderna *(RKB)* förr än 1618 och då med mindre lönebelopp än de öfriga förnämsta sekreterarne, hvilket synes visa, att han ej tjänstgjort hela året.

[2] Se hans utlåtande om A. O:s kansliordning och hans memorial om arkivet under Rasmus Ludvigssons tid, *MRA* 1875, s. 46, 52.

[3] Jfr ofvan s. 125.

Digitized by Google

Karl Filip[1]. Hit har man också fört de klagomålssaker angående jordtvister och öfvervåld, som ännu höra till kansliet. För denna post är antecknad en Erik Simonsson, hvilken först vid denna tid synes hafva inträdt i kansliet[2]. Den tredje sekreterarebefattningen slutligen omfattar dels fullmakter och instruktioner för ämbetsmän öfver hela riket, så vida de utgå genom kansliet, i ungefärlig motsvarighet till en del af Hans Olofssons område i föregående kansliordning, dels också, egendomligt nog, en del af utrikespolitikens fält, nämligen allt som rörde förhållandet till Ryssland. Här återfinna vi Andreas Bureus. Denna kansliordning betecknar ett afgjordt steg framåt ej blott genom ämbetsprincipens framträdande, utan ock genom den språkliga indelningsgrundens uteslutning och utrikesärendenas behandling under ett med kansliets öfriga arbetsmaterial efter vederbörande länder samt slutligen genom arkivvårdens tillgodoseende. Att fördelningen af de inre svenska ärendena förefaller något godtycklig, förtager icke detta intryck.

Om kansliordningens tillämpning äro underrättelserna åter sparsamma. Anteckningar af koncipienternas initialer förekomma under 1618 endast för en månad (1 sept.—4 okt.) och 1619 så godt som icke alls i registraturet. Först med 1620 uppträda sådana i större utsträckning, och nu tycker man sig verkligen skönja grunddragen af 1618 års fördelning, om än med betydliga afvikelser. Men redan i juni detta år ersattes denna genom den nya, af konungen fastställda ordningen.

Den är i väsentliga punkter byggd på sin närmaste föregångare: ej blott i fråga om sekreterareposternas antal — endast med inskjutande af de två referendarierna — utan också i både uppställning, indelning och affattning. Arkivsekreterarens och de tre utländska sekreterarnes instruktioner äro ord för ord afskrifna efter 1618 års text med endast några mindre, formella förändringar. Däremot hafva mellan de tre öfriga posterna några omflyttningar ägt rum. Åt den förste sekreteraren (fortfarande Jonas Bureus) öfverlämnas här alla inkommande och ut-

[1] I A. O:s första utkast (se ofvan s. 171, not 1) äro riksdagsacta, handlingar ang. råd och ständer samt utskrifningar sammanförda med privilegiesakerna.

[2] Han står ej i lönelängderna före 1618. *RKB, KA.*

Digitized by Google

gående bref till och från ståthållare, befallningsmän och städer, ständers och enskildes privilegier, sköldebref, donationer och förläningar — som sålunda ej mera förbehållas kammaren ensam —, offentliga stadgar och påbud samt bref på prästerliga tjänster. Riksdagsacta däremot äro flyttade till den andra posten (Erik Simonsson) och förenade med arffurstarnes och änkedrottningens handlingar samt klagomålssakerna, och hit hafva äfven alla svenska ämbetsmäns fullmakter och instruktioner öfverförts från den tredje sekreteraren. Denne är nu inskränkt till sådana ärenden rörande Finland samt förbindelserna med Ryssland (Andreas Bureus). Grundstommen i fördelningen står sålunda kvar sedan 1618. Men fördelningen af de svenska ärendena synes ej heller nu hafva blifvit iakttagen [1].

När sekreterarnes antal gick ned på 1620-talet och kanslern uppgjorde sin nya plan till arbetets fördelning på endast fem poster, måste naturligtvis en stark sammanslagning af de första sektionerna ske [2]. Bland de fem blir en liksom förut upptagen af arkivet, och en undantages egentligen från kansliets ordinarie verksamhet samt reserveras till beskickningar i rikets ärenden; dess emellan får han endast att sköta en officiell historieskrifvares värf, som af gammalt stått i förbindelse med kansliet, men ej omtalats i de äldre kansliordningarna [3]. Hela det löpande arbetet måste sålunda utskiftas på tre sekreterare. Det sker på så sätt, att den förste får alla inrikes ärenden för det egentliga Sverige, nämligen alla bref och acta i Sverige, riksdagshandlingar, rådslag och andra akter rörande förhandlingar med ständerna, alla privilegier och friheter, revisionssaker och laga stadgar, samt därtill äfven de danska handlingarna, medan åt den andre öfverlämnas skrifvelser och handlingar rörande rikets öfriga delar, Finland, Ingermanland, Estland och Lifland,

---

[1] Enligt initialanteckningarna i 1620 års *RR* juli—dec.

[2] Se ofvan s. 169. Ingressen till kanslerns egenhändiga utkast lyder: »Där kanzelit någorlunda skall blifve beställdt, då måste ded således med personer försörjes.»

[3] »En sekreterer, som kan brukes extra ordinem och eljest forskickes uti ärenden, hvilkens ämbet ordinari skall vara att observera allt hvad som sker och hörer till historien och compilere diarium och annales, så att historien kan skrifves, när man vill.» Jfr *Centralregeringen 1523—1594*, s. 205.

Digitized by Google

och de utrikesärenden, som angå dessa länders grannstater Ryssland och Polen[1], samt den tredje hos sig samlar hela den öfriga utrikespolitiken.

Genom detta reglemente samlas alltså alla inre ärenden i hela det svenska väldet på endast två sekreterare, som därtill vid sidan af dessa ärenden också få sin andel af utrikespolitiken. Det var en geografisk synpunkt, vanlig i kontinentens kanslier[2], men här på sätt och vis utvecklad självständigt ur de föregående arbetsordningarna. För öfrigt måste naturligtvis denna reglering ej mindre än den af 1618 förutsätta så väl referendarier utom kansliet för klagemålssakerna som också alla finansiella angelägenheters expedition genom kammaren.

Om den nya indelningen bragts till verkställighet, låter sig icke afgöras. För åren efter 1622 äro nämligen koncipienterna icke antecknade i registraturet.

Endast om arkivets vård föreligga några närmare underrättelser. Dess 1618 tillsatte föreståndare hade genast gripit sig an med det tvifvelsutan kinkiga värfvet att ordna och bereda förvaringsrum åt rikets hittills så försummade gamla handlingar. Kanslern hade förelagt honom sin kansliordning till utlåtande, och ett sådant blef äfven afgifvet, som redogjorde för hufvuddragen af arkivets tillstånd och föreslog behöfliga åtgärder. Förmodligen något senare är en likaledes af honom uppsatt berättelse om Rasmus Ludvigssons forna befattning med rikets handlingar[3]. Då kansliordningen af 1618 anslog tre och den af 1620 t. o. m. fyra skrifvare till Peder Månssons hjälp, bör denne ej heller hafva saknat arbetskrafter. År 1620 synes en ny förflyttning af arkivalier från Karl Filips furstendöme hafva skett[4]. Ännu 1623 var dock arkivet icke bättre försörjdt

[1] I A. O:s koncept: »alle finske, ingermanländske, lifländske acta och handlingar, alle tractater och controversier med ryssen och polacken.» I det renskrifna exemplaret har »lifländska» utgått och »polacken» blifvit utbytt mot »fältherren», men i sak innebär detta ingen förändring, ty »fältherren» J. de la Gardie var generalguvernör i Lifland, och genom honom gingo säkert i regel äfven förhandlingarna med Polen.

[2] *Centralregeringen 1523—1594*, s. 211.

[3] Se ofvan s. 177, not 2.

[4] Kon. till änkedrottn. $^{28}/_{4}$ 1620; instr. f. Peder Månsson och hans skrifvare af s. d., *MRA* b. IV, s. 411 ff.

Digitized by Google

än att en del af handlingarna måste förvaras dels i mörka hvalf och dels i ett rum, som arkivsekreteraren fick dela med arklimästaren på Stockholms slott, hvilken där förvarade både svafvel och luntor vid sidan af de gamla handlingarna[1].

Arkivsekreteraren och hans underordnade afskildes redan i 1620 års kansliordning från kansliets öfriga tjänstemän, i det att dessa i motsats till de förra sammanfattades under benämningen det dagliga hofkansliet. I motsvarighet härtill gick också redan nu arkivafdelningen under benämningen riksens kansli[2], ehuru den ej förekommer i kansliordningen.

För registratur hade Axel Oxenstiernas första kansliordning fördelat ansvaret på alla föreståndarne för expeditionens olika grupper. Om hvar och en hette det, att han skulle hålla »klara» eller »vissa» registraturer på handlingarna inom sitt område. Den följande kungliga kansliordningen insatte däremot, som nämndt, en särskild föreståndare för detta arbete, men 1618 föreskref kanslern åter, att hvarje sekreterare skulle hålla sin anpart, och bestämde för de flesta en särskild skrifvare till detta ändamål. För så vidt med registraturet verkligen i detta fall menas de afskriftsböcker för de utgående brefven, som nu föreligga, så har säkerligen en utskiftning af denna art icke blifvit genomförd, ty en sådan stilblandning, som däraf skulle följa, förete de ingalunda.

I början af 1620 gåfvos nya och utförliga föreskrifter för denna del af kansliarbetet[2]. Nu bestämdes, att sekreterarne skulle i tur och ordning förestå hela registreringen en månad i sänder, och denna omfattar här icke blott utgående, utan äfven inkommande bref[3]. Öfver hvardera serien skulle ett registratur hållas, och utförliga formulär meddelas för bådadera. Sekreteraren skulle själf endast öfvervaka det hela, medan själfva skrifningen skulle utföras af en skrifvare för hvardera afdel-

---

[1] Peder Månsson till riks- och kammarråden $^{27}/_{3}$ 1623, *MRA* 1879, s. 23.

[2] Kanslerns ordning för registreringen $^{20}/_{2}$ 1620, *MRA*, b. II, s. 244.

[3] Huruvida något sådant varit afsedt redan i de föregående kansliordningarna, låter sig icke afgöras. De begagnade pluralformerna: »all*e* magistratur*er*», »god*e* och riktig*e* registratur», skulle möjligen kunna tydas därhän.

Digitized by Google

ningen; här betonas uttryckligen, att man bör undvika flere stilar i ett band. Med uppsikten öfver registreringen förenas också ledningen af de utgående brefvens afsändning: dessa skola alltid genom registratursekreteraren lämnas till kansliets enspännare, de kungliga brefbärarne, för att den förre också må kunna anteckna, hvem som mottagit brefvet för befordran. Anteckningen skall ske dels i själfva registraturet, dels i ett diarium, som sekreteraren själf bör hålla öfver både in- och utgående bref. Alla (ankommande) bref och koncept (till de utgående) skola hvar för sig sammanbindas i böcker och knippen. Vid årets slut skola registraturen revideras af kanslern och jämte dessa böcker inlämnas i arkivet. Slutligen föreskrifves i detalj, huru lång tid afskrifvarne skola arbeta och i hvilken ordning turen mellan sekreterarne skall gå, och sist heter det, att om hela denna ordning icke kan iakttagas, då konungen är på resor, så bör i alla fall vederbörande sekreterare alltid föra diarium, göra erforderliga anteckningar samt samla bref och koncept.

Af dessa föreskrifter kunna numera endast ett par i sin tillämpning kontrolleras. Diarier, ingående registratur samt band af inkomna handlingar saknas helt och hållet [1], och af koncepten är endast en bråkdel bevarad. Detta *kan* ju till större eller mindre del bero på de oblida öden, arkivet under tidernas lopp genomgått [2]. Det utgående registraturet, som ensamt föreligger, är ej fördt fullkomligt efter det meddelade formuläret, och om sekreterarne alternerat vid dess ledning, känner man ej. I 1620 års kansliordning, som tillkom några månader senare, stå föreskrifterna från 1618 om registraturets utskiftning ännu kvar, men detta beror väl på något förbiseende och har med säkerhet icke iakttagits [3].

Huru kansliets arbetsordningar, de äldre så väl som de senare, måste i sin tillämpning genombrytas af konungens

[1] Med undantag för en volym ing. *tyskt* registr.

[2] Volymer af till *kammaren* inkomna handlingar finnas från 1621 i *KA*; det förefaller, som borde principens tillämpning här hafva haft motsvarighet i kansliet.

[3] På titelbladet af 1620 års *RR* är antecknadt: »skrifvet af J. Larsson».

Digitized by Google

resor, är redan i det föregående påvisadt[1]. När under fälttågen en rådsregering tillförordnades i Stockholm, föll det af sig själf, att tjänstemännen för expeditionen måste delas mellan konungen och denna, och äfven när vid hans färder inom Sverige ingen särskild regering satt i Stockholm, följde honom i regel endast någon mindre del af kansliet. I 1620 års reglemente för registreringen uttalades uttryckligen, att den närmast föregående kansliordningen (af 1618) var afsedd endast för de tider, då konungen befann sig i Stockholm och hade hela kansliet hos sig, och på den förutsättningen voro utan tvifvel äfven de öfriga kansliordningarna byggda. I samma reglemente finna vi äfven bestyrkt, att konungen på sina resor ville hafva endast ett mindre antal ur kansliet i sitt följe[2].

Så afskildes kansliet, som dock af alla regeringsorgan stod i den närmaste förbindelse med konungens person, numera ofta nog till stor del från denne. Äfven detta utgör ett led i dess utveckling till en mera självständig organisation.

Kansliets öfvergång till kollegialt ämbetsverk: kansliordningen af 1626 och dess tillämpning.

(1626—1634)

Huru tidigt och under hvilka omständigheter tanken på en fullständig organisation af kansliet såsom kollegialt ämbetsverk först uppstått, är icke kändt. Den afgörande impulsen till dess förverkligande gaf i alla händelser det polska krigets förflyttning till Preussen med dess vidtutseende konsekvenser, som måste göra behofvet af fast ordnade regeringsorgan hemma i Sverige klarare än någonsin och särskildt för kansliets del kräfde nya anstalter, då äfven kanslern skulle lämna Sverige. Några förberedande öfverläggningar omtalas icke, men sannolikt

[1] Se ofvan s. 174 ff.
[2] *MRA* b. II, s. 244, 248.

Digitized by Google

kort före konungens afresa uppsattes ett utförligt förslag till organisation af kansliet och dess arbete. Så tillkom 1626 års kansliordning[1].

Den är ojämförligt vidlyftigare än sina föregångare och utgör i olikhet med dessa en fullständigt organiserande stadga, som innefattar bestämmelser om personalens sammansättning i olika grader, om kansliets uppgift och befogenhet, lokalerna för dess arbete, arbetstider och arbetsformer.

Den första punkten handlar om rikskanslern, som fortfarande skall vara kansliets chef. Den ger honom naturligtvis den allmänna uppsikten öfver hela kansliet, äfven arkivet, samt makt att befalla öfver hela personalen, och den ålägger honom äfven att, om möjligt, själf uppsätta de viktigaste handlingar, som utgå ur kansliet, samt genomse de öfriga, som uppsättas af sekreterarne — allt således som förut. Men kanslern förordnas också till president i ett kansliråd, som skall sammanträda och öfverlägga på hans befallning. Detta skall (p. 2) bestå af tvenne ledamöter, som båda hafva att i allmänhet vara kanslern till hjälp, dock så, att den ene särskildt skall förestå riksens gamla kansli eller arkiv, den andre det dagliga kansliet.

Under kanslern och kanslirådet stå sekreterarne (p. 3), nu inskränkta till ett antal af fyra, och för dessa återfinna vi samma fördelning af arbetet, som synes hafva blifvit föreslagen redan ett par år tidigare: den förste bistår det kansliråd, som är custos archivi, den andre handlägger bref och acta från det egentliga Sverige, rörande rikets råd, ständerna eller enskilda, äfvensom danska ärenden, den tredje motsvarande handlingar från Finland, Lifland och Ingermanland samt polska och ryska utrikesärenden, den fjärde hela den öfriga utrikespolitiken[2]. Nära sekreterares rang står också kanslerns handskrifvare (p. 4), ty denne bör vara »ett sekreterareämne»; han får det förtroendet att renskrifva de hemliga statshandlingarna (närmast väl de af kanslern uppsatta).

Hvarje sekreterare har nu som förut sina biträden för det

[1] Tryckt *Instr. C. F.*, s. 306—318.
[2] Jfr ofvan s. 179.

Digitized by Google

tekniska arbetet: arkivsekreteraren två skrifvare och två kopister, hvar och en af de öfriga en skrifvare och två kopister (p. 4). Alla skrifvarne böra vara kunniga i främmande tungomål, i främsta rummet latin. Den språkkunskap, som ännu i början af Gustaf Adolfs regering varit så sällsynt inom kansliet, att särskilda tjänstemän måste förordnas för latinska och tyska saker, fordrades sålunda nu allmänt t. o. m. i skrifvaregraden. Det är då helt naturligt, att den språkliga synpunkten försvunnit ur indelningen.

Under kansliet lyda (p. 5) samtliga sändebud och diplomater af olika namn i svensk tjänst, ambassadörer, residenter, kommissarier, agenter, hofråd och andra ombud i utlandet med rådstitel, vidare tolkar, postmästare, kansliposter och enspännare. Att äfven de postala anordningarna sålunda lades under kansliet, förklaras däraf, att dessa ännu i hufvudsak voro afsedda för regeringens ärenden, särskildt förbindelserna med utlandet.

Följa så i punkterna 6 och 7 de viktiga bestämmelserna om kansliets uppgift och kompetens, hvilka på ett så genomgripande sätt omgestalta hela dess häfdvunna ställning och göra det till ett administrerande på samma gång som expedierande verk för endast en del af riksstyrelsen[1]. Först uppräknas hvad som hädanefter skall gå genom kansliet, men med en viss obestämdhet i formuleringen, som ej låter arten af ärendenas behandling framstå fullt klart. När här talas om allmänna rådslag med riksrådet, kanslirådet eller några af ständerna, om riksdagar, herremöten, provinsmöten och andra förhandlingar med ett eller flere stånd, så menas väl, att kansliet endast skall förrätta det tekniska skrifarbetet vid sådana öfverläggningar, men då uppräkningen sedan fortsätter med ständers, städers och enskildes privilegier, stadgar och förordningar, fullmakter, instruktioner och motsvarande förpliktelsebref för landshöfdingar, ståthållare »och flere sådane officianter» — man observerar det obestämda uttrycket —, så kan äfven en saklig utredning af dessa ärenden vara afsedd. Kansliets inrikes arbetsmaterial afslutas med revisionsfrågor, vare sig de behandlas af

[1] Jfr ofvan s. 154 f.

Digitized by Google

konungen själf eller hans tillförordnade kommissarier. Sedan komma alla utrikes ärenden: tvister och förhandlingar med grannstaterna, förbund, giftermålshandlingar och korrespondens i öfrigt med främmande furstar och städer, krigsförklaringar, stillestånds- och fredsfördrag, sändebuds, kommissariers och agenters affärdningsbref och instruktioner och deras inkommande relationer, samt likaledes ingående propositioner af främmande agenter, legater och kommissarier jämte däråå följande förklaringar och resolutioner, traktater och affärdningsbref. Här nämnas i allmänhet icke reella frågor såsom sådana, utan aktstycken, men både sådana, som skola ur kansliet utgå, och sådana, som dit ankomma, och det är ej något tvifvel om att äfven här förutsättes en verklig behandling i sak, ej blott en formell expedition. Samma blandning af synpunkter ligger måhända i de uttryck, hvarmed uppräkningen inledes, nämligen att hvad kansliordningen öfverlämnar åt kansliet, skall »till kansliet lyda och där dirigeras»: sakligt afgöras eller beredas, samt »noteras och hållas riktigt»: expedieras, äfvensom i motsvarande term i p. 7, att själfva ärendena skola i kansliet »tracteras» liksom de bref och handlingar, som af dem kräfvas, skola där konciperas. Klarare framstår i alla händelser det administrativa elementet i kansliets uppgift genom den följande begränsningen af dess område gent emot räknekammarens och krigsrådets[1].

Punkterna 8—12 lämna föreskrifter om kansliets arbetslokaler och arbetstider.

Hela kansliet bör vara förlagdt i Stockholm och särskildt kanslern och kanslirådet där residera. För det dagliga kansliet skola utses fyra rum på slottet, ett för sollicitanter, innanför detta ett för sekreterarne och deras underhafvande, de senare sins emellan åtskilda genom så högt skrank, att man från den ena afdelningen icke kan se öfver till den andra, och slutligen två kamrar, en för kanslern själf och en för hans sammanträden med kanslirådet, i hvilken senare äfven riksens råd kunna samlas, legater och agenter erhålla audiens o. s. v.; den kallas på grund af sin användning till dessa rådslag för rådkammaren. Arkivet skall för sin del erhålla tre hvalf, de två inre förvaringsrum för ak-

[1] Jfr ofvan s. 154.

Digitized by Google

terna, det yttersta arbetslokal för arkivsekreteraren och hans underhafvande. Man är nog förtänksam att till och med reglementera mot eldfara genom att begränsa användningen af ved och ljus och föreskrifva hvalfvens förseende med järnfönster och järndörrar.

Sekreterarne och deras underhafvande åläggas att inställa sig fyra dagar i veckan kl. 6 på morgonen, två dagar (onsdag och lördag) kl. 8, samt efter middagen alla dagar utom lördag kl. 2, och ingen lägre kanslist får aflägsna sig utan tillstånd af sin sekreterare, ingen sekreterare utan tillstånd af kanslern eller kanslirådet före kl. 10 f. m. och 5 e. m. För kanslern och kanslirådet framskjutes inställelsetimman från 6 till 7 under de fyra af veckans dagar, men i stället skola de stanna till kl. 11; de må ej åtskiljas, förr än därom gemensamt beslutits. Laga förfall skall af hvar och en anmälas för närmaste förman. Upprepad försummelse kan, om det gäller en kanslist, af kanslirådet bestraffas, i värsta fall med förvisning ur kansliet. Om straffpåföljd för sekreterare och kansliråden själfva nämnes intet.

Dessa detaljbestämmelser sakna ej sitt intresse äfven ur principiell synpunkt. Arbetslokalernas ej mindre än arbetstidernas fixering hörde till en verkligt ämbetsmässig organisation. På grund af kansliets nära förbindelse med konungens person var säkerligen ingendera någon verklig nyhet för Sverige[1], men så noggranna anordningar som här hade man aldrig haft förut. Och dylikt var vid denna tid ingalunda en själffallen sak. I Frankrike fingo ända till Richelieus tid les secrétaires d'état arbeta hvar för sig i sin privata bostad[2].

Om arbetets gång i det dagliga kansliet handla punkterna 13—21. Viktigast äro de, som röra kanslern och kanslirådet. Det är här som dessas administrerande uppgift tydligt utvecklas såsom åligganden att mottaga »sollicitanter», öfverlägga om deras andraganden och därpå gifva svar (p. 16) samt öfvervaka alla stadgars och förordningars tillämpning (p. 18)[3]. I detalj utvecklas hvad som faller under sådana stadgar: allt som

[1] Jfr om kansliet såsom namn på själfva arbetslokalen *Centralregeringen 1523—1594*, s. 11.

[2] D'AVENEL, I, s. 58.

[3] Jfr ofvan s. 155.

Digitized by Google

angår regeringen i landsändarna och icke hör under annat kollegium, städernas privilegier och förvaltning, skråväsendet, handel och industri, akademier och skolor, hospitaler, barnhus och tukthus, förmynderskapsförhållanden, postväsende och skjutsfärdsordningar. Kanslern och kansliråden, särskildt den som föreslår det dagliga kansliet, skola se till, att alla ämbetsmän, som härmed hafva att skaffa, göra sin plikt, i fall af försumlighet varna dem eller låta draga dem inför rätta och tillhålla dem att flitigt korrespondera med kansliet. Då detta uttryckligen förklaras gälla alla dem, som af konungen mottagit befallning eller instruktioner, hvilka ej höra under något annat kollegium (p. 19), så blir kansliet härmed faktiskt ett ämbetsverk för ledningen af den allmänna civila förvaltningen.

Vid sidan häraf ordnades också närmare ärendenas föredragning inför konungen och handlingarnas koncipering. Kanslern och kanslirådet skulle hvarje morgon låta sig föreläsas nyinkomna bref samt senast uppsatta koncept och därefter sinsemellan hålla de öfverläggningar, som däraf kunde föranledas, eller själfva koncipera de handlingar, som kräfde deras egen handläggning. Då härtill kommer den ofvan anförda föreskriften, att kanslern eller ett kansliråd alltid skall öfvervara sekreterarnes föredragning inför konungen af uppsatta koncept eller inkomna handlingar — hvilken föredragning för öfrigt är inskränkt till två dagar i veckan — och att de likaledes alltid jämte sekreteraren skola genomläsa hvarje handling, som förelägges konungen till undertecknande (p. 17), då är därmed äfven på detta område ledningen af arbetet förbehållen det förnäma kanslirådskollegiet. Det heter t. o. m., att kanslern eller vederbörande kansliråd skall jämte sekreteraren underskrifva handlingarna — en oväntad utsträckning af den hittills så föga stadfästade kontrasignationen.

Inkommande handlingar af alla slag mottagas af sekreterarne, och en af dessa skall äfven dagligen afhämta handbref och böneskrifter, som inlämnats till konungen personligen (p. 13). Om häribland något finnes, som hör till ett annat kollegium, så skall det genast dit öfverlämnas. Öfriga bref och acta skola förses med anteckning om innehållet och ankomstdagen och likaså införas i diariet. Hvarje sekreterare håller sitt dia-

Digitized by Google

rium med egen hand (p. 14) ungefär efter det formulär, som fastställts 1620[1], hvaremot de två kopisterna föra registraturen. Det är åter samma utskiftning af registreringen som i 1618 och 1620 års kansliordningar, och den omfattar såväl in- som utgående handlingar, dock så, att man för de förra nu i regel nöjer sig med en sammanbindning af originalen och ej föreskrifver någon kopiering i annat fall än om dessa af någon anledning måste förvaras på annat ställe. Äfven detta skall öfvervakas af kammarråden; hvarje lördag skola de genomse veckans registratur (p. 20). Det är således meningen, att registraturet skall föras dag för dag och ej få ligga efter, såsom förut varit så vanligt. Ända till anordningen af särskilda skåp för hvarje sekreterares handlingar (p. 21) sträcker sig denna omtanke om ordningen inom kansliet.

I viss mån fristående är p. 15, enligt hvilken främmande sändebuds andraganden såväl inför konungen själf som inför riks- eller kanslirådet skola protokollföras af den sekreterare, som därtill är förordnad, hvarmed kan menas antingen den, till hvars sektion vederbörande land hör, eller också en särskildt utsedd. Äfven de afgifna svaren skola på detta sätt antecknas. För riksrådets del kunde detta sägas ingå i de numera vanliga rådsprotokollen, men regelns utsträckning var en nyhet.

De sista punkterna ägnas åt arkivet. Instruktionen för det här placerade kanslirådet och hans sekreterare (p. 22) talar i allmänna ordalag om handlingarnas förvaring, om ordnande och återskaffande af hvad som kunnat gå förloradt eller kommit i privatpersoners händer. Af de förnämsta akterna, som röra tvister med grannarne, förhållandet till bundsförvanterna, privilegier o. d., böra särskilda utdrag göras och öfver originalhandlingarna en förteckning upprättas. På nyåret skola, såsom redan 1620 föreskrefs, det gångna årets diarier, registratur och handlingar infordras.

Med arkivet förenas nu också den officiella historieskrifningen. Uppdraget att sammanföra annaler öfver årets händelser är nämligen här öfverflyttadt från den femte sekreterareposten i Axel Oxenstiernas tidigare regleringsförslag[2] till arkiv-

[1] Se ofvan s. 182.
[2] Jfr ofvan s. 179.

Digitized by Google

sekreteraren, som för inrikes frågor har att göra anteckningar ur själfva akterna och för utrikes likaledes att följa aktstycken, så långt de finnas att tillgå, samt för öfrigt hålla sig till bestämda och bestyrkta underrättelser[1]. Till honom skola därföre alla aviser från korrespondenterna öfverlämnas, och han skall hvarje vecka trycka ett utdrag af deras viktigaste innehåll. Under fälttågen skall den hären medföljande sekreteraren hålla ett diarium på de viktigaste krigshändelserna att sedan inlämnas i arkivet.

Någon kunglig stadfästelse erhöll kansliordningen aldrig. Det memorial, hvarmed riksråden Per Baner och Karl Oxenstierna insattes i kanslirådsämbetet, omedelbart innan konungen afseglade, innehöll också dennes förklaring, att han icke kunnat utföra sin afsikt att till fullo organisera kansliet och fastställa den ordning, som där borde iakttagas. Den uppgjorda kansliordningen hade han ej kunnat godkänna, då åtskilliga punkter däri behöfde bättre utarbetas. På det att emellertid något rättesnöre för kansliet måtte finnas, kunde den tillsvidare tillämpas, till dess man finge tillfälle till en omarbetning[2].

För öfrigt bestämde memorialet för kanslirråden, att Per Baner skulle förestå det dagliga kansliet, Karl Oxenstierna arkivet, som han genast skulle underkasta en grundlig inventering med biträde af sin ämbetsbroder och två andra riksråd, Johan Skytte och Gabriel Gustafsson Oxenstierna. Baner såsom ledare af det dagliga kansliet ålades särskildt att öfvervaka registreringen af både in- och utgående handlingar, att upprätthålla korrespondensen med ståthållarne i länen om alla de ärenden, som enligt kansliordningen föllo under kansliet, och att därvid, när så behöfdes, gripa in för att hjälpa och förbättra. Häraf framgår, att hvad än konungens reservation gent emot kansliordningens brister kunde afse, så gillade han dock den principen, att dess arbetsområde skulle begränsas men dess uppgift omdanas till praktiskt administrativ.

De båda **kanslirråden** tillträdde genast sina ämbeten. Men

[1] »Hvad som eljest utrikes sig tilldrager, synnerligen in Europa, skall han ex actis probatis et formato ac notorio rumore anteckne.»

[2] *Instr. C. F.*, s. 319. Jfr ofvan s. 153.

Digitized by Google

något fullständigt kollegialt kansliråd enligt kansliordningens noggranna former kom aldrig till stånd, ty kort därefter lämnade kanslern Sverige för att icke återvända till hemlandet och sitt ämbete förr än efter ett årtiondes förlopp. Med konungens afresa hade också alla de viktiga punkter i kansliordningen, som rörde kansliets ställning till honom, från början blifvit satta ur tillämpning. De båda kansliråden hade säte i den förordnade rådsregeringen, och det ser ut, som om den administrativa chefsmyndighet, som kansliordningen tillagt dem, utan vidare uppgått i denna regering. Man har intet exempel på någon deras »korrespondens» med ståthållarne, sådan som kansliordningen föreskrifvit [1] och kammarrådet i motsvarande egenskap fört allt ifrån början af sin tillvaro [2]. Dröjsmålet med krigsrådets upprättande rubbade dessutom en af hufvudförutsättningarna för kansliets omdaning till förvaltande verk.

Konungens återkomst på hösten och vistelse hemma i Sverige under det följande halfåret medförde icke någon synbar förändring härutinnan. År 1629 skrifver Per Baner till kanslern, att konungen icke vidare låtit öfverse kansliordningen eller däruti gjort någon ändring, och då han tillägger, att man i kansliet därföre lefde »more solito», så menar han därmed förmodligen icke, att man söker tillämpa denna icke öfversedda kansliordning, utan att man håller sig till äldre traditioner inom kansliet [3].

Af kansliråden fick den ene, Per Baner, redan 1627 för flere månader lämna sin post i och för en diplomatisk beskickning [4], och medan denna varade, fanns åter endast en man af riksråds-

[1] Härom finnes ej heller någon antydan i vare sig P. Baners eller Karl Oxenstiernas bref till kanslern *(Ox. saml., RA)*, hvilka annars innehålla åtskilligt om arbetet i kansliet.

[2] Jfr *Centralregeringen 1523—1594*, s. 113.

[3] P. B. t. A. O., i *Ox. saml.* Af brefvet finnes endast första arket i behåll; fortsättningen, som stått på ett följande ark, saknas, och med den dateringen. Då P. B. emellertid talar om Karl Oxenstiernas död såsom tydligen nyss försiggången, bör brefvet vara att hänföra till våren 1629 (K. O. dog $^{3}/_{2}$ 1629).

[4] Instr. f. P. B. till Tyskland $^{3}/_{5}$ 1627, *RR*; jfr rådsprot. $^{17}/_{5}$, $^{20}/_{6}$, *SRP* I, s. 39, 43. Han återkallades genom ett bref $^{15}/_{9}$, *RR*, och torde hafva återkommit i slutet af okt.; närvarande i rådet $^{4}/_{11}$, *SRP* I, s. 59. Jfr hans bref till kanslern i *Ox. saml.*

Digitized by Google

klassen, Karl Oxenstierna, i kansliet, så att ledningen af det hela föll uteslutande på honom. Efter den förstnämndes återkomst synes delningen mellan de två kanslirådden åter hafva inträdt[1], men i februari 1629 afled Karl Oxenstierna, och något nytt kansliråd utnämndes icke efter honom. Per Baner blef ensam kansliets chef, såsom kanslern varit det före 1626, och kunde t. o. m. betecknas såsom vice kansler[2], om äfven denna titel aldrig blef officiell. Den kollegiala organisationen af kansliets ledning var tills vidare fullständigt upphäfd.

Ungefär samtidigt framträdde däremot ur sekreteraregraden, som i kansliordningen direkt underordnats kanslirådet, på nytt den högre sekreterarevärdighet, som senast innehafts af Mikil Olofsson[3]. Sekreteraren Johan Salvius, som allt mera användes i viktiga diplomatiska värf, titulerades vid en beskickning till Danmark i början af 1629 **rikssekreterare**[4]. Det är tydligt, att titeln här ej utmärker en ledareställning i kansliets dagliga arbete, såsom på Mikil Olofssons tid, utan endast en öfver de öfriga sekreterarne upphöjd rang. Några månader senare förlänas värdigheten af secretarius status åt Karl Baner[5], och denna form af titeln blir sedan den vanliga. Måhända var det till en början konungens afsikt, att denne senare skulle tjänstgöra hemma i kansliet[6]. Hans utnämning blir då så mycket mera anmärkningsvärd; det var första gången som en man af så förnäm börd mottog en sekreterarepost, låt vara med förhöjd rang. Emellertid förmärkas icke många spår af en sådan tjänstgöring. I nov. 1629 skall han jämte Salvius hafva afgått som sändebud till Danmark[7], på våren 1630 har han fört ett par

[1] Gabr. Gustafsson till kanslern $^{10}/_{8}$ 1628 om K. Oxenstierna såsom chef för det gamla kansliet, *AOB* II: 3, s. 162. Jfr K. O:s bref t. kanslern $^{7}/_{7}$ 1628, *Ox. saml.*

[2] Rådsprot. $^{9}/_{6}$ 1629, *SRP* I, s. 146.

[3] Se ofvan s. 163.

[4] Kreditiv och pass $^{26}/_{1}$ 1629, *RR.*

[5] K. M:t till ståth. P. Jönsson om utbetalning af den årslön, som secretarius status Karl Baner skall erhålla, $^{17}/_{3}$ 1629. *Sandb. Saml.* Ä 340, *KA.*

[6] K. B. till kanslern $^{18}/_{3}$ 1629, *Ox. saml.* Konungen har behagat åt honom »framför andra — — — en ny tjänst att tillbjuda och med en secretarii namn och titel att ära». Hans urskuldande har icke godkänts, och han har då funnit sig böra efterkomma konungens vilja. Jfr CRONHOLM, V: 1, s. 290.

[7] *SRP* I, s. 230, not.

Digitized by Google

protokoll vid rådssammanträden inför konungen[1], men sedan följde han denne till Tyskland och tjänstgjorde först som legat i Stettin, därefter i andra militäriskt-diplomatiska uppdrag[2]. Då äfven den andre secretarius status, Salvius, nu användes uteslutande på detta sätt[3], blef denna värdighet aldrig infogad i det egentliga kansliet under Gustaf Adolfs tid.

Sekreterareposternas antal hade kansliordningen bestämt till fyra. Till en början synes man verkligen hafva iakttagit detta stadgande, om också ej allt för strängt. Kansliets aflöningslängd upptar visserligen 1626 fem sekreterare, nämligen jämte Salvius, Lars Nilsson, Fegreus och Spankow äfven Filip Sadler, som synes hafva blifvit anställd i september 1625[4], men följande år finna vi endast fyra, ty Spankow hade nu blifvit afsänd till Lifland såsom medlem af en kommission, och han blef sedan anklagad för förseelser, begångna i detta uppdrag, samt insatt i fängelse[5]. Äfven 1628 äro sekreterarne fyra[6]. 1629 stiger åter deras antal till fem, därigenom att Lars Grubbe, hvilken under de föregående åren stått som kanslerns handskrifvare, uppflyttats till sekreterarevärdighet. Spankow, hvars rättegång synes hafva slutat med ett slags frikännande, återfick under detta år konungens nåd men förflyttades till den lifländska hofrätten såsom dess sekreterare[7]. I 1630 års räkenskaper är Salvius afskild från de öfriga såsom secretarius status, och sekreterarne äro åter fyra: Jonas Bureus, som nu återkommit från sin residentpost i Danmark, hvilken i stället öfvertagits af Fegreus[8], Lars Nilsson, Grubbe och Sadler[9].

Det är emellertid att märka, att dessa sekreterare ingalunda

---

[1] *SRP* II, s. 4, 9.

[2] Beställn. och memorial som legat i Stettin $^{12}/_{8}$, $^{30}/_{8}$ 1630, *RR*, det senare tryckt *SKA* I, s. 208. Han dog i Elbing $^{11}/_{4}$ 1632. ANREP.

[3] Kreditiv t. kon. af Danmark $^{29}/_{6}$ 1630; till ståthållarne, att Salvius skall afyttra utskrifningshjälpen i Tyskland, $^{26}/_{10}$ 1630. *RR*. Jfr ofvan s. 147.

[4] Enligt hans år 1629 upprättade aflöningsräkning bland *Kanslihandl.*, Löneförhåll., *RA*.

[5] *SRP* I, s. 43, 65, noter.

[6] *RHB* 1626—1629, *KA*.

[7] Rådsprot. $^{31}/_{8}$ 1629, *SRP* I, s. 206; öppet bref för Spankow $^{10}/_{11}$ 1629, *RR*.

[8] Till J. B. $^{21}/_{1}$ 1629; kreditiv och instr. f. Fegreus $^{11}/_{5}$, $^{14}/_{5}$ 1629, *RR*.

[9] *RHB* 1630, *KA*.

Digitized by Google

alla tjänstgjorde i kansliet i Stockholm, såsom kansliordningen förutsatte. Salvius följde konungen under de preussiska fälttågen [1], Lars Nilsson synes hafva tjänstgjort i Lifland från sommaren 1625 till våren 1627 och sändes så väl 1628 som 1630 på beskickningar till Frankrike [2] samt blef sistnämnda år fast resident i Dresden, Sadler fick egentligen tjänstgöra hos rikskanslern ute i Preussen [3]. Grubbe arbetade hos konungen under 1629 års fälttåg, skickades i början af 1630 tvenne gånger från Sverige till kanslern för att inhämta dennes betänkande om det förestående kriget i Tyskland och följde slutligen konungen öfver dit liksom förut till Preussen [4].

Så kunde det inträffa, att år 1628 det ena kanslirådet, Per Baner, endast hade en sekreterare hos sig i det dagliga kansliet, nämligen Fegreus, och Karl Oxenstierna i rikskansliet ingen enda [5]. När det tyska kriget började, fanns utom Jonas Bureus, som nu var främste man i rikskansliet, eftersom intet kansliråd blifvit tillsatt efter Karl Oxenstierna, ingen enda sekreterare hemma i Sverige.

Under följande år blef det ej bättre. I kansliets aflöningslängd tillkommer en ny sekreterare, D:r Johannes Halenus, men denne, som blifvit anställd i slutet af 1630, hade också genast skickats öfver till Tyskland att tjänstgöra hos konungen [6]. År 1632 har man alldeles affört dessa tjänstemän i fält från kansliets längd, och denna upptar nu endast två sekreterare, Jonas Bureus och Nils Nilsson, hvilken senare hittills stått såsom referendarius [7]. På hösten 1632 afsändes äfven Nils Nilsson med memorial från

[1] *AOB* II: 1, s. 315, 348, 425 f., 436. Jfr hans bref t. A. O., *Ox. saml., RA.*

[2] J. de la Gardie till kanslern $^{11}/_{6}$ 1625, $^{8}/_{5}$, $^{25}/_{5}$ 1626, $^{16}/_{1}$ 1627, *AOB* II: 5, s. 340, 394, 400, 415; rådsprot. $^{30}/_{5}$ 1627, *SRP* I, s. 40; kon. t. kanslern $^{31}/_{3}$ 1628, $^{25}/_{3}$ 1630, *AOB* II: 1, s. 387, 575; E. HILDEBRAND, *Den sv. diplomatien i Tyskl. under 1600-talet*, s. 161; jfr bref t. Erik Larsson $^{23}/_{3}$ 1630, *RR*, och *Sk. H.* XXV, s. 249.

[3] *AOB* I: 3, s. 362, 367, 369, 477, 500, 543, 751; II: 1, s. 345, 409, 526.

[4] *AOB* II: 1, s. 486, 552, 561, 576 f., 637 o. s. v.

[5] Till A. O. från P. B. $^{1}/_{5}$ 1628, från K. O. $^{7}/_{7}$ 1628, *Ox. saml., RA.*

[6] *RHB* 1631, *KA.* Rådet och P. Baner till Halenus $^{29}/_{9}$, $^{4}/_{11}$ 1630, till K. M:t $^{10}/_{11}$ 1630, *RR.*

[7] *RHB* 1632, *KA.* Han tituteras dock sekreterare redan i en kungl. fullm. $^{9}/_{1}$ 1630, *RR.*

Digitized by Google

rådet till konungen[1]. Han återkom följande år[2], och nu uppträder äfven Johan Månsson, hvilken hittills stått som referendarius, med sekreteraretitel[3], men då Nils Nilsson snart åter fick resa bort, denna gång till Göteborg såsom medlem af en rannsakningskommission[4], måste Per Baner på våren 1633 klaga, att han länge varit ensam i hofkansliet liksom Bureus i rikskansliet, och i början af 1634 skref rådet till kanslern, att i kansliet då icke fanns mer än en enda sekreterare att tillgå för det löpande arbetet[5].

Referendarierna upptagas regelbundet i kansliets längder, ehuru de ej voro omnämnda i kansliordningen. Åren 1626—1627 omtalas endast en, Nils Nilsson, men 1628 tillkommer en ny, 1630 ytterligare tre, bland dem den senare sekreteraren Johan Månsson, och alla dessa stå kvar äfven följande år. Med 1632 förminskas åter referendariernas antal till en enda, Johan Månsson, och 1634 års längd upptar likaledes endast en, den under årets lopp utnämnde Samuel Kempe[6].

Kanslerns handskrifvare var under 1625 Nils Nilsson, och då denne befordrades till referendarius, synes han hafva fått Lars Grubbe till efterträdare[7]. Titeln försvinner emellertid snart, tydligen beroende därpå, att kanslern på sitt nya verksamhetsfält i Preussen ingalunda kunde nöja sig med en enda handskrifvare utan omgaf sig med ett flertal sekreterare och skrifvare i ett litet kansli för sig. En af Sveriges mest betydande diplomater under 1630-talet, Johannes Nicodemi (Lilliesström), har börjat sin bana såsom medlem af detta kanslerns eget kansli[8].

[1] Rådsprot. $^{30}/_{9}$, $^{16}/_{10}$ 1632, *SRP* II, s. 192 f. P. Baner t. kanslern $^{15}/_{10}$ 1632, *Ox. saml.*, *RA*.

[2] Rådsprot. $^{15}/_{8}$ 1633, *SRP* III, s. 160.

[3] Rådsprot. $^{19}/_{10}$ 1633, *SRP* III, s. 205.

[4] Rådsprot. $^{20}/_{9}$ 1633, $^{21}/_{2}$, $^{27}/_{2}$ 1634, *SRP* III, s. 182, IV, s. 40, 48.

[5] P. B. till kanslern $^{31}/_{3}$ 1633, *Ox. saml.*, rådet till kanslern $^{18}/_{2}$ 1634, *Sk. H.* XXVIII, s. 57; jfr G. Gustafsson t. kanslern $^{6}/_{12}$, $^{27}/_{12}$ 1633, $^{11}/_{3}$ 1634, *AOB* II: 3, s. 311, 313, 329.

[6] *RHB*, *KA*. Rådsprot. $^{5}/_{3}$ 1634, *SRP* IV, s. 56; till S. K. $^{22}/_{12}$ 1634, *RR*.

[7] Ofvan, s. 168 not. 4 anförda längder för kansliet sept. 1624—sept. 1625; *RHB* $^{1}/_{9}$ 1625—$^{1}/_{9}$ 1626, *KA*.

[8] *AOB* II: 1, s. 453 o. s. v.; jfr G. Gustafsson till kanslern $^{23}/_{8}$, $^{15}/_{11}$ 1628, *AOB* II: 3, s. 164, 169.

Digitized by Google

Kansliskrifvare och **kopister** åtskiljas i allmänhet icke i längderna efter 1626, och huru många som funnits af hvardera klassen, kan därföre icke uppgifvas. Att deras antal hvarken hvar för sig eller sammanlagdt kunnat hållas så fixeradt, som kansliordningen föreskref, faller af sig själf, när man erinrar sig den starka växlingen på högre poster. År 1626 synes man verkligen hafva uppgjort en stat för 5 skrifvare enligt kansliordningen, men under årets lopp tillkommo vida flere[1], 1629 upptagas 13 skrifvare (kopisterna möjligen inberäknade), 1631 likaledes 13, 1632 11.

Då kanslipersonalens sammansättning, hufvudsakligen på grund af krigstillståndet, aldrig fick den fasthet, som kansliordningen afsett, så följer redan däraf, att ej heller den därpå grundade ordningen för dess arbete kunde genomföras.

I första rummet måste detta gälla ärendenas fördelning på sekreterareplatserna. Vi hafva ingen möjlighet att kontrollera, huruvida något försök därtill gjordes under de månader, då konungen vistades i Sverige mellan fälttågen; i hvarje fall måste hela schemat uppgifvas, då han var borta och kansliet delats mellan honom och rådsregeringen. År 1633 skref Per Baner till kanslern, att i samband med en komplettering af kansliets personal också en ny fördelning af arbetet borde företagas[2]. Den tendens till utveckling af fasta sekreterareämbeten, som så starkt gjort sig gällande allt sedan 1618 års kansliordning, kunde således ej heller i detta afseende lika litet som i fråga om sekreterarnes antal göra sig gällande.

Samma allmänt negativa svar måste äfven i öfrigt gifvas på hvarje fråga, om de i 1626 års kansliordning stadgade arbetsformerna blifvit tillämpade. I denna del som i andra stannade den väsentligen på papperet.

Så gäller det icke minst om kansliet, hvad som i allmänhet karaktäriserar hela den centrala organisationens ställning vid Gustaf Adolfs död. Programmet för en fast ordning var utveckladt, men det hade icke hunnit genomföras, och många

[1] *RHB* $^{1}/_{9}$ 1625—$^{1}/_{9}$ 1626, *KA*, ch. 258, 260.
[2] P. B. till kanslern $^{31}/_{3}$ 1633, *Ox. saml.*, *RA*.

Digitized by Google

viktiga frågor stodo ännu öppna för ett afgörande i olika riktningar. Att kansliet skulle blifva ett verkligt ämbetsverk med kollegial ledning, att dess gamla poster af skrifvareklassen skulle stadga sig till fasta ämbeten, att ett kansliråd af förnäma män skulle ställas i spetsen för det hela, det kunde betraktas såsom principiellt afgjordt, ehuru utförandet blifvit fördröjt. Men i hvilken grad detta ämbetsverk skulle blifva administrerande, huru långt dess expedierande uppgift skulle begränsas af öfriga kollegier, hvilken ställning det sålunda i stort sedt skulle intaga till konungen, det var lika oafgjordt som huruvida kansliråden skulle komma att leda ärendenas föredragning hos konungen i stället för sekreterarne eller dessa senare få behålla sin omedelbara förbindelse med regeringens hufvud och därmed möjligheterna att utveckla sig till en ny kategori af rådgifvare vid konungens sida.

Digitized by Google

III.

Kammaren.

Kammarens utveckling till fullständig kollegial organisation.

(1612—1618).

Då Gustaf Adolf efter sin tronbestigning gaf Seved Ribbing förnyad fullmakt som **skattmästare** och likaså på nytt befullmäktigade Hans Åkesson som **kammarråd** samt till denne senares ämbetsbroder utnämnde Johan Skytte[1], blef hans finansförvaltning genast ordnad på samma sätt som faderns. I slutet af året kallades äfven Nils Andersson, som hittills användts i tillfälliga uppdrag, tillbaka till kammarrådsämbetet[2].

Endast skattmästarens fullmakt synes numera vara i behåll[3]. Den är på intet sätt byggd på hans äldre fullmakt utan tydligen fullt självständigt utarbetad. Medan man 1604 hufvudsakligen betonat hans uppgift att indrifva uppbörden och se till, att den blef ordentligt bokförd, utgör detta åliggande nu endast den ena sidan af hans ämbete. Skattmästaren skall också hafva myndighet att jämte kammarrådet underhandla med köpmän om penningelån eller leveranser i varor till kronan samt att därför

---

[1] Jfr ofvan s. 95, not 3.

[2] Kon. t. N. A. $^{4}/_{12}$ 1612, *RR*. Efter återkomsten från Finland (jfr ofvan s. 99) hade N. A. $^{1}/_{7}$ 1612 af rådet blifvit sänd upp till Norrland att upptaga klagomål *(RR)*. Redan från slutet af nov. har han underskrifvit bref i kammaren; *K. Reg.* $^{28}/_{11}$ o. s. v. O. H. v. Mörner, som varit kammarråd under Karl IX:s sista tid, dog 1612. ANREP.

[3] Utom texten i *RR* finnas två föga afvikande koncept bland *Kungl. koncept, RA.*

Digitized by Google

anordna betalning af kronans uppbörd, i koppar eller järn, smör, hudar, skinn eller andra varor, som ingå till dess varuhus, naturligtvis med iakttagande af att vederbörlig räkenskap hålles. Den andel i den praktiskt-finansiella administrationen, som under Karl IX:s regering småningom tillfallit skattmästaren, bekräftas således. Däremot får han lika litet nu som 1604 något att skaffa med räkenskapsgranskningen i räknekammaren. För öfrigt ingår fullmakten ej på några detaljer utan hemställer hvad som mera kan falla under hans ämbete till hans eget omdöme, på samma sätt som samtidigt skedde i kanslerns fullmakt.

Seved Ribbing var vid denna tidpunkt redan ålderdomsbräcklig[1], och hans verksamhet i sitt ämbete blef ej lång. Han afled i juni 1613[2]. Sedan tillsattes, såsom ofvan blifvit nämndt, ingen skattmästare förr än sommaren 1615, då Jesper Matsson (Cruus) kallades till den lediga värdigheten[3]. Denne trädde också omedelbart i tjänstgöring, om han också synes hafva ägnat sin uppmärksamhet mindre åt kammaren än åt andra, hufvudsakligen militära uppdrag, som konungen gaf honom vid sidan af skattmästareämbetet[4]. År 1618 sändes han till Finland, där han stannade större delen af året, sysselsatt dels med utskrifningar, mönstringar och krigsfolks öfversändande till Lifland, dels med uppbörden af Älfsborgs lösen.

Under tiden hade äfven inom kammarrådsämbetet åtskilliga omflyttningar ägt rum. Johan Skytte började redan innan utgången af sitt första tjänsteår att låta höra klagomål öfver ämbetets besvärligheter, och sådana klagomål återkommo sedan gång efter annan. Under 1613 synes han för en tid hafva fått lämna sin post, men redan i februari 1614 inträdde han på nytt, och kammaren fortfor sedan långt in på 1620-talet att vara den viktigaste skådeplatsen för hans verksamhet[5]. På våren 1613 utnämndes ett

[1] Jfr kanslerns bref till Ribbing $^{30}/_{11}$ 1611, *AOB* I: 2, s. 29.

[2] Enligt ANREP $^{29}/_{6}$.

[3] Jfr ofvan s. 114.

[4] Hans bref i *K. Reg.* 1615—1617, och kon:s bref till honom i *RR*, passim. Fullmakt som fältmarskalk och general öfver krigsfolket i Sverige $^{27}/_{6}$ 1615, *Kungl. koncept*, *RA* (i *RR*. dat. $^{22}/_{6}$); memorial $^{2}/_{10}$ 1616, *RR*.

[5] J. Sk. t. kanslern $^{5}/_{12}$ 1612, $^{30}/_{1}$, $^{6}/_{7}$ 1613, $^{30}/_{11}$ 1614, *AOB* II: 10, s. 164, 166 ff., 175. Kon:s öppna försäkring för Skytte $^{24}/_{2}$ 1614, *RR*.

Digitized by Google

nytt kammarråd, Bror Andersson (Rålamb)[1], och denne stod fortfarande kvar, då 1618 års kammarordning utfärdades. Likaså inträdde 1615 riksrådet Nils Bielke såsom kammarråd[2], så att antalet innehafvare af detta ämbete nu uppgick till fem; äfven han stod ännu kvar 1618. Bland de fem erhöll emellertid Hans Åkesson på sommaren 1615 enligt ansökan sitt afsked[3], och något nytt kammarråd efter honom utnämndes icke förr än 1617 eller början af 1618, då Karl Bonde, hittills ståthållare i Bergslagen, inkallades i kammaren[4]. Under sistnämnda år inträda likaledes Jochim Berndes och Per Baner[5], hvaremot det tydligen var meningen att Johan Skytte och Nils Andersson nu skulle utgå, ty den i oktober utfärdade kammarordningen upptar icke dessa, utan jämte de tre nyutnämnda endast Nils Bielke och Bror Andersson. Denna afsikt förverkligades också för Nils Andersson[6], men, som redan antydts, ej för Skytte.

Kammarrådens tjänstgöring var icke alldeles oafbruten. Hvad som redan under föregående år hade inträffat, att en eller annan af kammarråden längre eller kortare tid lämnade kammaren, vanligen i och för något särskildt uppdrag, någon gång kanske också för att njuta någon hvila från arbetet hemma på sina gods, blir nu mycket vanligt[7]. Det registratur, som från år 1612 fördes i kammaren öfver skattmästarens och kammarrådens utgående bref, gör det möjligt att i hufvuddragen följa dessa växlingar i tjänstgöringen. År 1613 synes Hans Åkesson ej hafva inställt sig förr än slutet af januari, och Johan Skytte har ej underskrifvit något enda bref från 1 maj till årets slut med undantag för en enstaka dag i augusti[8]. De tjänstgörande

---

[1] Fullmakt $^{18}/_{4}$ 1613, *RR*. I *K. Reg.* bref med hans underskrift $^{4}/_{5}$ 1613.

[2] *K. Reg.* $^{6}/_{3}$ 1615 o. s. v. Jfr NORDVALL, *Riksrådets centralisation*, s. 25.

[3] Öppet bref för H. Å. $^{4}/_{6}$ 1615, *RR*.

[4] I *K. Reg.* finnes ej hans namn under brefven förr än $^{24}/_{3}$ 1618, men själf uppger han i en relation öfver sin verksamhet i kronans tjänst — visserligen tillkommen först på 1640-talet — att han blifvit kammarråd 1617 *(Biographica, RA)*. K. Reg. för nov. och dec. 1617 saknas.

[5] *K. Reg.* $^{12}/_{9}$, $^{15}/_{10}$ 1618.

[6] Han dog kort därpå, $^{24}/_{12}$ 1618. ANREP.

[7] Jfr Skyttes föreg. sida, not 5 anförda bref till kanslern.

[8] Hans Åkesson har underskrifvit ett bref $^{29}/_{1}$, J. Skytte efter $^{1}/_{5}$ endast ett par $^{28}/_{8}$.

Digitized by Google

voro sålunda detta år i januari Nils Andersson och Johan Skytte, februari, mars och april dessa tvenne samt Hans Åkesson, maj—december Nils Andersson, Hans Åkesson och den nyutnämnde Bror Andersson. För följande år är registraturet uppenbarligen ofullständigt, men så vidt af det samma kan dömas inträdde Johan Skytte först den 23 februari, och vid denna tid drog sig i stället Hans Åkesson tillbaka för att ej återkomma förr än i slutet af maj[1]. Under 1615 har Skytte endast underskrifvit enstaka bref; först användes han i en beskickning till Danmark[2], och sedan sysselsattes han hufvudsakligen med ledningen af Älfsborgs lösens uppbörd. De första månaderna af detta år följde Bror Andersson konungen på hans resor i Mälarlandskapen och Bergslagen, och under några dagar i januari befunno sig Nils Andersson och Hans Åkesson i Nyköping, liksom den förstnämnde senare hörde till konungens hof i Väsby. Först med mars månad (d. 6) börjar i registraturet en serie af bref, som äro daterade Stockholm och underskrifna af Nils Bielke och Nils Andersson; i slutet af månaden tillkommer först Hans Åkesson (d. 23) och därpå Bror Andersson (d. 29). Dessa tjänstgöra sedan tämligen regelmässigt; dock utgår Hans Åkesson efter sitt afsked i juni, och Bror Andersson afsändes i december att biträda Johan Skytte vid uppbörden af Älfsborgs lösen[3]. 1616 är växlingen mycket stark. Johan Skytte förekommer fortfarande tämligen sällan[4]; Nils Bielke och Nils Andersson tjänstgöra ensamma under januari och februari, hvarefter Bror Andersson kommer till; en månad på sommaren saknas däremot Nils Bielke, och i oktober försvinner först Bror Andersson, sedan Bielke, så att Nils Andersson ensam synes hafva arbetat i kammaren jämte skattmästaren under årets sista månader. I slutet af året har möjligen hela kammarrådet upplösts för några veckor. För januari 1617 innehåller registraturet endast några bref af Bror Andersson, som åtföljt konungen på hans resa i Götalandskapen, i februari äro

---

[1] *K. Reg.* $^{29}/_{5}$ 1614. Jfr kanslerns och öfriga kammarråds bref till H. Å. $^{14}/_{3}$ 1614, *AOB* I: 2, s. 155.

[2] *AOB* II: 10, s. 178, not.

[3] Kammarrådet t. J. Sk. o. Br. A. $^{23}/_{12}$ 1615, *K. Reg.*

[4] $^{30}/_{5}$, $^{13}/_{7}$, $^{15}/_{7}$, $^{22}/_{7}$, $^{6}/_{8}$, $^{17}/_{10}$ o. s. v.

Digitized by Google

samtliga kammarråd samlade i Örebro vid riksdagen, men sedan synes endast Bror Andersson hafva genast återvändt till Stockholm. Först i april inträder skattmästaren, och ej förr än med maj månad finner man de öfriga[1]. Med augusti försvinner åter Nils Bielke, med september Nils Andersson. Registraturet för 1618 börjar med mars månad[2] och har då till en början endast bref af Bror Andersson ensam; sedan inträder Karl Bonde, i maj Nils Andersson, Johan Skytte och Nils Bielke, i september och oktober de nya kammarråden Jochim Berndes och Per Baner.

Kammarrådens stigande antal kommer sålunda icke helt och hållet den kollegiala tjänstgöringen i kammaren till godo. Förmodligen har ökningen icke minst framkallats just af nödvändigheten att använda män från kammaren i olika uppdrag ute i landskapen, särskildt för den i hela rikets inre styrelse så djupt ingripande Älfsborgs lösen. Om de i kammaren arbetande kammarråden numera i allmänhet uppgå till tre, någon gång till fyra eller fem, så kan dock kammaren ännu regeras äfven af två, ja af en enda. Något minimum för kammarrådets beslutmässighet såsom sådant har följaktligen icke varit gällande. För öfrigt är det tydligt, att de utgående brefven icke ovillkorligen behöft underskrifvas af samtliga närvarande kammarråd, utan förmodligen endast af dem, som deltagit i beslutet.

Om kammarrådens tjänstgöring handla till största delen de instruktioner, som nu börja utfärdas för kammaren liksom för kansliet. Den äldsta är af april 1613[3], sålunda uppgjord kort efter fredsslutet och tydligen afsedd att blifva grundläggande för ordningen inom Gustaf Adolfs kammare. Sedan tillkommo flere, som i och för sig voro af mera tillfällig natur, men äfven innehöllo bestämmelser af vikt för kammarens normala ordning. Så aflät konungen före afresan till Finland och den ryska krigsskådeplatsen i februari 1614 från Kopparberget en hel serie af

[1] Jfr kon:s bref t. Nils Andersson $^{13}/_{11}$, $^{26}/_{12}$ 1616, *RR*. Det är emellertid att märka, att 1617 och 1618 års registratur blifvit utskrifna först 1626, och att många koncept under mellantiden kunnat gå förlorade. Öppet bref af kammarrådet $^{13}/_{1}$ 1626, *K. Reg.*

[2] Jfr föregående not.

[3] Tryckt *Instr. C. F.*, s. 23—26.

Digitized by Google

fullmaktsbref och reglementen för kammarens skötsel under hans frånvaro: öppet bref om kasserande af alla hittills gifna invisningar på kronoräntorna och uppbördens indragande oafkortad till räntekammaren och varuhuset, fullmakt för Johan Skytte och Bror Andersson att särskildt hafva uppsikt öfver samma kronans uppbörd jämte memorial, fullmakt för samtliga kammarråd att gemensamt öfvervaka arbetet i räknekammaren[1]. Följande år föranledde konungens afresa på nytt åtskilliga instruktioner för kammaren, dels ett memorial för den nu nyutnämnde skattmästaren och kammarrådet gemensamt, hvilket memorial dock hufvudsakligen handlar om en mängd praktiska förvaltningsåtgärder, dels ett patent om fogdars och skrifvares redovisning i räknekammaren[2].

Den under kammarrådet lydande personalen i räknekammaren utgöres fortfarande af **kamrerare** och **kammarskrifvare**. Längderna äro liksom för kansliet under de första åren ofullständiga. Däremot har osäkerheten i fråga om sekreteraretitelns användning ingen motsvarighet rörande kamrerarne. Kamreraretiteln förekommer allt ifrån början af Gustaf Adolfs regering i samma utsträckning som förut[3].

Den första lista på kammarpersonalen, som synes vara någorlunda fullständig (från dec. 1613), upptar också kammarskrifvarne fördelade under de olika kamrerarne på förut vanligt sätt[4]. Kamrerarne äro fem: Bo Vernersson, Peder Olofsson, Jören Hansson, Lasse Abrahamsson och Herman Hansson[5]. Åtskilliga andra män med denna titel, som omtalas i tidens handlingar, torde sålunda åtminstone vid denna tidpunkt hafva användts

---

[1] Under dat. $^{24}/_{2}$—$^{26}/_{2}$, *RR*; andra afskrifter bland *Handl. ang. kammarförvaltn.*, *RA*.

[2] Båda af $^{27}/_{6}$ 1615, det förra i original bland *De älsta Cammerförordningar*, *KA*, det senare i *RR*, fol. 912.

[3] Se t. ex. öppna bref för kamreraren Peder Nilsson $^{21}/_{2}$, Herman Hansson $^{1}/_{4}$, Olof Jonsson $^{12}/_{5}$, Peder Olofsson $^{15}/_{5}$ 1612; kon:s bref till änkedrottn. om afsändande af kamreraren Bo Vernersson $^{12}/_{10}$ 1612. *RR*. Jfr äfven *Förlän. reg.* 1613, *KA*, där dock icke alla äro upptagna.

[4] Utanordning af kammarskrifvares månadskost för $^{1}/_{12}$ 1613—$^{28}/_{2}$ 1614, ställd till proviantmästaren Krist. Bylow, dat. $^{4}/_{12}$ 1613 och underskrifven af Nils Andersson och Bror Andersson; original i *Sandb. Saml.*, Ä 2406, *KA*.

[5] Kamreraretitel f. J. Hansson i öppet bref $^{16}/_{2}$ 1614, *RR*.

Digitized by Google

utom kammaren. De två förstnämnda hade varit kamrerare redan under Karl IX, möjligen äfven Herman Hansson, och Jören Hansson hade likaledes öfvergått i Gustaf Adolfs tjänst från faderns[1]. Under de fem kamrerarne upptar 1613 års längd 15 kammarskrifvare; en liknande handling från föregående år räknar däremot 18 och därjämte 9 läredrängar[2].

Räntekammarens aflöningslängder, som föreligga allt ifrån år 1615, skilja icke mellan kamrerare och kammarskrifvare, men det är af andra underrättelser visst, att åtminstone två kammartjänstemän utom de fem ofvannämnda redan 1615 haft kamrerares titel, nämligen Peder Nilsson och Johan Ottesson[3]. Kammarordningen 1618 nämner såsom i kammaren tjänstgörande kamrerare alla dessa utom Herman Hansson och jämte dessa sex ytterligare tre, så att antalet blir icke mindre än nio[4]. Äfven kammarskrifvarnes antal stiger. År 1617 upptar lönelängden, med frånräknande af kamrerarne, ej mindre än 40 personer, af hvilka dock minst ett tiotal kan hafva varit läredrängar eller underordnade betjänte, att döma af de låga lönebeloppen, och 1618 voro skrifvarne sannolikt närmare 30[5].

* * *

Den samverkan mellan skattmästaren och kammarrådet i det praktiska förvaltningsarbetet, som uppstått under Karl IX:s tid och fått uttryck i Seved Ribbings nya fullmakt 1612, bibehåller sig äfven nu. Så väl Ribbing under sin återstående ämbetstid som sedan Jesper Matsson hafva utfärdat en mängd bref tillsammans med flere eller färre kammarråd, och likaledes afgå många af konungens skrifvelser till skattmästaren och kammarråden gemensamt[6]. Det ser dock ut, som om skattmästaren ej heller nu tagit någon befattning med räkenskapsväsendet i räkne-

[1] Se ofvan s. 69, not 3, 4, samt *RKB* 1609 och 1610, *KA*.

[2] Utanordning af månadskost $^{11}/_{12}$ 1612, *K. Reg.*

[3] Båda nämnas kamrerare i kon:s bref t. kammarråden $^{28}/_{5}$ 1614. *Kungl. bref, KA.* Jfr föreg. sida, not 3.

[4] *Instr. C. F.*, s. 46. Hvarpå H. H:s uteslutning beror, är icke klart; han är uppförd i årets lönelängd i *RKB*.

[5] *RKB*. I längden för 1618 äro flere namn utplånade.

[6] *RR* och *K. Reg.*, passim.

Digitized by Google

kammaren. Instruktionen af 1613, som hufvudsakligen handlar härom, är ställd endast till kammarråden, ehuru Ribbing vid dess utfärdande ännu lefde och tjänstgjorde, 1615 års patent om fogdarnes redovisning talar likaså endast om kammarråden, ej om skattmästaren såsom ledare för revisionen, och intet exempel finnes på att den senare någonsin lagt hand vid räkenskaperna[1]. Å andra sidan synes Seved Ribbing ännu efter förnyandet af sin fullmakt hafva betraktat sig såsom ensam herre öfver räntekammaren och penningeuppbörden därstädes. I ett reglemente, som han i februari 1612 utfärdade för räntekammarens skötsel, gör han uttryckligen sig själf ensam ansvarig för penningeräntan och hänvisar andra räntepersedlar till kammarrådens förvaltning[2]. Denna skillnad kunde dock icke länge upprätthållas. Liksom skattmästaren fick deltaga äfven i dispositionen öfver naturainkomsterna[3], så kom kammarrådet att med honom dela myndigheten öfver räntekammaren. Redan i den fullmakt, som år 1612 utfärdades för räntmästaren Peder Pedersson, ställdes denne under både skattmästares och kammarråds inseende, och sedan skrifva dessa oupphörligen gemensamt också i penningeärenden samt mottaga gemensamt konungens befallningar[4].

På detta sätt sammanfördes nu skattmästarens och kammarrådens ämbeten till en kollegial enhet, endast med den inskränkning, att skattmästaren ej behöfde taga del i räkenskapsgranskningen. Det var en befrielse, hvars ursprungliga anled-

---

[1] Det är endast i undantagsfall som skattmästaren undertecknar maningsbref till fogdarne att inställa sig till räkenskap; så $^{4}/_{4}$ 1617, *K. Reg.*

[2] *K. Reg.* $^{13}/_{2}$ 1612. Här antydes t. o. m. en viss kontroll af skattmästaren öfver de levererande fogdarnes räkenskaper, men endast i hvad de rörde penningar till räntekammaren. »När räntemästaren hafver honom [fogden eller skrifvaren] kvitterat på sin levrering», säger skattmästaren, »skall den, som levreret hafver, gå till mig, och så vill jag gå i räknekammeren och se, hvad han bör levrere och hvad honom därpå feles. Seden skall han icke slippe här af slottet, förr än dette är betaldt, och hvad hvar blifver skyldig, att det strax blifver gifvet mig besked oppå, så skall han låta penningerne komma in i räntekammaren. Och andre varur måge kammarråd beställa om, som dem synes».

[3] Bref i *K. Reg.* $^{26}/_{4}$, $^{28}/_{4}$, $^{28}/_{6}$ 1612 o. s. v.

[4] Fullmakten är införd i *RR* 1612, Suppl., under oktober, men utan datum. Bref ang. penningeräntan i *RR* och *K. Reg.*, passim.

Digitized by Google

ning man kanske numera icke mycket tänkte på, men som kunde synas tillräckligt motiverad af skattmästarens rang och efter Jesper Matssons utnämning af dennes viktiga åligganden vid sidan af skattmästareämbetet, särskildt de militära.

Gemensamt för skattmästare och kammarråd blir således hela det omfattande praktiska förvaltningsarbete, som följde med finansernas ledning, ej mindre vården af kronans egendom, rättigheter och räntor än alla inköp och anskaffningar för kronans och hofvets räkning. Att dessa senare under krigen skulle spela en större roll än någonsin, faller af sig själf.

Denna del af kammarens administration skilde konungen vid sin afresa från Sverige 1614 i viss mån från revisionsväsendet. Någon skattmästare fanns då icke, men han uppdrog åt två af kammarråden, Johan Skytte och Bror Andersson, att hafva uppsikt öfver all uppbörd i Sverige och Österbotten — räntorna från det öfriga Finland ämnade han tydligen själf direkt förfoga öfver —, gaf dem makt att träffa aftal med köpmän, att göra invisningar, utan hvilka ingen uppbördsman finge aflämna något af sina räntor, ålade dem att bistå riksamiralen vid flottans utrustning och befordra skeppsbyggerierna, att likaledes understödja tygmästaren i hans anskaffning af vapen, att sörja för proviant o. s. v.[1] Åt alla kammarråden gemensamt, således jämte Johan Skytte och Bror Andersson äfven Hans Åkesson och Nils Andersson, gafs samtidigt fullmakt att leda kamrerares och kammarskrifvares arbete med räkenskaperna i räknekammaren, men det är tydligt, att denna uppgift hufvudsakligen tillföll de två sistnämnda[2]. För sin del höll också konungen fast vid denna fördelning och afgaf i slutet af maj 1614 från Viborg en påminnelse till Hans Åkesson och Nils Andersson att inkalla fogdarne till redovisning, eftersom Johan Skytte och Broder Andersson fått särskilda uppdrag[3]. Delningen torde emellertid knappast hafva kunnat genomföras; åtminstone äro kammarrådets utgående bref underskrifna utan hänsyn därtill[4].

---

[1] Anförda fullmakt och memorial för J. Sk. och Br. A. $^{25}/_{2}$, $^{26}/_{2}$ 1614, *RR*.

[2] Anförda fullmakt $^{25}/_{2}$ 1614, *RR*, och bref till Hans Åkesson $^{14}/_{3}$ 1614, *AOB* I: 2, s. 155.

[3] Original af $^{28}/_{5}$ 1614, *Kungl. bref, KA*; äfven i *RR*.

[4] *K. Reg.*, passim.

Digitized by Google

Försöket uppgafs tydligen, och följande år ställde konungen vid sin afresa sitt memorial till skattmästaren och samtliga kammarråd gemensamt[1].

Kammarrådets makt öfver sina underordnade utsträcktes redan genom 1613 års instruktion därhän, att det skulle äga att själft förordna kamrerare samt antaga kammarskrifvare och läredrängar och åt dessa utanordna vederbörlig aflöning[2]. Bestämmelsen upprepas i följande års fullmakt, som särskildt förbjuder kamrerarne att antaga och än mera att från tjänsten befria några kammarskrifvare samt strängeligen föreskrifver, att ingen räkenskap får mottagas och intet besked i några kammarärenden afgifvas utan kammarrådets vetskap. Förstnämnda instruktion bemyndigar likaledes kammarrådet att i konungens frånvaro — alltså icke annars — till- och afsätta fogdar, häradsskrifvare, tullnärer och andra finansiella tjänstemän i landsorten, och 1614 ingår detta i Johan Skyttes och Bror Anderssons särskilda fullmakt. När härtill kommer, att numera (skattmästaren och) kammarrådet, såsom delvis framgått af det föregående, regelbundet tillerkännas eller förutsättas äga rätt att göra invisningar på kronans räntor, träffa aftal med köpmän om leveranser och deras betalning o. s. v.[3], så är det tydligt, att kammarens chefsämbetsmän nu arbeta betydligt självständigare än under Karl IX:s dagar.

Af arbetet inom räknekammaren är det egentligen endast räkenskapsgranskningen som framträder någorlunda tydligt, och i dess gång äro inga större förändringar att anteckna. Ännu enligt 1614 års instruktion kan det medgifvas, att själfva räkenskapen utskrifves af vederbörande kammarskrifvare enligt fogdens uppgifter och anteckningar, blott det sker under kontroll af kammarråd och kamrerare[4]. Patentet af följande år åter

[1] Jfr ofvan s. 203, not 2.

[2] *Instr. C. F.*, s. 24. Uttrycket »tillsättie visse kamererere uti hvar landsände» kan här ej gärna betyda annat än förordna kamrerare för hvarje landsändas räkenskaper i räknekammaren.

[3] Se anförda fullmakter och instruktioner 1612—1615.

[4] »— — — mycket mindre *utan deras* [kammarrådens] *tillstånd* efterlåtit fougterne att bekomma någon kammerskrifver deres räkenskap att sammansättia, göre eller öfverse, särdeles nider i staden».

Digitized by Google

föreskref, att fogdar och skrifvare ovillkorligen skulle hafva räkenskapen uppsatt och färdig, när de komme till räknekammaren[1]. Den allmänna uppsikten öfver fogdarne underlättades numera därigenom, att ståthållarne i hela riket inträdt såsom en mellanmyndighet mellan fogdarne och kammaren med skyldighet att i första hand öfvervaka, att de förra iakttaga kronans rätt[2], men den egentliga redovisningen gjordes ännu direkt af fogdarne själfva i räknekammaren.

En stark utveckling tar under dessa år otvifvelaktigt också den del af räknekammarens arbete, som afsåg att i förväg uppgöra beräkningar öfver tillgängliga medel eller genom en gång för alla fastställda anordningar bestämma vissa räntor för regelbundet återkommande utgifter. Ordandet om fasta aflöningar för de uppväxande ämbetena[3] utgör endast ett led i dessa sträfvanden att bringa ordning och öfverskådlighet i förhållandet mellan inkomster och utgifter. Patentet af 1615 ålägger fogdar och skrifvare att årligen inkomma med noggranna förslag på den ränta, som kan beräknas för året. Följande år befaller konungen skattmästare och kammarråd att uppgöra en fullständig mantalslängd och stat (»ordning») för hela hofvet, äfven personalen i kansli och räknekammare, och till dessa poster för aflöning och underhåll anslå vissa gårdar och inkomster, att på samma sätt reglera aflöningen för personalen på alla slott och gårdar, att anvisa räntor till befästningarna i Estland och Ingermanland, ja att göra en fast anordning i alla landsändar till ryttares och knektars aflöning i fredstid[4]. Dessa grundsatser peka framåt mot finansernas reglering genom fullständiga riksstater och rikshufvudböcker.

* * *

Uppbörden af så väl penningar som varor synes konungen hafva ämnat centralisera något starkare än förut genom man-

---

[1] »När de komme till räknekammaren, skole de hafve deres räkenskaper ställte och sammansatte, som de böre vara.»

[2] Instr. för flera ståthållare af år 1616, *Instr., L. R.*, s. 95 f., 102, 109.

[3] Jfr ofvan s. 86 f., 111.

[4] *RR* $^{17}/_{6}$ 1616.

Digitized by Google

dat af februari 1614[1], som kasserade alla hittills gifna invisningar och föreskref, att hädanefter all penningeränta skulle inlevereras i räntekammaren och alla varor i varuhuset i Stockholm[2]. Anledningen till denna åtgärd var, att de till kronans fordringsägare gifna invisningarna på uppbörd direkt från landskapen missbrukades både af dessa och af befallningsmännen. Det hela gällde dock tydligen endast sådana räntor, som ej voro anvisade till fasta utgifter, och synes knappast märkbart hafva ökat slutsummorna för vare sig det ena eller det andra slaget af uppbörd. Regeln kunde för öfrigt aldrig fullt genomföras[3].

För **räntekammaren** gaf skattmästarens reglemente af februari 1612[4] några föreskrifter, som dock hufvudsakligen afsågo skattmästarens egen ställning till den samma. Uppbördsmännen skulle lämna sina penningar till räntmästaren och med hans kvitto sedan begifva sig till skattmästaren för att bereda denne tillfälle att kontrollera, om något resterade, och i fall så vore, finge ingen lämna slottet, innan han inbetalt sin rest. Inga utbetalningar skulle ske annat än på grund af konungens bref eller skattmästarens invisningar. Peder Pederssons förnyade fullmakt är affattad i allmänna ordalag, som icke innehålla något nytt. Hans räkenskaper hafva i allt väsentligt samma karaktär som under föregående år[5].

Varuhuset öfverlämnades 1612 åt Anders Månsson, förut borgare i Telge, såsom kronans köpman med en handlingsskrifvare till medhjälpare[6], och den förre har fört räkenskap så väl för den till varuhuset ingående uppbörden af inhemska varor som för inköpen af utländska[7]. Det är samma organisation som förut. År 1612 sattes Erik Jörensson (Tegel) till särskild chef för denna del af finansförvaltningen med åliggande att

---

[1] Se ofvan s. 203.

[2] Redan i fullmakten för Erik Jörensson att hafva uppsikt öfver kronans handel, af okt. 1612, talas om att inga invisningar vidare skulle utgå till fogdarne. Jfr nedan.

[3] Jfr HALLENBERG, III, s. 314 f.

[4] Se ofvan s. 205.

[5] *RKB, KA.* De saknas för åren 1612 och 1613.

[6] Fullmakt af kammarrådet $^{2}/_{2}$ 1612; nya fullm. $^{24}/_{5}$, $^{23}/_{10}$ 1612, *K. Reg.*; HALLENBERG, I, s. 275 f.

[7] *Varuhusen och Handl., RA.*

Digitized by Google

öfvervaka så väl inköp som utlevereringar, såsom det hette, emedan det blefve för tungt för skattmästaren att beställa både om räntekammaren och om dessa saker[1]. Han bibehöll sin ställning äfven följande år[2], men synes hafva förlorat den 1614, möjligen i samband med de rättegångar, som då fördes mot honom inför hofrätten[3], och sedan leddes äfven varuförvaltningen omedelbart af kammarrådet. Mandatet af 1614 omtalar ej något annat varuhus än det i Stockholm. Dock skulle enligt samma mandat varorna från Västergötland och Småland ej ingå dit utan föras till någon ort i södra Sverige.

Till **proviantet** i Stockholm däremot funnos fortfarande motsvarigheter i andra landskap, om också det förstnämnda var det förnämsta[4].

Kammarordningen af år 1618.

Tanken att sammanfatta och ytterligare regelbinda den finansiella centralförvaltningens gång genom en fullständig instruktion har säkerligen icke utgått från kammarens egna män. Förslaget har tillkommit under kanslerns personliga ledning och genom en serie af förändringar småningom utarbetats till den slutliga lydelsen[5]. Kammarråden synas hafva gjort invändningar emot de stränga fordringar, som den nya ordningen ställde på dem, men konungen lät ej däraf afskräcka sig utan kallade samtliga kammartjänstemän att i hans närvara inför hofrätten

[1] Fullmakt i *RR* 1612, okt., utan dat. Jfr HALLENBERG, II, s. 535.

[2] Hans befallningar åberopas i Anders Månssons räkenskaper 1613.

[3] HALLENBERG, III, s. 565 ff.

[4] *Proviantträkenskaper, RA.* Fullm. för proviantmästare i Småland och Västergötland 11/3 1615, *K. Reg.*

[5] Ett renskrifvet koncept med en mängd tillsatser af A. O:s egen hand samt ytterligare utskrifter med nya egenhändiga ändringar af honom föreligga bland *Handl. ang. kammarförvaltn., RA.*, och i *U. B:s* handskr. saml., *E. 387*. Det i sistnämnda samling förvarade konceptet har kanslerns underskrift, men öfverkorsad; det torde sålunda ursprungligen hafva varit afsedt till ett slutligt förslag, men blifvit kasseradt, emedan nya ändringar befunnos behöfliga.

Digitized by Google

afgifva de edliga förpliktelser, som i kammarordningen voro inryckta. Här sökte kammarråden åter draga sig undan, men då de ej förmådde framställa några bestämda anmärkningar, måste de aflägga sin ed, och sedan följde efter dem kamrerare och kammarskrifvare [1]. Emellertid torde dock de ledande kammarämbetsmännens betänkligheter hafva gjort intryck på konungen. Så vidt man känner, blef kammarordningen aldrig uttryckligt stadfästad genom hans underskrift [2], och kammarråden fingo äfven ytterligare genomgå den samma samt skriftligen affatta sina anmärkningar. Deras betänkande, undertecknadt af Nils Bielke, Bror Andersson och Jochim Berndes, är också i behåll [3]. Men trots allt detta blef kammarordningen utan tvifvel i hufvudsak gällande och betraktades i flere årtionden såsom grundvalen för kammarens organisation [4].

De principer, hvarpå kammarordningen var byggd, framträda genast i dess inledningsord. Termen riksens räkningekammar såsom kollektivt namn för hela den centrala finansiella organisationen visar, att denna nu fullt otvetydigt betraktas såsom ett ämbetsverk, och lika otvetydigt formuleras den i tidens organisatoriska schema gifna principen för dess ledning genom föreskriften, att denna skall utöfvas kollegievis [5]. Kollegiet består af skattmästaren Jesper Matsson och de fem kammarråden Nils Bielke, Bror Andersson, Karl Bonde, Per Baner och Jochim Berndes. Att antalet af dess medlemmar alltid skulle vara det samma, uttalas icke, men får väl anses vara förutsatt. Såsom helhet synes kollegiet betecknas med det häfdvunna namnet kammarrådet, men kammarordningen talar också om skattmästaren *och*

[1] *Svea hofrätts prot.* $^{14}/_{10}$ 1618, koncept och renskrift, *RA;* jfr anteckn. i *Palmsk. saml., U. B.,* I: XIV, med året 1619 genom felskrifning i st. f. 1618.

[2] Jfr Runells anteckning, anförd i *Instr. C. F.,* s. 26.

[3] Original bland *Handl. ang. kammarförvaltn., RA.* Datum är ej ifylldt, men då kammarråden vid edsafläggelsen inför hofrätten den 14 okt. icke kunna efterkomma konungens uppmaning att precisera sina anmärkningar, så bör detta utlåtande vara tillkommet senare.

[4] *Instr. C. F.,* s. 26 samt förordet. — Något datum för kammarordningen kan knappast angifvas, eftersom den aldrig blef underskrifven. Runells datering, 14 okt., grundar sig möjligen direkt eller indirekt på den anförda edfästningen denna dag. Den af kanslern ändrade och underskrifna utskriften i *U. B.* har däremot 18 okt.

[5] Jfr ofvan s. 123.

Digitized by Google

kammarrådet, en oklarhet, som väl beror därpå, att de båda ämbetena ursprungligen haft skilda uppgifter. Praktiskt taget är i alla händelser deras sammansmältning till en myndighet nu fullbordad.

Till ingressen vidfogas ett formulär för kammarrådets ämbetsed, hvilket i tämligen allmänna ordalag förpliktar vederbörande att lyda konungens fastställda ordning, med trohet förestå kronans inkomster och försvara dess rättigheter mot hvarje intrång, bevara alla ämbetshemligheter, efter bästa förmåga bevaka kronans bästa vid räkenskapernas upptagande och slutligen i alla de saker, där dom skall fällas, följa lag och laga stadgar. Huruvida detta formulär äfven var afsedt för skattmästaren, är osäkert.

Punkterna 2—4 röra formerna för kollegiets arbete. Främst står den grundläggande bestämmelsen, att ingen, vare sig skattmästare eller kammarråd, må något handla och besluta af enskildt råd — visserligen efter bokstafven endast knuten till närmare angifna frågor om kronans inkomster eller utgifter, men tydligen afsedd att omfatta hela kollegiets beslutande myndighet. Minst tre medlemmar af kollegiet måste deltaga i beslutet, och detta skall af sekreteraren skriftligen uppsättas samt af kammarrådet underskrifvas. Då härtill fogas föreskriften, att ett sådant beslut alltid skulle underställas konungens ratifikation, om han var närvarande, måste väl därmed närmast afses viktigare ärenden, som kunde blifva föremål för verkliga »rådslag» af kammarrådet efter riksrådets mönster [1], och outförbar förefaller regelns utsträckning till alla befallningssedlar om utbetalningar af rikets medel. Om ej alla kammarråden äro eniga, underställes saken likaså konungens afgörande, ifall denne är tillstädes; i motsatt fall gäller pluralitetens mening. Öfverläggningarna ledas af skattmästaren, dock med rätt äfven för de öfriga att framlägga frågor till behandling.

Bestämmelserna om kollegiets sammansättning modifieras af följande punkter, som omtala kamrerare såsom deltagande i besluten. Så skola jämte kammarrådet sex kamrerare sitta som domare vid rättegångar mot försumliga lägre kammartjänstemän

[1] Härpå tyder också formuleringen: »skall deres mening och rådslag med de motiver, som dem bevekt hafve, skrifteligen författas» o. s. v.

Digitized by Google

eller fogdar (p. 4, 6: 5), ja det ser ut, som om meningen vore, att de fyra förnämsta kamrerarne alltid skulle vara med vid öfverläggningarna om både inkomster och utgifter. Att de skola deltaga i uppsättningen af de anmärkningar, som kunna vara att göra mot räkenskaperna, föreskrifves uttryckligt (p. 6: 1, 5). Det får väl dock anses vara själffallet, att de endast kunde få en rådgifvande ställning. Anordningen var för öfrigt endast ett lagfästande af den praxis, som af gammalt gjort åtminstone en del af kamrerarne till kammarrådens medarbetare på samma gång som underordnade, så att de utgående brefven mycket ofta äfven underskrifvits af de förra.

Kammarrådet skulle »ordinarie» hafva sitt residens i Stockholm. Äfven detta var numera fastslagen regel, om det också ännu under de sista åren händt, att kammarråden kallats till konungen, då han vistats annorstädes[1]. Kammarordningen bestämmer noggrannt ämbetslokalernas anordning: en kammare för kammarrådets sammanträden, utanför denna en sal för kamrerare och kammarskrifvare, där äfven rättegångarna kunde hållas, en kammare för dem, som voro sysselsatta med sekreta handlingar, ett arkivrum och slutligen en förstuga för de personer, som hade ärenden att andraga i kammaren. Arbetstiden är för alla, både kammarrådet och dess underordnade, den samma: kl. 6—11 f. m. veckans fyra första dagar, fredagen 8—11 och alla dagarna 2—5 e. m. Lördagen synes vara afsedd till hvilodag. De tre första dagarna anslås till räkenskapsväsendet, de två sista till rådslag om andra ärenden. Alla skola dagligen inställa sig, om de ej hafva laga förfall, dock så, att kammarråden medgifves en ledighet af tre månader årligen att åtnjutas af en och en i tur och ordning (p. 8). Så stort medgifvande måste således ännu göras åt de förnämligare ämbetsmännens anspråk på hemlif på sina gods. Försummar kamrerare eller kammarskrifvare en arbetsdag, förlorar han motsvarande del af sin aflöning och skall ersätta K. M:t den skada, som däraf vållas. Upprepad försummelse af en kamrerare anmäles för konungen; en kammarskrifvare kan kammarrådet själft afsätta.

Den väsentliga skillnad mellan kamrerares och kammar-

[1] Jfr ofvan s. 201.

Digitized by Google

skrifvares ställning, som här kommer till synes, genomgår också öfriga bestämmelser om dessa tjänstemän. Kamrerare till- och afsättas af konungen själf, och deras antal fixeras till det, som i kammarordningen nämnes, eller nio. Kammarskrifvare och läredrängar däremot har kammarrådet att anställa — utan begränsning af antalet — liksom att afsätta (p. 9). Brister någon kamrerare i hörsamhet eller vördnad mot kammarrådet, anmäles saken för konungen, om denne är tillstädes; i motsatt fall kan den felande endast genom ordentlig dom och endast för tiden intill konungens återkomst uteslutas ur kammaren eller beröfvas sitt underhåll. Kammarskrifvare åter straffar kammarrådet med både fängelse och kroppsstraff, om det så finner rättvist. Med kamrerarne jämnställes den genom kammarordningen insatte kammarsekreteraren. Kamrerarnes poster hafva tydligen i princip vunnit den fasta ämbetskaraktär, som vid denna tid också börjar framträde för sekreterarne i kansliet[1], medan skrifvarnes ställning ännu är obestämd.

För både kamrerare och kammarskrifvare äro liksom för kammarråden utförliga edsformulär införda. De innehålla, utom allmänna trohets-, lydnads- och tystnadsförpliktelser, egentligen endast uttryck för vederbörandes skyldighet att bevaka kronans rätt vid räkenskapsgranskningen. För den lägre personalen förblir denna sistnämnda helt naturligt hufvudsak.

Bland kammarrådets uppgifter åter träder den åtskilligt tillbaka för den praktiskt-finansiella administrationen.

Kammarrådet skall upptaga alla räkenskaper, icke blott fogdarnes räkenskaper, som enligt kammarordningen inom hvarje län borde hopsamlas af ståthållarne och af dessa senare insändas till kammaren, utan äfven alla, som föras vid hären och flottan samt af hofvets olika skrifvare äfvensom vid akademier och skolor, domkyrkor och hospital (p. 6: 5–6). Kammarrådet hänvisar hvarje fogde eller annan redovisande till vederbörande kamrerare; hvar och en af dessa har nämligen, såsom förut, sin bestämda grupp af räkenskaper under sig (p. 10). I fördelningen gäller för fogderäkenskaperna den gamla landskapssynpunkten, men till dessa komma numera en mängd andra, bland hvilka hoffolkets lönelängder, räntekammarens, klädekammarens, tullar-

[1] Jfr ofvan s. 122, 169.

Digitized by Google

nes, myntets, husgerådskammarens och det kungliga stallets räkenskaper sammanförts till en särskild grupp under den främste kamreraren, Bo Vernersson, och köpmanshandlingarna samt varuhuset likaledes fått en egen kamrerare, Lasse Abrahamsson, medan de för flottan, arkliet, rustkammaren, faktorier och salpeterbruk förenats med Norrland, de för hofförtärningen och proviantet med Östergötlands och Upplands fogderäkenskaper. Räkenskapen mottages af kamreraren. Föreskriften i 1615 års patent, att alla uppbördsmän skola hafva sina räkenskaper färdiga, när de ankomma till kammaren, inskärpes nu ytterligare, och det förbjudes strängeligen kammarskrifvarne att, såsom hittills varit vanligt, själfva uppsätta dem. Två af kammarråden jämte den mottagande kamreraren och, om så behöfves, ytterligare en kamrerare skola tillsammans kontrollera alla poster, och de anmärkningar, som därvid göras, antecknas till afgörande af kammarrådet i sin helhet jämte fyra kamrerare. Äro anmärkningarna af den art, att det gäller vederbörandes lif och lefverne, eller bestridas de af fogden, så konstituerar sig kammarrådet jämte sex kamrerare såsom domstol med rätt att döma öfver lif, ära och gods, K. M:ts revision allena förbehållen. Med den fullständiga kollegiala organisationen följer sålunda nu äfven verklig domsmakt inom kammarens förvaltningsområde. Räkenskaperna skola underskrifvas af de två kammarråden, som öfversett dem, jämte vederbörande kamrerare, besvären af samtliga kammarråd och de fyra kamrerare, hvilka de blifvit underställda.

Härjämte har emellertid kammarrådet att rådslå och förordna om alla statens inkomster och utgifter.

Det äger att tillsätta alla fogdar och skrifvare i landskapen, faktorer vid faktorierna, tullnärer och proviantmästare, dock så, att fullmakterna affattas i konungens namn samt öfverlämnas till hans undertecknande, då han är närvarande, eller utbytas mot af honom underskrifna, så snart han kommer tillstädes (p. 6: 1). I sak utsträckes härigenom kammarrådets befogenhet på detta område ett steg längre än hvad som bestämts 1613 och 1614[1], om äfven i formen konungens utnämningsrätt är noggrannare förbehållen. Ett formulär till edsförbindelse för

[1] Jfr ofvan s. 207.

Digitized by Google

samtliga uppbördsmän är infogadt. Kammarrådet skall vidare öfvervaka, att kronans egendom och inkomstkällor också på bästa sätt tillvaratagas. Det skall se till, om nya tullar och acciser lämpligen kunna påläggas eller de gamla böra förändras, söka uppdrifva de gamla bergsbruken och upptaga nya, göra kronans egendomar mera gifvande genom rödjningar, svedjeland och nybyggen, genom hamrars, kvarnars, salpetersjuderiers anläggande, genom fiskets tillvaratagande i älfvar och sjöar, genom att medelst frihetsår uppmuntra till ödeshemmans upptagande, allt i samråd med ståthållare och fogdar (p. 6: 2). Är något kronan afhändt, skall kammarrådet bevaka hennes rätt och särskildt återkräfva af K. M:t gjorda donationer i de fall, då dessa enligt donationsbrefven skola återfalla, för hvilket ändamål en särskild jordebok bör upprättas öfver de gods, som sedan konung Gustafs tid bortgifvits (p. 7). Byggnader på kronans gods och gårdar beslutas af kammarrådet (p. 8). Slutligen bör kammarrådet söka utarrendera alla de räntor och inkomster, hvilka genom sitt uppbördssätt icke gifva kronan tillbörlig vinst eller äro af oviss natur — ett af de tidigaste uttrycken för den arrendepolitik, som spelat en så viktig roll i Gustaf Adolfs finansstyrelse.

Ej mindre äger kammarrådet att handlägga frågor om statens utgifter, öfverväga, om några poster kunna afskaffas eller förminskas, och om i motsats härtill på andra håll nya anslag behöfvas. Här gifvas nu också närmare föreskrifter om beräkningarna öfver förestående statsutgifter och de fasta anordningarna af inkomster till vissa statsbehof. Kammarrådet skall, heter det, nu med första och sedan årligen göra ett öfverslag öfver allt krigsfolk i riket samt se till, om de till det samma gjorda anordningarna äro tillräckliga och kunna upprätthållas, och på samma sätt skola äfven alla andra utgifter, till skeppsflottan, artilleriet, slott och gårdar o. s. v., behandlas. Det talas t. o. m. i detta sammanhang om hvad staten kan tåla, ehuru uttrycket här ännu ej torde beteckna en verklig sammanställning af alla inkomster och utgifter på papperet, utan endast rikets finansiella läge i allmänhet. Sedan skall kammarrådet göra alla anordningar till hofvet, slott och gårdar, bergsbruk och annat, därvid iakttagande, att de allmänna, årliga anordningarna så vidt

Digitized by Google

möjligt uppgöras vid ett tillfälle, då K. M:t är tillstädes, på det att de må kunna föreläggas honom till stadfästelse (p. 6: 4). Det förutsättes tydligen, att alla stående statsutgifter skola tillgodoses på detta sätt, och om anordningarna utfärdas på nytt år för år, så innebär detta dock icke, att de ständigt förändras; tvärtom heter det, att det som en gång är förordnadt icke utan viktiga orsaker skall förändras. Sedan utvecklas dessa principer närmare. Af krigskommissarierna skola infordras så väl räkenskaper som rullor, för att förordningarna må kunna afpassas därefter (p. 6: 6). Likaså skola anordningarna till hofvet grundas på de räkenskaper, som inkomma från häradsskrifvare, räntmästare, köksskrifvare o. s. v. För flottan skall förslag inlämnas från amiralitetet, hvarefter kammarrådet har att göra anordningarna, liksom det mottager räkenskaper och rullor till granskning, och för artilleriets behof står kammarrådet i samma förbindelse med generalen öfver artilleriet och hans medhjälpare. Af närsläktad art är bestämmelsen, att alla kontrakt med köpmän skola uppgöras i räkningekammaren, naturligtvis af hela kollegiet, antingen i dess eget eller i K. M:ts namn, hvadan hädanefter inga direkta invisningar skola gifvas vare sig på järn- eller kopparberget eller andra kronans räntor, utan K. M:t skall gifva kammarrådet sina befallningar, som detta sedan har att utföra på lämpligaste sätt (p. 6: 10).

Slutligen följer i punkt 7 det viktiga stadgandet om att alla klagomål rörande gods och räntor, tillgifter, gåfvor och förläningar, jordatvister och dylikt skola föredragas inför konungen af en sekreterare och två referendarier, anställda särskildt för kammaren, och att alla befallningar rörande kronans räntor likaså utgå genom kammaren[1]. Ordalagen antyda, att så väl sekreterare som referendarier voro nya tjänstemän i kammaren, och ingendera titeln omtalas under föregående tid, om det också är klart, att kammarrådet måste hafva haft åtminstone någon kanslipersonal till att uppsätta de från kammaren utgående brefven och föra registraturet[2].

[1] Jfr ofvan s. 123 f.

[2] I räknekammarens lönelängd 1616 omtalas 2 kammarråds handskrifvare. *RKB, KA.*

Digitized by Google

Det betänkande, som de tillstädesvarande kammarråden afgåfvo öfver kammarordningen[1], inledde de med ett erkännande, att den i och för sig väl kunde vara »rättvis», så att den borde i allo efterkommas, men på grund af förevarande omständigheter vore detta dock i åtskilliga fall svårt eller omöjligt. Kronans längder och jordeböcker vore bristfälliga, hvilket förorsakade en mängd fel i fogdarnes räkenskaper, och härtill komme bristen på personer, lämpliga att förordnas till både fogdeämbeten och andra uppbördstjänster; det fölle sig därföre svårt att gentemot dessa tjänstemän uppfylla allt hvad kammarordningen kräfde. Viktigare förefaller följande anmärkning: att tiden ej kunde räcka till för att i kollegiala former, såsom kammarordningen föreskref, granska hela den massa räkenskaper, man numera måste mottaga, så mycket mindre som på detta område ännu mycket stod efter från föregående år. Det var en fara med det konsekventa genomförandet af den kollegiala principen, att arbetets gång därigenom måste komma att betänkligt försinkas. Vidare äro kammarråden betänksamma inför åläggandet att söka förkofra rikets inkomster genom nyrödjningar, nya fisken, tullar o. s. v. Sådant tillkommer, mena de, ståthållare och fogdar, och bör åt dem öfverlåtas — ett uttalande, som röjer en något begränsad uppfattning af det ledande finanskollegiets ställning. Slutligen påpeka de, att ännu många invisningar och tillgifter göras af lokala ämbetsmän, hvadan förbudet mot sådana måste strängare genomföras. Slutsatsen blir dock endast en anhållan om öfverseende, om kammarordningen af dessa orsaker icke genast kunde fullt sättas i verket, samt en begäran, att konungen måtte bättre åtskilja kammarrådsämbetet från en del andra ämbeten, amiralernas, ståthållarnes, proviantmästarens m. fl., så att kammarråden måtte veta, hvad som åligger dem. Det kan ej bestridas, att denna begäran var berättigad, så mycket som kammaren rent administrativt måste gripa in på en mängd olika områden.

En strängare granskning torde upptäcka äfven andra svagheter i kammarordningen än de af kammarråden påvisade. Affattningen är icke alldeles klar på viktiga punkter, t. ex. rörande kamrerarnes samarbete med kammarråden, uppställningen ej

[1] Se ofvan s. 211, not 3.

Digitized by Google

heller öfverskådligt disponerad, i det att bestämmelserna om skötseln af inkomster och utgifter blandats om hvarandra, och öfverhufvud taget är kammarens ställning just på detta viktiga område något allmänt angifven. Det hela har prägeln af kanslerns litet breda, flytande, men icke alltid fullt preciserade stil. Men så var också kammarordningen det första försöket till en organisatorisk urkund i stor skala för rent administrativa syften.

Kammarkollegium på grundvalen af 1618 års kammarordning.

(1618—1634)

Om kammarordningen af 1618 bibehöll sin plats såsom grundläggande instruktion för finansernas styrelse, så tillkommo dock tid efter annan nya bestämmelser, som i enskilda punkter modifierade eller kompletterade den samma.

Äfven under 1620-talet utfärdade konungen, då han lämnade Sverige, vanligen särskilda föreskrifter rörande kammarens ledning under sin frånvaro. Redan från 1619, då han likväl icke begaf sig utom landet, föreligga memorial dels för skattmästaren och kammarrådet gemensamt, dels för den förre ensam, uppsatta i juli, då konungen från Stockholm drog ned till Götalandskapen, och 1620 fingo de på nytt en sådan gemensam instruktion, då han anträdde sin färd till Tyskland[1]. Följande år, då kriget i Lifland på allvar återupptogs, behöfdes naturligtvis i än högre grad en sådan instruktion; den gällde denna gång kammarrådet ensamt, eftersom skattmästaren följde med konungen[2]. År 1622 synes den sistnämnde dels före sin afresa hafva låtit uppgöra en ny fördelning af arbetet i räknekammaren mellan

---

[1] Memorial för skattmästaren och kammarrådet $^{26}/_{7}$ 1619 (bimemorial $^{30}/_{7}$) samt $^{28}/_{4}$ 1620, för skattmästaren ensam $^{15}/_{7}$ 1619, original bland *De älsta Cammerförordningar, KA.* Äfven i *RR.*

[2] Memorial $^{17}/_{7}$ 1621, a. saml.

Digitized by Google

den lägre personalen, kamrerarne och deras underordnade [1], dels efter ankomsten till Dynamünde skickat hem ett memorial för kammarrådet [2]. När kriget begynte på nytt 1625, fick kammarrådet åter ett memorial vid konungens afresa [3], och det samma upprepades 1627 [4], hvaremot inga motsvarande aktstycken äro kända från 1626, 1628 och 1629. Först vid afseglingen till Tyskland 1630 synes Gustaf Adolf hafva funnit nödigt att på nytt särskildt instruera kammarens ledare [5].

Jämte dessa i och för sig mera tillfälliga instruktioner finner man äfven andra, som mera direkt ingrepo i kammarens fastställda ordning. En fördelning af arbetet mellan kammarråden, motsvarande den, som försöktes 1614, företogs dels år 1621, dels 1625 och 1626, och de aktstycken, hvarigenom fördelningen bestämdes, innehöllo äfven i öfrigt åtskilligt om reglerna för arbetets gång [6]. Indirekt, men mycket kännbart, påverkades denna af de nya instruktioner, som utfärdades för de provinsiella och lokala ämbetsmännen, ståthållare och fogdar [7].

Att **skattmästarens** ämbete ej heller efter Jesper Matssons utnämning 1615 kom att länge verka i kammaren, är ofvan antydt [8]. Liksom skattmästaren var sysselsatt i Finland så godt som hela året 1618, så finna vi honom ånyo där i början af 1620, och när han på våren 1621 återkommer, får han genast följa konungen till Riga, där han sedan sattes till generalguver-

---

[1] »Desse efterskrefne aktar H. K. M:t alles vår nådigeste konung och herre bruke uti räkningekammaren», lista öfver personalen med hvars och ens åligganden, med anteckning på baksidan: »Kamerpersoner 1622. Konfirmerade af H. K. M:t i Sandehampn». Kopia med ett par anteckningar af kammarsekreteraren Peder Eriksson, af denne öfversänd till någon annan tjänsteman. *Handl. ang. kammarförvaltn., RA.*

[2] Memorial $^{22}/_{6}$ 1622.

[3] *RR* $^{28}/_{6}$ 1625.

[4] Originalet, af $^{27}/_{4}$ 1627, bland *De älsta Cammerförordn., KA.*

[5] Original, af $^{4}/_{6}$ 1630, bland *K. M:ts bref till kammaren, KA.* Delvis tryckt *SKA* I, s. 147.

[6] Kungl. bref för N. Bielke m. fl. $^{29}/_{3}$ 1621, *K. Reg.*; jfr anförda memorial $^{17}/_{7}$ 1621. Kammarrådens öfverenskommelser, af $^{10}/_{11}$ 1625 och $^{9}/_{7}$ 1626, äro tryckta *Instr. C. F.*, s. 47—51.

[7] Instruktionerna tryckta *Instr. L. R.*

[8] Se ofvan s. 199.

Digitized by Google

nör [1]. Härmed var hans tjänstgöring i kammaren slut. Möjligen hade det varit konungens mening, att han skulle återkomma dit år 1622 [2], men sedan han fått entledigande från sin post i Riga, afled han på hösten i Finland, dit han begifvit sig från Reval [3].

Efter Jesper Matssons död fick skattmästarens ämbete stå ledigt. Man har satt i fråga, om ej detta berott därpå, att Johan Skytte på grund af sina förtjänster om kammaren ej kunde förbigås vid en utnämning till detta ämbete, medan å andra sidan hans befordran till ett af rikets fem höga ämbeten skulle hafva stött tidens aristokratiska uppfattning. Visst är, att Skytte fortfor att tjänstgöra i kammaren ända till slutet af år 1629, då han utnämndes till generalguvernör öfver Lifland, Ingermanland och Karelen [4]. Allt sedan Nils Bielkes afgång från kammarrådsämbetet på hösten 1623 är han otvetydigt både till rangen och till gagnet den främste af kollegiets ledamöter, och hans namn står alltid främst under de utgångna brefven [5]. Någon ny titel fick han dock icke, och det ser nästan ut, som om han numera icke heller användt kammarrådstiteln, utan velat hafva sin verksamhet i kammaren betraktad såsom ett särskildt förtroendeuppdrag [6].

---

[1] NORDVALL, *Riksrådets centralisation,* s. 26. I maj 1621 var han i Stockholm enligt kon:s bref $^{22}/_{5}$, *RR*.

[2] Han står upptagen på Peder Erikssons ofvan s. 220, not 1 anförda längd öfver dem, som konungen ville »bruka uti räkningekammaren».

[3] NORDVALL, a. a., s. 27.

[4] a. a., s. 27 f.

[5] *K. Reg.* 1623—1629.

[6] Jfr NORDVALL, a. a., s. 26, not 1, och uttrycken i J. Sk:s bref t. kanslern $^{10}/_{7}$ 1622, $^{10}/_{6}$ 1623, $^{19}/_{5}$ 1624, *AOB* II: 10, s. 260, 273, 278. I 1621 års memorial för kammarrådet under konungens frånvaro nämnes han icke, och under detta år finnes hans namn endast oregelbundet bland underskrifterna i *K. Reg.* Likaså saknas han bland kammarråden i Peder Erikssons längd på kammarpersonalen 1622, och memorialet af $^{22}/_{6}$ är utfärdadt för »Johan Skytte och kammarråd», de af 1625 och 1627 däremot för »samtlige kammarråd». Arbetsfördelningen af $^{10}/_{11}$ 1625 begagnar en terminologi, som synes inräkna J. Sk. bland kammarråden, men den som uppsattes följande år skiljer »de tre kammerrådspersoner» (Peder Erlandsson, Jören Claesson Uggla, Mattias Soop) från J. Sk. och synes om honom endast använda titeln riksråd. *Instr. C. F.*, s. 47—51.

Digitized by Google

Af de fem kammarråd, som nämndes i 1618 års kammarordning, torde Karl Bonde redan snart hafva upphört att tjänstgöra i denna egenskap och i stället fått ägna sig odeladt åt sitt ståthållareämbete. År 1622 utnämndes Bror Andersson till ståthållare öfver Örebro slott och län, och med maj månad detta år lämnar äfven han kammaren[1]. Jochim Berndes kallades kort därpå till ståthållare i Riga[2]. Dessa tre ersattes genom Johan Sparre, Åke Axelsson (Natt och Dag) och Per Erlandsson (Bååt)[3], och så var kammarrådens antal åter fem, äfven med frånräkning af Skytte. Men inom kort utgår af den äldre uppsättningen Per Baner[4], utan att någon ny insättes i hans ställe. På hösten 1623 förflyttades Nils Bielke till Finland såsom guvernör och president i den finska hofrätten[5], och ungefär samtidigt blef Per Erlandsson ståthållare under honom på Åbo slott[6]. Under hösten 1623 funnos sålunda endast två kammarråd jämte Johan Skytte, nämligen Johan Sparre och Åke Axelsson. Innan årets slut inträdde emellertid ytterligare en medlem i kollegiet, Måns Mårtensson Palm, en man, som tjänat sig upp såsom sekreterare och krigskommissarie under fälttågen mot Ryssland och Polen och redan i förstnämnda ställning erhållit adelskap[7]. Det är det enda exemplet efter Erik XIV:s tid på att en man af ofrälse börd nått fram till detta förnäma ämbete, om man undantager Erik Jörensson, hvars kammarrådsvärdighet kanske endast var ett tillfälligt förordnande[8], och Johan Skytte, som ju steg ännu högre. I början af följande år

[1] *K. Reg.*

[2] *RR* $^{8}/_{9}$ 1622.

[3] Samtliga uppträda såsom undertecknare i *K. Reg.* under juni 1622. Berndes hade då redan försvunnit.

[4] Han har ej underskrifvit något bref i *K. Reg.* senare än juni 1622, hade redan under våren detta år varit använd i Finland och fick $^{22}/_{8}$ fullm. som landshöfding i Reval. *RR.*

[5] Fullmakt $^{15}/_{6}$ 1623, *RR*, beställning $^{28}/_{8}$ 1623, *K. Reg.* Sista datum för ett af N. B. underskrifvet bref i *K. Reg.* är $^{3}/_{9}$.

[6] Fullm. $^{30}/_{8}$ 1623, *RR*, beställn. $^{2}/_{9}$ 1623, *K. Reg.*, sista bref i *K. Reg.* $^{7}/_{9}$.

[7] Hans namn under bref i *K. Reg.* $^{18}/_{12}$ 1623. Jfr J. de la Gardies bref och memorial till kanslern $^{23}/_{5}$ 1615, febr. 1616, $^{4}/_{3}$, $^{22}/_{3}$ 1616, $^{1}/_{10}$ 1623, *AOB* II: 5, s. 80, 92 f., 96, 101, 231; samt a. a., s. 93, not.

[8] Se ofvan s. 65.

Digitized by Google

möter ytterligare ett nytt kammarråd, Jören Claesson (Uggla)[1], så att antalet nu stigit till fyra jämte Skytte.

I ett och ett halft år synes kammarrådets sammansättning nu hafva behållit sig oförändrad, till dess med juli 1625 så väl Johan Sparre som Måns Mårtensson lämna kammaren, den förre för att ägna sig åt ledningen af kopparkompaniet, den senare för att åter tjänstgöra vid härens ekonomiska förvaltning i det på nytt utbrytande polska kriget[2]. Däremot återinträdde nu Peder Erlandsson i kammaren[3], hvars kollegiales således under senare hälften af detta år och förra hälften af 1626 voro tre utom Johan Skytte. I juni 1626 utgick Åke Axelsson, men ersattes af Mattias Soop, Hans Åkessons son, hvadan antalet förblef oförändradt[4]. Ett år senare, i juni 1627, lämnar Jören Claesson kammaren[5], och sedan arbetade där Peder Erlandsson och Mattias Soop ensamma jämte Skytte ända till dennes afresa till Lifland i december 1629.

Främste man i kammaren efter Skytte blef Claes Fleming, som kort före den förres afresa kallades att med sitt amiralsämbete förena kammarråds värdighet[6]. Af hans medbröder afgick Mattias Soop i juni 1630 till ståthållareposten i Kalmar; i stället inträdde Karl Sparre[7]. Denne dog emellertid på våren 1632[8], och något nytt kammarråd insattes icke i han ställe under återstoden af Gustaf Adolfs regering[9].

Dock hade kammaren dessförinnan fått en förstärkning i arbetskrafter, som snart visade sig vara högst betydande, då konungen i början af år 1631 förmådde sin svåger, Pfalzgrefven Johan Kasimir, att mottaga ledningen af det viktiga ämbetsverket. Det var ett extraordinärt uppdrag på sidan om kammarens

---

[1] Bref i *K. Reg.* $^{20}/_{1}$ 1624.

[2] Jfr kon:s bref till kanslern $^{29}/_{11}$, $^{2}/_{12}$, $^{12}/_{12}$ 1625, *AOB* II: 1, s. 276, 280, 289.

[3] *K. Reg.* $^{1}/_{7}$ 1625 o. s. v.

[4] *K. Reg.* $^{7}/_{6}$ 1626 o. s. v.

[5] Saknas bland underskr. i *K. Reg.* efter $^{1}/_{6}$ 1627.

[6] Han har underskrifvit ett bref i *K. Reg.* $^{14}/_{12}$ 1629.

[7] Den sistnämnde i *K. Reg.* från $^{10}/_{6}$, M. S. ej efter $^{12}/_{6}$. Underhållsbref för M. S. såsom ståthållare $^{22}/_{6}$.

[8] Enl. ANREP dog han $^{24}/_{4}$ 1632. I *K. Reg.* finnes han ej efter $^{18}/_{4}$ 1632.

[9] Jfr Gabriel Gustafssons bref t. kanslern $^{18}/_{6}$ 1632, *AOB* II: 3, s. 267.

Digitized by Google

normala ämbetsstat; Pfalzgrefven fick icke någon ämbetstitel och blef icke medlem af kollegiet, utan ledare af det samma med en i viss mån öfverordnad makt såsom konungens förtroendeman och frände. I så väl fullmakten som konungens personliga bref till sin svåger[1] ålades kammarrådet att visa denne lydnad i allt hvad han under konungens frånvaro befallde. Huru långt han gjort en sådan myndighet gällande i sitt samarbete med kammarråden, låter sig ej afgöras, men det är otvifvelaktigt, att han allt ifrån sitt inträde i kammaren i mars 1631 till brytningen med förmyndareregeringen efter Gustaf Adolfs död varit den ledande själen i finansförvaltningen.

I fall 1618 års kammarordning ville fastslå kammarrådsämbetenas antal till fem, hvilket ej är fullt klart, så har ofvan gifna öfversikt visat, att denna tanke icke kunde förverkligas, äfven om Skytte räknas med bland kollegiets ledamöter. Särskildt anmärkningsvärd är den starka minskningen under de senare åren. Redan 1627 kunde Johan Skytte med skäl beklaga sig öfver otillräcklig hjälp i sitt ämbetsverk[2]; det var vid den tidpunkt, då han endast hade två kammarråd vid sin sida, Mattias Soop och Peder Erlandsson. Men någon förstärkning af kollegiets medlemsantal kom dock aldrig till stånd.

Nu liksom förut reduceras dessutom kammarrådet faktiskt därigenom, att endast sällan alla medlemmarne tjänstgöra på en gång. Kammarordningens bestämmelse, att hvarje kammarråd skulle åtnjuta ledighet tre månader årligen, torde visserligen aldrig hafva blifvit strängt tillämpad, men en allmän rätt att någon gång begifva sig hem till sätesgårdens lugn omtalas både 1625 och 1626 i ordningarna för deras gemensamma arbete, under förbehåll endast att det sker med öfverhetens eller öfriga kollegiaters samtycke[4]. Dessutom utsändas allt fortfarande mycket ofta kammarråd i olika uppdrag till landsändarna. Så fick Jochim Berndes på hösten 1620 resa till Estland för att öfvervaka fäst-

[1] *RR* $^{22}/_{1}$ 1631; det senare tryckt bland *G. A:s skrifter*, s. 393.

[2] Rådsprot. $^{13}/_{7}$ 1627, *SRP* I, s. 45.

[3] Några regelbundna ledigheter på tre månader kunna icke konstateras i brefvens underskrifter. *K. Reg.*

[4] *Instr. C. F.*, s. 49 f. Den $^{15}/_{1}$ 1620 inkallas N. Bielke, emedan hans närvaro i kollegiet är behöflig; $^{21}/_{10}$ 1630 på samma sätt P. Erlandsson. *K. Reg.*

Digitized by Google

ningarnas proviantering, så skickades följande år Bror Andersson till Kopparberget[1], och Per Baners resa till Finland 1622 är redan omtalad[2]; så afsändes 1626 först Jören Claesson och sedan Mattias Soop i olika ärenden[3] o. s. v. I memorialet af 1627[4] inskärptes särskildt, att ingen af kammarråden finge undandraga sig att sålunda resa ut, när så behöfdes och af hela kammarrådet beslöts. Det blir på detta sätt äfven nu en ständig och mycket stark växling i kollegiets faktiska sammansättning.

Kamrerarnes antal höll sig ännu mindre än kammarrådens vid den siffra, som kammarordningen angaf. Redan 1621 års aflöningslängd upptar ej flere än 6[5], och ett par år senare synes man hafva företagit en fullständig omreglering af de lägre posterna i kammaren, genom hvilken kamreraretiteln kommit att inskränkas till endast några få innehafvare. Räntekammarens aflöningslängd för 1624 har endast tre kamrerare, Nils Olofsson, Gerdt Dirichsson, som kallas kamrerare öfver krigsstaten, och Olof Holm, kamrerare öfver hofstaten[6], och följande år har äfven den sist nämnde försvunnit, så att kamrerarne endast äro två, krigskamreraren Gerdt Dirichsson och Nils Olofsson, här benämnd landskamrerare[7]. År 1627 kommer till dessa en särskild fältkamrerare, hvilken emellertid, såsom namnet antyder, var afsedd för tjänstgöring vid arméen i fält, ej i kammaren. Till kammarens ordinarie stat hör däremot den besvärskamrerare, som inträder i längderna 1630, och på hvilken post man återfinner den förre kamreraren öfver hofstaten Olof Holm[8]. En landskamrerare, en krigskamrerare och en besvärskamrerare äro alltså kamrerareämbetena vid slutet af Gustaf Adolfs regering.

Denna starka reduktion af kamrerarnes grad motväges emellertid delvis af tillkommande poster med ett annat namn. Med år 1624 inträdde i kammaren den holländske köpmannen

---

[1] Fullmakt och pass $^{1}/_{9}$ 1620, $^{21}/_{4}$ 1621, *K. Reg.*
[2] Ofvan s. 222, not 4.
[3] Fullm. $^{15}/_{8}$, $^{9}/_{10}$ 1626, *K. Reg.*
[4] Jfr ofvan s. 220.
[5] *RKB, KA;* saknas för åren 1619 och 1620.
[6] *RKB, KA.*
[7] *RHB* 1625(—1626), Journalen, *KA.*
[8] *RHB* 1627, 1630, *KA.*

Digitized by Google

Abraham Cabeliou såsom **generalbokhållare**[1] — han nämndes vanligen med den dubbla titeln generalbokhållare och kamrerare —, och under honom stodo flere underordnade **bokhållare**. Titeln uttryckte tydligt nog dessa tjänstemäns uppgift: att hålla de stora hufvudböckerna öfver rikets inkomster och utgifter[2]. Snart användes den emellertid i allmännare betydelse, nämligen för att beteckna en grad af de underordnade tjänstemännen mellan kamrerarne och kammarskrifvarne, och i slutet af Gustaf Adolfs regering finna vi bokhållare ej blott under generalbokhållaren, utan också under kamrerarne. Deras antal är i 1630 års aflöningsstat dock ej större än 4[3].

Kammarskrifvarne voro i 1621 års lönelängd 22, hvartill kommo 5 läredrängar. Ett par år senare synes man hafva ämnat uppgöra en fast stat för dessa skrifvare liksom för dem i kansliet[4]; 1624 års längd upptar sålunda 15 kammarskrifvareposter. Af dem äro emellertid endast 6 besatta[5]. Det är tidpunkten för kamrerarebefattningarnas starka reduktion, och med den har äfven följt en motsvarande minskning af kammarskrifvarnes antal. Dock stå på 1630 års stat ännu 15 skrifvare jämte bokhållarne fördelade under kamrerarne och generalbokhållaren[6]. Antalets öfverensstämmelse med 1624 års längd är nog en ren tillfällighet; det hade säkert under mellantiden undergått åtskilliga förändringar, ehuru man ej kan följa dessa i tillgängliga handlingar.

Ett nytt element inom kammarens personalförteckningar är **kammarens kansli**. **Kammarsekreteraren** Olof Eriksson har 1621 fyra kansliskrifvare till sin hjälp, och tre år senare har ytterligare en kammarsekreterare tillkommit, nämligen Peder Eriksson, hvarjämte bland de underlydande skrifvarne skiljes mellan den »förnämste kansliskrifvaren», som tydligen biträdde sekreterarne i det viktigare arbetet, och 4

[1] Kgl. fullmakt 1/5 1624, *K. Reg.* Ett renskrifvet koncept bland *Kungl. koncept, RA,* har dateringen dec. 1623 (dagen ej ifylld).

[2] I 1624 års lönelängd, *RKB* stå två bokhållare, en för journalen och en för hufvudboken.

[3] *RHB* 1630, *KA.*

[4] Jfr ofvan s. 168.

[5] *RKB, KA.*

[6] *RHB, KA.*

Digitized by Google

OF THE UNIVERSITY OF CALIFORNIA

handlingsskrifvare, hvilka väl ungefärligen motsvarade kansliets kopister. **Referendarier** åter, som också skulle finnas i kammaren enligt kammarordningen, äro ej uppförda på längderna förr än 1625, och då står under räknekammaren endast en referendarius. Sekreterareposten N:o 2 försvann snart, och kammarens kansli består sedan tämligen regelbundet af en sekreterare (Olof Eriksson) med en eller (efter 1630) två referendarier och tre eller fyra skrifvare. Benämningen handlingsskrifvare försvinner åter efter 1630, och man talar om kansliskrifvare och kopister liksom i kansliet[1].

I sammanhang med organisationen af kammarens kansli står tydligen ordnandet af dess arkiv. En liberis tillsiare eller tillsyningsman finnes åtminstone sedan 1619[2], 1630 t. o. m. två, och äfven en särskild kammarbokbindare uppföres snart på staten[3].

Något senare uppträder en **kammarfiskal** med uppgift att vara åklagare å kronans vägnar i mål rörande dess ekonomiska rätt inför kammaren såsom domstol. Kammarordningen torde icke hafva förutsatt någon sådan befattning, eftersom den i fall af behof endast talar om vederbörande kamrerare såsom åklagare[4]. Titeln står på räknekammarens stat sedan år 1627, från hvilket år också en kunglig fullmakt föreligger för Hans Påvelsson såsom fiskal i räknekammaren[5].

* * *

Inom räknekammarens arbetsfält medförde 1620-talet en ytterligare förskjutning i samma riktning som visat sig redan

[1] Se förut anförda räkenskaper i *KA*.

[2] Utanordning för liberis tillsiaren Bengt Ingolfsson $^1/_{12}$ 1619, *Sandb. Saml.*, Ä 3141, *KA*; jfr hans räkning på sin resterande lön för 1618—1635, a. saml., Ä 3165.

[3] *RHB, KA*.

[4] *Instr. C. F.*, s. 39; jfr ofvan s. 215. I memorialet af $^{17}/_7$ 1621 (ofvan s. 219, not 2) ålägges kammarrådet att, om ej arrendatorerna eller deras löftesmän fullgöra sina förpliktelser, »sända fiskalen» på dem, och likaledes omtalas kammarrådets plikt att »igenom fiskalen till rätte fordra» alla som försnillat kronans räntor i arbetsordningen af 1625 (*Instr. C. F.*, s. 48), men därmed kan afses riksens fiskal vid hofrätten.

[5] *K. Reg.* $^{20}/_1$ 1627.

Digitized by Google

under föregående år. Granskningen af uppbörds- och utgiftstjänstemännens räkenskaper trädde allt mera tillbaka för kollegiets praktiskt administrerande uppgifter och de i samband därmed stående beräkningarna af inkomster och utgifter samt bokföringen för riket i sin helhet.

Detta berodde dels på arrendepolitiken, som befriade kammaren från besväret med en mängd lokala uppbördsmän och samlade väsentliga delar af uppbörden på få händer[1], dels och framför allt på länsstyrelsernas utveckling till en administrativ instans mellan kammaren och dessa lokala uppbördsmän. År 1624 utfärdade konungen en vidlyftig ordning om förvaltningen af kronans räntor[2], hvilken bl. a. ålade alla fogdar, arrendatorer och tullnärer att inleverera sin uppbörd till den numera i hvarje län tillsatte bokhållaren, som sedan hade att disponera dem enligt gifna order och särskildt inskicka penningarna till räntekammaren i Stockholm, och i samband härmed föreskrefs äfven, att bokhållaren skulle upptaga alla deras räkenskaper och klarera dem, hvilket väl knappast kan beteckna något annat än en första revision, samt slutligen själf med dem inställa sig i räknekammaren i Stockholm[3]. Genom nya förordningar af 1628 och 1631[4] sammanfattas fullständigt både uppbörd och kontroll inom länen i länsbokhållarnes händer.

Det är sålunda ingen tillfällighet, att den starka minskningen inom kamrerarnes grad visar sig just år 1624. Den motsvaras af en minskning i det revisionsarbete, som hittills varit dessa tjänstemäns förnämsta uppgift. Räknekammarens kontroll blir nu till större delen en kontroll i andra hand. Endast centrala eller på något sätt från länsstyrelsernas öfverhöghet undantagna uppbörds- och utgiftstjänstemän hade att redovisa omedelbart. De torde hafva varit ungefär de samma, som i 1631 års förordning ålades att inlämna månatliga rapporter till rikshufvudböckerna: generalräntmästaren för räntekammaren, föreståndare för

---

[1] Jfr i allmänhet HALLENBERG, IV, s. 877 ff., V, s. 131 o. s. v., samt CRONHOLM, IV: 455 ff. Denna i många afseenden intressanta sida af Gustaf Adolfs finanspolitik är ännu icke på tillfredsställande sätt undersökt.

[2] Tryckt *Instr. L. R.*, s. 169—184.

[3] p. 9, 23.

[4] *Instr. L. R.*, s. 392—403.

Digitized by Google

kronans kopparköp och bruk, amiralitetets finanstjänstemän, skrifvarne för hofvet och Stockholms slott samt arklimästaren för arkliet, hvartill naturligtvis kommo motsvarande tjänstemän så väl vid fälthärens finansiella administration som i Finland och de eröfrade provinserna[1].

Närmare underrättelser om revisionens gång under dessa nya förhållanden föreligga icke. Titlarna landskamrerare och krigskamrerare innebära väl emellertid, att den förre skulle föreslå räkenskapsväsendet i allmänhet och således äfven revisionen inom den inre civila förvaltningen, den senare utföra motsvarande arbete för krigsstaten[2]. När besvärskamrerare tillsättas, torde dessa vara afsedda särskildt för revisionen af inkommande räkenskaper[3], men deras förhållande till de andra kamrerarne är icke klart.

Om arbetet med revisionen af underordnades räkenskaper sålunda minskades, så blef i stället räkenskapsföringen inom själfva kammaren så mycket vidlyftigare.

Beräkningen öfver förestående utgifter och till dem användbara inkomster[4] utveckla sig nu till riksstater, omfattande alla rikets beräknade inkomster och utgifter under ett år. Enligt en uppgift, som numera ej kan kontrolleras, skola af konungen underskrifna stater hafva funnits alltifrån år 1619[5]. De samlingar, som nu äro tillgängliga, upptaga dock ej några af dessa äldsta riksstater, och man känner därföre intet närmare om deras karaktär[6].

Samtidiga med riksstaterna äro efter allt att döma riks-

---

[1] a. a., s. 402 f.

[2] Jfr kammarrådets arbetsordningar af 1625 och 1626, *Instr. C. F.*, s. 47 ff.

[3] Jfr ordningen af 1631, *Instr. L. R.*, s. 402.

[4] Jfr ofvan s. 208.

[5] »Inventarium uppå — — stater och acter uti det Kongl. Stats-Contoiret», troligen från 1690-talet, bland *Handl. ang. Statskontoret, RA.* Främst står: »1619, 1620, 1621 och 1625 års stat in originali uti hvitt band, af högstsalig kon. Gustaf Adolf underskrefven».

[6] I saml. *Riksstater, RA*, som är öfverlämnad från statskontorets arkiv, finnes ingen enda fullständig riksstat, utan endast öfverslag af större eller mindre delar af de beräknade inkomsterna och utgifterna.

Digitized by Google

hufvudböckerna. När man en gång kommit därhän att uppgöra beräkningar öfver ett kommande års inkomster och utgifter, måste det falla sig helt naturligt att också vid årets slut sammanföra bådadera, såsom de faktiskt gestaltat sig, och dymedelst vinna en öfversikt öfver det verkliga finansiella läget.

Äldst i den nuvarande serien af rikshufvudböcker[1] är en volym för år 1619. Den har jämnlöpande kolumner för behållen ränta och dess användning till vissa utgifter, för hvad som faktiskt utgått och hvad som resterar. Dessa två senare kolumner, som egentligen skulle berättiga volymen till namnet rikshufvudbok, äro emellertid högst ofullständigt ifyllda, och räkenskapen har alltså aldrig blifvit fullbordad; dessutom synas inkomstposterna afse beräknade inkomster enligt inkomna förslag från uppbördsmännen, ej hvad som faktiskt influtit. En slutsummering för de sålunda upptagna inkomsterna finnes, men är ej heller den utförd under alla rubriker, och motsvarighet på utgiftssidan saknas helt och hållet, såsom naturligt är, då specialuppgifterna ej blifvit införda.

Utvecklingen af dessa räkenskaper är i och för sig en administrativ fråga af ej ringa intresse, men i totalbilden af regeringens allmänna organisation kunna de naturligtvis endast intaga en underordnad plats. Att något slags sammanfattande hufvudböcker uppgjorts äfven för åren efter 1619, är otvifvelaktigt, ehuru numera ingen synes vara i behåll för vare sig 1620 eller 1621[2]. Då Abraham Cabeliou skulle anställas såsom generalbokhållare, betonades i ett förslag till hans fullmakt, att rikets räkenskapsböcker skulle uppställas »på bokhållarevis», liksom han också skulle till landsbokhållarne utsända »efter bokhållare-art» utarbetade formulär till deras rapporter[3]. Man kände tydligen behofvet af en bättre utbildad bokföring än den, som ingick i de svenska kammartjänstemännens insikt, och man tog helt enkelt den holländske köpmannens erfarenhet från den stora affärsvärldens privata arbetsformer till hjälp. Sannolikt är 1623 års huf-

---

[1] *RHB, KA.*

[2] Jfr kammarrådets bref till några ståthållare $^5/_1$ 1622 att sända fogdarne till räknekammaren, »emedan vi ej kunna besluta 1620 års bok, förr än deras räkenskaper äro klarerade». *K. Reg.*

[3] Konceptet af dec. 1623; jfr ofvan s. 226, not 1.

Digitized by Google

vudbok den första som utarbetats under hans ledning, och denna har äfven en helt annan uppställning än de föregående[1].

Det är tydligt, att icke endast en utan flere böcker på detta sätt blifvit förda öfver rikets inkomster och utgifter under generalbokhållarens ledning[2]. För vissa år äro ännu två olika böcker i behåll[3], men förhållandet dem emellan framstår ej alltid klart, och ofta är åtminstone den ena ofullbordad. Att den ena förts såsom löpande journal, den andra utgjort bearbetning af det i journalen gifna materialet, såsom förhållandet var längre fram, kan för dessa år ej konstateras.

År 1630 lämnade Abraham Cabeliou sin post i räknekammaren för att blifva direktör för skeppskompaniet[4]. Redan 1628 står vid hans sida en kontrollörbokhållare, Mårten Pedersson, 1629 är denne upphöjd till generalbokhållare jämte Cabeliou, och efter den sist nämndes afgång står han ensam kvar i denna värdighet på kammarens stat[5]. Den fackkunskap, som den holländske köpmannen kallats att företräda i finansstyrelsen, kunde således numera uppbäras af en svensk man.

Till hufvudböckerna inlämnades regelbundna rapporter så väl från länsstyrelserna som från andra underordnade finansmyndigheter. Redan i 1621 års memorial för kammarrådet[6] omtalas, att ståthållarne skulle afgifva sådant besked hvarje månad, och liknande föreskrifter upprepas sedan gång efter annan. I 1631 års räkenskapsordning bestämdes, att vissa uppgifter

---

[1] *RHB*, *KA*. I ett kungl. bref till kamreraren Per Nilsson af $^{1}/_{1}$ 1624 talas om dennes arbete med »1622 års boks klarerande», och att han skall öfverlämna den samma till Nils Olofsson att afslutas. *RR*. Bland *RHB*, *KA*, finnes dels en volym, rubricerad »K. M:ts bok öfver Peder Nilssons kamrerskap», men endast upptagande uppbördssidan, dels en öfversikt öfver utgiften under kolumnerna: »anordnadt, levreradt, räster».

[2] Jfr titelbladet i 1624—1625 års *RHB*: »Hufvudbok *numero 70*» etc. och uttrycken »A. Cabelious böcker» i kammarrådets arbetsfördelning $^{9}/_{7}$ 1626, *Instr. C. F.*, s. 51, »generalböckerne» i 1631 års räkenskapsordning, *Instr. L. R.* s. 402.

[3] Så 1626—1628. *RHB*, *KA*.

[4] Kungl. fullm. $^{18}/_{2}$ 1630 i både *RR* och *K. Reg.*

[5] *RHB* 1628—1630, *KA*.

[6] Se ofvan s. 219.

Digitized by Google

endast behöfde inlämnas en gång årligen, andra åter hvarje månad[1].

Stater och rikshufvudböcker voro naturligtvis ingalunda de enda räkenskaper, som fördes i räknekammaren. I Abraham Cabelious fullmakt[2] omtalas dels jordeböcker såsom grundvalen för hela räkenskapsväsendet, dels specialräkenskaper vid sidan af generalböckerna. Det torde hafva varit meningen att verkställa en systematisk revision af de gamla jordeböckerna; förordningen om länsstyrelsernas befattning med kronouppbörden af år 1624 innehöll utförliga föreskrifter om ståthållarnes medverkan härvid[3]. Huru de i kammaren förda specialräkenskaperna förhöllo sig till vederbörande uppbörds- och utgiftstjänstemäns egna räkenskaper, faller sig svårt att i enskildheterna afgöra[4].

Huru än räkenskapsväsendet i kammaren utvecklade sig, var det dock mindre ett mål i och för sig för ämbetsverkets arbete än ett medel för kammarens ledande ämbetsmän att hålla ordning i och vinna öfversikt öfver den praktiska finansförvaltning, som för dem blifvit hufvudsak. Att man inom denna senare återfinner alla de olika sidor, som kammarordningen specificerat, faller af sig själf. Det kan icke vara af något intresse att ytterligare exemplifiera denna kammarrådets verksamhet, som fyller hvarje blad i kammarens registratur och framträder i alla instruktioner och arbetsordningar. Kammarrådet hade att både inkräfva och så vidt möjligt »förmera och förbättra» rikets inkomster, såsom kammarordningen uttryckte sig[5], liksom det i alla afseenden fortfor att administrera medlens användning till rikets utgifter. Trots hofförvaltningens principiella afskiljande från statsstyrelsen, trots amiralitetets utveckling till flottans centralmyndighet samt de tidigt nog mognade planerna på en

---

[1] *Instr. L. R.*, s. 402.

[2] Se ofvan s. 226.

[3] *Instr. L. R.*, s. 172—175.

[4] Ett förslag öfver de räkenskaper, som borde hållas i räknekammaren, inlämnadt af kamreraren Nils Olofsson till K. M:t $^{21}/_{4}$ 1630, finnes bland *Handl. ang. kammarförvaltningen, RA.*

[5] *Instr. C. F.*, s. 36.

Digitized by Google

särskild förvaltning för hären fortfor kammarrådet att draga försorg ej mindre om inköp för hofvets räkning än om anskaffande af allehanda förråd för hären och flottan. Liksom kammarrådet omkring 1620 fick tänka på tapeter till slottets praktsalar och vin till den kungliga källaren samt öfvervaka tillrustningarna till konungens bröllop, så var det ännu 1630 denna myndighet, som hade att sörja för kläder åt konungens hoffolk[1], och hela serien af memorialer från det första till det sista är fylld af påminnelser om hvad kammarrådet skulle inköpa och afsända för härens och flottans behof, vapen, krut och lod, proviant och klädespersedlar, af föreskrifter om skeppsbygget och flottans utrustning, om mönstringar och transporter[2]. I dessa kammarens omsorger märkes knappast någon förminskning ens under de sista åren, 1630—1632, då likväl amiralitetet nått en viss organisation och en central krigsrätt upprättats för hären[3]. Dock bör därvid erinras, att under dessa år just de personer blefvo kammarens ledande män, som samtidigt beklädde chefsposter för hären och flottan, nämligen Claes Fleming och Pfalzgrefven. Under sådana förhållanden blef naturligtvis en utskiftning mellan kammarens och de militära regeringsorganens förvaltning svårare att genomföra.

Kammarordningens förbehåll för konungens godkännande af kammarrådets befallningar kunde naturligtvis icke tillämpas, då denne senare kom att så ofta lämna landet. Invisningar på rikets räntor har kammarrådet från början utfärdat på egen hand, och med åren måste dess självständighet blifva allt starkare. Under 1620-talet synes konungen gärna hafva förbehållit sig själf icke blott donationer och förläningar, utan också tillgifter och beställningsbref[4]; dock omtalas klagomålssakers afgörande genom kammarrådet redan i 1625 och 1626 års arbetsordningar[5]. Efter tyska krigets utbrott kunde från kammaren

[1] Memorial för skattmästaren och kammarrådet $^{26}/_{7}$ 1619, för kammarrådet $^{4}/_{6}$ 1630; jfr ofvan s. 219. Bref till kammarrådet $^{15}/_{9}$, $^{23}/_{9}$, $^{3}/_{10}$ 1620, *RR*.

[2] Se de ofvan s. 219 anförda memorialen.

[3] Se *K. Reg.*; jfr nedan kap. V, VI.

[4] *K. Reg.*, passim.

[5] *Instr. C. F.*, s. 48, 50.

Digitized by Google

utgå ordentliga resolutioner såväl på allmogens besvär som på underordnades frågepunkter, och det hände, att förläningar utdelades, ja, att kronogods såldes, om också intill Gustaf Adolfs död på konungens behag och ratifikation[1]. Men denna ökning i kammarens självständighet var också förbunden med Johan Kasimirs inträde såsom dess chef med utomordentlig förtroendeställning.

I nära samband med denna fråga om begränsningen af kammarrådets myndighet står principen, att konungens beslut i kammarärenden skulle expedieras genom kammaren själf och dess kansli[2]. Liksom denna princip endast med vissa modifikationer kom att tillämpas, så synas ej heller formerna för förbindelsen mellan konungen och kammaren hafva blifvit närmare utbildade. Om kammarsekreteraren ensam föredragit de handlingar, hvilka med hans kontrasignation ingått i kammarens registratur, eller om därvid äfven medlemmar af kammarrådet varit närvarande i analogi med hvad 1626 års kansliordning föreskref för kansliet, kan icke afgöras. Under konungens resor i Sverige torde dock det förra vanligen hafva varit fallet[3], ty endast undantagsvis synes denne därvid hafva haft något kammarråd med sig.

Ännu mera sällsynt var det naturligtvis, att kollegiet i sin helhet lämnade Stockholm och samlade sig omkring konungen. Det inträffade i januari 1623, då konungen kallade samtliga kammarråd till Västerås, där han uppehöll sig från midten af nämnda månad till slutet af mars. Den underordnade personalen torde hafva följt kammarråden, så att hela ämbetsverket nu kom att residera i Västerås[4]. Det stannade där i flere månader, ända till början af maj, hvaremot konungen från slutet af mars var på mera rörlig fot[5]. I maj hafva kammarråden åter

[1] *K. Reg.*, passim.

[2] Jfr ofvan s. 123.

[3] Jfr ofvan s. 152.

[4] Bref, underskrifna af Skytte, Åke Axelsson och Peder Erlandsson, dat. Västerås, från $^{21}/_{1}$; kallelse till N. Bielke $^{1}/_{2}$; bref med hans underskrift $^{16}/_{2}$. Till flere befallningsmän att komma dit »till räknekammaren» $^{4}/_{3}$, $^{6}/_{3}$, $^{26}/_{3}$ o. s. v. Jfr brefvet till Bengt Ingolfsson, liberitillsiaren, som synes hafva varit ensam kvar i Stockholm, $^{11}/_{3}$. *K. Reg.*

[5] Brefven i *K. Reg.* dat. Västerås till $^{8}/_{5}$. Kons bref i *RR* dat. Uppsala $^{1}/_{4}$—$^{6}/_{4}$, Väsby $^{7}/_{4}$, Västerås $^{15}/_{4}$—$^{22}/_{4}$, Simtuna $^{23}/_{4}$, Svartsjö $^{25}/_{4}$—$^{28}/_{4}$, Telge $^{29}/_{4}$ o. s. v.

Digitized by Google

fått uppsöka denne, som nu uppehöll sig i Södermanland under förberedelserna för expeditionen till Danzig, och efter hans återkomst finna vi dem hos honom under juli på Hörningsholm, under återstoden af året intill midten af december på Gripsholm[1]. Så godt som hela detta år gör således ett undantag i den af kammarordningen inskärpta regeln, att kammaren skulle residera i Stockholm. Men detta har sedan aldrig upprepats. När kammaren på hösten 1629 flyttade först till Strängnäs och sedan till Uppsala, så berodde det på en i Stockholm härjande farsot[2].

* * *

Inom **räknekammarens arbetsordning** förlorade en mängd af 1618 års bestämmelser sin giltighet genom räkenskaps- och revisionsväsendets ombildning och den fullständiga omreglering af den lägre personalens poster. Hvad som för denna personal trädde i stället, har redan i hufvudsak framgått af de nya befattningarnas namn och uppgifter. För kammarrådet åter kunde kammarordningens bestämmelser i allmänhet förblifva gällande.

Huru kamrerarnes samarbete med kammarråden gestaltat sig, är icke fullt tydligt. Endast vid rättegångar finner man ett större antal kamrerare såsom bisittare, och då ej nödvändigt sex, såsom kammarordningen stadgat, utan än flere, om flere funnos i tjänst i kammaren[3]. Om deras deltagande i kammarrådets administrativa rådslag och beslut finnas inga andra underrättelser än de, som kunna hämtas ur de utgående brefven och deras underskrifter. Men i själfva brefven nämnes aldrig något om hvilka som deltagit i öfverläggningen, och i underskrifterna förekommer under de första åren endast sällan någon kamrerares namn. Längre fram blir detta senare visserligen

[1] Enligt brefvens datering i *K. Reg.* Jfr J. Skytte t. kanslern $^{10}/_{6}$, $^{20}/_{6}$ 1623, *AOB* II: 10, s. 272 ff. Konungen residerade under hösten hufvudsakligen på Gripsholm, men gjorde äfven kortare besök i Stockholm, Strängnäs o. s. v.

[2] Rådsprot. $^{19}/_{9}$, $^{24}/_{9}$, *SRP* I, s. 214, 217; brefven i *K. Reg.* dat. Strängnäs $^{30}/_{9}$, $^{1}/_{10}$, Gripsholm $^{7}/_{10}$, Uppsala $^{20}/_{10}$ o. s. v. Konungen befann sig enligt *RR* i Uppsala från $^{20}/_{10}$.

[3] 7 kamrerare hafva sutit i rätten $^{18}/_{9}$, $^{16}/_{10}$ 1620, $^{9}/_{5}$ 1621. *K. Reg.*

Digitized by Google

mera vanligt; 1624 står exempelvis ofta efter kammarrådens namn kamreraren Nils Olofsson och äfven ibland Abraham Cabeliou, men flere än två äro aldrig de undertecknande kamrerarne[1].

I allmänhet saknas alla underrättelser om formerna för kammarrådets kollegiala verksamhet, och det kan därföre ej afgöras, om kammarordningens bestämmelser angående regelmässiga sammanträden verkligen blefvo tillämpade[2]. Några protokoll förekomma icke. Stadgandet om tre kollegiaters erforderlighet för besluts fattande har ingalunda blifvit strängt genomfördt, ty redan under de år, då kollegiets medlemsantal höll sig vid det i kammarordningen upptagna, utgå ej sällan bref med underskrifter af endast två kammarråd[3], ja någon gång af endast en enda[4], och längre fram, då kammarråden blefvo färre, blef detta helt naturligt vanligare för att slutligen, då kollegiet i sin helhet kom att räkna endast tre ledamöter, oupphörligt inträffa, så snart någon af dessa var sysselsatt på annat håll eller tog ledighet från sin tjänstgöring[5]. Det uttryckliga förbudet mot att någon finge handla ensam å kollegiets vägnar kunde ej hindra, att vid flyttningarna under år 1623 bref ibland utgingo af Johan Skytte ensam eller att han likaledes under en resa 1625 någon gång utöfvade sin ämbetsmyndighet[6], och sedan Claes Fleming blifvit kammarens ledande man, utfärdade denne både 1630 och 1631 ensam en mängd skrifvelser så väl i Stockholm som under resor i Mälarlandskapen och Bergslagen. Att Pfalzgrefven sedan någon gång utöfvade sin utomordentliga myndighet i eget namn[7], kan under sådana förhållanden ej förvåna.

Den stränga kollegialprincipen modifierades också genom försöken till en fördelning af arbetet kammarråden emellan.

---

[1] *K. Reg.*, passim.

[2] I kammarrådets arbetsordning af 1626 framskjutes arbetstidens början för alla dagar till kl. 8, och endast för rättegångar anslås en bestämd dag, tisdag. *Instr. C. F.*, s. 50 f.

[3] Så $^{8}/_{4}$—$^{9}/_{4}$, $^{30}/_{4}$ 1621, $^{1}/_{1}$—$^{6}/_{1}$, $^{1}/_{2}$ 1622 o. s. v. *K. Reg.*

[4] $^{9}/_{2}$, $^{1}/_{6}$ 1622 o. s. v. *K. Reg.*

[5] *K. Reg.* 1627—1632, passim.

[6] *K. Reg.* $^{27}/_{5}$—$^{7}/_{6}$, $^{30}/_{6}$ ff. dagar 1623 samt aug. 1625.

[7] *K. Reg.* april 1631, fol. 337 ff., bref i Pfalzgrefvens »enskildte namn».

Digitized by Google

I mars 1621 förordnade konungen Nils Bielke att taga på sin lott räkenskapernas granskning och gaf honom tvenne särskilda medhjälpare, assessorn i hofrätten Johan Månsson och den sedan gammalt med dessa saker förtrogne Erik Jörensson[1]. Det memorial, som utfärdades för kammarrådet vid konungens afresa på sommaren, stadfäste denna anordning med hänvisning därtill, att kammarrådet i sin helhet borde befrias från detta arbete[2]. Dock deltog Bielke äfven i kammarrådets administrativa rådslag; hans namn återfinnes under de utgångna brefven[3].

I slutet af 1625 öfverenskommo kammarråden med Johan Skytte i spetsen själfva om en detaljerad utskiftning af alla ärenden. Skytte skulle sköta krigssakerna och brefven till konungen, öfvervaka räntmästaren Hans Jörensson, som förestod krigsstaten[4], samt ansvara för registraturet. Åke Axelsson öfvertog uppsikten öfver ordinarie staten och landsböckernas granskning, medan Per Erlandsson dels skulle leda de nya tullarnas genomförande och inkräfva penningeinkomsterna till räntekammaren, dels mottaga alla köpmäns kraf på betalning. Sämst begränsas Jören Claessons område: han skulle sörja för att inkommande bref från landsändarna blefve besvarade och att alla anslag och aflöningar utginge, men också tillhålla arrendatorerna att uppfylla sina kontrakt och ställa dem, som försnillade kronans ränta, för rätta. Inkommande klagomål skulle kammarråden upptaga genom kammarens referendarie, och en af dem skulle hvarje vecka uppsätta svaren; på samma sätt skulle de i tur och ordning en månad i sänder öfvervaka räkenskapsföringen i kammaren[5]. Det hela gällde naturligtvis endast ärendenas förberedande behandling; beslut fattades och bref utfärdades som förut af kollegiet in corpore.

Ordningen af 1625 skulle icke gälla längre, än alla kammarråden det önskade, och den aflöstes redan i juli 1626 af en ny. Indelningen är här enklare. Johan Skytte har behållit sin gamla afdelning, krigssakerna, brefven till konungen och regi-

[1] *K. Reg.* $^{29}/_{3}$ 1621.

[2] Se ofvan s. 219.

[3] *K. Reg.* $^{14}/_{6}$ 1621 o. s. v.

[4] Jfr nedan s. 239.

[5] *Instr. C. F.*, s. 47 ff. Jfr G. Gustafssons bref t. kanslern $^{6}/_{1}$ 1626, *AOB* II: 3, s. 92.

Digitized by Google

straturet, men får nu till sin hjälp den nyutnämnde Mattias Soop, medan de två andra, Per Erlandsson och Jören Claesson, likaledes gemensamt öfvertaga hela ordinarie staten med inkommande bref och aflöningsfrågor. Endast kvarntullen utsöndras under Mattias Soops speciella inspektion. Klagemålssakernas handläggning af de olika kammarråden hvar sin vecka är i hufvudsak oförändrad, och på samma sätt ordnas nu köpmansräkningarnas behandling samt uppsikten öfver Abraham Cabelious böcker. Äfven efter denna öfverenskommelse underskrefvos dock brefven gemensamt[1]. Ordningen fick sannolikt icke någon längre varaktighet, ty i memorialet af 1627 fann sig konungen behöfva på nytt föreskrifva, att kammarråden skulle fördela arbetet mellan sig. Någon åtgärd med anledning häraf är icke känd.

* * *

Räntekammaren stod ännu i början af 1620-talet under den gamle räntmästaren Peder Pedersson med biträde af en underskrifvare, Hans Jörensson. Aflöningen till hofvet var emellertid 1621 afskild från hans befattning och öfverlämnad åt myntskrifvaren Daniel Hansson[2]. Med följande år visar sig ett bättre utbildadt räkenskapsväsende äfven inom denna del af finansförvaltningen: veckorapporter, uppsatta af Hans Jörensson och granskade af kammarråden. År 1623 är aflöningsboken för hofvet uppställd med jämnlöpande kolumner för anordning, leverering och utestående rest[3].

I slutet af 1623 fick räntekammaren en ny föreståndare i förutvarande kamreraren Peder Andersson. Fullmakten[4] benämner honom generalreceveur eller räntmästare. Den franska titeln är naturligtvis hämtad utifrån och får väl sannolikt sammanställas med Abraham Cabelious samtidiga inträde i räknekammaren, men om anslutningen till främmande mönster inskränkt sig till titulaturen eller äfven inverkat på själfva ämbe-

[1] *K. Reg.*, passim.

[2] Deras räkenskaper för 1621 bland *RKB, KA.* För 1618 finnes endast ett fragment och för 1619 och 1620 saknas alla *RKB.*

[3] *RKB, KA.*

[4] *RR* $^{26}/_{11}$ 1623. Jfr hans reversal, af juni 1624, *Sandb. Saml.* Ä 491, *KA.*

Digitized by Google

tets ställning, framgår icke af fullmakten, som är hållen i allmänna ordalag. Den utlofvar till generalreceveurens hjälp en kasserer och en bokhållare; äfven för de lägre posterna införas sålunda nya benämningar.

De nya funktionärerna i räntekammaren trädde också i tjänsteutöfning. Aflöningslängerna för 1624 upptaga så väl generalreceveuren som hans kassör och bokhållare. Räkenskaperna äro dels löpande veckoräkning, dels den systematiskt sammanställda hufvudboken. Hoflöningen är som förut afskild i en särskild bok, nu under Hans Jörensson med titeln hofräntemästare. Med 1625 börja på nytt rapporter från räntekammaren till kammarrådet öfver löpande uppbörd och utbetalning, såsom det synes afgifna för hvarje vecka. De äro underskrifna icke blott af Peder Andersson, utan också af Abraham Cabeliou, som sålunda på något sätt tjänstgjorde äfven i räntekammarens bokföring, förmodligen som kontrollant [1].

På detta sätt antar äfven räntekammarens förvaltning vidlyftigare former än förut. Det har sin naturliga förklaring i den starka ökningen af de belopp, som gingo genom densamma. Ännu 1621 hade Peder Pederssons räkenskap slutat med en summa af 217,000 daler; 1624 redovisar Peder Andersson för 440,000 daler i ordinarie anordning och 516,000 i krigspenningar, dels landshjälpen, dels andra till krigsrustningarna anslagna inkomster. Det är klart, att icke hela denna stegring representerar nya skatter, utan att mycket också tillkommit genom centralisering af inkomsterna under räntekammaren.

Äfven dessa anstalter ansågos ej länge tillräckliga för en tillfredsställande skötsel af den viktiga centralkassan. I början af 1625 befallde konungen, dels att rapporter om den inkommande uppbörden skulle inlämnas till honom liksom till kammarrådet, dels att en af kammarrådet alltid skulle verificera räntmästarens kvittenser, och båda befallningarna sattes äfven i verkställighet [2]. När kriget med Polen åter började på sommaren och konungen afreste till Lifland, afskilde han förvalt-

[1] *RKB, KA.*

[2] Kammarrådet t. K. M:t $^{18}/_{1}$ 1625, *K. Reg.* Vid arbetsfördelningen kammarråden emellan i nov. 1625 kom det på Peder Erlandssons andel att verificera räntmästarens kvittenser. *Instr. C. F.*, s. 48.

Digitized by Google

ningen af krigsstaten under Hans Jörensson, medan Peder Andersson fick behålla räntekammarens ordinarie stat[1]. Räkenskaperna äro för 1625 och 1626 ofullständiga, men 1627 anträffas i enlighet med denna delning en specialräkning för krigspenningarna[2].

Under sistnämnda år inträffade åter i räntekammarens ledning en personalförändring, och äfven denna gång följde med den en förändring i titulaturen. Chef för räntekammaren blef nu Erik Larsson, en köpman i Stockholm, som varit mycket anlitad i kronans affärer under föregående tid, och hans titel blef faktor öfver ränteriet eller räntekammaren[3].

Titeln faktor begagnades förut i Sverige hufvudsakligen för att beteckna uppsyningsmannen öfver ett faktori, d. v. s. ett kronans vapensmide[4], men den var i tidens allmänna affärsterminologi vanlig såsom benämning på finansiellt ombud i allmänhet och användes särskildt för de stora affärshusens kommissarier[5]. Den kunde då lätt öfvergå till att beteckna äfven finansiella ombud för furstar och regeringar eller förmedlare af deras affärstransaktioner, och i denna mening omtalas omkring år 1600 en konung Sigismunds faktor i Danzig[6], liksom på 1620-talet holländske köpmän voro svenska kronans faktorer, d. v. s. mellanhänder och bankirer, vid kopparens försäljning[7].

När nu Erik Larsson blef faktor öfver räntekammaren, så innebar denna titel också en annan ställning än den, som räntmästaren hittills hade haft. Räntekammarens chef är nu ej en ren ämbetsman, tagen ur den i kammaren skolade skrifvareklassen,

---

[1] Konungens memorial $^{23}/_{6}$ 1625; kammarrådet till K. M:t $^{20}/_{12}$ 1625. *K. Reg.* Sistnämnda bref afgick enligt anteckning i *K. Reg.* först $^{28}/_{1}$ 1626.

[2] *RKB, KA.*

[3] E. L. torde hafva öfvertagit räntekammaren i febr. eller mars 1627; kammarrådets invisningar äro åtminstone från mars ställda till honom. Verifikationsband bland *RKB, KA.* Jfr *K. Reg.*

[4] Jfr CRONHOLM, IV, s. 670 ff.

[5] Jfr *Centralregeringen 1523—1594*, s. 246.

[6] Bref till Simon Bahr, kungl. faktor i Danzig, i Sigism. tyska registr. 1599—1600, passim.

[7] Rådsprot. $^{25}/_{8}$ 1628, *SRP* I, s. 108. Den $^{7}/_{5}$ 1631 förordnades Peter Grönberg till konungens faktor i Hamburg. *RR.* Jfr kon:s bref till kanslern af samma datum, *AOB* II: 1, s. 721.

Digitized by Google

utan en praktisk affärsman, som förut endast i egenskap af leverantör eller långifvare haft med kronan att göra, och som just på grund af sin erfarenhet i tidens allmänna penningtransaktioner samt sina privata affärsförbindelser kallats till denna post. Erik Larsson leder såsom faktor uppbörd och utbetalning af kronans medel i räntekammaren, men därjämte förmedlar han för svenska kronans räkning den viktiga kopparhandeln, sköter förbindelsen med de utländska affärshus, åt hvilka kopparen såldes eller lämnades i deposition, bereder genom sina personliga förbindelser kredit åt växlar, dragna af konungen eller hans därtill betrodde män, och handhar jämte Louis de Geer salthandeln, sedan denna år 1628 förvandlats till regale[1]. Kronans finanser måste under krigstillståndet ordnas både affärsmässigt och fältmässigt, så att medlen blefvo lätt och snabbt disponibla, och faktorn fick därföre i sin hand samla dess affärstransaktioner i sin helhet.

Ännu tydligare visar sig detta, då Erik Larsson vid nyåret 1629 lämnade sin post. Han efterträddes som faktor af Mårten Wewitzer, äfven han förut privat affärsman i Stockholm[2]. Beställningsbrefvet ålägger den nye faktorn att handhafva rikets ränta och inkomst enligt de anordningar, som konungen gjort genom den fastställda staten, men också att upphandla den proviant, som behöfves till flottan, och öfvervaka myntverken. Hans aflöning räknas i viss procent af uppbörden[3], och han får rätt att, när en viss ordning blifvit gjord på tullarna, arrendera dessa för egen eller andras räkning. Slutligen heter det, att faktorn icke får lämna sin post förr än tidigast om två år och då efter uppsägning ett halft år i förväg. Aktstycket har sålunda karaktären af ett kontrakt mellan kronan och en privat affärsman. Ännu samma år finner man nya affärsuppgörelser mellan kronan och faktorn; han får privilegium att uppköpa vitriol inom hela riket och öfvertar jämte ett par andra affärsmän Västra Sölfberget[4].

[1] Se i allmänhet brefven till E. L. i *RR* och *K. Reg.*, passim; jfr CRONHOLM, IV, s. 333 ff. Mandat om salthandeln $^{28}/_{4}$ 1628, *RR*.

[2] M. W:s beställning har datum $^{3}/_{1}$ 1629. *K. Reg.* Ännu $^{1}/_{1}$ och $^{2}/_{1}$ kammarrådsbref till faktorn Erik Larsson i *K. Reg.*

[3] Procenttalet är dock icke utsatt i beställningsbrefvet.

[4] *K. Reg.* $^{21}/_{3}$, $^{21}/_{4}$ 1629.

Digitized by Google

Nu visar det sig också tydligt, att faktorn intar en väsentligt annan ställning till kammarrådet än räntekammarens tidigare föreståndare. Mårten Wewitzer undertecknar allt ifrån början af år 1630 mycket ofta jämte kammarråden (och kamrerarne) de från räntekammaren utgående brefven[1], och när konungen vid afresan till Tyskland afgifver sitt memorial om kammarförvaltningens ledning, är detta ställdt till kammarrådet och faktorn gemensamt. Det händer likaledes, att konungens skrifvelser i kammarärenden ställas till kammarrådet och faktorn[2]. Denne är icke endast föreståndare för räntekammaren under kammarrådets öfverhöghet, utan ett organ för viktiga grenar af den praktiska finansförvaltningen med andel i beslutanderätten å hela kammarens vägnar. Såsom faktor får räntekammarens chef en ställning, hvilken i viss mån — rangen naturligtvis undantagen — påminner om Seved Ribbings ställning som skattmästare.

Titeln faktor kunde aldrig fullt undanträng a den gamla räntmästaretiteln, utan denna senare användes ibland i st. f. den förra[3]. Då efter Gustaf Adolfs död Mårten Wewitzer erhöll förnyad anställning, upptogs åter den äldre benämningen, och det hette nu, att liksom han under den aflidne konungens tid beklädt räntmästareämbetet, så skulle han äfven fortfarande föreslå det samma. Men ämbetet behöll den nya karaktär, som det erhållit vid titelns förändring till faktor. Mårten Wewitzer skulle i sin förvaltning af de till räntekammaren anslagna räntorna söka tillse, att utbetalningarna skedde på bestämda tider, och om inkomsterna icke alltid kunde ingå efter beräkning, mot god betalning göra förskott af egna medel; om det blefve omöjligt att upprätthålla staten, skulle han icke blott anmärka detta, utan ock uppgöra förslag till förändring; han skulle upphandla spannmål och annan proviant, göra uppköp till klädekammaren samt tillse, att kronan alltid finge goda varor, äfvensom att dess egna varor vid försäljning betingade högsta möjliga pris[4]. Det är fort-

---

[1] *K. Reg.*, passim.

[2] *RR* 4/6 1630, 15/12 1630.

[3] Drottn. till M. Wewitzer 9/5 1629, kon. till kammarrådet och räntmästaren 2/6 1630, *RR*; kammarrådet till K. M:t 10/10 1632, *K. Reg.* Rådsprot. 18/5, 27/8 1631, 2/8 1632, *SRP* II, s. 88, 111, 185.

[4] *RR* 11/4 1633. Beställningen är här rubricerad såsom »kontrakt».

Digitized by Google

farande en ställning af på samma gång kassatjänsteman, bankir och allmänt affärsombud.

Den lägre personalen i räntekammaren synes hafva förblifvit den samma som bestämdes i Peder Anderssons räntmästarefullmakt. Ännu i Mårten Wewitzers beställning af 1633 omtalas såsom hans medhjälpare en bokhållare och en kassör.

Bokföringen stannade i stort sedt på den ståndpunkt, som den uppnått vid midten af 1620-talet, så vidt af de nu bevarade räkenskaperna kan slutas. De äro förda dels månadsvis — veckoaviserna till räknekammaren försvinna däremot —, dels såsom sammanfattande och systematiserade hufvudböcker[1].

Huru **naturainkomsternas förvaltning** utvecklat sig, kan ej fullt utredas. För varuhuset känner man inga räkenskaper af senare år än 1621, men detta kan bero på samlingarnas ofullständighet[2]. I hvarje fall försvunno varuhusets förnämsta uppbördsposter, koppar och järn, då de stora kompanierna upprättades för att drifva handeln med dessa varor. Öfriga naturapersedlar gingo säkerligen i allt större utsträckning till lokala statsbehof, så att de ej vidare behöfde transporteras till någon central uppbördsanstalt. Proviantmästare i de olika landsändarna omtalas i 1631 års räkenskapsordning[3].

* * *

Anstalterna för **härens finansförvaltning i fält** stå vid sidan af den normala kammarförvaltningen och göra så till vida intrång på denna, som en del tjänstemän från kammaren fingo följa konungen under fälttågen. Det var på detta sätt som Måns Mårtenssons verksamhet i kammaren afbröts år 1625; han tjänstgjorde sedan ute i Östersjöprovinserna[4]. Likaså användes

[1] *RKB, KA.* Wewitzers beställningsbref så väl af 1629 som 1633 betona särskildt nödvändigheten att hålla jämnvikt mellan inkomster och utgifter månadsvis.

[2] *Varuhusen och Handl., RA.* Det låter ju tänka sig, att senare handlingar anträffas under det pågående ordningsarbetet i *KA.*

[3] *Instr. L. R.*, s. 401.

[4] Memorial $^{22}/_{7}$ 1625 o. s. v. *RR.* Kanslern till M. M. $^{29}/_{7}$, $^{29}/_{8}$ 1625 o. s. v., *AOB* I: 3, s. 123, 154.

Digitized by Google

krigs- och fältkamrerarne Gerdt Dirichsson och Tönne Henriksson på krigsskådeplatsen därstädes, och då den förre afled 1629, förordnades Lorens Persson i hans ställe med titel af bokhållare[1]. Till Tyskland åtföljdes konungen af Tönne Henriksson[2], hvarjämte den centrala räntekammarens förre chef, Erik Larsson, förordnades till generalreceveur i fält och faktor för krigsstaten[3]. Särskilda kassor upprättades för utgifterna vid hären: liksom man under de preussiska fälttågen har en räntekammare i Preussen, så anordnas också en sådan i Tyskland[4].

Men principiellt sedt stodo dock dessa organ under den fasta räknekammaren i Stockholm. I 1631 års räkenskapsordning ålades äfven bokhållaren i Stralsund att inlämna rapporter till kammaren för så väl fälträntenteriet och garnisonerna som proviantet i Tyskland[5].

---

[1] *RR*, passim. Kon. till kanslern $^{29}/_{11}$ 1629, *AOB* II: 1, s. 537.

[2] Till kanslern $^{20}/_{5}$, $^{15}/_{7}$ 1630, *AOB* II: 1, s. 607, 623.

[3] Fullm., dat. $^{28}/_{5}$ 1630, i kopia i *Sandb. Saml.*, Ä 246, *KA*; memorial $^{16}/_{1}$ 1631, *SKA* I, s. 305.

[4] Särskilda räkenskaper i *RHB*, *KA*. Jfr kon:s bref till kanslern $^{22}/_{4}$ 1631, *AOB* II: 1, s. 709, 712.

[5] *Instr. L. R.*, s. 403.

Digitized by Google

IV.

Den högsta rättskipningen och hofrätten.

Då Gustaf Adolf på Örebro riksdag år 1614 framlade sin plan att organisera en fast hofrätt, var det otvifvelaktigt hans afsikt att med denna skapa ett centralt ämbetskollegium dels för de lägre lagskipande myndigheternas öfvervakande, dels för utöfningen af en högsta domsmakt i konungens namn[1]. Vid planens verkställande gjorde sig emellertid snart nya synpunkter gällande. Hofrätten kom aldrig att hos sig samla hela rättsväsendets ledning i sådan utsträckning, som afsedt varit, och vid sidan af eller öfver densamma började så godt som genast en utveckling, som ledde till en ny ordning inom denna gren af styrelsen.

Hofrättens administrativa uppgift hade i ordinantian trädt starkt tillbaka för den dömande. Här stadgades (p. 15) endast helt allmänt, att hofrätten skulle öfverse alla domböcker, och att dessa för det ändamålet skulle af häradshöfdingar och lagmän samt borgmästare och råd i städerna årligen inlämnas till advokatfiskalen, hvarefter hofrätten ägde att inför sig instämma hvarje domare, som befanns hafva af något skäl fällt orätt dom. Rättegångsprocessen af 1615 utförde detta något närmare. Arbetet med att öfverse domböckerna öfverlämnade den (p. 10) åt de 4 bisittare, som residerade i Stockholm under mellanterminerna, för att ej domstolen i sin helhet därmed skulle besväras under själfva sessionerna, dock så, att om någon anmärkning gjordes, denna skulle blifva hvilande till sessionens början

[1] Se ofvan s. 101 ff.

Digitized by Google

för att då afgöras. Vidare förpliktades hofrätten (p. 21) att bistå alla dem, som klagade öfver att de ej af lägre domare fingo sin rätt, och att på klagandens begäran utgifva bref till dessa lägre domare med åläggande att låta honom vederfaras hvad lagen bjöd, och slutligen fick hofrätten myndighet att om någon domare, hvem det vara månde, ej lät sig på detta sätt rättas, kalla denne inför sig och öfver honom döma, vare sig han inställde sig eller icke (p. 22)[1].

Den nya öfverdomstolen började genast sin verksamhet på detta område. Allt ifrån det första året af sin tillvaro har den aflåtit en mängd skrifvelser af olika slag, citationer, manebref, förord o. s. v. till lägre myndigheter angående rättvisans skipande[2]. Men af verkligt central natur kunde denna hofrättens uppsikt öfver lagskipningen ej förblifva längre än dess myndighet sträckte sig öfver hela riket. När den finska hofrätten år 1623 insattes, öfvertog den samma myndighet inom sitt område, och detsamma gjorde sedan (1630) äfven hofrätten i Dorpt. Såsom administrativt organ förlorade den gamla hofrätten i Stockholm därmed afgjordt sin centrala karaktär. Någon ställning öfver dessa nya domstolar hade den icke; den finska hofrätten fick genom sin fullmakt uttryckligen samma makt och myndighet som hofrätten i Stockholm[3].

Drotsens rang såsom den främste bland de höga ämbetsmännen rubbades icke genom denna förändring af det ämbetsverks ställning, hvars chef han var, men den kunde icke heller åt honom bevara någon del af den myndighet, som sålunda afskildes från hans ämbetsverk. Någon ämbetsmakt vid sidan af hofrätten hade nämligen drotsen aldrig utöfvat; det var först i och genom det att han ställdes i spetsen för denna, som hans värdighet fått praktisk innebörd. Han kunde således lika litet som den gamla hofrätten befalla öfver de nya hofrätterna i Åbo och Dorpt, och ej heller han är följaktligen efter deras instiftande att betrakta såsom verkligt centralorgan inom rättsväsen-

---

[1] SCHMEDEMAN, s. 139, 148, 157. Jfr K. M:ts förklaring af $^{12}/_{11}$ 1616, a. a., s. 166.

[2] *Svea hofrätts registr.* 1614 ff. år, passim.

[3] SCHMEDEMAN, s. 219.

Digitized by Google

det. Endast till rangen förblir han ännu dess förnämsta representant.

Hofrättens domsmakt undergick naturligtvis genom de nya öfverdomstolarnas upprättande samma territoriella begränsningar som dess administrativa myndighet. Till sin karaktär hade den dessförinnan blifvit på ett genomgripande sätt förändrad.

Rättegångsordinantian lade strängt taget icke något hinder i vägen för konungen att där han så ville själf utöfva sin domsmakt, äfven sedan hofrätten kommit till. Den punkt, som förordnar om den nya domstolens upprättande, utgår därifrån, att konungen fortfarande skulle önska upptaga och afdöma undersåtarnes klagomål, såsom lagen säger, men eftersom han icke alltid kan personligen deltaga i alla rättegångssaker, insätter han hofrätten att döma i sitt ställe[1]. Härmed öfverensstämmer också hans uttalande till änkedrottningen under öfverläggningarna om ordinantian, att de gamla formerna för konungsdom, rättare-, räfst- och landsting, i fall af behof skulle kunna återupptagas vid sidan af hofrätten[2]. Alltså: konungen *kunde* fortfarande sitta till doms i egen person, men så vida han icke gjorde det, var hofrätten hans ständiga företrädare och dömde i hans namn samt med hans myndighet. Hofrättens domar skulle vara slutligt bindande såsom konungens egna och icke af honom ändras, och ordinantian innehöll ett uttryckligt förbud att från hofrätten vädja. Däremot förbehöll sig konungen, att hofrätten icke skulle kunna slutligt afgöra någon lifssak, utan i sådana endast afgifva betänkande till honom, så vida han var närvarande. Blott i hans frånvaro finge den fälla utslag, och benådning från ådömdt lifsstraff måste äfven i sådant fall underställas honom själf[3].

Det nya förbehåll, som konungen sköt in i sin fullmakt för den nya domstolen, nämligen att han skulle äga att efter lag bryta skrocksocknar och offsocknar[4], var icke heller afsedt att rubba hofrättens karaktär af högsta instans. Uttrycket är hämtadt från landslagen och synes där beteckna konungens rätt att i undantagsfall ingripa till ändrande eller upphäfvande af

[1] SCHMEDEMAN, s. 137.
[2] Jfr ofvan s. 105.
[3] SCHMEDEMAN, s. 138 f.
[4] a. a., s. 142; jfr ofvan s. 113.

Digitized by Google

domar, för hvilka vad ej längre fanns, om de enligt nya upplysningar befunnes vara orättvisa eller för stränga. Det rörde sig alltså här endast om utomordentliga yttringar af konungens höghet. Då hofrätten följande år fann sig föranlåten att till konungen ställa en fråga, hvad som med dessa ord skulle förstås, så berodde det därpå, att de numera voro insatta i ett nytt sammanhang. De ingå i den punkt af hofrättens utförliga processordning, som reglerar dess ställning till konungens domsmakt (p. 35)[1].

Ordinantians grundsatser äro här väsentligt modifierade. Visserligen står konungen fast vid den utgångspunkten, att ingen skulle äga att vädja från den kungliga hofrätten, och han föreskrifver yttermera, att den som kväljer hofrättens dom skall vara fallen till 100 dalers böter, men öfver dessa regler höjer han nu lagens princip, att konungen själf äger högsta dom öfver alla domare, att han bör i alla mål sanning utleta och bryta alla skrocksocknar, och i tillämpning häraf bestämmer han, att den som finner sig besvärad öfver hofrättens dom kan vända sig till konungen själf och af honom erhålla beneficium revisionis. Konungen häfdar sålunda numera sin rätt att döma ej blott vid sidan af hofrätten, i dess ställe, utan också öfver den samma, och han skiljer uttryckligen sin personliga domsmakt från hofrätten, då han inräknar denna senare bland de domare, öfver hvilka han enligt lag har högsta dom. Att han sedan betecknar revisionen af hofrättens dom såsom en särskild kunglig nåd, beneficium, och ålägger den som vill besvära sig att icke genom vädjande, utan genom en ödmjuk böneskrift vända sig till konungen, kan icke förtaga det faktum, att han nu höjer sin kungliga domsmakt öfver den nya »kungliga nämnden».

Förslaget till processordning tillkom redan under det första halfåret af hofrättens tillvaro, på våren 1614[2]. Om den anförda punkten, såsom synes sannolikt, från början ingått däri, så har förändringen i konungens uppfattning af sin domsmakt inträdt, innan ännu hofrätten hunnit hålla sin första session. Det inträffade också, att en dom, som hofrätten fällde under

[1] a. a., s. 161.
[2] Jfr ofvan s. 113.

Digitized by Google

samma session, drogs under konungen, och att denne påbjöd, att domen ej skulle få verkställas, innan han fått tillfälle att själf pröfva saken. Hofrätten ansåg till en början detta som ett ingrepp i dess genom ordinantian tillerkända myndighet, men kanske egentligen emedan konungen nu var frånvarande och anstalter för domens verkställande redan blifvit träffade; på hösten 1614 finner man den självmant underställa en eller annan dom konungens ompröfning, och det ännu innan denne återkommit till Sverige[1]. En rätt för konungen att pröfva hofrättens domar genomfördes alltså faktiskt allt ifrån början, och då rättegångsprocessen i juni 1615 slutligen stadfästes, gaf den endast en formlig bekräftelse härpå.

Huru långt denna konungens pröfningsrätt skulle utsträckas, var emellertid icke i processen angifvet. Det var tydligen just med hänsyn till dess bestämmelser som hofrätten framställde sin fråga, hvad som skulle förstås med att bryta skrocksocknar och offsocknar, och den frågade på samma gång, huru å andra sidan det kvarstående förbudet mot att kvälja hofrättens dom skulle tolkas, kanske med en underförstådd tvekan om dess förenlighet med den medgifna revisionen. Konungens svar, dateradt samma dag som rättegångsprocessens stadfästelse, den 23 juni 1615[2], ger endast delvis klarhet i saken. Såsom kväljande af hofrättens dom angifver han endast det, att vederbörande klagar öfver att domen är orättvis utan att enligt processen begära revision och därmed visar vanvördnad mot domstolen. Förbudet mot domkval skulle alltså på intet sätt förhindra, att en revision kunde ske. Om skrocksocknar och offsocknar åter säger sig konungen icke nu i en hast kunna gifva någon förklaring — han stod just i begrepp att afresa till den ryska krigsskådeplatsen — men lofvar att framdeles göra det. En tolkning af dessa termer skulle inneburit en närmare fixering af de fall, i hvilka ändring af hofrättens dom kunde ske, och i den riktningen antingen ville eller kunde konungen icke nu uttala sig.

Den utlofvade förklaringen torde aldrig hafva blifvit gifven, och några regler om när hofrättens domar skulle kunna ändras kommo aldrig till stånd. Det var i själfva verket naturligt, då

[1] HALLENBERG, III, s. 264—271.
[2] SCHMEDEMAN, s. 164 f.

Digitized by Google

nu rätten att *söka* revision genom rättegångsprocessen var medgifven utan inskränkning; sedan måste det komma att bero på konungens pröfning i hvarje särskildt fall, om han ville stadfästa domen såsom rättvis eller ändra den. Några tvifvelsmål om själfva revisionsprincipens berättigande förspörjas ej heller vidare.

Till den klass af rättegångssaker, som konungen från början undantagit från hofrättens afgörande och förbehållit sin egen domsmakt, kom sålunda en annan klass, nämligen de som genom klagomål öfver hofrättens dom drogos under honom. Härjämte kvarstod hans genom ordinantian aldrig uppgifna rätt att omedelbart upptaga mål, om han så önskade, och äfven af denna rätt hade han redan från början begagnat sig[1]. I praxis öfvergå emellertid de olika kategorierna ofta nog i hvarandra. I synnerhet blir det vanligt, att hofrätten hänskjuter mål till konungen äfven i andra fall än där sådant genom ordinantian fordrades. Själf hade han redan genom rättegångsprocessen fastställt, att sådant, såvida han var närvarande, alltid skulle ske, när vid omröstning om domen majoritet icke vanns inom hofrätten, och samtidigt äfven föreskrifvit, att klagomål öfver föregående konungars utfärdade bref af hofrätten alltid skulle underställas konungen och ej afdömas i annat fall än om han icke ville afgöra saken[2]. Året därpå inskärpte han likaledes ytterligare, att högmålssaker endast finge upptagas ad referendum för att med bifogande af hofrättens betänkande öfverlämnas till K. M:ts resolution[3]. Men härjämte finner man, att hofrätten icke blott förfrågar sig hos K. M:t angående tolkningen af olika lagbud och grunderna för bestraffning af vissa brott[4], utan också inför honom refererar enskilda mål af växlande beskaffenhet, som icke voro undantagna från dess afgörande[5]. Det händer också, att konungen direkt

[1] HALLENBERG, III, s. 276.

[2] SCHMEDEMAN, s. 161, 163.

[3] SCHMEDEMAN, s. 166.

[4] K. resolution $^{23}/_{6}$ 1615, $^{6}/_{6}$ 1617, $^{14}/_{12}$ 1619, SCHMEDEMAN, s. 163, 172, 185.

[5] Causæ civiles etc. $^{8}/_{11}$ 1619, $^{18}/_{11}$ 1619 (förmodligen felskrifning för 1620), *Nord. Saml.*, 320, f. 109, 112, *U. B. Svea hofrätts protok.* $^{14}/_{5}$ 1619, *RA.*

Digitized by Google

drager under sin »revision» mål, som blifvit instämda inför hofrätten[1].

På detta sätt ingrep konungen i allt större utsträckning i rättsväsendets ledning. Bestämda regler hade visserligen icke bildat sig, men undantagen från hofrättens suveräna domsmakt voro så talrika och framför allt var möjligheten till sådana undantag så obegränsad, att konungen faktiskt måste anses hafva åter förbundit den högsta rättskipningen med sin person. Hofrätten blef i sak en instans under denna högsta, om den ock ännu fick döma i konungens namn. Däremot behöll den naturligtvis så till vida sin centrala karaktär, som dess myndighet ännu omfattade hela riket.

Formerna för konungens ingripande voro tillsvidare icke fullt utpräglade.

De honom förbehållna högmålssakerna bör han väl i regel personligen hafva afgjort. Ibland finnas uppgifter, att sådana liksom andra mål föredragits inför honom i närvaro af riksråd[2], men i regel torde föredragningen hafva skett genom personlig uppvaktning af hofrättens assessorer, och dessas redogörelse för saken bör väl då också hafva inneburit, att konungen drog dem till råds, ehuru han ensam i egen person fattade beslutet[3]. Någon gång är det uttryckligt angifvet, att konungen muntligen diskuterat saken[4]. Här får således hofrätten omedelbart samverka med konungen vid dennes personliga utöfning af sin domsmakt.

När konungen reviderade hofrättens domar, kallade han

---

[1] Mål mellan R. Taubes arfvingar och landtrådet i Estland, prot. $^{6}/_{7}$ 1621, *SRP* I, fol. 1; domar i *RR*, f. 390 v.

[2] Så gåfvos resolutionerna $^{6}/_{6}$ 1617 »närvarandes — — — h. Ax. Oxenstierna och h. Henrik Horn». Jfr s. 250, not 4. Namnen äro utskrifna i en text, som finnes i *Nord. Saml.*, 320, f. 49, *U. B.*

[3] I anf. anteckn. för $^{6}/_{6}$ 1617 heter det: »vore dessa här efterskr:ne herrar och gode män upp hos H. K. M:t i Stockholm: Nils Andersson, Johan Skytte, Karl Gyllenstierna, Lasse Bengtsson och Olof Nilsson [samtliga assessorer i hofrätten]. Så blef af H. K. M:t till svar gifvit på desse här efterskrifne saker. — — —» Liknande $^{8}/_{11}$ 1619, $^{5}/_{7}$ 1620, $^{6}/_{9}$ 1620, $^{13}/_{11}$ 1620 (1619? — jfr s. 250, not 5), $^{27}/_{6}$ 1621, $^{13}/_{5}$ 1622. Causæ civiles etc., *Nord. Saml.*, 320, *U. B.*

[4] $^{6}/_{9}$ 1620: »såg H. K. M:t akterne igenom, discurrerade ock nog pro et contra».

Digitized by Google

tvifvelsutan från början riksråd till sin hjälp, så vidt sådana funnos att tillgå, men äfven i detta fall var det han själf som ensam afgjorde och afkunnade domen. En revisionsdom af 1616 är sålunda fälld af konungen efter hållen rannsakning på Stockholms slott i riksens råds närvaro[1]. Från 1621 finnes ett protokoll öfver en liknande rannsakning, hållen inför konungen och rådet, vid hvilken konungen personligen leder hela förhöret, framställer frågorna och gör sina invändningar med anledning af svaren. Likaså har han säkerligen bestämt domen, ehuru protokollet synes anföra rådet såsom medbeslutande. Detta mål var draget under konungen direkt, utan föregående handläggning af hofrätten[2]. Men år 1619 förmäler hofrättens protokoll, att vid konungens upptagande af ett par revisionsmål hofrättens assessorer själfva varit tillkallade; utom dem omtalas endast kanslern såsom närvarande[3]. Äfven nu diskuteras saken, innan konungen afgör den[4]. I detta fall hafva således hofrättens ledamöter själfva medverkat vid revisionen, om också endast upplysningsvis.

Öfver hufvud taget är det tydligt, att en liflig förbindelse mellan konungen och hofrätten ägt rum. Då den förre utöfvar den högsta domsmyndighet, han förbehållit sig själf, sker det gärna med biträde i en eller annan form af hofrättens assessorer. Och han utöfvar ännu denna myndighet endast i egen person; det händer aldrig, att han öfverlämnar den åt riksrådet.

Däremot kunna någon gång i mål af utomordentlig beskaffenhet herrar af rådet förordnas att samverka med hofrätten för att förstärka dess auktoritet. På våren och sommaren 1616 fördes inför en sålunda förstärkt rätt långvariga rannsakningar med några män, som voro anklagade för papistiska stämplingar: Johan Messenius, Erik Andersson och Jöns Hansson (Jöns Papist).

[1] *RR* 18/9 1616.

[2] Se ofvan s. 251, not. 1.

[3] *Svea hofrätts protok.* 6/12 1619: »Hade H. K. M:t till revision desse två saker . . ., och vore desse . . . herrer och gode män i H. K. M:ts kammer uppkallade . . . .» De voro: grefve Magnus, Axel Oxenstierna, Johan Skytte, Karl Gyllenstierna, Johan Månsson, Lasse Skytte, Olof Nilsson, Karl Jönsson, Erik Simonsson.

[4] ». . . och efter lång diskurs var H. K. M:ts egen förklaring».

Digitized by Google

Såsom domare sutto jämte hofrättens ledamöter riksamiralen Jören Gyllenstierna, rikskansleren Axel Oxenstierna, riksskattmästaren Jesper Matsson, Nils Bielke, Erland Björnsson och Hans Åkesson[1]. Förhören höllos ofta inför en trängre krets af endast de förnämsta bisittarne, hufvudsakligen riksråd[2], men när rätten är fulltaligt samlad, betecknas den dock såsom »den konungslige hofrätt»[3], och domen öfver Messenius är intagen i hofrättens dombok[4]. På samma sätt inträdde år 1619, då Olof Stråle stod anklagad för sitt förhållande vid Älfsborgs dagtingan 1612, bland hofrättens riksrådsklass kanslern, Nils Stiernsköld, fältherren Jakob de la Gardie och Gabriel (Gustafsson) Oxenstierna[5], och i en dom öfver några förrädare af år 1622 har jämte de ordinarie bisittarne äfven riksamiralen deltagit[6]. Den nya domstolens karaktär af ett fast ämbetsmannakollegium hindrar således icke, att den, när så befinnes lämpligt, kan utvidgas med extraordinarie assessorer. Det är en naturlig anknytning till föregående tids praxis, enligt hvilken vid viktigare mål riksråden i så stort antal som möjligt borde sitta i rätten.

Året 1621 har satt sina märken i rättskipningens organisation liksom inom rikets styrelse för öfrigt. Då konungen afreste till kriget i Lifland och satte en rådsregering i sitt ställe hemma i Sverige, ingingo i dess instruktion äfven några punkter om rättens skipande[7]. Vanliga klagemålssaker borde hänvisas till vederbörande ämbetsverk eller ämbetsmän: till hofrätten, om de rörde justitien, till räknekammaren, i fall det var fråga om kronans räntor, eller ock till ståthållarne i länen. Komme svårare mål före i hofrätten, borde rådsregeringen med råd och dåd stå denna bi; sannolikt har konungen tänkt sig,

[1] Prot. och handl. $^{10}/_{5}$—$^{7}/_{9}$ 1616 i *Liber XIV causarum, RA.*

[2] $^{10}/_{5}$: grefve Magnus, grefve Abraham, Jören Gyllenstierna, Jesper Matsson, Nils Bielke, Nils Andersson, Johan Skytte, Bror Andersson; $^{5}/_{6}$—$^{9}/_{6}$ Jören Gyllenstierna och Jesper Matsson, o. s. v.

[3] $^{20}/_{6}$, $^{29}/_{7}$, $^{30}/_{7}$.

[4] Domen är af $^{20}/_{8}$. *Svea hofrätts dombok, RA.*; jfr prot. i anf. saml.

[5] *Svea hofrätts protok.* $^{11}/_{6}$ 1619 o. s. v., *RA.*

[6] *Svea hofrätts dombok* $^{7}/_{12}$ 1622, *RA.*

[7] *SRP* I, s. IV f.

Digitized by Google

att riksråden skulle i dylika fall, om så behöfdes, sitta med i rätten på nyss angifvet sätt. Däremot ville konungen icke lämna rådsregeringen sin egen myndighet öfver hofrätten. Skulle någon begära revision emot hofrättens dom, då finge därmed anstå till hans hemkomst.

Före afresan ändrade han dock i viss mån afsikt i denna sist nämnda punkt. Samma dag som instruktionen för rådsregeringen underskrefs vid Elfsnabben, den 16 juli 1621, — den hade förmodligen blifvit uppsatt redan förut — aflät konungen ett bref till de i Stockholm kvarlämnade rådsherrarne, att tvenne af hofrätten fällda domar blifvit hos honom öfverklagade med anhållan om revision, men att han icke haft tillfälle att i egen person upptaga klagomålen. Han förordnade därföre, att de medlemmar af rådsregeringen, som icke deltagit i dessa måls behandling inom hofrätten, nu skulle i hans stad och ställe upptaga dem till revision och i dem fälla slutlig dom[1].

Så vidt man känner, är detta första gången som riksrådet i stället för konungen fått revidera hofrättens domar. Hittills har hofrättens ursprungliga karaktär af kunglig nämnd så till vida upprätthållits som konungen endast förbehållit sig sin personliga höghet öfver densamma; utöfningen af denna höghet har kunnat betraktas såsom undantagsfall, och när konungen icke dömt i egen person, har hofrätten ensam stått som hans själfskrifna företrädare och utöfvat hans myndighet. Nu öfverlämnar konungen sin personliga domsmakt åt riksråden och sätter således dessa öfver hofrätten. Början är gjord till revisionens fixering såsom högsta instans, oberoende af konungens person.

Då följande år en ny rådsregering tillsattes och en ny instruktion för denna utfärdades, blef punkten om dess ställning till hofrätten något förändrad. Nu omtalades endast regeringens skyldighet att bistå hofrätten, när så behöfdes, och att hjälpa klagande till rätta; revisionssakerna äro icke nämnda[2]. Af ett bevaradt protokoll synes framgå, att rådet ej heller nu fått upptaga sådana annat än efter särskildt kungligt bemyndigande[3],

[1] *RR* $^{16}_{7}$ 1621.

[2] *SRP* I, s. VII.

[3] Jfr HALLENBERG, V, s. 154.

Digitized by Google

att det visserligen med förbigående af hofrätten handlagt högmålssaker, som enligt ordinantian och processen skulle tillhöra hofrätten i konungens frånvaro, men att det äfven i dessa haft endast en begränsad befogenhet [1].

De närmast följande åren, som konungen tillbragte hemma i Sverige, hafva icke efterlämnat några nya underrättelser om den högsta domsmaktens utöfning. Den finska hofrättens instiftande måste emellertid återverka äfven på detta område. Den nya hofrätten kunde på grund af sin förläggning ej träda i samma omedelbara förbindelse med konungen som den gamla åtnjutit och som hittills i någon mån maskerat åtskillnaden mellan dess och konungens myndighet. Hofrätten i Åbo fick därföre från början vida tydligare karaktären af en instans under konungen. Då dess fullständiga jämlikhet med den Stockholmska hofrätten var bestämdt fastslagen, fick äfven denna senares underordnade ställning medelbart en starkare belysning, så mycket hellre som dess förbindelse med konungen liksom hela dess verksamhet numera inskränktes till ärenden från endast en del af riket. Möjligen var det från början ifrågasatt, att de saker, som från den finska hofrätten drogos under konungen, skulle föredragas genom hofrätten i Stockholm. År 1624 skrifver denna till hofrätten i Finland, att några högmålssaker och andra ärenden, som öfversändts till K. M:t, blifvit afglömda, och att K. M:t befallt den Stockholmska hofrätten härom underrätta den finska samt ytterligare uttalat sin vilja, att när hädanefter dylika mål skulle remitteras, de först skulle insändas till rätten i Stockholm för att (genom den) presenteras [2]. Ett sådant förfarande skulle hafva öppnat nya möjligheter för den gamla hofrättens utveckling. Det blef emellertid, så vidt man kan se, aldrig genomfördt. I stället kallades vid konungens revisioner af den finska hofrättens domar ett par af dess assessorer att såsom fullmäktige inställa sig inför honom och försvara domarna [3], i ungefärlig motsvarighet till hvad som förut förekommit för hofrätten i Stockholm.

---

[1] Prot. $^{18}/_{6}$ 1622, *SRP* I, s. 2.

[2] *Svea hofrätts registr.* $^{19}/_{10}$ 1624.

[3] Kon. till finska hofrätten $^{16}/_{3}$, $^{14}/_{6}$ 1625, $^{22}/_{2}$ 1628, *RR*.

Digitized by Google

Då konungens fälttåg på andra sidan Östersjön åter börja 1625 och hädanefter blifva årliga, återkommer också nödvändigheten att låta rådet under hans frånvaro upptaga revisionssakerna. Rådsregeringarnas instruktion innehöll dock år 1625 ingen annan föreskrift än den att bryta de ankommande brefven i dylika mål[1], tydligen för att meddela konungen innehållet och låta honom afgöra, huruvida saken skulle upptagas af den tillförordnade regeringen eller uppskjutas till hans hemkomst. I de följande årens instruktioner förekommer icke någon sådan föreskrift, men äfven nu synes rådet endast efter konungens särskilda befallning hafva upptagit revisionsmål till afgörande[2], och då konungen befann sig hemma i landet, presiderade han fortfarande själf med rådsherrarne endast såsom rådgifvare[3].

Först år 1630, vid öfvergången till Tyskland, insatte konungen i rådsherrarnes instruktion ett allmänt bemyndigande att upptaga alla lagligen andragna revisionssaker[4]. Inför utsikten till det nya krigets långvarighet och krigsskådeplatsens aflägsenhet kunde han ej längre fasthålla vid regeln att pröfva hvarje enskildt fall, innan han hänvisade det till rådsregeringen. Denna har också under de följande åren utöfvat den kungliga revisionsmyndigheten[5].

Emellertid upphörde ej heller riksrådens samarbete med den Stockholmska hofrätten. År 1627, då allmogen i Oppunda härad drogs till rätta för uppstudsighet och oroligheter, förstärktes hofrättens riksrådsklass med flera andra riksråd[6], och detsamma skedde år 1631 vid en rättegång mot studenten Ericus Petri, som anklagades för affall till papismen[7]. På liknande sätt förfor man vid rättegången mot »Rhengrefven» Otto Lud-

---

[1] *SRP* I, s. XII.

[2] Jfr rådsprot. $^{15}/_{9}$ 1627, *SRP* I, s. 51, och Gabr. Gustafssons bref till kanslern $^{10}/_{7}$ 1628, *AOB* II: 3, s. 156 f.

[3] Se ofvan not 2; kungl. dom af $^{13}/_{6}$ 1626 bland *Kongl. bref, Svea hofrätts arkiv.*

[4] *SRP* I, sid. XLV.

[5] Rådsprot. $^{15}/_{9}$, $^{16}/_{9}$ 1630, $^{12}/_{2}$, $^{18}/_{2}$, $^{7}/_{3}$, $^{14}/_{3}$ 1631, *SRP* II, s. 35, 59, 62 f. Dom af $^{23}/_{2}$ 1631, *RR.*

[6] Domen, af $^{8}/_{12}$ 1627, i *Svea hofrätts dombok, RA.*

[7] *Liber XIV causarum, RA.*

Digitized by Google

vig. Konungen hade egentligen uppdragit åt rådsregeringen såsom sådan att här sitta till doms[1], men rådet tog äfven hofrättens assessorer af de två lägre klasserna till sin hjälp[2].

Så långt hade formerna för den högsta rättskipningen utvecklat sig vid Gustaf Adolfs död. Den kungliga domsmakten hade definitivt höjt sig till sista instans öfver hofrätterna. Dess utöfning under konungens frånvaro var öfverlämnad åt rådet i samband med rådets allmänna uppdrag såsom tillförordnad regering. Så ofta konungen varit hemma i landet, hade han däremot intill det sista själf suttit till doms, ehuru visserligen med riksråd vid sin sida, och rådet såsom sådant kan därföre ännu icke sägas vara konstitueradt såsom högsta domstol. Hofrätten i Stockholm var faktiskt nedflyttad till andra instans för det egentliga Sverige med två lika berättigade öfverdomstolar vid sin sida för öfriga delar af riket. Endast på grund af sin förläggning till hufvudstaden stod den ännu i någon mån i omedelbar förbindelse med konungen själf och med de tillförordnade regeringarna i hans frånvaro[3].

Gustaf Adolfs försök att skapa ett centralt ämbetskollegium äfven för rättsväsendet hade sålunda egentligen misslyckats. Den centrala öfverdomstolen för hela riket klöf sig på tre domstolar för olika delar af riket, således af provinsiell natur, och den börjande utvecklingen af en ny central dömande myndighet öfver dessa hade icke ännu nått till stadga. Om den Stockholmska hofrätten äfven efter de nya hofrätternas tillkomst i någon mån bibehåller sin plats i totalbilden af den centrala regeringens organisation, så beror detta på en endast faktisk, men icke rättslig närmare förbindelse med denna regerings högste bärare.

* * *

Hofrätten i Stockholm öppnades af kanslern i en högtidlig session den 19 maj 1614[4]. Enligt konungens uppdrag hade

[1] Instr. 1630, *SRP* I, s. XLV.
[2] Akterna tryckta *SRP* II, s. 259—309.
[3] Jfr ofvan s. 134.
[4] Redogörelse i *Nord. saml.* 320, f. 1, *U. B.*

Digitized by Google

denne också utsett de två män, som vid fullmaktens utfärdande ännu fattades bland bisittarne af den lägsta klassen; de blefvo Lars Bengtsson, borgmästare i Nyköping och broder till Johan Skytte, samt lagläsaren Hans Dobert[1]. Hofrätten kunde sålunda börja sin verksamhet med alla assessorsposter besatta.

Med den nya domstolen införlifvades också det fiskalsämbete, som fanns från Karl IX:s tid[2]. Gustaf Adolf hade bibehållit det med utvidgning af titeln till advokat- eller generalfiskal[3], och denne funktionär omtalas också i rättegångsordinantian af 1614[4]. Han synes senast 1613 hafva erhållit en underfiskal till sin hjälp[5]. Rättegångsprocessen föreskrifver, att hofrätten skall likaledes förses med minst en sekreterare äfvensom notarier och handlingsskrifvare, och vid rättens konstituerande tillsattes samtliga dessa tjänstemän. De togos, som naturligt var, från kansliet; sekreterare och notarie blefvo Jakob Simonsson och Måns Olofsson, som måhända innehaft sekreterares grad inom kansliet, handlingsskrifvare de lägre kanslistjänstemännen Mikel Olofsson (ej att förblanda med rikssekreteraren) och Mats Nilsson[6].

Af hofrättens assessorer synes riksrådsklassen redan från början hafva blifvit ofullständig. Hvarken Erland Björnsson eller Nils Bielke intar, så vidt kändt är, någonsin sin assessorsplats[7]. År 1615 inträdde emellertid Gustaf Stenbock (ståthållare i Västergötland) och Johan Skytte, och om denne senare får räknas såsom beklädande riksråds plats, så var klassen nu besatt med fyra personer i enlighet med ordinantians föreskrift[8]. Men

---

[1] HALLENBERG, III, s. 263; jfr ofvan s. 106, not 1.

[2] Se ofvan s. 80.

[3] Beställning för Karl Olsson (Olofsson) såsom advokat- eller generalfiskal $^{18}/_{11}$ 1612; jfr tänkesedel för advokat och procurator K. O. (i själfva handlingen användas titlarna advokat och fiskal) $^{6}/_{12}$ 1612. *RR.*

[4] SCHMEDEMAN, s. 139.

[5] Erik Olsson, underfiskal, är upptagen i *Förlän. reg.* för 1613 och 1614, *KA.* Det förra upptar också Peder Pederson, fiskal, men det senare nämner honom såsom »fordom fiskal». Jfr ofvan s. 80, not 3.

[6] HALLENBERG, III, sid. 264, not; jfr ofvan sid. 165 och de samma sida, not 4, samt sid. 166, not 1 nämnda längderna.

[7] NORDVALL, *Riksrådets centralisation,* s. 31.

[8] *Svea hofrätts dombok* 1615, *RA;* jfr ofvan s. 112, not 6.

Digitized by Google

dessa riksråd hafva tjänstgjort högst oregelbundet; under 1616 finner man bland dem, som undertecknat de utgående domarna, inga andra riksråd än Nils Andersson (och Johan Skytte)[1]. Ej ens presidenten, grefve Magnus, torde alltså då hafva fungerat. Under de följande åren blef det icke bättre. Grefve Magnus kunde uteblifva från hela sessioner, och hans broder grefve Abraham, den ende af den gamla uppsättningen som kvarstod under hela 1620-talet, var icke flitigare. Nils Andersson dog 1618[2], Stenbock synes endast undantagsvis hafva tjänstgjort efter 1616, och Johan Skytte anträffas icke efter 1620. De nya riksråd, som inträdde på 1620-talet, förekomma likaledes i allmänhet endast tidvis i protokoll och domböcker; så Claes Horn, Gabriel Bengtsson Oxenstierna, Bo Ribbing, Filip Scheiding, Karl Eriksson Oxenstierna, Johan Sparre. Den ende som mera odeladt ägnade sig åt hofrätten var Gabriel Gustafsson Oxenstierna, möjligen inkallad redan 1622 och allt ifrån 1624, då han nedlade ämbetet som ståthållare öfver Stockholms och Upsala län, den ledande själen i hofrättens verksamhet. Under Gustaf Adolfs sista år tillkom Per Brahe[3].

Öfver hufvud taget ser det ut, som om hofrättens flesta assessorer af riksrådsklassen innehaft sitt domarevärf såsom ett mera tillfälligt uppdrag vid sidan af andra ämbeten, hvilka voro deras hufvuduppgifter[4]. Någon särskildt aflöning, fäst vid dessa platser, omtalas icke. Från början af 1620-talet föreligga underrättelser om huru konungen för hvarje session bestämt, hvilka riksråd som skulle tjänstgöra, och därvid uppräknas ej blott de, som för första gången insattes i hofrätten, utan äfven sådana, som inkallats redan vid föregående tillfällen[5]. Utnämningar i

---

[1] *Svea hofrätts domböcker, RA.*

[2] Se ofvan s. 200, not 6.

[3] NORDVALL, *Riksrådets centralisation*, s. 30 ff.

[4] Af 1620-talets riksrådsassessorer var Claes Horn riksstallmästare och ståthållare öfver olika län efter hvarandra, Gabriel Bengtsson rikstygmästare, Bo Ribbing ståthållare i Värmland, Filip Scheiding ståthållare i Kopparbergslagen och gubernator öfver Kopparkompaniet, Karl Oxenstierna kansliråd, Johan Sparre först kammarråd, sedan Scheidings efterträdare i Kopparkompaniet.

[5] Enligt anteckn. i *Nord. saml.*, 320, *U. B.*, »presenterades H. K. M:t» d. 6/9 1620 af riksrådsklassen N. Bielke, Gabriel Bengtsson, Claes Horn. Den

Digitized by Google

egentlig mening omtalas icke, och allt tyder därpå att man nöjt sig med inkallelser af mer eller mindre tillfällig art. Riksrådsplatserna i hofrätten hafva därföre under denna första tid näppeligen den karaktär af fullt fixerade ämbeten, som rättegångsordinantian egentligen tycktes afse.

Under sådana förhållanden blir det naturligtvis vanskligt att afgöra, huruvida ordinantians föreskrift, att riksrådsbisittarne skulle vara fyra till antalet, verkligen blifvit tillämpad. Några säkra bevis för att man sökt fasthålla vid denna regel äro icke kända. I de bevarade uppgifterna om huru konungen förordnat bisittare talas visserligen ibland om huru många som fattas så väl af riksrådsklassen som af öfriga klasser, men anteckningarna äro i detta stycke liksom i andra så oklara, att af dem ingen bestämd slutsats kan dragas[1].

Så mycket är visst, att det antal riksråd som ordinantian föreskref ingalunda alltid var i tjänst. I domböcker och protokoll finner man vanligen två eller tre, stundom ej mer än en enda[2], — ja, det ser ut, som om de två lägre assessorsklasserna någon gång fått arbeta alldeles ensamma. I sept. 1625 gjorde dessa genom två deputerade en framställning till den då förord-

förstnämnde hade, såsom nämndt, hört till 1614 års uppsättning, men vetes ej hafva tjänstgjort och kom ej heller nu att inträda. För de två senare finnes anteckningen: »Desse två blefve beviljade». Men äfven $^{27}/_{6}$ 1621 blef enligt samma källa Gabriel Bengtsson (jämte Filip Scheiding) »af K. M:t deputerad att sitta i hofrätten», och $^{18}/_{5}$ 1622 heter det likaledes, att »K. M:t beviljade Gabriel Bengtsson». En annan anteckning för sistnämnda datum är formulerad så, att K. M:t förklarade, »att desse af riksens råd skola blifva assessores: grefve Abraham, herr Gabriel Bengtsson Oxenstierna och Bo Ribbing», ehuru grefve Abraham tjänstgjort ända sedan 1614.

[1] Den $^{27}/_{6}$ 1621 uppräknas såsom riksråd, som »sittia uti den konungslige rätt», jämte grefve Magnus 3 herrar, Gustaf Stenbock, Claes Horn, Johan Skytte, men likväl heter det: »fattes af detta medlet *3*». »Deputerade att sitta i hofrätten» blefvo vid detta tillfälle endast två (jfr föreg. not), men äfven detta skulle jämte de förutvarande gifva 5 assessorer i st. f. 4. D. $^{18}/_{5}$ 1622 äro jämte grefve Magnus endast 2 riksråd antecknade, som »äro i den kongl. rätt», nämligen grefve Abraham och herr Gabriel Oxenstierna, men nu »fattas *en*». *Nord. saml.*, 320, *U. B.*

[2] NORDVALL, a. a., s. 33; jfr Gabr. Gustafssons bref t. kanslern $^{15}/_{9}$, $^{29}/_{9}$ 1624, sept. 1627, $^{29}/_{4}$, juli(?) 1631, $^{24}/_{8}$ 1632, *AOB* II: 3, s. 78, 80, 137, 213, 232, 269.

Digitized by Google

nade rådsregeringen, att de icke kunde upptaga och afdöma några rättegångsmål, med mindre åtminstone någon af rådspersonerna vore närvarande. Enligt protokollen hade vid denna tidpunkt af hofrättens rådsherreklass endast grefve Magnus inställt sig. Regeringen svarade, att denne understundom var sysselsatt i rådkammaren och därföre icke kunde infinna sig i hofrätten, men att öfriga assessorer väl kunde upptaga sakerna och i dem döma. De två deputerade afgåfvo häremot sin protest, i det de erinrade, att sådant stode i strid med hofrättens instruktion, och fritogo sig och sina medbröder från allt ansvar. Deras uppträdande synes icke hafva föranledt någon åtgärd. Äfven sedan grefve Abraham kort därefter inställt sig, saknas riksrådsklassen ej sällan helt och hållet vid hofrättens sammanträden[1]. Gabriel Gustafsson Oxenstierna var vid denna tid stadd på en beskickning till England och Holland[2].

Fastare blefvo otvifvelaktigt allt ifrån början assessorsposterna af andra och tredje klassen. Dem gäller väl den 1615 aflåtna befallningen till kammarrådet att utdela någon förläning åt de assessorer, som hittills ej erhållit sådan, och följande år ger konungen själf samtliga fem adliga bisittare med vicepresidenten Olof Stråle i spetsen förläningar, som skola utgå endast så länge de behålla sina poster i rätten[3]. Äfven kontant aflöning ur räntekammaren utgick till dessa klasser[4]. Antalet bisittare ökades snart till fem af adel utom vicepresidenten och sex ofrälse, och då på 1620-talet lönelängderna för de centrala tjänstemännen börja uppsättas såsom stater med fixerade poster[5], upptaga dessa också regelbundet under hofrätten vice præses, fem andra af adel och sex af »nedrigare» stånd[6]. I slutet af 1620-talet synes ytterligare en assessorspost inom den adliga klassen hafva tillkommit, och konungen anslog vissa härads-

---

[1] *Svea hofrätts protok.* $^{27}/_{9}$ 1625 o. s. v., *RA.*

[2] Jfr hans bref till rikskansleren $^{27}/_{8}$ och $^{24}/_{9}$ 1625, *AOB* II: 3, s. 84—88.

[3] *RR* $^{27}/_{6}$ 1615, $^{28}/_{7}$ 1616.

[4] D. Hanssons räkensk. 1621, *RKB, KA.*

[5] Jfr ofvan s. 167, 229.

[6] Hoflöningsräkensk. för 1623 ff. år, *RKB* och *RHB, KA.* Redan i D. Hanssons räkensk. för 1621 upptagas utom vice presidenten 5 adliga och 5 ofrälse bisittare.

Digitized by Google

rätter åt vicepresidenten och hvar och en af de två klassernas tolf bisittare[1].

Naturligtvis kunde det inträffa, att äfven af dessa ämbeten ett eller annat fick stå obesatt. Ej sällan hafva räkenskaperna anteckning, att i staten uppförda löner på detta sätt blifvit besparade[2]. Men sådant rubbade icke assessorsposternas karaktär af verkliga och fasta ämbeten.

Äfven tjänstgöringen blef inom de två lägre klasserna utan tvifvel vida mera regelbunden än för de i hofrätten förordnade rådsherrarne; det måste följa redan däraf, att dessa assessorer åtnjöto särskild aflöning för sin tjänst. Protokoll och domböcker vittna otvetydigt därom. Ej heller dessa klasser äro dock alltid fulltaliga, och huru ofta en assessors frånvaro motiverats af laga förfall, låter sig sällan afgöras[3].

Rättegångsordinantian hade föreskrifvit, att vid hvarje ledighet bland hofrättens assessorer domstolen själf skulle upprätta ett förslag på sex personer af samma klass, inom hvilket konungen ägde att utnämna den nye bisittaren[4]. Om tillämpningen af denna grundsats finnas endast några knapphändiga underrättelser från förra delen af 1620-talet. Enligt dessa hafva förslagen ingalunda alltid upptagit ett så stort antal som sex, förmodligen af det naturliga skäl, att det i de flesta fall icke varit möjligt att för hvarje ledig plats nämna så många kandidater. I sept. 1621 framlägges inför konungen en längd med tre riksråd, tre adelsmän och åtta ofrälse, och denne utnämner bland dem två riksråd, en adelsman och två ofrälse assessorer. I juni 1625 »presenteras» på samma sätt tre rådsherrar och sex adelsmän för en ledig plats i hvardera af de två högre klasserna; hvilka och huru många som blifvit utnämnda, är denna gång icke uppgifvet[5]. Huruvida principen äfven fasthölls under de följande åren, framgår icke af de nu tillgängliga källorna.

---

[1] Kungl. bref $^{12}/_{4}$ 1629, original bland *Kungl. bref, Svea hofrätts arkiv. RHB* för 1629 har dock endast 5 assessores af adel.

[2] Anförda räkensk. 1623—1624, *RKB.*

[3] Jfr NORDVALL, a. a., s. 33, not 2, och Gabriel Gustafssons bref till kanslern $^{15}/_{9}$, $^{29}/_{9}$ 1624, *AOB* II: 3, s. 78, 80.

[4] Jfr ofvan s. 103.

[5] Anf. anteckn. i *Nord. saml.*, 320, *U. B.* Liknande anteckningar för $^{5}/_{7}$ 1620 och $^{27}/_{7}$ 1624 upptaga ej de »presenterades» namn.

Digitized by Google

Vid regleringen af hofrättens personal har det också händt, att konungen uteslutit förutvarande assessorer från listan[1]. När så skett, torde det dock icke hafva varit fråga om afsättning — hvaremot assessorerna ju enligt rättegångsprocessen skulle vara skyddade — utan om vederbörandes förflyttning med eget begifvande till annan verksamhet i konungens tjänst.

Såsom **vicepresident** kvarstod Olof Stråle intill år 1619, då han måste lämna hofrätten, emedan han själf ställdes inför dess skrank såsom anklagad för sitt förhållande vid Älfsborgs dagtingan 1612[2]. Hans efterträdare blef Jakob Jakobsson (Bååt), också en af hofrättens första uppsättning. Då han år 1627 afled, förordnades efter honom Bror Andersson (Rålamb), hvilken förut länge tjänstgjort såsom kammarråd[3], och vid dennes befordran till presidentskapet i den finska hofrätten år 1630, blef Åke Axelsson (Natt och Dag) vicepresident i Stockholm[4].

Hofrättens lägre personal bibehölls så godt som oförändrad vid den sammansättning, som rättegångsprocessen föreskrifvit. Den äldsta föreliggande lönelängden, af 1621, upptar en sekreterare, en notarie, en fiskal och en vice fiskal samt tre handlingsskrifvare, och samma poster nämnas också i den kungliga förordningen af 1629[5].

För **rättegångsterminerna** iakttogos till en början tämligen noggrant de vid hofrättens instiftande gifna bestämmelserna. Vid slutet af den första sessionen, i juni 1614, aflät hofrätten ett särskildt meddelande till konungen, att den nu ätskildes för att åter enligt sin instruktion sammanträda vid kommande Mormässa, och en liknande skrifvelse afgick äfven i juli 1615[6], men

---

[1] $^{13}/_{5}$ 1622: »H. K. M. befallte utesluta Bo Gustafsson och i hans stad insättia Ture Axelsson». »H. K. M. befallte att utesluta Doctorem Salvium och beviljade af underskrefne personer Carl Olofsson och Jören Persson». a. saml.

[2] *Svea hofrätts protok.* $^{7}/_{5}$ 1619, *RA.*

[3] G. Gustafsson till kanslern $^{28}/_{5}$ 1627, *AOB* II: 3, s. 115. I domboken finner man B. A:s namn första gången $^{4}/_{10}$ 1627. *Svea hofrätts domb., RA.* Jfr ofvan s. 222.

[4] Jfr G. Gustafssons bref till kanslern $^{29}/_{4}$ 1631, *AOB* II: 3, s. 213.

[5] Jfr ofvan s. 261, not 4, och s. 262, not. 1.

[6] Till K. M:t $^{27}/_{6}$ 1614, original bland *Handl. ang. Svea hofrätt, RA. Svea hofrätts registr.* $^{12}/_{7}$ 1615.

Digitized by Google

sedan synes man ej hafva brytt sig om någon sådan formalitet. I allmänhet kom arbetet på våren icke i gång förr än under första veckan af maj samt varade någon vecka in i juli, och på hösten samlades assessorerna mellan den 10 och 15 september samt åtskildes under senare delen af november[1]. Om det utskott af hofrätten, som enligt ordinantian och processen skulle fungera under mellanterminen, har man icke många underrättelser. Hofrättens registratur upptar redan under första året skrifvelser, som utgått under förra hälften af juli och större delen af december, ehuru de egentliga sessionerna slutat med föregående månader, men hvilken eller hvilka som utfärdat dessa skrifvelser å hofrättens vägnar, är icke angifvet. I sitt bref till konungen af juli 1615 förklarar hofrätten, att under den stundande mellanterminen grefve Magnus, Johan Skytte, Jakob Jakobsson och Lars Bengtsson skulle stanna i Stockholm för att representera domstolen, och dessa torde alltså stå bakom det årets bref för juli och augusti[2]. Däremot känner man icke, hvilka som fungerat på motsvarande sätt under följande år.

Att döma af registraturet har denna mellantermins-tjänstgöring till en början inskränkt sig till sommarmånaderna. Från jan.—april finnas endast sällan några bref, och de som finnas äro åtminstone i några fall utfärdade endast i presidentens namn[3]. Med 1620-talet blifva skrifvelserna från årets första månader något flera, men först i slutet af detta årtionde så talrika, att de kunna sägas afgjordt tyda på att rätten vid denna tid varit i verksamhet.

Att så varit fallet, synes äfven framgå däraf, att kallelser till klagande eller anklagade parter utfärdats med order om inställelse till data inom dessa månader[4]. Öfriga handlingar rörande hofrättens verksamhet äro allt för ofullständiga för att medgifva några säkra slutsatser i denna fråga; dock föreligga allt ifrån 1629 domar från månaderna jan.—april och likaså åt-

---

[1] *Svea hofrätts protok.* och *domböcker, RA,* passim.

[2] *Svea hofrätts registr.* $^{12}/_{7}$ 1615 o. s. v.

[3] *Svea hofrätts registr.* $^{12}/_{1}$, $^{30}/_{1}$, $^{14}/_{2}$ 1615 (dat. Väsby, Nyköping, Upsala), $^{22}/_{1}$, $^{23}/_{1}$ 1616, $^{1}/_{3}$ 1617.

[4] *Svea hofrätts registr.* 1620-talet, särskildt 1628 ff. år.

Digitized by Google

minstone för 1629 och 1630 protokoll[1]. Då konungen år 1629 anslog häradsrätter till personalens aflöning, ålade han den i samband härmed att hädanefter tjänstgöra åtta månader om året under terminer, som han förbehöll sig att med det första bestämma[2]. Den utsträckning af sessionstiden, som man tycker sig kunna spåra redan under föregående år, blef sålunda nu bestämdt föreskrifven. Den blef också genomförd[3], ehuru någon sådan kunglig förordning om de nya sessionstiderna, som i nyssnämnda mandat ställts i utsikt, icke är känd. De behållna underrättelserna om hofrättens verksamhet tyda på att arbetet numera hufvudsakligen förlagts till årets fyra första och fyra sista månader, men äro äfven under dessa senare år icke nog fullständiga för att härutinnan gifva klarhet[4].

Hofrättens ordinarie **sessionsort** blef, såsom föreskrifvet var, Stockholm, men rättegångsprocessen hade inrymt möjlighet att när så föll sig lämpligt hålla session å annan plats[5], och så har någon gång skett. I augusti 1623 kallades assessorerna att inställa sig i Örebro, och här hölls höstsessionen för detta år. Hösten 1629 arbetade hofrätten i Uppsala, i början af 1630 i Västerås och i början af 1631 åter i Uppsala[6]. Samtliga dessa förflyttningar synas dock närmast hafva varit föranledda däraf, att härjande farsoter uppträdt i Stockholm[7]. Hvad konungen ställt i utsikt vid hofrättens tillkomst, att den för att blifva lättare tillgänglig för olika landsdelar allt emellanåt skulle få sammanträda på andra platser[8], kom sålunda icke att förverkligas.

---

[1] *Svea hofrätts domböcker och protok., RA.*

[2] Ofvan s. 262, not 1, anförda mandat af $^{12}/_{4}$ 1629.

[3] Gabriel Gustafssons bref till kanslern $^{29}/_{4}$ och juli(?) 1631, $^{24}/_{8}$ 1632, *AOB* II: 3, s. 213, 232, 269.

[4] Domar $^{21}/_{4}$—$^{2}/_{5}$, $^{6}/_{11}$—$^{12}/_{12}$ 1629, $^{2}/_{3}$—$^{28}/_{3}$, $^{13}/_{12}$—$^{18}/_{12}$ 1630, $^{19}/_{1}$—$^{28}/_{4}$, $^{10}/_{12}$—$^{14}/_{12}$ 1631, $^{24}/_{1}$—$^{30}/_{4}$, $^{28}/_{11}$—$^{18}/_{12}$ 1632, $^{4}/_{3}$—$^{17}/_{4}$, $^{14}/_{12}$ 1633, *Svea hofrätts domböcker;* protokoll $^{20}/_{1}$—$^{2}/_{5}$, $^{8}/_{9}$—$^{18}/_{12}$ 1629, $^{26}/_{1}$—$^{12}/_{3}$ 1630, *Svea hofrätts protok., RA.;* G. Gustafssons bref till kanslern $^{21}/_{6}$, $^{24}/_{8}$ 1630, *AOB* II: 3, s. 199. Jfr dock densammes ofvan, not 3 anförda bref af juli(?) 1631 och $^{24}/_{8}$ 1632.

[5] SCHMEDEMAN, s. 144.

[6] Kanslern till Jakob Jakobsson $^{25}/_{6}$ 1623, *AOB* I: 2, s. 579; *RR* $^{7}/_{8}$ 1623; *Svea hofrätts domböcker, RA,* och *Svea hofrätts registr.*

[7] Kanslerns anförda bref $^{25}/_{6}$ 1623; rådsprot. $^{22}/_{9}$ 1629, $^{14}/_{9}$, $^{8}/_{11}$ 1630, $^{14}/_{1}$ 1631, *SRP* I, s. 216, II, s. 34, 39, 51.

[8] Jfr ofvan s. 105.

Digitized by Google

Angående **formerna för hofrättens arbete** hade rättegångsprocessen meddelat åtskilliga bestämmelser, som äfven ur rent administrativ synpunkt hafva sitt intresse. Deras tillämpning kan emellertid i allmänhet icke kontrolleras i de bevarade källorna.

För beslutmässighet hade den kräft närvaro af minst åtta assessorer. Protokoll liksom domböcker gifva vid handen, att rätten också i regel hållit minst detta antal, men undantag finnas också, då förhandlingar hållits och domar blifvit fällda af sju eller ändå färre assessorer[1].

Processen föreskrifver vidare (p. 5) vissa sessionstimmar för hvarje dag under rättegångsterminerna; det är de tidigaste bestämmelserna angående denna detalj af det administrativa systemet. Fordringarna på hofrättens ledamöter äro i detta stycke mindre än de, som sedan ställdes på kammarens och kansliets personal: man nöjer sig med en sessionstid från kl. 8 till 11 samt endast om så behöfves en eller ett par timmar efter middagen. Frånvaro utan förfall belägges med böter, och advokatfiskalen tillhålles strängeligen att anteckna alla försumliga och utkräfva böterna[2].

Bland de utförliga reglerna för rättegångssakernas handläggning ingår en punkt (7) om ordningen vid assessorernas omröstning. Därvid bör tillgå så, att i första föreliggande mål den assessor, som innehar sista platsen (inom tredje klassen), röstar först och efter honom de öfriga i tur och ordning nedifrån och uppåt; i nästa mål börjar den andre från slutet, i följande den tredje o. s. v. Skulle meningarna vara delade, gäller majoritetens beslut såsom dom, och i händelse lika många röster falla på hvardera sidan, segrar den, som ordföranden biträder (p. 33). Som protokollen icke innehålla något angående omröstningarnas gång, känner man emellertid icke, huru detta iakttagits. Dock äro åtminstone i ett fall anteckningar bevarade om en omröstning i (den förstärkta) hofrätten, där den siste assessorn börjat och ordningen sedan gått uppåt[3]. År 1625

---

[1] *Svea hofrätts domböcker och protokoll, RA.*

[2] SCHMEDEMAN, s. 146. Jfr ofvan s. 187 och 213.

[3] Acta Erici Petri 1631, *Liber XIV causarum, RA.*

Digitized by Google

förordnade konungen, att i de mål, där ej alla voro ense om domen, den som hade (från majoriteten) afvikande mening skulle skriftligen affatta sina skäl härför[1], men ej heller denna föreskrift har afsatt några frukter i tidens handlingar[2].

[1] Causæ civiles etc. för 18/6 1625, *Nord. saml.* 32c, fol. 119 v.; *U. B.*

[2] »Codex rationum», protokoll öfver de för hofrättens domar angifna skäl, finnes numera ej tidigare än för 1636; dock är det ju möjligt, att denna samling ursprungligen sträckt sig längre tillbaka, ehuru föregående års handlingar gått förlorade. Får man af bandet för 1636, som dock endast upptar civila mål, sluta tillbaka till åren förut, så torde meningsskiljaktighet ej ofta hafva förekommit; i detta band heter det nämligen alltid, att »vota vore enhällige» eller »blefve omsider enhällige». I hvilken ordning rösterna afgåfvos, omtalas aldrig.

Digitized by Google

V.

Härens styrelse; krigsrätten.

Marskens själfskrifna målsmanskap för härväsendet förblef äfven under Gustaf Adolfs tid länge en grundsats utan faktisk tillämpning. Sedan Axel Ryning efter Gustaf Adolfs tronbestigning öfverflyttats till detta ämbete från sin gamla amiralsvärdighet[1], deltog han föga eller intet i den löpande centralregeringen, lika litet som hans företrädare Magnus Brahe hade gjort under Karl IX:s tid. Änkedrottningen förordnade honom till ståthållare i Karl Filips furstendöme, och han synes hufvudsakligen hafva ägnat sig åt hennes tjänst. Någon gång infinner han sig vid de rådsmöten, konungen sammankallar, och marskens titel för han tämligen regelbundet, men någon däremot svarande verksamhet finner man honom aldrig utöfva[2].

En af de uppgifter, som egentligen skulle tillkomma marsken, blef redan tidigt på sätt och vis afsöndrad till ett särskildt uppdrag: befälet öfver rikets krigsmakt i fält. Jakob de la Gardie, som så länge och med så mycken framgång kommenderat i det ryska kriget, erhöll år 1615 ordentlig beställning såsom fältherre med fast aflöning dels af förlänade kronoräntor, dels kontant ur räntekammaren, så länge han tjänstgjorde i detta fältherreämbete[3]. Titeln var såsom namn för en bestämd ämbetsvärdighet i Sverige en nyhet, men själfva anordningen påminner starkt om rådets förslag år 1594 att med bibehållande af Claes Fleming såsom marsk sätta en annan man till fält-

[1] Se ofvan s. 94.
[2] Jfr NORDVALL, *Riksrådets centralisation,* s. 16.
[3] *RR* (4) maj 1615. Jfr ofvan s. 150.

Digitized by Google

öfverste öfver hären[1]. Med administrationen hade ämbetet i och för sig intet att skaffa; det var af rent militär art.

När sedan Jakob de la Gardie efter Axel Rynings död, sannolikt år 1620, upphöjdes till marsk[2], återförenades den militära fältherregraden med det gamla riksämbetet. Grefve Jakob fortfor emellertid att vanligen föra fältherrens titel, och hans verksamhet förblef efter utnämningen till marsk länge den samma som förut. Befälet mot Ryssland hade efter freden i Stolbowa efterföljts af åtskilligt arbete med krigsmaktens ordnande i Finland och på ryska gränsen[3], och år 1619 hade han blifvit förordnad till landshöfding öfver Estland och ståthållare på Reval, en post, som på grund af de osäkra förhållandena till Polen blef af lika mycket militärisk-diplomatisk som administrativ natur[4]. Då konungen i augusti 1621 på allvar började den polska fejden med Rigas belägring, stötte de la Gardie till hans här med förstärkningar från Finland och Estland[5], och ett år senare utnämndes han till generalguvernör öfver Riga och Lifland[6]. Sedan stannar han i sex år i denna Sveriges nya besittning, sysselsatt dels med dess förvaltning, dels med militära värf eller diplomatiska förhandlingar med polackarne[7]. Först år 1628 befriar konungen sin marsk från hans uppdrag i Lifland och meddelar honom, att han hädanefter skall få göra tjänst hemma i Sverige[8]. I dec. d. å. återkom de la Gardie till hemlandet efter 10 års frånvaro[9].

Här hade man för krigsväsendets ledning hittills nöjt sig med växlande och tillfälliga anordningar. Af sådan natur var det befäl öfver krigsfolket hemma i Sverige, som konungen år

---

[1] *Centralregeringen 1523—1594*, s. 188.

[2] Se ofvan s. 121.

[3] J. de la G:s bref till kanslern $^{23}/_{9}$, $^{13}/_{12}$ 1618, $^{4}/_{1}$, $^{14}/_{3}$ 1619; jfr $^{26}/_{6}$ 1617. *AOB* II: 5, s. 122—129.

[4] Fullmakt $^{17}/_{7}$ 1619, *RR;* brefven till kanslern okt. 1619—juni 1621, *AOB* II: 5, s. 129—162.

[5] HALLENBERG, IV, s. 946.

[6] *RR* $^{19}/_{8}$ 1622.

[7] NORDVALL, *Riksrådets centralisation*, s. 17; brefven till kanslern, *AOB* II: 5, s. 162—472.

[8] Kon. till fältherren $^{6}/_{6}$ 1628, *RR*.

[9] Hans bref till kanslern $^{28}/_{12}$ 1628, *AOB* II: 5, s. 474.

Digitized by Google

1615 vid sin afresa till det andra ryska fälttåget uppdrog åt Jesper Matsson Cruus[1]. Hertig Johan sattes genom en särskild fullmakt till högstkommenderande å konungens vägnar[2]; marsken Axel Ryning blef däremot alldeles förbigången. Någon motsvarande åtgärd synes ej hafva vidtagits 1621, då kriget med Polen började, men följande år, 1622, inryckte konungen i rådsregeringens instruktion en föreskrift, att riksamiralen Carl Carlsson Gyllenhielm skulle hafva inseende äfven med krigsmakten till lands[3]. Med den nya krigsperiod, som vidtar år 1625, börjar konungen på detta område anlita sin svåger Johan Kasimir, och detta års instruktion för den tillförordnade regeringen förmäler, att H. F. N. Pfalzgrefven fått befälet öfver det svenska krigsfolket, med fältmarskalken Herman Wrangel såsom närmaste man[4]. Ej heller nu är det dock fråga om någon egentlig administrativ centralstyrelse, utan hufvudsakligen om militärt kommando, och Herman Wrangel stationeras för sin del i Jönköping för att kunna hålla ögonen på danska gränsen. Pfalzgrefvens uppdrag upprepas följande år[5], och han får så väl 1627 som 1628 utförliga instruktioner[6], men hans ställning förblir, i öfverensstämmelse med hans börd, af utomordentlig art. Han är konungens personlige ställföreträdare i det militära befälet — liksom han sedan i viss mån blef det inom finansförvaltningen[7] — och såsom sådan egentligen rådsregeringen sidoordnad, ej ett organ under den samma[8].

Sedan marsken-fältherren återkommit till Sverige, kunde krigsväsendets ledning få en självskrifven företrädare med verklig ämbetsmannaställning. Jakob de la Gardie var användbar i helt annan utsträckning än Axel Ryning, och han hade under tvenne ärtionden blifvit van att ägna sig åt konungens tjänst. I hans person får ändtligen det gamla ämbetet plats inom styrelsen.

---

[1] Se ofvan s. 114.

[2] *RR* $^{26}/_{6}$ 1615.

[3] *SRP* I, s. VIII.

[4] a. a., s. XI.

[5] a. a., s. XIV, XXI.

[6] *RR* $^{26}/_{4}$ 1627, $^{30}/_{4}$ 1628.

[7] Jfr ofvan s. 223.

[8] Jfr ordalagen i regeringens instruktioner om förhållandet till Pfalzgrefven.

Digitized by Google

I mars 1629 skickas han ut på mönstringar i Västergötland[1], och när konungen i maj afseglar till Preussen, är det i främsta rummet åt marsken som han lämnar omsorgen om hären hemma i Sverige. Memorialet för Jakob de la Gardie innehåller en hel plan för de hemmavarande truppernas fördelning och användning: han skall uppsätta nya regementen och hålla allt krigsfolk i beredskap, tillhålla rytteriöfverstarne att göra nya värfningar och tillse att förstärkningar afsändas till Preussen. Äfven Pfalzgrefven tas visserligen i anspråk, men endast för Östergötlands och Smålands regementen, som han från sitt residens på Stegeborg hade lättast att öfvervaka[2].

Genast efter framkomsten till Preussen fann sig emellertid konungen behöfva de la Gardie på krigsskådeplatsen, och denne fick order att själf begifva sig dit öfver med några regementen och skvadroner[3]. Först i november återkom han hem[4].

De följande månaderna hafva ej efterlämnat spår af någon hans ämbetsverksamhet inom krigsväsendet. Först vid konungens afsegling till Tyskland finner man nya instruktioner för marsken inom detta område. De voro denna gång af mera mångsidig art än förut och lägga äfven grunden till en ny organisation inom härens styrelse.

Jämförelsevis bättre utvecklad än marskens tjänstgöring var sedan föregående tid **tygmästarens**, och den rikstygmästare, som Gustaf Adolf vid sin tronbestigning utnämnde, blef också från början en verklig ämbetsman[5]. Johan Månsson Ulfsparres fullmakt redogjorde på redan häfdvunnet sätt för tygmästarens plikter att förestå och hafva omvårdnad om rikets arkli, och han bemyndigades särskildt att utöfva inspektion öfver alla faktorier[6]. Till hans hjälp förordnades snart underordnade tygmästare, för hvilka åtminstone ibland titeln vice tygmästare förekommer[7]. Vid konungens afresa från Sverige 1614 erhöll rikstyg-

[1] Fullm. $^{2}/_{3}$ 1629, *G. A:s koncept, RA.*
[2] Memorial för fältherren och för Pfalzgrefven $^{17}/_{5}$ 1629, *RR.*
[3] *RR* $^{28}/_{5}$ 1629.
[4] Hans bref till kanslern $^{1}/_{12}$ 1629, *AOB* II: 5, s. 478.
[5] Jfr ofvan s. 39, 95.
[6] *RR* $^{8}/_{1}$ 1612.
[7] Fullm. för Anders Gray $^{18}/_{2}$ 1612, för Erik Jönsson $^{9}/_{11}$ 1613, *RR.*

Digitized by Google

mästaren ett utförligt memorial om anskaffningen af vapen, ammunition samt andra persedlar, som till hans område hörde, och äfven från följande år föreligga vittnesbörd om hans tjänstgöring[1].

Johan Månsson förordnades år 1622 till ståthållare öfver Norrland[2]. Redan någon tid förut hade han lämnat rikstygmästarens ämbete, men när det skett, är icke fullt tydligt. Uppgifter finnas visserligen, att Gabriel Bengtsson Oxenstierna år 1617 blifvit utnämnd till hans efterträdare[3], men de låta sig icke bestyrkas och förefalla icke sannolika; Gabriel Bengtsson var nämligen vid denna tid ståthållare på Reval och kvarstod på den posten ännu ett par år[4]. Först år 1620 synes han hafva återkommit till Sverige[5], och tidigare än detta år torde hans utnämning till tygmästare knappast hafva skett. Det är t. o. m. möjligt, att den ej ägt rum förr än 1621; någon handling, hvari han för titeln, är icke bekant före detta år. Nu erhöll Gabriel Bengtsson såsom tygmästare ett utförligt memorial om sina åliggganden under konungens frånvaro på det lifländska fälttåget; han insattes också i den tillförordnade rådsregeringen[6].

Gabriel Bengtsson hade redan 1617 blifvit inkallad i riksrådet, och han är den förste som med denna värdighet förenat tygmästarens ämbete. Därmed hade alltså detta senare ändtligen höjt sig till den rang, som man allt sedan 1594 synes hafva varit böjd att gifva det[7], och som väl uppvägdes af dess praktiska betydelse.

Memorialet af 1621 ger också på visst sätt uttryck åt

---

[1] Kon. till J. M. om arklifrågor $^{28}/_{6}$ 1614, $^{8}/_{11}$, $^{19}/_{12}$ 1616, *RR*.

[2] Fullm. $^{6}/_{6}$ 1622, *RR*.

[3] De återfinnas hos ANREP och i vanliga biografiska arbeten samt torde vara att leda tillbaka till STIERNMANS *Höfdingaminne,* där t. o. m. utnämningens datum fixeras till $^{31}/_{1}$ 1617. Denna datering beror emellertid säkerligen på en förblandning med det bref af $^{31}/_{1}$ 1617 *(RR),* hvarigenom G. B. underrättas om sitt upptagande i riksrådet. Tygmästaretiteln förekommer hvarken här eller i öppna bref från följande tid (*RR* $^{10}/_{7}$, $^{16}/_{9}$, $^{1}/_{10}$, $^{28}/_{10}$ 1617 o. s. v.).

[4] K. bref till honom i ärenden rörande ståthållarskapet 1617—1619, *RR,* passim.

[5] Kallelse till rådsmöte $^{6}/_{7}$ 1620, *RR*.

[6] *RR* $^{15}/_{7}$ 1621; *SRP* I, s. 1.

[7] Jfr ofvan s. 39—42, 47—55.

Digitized by Google

denna ämbetets nu stadgade rang. Tygmästaren framträder här såsom fullt jämnställd med kammarrådet, hvilket skulle medverka med honom vid arklipersedlarnas anskaffning liksom i alla andra inköp [1]; han skall jämte kammarrådet sörja för att vapen skickas öfver till konungen, skall vaka öfver att kammarrådet och ståthållarne efterkomma de anordningar, som blifvit gjorda till arkliet, och jämte kammarrådet afsluta kontrakt om leveranser samt uppgöra beställningar. I allmänhet hemställer konungen till hans eget och den öfriga rådsregeringens omdöme att på bästa sätt draga försorg om allt hvad som till arkliet hörer.

Den nye rikstygmästarens höga rang synes ej heller hafva förminskat ämbetets tjänstbarhet. Gabriel Bengtsson har under det följande årtiondet haft ledningen af arkliväsendet [2] och tydligen i allmänhet fått tjänstgöra i hufvudstaden. Han insattes regelbundet i de tillförordnade regeringarna under konungens frånvaro med undantag för år 1625, då han själf fick föra arkli och ammunition öfver till Reval [3]. Äfven 1630 intog han denna plats, men följande år sändes han som generalguvernör till Finland, där han naturligtvis icke hade tillfälle att utöfva sitt tygmästareämbete.

Af mindre rent militär art var **riksstallmästarens** ämbete. Den fullmakt, som Gustaf Adolf vid sin tronbestigning utfärdade för Claus Horn [4], ålade denne att hafva omvårdnad om så väl konungens »enskilda» hästar och deras mundering som allt hvad till hästar och rytteri hörde öfver hela riket, att öfvervaka alla stogångar samt att hafva befallning öfver alla dem, som hörde till stallstaten: understallmästare, beridare, fodermarskar, hingstridare, sadelmakare o. s. v. Om hans tjänstgöring är icke mycket kändt [5]. Att den öfvervägande kom att falla inom själfva hofförvaltningen, torde vara visst; också förordnades han år 1616 att med stallmästarens ämbete förena hofmarskalkens [6].

[1] Jfr ofvan s. 232.

[2] Memorial för G. B. 22/6 1622, 9/5, 14/5 1623, 12/6 1625; k. bref 19/1 1624, 9/5, 11/6 1628, *RR*.

[3] Till G. B. 1/7 1625, *RR*.

[4] Se ofvan s. 95.

[5] Ett par kvitton af honom å uppburet korn i *Sandb. Saml.*, Ä 74, *KA*.

[6] Fullm. 10/9 1616, *RR*.

Digitized by Google

Enligt uppgift skall Claus Horn hafva tagit afsked från båda dessa värdigheter år 1620[1]. Hans efterträdare såsom stallmästare blef Axel Baner, hvilken i sin ordning år 1627 aflöstes af Bengt Oxenstierna[2]. Ingendera af dessa senare intog dock en så betydande ställning som Horn, hvilken redan 1617 uppnått rådsvärdigheten, och ämbetet synes ej heller nu hafva fått någon administrativ betydelse.

Titeln krigskommissarie hade funnits redan under föregående århundrade[3] och användes nu som då om funktionärer i fält[4]. Af närsläktad natur var generalproviantmästarens[5] ställning, och inom intendenturen tjänstgjorde väl äfven generalvaktmästaren[6]. Dessa poster voro emellertid ännu rent militära och hade icke på något sätt blifvit förbundna med den normala centralförvaltningen.

* * *

Vid affärden till Tyskland år 1630 uppdrog konungen i likhet med föregående år krigsväsendets ledning hemma i Sverige åt marsken och Pfalzgrefven; dessutom erhöll nu äfven fältmarskalken Herman Wrangel ett särskildt memorial[7]. På de tre förtroendemännen fördelades arbetet landskapsvis. Pfalzgrefven skulle vaka öfver Kalmar slott och fästning samt i enlighet härmed liksom föregående år[8] taga Östgöta och Smålands krigsfolk under sitt befäl och sin inspektion. På samma sätt ställdes under marsken alla trupper i Uppland — d. v. s. Svealandskapen — och Norrland, under fältmarskalken Västergötlands och Värm-

[1] ANREP.

[2] Axel Baner nämnes såsom stallmästare 1621—1626, B. Oxenstierna under följande år, i *RKB* och *RHB, KA*. Jfr STIERNMAN, *Höfdingaminne*, och ANREP. Några fullmakter har jag icke lyckats finna.

[3] *Centralregeringen 1523—1594*, s. 249.

[4] Jfr ofvan s. 111, not 2. Längre fram förordnades Erik Andersson till krigskommissarie, först i Lifland och sedan i Tyskland; memorial $^{24}/_{4}$ och $^{6}/_{6}$ 1628 samt $^{25}/_{2}$ 1631, *RR*, det sistnämnda tryckt *SKA* I, s. 355.

[5] Fullm. för M. Paul $^{14}/_{4}$ 1614, *RR*.

[6] Memorial för Samuel Cobron $^{8}/_{10}$ 1616, *RR*. Jfr HAMILTON, s. 47.

[7] Instr. f. Pfalzgrefven $^{27}/_{5}$, mem. f. marsken $^{8}/_{6}$, f. fältmarskalken $^{5}/_{6}$ 1630, samtliga tryckta *SKA* I, s. 136, 143, 153.

[8] Se ofvan s. 270.

Digitized by Google

lands regementen. Hvar och en skulle inom sitt område sörja för folkets beväpning och fördelning i vissa kompanier under sina officerare, uppspana rymmare, upprätta nya rullor o. s. v. Det är således egentligen en uppdelning af riket under tre militärbefälhafvare, och till en central ledning finnes i dessa instruktioner knappt någon annan antydan än den, att marsken ålägges att flitigt korrespondera med Pfalzgrefven och fältmarskalken liksom med ståthållarne i Finland och Östersjöprovinserna för att hålla sig underkunnig om hvad som händer på gränserna och därefter vidtaga sina åtgärder.

Vid sidan af dessa konungens åtgärder för härväsendet stod emellertid också en annan, som afsåg att skapa ett verkligt centralorgan inom detta område: hans fullmakt för marsken att organisera en fast kollegial **krigsrätt**[1].

För en sådan institution voro hittills egentligen icke andra förarbeten gjorda, än att konungen under sina fälttåg haft godt tillfälle att tillämpa de bestämmelser om ordnade krigsråd och krigsrätter, som han infört i 1621 års krigsartiklar, och att själfva grundtanken om en kollegial centralstyrelse för härväsendet allt ifrån midten af 1620-talet vunnit fotfäste[2]. Denna styrelse betecknades emellertid alltid såsom krigsråd, ej såsom krigsrätt, och om upprättande af ett krigsråd handlade också de punkter, som konungen vid årtiondets slut, sannolikt 1628 eller 1629, förelade fältherren och öfverstarne till betänkande[3].

Den första af dessa punkter gällde lämpligaste sättet att upprätta ett krigsråd, som årligen kunde sammanträda för att öfverväga till krigsväsendet hörande ärenden. Konungen har således denna gång icke tänkt sig ett permanent arbetande ämbetsverk, såsom räknekammaren, utan en korporation med periodiska sessioner såsom hofrätten, och punktens formulering tyder snarare på en rådgifvande korporation med periodiska sammanträden än en ständigt verksam administrerande. Äfven svaret går i samma riktning. Det talar om nödvändigheten af att krigssakerna i tid öfvervägas af lämpliga personer, som också kunna hålla dem hemliga, till dess besluten sättas i verket, och då

[1] Se ofvan s. 158.
[2] Se ofvan s. 152 ff.
[3] Se ofvan s. 157.

Digitized by Google

konungen i punkt 3 frågat, på hvilken plats, vid hvilken tidpunkt på året och för huru lång tid krigsrådet bör sammanträda, så anse fältherren och öfverstarne tillräckligt att bestämma tidrymden till en månad, från 15 maj till 15 juni; platsen borde blifva Stockholm, dels emedan konungen mest där residerade, dels emedan krigsärendena hufvudsakligen där behandlades. Till medlemmar af krigsrådet borde konungen utvälja några få öfverstar, öfverstelöjtnanter och ryttmästare öfver det inländska krigsfolket, hvarjämte marsken och fältmarskalken förutsättas såsom självskrifna. Krigsrådet skulle också upptaga och afdöma rättssaker, som till det samma hänskötos, och till sådana rättskipande sammanträden kunde presidenten införskrifva så många af de närmast till hands varande öfverstarne, öfverstelöjtnanterna, ryttmästarne och de äldsta kaptenerna, som behöfdes för att krigsrådet måtte bilda en hel nämnd[1]. Sannolikt är det meningen, att det egentliga krigsrådet äfven härvid skulle utgöra kärnan, så att de öfriga endast inkallades för att komplettera dess antal. I punkt 2 frågar konungen, i hvilken ordning krigsrådets medlemmar skola taga plats vid sammanträdena, och svaret blir, att de böra sitta efter ämbetsrang och ålder i tjänsten.

Punkterna 4 och 5 gå närmare in på rättskipningen bland krigsfolket: förhållandet mellan krigsrådets och öfverstarnes jurisdiktion å ena sidan, de vanliga civila domstolarna å den andra, och rätten att appellera från öfverstarne under krigsrådet. Konungen önskar, att denna rätt närmare bestämmes och att likaså i allmänhet krigsrådets och öfverstarnes jurisdiktion begränsas[2]. Med anledning häraf föreslås, att öfverstarne måtte få skipa rätt mellan krigsmän inbördes både hemma och i fält, men i mål mellan krigsfolk och andra K. M:ts undersåtar allmän domstol må döma efter landslag. Öfverstarnes domar böra hvarje år

---

[1] »— — — som till en hel nämnd uti krigsrådet behöfvas vilje». Aftrycket i *SKA* III, s. 334, har oriktigt »krigsståndet» i st. f. »krigsrådet».

[2] »— — — att fördenskull krigsrådets och öfverstarnes jurisdiktion describeres». »Riksrådets» i *SKA* III, s. 335, är fel i aftrycket. Feltryck är äfven »*E.* K. M.t» å denna och följande sidor — i originalet står öfverallt »*H.* K. M:t» och »— — — hvar öfverste uti de landskaper *som* sitt regemente hafver — — —»; bör vara: »— — — hvar öfverste uti de landskaper *han* sitt regemente hafver».

Digitized by Google

inlämnas till krigsrådet vid dess sessioner, men appell mot dem aldrig medgifvas i fält eller garnison eller under tåg, utan endast då krigsfolket ligger hemma och när saken går å lif, lem och ära.

De tre sista punkterna röra frågor af annan art. Konungen hemställer, om icke en generalmönsterskrifvare behöfves och hvad han i så fall skall få till uppgift, och han begär utlåtande dels om aflöningsstaten för både officerare och gemene, dels om det antal officerare, som kan vara af nöden. Svaret erkänner generalmönsterskrifvarens behöflighet och föreslår, att han skall få till åliggande att infordra och granska de lägre mönsterskrifvarnes rullor och med dem göra afräkning å den utbetalda aflöningen samt att hos skattmästare och kammarråd i tid kräfva utanordningar till denna aflöning[1]. Staten för aflöningen genomgås i detalj allt ifrån öfversten ned till gemene man i ledet, och för rytteriet föreslås en höjning af de olika posterna. För officerarnes antal däremot hänvisas endast till gällande ordning.

Dessa tre sista punkter gripa onekligen in på själfva förvaltningens område; särskildt är den föreslagna generalmönsterskrifvaren tydligen en verklig central ämbetsman. Men något slags samband eller samverkan mellan honom och krigsrådet är icke antydt, och ej heller göres aflöningsstaten eller officerarnes fördelning på något sätt till föremål för krigsrådets öfverläggningar. Äfven detta bestyrker, att krigsrådet denna gång ej var afsedt till förvaltande verk.

Man känner icke, att fältherrens och öfverstarnes utlåtande ledt till någon konungens åtgärd. Åtminstone kom intet krigsråd till stånd. När konungen i juni 1630 utfärdade sin fullmakt till krigsrättens organisation, togs däri ingen hänsyn till detta utlåtande[2].

Konungen utgår därifrån, att han länge haft för afsikt att anställa en krigsrätt i Stockholm[3]. Han säger sig t. o. m. hafva

[1] »— — — och eljest besked förskaffar». Ordet »eljest» står i den text, som användts vid aftrycket i *SKA*, men den andra bevarade texten har »viss besked», och denna text synes vara både äldre och tillförlitligare. Uppgiften i *SKA* (III, s. 337), att den där aftryckta texten skulle vara själfva »originalkonceptet», är icke riktig; den utgör tvärtom en (troligen något senare) afskrift med anteckningen: »collat». Jfr ofvan s. 157, not 2.

[2] Jfr ODHNER, s. 145.

[3] Se bilagan.

Digitized by Google

länge sedan förordnat härom — ett uttalande, för hvars bokstafliga sanning vi icke hafva något bevis —, men saken har genom de ständiga krigen blifvit förgäten, och krigsrätten har kommit att följa med fältlägret under fälttågen. Nu skall emellertid denna krigsrätt reorganiseras och förläggas till Stockholm, och marsken grefve Jakob de la Gardie skall i kraft af sitt ämbete å konungens vägnar verkställa detta. Till vicepresident förordnar konungen fältmarskalken Herman Wrangel och till assessorer öfverstarne Claes Kristersson (Horn), Åke Oxenstierna, Jesper Andersson (Cruus) och Johan Hindersson (Rytter) samt kommissarien och mönsterherren Måns Mårtensson (Palm)[1], men därjämte äger marsken att såsom president inkalla ytterligare så många högre officerare, att antalet blir minst tolf. Här synes sålunda icke vara meningen att skapa fasta assessorsplatser, såsom skett i hofrätten och förmodligen varit afsedt med både kammaren och kansliet, utan konungen lämnar marsken såsom president öppet att efter godtfinnande inkalla flera eller färre, blott rätten blir talrik nog för att vara domför. Marsken skall slutligen också tillsätta de underordnade tjänstemän, som äro behöfliga: en rättegångsväbel, en sekreterare, två notarier, en svensk och en tysk, en profoss, två poster och två enspännare. Sedan äger han att under medverkan af kammarrådet förordna lön och underhåll åt dessa ämbeten och personer — sannolikt är det endast den underordnade personalen som därmed åsyftas, ej assessorerna —, och lofvar konungen att därå gifva sin konfirmation.

Sedan krigsrätten sålunda blifvit organiserad, skall den i alla rättegångar tills vidare följa Sveriges lag och stadgar, krigsartiklarna samt gårdsrätten och öfverstarnes instruktioner och därefter fälla sina domar, intilldess konungen kan hinna utfärda en särskild processordning för den samma. Den blir sålunda, såsom äfven namnet antyder, uteslutande domstol. För en sådan uppgift afpassas också dess sessionstid; krigsrätt skall hållas endast två gånger årligen, sex veckor hvarje gång, på den tidpunkt marsken finner lämpligt. Det är ungefär samma anordning som vid hofrättens instiftande, men utan något utskott mellan sessionerna såsom vid hofrätten. Af de kraf, som behöfde tillgodoses

[1] Jfr ofvan s. 223.

Digitized by Google

inom härens styrelse, var det således endast den ena sidan som med krigsrättens instiftande blef tillgodosedt. Konungen hade träffat anstalter för en central krigsdomstol, en krigsrätt, men icke för något förvaltande ämbetsverk, något krigsråd[1].

Marsken skred genast till verket. På sommaren 1630 konstituerades krigsrätten och höll sin första session, och redan till 1 okt. samma år bestämdes den andra[2]. För den underordnade personalen uppgjordes en stat[3] i ungefärlig öfverensstämmelse med konungens fullmakt. Den upptar sålunda en sekreterare, två notarier, en rättegångsväbel, en profoss samt poster och enspännare; och då härtill äfven komma ett par handlingsskrifvare och kopister, så utgör detta tydligen endast en förstärkning af de för skrifarbetet afsedda krafterna. Mera främmande för krigsrättens uppgift förefaller en å staten äfven tillagd kamrerare och gevärsskrifvare, men någon förändring i den nya institutionens karaktär behöfver denna post dock icke beteckna[4]. Behållna utanordningar och lönelängder visa, att denna personal också blifvit anställd[5].

Hvad man känner om krigsrättens verksamhet under denna första tid öfverensstämmer i allo med de grunddrag, som blifvit utstakade i marskens fullmakt. Krigsrätten har att rannsaka om missbruk och öfvergrepp af officerare och om utskrifningarna i allo gå rätt till[6], den fäller domar i privata krafmål mot officerare[7] och utsänder fullmäktige att uppspåra förrymda knektar[8], till den hänvisas allmogens klagomål mot en bondehöfvidsman,

---

[1] Jfr ODHNER, s. 145.

[2] Rådet till Pfalzgrefven $^{17}/_{8}$ 1630: »— — — H. K. M.t — — — hafver tillförordnat här i Stockholm en särdeles krigsrätt, uti hvilken allerede en session — — — hållen är och den andre nu nästkommande den 1 okt. begynnas skall». *Rådets reg.* Kammarrådet till M. Wewitzer med utanordning till en reparation i krigsrättens våning $^{9}/_{8}$ 1630, *K. Reg.*

[3] Tryckt *SKA* III, s. 338.

[4] Jfr ODHNER, s. 145.

[5] Utanordning af sekreteraren Abr. Kempe och längd öfver aflöningen från räntekammaren. *Sandb. Saml.*, Ä 229, 234, *KA.*

[6] Rådets anf. bref till Pfalzgrefven $^{17}/_{8}$ 1630; kon. till marsken $^{21}/_{2}$ 1631, *RR.*

[7] Dom $^{3}/_{6}$ 1631 i saken mellan hustru Anna Matsdotter och öfverstelöjtn. Anders Kiörning, *Krigsdomstolar, Kr. A.*

[8] Pass $^{16}/_{6}$ 1631, a. saml. Kon. till marsken $^{2}/_{11}$ 1631. *RR.*

Digitized by Google

som besvärar bönderna med skjutsfärder och med mönstringar på olämplig tid[1], den meddelar resolution om nådår för aflidna officerares och knektars änkor[2], den dömer öfver dem, som gjort sig orättmätig vinst af krigsfolkets tilldelade ränta[3]. Krigsrätten skipar rätt bland krigsfolket. Denna rättskipning kommer, som naturligt är, att gripa in äfven i förhållanden af ekonomisk och administrativ art, i aflönings- och utskrifningsfrågor[4], men krigsrätten själf har icke med själfva förvaltningen att göra.

Underrättelserna om krigsrättens sammansättning inskränka sig i allmänhet till den lägre personalen. År 1631 inträda bland denna en fiskal och en aktuarie[5]; titlarna angifva tydligt poster för rättskipningens behof, alltså inom ramen af krigsrättens uppgift. Samma år blir det fråga om att assessorerna, öfverstarne och öfriga officerare, skola erhålla någon aflöning[6], men hvilka dessa voro, är icke kändt. Herman Wrangel afreste på hösten 1631 till Östersjölandskapen för att visitera gränsfästningarna, och då upphöjdes Måns Mårtensson Palm till vice president[7]. Det var dock säkerligen endast en tillfällig anordning.

Medan krigsrätten sålunda tog den militära rättskipningen om hand, gick arbetet inom härväsendets administration till en början sin gång ungefär på samma sätt som förut. Pfalzgrefven och marsken delade dess ledning. Liksom konungen i augusti 1630, då man befarade ett anfall från Danmark, anmodade Pfalzgrefven att jämte riksens råd ställa sig i spetsen för försvars-

---

[1] Rådsprot. $^{30}/_{6}$ 1631, *SRP* II, s. 105.

[2] Kammarrådets resol. för en regementsskrifvare $^{26}/_{9}$ 1631, p. 2: »Dock är observerandes den underrättelse, som därom utur krigsrätten till ståthållarne sänd är eller blifver». *K. Reg.*

[3] Öppet bref af J. Kasimir och kammarrådet $^{16}/_{5}$ 1632, *K. Reg.*

[4] Jfr anteckn. å förslag på krigsfolket efter mönsterrullorna 1631, *SKA* III, s. 41, 46.

[5] Aflöningslängd i *Sandb. saml.*, Ä 233, *KA.* De saknas dock å listan öfver krigsrättspersoner i 1631 års *RHB,* och ännu i 1632 års *RHB* finnes endast en aktuarie, men ingen fiskal.

[6] Memorial för Claes Fleming öfver ärenden, som skola föredragas för K. M:t, $^{16}/_{7}$ 1631, *K. Reg.*

[7] Öppet bref för M. M. med denna titel $^{28}/_{2}$ 1632, *K. Reg.*

Digitized by Google

anstalterna[1], så skrifver han också vid nyåret 1631 jämsides till Pfalzgrefven och till marsken att hålla krigsfolket i god ordning och beredskap[2]. Brefvet till marsken är dock utförligare och uttalar uttryckligt, att omsorgen om militien hemma i Sverige åligger denne å ämbetets vägnar; marsken ålägges också att till konungen afgifva rapport om samtliga regementens tillstånd.

Kort därefter förmåddes Pfalzgrefven att öfvertaga ledningen af räknekammaren[3], och nu blef marsken ännu mera otvetydigt krigsväsendets främste målsman. Till honom gå order om försvarsanstalter mot det opålitliga Danmark och om förstärkningars öfversändande till Tyskland[4], han har att i kraft af sitt ämbete öfvervaka utskrifningarna, se till att knektarne ordentligen roteras och fördelas på regementen samt placera de officerare, som hemsändas för att mottaga och exercera det nyutskrifna folket[5], han kan enligt konungens uppdrag förläna officersgrad[6], han leder mönstringarna öfver hela riket[7] och inspekterar fästninningarna[8].

På detta sätt blir nu ändtligen den gamla teoretiska grundsatsen om marskämbetets uppgift omsatt i praktiken. Här som inom så många andra områden medför konungens frånvaro nödvändigheten att ersätta hans omedelbara ledning genom en central ämbetsman, och när så marsken var personligen lämpad för ett sådant värf, så blef han nu en verklig chef för härens styrelse[9].

I marskens verksamhet gick sålunda ett administrativt ar-

---

[1] Kon. till Pfalzgrefven $^{2}/_{8}$ 1630, *RR*.

[2] *RR* $^{1}/_{1}$ 1631; brefvet till marsken i original bland *G. A:s koncept, RA*.

[3] Se ofvan s. 223.

[4] $^{22}/_{1}$ 1631, *SKA* I, s. 321.

[5] Till marsken $^{28}/_{6}$, $^{12}/_{8}$ 1631, *RR;* jfr kon. till rådet $^{2}/_{7}$ 1631, *SKA* I, s. 457, marsken till kanslern $^{24}/_{8}$ 1631, *AOB* II: 5, s. 490.

[6] Till marsken $^{16}/_{8}$ 1631, *RR*.

[7] Kon. till marsken $^{24}/_{8}$ 1631, *SKA* I, s. 490; marsken till kanslern $^{18}/_{12}$ 1631, *AOB* II: 5, s. 492.

[8] Marsken till kanslern $^{14}/_{6}$ 1632, *AOB* II: 5, s. 499 f.

[9] Ytterligare underrättelser härom af samma art som de ofvan anförda finnas t. ex. i kon:s bref till marsken $^{17}/_{10}$, $^{31}/_{10}$ 1631, *G. A:s koncept, RA*, rådets bref till konungen $^{28}/_{1}$, till Gabriel Bengtsson $^{22}/_{3}$ 1632, *RR*, marskens till kanslern $^{3}/_{4}$, $^{29}/_{6}$, $^{19}/_{8}$ 1633, *AOB* II: 5, s. 512, 516, 520.

Digitized by Google

bete sida vid sida med presidentskapet i krigsrätten. För honom själf måste dessa olika uppgifter te sig endast såsom två sidor af samma hans ämbete[1], och det är både möjligt och sannolikt, att han äfven i förvaltningens värf anlitade krigsrättens underordnade personal, som ju var fast anställd och således alltid kunde finnas till hands, att sålunda dess sekreterare, notarier och skrifvare fingo uppsätta och utskrifva hans bref, dess kamrerare göra uträkningar o. s. v. Härom är dock intet med visshet kändt. Och i hvarje fall innebar detta ingalunda, att krigsrätten såsom sådan hade något med marskens administrerande verksamhet att skaffa.

Så blef härens centrala organisation under Gustaf Adolfs tid aldrig det, som från början varit afsedt och som egentligen skulle ingå i systemet af de fem rikskollegierna. En kollegial myndighet hade han skapat äfven här, men det var en krigsrätt för den militära lagskipningen, ej ett krigsråd för hela den militära förvaltningen. Denna senare rörde sig ännu i icke kollegiala former under marskens personliga chefskap. Ej heller på detta område var sålunda organisationen fullbordad.

---

[1] Jfr hans bref till kanslern $^{14}/_{3}$ 1632 äfvensom Gabr. Gustafssons $^{24}/_{8}$ 1632, *AOB* II: 5, s. 496, 3, s. 269.

Digitized by Google

VI.

Flottans styrelse: amiralitetet och dess utveckling mot kollegial organisation.

Riksamiralens ämbete karaktäriserades i Jören Gyllenstiernas fullmakt af 1612[1] så, att han skulle i allmänhet akta på rikets flotta, så att den årligen blefve ordentligt utrustad och hållen i beredskap, och sålunda ansvara för både nybyggnad, tackel och tyg. Alla som voro anställda vid flottan, både skeppsbyggare, kaptener, skeppare, styrmän och allt sjöfolk, skulle vara honom underdåniga, och om de på något sätt förbröte sig, ägde han straffa dem efter rikets skeppsartiklar. Det var allmänna föreskrifter, som icke sade något om utsträckningen af den nye riksamiralens tjänstgöring.

Det låg emellertid i sakens natur, att denna till en början skulle blifva allvarsam nog, då riket vid hans utnämning befann sig i ett krig, där flottan borde kunna spela en viktig roll. Jören Gyllenstierna fick genast begifva sig till Stockholm och synes under hela våren hafva varit sysselsatt med flottans utrustning, som ej blef färdig förr än långt fram på sommaren; sedan för han högsta befälet öfver den samma åtminstone in i september månad[2]. Då hösten kom och omöjliggjorde krigsrörelser till sjös, behöfde arbetet vid flottan ej drifvas med samma ifver, och nu

---

[1] *RR* $^{10}/_{1}$ 1612; jfr ofvan s. 94.

[2] J. G. hör till de riksråd, som underskrifvit ett bref af $^{27}/_{1}$ 1612 till K. M:t *(Skrifvelser till K. M:t, Riksrådet, RA)*, och har gemensamt med kammarråden utfärdat en fullmakt $^{3}/_{3}$ 1612 *(K. reg.)*; se för öfrigt HALLENBERG, II, s. 469 ff., och ZETTERSTEN, s. 474.

Digitized by Google

förspörjes ej längre något om riksamiralens tjänstgöring[1]. Detta gäller äfven om tiden närmast efter fredsslutet eller hela året 1613. Först med år 1614 framträder han åter. Bland de många instruktioner, som Gustaf Adolf utfärdade vid sin afresa till den ryska krigsskådeplatsen, var äfven en för riksamiralen[2]. Den utför i detalj dennes skyldigheter i fråga om flottans vård: han skall drifva på skeppsbygget vid de olika varfven — Arnö, Ridö, Harbovik, Västervik — och när skeppen blifva färdiga låta föra dem till Stockholm, fullborda åtskilliga tillbyggnader vid varfven, utrusta en del fartyg och på alla göra behöfliga reparationer, låta upprätta rullor öfver sjöfolket och afskeda officerare, som ej äro behöfliga. Sedan allt detta var uträttadt, borde riksamiralen hålla sig färdig att komma öfver till konungen. Jören Gyllenstierna synes också under de efterföljande månaderna hafva varit i trägen verksamhet[3], och längre fram seglade han i enlighet med konungens befallning öfver till Narva samt fick nu åtskilligt att beställa dels med flottan i dessa farvatten, dels med rustningarna till lands[4]. Efter återkomsten upptar han på nytt sina omsorger om flottan[5], när han för någon tid drar sig tillbaka till sina gods, sker det under åberopande af särskildt förfall, som af konungen godkännes[6], och på sommaren för han befälet öfver den utgående flottan samt stannar slutligen med den i Åbo under hösten[7]. Äfven under de följande åren verkar riksamiralen på detta sätt i sitt ämbete intill sin död 1618[8].

Så blef nu riksamiralens ämbete i allt högre grad en verklig medelpunkt för flottans styrelse. Men därjämte utvecklade sig äfven andra poster på detta område.

---

[1] Jfr HALLENBERG, II, s. 598 f.

[2] *RR* $^{14}/_{2}$ 1614.

[3] K. bref till honom $^{6}/_{4}$, $^{4}/_{5}$, $^{18}/_{5}$ 1614, *RR*.

[4] Till J. G. $^{27}/_{5}$, $^{16}/_{8}$ 1614, fullm. och tänkesedel $^{13}/_{8}$, $^{16}/_{8}$ 1614, dat. Narva, *RR*; HALLENBERG, III, s. 216.

[5] Till J. G. $^{15}/_{1}$, $^{10}/_{2}$ 1615, *RR*.

[6] Till J. G. $^{28}/_{3}$ 1615, *RR*. Kon. har förnummit hans »olägliga tillstånd hemma» och vill hafva honom ursäktad; sänder nu begärda fullmakter och ålägger honom att genast utsända några kaptener.

[7] ZETTERSTEN, s. 477.

[8] Till J. G. $^{21}/_{2}$, $^{6}/_{3}$, $^{27}/_{3}$, $^{6}/_{4}$ 1616; ZETTERSTEN, s. 478 f. Jfr NORDVALL, *Riksrådets centralisation*, s. 12, not 3.

Digitized by Google

Vid sin tronbestigning utnämnde Gustaf Adolf också en **riksens underamiral**, Hans Claesson (Bielkenstierna), hvilken redan länge innehaft amirals militära grad och under Karl IX:s sista år också blifvit förordnad att biträda vid flottans administration[1]. Det gamla underamiralsämbetet, som under Karl IX:s tid öfvergått i den vid Stockholms skeppsgård fästa värdigheten holmamiral, återupprättas sålunda nu såsom en härifrån afskild, fullt central myndighet. Fullmakten ålade Hans Claesson att i allmänhet bistå riksamiralen i hans omsorger om flottans utrustning och underhåll, och han har äfven på detta sätt trädt i verksamhet[2].

Därjämte bibehölls äfven **holmamiralens** värdighet. Hans Claessons broder, Nils Claesson, hade redan i november 1611 erhållit fullmakt därpå, utfärdad i änkedrottningens namn[3], och denna utnämning blef af Gustaf Adolf bekräftad[4]. Nils Claesson tjänstgjorde sedan till en tid på Skeppsholmen[5].

I början af 1615 förflyttades Hans Claesson till holmamiralens post[6]. Brodern synes hafva behållit sitt amiralskap endast såsom militär grad[7], och de båda administrativa ämbetena, viceamiralens och holmamiralens, sammansmälte alltså åter till ett. Hans Claesson bemyndigades också såsom holmamiral att befalla öfver skeppsbyggningen och skeppsfolket ej blott i Stockholm, utan ock på andra orter. Därmed upphäfves sålunda den lokala begränsning, som egentligen var förbunden med holmamiralens ämbete.

Ur riksamiralens samt (vice- och) holmamiralens regelbundna förvaltning uppväxte nu begreppet af ett fast **amiralitet.**

---

[1] Fullm. $^{10}/_{1}$ 1612, orig. bland *G. A:s koncept, RA.* Jfr ZETTERSTEN, s. 28, och ofvan s. 74.

[2] ZETTERSTEN, s. 28 f.

[3] *RR* (b. 2) $^{12}/_{11}$ 1611.

[4] Förlän. bref f. holmamiralen N. C. $^{2}/_{2}$ 1612, *G. A:s koncept, RA;* i *RR,* suppl., infördt under $^{2}/_{1}$.

[5] Förlän. bref $^{18}/_{10}$ 1613; till kammarrådet, att N. C. besvärar sig, emedan han ej får hvad han behöfver till arbetsfolket, $^{22}/_{6}$ 1614; för holmskepparen Hans Jonsson $^{28}/_{6}$ 1614 (jfr nedan). *RR.*

[6] Fullm. för H. C., holmamiral, att hafva inseende vid Skeppsholmen, $^{9}/_{2}$ 1615, *RR.*

[7] Jfr ZETTERSTEN, s. 256.

Digitized by Google

Termen har säkerligen icke blifvit införd genom något organisatoriskt påbud och ej heller till en början betecknat någon strängt organiserad institution, utan helt naturligt börjat användas om flottans styrelse såsom ett helt, vare sig representerad af riksamiralen eller holmamiralen eller båda[1]. Än mindre kunna några utbildade former för samarbetet mellan de två amiralsämbetena ännu spåras.

Däremot lämnade 1618 års kammarordning om den ekonomiska sidan af flottans förvaltning en del föreskrifter, som i åtskilligt belysa förhållandet mellan amiralerna och deras underordnade tjänstemän[2]. Den ålägger amiralitetet att i första hand öfverväga, hvad som behöfves till flottans utredning och underhåll, och att likaså upptaga alla räkenskaper af holmkaptenen, byggmästaren, holmskrifvaren, tackleamiralen och andra, som hafva de till flottan anslagna medlen eller de den tillhöriga inventarierna om hand. **Holmkaptenen** är endast ett nytt namn på den sedan början af 1600-talet fungerande gårdskaptenen[3]. Byggmästare funnos naturligtvis för skeppsbygget, och med holmskrifvaren åsyftas väl den främste bland de skrifvare, som sedan gammalt funnos vid Stockholms skeppsgård[4]. Tackleamiralen betecknar måhända den amiral, som vid denna tid åtagit sig skeppens upptackling på entreprenad genom privat kontrakt med kronan, viceamiralen Richard Klerck[5]. Amiralitetets förslag om flottans behof skulle öfverlämnas åt kammarrådet, som sedan finge se till, om rikets tillgångar medgåfve sådana anslag som påfordrades, och i så fall därpå göra anordning, i motsatt fall på nytt sätta sig i förbindelse med amiralitetet för att se till, om ej utgifterna kunde nedbringas. Räkenskaperna skulle på samma sätt, sedan amiralitetet kontrollerat, att alla utgifter verkligen skett till kronans gagn, inlämnas i räknekammaren att där revideras. Kammarordningen betonar särskildt, att amiralitetet ensamt ägde att pröfva de gjorda utgifternas nödvändighet och nytta.

---

[1] Se ofvan s. 152.
[2] *Instr. C. F.*, s. 41.
[3] ZETTERSTEN, s. 241; jfr ofvan s. 74.
[4] a. a., s. 242; jfr *Centralregeringen 1523—1594*, s. 251, 257.
[5] ZETTERSTEN, s. 353 f.

Digitized by Google

Det är icke möjligt att kontrollera tillämpningen af dessa regler, men de synas i och för sig så nära öfverensstämma med de faktiska förhållandena, att de väl i stort sedt torde motsvara verkligheten. Dock framträder åtminstone holmamiralen ännu ej ensamt såsom öfverordnad myndighet, utan också såsom själf ansvarig för förvaltningen vid Stockholms skeppsgård; dess räkenskaper äro fortfarande förda å hans vägnar[1].

Denna förvaltning hade för öfrigt ungefär samtidigt med Hans Claessons öfvergång till holmamiralens värdighet blifvit väsentligt förenklad genom tacklingens utlämnande på entreprenad. Det första kontraktet med Richard Klerck afslöts 1615; det förnyades tre år senare, 1618[2]. Äfven en del nybyggnader verkställdes af enskilde enligt kontrakt med kronan, och slutligen öfverläts år 1620 hela flottans underhåll i öfrigt på samma sätt åt tygmästaren Anton Monier[3].

Vid sistnämnda tidpunkt hade flottan en ny chef: Carl Carlsson Gyllenhielm hade samma år mottagit riksamiralens ämbete, som då stått ledigt i två år[4]. Huru stadgad riksamiralens tjänstgöringsskyldighet numera var, visar sig icke minst af det sätt, hvarpå ämbetets nye innehafvare försågs med aflöning. År 1621 erhöll han till »lön och besoldning» för sitt riksamiralsämbete rätt att bibehålla en honom förut inrymd förläning i Kinds och Marks härad, samma år medgaf konungen honom att inlösa ett stenhus i Stockholm, som varit förlänadt åt hans svärfader Seved Ribbing under Norrköpings besluts villkor, med uttrycklig hänvisning därtill, att han på grund af sin ombetrodda tjänst mestadels måste residera i Stockholm[5], och år 1622 anslogs den nyss eröfrade ön Runö utanför Lifland en gång för alla till själfva riksamiralsämbetet såsom en med detsamma fast förbunden förläning[6].

---

[1] *Skeppsg. handl.* 1615—1618, *Fl. A.*

[2] ZETTERSTEN, s. 353 f.

[3] a. a., s. 338 f.

[4] Se ofvan s. 121.

[5] *K. Reg.* $^{16}/_{7}$, *RR* $^{6}/_{10}$ 1621.

[6] »— — — insulam Rhunam — — — officio admiraliatus regni nostri in perpetuuma scripsimus». K. bref $^{7}/_{12}$ 1622, *Ty. RR;* afskrift bland *Kungl. bref,*

Digitized by Google

Det faller af sig själf, att likväl ej heller den nye riksamiralen kom att arbeta uteslutande med administrationen vid flottans station i hufvudstaden. Carl Carlsson för högsta befälet öfver flottan vid en mängd expeditioner, snart sagdt hvarje sommar, han skickas i slutet af 1622 till Finland att där öfvervaka utskrifningen och vidtaga åtskilliga militära anstalter, år 1625, då han fört konungen och hären öfver till Lifland, förordnas han för några månader till gubernator öfver Riga i marskens ställe, och vid årets slut får han order att taga hemvägen öfver Finland för att i Österbotten och Västernorrlanden förhandla med allmogen om utskrifningar och landshjälp [1]. De militära chefsplikterna äro sålunda ej mindre viktiga än de administrativa, och tillfälliga uppdrag kunna ej sällan kalla riksamiralen bort från hans egentliga verksamhetsområde.

I flottans styrelse behöfde sådant icke ingripa allt för störande, då numera amiraler af lägre rang funnos, som biträdde riksamiralen och i hans frånvaro kunde vara hans ställföreträdare. Hans Claeson kvarstod visserligen ej längre än till år 1619 såsom holmamiral, men han efterträddes då af Richard Klerck [2], den samme som vid denna tid hade tagit flottans tackling på entreprenad, och som sålunda så mycket bättre kunde samla de praktiska förvaltningsbestyren i sin hand. När denne år 1625 afled, träder åter en viceamiral i holmamiralens ställe, nämligen Claes Fleming.

Fleming innehar viceamirals militära grad redan år 1620. Vid en i juli detta år företagen mönstring fördelas sjöfolket under fem viceamiralskap, hvart och ett med en viceamiral i spetsen, och bland dessa viceamiraler står Claes Fleming såsom den tredje i ordningen [3]. Så småningom gör han sig tydligen allt mera gällande, om det också icke är bekant, att han ännu tar

---

Fl. A. En öfversatt svensk text i samma saml., likaså ett öppet bref för Gyllenhielm af $^{25}/_{6}$ 1649, hvari G. A:s förläning åberopas.

[1] Jfr sammanställningen hos NORDVALL, *Riksrådets centralisation*, s. 20.

[2] ZETTERSTEN, s. 238.

[3] Mantalsregister öfver mönstr. $^{24}/_{7}$ 1620, *Skeppsg. Handl., Fl. A.* De öfriga fyra viceamiralerna äro: Nils Gyllenstierna, Claes Christersson (Horn), Johan Derfeldt, Claes Claesson (Uggla).

Digitized by Google

någon regelbunden andel i flottans förvaltning[1], och på hösten 1625, då Gyllenhielm kvarstannar i Lifland, får Fleming föra flottan hem samt mottar vid aflärden ett utförligt memorial, som åt honom öfverlämnar omsorgen om den samma under vintern: han skall lägga upp skeppen vid sin hemkomst och aflöna folket, öfvervaka nybyggnader och leveranser af alla slag. Under de följande månaderna adresserar konungen också sina bref i dylika ärenden till honom[2]. Sedan framträder han otvetydigt såsom riksamiralens medhjälpare och närmaste man, och han har i denna egenskap nedlagt ett arbete, som förskaffat honom eftermäle såsom den egentlige skaparen af Gustaf Adolfs sjömakt. Hans titel förblef viceamiral, så vidt man känner utan det tillägg af termen »riksens», som på sin tid följde med Hans Claessons amiralsämbete[3]. Det är därföre osäkert, om Claes Fleming rent formellt sedt erhållit någon annan amiralsvärdighet än den militära befälspost, hvari han först uppträder. Reellt har han i hvarje fall äfven utöfvat den mest omfattande administrativa verksamhet.

Då systemet af hela riksstyrelsens ordnande under fasta rikskollegier med ett flertal bisittare bröt igenom, kunde riksamiralen och Claes Fleming ensamma ej anses tillräckliga för sin förvaltningsgren. Det var kanske närmast ur denna principiella synpunkt, som riksamiralen i nov. 1627 inför konungen beklagade sig öfver att för få funnos i amiralitetet[4], men äfven praktiskt kan arbetet vid flottan väl hafva börjat öfverstiga deras krafter, så mycket hellre som båda så ofta fingo gå ut på expeditioner eller mottaga uppdrag inom andra områden af regeringen. Någon förstärkning af amiralitetet kom dock icke till stånd förr än tre år senare. Sedan Claes Fleming i dec. 1629 blifvit insatt i räknekammaren[5] och sålunda förhindrad att i samma utsträckning som hittills ägna sig åt flottan, börjar med år 1630 vice amiralen Erik Ryning att tjänstgöra vid dess sty-

---

[1] ZETTERSTENS uppgift (s. 16, 31), att Cl. Fleming redan 1620 skulle hafva blifvit »underamiral» och riksamiralens närmaste man, är icke bestyrkt.

[2] Memorial $^{12}/_{9}$, bref $^{4}/_{11}$, $^{14}/_{12}$ 1625, *RR*.

[3] Till riks- och viceamiralerna $^{16}/_{3}$ 1627, memorial för vice amiralen $^{4}/_{6}$ 1627, till vice amiralen $^{5}/_{10}$ 1627, instr. f. vice amiralen C. F. $^{19}/_{5}$ 1628, *RR*.

[4] Se ofvan s. 157.

[5] Se ofvan s. 223.

Digitized by Google

relse[1], och sannolikt får det väl äfven sättas i samband med Flemings inkallande i kammaren, att holmamiralens ämbete åter upprättades. Det anförtroddes år 1631 åt vice amiralen Hans Klerck[2].

»Amiralitetet» räknar således från år 1630 tre och från följande år fyra tjänstgörande eller tjänstgöringsskyldiga ledamöter. Tiden var tydligen inne för en fastare organisation inom denna gren af riksstyrelsen.

Äfven den lägre personal, som förmedlade amiralernas befallningar, hade under 1620-talet blifvit något förstärkt. Holmkapten eller gårdskapten fanns som förut[3], likaså uppföres på flottans stat en gårdsskeppare[4], och 1621 omtalas en amiralitetssekreterare[5], 1622 en amiralitetsskrifvare[6]. De två sist anförda benämningarna kunna ju åsyfta samma post; de visa emellertid, att en kanslitjänsteman nu ansågs höra till flottans styrelse såsom sådan[7]. Likaledes befriades gårdsskrifvarens befattning från sin rent lokala karaktär, i det att en amiralitetsbokhållare trädde i hans ställe. När förändringen blifvit genomförd, är ej fullt tydligt, men sannolikt skedde det omkring midten af årtiondet[8]. Något längre fram finner man

---

[1] Bref från $^{8}/_{2}$ 1630 i *Am. Reg., Fl. A.;* jfr nedan.

[2] ZETTERSTEN, s. 239.

[3] ZETTERSTEN, s. 241. Den senare benämningen i 1629 och 1630 års sjöstater, *SKA* III, sid. 380, 382.

[4] anf. sjöstat 1629.

[5] Gyllenhielm t. kanslern $^{26}/_{12}$ 1621, *AOB* II: 10, s. 53.

[6] Afskr. af några resolutioner på framställn. från riksmiralen, *Sandb. Saml.,* Ä 276, *KA:* »Blef Hans Hansson, admiralitetsskrifvare, och Simon Andersson tillsagdt, att de skole hafva en nyckel hvardera till kistan, där penningarna ligga inne, som skepps- och sjöfolket skole lönas med.»

[7] Jfr ZETTERSTEN, s. 20.

[8] Den $^{5}/_{10}$ 1626 skrifver kammarrådet till Claes Fleming om en revision af Axel Simonssons räkenskap för »Holm- och sjöstaten»; i brefvet omtalas en »bok», som C. F. själf företett i kammaren. *K. Reg.* Bland årets *Skeppsg. handl., Fl. A.,* finnes också en Axel Simonssons räkning, men endast för arbetare och handtverkare. ZETTERSTENS uppgift, att A. S. såsom bokhållare år 1620 »proberade» föregående års löneregister, beror på ett missförstånd; »proberingen» skedde i räknekammaren, där A. S. vid denna tid var kammarskrifvare. Han finnes på kammarens lönelängd för 1621 i D. Hanssons räkensk., *RKB, KA.*

Digitized by Google

både sekreterare och bokhållare äfvensom två skrifvare uppförda på flottans stat[1]. Den förstnämnde var tydligen icke alltför strängt sysselsatt genom själfva skrifarbetet, ty det hände, att han också fick mottaga uppdrag af finansiell natur, inkassera penningar eller göra uppköp af förnödenheter till skeppsutredningen o. d.[2]

År 1630 förenades dylika värf definitivt med sekreterarens ämbete, då fullmakt utfärdades i kammarrådets namn för Olof Burman såsom amiralitetssekreterare och kassör[3]. Han skulle enligt den i fullmakten inryckta instruktionen dels uppsätta amiralitetets bref, sedlar och kontrakter och öfver dem hålla ett registratur, dels öfvervara alla mönstringar af sjöfolket och Skeppsholmens folk och därvid upprätta rullor, infordra de till Skeppsholmen anslagna kronoräntorna och utbetala dem efter bokhållarens uträkningar samt slutligen, när sådant ålades honom, verkställa uppköp af proviant och andra saker till amiralitetets behof.

I enlighet med hvad som sålunda ålades den nye sekreteraren börjar med detta år ett registratur öfver amiralitetets utgångna skrifvelser och andra handlingar, hvilket dock, att döma af sin ringa omfattning, knappast torde vara fullständigt. Törhända har det blifvit utskrifvet först något år senare, då en större eller mindre del af koncepten mycket väl kan hafva varit förkommen[4].

Rubriken för detta registratur anknyter ännu handlingarna till den lokala flottstationen, ej det centrala amiralitetet, i det den angifver dem såsom »passerade vid skeppsgården». Själfva handlingarna åter framträda ibland såsom utgångna från amiralitetet eller å dess vägnar[5]. Dock affattas de utgående brefven oftare

[1] Anf. stat för 1629.

[2] Rådsprot. 16/6 1628, 2/6, 11/6 1629, *SRP* I, s. 84, 137, 149.

[3] Den är intagen i *K. Reg.*, och ingressen börjar: »Vi . . . Sveriges riksråd och kammarråd». Undertecknare är enligt initialerna i K. Reg. endast en man med denna rang, Claes Fleming, samt jämte honom kammarsekreteraren Olof Eriksson och kamreraren Nils Olofsson.

[4] Registraturet för 1630—1632 är inrymdt i ett enda band. Det första brefvet är af 8/2 1630; för 1631 äro brefven mycket fåtaliga. *Fl. A.*

[5] Bref af E. Ryning 8/2 1630: »Det är admiralitetets allvarlige befallning . . . det jag Eder efter de välborne herrers befallning icke hafver kunnat oförmäldt

Digitized by Google

rent personligt, i vederbörande amirals eller amiralers namn, och fasta former för amiralitetets arbete saknas tydligen allt fortfarande. Befallningar utfärdas i regel af en enda amiral, oftast Claes Fleming, någon gång riksamiralen eller Erik Ryning[1].

Impulsen till sträfvanden för en bättre organisation af amiralitetet gaf krigsrättens upprättande. Den 28 aug. 1630 aflät riksamiralen till konungen en skrifvelse, hvari han påpekade, att vid amiralitetet androgos åtskilliga besvär och missförhållanden, som icke utan biträde af några särskildt förordnade och lagfarne män kunde rannsakas och afdömas, hälst som största delen af sjöofficerarne voro bundna vid flottan. Han anhöll därföre, att konungen måtte medgifva, det sådana personer blefve anställda och en fast stat för deras aflöning upprättad. Saken utvecklas något närmare i ett bref af samma datum från amiralitetssekreteraren Olof Burman till konungens sekreterare Lars Grubbe, hvilket uttryckligen hänvisar till krigsrätten såsom mönster. Här framträder också tydligt, hvad redan riksamiralens bref synes gifva vid handen, att det egentligen är för ärenden af rättslig natur som förstärkningen af amiralitetet anses erforderlig[2]. Äfven däruti följde man alltså föredömet inom härens styrelse.

Det är icke bekant, att denna hemställan ledt till någon åtgärd. Allt ifrån följande år föreligga emellertid bevis för att rättskipning utöfvats vid amiralitetet, i det att vid registraturet också fogats en serie af domar, fällda vid amiralitetet[3]. Domstolen synes närmast hafva anknutit sig till själfva flottstationen, ty den kallas vanligen holmrätten, och ofta presiderar holmamiralen. Den består för öfrigt af flera eller färre officerare.

---

låta». Fullm. för en proviantmästare vid Vaxholmen $^{16}/_{5}$ 1630, också af E. R.: den utnämnde får icke göra någon leverans utan »särdeles admiralitets befallning». *Am. reg., Fl. A.*

[1] *Am. reg.* 1630, *Fl. A.* Ett par bref af maj 1630 hafva ingressen »Vi underskrefne Sveriges rikes råd», men äro undertecknade endast af Fleming *eller* Ryning.

[2] » . . . att här vid amiralitetet såväl som uti krigsrätten måtte lagfarne och beskedelige män förordnade blifva, som alle klagemålssaker — — — opptaga, skärskåda och till ända föra kunde.» *Am. reg., Fl. A.*

[3] *Am. reg., Fl. A.*

Digitized by Google

Redan i den äldsta behållna domen omtalas en holmfiskal såsom åklagare, och en fullmakt för denne funktionär från maj 1631 ålägger honom att efterspana alla underslef, som kunde begås vid Skeppsholmen eller de därmed förenade inrättningar, samt anklaga alla, som därtill blefve förvunna[1]. Titeln och fullmakten tyda alltså på en lokal funktionär vid stationen. Men å andra sidan uppträder holmfiskalen såsom åklagare äfven i mål af icke lokal natur, någon gång sitta riksamiralen och Fleming samt andra amiraler i rätten, och ofta betecknas dess medlemmar såsom »amiralitetets bisittare» eller »amiralitetets assessorer»[2]. Det är samma sammanblandning af centrala och lokala element, som genomgår hela flottans styrelse.

I febr. 1631 föredrogs inom rådsregeringen ett skriftligt betänkande om amiralitetets behof[3]. Hvad detta betänkande innehöll, förmäler icke protokollet, och själfva aktstycket synes numera icke vara i behåll. Däremot föreligger ett tämligen vidlyftigt memorial om fullständig organisation af amiralitetet såsom kollegium, hvilket memorial saknar så väl datum som uppgift om sin upphofsman[4]. Antagligt är, att detta hör till ifrågavarande tidpunkt, senare delen af 1630 eller början af 1631[5].

Det föreslår naturligtvis till medlemmar af kollegiet i första rummet riksamiralen såsom president och vice amiralen såsom hans närmaste man. Sedan följer ett nytt ämbete: en commissarius, som tydligen skall representera det civila elementet i ämbetsverket. Han skall hafva alla juridiska frågor om hand, hålla uppsikt öfver skrifvarepersonalen, så väl sekreterare och notarier som kassör och bokhållare, och verificera deras handlingar, samt ansvara för rullor öfver sjöfolket och dess utskrifningar. Vidare skall holmamiralen hafva plats i amiralitetet, och därjämte föreslås tillsättande af fyra provincialamiraler, som sinsemellan dela befälet öfver flottan och sjöfolket landskapsvis, samt en särskild öfverste öfver flottans ar-

---

[1] *Am. reg.* 29/5 1631, *Fl. A.*

[2] Domar 6/8 1631 o. s. v.

[3] Rådsprot. 19/2 1631, *SRP* II, s. 60.

[4] »Memorial om nödtorftige order uti amiralitetscollegio», *Handl. ang. amiralitetskollegium, RA.*

[5] Jfr ODHNER, s. 149.

Digitized by Google

tilleri. Under holmamiralen skulle som förut finnas en holmkapten (eller holmmajor), och ändtligen borde såsom assessorer inträda dels en major i flottan och öfverstelöjtnanten för dess artilleri, dels så många särskildt inkallade kaptener och löjtnanter, som kunde vara behöfliga. Kollegiet borde erhålla egen sessionslokal.

Dess uppgift begränsar memorialet till rättskipningsmål. Sådant som ginge å lif, gods och ära finge ej afdömas annat än af full nämnd, ringare saker åter af färre bisittare. I samband härmed borde kollegiet i fall af behof framställa förslag till ändringar eller tillägg i sjöartiklarna att af K. M:t eller riksens råd öfvervägas och påbjudas, och memorialet innehåller äfven en punkt om de straff, som kunde ådömas.

Inom själfva förvaltningen åter tänker man sig icke att kollegiet in pleno skall ingripa. Några af amiralitetets sjökunnige män böra examinera dem, som söka anställning i flottan, men tillsättningen sker genom riksamiralen eller vice amiralen. Anordningar af kronans medel till flottans utredning och proviantering uppgöras af kammarrådet i samråd med amiralen eller någon annan medlem af amiralitetet och få sedan icke förändras utan medgifvande af K. M:t eller i hans frånvaro riksamiralen och riksrådet. När det heter, att amiralitetet skall taga invisning på alla sådana anordningar, och att dessa uppbäras i amiralitetets kassa, så åsyftas säkerligen icke kollegiet i sin helhet, utan flottans styrande myndighet, sådan den hittills utvecklat sig. Riksamiralen eller kommissarien och räntekammarens räntmästare skola hafva hvar sin nyckel till det lås, under hvilket penningarna förvaras, så att ingen utbetalning kan ske utan bådas vetskap.

Ej heller detta memorial synes hafva ledt till något resultat. Flottans styrelse bibehåller under åren 1631 och 1632 samma karaktär som förut. Claes Fleming förblir den drifvande kraften, och de flesta utgående brefven äro underskrifna endast af honom och affattade i hans namn[1]. Mera sällan står vid hans sida riksamiralen[2]. När Fleming begifver sig från Stock-

[1] *Am. reg.*, *Fl. A.*, passim.

[2] Jfr G. Gustafssons bref till kanslern $^{24}/_{8}$ 1632, *AOB* II: 3, s. 269.

Digitized by Google

holm i juli 1631, lämnar han efter sig ett särskildt memorial om hvad som skall uträttas på Skeppsholmen, medan han är borta[1]. Holmamiralen Hans Klerck har utfärdat några bref under Flemings frånvaro såväl 1631 som juni—sept. 1632, men framträder annars sällan. Erik Ryning hade 1630 medföljt flottan vid konungens öfvergång till Tyskland och stannade där in på året 1632; han återvände sedan till Sverige, men blef nu genast stationerad på Älfsborg såsom ståthållare och amiral öfver de där förlagda fartygen[2].

Så hade vid Gustaf Adolfs död det kollegiala samarbetet mellan amiralitetets medlemmar ännu icke blifvit regleradt genom en verklig, fast organisation, och förslagen om att amiralitetet vid behandling af rättskipningsmål skulle utvidgas till ett manstarkt kollegium, motsvarande krigsrätten, hade stannat på papperet. I november 1632 uttalades det i rådet såsom ett icke förverkligadt önskningsmål, att collegium amiralitatis måtte upprättas[3].

---

[1] *Am. reg.* 17/7 1631, *Fl. A.*

[2] ZETTERSTEN, s. 18; jfr rådsprot. 23/10, 15/11, 16/11, 10/12 1632, *SRP* II, s. 195 ff., 222, 224, 253.

[3] Rådsprot. 13/11 1632, *SRP* II, s. 215.

Digitized by Google

VII.

Centrala organ och organisationsförsök vid sidan af de fem rikskollegierna.

Medan systemet af riksstyrelsens uppdelning under de fem höga riksämbetsmännen befästes och utvecklade sig till ett system af fem ledande rikskollegier, uppträdde dock äfven ämbeten och organisatoriska nybildningar, som stodo utom dessa förvaltningens fem hufvudgrenar och ej direkt voro underordnade deras chefer.

Af denna art äro i viss mån rikstygmästarens och riksstallmästarens ämbeten, så till vida som det förra, ehuru otvetydigt ett organ för krigsväsendet, under hela Gustaf Adolfs regering arbetade självständigt omedelbart under konungen samt aldrig blef ordentligen ställdt under marskens myndighet, medan det senare stod på gränsen mellan hofämbete och administrativ befattning samt ej heller det kom under marskens lydnad[1]. Ännu otvetydigare var detta fallet med **riksjägmästaren**. Stellan Mörners fullmakt af år 1613[2] ålade riksjägmästaren att hafva tillsyn med kronans parker och vaka öfver att de konungen förbehållna jakträttigheterna ej blefve kränkta. Den utvecklar tämligen utförligt förhållandet mellan dessa kungliga rättigheter och de enskildes, dels frälsets och dels den menige mans, erinrar om allmogens skyldighet enligt lag att hålla björn- och vargskall och hafva vargnät i ordning på tillsägelse af konungens fogde, uppdrar åt riksjägmästaren att kontrollera, att dessa lagbud

[1] Se ofvan s. 271 ff.

[2] *RR* $^{27}/_{6}$ 1613; se ofvan s. 100.

Digitized by Google

blifva efterlefda, samt bemyndigar honom slutligen att till sin hjälp tillsätta två »djurskyttar» i hvarje fögderi, där sådant kunde befinnas vara behöfligt. Dessa värf stodo tydligen i samband med vården om kronans egendom och dess finansiella rättigheter öfver hufvud taget, men någon förbindelse mellan riksjägmästaren och kammaren omtalas icke, och han kom aldrig att sortera under kammarrådet.

En månad efter sin utnämning fick Stellan Mörner instruktion för sin första inspektionsresa, som skulle gå genom hela Sverige ända från Västergötland till Torne och Kemi lappmarker[1]. Sedan blifva emellertid vittnesbörden om hans tjänstgöring helt fåtaliga[2], och han synes icke hafva behållit sitt ämbete längre än till år 1622, då han blef ståthållare på Åland[3]. Man finner icke heller, att någon annan utnämnts i hans ställe. Däremot framgår det af en del fullmakter för underjägmästare i landskapen[4], att själfva den uppgift, som riksjägmästaren skulle företräda, fortfarande varit föremål för konungens uppmärksamhet.

Viktigare till sin syftning och mera betydande i sin anläggning voro Gustaf Adolfs organisatoriska försök inom **kyrkans styrelse**. På detta område var vid hans tronbestigning ingenting gjordt. Kyrkoordningen af år 1572, som konungen i sin försäkran besvurit[5], innehöll intet om formerna för kyrkans centrala ledning. Karl IX hade vid sin kröning år 1607 i de tillämnade privilegierna för prästerskapet inryckt en punkt om den högsta lagskipningen i kyrkliga mål, enligt hvilken denna skulle utöfvas af biskoparne jämte det kyrkoråd och konsisto-

[1] Fullm. $^{23}/_{7}$ 1613; ny fullm. $^{24}/_{8}$ 1613. *RR.*

[2] Fullm. att se till, att förbjudna djur icke skjutas, $^{12}/_{2}$ 1615, *RR.* En fullmakt att hålla rannsakningar i Norrland af $^{30}/_{3}$ 1614 synes icke vara inskränkt till skogs- och jakträttsförhållanden utan afse ett slags allmän räfst med fogdarne, och ett uppdrag att föra proviant till Narva $^{31}/_{5}$ 1615 faller likaledes utom jägmästarens ämbetsområde. *RR.*

[3] Fullm. $^{18}/_{11}$ 1622; i öppna bref af $^{17}/_{6}$ och $^{12}/_{10}$ 1621 nämnes han ännu jägmästare, men däremot icke $^{18}/_{11}$ 1622. *RR.*

[4] För Nils Krake $^{8}/_{8}$ 1616 i Västergötland, för Erik Krabbe $^{29}/_{1}$ 1623 i Värmland, Närke och Vadsbo. *RR.*

[5] HILDEBRAND, *Regeringsformer,* s. 200,

Digitized by Google

rium, som han ville förordna af både andliga och värdsliga ledamöter, och en senare förklaring vid samma tillfälle synes gå ut på att detta kyrkoråd och konsistorium ensamt skulle äga sådan myndighet[1]. Men det stannade vid afsikten.

Då Gustaf Adolf utsträckte sina organisationsplaner till kyrkan, skedde det med upptagande af den grundtanke, som hans fader på sin tid hade uttalat. Den återfinnes i Gustaf Adolfs förslag om ett generale consistorium ecclesiasticum, framlagdt för några biskopar i slutet af år 1623, då dessa sammanträffade med konungen i Strängnäs vid Karl Filips begrafning[2].

Förslaget motiveras därmed, att många kyrkliga ärenden drogos under konungen, hvilka icke kunde hänvisas till något särskildt stifts domkapitel, att vissa oordningar endast kunde afhjälpas med ett flertal biskopars medverkan, samt slutligen att en mängd förhållanden voro af blandad kyrklig och politisk natur och därföre behöfde öfvervägas lika väl af politiska personer som af kyrkans ledare. På denna sistnämnda grund skulle konsistoriet bildas af både världsliga och andliga personer, sex af hvardera ståndet, och således i sin helhet räkna tolf medlemmar. De andlige blifva alla självskrifna på grund af sina ämbeten: ärkebiskopen, biskoparne i Strängnäs och Västerås, konungens främste hofpredikant, förste teologie professorn i Uppsala samt pastor i Stockholm. I spetsen för de världsliga står drotsen, och jämte honom skulle särskildt förordnas två af riksens råd och tre af hofrätten[3].

Konsistoriet skulle årligen sammanträda i Stockholms Storkyrka på viss dag, som dock icke i förslaget är utsatt, under presidium af ärkebiskopen eller drotsen, som hade att aflösa hvarandra för hvar vecka. En särskild fiskal skulle årligen infordra alla domkapitelshandlingar och domar och draga inför konsistoriet sådana kapitelsaker, som angingo konungens höghet. Vid konsistoriet skulle ock anställas två sekreterare, en prästman och en lekman, hvilka hade att sköta föredragningen omväxlande en vecka i sänder, allt eftersom ärkebiskopen eller drotsen presiderade, samt

[1] THYSELIUS, *Bidrag*, s. 80; jfr NORLIN, s. 229 ff.
[2] Se ofvan s. 151; ANJOU, s. 213.
[3] THYSELIUS, *Handl.*, I, s. 59 ff.

Digitized by Google

likaså två lägre skrifvare. Konsistoriet finge fatta beslut och fälla dom, äfven om en eller flera kollegiater voro frånvarande. Vid förfall för drotsen hade de världsliga och vid förfall för ärkebiskopen de andliga kollegiaterna att ibland sig utse ställföreträdande president.

Konsistoriets uppgift blir omfattande nog. Det skall revidera kyrkoordningen och sedan denna väl blifvit af konungen stadfästad vaka öfver dess efterlefnad, i allmänhet hålla inspektion öfver hela klerkeriet med hänsyn till både lära och lefverne samt särskildt öfver biskoparne och deras tillsättning af präster, så att hvarje biskop eller superintendent vid försumlighet stämmes till ansvar, vårda sig om de nyvunna gränslandskapens kyrkliga förhållanden och ingripa mot alla schismatici. Under konsistoriet höra alla tvister mellan biskop och församling och alla från domkapitlen vädjade mål; det skall öfvervaka akademier och skolor och genom utsedda ombud inspektera dessa senare, det skall hålla hand öfver tillämpningen af 1617 års religionsstadga och särskildt hafva ögonen på alla dem som utrikes studera. Slutligen ställas under konsistoriet alla tryckerier samt alla hospital och barnhus.

Konungens mening är sålunda att sätta en kollegial myndighet i spetsen för kyrkan och de områden af den världsliga styrelsen, som af gammalt varit med den förbundna. Då konsistoriet endast skulle sammanträda en gång hvarje år, är det tydligt, att det icke tänktes såsom i egentlig mening administrerande, utan hufvudsakligen såsom kontrollerande och i kyrkliga mål dömande. Den positiva förvaltningen kräfde icke så trängande ett centralt organ, ty den uppbars af biskoparne i stiften; det var för kontrollen öfver dessa och för handläggning af kyrkliga »klagemålssaker» det nya kollegiet behöfdes.

De i Strängnäs närvarande biskoparne voro snart färdiga med ett svar på konungens förslag[1]. Det inskränker sig, hvad konsistoriet beträffar, hufvudsakligen till en gensaga mot grunderna för dess sammansättning. Ett consistorium generale ecclesiasticum, säga biskoparne, har man faktiskt intill denna tid redan haft i Sverige, så till vida som de förnämsta af prästerskapet plägat sammanträda på öfverhetens kallelse för att öfverlägga

[1] Dat. $^{14}/_{11}$; THYSELIUS, *Bidrag*, s. 83—88.

Digitized by Google

om förefallande ärenden. De förbise visserligen icke alldeles, att det af konungen föreslagna kollegiet med ett begränsadt antal fasta bisittare måste få en annan karaktär, och förneka ej heller, att en sådan anordning kan hafva sin nytta, men de vända sig bestämdt mot hans plan att bland dessa bisittare införa lekmän. Gud har skilt det kyrkliga regementet från det världsliga, och inga andra än andliga personer böra hafva att göra med andliga saker.

Konungen lät icke dessa invändningar hindra sig att framlägga sitt förslag på den riksdag, som sammanträdde i Stockholm i början af år 1624. Men han rönte här samma motstånd som af de tre biskoparne i Strängnäs. De tre världsliga stånden sköto ifrån sig frågan såsom egentligen vidkommande konungen och prästerskapet [1], och detta sistnämnda anslöt sig väsentligen till sina ledares ståndpunkt.

Först uppsatte de tre biskoparne efter samråd med sina medbröder och några andra af prästerskapet ett synnerligen utförligt betänkande [2], som med hänvisning till konungens befallning, att de själfva skulle skriftligen affatta sina önskningar i fråga om det planerade konsistoriet, icke blott efter alla den teologiska disputationens regler kritiserar det kungliga förslaget, utan också mot detta sätter ett utarbetadt motförslag. Konsistoriet borde förläggas till Uppsala och bestå af ärkebiskopen såsom præses med sex professorer såsom bisittare (tre teologer, två jurister och en politicus) samt kunde hållas en gång i veckan så godt som hela året, där ej ärkebiskopen vore förhindrad. Ifall konungen så önskade, kunde det förstärkas med några lärda män från kringliggande landsbygd, hvilka förut setat i något konsistorium, alltså landtpräster. Skulle slutligen konungen också stå fast vid att konsistoriet måste hållas i Stockholm, så kunde så ske, ehuru det blefve mera obekvämt, och i så fall måste dels sessionstiden inskränkas till två kortare perioder årligen, i januari och juli, dels sammansättningen modifieras, så att från Uppsala endast komme tre medlemmar, ärkebiskopen, en

[1] De tre ståndens yttranden hos THYSELIUS, *Handl.*, II, s. 199.

[2] THYSELIUS, *Handl.*, I, s. 95—156. Att detta betänkande är hållet i biskoparnes namn och icke afsedt att aflåtas å hela prästerskapets vägnar framgår af ingressen. Jfr utgifvarens anmärkning i registret, anf. *Handl.*, II.

Digitized by Google

teologie och en juris professor, medan de fyra andra platserna öfverlämnades åt konungens hofpredikant och tre pastorer i Stockholm och på Norrmalm. Denna anordning medförde dock den olägenheten, att konsistoriet icke kunde hinna bekvämligen handlägga alla förekommande ärenden på de två månaderna. Hvad de föreslagna underordnade tjänstemännen beträffar, så vore sekreterare och fiskaler världsliga ämbetsmän, som aldrig haft någon befattning i kyrkan, och för öfrigt obehöfliga, ty man kunde i stället anställa ett par präster under namn af presbyterer och diakoner[1].

De tre biskoparne vilja således på sätt och vis återupprätta den uppsaliensiska ärkestolens chefsplats inom den svenska kyrkan, endast med nybildning af kapitlet. Mot konungens försök att definitivt inordna kyrkostyrelsen i den nya statsbyggnaden sätta de en plan, som formellt accepterar själfva principen om ett fast kyrkligt centralkollegium såsom kungligt organ, men reellt omskapar detta till en centralmyndighet för kyrkan med själfständig ställning. Att man i konsistoriet släppt in tre lekmän, kunde icke vålla någon fara för dess prästerliga karaktär, då dessa tre voro tagna från det under kyrkan i så mångt och mycket stående universitetet och för öfrigt de teologiska bisittarne med ärkebiskopen i spetsen hade majoriteten.

Så långt gick icke prästerskapet i sin helhet. Det häfdade liksom biskoparne med bestämdhet, att konsistoriet skulle bestå endast af andlige, eftersom världslig och andlig dom alltid varit åtskilda enligt den ordning, som Gud själf stiftade genom Moses; om en betydande politisk man förordnades att biträda prästerna med den världsliga maktens arm, kunde det icke skada, men plats i själfva konsistoriet borde han icke erhålla. Däremot uttalar sig prästerskapet icke uttryckligt om konsistoriets sammansättning. Endast indirekt framlyser dess mening i förklaringen, att platsen för dess sammanträden lämpligen kunde blifva Stockholm, och att dessa sammanträden kunde hållas en gång om året, hälst i samband med riksdagsmöten, dock så, att en biskop eller superintendent skulle vid förfall kunna skicka annan man i sitt ställe. Det var stiftscheferna som skulle bilda konsistoriet, och detta skulle alltså komma att blifva ett slags

[1] a. a., I, s. 129—132.

Digitized by Google

utskottsmöte inom prästerskapet, ej ett ämbetskollegium[1], — en tanke, som uppträdt redan under 1500-talet[2].

Då detta svar öfverlämnades till konungen på rikssalen, uttalade han sig, såsom ofta skedde vid dylika tillfällen, genast och muntligen därom. Han förklarade sig kunna acceptera den princip, som prästerskapet så strängt betonade, att konsistoriet skulle bestå endast af andliga, men förbehöll sig att i så fall låta några lekmän såsom kungliga kommissarier deltaga i alla sådana ärenden, som anginge den världsliga styrelsen. Ville prästerna, fortsatte han med omisskännelig skärpa, icke lida lekmän såsom bisittare, skulle de få dem vid sin sida såsom censorer. Prästerna läto dock icke skrämma sig. Ärkebiskopen förklarade, att han skulle upptaga konungens nya förslag till öfverläggning, men anmärkte tillika, att prästernas eget betänkande aldrig varit afsedt att definitivt lösa frågan, utan endast att bilda en grundval för ytterligare förhandlingar, samt lofvade slutligen att med första låta uppsätta en ytterligare förklaring[3].

I öfverensstämmelse härmed utarbetades också å prästernas vägnar en utförlig konstitution för det tilltänkta konsistoriet, sådant de ville hafva det[4]. Den af konungen framkastade tanken om särskilda lekmannakommissarier vid konsistoriets sida är här upptagen, och äfven därutinnan går man honom nu till mötes, att plats bland själfva bisittarne beredes för några »politiska» män, dock egentligen för ärenden af blandad kyrklig och världslig natur. Otvetydigt fasthåller prästerskapet den grundläggande principen, att konsistoriet förnämligast måste bildas af kyrkliga personer, eftersom det skall behandla kyrkosaker, och då det till assessorer föreslår samtliga biskopar och superinten-

---

[1] Prästerskapets betänkande af $^{22}/_{3}$, a. a., II, s. 200—210. I hvilket förhållande detta betänkande står till biskoparnes utlåtande, är icke utredt.

[2] *Centralregeringen 1523—1594*, s. 257.

[3] Den officiella riksdagsberättelsen (»Protokoll öfver de förnämbste ärenden och handlingar, som K. M:t — — — samt Sveriges rikes ständer emellan proponerades och handlades»), *Riksdagsacta*, *RA;* i dessa delar aftryckt af THYSELIUS, *Handl., II*, s. 211 f.

[4] »Forma eller sätt, huruledes itt generale evangeliskt consistorium ecclesiasticum i vårt fädernesland Sverige, Guds ord och Guds församblings lofliga bruk likmätigast, kan uträttas och hållas». THYSELIUS, *Handl., II*, s. 214—240.

Digitized by Google

denter i riket samt konungens förnämste hofpredikant och kyrkoherden i Stockholm, men endast två eller tre lekmän — lagfarna män, hälst från universitetet —, så blir också denna princip fullständigt genomförd. Till yttermera visso fästas samtliga poster inom konsistoriet vid kyrkliga ämbeten och omformas efter traditionerna inom kyrkans organisation: medan ärkebiskopen skall vara president och biskopen i Linköping vice president, blir biskopen i Strängnäs poenitentiarius med uppgift att i första hand mottaga de grofva syndare, som skola ställas inför konsistoriet, förmana dem till bättring samt efter konsistoriets dom gifva dem aflösning, om de äro botfärdiga, eller i motsatt fall förkunna bannlysningen; biskopen i Västerås skall vara dekanus eller supremus notarius och handhafva konsistoriets sigill, pastor Stockholmensis dess tjänstförrättande notarius, som för protokoll samt uppsätter domar och andra handlingar med biträde af två vicenotarier från kapitlen i Uppsala och Västerås. Hela den organisation af underordnade jurister och kanslitjänstemän, som konungen velat bilda efter de världsliga ämbetsverkens mönster, är sålunda i enlighet med biskoparnes anmärkning struken och ersatt med prästerliga funktionärer. Endast i fall konungen själf hade några saker att andraga inför konsistoriet, kunde detta ske genom någon af de politiska assessorerna eller en kunglig sekreterare eller fiskal. De af konungen omtalade censorerna upptagas under benämningen patroni eller defensorer; de böra utses bland rådet eller adeln och erhålla befogenhet att, om de hafva någon gensaga mot en af konsistoriet fälld dom, inlägga sitt veto och därmed suspendera dess utförande, tills K. M:t själf hunnit afgifva förklaring i saken.

Då biskoparne skulle utgöra konsistoriets hufvudkontingent, är det naturligt, att man för det samma icke kunde tänka sig långvariga eller ofta återkommande sammanträden. Endast en gång om året skulle det samlas, i Stockholm, och dess arbete borde kunna begränsas till två eller tre veckor. Man såg sig i alla händelser nödsakad att medgifva de stiftschefer, som residerade längst bort från hufvudstaden (i Åbo, Växjö, Kalmar, Göteborg, Mariestad och framför allt Viborg), att vid personligt förfall sända en ställföreträdare, utsedd bland kapitlet eller inom stiftet, dock icke oftare än hvart annat eller hvart tredje år.

Digitized by Google

Har detta prästerskapets förslag hunnit aflämnas före riksdagens slut, så torde det i alla händelser hafva kommit för sent för att denna gång blifva föremål för ytterligare öfverläggningar. I riksdagsbeslutet nämnes intet därom. Konungen hade den 2 april låtit framlägga ett förslag till sådant beslut, som i denna punkt endast uttalade ständernas välönskningar till hans afsikt att upprätta ett generalkonsistorium och deras begäran att han måtte bringa en sådan ordning till stånd. Då emellertid prästerskapet förbehöll sig, att denna ordning skulle byggas på de principer, som det uttalat, och att det skulle få med konungen öfverenskomma om dess närmare gestaltning, fick beslutet den lydelsen, att konsistoriets instruktion skulle ytterligare öfverses, eftersom tiden denna gång icke medgifvit en fullständig pröfning däraf[1].

Därmed blef frågan hvilande till nästa riksdag, som sammanträdde följande år, 1625. Konungen framlade här en ny proposition. Han lämnar därhän, huruvida prästerskapets invändningar mot lekmännens upptagande i konsistoriet kunde anses berättigade, då ju sådant öfverensstämde med andra evangeliska länders ordning och sed, men han är fortfarande villig att i fråga om personalen gå prästerna till mötes, om blott behofvet af ett organ för denna gren af styrelsen i sak blir tillgodosedt. Han går t. o. m. in på att konsistoriet bildas uteslutande af präster och att några lekmän förordnas till kommissarier med rätt att endast intercedera, icke deltaga i besluten. Men han anmärker det olämpliga i att sätta biskopar och superintendenter till assessorer; de flesta kunde på grund af sin aflägsna boningsort eller ålder och sjuklighet icke vara att påräkna, när sammanträden skulle hållas, så mycket mindre som dessa sammanträden omöjligen kunde aflöpa på så kort tid, som prästerskapet antagit, utan måste komma attt kräfva flere månader. Att biskopar och superintendenter skulle sätta ombud i sitt ställe, finner han icke heller lämpligt eller rimligt. Han befaller därföre prästerskapet att till assessorer själft utvälja och föreslå K. M:t tretton prästmän, som ej äro bosatta för långt från hufvudstaden och därföre kunna tjänstgöra, när sådant

[1] THYSELIUS, a. a., II, s. 212 f.; STIERNMAN, *Riksdagar*, I, s. 764 f.

Digitized by Google

påfordras. Den af prästerskapet uppsatta instruktionen vill han sedermera låta öfverse[1].

Prästerskapet låter sig dock icke nöja härmed[2]. Nu träder omtanken om biskopsämbetets självständighet såsom sådant i förgrunden. Prästerna kunna ej medgifva, att män, som i sitt ordinarie ämbete äro biskoparne underordnade, skola såsom medlemmar af konsistoriet döma öfver dem. De anhålla därföre, att hellre tre eller fyra af de närmast boende biskoparne måtte förordnas till assessorer, i öfverensstämmelse med konungens första förslag[3], och då dessa naturligtvis ensamma skulle blifva för fåtaliga, vill prästerskapet sedan nämna några flera lämpliga personer.

En lista på sådana personer föreligger också, och efter all sannolikhet är den uppsatt af prästerskapet[4]. Den upptar först samma tre kyrkliga ämbetsmän, som nämndes jämte biskoparne i konungens första förslag, nämligen förste hofpredikanten, senior inom den teologiska fakulteten i Uppsala och pastor i Stockholm, samt nämner vid sidan af dessa två eller tre kyrkoherdar från Stockholms grannskap.

Så hade prästerskapet nu kommit därhän att afskilja den prästerliga hälften af konungens ursprungligen planerade konsistorium för att konstituera denna ensam såsom kyrkostyrelse. Men det stannade ej vid denna ståndpunkt. Antingen har konungen förkastat det nya förslaget, eller också hafva prästerna själfva vid närmare eftersinnande funnit sig böra ännu en gång modifiera sin organisationsplan. En fullständig instruktion för senatus ecclesiasticus utarbetades under april månad i biskoparnes och det öfriga prästerskapets namn[5], och här konstitueras verkligen ett kollegium af endast lägre prästmän, fem eller sex till antalet: tre hofpredikanter, en förnämlig teologie professor och pastor Stockholmensis[6], med en bland dem vald ordförande.

[1] Propositionen, dat. $^{30}/_{3}$ 1625, tryckt hos THYSELIUS, *Handl.*, II, s. 241—244.

[2] Dess svar af $^{31}/_{3}$, i anf. saml., II, s. 244—246.

[3] Se ofvan s. 298.

[4] THYSELIUS, *Handl.*, II, s. 254.

[5] Tryckt af THYSELIUS, a. a., II, s. 247—254.

[6] Någon sjätte är ej utsatt, men efter pastor Stockholmensis följer i texten ett »etc.»

Digitized by Google

Men i stället begränsas dess myndighet högst väsentligt. Uppkommer någon tvist i religionen, får konsistoriet endast försöka bilägga den, och om detta icke lyckas, har det att göra anmälan härom hos K. M:t, på det att denne må sammankalla biskoparne och flere vällärda män, som kunna afgifva dom i saken. Äfvenså skola några biskopar tillkallas, om det blir fråga om att öfverse eller förändra några konstitutioner eller om under konsistoriet dragas saker angående någon biskops eller superintendents person, ämbete eller goda namn, och öfver hufvud taget får konsistoriet ej någon makt öfver biskoparne. Förslaget kringgick åter på en ny väg väsentliga delar af konungens plan.

Huruvida konungen uttalat sig om det ena eller det andra af prästerskapets betänkanden, är icke kändt. En författare, som själf var samtida med dessa händelser[1], antyder, att meningsskiljaktighet vid denna riksdag yppat sig inom ståndets egna led, men det förefaller, som skulle de af honom omnämnda händelserna snarare vara att hänföra till riksdagen år 1624[2], och hans berättelse ger för öfrigt icke någon ny belysning åt frågan. Visst är, att den icke berördes i riksdagsbeslutet.

Det ser ut, som om konungen åtminstone tills vidare uppgifvit förhoppningen att gent emot detta prästerskapets ihärdiga motstånd genomdrifva sin organisationsplan. I den år 1626 uppsatta kansliordningen ställas akademier och skolor, hospital

---

[1] BAAZIUS, s. 751.

[2] Han omtalar, att biskoparne uppsatt teser angående en annan form för konsistoriet än den af konungen föreslagna, med ärkebiskopen såsom ständig præses samt biskoparne ensamma såsom bisittare. Detta passar icke in på prästerskapets hållning 1625, men väl på dess ståndpunkt vid föregående riksdag (jfr ofvan s. 301). Däremot är det ju möjligt, att konungen, såsom BAAZIUS berättar, år 1625 skickat en sekreterare till ärkebiskopen för att rent ut fråga, om prästerskapet verkligen ville hafva ett konsistorium, men i så fall har denna förfrågan icke varit föranledd däraf, att något uttryck för prästerskapets mening icke kommit konungen tillhanda, såsom BAAZIUS antyder, utan däraf, att konungen tröttnat vid de många motförslagen, som aldrig gingo honom till mötes i sak. Ärkebiskopens svar, afgifvet efter öfverläggning med närvarande ståndsbröder, blef enligt BAAZIUS ett bestämdt nej; ett sådant konsistorium som konungen föreslagit föregående år [vid riksdagen 1624? eller vid Strängnäsmötet 1623; i senare fallet får äfven detta uppträde hänföras till 1624], önskade prästerskapet icke.

Digitized by Google

och barnhus under kanslirådets uppsikt[1]. Kyrkan är däremot icke nämnd. Sålunda afskiljer konungen här från kyrkostyrelsen de delar af den allmänna förvaltningen, som hittills varit med denna förenade, och lägger dessa jämte öfriga civila ärenden under den civila regeringens organ. Det var tvifvelsutan en nödfallsutväg, som tillgreps i syfte att ordna åtminstone dessa styrelsegrenar, öfver hvilka kyrkans målsmän icke hade några direkta rättigheter. Men då det kollegiala kanslirådet stannade på papperet[2], blef ej heller på denna väg något vunnet.

Försöket till kyrkostyrelsens organisation misslyckades, emedan det stötte på helt andra och svårare hinder än dem, som reste sig mot konungens motsvarande arbete inom andra områden. Här var själfva grundvalen för en organisation, konungens egen myndighet, icke obestridd; kyrkans själfmedvetna och kraftfulla ledare gjorde för sitt samfund anspråk på en ställning ej inom utan vid sidan af staten och statsmaktens representant. Det var en motsats, som ännu årtionden igenom skulle visa sig oöfvervinnelig.

* * *

En tämligen osjälfständig ställning intog den i slutet af 1620-talet upprättade **landtmäteristyrelsen**. År 1628 utfärdade konungen instruktion för Andreas Bureus, förut länge sekreterare i kansliet[3], att såsom generalmathematicus anställa landtmätare och öfver dem hafva befallning[4]. Organisationen inskränkte sig emellertid till detta centrala ämbete, och landtmäteristaten stod under kammarens öfverhöghet. Fullmakter för landtmätare i olika landskap utfärdades 1633 af Pfalzgrefven och kammarrådet[5].

På liknande sätt synes konungen hafva ämnat ordna **bergverkens styrelse**. I febr. 1630, alltså kort före afresan till Tyskland, lät han uppsätta fullmakt för ett generalbergs-

---

[1] *Instr. C. F.*, s. 315.
[2] Jfr ofvan s. 191 f.
[3] Se ofvan s. 165 ff.
[4] Instr. $^{4}/_{4}$ 1628, *Instr. C. F.*, s. 248.
[5] Fullm. $^{19}/_{6}$ 1633, *Instr. C. F.*, s. 251.

Digitized by Google

amt[1]. Om dess organisation innehåller fullmakten intet; däremot förutsätter den tydligt, att det blifvande bergsamtet skall sortera under kammaren, ty det talas om att kammarrådet skall inför sig kalla icke blott bergsmän och bergmästare, utan äfven själfva bergsamtet, för att inhämta underrättelser om bergverkens tillstånd och resolvera om gjorda andraganden. Principen för det blifvande ämbetsverkets ställning var sålunda uttalad, och konungen skall äfven hafva utsett tre medlemmar i det samma, nämligen D. v. Siegroth såsom berghauptman, G. Grissbach som bergmästare och J. Franck som bergskrifvare, liksom han haft för afsikt att förordna ståthållaren Karl Bonde till gubernator öfver alla bergverken. Men någon kollegial organisation kom icke till stånd under Gustaf Adolfs tid[2].

---

[1] *RR* $^{26}/_{2}$ 1630.

[2] K. Bondes relation om bergverkens styrelse $^{12}/_{11}$ 1646, afskr. i *Ox saml.*, Bergverken, *RA*: K. Bondes bref till kansleren $^{30}/_{3}$ 1633, a. saml.

Digitized by Google

VIII.

Den centrala organisationens sammanfattning i 1634 års regeringsform.

Då Gustaf Adolf beslöt sig för att uppgöra en omfattande stadga för hela rikets regering, skedde det ingalunda i syfte att införa några nya element i den organisation, han alltsedan sin tronbestigning fullföljt. Det framgår redan af det första utkast till denna stadga, som nu föreligger.

Detta utkast är ett af kanslern egenhändigt uppsatt koncept till kunglig förordning, hvilket dock icke är afslutadt; det innehåller endast en ingress och fyra punkter[1]. Konungen känner sig, heter det här, förpliktad att eftersinna orsakerna till de mångahanda olyckor och omstörtningar, som under föregående tid hemsökt riket, för att om möjligt för framtiden kunna förebygga sådana. Han har funnit, att dessa olyckor, denna oro och misshällighet vållats, näst Guds straff, af bristen på ordning och stadga inom regeringen, som särskildt vid konungarnes frånfälle, men äfven ofta under deras lifstid af sig födt inbördes strider och lockat grannarna till anfall. Hade alla rikets nödiga värf varit besörjda genom fasta ämbetsmän, hvars och ens myndighet och makt varit tillbörligen fixerad och sålunda äfven alla ämbeten varit bestämdt åtskilda sinsemellan, så att den ene icke behöft befatta sig med den andres kall, men alla kunnat bistå hvarandra till rikets bästa, då skulle kanske sådana olyckor kunnat undvikas eller åtminstone bättre medel funnits att motstå de farligheter, som yppat sig. För att nu icke försumma

[1] Tryckt *AOB* I: 1, s. 251—253.

Digitized by Google

något, som kunde i framtiden förekomma vådor för riket, och för att visa sin omtanke om dess och undersåtarnes välfärd har konungen dragit denna sak till rådplägning först med rikets råd och sedan med de förnämsta ständerna samt efter deras råd och tillstyrkan utfärdat den följande förordningen. Man förutsätter således, att denna skall tillkomma under samverkan med och efter godkännande af rikets ständer, om också icke nödvändigt några andra än de förnämsta. Det var så mycket nödvändigare som den nya stadgan i så väsentlig mån var afsedd för tillfällen af konungens död och tronens ledighet.

Men å andra sidan förbehåller sig konungen också (genom p. 1) i starka ordalag, att genom denna normering af styrelsens former under ständernas medverkan intet anses eftergifvet af den kungliga höghet och myndighet, som tillkommer honom i egenskap af Sveriges arfkonung, att denna på intet sätt förminskås, uppgifves eller sättes i tvifvelsmål, utan bibehålles till fri utöfning af honom och hans efterkommande. Förbehållet kunde så till vida vara behöfligt, som makten att förordna om regeringens former och organ alltid tillkommit konungen ensam och af honom ensam utöfvats, där icke de nya anordningarna, såsom vid hofrättens instiftande, inneburit förändringar i landslagen.

Konungen vill sålunda införa en fast ordning för så väl rikets högsta styrelse som landsregeringen, och de tre följande punkterna ägnas nu till en början åt den förra. Alla ärenden inom den centrala riksstyrelsen skola fördelas mellan sex samquembder eller collegia, hvilka således hafva att upptaga och förrätta de värf, som tillkomma konungen och till hvilka denne behöfver hjälp. Det första kollegiet är hofrätten, som består af drotsen med fyra assessorer af rikets råd och flera af andra stånd; det skall handhafva rättskipningen och allt hvad därtill hörer. Sedan följer krigsrådet under marskens presidium och med två assessorer ur riksrådet. Riksens tygmästare borde alltid där hafva plats, men det är ej tydligt, om han inräknas bland de två riksrådsassessorerna eller icke[1]. Flera medlemmar af detta kollegium omtalas icke. Krigsrådet skall handlägga alla krigsärenden, krigsfolkets utskrifningar, mönstringar, artillerifrågor o. s. v. I tredje rummet följer amiralitetet med

[1] »... med 2 assessorer af riksens [råd] och särdeles riksens tygmästare.

Digitized by Google

riksamiralen som president, och åter omnämnas endast två riksråd såsom assessorer; under detta faller flottan, sjöfolkets utrustning och hvad därtill hörer. Det fjärde kollegiet är kansliet, där rikskansleren skall presidera och hafva två riksråd till sin hjälp. Dess uppgift angifves på ungefär samma sätt som i kansliordningen af 1626: det skall öfvervaka tillämpningen af allmänna stadgar och förordningar och föreslå landtregeringen, handlägga riksdagsärenden och privilegier för olika ständer, alltså leda den inre civila förvaltningen, samt likaså sköta alla utrikes ärenden, traktater, förbund och korrespondenser, tvister med andra makter, frågor om krig och fred. Endast en viktigare del af det arbetsfält, som kansliordningen utstakar, saknas här, nämligen uppsikten öfver undervisningsväsende och barmhärtighetsverk: akademier och skolor, hospital, barnhus o. d.[1] Denna skillnad är icke tillfällig. Sedan räknekammaren konstituerats såsom det femte kollegiet under riksens skattmästare och två riksråd — flera assessorer omtalas ej heller här, ehuru kammarrådet faktiskt alltifrån början af Gustaf Adolfs regering vanligen varit betydligt talrikare[2] — och åt denna öfverlämnats alla riksens räntor och räkenskaper, upptar nämligen förslaget till slut ett sjätte kollegium, som just skall hafva inspektion öfver skolor, hospital, tukt- och barnhus öfver hela riket. Detta kollegium blir dock i själfva verket identiskt med hofrätten, ty det skall »ordinarie» förestås af drotsen och hans assessorer.

För samtliga kollegier förutsättas särskilda instruktioner, men förslaget ger också några för dem alla gemensamma grundläggande bestämmelser. De skola (p. 3) i regel (»ordinarie») residera i Stockholm »årligen», såsom det heter tydligen med särskild hänsyn till dem, som ej måste vara i ständig verksamhet. Assessorerna skulle (under sessionstiden) dagligen inställa sig i enlighet med hvarje kollegii instruktion, på det att inkommande ärenden måtte kunna genast upptagas, hvart och ett inom sitt ämbetsverk, och utan dröjsmål afgöras, och intet kollegium finge blanda sig i det andras verksamhet. Skulle någon president eller assessor aflida eller utskickas i konungens uppdrag eller på grund af annat giltigt förfall vara frånvarande (p. 4),

[1] Jfr ofvan s. 188.
[2] Jfr ofvan s. 199 f., 222 f.

Digitized by Google

ägde de tillstädesvarande likväl att årbeta med full makt och myndighet, och finge i presidentens frånvaro antingen den främste assessorn eller också en af konungen förordnad tillfällig ordförande intaga hans plats.

Längre går icke kanslerns koncept. Det rör sålunda — frånsedt ingressen — i föreliggande form endast centralregeringen och angifver äfven för denna endast vissa grunddrag. Det fastslår det system af kollegier, som vi sett småningom utveckla sig under loppet af Gustaf Adolfs regering, och ökar endast formellt antalet från fem till sex, genom att låta drotsen och hans bisittare tjänstgöra på två håll. I fråga om personalen inskränker det sig till bestämmelsen om en fördelning af rådsherrarne inom den högsta riksstyrelsens olika grenar såsom dess själfskrifna ledare. Förhållandet mellan konungen och ämbetsverken beröres icke, vare sig gränserna mellan ämbetsverkens förvaltning på egen hand och den kungliga regeringsmakten eller formerna för deras förbindelser med konungen. Detta betraktas tydligen såsom stående i konungens eget skön. Förslaget afser endast att stadga den yttre ramen för regeringsarbetets organisation, icke att ingripa i själfva den kungliga myndighetens ställning och utöfning.

Kanslerns koncept saknar datering, men innehållet kan möjligen gifva någon ledning till bestämmande af dess ålder. Då skolor, hospital, barnhus och tukthus afskiljas från den kyrkliga förvaltningen och ställas under drotsen och hans assessorer, torde däraf kunna slutas, att förslaget tillkommit efter de sista förhandlingarna med prästerskapet om ett consistorium ecclesiasticum, hvilka förhandlingar ägde rum i mars—april 1625. Ingressen omnämner vidare, att konungen anser sig böra träffa sina anstalter under förhandenvarande »rolighets och stillhets tid»[1], och detta uttryck måste innebära, att förslaget är tillkommet vid en tidpunkt, då konungen icke varit upptagen af krigiska företag, antingen under en period af verkligt fredslugn eller åtminstone under en mellantid mellan fälttågen. Det kan

[1] »På det nu icke något måtte försummes uti denne Vår rolighets och stillhets tid, som förekomma kunde i framtiden riksens skada och olycka, ... då hafve Vi högnödigt aktat att ställe dette ärende uti betänkande och rådslag . . .»

Digitized by Google

följaktligen i intet fall vara yngre än våren 1630. En verklig »rolighets och stillhets tid» finner man under denna del af Gustaf Adolfs regering endast före polska krigets förnyade utbrott sommaren 1625 samt efter dess slut, från hösten 1629 till våren 1630, och hemma i Sverige mellan de polska fälttågen var konungen under våren 1626 samt vintrarna 1626—1627, 1627—1628, 1628—1629[1].

Då emellertid redan kansliordningen af 1626 öfverlämnar skolor och vårdanstalter åt kansliet[2], och då denna princip sedan veterligen icke frångicks, synes förslagets konstituerande af drotsen och hans assessorer såsom kollegium för denna förvaltningsgren tyda därpå, att det får dateras tidigare än kansliordningen, och i så fall inskränka sig gränserna för dess möjliga tillkomsttid ytterligare: det måste härröra från våren 1625 eller våren 1626. Härmed öfverensstämmer också, att kanslern väl med all sannolikhet får antagas hafva befunnit sig i konungens närhet vid uppgörandet af detta första förslag, hvilket emellertid icke var fallet under någon »rolighets och stillhets tid» efter sistnämnda tidpunkt.

Förslaget har säkerligen aldrig blifvit fullbordadt, och om de öfverläggningar, som konungen kan hafva hållit med sina förtrogna i den viktiga frågan, känner man intet. Ej heller de följande åren hafva efterlämnat några vittnesbörd om sådana öfverläggningar. Först efter Gustaf Adolfs död finner man att Axel Oxenstierna skrifver till rådet om en regeringsform, som af honom blifvit uppgjord, men ej hunnit erhålla konungens stadfästelse. Kanslern talar om huru konungen nogsamt meddelat sina förtrogna sina afsikter härutinnan samt förmenar också, att riksens råd väl känt konungens plan att i de fem kollegierna samla riksstyrelsen[3], och rådet å sin sida har tydligen kännedom om att en regeringsform varit ifrågasatt att utarbetas, men det vet däremot icke, huruvida någon sådan kommit till stånd, utan måste härom förfråga sig hos kanslern[4]. I ett bref till

---

[1] Jfr ofvan s. 128 f.

[2] Jfr ofvan s. 188.

[3] Kanslern till rådet $^{14}/_{11}$ 1632, memorial för Grubbe $^{5}/_{12}$ 1632. *Sk. H.* XXIV, s. 245, 255.

[4] Rådets bref till kanslern med P. Brahe $^{15}/_{12}$ 1632, *Sk. H.* XXIV, s. 283; jfr rådsprot. $^{18}/_{12}$ 1632, *SRP* III, s. 255.

Digitized by Google

Pfalzgrefven från år 1634 påminner kanslern om att frågan vid flera tillfällen varit föremål för konungens samtal med sina rådgifvare[1]. Det är alltså tydligt, att Gustaf Adolf under senare delen af sin lefnad bestämdt uttalat sin afsikt att låta uppsätta en regeringsform, men att denna endast samtalsvis varit under öfverläggning, och att intet definitivt förslag kommit till stånd före det, som kanslern nu efter konungens död framlade.

För kännedomen om dess tillkomst är man hänvisad till Axel Oxenstiernas egna upplysningar. Han säger sig upprepade gånger sedan lång tid tillbaka hafva fått befallning att utarbeta ett förslag, men det hade ej blifvit af förr än under senare delen af hans guvernörskap i Preussen, sedan konungen från Pommern skickat en ny påminnelse om saken[2]. Då hade han ändtligen skridit till verket och uppsatt ett koncept. Detta har således skett antingen under senare hälften af 1630 eller under 1631. När han sedan begaf sig från Preussen till konungen i Tyskland, hade han sitt förslag med sig och öfverlämnade det till denne[3].

Att döma af kanslerns uppgifter har konungen endast till honom uttalat sig om förslaget. Särskildt synes frågan hafva varit å bane vid deras sammanträffande i Nürnberg på våren 1632[4]. Hvad som därvid blifvit sagdt dem emellan, veta vi icke. Axel Oxenstierna förklarade i sitt första bref till rådet efter Gustaf Adolfs död, att han icke vågade anförtro det åt papperet[5], och då rådet det oaktadt anhöll att få en redogörelse därför[6], så följde, så vidt man känner, härpå intet skriftligt svar[7]. Det ömtåliga ämnet var förmodligen Pfalzgrefvens ställning till en blifvande förmyndarstyrelse. Häraf berördes emellertid icke själfva organisationen af regeringens hjälpmedel, och

---

[1] Brefvet, af $^{20}/_{5}$ 1634, anfördt af ODHNER, s. 21, not 1.

[2] Anf. bref och memorial till rådet och Pfalzgrefven.

[3] »Dock hafver jag i Pryssen gjort den färdig och här tett H. K. M:t konceptet.» Memorialet för Grubbe, *Sk. H.* XXIV, s. 256.

[4] Brefvet af $^{14}/_{11}$, *Sk. H.* XXIV, s. 246.

[5] a. st.

[6] Rådet till kanslern $^{7}/_{1}$ 1633, *Sk. H.* XXIV, s. 303 f.

[7] Grubbe antydde i sin relation inför rådet $^{8}/_{1}$ 1633 (*SRP* III, s. 7), att kanslern skulle hafva i sin ägo några skriftliga vittnesbörd om konungens uttalanden vid Nürnberg, men denna uppgift är icke bestyrkt.

Digitized by Google

vi hafva kanslerns uttryckliga försäkran därom, att konungen i detta stycke godkänt hans förslag. Det förbehåll, Gustaf Adolf enligt samma berättelse gjort vid sitt godkännande — att några »ceremonialier» i regeringsformen kunde ytterligare diskuteras — kan inom den centrala organisationen knappast hafva gällt annat än någon detalj. I alla händelser hade konungen funnit förslaget i dess helhet så acceptabelt, att han gifvit order om dess renskrifning för att sedan underteckna detsamma[1].

Detta förslag, som kanslern nu i afskrift öfversände till rådsregeringen i Sverige, kan ej vara något annat än det, som i hans egenhändiga koncept ännu finnes bevaradt[2]. Här förutsättes, liksom i det tidigare, ofullbordade utkastet, att regeringsformen skulle underställas rådets och ständernas betänkande och erhålla deras samtycke[3]. Det måste därföre sättas i fråga, huruvida konungen, då han uttalade sin afsikt att underskrifva kanslerns förslag, tänkt sig att detta härigenom skulle vara definitivt stadfästadt. Emellertid ser det nästan ut, som om både kanslern och rådsregeringen till en början velat behandla saken så, att ständerna åtminstone icke skulle få något inflytande i sak vid dess afgörande. Den förre talar i sina meddelanden till rådet om att detta borde taga hvad det fann lämpligt ur det hemsända förslaget, han hemställer till dess eget beprö fvande, huruvida förslaget skulle meddelas några flere af de förnämsta ständerna, och öfverlämnar likaså åt rådet att ordna de förhållanden inom regeringen, för hvilka förslaget icke kunde tjäna till efterrättelse, efter eget betänkande[4]. Rådsregeringen å sin sida säger sig visserligen ämna meddela saken åt de förnämsta ständerna, men längre fram visade det sig tydligt nog, att den hade betraktat detta hufvudsakligen som en formalitet och ville förbehålla sig själf det egentliga afgörandet, och den vägrade uttryckligen att vid den i början af 1633 samlade riksdagen framlägga förslaget inför ståndens plena[5].

[1] Kanslerns anförda bref och memorial, *Sk. H.* XXIV, s. 245, 256. Jfr äfven hans senare memorial af $^{12}/_{2}$, a. a., XXIV, s. 368.

[2] *E. 387, U. B.*; tryckt *AOB* I: 1, s. 254—285.

[3] Ingressen och stadfästelseformeln, *AOB* I: 1, s. 256, 284 f.

[4] Kanslerns anf. bref och memorial $^{14}/_{11}$, $^{5}/_{12}$ 1632, $^{8}/_{2}$ 1633, *Sk. H.* XXIV, s. 245, 256, 340.

[5] Rådet till kanslern $^{14}/_{1}$ 1633, *Sk. H.* XXIV, s. 322; ODHNER, s. 10 f. med noter.

Digitized by Google

Det lyckades icke att föra frågan igenom på detta sätt. Ständerna visade inför rådet, när detta efter Gustaf Adolfs död mötte dem såsom provisorisk förmyndareregering, en självständighet, som aldrig kommit till synes, medan konungens mäktiga personlighet behärskade deras verksamhet, och rådet måste afsluta riksdagen utan att hafva fått regeringsformen fastställd. Dock ingick i riksdagsbeslutet ett slags godkännande af dess allmänna principer: ständerna öfverlämna åt rådet att ordna regeringen efter regeringsformen och erkänna särskildt i enlighet med denna de fem höga riksämbetsmännen såsom drottningens förmyndare och rikets föreståndare med råds råde[1].

Uppskofvet med regeringsformens slutliga behandling kom i själfva verket äfven regeringen till pass. Den hade själf efter allt att döma endast helt flyktigt tagit del af förslaget, innan riksdagen sammanträdde[2]. Först efter riksdagens slut griper sig rådet på allvar an med att genomgå förslaget punkt för punkt[3]. Det anmärker, att någon styrelse för bergverken icke fanns upptagen — måhända hade kanslern icke haft kännedom om konungens under hans frånvaro i Preussen framlagda plan till ett bergsamt —, och det skrifver till kanslern med anhållan, att denne ville uttala sig om lediga ämbetens besättande liksom om några punkter i förslaget, hvilka tarfvade en förklaring[4]. I början af följande år, då tidpunkten för en ny riksdag nalkades, genomgick kanslern på nytt sitt förslag och hemsände en i några punkter modifierad text, och denna blef likaså af rådet punkt för punkt åter granskad under jämförelse med den ursprungliga lydelsen[5]. Först i juni 1634 besattes också de två höga riksämbeten, som stodo lediga redan när 1633 års riksdag

---

[1] STIERNMAN, *Riksdagar*, II, s. 853.

[2] Regeringsformen upplästes i rådet den $^{9}/_{1}$ 1633, och för följande dag förmäler protokollet, att något blef om den »discurreradt», men sedan talas icke därom förr än $^{16}/_{2}$ och $^{18}/_{2}$, då förslaget meddelades ständernas utskott. *SRP* III, s. 8, 10, 30 f.

[3] Rådsprot. $^{26}/_{3}$, $^{2}/_{4}$ 1633, *SRP* III, s. 79, 87 f.

[4] Anf. prot. $^{2}/_{4}$ (jfr ofvan s. 307); memorial för Grubbe $^{29}/_{3}$, för Gabriel Gustafsson $^{4}/_{4}$, *Sk. H.* XXV, s. 142, 162. Kanslerns svar $^{6}/_{6}$, *Sk. H.* XXVI, s. 114.

[5] Rådet till kanslern $^{17}/_{2}$, $^{10}/_{5}$ 1634; kanslern till rådet $^{20}/_{6}$ 1634. *Sk. H.* XXVIII, s. 55, XXIX, s. 348, XXX, s. 59. Rådsprot. $^{8}/_{5}$, $^{25}/_{6}$—$^{3}/_{7}$ 1634, *SRP* IV, s. 111, 133—137.

Digitized by Google

uppdrog förmyndarstyrelsen åt de fem riksämbetsmännen gemensamt: drotsens, som blifvit ledigt genom Magnus Brahes död i mars 1633, och skattmästarens, som stått obesatt ända sedan Jesper Matssons dagar[1]. Rådet valde till drots Gabriel Gustafsson Oxenstierna, sedan ett årtionde tillbaka hofrättens ledande man, och till skattmästare hittillsvarande rikstygmästaren Gabriel Bengtsson Oxenstierna, som efter Gustaf Adolfs död återvändt från sin guvernörspost i Finland[2].

Efter dessa förberedelser framlade rådet själfmant regeringsformen inför ständerna, som sammanträdt i juni 1634. Att den nya stadgans stadfästelse berodde af dem och att de skulle äga rätt till en verklig granskning af dess innehåll erkändes nu oförbehållsamt.

Af de fyra stånden gjorde borgare och bönder egentligen inga anmärkningar. Adel och präster hade mera att säga, men hufvudsakligen i en del principfrågor om ständernas ställning, hvilka af regeringsformen berördes. Om den centrala organisationen yttrade sig icke heller de. Adelns yrkande, att ständerna skulle höras vid val af högre ämbetsmän och att såväl de fem höga riksämbetsmännen som kollegierna i sin helhet skulle ansvara inför rikets ständer, rörde äfven det egentligen maktfördelningen, och prästerskapets försök att häfda ofrälse mäns rätt till ämbeten grep icke in i dessa ämbetens anordning[3].

De delar af regeringsformen, som voro af rent organisatorisk natur, passerade sålunda utan invändningar ständernas granskning. Det tyder på att sådana angelägenheter fortfarande i allmänhet lågo utom området för ständernas verksamhet. När adel och präster 1633 fordrat full andel i regeringsformens stadfästelse och genomdrifvit denna fordran, hade det säkerligen närmast varit för att häfda sin medbeslutanderätt i de stora principfrågor, som behandlades i de båda ståndens inlagor 1634. Inom regeringens organisation synas de egentligen endast hafva velat yttra sig om själfva förmynderskapets ordnande. Borgarne finna för sin del tillräcklig grund för sitt godkännande af regerings-

[1] Jfr ofvan s. 220.
[2] Jfr ofvan s. 259 och 272.
[3] *RAP* II, s. 72 ff.; BOVALLIUS, s. 21—26.

Digitized by Google

formen i den aflidne konungens auktoritet, och bönderna antydde till och med, att hela saken egentligen icke anginge undersåtarne, utan endast öfverheten själf — samma ståndpunkt alltså som regeringen ursprungligen hade intagit[1].

Då nu emellertid regeringsformen i sin helhet blef af ständerna fastställd, omfattade stadfästelsen äfven dess bestämmelser om regeringens organisation. I och för sig öfverensstämde detta med Gustaf Adolfs afsikt att om den besluta med samråd och samtycke af råd och ständer, men stadfästelsen hade fått en mer än vanlig innebörd, då man i regeringsformens ingress sköt in en förklaring, att regeringsformen skulle evärdeligen hållas. Uttrycket fanns icke i kanslerns hemsända förslag och synes hafva blifvit insatt af rådet, ovisst om redan före 1633 års riksdag eller under den senare granskningen af förslaget år 1634[2]. Syftet härmed var otvifvelaktigt att binda kommande regenter vid regeringsformen eller med andra ord att gifva denna ett slags faktisk karaktär af grundlag, sådan tidens outvecklade statsrättsliga åskådning kunde fixera den; formellt sedt kände man ännu icke begreppet grundlag, liksom ej heller termen vid regeringsformens stadfästelse användes[3].

Under förhandlingarna hade såväl adel som präster uttalat sina tvifvelsmål om ständernas befogenhet att på egen hand under drottningens minderårighet gifva regeringsformen en sådan helgd, och dessa tvifvelsmål kunna ingalunda anses undanröjda genom de förklaringar, som regeringen afgaf. Då den slutligen uttalade, att den evärdeliga giltigheten egentligen afsåge endast

---

[1] Borgerskapets svar: »... äre alltså uti den otvifvelaktige förhoppning, att H. K. M:t salig och lofvyrdigst i åminnelse hafver denne regeringsordning så vide utsett, att han skulle lända Sveriges rike och alle dess inbyggiare till nytto, gagn och godo, och för den skuld känne, akta och hålla vi samma regeringsordning uti alla sina klausuler och punkter alldeles god och högnödig». Böndernas svar: »Hvad sedan den i pennan författade och för dem uppläsne regementsordningen anlangar, så synes dem henne vara nyttig och god, och veta intet däremot att säja, eftersom hon ickie så myckit angår dem som lyda som dem uti regementet tjäna och bjuda skole ...». *Riksdagsacta, RA.*

[2] Det 1633 af rådet framlagda förslaget finnes icke i behåll.

[3] Dock finner man här formuleringen, att regeringsformen skulle »för *lag* och stadga» aktad och efterkommen varda. HILDEBRAND, *Regeringsformer*, s. 41.

Digitized by Google

de fem kollegierna[1], så öfverensstämmer detta allra minst med den hittills rådande åskådningen, att just inom den administrativa organisationen konungens myndighet ensam var den bestämmande. Det måste därföre förblifva mer än tvifvelaktigt, om regeringsformens proklamerade evärdeliga giltighet var rättsligen bindande, och det i synnerhet i hvad den berörde regeringens ordning.

* * *

Sådan regeringsformen slutligen stadfästes[2], fick den dubbel ingress och slutformel. Man behöll den i Gustaf Adolfs namn affattade inledning och stadfästelse, som fanns i kanslerns hemsända koncept och angaf den nya förordningen såsom konungens verk. Sedan omslöts denna i sin helhet af en ny ingress och en ny stadfästelse i ständernas namn[3].

Ständerna redogöra för regeringsformens framläggande efter konungens död, och här kommer också en tvekan om befogenheten att stadfästa den tydligt nog fram i deras uttalade önskan, att konungen själf skulle hunnit utföra sin afsikt att meddela förslaget åt dem, så att detsamma kunnat blifva af båda parterna vederbörligen behandladt och regeringsformen »tillbörligen» bekräftad och stadgad. Det är med uttrycklig hänvisning till Gustaf Adolfs uttalade godkännande som de slutligen gifva den sin stadfästelse.

Den ursprungliga, i Gustaf Adolfs namn hållna ingressen utvecklar något vidlyftigare de synpunkter, som redan i kanslerns tidigare, ofullbordade utkast till regeringsform[4] fått ett uttryck. Konungen hänvisar först till sin farfaders och sin faders arbete för rikets bästa och påminner, huru han själf mottagit riket hemsökt af yttre krig och inre misshälligheter, men

---

[1] Adelns prot. 12/7 1634, *RAP* II, s. 84.

[2] HILDEBRAND, *Regeringsformer*, s. 1—41.

[3] Äfven till dessa hade kanslern utarbetat ett koncept, som finnes i *Ox. saml.*, A. O:s konc. t. kungl. bref 1626—1654, *RA*. Det har också lagts till grund för den slutliga affattningen, och endast smärre ändringar äro gjorda, hufvudsakligen af formell natur.

[4] Se ofvan s. 309 f.

Digitized by Google

lyckats afsluta dessa fejder och afhjälpa landets brister. Härtill anknytas nu reflektionerna om de orsaker, som vållat de många farorna och svårigheterna under hela denna tid, och dessa orsaker preciseras så, att olyckorna föranledts dels af de fordom omtvistade konungavalen, dels af den oenighet i religionen, som söndrat sinnena — denna punkt fanns ej i Axel Oxenstiernas koncept, utan sattes in vid riksdagen i samband med en ny paragraf om den svenska kyrkans bekännelse — dels slutligen och i synnerhet af bristen på en fast ordning inom regeringen. Riksens regering har stått och fallit med konungens egna krafter och efter hans personliga egenskaper blifvit förd med svaghet eller styrka[1]; vid förändringar — förmodligen är det närmast tronombyten som åsyftas — har hela statens ordning plötsligt blifvit liksom upp- och nedvänd. Häremot finnes ingen bättre bot än att man efter andra rikens exempel så ordnar allt för alla händelser, att styrelsen vare sig konungen lefver eller dör, vare sig han är närvarande eller frånvarande, frisk eller sjuk, och äfven under hans omyndiga år alltid kan hafva sin regelmässiga gång och tillbörliga kraft. För detta ändamål är regeringsformen uppgjord. Samma synpunkter äro äfven omskrifna i ständernas nya ingress, med särskildt betonande af regeringsformens behöflighet för de fall, då konungen vore frånvarande, sjuk eller omyndig.

Det är i kort och otvetydig formulering en principiell brytning med det personliga regementet och ett erkännande af den systematiska organisationens nödvändighet för statens lif. Regeringsformen fastslår de grundsatser, som Gustaf Adolf genomfört i sin utöfning af regeringsmakten.

De två första paragraferna handla om den kyrkliga bekännelsen samt om arfsföljden. Den tredje och fjärde lägga grundvalarna för den följande organisationen genom att först enligt landslagen erkänna konungen såsom regeringens herre, hvilken äger att styra och råda borgar och land med all sin och kronans rätt, samt därefter konstatera, att han för utöfningen af sin makt behöfver råd och ämbetsmän till sin hjälp, eftersom riket är vidsträckt och ärendena allt för många och viktiga för att

[1] »Med konungens egne krafter stått och fallet, förts lent eller skarpt.»

Digitized by Google

af honom ensam kunna besörjas, och slutligen förklara, att han äger utse och tillsätta dessa sina medhjälpare efter lagen, rikets kraf och sitt eget godtfinnande. Så starkt som i det äldre utkastet till regeringsform är konungens höghet icke här betonad, men den kungliga maktens härskareställning öfver de organ, som den för sin utöfning behöfver, utgör dock utgångspunkten för det hela.

Den centrala organisationen behandlas hufvudsakligen i punkterna 5—22. Sedan följa i 23—33 bestämmelser om provinsstyrelsens ämbetsmän. Centralregeringen beröres emellertid på det närmaste äfven af nästa grupp, p. 36—42, hvilken reglerar samtliga ämbetsmäns ansvarighet, samt 48, om ämbetenas löner, hvilken sistnämnda i det följande kompletteras för en del enskilda poster. Mera sidoordnad med själfva organisationen är den sista afdelningen, p. 52—65, som handlar om rikets styrelse under konungens vistelse utrikes, sjukdom eller omyndighet samt vid arfsföljdens utslocknande. Regeringens sammansättning under dylika fall bestämmes helt kort i en enda paragraf (53), medan de öfriga hafva till uppgift att afväga den myndighet, som skall tillkomma denna tillförordnade regering (och slutparagrafen, 65, föreskrifver dessa bestämmelsers tillämpning vid arfsföljdens utslocknande). Ytterligare utom ramen för själfva administrationens ordning, om ock i ett visst sammanhang med den samma, stå slutligen de fem punkterna om ständernas möten, 43—47.

Främst i spetsen för den centrala riksstyrelsens organ nämnes naturligtvis rikets råd (p. 5). Regeringsformen frångår utan vidare landslagens regel om rådsherrarnes antal, såsom man redan länge gjort i praxis och under Karl IX:s tid äfven börjat föreslå i nya privilegie- och lagbestämmelser[1]. Den förklarar, att man egentligen icke kan föreskrifva något visst antal, eftersom rådsherrarne böra vara så många som rikets värf och heder kunna kräfva, och anger endast såsom ungefärligt normerande siffran 25[2], hvari de fem höga riksämbetsmännen inräknas. Däremot har regeringsformen icke något nytt att förmäla om rådets

[1] Jfr ofvan s. 47—50.

[2] »likväl skole de ordinarie vara 25».

Digitized by Google

och de enskilda rådsherrarnes ställning inom regeringen. Liksom den upptar landslagens föreskrift, att riksens råd skall af konungen väljas bland infödda riddare och svenner, så karaktäriserar den också rådets uppgift genom en obetydlig omskrifning af landslagens rådsed: att påminna konungen om rikets rätt, efter bästa förstånd råda honom till det, som är honom och riket gagneligt, och styrka ständerna till trohet. En allmänt formulerad förpliktelse att i alla de ärenden, som rådsherrarne föreläggas eller anförtros, låta sig vårda om konungens och rikets rätt och bästa, innehåller knappast något utöfver den föregående omskrifningen af rådseden, för så vidt den icke särskildt åsyftar rådsherrarnes tjänstgöring i ämbeten och särskilda uppdrag. Någon verklig regel för denna tjänstgöring ger den i hvarje fall icke. Och alldeles utan afseende lämnar regeringsformen de nya former, som under Gustaf Adolfs tid utvecklat sig för rådets korporativa samarbete sinsemellan och med konungen, liksom den på intet sätt själf ger några nya bestämmelser om dess sammanträden, allra minst om någon fast rådkammare.

Följer så (i p. 6) grundritningen för den centrala administrationens fördelning. Den inledes med en skisserad redogörelse för den gångna utvecklingen: huru fordomdags rådsherrarne varit de enda, som kunnat brukas i förnämliga tjänster, huru de sällan kunnat vara tillstädes och vid sin inställelse hos konungen dels blifvit öfverhopade med en mängd ärenden, dels blifvit upptagna genom särskilda uppdrag[1], huru konungen i följd häraf alltid lidit brist på medhjälpare och styrelsens värf blifvit försummade eller illa ombesörjda, samt huru ändtligen framlidne konungar sökt efter medel att afhjälpa denna svaghet i regeringen och härtill gjort en begynnelse genom de fem höga riksämbetena, genom inrättande af konungens nämnd, kammarrådsvärdigheten o. s. v.[2], men icke förmått sätta sina planer i detta stycke i verket. Med anslutning till dessa föregående för-

[1] »ved deres närvaru varit med ärenden öfverhopade och af åtskillige infall särdragne . . .»

[2] ». . . och gjort därtill ingången under förbemälte 5 höge ämbeten och så med konungens nämbd, kammerråd och annat slikt . . .» Huruvida meningen är, att försök gjorts till en organisation af lägre tjänstemän *under* de fem riksämbetsmännen, eller endast att dessa själfva fått tjänstgöra, är icke klart.

Digitized by Google

sök förordnas och stadgas nu, att alla de ärenden, som höra till den högsta riksstyrelsen, skola allt efter sin natur gå genom de fem collegia eller broderskap, hofrätten, krigsrådet, amiralitetet, kansliet och räkningekammaren.

Riksstyrelsens fördelning på de fem kollegierna, som Gustaf Adolf gjort till stommen för sitt organisatoriska system, är sålunda här upptagen i en formulering, som enligt ordalagen förhindrar ej mindre en utbrytning af något område under nya centrala organ än konungens handläggning af ärendena utan biträde af något bland kollegierna. Måhända är det för att förebygga en sådan tolkning särskildt i sistnämnda riktning, som kanslern här tillagt ett allmänt förbehåll för konungens rätt och höghet[1]. Däremot inlåter man sig lika litet här som i Gustaf Adolfs organiserande förordningar på frågan om huru förbindelsen mellan konungen och kollegierna skall försiggå.

Det första kollegiet är hofrätten (p. 7). Regeringsformen nämner emellertid icke blott ett ämbetsverk med detta namn, utan flere, i enlighet med den ordning, som utvecklat sig på 1620-talet: de tre hofrätterna i Stockholm, Åbo och Dorpt, och därtill en ny i Jönköping, för Götalandskapen, hvilken först genom regeringsformen blef besluten (p. 8). Rikets vidsträcktthet gör, säger den, dessa fyra hofrätter nödvändiga. Ja, vid regeringsformens stadfästelse insköts till och med en föreskrift, att ännu en hofrätt skulle upprättas, hvilken ej fanns upptagen i Axel Oxenstiernas koncept, nämligen för de preussiska besittningarna, dock utan att hofrätternas angifna antal ökades från fyra till fem, vare sig nu detta berodde på ett förbiseende eller därpå, att dessa preussiska besittningar voro till Sverige afträdda endast för några år och sålunda icke kunde räknas till riket. Den tillämnade preussiska hofrätten skulle ej heller erhålla så förnämliga bisittare som de öfriga.

Regeringsformen bekräftar den princip, som Gustaf Adolf följt vid de nya hofrätternas instiftande, att samtliga dessa äm-

[1] »... dock konungens rätt och höghet oförkränkt och i ingen måtto förminskat.» I samma riktning pekar möjligen formuleringen, att »alle ärenden ... skole ... lända och drifvas *ordinarie* genom desse efterskrefne 5 collegia eller broderskap».

Digitized by Google

betsverk skulle hafva samma makt och myndighet. De representera alltså hvar inom sitt område en enhetlig domsmakt, den kungliga dom, som ursprungligen uppdrogs åt den äldsta hofrätten för hela riket. Ställningen såsom centralt rikskollegium kunde dock endast uppbäras af en bland hofrätterna, den Stockholmska, på grund af dess förläggning till hufvudstaden, där de öfriga kollegierna funnos. Denna gälla väl också närmast de kortfattade instruktioner, som regeringsformen ger, och som äro sammandragna ur de grundläggande bestämmelserna i ordinantian och processen[1]. Till hofrätten — det är singularformen som användes — höra alla mål, som antingen direkt falla under konungens dom eller blifvit dit vädjade, och den dömer konungs dom. Den skall granska protokoll och domar från de lägre domstolarna, och regeringsformen stadfäster äfven dess samverkan med konungen i brottmål enligt de gamla bestämmelserna[2]. Då denna sistnämnda föreskrift knappast var tillämplig på någon annan hofrätt än den i Stockholm, åtminstone efter ordalydelsen, eftersom ingen af de öfriga kunde påräkna att träda i personlig beröring med konungen annat än i rena undantagsfall, så talar äfven detta för att punkten närmast afser den Stockholmska hofrätten. Dock måste dess grunddrag gälla också för de andra på grund af deras likberättigade ställning. Uttryckligt inskärper regeringsformen, att ingen må vädja från någon hofrätts dom, och bibehåller sålunda fiktionen om hofrätternas kungliga domsmakt, medan den å andra sidan medgifver ansökningar om revision i öfverensstämmelse med rättegångsprocessen af 1615. Endast i formuleringen af klagandens tillgång till sådan ansökan såsom en honom tillkommande rätt märkes någon anpassning efter revisionens numera faktiska karaktär af ordinarie högsta instans[3]. Däremot innehåller regeringsformen intet om formerna för revisionen. Denna hörde tydligen ännu allt för nära till konungens personliga maktutöfning för att kunna organiseras.

---

[1] Jfr ofvan s. 245—249.

[2] Så synes nämligen den något oklart affattade föreskriften i p. 7 vara att förstå. Jfr ofvan s. 247 f.

[3] »Men finner sig någon besvärat, hafve makt och fog att klage det kongen och ordentligen sökie revision.» Jfr ofvan s. 257.

Digitized by Google

Hofrätternas lika makt och myndighet kan ej hindra, att den Stockholmska erkännes såsom den förnämsta, och dess rangplats visar sig också i sammansättningen. Regeringsformen stadfäster för hofrätten i Stockholm ordinantians grundläggande föreskrift med den ökning af de lägre klasserna, som tillkommit under Gustaf Adolfs tid: den skall bestå af riksdrotsen som president och 16 bisittare, 4 riksråd, 6 adelsmän och 6 ofrälse[1]. Den omnämner också riksens fiskal — här återkommer alltså titelns äldre form — samt sekreterare och notarier, dock utan att specificera dessa lägre poster. De tre andra hofrätterna erhålla endast ett riksråd hvardera, såsom president, och bisittarnes antal inskränkes därföre här till tolf, sex adliga och sex ofrälse; för den preussiska öfverdomstolen bestämmes icke medlemsantalet.

För vissa rättegångar af utomordentlig vikt anses emellertid icke hofrätternas rättskipning tillräcklig. I statssaker af större omfattning hade ständerna själfva under det gångna århundradet gång efter annan fått inträda såsom dömande, hvarvid vanligen själfva rannsakningen och domens affattande öfverlämnats åt ett trängre utskott af växlande sammanställning[2]. Regeringsformen bestämmer nu en särskild domstol för sådana fall, då en statsförbrytelse är begången, som på grund af sin allvarliga art eller på grund af den brottsliges höga ställning i enlighet med denna praxis ej synes kunna afdömas utan ständernas sammankallande (p. 9). I sådana fall skola alla de fyra hofrätterna — den preussiska räknas ej heller här — jämte öfriga riksens råd, tillstädesvarande landshöfdingar samt en borgmästare från hvar och en af städerna Stockholm, Uppsala, Göteborg, Norrköping, Åbo och Viborg utöfva ständernas domsmakt under presidium af riksdrotsen eller vid förfall för denne rikskansleren, och regeringsformen reglerar noga bisittarnes placering i rätten allt efter deras rang.

Olika meningar äro uttalade om tolkningen af denna paragraf[3]. Frågan gäller särskildt, huruvida den här organiserade

[1] Jfr ofvan s. 261.

[2] Jfr utredningen hos KJELLÉN.

[3] Senast af VARENIUS, s. 343 ff., och KJELLÉN, s. 95 ff.; jfr E. HILDEBRAND i Hist. Tidskr. 1895, s. 55.

Digitized by Google

domstolen var afsedd att sammanträda ensamt såsom ett slags utskottsmöte, eller om ständerna skulle samlas och domstolen fungera i deras närvaro samt domen af dem bekräftas. Ordalagen tala måhända mera för den senare tolkningen, men gifva äfven möjlighet för den förra[1], och hvilkendera som bör föredragas, framgår ej af några andra samtida vittnesbörd. I hvarje fall står denna domstol såsom uttryck för ständernas utomordentliga myndighet alldeles utom den fasta regeringsordningen.

Det andra kollegiet är krigsrådet. Regeringsformen begagnar således för krigsförvaltningens ledande ämbetsverk denna benämning, som förekommit i de tidigare organisatoriska ut-

---

[1] »Försåge sig någon af så hög kondition i riket eller i ett så högt ärende, att det konungen och kronans majestät anginge och icke bekvämbligen annars än förmedelst ständernas sammankallelse rannsakas och åtskiljas måtte, och alltså desse hofrätter tillika blefve af Oss eller Våre efterkommande sammanfordrade, då skole desse 4 hofrätter jämpte resten af riksens råd och höfdingerne uti riket, som äre tillstädes, så ock en borgmästare af Stockholm, Uppsala, Göteborg, Norrköping, Åbo, Viborg förträda ständernes rum och hafva makt att döma öfver samme ärende, och ingen, ehuru hög han är, hafve vissord att undraga sig denne rätt.» KJELLÉN anser paragrafens början innebära, att ständerna verkligen måste och skola sammankallas i dylika fall, och då det heter, att hofrätterna *alltså blifva tillika* sammanfordrade, så finner han i dessa ord direkta hänsyftningar på ständernas förutsatta sammanträde. De behöfva emellertid icke ovillkorligen fattas så. Att hofrätterna blifva »tillika» sammankallade, skulle också kunna helt enkelt betyda, att de sammankallas på en gång, samtidigt, ty i denna betydelse förekommer ordet »tillika» i tidens språk, och det inskjutna »alltså» kan hänsyfta på de enskilda hofrätternas otillräcklighet hvar för sig i dylika mål. När det sedan talas om »höfdingarne uti riket, som äre tillstädes», så behöfver ej heller detta nödvändigt förutsätta ett ständermöte, så flitig som förbindelsen mellan provinsernas styresmän och regeringen vid denna tid var. Tankegången skulle sålunda kunna blifva denna: Inträffar en statsförbrytelse, som enligt hittills utvecklad ordning skulle kräfva ständernas sammankomst och dom, och blir sålunda hvarje enskild hofrätt inkompetent samt i följd häraf (alltså) en sammankallelse af samtliga hofrätter gemensamt (tillika) erforderlig, då böra till hofrättens personal träda de uppräknade företrädarne för öfriga stånd och jämte dem konstituera en domstol, som dömer med ständernas rätt. Uttrycket att ifrågavarande domstol skall »företräda ständernas rum» passar onekligen bättre för ett sammanträde i stället för ständerna än för en funktion såsom utskott i deras närvaro. Detta skulle också mycket väl öfverensstämma med regeringsformens tydliga obenägenhet mot ständernas sammanträden in pleno och förkärlek för deras representation genom trängre utskott af olika slag.

Digitized by Google

kasten under Gustaf Adolfs regering, utan hänsyn därtill, att denne själf under de sista åren låtit insätta en »krigsrätt». I öfverensstämmelse härmed träffas också om krigskollegiets sammansättning och uppgift helt andra bestämmelser än de för krigsrätten gällande. Det skall ledas af marsken, men denne får som bisittare dels två riksråd, helst sådana, som beklädt högre officersposter, dels fyra andra officerare, och självskrifna ledamöter äro fältmarskalken, såvida någon sådan finnes af svensk börd, rikstygmästaren och generalvaktmästaren, den sistnämnde ej upptagen i kanslerns koncept utan tillagd under regeringsformens utarbetande. Meningen synes här vara, att de tre nämnda officerarne skola ingå bland de fyra bisittarne, i den mån de ej äro sysselsatta utom hufvudstaden, t. ex. i fält[1]. Krigsrådet får naturligtvis äfven en lägre personal: sekreterare, notarier och kopister. Åt krigsrådet öfverlämnas inseende med allt krigsfolket till lands öfver hela riket, äfven vid artilleriet, i fält och på fästningarna, och öfver dess beväpning; krigsrådet skall öfvervaka utskrifningar, värfning och mönstringar, och särskildt allt som till artilleriet hörer äfvensom alla befästningar och byggnader för krigiskt ändamål, gränsfästningarnas proviantering och beväpning. Det kan ej lida något tvifvel, att härmed afses en verklig förvaltande verksamhet, hvaremot sådana lagskipande funktioner, som voro krigsrätten ålagda, icke alls omnämnas[2]. Regeringsformen söker slutligen utstaka en gräns mellan denna krigsrådets administration och räknekammarens makt öfver finanserna: det förra skall visserligen erhålla underrättelse om huru krigsfolkets underhåll är ordnadt, huruvida det utgår kontant ur räntekammaren eller direkt af tillordnade kronoräntor, men det får icke självt bestämma om dispositionen af dessa räntor, utan detta tillkommer räknekammaren, liksom räkenskap för medlens

---

[1] Jfr ofvan s. 310.

[2] Endast i förbigående förekommer ordet »döma», och det i annat sammanhang. Sedan regeringsformen uppräknat allt, öfver hvilket krigsrådet skall »hafva inspektionen», och sist nämnt »skantsar och alle byggninger till kriget», tillägger den: »så att där allt rätt dömes och förordnas». Vare sig ordet »där» syftar endast på skansarna och krigsbyggnaderna eller på allt det föregående, är det endast de underordnade militära myndigheterna om hvilka ordet döma användes, och detta måhända icke i betydelsen af att afkunna dom.

Digitized by Google

användning skall där afgifvas[1]. Fullständig blir icke gränslinjen mellan de två kollegiernas maktområden: huruvida själfva utbetalningarna skola gå genom krigsrådets eller genom räknekammarens organ framgår icke af regeringsformen, ej heller hvilketdera kollegiet som skall uppgöra om alla de inköp, hvilka hittills tillhört kammaren. Regeringsformen hänvisar emellertid till en blifvande specialinstruktion för krigsrådet.

Då kanslern i sitt förslag till regeringsform insatte ett förvaltande krigsråd i stället för den redan existerande dömande krigsrätten, kan det möjligen hafva berott därpå, att han vid förslagets uppgörande borta i Preussen icke erhållit någon kännedom om att den kollegiala organisationen för hären nu bragts till verkställighet i denna sistnämnda form, utan fasthållit vid konungens tidigare afsikter på detta område. Förvånande är däremot, att icke olikheten observerades och gaf anledning till några öfverläggningar vid regeringsformens behandling af rådet och ständerna i Sverige. Riksdagsbeslutet år 1633 uppräknar de fem kollegierna såsom redan fastställda och bland dem krigsrådet, ej krigsrätten[2], men när rådet skrider till öfverläggning om regeringsformen och besättande af de fem kollegierna, föreslår det bisittare för krigsrätten, och äfven när efter regeringsformens slutliga antagande kollegiernas personal bestämmes, talar man om krigsrätten, ej om krigsrådet[3]. Man har tydligen utan vidare identifierat den krigsrätt, som fanns, med det af kanslern föreslagna krigsrådet. Någon modifiering af krigsrättens ställning och verksamhet i riktning af ett förvaltande krigsråd kan däremot icke spåras; ännu på våren 1634 omtalas den endast såsom dömande[4]. Inom krigsstyrelsen måste således regeringsformens genomförande komma att innebära en fullständig förändring af kollegiets hela ställning[5].

---

[1] Sistnämnda punkt fanns icke i kanslerns koncept.

[2] STIERNMAN, *Riksdagar,* II, s. 853.

[3] Rådsprot. $^{26}/_{3}$ 1633 och $^{3}/_{9}$ 1634, *SRP* III, s. 79, IV, s. 212.

[4] Marsken till kanslern $^{19}/_{1}$, $^{12}/_{4}$ 1634, *AOB* II: 5, s. 526, 531; rådsprot. $^{26}/_{4}$, $^{13}/_{5}$ 1634, *SRP* IV, s. 100, 114.

[5] I sitt memorial till rådet $^{14}/_{8}$ 1635 (*Sk. H.,* XXV, s. 133), anmärkte kanslern, att rådet syntes »mena krigsrådet att bestå uti justitiens administration öfver krigsfolket i landet», och att krigsrådet försummade sin administrativa uppgift.

Digitized by Google

Det tredje kollegiet är amiralitetet. Regeringsformen bestämmer till president riksamiralen och till bisittare två riksråd, helst män som gjort tjänst till sjös, samt fyra andra sjöofficerare, viceamiraler eller skeppskaptener, bland dessa alltid holmamiralen eller (om någon sådan ej finnes) holmkaptenen; tjänstemän för expeditionen blifva äfven här sekreterare, notarier och skrifvare. Kanslern har tydligen icke haft kännedom om de uppgjorda förslagen till amiralitetets organisation efter krigsrättens mönster[1], men detta har här icke föranledt någon principiell afvikelse från de bestående förhållandena, eftersom amiralitetet hittills just utvecklat sig såsom organ för administrationen; det i regeringsformen föreskrifna kollegiet utvidgar endast den krets af sjömilitära ämbetsmän, som redan ägnade sig åt flottans styrelse. Under år 1633, efter regeringsformens första framläggande, hade riksamiralen väckt ett förslag, att inom amiralitetet skulle tillsättas en commissarius, hvilken ämbetsman spelat en viktig roll i den sista stora planen för flottans administration, men Fleming hade motsatt sig förslaget, som också fick förfalla[2], och någon commissarius insattes icke i regeringsformen. För öfrigt hade under samma år en viss utveckling af amiralitetets kollektiva enhet börjat framträda däri, att de utgående brefven numera börjat angifvas såsom utfärdade vid amiralitetet[3], en notarie i amiralitetet hade blifvit anställd med uppgift bl. a. att biträda sekreteraren vid utskrifningen af diarier och protokoll vid amiralitetets kollegiala sammanträden[4], och då med årets slut den förre sekreteraren och kassören Olof Burman lämnade sin befattning, blef hans efterträdare kassör, men endast tillförordnad sekreterare[5]; meningen var tydligen, att den senare befattningen nu skulle blifva självständig.

Amiralitetets uppgift uttrycker regeringsformen i ungefärlig öfverensstämmelse med redan stadgade faktiska förhållanden: det skall taga vård om alla fartyg och byggnader för flottan

[1] Jfr ofvan s. 292 ff.

[2] Rådsprot. $^{9}/_{4}$ 1633, *SRP* III, s. 95; jfr ofvan s. 293.

[3] De sluta i *Am. Reg., Fl. A.,* från maj 1633 stundom: »Actum amiralitetet». Samma registratur rubriceras också allt ifrån detta år: »Bref, som här vid Admiralitetet äre passerade». Jfr ofvan s. 291.

[4] Fullm. f. Zackarias Solthovius $^{25}/_{10}$ 1633, *Am. reg.*

[5] Fullm. f. Jakob Johansson att vara amiralitetets kassör, jämväl ock provisional sekreterare, $^{1}/_{1}$ 1634, *Am. reg.*

Digitized by Google

öfver hela riket, ansvara för att ordentliga längder föras häröfver liksom för rullor öfver sjöfolket, hafva omsorg om dettas underhåll och om skeppens utrustning till alla delar. I fråga om kronans medel begränsas dess befogenhet på samma sätt som krigsrådets i förhållande till räknekammaren, och härtill lägges en särskild föreskrift — som ej fanns i det ursprungliga konceptet —, att hvad som af dessa medel kontant eller in natura kunde blifva öfver skulle återlevereras till de finansiella myndigheterna i räntekammaren, proviantet eller klädekammaren.

I fråga om det fjärde kollegiet, kansliet, frångår kanslern betydligt den 1626 uppgjorda kansliordningen. Han ger rikskansleren, som naturligtvis blir president, fyra assessorer af rikets råd i stället för de två kansliråden, och upphöjer därjämte till samma rang af kollegiater två statssekreterare. Sistnämnda värdighet, som nyss förlänats åt ett par framstående kanslitjänstemän på diplomatiska poster[1], införlifvas sålunda nu med den ordinarie kanslipersonalen. Vid regeringsformens antagande insköts också en hofkansler, hvarmed detta gamla ämbete återkommer i den svenska statsstyrelsen, möjligen med hänsyn till rikskanslerens frånvaro, och om de två statssekreterarne tillades, att de helst borde vara af adel. Man vill tydligen förebygga, att med detta ämbete det lågbördiga element, som så länge fyllt alla poster med sekreterares benämning, finge plats i själfva ledningen af kansliet. Såsom lydande under kansliet sammanför regeringsformen tjänstemän, hvilka tillhört dess egen lägre personal, sekreterare, referendarier, skrifvare, med diplomatiska funktionärer, hofråd, sändebud, residenter, agenter.

Närmare ansluta sig bestämmelserna om kansliets uppgift till den gamla kansliordningen. En nyhet är det visserligen, att regeringsformen ger föreskrifter om sigillens vård, i det den ålägger rikskanslern att ansvara för stora rikssigillet, medan hofkanslern eller i hans frånvaro den äldsta statssekreteraren får det mindre, i den löpande expeditionen använda sekretet om hand. Men liksom förvaltningen af sigillet i Sverige aldrig hade spelat en sådan roll som annorstädes i kansliets och i allmänhet den ministeriella ansvarighetens utveckling, så ligger ej heller nu någon större vikt på dessa förfoganden. Sedan fortsätter rege-

[1] Jfr ofvan s. 192.

Digitized by Google

ringsformen med en uppräkning af de ärenden, som i kansliet skola behandlas, och här återfinner man i hufvudsak kansliordningens kategorier. I kansliet skola uppsättas statuter, landsstadgar och förordningar angående riket i sin helhet eller mindre delar däraf äfvensom alla privilegier; under kansliet falla alla handlingar vid riksdagar och möten och allt som rör utrikespolitiken samt slutligen alla rådslag. Regeringsformen talar om rådslag af flera slag: med riksrådet i sin helhet eller ett mindre antal af dess medlemmar eller endast med kanslirådet. De sistnämnda voro förutsatta äfven i kansliordningen, men hade aldrig förekommit, åtminstone icke i några reglerade former, och de voro för öfrigt endast en underafdelning af rådslagen med ett mindre antal rådsherrar, hvilka i sin ordning allmänt sedt så till vida ej kunde sägas innebära någon nyhet, som ju konungen alltid varit oförhindrad att kalla så många eller så få rådsherrar han önskade. När regeringsformen tillägger, att alla rådslag skola ordentligen protokollföras, så fastslår den därmed den regel, som redan utvecklat sig för de mera formella sammanträdena, men kan ej gärna syfta till att förbjuda muntliga öfverläggningar i friare former mellan konungen och hans rådgifvare, sådana som af ålder måste hafva förekommit och under Gustaf Adolfs tid blifvit allt mera vanliga[1]. Det heter också, att konungen »anställer» rådslagen, hvilket väl förmodligen betyder, att han personligen leder dem på det sätt som Gustaf Adolf infört[2], eller åtminstone att sammanträden endast hållas när han särskildt därtill kallar, såsom hittills varit fallet[3].

I fråga om själfva naturen af kansliets arbete med dessa ärenden begagnar regeringsformen icke klarare terminologi än kansliordningen hade haft[4]. Om den första gruppen heter det, att statuterna o. s. v. skola i kansliet »tracteras och författas», och detta kan betyda antingen både en reell beredning och en

[1] Jfr ofvan s. 139.

[2] Jfr ofvan s. 118 ff., 139 ff.

[3] Uttrycket, att till kansliet höra »alle rådslag, som konungen *ordinarie* anställer», kan ej åsyfta några regelbundna sammanträden utan endast sådana som höllos under normala förhållanden, d. v. s. då konungen befann sig i hufvudstaden och hade kansliet hos sig.

[4] Jfr ofvan s. 185 f.

Digitized by Google

formell expedition eller endast det senare. Sedan talas endast om hvad som »hör» till kansliet, och härunder hänföras dels kategorier af aktstycken, för hvilka man skulle kunna tänka sig endast en formell expedition, såsom riksdagshandlingar och traktater, dels »sändebuds, residenters och agenters affärdning och alle andre ankommandes förhör och expedition», alltså själfva det reella utrikespolitiska arbetet. Allt talar emellertid för att regeringsformen äfven i detta hänseende bygger på samma förutsättning som kansliordningen, nämligen att kansliet inom sitt område skall hafva en sådan verkligt administrerande uppgift som de öfriga kollegierna inom sina.

Å andra sidan måste också själfva uppräkningen af det som till kansliet hörde förutsätta, att hvad som här icke uppräknades ej heller skulle vid den formella expeditionen gå genom kansliet, eller med andra ord, att de öfriga kollegierna skulle expediera hvart inom sitt område. Endast i fråga om fullmakters utfärdande synes regeringsformen härifrån göra undantag, i det att alla sådana öfverlämnas åt kansliet, oberoende af sitt innehåll. Då det i slutet af punkten om kansliet heter, att alla publika akter skola granskas och undertecknas af rikskansleren, innan de föredragas inför konungen för att erhålla hans underskrift, och att andra handlingar på samma sätt skola behandlas af hofkanslern eller vederbörande sekreterare, så afses här säkerligen endast de förut uppräknade handlingar, som hänförts till kansliet. Vid konceptets uppsättande hade rikskanslern ursprungligen gifvit ett bestämdt uttryck åt principen att expeditionen ej skulle vara samlad under kansliet, utan fördelas mellan alla kollegierna, i det att han i punkten om krigsrådet inskjutit en bestämmelse, att konungens befallningar i alla till krigsrådet hörande ärenden skulle gå ej genom kansliet, utan genom krigsrådet, och af dess sekreterare uppsättas, protokollföras och expedieras [1]. Denna bestämmelse blef visserligen stru-

[1] »... och täckes ock konungen något att förordna uti förne ärenden, att då befallningarna och brefven icke [genom] kanzeliet uten förne krigsräth utgå och af dess sekreterer författes, protokolleres och beställes.» Bestämmelsen har stått före sista punkten i § 10, efter »... som det under händer hafve», men är öfverstruken. Ännu tidigare är en kortare formulering af samma tanke, som kanslern kasserat redan under utskrifningen och ersatt med den ofvan anförda. Konceptet finnes i *U. B:s* handskriftsaml., *E. 384*.

Digitized by Google

ken, förmodligen af kanslern själf, men skulle detta bero på någon hans önskan att åt kansliet bibehålla hela expeditionen af konungens regeringshandlingar, så var dock detta mål ej härmed vunnet, eftersom den motsatta principen låg till grund för formuleringen af alla regeringsformens punkter om kollegierna.

Sist bland kollegierna nämner regeringsformen räknekammaren (p. 13). Den förordnar riksskattmästaren till president och bestämmer till hans bisittare två riksråd och två andra af adel — titeln kammarråd förekommer ej här, men väl annorstädes i regeringsformen — samt därjämte de två äldsta kamrerarne. De förnämliga kammarrådens samarbete med kamrerarne, som redan i 1618 års kammarordning kommit till uttryck[1], har således här fört till ett erkännande af representanter för dessa senare såsom verkliga medlemmar af det beslutande kollegiet. Däremot omnämnes icke räntmästaren, som dock under de senaste åren faktiskt intagit en sådan ställning[2]. Regeringsformen ger ingen bestämmelse om kamrerarnes antal och nämner likaledes bland den underordnade personalen jämte sekreterare och referendarius såväl notarier (i kammarkansliet) som bokhållare och skrifvare utan några antalssiffror.

Kammarens uppgift karaktäriserar regeringsformen på häfdvunnet sätt. Kammaren skall i allmänhet hafva att beställa om konungens och kronans uppbörd och utgift, mottaga order och gifva besked; i de sista orden ligger måhända en hänsyftning på en omedelbar förbindelse med konungen och direkt expedition, oberoende af kansliet. Kammaren skall vaka öfver att inkomsterna inkräfvas som sig bör och användas till föreskrifna ändamål, den bör arbeta på att de icke måtte förminskas, utan om möjligt förbättras, och i detta syfte särskildt hålla ögonen på alla regalier; dess omsorg skall i allmänhet gå ut därpå, att rikets medel måtte förstärkas och blifva lätt tillgängliga för utgifterna samt i rättan tid disponibla[3], och den har att vårda sig om rikets kredit, så att man i fall af behof kan upptaga lån inrikes eller utrikes. Alla dispositioner öfver medlen skola följ-

[1] Jfr ofvan s. 212 f.

[2] Jfr ofvan s. 240 ff.

[3] ». . . att riksens medel sig bättra och bekvämes till utgifterne, hållas till råda, skaffes i tid . . .»

Digitized by Google

aktligen ske i räknekammaren, såsom redan förut blifvit antydt vid behandlingen af krigsrådet och amiralitetet. Dessa praktiska förvaltningsuppgifter hafva i regeringsformen alldeles undanträngt räknekammarens kontrollerande åligganden, som en gång varit grundläggande för hela dess ställning; de senare äro i detta sammanhang alls icke nämnda[1].

Efter regleringen af de fem kollegiernas sammansättning och verksamhetsområden följa några punkter, som innehålla för dem alla gemensamma bestämmelser.

Kollegierna skola samtliga vara förlagda till Stockholm (p. 14), och regeringsformen bestämmer t. o. m. platser för deras sessionslokaler: för kansliet och räknekammaren på kungliga slottet och likaså för hofrätten, intill dess den kan erhålla ett särskildt hus i staden, för krigsrådet och amiralitetet på Blasieholmen. Krigskollegiet skulle alltså flyttas, ty krigsrätten synes hittills äfven den hafva sammanträdt på slottet[2]. Samtliga kollegier skulle vara i oafbruten verksamhet, och om någon eller några af bisittarne antingen utsändes i särskilda uppdrag eller på grund af annat förfall vore frånvarande, så finge detta icke föranleda något afbrott i ämbetsverkets arbete såsom sådant. Det ser nästan ut som om regeringsformen ej förutsatte några mellanterminer mellan sessionerna ens för hofrätten, där dock sådana alltid hade förekommit — motsvarande grundsats hade äfven ingått i krigsrättens instruktion[3] —, om ej sådana mellanterminer skola anses inbegripna under den ledighet, som medgifves för »ferier och helgdagar». Kollegiernas förläggning till Stockholm innebär (p. 15), att ingen president och än mindre någon assessor får flytta sitt ämbetsverk till annan plats på eget bevåg, hvaremot konungen själf naturligtvis kan förflytta dem, om han på grund af någon särskild orsak, t. ex. härjande farsot, ser sig föranlåten att förlägga sitt residens annorstädes. Det är samma regler som Gustaf Adolf tillämpat.

Med stort eftertryck häfdar regeringsformen, att alla beslut måste fattas af vederbörande kollegium såsom sådant och å dess

[1] Jfr ofvan s. 232 f.
[2] Jfr ofvan s. 279, not 2.
[3] Jfr ofvan s. 263 och 278.

Digitized by Google

vägnar verkställas, så att ingen af dess medlemmar finge handla på egen hand. Särskildt förbjuder den presidenterna att utöfva någon som helst myndighet för sina kollegier, om de af en eller annan anledning lämnade Stockholm eller den ort, dit dessa kunde hafva blifvit flyttade (p. 16). Öfvergrepp härutinnan skulle beifras af fiskalen — förmodligen hofrättens fiskal — och straffas första gången med förlust af ett års underhåll, andra gången med afsättning från ämbetet [1]. Begåfve sig någon president bort, finge den äldste assessorn träda in såsom ordförande i hans ställe med hans makt och myndighet, naturligtvis endast intill den ordinarie presidentens återkomst. Regeln specificeras så, att detta åliggande skulle tillhöra i hofrätten den äldste af riksrådsklassen, inom krigsrådet i främsta rummet fältmarskalken och närmast honom rikstygmästaren. Kanslern hade i sitt förslag gifvit de ställföreträdande presidenterna titlar af vice drots, vice marsk o. s. v., men dessa ingingo ej i den slutliga texten. Uttryckligt inskärpes äfven, att ingen president och än mindre någon assessor finge fatta något beslut annat än gemensamt med samtliga tillstädesvarande medbröder, dock med ett viktigt förbehåll: att konungen själf kunde gifva en ledamot af ämbetsverket speciella befallningar inom dess verksamhetsområde att af vederbörande ensam och personligen utföras (p. 17). Förvaltningens normala gång i de centrala kollegierna kan alltså genombrytas af särskilda förtroendeuppdrag från konungen — ett medgifvande, som trots allt ordande om den kollegiala ordningens orubblighet tydligen utgår från förutsättningen, att konungen själf har makt öfver organisationen. Under behandlingen af kanslerns förslag tillade man några kompletterande bestämmelser. Om endast en medlem af ett kollegium vore närvarande, skulle denne likväl hålla arbetet i gång, men så snart de öfriga komme tillstädes, måste han meddela dem sina åtgöranden, för att de måtte få tillfälle att godkänna eller icke godkänna dessa. För att förebygga missbruk af denna undantagsanordning inskärper man i samband därmed på nytt, att alla bisittarne böra vara tillstädes; om någon är frånvarande utan tillstånd eller förfall, får han bära ansvaret för de åtgärder den (eller de) närvarande nödgas företaga [2].

[1] Sist anförda bestämmelse fanns icke i A. O:s ursprungliga koncept.

[2] Tillägget är särskildt i denna del tämligen illa formuleradt: »Dock är

Digitized by Google

Principen att kollegiets myndighet skulle tillhöra kollegiet såsom sådant och ej kunna utöfvas af någon enskild medlem var en integrerande del af den kollegiala organisationen och hade med full tydlighet blifvit uttalad redan i Gustaf Adolfs instruktioner, särskildt i kammarordningen [1]. Den hade emellertid icke kunnat alldeles undantagslöst genomföras; kammarens bisittare hade icke sällan fattat beslut och aflåtit bref i dess ärenden äfven efter att hafva lämnat Stockholm och sina ämbetsbröder därstädes [2]. Måhända är det just med hänsyn till sådana afvikelser i praxis som regeringsformen ägnar så stor uppmärksamhet åt denna sak.

I detta sammanhang återfinner man äfven en annan af ämbetsorganisationens grundläggande principer, den att hvarje institution skulle hålla sig till sitt eget verksamhetsområde och icke göra intrång på andras. Kollegierna skola samverka i rikets tjänst, men få icke blanda sig i hvarandras arbete (p. 17). Den president, som häremot förbryter sig, straffas med förlust af ett års underhåll. Särskildt upprepas här förbudet mot krigsrådets och amiralitetets inblandning i finansförvaltningen: de kunna visserligen förslagsvis tilldela en eller annan inom krigsstaten underhåll, men icke därpå göra någon anordning, än mindre utdela privilegier. Om kansliet anmärker regeringsformen, att i detta ingen resolution får afgifvas öfver missgärningsmäns lif och död — en något oklar bestämmelse, som väl afser att häfda hofrättens befogenhet att i dylika mål handla å konungens vägnar eller biträda vid utöfningen af hans myndighet [3].

De allmänna bestämmelserna om kollegiernas arbetsordning afsluta den del af regeringsformen, som är ägnad åt dessa huf-

det här att akta, det råden i hvart collegio finnes tillstädes, ty eljest där någon utan minne är frånvarandes, så att denne närvarande för den andres skull nödgas anten ensam att göra eller med skada att oppskjutat, då vare den närvarande endskyllat, om han till att förekomma skada ensammer något sluter eller företager, som förr är sagdt, och den svarat, som utan minne sig absenterar». Här talas bl. a. om endast en frånvarande och en närvarande, ehuru samtliga kollegier skulle hafva flere än två assessorer.

[1] Jfr ofvan s. 212.

[2] Jfr ofvan s. 236.

[3] Jfr ofvan s. 247 och 324.

Digitized by Google

vudorgan för den centrala regeringen. De följande paragraferna behandla några centrala ämbeten, som i trots af grundsatsen om hela riksstyrelsens fördelning på de fem kollegierna endast delvis eller indirekt stå i förbindelse med dessa.

I riket skall sålunda, säger regeringsformen (p. 18), finnas en riksmarskalk eller öfverste marskalk med riksråds värdighet [1]. Honom tillhör att förestå konungens hof och hafva tillsyn med alla ordinarie och extraordinarie utgifter därstädes samt att leda ceremonielet så väl vid ständernas möten som vid festligheter af olika slag och vid utländska sändebuds mottagande. Under riksmarskalken lyda hofmarskalken och hofmästaren — det senare ämbetet får sålunda här lägre rang än det förra [2] —, äfvensom stallmästaren, hela personalen vid konungens kök, källare och stall samt öfversten för hofregementet i hvad som angår ceremonielet och den dagliga tjänstgöringen vid hofvet. Riksmarskalken skall ständigt vara vid hofvet; skulle han få förfall, sköter hofmarskalken hans ämbete.

Riksstyrelsens afsöndring från de rena hofsysslorna hade i organiserande urkunder framträdt allt sedan Johan III:s dagar [3], och den hade äfven praktiskt gjort sig allt starkare gällande under 1500-talets senare del, så att principen kan sägas vara genomförd vid Gustaf Adolfs tronbestigning. Under Johan III:s sista år synas ett par hofmarskalkar hafva stått i spetsen för hofvet utan att taga någon del i rikets styrelse [4], och Karl IX lämnade likaledes ledningen af sitt hof åt särskilda funktionärer med titeln hofmarskalk [5]. Gustaf Adolf torde till en början hafva öfverflyttat denna ledning till en hofmästare — under hans första regeringsår för riksrådet Henrik Horn denna titel — [6], men snart intager åter hofmarskalken främsta platsen vid hofvet, sedan

[1] »... vyrdat med riksens råds kondition.» Antingen skulle denne sålunda tagas bland riksens råd, eller också skulle den, som utnämndes till riksmarskalk, upphöjas till riksråd.

[2] Jfr *Centralregeringen 1523—1594*, s. 53, 136 f., 141 f., 160 ff.

[3] a. a., s. 160, 189.

[4] a. a., s. 181.

[5] Hans fullmakt för Filip Scheding såsom hofmarskalk $^{20}/_{8}$ 1606 *(RR)* handlar uteslutande om ordningen vid hofvet. Filip Schedings företrädare var Otto Helmer von Mörner.

[6] Konfirmationer på gods $^{22}/_{1}$, $^{29}/_{1}$ 1612, *G. A:s koncept, RA.*

Digitized by Google

konungen år 1616 kallat Claus Horn att förena detta ämbete med sin stallmästarevärdighet[1]. I hvarje fall voro så väl hofmästare som hofmarskalk rena hofämbetsmän. Detta hindrar naturligtvis icke, att de kunde mottaga personliga uppdrag äfven inom statens värf, och i synnerhet blef så helt naturligt fallet med så betydande män som Henrik Horn och Claus Horn; äfven den senare erhöll riksråds rang året efter utnämningen till hofmarskalk[2].

Hofsysslornas afsöndring från statens styrelse utgör en af sidorna i det personliga regementets öfvergång till en regering genom fasta statsorgan. Regeringsformen sätter inseglet på denna afsöndring, om den också icke till arten skiljer hofämbetena med riksmarskalken i spetsen från statsstyrelsens ämbeten. När den det oaktadt talar om den centrala regeringen såsom förbunden med konungens hof[3], så är detta endast en arkaiserande terminologi, som afser att uttrycka de centrala regeringsorganens förläggning till konungens residensort. Själfva riksmarskalkens ämbete är tydligen endast en högre dignitet af de gamla chefsposterna för hofvet. Dessa stå under sina gamla namn — hofmarskalk och hofmästare[4] — kvar såsom underordnade medhjälpare åt den nye chefen[5].

Alldeles utan undantag blir emellertid icke åtskillnaden mellan hoftjänst och statstjänst. Just för ett par af de ämbeten, som regeringsformen nämner i samma grupp som riksmarskalken, föreskrifver den uttryckligen en tjänstgöring både vid hofvet och i rikets förvaltning.

Så var visserligen icke fallet med den förste af dessa ämbetsmän, rikstygmästaren. Hela karaktären af hans förvaltningsområde ställde honom otvetydigt bland statens tjänare. Förut af regeringsformen installerad såsom medlem af det kollegiala

[1] Jfr ofvan s. 273.

[2] NORDVALL, *Rådslängd*, s. 188.

[3] P. 14: »Och skole alle desse collegia städse vara i Stockholm vid konungens hof tillstädes.» P. 15: ». . . alle ärenden ordinarie där ved hofvet skole tracteras.»

[4] I A. O:s ursprungliga koncept nämndes endast hofmarskalken, ej hofmästaren.

[5] På riddarhuset hade man ansett, att en riksmarskalk endast behöfde tillsättas vid större högtidligheter. *RAP* II, s. 73.

Digitized by Google

krigsrådet, får han i detta sammanhang en särskild instruktion (p. 19), hvartill hans redan befästa betydande ställning väl kunde berättiga. Regeringsformen redogör i korthet för rikstygmästarens häfdvunna befattning med artilleriet ej blott på fästningar och i fält, utan också på flottan, ställer i öfverensstämmelse härmed under honom alla institutioner och fabriker, som hade samband med krigsfolkets beväpning: rustkammare och ammunitionsförråd, lavettmakerier och kanongjuterier, salpeter- och krutbruk och faktorier, samt ger honom slutligen myndighet öfver hela den härtill hörande personalen. Denna särskilda instruktion afser dock icke att göra honom oberoende af härens gemensamma öfverstyrelse; regeringsformen ålägger honom tvärtom att såsom assessor i krigsrådet uti alla saker meddela sig med detta och rätta sig efter de beslut, som där kunna fattas. Det är tydligen meningen, att krigsrådet skall utöfva den högsta ledningen öfver artilleriets administration liksom öfver härväsendet i öfrigt, ehuru rikstygmästaren inom ramen för denna ledning af egen myndighet sköter sitt område. Reser han i rikets värf bort från Stockholm — antingen för tjänstgöring i fält eller i andra ärenden rörande artilleriets skötsel —, skall han själf sätta någon tillfällig chef i sitt ställe.

Förbindelsen med hofvet återkommer däremot hos riksstallmästaren (p. 20). Han skall dels föreslå konungens eget stall, dels administrera kronans stogångar. Han skall följaktligen hafva myndighet såväl öfver konungens hofstallmästare och den öfriga stallstaten vid hofvet som öfver kronans »sto- och fölevaktare». Hvilken ställning riksstallmästaren skall intaga till de kollegier, som närmast hade att göra med hans ämbetsområde, krigsrådet och räknekammaren, därom förmäler regeringsformen intet.

En liknande ställning gifver den slutligen äfven åt riksjägmästaren (p. 21), i det den hos honom förenar åligganden, som närmast röra konungens hofhållning, med kronans tjänst. Liksom han har att inspektera konungens parker och djurgårdar, taga vård om hans jakträttigheter och leda hans hofjakter, så utöfvar han också inseende med kronans skogar, så att icke å dem göres intrång, utan ållon- och bokskogar användas till rikets nytta, och öfvervakar tillämpningen af gällande jaktstadgar så

Digitized by Google

väl i hvad de angå tidpunkterna för olika jakt och fångst som i fråga om jakten å björnar och andra skadedjur. Under honom stå hofjägmästarne och deras underlydande, djur- och skogvaktare å kronans marker, och för jakt å skadedjur har han att befalla öfver ämbetsmännen, särskildt fogdar och länsmän, samt öfver uppbådad allmoge enligt lag.

Gemensam för alla de fyra sist anförda ämbetsmännen, riksmarskalken, rikstygmästaren, riksstallmästaren och riksjägmästaren, är bestämmelsen, att de liksom öfriga organ för centralregeringen i regel skola befinna sig i Stockholm (p. 22). Emellertid måste själfva karaktären af särskildt de tre senares åligganden också föranleda resor till olika delar af landet, och regeringsformen glömmer icke heller att inskärpa deras plikter härutinnan: tygmästaren bör besöka fästningar och faktorier, stallmästaren de platser, där konungens och kronans hästar äro förlagda, och jägmästaren parker och djurgårdar liksom kronans förnämsta skogar.

Med de fem kollegierna och de fyra utom dessa stående lägre riksämbetena är den centrala organisationen såsom sådan fullbordad. Den framträder emellertid från en väsentligt ny sida i regeringsformens utförliga föreskrifter om samtliga ämbetsmäns ansvarighet och redovisningsskyldighet.

Principen uttalas i p. 36. Hvarje ämbetsman skall vara skyldig att göra reda för sin förvaltning å bestämd tid. De fem kollegierna hafva att utkräfva denna räkenskap hvart och ett af sina underordnade: lagmän, häradshöfdingar och alla andra domare redovisa inför hofrätten i Stockholm, som således i detta stycke inträder såsom centralmyndighet för hela riket, tygmästaren, öfverstar och kommendanter inför krigsrådet, hela flottans personal inför amiralitetet, landshöfdingarna samt sändebud och agenter inför kanslirådet, så långt dess administrerande befogenhet sträcker sig[1] — inskränkningen syftar synbarligen på kansliets endast partiella chefskap öfver den inre civila förvaltningen — och slutligen alla, som hafva något att skaffa med rikets medel, inför kammarrådet. Äfven här reserveras dock konungens makt att personligen ingripa, där han så finner för godt,

[1] »... inför kanslirådet, hvad dess ärenden vedkommer.»

Digitized by Google

och räkenskapen betraktas i hvarje fall såsom i princip afgifven åt honom[1]. För de olika ämbetsmännen fixeras olika tidpunkter, vid hvilka de skola inställa sig i Stockholm för att fullgöra sin redovisningsskyldighet (p. 37). I detta sammanhang talar regeringsformen äfven om årlig inställelse af riksmarskalken, stallmästaren och jägmästaren för samma ändamål, men utan att angifva, inför hvilket kollegium de skulle ansvara.

Men de fem kollegierna äro icke blott redofordrande; de böra äfven själfva i sin ordning aflägga räkenskap. Sedan de från Helga tre konungars dag intill Kyndelsmässodagen hört sina underordnade ämbetsmän, hafva de att mellan sistnämnda dag och Fastlagen för sin del göra redo för sin förvaltning (p. 38). Granskningen utföres nu af konungen själf, om han är tillstädes och gitter, eller i motsatt fall af de fem höga riksämbetsmännen, hvarvid iakttages, att den af dessa, som med sitt kollegium står såsom redovisande, bland granskningsmännen ersättes af öfverståthållaren i Stockholm. Kollegierna skola redovisa i samma ordning som de förut blifvit uppräknade, och regeringsformen anger för hvart och ett i korthet hvad som skall rannsakas: hofrättens protokoll och därtill hörande akter, domar och resolutioner, kansliets registratur »och annat slikt» med särskild uppmärksamhet ägnad åt de stridigheter, som kunna hafva yppat sig så väl i den inre styrelsen som i förhållandet till utländska makter, räknekammarens förvaltning af kronans räntor och regalier med ledning af rikshufvudboken för senaste året, som vid detta tillfälle alltid bör framläggas; för krigsrådet och amiralitetet talas endast allmänt om krigsväsendet och flottans styrelse. Man synes ej hafva tänkt sig, att det skulle kunna erbjuda några svårigheter för kollegierna att blifva färdiga till en revision så tidigt på året, men däremot förutsätter regeringsformen möjligheten af att de fem höga riksämbetsmännen kunde blifva upptagna af viktiga riksangelägenheter, som hindrade dem att utföra revisionen. I sådant fall kunde man åtnöja sig med att utvälja vissa enskilda sidor af förvalt-

[1] »Och skall hvart ämbete vara skyldigt att göra å satt och föreställt dag rede och räkenskap för sin administration åt konungen, anten inför honom själf, om han kommer dess vid och gitter, eller ordinarie lagmännen . . . . inför hofrätten» etc.

Digitized by Google

ningen till granskning och öfverlämna denna åt några särskildt utsedde män bland kollegiernas assessorer. Om man tänkt på att förebygga, att dessa finge döma i egen sak, framgår icke af ordalagen. I hvarje fall skulle icke rannsakningen uppskjutas, utan måste vara fullbordad under vinterns lopp.

Då alla hofrätterna skulle vara jämnställda i makt och myndighet, kunde den Stockholmska, ehuru ensam om rangen såsom rikskollegium, icke rannsaka öfver de öfriga hofrätterna såsom öfver lagmän och häradshöfdingar. För de förstnämnda stadgas därföre samma procedur som för rikskollegierna själfva (p. 39), endast med den åtskillnad, att i detta fall verkligen alla fem riksämbetsmännen kunna taga plats såsom granskare, eftersom ingen af dem här är part i saken. De redovisande hofrätterna skola företrädas af sina presidenter eller vicepresidenter, hvar och en med två assessorer samt hofrättens sekreterare, och dessa hafva att inställa sig i Stockholm till början af juni månad eller senast till midsommar[1].

Äfven om konungen själf icke förrättar granskningen, skall dock alltid dess resultat fixeras i hans namn och under hans auktoritet (p. 40). Är han i hufvudstaden närvarande, refereras allt inför honom, och det beslut som kan föranledas, underställes hans godkännande; är han frånvarande, kan resolution uppsättas, men får icke utfärdas, förr än han kommit tillstädes och gifvit sitt bifall.

Emellertid ser det ut, som om dessa resolutioner icke skulle innefatta något annat än gillande eller ogillande af vederbörandes förvaltning. Uppdaga de rannsakande någon förseelse, så få de icke själfva pålägga straff för denna, utan i sådant fall skall saken blifva föremål för rättegång i särskilda former (p. 41). Gäller det enskilda assessorer, konstitueras en domstol, bestående af de fem höga riksämbetsmännen samt två män från hvarje kollegium, tillsammans 15 personer, och denna bemyndigas att afgifva varning eller förmaning eller ådöma vederbörande afsättning och vanfrejd[2], dock att äfven nu konungen, om han är

[1] I A. O:s koncept hade stått »vid samma tid» som rikskollegiernas redovisning. — Endast de tre hofrätterna för Götaland, Finland och Lifland omtalas här, icke den för Preussen. Det beror väl endast på ett förbiseende. Jfr s. 323.

[2] ». . . eller ock teckna honom med infamia och remotion.»

Digitized by Google

närvarande, skall resolvera, huruvida saken skall gå ända till dom. Är åter brott begånget af ett helt kollegium eller af en bland de fem riksämbetsmännen, afgör konungen ensam, om han vill nöja sig med en varning eller låta saken komma till rättegång. I senare fallet sitter han själf jämte rikets råd för rätta, såvida icke brottet är så groft, att det går på lif och ära; då måste det afdömas af den utomordentliga domstol, som fått att utöfva ständernas domsrätt. Detta skall alltid ske, äfven om brottet ej är så svårt, då konungen är död eller omyndig och någon domstol af konung och råd således icke kan bildas. Såväl rannsakningar som rättegångar skola hållas i ett för detta ändamål särskildt utsedt gemak i Stockholms slott, och den ene statssekreteraren har att tjänstgöra som åklagare, den andre som notarie, såvida de ej äro jäfviga eller på annat sätt förhindrade (p. 42)[1].

Själfva den grundsats, som i dessa revisionsbestämmelser fått sitt uttryck, var i och för sig lika litet någon nyhet som organisationen i öfrigt. Kontroll öfver ämbetsmännen och dessas ansvarighet för sin förvaltning hörde oupplösligt tillsammans med hela det system af fasta ämbetsorgan, som så småningom brutit igenom, och både kontroll och ansvarighet var äfven genomförd inom de förvaltningsorgan, där organisationen hunnit jämförelsevis längst, genom kammarens revision af alla finansiella tjänstemän och hofrättens — eller hofrätternas — granskning af underordnade domares ämbetsutöfning. Nya voro emellertid de former, som regeringsformen nu stadgade för alla förvaltningsgrenar gemensamt[2], och nytt framför allt ansvarighetens genomförande äfven för de ledande centrala myndigheterna, kollegierna, med den noggranna regleringen af själfva rannsakningen i första rummet, eventuellt däraf följande rättegångar i det andra. Denna

[1] Termerna åklagare och notarie tyda på att regeringsformen vid bestämmelsen om statssekreterarne närmast åsyftat rättegångarna, men det är icke alldeles omöjligt, att de i motsvarande egenskaper — såsom föredragande och protokollsförare — kunde vara afsedda äfven för rannsakningarna.

[2] Den enda *allmänna* bestämmelse om regelbunden revision af ämbetsmännens förvaltning, som anträffas i äldre handlingar, är en punkt i rådets förslag till regeringsordning af $^{20}/_{3}$ 1594, enligt hvilken regeringen skulle »hvart annet eller hvart tredje år räfste efter dem, som i något ämbete brukede blifve» *SRA* III, s. 462.

Digitized by Google

reglering griper in i hela ämbetsorganisationens ställning inom staten och till konungen såsom statsmaktens representant. Regeringsformen har visserligen äfven här förbehållit konungen hans höghetsrättigheter därutinnan, att den tillerkänner honom makt att själf företaga revisionen och underställer hvarje rannsaknings resultat hans afgörande. Men domsmakten med anledning af gjorda anmärkningar öfverlämnar den icke åt konungen utan åt särskildt konstituerade kommissioner, med undantag endast för ringare förseelser af ett helt kollegium eller en bland kollegiecheferna. Man har i detta stycke t. o. m. gjort en inskränkning i konungens myndighet utöfver hvad kanslerns ursprungliga koncept åsyftade, ty där gjordes de fem höga riksämbetsmännen och kollegierna i sin helhet under alla omständigheter och särskildt i lifssaker ansvariga inför konungen och rådet; det var först under förslagets senare behandling som lifssakerna undantogos och drogos under den utomordentliga ständerdomstolen.

En ansvarighet af denna art måste stärka de högsta ämbetsmännens och därmed hela organisationens självständighet i förhållande till konungen. I själfva styrelsens anordning har regeringsformen öfverallt lämnat rum för konungens personliga maktutöfning, men domsmakt öfver ämbetsmännen ger den honom icke, och det ehuru hans personliga domsmakt i allmänhet erkännes såsom högsta instans. Kan regeringsformen i någon punkt sägas hafva kringskurit konungens myndighet till förmån för en aristokratisk byråkrati, så är det i denna. En öppen fråga blir dock, om detta skett fullt medvetet[1], och om ej de dömande extraordinära kommissionerna egentligen voro konstruerade lika mycket till organ och stöd för konungens auktoritet som till ett värn mot hans egenmäktighet.

Vida mindre märkliga äro regeringsformens bestämmelser om ämbetsmännens aflöning. Vi återfinna först den princip, som uttalats redan i Gustaf Adolfs konungaförsäkran och sedan gång efter annan under hans regering: att till hvarje ämbete

[1] Regeringen, som själf framlagt förslaget, ansåg sig dock kunna häfda den principen, att den ägde makt att afsätta liksom att tillsätta ämbetsmännen. Jfr adelns prot. 12/7 1634, *RAP* II, s. 82.

Digitized by Google

skulle förordnas en fast lön efter ämbetets värdighet och rikets tillgångar (p. 48). I motsvarighet härtill bifogas här också ett uttalande, att den som förordnas till ett ämbete skall låta sig nöja med denna lön och icke undandraga sig kronans tjänst. Det skulle efter ordalagen möjligen kunna tydas som ett häfdande af undersåtarnes, särskildt adelns skyldighet att göra konungen tjänst i rikets ämbeten, men torde väl egentligen vara tillkommet endast för att förebygga försök att pressa upp lönerna utöfver den uppgjorda staten, såsom också tydligare framgick af Axel Oxenstiernas ursprungliga formulering[1]. De följande punkterna om särskild uppvaktning åt generalguvernörerna i gränslandskapen och extra anslag åt dem, som föra befälet i fält eller öfver rikets hufvudflotta (p. 49—51), beröra endast så till vida centralregeringen, som regeringsformen förutsätter, att flottan skall föras af riksamiralen eller vice amiralen — här talas alltså om en vice amiral i betydelsen af riksamiralens närmaste man, hvilket däremot icke är fallet i punkten om amiralitetet —, och när den såsom befälhafvare till lands nämner »fältherren», är det åtminstone möjligt, att denna titel betecknar marsken, såsom vanligt varit under senare delen af Gustaf Adolfs regering.

Sist i regeringsformen står den afdelning, som handlar om rikets styrelse i de fall, då konungen icke själf kan föra regeringen. Dessa fall äro de samma, som antyddes redan i ingressen: att konungen begifvit sig utrikes i rikets värf eller drabbats af sjukdom, som hindrar honom att befatta sig med regeringen, eller aflidit och efterlämnat omyndig son eller dotter (p. 52). Då skola de fem höga riksämbetsmännen förestå regeringen, om konungen är frånvarande eller sjuk intill dess han återkommer eller tillfrisknar, om tronen ärfts af omyndig son eller ogift dotter intill dess den unge konungen blifvit myndig eller den unga drottningen förmäld, och i senare fallet styra de

[1] Den lydde: »Hvar och en, som konungen och kronan verkligen tjänar, skall blifva försörjd med skäligt underhåld efter ordningen och sig med sitt deputat benöja late och eljest i sitt lefverne och omkostnat så förhålle sig, som hans underhåld och egen förmåge kan tåla, lämpandes sins tjänsts reputation efter som han den kan hålla och draga.» Om adelns opposition mot denna punkt, som den ansåg hota rätten till förläningar, förmäler dess prot. $^{8}/_{7}$, $^{12}/_{7}$ samt dess svar $^{10}/_{7}$, *RAP* II, s. 74, 84, 129.

Digitized by Google

såsom rätta målsmän och förmyndare (p. 53). Om formerna för denna regering stadgar regeringsformen endast, att den skall föras kollegievis (p. 53). För de fem riksämbetsmännen såsom gemensamt styrande böra alltså i tillämpliga delar gälla de allmänna regler, som i annat sammanhang gifvits angående rikskollegiernas arbetssätt.

Någon närmare samverkan mellan denna femmannaregering och rådet omnämner regeringsformen icke. Endast för särdeles svåra frågor, som kräfva rådplägning af flere, skall regeringen sammankalla rikets råd (p. 58), och till och med revisionsmål hänvisas till dess afgörande, utan att rådets hörande därvid antydes (p. 57)[1]. Dessa föreskrifter afse visserligen närmast de fall, då konungen är utrikes eller sjuk, men de äro tvifvelsutan äfven tillämpliga för en förmyndareregering.

Regeringsformen förutsätter således helt enkelt, att den tillförordnade femmannaregeringen icke skall anlita rådet oftare eller i andra former än konungen själf. Kanslern, hvars förslag i dessa delar blifvit fastställdt utan ändringar, har tänkt sig, att denna regering skulle träda i stället för det talrikare rådskollegium, som fungerat under Gustaf Adolfs fälttåg, ej att detta senare skulle bestå vid sidan af den förra. Regeringsformen antyder på intet sätt, att de regelbundna sammanträden, som rådet plägat hålla såsom regerande under konungens frånvaro, också skulle förekomma, då regeringen öfverlämnades åt endast de fem höga riksämbetsmännen, än mindre ger den rådet någon andel i besluten jämte dessa senare.

Bådadera var emellertid ett faktum redan vid den tidpunkt, då regeringsformen slutligt fastställdes. När 1633 års riksdag provisoriskt ordnade förmynderskapet, öfverlämnade den visserligen i enlighet med den då ännu icke offentliggjorda regeringsformen detta förmynderskap och rikets regering åt de fem riksämbetsmännen, men den markerade icke sitt beslut såsom någon egentlig förändring i dittills gällande ordning, enligt hvilken styrelsen förts af riksrådet i sin helhet, utan lät femmannaregeringen liksom sammansmälta med den hittillsvarande rådsregeringen. Att de fem riksämbetsmännen skulle styra »med

[1] »... skole de ... de ärenden, som ifrå hofrätterne förmedelst klagelibell till kongen äre vältrade, revidera och afdöma.»

Digitized by Google

riksens råds råd», behöfde i och för sig icke innebära någon närmare förbindelse med rådet än en fullmyndig konungs, men när riksdagsbeslutet ålägger riksens råd, icke femmannakollegiet, att ordna styrelsen efter regeringsformen, ser det nästan ut, som om man fortfarande tänkte sig den egentliga styrelsemakten förlagd hos det förra, och längre fram i riksdagsbeslutet nämnas uttryckligen »de gode herrar riksens råd och föreståndare» såsom regeringens bärare[1]. Adelns utskott, som vid riksdagen erhållit kännedom om regeringsformen, hade fattat dess innehåll så, att regeringen skulle fortfarande förestås på samma sätt som förut skett under konungens frånvaro, och enligt ståndets protokoll lyckönskade man vid riksdagens slut riksens råd, att de åtagit sig regeringen för drottningens omyndiga år[2]. I öfverensstämmelse härmed fortgingo rådets sammanträden efter denna riksdag alldeles på samma sätt som ditintills hade skett, och protokollen upptaga de fattade besluten lika som förut, utan att angifva, att de beslutande numera skulle vara icke hela rådet, utan endast de fem riksämbetsmännen. Det ter sig därföre egentligen som en expeditionssak, att utgående skrifvelser hädanefter börja underskrifvas af de fem förmyndarne ensamma; för öfrigt hände det allt fortfarande understundom, att rådet i sin helhet undertecknade både bref och resolutioner[3]. Propositionen till utskottsmötet i januari 1634 är i drottningens namn afgifven af »Sveriges rikes regerande råd och förmyndare», och vid riksdagen i juni förmäler adelns protokoll, att landtmarskalken förordnats af »riksens regerande råd», liksom samma protokoll oupphörligt både när det gäller ändringar i regeringsformen och vid allehanda frågor om introduktion å riddarhuset hänvisar till rådet såsom regering[4].

Femmannaregeringens förhållande till rådet utvecklade sig sålunda från början till något helt annat, än regeringsformen afsett. Det berodde framför allt på den fasthet, som den gamla styrelsen af riksrådet i sin helhet hade vunnit, på tidens van-

---

[1] Beslutet hos STIERNMAN, *Riksdagar,* II, s. 852—855. Jfr J. Skyttes yttrande om innebörden af 1633 års riksdagsbeslut $^{21}/_{3}$ 1636, *SRP* VI, s. 124.

[2] Prot. $^{5}/_{3}$, $^{14}/_{3}$ 1633, *RAP* II, s. 22, 25.

[3] *RR* mars 1633 o. s. v.

[4] *RAP* II, s. 53, 61 f. och passim.

Digitized by Google

liga bristande skärpa i tolkningen af skrifna författningsbestämmelser, slutligen också på personlig osäkerhet och svaghet hos de män, som till en början bildade femmannaregeringen. När kanslern efter ett par år återkom, sökte han genast återförvärfva åt denna egentliga förmyndareregering den verkliga beslutande myndigheten och tränga rådet tillbaka till en rådgifvande ställning[1], men någon inskränkning af dess sammanträden kunde eller ville ej heller han numera genomföra; de fortgingo lika som förut. På detta sätt fick den fasta rådkammaren plats i den svenska statsstyrelsen, icke genom regeringsformen, utan i strid mot dess anda och bokstaf, genom den nya förmyndarstyrelsens omedelbara anknytning till Gustaf Adolfs tillförordnade rådsregering.

* * *

Den centrala organisation, som ingår i 1634 års regeringsform, är icke en nybildning i Sveriges statsskick. Inom centralregeringen liksom annorstädes har regeringsformen hufvudsakligen gifvit bestämd formulering och inre sammanhang åt den ordning, hvars element Gustaf Adolf steg för steg infört i sin riksstyrelse. I en eller annan punkt, t. ex. i fråga om krigsrådet och amiralitetet, har den närmare utformat ett statsorgan, som Gustaf Adolf icke hunnit mer än principiellt infoga i sitt system, men endast för vissa fall, som stå utom statslifvets normala gång, får regeringen en ny gestalt och omgärdas med nya bestämmelser af författningsrättslig art: de fem höga riksämbetsmännens kollegialstyrelse under konungens frånvaro, sjukdom eller omyndighet. Utarbetad på Gustaf Adolfs befallning och under hans lifstid, blef regeringsformen en sammanfattning af hans eget organiserande arbete på det stadium, hvartill det vid förslagets tillkomst hade hunnit.

Verkligt afslutad var den centrala organisationen följaktligen icke genom denna regeringsform. Bortom de kraf på fasta ämbeten och ämbetsverk, som Gustaf Adolf velat och hunnit tillgodose, öppnade sig andra och nya spörsmål om den högsta regeringsmaktens utöfning, åt hvilka han ej ägnat samma uppmärksamhet och som därföre ej af regeringsformen blefvo besva-

[1] ODHNER, s. 67.

Digitized by Google

rade. Kansliets förhållande till öfriga kollegier blef icke så uttryckligt fixeradt, att icke kanslerns personliga öfverlägsenhet kunde öfver den nya kollegialförvaltningen åter höja den kansliets allmänna expedierande uppgift, som tillhört det gamla regeringssystemet, och därmed lägga grunden till en ny utveckling af konungamaktens närmaste organ för föredragning och expedition. Det skedde så mycket lättare, som förbindelsen mellan kollegierna och konungens person icke af regeringsformen berördes. Därmed sammanhängde slutligen, att med riksrådens omdaning till förvaltande ämbetsmän särskildt inom de centrala kollegierna icke följt den omdaning af deras egentliga rådgifvarekall, hvartill deras nya ställning kunde gifva anledning. Gustaf Adolf har velat skapa och väsentligen skapat en ämbetsorganisation för den centrala förvaltningen, men han har ofvanför denna förvaltande organisation eller inom dess ram funnit plats för det gamla personliga regementet i en personlig utöfning af den högsta regeringen. Det är detta tillstånd som afspeglar sig i regeringsformens lagbestämmelser.

Samtiden, som icke var van vid detaljerade författningslagar om regeringens organisation, och som såg adeln fylla hela regeringsformens administrativa maskineri, kände sig böjd att stämpla den nya stadgan såsom aristokratisk, såsom tillkommen för att åt aristokratien befästa en härskande ställning i staten. Men i och med det att adeln blifvit ett ämbetsmannastånd, måste hvarje organisation komma att uppbäras af en adlig ämbetsmannakår och i så måtto få en aristokratisk karaktär. Det var icke regeringsformens verk; det var ett resultat af hela den sociala och politiska utveckling, som den nya svenska staten genomgått. Själfva den punkt, som åt de årliga församlingarna af högre ämbetsmän öfverlämnade att i vissa fall företräda rikets ständer, var blott en tillämpning af den grundtanke, ur hvilken Sveriges riksdagar och ständermöten vuxit upp, nämligen att dessa möten af hvad slag de vara månde egentligen voro organ för konungens statsförvaltning, hvilka helt naturligt utbildat sig omkring kärnan af hans fasta medhjälpare i denna statsförvaltning. Därföre kunde också regeringsformens försvarare säga, att om äfven förvaltningen blefve aristokratisk, så var dock författningen fortfarande monarkisk; och de bestredo, att själfva vis

Digitized by Google

imperii, statsmaktens innehåll, genom regeringsformen utlämnades till de aristokratiska ämbetena[1]. Att organisationen kunde förenas med både konungens makt och alla ständers frihet, hade Gustaf Adolfs regering bevisat.

Om så äfven skulle förblifva, det berodde af de personliga, politiska och sociala krafter, som efter hans död hade att i inbördes täflan och växelverkan bestämma statsskickets fortsatta utveckling. Regeringsformen blef en naturlig utgångspunkt för denna utveckling, men den hade icke utstakat dess riktning.

[1] För samtidens uppfattning af regeringsformens betydelse redogör ODHNER, s. 30 ff.

Digitized by Google

Gustaf Adolfs fullmakt för marsken Jakob de la Gardie att organisera en krigsrätt.

Dat. Elfsnabben den 5 juni 1630.

Fullmakten föreligger — frånsedt senare afskrifter — dels i *Riksregistraturet*, där den tydligen är införd efter konceptet, dels i en kopia (bland *Gustaf Adolfs koncept, RA*), som synes vara tagen efter det slutligt utskrifna originalbrefvet; den har nämligen dels fullständig ingress och datering, dels också anteckning om konungens underskrift och sigill. Denna kopia är emellertid på flere ställen uppenbart felaktig, och texten i *Riksregistraturet* har därföre här lagts till grund för aftrycket. De viktigare afvikelser, som kopian företer i jämförelse med denna text, anföras efteråt i noter.

Beställningh för grefve Jacob De la Gardie att blifve præsident uthi krigzrätten i Stockholm.

Vij Gustaf Adolph etc.[a] göre vitterligit, att alldenstundh den krijgzrätt, Vij längie sedan hafve[b] förordnadt att skulle i Stockholm anstelles, ähr igenom det continuerlige krigzväsende någorledes blefven förgäten och alldeeles till andre orther, effter Vår[c] fältlagers beskaffenheet, transporterat, och dette ähr iblandh annadt[d] een den förnembste omsorgh[e] och åhuga, som Oss ellskeligh etc. Marsk etc. Grefve[f] anligger, så på det[g] samma krijgzrätt må renoveras och uthi Vårt residens Stockholm igen sadt och administrerat varda, hafve Vij för den skuld[h] på nytt och i synnerheet tillbetrodt och nådigst besteledt[i], som Vij och i dette Vårt breefz krafft tillbetroo och förordne Vår och Sveriges troo man, Rådh, Marsch och General-Fältherre, edle och välborne Her Jacob De la Gardie, grefve till Läcköö, frijherre till

Digitized by Google

Ekholmmen, herre till Kolka, Kijda och Runsa etc., riddare[j], att anställa samma krijgzrätt. Och tillståå Vij honom här medh att antaga på Våre vägner och förordna i be:te krijgzrätt Oss elskeligh Vår och Sveriges [Rijkes] troo man, Rådh och Fältmarschalk, edle och välborne Her Herman Wrangell till Åla och Skoo Klöster etc., riddare, till vice præsident, och så till assessorer Våre troo män och öfverster, edle, välborne, välbördige Her Claes Christersson, frijherre till Åminne och Vik[h]us, riddare, Her Åke Oxenstierna, frijherre till Eke, Jesper Andersson till Edeby, och så Vår commissarium och munsterherre, Oss elskelig Måns Mårtensson till Löfstadh, sedan och Vår troo man och öfverste Johan Hindersson till Hevene[k]. Gifve[l] och välb:te Vår præsident[m] tillståndh och fullmacht här medh att taga och[n] kalla äfven[o] så månge öfverster och öfversteleutenandter, vachtemästare och höfvitzmän der till, att talet blifver åthminstone af tolff persohner; tilstå och välb:te marsken och præsidenten[p] att förordna föliande officia, såsom[q] till gerichtzwebel [1], till secreterare [1], till notarios, en svänsk [1] [1] och en tysk [1], och der till en profoss, två poster och två eenspenningar[r]. Vij vele och, att välb:te marschen medh Vårt elskelige cammerådh tillförordnar[s] desse ofvanbe:te embeter och persohner viss löhn och underhold, som[t] hvars och eens qualiteet och ämbete kan vara lijkmätigt, och[u] han sitt embete medh uthföra och förestå kan[v], hvilket Vij, sedan det blifver skickadt Oss tillhanda, approbere och confirmere vele.

Uthi förstone och till dess Oss gifves lägenheet till att låthe föreskrifve samma krijgzrätt[x] någhen ordinance eller process, vele Vij, att den[y] uthi alle förefallande rättegånger[z] skal[ä] fölia och observera Sveriges beskrefne lag och statuter, så och krigzarticklerne och gårdzretterne[ä], såsom och den instruction, Vij Våre öfverster åhr [2] gifvit hafve, och alle saker der effter afdömma och åthskilia. Och skall samma krijgzrätt hollas åhrligen två gånger, på hvadh tijdh marsken finner[ö] beqvämast, hvardera gången sex vekor, och tå alle saker der optages och decideras. Vij befale fördenskuld så[aa] be:te Vår Rijksmarsk[bb]

[1] Tomrum för namnet.
[2] » » årtalet.

Digitized by Google

och krigzrätz præsident som ofvanbe:te vice præsident, asse[ss]orer, munsterherrar[cc] och andre officianter, som anten förmälte ähre eller antages kunne, sig till samma krigzrätt att inställe och effter præsidentens ahnordningh den medh honom att maintenera[dd] och uppeholla, såsom och alle andre, som af välb:te præsident[ee] eller dess vice præsident till samma krigzrätt[ff] citerade varda, det de comparera och inställa sigh, afväntandes dersammastädes sentens och domb i alle saker, som krijzväsendet angåår. Der hvar och en veet sigh att effterretta[gg].

a) titeln utskrifven. *b*) *hade*. *c*) *Vårt*. *d*) *annadt* saknas. *e*) *orsaak*. *f*) titeln och namnet utskrifna. *g*) *på dhet at*. *h*) *för den skuld* saknas. *i*) *befaledt*. *j*) *förordna velbe:te grefve Jacob De la Gardie*. *k*) *Löfvena*. *l*) *Gifver*. *m*) *marsch och præsident hermedh*. *n*) *taga och* saknas. *o*) *äntå*. *p*) *Vår marsch och præsident*. *q*) *som*. *r*) *enspennere*. *s*) *tillordne*. *t*) *såsom*. *u*) *at*. *v*) *sit embete uthstå och uthföra kan*. *x*) *till at förskrifva samma krigzrådh*. *y*) *dhe*. *z*) *rättegånger* saknas. *å*) *skole*. *ä*) *gårdzrätten*. *ö*) *befinner*. *aa*) *så* saknas. *bb*) *velbe:te rijkzmarsch*. *cc*) *som vice præsidenten, assessores, munsterherrerne*. *dd*) *anordning them med maintinere*. *ee*) *ofvenbe:te præsidenten*. *ff*) *till samma krigzrätt* saknas. *gg*) *Datum på Vår skepzflotta vedh Elfznabben den 5 Junii anno 1630. Gustavus Adolphus. (L. S.)*

Digitized by Google

RÄTTELSER OCH TILLÄGG.

Sid. 40 rad 11 nedifrån *står:* med råds råde *läs:* utan råds råde
» 82 » 7 uppifrån » dess gamla rusttjänst » hans gamla rusttjänst
» 103 » 12 nedifrån » midten af nov. » början af nov.
» 114 not 1, *läs:* Han bär emellertid titeln i en fullmakt såsom befälhafvare för krigsfolket i Sverige, hvars original *(G. A:s koncept, RA)* har dat. $^{27}/_{6}$ 1615, dock ifylldt efter själfva brefvets uppsättande, och som i *RR* är införd under $^{22}/_{6}$. Samma titel omnämnes i en fullm. för hertig Johan $^{26}/_{6}$, *RR,* medan den däremot icke användes om J. M. i Nils Stiernsköld mönstringsfullm. $^{22}/_{6}$ 1615, *RR.*
» 128 not 2, *tillägg:* konungen ankom till Stockholm $^{17}/_{9}$ enligt G. Gustafssons bref till rikskansleren $^{18}/_{9}$, *AOB* II: 3, s. 41.
» 134 not 2, *tillägg:* Jfr G. Gustafssons bref till rikskansleren af sept. 1627, $^{29}/_{4}$ 1631, juli 1631, $^{30}/_{9}$ 1632, *AOB* II: 3, s. 137, 211, 232, 275.
» 141 not 1, *tillägg:* Jfr äfven G. Gustafssons bref till rikskansleren $^{2}/_{5}$ 1627, *AOB* II: 3, s. 110.
» 147 not 1, *tillägg:* Jfr Salvii bref $^{24}/_{10}$ 1631, *SKA* II, s. 306, enligt hvilket beställningen tillsändes honom redan i juli.
» 167 not 4, *tillägg:* B. Helfreich tjänstgör i juni 1621 och framdeles såsom sekreterare i Riga; J. de la Gardies bref till rikskansleren $^{9}/_{6}$ 1621, $^{12}/_{5}$ 1623, *AOB* II: 5, s. 161, 211 f.
» 168 not 1, *tillägg* efter hänvisningen till *Sk. H.:* och E. HILDEBRAND, *Den sv. diplomatiens organis. i Tyskl.,* s. 158.
» 182 rad 13 nedifrån, *rättelse:* Af diarier enligt 1620 års föreskrifter finnas verkligen några fragment; se vidare källförteckningen.
» 188 rad 13 nedifrån *står:* då är därmed *läs:* så är därmed.
» 189 rad 9 uppifrån *står:* kammarråden *läs:* kansliråden.
» 192 not 7, *tillägg:* Jfr G. Gustafssons bref till rikskansleren $^{25}/_{11}$ 1629, *AOB* II: 3, s. 188.
» 217 rad 11 uppifrån *står:* häradsskrifvare *läs:* klädeskrifvare.
» 283 not 2, rad 2 *står: Riksrådet* *läs: Riksrådets.*
» 328 not 5 *står: Sk. H.* XXV *läs: Sk. H.* XXXV.

Digitized by Google

Die schwedische Zentralregierung in ihrer Entwicklung zur kollegialen Organisation am Anfang des 17. Jahrhunderts (1602—1634).

Um die Wende zwischen dem 16. und 17. Jahrhundert tritt in der Organisation der schwedischen Staatsregierung eine Krisis ein. Gustav Wasa hatte zwar eine starke Staatsgewalt geschaffen, sie aber nicht zu organisieren vermocht, sondern ein persönliches Regiment geführt. Erich XIV., sein ältester Sohn, hatte aus dem Auslande zahlreiche Amtstitel und organisatorische Prinzipien aufgenommen, die indessen auf dem Papier stehen geblieben waren, und während der Regierung Johann's III. hatte der Adel des Reiches, unter Führung des Reichsrats, angefangen, auf eine Teilung der Staatsgewalt mit dem Königtum Anspruch zu erheben und wiederholt eine hocharistokratische Beamtenorganisation vorzuschlagen, die zu einer Befestigung der Machtstellung des Adels innerhalb der Regierung führen musste. Als in den neunziger Jahren des 16. Jahrhunderts der Bruch zwischen dem katholischen Könige Sigismund und dem protestantischen Herzog Karl eintrat, stellten sich der hohe Adel und der Reichsrat im allgemeinen auf die Seite des ersteren und wurden dadurch in dessen Niederlage mitverflochten. Nach errungenem Siege reorganisierte der Herzog auf dem Reichstage von 1602 die Reichsregierung, jedoch nicht durch Einführung irgendwelcher neuen Institutionen, sondern lediglich dadurch, dass er den alten Reichsrat wiederherstellte und dessen Unterordnung unter die königliche Gewalt gesetzlich festlegte. In dem »Reichstagsbeschluss» wurden die neuen Reichsräte aufgezählt, die der

Digitized by Google

Herzog mit Genehmigung der Stände ernannt hatte. Ferner wurde darin, unter Berufung auf die Bestimmungen des alten »Landesgesetzes», erklärt, dass der Reichsrat »raten aber nicht regieren» solle. Auf dieser Grundlage beginnt mit der Regierung Karls IX. innerhalb der Organisation der Zentralregierung eine neue Entwicklung.

Der Rat ward nunmehr ein wirkliches Organ für die Regierung des Königs. Die im Jahre 1602 ernannten Hofräte unterschieden sich von Anfang an nur wenig von den Reichsräten. Sie wurden bald zum Range von Reichsräten erhoben und alle Mitglieder des Rats hatten dem König gehorsam zu dienen, freilich nicht als Konseil — einen solchen gab es auch jetzt noch nicht — sondern als Inhaber verschiedener Ämter bezw. vorübergehender Aufträge oder bei häufig einberufenen Zusammenkünften.

Auch **der Adel** in seiner Gesamtheit zeigte sich nunmehr dem Könige gegenüber unterwürfig und die Edelleute waren erbötig, in seine Dienste zu treten, nicht nur durch Leistung des »Reiterdienstes» (rusttjänst), der die uralte Vorbedingung für die adligen Vorrechte war, sondern auch durch Übernahme von Reichsämtern oder besonderen Aufträgen. Der König versuchte eine Neuordnung des »Reiterdienstes» (Vorschläge auf mehreren Reichstagen; Entwürfe neuer Adelsprivilegien), aber der Adel wollte hierauf nicht eingehen, da er der Krone auch auf andere Weise dienen zu können meinte. Karl IX. hat mithin keinen klaren Blick dafür besessen, dass der Übergang des Adels zum Beamtenstand den Untergang des »Reiterdienstes» mit sich führen musste.

Die Zahl der **Beamten**, die er in seiner Regierung verwendete, war demgemäss gering. Der Reichsdrost, der Reichskanzler und der Reichsadmiral, die auf dem Reichstage von 1602 ernannt worden waren, verrichteten im allgemeinen, wie die übrigen Ratsherren, bald dieses bald jenes Amtsgeschäft. Das Amt des Reichsmarschalls ward wahrscheinlich erst 1607 besetzt und blieb auch dann nach wie vor ein blosses Ehrenamt. Nur innerhalb der Finanzverwaltung fungierten einige höhere Amtsbehörden regelmässig, nachdem 1604 ein Reichsoberschatzmeister ernannt und 1605 durch Er-

Digitized by Google

nennung von 2 Kammerräten die alte Kammerratsbehörde wiederhergestellt worden war. Für das Heer war ein (Reichs)-Zeugmeister (für die Artillerie), für die Flotte ein Unteradmiral der einzige Beamte. Als in den Entwürfen eines neuen »Landesgesetzes» (1603) und neuer Adelsprivilegien (1608) verschiedene Zentralbeamten aufgeführt wurden, betonte man mehr deren Rangordnung als ihr praktisches Wirksamkeitsgebiet. In dem letztgenannten Entwurf wurden der Drost, der Marschall, der Admiral, der Kanzler und der Schatzmeister als die vornehmsten bezeichnet; bald nannte man sie die fünf hohen (höchsten) Reichsbeamten.

Karl IX. besass demnach keinen weitläufigen Beamtenapparat für seine Regierung. Vorsteher seiner **Kanzlei** war ein Hofkanzler niederer Abkunft, Dr. Nils Chesnecopherus, der sich durch Studien in Deutschland zum Berufsbeamten herangebildet hatte; ihm waren schwedische bezw. deutsche Sekretäre und Schreiber untergeordnet; dagegen ist von einer zwischen ihnen geregelten Arbeitsverteilung nichts bekannt. In der **Kammer** arbeiteten der Schatzmeister und die Kammerräte, und zwar wurde ihre Wirksamkeit allmählich eine gemeinsame, obwohl der Schatzmeister ursprünglich nur in der Rentkammer mit der Oberaufsicht über die Einnahmen und Ausgaben des Reiches beauftragt war, während die Kammerräte in der Rechnungskammer die Rechnungen der untergeordneten Finanzbeamten zu revidieren und das Rechnungswesen im übrigen zu leiten hatten. Die Verwaltung der Flotte ward in der Hauptsache durch die bedeutendste ihrer Lokalstationen, die in Stockholm, besorgt.

Behufs Ordnung der königlichen **Rechtspflege** machte Karl IX. verschiedene Vorschläge: zuerst, dass verschiedene Beamte — vornehmlich Richter der niederen Instanz — sich auf einigen grösseren Märkten einfinden und daselbst im Namen des Königs zu Gericht sitzen sollten; später, dass derartige Richter, die sogen. häradshöfdingar, an den Hof des Königs berufen werden sollten, um dort, unter dem Vorsitz des Drosten oder des Kanzlers, zu richten (1604). Keiner dieser beiden Vorschläge gelangte indessen zur Ausführung.

Karl IX. führte also, im ganzen genommen, ein persönliches

Digitized by Google

Regiment. Er besass keinen Sinn für eine feste Beamtenorganisation. Indessen hat er eine solche Organisation dadurch vorbereitet, dass er die Selbständigkeit des Adels beschränkte und ihn unter die Botmässigkeit der Königsmacht brachte sowie damit dessen Umbildung zum Beamtenstand ermöglichte.

Sein Sohn Gustav Adolf inaugurierte seine Regierung durch eine Auseinandersetzung mit den Reichsständen zu Nyköping 1611—12. Er entsagte den Ansprüchen seines Vaters auf Steigerung der militärischen Dienstleistungen des Adels, und in den jetzt erlassenen Adelsprivilegien erscheint der Adel definitiv als Beamtenstand, indem der König gelobte, die höheren Ämter künftig nur mit Edelleuten besetzen zu wollen. In der allgemeinen »Versicherung» des Königs wurden diese Ämter Reichsämter genannt, und zwar versprach der König, sie mit einem festen Gehalt auszustatten und ihre Inhaber nicht abzusetzen, wofern dieselben nicht gesetzmässig dazu verurteilt würden. Es erfolgte denn auch sofort die Ernennung von mehreren solchen Reichsbeamten. Hiermit hatte das Königtum sich ernstlich zu organisieren begonnen; und zwar waren die Ämter nicht Amtsposten im persönlichen Dienste des Königs, sondern wirkliche, freilich dem König vollständig untergeordnete Staatsämter.

Die Entwicklung der Organisation unter Gustav Adolf lässt sich in zwei Perioden scheiden. Während des ersten Jahrzehnts (1612—21) gelangt der Grundsatz, dass die Regierungsorgane feste Behörden sein sollen, auf immer zahlreicheren Gebieten zum Durchbruch, und es werden zwei vollständige Kollegialbehörden (Reichskollegien) organisiert. Auf dem Reichstage von 1614 genehmigen die Stände den Vorschlag des Königs, dass die höchste Richtergewalt einem Hofgericht, mit festangestellten Beamten als Assessoren (darunter an erster Stelle 4 Reichsräten) und regelmässigen Sitzungsperioden, übertragen werden solle. Im Jahre 1618 ferner wird eine Kammerordnung entworfen, in welcher die Reichsrechnungskammer als ein vollständig geordnetes, von einem Schatzmeister und fünf Kammerräten geleitetes Kollegium erscheint. In der Kanzlei beginnt man, sowohl die Anzahl als auch die Aufgaben der Sekretärsposten genau zu bestimmen. Den Vorschriften der Kammerordnung gemäss

Digitized by Google

fängt man an, die auf die Finanzen bezüglichen königlichen Erlasse nicht durch die Kanzlei sondern durch die Kammer ausfertigen zu lassen, wodurch die letztere die Stellung eines Regierungsdepartements, nicht bloss die einer Verwaltungsbehörde, erhält. Die Formen für die Ausübung der höchsten königlichen Regierungsgewalt bleiben allerdings persönlicher und unbestimmter Natur. Häufig reist der König, nur von einigen Kanzleibeamten begleitet, im Lande umher. Während seiner Abwesenheit anlässlich der Feldzüge gegen Russland 1614 und 1615—16 wurde die Regierung von den in der Heimat gebliebenen höheren Beamten besorgt, ohne dass eine Regelung ihres Zusammenwirkens erfolgte. Der König fängt zwar an, in eigener Person die Beratungen des Rates zu leiten, aber derartige Zusammenkünfte werden nach wie vor lediglich bei wichtigen Fragen einberufen.

Das zweite Jahrzehnt (1621—32) wird in erster Linie durch die vom Könige — während seiner Abwesenheit infolge der Feldzüge in Livland (1621, 1622, 1625), Preussen (1626—29) und Deutschland (1630—32) — provisorisch verordneten **Ratsregierungen** gekennzeichnet. In diesen Regierungen wirkten hauptsächlich Männer, welche Zentralämter in Stockholm bekleideten. Die Arbeitsformen waren unentwickelt, die Zusammenkünfte aber regelmässig, so dass sich der Reichsrat an eine regelmässige kollegiale Thätigkeit gewöhnte. So oft sich der König im Lande befand, trat der Reichsrat dagegen nach wie vor bloss dann und dann, auf Grund einer besonderen Einberufung, zusammen. Gustav Adolf hat also keine ständige Ratskammer eingeführt oder einführen wollen.

Der Titel Hofrat wird nunmehr bloss an schwedische oder ausländische Diplomaten verliehen.

Die Entwicklung des Adels zum Beamtenstand wird durch die Ritterhausordnung (1626) sanktioniert; die Verbesserung des Unterrichtswesens ermöglicht eine wirkliche Beamtenausbildung; die Besoldung der Beamten wird dadurch erleichtert, dass sich die Geldwirtschaft auf Kosten der Naturalwirtschaft entwickelt. Auf diesen Grundlagen lässt sich die Organisation weiter fortführen. Die anerkannte Rangstellung der fünf hohen Reichsbeamten bildet einen natürlichen Rahmen für diese Organisation und die kollegiale Verwaltungsform lässt sich auf neue

Digitized by Google

Gebiete übertragen. Gleichwie bisher das Hofgericht unter dem Drosten, die Kanzlei unter dem Kanzler und die Rechnungskammer unter dem Schatzmeister steht, ebenso beginnt man nunmehr Vorkehrungen zur Einrichtung eines Kriegsrates oder eines Kriegsgerichts unter dem Marschall sowie einer Admiralität unter dem Admiral zu treffen. Auf solche Weise entsteht der Begriff: **die fünf collegia.** 1630 kommt denn auch ein Kriegsgericht zustande, und ebenso entwickelt sich bei der Flottenstation zu Stockholm eine Admiralität. Allerdings ist die kollegiale Organisation innerhalb dieser Verwaltungszweige beim Tode des Königs noch nicht vollständig zur Durchführung gelangt, und ebenso wenig ist die Stellung, welche die Kollegien dem Könige gegenüber einnehmen sollen, genau entschieden. Der Plan einer Verteilung der Expeditionsarbeiten unter sie hat sich nicht vollständig durchführen lassen, da es nicht gelungen ist, das Kollegialsystem selbst zum Abschluss zu bringen.

Die Kanzlei erhält unter der Oberleitung des Reichskanzlers Axel Oxenstierna eine straffere Organisation. Kanzleiordnungen über eine Arbeitsverteilung kommen 1612, 1613(?), 1618 und 1620 zu stande. Ein paar Jahre lang wird dem Reichskanzler ein Reichssekretär untergeordnet (1612—15). Die Sekretärsposten nehmen allmählich den Charakter fester Amtsposten an. In den zwanziger Jahren des 17. Jahrhunderts werden für die gesamte Kanzlei Besoldungsetats aufgestellt, in denen die verschiedenen Dienststellen genau festgesetzt sind. Bei der Verteilung der Arbeit unter die einzelnen Sekretäre tritt der sprachliche Gesichtspunkt mehr in den Hintergrund. Die auswärtigen Angelegenheiten werden mit den einheimischen nach geographischen Grundsätzen vereinigt und die Kanzlei fängt an, in einige wenige Expeditionsabteilungen geschieden zu werden. Beschwerden und Bittschriften, die an den König gerichtet sind, werden von besonderen »Referendaren» vorgetragen. Ein Sekretär mit mehreren Schreibern erhält die Aufsicht über das Reichsarchiv. Für die Führung von Registraturen und Diarien werden genaue Vorschriften erlassen.

Im Jahre 1626 wird eine Kanzleiordnung ausgearbeitet, die der Kanzlei eine kollegiale Organisation verleiht. Zur Unterstützung des Reichskanzlers werden zwei Kanzleiräte ver-

Digitized by Google

ordnet; der eine soll Vorsteher der täglichen Kanzlei, d. h. der Expeditionsabteilung für laufende Sachen, der andere Vorsteher des Archivs sein. Von der Expeditionsabteilung der Kanzlei werden teils finanzielle, teils militärische Angelegenheiten abgezweigt, und für das übrigbleibende Gebiet — innere Zivilangelegenheiten und auswärtige Politik — wird die Kanzlei nicht nur Expeditionsbehörde, sondern wirkliches Verwaltungskollegium.

Allein die Kanzleiordnung ward nicht vollständig durchgeführt. Der Reichskanzler begab sich 1626 nach Preussen und kehrte bei Lebzeiten Gustav Adolfs nicht mehr nach Schweden zurück. Der eine der beiden Kanzleiräte starb 1629 und ein neuer ward an seiner Stelle nicht ernannt. Eine kollegiale Oberleitung der Kanzlei kam somit nicht zu stande. Die Verteilung der Expeditionssachen unter die einzelnen Sekretäre liess sich nicht aufrechterhalten, da viele Mitglieder des Kanzleipersonals sich während der Feldzüge im Gefolge des Königs befanden.

In **der Kammer** ward während der ersten Regierungsjahre Gustav Adolfs das Zusammenwirken zwischen dem Schatzmeister und den Kammerräten ein immer engeres. Die Anzahl der Kammerräte ward vermehrt, aber sie fungierten nicht ununterbrochen, sondern wurden häufig in besonderen Aufträgen ausgesandt. Nach der Kammerordnung von 1618 sollten der Schatzmeister und die Kammerräte nur zu einer gemeinschaftlichen Ausübung ihrer Amtsgewalt befugt sein, und es wurden die Formen für ihre Wirksamkeit wie für die der ihnen untergeordneten Kämmerer und Kammerschreiber sorgfältig geregelt. Sie empfingen ausführliche Vorschriften über die Handhabung der Reichsfinanzen. Sie sollten alle Einnahmequellen wahren und mehren, alle Ausgaben regeln und anordnen. Diese praktische Finanzverwaltung ward fortan die Hauptsache, während die Prüfung der Rechnungen der Unterbeamten mehr in den Hintergrund trat. Es ward eine besondere Kammerkanzlei errichtet, von welcher die königlichen Erlasse in Finanzsachen ausgefertigt werden sollten.

Die Kammerordnung erhielt zwar niemals die Unterschrift des Königs, blieb aber trotzdem die Grundlage für die Thätigkeit der Kammer. Sie ward durch zahlreiche neue, mehr oder

Digitized by Google

minder zufällige Instruktionen ergänzt. Das Amt des Schatzmeisters blieb seit 1622 unbesetzt; Anfang 1631 übertrug der König die Oberaufsicht über die Kammer seinem Schwager, dem Pfalzgrafen Johann Kasimir, der indessen kraft seiner Geburt eine ausserordentliche Stellung einnahm. Die Zahl der Kammerräte vermindert sich in den zwanziger Jahren des 17. Jahrhunderts und die kollegialen Formen scheinen keineswegs streng beobachtet worden zu sein. Ebenso nahm die Zahl der Kämmerer und Kammerschreiber ab; an ihre Stelle traten Buchhalter, an deren Spitze der Holländer Abraham Cabeliou als Generalbuchhalter stand. Dies hängt damit zusammen, dass die Revisionsarbeit, die bisher besonders den Kämmerern obgelegen hatte, eine weitere Erleichterung erfuhr, da die Provinzialverwaltung nunmehr in der Form von Provinzialregierungen (länsstyrelser) geregelt wurde. Statt dessen erfuhr die Rechnungsführung durch Einrichtung von Reichsetats und Reichshauptbüchern eine Weiterentwicklung. Die Verwaltung der Barmittel der Krone durch die Rentkammer gewann eine umso grössere Bedeutung, je mehr sich diese Einkünfte infolge der Fortschritte der Geldwirtschaft und infolge eines neuen Steuersystems vergrösserten. Die Oberleitung der Rentkammer ward fortan praktisch erfahrenen Geschäftsleuten übertragen, die den Titel Faktor führten und nicht nur die Einnahmen und Ausgaben verwalteten, sondern auch eine Menge Handelsgeschäfte der Krone, wie z. B. den Kupfer- und den Salzhandel, besorgten.

Das Hofgericht war bei seiner Gründung dazu ausersehen worden, teils den Höchsten Gerichtshof, teils eine Zentralbehörde für die Justizverwaltung zu bilden. Keiner dieser beiden Pläne verwirklichte sich jedoch. Der König begann bald von neuem in eigener Person seine Richtergewalt auszuüben und verordnete bereits 1615, dass die Revision von Hofgerichtsurteilen bei ihm persönlich beantragt werden könne. Ferner ward 1623 ein besonderes Hofgericht für Finnland, 1630 ein besonderes Hofgericht für Livland errichtet, so dass der Wirkungskreis des alten Stockholmer Svea-Hofgerichts auf das eigentliche Schweden beschränkt wurde. In den zwanziger Jahren des 17. Jahrhunderts begann der König, so oft er persönlich Schweden verliess, dem

Digitized by Google

Reichsrat die Vornahme der Prüfung von Hofgerichtsurteilen zu überlassen, und seit 1630 ward dies Regel. Von dem Personal des Stockholmer Hofgerichts war die Reichsratsklasse nur selten vollständig vertreten und die Thätigkeit der Reichsräte daselbst scheint als besonderer Auftrag aufgefasst worden zu sein. Die Dienstposten der zwei niederen Assessorenklassen waren dagegen ständige; ihre Anzahl wurde vermehrt und sie wurden mit einem festen Gehalt ausgestattet. Die Sitzungszeit des Hofgerichts ward allmählich auf zwei Drittel des Jahres, mit Verteilung in verschiedene Sitzungsperioden, ausgedehnt.

Innerhalb **der Heeresleitung** spielte der Marschall lange keine Rolle; dagegen amtierte der Reichszeugmeister ziemlich regelmässig. Auf der Grenze zwischen Militärbeamten und Hoffunktionär stand der Reichsstallmeister. Noch im Jahre 1630 verteilte der König bei seiner Abreise nach Deutschland die Direktion des Heerwesens in Schweden nach Provinzen unter den Marschall Jakob de la Gardie, den Pfalzgrafen Johann Kasimir und den Feldmarschall Herman Wrangel. Etwas früher war ein Antrag gestellt worden, dass alljährlich ein Kriegsrat zusammentreten sollte; doch gelangte dieser Vorschlag nicht zur Ausführung. Nunmehr wurde der Marschall zur Organisation **eines Zentralkriegsgerichts** bevollmächtigt, und dieses kam auch zu stande. Dasselbe versammelte sich indessen nur periodisch und übte bloss die militärische Rechtspflege aus. Als der Pfalzgraf zur Kammer übertrat, wurde die Leitung der Heeresverwaltung in der Hand des Marschalls, jedoch ohne Verbindung mit dem Kriegsgericht, konzentriert.

Die Flotte ward anfangs von dem Reichsadmiral, unter Beistand eines Unteradmirals, beaufsichtigt. Die von ihnen gebildete Behörde ward bereits vor den zwanziger Jahren des 17. Jahrhunderts als Admiralität bezeichnet. Nach und nach wurden Subalternbeamten angestellt; um 1630 begannen bei der Admiralität mehrere Admirale zu amtieren und es ward eine besondere Registratur für die von dieser Behörde ausgehenden Erlasse eingerichtet. Nach erfolgter Organisation des Kriegsgerichts wurde mehrmals beantragt, dass nach dessen Muster ein grosses Kollegium für die Ausübung der Rechtspflege unter dem

Digitized by Google

Flottenpersonal errichtet werden solle, aber diese Vorschläge gelangten nicht zur Durchführung.

Auch unabhängig von den fünf Reichskollegien gab es einige Beamten: so den Reichszeugmeister, den Reichsstallmeister und den Reichsjägermeister. Der König machte mehrere Versuche zur Einrichtung einer Kollegialoberbehörde für die Kirche (generale consistorium ecclesiasticum), aber dieselben scheiterten an dem Widerstande der einflussreichen und selbstbewussten Geistlichkeit. Schliesslich wurde eine Feldmesserdirektion eingerichtet und der Plan eines Bergamtes in Erwägung gezogen.

Schon früh war der Gedanke aufgetaucht, durch ein zusammenfassendes Reglement für die gesamte Reichsregierung der Organisation Festigkeit und Zusammenhang zu verleihen. Wir besitzen ein eigenhändiges Konzept des Reichskanzlers, welches den Grundsatz ausspricht, dass, um inneren Erschütterungen und äusserem Missgeschick vorzubeugen, das Reichsregiment organisiert werden müsse; und zwar wird hier die oberste Reichsregierung auf Kollegien verteilt, deren Zahl dadurch von fünf auf sechs gestiegen war, dass der Drost und die Assessoren des Stockholmer Hofgerichts beauftragt worden waren, auch als besonderes Kollegium für das Unterrichtswesen und für die Pflegeanstalten des Reiches, die bisher der Kirche subordiniert gewesen waren, thätig zu sein. Der Entwurf ist unvollendet und undatiert. Der Gedanke gelangte erst nach dem Tode des Königs zur Verwirklichung, als der Kanzler einen Regierungsforms-Entwurf einbrachte, der dem Könige vorgelegt und von ihm genehmigt worden war und der nunmehr von den Ständen 1634 auf einem Reichstage bestätigt wurde. Auf solche Weise entstand **die Regierungsform von 1634**.

Diejenigen Teile der Regierungsform, die von der Zentralregierung handeln, geben im allgemeinen den Standpunkt der Organisation beim Tode Gustav Adolfs wieder. Die Reichsregierung wird unter »die fünf collegia» verteilt, deren Zusammensetzung und Aufgaben nur in der einen oder anderen Einzelheit eine Veränderung erleiden; doch wird das Kriegskollegium, in Übereinstimmung mit älteren Projekten, nicht Kriegs-

Digitized by Google

gericht sondern Kriegsrat genannt und erhält eine administrative, nicht aber eine richterliche Stellung. Über das gegenseitige Verhältnis zwischen den Kollegien sind nähere Bestimmungen nicht getroffen, aber die Voraussetzung ist, dass sie, jedes für sich, mit dem Könige in direkter Verbindung stehen und seine Befehle zur Vollziehung bringen sollen, so dass also die Kanzlei den übrigen Kollegien nicht übergeordnet, sondern nebengeordnet ist.

Für die Arbeitsthätigkeit der Kollegien werden gemeinsame Vorschriften erlassen. Ausser den Kollegien werden mehrere unabhängige zentrale Amtsorgane genannt: der Reichs(hof)-marschall für die Hofverwaltung, der Reichszeugmeister, der Reichsstallmeister und der Reichsjägermeister, von denen die beiden letztgenannten gleichzeitig Hoffunktionäre und Reichsbeamte sind. Neu in Bezug auf verschiedene Details, wenn auch nicht hinsichtlich der Prinzipien, sind mehrere Vorschriften über die regelmässige Erstattung von Rechenschaftsberichten seitens der Beamten, und zwar verleihen diese Vorschriften, buchstäblich genommen, den Beamten eine ziemlich selbständige Stellung dem Könige gegenüber. Für solche Fälle, wo der König nicht persönlich das Reichsregiment ausüben kann, schreibt die Regierungsform vor, dass dasselbe von allen fünf hohen Reichsbeamten zusammen, als *einem* Kollegium, geführt werden solle; jedoch schon von Anfang an hielt der gesamte Reichsrat, der beim Tode Gustav Adolfs das Reich regierte, nach wie vor regelmässig seine Zusammenkünfte ab und nahm, neben den Reichsbeamten, an den Beschlüssen teil, obwohl dies keineswegs in der Regierungsform beabsichtigt war.

Diejenigen auf die Zentralregierung bezüglichen Fragen, welche Gustav Adolf nicht in Angriff genommen hatte, lässt die Regierungsform ungelöst. Es lässt sich nicht, wie man bisweilen gemeint hat, von ihr behaupten, sie habe an und für sich der Regierung ein aristokratisches oder bureaukratisches Gepräge verliehen. Sie hat vielmehr innerhalb des Rahmens einer festen Beamtenorganisation dem König freien Spielraum zur persönlichen Ausübung des obersten Reichsregiments gelassen.

Digitized by Google

Digitized by Google

Skrifter utgifna af K. Humanistiska Vetenskaps-Samfundet i Uppsala. VIII. 3.

ENGLISCHE LAUTDAUER

EINE EXPERIMENTALPHONETISCHE UNTERSUCHUNG

VON

ERNST A. MEYER
DR. PHIL.

UPPSALA
AKADEMISKA BOKHANDELN
(C. J. LUNDSTRÖM)

LEIPZIG
OTTO HARRASSOWITZ

Digitized by Google

UPPSALA 1903
ALMQVIST & WIKSELLS BOKTRYCKERI-AKTIEBOLAG

Digitized by Google

INHALT.

Seite.

1. Sweets gesetze für die lautdauer im englischen 1
2. Vietors experimentelle bestimmungen 2
3. Art und umfang des untersuchten wortmaterials 2
4. Versuchspersonen 3
5. Versuchsverfahren. Lautstromkapsel. Kehlkapsel. Lippenhebel . . . 3
6. Zeit für herstellung und ausmessung des kurvenmaterials 6
7. Abgrenzung der laute 7
8. Phonetisehe umschrift 7

Die lautdauer im einsilbigen wort (G. E. F.—London—Cambridge).

9. Die gespannten verschlusslaute 8
10. Die ungespannten verschlusslaute 11
11. Die gespannten engenlaute 17
12. Die ungespannten engenlaute 19
13. Die *r*- und *l*-laute und die nasale 23
14. Konsonantenverbindungen 27
15. Konsonantentabelle 30
16. Die vokale im einsilbigen wort ohne konsonantenverbindung 31
17. Vokaldauer und zungenhebung 39
18. Vokaldauer und öffnungsgrad des endkonsonanten 41
19. Wirkung abschliessender *l, m, n, ŋ* auf die vokaldauer 41
20. Beziehung zwischen endkonsonantischer vokallängung und vokaleigendauer 42
21. Einfluss der endkonsonanten auf die vokaldauer im einzelnen 44
22. Ergebnisse für die vokaldauer 47
23. Verhältnis zwischen sog. langem und kurzem vokal 49
24. Dauer der vokale vor konsonantenverbindungen 50
25. Dauer der gleitlaute im einsilbigen wort 51
26. Dauer der aspiration nach gespannten verschlusslauten 57
27. Dauer der aspiration nach gespannten engenlauten 59
28. Die bestandteile des diphthongen *ʊu* im einsilbigen wort 60
29. Die bestandteile des diphthongen *ou* 64
30. Die bestandteile des diphthongen *aʊ* 68

Digitized by Google

Die lautdauer im zweisilbigen wort (G. E. F.—London—Cambridge).

Seite.
31. Die konsonanten im zweisilbigen wort 72
32. Tabelle über die konsonantendauer im zweisilbigen wort 77
33. Konsonantenverbindungen im zweisilb. wort 79
34. Die vokale im zweisilb. wort 79
35. Die gleitlaute im zweisilb. wort 83
36. Die aspiration nach gespannten konsonanten im zweisilb. wort . . . 84
37. Der diphthong *uu* in der betonten silbe des zweisilb. worts . . . 86
38. Der diphthong *ou* im zweisilb. wort 87
39. Der diphthong *au* im zweisilb. wort 88
40. Die dauer des vokals in der unbetonten silbe des zweisilb. worts . . 90
41. Die lautdauer in zweisilbigen kompositis 91

Die lautdauer in der aussprache einer zweiten versuchsperson (W. E. H.—Banbury—Yorkshire).

42. Die konsonanten im ein- und zweisilbigen wort 93
43. Die vokale im ein- und zweisilb. wort 97
44. Die dauer unbetonter vokale 99
45. Die dauer der aspiration nach gespannten konsonanten 100

46. Der zeitliche spielraum der artikulationen bei F.—L. C. 101
47. Die mittlere abweichung vom durchschnittswert als ausdruck für die beweglichkeit der lautdauer 102
48. Übersicht über die ergebnisse 106

Digitized by Google

Sweet ist der erste der neuzeitlichen phonetiker, von dem angaben über die lautdauer im englischen herstammen, die den wirklichen tatsachen einigermassen gerecht werden. Während noch Ellis in seinen *Essentials of Phonetics* 1848 zwischen den vokalen in *pʊt* und *wʊd* oder in *wi:k* und *wi:d* hinsichtlich der dauer keinen unterschied machte, hob Sweet in seinem *Handbook of Phonetics* 1877 den entscheidenden einfluss hervor, den die natur des silbeschliessenden konsonanten auf die dauer des vokals ausübt. Nach ihm sind bekanntlich drei stufen in der dauer der betonten vokale deutlich wahrzunehmen: länge, halblänge, kürze. Lange vokale finden sich nur auslautend, wie in *sə:*, und vor stimmhaften konsonanten, wie in *ha:d;* halblang sind die sogen. langen vokale vor stimmlosen konsonanten, wie in *ha't*, und die sogen. kurzen vokale vor stimmhaften konsonanten, wie in *bæ'd';* kurz sind die sogen. kurzen vokale vor stimmlosen konsonanten, wie in *hɪt:*. Die dauer der diphthonge folgt den gesetzen für die der sogen. langen vokale. Auch die konsonanten sind nach Sweet in lange, halblange und kurze zu scheiden. Lang sind die konsonanten nach kurzem vokal, wie in *hɪt:*, halblang die stimmhaften konsonanten nach halblangem vokal, wie in *bæ'd'*, kurz die stimmhaften konsonanten nach langem, die stimmlosen nach halblangem vokal, wie in *ha:d* und *ha't*. Alle konsonanten sind gelängt vor einem anderen stimmhaften konsonanten, wie in *bɪl:d, pɛn:z*, verglichen mit *bɪlt, pɛns*. Die regeln gelten, wie die beispiele zeigen, zunächst für das einsilbige wort. Im zweisilbigen wort scheint für Sweet ein einfluss des inlautenden konsonanten auf die dauer des betonten vokals nicht wahrnehmbar zu sein: er setzt gleichmässig vokalkürze an in *bɛtʌ* und *sɪli*. Auch sollen hier die inlautenden konsonanten kurz sein nach langem wie nach kurzem vokal.

Digitized by Google

Auf Sweets angaben geht zurück, was in den mir bekannten phonetischen werken neuerer zeit über die lautdauer im englischen gesagt wird. Vietor indessen tat einen bedeutsamen schritt vorwärts, indem er sich zur bestimmung der lautdauer der graphischen methode bediente. Wenn die zahl der untersuchten fälle — nach den in den *Elem. d. Phon.*[3] S. 271 aufgeführten beispielen zu schliessen — auch nicht gerade gross war, seinen eigenen worten nach nicht gross genug, um neue quantitätsgesetze darauf zu gründen, so ging doch aus den gewonnenen bestimmungen deutlich hervor, dass die von Sweet aufgestellten normen nicht als unbedingt giltig zu betrachten sind. Vietor weist an derselben stelle darauf hin, wie dringend wünschenswert eine umfassende untersuchung der englischen lautdauer auf objektivem wege sei. Die vorliegende arbeit sucht diesem wunsche zu entsprechen. Sie sucht mit den hülfsmitteln, welche die experimentalphonetik heute bietet, die wirkliche dauer der laute im natürlich gesprochenen wort, wo es möglich war, auch die dauer der einzelnen lautabschnitte, der an- und abglitte, in absolutem zeitmass zu bestimmen.

Die untersuchung galt der hauptsache nach der lautdauer im ein- und zweisilbigen wort, das mit natürlicher lautstärke und im tonfall ruhiger behauptung einzeln für sich gesprochen wurde. Genauer genommen, hatten wir es allerdings fast stets mit einem zwei- bezw. dreisilbigen takt zu tun: um die dauer des anlautenden konsonanten besser bestimmen zu können, wurde nämlich dem ein- oder zweisilbigen versuchswort meistens ein passendes wörtchen *(ə, ðə, hi, tu)* proklitisch vorgesetzt.

Untersucht wurden im ganzen 393 verschiedene einsilbige und 141 zweisilbige wörter, deren jedes mehreremal — zwei bis dreimal — dem apparat aufgesprochen wurde. Der aufstellung der gesetze für die lautdauer im englischen ein- und zweisilbigen wort liegt das ergebnis von über 4800 einzelmessungen zu grunde.

Neben den bestimmungen über die lautdauer gaben die kurven auskunft über manche andere fragen der englischen phonetik, so besonders über die frage der stimmbandtätigkeit. Die wichtigeren dieser ergebnisse werden unten an den geeigneten stellen mitgeteilt.

Das wortmaterial, das der untersuchung zur grundlage dient,

Digitized by Google

rührt von zwei versuchspersonen her. Die hauptmasse von herrn GEORGE E. FUHRKEN, M. A., Dr. phil., jetzt lektor der englischen sprache an der universität Uppsala. Mr. Fuhrken ist 1870 in London—Stockwell geboren und ebendort aufgewachsen, besuchte bis zum 12-ten jahre eine schule in London—Clapham, bis zum 19-ten jahre eine schule in Cambridge, studirte dann ein jahr an der universität Bangor (Wales) und weitere drei jahre an der universität Cambridge. Die grundlage seiner mundart giebt das gebildete londoner englisch ab, und der lange aufenthalt in Cambridge sicherte ihn vor einer nachhaltigen beeinflussung durch das londoner cockney. Der andere teil der versuchswörter wurde gesprochen von herrn WALTER E. HARLOCK, M. A., jetzt lektor an der seekriegsschule in Stockholm. Geboren 1866 in Banbury (Oxfordshire), brachte er dort die ersten 11 jahre seines lebens zu, besuchte dann bis zum 17-ten jahre schulen in Ackworth und Scarborough in Yorkshire, studirte in Stockton—Yorkshire zwei jahre, in Manchester ein jahr und war später noch vier jahre schullehrer in Yorkshire. Seiner eigenen meinung nach hat Mr. Harlock die gebildete südenglische aussprache. Beiden herren fühle ich mich für die selbstlose bereitwilligkeit, mit der sie ihre zeit dem interesse meiner arbeit opferten, freundschaftlichst verbunden.

Das versuchsverfahren.

Um den zeitlichen verlauf der sprechvorgänge messbar aufzuzeichnen, wurde in den meisten fällen ein verfahren angewendet, wie es mir schon bei der untersuchung über den *h*-laut [1] gute dienste geleistet hat. Es wurden gleichzeitig die bewegung des lautstroms und die schwingungen der stimmbänder aufgezeichnet. Ersteres geschah so, dass der lautstrom durch einen dem munde des sprechenden möglichst angepassten trichter gegen die öffnung einer Marey—Hürthleschen luftkapsel geführt wurde, sodass also die spitze des mit der kapselmembran verbundenen hebels auf dem berussten papiermantel eines Ludwig—Baltzarschen zylinders die bewegungen des lautstroms aufzeichnete. Einge-

[1] Siehe Neuere Sprachen, bd. VIII, s. 261 ff.

Digitized by Google

hender ist apparat und methode in meiner arbeit *Beiträge zur deutschen Metrik,* Neuere Sprachen, bd. VI, s. 9—37, beschrieben worden, woselbst auch abbildungen der apparate und gute lautstromkurven gegeben sind. Die aufzeichnung der stimmbandschwingungen geschah mittelst des apparats, den ich in meinem aufsatz über das stimmhafte *h* ausführlich besprochen habe. Mittelst einer dem halse des sprechenden luftdicht anliegenden kapsel (kehlkapsel) wurden die mit den schwingungen der stimmbänder verbundenen luftschwingungen auf eine kleine Marey-Hürthlesche luftkapsel und von da mittelst eines stark vergrössernden hebels auf den berussten zylindermantel übertragen. Weder mundtrichter noch kehlkapsel hindern den sprechenden an der natürlichen ausführung der sprechbewegungen.

Die lautstromkurve ist es hauptsächlich, nach der die abgrenzung der einzelnen laute vorgenommen wurde. Indessen gab auch die stimmbandkurve gute stützpunkte hierfür ab, insofern nämlich der zeitpunkt, da ein verschluss oder eine enge hergestellt ist, durch eine plötzliche vergrösserung der schwingungsamplitude in den kurven angezeigt wird. Die wertvolleren angaben der stimmbandkurven waren natürlich die darüber, ob und in welcher form während der dauer eines lautes stimmbandschwingungen vorhanden sind.

Die registrirverzögerung, d. h. die zeit, um welche die registrirbewegung der schreibspitze hinter der wirklichen bewegung des sprechorgans zurückbleibt, betrug für den kehlkapselapparat nach besonders angestellten versuchen[1] 0,5 hundertstel sekunden. Diese registrirverzögerung musste in rechnung gezogen werden, wo es galt, die dauer eines lautes, besonders der aspiration nach gespannten konsonanten, durch vergleichen zweier von verschiedenen apparaten gezeichneter kurven zu bestimmen.

Für die untersuchung der laute *v w hw*, bei denen die grenzbestimmungen nach den lautstrom- und stimmbandkurven nicht immer mit wünschenswerter sicherheit vorgenommen werden konnten, für die bestimmung der gleitlaute zu und von lippenlauten, der aspirationsdauer nach *f*, endlich für die zerlegung

---

[1] Über die hierbei befolgte methode siehe meine *Beitr. z. dtsch. Metr.*, Neuere Sprachen, bd. VI, s. 33 ff.

Digitized by Google

der diphthonge mit labialen bestandteilen, wurden selbstkonstruirte lippenhebel verwendet.

Der anfänglich benutzte apparat hatte folgenden bau. Zwei hebelplatten aus festem kartonpapier, ungef. 5 cm lang und 8 mm breit, waren an einem ende scharnirmässig mit einander verbunden. Die obere platte war an einem stativ unbeweglich befestigt, auf ihr ruhte leise die oberlippe. Der untere bewegliche hebelarm wurde auf die unterlippe genommen und machte beim sprechen alle bewegungen der unterlippe mit, ohne diese, wie die versuchsperson auf wiederholtes befragen ausdrücklich erklärte, im mindesten zu behindern. Der bewegliche lippenhebel war durch festes, unelastisches garn über glatte rollen hin mit einem schreibhebel verbunden, dessen spitze auf dem berussten zylindermantel die bewegungen der unterlippe in vergrössertem massstab aufschrieb.

Bei der geringen teilnahme der oberlippe an der bildung englischer laute hatte ich geglaubt, auf die aufzeichnung der oberlippenbewegungen ohne gefahr verzichten zu können. Indessen musste dieses doch immerhin einen mangel der untersuchung bedeuten, und der eben beschriebene apparat wurde daher bald durch einen neuen ersetzt. Der verbesserte apparat, der für die weitaus grösste zahl der versuche zur anwendung kam, war ein starrer doppellippenhebel. Zwei genau gleichgebaute zweiarmige hebel drehten sich um eine gemeinsame zylinderachse, die in schraubenspitzen spielte. Die längeren hebelarme, aus gekantetem dünnem aluminiumblech bestehend, 144 mm lang, trugen an dem schmal auslaufenden freien ende leicht federnde schreibspitzen aus celluloidmasse. Die kürzeren hebelarme, schmale dünne aluminiumplatten, 40 mm lang, wurden zwischen die lippen genommen. Eine sehr feine spiralfeder sorgte dafür, dass die hebelplatten in stetiger berührung mit den lippen blieben. Bei lippenschluss zeichneten die schreibspitzen zwei parallele linien von bestimmter geringer entfernung von einander. Bei lippenbewegung kam in den kurven die bewegung jeder einzelnen lippe und in der entfernung der kurven der senkrechte abstand der lippen in der mittellinie von einander, also die senkrechte lippenöffnung zum ausdruck. Auch dieser starre

Digitized by Google

doppellippenhebel hinderte, wenigstens nach dem gefühl der versuchsperson, nicht im geringsten die sprechbewegungen.

Der starre lippenhebel hat gegenüber den bisher von phonetikern angewandten lippenzeichnern, bei denen zwei luftkapseln die bewegungen übermittelten [1], seine grossen vorzüge. Während bei diesen letzteren infolge des einflusses der kautschukmembranen und der luftlager die lippenbewegungen mehr oder minder nivellirt aufgezeichnet werden, giebt der starre doppellippenhebel ein weit getreueres bild von dem wirklichen verlauf dieser bewegungen. Ferner ist die registrirverzögerung, die bei anwendung von luftkapseln erfahrungsgemäss recht bedeutend sein kann [2], hier auf ein geringstes beschränkt.

Der Ludwig-Baltzarsche zylinder, der bei fast allen versuchen verwendet wurde, stammt aus der werkstätte von H. Sandström in Lund. Er besass eine vorrichtung, mittelst welcher der zylinder, während er sich drehte, automatisch in der richtung seiner achse verschoben wurde. Einundderselbe papiermantel war so während einer längeren zeit, 30 bis 40 sekunden, fortlaufend zur registrirung zu gebrauchen. Der zylindermantel bewegte sich bei den versuchen mit einer geschwindigkeit von ungef. 29 cm i. d. sek. Die zeit wurde von einer elektrisch getriebenen stimmgabel, die 100 schwingungen i. d. sek. machte, mittelst eines Duprezschen signals [3] registrirt. Zylinder und nebenapparate, sowie ein zimmer für die versuche wurden mir von dem leiter des physiologischen instituts in Uppsala, herrn professor dr. Öhrvall, freundlichst zur verfügung gestellt.

Das gesamte dieser untersuchung zu grunde gelegte kurvenmaterial wurde in der zeit von januar 1900 bis februar 1902 auf 78 blättern in 9 sitzungen fertiggestellt, von denen jede durchschnittlich zwei stunden dauerte. Die hauptmühe bestand natürlich in dem ausmessen der kurven. Auf den meisten der blätter befanden sich je 15—20 einzelwörter, bei deren jedem 4—6 laute zu messen waren. Die ausmessung eines solchen blattes kann, sofern man über die nötige erfahrung und geschicklichkeit verfügt, gut in zwei stunden geschehen. Die herstellung

[1] Siehe Rousselot, *Principes de Phonétique expérimentale*, 1897, s. 90 ff.
[2] Siehe meine *Beitr. z. dtsch. Metr.*, Neuere Sprachen, bd. VI, s. 35.
[3] Vgl. Rousselot, a. a. o., s. 101 ff.

Digitized by Google

und ausmessung des hier benutzten kurvenmaterials dürfte also nach meinem überschlag an zeit ungefähr 170 stunden gekostet haben. Ich gebe diese zahl, damit man sich nicht übertriebenen vorstellungen über die mühe und zeit hingiebt, die für experimentalphonetische untersuchungen wie die vorliegende erfordert wird.

Die versuchswörter, die auf einem blatt aufgenommen werden sollten, wurden so angeordnet, dass die einander zunächst stehenden wörter möglichst verschiedenartig gestaltet waren. Im besonderen wurde darauf gesehen, dass nicht wörter, die nur durch einen laut sich unterschieden, wie *hi:t* — *hɪt* oder *lɛd* — *lɛt*, unmittelbar hintereinander gesprochen wurden, um so einer entstellung der natürlichen zeitverhältnisse unter der einwirkung des kontrastes möglichst vorzubeugen. Die wörter wurden, wie schon gesagt, mit mittellauter stimme, ohne jeden affekt, im tonfall der behauptung (mit sogen. lexikalischer betonung) gesprochen.

Jedes wort wurde natürlich einzeln für sich gesprochen, von dem folgenden durch eine genügend lange pause getrennt. Der anblick der apparate war dem sprechenden durch eine dazwischengeschaltete pappscheibe entzogen.

Bezüglich der abgrenzung der laute findet sich das nötige eingangs der behandlung der einzelnen lautklassen gesagt. Ein punkt wäre vielleicht vorweg zu erwähnen. Als das wesentliche moment der verschlusslaute ist natürlich der verschluss betrachtet worden und nicht die explosion oder die implosion. Bekanntlich wollen noch immer manche phonetiker der verschlusszeit die verdiente anerkennung versagen und in der ex- bezw. implosion das wesentliche moment der verschlusslaute sehn. Einer auseinandersetzung über diesen punkt fühle ich mich enthoben, seitdem Jespersen in seiner *Fonetik*, København, 1899, s. 483 ff., klar und erschöpfend alles zusammengestellt hat, was gegen die ansicht der genannten phonetiker spricht. Ich verweise hier ausdrücklich auf seine ausführungen, die ich in allem einzelnen unterschreibe.

Die versuchswörter sind im folgenden stets in phonetischer umschrift gegeben, wobei das bekannte alphabet der association phonétique zu grunde gelegt wurde. Die gespannten vokale

Digitized by Google

höchster zungenstellung bezeichne ich mit *ɪi* und *ʊu*, nicht wie Sweet mit *ij* und *uw*, da mir weder der gehörseindruck noch der (für *ʊu*) experimentell festgestellte grad der organenge zu ende der laute den gebrauch der konsonantischen zeichen zu rechtfertigen scheint. *a* bezeichnet den vokal in »cut» = *kat*. Für den dem unbetonten suffix *-er* entsprechenden laut gebrauche ich das zeichen *ʌ*, also »the cutter» = *ðə katʌ*. Sweets *ə* hierfür anzuwenden, schien mir ungeeignet, da ich bei dem *ʌ* einen merklich tieferen, auf tiefere zungenstellung deutenden eigenton wahrzunehmen glaube als bei dem *ə* von *ðə*. Die besondere bezeichnung der aspiration nach gespannten konsonanten wurde der einfachheit halber unterlassen. *p̄* = *th* in »thick».

Wir wenden uns nunmehr den ergebnissen der versuche zu, zunächst denjenigen für mr G. E. Fuhrken-London-Cambridge (abgekürzt: F—L. C).

Die zahlen, die im folgenden für die dauer der laute gegeben sind, sind durchschnittszahlen aus meist 2—3 einzelmessungen und bedeuten hundertstel sekunden. Die messungen alle einzeln zu geben, hätte zu viel raum in anspruch genommen.

Die lautdauer im einsilbigen wort (F.—L. C).

Die konsonanten.

Als grenzpunkte für die dauer der konsonanten wurden einerseits der zeitpunkt der vollziehung, andererseits der zeitpunkt der aufhebung des verschlusses bezw. der enge genommen. Die zahlen bezeichnen also für die verschlusslaute die dauer des verschlusses, für die engenlaute die dauer der enge, ohne dass die dauer der gleitlaute, des anglitts zum verschluss oder des abglitts vom verschluss, darin einbegriffen wäre.

Die gespannten verschlusslaute.

Geht dem anlautenden gespannten verschlusslaut ein stimmhafter laut vorher, wie in *ə pæd* oder *ɔkə:z*, so erlischt der

Digitized by Google

stimmton nicht mit dem zeitpunkt, wo der verschluss vollzogen ist, sondern zieht sich mit zwei oder drei schwingungen in den verschluss hinein, um dann erst aufzuhören. Während der ersten dieser schwingungen berühren sich noch die stimmbänder, die zweite und dritte ist meist schon gehaucht, d. h. die stimmbänder schwingen, ohne sich zu berühren. Der weitaus grössere teil der verschlusszeit ist völlig stimmlos. Der abglitt zum vokal, gerechnet vom zeitpunkt der aufhebung des verschlusses, ist im anfangsteil stimmlos oder in manchen fällen schwachhauchstimmhaft. Näheres hierüber in dem abschnitt über aspiration.

Anlautendes *k*, dem stimmhafter laut vorhergeht, macht insofern eine ausnahme, als bei ihm nicht selten schon vor lösung des verschlusses erzitterungen der stimmbänder wahrzunehmen sind. Da nicht gut annehmbar ist, dass die stimmbänder selbständig, d. h. durch einen krampf der stimmbandmuskeln erzittern, so müssen die vibrationen durch einen durchstreichenden luftstrom bewirkt sein. Dieser luftstrom kann darauf beruhn, dass beim nachlassen der pressung des zungenrückens gegen den gaumen der raum zwischen stimmbändern und oberer verschlussstelle sich erweitert, bei der weichheit der artikulirenden organe ist es aber auch möglich, dass einzelne luftstrahlen sich bei lockerung des verschlusses schon vor der eigentlichen explosion zwischen die pressenden organe hindurchdrängen. Jedenfalls aber kann die luftströmung vor der eigentlichen explosion nur äusserst gering sein, da sie in der lautstromkurve garnicht zum ausdruck kommt. Die stimmbänder müssen folglich, wenn sie durch den schwachen luftstrom bewegt werden sollen, einander ziemlich genähert sein. Die spannung der stimmbänder muss aber gering sein, da nach der explosion des *k*-verschlusses sich immer eine verhältnismässig lange dauernde, in unseren fällen hier schwach hauchstimmhafte aspiration findet. Wären die stimmbänder einander genähert und zugleich gespannt, so wäre zu erwarten, dass gleich nach der explosion kräftig der stimmton einsetzte. Dass nur beim *k*, nicht beim *p* und *t*, anscheinend eine solche annäherung der stimmbänder schon während des verschlusses vorliegt, möchte ich dem einflusse zuschreiben, den die eben nur beim *k* im gefolge der hinter-

Digitized by Google

zungenhebung eintretende hebung des kehlkopfs auf die gestalt der stimmritze ausüben muss[1].

Bei auslautendem *p k t* finden sich, besonders bei *k*, zu anfang der verschlusszeit meistens noch ein paar stimmbandschwingungen. Nicht selten aber hört hier der stimmton schon mit dem eintritt des verschlusses auf, wobei der abglitt des vokals zum konsonanten im allerletzten teil manchmal schon hauchstimmhaft ist.

Die dauer der anlautenden *p k t* betrug in

ðə pɛnz	9,3	*ðə pɪit*	11,0	*ə pouk*	11,8
tu pʊt	10,0	*ðə pɪt*	11,2	*ə pɪp*	12,3
tu pa:s	10,0	*ə paɪp*	11,4	*ðə peist*	12,4
ə poup	10,3	*ə poum*	11,5	*ðə peis*	13,8
ðə pɛns	10,4	*ə pɪip*	11,5	*ə peit*	14,3
tu pʊf	10,4	*ə pa:p̄*	11,5	*rəpɪit*	14,4
tu peiv	10,8	*ə pɔ:k*	11,5	*p̆* =	**11,5** *h. s.*
ə pɔp	10,9	*tu pə:s*	11,8		
tu kam	8,9	*ə ka:d*	9,9	*ə kæb*	11,3
tu kɪs	9,1	*ə koud*	10,0	*hi kʊud*	11,3
tu kæf	9,4	*ə kʊut*	10,2	*ə keip*	11,7
ðə keiz	9,5	*əkɔ:d*	10,3	*ə kɔt*	12,0
ə kɔd	9,7	*ə keis*	10,4	*ə kæp*	13,5
tu ka:m	9,9	*hi kʊd*	10,9	*k̆* =	**10,5** *h. s.*
ðə tɛns	9,4	*tu tə:n*	11,3	*ə tɔm*	12,6
ðə tɛnz	10,4	*ə tɔt*	11,7	*t̆* =	**11,2** *h. s.*
tu tə:m	10,7	*ə taʊn*	12,3		

Die dauer der auslautenden *p k t* betrug in

ə toup	9,3	*ə poup*	12,2	*ə keip*	13,9
ə fa:p	10,7	*ə pɪip*	13,2	*ə hɪip*	14,3
ə sʊup	12,0	*ə raɪp*	13,2	*ə sʊup*	14,5
ə paɪp	12,1	*ə p̄ɔ:p*	13,4	*—p* =	**12,6** *h. s.*

[1] Vgl. hierzu Grützner, *Physiologie der Stimme und Sprache,* Lpz. 1879, s. 43.

Digitized by Google

mɪsteik	11,0	*tu fleik*	12,1	*əwouk*	12,5
ə pɔ:k	11,9	*tu pɪik*	12,3	—*k* =	**12,0** *h. s.*
ə nout	8,3	*əbaʊt*	9,9	*hi kɔ:t*	10,7
ðə peit	9,2	*ðə pɪit*	9,9	*ə kə:t*	11,2
ə kout	9,3	*rəpɪit*	10,0	*ə taɪt*	11,3
ə leit	9,3	*ə kuut*	10,5	*ə nout*	11,9
				—*t* =	**10,1** *h. s.*
ə mæp	12,1	*ə hwɪp*	14,5	*ə hwɪp*	16,3
tu fɔp	13,4	*ə pɪp*	15,5	*tu stɔp*	16,3
ə pɔp	14,3	*ə kæp*	15,7	‿*p* =	**14,8** *h. s.*
ə zæk	12,2	*tu sak*	13,5	*ə dak*	14,2
tu prɪk	12,5	*tu pɪk*	14,1	‿*k* =	**13,3** *h. s.*
ə tɔt	9,4	*ə pɛt*	11,9	*əfʊt*	13,1
ə pæt	10,4	*ə dɔt*	12,3	*tu pʊt*	13,3
tu lɛt	11,7	*ə bɪt*	12,5	‿*t* =	**11,9** *h. s.*
ə kɔt	11,9	*ðə pɪt*	12,9		

Die ungespannten verschlusslaute.

Die ungespannten verschlusslaute *b g d* sind stimmlos im absoluten anlaut, d. h. wenn ihnen eine sprechpause vorhergeht, und nach einem stimmlosen laut. Geht anlautendem *b g d* ein vokal vorher, so dauern die schwingungen der stimmbänder in der regel während der ganzen verschlusszeit fort, wenn sie auch häufig in der letzten hälfte schwächer werden. In wenigen fällen (ungef. 13 unter 121) setzten die schwingungen während des letzten viertels der verschlusszeit aus, erschienen aber wieder sofort nach aufhebung des verschlusses (s. fig. 1).

Bei auslautendem *b g d* war in der hälfte der fälle der verschluss bis zu ende stimmhaft, stets aber so, dass die schwingungen der stimmbänder in der letzten hälfte der verschlusszeit sehr geschwächt waren. Die andere hälfte der fälle zeigte stimmlosigkeit für den letzten teil ($^1/_4$—$^1/_2$) der verschlusszeit. Sehr

Digitized by Google

häufig jedoch erschienen hier nach aufhebung des verschlusses deutliche schwingungen in der kurve, deren form erkennen liess, dass die stimmbänder schwangen, ohne sich gegenseitig zu berühren: der abglitt der *b g d* war hauchstimmhaft. Diese tatsache lässt darauf schliessen, dass auch während des stimmlosen teils der ungespannten verschlusslaute die stimmbänder nicht weit von einander entfernt sind, sondern sich ziemlich nahe stehen. Das schwächerwerden und gänzliche aufhören der stimmbandschwingungen zu ende der verschlusszeit beruht natürlich darauf, dass die geschwindigkeit des aus den lungen zwischen die stimmbänder hindurch in die abgesperrte mundhöhle gepressten atemstroms mit der dauer des verschlusses mehr und mehr abnimmt. Eine gewisse geschwindigkeit des atemstroms ist aber notwendig, um die stimmbänder in bewegung zu erhalten. Hinzu kommt allerdings, dass auch die spannung des stimmbandmuskels allmählich abnimmt, sodass die stimmspalte sich mehr und mehr erweitert.

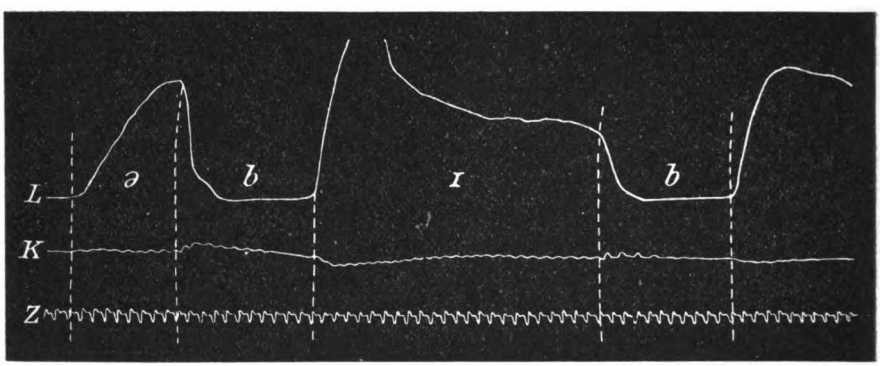

Fig. 1. *ə bɪb.*

L lautstromkurve, die menge des die mundhöhle passirenden atems darstellend. *K* kehlkapselkurve, die schwingungen der stimmbänder wiedergebend. *Z* zeitkurve, von einer auf 100 schwingungen in der sekunde geaichten stimmgabel herrührend, sodass also die entfernung jeder unteren zacke von der nächsten dem hundertsten teil einer sekunde entspricht. Die gestrichelten senkrechten linien bezeichnen die lautgrenzen und schneiden also die kurven in zeitlich sich entsprechenden punkten. Im anlautenden *b* erlischt zu ende des verschlusses der stimmton, um nach der explosion desselben sofort wieder zu beginnen. Im auslautenden *b* ist die zweite hälfte des verschlusses erst hauchstimmhaft, dann stimmlos; nach explosion des *b*-verschlusses sieht man in der stimmbandkurve schwache schwingungen: der abglitt des auslautenden *b* ist schwach hauchstimmhaft.

Digitized by Google

Die dauer des verschlusses betrug für den anlautenden ungespannten verschlusslaut in

ə bɔ:d	7,6	*ə ba:b*	9,3	*ə bʊl*	10,3
hi bɔɪd	7,9	*tu bɪld*	9,4	*ə baʊ*	10,4
ə bʊuz	8,3	*ə bə:d*	9,4	*ə bou*	10,5
əboud	8,4	*ə bɑf*	9,5	*hi bɛ:ɹd*	10,6
hi bɪlt	8,5	*ə ba:d*	9,7	*ə bɔb*	10,7
əbaɪd	8,8	*hi bæd*	9,8	*ə bɑd*	10,8
hi baʊd	9,0	*ə bɔb*	9,8	*hi bu:ɹd*	11,2
təbʊud	9,0	*ə bɪb*	9,9	*ə bɑn*	11,4
ə bɛd	9,1	*əbaʊt*	10,0	*ə bɪd*	11,8
ə bɛl	9,1	*ə baʊ*	10,0	*ə bɪid*	11,9
tu bɑz	9,2	*əbɑv*	10,1	*hi beid*	12,3
əbɑv	9,3	*ə bʊun*	10,1	*ə bɪt*	13,3
ə bɪ:ɹd	9,3	*ə bɑs*	10,3	*ə bə:d*	14,4
				b⌣ = **10,0** *h. s.*	

ə gʊus	8,0	*ə gʊus*	8,9	*ə gɛs*	9,6
ə ga:d	8,1	*tu gɪv*	9,3	*ə gɪg*	10,6
ə gæs	8,1	*ə gɔ:l*	9,3	*ə ga:b*	10,9
ə gʊus	8,3	*ə gɔ:z*	9,5	*ə gɪg*	11,4
				g⌣ = **9,3** *h. s.*	

ə dɪl	7,8	*ə daʊn*	9,0	*ə dɑk*	10,1
tu dʊu	7,9	*ə dɔl*	9,2	*tu douz*	10,3
hi daɪz	8,0	*tu dɪim*	9,2	*ə dɔt*	10,7
ə dɪil	8,7	*ə daɪs*	9,4	*d⌣* = **9,1** *h. s.*	
ə dɪm	8,8	*ə dʊum*	9,7		

Die dauer des verschlusses betrug für auslautenden ungespannten verschlusslaut in

ə loub	7,6	*ə ba:b*	9,1	*ə ga:b*	9,8
ə sʊub	8,2	*ən eib*	9,1	*—b* = **8,8** *h. s.*	
ə voug	9,0	*ə lɪig*	9,2	*—g* = **9,1** *h. s.*	

Digitized by Google

əbaɪd	4,9	*hi beid*	5,9	*ə sɪid*	6,5
ə ka:d	5,0	*hi peɪd*	6,0	*ə bɔ:d*	6,5
ə klaʊd	5,4	*ə bə:d*	6,0	*ə bɪid*	6,5
hi bɔɪd	5,4	*hi baʊd*	6,1	*təbʊud*	6,8
ə lɪid	5,5	*ə ba:d*	6,1	*ə noud*	6,8
hi leid	5,6	*ə nɪid*	6,2	*ə lɪid*	6,9
hi ʃʊud	5,7	*ə ga:d*	6,2	*əkɔ:d*	7,3
hi kʊud	5,8	*ə bə:d*	6,2	*ɔkə:d*	7,8
əboud	5,8	*ə koud*	6,4	*hi kʊud*	8,0
				—*d* =	**6,2** *h. s.*

ə mæb	8,6	*ə bɔb*	10,3	*ə fɔb*	10,8
ə kæb	8,7	*ə bɔb*	10,4	*ə nɪb*	11,9
ə dʒɪb	9,6	*ə bɪb*	10,5	⌣*b* =	**10,1** *h. s.*

tu fæg	8,3	*ə fɪg*	8,6	*ə gɪg*	10,0
ə fɔg	8,4	*ə gɪg*	9,7	⌣*g* =	**9,0** *h. s.*

ə pæd	6,2	*ə bɛd*	7,0	*hi kʊd*	8,9
ə læd	6,2	*hi bæd*	7,4	*ə bɪd*	9,0
ə pɛd	6,9	*ə kɔd*	7,4	*hi ʃʊd*	9,2
hi lɛd	6,9	*hi ʃʊd*	7,8	*tu mɑd*	9,5
ə pæd	7,0	*ə lɪd*	8,8	*ə bɑd*	10,0
				⌣*d* =	**7,9** *h. s.*

Die werte für die verschlusszeiten, die hier noch einmal zusammengestellt werden:

p≍ = 11,5	*k*≍ = 10,5	*t*≍ = 11,2
—*p* = 12,6	—*k* = 12,0	—*t* = 10,1
⌣*p* = 14,8	⌣*k* = 13,3	⌣*t* = 11,9
b≍ = 10,0	*g*≍ = 9,3	*d*≍ = 9,1
—*b* = 8,8	—*g* = 9,1	—*d* = 6,2
⌣*b* = 10,1	⌣*g* = 9,0	⌣*d* = 7,9

ergeben, wenn wir von dem wechsel von *k* und *t* in der ersten reihe absehn, für alle anderen reihen die gleiche anordnung

Digitized by Google

der laute. Immer steht der lippenverschlusslaut mit der grössten dauer an erster stelle, ihm folgt der hintergaumen-, und zuletzt kommt der vordergaumenverschlusslaut. Dieser unterschied in der dauer, der nicht gut auf zufall beruhen kann, da er nahezu in sämtlichen 6 reihen sich findet [1], erklärt sich vielleicht so: angenommen, dass die ausatmungsmuskeln bei der bildung der drei verschiedenen laute *p k t* oder *b g d* gleichmässig arbeiten, so bedarf es, um den verschluss gegen den druck der in die mundhöhle gepressten atemluft aufrecht zu erhalten, einer bestimmten, für die verschiedenen lautarten gleichen kraft der zusammenpressung der verschlussbildenden organe. Je weicher nun diese organe sind, um so mehr zeit wird verstreichen, ehe die kraft der zusammenpressung jene bestimmte höhe erreicht. Die weichheit (zusammendrückbarkeit) der verschlussbildenden organe ist aber am grössten beim *p* und *b*: unterlippe gegen oberlippe, weniger gross beim *k* und *g*: zungenrücken gegen weichen gaumen, und am geringsten beim *t* und *d*: vorderzunge gegen alveolen.

Die dauer anlautender ungespannter verschlusslaute (*b g d*) ist etwas, aber nur wenig, geringer als die anlautender gespannter verschlusslaute (*p k t*). Bedeutender ist der unterschied in der dauer auslautender ungespannter und gespannter verschlusslaute:

$$b\simeq : p\simeq = 1 : 1{,}15 \qquad -b : -p = 1 : 1{,}43$$
$$g\simeq : k\simeq = 1 : 1{,}13 \qquad -g : -k = 1 : 1{,}32$$
$$d\simeq : t\simeq = 1 : 1{,}23 \qquad -d : -t = 1 : 1{,}63$$
$$\smile b : \smile p = 1 : 1{,}47$$
$$\smile g : \smile k = 1 : 1{,}48$$
$$\smile d : \smile t = 1 : 1{,}51$$

Anlautend sind die gespannten verschlusslaute im allgemeinen ein wenig kürzer als auslautend nach langem vokal. Nicht aber gilt dasselbe für die ungespannten verschlusslaute, welche anlautend im allgemeinen länger sind als auslautend nach langem vokal.

Eine abhängigkeit der dauer der anlautenden verschlusslaute von der natur des folgenden vokals ist nicht wahrnehmbar,

[1] Und der, wie ich vielleicht in einer späteren arbeit zeigen werde, in ähnlicher weise auch für das deutsche, jedenfalls nordostdeutsche, gilt.

Digitized by Google

was übrigens, wie wir gleich hier bemerken, auch für sämtliche anderen konsonanten gilt.

Bemerkenswert ist, was die zahlen über die beziehung zwischen der dauer des auslautenden konsonanten und der dauer (spannung) des vorhergehenden vokals aussagen. Nach Sweet, dem sich Vietor, Sievers und in der hauptsache auch Jespersen anschliessen, wären auslautend die gespannten konsonanten nach kurzem (ungespanntem) vokal lang, nach langem (gespanntem) vokal kurz, die ungespannten konsonanten kurz nach langem vokal, sonst halblang. Die versuche (mit unserer versuchsperson hier: F.—L. C.) bestätigen nun zwar, dass die verschlusslaute nach ungespanntem vokal länger sind als nach gespanntem [1], der unterschied aber — verschlusslaut nach gespanntem zu solchem nach ungespanntem vokal verhält sich durchschnittlich wie 1 : 1,15 — ist nicht gross genug, um die anwendung der gegensätzlichen bezeichnungen kurz und lang zu rechtfertigen. Das *t* in *let* ist zwar länger als das *t* in *leit,* aber deshalb noch nicht lang. Wenn das naive ohr trotzdem einen bedeutenderen zeitunterschied zu hören meint, so muss das auf einer akustischen täuschung beruhen, die einer psycho-physiologischen erklärung bedarf. Eine solche liegt nicht weit. Es ist eine aus der experimentellen psychologie bekannte tatsache, dass von zwei gleichen zeiträumen derjenige dem beurteiler grösser erscheint, der durch eine wahrnehmung oder tätigkeit von grösserer energie ausgefüllt war. Die vorstellung der während einer zeit geleisteten arbeit beeinflusst also die vorstellung der zeitdauer. Die verschlusszeiten, die in unserem fall in betracht kommen, sind nun durchaus ausgefüllte zeiten, und nicht, wie manche phonetiker wohl meinen, leere, unausgefüllte, tote zeiten. Für den sprechenden ist die verschlusszeit unmittelbar durch die arbeit ausgefüllt, welche die verschlussbildenden organe leisten. Der hörende aber bildet sich ein urteil über (den ort und) die höhe dieser arbeitsleistung durch vermittelung der gleitlaute, die der verschlusszeit vorhergehn und folgen. In das urteil des sprechenden und des hörenden geht also die vorstellung von

[1] Ausser für auslautendes *g*. Jedoch ist wegen der geringen anzahl der versuche (für *g* nach langem vokal nur 2 verschiedene wörter) das ergebnis hier unsicher.

Digitized by Google

der während der verschlusszeit durch die sprachorgane geleisteten arbeit als faktor ein. Die festigkeit des verschlusses, d. h. der druck der verschlussbildenden organe gegen einander, und damit ihre arbeit ist nun aber bei verschlusslauten nach ungespanntem vokal grösser als nach gespanntem vokal. Es würde, schon wenn die verschlusszeiten für das *t* in *leit* und *lɛt* genau gleich wären, für den urteilenden die täuschung eintreten, als würde der verschluss in *lɛt* länger ausgehalten als in *leit*. Der tatsächlich vorhandene zeitunterschied muss also unter dem einfluss der verschiedenen energiefüllung für die empfindung noch mehr erweitert werden.

Die gespannten engenlaute.

Wie bei den verschlusslauten lassen sich auch bei den anlautenden gespannten engenlauten *f þ s ʃ* noch nach vollzug der enge zwei bis drei schwingungen der stimmbänder, die sich aber gegenseitig nicht mehr berühren, feststellen. Bei auslautenden gespannten engenlauten ist der stimmton zumeist schon im augenblick der herstellung der enge erloschen, der anglitt zum engenlaut ist im letzten teil hauchstimmhaft, der engenlaut selbst in seinem ganzen verlaufe stimmlos.

Entsprechend dem verhältnis bei den gespannten verschlusslauten, findet auch nach den gespannten engenlauten aspiration statt, d. h. die schwingungen der stimmbänder setzen nicht in dem augenblick, wo die enge gelöst wird, sondern eine weile später ein. Die dauer der aspiration, wie die kurven sie mit 1,6 h. s. für anlautendes *f* ergaben [1], wurde auch als für die anderen gespannten engenlaute giltig angenommen. In wirklichkeit werden ja die aspirationen von *f þ s ʃ* etwas von einander verschieden sein, der durch obige annahme bedingte fehler ist aber sicherlich so klein, dass die hauptergebnisse für die dauer der engenlaute und vokale von ihm nicht wesentlich berührt werden.

Die dauer der anlautenden gespannten engenlaute, die dauer der aspiration nicht mitgerechnet, betrug in

[1] Siehe unten den besonderen abschnitt über die aspiration nach gespannten konsonanten.

Digitized by Google

hi fɛlt	8,4	*ə fou*	10,8	*ə fɪg*	12,7
ə fʊt	8,5	*əfa:*	11,1	*ə fɔ:þ*	12,9
hi fɛld	8,6	*ə fɔ:k*	11,4	*ə fɪl*	13,0
tu fæg	9,7	*ə fɔb*	11,7	*ə fɪil*	13,0
ə fɔ:s	10,3	*ə faɪv*	11,8	*ə fɪz*	14,1
tu fɔ:l	10,5	*ə fɔp*	11,9	*f̆* =	**11,2** *h. s.*
ə fɔg	10,7	*ə fɪi*	12,4		
ə þɔ:p	10,7	*ə þɪη*	12,5		
ə þɔ:n	11,2	*ə þɪif*	12,9	*þ̆* =	**11,4** *h. s.*
tu sɪim	11,4	*tu sɪiz*	12,7	*ə sə:*	14,7
tu sɪis	11,6	*ə sɔη*	13,0	*ə sɪi*	15,0
tu sɑk	12,2	*ə sɑf*	13,7	*ə sɪm*	15,4
hi sɛz	12,2	*ə sʊup*	13,8	*s̆* =	**13,2** *h. s.*
ə sɪid	12,5	*ə seil*	13,9		
hi ʃæl	9,9	*hi ʃʊd*	11,9	*ə ʃɪn*	13,1
hi ʃʊud	10,3	*ə ʃɔ:l*	12,4	*ə ʃɪin*	13,2
hi ʃʊd	11,6	*ə ʃa:p*	13,0	*ə ʃeim*	13,5
				ʃ̆ =	**12,1** *h. s.*

Die dauer der auslautenden gespannten engenlaute betrug in

ə waɪf	10,5	*ə waɪf*	13,0	*ə lɪif*	15,9
tu la:f	12,7	*ə weif*	13,2	*—f* =	**13,1** *h. s.*
tu bouþ	10,5	*ə fɔ:þ*	11,9	*ən ouþ*	13,1
ə pa:þ	11,5	*ə mauþ*	12,8	*—þ* =	**12,0** *h. s.*
ə laʊs	11,5	*ðə daɪs*	13,5	*ə nə:s*	14,8
ə fɔ:s	11,5	*tu lʊus*	13,9	*tu pə:s*	15,2
ə gɔ:s	12,1	*ə bə:s*	14,1	*tu sɪis*	17,2
tu pa:s	13,0	*ə gʊus*	14,3	*ə gʊus*	18,5
ə keis	13,1	*ðə peis*	14,5	*—s* =	**14,1** *h. s.*
ə ma:ʃ	15,8			*—ʃ* =	**15,8** *h. s.*

Digitized by Google

ə rɪf	11,6	*ə hwɪf*	14,5		
ə saf	13,2	*ə baf*	14,7		⌣*f* = **13,5** *h. s.*
ə smɪþ	15,7				⌣*þ* = **15,7** *h. s.*
tu hɪs	12,2	*tu bas*	14,3	*ə gæs*	15,4
ə bs	13,0	*ə gɛs*	14,8	*ə mæs*	17,3
ə mɪs	13,4	*tu kɪs*	15,4		⌣*s* = **14,5** *h. s.*
ə wɪf	15,5	*tu kæf*	16,5		
ə mæf	16,1	*tu puf*	18,4		⌣*f* = **16,6** *h. s.*

Als stimmlos wird allgemein der *hw*-laut in *hwɪp*, *hwɪil* u. s. w. bezeichnet. Die kurven ergaben indessen, dass die stimmbandschwingungen durch das ganze *hw* fortdauern, sobald dem laut ein vokal vorhergeht. Die stimmbänder entfernen sich im verlaufe des *hw* etwas von einander, sodass der laut im mittleren teil hauchstimmhaft ist. Die schwingungsamplituden sind hier geringer als beim intervokalischen hauchstimmhaften *h*, woraus wohl zu schliessen ist, dass die gegenseitige entfernung der stimmbänder beim *hw* etwas grösser ist als beim *h*.

Die senkrechte lippenöffnung ist beim *hw* bedeutend grösser als beim *w*. Sie betrug nach ausweis der lippenhebelkurven für den moment der grössten annäherung (in der hebelvergrösserung) bei *hw* 10,5 mm, bei *w* 3,1 mm.

Die dauer des anlautenden *hw* betrug in

ə hwɪp	10,0	*ə hwɪf*	10,7
ə hwɪp	10,2	*ə hwɪil*	11,5
		hw⌣ =	**10,6** *h. s.*

Die ungespannten engenlaute.

Anlautend nach vokal sind die ungespannten engenlaute *w v ð z* im allgemeinen stimmhaft. Bei *v* und *z* zeigt indessen der stimmton die neigung, nachdem er allmählich schwächer geworden, im dritten viertel der engendauer auszusetzen, um

Digitized by Google

im letzten viertel wieder zu erscheinen. Der grund ist natürlich der, dass die organenge während der laute nicht gleichbleibt, sondern erst zu-, dann abnimmt. Durch die zunahme der enge wird die masse der ausgeatmeten luft und damit die geschwindigkeit des die stimmritze durchstreichenden atemstromes herabgesetzt, sodass er schliesslich nicht mehr im stande ist, die stimmbänder, die einander sehr nahe stehen können, in schwingungen zu erhalten. Beim nachlassen der enge nimmt die lebendige kraft des die stimmbänder anblasenden atemstroms wieder zu, und die schwingungen setzen wieder ein.

Anlautendes *h* ist, wenn ihm ein vokal vorhergeht, hauchstimmhaft [1].

---

[1] Sievers erhebt gegen mich in der neuerdings erschienenen 5-ten auflage seiner *Phonetik*, s. 112, die anschuldigung, ich hätte die kurven in meinem material zum stimmhaften *h* (siehe meine arbeit hierüber in den Neueren Sprachen, bd. VIII, s. 261 ff.) *falsch gedeutet*. Die grösse und form der schwingungen zeige, dass es sich um schlotterbewegungen der stimmbänder handle, weshalb die bezeichnung stimmhaftes oder hauchstimmhaftes *h* nicht am platze sei. Ich kann nicht umhin, in dieser behauptung nichts als einen wohl psychologisch verständlichen, sachlich aber unbegründeten übergang zwischen zwei stufen phonetischer erkenntnis zu sehen, der früheren, noch in der 4-ten auflage der Sieversschen *Phon.* vorhandenen stufe, da man den stimmton beim intervokalischen *h* noch nicht hörte, und der jetzigen, von andern vorbereiteten, von mir fester gefügten stufe, auf welcher das intervokalische *h* in gewissen sprachen als hauchstimmhaft erkannt ist. Wie Sievers aus der *grösse* der schwingungen, womit doch offenbar die weite (amplitude) gemeint ist, auf *schlotter*bewegungen der stimmbänder schliessen kann, verstehe ich nicht. Was aber die *form* der schwingungen angeht, so zeigen die meiner arbeit beigegebenen kurven — mit ausnahme vielleicht des *h* in czechisch *prah,* das übrigens in der nachbildung recht übel weggekommen ist — gerade eine auffällige regelmässigkeit, mit der sich der begriff des schlotterns nicht gut verträgt. Das gänzliche fehlen oder wenigstens geringe hervortreten von teilschwingungen kann zu einer solchen bezeichnung nicht wohl berechtigen, da man sonst die schwingungen aller stimmgabeln als schlotterbewegungen bezeichnen müsste. Auch auf besondere unregelmässigkeit im verlauf der tonbewegung beim hauchstimmhaften *h* vermag Sievers sich nicht zu stützen. Die schwankungen der tonhöhe beim *h* sind, wie die in meiner arbeit s. 275 für das wortgefüge *di ho:haet* gegebene tonkurve beweist, sogar geringer als die höhenschwankungen im gipfelteil des vokals der betonten silbe. Dass schliesslich die bewegungsenergie der stimmbandschwingungen beim *h* gross genug ist, um im menschlichen ohr eine tonempfindung zu erzeugen, ist nicht mehr zu bezweifeln. Gartner hat, nur auf sein ohr gestützt, den stimmton beim slavischen *h* erkannt,

Digitized by Google

Auslautend sind die ungespannten engenlaute *v* und *z* durchschnittlich in der ersten hälfte stimmhaft, in der zweiten stimmlos.

Die dauer der anlautenden ungespannten engenlaute betrug in

ə weif	8,0	*tu wɪiv*	9,2	*ə weidʒ*	10,9
ə weiv	8,4	*hi wɔz*	9,2	*ə wɪf*	11,2
ə waɪf	8,6	*əwouk*	9,5	*ə waɪf*	11,8
				w≃ =	**9,6** *h. s.*
tu vaʊ	9,7	*ə voug*	10,8	*v≃* =	**10,3** *h. s.*
tu ðɛm	9,4			*ð⌣* =	**9,4** *h. s.*
ə za:	10.3	*ə zoun*	11,6	*ə zæk*	12,8
				z≃ =	**11,6** *h. s.*
ə hɪip	8,4	*hi hæz*	9,1		
wɑn hæz	9,1	*wɑn hæz*	9,9	*h≃* =	**9,1** *h. s.*

Die dauer der auslautenden ungespannten engenlaute betrug in

ə faɪv	8,6	*tu peiv*	9,8	*ə neiv*	11,1
tu wɪiv	9,0	*tu lɪiv*	10,0	*—v* =	**9,8** *h. s.*
tu mʊuv	9.4	*ə weiv*	11,0		
ə gɔ:z	9,8	*tu lʊuz*	10,8	*ðə keiz*	12,8
ə nouz	9,9	*tu douz*	10,9	*—z* =	**10,8** *h. s.*
ðə daɪz	10,2	*tu snɪiz*	11,5		

ich selbst höre vollkommen deutlich den matten, an den summenden ton tiefer stimmgabeln erinnernden stimmton bei meinem norddeutschen *h*, und Klinghardt schliesslich in seinem kommentar zu meiner arbeit (Neuere Sprachen, bd. IX, s. 85 ff.) bestätigt meine angaben von seinem gehör aus. Solange also keine exakten, d. h. experimentalphonetischen beweise für die schlotterhaftigkeit der stimmbandschwingungen beim *h* beigebracht werden, hat die phonetik die intervokalischen *h* im deutschen, englischen, schwedischen, dänischen, czechischen und wohl noch vielen anderen sprachen als hauchstimmhaft anzuerkennen.

Digitized by Google

tu lɪv	9,7	*əbʌv*	10,3		
tu gɪv	10,5	*əbʌv*	11,5		⌣*v* = **10,5** *h. s.*
ə fɪz	9,5	*wʌn hæz*	11,3	*tu bʌz*	14,0
hi hæz	10,5	*hi sɛz*	11,8	*wʌn hæz*	14,3
					⌣*z* = **11,9** *h. s.*

Die für die dauer der enge bei den engenlauten erhaltenen werte

f⌣ = 11,2	*p̄*⌣ = 11,4	*s*⌣ = 13,2	*ʃ*⌣ = 12,1
—*f* = 13,1	—*p̄* = 12,0	—*s* = 14,1	—*ʃ* = 15,8
⌣*f* = 13,5	⌣*p̄* = 15,7	⌣*s* = 14,5	⌣*ʃ* = 16,6

hw⌣ = 10,6	*w*⌣ = 9,6	*ð*⌣ = 9,4	*h*⌣ = 9,1

v⌣ = 10,3	*z*⌣ = 11,6
—*v* = 9,8	—*z* = 10,8
⌣*v* = 10,5	⌣*z* = 11,9

zeigen, dass bei diesen lauten wesentlich dieselben verhältnisse bestehn, wie sie für die verschlusslaute festgestellt wurden.

Die ungespannten engenlaute sind im anlaut und im auslaut kürzer als die gespannten engenlaute in gleicher stellung. Der zeitunterschied ist aber auch hier weit grösser im auslaut als im anlaut.

Während anlautend die gespannten engenlaute etwas kürzer sind als auslautend nach gespanntem vokal, ist bei den ungespannten engenlauten wieder das gegenteil der fall.

Im auslaut ist die dauer gespannter wie ungespannter engenlaute nach gespanntem vokal geringer als nach ungespanntem. Aber auch hier ist das verhältnis, durchschnittlich 1 : 1,1, nicht derart, dass man von einem gegensatz von langen und kurzen konsonanten sprechen dürfte.

Die dauer der engenlaute ist durchschnittlich etwas grösser als die der verschlusslaute.

Digitized by Google

Die *r*- und *l*-laute und die nasale.

Absolut anlautendes *r* (z. b. in *rɪb)* ist während der ersten hälfte stimmlos, während der anderen stimmhaft. Bei dem anlautenden *r* in *ə raɪp* und *ə rɪf* waren in allen fällen sowohl in der lautstromkurve wie in der stimmbandkurve zwei deutliche zungenschläge festzustellen, obwohl das ohr den typischen spirantischen *r*-laut zu hören meinte oder jedenfalls kein deutliches rollen wahrnehmen konnte[1]. Die amplituden der *r*-schwingungen waren allerdings viel geringer als in den für das scharf gerollte *r* meiner norddeutschen aussprache erhaltenen kurven. Als grenzen für den laut wurden genommen der zeitpunkt, wo die vorderzunge beim ersten *r*-schlage dem gaumen sich genähert hat, und der zeitpunkt, wo nach dem zweiten schlage die zunge sich wieder vom gaumen entfernt.

Die dauer des *r* betrug danach in

ə rɪf	6,8	*h. s.*
ə raɪp	7,8	»
r ≃ =	7,3	*h. s.*

Der *l*-laut und die nasale zeigen bezüglich des stimmtons dasselbe verhalten. Absolut anlautend sind sie, wie *r*, fast die ganze erste hälfte hindurch stimmlos, im übrigen teil stimmhaft. Anlautend nach vokal sind sie vollkommen stimmhaft. Die pressung der stimmbänder nimmt dabei nach der grenze zum vokal hin allmählich zu (die stimme wird »schärfer») und ist im ganzen stärker als bei den ungespannten verschlusslauten, aber nicht so stark wie in der ersten hälfte der vokale. Auslautend sind *l m n ŋ* nach ungespanntem wie nach gespanntem vokal stets in ihrem ganzen verlaufe stimmhaft, die pressung der

[1] Es würde dieser befund in gewisser weise Soames' von Lloyd als richtig anerkannte beobachtung bestätigen, nach welcher anlautende und inlautende *r* nicht als ungerollt zu bezeichnen wären. Zwar heisst es bei ihnen (und für inlautendes *r* bestätigt das Storm, *Engl. Phil.* I², s. 450), dass nur *ein* zungenschlag vorhanden sei. Es scheint mir aber äusserst schwierig, nach den angaben des gehörs oder muskelgefühls zu bestimmen, ob nur ein oder zwei zungenschläge vorliegen.

Digitized by Google

stimmbänder nimmt allmählich ab. Der abglitt von auslautendem *l m n ŋ* ist hauchstimmhaft[1].

Die dauer des anlautenden *l*, gerechnet vom zeitpunkt der herstellung bis zu dem der aufhebung des vorderzungengaumenverschlusses, betrug in

tu la:f	9,1	*hi leid*	10,2	*hi lɛd*	11,2
tu lɛt	9,2	*ə leit*	10,5	*ə lɪd*	11,2
ə lɪid	9,3	*tu luuz*	10,6	*tu luuz*	11,3
ə lɪif	9,9	*ə læd*	10,6	*ðə lei*	11,3
tu lɪv	9,9	*hi leid*	10,7	*ə lɔs*	11,9
tu lɪiv	10,1	*tu lɪif*	10,9	*ə lɪi*	12,0
ə lɪig	10,1	*ə lɪid*	11,0	*l* ⌣ =	**10,6** *h. s.*

Die dauer des auslautenden *l* betrug in

ə fɔ:l	11,0	*tu fɔ:l*	13,4	*ə dɪil*	19,0
ə gɔ:l	11,5	*ə hwɪil*	13,4	— *l* =	**13,6** *h. s.*
ə ncil	12,2	*ə fɪil*	14,7		
hi fæl	14,0	*ə bul*	17,5		
ə fɪl	16,8	*ə dɪl*	21,4	⌣ *l* =	**17,4** *h. s.*

Die dauer der nasale wurde gerechnet vom zeitpunkt des vollzugs bis zu dem der aufhebung des vorderen verschlusses der mundhöhle.

Die dauer der anlautenden nasale betrug in

ə mæf	8,7	*tu mam*	9,9	*ðə mɛn*	10,8
tu muuv	9,1	*ə mæb*	10,0	*ðə mein*	10,8
ə mæs	9,4	*ə mæn*	10,0	*ðə maɪn*	11,1
ə mæn	9,7	*ə mauþ*	10,3	*hi mɛnt*	12,0
ə ma:f	9,8	*ə mæp*	10,4	*m* ⌣ =	**10,2** *h. s.*
ðə mæn	9,9	*tu mɛnd*	10,7		

[1] Über *l m n* nach und vor stimmlosen konsonanten siehe unten den abschnitt über konsonantenverbindungen.

Digitized by Google

ə neiv	9,9	*ə nout*	10,6	*ə nouz*	11,0
ə nou	10,1	*ə noud*	10,8	*ə nə:s*	11,0
ə nɪid	10,1	*ə neil*	10,8	*ə nɪb*	11,3
ə nɪp	10,5	*ə neim*	10,8	*ə nout*	11,5
ə nɪit	10,5	*ə nɪi*	11,0	*n* ≍ =	**10,7** *h. s.*

Die dauer der auslautenden nasale betrug in

ə toum	10,1	*ən eim*	14,7	*ə dʊum*	18,4
ə bʊum	13,1	*ə neim*	15,3	*ə dɪim*	22,1
ə poum	13,8	*ə ʃeim*	15,8	— *m* =	**15,5** *h. s.*
tu ka:m	14,5	*tu tə:m*	16,9		
ðə maɪn	11,5	*ə zoun*	13,5	*ə bʊun*	17,1
ə þɔ:n	12,8	*ə taʊn*	14,1	*tu bə:n*	19,1
ə pɛin	13,0	*ə ʃɪin*	16,4	*tu tə:n*	21,4
ðə mɛin	13,1	*ə daʊn*	16,7	— *n* =	**15,3** *h. s.*
tu mam	14,7	*tu kam*	16,9	*ə dɪm*	23,0
tu ðɛm	15,5	*ə tɔm*	18,6	⌣ *m* =	**17,8** *h. s.*
tu bæm	16,4	*ə sɪm*	19,7		
ə mæn	14,0	*ə ʃɪn*	16,9	*ə ban*	20,5
əpɔn	15,2	*ðə mæn*	17,4	*ə tæn*	20,6
ðə mɛn	16,0	*ə mæn*	19,5	*ə pɛn*	22,3
				⌣ *n* =	**18,0** *h. s.*
ə sɔŋ	16,7	*ə þɪŋ*	21,3	⌣ *ŋ* =	**19,0** *h. s.*

Die dauer der anlautenden *l m n* ist ziemlich gleich der durchschnittlichen dauer der verschluss- und engenlaute. Die dauer der auslautenden *l m n ŋ* ist recht bedeutend und stellt sich derjenigen der auslautenden gespannten engenlaute zunächst an die seite. Auslautend nach ungespanntem vokal sind die laute länger als nach gespanntem vokal, aber auch hier ist der

Digitized by Google

»lange» konsonant im günstigsten fall noch nicht $1^1/_3$ mal länger als der »kurze». Es verhalten sich

$$—l : \smile l = 1 : 1{,}28$$
$$—m : \smile m = 1 : 1{,}15$$
$$—n : \smile n = 1 : 1{,}18.$$

Betrachtet man die für auslautende *l m n ŋ* gegebenen reihen, so ergiebt sich im ganzen eine deutliche abhängigkeit der dauer des endkonsonanten von der qualität des vorhergehenden vokals. In den meisten reihen ist der konsonant am längsten nach den hohen vokalen *i* und *u*, kürzer nach den niedrigen vokalen. Dieselbe erscheinung lässt sich in der grossen mehrzahl der für die auslautenden konsonanten früher gegebenen reihen feststellen. Man vergleiche jene für *⌣p*, *⌣t*, *—d*, *⌣b*, *⌣g*, *⌣d*, *—f*, *—s*, *—z*. Vereinigt man in ihnen die werte nach gleichem vokal in durchschnittswerten, so erhält man als reihen der vokale, nach denen der betreffende konsonant länger und länger wird:

für *⌣p* : *æ ɔ ɪ*, *⌣t* : *æ ɔ ɛ ɪ ʊ*, *—d* : *aɪ ɔɪ aʊ a: ei ou ɪi ʊu ɔ:*, *⌣b* : *æ ɔ ɪ*, *⌣g* : *æ ɔ ɪ*, *⌣d* : *æ ɛ ɔ ʊ ɪ ɑ*, *—f* : *aɪ a: ei ɪi*, *—s* : *aʊ ɔ: a: aɪ ei ɔ: ʊu ɪi*, *—z* : *ɔ: aɪ ou ʊu ɪi ei*.

Als regel scheint sich aus diesen reihen zu ergeben: je höher die zungenhebung beim vokal, um so länger der endkonsonant. Man wird versucht sein, diese erscheinung, wie die der längung der konsonanten nach ungespannten vokalen, mit den tatsächlich vorhandenen zeitunterschieden der vokale nach ihrer qualität zusammenzubringen und in ihnen das ergebnis eines strebens nach ausgleichung der taktdauer zu sehen. Der tiefere grund ist indessen wohl dieser: je höher die zungenstellung beim vokal, um so grösser ist auch die energie des atemstroms, der durch die vokalenge hindurchgeschickt wird[1]. In einem

[1] Siehe Roudet, *De la dépense d'air dans la parole et de ses conséquences phonétiques,* in La Parole, bd. II (1900), s. 201—230, und desselben *Recherches sur le rôle de la pression sous-glottique dans la parole,* ebenda, s. 599—612.

Digitized by Google

falle wie *hɪid* stellt sich also der *d*-verschluss einem atemstrom von grösserer energie entgegen als in einem falle wie *ha:d*; der verschluss selbst wird daher energischer gebildet werden müssen, womit gegeben ist, dass auch die zeit bis zur aufhebung des verschlusses länger dauern muss als im andern falle.

Der durch die qualität des vorhergehenden vokals bedingte unterschied in der dauer der konsonanten ist nicht zu unterschätzen, er ist in den meisten fällen bedeutender als der durch die spannung (primäre dauer) des vokals bedingte. Nehmen wir die oben angeführten reihen, so ergeben sich für die dauer der konsonanten nach hohen und nach niedrigen vokalen folgende verhältnisse:

æp : *ɪp*	= 1 : 1,1	*a:d* : *ɪid*	= 1 : 1,1
æk : *ɪk*	= 1 : 1,1	*a:f* : *ɪif*	= 1 : 1,3
æt : *ɪt*	= 1 : 1,2	*a:s* : *ɪis*	= 1 : 1,3
æb : *ɪb*	= 1 : 1,2	*ɔ:l* : *ɪil*	= 1 : 1,3
æg : *ɪg*	= 1 : 1,1	*a:m* : *ɪim*	= 1 : 1,5
æd : *ɪd*	= 1 : 1,3	*a:n* : *ɪin*	= 1 : 1,3.
æl : *ɪl*	= 1 : 1,4		
æm : *ɪm*	= 1 : 1,3		

Wir haben danach für die konsonantendauer nach *æ* und nach *ɪ* das durchschnittliche verhältnis 1 : 1,2, für die konsonantendauer nach *a:* bezw. *ɔ:* und nach *ɪi* das verhältnis 1 : 1,3. Die verhältnisse, die für die dauer der konsonanten nach gespannten und nach ungespannten vokalen sich ergaben, waren dagegen für die verschlusslaute 1 : 1,15, für die engenlaute 1 : 1,1, für die laute *l m n* durchschnittlich 1 : 1,2.

Konsonantenverbindungen.

Von anlautenden konsonantenverbindungen liegt material vor für *st, pl, kl, kr, tr, dʒ, fl, sm, sn.* Die messungen ergaben folgendes:

Digitized by Google

		h. s.		h. s.						
tu stɔp	*s*	7,5	*t*	9,1						
tu plɪiz	*p*	9,5	*t*	6,7	(davon	1,1	stimmlos,	5,6	stimmhaft)	
ə klaʊd	*k*	8,0	*l*	10,1	(»	2,3	»	7,8	»	)
tu klɪin	*k*	8,7	*l*	8,4	(»	1,6	»	6,9	»	)
ə klɑmp	*k*	8,0	*l*	7,9	(»	2,1	»	5,8	»	)
ə kraʊd	*k*	9,2	*r*	10,7	(»	2,6	»	8,1	»	)
tu traɪ	*t*	10,1	*r*	9,2	(»	2,5	»	6,7	»	)
ə dʒɪb	*d*	12,3	*ʒ̊*	4,6						
tu fleik	*f*	10,1	*l*	7,2	(»	2,2	»	5,0	»	)
ə smɪp̄	*s*	12,9	*m*	7,5	(»	2,6	»	4,9	»	)
tu snɪiz	*s*	9,1	*n*	8,6	(»	2,7	»	5,9	»	)

Man sieht, dass im allgemeinen jedes glied der anlautenden konsonantenverbindungen etwas, aber nicht viel kürzer ist, als wenn es allein anlauten würde.

Von auslautenden konsonantenverbindungen liegen messungen vor für *dʒ, ld, nd, nz, lt, nt, ns, mp, nʃ, st:*

ə weidʒ	*d*	9,9		*ʒ*	10,2
fɪnd	*n*	23,5			
fɪind	*n*	19,9			
tu bɪld	*l*	19,6		*d*	4,4
hi fɛld	*l*	20,7		*d*	4,5
tu mɛnd	*n*	20,3	19,4		
ðə pɛnz	*n*	17,8		*z*	18,8
ðə tɛnz	*n*	18,7		*z*	17,5
hi bɪlt	*l*	12,7		*t*	8,3
hi fɛlt	*l*	11,7		*t*	10,2
hi mɛnt	*n*	12,4	12,2		
ðə pɛns	*n*	11,8		*s*	20,9
ðə tɛns	*n*	12,3		*s*	22,6
ə klɑmp	*m*	10,1		*p*	11,6
bɛnʃ[1]	*n*	12,5			
pɛnʃ	*n*	12,2			

[1] Bei *bɛnʃ, pɛnʃ* und *panʃ* fand, wie die lautstromkurven es beweisen, kein *t*-verschluss zwischen *n* und *ʃ* statt. Indessen sondert sich beim *ʃ* ein (ungef. $^{8}/_{100}$ sek. dauernder) anfangsteil mit ausserordentlich kräftiger engenbildung von dem übrigen teil des *ʃ* ab.

Digitized by Google

pɑnʃ	*n*	11,8		
ðə peist	*s*	8,3	*t*	13,8
ə mɪst	*s*	8,2	*t*	13,5

Die messungen bestätigen Sweets angaben, nach denen konsonanten vor einem andern ungespannten konsonanten gelängt werden, und zwar sind hier die zeitunterschiede wirklich derart, dass *l m n* vor gespanntem konsonanten als kurz und vor ungespanntem als lang bezeichnet werden können.

Nach Sweet sind *l r* nach anlautendem gespanntem konsonanten in der ersten hälfte stimmlos. Sievers (*Phonetik*[5], s. 76, 124, 126) scheint *l* und *n* nach und vor stimmlosen konsonanten für ganz stimmlos zu halten. Unsere versuche haben ergeben, dass *l m n r* nach anlautendem gespanntem verschluss- oder engenlaut durchschnittlich nur im ersten viertel ihrer dauer stimmlos, dann stimmhaft sind. Vor auslautendem gespanntem verschluss- oder engenlaut waren aber *l m n* stets während ihrer ganzen dauer stimmhaft. Die pressung der stimmbänder nahm wohl allmählich ab, so dass die *l m n* häufig im allerletzten teile hauchstimmhaft sind, die schwingungen bleiben aber völlig regelmässig. Ein paar hauchschwingungen ziehen sich meist noch in den verschluss oder die enge des folgenden konsonanten hinein[1].

Verglichen mit den auslautenden einfachen konsonanten zeigen die ersten glieder der auslautenden konsonantenverbindungen ein verschiedenes verhältnis je nach der art des endkonsonanten. Vor gespanntem konsonanten *(p t s ʃ)* sind *l m n s* beträchtlich kürzer als auslautend nach ungespanntem vokal, vor ungespanntem konsonanten *(d z ʒ)* dagegen sind *d l m n* beständig und nicht unbeträchtlich länger als auslautend nach ungespanntem vokal.

---

[1] Vgl. unten die unsere feststellungen hier in allem bestätigenden ergebnisse für die andere versuchsperson (H.—B. Y.).

Digitized by Google

Eine tabelle möge zum schlusse platz finden, in der die zeitverhältnisse bei den konsonanten leicht zu überblicken sind. Die zahlen hinter den geschweiften klammern bezeichnen die durchschnittliche dauer für die betreffende lautklasse.

	Dauer des			
konsonanten	im anlaut		im auslaut nach	
			gesp. vokal	ungesp. vokal
p	11,5	11,1	12,6	14,8
k	10,5		12,0	13,3	13,3
t	11,2		10,1	11,9
b	10,0	9,5	8,8	10,1
g	9,3		9,1	8,0	9,0	9,0
d	9,1		6,2	7,9
f	11,2	12,0	13,1	13,5
p̄	11,4		12,0	13,8	15,7	15,1
s	13,2		14,1	14,5
ʃ	12,1		15,8	16,6
hw	10,6			
h	9,1			
w	9,6			
v	10,3	11,0	9,8	10,3	10,5	11,2
z	11,6		10,8	11,9
ð	9,4			
r	7,3			
l	10,6	10,5	13,6	17,4
m	10,2		15,5	14,8	17,8	17,7
n	10,7		15,3	18,0
ŋ				19,0

Digitized by Google

Die vokale.

Die dauer der vokale wurde gerechnet vom zeitpunkt der aufhebung des verschlusses oder der enge des anlautenden konsonanten bis zu dem zeitpunkt, wo der verschluss oder die enge des folgenden konsonanten hergestellt ist; im falle der vokal auslautet, bis zu dem zeitpunkt, wo die engenstellung der stimmbänder aufgehoben wird. Diese abgrenzung entspricht wohl dem gebrauche, wie ihn Rousselot und seine schüler und zum teil auch Wagner und Vietor bei ihren exakten lautmessungen befolgt haben.

Hervorgehoben sei noch einmal, dass in die zahlen, die im folgenden für vokale nach gespannten konsonanten gegeben sind, auch die dauer der sogen. aspiration (des stimmlosen, bezw. schwach hauchstimmhaften anfangsteils des vokals) einbegriffen ist. Wer an dieser konsequenten durchführung der obigen grenzbestimmung anstoss nimmt, kann mit hülfe der unten in dem abschnitt über die aspiration gegebenen werte leicht seine umrechnungen anstellen. Die ergebnisse werden in ihren hauptzügen dadurch nicht beeinflusst.

Wir geben im folgenden die messungen für vokale einsilbiger wörter, zunächst solcher mit einfachem anlautendem und keinem oder nur einfachem auslautendem konsonanten, sodann solcher, in denen anlautend oder auslautend konsonantenverbindungen vorhanden sind. Die zahlen bedeuten wie immer hundertstel sekunden.

Die dauer der vokale im einsilbigen wort ohne konsonantenverbindung.

Nach anlautendem gespanntem konsonanten ist der vokal anfangs während kurzer zeit stimmlos, nach explosion des *k*-verschlusses nicht selten schwach hauchstimmhaft. Der anglitt zum auslautenden konsonanten ist stets bis zu ende stimmhaft. Die stimmbänder befinden sich während der dauer des vokals im allgemeinen in pressstellung[1]. Nach stimmhaftem anlaut ist

[1] Siehe meine arbeit *Stimmhaftes H*, Neuere Sprachen VIII (1900), s. 273.

Digitized by Google

die pressung gleich anfangs kräftig und nimmt gegen ende des vokals hin ab. Nach stimmlosem anlaut sind die beiden ersten, meist nur die erste schwingung gehaucht, d. h. die stimmbänder kommen beim schwingen nicht zur berührung, vor stimmlosem auslaut ist manchmal dasselbe bei den letzten schwingungen der fall.

Frei anlautender vokal scheint im allgemeinen mit »leisem einsatz» zu beginnen, um den Sieversschen ausdruck zu gebrauchen. In den kurven kommt dieses so zum ausdruck, dass der vokal mit einer reihe von schwingungen beginnt, bei denen die stimmbänder sich nur sehr wenig pressen. Der atemstrom

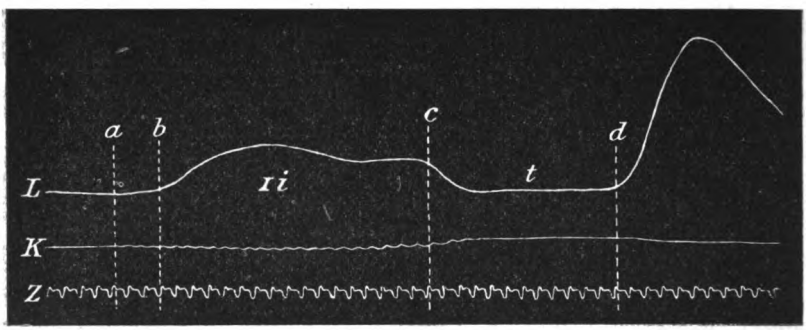

Fig. 2. »Leiser einsatz» bei frei anlautendem vokal in *rit*.

L lautstromkurve, *K* stimmbandkurve, *Z* zeitkurve (s. oben die erläuterungen zu fig. 1). Zwischen den gestrichelten senkrechten linien *a* und *b* der stimmhafte letzte teil des dem »leisen einsatz» entsprechenden artikulationsabschnittes. Der erste teil dieses abschnittes liegt vor linie *a*, während desselben sind die stimmbänder einander genähert worden. Zwischen den linien *c* und *d* der *t*-verschluss: ein paar stimmbandschwingungen noch zu anfang desselben.

ist so gering, dass er die erfahrungsgemäss recht empfindliche membran der mundkapsel gar nicht oder nur äusserst wenig hebt. Die akustische wirkung dieses anfangsteils des vokals kann natürlich nur gering sein. Nach 2—3 h. sek. steigt der atemdruck schneller an, die stimmbänder pressen sich etwas mehr, schwingen kräftiger, und die vollstimme ertönt.

Bei anlautendem vokal in unbetonter silbe war dagegen sehr häufig leise gehauchter einsatz festzustellen. Die ausatmung beginnt, bevor die stimmbänder soweit einander genähert sind, dass sie durch den schwachen atemstrom in schwingungen

Digitized by Google

versetzt werden können. Nach einigen h. sek. nimmt die kraft des atemstroms schneller zu, zugleich nähern sich die stimmbänder bis zur berührung, und der stimmton setzt ein. Die abgebildeten kurven mögen zur veranschaulichung dieser verhältnisse dienen.

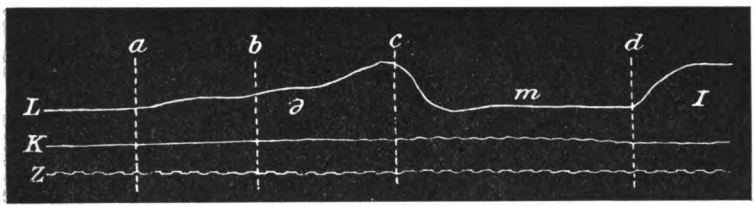

Fig. 3. »Leise gehauchter einsatz» des frei anlautenden vokals der unbetonten silbe von *ə mɪst*.

L, K, Z wie oben in fig. 1. Die kurven sind nach dem ersten drittel von *ɪ* abgebrochen. Zwischen den senkrechten *a* und *b* der »leise hauch» ohne stimmbandschwingungen. Zwischen *c* und *d* der mundverschluss des anlautenden *m*.

ən eim unterscheidet sich nach den lautstromkurven von *ə neim* besonders dadurch, dass bei ersterem der betonte vokal mit sehr geringer ausatmungsstärke einsetzt, die dann allmählich zunimmt, bei *ə neim* dagegen der atemstrom mit ansehnlicher stärke den *n*-verschluss durchbricht. Ausserdem ist das *n* in *ən eim* beträchtlich kürzer als in *ə neim*, und auch die tonbewegung ist wohl in beiden fällen verschieden.

Bei auslautendem vokal schwingen die stimmbänder, nachdem sie an einem in der lautstromkurve durch plötzlichen anstieg, in der stimmbandkurve durch charakteristische veränderung der schwingungsform deutlich hervortretenden zeitpunkt die engenstellung verlassen haben, noch eine weile — durchschnittlich 8,2 h. sek. — hauchstimmhaft mit stetig abnehmender amplitude weiter. Dieser hauchstimmhafte abglitt ist, wie schon erwähnt, in den für die vokale gegebenen zahlen nicht einbegriffen.

Das material wird gleich zweckmässig geordnet gegeben. Die wörter in der ersten reihe zeigen auslautend gespannten, in der zweiten ungespannten verschlusslaut, in der dritten gespannten engenlaut, in der vierten ungespannten engenlaut, in der fünften *l, m, n* oder *ŋ*. Die wörter mit auslautendem vokal, die am besten auch in einer besonderen reihe ständen, sind des raummangels wegen in der ersten reihe untergebracht.

Digitized by Google

Die dauer der ungespannten vokale betrug in

ə nɪp	10,7								
ðə pɪk	12,4								
əfʊt	12,8								
tu pʊt	13,8								
ðə pɪt	14,4								
ə hwɪp	14,6			*ə mɪs*	14,7				
ə pɪp	15,0								
ə hwɪp	15,1								
ə bɪt	15,4							*ə p̄ɪŋ*	15,9
ə dɑk	15,6							*ə bʊl*	15,9
tu lɛt	15,7			*tu hɪs*	16,2			*ə dɪl*	16,2
				ə hwɪf	17,2			*ə fɪl*	16,6
				ə wɪʃ	17,3			*ə dɪm*	17,8
ə dɔt	18,3			*ə rɪf*	18,5			*ə sɪm*	18,9
ə tɔt	19,1							*ə ʃɪn*	19,1
ə pɛt	19,5								
ə fɔp	19,7	*ə nɪb*	20,0	*tu kɪs*	20,1			*tu mɑm*	20,7
ə pɔp	20,6	*hi ʃʊd*	20,0	*tu pʊʃ*	20,8			*ðe mɛn*	21,0
								ə bɑn	21,0
ə mæp	21,7	*hi ʃʊd*	21,3	*ə sɑf*	21,2			*ə pɛn*	21,2
ə pæt	21,9							*tu ðɛm*	21,5
ə kɔt	22,6	*ə lɪd*	22,4	*tu bɑs*	22,4			*tu kɑm*	22,2
ə kæp	22,8			*ə bɑf*	23,2			*hi ʃæl*	22,4
ə zæk	23,3	*hi kʊd*	23,5	*ə lɔs*	23,2			*əpɔn*	22,5
		ə bɪb	24,9			*tu lɪv*	24,8	*ə sɔŋ*	24,5
		tu mɑd	25,7					*ə tɔm*	25,1
		ə bɪd	26,1						
		ə gɪg	27,1	*ə mæs*	26,9				
		ə fɪg	27,1			*tu gɪv*	27,2		
		ə bɑd	27,3	*tu gɛs*	27,4	*ə fɪz*	27,6	*tu bæm*	27,6
		hi lɛd	27,7	*ə mæʃ*	27,7	*hi sɛz*	28,1	*ə mæn*	27,8
				tu kæʃ	28,7	*ebɑv*	28,4	*ə tæn*	28,3
				ə gæs	29,1	*tu bɑz*	29,2		
						hi hæz	29,6	*ə sæm*	29,6
		ə fɔg	30,4			*ebɑv*	30,4		
		ə bɔb	31,0			*hi hæz*	30,9		

Digitized by Google

ə bɛd 31,2			ə mæn 31,2
ə kɔd 31,5			
ə fɔb 31,6			
hi bæd 31,6			
ə læd 32,2			
ə pɛd 32,7		hi wɔz 32,7	
ə mæb 34,8			
tu fæg 35,0			
ə kæb 37,5			
ə pæd 38,6			
ə pæd 38,8			

Die dauer der gespannten vokale betrug in

ə nɪit 16,5			
ə hɪip 18,8			
ə sʊup 19,7			
ə pɪip 19,8	ə lɪif 19,8		
rəpɪit 20,0			
ə nout 20,4			ə hwɪil 20,3
ə sʊup 20,7			
ə kʊut 21,1			ə dɪil 21,2
ə nout 21,3			
ə bʊut 22,0			
tu pɪik 22,3			ə fɪil 22,4
ə leit 22,5	tu lʊus 22,6		tu fɔ:l 22,5
əwouk 22,8	ə weif 22,8		
ə kʊut 23,1			
ðə pɪit 23,2	ən ouþ 23,3		
ə toup 23,6	tu lɪif 23,4		
ə poup 23,7			
ə bout 24,0	ə gʊus 24,0		
ə gout 24,2			
ə paɪp 24,9	tu bouþ 25,5		ə seil 25,3
ə keip 25,4	ðə pɪis 25,6		
ə kout 25,5	ə þɪif 25,7		ə neil 25,8
ə raɪp 25,9	tu sɪis 26,1		

Digitized by Google

ə peit	26,3					*ə ʃɪin*	26,6
əbaʊt	26,4					*ə dʊum*	27,0
				ə dous	27,9	*ə dɪim*	27,5
ə taɪt	28,3			*ðə peis*	28,1		
ə þɔ:p	29,1			*ə bə:s*	28,3	*ə ʃɔ:l*	28,6
ə ʃa:p	29,2			*ə mauþ*	29,0	*ə bʊun*	28,6
ə kə:t	29,2			*tu pə:s*	29,2	*ə gɔ:l*	28,9
ə baʊt	29,3			*ə laʊs*	29,3	*tu sɪim*	29,3
ə fɔ:k	29,4						
ə nɪi	29,5						
ə fɪi	30,0			*ə nə:s*	30,0		
hi kɔ:t	30,1						
tu dʊu	30,5			*ə keis*	30,8	*tu tə:n*	30,6
ə pɔ:k	30,7			*ə fɔ:þ*	30,8		
ə nou	31,1					*ə neim*	31,5
ðə lei	31,6			*tu la:f*	31,6	*ə pein*	31,7
ə lɪi	32,0			*ə ma:f*	31,7	*tu mʊuv* 31,9	*ðə mein* 31,7
ə sɪi	32,0			*ə fɔ:s*	32,5	*ə bʊum*	32,3
tu dʊu	33,0	*təbʊud*	32,9	*ðə daɪs*	33,0	*tu tə:m*	32,5
ə fou	33,1	*ə sʊub*	33,3			*ən eim*	32,7
		hi ʃʊud	33,5			*ə toum*	33,6
		ə nɪid	33,6			*ə zoun*	33,7
		ə noud	33,7			*tu lʊuz* 33,7	
		ə loub	33,8	*tu pa:s*	33,9	*ə ʃeim*	33,9
		ə sɪid	34,0				
		hi kʊud	34,7	*ə gɔ:s*	34,4	*tu lɪiv* 34,5	*ə poum* 34,3
		hi kʊud	34,8			*tu wɪiv* 34,8	*tu bə:n* 34,4
		hi peid	34,8				
		hi leid	35,0				*ə taʊn* 35,1
		ən eib	35,2			*ə neiv* 35,2	
		ə lɪid	35,2				
		ə voug	36,0	*ə pa:þ*	36,0		
ə sə:	36,1	*ə goud*	36,1				
		hi bʊʌd	36,2			*ə weiv* 36,2	*ə daʊn* 36,2
		təbʊud	36,4				*tu ka:m* 36,4
əfa:	36,5	*əboud*	36,4			*ðə pɪiz* 36,7	
		əboud	36,9			*ə nouz* 36,8	*ə þɔ:n* 36,9
ə za:	37,5	*ə ga:d*	37,1			*tu peiv* 37,3	*ðə maɪn* 37,2

Digitized by Google

ə tou	37,6	*ə bə:d*	37,8	*ə waɪf*	37,8	*tu douz*	37,6
ə kə:	37,9	*ə ba:b*	37,9				
		hi bɛɹd	38,3			*tu sɪiz*	38,3
		ə bɪid	38,8			*ə gɔ:z*	38,7
tu vaʊ	39,0	*ə baʊd*	39,0				
tu baʊ	39,2	*ə bɪɹd*	39,2			*ə faɪv*	39,3
		əkɔ:d	39,6				
		ə bɔ:d	39,7				
		hi beid	40,2				
		ə koud	40,5				
		əkɔ:d	40,5				
ə baʊ	41,2	*ə ga:b*	40,6				
ə baʊ	41,4	*ə ka:d*	40,8				
		hi kʊud	42,7				
		hi bɔɪd	42,7				
		əbaɪd	42,7				
ə kaʊ	43,2	*hi baʊd*	43,2			*ðə keiz*	43,3
		ə ba:d	43,3			*ðə daɪz*	44,0

Ein blick auf die nebengeordneten reihen lehrt, dass die Sweetschen gesetze, in ihrem kern durch die messungen glänzend bestätigt, doch wichtiger ergänzungen bedürfen. Man sieht vor allem, dass von entscheidendem einfluss auf die dauer neben dem auslaut auch die qualität des vokals ist. In jeder der einzelnen reihen, zu denen sich das material nach der art des auslauts ordnet, lässt sich feststellen, dass die einzelnen vokalqualitäten nicht regellos um einen für alle vokale gleichmässig geltenden durchschnittswert herumschwanken, sondern eine ganz bestimmte, in allen reihen annähernd gleiche anordnung zeigen. Um dies recht deutlich hervortreten zu lassen, verdichten wir das oben gegebene material, indem wir in jeder reihe für die wörter mit gleichem vokal den durchschnittswert setzen.

Wir stellen bei dieser gelegenheit gleich fest, dass die art des anlautenden konsonanten sowie die artikulationsstelle des auslautenden konsonanten keinen merkbaren einfluss auf die dauer des vokals ausübt.

Stellen wir nun unsere umrechnung in durchschnittswerte an, so erhalten wir für die dauer der vokale folgende reihen, in

Digitized by Google

denen das zeichen — vor dem vokal einen beliebigen konsonanten bedeutet und die vordergaumenlaute im auslaut als vertreter der ganzen jeweiligen lautgruppe gelten, also *t* als vertreter der gespannten verschlusslaute *p t k*, *d* der ungespannten verschlusslaute *b d g*, *s* der gespannten engenlaute *f þ s ʃ*, *z* der ungespannten engenlaute *v z*, *n* der nasale *m n ŋ*.

—*ʊt*	13,3	—*ɪs*	17,3	—*ʊl*	15,9
—*ɪt*	13,9	—*ʊs*	20,8	—*ɪl*	16,4
—*ɑt*	15,6	—*ɑs*	22,3	—*æl*	22,4
—*ɛt*	17,6	—*ɔs*	23,2		
—*ɔt*	20,1	—*ɛs*	27,4		
—*æt*	22,4	—*æs*	28,1		
—*ʊd*	21,6	—*ɪz*	26,5	—*ɪn*	17,9
—*ɪd*	24,6	—*ɛz*	28,1	—*ɛn*	21,2
—*ɑd*	26,5	—*ɑz*	29,3	—*ɑn*	21,3
—*ɛd*	30,5	—*æz*	30,3	—*ɔn*	24,0
—*ɔd*	31,1	—*ɔz*	32,7	—*æn*	28,9
—*æd*	35,5				
—*ɪit*	20,1	—*ʊus*	23,3	—*ɪin*	27,8
—*ʊut*	21,3	—*ɪis*	24,1	—*ʊun*	29,3
—*out*	23,2	—*ous*	25,6	—*ein*	32,3
—*eit*	24,7	—*eis*	27,2	—*ə:n*	32,5
—*aɪt*	26,4	—*ə:s*	29,2	—*oun*	33,9
—*aʊt*	27,9	—*aʊs*	29,2	—*aʊn*	35,7
—*ə:t*	29,2	—*ɔ:s*	32,6	—*a:n*	36,4
—*a:t*	29,2	—*a:s*	33,3	—*ɔ:n*	36,9
—*ɔ:t*	29,8	—*aɪs*	35,4	—*aɪn*	37,2
—*ɪid*	35,4	—*ʊuz*	32,8	—*ɪil*	21,3
—*ʊud*	35,5	—*ɪiz*	36,1	—*eil*	25,6
—*oud*	36,2	—*ouz*	37,2	—*ɔ:l*	26,7
—*ʊʌd*	36,2	—*eiz*	38,0		
—*eid*	36,3	—*ɔ:z*	38,7		
—*ə:d*	37,8	—*aɪz*	41,7		
—*ɛʌd*	38,3				

Digitized by Google

—*ɪɹd*	39,2	—*ɪi*	30,9
—*ɔ:d*	39,9	—*ei*	31,6
—*a:d*	39,9	—*ʊu*	31,8
—*aʊd*	41,1	—*ou*	33,9
—*ɔɪd*	42,7	—*ə:*	37,0
—*aɪd*	42,7	—*a:*	37,0
		—*aʊ*	40,8

In sämtlichen reihen treten die vokale *ɪ ʊ* bezw. *ɪi ʊu* als kürzeste an die spitze, es folgen *ɑ ɛ ɔ* bezw. *ei ou*, und als längste erweisen sich fast durchweg *æ* bezw. *ɔ: a:*. Es ergiebt sich also das gesetz: *die dauer des vokals ist unter sonst gleichen umständen abhängig von der höhe der für den vokal erforderlichen zungenstellung: je höher diese, um so kürzer der vokal.*

Eine erklärung dieser tatsache liegt nicht weit. Es ist klar, dass es mit einer grösseren energieausgabe verbunden ist, vokale mit hoher zungenstellung hervorzubringen als solche mit niedriger. In der längung der vokale mit niedriger zungenstellung bezw. der kürzung der vokale mit hoher zungenstellung dürfen wir demnach wohl mit recht das natürliche bestreben erblicken, die energieausgabe für die verschiedenen vokalqualitäten gleichzugestalten.

Noch von einem andern punkte aus könnte man zu einer erklärung der vokaleigendauer kommen. Roudet[1] hat gezeigt, dass die atemausgabe für vokale, die dem gefühl nach mit gleicher energie ausgesprochen werden, um so grösser ist, je enger der vokal, d. h. also, je höher die zungenstellung des vokals ist. Er erhielt folgende anordnung der französischen vokale: *i u ó é e ò è à á*, in welcher reihe die atemausgabe stetig abnahm. Hiernach könnten wir wohl die unterschiede in der eigendauer der vokale einem bestreben zuschreiben, die gesamtatemausgabe für die einzelnen vokalqualitäten einander anzunähern. Nun hat aber Roudet in einer späteren arbeit[2] nach-

[1] *De la dépense d'air dans la parole* u. s. w., in La Parole, bd. II (1900), s. 201—230.

[2] *Recherches sur le rôle de la pression sous-glottique dans la parole,* ebenda, bd. II, s. 599—612. — Rousselot, *La parole avec un larynx artificiel,* ebenda, bd. IV, s. 67—70, teilt versuche mit, nach welchen der atemdruck, durch eine unterhalb der stimmbänder von aussen auf die luftröhre gesetzte luftkapsel

Digitized by Google

gewiesen, dass auch der atemdruck, unterhalb der stimmbänder gemessen, um so grösser ist, je enger der vokal ist. Beide erscheinungen aber, grössere atemausgabe und grösserer atemdruck unterhalb der stimmbänder, lassen sich zusammengenommen nur durch eine energischere tätigkeit der atemmuskeln beim *i u*, verglichen mit der beim *a*, erklären. Also auch hier würden wir schliesslich auf den begriff der energieausgabe als regelnden faktor für die dauer des vokals hingeführt.

Das gesetz von der eigendauer der vokale — das oben gegebene material rechtfertigt wohl den ausdruck gesetz — ist als solches bisher nicht klar erkannt und ausgesprochen worden. Eine mit dem gesetz zusammengehörige tatsache deutet Jespersen in seiner *Fonetik*, s. 516, anm. 2, an, wenn er dort sagt: die längung ursprünglich kurzer vokale vor stimmhaftem endkonsonant »scheint jedoch nicht überall eintreten zu können, kaum wohl bei engen vokalen wie in *give*, *full*».

Die tatsache der eigendauer der vokale macht eine umgestaltung des Sweetschen quantitätsgesetzes notwendig. Ein blick auf unsere tabellen zeigt, dass dieses gesetz in seiner ursprünglichen fassung bestimmungen zulässt, die mit den tatsachen in schwerem widerspruch stehen. So ist z. b. der nach Sweet »kurze» vokal in —*æt* (22,4) tatsächlich länger oder mindestens ebenso lang als der ebenfalls nach Sweet »halblange» vokal in —*ɪit* (20,1); der »halblange» vokal in —*æd* (35,5) ebensolang oder länger als der »lange» vokal in —*ɪid* (35,4) u. s. w. Die beschränkung des vergleichs auf denselben vokal muss in die formel aufgenommen werden. Wir müssten also zum mindesten sagen: der im auslaut oder vor ungespanntem konsonanten lange

---

gemessen, mit zunehmender enge des vokals abnehmen soll. Er führt dieses ergebnis gegen Roudet an, doch scheinen mir diese indirekten messungen, bei denen wohl faktoren stark mitspielen, die mit dem atemdruck nichts direkt zu tun haben, wenig gegen Roudets einwandfreie messungen auszusagen. Aus Roudets ergebnissen und Rousselots beobachtung, dass von der person mit künstlichem kehlkopf *i u y* gut, *e o ø* weniger gut, *a* ziemlich schlecht gesprochen wurde, ist meines erachtens der schluss zu ziehen, dass beim normalen sprechen die gegenseitige pressung der stimmbänder für die verschiedenen vokale je nach ihrer zungenhöhe verschieden ist, wahrscheinlich von *i u* über *e o* zu *a* hin stetig abnimmt.

Digitized by Google

vokal wird halblang vor gespanntem konsonanten; der vor gespanntem konsonanten kurze vokal wird halblang vor ungespanntem konsonanten.

Aber auch diese formulierung wird dem wirklichen sachverhalt nicht gerecht. Einmal üben die verschiedenen arten innerhalb der gespannten bezw. ungespannten konsonanten nicht den gleichen einfluss auf die dauer des vorhergehenden vokals aus. *Vor engenlauten ist unter sonst gleichen verhältnissen der vokal länger als vor verschlusslauten.* Sehr deutlich tritt dieses besonders bei den ungespannten vokalen vor gespanntem[1] wie vor ungespanntem konsonanten hervor, deutlich auch bei den gespannten vokalen vor gespanntem konsonanten, spurenweise bei den gespannten vokalen vor ungespanntem konsonanten.

Ferner gehen die stimmhaften laute *l m n ŋ* bezüglich ihres einflusses auf den vokal durchaus nicht mit den übrigen als stimmhaft bezeichneten konsonanten, verschluss- und engenlauten, zusammen: *l m n ŋ wirken eher kürzend als längend auf den vorhergehenden vokal* und stellen sich also in dieser hinsicht mehr zu den stimmlosen als zu den stimmhaften konsonanten. Das ist um so auffallender, als man mit gutem fug sagen kann, dass die laute *l m n ŋ* stimmhafter sind als die »stimmhaften» verschluss- und engenlaute, da der stimmton bei ersteren stets den ganzen laut hindurch andauert, bei letzteren meistens schon in der letzten hälfte der verschluss- oder engendauer aussetzt. Die kürzende wirkung auf den vorhergehenden vokal ist am stärksten beim *l*: *l* steht in dieser hinsicht geradezu auf gleicher stufe mit den gespannten verschlusslauten. Die nasale üben auf ungespannten vokal ungefähr denselben einfluss aus wie gespannte engenlaute, auf gespannten vokal hält ihre wirkung ungefähr die mitte zwischen gespannten engenlauten und ungespannten ver-

[1] Vgl. hierzu die bemerkung von Ellis, *The Essentials of Phonetics*, London 1848, s. 90 (19, 26), dass in der gebildeten londoner aussprache das *o* in wörtern wie *offer, soft, cross, lost* als »langer» vokal ausgesprochen werde, länger als der vokal in wörtern wie *not, top*; wenn auch kürzer als der vokal in *land, awe*. Dass die natur des dem vokal folgenden konsonanten als engenlauts es ist, die die längung bewirkt, scheint er nicht erkannt zu haben. — Hierher gehört auch die oft (zuletzt von Jespersen, *Fonetik*, s. 516, anm. 2) angemerkte beobachtung, dass der vokal in *yes*, selbst in affektloser rede, gelängt werde.

Digitized by Google

schlusslauten. Von dem Sweetschen quantitätsgesetze bleibt also, wenn wir alle diese verhältnisse berücksichtigen, kaum mehr als der satz übrig: ein vokal bestimmter qualität ist kürzer vor einem gespannten konsonanten als vor dem entsprechenden ungespannten.

Die grösse des einflusses, den der auslautende konsonant nach dem grade seiner spannung auf die dauer des vorhergehenden vokals ausübt, ist sehr bedeutend. Nach Sweet hätten ursprünglich kurze vokale vor stimmhaftem konsonanten ungefähr dieselbe dauer wie ursprünglich lange vokale vor stimmlosem konsonanten. Sievers (*Phonetik* [5], s. 259) schlägt einen kompromissweg ein. Nach ihm »erfahren etymologische kürzen vor auslautendem stimmhaftem konsonanten öfters längung zur halblänge, ohne mit den eigentlichen längen und überlängen zusammenzufallen». Die tatsachen bei uns sprechen mehr für Sweets als für Sievers' bestimmung. Ungespannter (urspr. kurzer) vokal [1] vor ungespanntem konsonanten ist nicht nur nicht kürzer als gespannter bezw. diphthongischer (urspr. langer) vokal vor gespanntem konsonanten, sondern nach unserm material sogar ausnahmslos länger als dieser. Man betrachte etwa die reihen:

—*ɪt*	13,9	—*ɪit*	20,1	—*ɪd*	24,6	—*ɪid*	35,4
—*ɔt*	20,1	—*ɔ:t*	29,8	—*ɔd*	31,1	—*ɔ:d*	39,9
—*ɪs*	17,3	—*ɪis*	24,1	—*ɪz*	26,5	—*ɪiz*	36,1
—*ɔs*	23,2	—*ɔ:s*	32,6	—*ɔz*	32,7	—*ɔ:z*	38,7

Bezüglich des verhältnisses der endkonsonantischen vokallängung zur durchschnittlichen eigendauer des vokals [2] zeigen die ungespannten vokale gegenüber den gespannten einen bemerkenswerten unterschied. Wir halten uns hierbei an die längung, die vor ungespanntem verschlusslaut *(d)* gegenüber der

[1] *a* hält Bell für narrow, Sweet folgte ihm hierin, erklärt es aber neuerdings (*Maître Phonétique*, 1901, s. 146) für wide; *a:* zwar nach Bell-Sweet wide, nach Jespersen aber gespannt.

[2] Um die durchschnittliche eigendauer der einzelnen vokalqualitäten zu bestimmen, nehmen wir das mittel aus den jeweiligen werten vor gespanntem und vor ungespanntem verschlusslaut (*t* und *d*), die so ziemlich die kürzeste und längste dauer der einzelnen vokale darstellen und die uns für sämtliche vokalqualitäten gegeben sind.

Digitized by Google

dauer vor gespanntem verschlusslaut *(t)* auftritt, weil wir für diese fälle über ein erschöpfendes material verfügen und ja auch der berechnung der durchschnittlichen eigendauer der vokale die dauer vor gespanntem und ungespanntem verschlusslaut zu grunde legen.

Die absolute längung der ungespannten vokale unter dem einfluss der endkonsonanten wächst nahezu in geradem verhältnis zu der eigendauer des vokals. Je grösser also die eigendauer, um so grösser auch die absolute längung, die vor ungespanntem gegenüber gespanntem verschlusslaut eintritt. Jeder einzelne ungespannte vokal erscheint vor ungespanntem verschlusslaut, verglichen mit der dauer vor gespanntem verschlusslaut, ungefähr um die hälfte seiner durchschnittlichen eigendauer gelängt. Genauer genommen, scheint eine, aber nur geringe, abnahme in der relativen längung mit zunehmender eigendauer des vokals zu bestehen, wie aus folgender tabelle zu ersehen ist:

	ʊ	*ɪ*	*ɑ*	*ɛ*	*ɔ*	*æ*
Durchschnittliche eigendauer	17,5	19,3	21,1	24,1	25,6	29,0
Absolute längung td[1]	8,3	10,7	10,9	12,9	11,0	13,1
Längung td in % der eigendauer	47	55	52	54	43	45

Die absolute längung der gespannten vokale unter dem einfluss der endkonsonanten nimmt dagegen mit zunehmender eigendauer des vokals ab, womit gegeben ist, dass auch die relative längung des gespannten vokals vor *d* gegenüber *t*, und zwar sehr beträchtlich abnimmt. Man sehe die folgende tabelle:

[1] »Längung td» bedeutet hier wie in der nächsten tabelle die zeit, um welche der vokal vor *d* länger ist als vor *t*.

Digitized by Google

	ɪi	*ʊu*	*ou*	*ei*	*ə:*	*a:*	*ɔ:*	*aɪ*	*aʊ*
Durchschnittliche eigendauer . . .	27,8	28,4	29,7	30,5	33,5	34,6	34,9	34,6	34,5
Absolute längung td	15,3	14,2	13,0	11,6	8,6	10,7	10,1	16,3	13,2
Längung td in % der eigendauer .	55	50	44	38	26	31	29	47	38

Die diphthonge *aɪ* und *aʊ* zeichnen sich dadurch aus, dass sie trotz der grossen eigendauer sehr starke längenunterschiede vor gespannten und ungespannten endkonsonanten zeigen. Sie stehen in dieser hinsicht den vokalen *ɪi* und *ʊu* nahe. Es lässt sich schon daraus vermuten, dass die längung vor ungespanntem bezw. kürzung vor gespanntem konsonanten hauptsächlich den zweiten, engeren bestandteil der diphthonge trifft, eine vermutung, die unten in dem abschnitt über die dauer dieser bestandteile durch direkte messungen bestätigt werden wird.

Um den einfluss der einzelnen konsonanten auf die vokaldauer zu bestimmen, vereinigen wir die auf s. 38 und 39 gegebenen werte für die dauer der einzelnen vokale in durchschnittswerten nach der art des endkonsonanten[1] und erhalten so folgende reihen.

Durchschnittliche dauer

des ungespannten vokals		des gespannten (diphth.) vokals	
vor *t* = 17,1 » *l* = 18,2	17,7	vor *l* = 24,5 » *t* = 25,8	25,2
vor *n* = 22,7 » *s* = 23,2	23,0	vor *s* = 28,9	28,9
vor *d* = 28,3 » *z* = 29,4	28,9	vor *n* = 33,6 ausl. = 34,7	34,2
		vor *z* = 37,4 » *d* = 37,7	37,6

[1] Bei der berechnung des durchschnittswertes für gespannten vokal vor *d* wurden um des besseren vergleichs mit der vokalreihe vor *z* willen die werte für *ʊa*, *ɛa*, *ɪa*, *a:*, *aʊ*, *ɔɪ* unberücksichtigt gelassen.

Digitized by Google

Die reihen zeigen, dass sich die konsonanten hinsichtlich der einwirkung auf die vokaldauer in 3 bezw. 4 natürliche gruppen sondern. Relativ kürzend wirken die gespannten verschlusslaute und *l*, relativ längend die ungespannten verschluss- und engenlaute. Die gespannten engenlaute und nasale zeigen ein mittleres verhalten.

Wie nun diesen starken einfluss des auslautenden konsonanten erklären? Von der relativ kürzeren dauer der ungespannten konsonanten auszugehn, die verschiedene dauer des vokals also als einen zeitlichen ausgleich innerhalb der silbe (des taktes) zu betrachten, geht nicht an. Die unterschiede in der dauer von ungespannten und gespannten konsonanten (man sehe die konsonantentabelle auf s. 30) sind viel zu klein, um die grossen unterschiede der vokaldauer zu erklären. Auch eine andere auf die absolute zeit gehende erklärung, die nämlich, dass die verschiedenheit der vokaldauer auf der verschiedenen dauer der anglitte zum ungespannten bezw. gespannten konsonanten beruhte, ist unzureichend. Unten in dem abschnitt über die dauer der gleitbewegungen wird gezeigt werden, dass diese anglitte einen allzu geringen daueruntersch ied aufweisen, um unsere erscheinung erklären zu können.

Auch hier kann uns nur eine betrachtung des energieverlaufs zum verständnis der dauerverhältnisse führen. Darauf deutet ja schon klar die oben erwähnte tatsache hin, dass die diphthonge *aɪ* und *aʊ* trotz ihrer grossen gesamtdauer daueruntersch iede vor gespanntem bezw. ungespanntem endkonsonanten zeigen, die sie in dieser hinsicht von den vokalen mit ähnlicher gesamtdauer auffällig entfernen und in die nähe der vokale *i u* (der zweiten bestandteile der diphthonge) stellen. Der grösse des daueruntersch iedes und damit wohl auch der ganzen erscheinung dieses letzteren liegt also allem anschein nach das verhältnis zu grunde, das zwischen dem energieverlauf im vokal und dem im konsonanten besteht.

Es liegt nahe, die ganze frage mit dem hinweis darauf zu erledigen, dass die gespannten konsonanten eben mehr energie verbrauchten als die ungespannten. Dieses mehr von energie bei den gespannten konsonanten müsste — vorausgesetzt, dass das bestreben vorhanden ist, die gesamtenergieausgabe bei den

Digitized by Google

einzelnen wörtern annähernd gleich zu gestalten — dem vorhergehenden vokal entzogen werden, und dieser energieentzug am einfachsten in einer verkürzung der dauer zum ausdruck kommen[1]. Nun ist es allerdings wahrscheinlich, dass im auslaut nach gleichem vokal (im gegensatz zum anlaut) ein beträchtlicher unterschied in der gesamtenergieausgabe für gespannte und ungespannte konsonanten vorhanden ist, aber ein exakter beweis hierfür ist vorläufig nicht zu erbringen, da die arbeit, die bei den ungespannten konsonanten in der annäherung der stimmbänder zum ausdruck kommt, sich weder exakt messen noch in ihrem verhältnis zu der arbeit der übrigen sprachorgane irgendwie abschätzen lässt. Halten wir uns daher an die der messung zugänglichen faktoren der lautbildung, um zu einem anschauenden verständnis unserer frage zu kommen. Sicher ist es — das eigene gefühl sagt es deutlich und exakte messungen bestätigen es —, dass bei den gespannten konsonanten im auslaut die spannung der verschluss- oder engebildenden organe beträchtlich grösser ist als bei den ungespannten konsonanten. Bei frei auslautendem vokal würde die spannung der für die vokalische artikulation in betracht kommenden organe, u. a. der zunge und der lippen, nach dem ende zu allmählich abnehmen. Soll nun diese für die takteinheit verlangte stetigkeit in der abnahme der artikulationsenergie nicht gestört werden, so ergiebt sich damit von selbst, dass die für den »gespannten» konsonanten spezifische artikulation die spezifisch vokalische zu einer zeit ablösen muss, wo die organspannung hier noch verhältnismässig kräftig ist, während die artikulation des »ungespannten» konsonanten erst wesentlich später, zu einer zeit stattfinden kann, wo die energie im verlaufe des vokals beträchtlich gesunken ist.

---

[1] Da für die gesamtenergieausgabe bei einem vokal — abgesehen von der arbeit der atemmuskulatur und der kehlkopfmuskeln — neben der dauer des vokals auch die höhe der zungenhebung *(i : e : a)* und der spannungszustand der zunge *(i : ɪ)* in betracht kommen, so ist theoretisch vorauszusetzen, dass ein energieentzug auch auf diese beiden zuletzt genannten momente einwirken, dass also vor gespanntem konsonanten die neigung bestehen wird, nicht nur den vokal zu kürzen, sondern ihn auch zu senken *(i > e)* und zu entspannen *(i > ɪ)*, bezw. umgekehrt vor ungespanntem konsonanten ihn zu heben *(e > i)* und zu spannen *(ɪ > i)*.

Digitized by Google

Als *hauptergebnisse unserer untersuchung über die dauer der vokale im einsilbigen englischen wort* lassen sich folgende sätze aufstellen. Die vokaldauer ist abhängig von 3 bezw. 4 faktoren:

1:o von dem spannungszustand der zunge, wonach die vokale in zwei hauptgruppen zerfallen: ungespannte (urspr. kurze) und gespannte (urspr. lange) vokale; unter sonst gleichen umständen ist der ungespannte vokal kürzer als der entsprechende gespannte;

2:o von der qualität des vokals im engeren sinne: in jeder der durch den faktor 1 bedingten gruppen ist ein vokal um so kürzer, je höher die zungenhebung bei ihm ist;

3:o von der art des endkonsonanten: am kürzesten sind die vokale vor gespanntem verschlusslaut und vor *l*, am längsten vor ungespanntem verschluss- und ebensolchem engenlaut, mittlere dauer haben sie vor gespanntem engenlaut, vor nasal und im freien auslaut.

Der faktor 3 lässt sich in zwei unterfaktoren spalten, die unter sich ein ähnliches verhältnis zeigen, wie die faktoren 1 und 2. Die vokaldauer hängt ab

3 a von der organspannung des endkonsonanten: vor gespanntem endkonsonanten ist der vokal kürzer als vor dem entsprechenden ungespannten;

3 b von dem öffnungsgrade des endkonsonanten: vor verschlusslaut ist der vokal im allgemeinen kürzer als vor dem entsprechenden engenlaut.

Die faktoren 1 und 2 kann man als die *inneren*, in der eigenen natur des vokals liegenden, die faktoren 3 a und 3 b als die *äusseren*, in der natur des endkonsonanten liegenden bestimmungsgründe für die vokaldauer bezeichnen.

Für die dauer der vokale nach dem vorgange von Wagner und Vietor eine skala aufzustellen, indem das zeitgebiet, das die zeiten der einzelnen vokale umfasst, hier das gebiet von 13 bis 43 hundertstel sekunden, durch einfache division in eine anzahl gleicher stufen geteilt wird, erscheint mir willkürlich und durch keine inneren gründe gerechtfertigt. Weshalb das gebiet mit

Digitized by Google

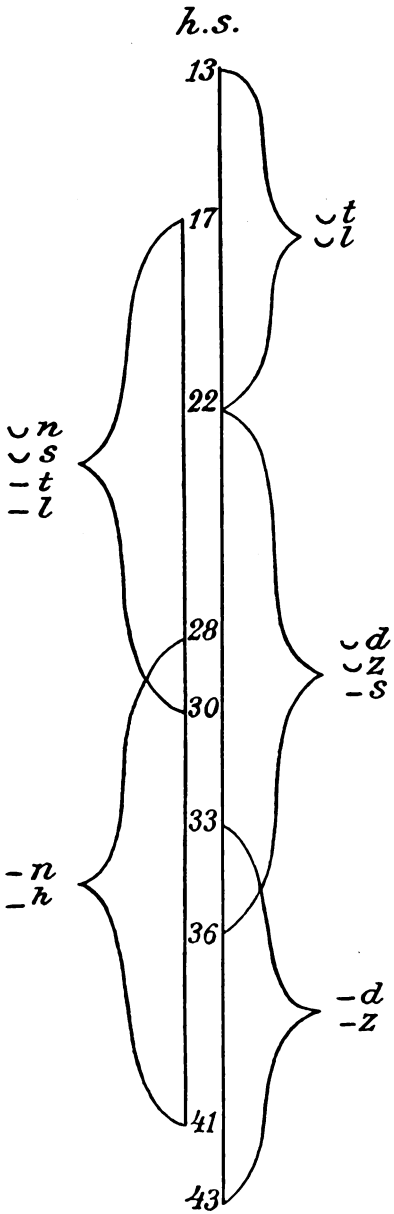

Fig. 4.

Wagner in 7 oder mit Vietor in 6 stufen einteilen, weshalb nicht in 5, 4, 3 oder auch 8, 9, 10 und mehr stufen? Geht man allein von der absoluten zeitdauer als einteilungsgrund aus, so gelangt man konsequenterweise zu der aufstellung von ebensovielen normalstufen, als verschiedene zusammenstellungen von vokal und endkonsonant möglich sind, d. h. in unserem fall zu ungefähr 87 stufen. Ein natürliches system von dauerstufen muss von inneren einteilungsgründen ausgehn, d. h. von den die dauer der laute bestimmenden faktoren, wie wir sie oben dargestellt haben.

Nach massgabe der faktoren 1 und 3 lassen sich die gesamten vokale, wie ein blick auf die tabelle s. 44 zeigt, ungezwungen auf fünf dauergebiete verteilen. Die gebiete, die annähernd gleiche ausdehnung besitzen, erstrecken sich aber nicht, durch grenzen getrennt, neben einander, so dass das gebiet einer stufe aufhört, wo das gebiet der andern anfängt, sondern die gebiete überdecken sich zum teil gegenseitig. Innerhalb der einzelnen gebiete haben die verschiedenen vokalqualitäten ihren platz nach massgabe des

Digitized by Google

faktors 2 (der zungenhebung). Die vorstehende Figur 4 diene zur veranschaulichung.

Wir haben so die 5 gebiete:

1. gebiet der ungespannten vokale vor gespanntem verschlusslaut und vor *l;* gebietsmittelpunkt bei 18 hdst. sek. (durchschnittsdauer der genannten vokale); gebietsumfang 9 h. s. (also von 13 bis 22 reichend);
2. gebiet der ungespannten vokale vor nasalen und gespannten engenlauten und der gespannten vokale bezw. diphthonge vor gespannten verschlusslauten und vor *l;* gebietsmittelpunkt bei 24 h. s.; gebietsumfang 13 h. s. (17—30);
3. gebiet der ungespannten vokale vor ungespannten verschluss- und ebensolchen engenlauten und der gespannten vokale bezw. diphthonge vor gespannten engenlauten; gebietsmittelpunkt bei 29 h. s.; gebietsumfang 14 h. s. (22—36);
4. gebiet der gespannten vokale und diphthonge vor nasalen und im auslaut; gebietsmittelpunkt bei 34 h. s.; gebietsumfang 13 h. s. (28—41);
5. gebiet der gespannten vokale und diphthonge vor ungespannten verschluss- und ebensolchen engenlauten; gebietsmittelpunkt bei 38 h. s.; gebietsumfang 10 h. s. (33—43).

Auf die beliebte frage nach dem verhältnis zwischen langem und kurzem vokal lässt sich, wie bei der mannichfaltigkeit der erscheinungen zu erwarten ist, eine einfache antwort nicht geben. Die frage bezieht sich auf die unterschiede in der absoluten zeitdauer, wie sie zwischen den ungespannten vokalen einerseits und den qualitativ nahestehenden ungespannten vokalen andererseits bestehen. Von derartigen einigermassen vergleichbaren vokalen haben wir die paare *ɪ* und *ɪi*, *ʊ* und *ʊu*, *ɛ* und *ei*, *ɔ* und *ɔ:*. Berechnen wir für diese die betreffenden verhältnisse, so erhalten wir folgende tabelle:

ʊt : *ʊut*	= 1 : 1,60	*ʊd* : *ʊud*	= 1 : 1,64
ɪt : *ɪit*	= 1 : 1,45	*ɪd* : *ɪid*	= 1 : 1,44
ɛt : *eit*	= 1 : 1,40	*ɛd* : *eid*	= 1 : 1,19
ɔt : *ɔ:t*	= 1 : 1,48	*ɔd* : *ɔ:d*	= 1 : 1,28

Digitized by Google

ɪs : *ɪis*	= 1 : 1,39	*ɪz* : *ɪiz*	= 1 : 1,36
us : *uus*	= 1 : 1,12	*ɛz* : *eiz*	= 1 : 1,35
ɛs : *eis*	= 1 : 0,99	*ɔz* : *ɔ:z*	= 1 : 1,18
ɔs : *ɔ:s*	= 1 : 1,41		

ɪn : *ɪin* = 1 : 1,55
ɛn : *ein* = 1 : 1,52
ɔn : *ɔ:n* = 1 : 1,54
ɪl : *ɪil* = 1 : 1,30.

Im allgemeinen kann man sagen, dass die sog. kurzen vokale wirklich kürzer sind als die sog. langen vokale. Vor gespannten verschlusslauten und vor nasalen ist der sog. lange vokal annähernd anderthalb mal so lang als der sog. kurze vokal, der unterschied wird geringer vor ungespannten verschlusslauten, vor gespannten und ungespannten engenlauten. Auch scheint mit zunehmender eigendauer (abnehmender zungenhebung) des vokals eine abnahme des unterschiedes stattzufinden, welch letzterer soweit heruntergedrückt werden kann, dass er sich stark null nähert (in einem fall sogar unter diesen wert heruntergeht).

Dauer der vokale vor konsonantenverbindungen.

Vor konsonantenverbindungen ist die dauer der vokale begreiflicherweise geringer als vor einfachen konsonanten. So betrug die dauer des

ɪ in *mɪs* 14,7, in *mɪst* 11,7 h. s.,
ei in *peis* 30,1, in *peist* 26,6 h. s.

Folgt dem vokal *l* oder nasal + konsonant, so übt letzterer je nach seinem spannungsgrad verschiedenen einfluss auch auf die dauer des vokals aus. Bei auslautendem gespanntem konsonanten ist der vokal kürzer als bei auslautendem ungespannten konsonanten. Wenn hier der daueruntersch ied anscheinend mei-

Digitized by Google

stens (jedenfalls bei auslautendem verschlusslaut) nicht so gross ist, als wenn der konsonant unmittelbar dem vokal folgte, so hängt das natürlich mit der tatsache zusammen, dass die einzelnen teile eines vokals nicht gleichmässig von der kürzung durch gespannten endkonsonanten betroffen werden, sondern diese kürzung stärker für die an den konsonanten angrenzenden als für die entlegeneren teile ist (siehe oben s. 44 und unten die betreffenden bemerkungen in dem abschnitt über die bestandteile der diphthonge). Die dauer der vokale betrug in

bɪlt	13,3	*bɪld*	18,3	*tɛns*	19,1	*tɛnz*	22,6
mɛnt	12,3	*mɛnd*	19,5	*pɛns*	17,0	*pɛnz*	25,2
fɛlt	15,6	*fɛld*	20,3	*pɑnf*	14,7	*kɑmz*	20,4

Die dauer der gleitlaute im einsilbigen wort.

Da ich nicht über apparate verfügte, die die bewegungen der zunge aufzeichnen konnten, ohne den sprechenden zu behindern, wurden die untersuchungen über die gleitlaute auf lippen- und lippenzahnlaute beschränkt, für die der lippenhebel ein einwandsfreies untersuchungsmittel abgab. Wegen der beschaffenheit dieses apparats und seiner anwendung siehe oben s. 4 ff.

Der begriff des gleitlautes ist an den gegenbegriff des stellungslautes gebunden. Unter gleitlaut versteht man (vgl. z. b. Sievers, *Phonetik*[5], s. 149) die gesamtheit der laute, welche erzeugt werden, während irgend ein teil der sprachorgane aus der festen stellung für einen laut in die feste stellung für einen anderen laut übergeführt wird. Diese begriffsbestimmung wird dem wirklichen sachverhalt nicht völlig gerecht, indem es mehr als wahrscheinlich ist, dass stellungslaute in der genannten bedeutung beim natürlichen sprechen überhaupt nicht vorkommen. Bei der hervorbringung auch der sog. stellungslaute verharren die dabei wesentlich tätigen sprechorgane (die spezifischen lautorgane) — und auf diese kommt es hier allein an — zu keiner zeit in einer »festen stellung». So lässt es sich schon bei aufmerksamer selbstbeobachtung, exakter bei aufzeichnung der lippenbewegung mittelst eines lippenhebels, feststellen, dass

Digitized by Google

beim natürlichen sprechen von z. b. *gəfa:r* der druck der unterlippe gegen die oberzähne während des ersten längeren teils der engendauer stetig zunimmt, um dann abzunehmen, so dass also die stellung der unterlippe sich kontinuirlich ändert. Dasselbe gilt mutatis mutandis für sämtliche anlautenden konsonanten, auch für die verschlusslaute. Diese tatsache ist es denn wohl auch, die Sweet zu der bemerkung geführt hat, dass anlautende konsonanten überhaupt dazu neigen, zu blossen gleitlauten zu werden. Dieselbe tatsache lässt sich aber auch für in- und auslautende konsonanten feststellen. Auch bei dem *f* in *ʔafə* und *ʔaf* findet eine stetige veränderung im druck der unterlippe gegen die oberzähne und damit in ihrer stellung statt, wenn auch hier vielleicht das tempo der veränderung geringer ist als bei dem anlautenden konsonanten. Die sog. stellungslaute sind also streng genommen auch gleitlaute, der unterschied ist nur der, dass bei ersteren die geschwindigkeit der bewegung der spezifischen lautorgane relativ gering, bei letzteren aber relativ gross ist. Ein weiterer, vielleicht der wesentliche unterschied ist der, dass bei den »stellungslauten» die bewegung des spezifischen lautorgans nicht während des ganzen lauts in einunderselben richtung geht, sondern mitten im laut ein umbruch dieser richtung stattfindet, sodass also in der bewegungskurve sozusagen ein toter punkt vorhanden ist, während beim »gleitlaut» die gesamte bewegung in einunderselben richtung sich vollzieht.

Nach diesen kriterien wurde an den lippenhebelkurven die abgrenzung der gleitlaute vorgenommen. Die folgende figur 5 diene zur erläuterung. Sie giebt die kurven wieder, die mittelst des doppellippenhebels und des kehlkapselapparats für *ə bum* erhalten wurden. Kurve *O* stellt die bewegung der oberlippe, kurve *U* die der unterlippe dar, kurve *Z* dient zur bestimmung der absoluten zeit (die entfernungen der nach unten ausspringenden zacken entsprechen je einer hundertstel sekunde). Die gestrichelten von oben nach unten verlaufenden bogenlinien verbinden gleiche zeitpunkte in den verschiedenen kurven. Die lippen sind anfangs geöffnet. In dem durch die bogenlinie *a* bezeichneten zeitpunkt beginnt die bewegung der unterlippe nach oben, zur zeit *b* die bewegung der oberlippe nach unten. Zur zeit *c* treffen

Digitized by Google

ober- und unterlippe zusammen, der lippenverschluss für den anlautenden konsonanten des wortes ist vollzogen, während der verschlusszeit *c-d* bewegt sich die unterlippe langsam nach oben, während des kürzeren endteils des verschlusses wieder langsam nach unten — ein ausdruck für die veränderung des lippendrucks während des verschlusses —, zur zeit *d* wird der lippenverschluss gelöst, die unterlippe bewegt sich mit grosser geschwindigkeit nach unten, die oberlippe mit geringerer geschwindigkeit nach oben, zur zeit *e* ist die für den vokal charakteristische lippenöffnung erreicht, zur zeit *g* setzen die lippen zum *m*-verschluss ein, der zur zeit *h* vollzogen ist und bis zur zeit *i* dauert, der übergang aus der verschlussstellung in die ruhelage geschieht in dem zeitraum *i-k*. Als anglitt zu dem *b*-verschluss haben wir also den zwischen den zeitpunkten *a* und *c* liegenden abschnitt der artikulationsbewegung zu betrachten, als abglitt vom *b*-verschluss und zugleich anglitt zum *vu*-vokal den abschnitt *d-e*, als abglitt vom *vu* und

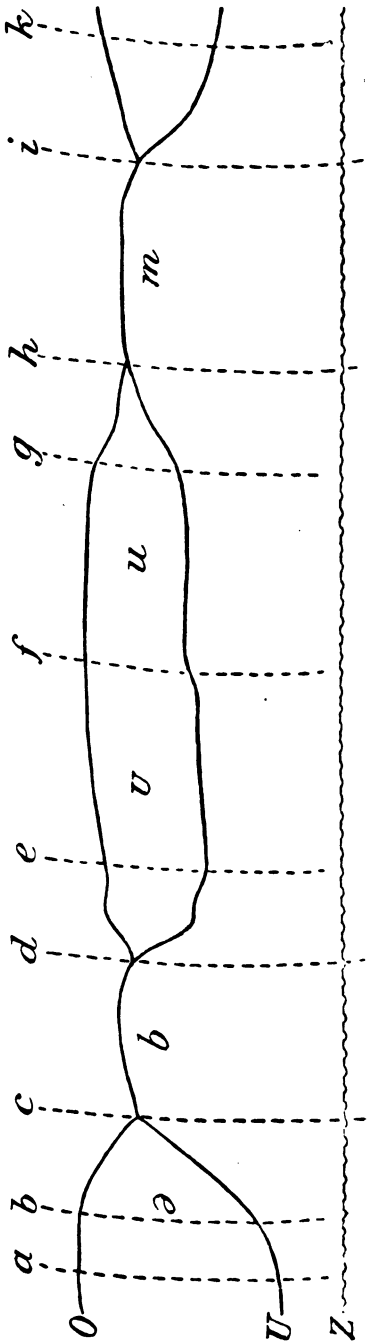

Fig. 5. Lippenkurven (*O* und *U*), nebst zeitkurve (*Z*) für *a bv um*.

Digitized by Google

zugleich anglitt zum *m*-verschluss den abschnitt *g-h*, als abglitt vom *m*-verschluss den abschnitt *i-k*.

Die grenzen der gleitlaute sind, ausser bei verschlussbildung und verschlussaufhebung, natürlich nie als scharfe winkel gegeben, sondern als mehr oder weniger sanft gebogene kniee. Die grenze wurde durch die mitte des kniees gelegt. Besonders bei ungespanntem vokal war häufig die erwähnte kniebiegung so sanft, dass auf eine bestimmung der grenzen verzichtet werden musste.

Im folgenden sind die messungen für die einzelnen artikulationsabschnitte in einsilbigen wörtern mit unbetontem präfix zusammengestellt. Der anglitt zu einer verschluss- oder engenstellung ist durch dem lautzeichen vorgesetztes >, der abglitt von einer solchen stellung durch nachgesetztes < bezeichnet: >*p* also = gleitlaut vom vokal zum *p*-verschluss hin, *p*< = gleitlaut vom *p*-verschluss zum vokal hin. In der fünften spalte ist die dauer der einzelnen vokale gegeben (welche dauer die zeiten für den anglitt zum vokal und abglitt vom vokal in sich begreift), um das zeitliche verhältnis zwischen den gleitlauten und dem gesamtvokal erkennen zu lassen. Die zahlen bedeuten wie immer hundertstel sekunden und stellen durchschnittswerte für je 2—3 einzelmessungen dar.

ə pɪip	*ə*	6,4	>*p*	6,3	*p*<	5,9	*ɪi*	19,8	>*p*	5,1	*p*<	11,0
ə paɪp	*ə*	6,3	>*p*	7,6	*p*<	5,0	*aɪ*	24,9	>*p*	6,5	*p*<	9,2
ə poup	*ə*	6,4	>*p*	5,0	*p*<	5,6	*ou*	23,7	>*p*	6,2	*p*<	9,5
ə sʊup							*ʊu*	19,7	>*p*	5,3		
ə toup							*ou*	23,6	>*p*	4,2		
ə pɪp	*ə*	6,5	>*p*	6,8	*p*<	5,6	*ɪ*	15,0	>*p*	5,9	*p*<	10,8
ə pɔp	*ə*	5,9	>*p*	6,6	*p*<	6,3	*ɔ*	20,6	>*p*	5,7	*p*<	8,8
təbʊud	*ə*	8,0	>*b*	5,8	*b*<	5,7	*ʊu*	36,4				
ə bʊut	*ə*	6,7	>*b*	7,5	*b*<	6,0	*ʊu*	22,0				
ə bout	*ə*	6,9	>*b*	6,0	*b*<	8,2	*ou*	24,0				
əbaʊt	*ə*	6,2	>*b*	6,4	*b*<	5,7	*aʊ*	28,3				
əboud	*ə*	5,7	>*b*	6,1	*b*<	6,8	*ou*	36,4				
ə ba:b	*ə*	6,0	>*b*	4,8			*a:*	37,9	>*b*	4,9	*b*<	6,4
ə sʊub							*ʊu*	33,3	>*b*	5,4		
ə loub							*ou*	33,8	>*b*	5,9		

Digitized by Google

ə bɪb	*ə*	7,7	> *b*	7,0	*b* <	6,9	*ɪ*	24,9	> *b*	6,7	*b* < 5,6
ə bɔb	*ə*	5,3	> *b*	4,7	*b* <	5,2	*ɔ*	31,0	> *b*	5,3	
ə baʊd	*ə*	6,6	> *b*	5,3	*b* <	7,6	*aʊ*	39,0			
ə baʊ	*ə*	8,2	> *b*	7,4	*b* <	8,8	*aʊ*	41,4			
ə baʊ	*ə*	6,0	> *b*	5,7	*b* <	5,1	*aʊ*	39,2			
ə bʊum	*ə*	6,7	> *b*	7,4	*b* <	5,2	*ʊu*	32,3	> *m*	5,7	
ə poum	*ə*	5,9	> *p*	5,2	*p* <	5,2	*ou*	34,3	> *m*	7,3	*m* < 7,1
ə toum							*ou*	33,6	> *m*	5,9	
tu mɑm			> *m*	4,7	*m* <	4,6	*ɑ*	20,7	> *m*	8,3	*m* < 9,1
ə mæp	*ə*	6,9	> *m*	5,8			*æ*	21,7	> *p*	4,5	*p* < 7,7
ə mæb	*ə*	7,4	> *m*	5,6	*m* <	6,3	*æ*	34,8	> *b*	5,2	*b* < 6,0
ə fou	*ə*	6,3	> *f*	9,5	*f* <	9,0	*ou*	34,7			
ə fɔp	*ə*	6,1	> *f*	7,1	*f* <	8,1	*ɔ*	19,7	> *p*	5,3	*p* < 8,0
ə fɔb	*ə*	6,3	> *f*	8,1	*f* <	12,2	*ɔ*	31,6	> *b*	6,6	*b* < 7,6
ə faɪv	*ə*	5,4	> *f*	8,4	*f* <	11,2	*aɪ*	39,3	> *v*	9,3	
tu vaʊ			> *v*	8,6	*v* <	8,0	*aʊ*	39,0			
ə waɪf	*ə*	6,5	> *w*	5,0			*aɪ*	27,6	> *f*	7,5	*f* < 11,1
ə hwɪf	*ə*	6,7	> *hw*	6,0	*hw* <	3,7	*ɪ*	17,2	> *f*	8,0	*f* < 10,8
tu wɪiv			> *w*	3,8	*w* <	7,3	*ɪi*	34,8	> *v*	9,7	
ə weif							*ei*	22,8	> *f*	7,7	*f* < 9,3
ə weiv	*ə*	7,0	> *w*	5,8	*w* <	5,3	*ei*	36,2	> *v*	8,8	*v* < 9,9
tu peiv			> *p*	5,5	*p* <	4,8	*ei*	37,7	> *v*	8,7	
ə hwɪp	*ə*	6,1	> *hw*	3,0	*hw* <	4,3	*ɪ*	15,1	> *p*	5,1	*p* < 4.6
tu mʊuv			> *m*	6,2	*m* <	5,0	*ʊu*	31,9	> *v*	4,9	*v* < 10,0
ə bɑf	*ə*	7,0	> *b*	6,8	*b* <	4,6	*ɑ*	23,2	> *f*	6,0	
əbɑv	*ə*	7,4	> *b*	6,8	*b* <	5,2	*ɑ*	30,4	> *v*	8,9	*v* < 9,6

Eine abhängigkeit der dauer der gleitlaute von der sog. traditionellen länge und von der qualität (von zungenspannung und zungenhebung) der vokale lässt sich aus dem zahlenmaterial, das für diese zwecke zu gering ist, nicht gut feststellen. Vereinigen wir nun die zusammengehörigen zahlen in durchschnittswerten, so erhalten wir für die gleitlaute vom unbetonten vokal zum anlautenden konsonanten (I), von diesem zum betonten vokal (II) und endlich vom vokal zum auslautenden konsonanten (III) folgende zeitwerte:

Digitized by Google

I		II		III	
>*p*	6,1	*p*<	6,4	≍>*p*	5,4
>*b*	6,3	*b*<	6,2	≍>*b*	5,7
>*m*	5,6	*m*<	5,3	≍>*m*	6,8
>*f*	8,3	*f*<	10,1	≍>*f*	7,3
>*v*	8,6	*v*<	8,0	≍>*v*	8,4.
>*w*	4,9	*w*<	6,3		
>*hw*	4,5	*hw*<	4,0		

Ein bedeutender und konstanter unterschied in der dauer ist zwischen den gleitlauten für gespannte und ungespannte konsonanten nicht vorhanden. Anglitt und abglitt zeigen für *p* wie für *b* ungefähr die gleiche dauer. Es hat diese tatsache, worauf schon oben hingewiesen, ihre negative bedeutung, insofern für die erklärung der längeren vokaldauer vor ungespanntem konsonanten die dauer des anglitts zu diesem nicht in betracht kommen kann.

Die längere dauer, die die gleitlaute der labiodentalen engenlaute durchweg gegenüber den bilabialen verschluss- und engenlauten zeigen, beruht wohl darauf, dass der weg, den die unterlippe bei den ersteren lauten zu machen hat, grösser ist als bei den letzteren, wo die oberlippe der unterlippe entgegenkommt.

Bei der annähernd konstanten dauer der gleitlaute müssen diese in der gesamtwirkung des vokals um so mehr hervortreten, je kürzer der vokal ist. Je mehr raum aber die gleitlaute im gesamtklang einnehmen, um so unbestimmter wird der vokalische gesamtklang sein. Es könnte dies ein für die entwickelung von vokallauten nicht unwichtiges moment sein, insofern es darauf hinwirken muss, den durch den endkonsonanten bedingten zeitlichen unterschied zugleich zu einem qualitativen zu machen.

Die dauer des unbetonten vokals *ə* in den oben gegebenen wörtern beträgt durchschnittlich 6,4 h. s., der anglitt zum anlautenden konsonanten dauert im durchschnitt 6,3 h. s.: der unbetonte vokal ist also völlig gleitlaut.

Beim vokal in *pɪp* verhält sich die dauer von gleitlaut zu stellungslaut wie 3,3 : 1, in *pɔp* wie 1,4 : 1, in *pɪip* wie 1,3 : 1, in *bɪb* wie 1,2 : 1, in *wɪiv* wie 0,96 : 1, in *peiv* wie 0,56 : 1.

Digitized by Google

Die dauer der aspiration.

Der abglitt von gespanntem konsonanten zu folgendem vokal (also der anglitt dieses letzteren) ist in seinem ersten teil stimmlos. Die stimmbänder sind im verlaufe der verschlusszeit in weitstellung gegangen. Im augenblick der explosion — vielleicht schon mit dem augenblick, wo die pressung der für den konsonanten spezifischen lautorgane abzunehmen beginnt — setzt die einwärtsbewegung der stimmbänder ein. Eine gewisse zeit muss verstreichen, bis die stimmbänder einander soweit genähert sind und ihre spannung einen solchen grad erreicht hat, dass sie von dem durchströmenden atemstrom in schwingungen versetzt werden. Die zeit vom augenblick der explosion bis zum einsetzen der pressstimmbandschwingungen ist die zeit der aspiration.

Nach *k*-explosion zeigten die kurven sehr häufig sofort sinusförmige schwingungen von allerdings sehr geringer amplitude, bis dann zu einem genau bestimmbaren zeitpunkte die pressschwingungen einsetzten (vgl. hierzu die bemerkungen über das verhalten der stimmbänder während des *k*-verschlusses auf s. 9 f.). Über den der aspiration des vokals entsprechenden stimmlosen teil der *r l m n* nach anlautenden gespannten konsonanten siehe oben den abschnitt über konsonantenverbindungen.

Die dauer der aspiration betrug in

ə kæp	1,2	*ðə keiz*	2,7	*ə kʊu*	3,1
tu kæf	2,2	*tu kɪs*	2,7	*hi kʊud*	3,2
ə kæp	2,3	*ə kʊut*	2,8	*hi kʊud*	3,2
ɔkə:d	2,3	*ə kaʊ*	2,8	*hi kɔ:t*	3,3
ə kout	2,3	*tu kam*	2,9	*ə kɔt*	3,4
ə ka:d	2,3	*ə kə:*	2,9	*ə kʊut*	3,4
ə kæb	2,4	*ə kə:s*	2,9	*ə koud*	3,6
ə kə:t	2,5	*hi kʊud*	3,0	*hi kʊud*	4,0
tu ka:m	2,7	*ə keip*	3,0	*ɔkɔ:d*	4,1
ɔkə:z	2,7	*ə keis*	3,0	*ə kɔd*	4,3
				asp. nach *k* =	2,9 *h. s.*

Digitized by Google

ə tɔm	1,6	*ə taɪt*	2,2	*ðə tɛns*	2,7
ə tɔt	2,0	*tu tə:m*	2,3	*ə taʊn*	2,8
ə toup	2,1	*ə tou*	2,4	*tu tə:n*	2,8
ə toum	2,2	*ə tæn*	2,6	*ðə tɛnz*	3,0
				asp. nach *t* =	2,4 *h. s.*

ə pɪp	0.9	*ə poup*	1,6	*ə pɔ:k*	2,1
ə paɪp	1,1	*ə peit*	1,6	*ðə pɛnz*	2,2
ə pɛn	1,2	*hi peid*	1,6	*tu pʊl*	2,4
rəpɪit	1,2	*tu pɪik*	1,7	*ə poum*	2,4
ə pæd	1,3	*ə pɔp*	1,7	*ðə pɪt*	2,5
tu pɪk	1,3	*ðə pɛns*	1,8	*tu pʊul*	2,7
əpɔn	1,3	*ə pæt*	1,8	*ə pouk*	2,8
ə pɪip	1,3	*tu pʊt*	1,9	*tu pɔ:s*	2,8
ðə peist	1,5	*tu pa:s*	2,0	*ə pæd*	2,8
ðə pɪiz	1,5	*ə pɛd*	2,0	*ə pa:þ*	3,2
ðə pɪis	1,5	*tu pʊʃ*	2,0	*ə pɛt*	3,2
tu peiv	1,6	*ðə peis*	2,0	*ðə pɪit*	3,4
				asp. nach *p* =	1,9 *h. s.*

Eine abhängigkeit der dauer der aspiration von der art und dauer des vokals scheint nicht vorhanden zu sein.

Auch nach den anlautenden konsonantenverbindungen engenlaut + verschlusslaut wie *st (sp, sk)* ist der vokal zu beginn stimmlos. Die aspiration ist kürzer von dauer, aber deutlich vorhanden. Material ist leider nur für anlautendes *st* vorhanden. Die dauer der aspiration betrug in

steik 0,5 *stæk* 0,8 *stɪk* 1,0 *tu stɔp* 1,4 h. s.

Stellen wir hier auch gleich dazu die dauer der aspiration im ersten glied der komposita

stouvpaɪp 1,5 und *stɪimmɪl* 1,7 h. s.

Die landläufige phonetik pflegt eine aspiration nur nach gespannten verschlusslauten *(p, t, k)* anzusetzen. Dass eine aspiration aber auch nach gespannten engenlauten vorhanden

Digitized by Google

ist, lässt sich aus der analogie zwischen den gespannten verschluss- und engenlauten hinsichtlich der physiologischen bedingungen für die aspiration schon vermuten und bei näherer prüfung leicht erkennen und nachweisen. Wenn sie hier nicht so deutlich ins ohr fällt, so liegt das zum hauptteil daran, dass sie hier nicht wie nach verschlusslauten absolut scharf einsetzt (einer akustisch leeren zeit folgt), sondern zwischen ihr und dem scharfen reibegeräusch des eigentlichen engenlautes ein übergang in dem weicheren reibegeräusch vorhanden ist, das beim nachlassen der pressung der engebildenden organe zu ende des engenlautes entsteht. Leicht wahrnehmbar aber wird sie, wenn man ein mit gespanntem engenlaut anlautendes wort, ohne schlaff zu artikulieren, ganz langsam ausspricht. Man hört dann deutlich, wie zwischen dem augenblick der explosion der enge und dem einsetzen des stimmtons ein stimmloser hauch stattfindet. Durch vergleichen der lippenhebelkurve mit der stimmbandkurve konnte die dauer der aspiration nach anlautendem *f*, gerechnet vom zeitpunkt der ablösung der unterlippe von den oberzähnen bis zum auftreten der ersten stimmbandschwingung, festgestellt werden. Sie betrug in

ə faɪv	1,1
ə fɔ̈p	1,6
ə fɔb	1,8
ə fou	2,0
asp. nach *f* =	1,6 h. s.

Die bestandteile von diphthongen.

Die lippenhebelkurven setzen uns in den stand, die struktur einiger der englischen diphthonge genauer zu bestimmen. Denn bei der grundlegenden bedeutung, die die stellung der lippen für die qualität der vokale hat, und der grossen wahrscheinlichkeit dafür, dass die vokalbewegungen von lippe und zunge sich zeitlich entsprechen, dürfen wir wohl aus den angaben der lippenkurven auf die lautveränderungen innerhalb des diphthongen als ganzes betrachtet schliessen. Zur unter-

Digitized by Google

suchung kamen die diphthonge *ʊu* (Sweets *uw*), *ou* und *aʊ* (Sweets *au*).

Der diphthong *ʊu*.

Kurven liegen vor für *tu dʊu, təbʊud, hi kʊud, ə sʊub*[1], *ə bʊum, tu mʊuv, ə bʊut, ə kʊut, ə sʊup.*

Zu beginn und zu ende des gesamtvokals ist natürlich die lippenbewegung durch die art des anlautenden bezw. auslautenden konsonanten bedingt. Die lippenverengerung setzt bei anlautendem gutturalem konsonanten (*k*) schon eine kurze zeit vor explosion desselben ein, bei anlautendem palatalem konsonanten (*d, s*) aber erst nach der explosion.

Es ist zunächst festzustellen, dass die gewöhnliche vorstellung, nach welcher bei unserem vokal eine allmähliche, gleichförmig fortschreitende lippenverengerung stattfände, in den kurven keine stützen findet. In den allermeisten fällen lässt sich der vokal deutlich in zwei teile zerlegen.

Der verlauf der lippenbewegung im *ersten* teil ist sehr abhängig von der art des anlautenden konsonanten. Bei anlautendem lippenverschlusslaut (also in *bʊum, təbʊud, bʊut, mʊuv*) bleibt hier die lippenöffnung nach ablauf des anglitts ziemlich unverändert, in einigen fällen ist eine geringe allmähliche erweiterung der öffnung zu bemerken. Nach anlautenden nichtlabialen konsonanten findet während des ersten teils des vokals eine fortschreitende verengerung der lippenöffnung statt. Der unterschied der lippenöffnung zu anfang und zu ende des ersten teils scheint in diesem fall auch von der spannung des auslautenden konsonanten und damit von der dauer des gesamtvokals abhängig zu sein. Er ist grösser bei auslautendem gespanntem (*sʊup, kʊut*), kleiner bei auslautendem ungespanntem konsonanten (*sʊub, kʊud*).

Der übergang vom ersten zum zweiten teil bei wörtern mit anlautendem labial vollzieht sich sehr schnell, weshalb er hier nicht als besonderer zeitabschnitt gerechnet wird.

Der *zweite* teil des gesamtvokals zeigt meistens gleichbleibende lippenöffnung oder höchstens eine im verhältnis zum

[1] Konstruirtes wort.

Digitized by Google

ersten teil sehr viel geringere lippenverengerung. Auch in letzterem fall weist aber wenigstens der endabschnitt gleichbleibenden lippenabstand auf. Vor auslautendem palatalem verschlusslaut *(d, t)* ist der abglitt des zweiten teils in einigen fällen durch abnahme der lippenenge gekennzeichnet: die normale lippenöffnung für *d, t* ist etwas grösser als für den zweiten bestandteil des diphthongs *vu*.

Ein beispiel für die lippenbewegung während des *vu* in einem wort mit anlautendem labial giebt oben fig. 5. Die gestrichelte linie *f* bezeichnet die grenze zwischen den beiden ab-

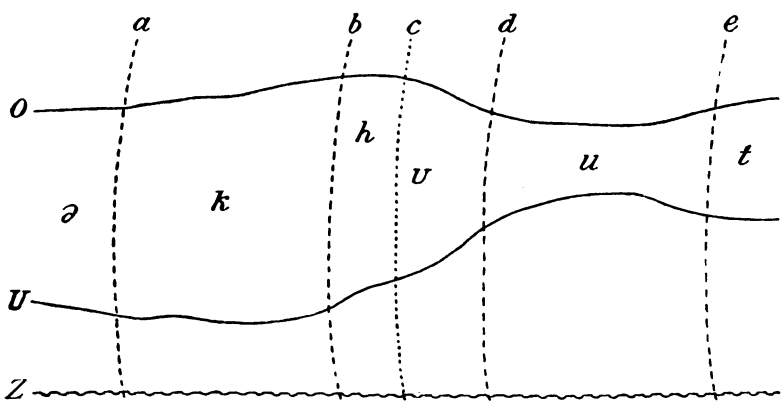

Fig. 6. *ə k^h vut.*

O oberlippenkurve, *U* unterlippenkurve; die kurven sind für das *ə* nach vorne hin, für das *t* nach hinten zu unvollständig. *Z* zeitkurve ($^1/_{100}$ sek.). Die lautgrenzen sind nach den angaben der hier nicht abgebildeten stimmbandkurve gezogen. Zwischen den gestrichelten linien *a* und *b* der *k*-verschluss. Zwischen *b* und *d* der erste abschnitt des diphthong. vokals, mit stark zunehmender lippenenge. Der anfangsteil dieses abschnittes, *b—c*, stimmlos, die sog. aspiration darstellend. Zwischen *d* und *e* der zweite abschnitt des gesamtvokals mit langsam zunehmender und schliesslich nahezu gleichbleibender lippenenge. Schon während des anglitts zu dem in *e* vollzogenen *t*-verschluss öffnungsbewegung der lippen.

schnitten des *vu*. Ein weiteres beispiel für ein wort mit anlautendem nicht-labial haben wir in fig. 6.

Einen überblick über die zeitlichen verhältnisse der beiden teile und über den lippenabstand während derselben, wie ihn die kurven (also in einer 4—5-fachen vergrösserung) zeigen,

Digitized by Google

giebt die folgende tabelle. Unter I ist die dauer des ersten teils des diphthongs, unter II die dauer des zweiten teils angegeben, unter I^a der lippenabstand zu anfang des ersten teils (bei anlautendem labial nach ablauf des anglitts), unter I^z der lippenabstand zu ende des ersten teils, unter II^z endlich der lippenabstand zu ende des zweiten teils. Die zahlen sind meist durchschnittswerte für je 2 messungen.

	I	I^a	I^z	II	II^z
dʊu	17,5 h. s.	26,1 mm	17,6 mm	15,5 h. s.	16,8 mm
kʊud	16,2 »	20,7 »	16,5 »	18,6 »	13,7 »
sʊub	18,0 »	34,6 »	24,5 »	15,3 »	22,3 »
təbʊud	16,6 »	20,1 »	21,2 »	20,3 »	20,4 »
mʊuv	18,4 »			14,5 »	
bʊum	16,0 »	16,2 »	16,4 »	16,4 »	13,7 »
kʊut	9,5 »	32,1 »	18,6 »	11,5 »	12,0 »
sʊup	10,4 »	34,7 »	21,8 »	9,3 »	18,7 »

Man sieht, dass die beiden abschnitte des vokals an dauer durchschnittlich einander fast gleich sind. Die zahlen zeigen ferner, dass bei anlautendem labial ein unterschied der lippenöffnung für den ersten und zweiten abschnitt des vokals wohl vorhanden, aber äusserst gering ist. Hat der laut hier nun doch für das ohr diphthongischen charakter, so deutet das wohl darauf hin, dass dabei ein anderer umstand, der an sich mit der lippenöffnung in gar keinem zusammenhang steht, eine hauptrolle spielt: die art der tonbewegung im langen vokal des einsilbigen worts.

Die periodendauer der einzelstimmbandschwingungen nach den angaben der kehlkapselkurven wurde für eine reihe der hierhergehörigen wörter mittelst radmikrometer gemessen und danach die kurven für die tonbewegung entworfen[1]. Es stellte sich heraus, dass die tonkurve, nachdem sie während des ersten abschnitts kaum oder nur wenig sich gesenkt hat[2], ziemlich

[1] Es sei daran erinnert, dass die wörter völlig affektlos, mit dem tonfall einfacher behauptung (sog. lexikalischer betonung) gesprochen wurden.

[2] Nach anlautendem ungespanntem konsonanten setzt der erste abschnitt mit einem steilen anstieg von kurzer dauer ein.

Digitized by Google

genau an der grenze zwischen den nach der lippenkurve bestimmten beiden abschnitten steil um ungefähr drei töne abstürzt, welchem absturz vor auslautendem ungespanntem konsonanten oder bei freiem auslaut noch ein sanfter abfallendes oder eben verlaufendes kurvenstück folgt[1]. Als probe sei hier die tonkurve für *təbʊud* mitgeteilt.

Längs der abszissenachse sind die zeitwerte für die einzelnen stimmbandschwingungen, längs der ordinatenachse die

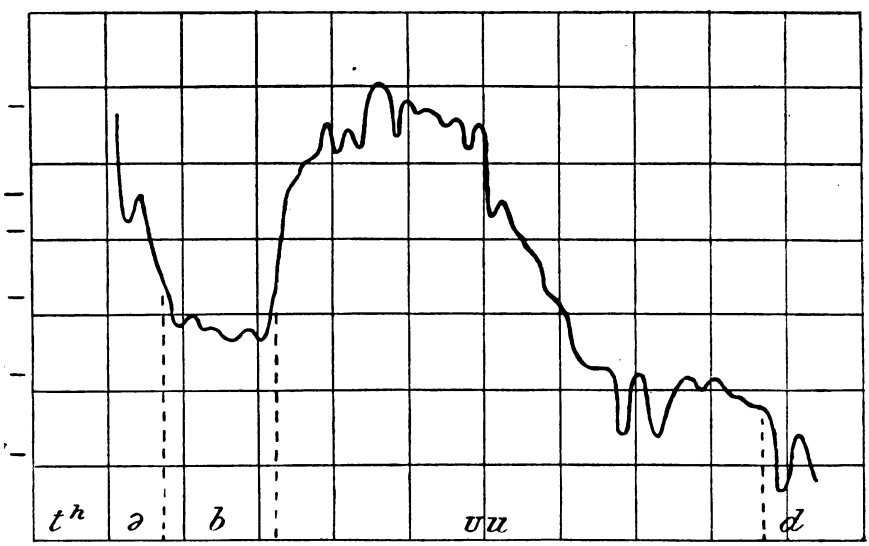

Fig. 7. Tonkurve für *tʰəbʊud.*

logarithmen dieser zeitwerte abgetragen worden. An dem links stehenden massstab ist die absolute tonhöhe jedes punktes der tonkurve leicht zu bestimmen. Die kleineren schwankungen des stimmtons dürften zu einem teil auf wirkliche schwankungen des stimmtons, zu einem andern auf registrirfehler, zu einem dritten auf messungsfehler zurückzuführen sein.

[1] Diesen selben tonsturz bezw. das auf tiefem ton gehaltene endstück des vokals meint wohl auch Storm, wenn er *Engl. Philol.*[2], s. 133 sagt, die engländer sprächen einen langen vokal stets mit einem »dunklen nachhall».

Digitized by Google

Wie die stimmbandkurven wahrscheinlich machen, ist mit dem jähen tonsturz ein ziemlich unvermittelt eintretender nachlass der stimmbänderpressung, d. h. eine schwächung des stimmtons und als folge davon ein deutlicheres hervortreten der lippenreibungsgeräusche verbunden. Da nun für stimmhafte konsonanten im allgemeinen eben diese umstände, verhältnismässige tiefe und schwäche des stimmtons und hervortreten des reibungsgeräusches, kennzeichnend sind, ist es wohl erklärlich, wie Sweet dazu kommen konnte, den zweiten abschnitt unseres vokals als konsonantisch zu bezeichnen und demgemäss lautschriftlich mit *w* wiederzugeben. Dass aber, was die lippenenge anbelangt, der letzte teil des langen *u* nicht mit dem bilabialen konsonanten *w* (z. b. in *wɛbɪŋ*) gleichartig ist, zeigt sich bei einem vergleich der lippenkurven für beide fälle. Danach betrug beim *w* in *wɛbɪŋ* der lippenabstand an der weitesten stelle durchschnittlich 10,4, an der engsten 3,1 mm, dagegen, wie oben ersichtlich, beim letzten engsten abschnitt des gespannten *u*-vokals im durchschnitt 16,8 mm. Mit rücksicht hierauf und in übereinstimmung mit dem gehörseindruck ist daher auch oben die lautschriftliche bezeichnung *vu* verwendet worden.

Betrachten wir, und das wohl mit recht, die lippenbewegung bei den wörtern ohne labiale konsonanten, in *dvu, kvud, kvut,* als die für das *vu* typische, so können wir also zusammenfassend sagen, dass (bezüglich der lippenbewegung) der vokal *vu* ein gleit-stellungs-diphthong mit ungefähr gleicher dauer der beiden teile ist.

Der diphthong *ou*.

Untersucht wurden die wörter *ə tou, ə fou, ə loub, ə goud, ə boud, ə toum, ə poum, ə gout, ə bout, ə poup, ə toup.* Die kurven zeigten, dass auch hier der gesamtvokal sich mindestens in zwei hauptabschnitte zerlegen liess.

Der *erste,* kürzere hauptabschnitt zeigt nach vollendung des anglitts meist gleichbleibende, relativ weite, seltener langsam sich verengernde lippenöffnung. Nach explosion des anlautenden konsonanten, also während des abglitts von diesem, findet stets eine erweiterung der lippenöffnung statt. Nach

Digitized by Google

nichtlabialem konsonanten erreicht sie aber sehr bald, nach wenigen hundertstel sekunden, ihre grösste weite, in der sie dann, wie gesagt, einige zeit verharrt, während nach labialem konsonanten die öffnungsbewegung länger dauert.

Der *zweite*, längere hauptabschnitt ist im allgemeinen durch fortschreitende lippenverengerung gekennzeichnet. Die geschwindigkeit der verengerung ist im anfang am grössten und nimmt nach dem ende zu ab. Häufig, besonders in den fällen, wo der vokal durch nichtlabialen konsonanten *(t, d)* abgeschlossen oder frei ausgehaucht wird, lässt sich hier gut zu ende des abschnitts ein stück mit ziemlich gleichbleibender lippen-

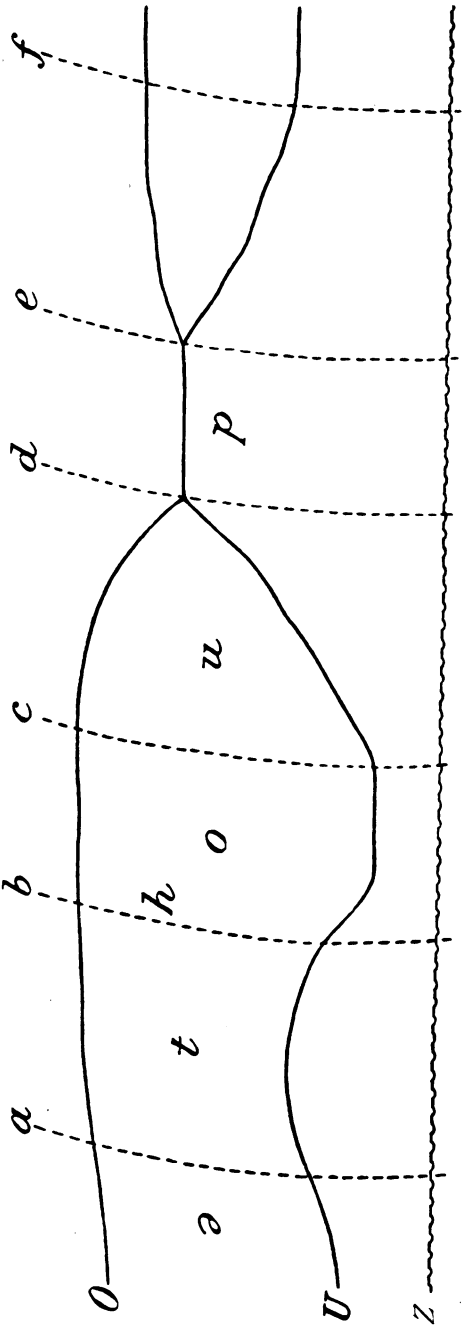

Fig. 8. *ə tʰoup.*

O oberlippen-, *U* unterlippenkurve, *Z* zeitkurve, *a·b* der *t*-verschluss; *b·c* erster abschnitt des *ou* mit gleichbleibender lippenöffnung, *c·d* zweiter abschnitt mit zunehmender lippenenge; *d·e* der *p*-verschluss.

Digitized by Google

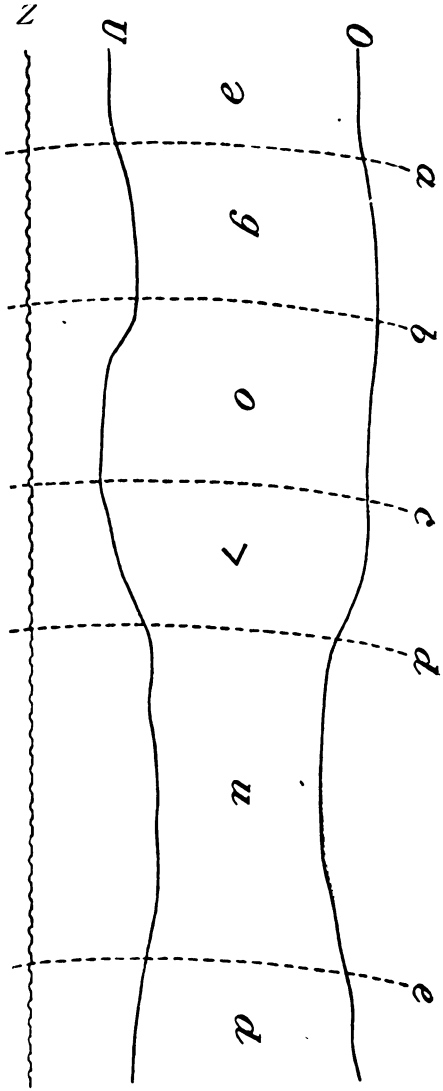

Fig. 9. *ə gund.*

O oberlippen-, *U* unterlippenkurve, *Z* zeitkurve. Zwischen *a* und *b* der *g*-verschluss. *b-c* erster abschnitt des *ou* mit ziemlich gleichbleibender lippenöffnung, *c-d* zweiter abschnitt mit zunehmender lippenenge, *d-e* dritter abschnitt mit wieder nahezu gleichbleibender lippenöffnung. Während des anglitts zu dem bei *e* vollzogenen *d*-verschluss allmähliches nachlassen der lippenenge.

öffnung von dem ersten stärker gleitenden teil des gesamtabschnitts absondern. Ähnlich wie beim *vu*, löst sich auch hier bei auslautendem nichtlabialem konsonanten die lippenenge manchmal schon kurz vor dem zeitpunkt, der den vollzug des konsonantischen verschlusses bezeichnet.

Digitized by Google

Zur veranschaulichung sind hier zwei kurven wiedergegeben, wie sie für *ə toup* und *ə goud* erhalten wurden.

Die folgende tabelle giebt eine übersicht über die zeitverhältnisse der abschnitte, in die der gesamtvokal *ou* nach der lippenbewegung sich zerlegen lässt. Unter I ist die dauer des ersten, unter II die des zweiten hauptabschnitts angegeben, unter II_1 und II_2 die dauer der beiden unterabschnitte, in die sich der hauptabschnitt II zerlegen liess, in welchem fall also II_1 als glitt von I zu II_2 zu betrachten ist. Unter I^a findet sich die grösste weite der lippenöffnung in der hebelvergrösserung zu anfang des hauptabschnitts I (also die weite nach überwindung des anglitts), unter I^z die weite zu ende desselben abschnitts, unter II^z die geringste lippenweite zu ende des hauptabschnitts II.

	I	I^a	I^z	II	II_1	II_2	II^z
	h. s.	mm	mm	h. s.	h. s.	h. s.	mm
tou	13,0	31,5	29,9	26,3	9,7	16,6	16,2
	14,0	38,0	33,3	21,8	11,7	10,1	19,1
fou	14,3	36,5	36,3	18,8	7,9	10,9	25,7
loub . . .	10,4	48,1	47,9	25,1	—	—	19,6
	6,8	52,3	51,9	25,2	—	—	30,3
goud . . .	12,1	37,4	36,2	23,4	11,1	12,3	18,6
	12,4	35,9	34,6	24,2	5,7	18,5	21,7
boud . . .	14,6	25,8	26,0	22,9	9,6	13,3	18,4
	15,3	24,0	23,3	19,9	7,2	12,7	19,0
toum . .	15,4	36,3	32,2	19,4	—	—	16,2
	11,3	34,2	35,2	21,0	—	—	19,0
poum . . .	12,0	—	—	23,3	—	—	—
im mittel:	12,6			22,6	9,0	13,5	
gout . . .	9,3	28,0	27,8	15,2	—	—	17,5
	8,8	39,0	34,7	15,0	5,5	9,5	23,4
bout	11,3	30,3	30,3	13,2	—	—	20,7
poup	10,0	—	—	13,7	—	—	—
toup . . .	10,1	39,5	39,5	14,2	—	—	19,2
	10,2	37,8	32,0	12,6	—	—	18,0
im mittel:	10,0	35,9	34,4	16,0	5,5	9,5	20,2

Digitized by Google

Der zweite hauptabschnitt übertrifft an dauer in allen fällen bedeutend den ersten. Der gesamtlaut bestände danach aus einem kurzen offeneren stellungslaut und einem sehr viel längeren gleitlaut mit zunehmender lippenenge. Betrachten wir die fälle, in denen der zweite hauptabschnitt sich in zwei weitere teile zerlegen lässt — und da das so ziemlich alle fälle ausser vor labialen endkonsonanten sind, dürfen wir bei ihnen wohl die für das *ou* an sich eigentümliche lippenbewegung suchen — so haben wir zu beginn einen offeneren, zu ende einen geschlosseneren stellungsvokal, beide von durchschnittlich ungefähr gleicher dauer, verbunden durch einen kürzeren gleitlaut.

Anmerkenswert ist vielleicht, dass bei auslautendem labial (siehe die kurve oben für *toup)* die oberlippe während des zweiten hauptabschnitts so ziemlich von beginn an kräftig an der lippenverengerung teilnimmt, während das bei auslautendem nichtlabial gar nicht oder nur in geringem grade der fall ist.

Der längende einfluss auslautender ungespannter konsonanten scheint stärker auf den zweiten als auf den ersten hauptabschnitt des vokals zu sein. Die werte für *goud, boud*, verglichen mit denen für *gout, bout*, zeigen, dass der erste hauptabschnitt unter dem einfluss des auslautenden *d* um 39 %, der zweite um 56 % seines wertes vor *t* gelängt wurde.

Der anfangslaut ist, vom gesichtspunkt der lippenöffnung aus, wie die zahlen unter I^a und I^z zeigen, offener als der anfangslaut des vorher behandelten diphthongen *vu*. Der endlaut — man vergleiche die zahlen unter II^z in beiden tabellen — ist etwas offener als der endlaut von *vu*, steht aber hinsichtlich der lippenöffnung diesem näher als dem laut, mit dem der gleitlaut *v* in *vu* einsetzt. Die lautschriftliche bezeichnung *ou* erscheint daher völlig berechtigt.

Der diphthong *av*.

Untersucht wurden die wörter *ə kav*, *ə bav*, *ə bavd*, *ə tavb*[1], *ə tavm*[1], *ə bavt*, *ə tavp*[1].

[1] Die wörter mit auslautendem lippenkonsonanten wurden konstruirt, um zu untersuchen, in welcher weise die genannten konsonanten auf die struktur des diphthongen einwirken.

Digitized by Google

In allen fällen sind nach den lippenkurven scharf zwei lautabschnitte von einander zu sondern: ein längerer abschnitt I, gekennzeichnet durch relativ weite, gleichbleibende oder sich etwas erweiternde lippenöffnung, und ein kürzerer abschnitt II mit meistens gleichmässig zunehmender lippenverengerung. Zu ende des abschnitts II bleibt der lippenabstand häufig — natürlich nur, sofern nicht labialer konsonant auslautet — auf einem werte stehen. Dieser endabschnitt ist aber von so geringer dauer, dass er stets innerhalb des vokalabglitts zum folgenden konsonanten fällt, und ist auch sicherlich als eine durch den übergang zur lippenstellung des auslauts bedingte erscheinung zu fassen. Nur vor freiem abhauch (in *kav*, *bav*) scheint er etwas länger zu dauern und könnte vielleicht, bei den hier waltenden günstigeren verhältnissen, auch im akustischen gesamtbilde eine selbständigere stellung einnehmen. Vor labialem endkonsonanten zeigt auch hier die ober-

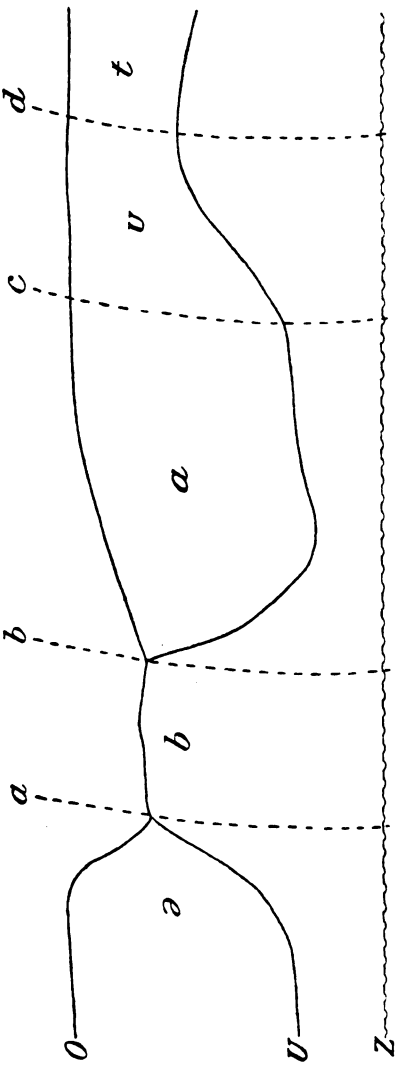

Fig. 10. *ə bavt.*

O oberlippen-, *U* unterlippenkurve, *Z* zeitkurve. *a-b* der *b*-verschluss; *b-c* erster abschnitt des diphthongen *av* mit ziemlich gleichbleibender lippenöffnung, *c-d* zweiter abschnitt mit zunehmender lippenenge. *t*-verschluss im zeitpunkt *d* vollzogen.

Digitized by Google

lippe die entschiedene tendenz, schon frühzeitig während des zweiten lautabschnitts an der lippenverengung teilzunehmen, sodass es oft nicht leicht ist, den zeitpunkt zu bestimmen, wo der eigentliche abglitt zum lippenschluss des endkonsonanten einsetzt. Vor nichtlabialen endkonsonanten verhält sich die oberlippe während des zweiten lautabschnitts ganz oder fast ganz neutral.

Als typische lippenkurve des *au*-diphthongen ist hier die für *ə baut* gegeben.

Die zeitlichen verhältnisse der einzelnen abschnitte zeigt die folgende tabelle. I bezeichnet wieder den ersten abschnitt *(a)*, II den zweiten *(u)*, I^a den lippenabstand zu anfang des ersten abschnitts nach überwindung des anglitts, I^z diesen abstand zu ende des abschnitts, also auf der grenze zwischen abschnitt I und II; II^z den lippenabstand zu ende des abschnitts II (bei auslautendem lippenkonsonanten diesen abstand bei einsatz des lippenanglitts zum labial). II_a bezeichnet den oben beschriebenen unterabschnitt von II mit gleichbleibender lippenöffnung; die dauer von II_a ist in II stets eingeschlossen. Die rechts von »im mittel:» stehenden zahlen bezeichnen den durchschnittswert der in den betreffenden spalten bis zum nächsten oberen querstrich enthaltenen zahlen.

	I	I^a	I^z	II	II_a	II^z
	h. s.	mm	mm	h. s.	h. s.	mm
kau . . .	24,6	31,0	31,0	19,0	—	16,1
	23,2	37,1	36,2	19,5	4,9	19,6
bau . . .	26,4	34,7	36,9	15,8	4,8	28,6
	23,8	40,5	43,5	16,8	5,4	31,2
im mittel:	24,5			17,8		
baud . .	25,3	30,5	30,8	14,1	2,5	15,2
	23,7	35,0	37,4	14,8	2,0	20,0
taub . . .	22,0	34,2	33,9	16,7	—	18,6
	23,3	37,9	37,6	13,3	—	16,2
im mittel:	23,6			14,7		
taum . . .	20,3	42,1	47,8	13,7		28,5
baut . . .	19,8	29,5	29,5	10,5	2,5	15,4
	19,0	30,8	32,4	9,3	—	18,2
taup . . .	17,5	34,7	36,8	10,7	—	24,1
	16,5	42,0	42,3	10,4	—	29,2
im mittel:	18,2	35,4	36,6	10,2		21,6

Digitized by Google

Die bedeutend grössere dauer des ersten lautabschnitts gegenüber dem zweiten zeigt sich in allen fällen.

Vor gespanntem endkonsonanten ist der zweite lautabschnitt verhältnismässig mehr verkürzt als der erste abschnitt.

Vergleichen wir die werte für die lippenöffnung bei den abschnitten unseres diphthongen hier mit denen bei *vu* und *ou*, so lässt sich zunächst feststellen, dass die lippenöffnung zu ende des zweiten lautabschnitts durchschnittlich etwas, aber nicht viel weiter ist als die entsprechende bei *ou*. Auffälliger erscheint dagegen die tatsache, dass der erste abschnitt unseres diphthongen zu beginn ungefähr dieselbe lippenöffnung zeigt wie derselbe abschnitt von *ou*. Der akustische unterschied scheint danach hauptsächlich auf einer verschiedenen artikulation der zunge zu beruhen. Von gewicht ist natürlich auch, dass während des *a* in *av* die lippenöffnung häufig sich erweitert, während des *o* in *ou* häufig sich verengert. Auch die entschiedene länge des *a* in *av* gegenüber dem kurzen *o* in *ou* wird auf die auffassung der lautqualität von einfluss sein.

Stellen wir zum schluss noch einmal die ergebnisse der untersuchung über die diphthonge mit labialem bestandteil zusammen, so erhalten wir eine reihe, die den fortgang der diphthongirung klar zur anschauung bringt. Wir haben als erste stufe der entwickelung den gleit-stellungs-diphthong *vu*, als zweite stufe den stellungs-gleit-stellungs-diphthong *ou*, als dritte stufe endlich den stellungs-gleit-diphthong *av:*

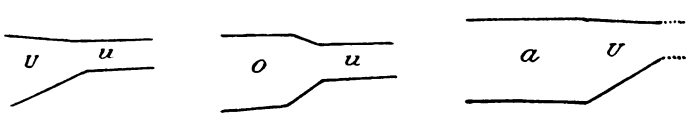

Fig. 11. Schema der lippenbewegungen für die diphthonge *vu, ou, av.*

Beim monophthongischen *u:* (etwa dem franz. *u* oder dem deutschen *u:* der norddtsch. bühnenaussprache) wird die für den vokal nötige lippenrundung schon während des anlautenden konsonanten vollzogen, beim engl. diphthongischen *vu* setzt die lippenrundung (und zungenhebung) schwächer und langsamer

Digitized by Google

ein, es bildet sich allmählich eine zeitliche kluft zwischen der explosion des anlautenden konsonanten und dem einsatz der vokalischen lippen- (und zungen-) bewegung, und die allmählich fortschreitende erweiterung dieser kluft bezeichnet den fortschritt der diphthongirung. Eine vom vokalanglitt aus wuchernde entrundung des vokals — beruhend auf fortschreitender lippenträgheit — damit ist wohl der vorgang der diphthongirung von *u* zu *au* hin am treffendsten bezeichnet.

Die lautdauer im zweisilbigen wort.

Das kurvenmaterial für das zweisilbige wort, gesprochen von herrn Fuhrken—Lond.—Cambr., ist weit geringer, verglichen mit dem für das einsilbige wort. Es genügt indessen, um über die wichtigsten fragen uns verlässlichen aufschluss zu geben. Zur behandlung kommen hier zunächst die zweisilbigen wörter, die aus einer hauptbetonten und einer unbetonten silbe bestehen. Aus zwei einsilbigen wörtern gebildete komposita, in denen also das zweite wort zum mindesten nebenton hat, werden in einem besonderen abschnitt behandelt werden.

Um die dauer des anlautenden konsonanten bequem und genau bestimmen zu können, wurde den versuchswörtern wie schon beim einsilbigen wort meistens ein unbetontes präfix vorgesetzt. Für die lautabgrenzung gelten natürlich dieselben grundsätze, wie sie oben für das einsilbige wort beobachtet worden. Die zahlen sind wieder durchschnittswerte aus 2—3 einzelmessungen und bedeuten hundertstel von sekunden.

Die konsonanten im zweisilbigen wort.

Bezüglich des verhaltens der stimmbänder während der artikulation der anlautenden konsonanten (auch des *k*-lautes) lässt sich nach den kurven keine abweichung von dem beim einsilbigen wort feststellen.

Für die inlautenden konsonanten gilt folgendes. Bei gespanntem verschlusslaut *(p, t, k)* hören die stimmbänder nicht

Digitized by Google

mit oder gar vor dem moment der verschlussvollziehung zu schwingen auf, sondern stets ist noch nach diesem moment mindestens eine gegenschlagende schwingung festzustellen, der dann noch zwei bis drei durchschlagende schwingungen mit schnell abnehmender amplitude folgen. Nach gespanntem, sog. langem vokal (besonders solchem mit hoher zungenstellung: *ii*, *vu*) ziehen sich die stimmbandschwingungen weiter in den verschluss hinein, sodass hier häufig nur die letzte hälfte oder gar nur das letzte drittel des verschlusses als schwingungsfrei, also völlig stimmlos, zu bezeichnen ist. Der *k*-laut zeigt auch inlautend dieselben eigentümlichkeiten wie im anlaut[1]. Über den stimmlosen — nach *k* häufig schwach hauchstimmhaften — anfangsteil des gleitlautes von anlautendem und inlautendem gespanntem verschluss- oder engenlaut zu folgendem sonanten siehe unten den abschnitt über die aspiration.

Inlautende ungespannte verschlusslaute *(b, d, g)* sind durchweg stimmhaft, doch so, dass die pressung der stimmbänder nach dem ende des verschlusses zu stark abnimmt; die letzte hälfte ist meist stark hauchstimmhaft. Der *d*-verschluss ist fast in allen fällen *überlose* gebildet, d. h. ein vollständiger verschluss findet nur für eine äusserst kurze zeit statt. Vorher und nachher ist der verschluss nur unvollkommen gebildet, sodass der atemstrom einen wenn auch schmalen weg ins freie findet. Es liegt hier also eigentlich eine folge von engenlaut—verschlusslaut—engenlaut vor, d. h. ein engenlaut mit verschlusskern. Die engen sind aber, wie gesagt, sehr schmal, weit schmäler als bei den normalen ungespannten engenlauten, und die grenzen derselben nach dem vorhergehenden bezw. folgenden vokal zu scharf ausgeprägt. Der *b*-verschluss zeigte nur in einem vereinzelten fall überlose bildung.

Die pressung der stimmbänder bei inlautendem *l* und *m* ist geringer als beim vokal, ohne aber völlig aufzuhören. Nach ungespanntem, sog. kurzem vokal scheint die pressung der stimmbänder im verlaufe des *l* bezw. *m* etwas abzunehmen, nach gespanntem, sog. langem vokal dagegen zuzunehmen.

[1] Vgl. oben s. 9 f.

Digitized by Google

Die dauer des anlautenden konsonanten betrug in

ə *pavtʌ*	9,8	ə *pɔtʌ*	10,9	ə *pɩpʌ*	11,6
ə *pɔ:tʌ*	10,0	ə *peipʌ*	11,0	ə *pɪsʌ*	11,7
ə *pɪilʌ*	10,5	ə *pædʌ*	11,1	ə *pædɔk*	11,8
ə *pavʌ*	10,5	ə *pævɪs*	11,1	ə *pɪisʌ*	12,7
ə *pavdʌ*	10,7	ə *pɪlʌ*	11,4	*p* ≃ =	**11,1** *h. s.*
ə *tɔdi*	10,2	ə *toudi*	11,3	ə *toupʌ*	11,9
ə *tɔpʌ*	11,0	ə *toudi*	11,5	ə *tɔdi*	12,1
				t ≃ =	**11,3** *h. s.*
ə *kadl*	8,4	ə *ka:dʌ*	9,6	e *ka:vʌ*	10,9
ə *katl*	9,0	ə *kapʌ*	10,4	ə *ka:pʌ*	11,2
ə *ka:tʌ*	9,2	*tu kavʌ*	10,8	*k* ≃ =	**9,9** *h. s.*
ə *bɪitl*	7,7	ə *buubi*	8,6	ə *bɔdi*	10,0
ə *bɪtʌ*	8,2	ə *bɪitʌ*	9,1	ə *bavʌ*	10,2
ə *bɪidl*	8,5	ə *buuti*	9,2	*b* ≃ =	**9,0** *h. s.*
ə *bæfl*	8,5	ə *bɔ:dʌ*	9,6		
ə *dɔdi*	7,7	ə *davdi*	8,3	ə *doutʌ*	8,5
ə *dɔ:tʌ*	8,1	*tu douvʌ*	8,3	*tu dɪfʌ*	9,0
ə *davtʌ*	8,2	ə *davʌ*	8,4	ə *doutʌ*	9,7
				d ≃ =	**8,5** *h. s.*
ə *fɪlʌ*	8,8	ə *fɪivʌ*	10,1	ə *fɪbʌ*	11.5
ə *faɪfʌ*	9,4	ə *fɪilʌ*	10,1	ə *feivʌ*	12,5
ə *faɪbʌ*	9,6	ə *fa:mʌ*	10,2	*fɪibl*	14,2
feidɪŋ	9,7	ə *fɪifʌ*	10,7	*f* ≃ =	**10,6** *h. s.*
ə *flæpʌ*	10,0	ə *fougi*	10,7		
ə *soubʌ*	10,6	ə *sɪtʌ*	11,2	ə *soupʌ*	12,6
ə *sɪimʌ*	10,7	*tu sɪmʌ*	11,6	ə *sɪitʌ*	12,8
ə *sɪŋkʌ*	10,9	ə *souʌ*	12,3	ə *suupʌ*	13,7
				s ≃ =	**11,8** *h. s.*

Digitized by Google

ə ʃə:tɪη	9,5		*ə hwɔ:fɪη*	**7,6** *h. s.*	
tu ʃɪvʌ	10,0				
ʃ ≃ = **9,8** *h. s.*			*ə wɛbɪη*	**6,6** *h. s.*	
lætʌ	7,9[1]	*ðə leitʌ*	8,8	*ə leidi*	10,9
ə leibʌ	8,3	*leitʌ*	9,4[2]	*ə læbʌ*	10,9
ðə lɛtʌ	8,7	*ə lædʌ*	9,4	*ðə lætʌ*	11,1
				l ≃ = **9,5** *h. s.*	
ə mʊudi	8,7	*tu mɑdi*	10,6	*m* ≃ = **9,9** *h. s.*	
ə mə:dʌ	9,0	*tu mɑdl*	11,4		
ə noutɪs	8,7	*ə noutʌ*	9,4	*n* ≃ = **9,1** *h. s.*	
rʊubi	**11,4** *h. s.*[3]				

Die dauer des inlautenden konsonanten betrug in

ə soupʌ	7,2	*ə sʊupʌ*	7,3	*ə ka:pʌ*	10,0
ə toupʌ	7,2	*ə peipʌ*	8,3	*—p—* = **8,0** *h. s.*	
ə flæpʌ	9,1	*ə pɛpʌ*	9,7	*hɔpʌ*	12,5
ə kɑpʌ	9,5	*ə tɔpʌ*	10,1	*⌣p—* = **10,2** *h. s.*	
ə ka:tʌ	6,6	*ə sɪitʌ*	7,5	*ə bɪitʌ*	8,3
ə noutɪs	6,8	*ə daʊtʌ*	7,7	*leitʌ*	8,6
ə doutʌ	7,0	*ə doutʌ*	7,8	*skeitɪη*	8,8
ðə leitʌ	7,1	*ə pɔ:tʌ*	8,0	*ə bɪitl*	9,2
ə noutʌ	7,2	*ə dɔ:tʌ*	8,1	*bɪitʌ*	9,2
ə paʊtʌ	7,5	*ə ʃə:tɪη*	8,1	*ə bʊuti*	9,5
				—t— = **7,9** *h. s.*	

[1] Davon 3,8 stimmlos und 4,1 stimmhaft.
[2] » 3,8 » » 5,6 »
[3] » 4,9 » » 6,5 »

Digitized by Google

ðə lætɹ	7,8	*ə pɔtɹ*	8,2	*bɪtɹ*	9,8
ə sɪtɹ	7,8	*lætɹ*	8,7	*ə kɑtl*	10,6
ðə lɛtɹ	8,2	*ə bɪtɹ*	9,1	*skætɹ*	10,7
				⌣ *t* — =	**9,0** *h. s.*
stɔ:kɪŋ	**8,9** *h. s.*	*stɔkɪŋ*	**10,6** *h. s.*		
ə bʊubi	5,1	*ə leibɹ*	5,3	*fɪibl*	7,7
ə faɪbɹ	5,3	*ə soubɹ*	5,5	*rʊubi*	8,4
				— *b* — =	**6,2** *h. s.*
ə læbɹ	5,9	*ə fɪbɹ*	7,6		
ə wɛbɪŋ	6,1	*rɔbɹ*	8,8	⌣ *b* — =	**7,1** *h. s.*
ə ka:dɹ	3,9	*ə paʊdɹ*	4,6	*ə toudi*	5,3
ə bɔ:dɹ	4,0	*ə mʊudi*	4,8	*ə daʊdi*	5,5
ə bɪidl	4,1	*ə mə:dɹ*	5,1	*bɔ:di*	5,7
ə toudi	4,4	*ə leidi*	5,2	*feidɪŋ*	5,9
				— *d* — =	**4,9** *h. s.*
ə pædɔk	4,3	*ə lædɹ*	5,0	*gɪdi*	6,4
ə bɔdi	4,8	*ə tɔdi*	5,4	*tu mɑdl*	6,5
ə dɔdi	4,8	*ə pædɹ*	5,4	*ə kɔ:dl*	7,1
ə tɔdi	5,0	*bɔdi*	5,8	*tu mɑdi*	7,5
				⌣ *d* — =	**5,7** *h. s.*
ə hwɔ:fɪŋ	6,9	*ə faɪfɹ*	7,3		
ə soufa	7,2	*ə fɪifɹ*	7,9	— *f* — =	**7,3** *h. s.*
tu bœfl	8,4	*ə kɔfɹ*	8,8	*tu dɪfɹ*	8,8
				⌣ *f* — =	**8,7** *h. s.*
ə pɪisɹ	**9,3** *h. s.*	*ə pɪsɹ*	**9,5** *h. s.*		
tu douvɹ	4,5	*ə fɪivɹ*	5,0		
ə feivɹ	4,6	*ə ka:vɹ*	5,5	— *v* — =	**4,9** *h. s.*
tu ʃɪvɹ	4,5	*tu pœvɪs*	4,8	*tu kɑvɹ*	5,2
				⌣ *v* — =	**4,8** *h. s.*

Digitized by Google

ə *fɪilʌ*	7,0	ə *fɪlʌ*	7,1
ə *pɪilʌ*	7,3	ə *pɪlʌ*	7,8
— *l* — =	**7,2** *h. s.*	⏑ *l* — =	**7,5** *h. s.*
ə *sɪimʌ*	**7,9** *h. s.*	ə *sɪmʌ*	**8,6** *h. s.*

Eine zusammenstellung der durchschnittswerte aus obigen reihen giebt die folgende tabelle.

Dauer des				
konsonanten	im anlaut		im inlaut nach	
			gesp. vokal	ungesp. vokal
p	11,1	10,8	8,0	8,3	10,2	9,9
t	11,3		7,9		9,0	
k	9,9		8,9		10,6	
b	9,0	8,8	6,2	5,6	7,1	6,4
d	8,5		4,9		5,7	
f	10,6	11,2	7,3	8,3	8,7	9,1
s	11,8		9,3		9,5	
ʃ	9,8		—		—	
hw	7,6		—		—	
w	6,6		—		—	
v	—		4,9		4,8	
l	9,5		7,2		7,5	
m	9,9		7,9		8,6	
n	9,1		—		—	
r	11,4		—		—	

Wie beim einsilbigen wort, so scheint auch beim zweisilbigen eine abhängigkeit der dauer des anlautenden konsonanten von der art des folgenden vokals nicht zu bestehen.

Vergleichen wir die tabelle oben mit der auf s. 30 gegebenen, so sehen wir, dass der anlautende konsonant beim zwei-

Digitized by Google

silbigen wort an dauer fast gar nichts gegenüber dem einsilbigen wort eingebüsst hat. Bedeutende verschiedenheiten zeigen sich dagegen in der dauer der dem vokal der betonten silbe folgenden konsonanten. Im zweisilbigen wort sind hier die konsonanten durchweg bedeutend kürzer als im einsilbigen wort. Im übrigen aber sind die verhältnisse ähnlich. Auch im zweisilbigen wort sind die ungespannten verschlusslaute kürzer als die gespannten, sogar das absolute verhältnis ist fast genau gewahrt: im auslaut verhielt sich der dauer nach ungespannter zu gespanntem verschlusslaut wie 1 : 1,45 bezw. 1 : 1,48, im inlaut haben wir die verhältnisse 1 : 1,48 bezw. 1 : 1,55.

Auch im inlaut des zweisilbigen worts ist konsonant nach ungespanntem vokal länger als nach gespanntem vokal. Der unterschied ist hier sogar etwas grösser als beim einsilbigen wort: hatten wir im auslaut für verschlusslaut nach gespanntem und nach ungespanntem vokal die verhältnisse 1 : 1,15 bezw. 1 : 1,13, so haben wir hier im inlaut dafür 1 : 1,19 bezw. 1 : 1,14.

Sweet hat bekanntlich den satz aufgestellt, dass inlautender konsonant im zweisilbigen wort stets kurz sei[1], sodass unser ergebnis damit in widerspruch zu stehen scheint. Aber nur scheint, denn während es sich bei uns um die wirkliche, die absolute zeitdauer handelt, muss es sich für Sweet, der nicht mit apparaten gemessen hat, um die empfundene zeitdauer handeln. Der scheinbare widerspruch löst sich also in die frage auf: worauf beruht es, dass die zeitunterschiede der inlautenden konsonanten im zweisilbigen wort gar nicht oder wenigstens schwer wahrnehmbar sind, während die verhältnismässig geringeren zeitunterschiede der auslautenden konsonanten im einsilbigen wort scheinbar sehr deutlich wahrgenommen werden? Für die beantwortung dieser frage verweise ich auf das, was oben s. 16 f. über den einfluss der energiefüllung auf die zeitempfindung bemerkt worden ist. Vielleicht ist hier im zweisilbigen wort der unterschied in der wirksamkeit der faktoren, die neben der absoluten zeitdauer für die gesamtempfindung in betracht kommen, also vor allem der energiefüllung, sehr gering, unterstützt daher den auf der absoluten zeit beruhenden unter-

[1] Vgl. aber LLOYD, *Phonetische Studien* II, s. 344, der den inlautenden konsonanten in *happy, winner* lang findet.

Digitized by Google

schied zu wenig, um die resultirende gesamtempfindung bezüglich der dauer als verschieden erkennen zu lassen. Auch könnte vielleicht die verhältnismässig kürzere dauer der inlautenden konsonanten eine rolle spielen, insofern es nach den bisher vorliegenden psychophysischen untersuchungen anzunehmen ist, dass die unterschiedsempfindlichkeit für die den inlautenden konsonanten entsprechenden zeitstrecken geringer ist als für die grösseren den auslautenden konsonanten entsprechenden.

Konsonantenverbindungen im zweisilbigen wort.

Für anlautende konsonantenverbindungen liegt folgendes material vor:

stɪimɹ	*s* 11,0	*t* 9,0
stɔ:kɪŋ	*s* 11,2	*t* 7,3
stɔkɪŋ	*s* 12,8	*t* 9,0
	s **11,7**	*t* **8,4** *h. s.*
skeitɪŋ	*s* 12,2	*k* 7,9
skætɹ	*s* 13,1	*k* 7,8
	s **12,7**	*k* **7,9** *h. s.*

Inlautende konsonantenverbindungen:

krambl	*m* 11,7	*b* 2,8
lɪmpət	*m* 9,5	*p* 3,6

Bemerkenswert ist hier die starke kürze der dem labialen nasallaut folgenden labialen verschlusslaute. Der nasal vor ungespanntem verschlusslaut ist hier wie beim einsilbigen wort länger als vor gespanntem verschlusslaut.

Die vokale im zweisilbigen wort.

Wir geben hier wie beim einsilbigen wort die vokale in reihen geordnet nach der art des inlautenden konsonanten und zwar zuerst die liste der wörter mit ungespanntem, darauf die

Digitized by Google

der wörter mit gespanntem vokal. Die unbetonten präfixe *(ə, ðə, tu)* sind der raumersparnis halber bei der angabe der versuchswörter weggelassen worden.

bɪtɹ	6,6							*fɪlɹ*	8,2
bɪtɹ	8,2							*sɪŋɹ*	8,7
sɪtɹ	8,6							*pɪlɹ*	9,6
lɛtɹ	11,2	*gɪdi*	11,0	*dɪfɹ*	10,1			*sɪmɹ*	10,4
hɔpɹ	11,4	*mɑdl*	11,0						
kɑtl	11,6	*fɪbɹ*	11,1						
lætɹ	12,5	*mɑdi*	12,1						
pɛpɹ	12,6								
stɔkɪŋ	12,8								
kɑpɹ	12,8					*ʃɪvɹ*	13,3		
lætɹ	13,9	*kɑdl*	14,6						
skætɹ	14,4	*dɔdi*	15,9	*pɪsɹ*	14,7				
tɔpɹ	16,0	*læbɹ*	16,0						
		tɔdi	16,2						
pɔtɹ	16,6	*wɛbɪŋ*	16,4			*kɑvɹ*	16,3		
		bɔdi	16,7						
		lædɹ	16,8	*kɔfɹ*	16,9				
		pædɔk	17,5						
		tɔdi	17,9						
		bɔdi	18,1						
		pædɹ	19,3			*pævɪs*	19,8		
				bæfl	20,9				

bɪitɹ	12,9								
noutɪs	13,1								
bɪitl	13,2								
bɪitɹ	13,8								
leitɹ	14,0								
sɪitɹ	14,0								
noutɹ	14,5								
leitɹ	15,2								
sʌupɹ	15,9							*stɪimɹ*	16,3

Digitized by Google

bʊuti	16,6							*stɪimʌ*	16,6
peipʌ	16,8							*fɪilʌ*	16,8
skeitɪŋ	17,1								
doutʌ	17,2	*leibʌ*	18,0					*sɪimʌ*	17,9
		bɪidl	18,2	*fɪifʌ*	18,2				
soupʌ	18,7	*leidi*	18,2						
ʃɔ:tɪŋ	18,9	*rʊubi*	18,8	*pɪisʌ*	18,5			*pɪilʌ*	18,8
doutʌ	19,3	*mə:dʌ*	19,2						
dɔ:tʌ	20,0	*fɪibl*	19,8			*fɪivʌ*	19,6		
toupʌ	20,2	*mʊudi*	20,4						
stɔ:kɪŋ	21,2	*fougi*	21,3	*soufa*	21,1				
dautʌ	22,7	*soubʌ*	21,6						
ka:pʌ	23,1	*feidɪŋ*	21,7	*faɪfʌ*	21,7				
pɔ:tʌ	23,6	*bʊubi*	22,0						
pautʌ	23,7	*toudi*	22,1						
ka:tʌ	24,4	*toudi*	22,2			*douvʌ*	23,4	*bauʌ*	24,0
		bɔ:di	24,8	*hwɔ:fɪŋ*	24,2				
		daudi	24,8			*feivʌ*	24,8		
		bɔ:dʌ	25,0					*pauʌ*	25,1
		faɪbʌ	25,7						
		ka:dʌ	26,4			*ka:vʌ*	26,2	*fa:mʌ*	27,0
		paudʌ	28,7						

Vereinigen wir in jeder reihe die zahlen für wörter mit gleichen vokalen und gleicher art des inlautenden konsonanten (unter absehn von der verschiedenen artikulationsstelle derselben) in durchschnittszahlen, so erhalten wir für die dauer der einzelnen vokale vor den durch die zeichen der vordergaumenkonsonanten angedeuteten verschiedenen konsonantenarten folgende reihen:

— *ɪt* —	7,8	— *ɪd* —	11,1	— *ɪs* —	12,4	— *ɪz* —	13,3
— *ɛt* —	11,9	— *ɑd* —	12,6	— *ɔs* —	16,9	— *ɑz* —	16,3
— *ɑt* —	12,2	— *ɛd* —	16,4	— *æs* —	20,9	— *æz* —	19,8
— *æt* —	13,6	— *ɔd* —	17,0				
— *ɔt* —	14,2	— *æd* —	17,4	— *ɪl* —	8,9	— *ɪn* —	9,6

Digitized by Google

— *ɪit* —	13,5	— *ɪid* —	19,0	— *ɪis* —	18,4	— *ɪil* —	17,8
— *eit* —	15,8	— *ɔ:d* —	19,2	— *ous* —	21,1		
— *ʊut* —	16,3	— *eid* —	19,3	— *aɪs* —	21,7	— *ɪin* —	16,9
— *out* —	17,2	— *ʊud* —	20,4	— *ɔ:s* —	24,2	— *a:n* —	27,0
— *ɔ:t* —	18,9	— *oud* —	21,8				
— *ɔ:t* —	21,6	— *ɔ:d* —	24,9	— *ɪiz* —	19,6		
— *aʊt* —	23,2	— *aɪd* —	25,7	— *ouz* —	23,4		
— *a:t* —	23.8	— *a:d* —	26,4	— *eiz* —	24.8	— *aʊ* —	24,6
		— *aʊd* —	26,8	— *a:z* —	26,2		

Die vokaldauer im zweisilbigen wort ist gegenüber der im einsilbigen wort durchweg beträchtlich gekürzt.

Die reihen lassen erkennen, von welch grundlegender bedeutung für die dauer des vokals auch im zweisilbigen wort der faktor der vokalenergie, der zungenhebung, ist. Prozentualisch genommen, spielt er hier sogar eine grössere rolle als beim einsilbigen wort. Während wir für dieses letztere die verhältnisse haben

— *ɪt* : — *æt* = 1 : 1,61
— *ɪd* : — *æd* = 1 : 1,44
— *ɪit* : — *a:t* = 1 : 1,45
— *ɪid* : — *a:d* = 1 : 1,13,

sind die entsprechenden verhältnisse für das zweisilbige wort

— *ɪt* — : — *æt* — = 1 : 1,74
— *ɪd* — : — *æd* — = 1 : 1,57
— *ɪit* — : — *a:t* — = 1 : 1,76
— *ɪid* — : — *a:d* — = 1 : 1,39.

Vor ungespanntem inlautendem konsonanten ist auch im zweisilbigen wort der vokal im allgemeinen länger als vor gespanntem, jedoch sind die hierdurch bedingten unterschiede absolut und verhältnismässig weit geringer als im einsilbigen wort. Die nasale und *l* scheinen sich auch hier bezüglich ihrer einwirkung auf die vokaldauer, wenigstens beim ungespannten vokal, mehr zu den gespannten als zu den ungespannten konsonanten zu stellen. Auffällig ist die relativ grosse länge vor ge-

Digitized by Google

spanntem engenlaut gegenüber der vor gespanntem verschlusslaut: der vokal ist vor gespanntem engenlaut ebenso lang wie vor ungespanntem verschlusslaut und gar nicht oder nur wenig kürzer als vor ungespanntem engenlaut.

Die gleitlaute im zweisilbigen wort.

Unsere untersuchung beschränkt sich wie beim einsilbigen wort auch hier auf die gleitbewegungen von und zu labialen lauten.

Die anglitte zu anlautenden labialen konsonanten zeigen bezüglich der dauer keinen unterschied von denen im einsilbigen wort. Die zahlenwerte für die dauer des abglitts vom anlautenden labial (= anglitts zum vokal der betonten silbe), des anglitts zum inlautenden labial (= abglitts vom vokal der betonten silbe) und des abglitts vom inlautenden labial (= anglitts zum vokal der unbetonten silbe) sind in folgender tabelle zusammengestellt.

		h. s.		h. s.		h. s.		h. s.
ə bʊubi	*b > ʊu*	7,6	*ʊu*	22,0	*ʊu > b*	5,3	*b > i*	6,2
tu bæfl	*b > æ*	7,0	*æ*	20,9	*æ > f*	8,3		
ə paudʌ	*p > au*	7,2	*au*	28,7				
ə pautʌ	*p > au*	9,8	*au*	23,7				
ə sʊupʌ			*ʊu*	15,9	*ʊu > p*	4,2	*p > ʌ*	8,9
ə flæpʌ	*f > l*	7,8	*læ*	19,1	*æ > p*	4,7	*p > ʌ*	6,6
ə mʊudi	*m > ʊu*	6,3	*ʊu*	20,4				
ə fa:mʌ			*a:*	27,0	*a: > m*	6,5	*m > ʌ*	8,0
ə hwɔ:fɪŋ	*hw > ɔ:*	5,5	*ɔ:*	24,2	*ɔ: > f*	9,0	*f > ɪ*	7,5
ə kɔfʌ			*ɔ*	16,9	*ɔ > f*	7,4		
ə fɪifʌ	*f > ɪi*	7,4	*ɪi*	18,2	*ɪi > f*	8,1	*f > ʌ*	9,8
ə faɪfʌ	*f > aɪ*	9,0	*aɪ*	21,7	*aɪ > f*	7,3	*f > ʌ*	7,6
ə feivʌ	*f > ei*	7,6	*ei*	24,8	*ei > v*	7,7	*v > ʌ*	6,9
ə fɪivʌ	*f > ɪi*	8,3	*ɪi*	19,6	*ɪi > v*	5,7	*v > ʌ*	7,5
tu kɑvʌ			*ɑ*	16,3	*ɑ > v*	8,9		
ə pævɪs	*p > æ*	7,3	*æ*	19,8	*æ > v*	7,0	*v > ɪ*	6,7
ə ka:vʌ			*a:*	26,2	*a: > v*	6,1	*v > ʌ*	8,2
ə wɛbɪŋ	*w > ɛ*	8,3	*ɛ*	16,4	*ɛ > b*	4,9	*b > ɪ*	7,5

Digitized by Google

Die dauer der gleitbewegungen von anlautendem und zu inlautendem lippenkonsonant ist im zweisilbigen wort so ziemlich gleich der dauer der entsprechenden bewegungen im einsilbigen wort. Dass wir hier grössere werte für den abglitt von anlautendem *p* haben, liegt wohl daran, dass in den untersuchten zweisilbigen wörtern dem *p* vokale mit durchweg weiterer lippenöffnung (grösserem kieferwinkel) folgen als in den entsprechenden einsilbigen wörtern oben. Auch hier zeigt der anglitt zum inlautenden *f v* weit grössere dauer als der zu *p b*. Der abglitt vom inlautenden labial dauert durchschnittlich (besonders bei den verschlusslauten) länger als der anglitt dazu — der hauptsache nach ein ausdruck für die tatsache, dass bei zunehmender entfernung vom energiegipfel des worts die konsonantischen bewegungen schlaffer und schlaffer ausgeführt werden.

Die aspiration nach gespannten konsonanten im zweisilbigen wort.

Kurvenstoff lag vor zur bestimmung der aspiration (vgl. oben s. 57) nach den gespannten verschlusslauten *k, t, p* und nach dem gespannten engenlaut *f*.

Nach anlautendem konsonanten betrug die dauer der aspiration in

ə *tɔdi*	1,6	ə *toudi*	2,4	ə *toupɹ*	2,6
ə *tɔdi*	2,0	ə *tɔpɹ*	2,5	ə *toudi*	3,0
				asp. nach *t* — =	**2,4** *h. s.*
ə *ka:dɹ*	1,2	ə *ka:pɹ*	2,5	ə *ka:vɹ*	2,8
ə *kɑtl*	1,5	*tu kɑvɹ*	2,5	ə *kɑpɹ*	3,1
ə *ka:tɹ*	1,9	ə *kɔfɹ*	2,7	asp. nach *k* — =	**2,3** *h. s.*
ə *pɪlɹ*	0,6	ə *pauɹ*	1,8	ə *pævɪs*	2,5
ə *pɛpɹ*	1,2	ə *peipɹ*	1,8	ə *pɔ:tɹ*	2,8
ə *pɪisɹ*	1,6	ə *pɔ:tɹ*	1,9	ə *paudɹ*	3,3
ə *pɪilɹ*	1,6	ə *pɪsɹ*	2,1	ə *pautɹ*	3,3
ə *pædɔk*	1,6	ə *pædɹ*	2,4	asp. nach *p* — =	**2,0** *h. s.*

Digitized by Google

ə feivʌ	1,2	*ə fɪivʌ*	1,7	*ə fɪifʌ*	1,9
ə fougi	1,6	*ə faɪfʌ*	1,7	*ə fa:mʌ*	2,4
				asp. nach *f* — =	**1,8** *h. s.*

Nach inlautenden konsonanten betrug die dauer der aspiration in

ə pɔtʌ	1,7	*skætʌ*	2,3	*skeitɪŋ*	2,9
ə ka:tʌ	1,8	*ə bɪitʌ*	2,3	*ðə leitʌ*	2,9
ə sɪtʌ	1,8	*ə davtʌ*	2,4	*bɪitʌ*	3,0
ə pɔ:tʌ	2,0	*ə buuti*	2,4	*ə sɪitʌ*	3,0
ə dɔ:tʌ	2,0	*ə doutʌ*	2,6	*ðə lætʌ*	3,1
ə bɪtʌ	2,0	*ðə lɛtʌ*	2,7	*leitʌ*	3,2
ə doutʌ	2,1	*ə noutʌ*	2,8	*bɪtʌ*	3,2
ə pavtʌ	2,2	*ə fə:tɪŋ*	2,9	*lætʌ*	3,5
				asp. nach ≍ *t* — =	**2,5** *h. s.*

stɔ:kɪŋ	2,3	*stɔkɪŋ*	2,5	asp. nach ≍ *k* — = **2,4** *h. s.*

ə pɛpʌ	0,4	*ə peipʌ*	1,8	*ə suupʌ*	2,8
hɔpʌ	1,0	*ə ka:pʌ*	2,1	*ə soupʌ*	3,2
ə kapʌ	1,1	*ə toupʌ*	2,7	asp. nach ≍ *p* — =	**2,0** *h. s.*
ə tɔpʌ	1,6	*ə flæpʌ*	2,8		

tu dɪfʌ	1,4	*ə kɔfʌ*	2,0	*ə soufa*	2,4
ə hwɔ:fɪŋ	1,7	*ə faɪfʌ*	2,0	*ə fɪifʌ*	2,7
				asp. nach ≍ *f* — =	**2,0** *h. s.*

Der der aspiration des vokals entsprechende stimmlose teil des *l* nach gespanntem inlautendem konsonanten betrug in *katl* 0,8, *bɪitl* 1,1, *bæfl* 2,2, durchschnittlich also 1,4 h. s.

Eine abhängigkeit der dauer der aspiration von art und dauer des vokals ist auch beim zweisilbigen wort nicht festzustellen. Ein festes verhältnis zwischen der aspirationsdauer nach anlautendem konsonanten im ein- und im zweisilbigen wort scheint nicht vorzuliegen: nach *k* ist sie hier kürzer, nach *p* und *f* länger als im einsilbigen wort. Bemerkenswert ist aber die tat-

Digitized by Google

sache, dass die aspirationsdauer nach inlaut, also in der unbetonten silbe, grösser ist als nach anlaut, in der betonten silbe. Beim ersten anblick überraschend — man würde wegen der grösseren artikulationsenergie in der betonten silbe hier eher eine grössere aspirationsdauer erwarten — wird diese tatsache verständlich, wenn man an die verhältnismässig sehr geringe spannung der stimmbänder denkt, die beim vokal der unbetonten silbe besteht. Die dauer der aspiration ist eben abhängig von dem verhältnis zwischen der artikulationsenergie des konsonanten und der für den folgenden vokal eigentümlichen spannung der stimmbänder.

Von anlautenden konsonantenverbindungen liegt für unsere frage hier material vor für *st* und *sk*. Die dauer der aspiration betrug in

stɪimɹ	1,2	*stɪimɹ*	1,5	
stɔkɪŋ	1,4	*stɔ:kɪŋ*	1,6	asp. nach *st* = 1,4 *h. s.*
skeitɪŋ	0,8	*skætɹ*	1,1	asp. nach *sk* = 1,0 *h. s.*

Die aspiration ist also auch hier geringer als beim entsprechenden einfachen konsonanten, aber doch vorhanden.

Die diphthonge in der betonten silbe des zweisilbigen worts.

Der diphthong *ʊu*.

Lippenhebelkurven liegen vor für die wörter *ə mʊudi*, *ə bʊubi*, *ə bʊuti*, *ə sʊupɹ*, jedes zweimal gesprochen.

Die kurven zeigten für das *ʊu* in *bʊuti* in beiden fällen eine ganz unbedeutende allmähliche abnahme der lippenöffnung (von 19,1 auf 18,3, von 21,5 auf 20,6 mm). In der einen kurve für *mʊudi* blieb die lippenöffnung, vom an- und abglitt abgesehen, völlig gleichmässig. Beim *ʊu* in *bʊubi* fand in beiden fällen eine allmählich eintretende erweiterung der lippenöffnung statt. Die zweite kurve für *mʊudi* zeigte allerdings eine deutliche zweiteilung: ungefähr in der mitte des vokals trat eine

Digitized by Google

plötzliche, wenn auch nicht starke verengerung der lippenöffnung ein, die dann bis zum abglitt gleich weit blieb. Bei *svupʌ* endlich haben wir einen ersten abschnitt, während dem die lippen in verhältnismässig weiter stellung verharren oder langsam sich einander nähern, und einen zweiten abschnitt, während welchem diese annäherung sehr viel beschleunigter geschieht, worauf dann der abglitt zum *p* mit grösster schliessungsgeschwindigkeit erfolgt.

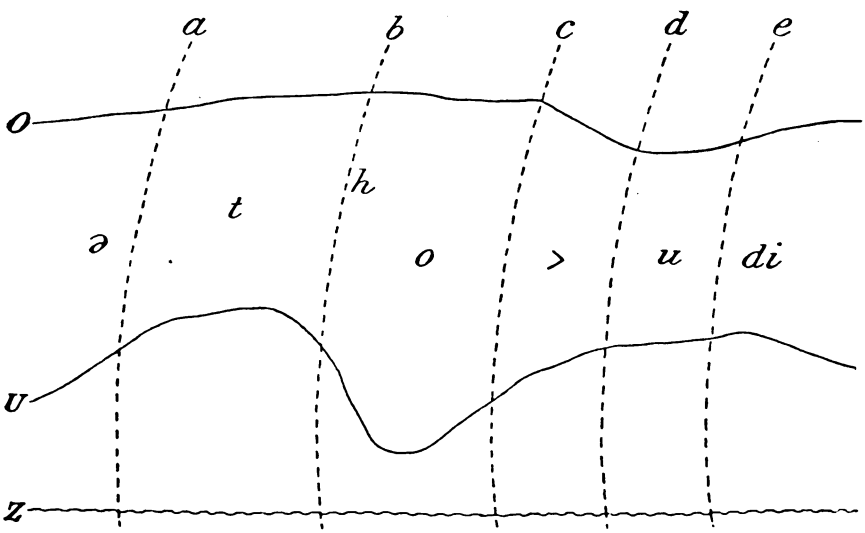

Fig. 12. *ə t^h oudi.*

O oberlippen-, *U* unterlippenkurve; *Z* zeitkurve. *a-b* dauer des *t*-verschlusses. *b-c* erster abschnitt des *ou* mit allmählich zunehmender, *c d* zweiter abschnitt mit schneller zunehmender lippenenge, *d-e* dritter abschnitt mit ziemlich gleichbleibender lippenöffnung.

Der diphthong *ou*.

Untersucht wurden die wörter *tu douvʌ, ə fougi, ə soubʌ, ə toudi, ə soufa, ə soupʌ, ə doutʌ.*

In allen fällen tritt nach explosion des anlautenden konsonanten eine erweiterung der lippenöffnung ein, die nach ungefähr 5 h. s. ihr grösstes mass mit durchschnittlich 42,2 mm (in

Digitized by Google

hebelvergrösserung) erreicht. Von da ab, also während des weitaus grössten teiles des gesamtvokals, verengert sich der lippenabstand stetig, um zu ende des vokals ein durchschnittliches mass von 22,1 mm zu erreichen. Der lippenabstand ist hier, wie man sieht, an den stellen äusserster weite wie äusserster enge, besonders aber an ersterer, grösser als beim *ou* im einsilbigen wort. In den fällen, wo dem vokal lippenkonsonant folgt, in *douvɹ, soubɹ, soufa, soupɹ,* lassen sich, wenn auch die lippenverengerung nicht gleichförmig geschieht, doch nicht gut lautabschnitte festsetzen, die den für den diphthong im einsilbigen wort aufgestellten entsprächen. Besser liegen die verhältnisse für die wörter, in denen dem vokal zungengaumenkonsonant folgt, für *fougi, toudi, doutɹ.* Deutlich tritt hier vor allem ein endabschnitt hervor, während dem die lippenöffnung gleich bleibt oder nur sehr langsam zunimmt. Aber auch ein erster abschnitt mit langsamer verengerung (nach der oben erwähnten eingangserweiterung) lässt sich meistens gut von einem mittleren mit beschleunigter verengerung abgrenzen. Bei *toudi,* wo die grenzen besonders deutlich erschienen, betrug die dauer des ersten lautabschnitts 9,5 h. s., des mittleren 6,1, des endabschnitts 5,8 (siehe fig. 12).

Der diphthong *av*.

Kurven liegen vor für die wörter *ə davɹ, ə davdi, ə pavdɹ, ə davtɹ, ə pavtɹ.*

Wie beim einsilbigen wort haben wir auch hier zwei scharf gesonderte abschnitte: während des ersten, längeren abschnitts nach einem stadium schneller erweiterung gleichbleibende oder auch langsam sich erweiternde lippenöffnung, während des zweiten, kürzeren abschnitts schnell fortschreitende lippenverengerung. Zu ende des zweiten abschnitts tritt, ähnlich wie beim *av* im einsilbigen wort, häufig eine deutliche verlangsamung der lippenverengerung ein. Bei *davɹ* haben wir sogar ein endstück von durchschnittlich 3,7 h. s., während dessen die lippenenge fast unverändert bleibt. Der erste abschnitt entspricht natürlich dem *a*-bestandteile des diphthongen, der zweite dem *v*-bestandteil.

Digitized by Google

Die werte für die dauer und lippenöffnung der einzelnen abschnitte stellen wir wieder in einer tabelle zusammen. Die zahlen unter I bezeichnen die dauer des ersten lautabschnitts (des *a*), unter II die des zweiten (des *v*), unter I^a, I^z und II^z die lippenöffnungen (in der hebelvergrösserung) zu anfang des abschnitts I nach dem anglitt, zu ende desselben abschnitts und zu ende des abschnitts II.

	I	I^a	I^z	II	II^z
	h. s.	mm	mm	h. s.	mm
davʌ . .	15,6	36,9	36,6	11,5	25,5
	13,6	44,2	51,6	10,7	26,8
davdi . .	14,8	37,4	39,6	9,1	15,3
pavdʌ . .	17,5	31,7	35,0	11,0	17,8
	16,0	34,3	41,9	12,9	20,4
im mittel:	16,1			11,0	
davtʌ . .	14,3	34,8	36,3	9,3	15,0
	11,5	35,9	44,1	10,3	15,1
pavtʌ . .	15,3	37,3	37,3	9,9	18,0
	12,8	34,8	36,5	9,3	15,1
im mittel:	13,5	35,2	38,7	9,7	16,7

Die durch die zweisilbigkeit (die grössere zahl der den sprechtakt füllenden laute) bedingte verkürzung des *av* hier gegenüber dem diphthongen im einsilbigen wort scheint mehr den ersten abschnitt *(a)* als den zweiten *(v)* zu treffen.

Vom gesichtspunkt der lippenöffnung aus, scheint der diphthong hier im zweisilbigen wort mit einem geschlosseneren laut zu endigen, als es im einsilbigen wort der fall war — sofern wir die betreffenden durchschnittswerte für sämtliche fälle in betracht ziehen. Legen wir dem vergleich aber, wie es richtiger ist, nur die werte für die fälle mit gleichem aus- bezw. inlautendem konsonanten *(d, t)* zu grunde, so ergiebt sich ziemlich genaue übereinstimmung.

Der diphthong in *davʌ*, also vor vokalisch beginnender zweiter silbe, verglichen mit den fällen, wo konsonant folgt,

Digitized by Google

zeigt weitere lippenöffnung für den zweiten und wohl auch für den ersten bestandteil des gesamtlauts — eine tatsache, die bekanntlich für alle englischen diphthonge gilt und als solche anerkannt ist.

Die dauer des vokals in der unbetonten silbe des zweisilbigen worts.

Die nachstehenden reihen geben die dauer des vokals bezw. des vokalischen *l* in der unbetonten silbe, gerechnet von dem augenblick der explosion des inlautenden konsonanten bis zu dem zeitpunkt, wo die regelmässigen schwingungen der stimmbänder aufhören. Die dauer wurde durch vergleichung der lautstrom- oder lippenkurven mit den stimmbandkurven bestimmt. Sie betrug in

gɪdi	19,4	*leidi*	24,4	*tɔdi*	26,0
tɔdi	20,1	*ruubi*	24,6	*buubi*	27,6
dɔdi	21,2	*toudi*	24,9	*daudi*	28,1
bɔdi	22,2	*bɔdi*	25,1	— *i* = **24,0** *h. s.*	
mɑdi	22,6	*bɔ:di*	25,7		
kɑtl	19,5	*mɑdl*	21,4	*fɪibl*	24,5
kɑdl	20,7	*bæfl*	21,6	— *l* = **21,8** *h. s.*	
bɪitl	21,3	*bɪidl*	23,6		
stɪimʌ	19,1	*dauʌ*	24,8	*bɪitʌ*	26,5
pɪilʌ	19,3	*bɪitʌ*	25,4	*pɪisʌ*	26,5
skætʌ	21,5	*leitʌ*	25,4	*faɪbʌ*	26,9
mə:dʌ	21,7	*ka:tʌ*	25,5	*leitʌ*	27,0
bɔ:dʌ	22,5	*noutʌ*	25,7	*bɪitʌ*	28,2
bɪtʌ	24,4	*tɔpʌ*	25,9	*toupʌ*	28,6
ka:pʌ	24,7	*lɛtʌ*	26,1	— *ʌ* = **24,8** *h. s.*	
lætʌ	24,7	*fɪbʌ*	26,2		

In die oben gegebenen zahlen ist nun indessen die dauer des abhauchs eingerechnet, den wir, wie schon bei der bestimmung der dauer des frei auslautenden vokals im einsilbigen wort

Digitized by Google

(siehe oben s. 33), wohl auch hier besser von dem eigentlichen vokal absondern. Rechnen wir diesen abhauch, der hier durchschnittlich 7,6 h. s. betrug, ab, so haben wir als durchschnittsdauer des auslautenden unbetonten *i* 16,4, des *l* 14,2, des *ɹ* 17,2 h. s. Vergleichen wir diese zahlen mit den für die dauer des betonten vokals im zweisilbigen wort erhaltenen werten, so sind die unbetonten vokale im absoluten auslaut durchaus als lang zu bezeichnen. Dass diese länge als solche nicht ins gehör fällt, liegt wohl an dem verhältnismässig geringen mass an artikulationsarbeit, das diese unbetonten vokale darstellen. Die tatsächlich vorhandene länge macht es aber begreiflich, wie bei emphatischer oder schleppender aussprache diese unbetonten vokale deutlich als längen hervortreten müssen, auf welche erscheinung Sweet bekanntlich aufmerksam gemacht hat.

Diese verhältnismässige länge ist aber nicht nur bei frei auslautendem, sondern auch bei durch konsonant gedecktem unbetontem vokal vorhanden. Die dauer des *ɪ* betrug in

skeitɪŋ	14,7	*pœvɪs*	16,5
feidɪŋ	14,9	*noutɪs*	16,8
stɔ:kɪŋ	16,4	*stɔkɪŋ*	16,8
fə:tɪŋ	16,5	— *ɪ* — =	**16,1** *h. s.*

Die lautdauer in zweisilbigen kompositis.

Die beispiele sind im folgenden durchweg komposita mit hauptbetontem erstem und nebenbetontem zweitem bestandteil. Wegen des geringen materialumfangs gebe ich die messungen ohne weitere disposition.

"kat 'pə:s : *a* 1,8 + 9,5 / *t* 16,4 / *p* 8,4 / *ə:* 1,4 + 29,5 / *s* 10,5 /
"stouv 'paɪp : *t* 9,1 / *ou* 1,5 + 18,7 / *v* 8,2 / *p* 10,8 / *aɪ* 0,4 + 23,5 / *p* 12,0 /
ə "pʊʃ 'paɪp : *p* 9,7 / *ʊ* 1,3 + 10,6 / *ʃ* 8,8 / *p* 10,1 / *aɪ* 1,4 + 19,4 /
"hɔp 'poul : *h* 8,8 / *ɔ* 9,2 / *pp* 19,2 / *ou* 1,7 + 19,4 / *l* 10,9 /
ðə "bɪi 'brɛd : *b* 10,1 / *ɪi* 16,4 / *b* 8,8 / *rɛ* 25,6 /
"hə:b 'bɪɹ : *h* 12,0 / *ə:* 18,2 / *bb* 17,7 / *ɪɹ* 28,8 /

Digitized by Google

"tɪi 'þɪŋz : ɪi 2,7 + 15,2 / *þ* 9,5 / *ɪ* 15,0 / *ŋ* 10,4 /
"ba:þ 'þɪŋz : a: 24,0 / *þþ* 17,3 / *ɪ* 16,1 / *ŋ* 11,4 /
"stɪim 'mɪl : s 10,0 / *t* 8,3 / *ɪi* 1,7 + 14,0 / *mm* 14,6 /
ə "ʃə:t 'teil : ʃ 8,6 / *ə:* 1,2 + 13,0 / *tt* 15,7 / *ei* 1,5 + ? /
"kɔ:b 'stoun : ɔ: 3,0 + 16,2 / *b* 8,2 / *s* 6,3 / *t* 6,5 / *ou* 2,4 + 21,1 / *n* 13,7 /

Die vokale im ersten (hauptbetonten) glied des zweisilbigen kompositums weisen ungefähr die gleiche, vielleicht etwas kürzere dauer auf als die betonten vokale zweisilbiger wörter mit unbetonter ableitungssilbe. Die dauer der vokale im zweiten (nebenbetonten) glied des zweisilbigen kompositums scheint zwischen der dauer im einsilbigen und der im zweisilbigen zu stehen. Die anlautenden konsonanten scheinen kaum kürzer zu sein als im ein- und zweisilbigen wort. Die relative kürze der das erste kompositionsglied auslautenden *v* in *stouvpaɪp* und *ʃ* in *pʊʃpaɪp* ist wohl dem einfluss des folgenden gespannten verschlusslauts zuzuschreiben.

Geminierte konsonanten, wie sie entstehn, wenn auslaut des ersten und anlaut des zweiten kompositionsgliedes gleicher art sind (wie in *ʃə:tteil*, *stɪimmɪl*), sind ungefähr doppelt so lang als die einfachen konsonanten im inlaut zweisilbiger wörter mit unbetonter endsilbe.

Das unseren bisherigen untersuchungen zu grunde liegende material rührte von einer versuchsperson her, die als vertreter der gebildeten südenglischen aussprache auf londoner grundlage gelten konnte. Zum vergleich geben wir im nachstehenden die ergebnisse für die aussprache eines zweiten südengländers, aber nicht-londoners, Mr. W. E. HARLOCK aus Banbury—Oxfordshire, bei dem nordenglische einflüsse nicht ausgeschlossen sind[1].

Was bei Mr. HARLOCKS aussprache, verglichen mit der der vorigen versuchsperson, besonders ins ohr fällt, ist die geringere geschwindigkeit im sprechtempo, eine verhältnismässige langsamkeit der aussprache, die sich scheinbar auf sämtliche laute

[1] Vgl. oben s. 3.

Digitized by Google

erstreckt. Das kurvenmaterial, ein- und zweisilbige wörter umfassend, ist weit geringer als das oben benutzte, immerhin aber gross genug, um übereinstimmungen und verschiedenheiten in den wichtigeren punkten klar hervortreten zu lassen.

In fast allen fällen wurde auch hier, um die dauer der anlautenden konsonanten gut bestimmen zu können, dem betonten wort ein relativ unbetontes präfix vorgesetzt. Die zahlen im folgenden sind wieder durchschnittswerte für fast durchweg zwei einzelmessungen.

Die konsonanten im ein- und zweisilbigen wort.

Ungespannte verschlusslaute (*b, d, g*) sind im anlaut, sofern stimmhafter laut vorhergeht, im inlaut vor ungespanntem laut (auch wenn dieser wie das *ʒ* in *hjvudʒ* stimmlos ist) und im auslaut während des ganzen verschlusses stimmhaft. Die pressung der stimmbänder ist, nach den stimmbandkurven zu urteilen, geringer als während des vokals, aber doch meist vorhanden. Die stimmbänder bleiben noch eine zeitlang nach explosion des auslautenden stimmhaften verschlusslauts einander nahe gestellt, ohne sich aber zu berühren, sodass der abhauch auslautender ungespannter verschlusslaute hier als hauchstimmhaft zu bezeichnen ist. Absolut anlautendes *b* zeigt in den wenigen vorliegenden kurven schon kurze zeit vor lösung des lippenverschlusses stimmbandschwingungen, während der grössere anfangsteil aber auch hier stimmlos ist.

Gespannter verschlusslaut, besonders *k*, zeigt anlautend nach vokal noch einige gehauchte stimmbandschwingungen zu anfang der verschlussdauer. Die stimmbandschwingungen für den betonten vokal setzen auch hier eine beträchtliche zeit nach aufhebung des mundverschlusses ein, wobei der *k*-laut eine ähnliche erscheinung aufweist, wie sie oben s. 9 für die aussprache unserer ersten versuchsperson beschrieben worden ist. — Inlautend nach ungespanntem vokal ist gespannter verschlusslaut nach ein oder zwei hauchschwingungen während des weitaus grösseren teiles stimmlos, nach gespanntem vokal dagegen ziehen sich schwingungen weit in den verschluss hinein, die erste hälfte

Digitized by Google

desselben und mehr ausfüllend: in *dɔ:tɹ* findet sogar keine unterbrechung der schwingungen statt, die amplituden werden nur geringer und die stimmbänder berühren sich im letzten teil der verschlussdauer nicht mehr gegenseitig. Allerdings ist zu bemerken, dass auch der mundverschluss, wenigstens beim *t* in *dɔ:tɹ*, recht lose gebildet ist, sodass der atem während des grösseren teils des »verschlusses» nicht vollständig abgesperrt ist. Wenn trotzdem in der umschrift die gewöhnlichen zeichen für die gespannten verschlusslaute angewendet wurden, so geschah das mit rücksicht darauf, dass die, absolut genommen, wenig gespannten *p t* doch im verhältnis zu den *b d* in gleicher stellung als gespannt zu betrachten sind. — Auslautend zeigt gespannter verschlusslaut wieder zu anfang einige gehauchte schwingungen, deren zahl nach gespanntem vokal um so grösser ist, je höher die zungenhebung dieses letzteren ist. Der weitaus grösste teil des verschlusses ist schwingungslos.

l nach anlautendem *p* (in *pleit, pleid)* ist durchschnittlich in den ersten $^2/_5$ stimmlos, dann stimmhaft und zwar vollstimmhaft. *l* und *n* vor auslautendem gespanntem verschluss- oder engenlaut (in *fɛlt, sɪlk, pɛns)* ist auch bei dieser versuchsperson bis zum eintritt des verschlusses bezw. der enge stimmhaft. Die pressung der stimmbänder nimmt wohl im verlaufe des *l* bezw. *n* ab, sodass sie am ende sich nur wenig oder eben nicht berühren, die schwingungen sind aber durchaus regelmässig. Ein paar hauchschwingungen ziehen sich noch in den verschluss bezw. die enge des folgenden lautes hinein (vgl. oben s. 29).

Dauer des anlautenden konsonanten im einsilbigen wort:

hi pleid	11,7	*ə pleit*	12,6	*ðə pɛns*	13,5
əpɔn	12,4	*əpɔn*	12,8	*ðə pɛnz*	13,8
				p — =	**12,8** *h. s.*
əkɔ:d	11,0	*ə kɔd*	12,5	*ə ka:d*	12,9
ə ka:t	11,6	*hi kʊud*	12,7	*hi kɔ:t*	14,0
hi kʊd	11,6	*ə ka:t*	12,7	*hi kɔ:t*	15,2
ə kɔd	12,0	*ə ka:t*	12,7	*k* — =	**12,6** *h. s.*

Digitized by Google

ə bə:d	8,4	*ə bɪid*	10,8	*ə bɪid*	13,4
ə bɔ:d	9,7	*ə bɛd*	11,6	*ə bɪd*	13,4
tu bɪit	10,0	*ə bɪd*	12,0	*hi beid*	13,4
tu bɪit	10,2	*ə bɪn*	13,1	*ə bɪd*	13,5
				b — =	**11,6** *h. s.*
d in *dɔt*	**9,4** *h. s.*	*ə mæp*	9,8		
		ə mæn	10,2		
hi fɛld	10,5	*ə mæp*	10,6		
hi fɛlt	11,5	*ə mæn*	11,7		
f — =	**11,0** *h. s.*	*m* — =	**10,6** *h. s.*		

l in *pleit* 10,7 h. s. (davon die ersten 4,4 stimmlos),
l » *pleid* 10,0 » (» » » 3,7 »).

Dauer des auslautenden konsonanten im einsilbigen wort:

ə pleit	9.3	*tu bɪit*	12,1	*hi kɔ:t*	13,3
tu bɪit	9,6	*hi kɔ:t*	12,8	*ə ka:t*	14,9
ə ka:t	11,5	*ə ka:t*	12,9	— *t* =	**12,1** *h. s.*
ə dɔt	16,1	*ə bɪt*	19,8	⌣ *t* =	**18,0** *h. s.*
t in *fɛlt*	10,1	*k* in *sɪlk*	12,6	*p* in *mæp*	13,8 *h. s.*
ə bə:d	7,9	*ə bɪid*	8,9	*əkɔ:d*	9.9
hi kʊd	7,9	*ə bɔ:d*	9,1	*ə ka:d*	10,2
hi pleid	8,5	*ə bɪid*	9,8	*hi beid*	10,4
				— *d* =	**9,2** *h. s.*
ə bɪd	12,7	*ə kɔd*	13,4	*ə kɔd*	13,9
hi kʊd	12,9	*ə bɛd*	13,6	*ə bɪd*	14,8
				⌣ *d* =	**13,6** *h. s.*
d in *fɛld*	4,7	*l* in *fɛlt*	7,8	*n* in *pɛns*	13,5
l in *sɪlk*	11,2	*l* in *fɛld*	20,6	*n* in *pɛnz*	24,9 *h. s.*

Digitized by Google

Dauer des anlautenden konsonanten im zweisilbigen wort:

ə pɪisʌ	13,2	*ə pɛpʌ*	13,9		
ə pɔtʌ	13,3	*ə pɔ:tʌ*	15,0	*p* — =	**13,9** *h. s.*
ə tɔdi	14,2	*ə tɔdi*	15,9	*t* — =	**15,1** *h. s.*
ə kapʌ	13,2	*ə ka:pʌ*	15,4	*k* — =	**14,3** *h. s.*
ə dousʌ	11,9	*ə dɔsʌ*	13,3	*ə sɪimʌ*	13,8
ə dousʌ	12,5	*ə doutʌ*	13.8	*ə sɪmʌ*	16,8
		d — =	**12,9** *h. s.*	*s* — =	**15,3** *h. s.*

f in *ə fɪbʌ* **11,6** *h. s.* *l* in *ə læbʌ* **13,8** *h. s.*

Dauer des inlautenden konsonanten im zweisilbigen wort:

ə ka:pʌ	6,1	*ə pɔ:tʌ*	4,7	*ə pɪisʌ*	6,4
ə peipʌ	7,4	*ə dɔ:tʌ*	5,2	*ə dousʌ*	8,5
ə pɛpʌ	7,2	*ə doutʌ*	5,3	*ə dousʌ*	8,6
ə kapʌ	10,9	*ə bɪitʌ*	5,7	*ə pɪsʌ*	8,2
—*p* — =	**6,8** *h. s.*	*ə pɔtʌ*	5,6	*ə dɔsʌ*	10,5
⌣*p* — =	**9,1** »	*ə bɪtʌ*	6,2	—*s* — =	**7,8** *h. s.*
		—*t* — =	**5,2** *h. s.*	⌣*s* — =	**9,4** »
ə toudi	5,1	⌣*t* — =	**5,9** »		
ə toudi	5,5			*ə leibʌ*	6,6
ə tɔdi	5,7	*ə sɪimʌ*	9,6	*ə fɪbʌ*	8,0
ə tɔdi	5,9	*ə sɪmʌ*	10,7	*ə fɪbʌ*	8,4
—*d* — =	**5,3** *h. s.*	—*m* — =	**9,6** *h. s.*	*ə læbʌ*	8,5
⌣*d* — =	**5,8** »	⌣*m* — =	**10,7** »	—*b* — =	**6,6** *h. s.*
				⌣*b* — =	**8,3** »

Vergleichen wir die hier erhaltenen durchschnittswerte mit denen, die wir für die aussprache von Mr. Fuhrken erhalten haben, so ergiebt sich folgendes.

Die anlautenden konsonanten, gespannte wie ungespannte, sind hier bei Mr. Harlock in allen fällen länger, auffallend länger im zweisilbigen wort.

Digitized by Google

Im auslaut ist konsonant nach ungespanntem vokal recht bedeutend länger als nach gespanntem: das verhältnis ist annähernd 1 : 1,5.

Die inlautenden konsonanten im zweisilbigen wort zeigen ein verschiedenes verhältnis je nach ihrer art. Die »gespannten» konsonanten *(p, t, s,* besonders aber *t)* haben hier auffällig geringere dauer als bei Mr. Fuhrken, die ungespannten *(b, d,* auch *m)* dagegen längere dauer. Während in Mr. Fuhrkens aussprache ein deutlicher und fester daueruntersch ied zwischen den beiden lautklassen bestand, ist hier kein solcher vorhanden: *p t* und *b d* sind inlautend fast gleich lang. In zusammenhang mit dieser zeitlichen reduktion steht natürlich das oben erwähnte längere vorhandensein von stimmbandschwingungen während der verschlussdauer der inlautenden *p t*: beides sind koordinirte erscheinungen, denen eine gemeinsame ursache, die herabsetzung der energie des verschlusses, zu grunde liegt.

Der inlautende konsonant im zweisilbigen wort zeigt aber auch hier, übereinstimmend mit dem verhältnis bei Mr. Fuhrken, nach ungespanntem vokal in allen fällen längere, und zum teil *(p, b, s)* beträchtlich längere dauer als nach gespanntem.

Die vokale im ein- und zweisilbigen wort.

Der stimmlose teil zu anfang der vokale nach gespanntem konsonanten, die sogen. aspiration, ist hier wie bisher zum vokal gerechnet worden.

Die dauer des vokals im einsilbigen wort betrug in

	h. s.		h. s.		h. s.		h. s.	h. s.
ə bɪt	15,0							
ə mæp	22,0			*ə bɪn*	21,5			
ə mæp	22,6					*ə bɪit*	22,7	
ə dɔt	23,8	*ə bɪd*	23,1			*ə bɪit*	23,3	
		ə bɛd	25,1					
		ə bɪd	26,0	*əpɔn*	25,9			
		hi kʊd	28,2					

Digitized by Google

h. s.		h. s.		h. s.		h. s.		h. s.
			ə mæn	29,3				
	ə kɔd	32,6	*ə mæn*	29,6				
	ə kɔd	35,0			*ə ka:t*	34,7		
					hi kɔ:t	35,8	*ə bɪid*	35,4
					ə ka:t	36,1	*ə bɪid*	35,7
					hi kɔ:t	36,9	*hi beid*	37,0
					ə ka:t	37,9		
							ə bɔ:d	41,3
							ə bə:d	41,3
							hi kʊud	44,5
							əkɔ:d	46,1
							ə ka:d	47,1

Sämtliche vokale zeigen, verglichen mit den für G. E. Fuhrken erhaltenen werten (siehe oben die reihen auf s. 38—39), eine etwas längere dauer. Das sprechtempo im ganzen ist hier langsamer. Im übrigen aber bilden die reihen eine glänzende bestätigung dessen, was wir bezüglich des einflusses der einzelnen faktoren auf die vokaldauer für G. E. Fuhrken—London—Cambridge festgestellt haben. Neben dem allgemeinen spannungszustand der zunge (ob gespannt oder ungespannt) und der art des auslautenden konsonanten ist auch hier in gleichem grade für die dauer des vokals massgebend die vokalenergie nach seiner zungenhebung. Auch hier stellt sich auslautender nasal bezüglich seiner wirkung auf die vokaldauer zwischen gespannte und ungespannte konsonanten.

Vor gespanntem konsonanten im auslaut ist auch hier vokal, dem nasal oder *l* folgt, kürzer als vor auslautendem ungespanntem konsonanten. Die dauer des vokals betrug in

fɛlt 16,9 *pɛns* 19,4 *fɛld* 18,7 *pɛnz* 23,4 h. s.

Die dauer des vokals der betonten silbe im zweisilbigen wort betrug in

h. s.		h. s.		h. s.		h. s.		h. s.
ə bɪtɹ	10,0							
ə pɛpɹ	13,3	*ə fɪbɹ*	13,1					
ə kɹpɹ	13,7	*ə fɪbɹ*	13,9	*ə bɪitɹ*	14,7		*ə pɪsɹ*	15,0

Digitized by Google

	h. s.		h. s.		h. s.		h. s.		h. s.
		ə *læbɹ*	16,3					ə *dɔsɹ*	16,4
		ə *tɔdi*	17,5	ə *doutɹ*	17,2	ə *leibɹ*	18,0		
ə *pɔtɹ*	18,4	ə *tɔdi*	17,6	ə *dɔ:tɹ*	20,6			ə *dousɹ*	18,7
				ə *peipɹ*	22,1	ə *toudi*	22,3	ə *pɪisɹ*	21,5
				ə *pɔ:tɹ*	24,0			ə *dousɹ*	21,7
				ə *ka:pɹ*	24,2	ə *toudi*	245,		

Vor nasal betrug die dauer des vokals in *sɪmɹ* 15,2, in *sɪimɹ* 22,1 h. s.

Auch hier erscheint, wie bei G. E. Fuhrken, im zweisilbigen wort die zungenhebung als der faktor, der der absoluten zeit nach hauptsächlich die vokaldauer bestimmt. Die wirksamkeit dieses faktors ist stärker als die der beiden andern faktoren: allgemeiner spannungszustand der zunge und art des inlautenden konsonanten. Entsprechend der oben festgestellten reduktion der »gespannten» verschlusslaute im inlaut ist vokal vor *b d* nur wenig oder zum teil gar nicht länger als vor *p t*. Vor engenlaut *(s)* ist auch hier der vokal, besonders gespannter vokal, beträchtlich länger als vor entsprechendem verschlusslaut *(t)*.

Die dauer unbetonter vokale.

Der vokal in der unbetonten endsilbe des isolirt gesprochenen zweisilbigen worts zeigt, übereinstimmend mit dem verhältnis bei G. E. Fuhrken, beträchtliche länge. Die dauer des unbetonten vokals, ohne den abhauch, betrug in

bɪtɹ	19,5		
sɪimɹ	20,1		
pɔ:tɹ	22,2	*tɔdi*	18,0
pɔtɹ	23,6	*toudi*	21,0
—*ɹ* =	21,4 h. s.	—*i* =	19,5 h. s.

Digitized by Google

Die dauer der aspiration.

Die aspiration des vokals betrug nach anlautendem konsonanten in

əpɔn	1,9	*hi kɔ:t*	3,7	*ə kɔd*	4,9
ðə pɛns	3,4	*əkɔ:d*	4,0	*ə ka:t*	5,1
ðə pɛnz	3,8	*ə ka:d*	4,1	*ə ka:t*	5,3
asp. nach *p* — = 3,0 h. s.		*hi kɔ:t*	4,2	*hi kʊd*	5,5
		ə ka:t	4,4	*ə kɔd*	5,8
		hi kʊud	4,5	asp. nach *k* — = 4,7 h. s.	

ə pɔ:tɹ	3,7	*ə tɔdi*	2,9	*ə kapɹ*	4,9
ə pɪsɹ	4,4	*ə toudi*	4,1	*ə ka:pɹ*	4,9
ə pɔtɹ	4,7	*ə tɔdi*	4,5	asp. nach *k* — = 4,9 h. s.	
ə pɛpɹ	4,9	*ə toudi*	4,5		
ə pɪisɹ	5,0	asp. nach *t* — = 4,0 h. s.			
ə peipɹ	5,3				
asp. nach *p* — = 4,7 h. s.					

Nach inlautendem konsonanten betrug die aspiration in

ə kapɹ	1,7	*ə pɔtɹ*	2,9	*ə doutɹ*	4,7
ə pɛpɹ	2,5	*ə bɪitɹ*	3,2	*ə pɔ:tɹ*	4,7
ə peipɹ	3,4	*ə bɪtɹ*	3,3	asp. nach — *t* — = 3,8 h. s.	
asp. nach — *p* — = 2,5 h. s.					

Verglichen mit den für G. E. Fuhrken gefundenen zahlen (oben s. 57 ff. und 84 ff.) ist hier die aspiration in allen fällen länger. Auffällig ist besonders das verhältnis nach inlautendem *t*: trotz der reduktion der verschlussenergie und verschlussdauer und dem vordringen des stimmtons innerhalb des verschlusses eine verlängerung der aspiration!

Digitized by Google

Der zeitliche spielraum der artikulationen.

Wir haben oben bei der behandlung der zeitdauer der einzelnen laute stets mit durchschnittswerten gerechnet und diese als idealzeiten betrachtet, die nur deshalb nicht in jedem einzelnen falle getroffen werden, weil die faktoren, die für die lautdauer bestimmend sind, vor allem das sprechtempo und die sprechenergie (beides ein ausdruck der stimmung des sprechenden) zu verschiedenen zeiten verschieden sind. Durchschnittswerte als solche idealwerte zu betrachten, geht natürlich nur unter der voraussetzung an, dass die einzelwerte nicht regellos um den durchschnittswert herumschwanken — in solchem fall liessen sich genau genommen nur grenzen angeben —, sondern nach dem idealwert zu häufiger und häufiger eintreffen. Das ist denn auch bei uns der fall und zeigt sich um so deutlicher, je mehr einzelmessungen für einen laut vorliegen. Nehmen wir als beispiel die messungen für anlautende *p b f l* (F.—L. C.). In der folgenden tabelle ist seitwärts von dem links bezeichneten laut die anzahl der einzelfälle angegeben, in denen die dauer innerhalb des zu oberst jeder spalte angegebenen zeitraums sich bewegte.

	7—8 h. s.	8—9 h. s.	9—10 h. s.	10—11 h. s.	11—12 h. s.	12—13 h. s.	13—14 h. s.	14—15 h. s.	15—16 h. s.	16—17 h. s.	17—18 h. s.	18—19 h. s.
p		2	10	8	15	10	9	6	6	4	1	2
b	3	15	27	20	11	4	2	4				
f	2	1	5	8	8	7	4	2				
l		4	7	11	14	4	1					

Man sieht, wie die zahl der einzelfälle bei *p* nach 12 h. s., bei *b* nach 10 h. s., bei *f* nach 12 h. s., bei *l* nach 11 h. s. hin allmählich zunimmt, dann wieder abnimmt.

Ein innerer beweis dafür, dass die durchschnittswerte für die dauer der einzelnen laute, mit denen wir oben gerechnet, trotz ihrer idealität doch eine wirkliche lebendige bedeutung haben, liegt ja auch in dem umstande, dass sie in so einfacher

Digitized by Google

weise sich mit der natur der einzelnen laute in verbindung setzen, aus ihr sich erklären lassen.

Bei denjenigen lauten, für die uns eine grössere zahl von einzelmessungen vorliegt, dürfen wir annehmen, dass die faktoren, die den schwankungen der zeitdauer zu grunde lagen, bei ihnen allen durchschnittlich in gleicher weise wirksam waren. Interessant ist es da, zu sehn, ob diese schwankungen der lautdauer überall dieselben verhältnisse zeigen, ob nicht einzelne laute oder dieselben laute in bestimmter stellung zu grösseren abweichungen vom durchschnittswert neigen als andere. Bei dem engen zusammenhang, in welchem lautdauer und sonstige lautqualität mit einander stehen, läge es nahe, von der grösseren beweglichkeit der lautdauer auf eine grössere veränderlichkeit des lautes im allgemeinen zu schliessen.

Um einen zahlenmässigen ausdruck für die beweglichkeit der lautdauer zu erhalten, geht es nun nicht an, einfach den kleinsten und den grössten der gefundenen werte zu nehmen. Dem vereinzelten zufall wäre hier ein zu grosser spielraum gegeben. Hätten wir z. b. für einen laut die zeitwerte 7, 8, 9, 9, 9, 9, 10, 10, 15 h. s., für einen anderen laut die werte 8, 8, 9, 10, 10, 12, 13, 13 h. s., so könnte es, hielte man sich nur an die grenzwerte, aussehn, als wäre der erstere laut seiner zeitdauer nach beweglicher, unfester als der zweite. Man sieht aber sofort, dass der für den ersten laut erhaltene zeitwert von 15 h. s. ganz abseits von den übrigen steht, offenbar nur einem abnormen zufall zuzuschreiben ist; abgesehen von diesem einen abnorm grossen wert stehen sich dagegen die übrigen recht nahe und zeigen eine relativ geringe beweglichkeit gegenüber den werten für den zweiten laut, die über das gebiet von 8 bis 13 h. s. sich verbreiten, ohne einem bestimmten zentrum zuzustreben.

Den einfluss abnormer zufälle können wir nun — immer vorausgesetzt, dass wir es mit einer grösseren anzahl von einzelmessungen zu tun haben — auf ein geringstes beschränken und so einen brauchbaren ausdruck für die beweglichkeit der lautdauer erhalten, wenn wir statt der grenzwerte, also der grössten abweichungen vom durchschnittswert, das arithmetische mittel aus den sämtlichen, positiv genommenen abweichungen vom

Digitized by Google

durchschnittswert nehmen. Wir führen der anschaulichkeit wegen die rechnung an einem beispiele durch.

10,7	+ 1,6
10,7	+ 1,6
10,2	+ 1,1
9,7	+ 0,6
9,1	± 0,0
7,9	— 1,2
7,7	— 1,4
9,1	± 0,0
8,3	— 0,8
9,9	+ 0,8
7,6	— 1,5
9,6	+ 0,5
8,7	— 0,4
10,4	+ 1,3
8,3	— 0,8
9,1	± 0,0
7,8	— 1,3
7,1	— 2,0
8,0	— 1,1
7,8	— 1,3
9,5	+ 0,4
10,6	+ 1,5
10,3	+ 1,2
8,0	— 1,1
9,8	+ 0,7
9,3	+ 0,2
8,8	— 0,3
9,6	+ 0,5
8,7	— 0,4
9,8	+ 0,7
10,7	+ 1,6
282,8	27,9
$D = 9,1$	$MA = 0,9$

Von den nebenstehenden zahlenreihen giebt die erste, linksstehende die für die dauer des anlautenden *d* im einsilbigen wort mit einsilbigem präfix erhaltenen einzelwerte, dem datum der versuche nach geordnet, in hundertstel sekunden an. Unter der reihe haben wir die summe dieser einzelwerte 282,8, die, durch die zahl der einzelfälle (31) dividirt, die durchschnittsdauer des anlautenden *d* mit 9,1 h. s. ergiebt. In der rechtsstehenden reihe haben wir die abweichung des jeweiligen einzelwerts von dem durchschnittswert 9,1, mit positivem oder negativem vorzeichen, je nachdem der einzelwert grösser oder kleiner als der durchschnittswert ist. Unter dieser zweiten reihe die absolute summe der abweichungen 27,9, die, durch die zahl der einzelfälle (31) dividirt, die mittlere abweichung 0,9 h. s. ergiebt. Diese mittlere abweichung giebt, wie gesagt, die charakteristik für die grössere oder geringere beweglichkeit der lautdauer ab.

Die folgende tabelle unterrichtet uns über den betrag der mittleren abweichung von der durchschnittsdauer bei denjenigen anlautenden konsonanten im einsilbigen wort, für die uns ein einigermassen genügendes material an einzelfällen vorliegt. Die abkürzungen in der ersten wagerechten reihe haben folgende bedeutung: *ZE* = zahl der einzelfälle, *DD* = durchschnittliche dauer in hundertstel sekunden, *MA* = mittlere abweichung von der durchschnittsdauer in h. s., *MA* % = mittlere abweichung in % der durchschnittlichen dauer.

Digitized by Google

	ZE	*DD*	*MA*	*MA* %
p	71	12,5	1,8	14,4
k	47	11,1	1,6	14,4
t	19	12,3	1,9	15,4
b	88	10,2	1,2	11,8
g	26	9,3	0,9	9,7
d	31	9,1	0,9	9,9

	ZE	*DD*	*MA*	*MA* %
f	37	11,2	1,4	12,5
s	27	13,2	1,4	10,6
ʃ	18	12,2	1,1	9,0
l	41	10,5	0,99	9,4
m	42	10,5	0,95	9,0
n	27	10,7	0,55	5,1

Wir sehen, dass die mittlere abweichung vom durchschnittswert im verhältnis zu diesem am grössten ist bei den gespannten verschlusslauten *p, k, t,* geringer bei den ungespannten verschlusslauten *b, g, d,* am geringsten beim *l* und den nasalen [1]. Die artikulation der gespannten verschlusslaute ist also zeitlich am unsichersten, die der *l, m, n* am sichersten. Ob dieses nur auf einem zufall beruht? Ob es zu kühn ist, hierbei an den umstand zu denken, dass die gespannten verschlusslaute im allgemeinen diejenigen konsonanten sind, die am leichtesten wandlungen unterworfen sind, während dagegen die *l, m, n* anlautend eine ausserordentliche widerstandskraft gegenüber zerstörenden und umbildenden einflüssen zeigen?

Für die auslautenden und inlautenden konsonanten, die hinsichtlich ihrer dauer ja auch von der natur des vorhergehenden vokals abhängig sind, liegt zu geringes material vor. Auch für die

[1] Für die gespannten engenlaute *f, s, ʃ* wird in wirklichkeit die mittlere abweichung geringer sein, als die hier gegebenen zahlen es zeigen, da bei diesen lauten der messfehler grösser ist als bei den anderen. Auf die zuverlässigkeit der durchschnittswerte für die lautdauer braucht dagegen der messfehler, der ja sowohl nach der positiven wie nach der negativen seite hin wirken muss, keinen so störenden einfluss auszuüben.

Digitized by Google

betonten vokale im ein- und zweisilbigen wort ist das material sehr dürftig. Es seien indes einige tabellen gegeben, damit der leser sich eine ungefähre vorstellung von dem mittleren umfang der zeitlichen schwankungen bei den vokalen bilden könne. Die abkürzungen sind dieselben wie oben.

	ZE	DD	MA	MA %
ɪt	17	14,0	1,4	10,0
ɛt	6	16,9	1,7	10,1
ɔt	10	20,0	1,6	8,1
æt	13	21,8	1,4	6,4
ɪit	16	20,2	1,8	8,9
ʊut	11	21,3	1,4	6,6
eit	9	24,4	1,7	7,0
out	16	23,1	1,5	6,5
ɔ:t	10	29,7	1,1	3,7

	ZE	DD	MA	MA %
ɪd	15	24,9	2,2	8,8
ʊd	7	22,2	1,2	5,4
ɛd	6	30,5	2,8	9,2
ɔd	9	30,8	1,4	4,5
æd	17	35,2	3,1	8,8
ɪid	12	34,1	2,6	7,6
ʊud	13	34,7	1,9	5,5
eid	10	36,2	2,0	5,5
oud	13	35,8	1,7	4,7
a:d	10	39,9	2,0	5,0

Mittlere abweichung vom durchschnittswert beim vokal des einsilbigen worts vor gespanntem und ungespanntem verschlusslaut.

	ZE	DD	MA	MA %
—*ɪt*—	6	7,9	0,9	11,4
—*ɔt*—	10	13,8	2,0	14,5
—*æt*—	7	13,7	0,8	5,6
—*ɔd*—	11	16,8	0,9	5,4
—*æd*—	6	17,3	1,3	7,5

	ZE	DD	MA	MA %
—*ɪit*—	6	13,5	0,5	3,7
—*eit*—	10	15,7	1,3	8,3
—*out*—	8	17,8	2,1	11,8
—*ɔ:t*—	6	21,3	1,0	4,7
—*eid*—	7	19,6	1,7	8,7

Mittlere abweichung vom durchschnittswert beim betonten vokal des zweisilbigen worts vor gespanntem und ungespanntem verschlusslaut.

Wie es scheint, ist die mittlere abweichung bei den gespannten vokalen, im verhältnis zur durchschnittlichen dauer betrachtet, etwas geringer als bei den ungespannten vokalen. Vor ungespannten konsonanten scheinen die vokale im verhältnis zu ihrer durchschnittlichen dauer so ziemlich dieselbe mittlere ab-

Digitized by Google

weichung zu zeigen. Dagegen sieht es aus, als wäre die artikulation der vokale der zeit nach grösseren schwankungen unterworfen, je höher die zungenstellung ist. Es könnte dieses wohl seinen sinn haben. Indessen wäre für alle diese fragen ein reicheres material zu wünschen.

Unsere untersuchung ist hiermit zu ende. Für das mehr als zweisilbige wort und für sätze ist unser material zu gering, als dass wir eine systematische behandlung der lautdauer für diese fälle darauf gründen wollten.

Die untersuchung würde sich zunächst der frage zuzuwenden haben, welche veränderung die lautdauer bei schrittweise vermehrter lautfülle des einzeltaktes erfährt, sodann wäre die lautdauer in taktgruppen von einfacher und komplizirterer gestalt zu untersuchen. Zu empfehlen ist, dass bei derartigen untersuchungen stets zugleich atem- und stimmbandkurven aufgenommen werden, denn interessanter vielleicht, als die ergebnisse für die lautdauer, wird hier sein, was sich für das verhalten der stimmbänder während der dauer der gemeiniglich als stimmlos betrachteten laute herausstellen wird. Schon das geringe material, das mir in dieser beziehung vorliegt, zeigt eine solche fülle von unvermuteten, obwohl sehr begreiflichen tatsachen, dass eine eingehendere untersuchung äusserst dankbar zu werden verspricht.

Übersicht über die ergebnisse.

Wir geben zum schluss eine übersichtliche zusammenstellung der hauptergebnisse unserer untersuchungen. Die namen der versuchspersonen G. E. Fuhrken—London—Cambridge und W. E. Harlock—Banbury—Yorkshire sind durch die abkürzungen F.—L. C. und H.—B. Y. vertreten.

I. Ergebnisse für die lautdauer.

Die dauer anlautender ungespannter konsonanten ist im ein- wie im zweisilbigen wort etwas, aber nur wenig, geringer

Digitized by Google

als die dauer anlautender gespannter konsonanten. Bedeutender ist dieser unterschied im in- und auslaut.

Engenlaute sind im allgemeinen etwas länger als verschlusslaute.

Unter den verschlusslauten ist die dauer von *p b* am grössten, die von *k g* geringer, von *t d* am geringsten.

Eine abhängigkeit der dauer des anlautenden konsonanten von der art des folgenden vokals scheint nicht zu bestehen.

Anlautende konsonanten im zweisilbigen wort sind nur unbedeutend kürzer als im einsilbigen wort. Bedeutender ist der unterschied in der dauer der dem vokal der betonten silbe folgenden konsonanten.

Verschluss- und engenlaut ist im ein- und zweisilbigen wort nach ungespanntem vokal nur wenig länger als nach gespanntem vokal bei F.—L. C., ein grösserer unterschied bei H.—B. Y. vorhanden.

Die dauer der auslautenden konsonanten ist auch abhängig von der qualität des vorhergehenden vokals: je höher die zungenhebung beim vokal, um so länger der endkonsonant.

Ein bedeutender und konstanter unterschied in der dauer ist zwischen den gleitlauten für gespannte und ungespannte konsonanten nicht vorhanden.

Die dauer eines vokals ist bedingt

1:0) durch die eigene natur des vokals, und zwar durch zwei momente:

a) durch den spannungszustand der zunge, wonach die vokale in zwei hauptgruppen zerfallen: ungespannte (urspr. kurze) und gespannte (urspr. lange) vokale; unter sonst gleichen umständen ist der ungespannte vokal kürzer als der entsprechende gespannte;

b) durch die höhe der für den vokal erforderlichen zungenstellung: je höher diese, um so kürzer der vokal.

Die dauer des vokals ist ferner bedingt

2:0) durch die natur des den vokal abschliessenden konsonanten, und zwar wieder durch zwei momente:

c) durch die organspannung des endkonsonanten: vor gespanntem endkonsonanten ist der vokal kürzer als vor dem entsprechenden ungespannten;

Digitized by Google

d) durch den öffnungsgrad des endkonsonanten: vor verschlusslaut ist der vokal im allgemeinen kürzer als vor dem entsprechenden engenlaut.

Die laute *l m n ŋ* wirken eher kürzend auf den vorhergehenden vokal als längend.

Die relative längung der ungespannten vokale unter dem einfluss der endkonsonanten scheint mit zunehmender eigendauer des vokals ein wenig abzunehmen. Die relative längung der gespannten vokale nimmt dagegen mit zunehmender eigendauer des vokals sehr beträchtlich ab.

Der daueruntersch ied zwischen urspr. langem und entsprechendem urspr. kurzem vokal (also in paaren wie *ɪi* und *ɪ*, *ei* und *ɛ*, u. s. w.) ist am grössten vor gespanntem verschlusslaut und nasalen, geringer vor ungespanntem verschlusslaut, am geringsten vor gespannten und ungespannten engenlauten. Auch scheint eine abnahme dieses unterschiedes mit zunehmender eigendauer des vokals stattzufinden.

Die verschiedene dauer des vokals vor verschiedenen endkonsonanten lässt sich nicht als ein zeitlicher ausgleich innerhalb der silbe oder des taktes erklären.

Die vokaldauer in der betonten silbe des zweisilbigen worts ist gegenüber der im einsilbigen wort beträchtlich kürzer.

Auch für die dauer der vokale im zweisilbigen wort ist der faktor der zungenhebung von grundlegender bedeutung.

Vor ungespanntem inlautendem konsonanten ist auch im zweisilbigen wort der vokal im allgemeinen länger als vor gespanntem.

Eine abhängigkeit der vokalaspiration nach gespannten konsonanten von der art und dauer des vokals scheint nicht vorhanden zu sein.

Die aspiration nach inlautendem gespanntem konsonanten, also in unbetonter silbe, scheint grösser zu sein als nach anlautendem konsonanten, d. h. in betonter silbe.

Der vokal in der unbetonten silbe des einzeln gesprochenen zweisilbigen worts ist als lang zu bezeichnen.

Der zeitliche spielraum der artikulation ist verhältnismässig am grössten bei den gespannten verschlusslauten, am geringsten bei *l*, *m*, *n*.

Digitized by Google

II. Andere ergebnisse.

Bei anlautendem gespanntem konsonanten nach vokal zieht sich der stimmton stets noch mit ein paar schwingungen in den verschluss bezw. die enge hinein. Bei *k*, anlautend und inlautend nach vokal, scheinen während des verschlusses die stimmbänder sehr nahe zu stehn, ohne gespannt zu sein.

Auch bei inlautenden gespannten konsonanten zieht sich der stimmton stets noch mit zwei oder drei schwingungen in den verschluss oder die enge hinein. Nach gespanntem vokal, besonders solchem mit hoher zungenstellung *(ɪi, ʊu)*, ist der »gespannte» verschlusslaut meist in der ersten hälfte oder in den ersten zwei dritteln stimmhaft.

Ungespannte verschlusslaute im absoluten anlaut sind stimmlos, anlautend nach vokal bei F.—L. C. häufig im letzten viertel stimmlos (mit nahe gestellten stimmbändern), bei H.—B. Y. stets durchweg stimmhaft.

Ungespannte verschlusslaute im auslaut sind bei F.—L. C. in der letzten hälfte schwach stimmhaft oder stimmlos (mit nahe gestellten stimmbändern), bei H.—B. Y. durchweg stimmhaft mit stimmhaftem abhauch.

Ungespannte engenlaute sind anlautend nach vokal meist stimmhaft, *v* und *z* häufig in den ersten beiden und im letzten viertel stimmhaft, im dritten viertel aber stimmlos.

Ungespannte engenlaute sind auslautend bei F.—L. C. wie die ungespannten verschlusslaute in der ersten hälfte stimmhaft, in der zweiten stimmlos.

Ungespannte verschluss- und engenlaute sind inlautend durchweg stimmhaft, in der letzten hälfte bei F.—L. C. allerdings meist hauchstimmhaft.

Der bilabiale engenlaut *hw* ist zwischen vokalen hauchstimmhaft, wie der hauchlaut *h*.

r ist bei F.—L. C. trotz des gehörseindrucks nicht reiner engenlaut: zwei schwache zungenschläge sind festzustellen.

r l m n sind im absoluten anlaut während der ersten hälfte stimmlos, dann stimmhaft, anlautend nach vokal vollkommen stimmhaft.

Digitized by Google

r l m n sind nach anlautendem gespanntem verschluss- oder engenlaut durchschnittlich im ersten viertel ihrer dauer stimmlos, dann stimmhaft.

l m n ŋ sind auslautend stets bis zum ende stimmhaft, der abglitt hauchstimmhaft.

l m n vor auslautendem gespanntem verschluss- oder engenlaut sind bei F.—L. C. wie bei H.—B. Y. während der ganzen dauer stimmhaft; hauchschwingungen ziehen sich meist noch in den verschluss bezw. die enge des endkonsonanten hinein.

Frei anlautender vokal scheint im allgemeinen mit »leisem einsatz» zu beginnen. Der vokal beginnt hierbei mit einer reihe von schwingungen, zwei bis drei hundertstel sekunden hindurch dauernd, bei denen die stimmbänder sich nur wenig pressen und der atemdruck sehr gering ist; dann wird plötzlich der atemdruck stärker, die stimmbänder pressen sich mehr, schwingen stärker, die vollstimme ertönt.

Absolut anlautender vokal in unbetonter silbe (in den präfixen *ə*, *ən)* zeigte häufig »leise gehauchten» einsatz. Der 4—6 h. s. dauernde anfangsteil zeigt schwache ausatmung, meist ohne stimmbandschwingungen; während dieses hauchteils sind aber die stimmbänder wahrscheinlich einander genähert: nicht selten sind schon hier ganz seichte stimmbandschwingungen festzustellen. Die kraft des atemstroms nimmt darauf schneller zu, die stimmbänder nähern sich bis zur berührung, und der stimmton setzt ein.

Vokal vor auslautendem gespanntem verschlusslaut ist meistens bis zu ende vollstimmhaft.

Vokal vor auslautendem gespanntem engenlaut ist im letzten teil meistens hauchstimmhaft.

Die aspiration des vokals nach *k* ist häufig schwach hauchstimmhaft.

Eine aspiration des vokals ist auch nach anlautenden konsonantenverbindungen engenlaut + verschlusslaut *(st, sp, sk)* vorhanden, wenn auch kürzer als nach einfachen anlautenden verschlusslauten.

Eine aspiration des vokals findet auch nach gespannten engenlauten statt.

Digitized by Google

Der diphthong *vu* weist, sofern nicht labiale konsonanten an- oder auslauten, bezüglich der lippenbewegung zwei abschnitte von ungefähr gleicher dauer auf: einen ersten mit zunehmender lippenverengerung, einen zweiten mit nahezu gleichbleibender lippenöffnung; *vu* also als gleit-stellungs-diphthong zu bezeichnen.

Der diphthong *ou* zeigt bei nicht labialem endkonsonanten drei abschnitte: zu beginn einen offeneren, zu ende einen geschlosseneren stellungsvokal, beide von durchschnittlich ungefähr gleicher dauer, verbunden durch einen kürzeren gleitlaut; *ou* also ein stellungs-gleit-stellungs-diphthong.

Der diphthong *av* besteht aus einem längeren stellungsvokal mit gleichbleibender oder etwas sich erweiternder lippenöffnung und einem kürzeren gleitvokal mit zunehmender lippenverengerung; *av* also ein stellungs-gleit-diphthong.

Digitized by Google

Digitized by Google

Skrifter utgifna af K. Humanistiska Vetenskaps-Samfundet i Uppsala. VIII. 4.

EN KINESISK VÄRLDSKARTA

FRÅN

17:DE ÅRHUNDRADET

AF

K. AHLENIUS

(MIT EINEM RÉSUMÉ IN DEUTSCHER SPRACHE)

UPPSALA
AKADEMISKA BOKHANDELN
(C. J. LUNDSTRÖM)

LEIPZIG
OTTO HARRASSOWITZ

Digitized by Google

UPSALA 1903
ALMQVIST & WIKSELLS BOKTRYCKERI-AKTIEBOLAG

Digitized by Google

1. Inledning.

Å Uppsala Universitetsbibliotek finnes en med kinesiska inskrifter försedd världskarta, uppdelad i tvenne hemisfärer — östra och västra halfklotet — af hvilka här meddelas ett fotografiskt aftryck. Hvarje hemisfärs diameter uppgår till 1,49 meter [1]. Ehuru kartorna som synes af fotografien egentligen äro uppritade i globform är likväl formatet fyrkantigt; sex kartoucher med kinesiska anteckningar förekomma i kanterna. Kartorna skänktes, enligt inskrift i nedre kanten, till Uppsala Universitetsbibliotek år 1702 af den bekante språkforskaren J. G. SPARVENFELDT, och enligt uppgift af en japanesisk ingeniör, Dr. Umkoi, som 1892 besökte Uppsala och därvid tog dessa kartor i skärskådande skulle desamma ha utgifvits från trycket år 1674.

Prof. HENRI CORDIER i Paris har i ett meddelande till framlidne Frih. A. E. Nordenskiöld af den 30 maj 1898 lämnat ett par uppgifter om ifrågavarande kinesiska världskarta. Kartans författare är jesuitpatern FERDINAND VERBIEST, som föddes i Pilthem nära Courtrai i Flandern den 9 oktober 1623, anlände till Kina år 1659, och dog i Peking den 29 januari 1688. Dennes kinesiska namn *Nan Hoei-Gin* finnes utsatt i den med stora bokstäfver i vänstra kanten inskrifna legenden; den dåvarande kinesiske kejsarens namn *Kang-Hsi* (1661—1722) är utsatt i motsvarande legend till höger. De sex yttre kartoucherna innehålla klimatologiska upplysningar, uppgifter om passadvindarne o. s. v. Kartan är dessutom försedd med en stor mängd legender och inskrifter på kinesiska.

Verbiest's stora karta har närmare beskrifvits af G. S. BAYER: *De Ferdinandi Verbiestii S. I. Scriptis, præcipue vero de*

[1] I *Miscellanea Berolinensia,* VI, p. 186 uppgifves hemisfärernas diametrar utgöra 4 ½ rhenländska fot (à 313,8535 mm.].

Digitized by Google

ejus globo terrestri sinico, uti *Miscellanea Berolinensia ad incrementum scientiarum ex scriptis societati regiæ scientiarum* etc. Tomus VI, Berolini 1740 (Num. III)[1]. Af denna beskrifning framgår, af Amerika-hemisfären är att betrakta som det östra halfklotet och gamla världen som det västra; af de fyra stora kinesiska bokstäfver, som angifva kartans titel, återfinnas sålunda de tvenne första (från höger till vänster räknadt) ofvanför Amerika, de tvenne följande ofvanför Europa—Asien. Titeln lyder: Kwen-yu-tjiven-tou, eller med latinsk öfversättning: *Orbis terræ integra tabula.* Genom nyssnämnda anordning af de båda halfklotens inbördes läge i förhållande till kartan i sin helhet kommer Kina, i full öfverensstämmelse med den kinesiska uppfattningen, att ligga i verldens centrum och att i verklig mening utgöra »midtens rike» eller »Kum-kwe» = *medium orbis imperium.*

Legenden i högra kanten (med stora bokstäfver uppifrån och ned) öfversätter BAYER på följande sätt: [Orbis terrarum universalis mappa] *Kang-Hsi* [imperatore] *secundum solis dimensionem traducta in compendium* . . . Legenden till vänster utgör fortsättningen: *Gubernante recta methodi Astronomicæ hemisphærium occidentale Nan-Hoei-Gin methodice perfecit.*

Om denne Nan-Hoei-Gin, alias Ferdinand Verbiest, samt jesuiternas missionsverksamhet i Kina skall jag i det följande lämna några korta upplysningar till bättre förståelse af den här publicerade världskartan.

2. Verbiest's lif och resor i Kina.

Jesuiterorden stiftades år 1540, och ett vidsträckt fält för dess nyvaknande missionsverksamhet öppnade sig (genom Afrikas kringsegling) nästan omedelbart efter ordens instiftande i södra

[1] GOTTLIEB SIEGFRIED BAYER, bekant språklärd och filolog, född i Köningsberg 1694, † 1738. Han var professor först vid Akademien i Petersburg, och sedan i Halle samt medlem af Berlins Vetenskaps Akademi. Jfr JÖCHER, *Allgemeines Gelehrten Lexicon,* I, s. 872. I *Miscellanea Berolinensia,* VI, kallas han T. S. Bayer, där T. är tryckfel för G.

Digitized by Google

och östra Asien. Sålunda reste redan år 1541 jesuiten XAVIER med portugiserna till Goa och därifrån till Japan, hvarest han verkade med stor framgång åren 1548—1551. Den första mera lyckosamma resan till Kina företogs af den italienske jesuitpatern MIGUEL RUGGIERO, som 1579 kom till Macao och 1581 till Canton. Men ännu mera framstående var MATTEO RICCI, öfverhufvud en af de mest betydande gestalterna i den östasitiska jesuitmissionens historia[1]. Ricci var en högt bildad man, kunnig i matematik och fysik; han var dessutom en skicklig diplomat och talade kinesiska. Hans vistelse i Kina räckte mellan åren 1582—1610. År 1597 utnämndes han till superior för alla dåvarande och kommande missioner i Kina, och grundade året därpå en kristen församling i Su-tshóu-fu, hufvudstaden i provinsen Kiang-su, där år 1599 också byggdes en kristen kyrka. Ricci's förnämsta stöd var en högtställd och rik mandarin från Shanghai, Hsii, som öfvergick till katolska religionen och äfven i öfrigt gjorde densamma betydande tjänster. Ricci kom år 1601 till hofvet i Peking, och blef här väl mottagen af kejsar Wanli, som gaf honom ett årligt stipendium, men dog nio år senare 1610. Han sökte väcka intresse för matematik i kinesiska kretsar och har öfversatt Euclides till kinesiska. Vid sin död efterlämnade han ett antal katolska religiösa verk på kinesiskt språk, samt dessutom en mängd anteckningar, som bilda den hufvudsakliga källan för jesuiten TRIGAULT:s verk öfver de äldsta jesuitmissionernas historia i Kina. Detta verk lämnar äfven en beskrifning af Kinas land och folk under denna tid och är egentligen det första på grundliga studier och erfarenheter hvilande arbete om Kina som finnes[2].

Efter Ricci kommo tre tyska jesuiter till Kina, FABER, MARTIN MARTINI och JOHAN ADAM SCHAAL. Martin Martini var från Tyrolen, kom till Kina omkring 1620 samt vistades där endast tio år. Men därunder kunde han hinna med att genomvandra och genomresa Kinas flesta provinser och lämna förträffliga beskrifningar öfver sina vidsträckta resor. På detta sätt blef Martini grundläggaren af den geografiska kännedomen om särskildt Kinas inre. Han hade också grundligt studerat kinesiska

[1] Jmf. RICHTHOFEN, *China*, I, s. 654.
[2] RICHTHOFEN, anf. arb., s. 656, not 2.

Digitized by Google

verk och kartor, och resultatet af hans resor och studier i Kina blef det betydande arbetet *Novus atlas sinensis,* utgifvet i Wien år 1655.

Detta är den fullständigaste geografiska originalbeskrifning öfver Kina som vi känna, och har icke öfverträffats af något annat jesuitarbete af detta slag, hvarken på 1600- eller 1700-talet. Här finnes sålunda den första någorlunda korrekta kartan öfver hela Kina, liksom äfven kartor öfver dess särskilda provinser, grundade dels på egna iakttagelser och mätningar, dels på kinesiska originalkartor. Initialmeridianen drager Martini genom Peking, och han anger alla större kinesiska städers astronomiska läge. Han är vidare den förste, som gifvit en riktig beskrifning på Hoanghos lopp från källorna till mynningen, liksom han äfven först antyder, att flera af Sydostasiens stora floder ha sina källor i samma trakter af Asiens inre som Hoangho. Martini kan säkerligen med allt skäl anses vara den kinesiska jesuitmissionens störste geograf i 16:de och 17:de århundradet.

Stora omhvälfningar och inre strider ägde rum i Kina under första hälften af 1600-talet i sammanhang med dynastiväxlingen. Alla de tre sistnämnda tyska jesuiterna erkände emellertid Mandschuhärskarne, och stodo, därför också i hög gunst hos kejsar Shun-tshi, den förste af den nya (Ta-tsing) dynastien och som 1644 antagit kejsartiteln. Johan Adam Schaal från Köln, utmärkt för sina stora matematiska kunskaper, erhöll af kejsaren i uppdrag att omgestalta kalendern, och blef på grund af det förtjänstfulla sätt hvarpå han löste denna uppgift utnämnd till president för kejsarens astronomiska tribunal och observatorium. Vid den nyutnämnde presidentens sida anställdes som biträde belgaren FERDINAND VERBIEST[1].

Verbiest hade, som förut omtalats, år 1659 anländt till Kina, och redan följande år synes han ha blifvit anställd vid nyssnämnda astronomiska tribunal på grund af sina matematiska kunskaper. Angående dessa händelser anför BAYER[2] en liten skrift, tryckt på kinesiska af jesuiterna i Peking, och utgörande en samling af biografiska anteckningar rörande missionänerna i Kina och Östasien efter Xavier; den bär titeln Shim-kiao-

[1] RICHTHOFEN, anf. arb. s. 156—157.
[2] *Miscellanea Berolinensia,* VI, p. 180.

Digitized by Google

sin-tshim eller på latin *Sanctæ doctrinæ* seu *legis sincerum testimonium,* seu *sinceri testes.* Den katolska religionen brukade nämligen i Kina benämnas »den heliga läran» eller »den heliga lagen» (sancta doctrina, sancta lex). Boken utgafs 1687 (Dilingæ) af jesuiten PHILIP COUPLET[1] i latinsk öfversättning under titeln *Catalogus Patrum S. I. qui ab A. 1581 usque ad A. 1681 in imperio Sinarum Iesu Christi fidem propagarunt,* tryckt tillsammans med ett arbete af VERBIEST: *Astronomia Europæa.* BAYER har dock gifvit en delvis afvikande öfversättning af ifrågavarande jesuitbiografi. Beträffande Verbiest lämnas emellertid här följande upplysningar: Nan-Hoei-Gin = *Sinicum nomen, quo sese appellare solitus fuit Ferdinandus Verbiestius. Nomen honorificum, quo cum alii more sinico salutarunt, fuit* Tun-pe. Tun [significat] *magnum et magnificum,* Pe [significat] *album, purum, clarum. Ex Flandria regno homo.* Shuntshi *16° anno,* Ki hai *dicto* [i. e. anno 36 cycli superioris, seu A. C. 1659] *pervenit. Ad docendum sen prædicandum in Shen-si 17° anno* [i. e. A. C. 1660] *ab Imperatore vocatus venit in aulam seu Pequinum ut continuaret et renovaret seu componeret ephemerides Astronomicas. Et fecit eum Imperator Imperatorii observatorii præfectum promovitque eum ad Tay-tsham-çu præfecturam*[2].

Angående Verbiest's kinesiska namn förtjänar det anmärkas, att det var vanligt både bland jesuiter och andra andliga ordnar i Kina, dominikaner och franciskaner, att de antogo inhemska namn, begripliga för kinesiska öron. Men det ansågs däremot mindre passande att i dagligt tal använda det namn, hvarmed en europé själf benämnde sig, hvarför bruket i stället betjänade sig af en omskrifning eller af ett slags »hedersnamn»

[1] PHILIP COUPLET lefde i slutet af 17:de århundradet och utgaf åtskilliga skrifter om Kinas historia, jfr JÖCHER, *Gelehrt. Lex.,* I, s. 2151.

[2] *Imperatorium observatorium* (kines. kin-tien-kien) förklarar THOMAS HYDE, en äldre författare (jfr *Miscellanea Berolinensia,* VI, p. 182 not 3) på följande sätt: *Kin-tien-kien,* non est, *colens cœli observatorium,* ut ei explicatum fuit: nam *kin-tien* est = *Imperatorium cœlum, kien* = *palatium et palatii præfectus.* Tay-tsham-çu förklaras af samme författare (ibid.) sålunda: *Magnum longum palatium:* nam çu proprie est palatium et communi usu est præfectus. Hic vero, Præfectus palatii, ubi parentalia quo defunctis parentibus et majoribus celebrantur sacrificando bis aut quater singulis annis.

Digitized by Google

(kines. shu). Verbiest kallades sålunda Tun-pe = *magnus et magnificus — albus, purus, clarus.*

Verbiest's utnämning till direktor för astronomiska tribunalet följde emellertid några år senare under kejsar Shun-tshi:s efterträdare. Jesuiterna hade så småningom vunnit allt större inflytande i Kina, framför allt genom den klokhet, hvarmed de förstått att anpassa sig till kinesernas seder och religiösa uppfattningssätt. De hade sålunda utan vidare funnit sig uti att godkänna kinesernas pietetsfulla uppskattning af Confucius samt dyrkan af förfädernas andar, liksom de ansågo för sina intressen mest fördelaktigt att använda kinesernas religiösa benämningar shang-ti och kien som namn för Gud och himmelen. Men de med jesuiterna konkurrerande ordnarna, franciskaner och dominikaner, hvilka sedan 1630 uppträdde i Kina, betecknade jesuiternas läror som afguderi samt utverkade 1645 en påflig bulla, som fördömde jesuiternas kinesiska kristendom. Martini sändes 1650 till Rom för att inför påfven personligen redogöra för jesuiternas uppträdande i detta fall, men striden tilltog alltmer i bitterhet och häftighet, och har i hög skadat den europeiska missionsverksamheten i Kina. Kejsar Shun-tshi afled år 1665 och förmyndarereringen för den omyndige sonen började ifrigt förfölja jesuiterna, Shaal och hans kamrater; den förre dog under dessa förföljelser, och Verbiest och de andra fördrefvos till Canton. Emellertid uppväxte kejsar Kang-Hsi (1661—1722) till en självständig och betydande härskare; när han som myndig år 1671 öfvertog regeringen tillät han jesuitmissionärerna att återvända till deras kyrkor, men förbjöd samtidigt sina undersåtar att antaga kristendomen[1], Verbiest blef nu i Schaals ställe direktör för det astronomiska ämbetet, eller som han själf på latin återgifver sin ämbetsställning: *Summus præfectus Academiæ Astronomicæ*[2].

Striden upplågade på nytt mellan de särskilda missionspartierna, men i Peking och vid hofvet härskade jesuiterna med en beundransvärd förmåga att lotsa sig fram genom alla svårigheter. Verbiest bibehöll sin plats som föreståndare för det

[1] RICHTHOFEN, *China*, I, s. 658.

[2] VERBIEST, *Astronomia Europæa*, p. 35, 46, 47. Jfr *Miscellanea Berolinensia*, VI, p. 182—183.

Digitized by Google

matematiska tribunatet i Peking ända till 1685, då han efterträddes af GRIMALDI[1]. Mellan dessa år, 1671—1685, torde Verbiest ha utvecklat sin mest betydande verksamhet i Kina. Därunder hemsände han till Europa bl. a. åtskilliga bref och berättelser om östasiatiska förhållanden, om sina resor och sin vistelse vid kejsarens hof m. m., hvilket allt uppväckte det lifligaste intresse för Kina, isynnerhet i Frankrike och Paris och vid Ludvig XIV:s hof. Och under denna tid torde Verbiest äfven haft tillfälle att förfärdiga, utarbeta och fullborda sin stora världskarta.

* * *

Bland de bref, som Verbiest under nyssnämnda tid hemsände till Europa, finnas tvenne, som äro af ganska stort geografiskt intresse och som äro tryckta i samlingen *Recueil de Voyages au Nord,* III, Amsterd. 1715. Dessa bref berätta om kejsar Kang-Hshi's resor till Mandschuriet och Mongoliet under åren 1682 och 1683, på hvilka resor Verbiest hade inbjudits att i kejsarens sällskap medfölja och hvarunder han i dennes närvaro hade tillfälle att utföra astronomiska observationer, iakttagelser öfver polhöjden, hvarje lands »declinatio» eller »klimat», d. v. s. de längsta dagarnes längd[2], bergens höjd, städernas och orternas distanser från hvarandra o. s. v.[3].

Resan till Mandschuriet, dynastiens hemland, som Verbiest konsekvent benämner *Östra Tatariet* (la Tartarie Orientale), företogs sedan kejsaren lyckligt besegrat tre upproriska furstar (af den äldre dynastien?); på resan medföljde hufvudgemålerna, de kejserliga prinsarna och furstarna vid hofvet, de högsta mandarinerna samt en hel arme af tjänare och soldater, sammanlagdt 70,000 personer. Karavanen medförde lifsmedel för flera månader, stora hjordar af oxar, får och annan boskap, utom transportdjur och ridhästar. Färden gick först till provinsen Liao-tung, hvars alla städer och byar helt och hållet lågo i

[1] RICHTHOFER, *China*, I, s. 679.

[2] Jfr AHLENIUS, *Olaus Magnus och hans framställning af Nordens geografi,* Upsala 1895, s. 65.

[3] *Recueil de Voyages,* III. s. 302—303.

Digitized by Google

ruiner; »man ser — säger Verbiest — endast gamla lämningar, högar af sten och tegel.» I städernas inhägnader funnos dock några nyuppförda hus, dels uppbyggda af jord, dels af äldre byggnadsrester och tegel, de flesta täckta af halm. Af de stora städer och byar, som funnos här före kriget, återstodo numera knappast ett spår. Man hade från Peking mot nordost genom Liaotung byggt en ganska bekväm väg i rät linje, omkring 6 fot bred och mer än 1,000 mil lång[1]. Öfver floderna och älfvarna ledde broar, täckta med halmmattor, hvarå målats djurfigurer, så att det hela liknade tapisseriarbeten. Vid Kang-Hai i närheten af det gamla pallissadverk, som härifrån sträcker sig i sydvästlig riktning, lämnade karavanen stora vägen för att tåga in i bergstrakterna mot norr; här anställdes stora drefjakter på hare, varg och räf, men man fällde äfven björnar och vildsvin samt öfver 60 tigrar[2].

Slutligen anlände karavanen till provinsen Liaotungs hufvudstad Shin-yam *(Mukden)*, hvars bredd Verbiest efter flera gånger företagna observationer förlägger till 41° 56′ eller två grader norr om Peking, »ehuru — tillägger Verbiest[3] — både européer och kineser hittills icke förlagt förstnämnda stad längre i norr än på 41:sta breddgraden». I Shin-yam (Mukden) besökte kejsaren med gemåler sina förfäders grafvar, som ej ligga långt därifrån.

Därefter fortsattes färden norrut in uti det egentliga Mandschuriet (la Tartarie Orientale), och efter flera dagars marsch och jaktutflykter anlände den kejserliga karavanen till Kirin, uppbyggd längs den stora floden Sungari. Floden har — uppgifver Verbiest — sina källor i berget Tshang-pé, beläget söderut på 400 mils afstånd, hvarmed afses bergskedjan *Tshang-pai-shan* på gränsen mellan Mandschuriet och Korea med högsta toppen *Peik-tu-shan* uppgående till 2,440 meters höjd öfver hafvet. Detta berg — omtalar Verbiest — var berömdt i yttersta orienten för att ha varit »våra tatarers» (d. v. v. s. mandschurernas) ursprungliga hemvist; det är täckt af evig snö, hvaraf

[1] Här menas franska mil à 3,898,07 m.; en kinesisk li utgjorde 444,48 m. En s. k. geometrisk fot, som här användes, innehåller 10 tum [429,505 mm.].

[2] *Recueil de Voyages*, III, s. 304 ff.

[3] *Recueil de Voyages*, III, s. 305.

Digitized by Google

det äfven fått sitt namn, ty *Tshang* betyder Hvita berget. När kejsaren varseblef detsamma steg han af hästen, kastade sig på knä vid flodstranden och böjde sig tre gånger mot jorden till hälsning. Sedan lät han bära sig in i staden Kirin på en guldtron[1].

Inbyggarna i staden hade städse ett stort antal båtar till hands för att därmedelst kunna tillbakadrifva ryssarne, hvilka ofta kommo uppför floden och där drefvo pärlfiske. Mer än hundra af dessa båtar ledsagade kejsaren, då han flodledes från Kirin färdades till Ula *(Ta-seng-ula)*, den vackraste staden i hela landet, fordom hufvudstad i tatarernas rike och belägen på en bredd af 44° 20'[2]. Detta var slutpunkten af resan, och därifrån anträddes återfärden.

Verbiest hyste den förhoppningen, att hans observationer på denna resa skulle bli ett värdefullt tillägg och komplement till den karta öfver provinsen Liaotung, som finnes i Martin Martinis kinesiska atlas. Dessutom omnämner han den stora floden Helung, i hvilken Sungari utmynnar, d. v. s. Amur. Af inbyggarna i Ula hade han hört talas om orten Nincrita[3] vid Helung; ville man inskeppa sig där och följa vattendragens lopp mot nordost skulle man efter fyrtio dagars färd komma fram till *Östliga hafvet* (la Mer d'Orient), hvilket Verbiest ansåg vara identiskt med *Anian-sundet* (le Detroit d'Anien). Allt detta hade han erfarit af militärbefälhafvaren i Kirin, som själf hade gjort en dylik färd[4]. På sin världskarta har Verbiest återgifvit Amurfloden med östligt lopp utmynnande i ett öppet haf, som skiljer Asien från Amerika.

Följande år 1683 medföljde Verbiest på en resa, som kejsaren företog till Mongoliet eller *Västra Tatariet* (la Tartarie Ooccidentale) på andra sidan den stora kinesiska muren[5]. Kejsaren önskade, att Verbiest till följeslagare skulle utvälja en af de an-

[1] *Recueil de Voyages,* III, s. 311.

[2] *Recueil de Voyages,* III, s. 305, 311.

[3] Menas härmed staden Ninguta har Verbiest oriktigt förlagt densamma till Amur, då den i verkligheten ligger vid Churcha.

[4] *Recueil de Voyages,* III, s. 317. Ryssarne POJARKOW och CHABAROW hade redan före denna tid, 1643 och 1649, upptäckt Amurfloden och seglat utför densamma ända till mynningen samt ut i Ochotska hafvet.

[5] *Recueil de Voyages,* III, s. 319 ff.

Digitized by Google

dra jesuitfäderna vid hofvet i Peking, och hans val föll då på pater PHILIP GRIMALDI, som var bäst känd och tillika bland jesuiterna den kunnigaste matematikern. Ändamålet med denna kejsarens mongoliska resa var dels att befästa mongolerna i deras lydnad och underdånighet under Kinas herradöme, dels att jaga. Utrustningen var lika storartad som på föregående års expedition; ej mindre än 60,000 människor och 100,000 hästar sammansatte karavanen. Den stora kinesiska muren, som expeditionen passerade, utgör särskildt föremål för Verbiest's lifliga intresse under denna färd; han uppger sig emellertid ha passerat densamma fyra olika gånger och därunder noga betraktat ifrågavarande jättemur, med hvilken icke ens världens sju underverk kunde jämföras. »Allt det man sagt om detta verk i Europa» — berättar Verbiest — »är ett intet mot hvad jag själf sett». Två ting voro särskildt märkvärdiga beträffande den stora muren, först och främst att den sträcker sig såväl öfver vidsträckta slättmarker som öfver höga bergstrakter och är befästad genom stora torn, som följa på tvenne pilskotts afstånd från hvarandra. Murens höjd mättes af Verbiest och befanns vara 1037 geometriska fot. Den andra märkvärdigheten med denna mur var, att den icke fortsätter utefter samma linje, utan kröker sig på olika ställen, därvid följande terrängens beskaffenhet. Sålunda kunde man säga — tillägger Verbiest — att i stället för *en* mur funnos *tre* sådana, som omrama hela detta stora parti af Kina[1].

Mongoliet skildras som ett land bestående af berg, klippor och dalslätter, beläget utanför kinesiska muren. Hvarken städer eller byar eller hus funnos där, utan landets inbyggare (les Tartares occidentales) bo i tält och äro mestadels herdar, som flytta sina tält från den ena dalen till den andra där de finna de bästa betesmarkerna. Mongolerna ha stora hjordar af boskap,

[1] *Recueil de Voyages*, III, s. 323—324. I själfva verket är den kinesiska muren på många ställen dubbel samt till ock med tredubbel, som t. ex. i närheten af Peking. Den yttre muren består till största delen af jordvallar med yttermurar, men löper som solid mur vid brantare bergväggar och öfver större bergsklyftor. Den andra inre riksmuren är högre än den yttre med en höjd af 11 meter och en tjocklek af 7,5 meter; den är sammansatt af granitplattor och krönt med tinnar af tegelsten. På högre belägna punkter är den förstärkt med fyrkantiga torn. Jfr MÖLLENDORFF, *Die grosse chinesische Mauer*, Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft, Bd XXXII.

Digitized by Google

hästar och kameler, af hvilkas afkastning de lefva, sålunda af mjölk, ost och kött; de ha också en dryck liknande européernas »aqua vitæ», som är deras högsta njutning och hvaraf de ofta berusa sig *(kumyss)*[1]. För sina präster, *lamas,* hysa mongolerna stor vördnad, och lamaprästerna ha mycket bidragit därtill, att mongolerna underkastat sig kinesiske kejsaren och att denne kan hålla dem i lydnad. Mongolerna ha fordom varit Kinas farligaste fiender, och om de enade sig skulle de än en gång vara i stånd att underkufva Kina och Östra Tatariet (Mandschuriet) äfven med österatarernas goda minne. Hela *Västra Tatariet* (Mongoliet) är numera indeladt i 48 provinser (fanor), som äro tributskyldiga till Kina. Landet har ett blåsigt och kallt klimat, marken är ofta täckt af salt, och jorden är mångenstädes frusen ända till 3 à 4 fot under ytan[2].

Under sin vistelse i Kina hade Verbiest äfven insamlat åtskilliga underrättelser om Tibet, hvilka han meddelar i ett särskildt tillägg till sina resebref[3]. Uppgifterna hade han af en jesuit från Persien, som återigen till sagesmän hade haft dels en armenisk präst, som besökt Tibet, dels en annan resande, hvilken vistats därstädes under fyra års tid. Dennes skildring öfverensstämde med den, som lämnats af pater GRUEBER[4]. Sålunda finnes det — anför Verbiest — egentligen två »konungariken» i Asien, som bära namnet Tibet, nämligen *Lilla* och *Stora Tibet.* Det förra gränsar intill Kaschmir, hvars härliga fruktträdgårdar, bördiga ängder och klara vatten bilda en skarp motsats till Lilla Tibets ofruktbara land med sitt kalla klimat och sin fattiga befolkning. Stora Tibet, af somliga kalladt *Tebat,* af andra *Bhutan,* gränsar intill kinesiska Tatariet (Mongoliet) och är lika ofruktbart. Bröd ersättes med kornmjöl, blandadt med tevatten eller någon annan dryck. Téet införes från Kina. På vissa ställen förekommer dock bröd; köttet för-

[1] *Recueil de Voyages,* III, s. 321.

[2] *Recueil de Voyages,* III, s. 325—328.

[3] *Recueil de Voyages,* III, s. 337 ff.

[4] Jesuiterna GRUEBER och D'ORVILLE lämnade Peking år 1661, passerade norra stranden af Kukunor och framkommo sedan till Lhassa, där de uppehöllo sig i två månader. Resan fortsattes därefter öfver bergpassen till Nepal och Agra, där d'Orville dog; Grueber kom öfver Ormuz och Smyrna hem till Europa. Resan från Peking till Agra hade tagit 214 dagar.

Digitized by Google

täres rått af flertalet fattiga. Landet har hvarken vin eller frukt, men älfvarna äro fiskrika, och mjölkmat finnes i riklig mängd. Man gör starkt bränvin (aqua vitæ) af korn och annan säd. I Tibet lefver moskusdjuret i stort antal, och jakten på detta djur är mycket vanlig. Guld- och silfvergrufvor äro icke sällsynta, men bearbetas ej af befolkningen. Luften är utmärkt, och sällan blir man sjuk i Tibet.

Inbyggarne äro af kraftig växt, äro billiga i sitt uppträdande och straffa tjufnad mycket strängt. Äktenskap upprätthålles noga, men ogifta personer äga stor frihet. De döda begrafvas ej, utan utläggas åt vilddjuren eller åt fåglarna, emedan det anses bättre att förtäras af dem än af maskarna. Landets hufvudstad och tillika enda stad är *Lhassa,* där en kinesisk mandarin regerar, förordnad af Kinas kejsare, under hvilken landet lyder. Oaktadt det flera månader långa afståndet mellan Tibet och Kina uppehålles förbindelsen medelst talrika karavaner. Landet äger äfven en kalmuckisk furste, snm har sin egen jurisdiktion och som man gifvit namnet konung. Men man kan säga, att landets högsta herre är lamaprästernas öfverstepräst, kallad *Stor-Lama* (Dalai-Lama) eller *Stor-Lamasem,* hvilken utan tvifvel — förmodar Verbiest — är identisk med den berömde ärkeprästen (prästkonungen) Johannes, hvilken somliga utan tillräckliga skäl ha placerat i Aethiopien (Abessinien).

* * *

Två år efter den mongoliska resan lämnade Verbiest af okänd anledning sin plats som direktör för det astronomiska tribunatet åt PHILIP GRIMALDI. Och tre år senare, 1688, ankommo till Verbiest i Peking tvenne franska jesuiter, GERBILLON och BOUVET, hvilka båda haft betydelse för Kinas geografiska utforskande. Gerbillon blef också sedermera Verbiest's efterträdare som kejsarens oumbärlige ledsagare på hans många resor [1]. Verbiest dog nämligen i Peking samma år, 1688, och hedrades af kejsaren med ett särskildt graftal [2]. Verbiest fick

[1] RICHTHOFEN, *China,* I, s. 658.
[2] Jfr JÖCHER, *Allgem. Gelehrt. Lexicon,* IV, Lpg. 1751, s. 1520.

Digitized by Google

sålunda icke upplefva kejsar Kang-Hsi's viktiga dekret år 1692 om den katolska lärans fria utöfning i Kina.

Det viktigaste monumentet från jesuiternas maktperiod i det himmelska riket är emellertid den stora kinesiska kartan, hvars förfärdigande kejsaren år 1708 uppdrog åt jesuiterna och som af dem också fullbordades år 1718. Kartan omfattade det egentliga Kina, Mongoliet och Mandschuriet; de direkta mätningarna sträckte sig i väster till den stora centralasiatiska öknen (Shamo), men man hade inhämtat underrättelser äfven om Ostturkestan, och Tibet hade direkt undersökts. Denna stora karta är stödd, dels på äldre kinesiska kartor, dels på jesuiternas egna mätningar och observationer, och på densamma hvila alla senare kartor öfver Kina. Men efter detta arbetes fullbordan var det egentligen också slut med jesuiternas storartade verksamhet i Kina. Kejsar Kang-Hsih afled år 1722, och hans efterträdare Yung-tshing (1722—1736) utfärdade 1723 det strängaste förbud mot utbredningen af tiën-tshu-kian, d. v. s. katolska religionen; endast ett fåtal särskildt privilegierade missionärer tolererades för den närmaste framtiden i Peking och Canton [1].

Verbiest efterlämnade vid sin död 12 olika skrifter och arbeten, som uppräknas i den förutnämnda på kinesiska utgifna missionärförteckningen *(Sinceri testes)*, och äfven återgifves af COUPLET i hans *Catalogus Patrum S. I.* [2]. Af dessa arbeten må här nämnas resultaten af Verbiest's astronomiska och kartografiska verksamhet i Kina; de äro skrifna på kinesiska med följande titlar (i latinsk öfversättning):

1) *Schemata et instrumenta eorumque ratio ad experimenta 14 codicibus* [COUPLET: *De theoria, usu et fabrica instrumentorum astronomicorum et mechanicorum, 14 vol.*];

2) *Regularum seu instrumentorum et schematum tabula Duobus libris* [COUPLET: *Eorum instrumentorum imagines*];

3) *Kang-Hshi Imperatoris in perpetuos annos Astronomica norma 32 codicibus* [COUPLET: *Astronomia perpetua Imperatoris Kang-Hshi 32 vol.*]. Om dessa astronomiska tabeller yttrar sig

---

[1] RICHTHOFEN, ibid., s. 661, 681 ff.

[2] *Miscellanea Berolinensia*, IV, s. 180 ff.

Digitized by Google

Verbiest själf på följande sätt[1]: »*Hoc anno* (omkring 1683) *absolvi tabulas Astronomicas expansas septem planetarum, nec non eclipsium solis et lunæ, quas iussu Imperatoris ad bis mille annos venturos et ultra, extendi libris 32 impressis, quorum titulus Astronomia perpetua Imperatoris Kang-Hshi.*»

4) *Imperatoriæ Majestatis immota et firma post rem iudicatam sententia Tribus codicibus* [COUPLET: *Libelli suplices in fauorem Astronomiæ restitutæ*];

5) *Thermometrorum ingeniosæ inventionis elucidatio Unicus libellus* [COUPLET: *De usu Thermometriæ*];

6) *Orbis terræ tabulæ seu Globi terrestris explicatio Duobus libris* [COUPLET: *Explicatio mappæ maioris delineatæ ex mandato Imperatoris, 2 vol.*].

7) *Orbis terræ integra tabula* [COUPLET: *Mappa totius mundi terrestris in bina magna hemisphæria, quarum diameter quinque pedum divisa*]; detta är den å Uppsala universitet förvarade världskartan, hvarom mera i det följande.

8) *Folium planum directiuum universarum stellarum tabula* (i e. Planisphærium).

9) *Aequatoris atque australium septentrionaliumque siderum tabula* [COUPLET: *Triplicis generis mappæ stellarum*].

Dessutom kan nämnas ett större arbete af Verbiest: *Astronomia Europæa, sub Imperatore Kang-Hshi ex umbra in lucem revocata,* utgifvet 1687 (Dilingœ) tillsammans med den förutnämnda katalogen af PHILIP COUPLET, som i öfrigt uppräknar ännu ett par skrifter af Verbiest, hvilka icke förekomma i den kinesiska förteckningen[2].

3. Verbiest's världskarta.

Vid närmare undersökning af ifrågavarande karta *(Orbis terræ integra tabula)* visar det sig, att densamma är uppritad i den azimutala perspektiv-projektion, som man brukar kalla

[1] VERBIEST, *Astronomia Europæa,* p. 34. Jfr *Miscellanea Berolinensia,* VI, s. 185.

[2] *Miscellanea Berolinensia,* IV, p. 186.

Digitized by Google

stereografisk projektion. Ögat tänkes förlagdt i ekvatorns skärning af midtmeridianen, som utgör en rät linje, medan de öfriga meridianerna bilda strålknippen, böjda linjer på växande afstånd från hvarandra ut mot periferien. Parallellcirklarna utgöra likaledes böjda linjer, med växande konvexitet från ekvatorn. Emedan kartans hufvudpunkt ligger på ekvatorn kallas denna projektion äfven *stereografisk ekvatorialprojektion.* Den stereografiska eller vinkeltrogna projektionen var känd redan i forntiden, men användes först sedan 16:de århundradet till afbildning af planiglober [1]. Särskildt begagnades och begagnas ofta ännu den stereografiska ekvatorialprojektionen för framställningen af östra och västra halfkloten, på samma sätt som förhållandet är med Verbiest's stora karta.

Första meridianen är dragen genom Peking, och från densamma räknas ekvatorsgraderna åt öster, så att den 360:de meridianen ligger intill Pekingmeridianen närmast västerut. Sålunda kommer äfven på detta sätt Kina att ligga i världens midt. På senare kinesiska kartor (den stora kinesiska kartan, fullbordad 1718) har man varit än mera konsekvent i detta fall och från Peking räknat 180 grader åt öster och 180 grader åt väster, för att därigenom ännu tydligare markera Kina såsom »midtens rike» [2].

Omkring hvardera hemisfären har Verbiest dragit tvenne cirklar, hvilka båda delas i fyra delar. Den inre cirkeln uppdelas i grader, hvilkas nummer angifvas, från ekvatorn till polerna. I den yttre cirkelns fjärdedelar beskrifvas klimaten, d. v. s. de matematiska afstånd på jordytan eller de zoner, inom hvilka de längsta dagarna hade samma längd. Sålunda bestämmas här de längsta dagarna för hvarje zon t. ex. till 15—16 eller 18—19 timmar o. s. v. Vid polerna angifvas äfven skymningstiderna *(crepuscula)* och vid nordpolen heter det alltså (med latinsk öfversättning): *Aestatis dies longus est 187 dies, crepusculum 24 ke,* d. v. s. tre kinesiska eller sex europeiska timmar. Vid sydpolen antecknas, att sommardagen räcker 161 dagar, och att skymningen utgör 20 ke eller fem timmar. Kli-

[1] Jfr H. ZONDERVAN, *Allgemeine Kartenkunde.* Lpzg 1901, s. 92, 93, 95 ff.
[2] Jfr *Miscellanea Berolinensia,* IV, sid. 188.

Digitized by Google

matzonernas antal från ekvatorn till polerna uppgå åt båda hållen till 18 [1]. Solens ekliptika finnes utsatt å kartan.

Kartan är försedd med prydliga teckningar af en mängd djur, såsom på den amerikanska hemisfären: *kameleont, svansapa, bäfver, kalkon, amerikansk get, jaguar?, iguana?*; på den andra hemisfären: *enhörning, lejon, rhinoceros, giraff, krokodil, hyæna* och *järf*. Alla dessa djur, som voro föga kända i Kina, äro tecknade å det stora kontinentalområdet omkring sydpolen. Men dessutom förekommer en *paradisfågel* i det inre af Australlandet (Nya Holland), och i det inre af Sydamerika finnas utlagda bilder af *tukanen,* den amerikanska *strutsen* (Rhea americana), samt en *boaorm,* dödande en hjort.

Egendomligt är att här å Verbiest's karta på sydpolarlandet söder om Stilla oceanen (amerikanska hemisfären) träffa den bekanta legenden föreställande en järf, som tränger sig emellan tvenne träd för att afbörda sig den intagna födan; bredvid honom ligga kvarlefvor af en måltid, benknotor och djurrester. En fullkomligt likartad bild finnes utsatt å ANTON WIEDS karta öfver Ryssland af år 1555 i skogarne väster om Dwina [2], samt före denne å OLAUS MAGNI nordiska karta *(Carta marina)* af år 1539 — vid sydändan af Lule träsk [3]. Båda dessa teckningar stödja sig på en skildring af den polske historieskrifvaren MATTHIAS AF MIECHOW, som i sitt arbete *De Sarmatia Asiana atque Europæa Cracoviæ 1517* beskrifvit järfven från Litthauen och Moscovien på följande sätt [4]: »Rossomaka est . . . quantitatis canis, faciei catti, corporis et caudæ ut vulpis, colore nigrum, cadaveribus vescitur, inventoque cadavere (animal voracissimum) in tantum vorat ut extendatur et infletur tanquam tympanum, repertaque angustia stricta inter arbores intrat et intrudit se cum violenti premendo ut violenter comesta violentius egerat, sicque extenuatum denuo cadaveri accurrit et ad summum impletur, cum vicissitudine expressionis et ad morticinium reversionis, donec totum ab-

[1] *Miscellanea Berolinensia,* VI, s. 188.

[2] MICHOW, *Die ältesten Karten von Russland,* Hamburg 1884. s. 37 ff.

[3] Jfr AHLENIUS, *Olaus Magnus och hans framställning af Nordens geografi.* Upsala 1895, s. 236.

[4] GRYNÆUS, *Novus Orbis Regionum.*

Digitized by Google

sumat et devoret. Et forsan natura tam insatiabile animal in illis regionibus producit, ut homines simile voracitate laborantes redarguat.» Denna beskrifning lånades nästan ordagrannt af OLAUS MAGNUS i hans *Historia de gentibus septentrionalibus* (Lib. 18, cap. 7); från någon af dessa nu nämnda källor måste Verbiest ha hämtat sin legend. Dessutom finnas å hans karta uppritade en mängd stora hvaldjur, fiskar, hafsvidunder, seglande fartyg o. s. v. Kartan är som förut nämdt rikt försedd med kinesiska inskrifter.

* * *

Hvad beträffar Verbiest's geografiska uppfattning i allmänhet och det kartografiska material, som lämnat honom förebilder och källor, kan här endast i hufvuddrag redogöras därför. Som ofvan antyddes har Verbiest i enlighet med den gängse meningen under 1500- och 1600-talen (MERCATOR, ORTELIUS m. fl.) rundt omkring sydpolen förlagt en väldig kontinent som genom smala sund är skild från alla tre världsdelarne på sydhalfklotet: Sydamerika, Afrika och Australien. Sistnämnda fastlandsmassa (Nya Holland) hade som bekant kringseglats år 1642 af ABEL TASMAN, som kallade det sydligaste land han upptäckte efter holländske ståthållaren i Batavia *Van Diemens land,* sedermera af engelsmännen benämndt *Tasmania.* Att detta var en ö fann man först långt senare, hvarför kartorna efter Tasmans färd återgifva Australien med en spetsig halfö mot söder. Så är t. ex. förhållandet med kartan öfver *Australia* i THEVENOTS *Relations de divers voyages curieux,* Paris 1666 [1], och Verbiest följer exemplet. Tasman hade på sin färd äfven kommit fram till Nya Zeelands västkust och bl. a. till en bukt som han kallade Mördarebukten, emedan några af hans besättning där anföllos och dödades af maoriinfödingarna. Thevenot har utlagdt denna kust på sin Australiakarta jämte ifrågavarande bukt, men Verbiest, som återger denna Nya Zeelands västliga konfiguration, har också utlagt östkusten och framställt landet som en större ö, ehuru detta i verkligheten påvisades först af Cook år 1769. Att Verbiest här brutit med den gängse upp-

[1] Jfr NORDENSKIÖLD, *Periplus,* Sthlm 1897, s. 196, nr 98.

Digitized by Google

fattningen, att det af Tasman i sydöstliga delen af Stilla hafvet upptäckta landet utgjorde en del af sydpolarkontinenten, måste räknas honom till förtjänst. Tasman hade emellertid år 1644 af Van Dieman utsändts på en ny expedition för att undersöka huruvida Nya Guinea och Australien i norr sammanhängde med hvarandra, eller om den i landmassans nordrand inskjutande stora hafsbukten, som man förut kände till, möjligen kunde visa sig vara ett sund. Tasman utforskade närmare denna hafsvik och gaf den först namnet *Carpentariabukten* efter PIETER CARPENTER, som varit generalguvernör i Batavia 1623—1628, och vid denna tid var ordförande för Ostindiska kompaniet i Amsterdam [1]. Något sund upptäckte dock icke Tasman, hvarför Carpentariabukten på Thevenots ofvannämnda karta 1666 framställes som en djupt inskärande vik mellan Nya Holland och Nya Guinea, och Verbiest har troget återgifvit denna uppfattning på sin karta. Nya Guineas konfiguration har Verbiest däremot tydligen hämtat från en karta öfver Asien af den franske kartografen NICOLAS SANSON d'ABBEVILLE, utgifven 1652 [i »*L'Asie en plusieurs cartes*»] [2] Nya Guinea kallas här *Terre des Papous*. Äfven Sundaöarnas och den Malajska arkipelagens konfiguration synes Verbiest åtminstone delvis ha hämtat från Sansons karta.

Gå vi öfver till Östra Asien och Kina har Verbiest här dels användt äldre kinesiska kartor, dels stödt sig på egna iakttagelser och observationer. Anmärkningsvärdt är, att den kinesiska muren finnes utlagd äfven norr om Liaotung (provinsen Shing-king) och ända fram till Korea. Sistnämnda utsträckning af den stora muren torde emellertid vara ett misstag, som visserligen rättades på den stora kinesiska kartan af 1718, men som återfinnes på åtskilliga äldre kinesiska kartor före Verbiest's tid [3]. Jordvallar, uppförda till skydd mot nomadfolken i norr (Hiung-nu), synas ha existerat redan från början af 4:de århundradet före vår tidräkning, dels i Ordoslandet inom Hoanghos stora nordliga krök, dels i norra delen af provinsen Shansi [4].

[1] Jfr MAJOR, *Early voyages to Terra Australia*, s. CIII.
[2] Kartans original, 0,27 × 0,19, jfr NORDENSKIÖLD, *Periplus*, s. 193, nr 96.
[3] Jfr *Miscellanea Berolinensia*, VI, s. 190.
[4] Jfr RICHTHOFEN, *China* I, s. 434.

Digitized by Google

Dessa isolerade murar sammanbundos sedan till ett helt af kejsar Shi-hwang-ti (246—209 f. Kr.) af dynastien Ts'in till värn mot Hiung-nu's oupphörliga anfall. Shi-hwang-ti's stora mur började vid Min-tshóu vid Tau-ho, söder om Lan-tshóu-fu, gick sedan två gånger öfver Gula floden samt genom en ort Péi-sié, öster om Pau-ngan-tshóu (provinsen Tshili), hvaraf man kan sluta, att åtminstone från östliga Shansi den inre muren är den som Shi-hwang-ti lät uppbygga [1]. Men eljest torde den kinesiska muren i dess nuvarande gestalt ej gå längre tillbaka i tiden än till slutet af 14:de århundradet e. Kr.; dess uppbyggande sträcker sig måhända öfver en längre period under dynastien Ming (1368—1644) [2].

Den stora muren börjar väster om Kansu, vid Su-tshóu, och går längs sydranden af det inre höglandet i en vidsträckt båge fram till Petshili's hafsbukt, samt därefter på gränsen till Shing-king (Liaotung) vidare i nordöstlig riktning till Sungarifloden. Det är denna del af muren, som Verbiest i sin reseberättelse från 1682 omnämner med följande ord: »*Kam-Hay . . . est un Fort, situé entre la Mer Meridionale et les Montagnes du Nort. C'est là ou commence cette muraille célebre qui sépare la Province de Leaòtùm de celle de Pékeli, d'où elle s'étend fort loin du côté du Nort par dessus les plus hautes Montagnes*» [3]. På sin karta har emellertid Verbiest, som nyss antyddes, oriktigt låtit denna del af kinesiska muren fortsätta äfven i östlig riktning till Korea och fram i närheten af det östliga hafvet.

I ett långsamt slingrande band från mellersta Amur i norr intill de indokinesiska flodernas källområden i söder och utmärkt med en särskild signatur har Verbiest på andra sidan om den kinesiska muren utlagt den stora sandöken och steppbildning, som af kineserna kallas Shamo och som enligt BAYER ej betyder något annat än *magna, deserta, arenosa planitie* [4]; samma benämning använder kartan på sandöknarna i Afrika

---

[1] RICHTHOFEN, *China,* I, s. 435.

[2] MÖLLENDORFF, *Die grosse chinesische Mauer,* Zeit. der Deut. Morg. Gesellschaft. Bd. XXXII.

[3] *Recueil de Voyages au Nord,* III, s. 307—308.

[4] *Miscellanen Berolinensia,* VII, s. 191.

Digitized by Google

[Sahara]. De stora kinesiska floderna framträda riktigt å Verbiest karta: Jangt-se-kiang med de båda stora sjöarna Tung-ting-hu och Po-yang-tu, samt Hoang-ho med sin stora krök åt norr (Ordos-landet), öfvertvärad af den stora muren. Gula hafvets kustfiguration framträder skarpt med halföarna Shan-tung och Korea. Sistnämnda land finnes redan upptaget på holländaren LINSCHOTENS karta 1599 — hvarom mera här nedan — men med en inskrift, angifvande att man ännu var osäker om dess egenskap af ö eller halfö[1]. Sedermera utsattes Korea tydligt i jesuiten MARTIN MARTINIS 1649 tryckta atlas *(Atlas novus sinensis)*, och Verbiest har sannolikt tagit sin kartbild härifrån. Beträffande Japan finnes första specialkartan öfver detta land i *Navigatio ac Itinerarium Johannis Hugonis Linschotanis in Orientalem sive Lusitanorum Indiam*, Hagœ Comitis 1599. Den grundar sig på meddelanden insamlade af LINSCHOTEN under hans vistelse i Goa 1583—1589 i tjänst hos därvarande ärkebiskop Vincentius Fonseca[2]. Linschotens karta blef sedan den för karttecknigen af Japan under en lång följd af år gällande typen, som äfven går igen å Verbiest's världskarta.

Norr om Mandschuriet är floden Amur riktigt utlagd med mynning i det östliga haf, som Verbiest förmodat vara identiskt med *Fretum Anian*[3], det mystiska sund mellan Asien och Amerika som första gången på en tryckt karta finnes utlagdt på BOLOGNINI ZALTERII år 1566 i Venedig utgifna karta, sålunda nära tvåhundra år före upptäckten af Beringssund. *Fretum Anian* återgifves allmänt på kartorna efter denna tid på 1500- och 1600-talet[4]. Men längst i norr har Verbiest utlagt en mindre från Asiens nordosthörn utskjutande halfö och några därutanför belägna öar, hvilka möjligen skola återge Kamtschatka, Kurilerna och Jesso, hvilket senare namn också värkligen förekommer å kartan[5]. Då Verbiest här icke kunnat

---

[1] Jfr NORDENSKIÖLD, *Periplus*, s. 194.

[2] Jfr NORDENSKIÖLD, ibid.

[3] *Recueil de Voyages*, III, s. 317.

[4] Jfr S. RUGE, *Die Geschichte der Beringstrasse vor ihrer Entdeckung* [Abhandlungen und Vorträge zur Geschichte der Erdkunde. Dresden 1888, s. 53 ff.]

[5] *Miscellanea Berolinensia*. VI, s. 189.

Digitized by Google

stödja sig på något kartmaterial — Kamtschatka upptäcktes egentligen först af ATLASSOW år 1697, och om holländarna DE VRIES och SCHAEP'S upptäckter i dessa trakter år 1643 saknar Verbiest sannolikt någon närmare kunskap — kan återgifvandet af dessa nordliga öar endast bero på hörsägner. Framhållas bör, att både förut och senare japanska fartyg ofta vinddrifvits till Kamtschatka [1] och där äfven understundom strandat, hvarför man åtminstone i Japan — möjligen också i Kina — sedan gammalt haft någon kännedom om detta aflägsna land. Kamtschatka omtalas första gången 1698 i den i Hamburg tryckta berättelsen om EVERT ISBRANDSZOON IDES' beskickning till Kina 1692—1695, och återgifves kartografiskt först på PHILIP JOHAN STHRALENBERGS karta år 1730.

Kartorna öfver östra och södra Asien voro under 1500-talets första hälft synnerligen dåliga — MERCATOR har t. ex. år 1538 ännu tre halföar öster om Persiska viken — och en verklig reform i dessa trakters kartografi inträdde först med italienaren JACOPO GASTALDIS arbeten, de flesta utgifna i Venedig och sannolikt delvis stödda på material, insamladt af den bekante sekreteraren i tiomannarådet RAMUSIO [2]. Gastaldis kartor öfver Asien från 1561 äro såväl hvad detaljer som kustkonturer beträffa öfverlägsna alla föregående kända kartor öfver denna världsdel. Det är Gastaldis kartor, som, så vidt jag kunnat se, lämnat material och utgjort förebilder för Verbiest's kartografiska framställning af Indiska oceanen, de Indiska halföarna, Persiska viken, Arabien och Röda hafvet samt hela främre Asien med Svarta och Kaspiska hafven, båda dessa senare ungefär af samma konfiguration med sin längsta utsträckning från väster till öster. Medelhafvet och Europa har Verbiest tecknat efter 1500- och 1600-talets gängse kartmaterial: MERCATOR, ORTELIUS, GASTALDI, BLAEU m. fl. Äfven de fyra stora polarländerna vid nordpolen gå ytterst tillbaka till Mercator och Ortelius.

Beträffande Afrikas kontinent har Verbiest likaledes delvis byggt på Gastaldi — särskildt i återgifvandet af norra och nord-

[1] *Miscellanea Berolinensia,* VI, s. 191. Jfr NORDENSKIÖLD, *Vegas färd,* II, s. 175, ff.

[2] Jfr NORDENSKIÖLD, *Periplus,* s. 161.

Digitized by Google

östliga delarna. Öfver Afrikas inre förekomma, åtminstone från 1562, kartor med ett sjösystem, som betydligt afviker från Ptolemœus' äldre framställning, och som tydligen grundar sig på verkliga iakttagelser under portugisernas resor i det inre eller på noggrannt insamlade berättelser af infödingarna. På en af PAOLO FORLANI från Verona år 1562 graverad karta, äfvensom på Gastaldis stora afrikanska karta af 1564 är floden Kongo utsatt jämte en mängd bifloder. Kongo rinner upp ur en stor centralsjö, som äfven afger vatten åt en arm af Nilen och åt en tredje stor mot söder rinnande flod, som utmynnar vid Afrikas sydvästra kust mellan 25° och 26° s. br.[1] Sedan torde under början af 1600-talet ytterligare några nya uppgifter om Afrikas inre hafva tillkommit, ty på kartan öfver Afrika i WILHELM och JOHAN BLAEU'S *Novus Atlas,* Amsterd. 1635 har Kongo tecknats med en betydlig böjning mot norr; sambandet med Nilen kvarstår visserligen, men den från centralsjön till Indiska oceanen framflytande stora floden finnes ej mer. Det inre Afrika har tvenne stora sjöbäcken, båda källsjöar till Nilen: ett västligt *zaire lacus,* äfven källsjö för Kongo, och ett östligt *zaflan. lacus.* Det är denna teckning af Afrikas inre, som sedermera blef normgifvande för alla följande Afrikakartor ända fram till 1700-talet[2] och som äfven kopierats af Verbiest å hans världskarta. Äfven Sydafrikas konturer har Verbiest noggrannt återgifvit efter Blaeus Atlas. Denna hade åt kartorna öfver mellersta och inre Afrika gifvit titeln: *Aethiopia superior vel interior, vulgo Abissinorum sivo Presbiteri Joannis imperium,* men Verbiest ogillade, som förut framhållits, denna uppfattning af prästkonungen Johannes afrikanska välde och ville i stället göra honom identisk med Dalai-Lama i Tibet[3].

Verbiest's framställning af de båda Amerikakontinenterna öfverensstämmer med 1500- och 1600-talens gängse kartmaterial. Teckningen af Californien som en stor, aflång ö vid Nordamerikas västkust torde närmast vara hämtad från JOANNES

[1] NORDENSKIÖLD, *Periplus,* s. 129, 132.

[2] Den franske geografen D'ANVILLE strök helt enkelt bort alla dessa detaljer såsom alltför osäkra och hypotetiska, å sin s. k. kritiska karta öfver Afrika 1749. Först i senare tider ha de stora sjöarna återkommit på Afrikas kartor.

[3] *Recueil de Voyayes* III, s. 307.

Digitized by Google

JANSSONIUS' karta *Mare pacificum* 1650[1]. Norr om denna ö har Janssonius låtit *Fretum Anian* vidtaga, men Verbiest låter här i stället en bred bukt skjuta in i fastlandet, hvilket i norr och nordväst ända fram till sundet mellan Amerika och Asien endast är ett enda stort *Terra incognita*.

* * *

Angående den Vertbiest'ska kartans nomenklatur anför BAYER[2], att nästan endast riken, provinser, större haf och floder äro namngifna. Namnen äro lämpade efter kinesiskt uttal och kinesisk ortografi samt synas, åtminstone hvad Europa beträffar, utgå från de latinska formerna[3]. Om ett namn innehåller en bokstaf eller ett ljud, okändt för kinesiskan, ersättes det med ett närbesläktadt sådant, eller upplöses i tvenne ljud. Exempel på dylika fall äro:

Svecia	= Si-ve-çi-ya
Germania	= Ge-lu-ma-ny-ya
Pomerania	= Po-me-la-ni-ya
Prussia	= Pe-lu-sy-ya
Russia	= Lu-sy-ya
Bohemia	= Po-ye-mi-ya
Ungaria	= Um-kia-ly-ya
Moravia	= Mo-la-vi-ya
Danubius	= To-na-bo
Alsatia	= Ya-lu-sa-çi-ya
Franconia	= Fa-lam-co-ny-ya
Brema	= Pe-le-ma
Iudæa	= Iu-te-ya.

På detta sätt ha emellertid ofta de respektive ländernas kinesiska namn fått en särskild, efter deras geografiska läge och beskaffenhet lämpad betydelse, och Verbiest har sålunda ofta transskriberat dem just i detta syfte. Så t. ex. betecknar Ge-

[1] NORDENSKIÖLD, *Periplus*, nr. LVII.

[2] *Miscellanea Berolinensia*, VI, s. 188 ff.

[3] Enligt BAYER (*Miscellanea Berolinensia*, VI, s. 189): quod hæc lingua (sc Latina) ad sonos Sinicos aptior visa est, quam ceteræ sunt linguæ.

Digitized by Google

lu-ma-ny-ya (Germania) = *calida et pretiosa regio*, Si-ve-çi-ya (Svecia) = *nivis gubernium;* Lu-sy-ya (Russia) = *iter occidentale seu via in occidentem;* Pe-lu-sy-ya (Prussia) = *septentrionalis Prussia,* o. s. v. Äfven det kinesiska namnet på Franconia har en särskild betydelse [1].

Af städer i Europa nämnas endast *Roma* = Lo-ma, *Ulyssipo* (Lissabon) = Ly-sy-po, *Thebæ* = Te-pe och *Athenæ* = Ya-te-nie. Vid Iu-te-ya (Iudæa) läses följande legend (i latinsk öfversättning): *Cæli dominus* (Deus Christus) *descendit in vitam: ille in orbe terrarum cum gravitate consideravit res hominum: appellata est sancta terra.* Namnen i Asien äro likaledes i allmänhet öfverflyttade till kinesiska från de europeiska kartorna. Från Kinas grannländer förekomma endast få namn, så Niu-tshe (vid Liaotung), Jeço', Tai-wan (Formosa), Liu-sum (Filippinerna), Tshampa, Gainan (Tonkin) o. s. v. [2]

Verbiest's karta, hvaraf finnas flera upplagor, som jag strax skall nämna, är i allmänhet försedd med en text, kallad Kiwen-yu-tou-choui, som i den ofvannämnda kinesiska jesuitförteckningen öfversättes: *Orbis terræ tabulæ seu Globi terrestris explicatio, Duobus Libris.* COUPLET kallar densamma: *Explicatio mappæ maioris delineatæ et mandato Imperatoris, 2 vol.* Texten innehåller i slutet af andra »boken» flera representativa djurbilder: enhörning, rhinoceros o. s. v., samt dessutom teckningar af monument: kolossen på Rhodos, pyramiderna, colosseum i Rom o. s. v. Det finnes dessutom en förkortning af denna bok under titeln: Kwen-yu-wai-ki [3]. Ingendera af dessa texter synes finnas i Uppsala Universitetsbibliotek.

Enligt meddelande af Prof. H. CORDIER finnes en med Verbiest's världskarta likartad sådan, men kolorerad, å Jesuitinstitutionen, Rue de Sèvres 35, i Paris. En annan liknande karta, icke kolorerad, finnes i Bibliothèque nationale i sex rullar och mäter 1,880 × 0,540 meter. Ännu en annan upplaga finnes i British Museum in 8:o, signerad med det approximativa årtalet 1669? Slutligen har jag i Uppsala Universitetsbibliotek funnit en i be-

[1] *Miscellanea Berolinensia,* VI, s. 190.
[2] *Miscellanea Berolinensia,* VI, s. 189.
[3] Meddelande af H. CORDIER, Paris.

Digitized by Google

tydligt förminskad skala gjord *kopia,* i dåligt tryck, af Verbiest's båda halfklot. Ekvatorns halfva längd å de båda hemisfärerna utgör 0,51 meter, midtmeridianen 0,505 meter. Men titeln, djurbilderna och kartoucherna i kanterna äro borttagna, och de båda legenderna (med Verbiest's och kejsar Kang-Hsi's namn) äro sammanförda till en mindre kartouche i högra kanten af gamla världens hemisfär.

SPARFVENFELDT (f. 1655 † 1727) har väl antagligen under någon af sina många resor i Europa kommit öfver det exemplar af Verbiest's karta, som förvaras i Uppsala; sannolikt har han hemfört detsamma från Paris. BAYER uppger i afseende på det exemplar af kartan han kommenterat och beskrifvit: *Ante hos tres annos R. P. Dominicus Parrenin Pequino ad me misit Globum terrestrem Sinicum.*

Digitized by Google

Digitized by Google

Résumé.

In der Universitätsbibliothek Uppsalas findet sich eine grössere Weltkarte mit chinesischen Inschriften; die Diameter jeder Hemisphäre betragen je 1,49 M. Diese Wandkarten wurden, der Inschrift im niederen Rande der Karte nach, im Jahre 1702 von dem bekannten Sprachforscher J. G. SPARFVENFELDT der hiesigen Universitätsbibliothek geschenkt. Der Verfasser der Weltkarte ist der Jesuitenpater FERDINAND VERBIEST aus Pilthem in der Nähe von Courtrai in Flandern (geboren 9. Okt. 1623), der seit dem Jahre 1659 in China wohnte und daselbst — in Peking — am 29. Januar 1688 auch gestorben ist. Sein chinesischer Name Nan-Hoei-Gin kommt in der Legende der linken Ecke vor; in der rechten Ecke liest man den Namen des damaligen chinesischen Kaisers Kang-Hsi (1661—1722). Nach der Beschreibung von G. S. BAYER (Miscellanea Berolinensia VI, Berolini 1740) ist die Amerika-Hemisphäre als die östliche, die alte Welt als die westliche Halbkugel zu betrachten, wodurch China in wahrhaft chinesischer Auffassung »das Reich der Mitte» wird. Der Titel der Karte lautet auf chinesisch: Kwen-yu-tjiven-tou, d. h. in lateinischer Übersetzung: *Orbis terræ integra tabula.* Die Legenden lauten (nach BAYER), in der Ecke rechts: [Orbis terrarum universalis mappa] *Kang-Hsi* [imperatore] *secundum solis dimensionem traducta in compendium . . .*; in der Ecke links: *Gubernante recta methodi Astronomicæ hemisphærium occidentale Nan-Hoei-Gin methodice perfecit.* (Kap. I, Einleitung, S. 1—2).

Im Kapitel II (S. 2—14) werden das Leben Verbiest's und seine Reisen in China behandelt. Seit der letzten Hälfte des 16:ten Jahrhunderts waren mehrere Jesuitenmissionäre in China thätig; seit 1644 erkannten sie die neue Mandschudynastie an,

Digitized by Google

und einer dieser Missionäre, JOHANN ADAM SCHAAL aus Köln wurde von dem ersten Mandschu-Kaiser zum Präsidenten des astronomischen Tribunals und Observatoriums ernannt. Als Mitarbeiter wurde FRRDINAND VERBIEST angestellt, der im Jahre 1659 nach China gekommen war und eingehende mathematische Kenntnisse besass. Kaiser Shun-tshi starb indessen im Jahre 1665, und die Vormünderregierung für seinen Sohn verfolgte nachher mit Eifer die Jesuiten. Schaal starb, Verbiest und die Anderen wurden nach Canton vertrieben. Kaiser Kang-Hsih (1661—1772) selbst übernahm die Regierung 1671 und erlaubte den Jesuitenmissionären zurückzukehren; Verbiest wurde zum Direktor des astronomischen Amtes ernannt: *Summus præfectus Academiæ Astronomicæ.* Im Jahre 1685 folgte ihm als Direktor PHILIP GRIMALDI nach. Zwischen diesen Jahren 1671—1685 dürfte Verbiest seine Karte ausgeführt haben, wie er auch während dieser Zeit ausführliche Berichte über ostasiatische Verhältnisse nach Europa (Frankreich und dem Hofe Ludwigs XIV.) heimsandte und den Kaiser Kang-Hsih auf dessen Reisen in die Mandschurei und Mongolei 1682—1683 begleitete. Die Briefe Verbiest's über diese Reisen sind in der Sammlung *Recueil de Voyages au Nord,* III (Amsterdam 1715) gedruckt. Verbiest starb in Peking 1688 und hinterliess bei seinem Tode 12 verschiedene Schriften und Arbeiten, die in einem kleinen chinesischen Missionärverzeichniss *(Sanctæ doctrinæ* seu *legis sincerum testimonium,* seu *sinceri testes),* von PHILIP COUPLET ins Latein 1687 übersetzt, aufgezählt werden.

Die Weltkarte Verbiest's (Kap. III S. 14—25) ist in azimuthaler Perspektiv-Projektion, s. g. stereographischer Projektion, gezeichnet. Da der Hauptpunkt der Karte auf dem Äquator liegt, wird diese Projektion auch stereographische Äquatorialprojektion genannt. Der erste Meridian ist durch Peking gezogen, in der Weise, dass der 360:ste Meridian westwärts unweit von Peking liegt. Ringsum jede Hemisphäre sind zwei Kreise gezogen, beide in vier Teile eingeteilt. Der innere Kreis ist gradiert, innerhalb des äusseren Kreises sind »die Klimata» beschrieben, d. h. die Zonen, wo die längsten Tage dieselbe Länge haben. An den Polen sind auch die Dämmerungszeiten (crepuscula) angegeben. Die Anzahl der Klimata vom Äquator aus

Digitized by Google

bis zu den Polen ist nach beiden Seiten 18. Die Karte ist mit einer Menge Abbildungen von Tieren, charakteristisch für die verschiedenen Hemisphären, geziert. Das Bild eines Vielfrasses zwischen zwei Bäumen hat Verbiest zunächst der grossen Karte des Olaus Magnus (Carta marina 1539) entnommen.

In Betreff des von Verbiest benutzten Quellenmaterials ist der grosse Südpolarkontinent bei MERCATOR, ORTELIUS u. a. auch hier ausgelegt worden. Tasmania ist als eine Halbinsel von Australien aufgefasst, wie z. B. bei THEVENOT (»Australia» in *Relations de divers voyages curieux* 1660). Neu Zeeland ist als Insel dargestellt, trotzdem dies erst von COOK 1769 aufgewiesen wurde. Die Nordküste Australiens mit der Carpentariabucht und Neu Guinea (als Halbinsel) ist nach THEVENOT (1666) und NICOLAS SANSON D'ABBEVILLE (*L'Asie en plusieurs cartes,* 1652) gezeichnet. China, Mandschurei, Mongolei und Zentralasien hat Verbiest nach eigenen Reisen und Forschungen ausgelegt; der Amurfluss mündet in *Fretum Anian,* die mystische Meerenge zwischen Asien und Amerika. Südasien, Vorderasien, das Mittelmeer und Europa wurden nach dem zugänglichen Kartenmaterial des 16:ten und 17:ten Jahrhunderts gezeichnet: MERCATOR, ORTELIUS, GASTALDI, BLAEU u. s. w. Afrika zeigt nach WILHELM und JOHANN BLAEU'S *Novus Atlas* (Amsterd. 1635) die beiden Quellenseen des Nils: *zaire lacus* (auch Quellensee für Kongo) und *zaflan. lacus.* Nordwestamerika mit Californien in der Form einer langschmalen Insel erinnert zunächst an JOANNES JANSSONIUS' Karte: *Mare pacificum* 1650.

Die Nomenklatur der Verbiest'schen Weltkarte ist augenscheinlich zuerst in lateinischer Sprache abgefasst, dann ins Chinesische transscribiert. So ist Svecia = Si-ve-çi-ya, Germania = Ge-lu-ma-ny-ya, Pomerania = Po-me-la-ni-ya geworden u. s. w. Dabei hat auch der betreffende Name eine bestimmte Bedeutung erhalten: Si-ve-çi-ya (Svecia) = *nivis gubernium;* Ge-lu-ma-ni-ya (Germania) = *calida et pretiosa regio* u. s. w. Die Karte war ursprünglich mit einem Texte versehen *(Orbis terræ tabulæ seu Globi terrestris explicatio, Duobus Libris),* der doch verloren zu sein scheint. Exemplare von Verbiest's Karte finden sich in Paris, Rue de Sèvres 35 (koloriert), der Bibliothèque nationale (nicht koloriert) und im British Museum (signiert 1669?). Eine kleine,

Digitized by Google

sehr schlechte Kopie (halbe Äquatorlänge 0,51 M.) findet sich in der Universitätsbibliothek Uppsalas. SPARFVENFELDT (1695—1727) hat wahrscheinlich während seiner vielen Reisen in Europa das hiesige Exemplar der Karte in Paris angetroffen und von dort aus nach Schweden heimgebracht.

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Skrifter utgifna af K. Humanistiska Vetenskaps-Samfundet i Uppsala. VIII. 5.

RÄFSTEN

MED

KARL XI:s FÖRMYNDARSTYRELSE

AF

OTTO VARENIUS

II.

Den undersökande kommissionen af år 1675

UPPSALA
AKADEMISKA BOKHANDELN
(C. J. LUNDSTRÖM)

LEIPZIG
OTTO HARRASSOWITZ

Digitized by Google

UPPSALA 1903
ALMQVIST & WIKSELLS BOKTRYCKERI-A.-B.

Digitized by Google

Förord.

För indelningen af det arbete, »räfsten med Karl XI:s förmyndarstyrelse», hvars första del utkom år 1901 med undertitel »dechargens gifvande och återkallande», har jag lagt till grund den afgränsning mellan räfstens olika skeden, som därsammastädes s. 179 finnes angifven. Den del, som nu offentliggöres, behandlar i öfverensstämmelse härmed den undersökande kommission, som år 1675 tillsattes, hennes verksamhet och dennas resultat.

Till ämbets- och tjänstemännen vid de arkiv och bibliotek, som jag anlitat, stannar jag för denna del i samma förbindelse som för den förra och ber att däråt få gifva förnyadt uttryck. Särskildt tackar jag intendenten hr H. Sandahl för hans synnerliga välvilja att med uppoffring af egen tid bereda mig tillfälle till forskning i flottans arkiv, utöfver hvad eljest skulle hafva varit fallet.

Den redogörelse för vid afhandlingens utarbetande användt material, som här nedan lemnas, afser båda de hittills utgifna delarna. Från öfversiktlighetens synpunkt hade den kunnat sparas till arbetets sista del, men då dels källorna för det parti, som nu utgifves, äro af i viss mån från de öfriga

Digitized by Google

skild karaktär, dels framtiden icke är i ens egen hand, har jag ansett riktigast att nu bifoga den.

Datobeteckningen är den gamla stilens. För de tidsuppgifter, som hämtats från Feuquières' brefvexling, har dubbelskrifning användts.

Upsala i maj 1903.

Otto Varenius.

Digitized by Google

Innehållsöfversikt.

Sid.

Förord III
Öfversikt öfver materialet VII

Kapitel I. Bilagorna till 1672 års relation.

Kommissionens åtgärder för bilagornas utbekommande . . . 1
M. G. De la Gardies skrifvelse till drottning Hedvig Eleonora 5
Realitetsfrågan, om dessa bilagor någonsin förelegat 10

Kapitel II. Undersökningsarbetets förberedelser.

Extraktet ur rådsprotokollet för den 3 december 1675 . . . 18
Metod och program för kommissionens arbete 21
Kommissionens bemyndigande i förhållande till kollegierna . . 26
» » » » » rådet 31
» engagering af biträden 34

Kapitel III. Undersökningsarbetets fortgång intill 1678 års riksdag.

Medelanskaffningsfrågan 38
Förmyndarregeringens bref af 13/3 1667 och 2/8 1670 53
Betydelsen för undersökningens resultat af relationsbilagornas obefintlighet 58
Biträdespersonalens arvodeskonto 60
Materialsamlingen inom generalverket 62
» » kammarens olika kontor 65
» » krigskollegium 70
» » amiralitetskollegium 76
» » kansli-, bergs- och kommerskollegierna 89

Kapitel IV. 1678 års riksdag.

Kommissionens ställning till 1676 års riksdag 91
Debatterna på 1678 års riksdag om kommissionens arbete . . 93
Dessas slutliga resultat 98

Digitized by Google

Sid.

Kapitel V. Undersökningsarbetets fortgång efter 1678 års riksdag.

Materialsamlingsarbetets ställning på hösten 1678 105
Reduktionskollegium och kommissionen 113
Kommissionens eget åtgörande vid räkenskapsmaterialet . . . 121
Personalförhållandena inom kommissionen 122

Kapitel VI. Undersökningskommissionens berättelse.

Tidpunkten för berättelsens afgifvande 131
Berättelsens form och uppställning 133
Generalverket 135
Inkomsternas förminskning 136
Utgifternas förhöjning 139
Gäldens beskaffenhet 143
Kollegiernas förvaltning 145
Det inbördes förhållandet mellan sifferuppgifterna i bilagorna till berättelsen 152
Berättelsens allmänna karaktär och betydelse 154

Bilagor.

I. Tablå öfver bilagorna till undersökningskommissionens berättelse och deras poster 156
II. Formulär till slutbalans öfver gälden 158

Digitized by Google

Öfversikt öfver materialet.

I denna mitt arbetes två första delar afseende öfversikt upptagas endast de samlingar och verk, till hvilka direkta hänvisningar blifvit gjorda.

I. Källor.

A. Otryckta.

Stockholm.

Riksarkivet:

Rådsprotokoll.

Fullständigt genomgångna för tiden augusti 1675—oktober 1681. För öfriga partier anlitade, då särskild anledning därtill förefunnits. Samlingen, som är förtecknad i meddelanden från svenska riksarkivet IV, 71 ff., är för denna tid behäftad med luckor, hvilka endast till en del kunnat fyllas genom i serien insatta konceptprotokoll.

Riksregistraturet.

Fullständigt genomgånget för tiden oktober 1675—oktober 1681. För öfriga partier anlitadt, då anledning därtill gifvits. Samlingen är förtecknad i meddelanden från svenska riksarkivet I, 61 ff.

Rådslag 1660—1688.

Förtecknade i meddelanden från svenska riksarkivet XII, 167 ff.

Originaltraktater.

Förtecknade i meddelanden från svenska riksarkivet XVII, 99 ff., XVII, 171 ff., XIX, 271 ff.

Statsrättsliga handlingar.

Förtecknade i meddelanden från svenska riksarkivet XV, 441 ff.

Undersökningskommissionens af år 1675 handlingar.

1 bundt af blandadt innehåll. Se s. 1 not 2.

Digitized by Google

Den dömande kommisssionens af år 1680 handlingar:

Protokoll.

Riksrådens förklaringar.

Aktorernas observationer.

De la Gardieska samlingen.

Förtecknad i meddelanden från svenska riksarkivet **XII**, 183 ff.

Särskildt har användts: *Betänkanden rörande Sveriges yttre och inre politik 1671—81.*

Acta historica:

Koncept till 1672 års relation.

Bref till Karl XI från M. G. De la Gardie.

Rättegångar och tvister.

Reduktionskollegii handlingar.

Särskildt har användts: *Reduktionskollegii relation till K. M. af* $^{22}/_{12}$ *1675.*

Riksstater 1643—1683.

De äro dels personal- eller specialstater, förtecknande löner och andra statsbehof med därtill anslagna medel, dels anordningsstater med specialstatens slutsumma i debet, de till dess fyllande anvisade inkomsterna i kredit. För somliga år äro båda slagen hopförda i samma bok, för andra, särskildt längre fram, äro de skilda åt i hvar sitt band. Serien är icke alldeles fullständig.

Riksdagsacta 1672—1678.

Presteståndets protokoll 1672—1678,

med därtill hörande handlingar. Särskildt att märka *diverse handlingar 1270—1693.*

Borgarståndets protokoll 1672—1678,

med därtill hörande handlingar.

Kammararkivet.

Kammarens protokoll.

Genomgångna dec. 1675—okt. 1680.

Kammarens registratur.

Genomgånget dec. 1675—okt. 1680.

Digitized by Google

Kungliga bref till kammarkollegium.

Genomgångna 1675—1679.

Till kammaren ankomna bref.

Genomgångna 1675—1680. För hvarje år finnas flera band, upptagande bref från änkedrottningen, hofrätter, kollegier, riksråd, kommissioner, bankofullmäktige etc.

Reduktionskollegii protokoll.

Genomgångna 1676—1680.

Reduktionskollegii registratur.

Genomgånget 1676—1678, 1680. För år 1679 är en lucka. Däremot finns i riksarkivet reduktionskollegii bref till K. M. 1671—1680 och 1655—1687, af hvilka särskildt den förra serien innehåller åtskilligt för 1679.

Kungliga bref till reduktionskollegium 1674—1682.

Rikshufvudböcker med därtill hörande *Journaler.*

De, som användts, äro för åren 1662, 1669 och 1677. Mellan de två sistnämnda finns ingen rikshufvudbok bevarad.

Krigsarkivet.

Krigskollegii protokoll.

Genomgånget dec. 1675—okt. 1680. Månatliga innehållsregister finnas.

Krigskollegii registratur.

Serien är för denna tid mycket ofullständig. För 1676 finns ett sammanhängande band. För 1677 och 1678 blott spridda handlingar, till god del bestående af koncepter. För 1679 och 1680 finns intet registratur.

Krigskollegii bref böcker.

Innehålla till krigskollegium ankomna bref och upptaga för hvarje år två volymer. De äro uppställda i bokstafsordning, med förnamnen som uppslagsgifvande. Härifrån ha ursprungligen gjorts två undantag, nämligen för kungliga bref och bref från rådsherrar, hvilka satts främst. De förra ha emellertid sedermera, okändt när, uttagits, sannolikt för att läggas till samlingen af kungliga bref. Denna är för denna tid mycket ofullständig och hufvudsakligen bestående af sena afskrifter ur riksregistraturet.

Flottans arkiv.

Amiralitetskollegii protokoll.

Genomgångna dec. 1675—okt. 1680. Seriens arkivbeteckning är D 1.

Digitized by Google

Amiralitetskollegii registratur.

Genomgånget dec. 1675—okt. 1680. Seriens arkivbeteckning är D 2.

Till Amiralitetskollegium ankomna bref.

Genomgångna dec. 1675—okt. 1680. Seriens arkivbeteckning är D 4.

Kungliga bref till amiralitetskollegium.

Genomgångna dec. 1675—okt. 1680. Seriens arkivbeteckning är B. Särskilda diarievolymer finnas, där de kungliga brefven äro förtecknade med kort angifvande af hufvudinnehållet. Ordningen är den kronologiska, ehuru tillägg göras här och där utom följden.

Upsala.

Universitetsbiblioteket.

Allmänna handskriftsamlingen.

Särskildt är volymen E., 545 h., af betydelse för ämnet.

Nordinska samlingen.

Foliovolymen n:o 197 (n:o 112 enligt den gamla indelningen) har här mest kommit till användning. Den innehåller idel handlingar rörande förmyndarräfsten.

Palmsköldska samlingen.

Lund.

Universitetsbiblioteket.

Dess handskriftssamling.

Se f. ö. Varenius, I, 92 not 2.

Brokind.

Falkenbergska handskriftssamlingen.

Fol. n:r 29. Öfver detta arkiv fins en katalog i hist. handl. III, 394 ff.

Paris.

Les archives du ministère des affaires étrangères. Correspondance politique, Suède.

Det parti, som utgjort forskningsföremålet, är franska sändebudets i Stockholm Marquis de Feuquières' brefväxling med sin regering. Fullständigt har den genomgåtts för tiden aug. 1675—aug. 1682, då Feuquières rappellerades. Arkivbeteckningen för partiet är n:o 49—64. I de föregående volymerna från och med n:o 46 hafva vissa partier varit före-

Digitized by Google

mål för en efterforskning, som docenten N. Wimarson på min anhållan benäget verkställt. Hufvudserien utgöres af bref, vexlade mellan Feuquières å ena sidan, Ludvig XIV eller hans utrikesminister (först Pomponne, sedan Colbert de Croissy) å den andra. Understundom ha Feuquières' depescher formen af en fortlöpande journal. Brefven äro starkt chifferblandade, men lösningen är skrifven ofvanför raden. Därjämte finnas supplementband, innehållande en mängd handlingar af mer fristående karaktär, däribland många rörande Sveriges krig i Tyskland. Dessa supplementband stå dock icke utanför den ofvan gifna nummerföljden utan ingå i denna såsom n:o 51, 52, 54, 55, 59, 62. Alla volymerna äro inbundna i hela skinnband. Jfr Clason, studier öfver arkivväsendet i utlandet, s. 13.

B. Tryckta: Samlingar, urkundspublikationer o. d.

Till H. K. M. konung Karl XI; kongl. regeringens berättelse angående regementsförvaltningen under högstbemälte konungs minderårighet, utg. Upsala 1771 (af GAHM-PEHRSSON). [*1672 års relation.*]

Handlingar rörande skandinaviens historia I—XL; Stockholm 1816—1860. [*Skand. handl.*]

Historiska handlingar till trycket befordrade af kongl. samfundet för utgifvande af handskrifter rörande Skandinaviens historia I—XVII. Stockholm 1861—1899. [*Hist. handl.*]

Meddelanden från svenska riksarkivet I—XXV; Stockholm 1877—1901.

De la Gardieska arkivet I—XX, utg. af P. WIESELGREN. Stockholm och Lund 1831—1843.

Sveriges regeringsformer 1634—1809 samt konungaförsäkringar 1611—1800, utg. af E. Hildebrand. Stockholm 1891.

Sveriges ridderskaps och adels riksdagsprotokoll 1672—1680, delarna XI—XIII, utg. af S. BERGH. Stockholm 1894—1896. [*Adelsprot.*]

BEXELL, S. P., (Ahlqvist och Lignell): Bidrag till svenska kyrkans och riksdagarnas historia, ur presteståndets arkiv, II. Stockholm 1835.

FANT, E. M., Acta ad historiam regis Caroli XI. Upsala 1808.

FRYXELL, A., Handlingar rörande Sveriges historia, ur utländska arkiver samlade, I—IV. Stockholm 1836—1843.

Digitized by Google

LOENBOM, S., Anekdoter om namnkunniga och märkvärdiga svenska män, I—III. Stockholm 1770—1775.

LOENBOM, S., Handlingar till Karl XI:s historia, I—XV. Stockholm 1763—1774.

LOENBOM, S., Historiskt archivum, I—VI. Stockholm 1774—1776.

LOENBOM, S., Historiska märkvärdigheter, I—IV. Stockholm 1767—1768.

NORDIN, C. G., Konung Karl XI:s dagbok. Hernösand 1808.

STJERNMAN, A. A., Alla riksdagars och mötens beslut, I—III, jämte bihang. Stockholm 1728—1743. [STJERNMAN].

STJERNMAN, A. A., Samling utaf Kongl. bref, stadgar och förordningar etc. angående Sveriges kommers, politi och ekonomi, I—VI. Stockholm 1747—1775.
[STJERNMAN, *ekon. förordn.*]

STYFFE, C. G., Samling af instruktioner rörande den civila förvaltningen i Sverige och Finland, I. Stockholm 1856.
[STYFFE.]

STYFFE, C. G., Konung Gustaf II Adolfs skrifter. Stockholm 1861.

TROLLE-BONDE, C., Anteckningar om Bondesläkten, kungliga Rådet och Ambassadören grefve Carl Bonde, II. Lund 1900. [*Bondeska anekdoterna.*]

DU MONT, J., Corps universel diplomatique du droit des gens; contenant un recueil des traités etc., VII, 1. Amsterdam 1731.

GALLOIS, E., Lettres inédites des Feuquières, I—V. Paris 1845—1846. [*Lettres inédites.*].

GEFFROY, A., Recueil des instructions données aux ambassadeurs et ministres de France, II, Suède. Paris 1885.

MOERNER, TH. V., Kurbrandenburgs Staatsverträge von 1601 bis 1700. Berlin 1867.

ROUSSET, Recherches sur les alliances et les intérêts entre la France et la Suède. Amsterdam 1745.

VAST, H., Les grands traités du règne de Louis XIV, I—III. Paris 1893—1899.

Theatrum europæum XI. Frankfurt a. M. 1682.

Digitized by Google

II. Bearbetningar.

AFZELIUS, H. N. C., Erik Benzelius d. ä.; I, II. Stockholm 1897—1902.

ANREP, G., Svenska adelns ättartaflor, I—IV. Stockholm 1858—1864.

Biografiskt lexikon, II. Upsala 1836.

CARLSON, F. F., Sveriges historia under konungarne af Pfalziska huset, III. Stockholm 1855—1874.

CLASON, S., Studier öfver arkivväsendet i utlandet; meddelanden från svenska riksarkivet. Ny följd, 2. Stockholm 1902.

EDÉN, N., Den svenska centralregeringens utveckling till kollegial organisation i början af sjuttonde århundradet (1602—1634). Skrifter utgifna af Kongl. Humanistiska Vetenskapssamfundet i Upsala, VIII, 2. Upsala 1902.

FRIES, ELLEN, Teckningar ur svenska adelns familjelif i gamla tider. Stockholm 1895.

FRYXELL, A., Berättelser ur svenska historien, XIII; Stockholm 1863; XIV, ibid. 1857; XV, ibid. 1858; XVI, ibid. 1861.

FÅHRÆUS, F. E., Om riksdagen i Upsala 1675. Stockholm 1851.

HILDEBRAND, E., Svenska statsförfattningens historiska utveckling från äldsta tid till våra dagar. Stockholm 1896.

HÖJER, M., Öfversikt af Sveriges yttre politik under åren 1676—1680; Upsala universitets årsskrift 1875. Upsala 1875.

JÖRANSSON, CHR. L., Tabeller, som föreställa förhållandet emellan Sveriges och andra länders mynt, vikt och mått. Stockholm 1777.

KJELLÉN, R., Riksrättsinstitutets utbildning i Sveriges historia. Skrifter utgifna af Kongl. Humanistiska Vetenskapssamfundet i Upsala, IV, 1. Upsala 1895.

MALMSTRÖM, C. G., Sveriges politiska historia från konung Karl XII:s död till statshvälfningen 1772, I. Stockholm 1893.

ODHNER, C. T., Sveriges inre historia under drottning Kristinas förmyndare. Stockholm 1865.

SCHÖNBERG, A., Historiska bref om det svenska regeringssättet i äldre och nyare tider, I—III. Stockholm 1849—1851.

Digitized by Google

SJÖGREN, O., Karl XI och svenska folket på hans tid. Stockholm 1897.

STARBÄCK—BÄCKSTRÖM, Berättelser ur svenska historien, VI. Stockholm 1886.

SVEDELIUS, W. E., Om reduktionen af krono- och adeliga gods under K. Karl X Gustafs och K. Karl XI:s regering. Upsala 1849—1851.

UGGLA, C. H., Svea rikes rådslängd. Stockholm, Norrköping 1791—1793.

THAM, W., Bidrag till svenska riksdagarnes och regeringsformernas historia I, II. Stockholm 1845—1848.

VARENIUS, O., Ansvarsbestämmelserna för förmyndarstyrelse af 1634 och 1660. Historisk tidskrift 1888.

VARENIUS, O., Högförräderimålet mot Magnus Gabriel De la Gardie år 1675; i festskrift, tillegnad Carl Gustaf Malmström den 2 november 1897. Stockholm 1897.

WARMHOLTZ, C. G., Bibliotheca historica sueo-gothica, I—XV. Stockholm 1782—1817. Register upprättadt af Aksel Andersson. Upsala 1889.

WEIBULL, M. J., Sveriges förbund med Frankrike 1672. Lund 1865. Äfven i acta universitatis Lundensis I. Lund 1864.

WILDE, J., Sueciæ historia pragmatica. Stockholm 1731.

WIMARSON, N., Sveriges krig i Tyskland 1675—1679, I. Lund 1897.

[ÖRNBERG, L. M. V.], Anteckningar om kammarkollegiet, I. Stockholm 1874.

DROYSEN, J. G., Geschichte der preussichen Politik, III, 3. Leipzig 1865.

ERDMANNSDÖRFFER, B., Deutsche Geschichte vom Westfälischen Frieden bis zum Regierungsantritt Friedrich's des Grossen. Berlin 1892.

JØRGENSEN, A. D,, Peter Schumacher Griffenfeld, II. Köpenhamn 1894.

KÖCHER, A., Geschichte von Hannover und Braunschweig 1648 bis 1714, II, 1668—1674. Leipzig 1895.

MIGNET, M., Négociations rélatives à la succession d'Espagne sous Louis XIV, III, IV. Paris 1842.

Digitized by Google

RANKE, L. v., Englische Geschichte, 3. Aufl. Leipzig 1877—1879.
RANKE, L. v., Französische Geschichte; 4. Aufl. Leipzig 1876—1877.

Om af en och samma författare blott ett arbete användts, citeras det under författarens namn. I de fall, där starkare titelsammandragning vid citeringen egt rum, har denna här ofvan angifvits inom [ ]. För öfrigt har jag sökt göra förkortningarna vid såväl käll- som bearbetningscitaten så, att de skulle kunna förstås utan närmare förklaring.

Digitized by Google

Digitized by Google

Kapitel I. Bilagorna till 1672 års relation.

Den kommission[1], som Karl XI, i anledning af riksens ständers på 1675 års riksdag framställda begäran, den 12 oktober s. å. autoriserat och bemyndigat att öfverse förvaltningen af rikets medel under hans minderårighet, stötte genast vid början af sin verksamhet[2] på ett oväntadt hinder. En af dess första åtgärder var — naturligt nog — att begära utbekommandet af de aktstycken, efter hvilka förmyndarna själfva ville hafva sin förvaltning bedömd, och hvilka således i första hand borde kunna påräknas som arbetsmaterial, nämligen den till konungen år 1672

[1] Den kallas af Fryxell (XVI, 240) och Starbäck-Bäckström VI, 745 »granskningskommissionen». I de samtida handlingarna benämnes den än »inkvisitions kommissionen», än »de förre deputerade», »den förra kommissionen» etc. Den beteckning, som satts å titelbladet (i det följande vanligen sammandragen till »undersökningskommissionen»), har valts med fäst hänsyn *dels* till det sätt, hvarpå de deputerade själfva (jfr s. 21 ff.) ville hafva sitt arbete betraktadt, nämligen såsom en enkel redogörelse för resultaten af en undersökning, *dels* till önskvärdheten af att erhålla motsvarighet i beteckningssättet för denna och 1680 års dömande kommission.

[2] Tidpunkten för kommissionens konstituering och dess sessioners begynnelse kan på grund af källornas bristfällighet icke fullt preciseras. Huruvida dess förhandlingar protokollförts eller ej, är osäkert; i hvarje fall ha icke några dess protokoll blifvit till våra dagars kännedom bevarade. Det material, med hvars tillhjälp man har att uppdraga konturerna af dess verksamhet inskränker sig till dess egen berättelse (tryckt i Loenbom, handl. X, 147—192) samt en del lösa skrifvelser och aktstycken till, från eller om kommissionen, som från skilda håll, såsom riksregistraturet, kammarens registratur, kongl. bref m. fl. samlingar kunnat hopplockas. Den bundt undersökningskommissionens handlingar, som förvaras i riksarkivet, innehåller mest koncepter, anteckningar, några till kommissionen ställda skrifvelser och edliga reverser m. m., men inga protokoll.

Digitized by Google

afgifna redogörelsen med därtill hörande bilagor. Det var ju denna »räkenskap», som de deputerade enligt konstitutorialets uttryckliga lydelse [1] hade att öfverse.

Själfva redogörelsen synes hafva erhållits utan svårighet, men vid studiet af densamma funno de deputerade snart, i huru hög grad de däri befintliga uppgifterna stödde sig på de bilagor, som åberopades [2], och huru omöjligt det var att dem förutan hämta någon verklig kunskap ur relationen eller någon säker måttstock för bedömandet af dess värde och tillförlitlighet. Att erhålla tillgång äfven till dessa handlingar framstod sålunda för kommissionen som ett oafvisligt behof, och den vände sig därföre med en skriftlig anhållan i sådant syfte till hofrådet Bergenhjelm [3], som haft relationens formella redigering om hand, och alltså bäst borde känna till de dokument, som därmed sammanhängde.

De deputerades skrifvelse var dagtecknad den 18 nov. 1675 och presenterades den 23 i samma månad af deras ordförande, hofrådet Klas Fleming. Några dagar efteråt inlämnades, likaledes genom Fleming, en förteckning [4] på de dokument, som önskades.

---

[1] Se Varenius I, 156. Kommissionen själf kallar vanligen detta aktstycke för sin instruktion.

[2] Jmf. s. 3, noterna 1—4, 6—9. Se ock Varenius I, 38.

[3] Hvem hofrådet var, framgår icke af brefvet, men de upplysningar, Klas Fleming lämnar i rådet den 15 febr. 1681, innehålla bl. a., att det var till hofrådet Bergenhjelm, som han och hans kolleger vände sig. Samma uppgift meddelar han ock åt 1680 års kommission. Se dess protokoll d. 4 maj 1681. Relationen är kontrasignerad af Bergenhjelm (se originalet i serien »statsrättsliga handlingar», registrerad i meddel. fr. sv. riksark. XV; se ock den tryckta editionen af denna relation, jfr Varenius I, 34 not 1). Men att han äfven haft arbetet med dess redigering om hand, framgår både af Flemings upplysningar i 1680 års kommissions nyss omförmälda session och af hvad M. G. De la Gardie skrifver i sin förklaring inför K. M. af den 15 apr. 1681 (jfr s. 12). De la Gardie själf har dock haft stor andel däri. De koncept till 1672 års relation, hvilka förvaras i riksarkivet, äro nämligen rikligen försedda med dennes egenhändiga rättelser och tillägg. Se acta hist.

[4] Af denna framgår, att de deputerade fått sig tillställda två exemplar af relationen. För hvarje dokument, som äskas, finnas nämligen sidhänvisningar till två olika paginerade exemplar. Den paginering, som nämnes först, stämmer till alla delar med pagineringen på det i riksarkivet förvarade originalexemplaret. Såväl förteckningen som brefvet af den 18 nov. finnas i afskrift bland

Digitized by Google

De voro följande: 1) »Krigskollegii ingifne förslag (= öfverslag), huru mantalet af militien stod 1660, då freden slöts, och huru den nu är beskaffad.»[1] 2) Uppgift på beloppet af de medel, som från 1661 till konungens regeringstillträde användts till fästningars dels reparation dels nybyggnad[2]. 3) Den relation, som krigskollegium skulle ingifva öfver hvad som åvägabragts dels med afseende på en ny artilleristats upprättande, dels i »åtskilliga andra considerabla stycken»[3]. 4) »En specifikation och förteckning»[4], som skulle lämna upplysning dels om under minorenniteten »till ammunitionsstatens förbättrande» använda medel, dels om »hela rikets värn». 5) En lista utvisande flottans storlek vid konung Karl X Gustafs död, äfvensom huru hon sedermera under förmyndartiden förbättrats, och speciellt antalet skepp, som byggts för den af 1664 års ständer beviljade skeppshjälpen[5]. Därjämte efterfrågades den relation amiralitetskollegium skulle lämna öfver hvad det f. ö. uträttat under minorennitetsåren[6]. 6) En »likvidation» utvisande den gäld, för hvilken kronan häftade år 1660, de afbetalningar därå och den nya gäld, som gjorts under förmyndartiden[7]. 7) En lista på det antal till rikets försvar användbara handelsfartyg, som fanns 1660, och det som fanns vid utgången af år 1672[8]. 8) Uppgift på, huru många tunnor guld, som slagits i silfvermynt under minorenniteten[9].

bilagorna till M. G. De la Gardies förklaring af $^{15}/_{4}$ 1681 inför den dömande kommissionen af 1680 och äro båda försedda med påskrift angifvande inlämnare och inlämningstid. Se denna kommissions akter, riksrådens förklaringar n:o 1. Brefvet finns äfven i orig. bland undersökn.-kom:s handl.

[1] Åberopas i 1672 års relation s. 52.

[2] Se 1672 års relation s. 53. Stället, där siffran skulle varit utsatt, är blankt.

[3] Se 1672 års relation s. 53. Där hänvisas till hvad »krigskollegium tvifvelsutan varder underdånigst vidare relaterandes».

[4] Åberopas i 1672 års relation s. 54 såsom bifogad. Äfven här förekommer ett blankt mellanrum, nämligen för ammunitionsstatsbeloppet.

[5] Om denna se Carlson II, 252 ff.

[6] Dessa aktstycken åberopas i 1672 års relation ss. 54, 55. De ställen, där siffror skulle stå, utvisande örlogsskeppens antal 1660 och beloppet af 1664 års skeppshjälp, äro blanka.

[7] Denna »likvidation» åberopas i 1672 års relation s. 59 såsom bifogad.

[8] Se 1672 års relation ss. 71, 72. Mellanrum äro lämnade öppna på de ställen, där sifferuppgifterna skulle förekommit.

[9] Se s. 72 af 1672 års relation, som äfven här har ett blankt rum i stället för sifferuppgift.

Digitized by Google

Listan är lång, och ändå skulle den kunna ökas med ett par rätt väsentliga tillägg. Så t. ex. utlofvas i relationen s. 58 en kammarkollegii redovisning för det sätt, hvarpå staten årligen, »efter dess formation och anordning», är vorden betald. Å sidan 59 hänvisas till en extraposternas viktiga kapitel berörande bilaga, med hvilken förmyndarna förknippa mycket starkt framhäfda anspråk på fullständighet. Det heter: »vele vi förmoda att gifva E. K. M. en så nöjaktig och fullkomlig efterrättelse i här bifogade arbete under Litt. [1], att icke det ringaste skall kunna förmodligen finnas, såvida oss veterligt är, som icke där i begripes, vare sig donationer eller utgifter af extra ordinarie tillfällen». Och betydelsen af denna förträffliga bilaga betonas än en gång i relationen, nämligen i samband med redogörelsen för donationsväsendet ss. 64—65 [2].

Således, icke nog med att förmyndarnas relation, när den nu öfverlämnades till ständernas deputerade i och för närmare undersökning, icke åtföljdes af de bilagor, till hvilka den hänvisade. Den var genom förekomsten af de många lakuner, som lämnats öppna [3] för inflickande af de sifferuppgifter, hvilka just från dessa bilagor skulle hämtas, icke ens i stilistiskt hänseende så utarbetad, att den utgjorde ett inom sig afslutadt och fullfärdigt helt, ett faktum, som aflägger ännu ett talande vittnesbörd

---

[1] Blankt mellanrum såväl i originalexemplaret som i den tryckta editionen. Jfr ock Varenius I. 37.

[2] Kommissionens uraktlåtenhet att efterfråga dessa båda dokument är onekligen ägnad att väcka förvåning. De beröra nämligen just de ömtåligaste punkterna af förmyndarstyrelsens förvaltning, och de deputerade få under den följande tiden mycket arbete med att anskaffa surrogater (se t. ex. ss. 26, 38 ff.). En tänkbar förklaring är den, att kommissionen, när den mottog den blåa boken med därtill hörande handlingar, i dessa funnit en *partiell* motsvarighet till ifrågavarande två relationsbilagor, hvars otillräcklighet ännu ej blifvit konstaterad. Om denna blåa bok se ss. 13.

[3] En jämförelse mellan den tryckta editionen och originalhandlingen (se s. 2 not 3) utvisar, att alla den förras lakuner äfven finnas hos den senare. Ja det finns till och med en lakun hos originalet, som icke kommit med i den tryckta editionen, nämligen för siffran å för 1664 års hjälp nybyggda skepp. Se relat. s. 55 vid öfvergången från 1 till 2 raden uppifrån, där mellanrum bör vara mellan »hvilken» och »nya».

Digitized by Google

om beskaffenheten af den pröfning, som år 1672 kom densamma till del [1].

Sådan som ställningen nu var, hade Bergenhjelm naturligtvis icke några bilagor att lämna. Antagligen har han hos sin förman rikskanslern Magnus Gabriel De la Gardie [2] sökt besked och förhållningsordres i detta obehagliga dilemma. Denne i sin tur vände sig till änkedrottning Hedvig Eleonora, säkerligen mindre för att hos henne hämta råd än i syfte att inför den regerande konungens moder och f. d. ordföranden i förmyndarstyrelsen rättfärdiga sig själf samt förvärfva en stödjepunkt för de åtgöranden, som han ansåg erforderliga.

I den skrifvelse [3] rikskansleren härom uppsatte erinrade han inledningsvis om vikten och betydelsen af det uppdrag, som i anledning af ständernas på senaste riksdagen framställda begäran blifvit kommissionen anförtrodt, och betonade nödvändigheten af, att Hennes Maj:t, »de öfriga af regeringen för den tiden tillika med alla riksråden, som ej mindre än regeringen» borde ansvara, öfverlade om, hvad man i detta fall hade att göra för att fylla sin plikt mot konungen och riket. Då ingen annan velat behjärta detta, så hade han dristat sig i underdånighet påminna härom.

Det är emellertid lätt att se, att hvad denna gång låg De

[1] Jfr Varenius I, 55.

[2] Klas Fleming uppgifver i 1680 års kommission d. 4 maj 1681, att Bergenhjelm gick med brefvet upp i senaten. Detta är naturligen att fatta lokalt, såsom afseende ämbetsrummet. Till hvilken i rådkammaren Bergenhjelm vände sig, behöfver Fleming icke ha fått kännedom om. Det rimligaste är väl, att B. vändt sig till sin chef, och att denne i alla händelser blef underkunnig om innehållet af kommissionens bref, syns af det följande.

[3] Odateradt koncept i Ups. univ. bibl. E, 545, h., fol. 665. Ungefärliga tidpunkten för dess nedskrifvande kan dock lätteligen med ledning af innehållet bestämmas. Kommissionens fullmakt af d. 12 okt. förutsättes i brefvet såsom känd, och det är tydligen dess yrkande på bilagornas utbekommande, som satt pennan i hand på De la Gardie, ehuru han med riktig takt skjuter räfstefrågans totalbetydelse i förgrunden. Då kommissionens skrifvelse presenterades d. 23 nov., och då svaret därå gafs genom utdrag ur rådsprotokollet för den 3 dec. (se s. 18) faller tidpunkten för det De la Gardieska brefvets koncipering uppenbarligen mellan dessa båda data. Att det verkligen blifvit afgifvet, kan visserligen icke formligen styrkas, men alla sannolikhetsskäl tala dock därför, och särskildt det kausalsammanhang, som i texten skildras.

Digitized by Google

la Gardie särskildt om hjärtat var mindre plikten mot konung och rike än omsorgen om egen säkerhet. Han öfvergår nämligen omedelbart därefter till att beteckna »de præsupposita», som den åt ständernas deputerade gifna fullmakten »i sig begriper», som »mäkta eftertänkliga» och ägnade att storligen gravera förmyndarstyrelsen, ifall man icke i tid öfverlade om, hvad som därtill borde och kunde svaras [1]. Men nu hade — fortsätter han — det beklagansvärda inträffat, att kollegierna trots »så träget förmanande och pådrifvande» ännu icke inkommit med sina »specialrelationer, som generalrelationen böra förklara» [2]. Ehuru denna försummelse komme på deras ansvar, så tillskyndades likväl därigenom denna »inför H. K. M. aflagda generalrelation ej ringa tort och misskredit».

Tydligen föreligger här just den ömma punkt, kring hvilken hela skrifvelsen vänder sig. Trots den lätta ton, hvarmed De la

---

[1] Med det svaromål, som här yrkas, må icke förväxlas det, som behandlades i rådet d. 19 okt. (se Varenius I, 175—179). Det aktstycket utgjorde *rådets* förklaring öfver *ständernas* supplik till konungen af den 18 sept. Här däremot ifrar De la Gardie för ett svaromål till afvärjande af befarade menliga påföljder af *kommissionens* verksamhet, och det är från *förmyndarregeringens* synpunkt han ser saken, icke minst då han betonar rådets delaktighet i ansvaret.

[2] I det tal, hvarmed De la Gardie beledsagade relationens öfverlämnande till konungen, omnämnde han äfven de redogörelser, med hvilka kollegierna skulle inkomma (se Lillieflychts rådsprot. $^{16}/_{12}$ e. m. 1672 och Varenius I, 42, not 2). Detta hade således ännu icke skett. Jämföras härmed De la Gardies upprepade påståenden, att bilagorna till relationen år 1672 varit färdiga, eller åtminstone att han trott det (se s. 16), synes en motsägelse uppstå, som dock är blott skenbar. Man måste nämligen skilja mellan de speciella räkenskapsrapporter, hvilka kollegierna och framför allt kammaren skulle ingifva som bilagor till relationen, och redogörelserna för deras ämbetsförvaltning från materiell synpunkt. Uppgiften, att de förra vid redovisningstillfället varit färdiga behöfver således icke strida mot hänvisningen för de senares del till framtida inleverering. Men just från synpunkten af denna distinktion äro De la Gardies i texten refererade ord synnerligen skickligt och tvetydigt valda. Han uttrycker sig så, att änkedrottningen mycket väl kunde få den föreställningen, att hvad som fattades var just dessa kollegiernas öfversiktliga redogörelser, hvilkas utarbetande i främsta rummet kunde sägas böra ske på deras ansvar. Han har undvikit ett klart erkännande af att frågan, i själfva verket gällde de bilagor, som åberopades i relationen, och hvilkas slutsiffror skulle inflyta i densamma. Ansvaret för dessas obefintlighet kunde nämligen icke lika lätt kastas öfver från regeringen på kollegierna.

Digitized by Google

Gardie försöker att i förbigående — liksom vore det en självklar sak — kasta skulden på kollegierna, känner han sig dock generad för det obehagliga sakförhållandet och söker äfven efter andra undflykter. En sådan finner han då i hofrådet Sven Franc's beklagliga frånfälle[1]. Denne Franc skulle nämligen ha haft bilagorna i förvar, och när han visade upp dem för rikskanslern, hade denne — som han »vid sin själs salighet» betygar — icke kunnat föreställa sig annat, än att kollegiernas specialrapporter också funnits däribland. Han påstår sig äfven af grannlagenhetshänsyn mot kollegierna ha underlåtit att genom närmare eftersyn förvissa sig därom, för att det icke skulle heta, att man ville i detalj rannsaka om, hvad som där vore förelupet[2].

Så som saken nu stode, hade det sig icke så lätt att finna ett tjänligt råd. Det rätta vore visserligen, — upprepar han —, att regering och senat gemensamt öfverlade, och att meningarna hos alla de intresserade samkades. Men Hennes Maj:t vore ej okunnig om »den olyckan, som verket haft», att rådherrarna icke velat underskrifva generalrelationen, fastän under hela minorenniteten allt blifvit slutet per pluralitatem votorum[3], »och står mycket att tvifla, huruvida de nu ock ett görandes varda med E. M. och rikets embeten i detta fallet. Det sker så gemenligen, — tillägger han bittert —, att hvad lyckligt är vill hvar hafva gjort, men olyckan skjuter man gerna på en annan». Rådsprotokollen vore nu det enda, som man hade att trygga sig vid, och stode högeligen till att önska, att de vore så noggranna som behöfdes[4], något som kanslern dock ville hoppas vara fallet.

Efter alla dessa om och men blir dock De la Gardies råd och yrkande det, att Hennes Maj:t behagade, sedan konungens tillstånd därtill begärts och erhållits, träda i öfverläggning med

---

[1] Sven Franc dog 4/8 1674.

[2] Äfven om denna skildring gäller, att den är ett utslag af samma tendens, som den förut s. 6 not 2 påpekade. Franc säges ha haft »bilagorna» i handom, hvad som fattades, var däremot kollegiernas specialrapporter.

[3] Med särskildt fäst hänsyn till änkedrottningens rättsliga ställning säger han, att »E. M. allenast i tvenne votis haft förmån för någon annan af rådet, men en af de andra K. M:s förmyndare alls intet, utan den sista i senaten såväl som en af dem haft lika gällande votum och pluraliteten allenast conclusion formerat».

[4] Att den här antydda farhågan icke var alldeles ogrundad, skulle framdeles visa sig.

Digitized by Google

senaten om, huru man skulle sig förhålla med hänsyn till »denna ständernas importanta kommission».

I samband härmed utvecklar han därefter sina tankar om, huru ansvaret rätteligen borde fördelas. Ett särskildt ansvar ansåg han sålunda åhvila sig för ämbetets rätta skötsel enligt kansliinstruktionen [1] med hänsyn till sakernas proponerande och pådrifvande efter bästa förstånd och förmåga. Sina vota vore han ock »aldeles redobogen att företräda i alla stycken», och likaså de råd han afgifvit vid olika tillfällen, men själfva besluten, som ju kunde ha genomdrifvits emot hans votum, tillkomme det röstpluraliteten att rättfärdiga. På samma sätt borde ansvaret för expeditioner och bref i första hand bäras af den eller dem, på hvilkas inrådande de blifvit utfärdade [2], och för öfrigt den sekreterare, som om utfärdandet dragit försorg. För de resolutioner, som meddelats kollegierna, borde i lika måtto dessa ansvara, därest de gifvits på »collegii egen representation och inrådande», hvarjämte den enskilde rådsherren finge svara för sitt votum, allteftersom han till- eller afstyrkt. Regeringen stode således för sin röstgifning icke i något vidsträcktare ansvar än hvar och en rådsherre, för såvidt den icke kunde öfvertygas om att hafva gjort något utom rådet eller emot dess mening.

Till sist omnämner kanslern, att då »detta verket» synes komma att hufvudsakligen gå ut på en undersökning af, huru rikets medel förvaltats till såväl inkomster som utgifter, och då regeringen tillställt kammarkollegium särskildt »tvenne considerabla bref» i detta ämne, vore han sinnad att låta eftersöka dessa [3] för att vid alla tillfällen hafva till hands.

Denna rikskanslerns skrifvelse är märklig i flera hänseenden.

---

[1] Härmed menas kansliordningen af d. 22 sept. 1661. Den är tryckt hos Styffe, ss. 327 ff. § 3 beskrifver utförligen rikskanslerns åligganden. Jfr 1672 års relation s. 56 och Warmholtz N:o 7546.

[2] Yttrandet kan i och för sig taget synas dunkelt. Läser man det i sitt sammanhang med De la Gardies öfriga uttalanden i brefvet, blir det dock klart, att denne lika litet här som i den följande punkten om kollegierna vill förneka regeringens och rådets ansvar för de beslut, som de i berörda fall kunnat fatta. Han vill endast framhäfva, att äfven utanför rådkammaren stående personer eller myndigheter mången gång kunde genom taget initiativ eller gifna råd ha medverkat till beslutet och följaktligen borde ha *del* i ansvaret.

[3] Om dessa två bref se i det följande s. 53 ff.

Digitized by Google

Till en början visar den sålunda, att den ståndpunkt, som De la Gardie vid sammandrabbningen med rådet mot slutet af 1680 års riksdag häfdade i och med yrkandet, att detta skulle dela ansvaret, ingalunda representerar någon ny af dåvarande politiska sakläge föranledd vändning. Tvärtom har han redan nu haft blicken öppen för, hvad rådsherrarnas vägran att underskrifva 1672 års relation kunde komma att betyda i framtiden, och redan vid räfstens begynnelse har han klart uttalat den uppfattning af förhållandet mellan regeringens och rådets ansvarsskyldighet, som han sedan konsekvent vidhöll, och hvilken i hufvudsak blef den segrande.

Men man kan i detta aktstycke spåra äfven andra, mindre tilltalande, karaktärsdrag hos dess författare. Dit hör benägenheten att draga så många som möjligt med sig i olyckan. Så i fråga om kollegierna och andra utanför rådet stående tillskyndare af dess beslut. Dessa söker De la Gardie göra medansvariga, ehuru det är tydligt, att förmyndarstyrelsen, när den hörde råd och framställningar från sina underordnade, hade skyldighet att självständigt pröfva halten däraf för att sedan efter eget omdöme och på eget ansvar besluta.

Men De la Gardie söker äfven helt och hållet skylla ifrån sig. Så sker, när han vill på den aflidne Sven Franc, som icke längre kan försvara sig, vältra skulden för bilagornas obefintlighet. Man får ovillkorligen af rikskanslerns redogörelse det intrycket, att Franc velat ingifva honom den felaktiga föreställningen, att de handlingar, som visades, utgjorde en fullständig samling af bilagorna, och att De la Gardie, som i sin godtrogenhet och hänsynsfullhet mot kollegierna icke undersökt förhållandet, blifvit lurad. Man behöfver blott erinra om rikskanslerns af honom själf erkända plikt att svara för »sakernas proponerande och pådrifvande» [1] för att inse haltlösheten af hans resonnemang. De la Gardie, som lagt fram relationen för sina kolleger i regering och råd med pretention, att de skulle sätta sina namn under den, hade naturligtvis ovillkorlig skyldighet att tillse, att de bilagor, hvilka däri åberopades, också förefunnos. Detta om rikskanslerns personliga förpliktelse.

* * *

[1] Se ofvan s. 8.

Digitized by Google

I realitetsfrågan är emellertid hufvudspörsmålet följande: hafva dessa bilagor någonsin förelegat färdiga eller icke, och i förra fallet, samtliga eller blott en del? Den åsikten har blifvit framställd [1], att många och troligen de flesta af bilagorna funnits vid tiden för redovisningens afgifvande, men sedermera på ett oförklarligt sätt försvunnit, så att man år 1675, då de behöfdes, ej visste, hvar de funnos.

Det egentliga stödet för denna uppfattning skall väl ligga i ett par uttalanden af De la Gardie, fällda långt senare, dels i rådet, dels inför konungen. Sannolikheten för, att den skall kunna ledas i bevis, är visserligen icke stor, ty säkerligen hade man, därest ifrågavarande bilagor verkligen varit färdiga 1672, icke försummat att införa deras siffror på de ställen i relationen, som nu förete lakuner, men det har ändock alltid sitt intresse att taga kännedom om försvaret. Äfven om det icke befinnes tillfyllestgörande, lämnar det ändock sitt bidrag till belysningen af själfva saksammanhanget.

När i febr. 1681 — således sedan den dömande kommissionen af 1680 blifvit nedsatt — de vid denna anställda aktorerna afgifvit sina första observationer [2] och dessa uppbrutits i rådet, blef genom desamma bekant, att bilagorna till förmyndarregeringens relation icke kunnat utbekommas. Denna från undersökningskommissionens berättelse hämtade uppgift bestyrktes af denna kommissions förre ordförande Klas Fleming, hvilken såsom representant för sin faders sterbhus var närvarande i rådet. Härtill svarade De la Gardie med en berättelse om, huru regeringen i god tid låtit utarbeta sin redogörelse och för detta ändamål tre år förut nedsatt en kommission bestående af Ehrensten, Skyttehjelm, Franc, Lars Jonsson [3] m. fl. Dessa hunno

[1] Fryxell XVI, 241.

[2] Se Carlson III, 210.

[3] Rådsprotokollet har Johan Jonsson i stället för det riktiga namnet Lars Jonsson. Se De la Gardies förklaring af $^{15}/_{4}$ 1681 (jfr s. 12), konstitutorialet för kommissionen (jfr s. 14) och kammarens bref af 21 april 1677 (jfr s. 57). Förväxlingen torde ha berott på, att kammaren haft såväl en Lars Jonsson som en Johan Jonsson, båda förande titeln generalkamrerare, såsom anställda vid det såsom det viktigaste ansedda s. k. generalkontoret. Lars Jonsson är den äldre, torde ha dött senast 1675 (se kammarens prot. $^{10}/_{12}$ 75, där kamrerarna uppräknas utan att hans namn förekommer), och det vill

Digitized by Google

med sitt arbete till konungens regeringstillträde, och »det var intet ofullkomligt verk, utan kommissarierna satte sina namn därunder, och voro alla titlar däruti, de som här [1] finnas». Franc lämnade upp det i senaten, och när sedan redogörelsen jämte »böckerna» levererades till K. M., befallde denne, att alltsammans skulle lämnas till Gripenhjelm, hvilket ock skedde, »och sades sedan, att bemälda relation med böckerna äro kommissarierna tillställda» [2].

De la Gardie inlåter sig således icke på det lönlösa försöket att bestrida Flemings och aktorernas påstående, att de bilagor, som i förmyndarnes relation åberopades, icke blifvit utlämnade till undersökningskommissionen. Han inskränker sig i detta afseende till en lös fras, som väl skall göra troligt, att han lefvat i den öfvertygelsen, att det begärda öfverlämnandet ägt rum. Däremot häfdar han med bestämdhet, att relationen med därtill hörande »böcker» varit fullt färdig och afslutad i redovisningsögonblicket. Att denna hans försäkran icke öfverensstämmer med verkliga förhållandet, visar en jämförelse med brefvet till änkedrottningen. Hvilketdera uttalandet som förtjänar vitsord, kan nämligen ej gärna vara tvifvelaktigt, och då glömska väl ej heller kan förutsättas i ett fall af den vikt som det ifrågavarande, återstår ingen annan förklaringsgrund än den, att De la Gardie, ställd i kretsen af sina medansvariga och seende ansvarets realisation vara omedelbart förestående, saknat det moraliska modet att göra samma bekännelse som den han nedlade i den förtroliga skrifvelsen till drottning Hedvig Eleonora. Han har i stället sökt undanflykter [3], hvilka i mycket voro liktydiga med sanningens fördöljande.

---

synas, som om det är hans bortgång, som låter Johan Jonsson eller Johan Johansson, som han äfven kallas, rycka upp som främste kamrer. Se kamm. prot. $^{14}/_{12}$ 1676.

[1] D. v. s. i aktorernas observationer.

[2] Rådsprot. för år 1681, $^{12}/_{2}$ e. m. och $^{15}/_{2}$. Vid det förstnämnda sammanträdet uppbrötos observationerna. De la Gardie inskränker sig då till följande förklaring: »jag påminner mig väl, att vid alla bilagorna efter H. K. M:s nådiga befallning inlevererade hos sal. hr Gripenhjelm, ty vi skulle ha gjort som otrogne tjenare, om vi hade lagt in relation utan bilagor». Klas Flemings uppträdande och De la Gardies i texten refererade svar äger rum i rådssessionen d. $^{15}/_{2}$.

[3] Äfven denna gång skyller han på en död man, Gripenhjelm.

Digitized by Google

Att De la Gardie denna gång for med osanning, torde få anses konstateradt. *I huru stor utsträckning* det skedde, kan bedömas med ledning af den förklaring öfver aktorernas nyssnämnda observationer, som De la Gardie afgaf inför konungen i april 1681 [1]. Samma begär att rentvå sig framträdde äfven där, ehuru den skriftliga formen nödgade till större noggrannhet och försiktighet i uttrycken. Han uppgifver sålunda [2], att år 1670 tillsattes en kommission bestående af herrar Ehrensten, Taubenfelt, Franc, Sneckenberg, Schüttehjelm, Palmqvist, Lars Jonsson och Wulf [3] hvilken noga igenomgått allt som vidkomme rikets inkomst och utgift »i minorennitetsåren till år 1668 (!) med många och mest alla de passager, som dessa observationer nu sedermera omröra. Continuation af sådant arbete till år 73 blef E. K. M:s cammarcollegio anbefalld, och förmodas, att det ej sig skulden påbördar häri att hafva mankerat. De deputerades arbete är vordet sal. hr. riksrådet Gripenhjelm tillståldt af sal. sekreteraren Franc, men om det nu är tillstädes, må Gud veta, dock förmodas att man det än skall kunna skaffa vid handen igen».

Det fullkomliga och afslutade verk, om hvilket De la Gardie så stolt talade i rådet den 15 febr. 1681, gick således icke längre än till 1668. Fortsättningen däraf till år 1673, som just skulle utvisa förmyndarförvaltningens ekonomiska facit, den lämnas därhän och kastas öfver på kammarkollegii ansvar. Huru återigen detta gått i land med sin uppgift, därom gifver kanslerns bref till änkedrottningen klart besked åtminstone för tiden till no-

---

[1] Dagtecknad den 15 april. Uppläst i kommissionen den 21 april. Jfr f. ö. s. 2 not 4.

[2] Redogörelsen för denna fråga inledes med följande ord: »Till det företalde måste jag nödvändigt ihågkomma, först att fast annorlunda finnes, än att bilagorna till relationen af regementsförandet ej skulle i tid vara utarbetade. Det är skedt strax år 1670 intill 1672 af» — — —, hvarefter namnen följa.

[3] De fyra förstnämnda hörde till kansliets, de öfriga till kammarens personal. Om Taubenfelt se Varenius I, 24, 32, 33 not 4, 51 not 2. Sneckenberg hette ursprungligen Jakob Schnack, men adlades 1673 under namnet Sneckenberg. Han var denna tid sekreterare i kansliet, blef sedan räntmästare. Jfr s. 36.

Digitized by Google

vember 1675. Och af andra handlingar framgår, att ordern ifråga aldrig verkställts[1].

Den arbetsfördelning De la Gardie här omtalar är emellertid ägnad att redan vid första påseendet framkalla vissa misstankar. Det förefaller onekligen besynnerligt, att en kommission, särskildt nedsatt för att utarbeta de bilagor, på hvilka förmyndarstyrelsens redogörelse skulle hvila, icke skulle fullföljt sitt arbete till förmyndartidens slut utan fått afbryta det, innan den hunnit fram ens till det år, då den erhöll sitt uppdrag, och att fortsättningen däraf i stället anförtrodts åt det med en så stor reguliär arbetsbörda belastade kammarkollegium. Och det ser vidare äfven underligt ut, att i en kommission med denna uppgift och bestående till hälften af män tillhörande kansliets personal icke den kanslitjänsteman fått säte, som fattat själfva relationen i pennan, nämligen Bergenhjelm.

Svaret på dessa frågor ligger dock rätt nära till hands. År 1668[2] hade De la Gardies motparti i rådet, under intrycket af den alltmer stigande förvirringen i drätseln, genomdrifvit tillsättandet af en kommission för att utreda statsverkets tillstånd. I den[3] hade rikskanslerns motståndare öfverhanden, och dess berättelse, gemenligen känd under namnet »den blåa boken»[4], ger en bjärt skildring af de finansiella svårigheter, som förelågo. Den utgör på visst sätt en förelöpare till de statsskrifter af enahanda art, som förmyndarräfsten sedermera framkallade. Den åberopades i ständernas supplik af den 18 sept. 1675 äfvensom i K. M:s den 12 okt. s. å. utfärdade konstitutorial för de depu-

[1] I 1680 års kommission anmärktes ock vid behandlingen af De la Gardies förklaring, »att de höga herrar allenast säga, att kollegierna därom (= om bilagornas utarbetande) fått befallning men icke så just, att de äro utgifna». Se dess prot. för den 4 maj 1681. Och aktorerna i 1680 års kommission säga uttryckligen i en under senare delen af 1681 till denna kommission ställd skrifvelse (befintlig i odaterad afskrift i Ups. univ. bibl. Nordin, folio n:o 197 ss. 53 ff.), hvari de utförligt bemöta bl. a. De la Gardies förklaring af d. 15/4 1681, om just detta uppdrag, att »efter k. kammarkollegium inga sådana räkenskaper sedermera förfärdigat hafver, så blifver då aldeles ostridigt, att inga fullkomliga bilagor till samma relation varit hafva». Se ibid. s. 208.

[2] Se Tham II, 1, s. 82; II 2, s. 5 ff.; Fryxell XIII, 109 ff.; Carlson II, 339 ff.

[3] Om dess sammansättning se Carlson II, 340 not 1. Bland desamma märkas Sten Bjelke, Klas Rålamb och Henrik Falkenberg.

[4] Tryckt hos Loenb. hist. arch. II, 30—96.

Digitized by Google

terade såsom ägnad att jämte 1662 års stat tjäna till ledning [1] vid den blifvande undersökningen. Af förmyndartidens regering och råd blef denna »blåa bok» icke lika vänligt emottagen, när den i slutet af år 1668 förekom till behandling. De la Gardie lyckades med sin kritik och sina finansiella blomstermålningar drifva det därhän, att de deputerades arbete icke vann afseende [2], och den 8 dec. 1668 tillsattes en ny kommission för att granska bilagorna till den blåa boken [3].

Och nu inträffar det märkliga, att denna kommission består just af de personer, hvilka De la Gardie i sin förklaring af den 15 april 1681 angifver som deputerade att utarbeta bilagorna till förmyndarredogörelsen, dessa och inga andra. Identiteten är fullständig. Den relation, som 1668 års kommission uppsatte, finnes ännu i behåll [4]. De deputerade af år 1670 ha däremot, — såvidt af bevarade handlingar kan slutas —, icke lämnat något annat spår efter sig, än De la Gardies nyss anförda uppgift. Den slutsatsen torde under sådana förhållanden icke vara alltför vågad, att den identitet, som uppvisats i fråga om personerna,

---

[1] Se Varenius I ss. 132 och 157.

[2] Hur äfven efteråt åsikterna gingo fram och tillbaka, och hur segern till sist i hufvudsak stannade på De la Gardies sida, se Carlson II, 345—351; Tham II, 2, ss. 46 ff., 90 ff., 113, 136.

[3] Konstitutorialet för densamma finns i riksregistraturet. I 1672 års relation (s. 59) omnämnes ett arbete, som af vissa deputerade kommissarier ur kansliet och kammaren blitvit »noga utarbetadt och bragt till sin exactitude och fullkommenhet». Relationens ord åsyfta bilagan öfver extra utgiftsposter, men sannolikt är det 1668 års kommission, som utgjort den faktiska motsvarigheten. Jfr f. ö. Varenius I, 37.

[4] Carlson (se a. a. II, 344 not 2) har sett och begagnat den, men som han icke på något sätt angifvit, hvar den förvaras, har det icke lyckats mig trots åtskilliga efterforskningar att återfinna den. Ett spår af kommissionens verksamhet utvisar riksregistraturet för den 27 juni 1670. Det är antagligen denna kommission, som åsyftas i ett regeringens bref af sagda datum till kammaren. Där omtalas, att regeringen för mer än ett år sedan förordnat några kommissarier af kansliet och kammaren »till att redigera alla till den tiden affärdade donationer och betalningar till sina vissa titlar» (så bör läsas; i handlingen står genom uppenbar felskrifning: »betalningen tillseija»), men nu förnumme man att »därmed mycket långsamt tillgår», hvarföre kammaren befalldes att ålägga de under den lydande kommissarierna att med flit återupptaga verket, så att det blefve färdigt till den 29 sept. s. å. Enahanda order skulle tillställas kansliet för de kommissariers del, som sorterade därunder. Jfr ock s. 23.

Digitized by Google

också sträcker sig till deras arbetsuppgift, och att det fullkomliga verk, som De la Gardie satt i förbindelse med 1672 års relation, intet annat är än 1668 års deputerades berättelse[1].

På så sätt förklarar sig osökt, både att Bergenhjelm ej var med i kommissionen, och att dess arbete ej gick längre än till 1668. Det var sålunda denna kommissions berättelse med därtill hörande handlingar, som fingo utgöra bilagor till förmyndarnes redogörelse och jämte den öfverlämnades till Gripenhjelm vid konungens regeringstillträde, och de ha — efter allt att döma — *icke* kommit bort under hans vård utan blifvit 1675 års kommission ordentligen tillställda. Klas Fleming berättar nämligen den 15 febr. 1681 i rådet, att kommissionen jämte förmyndarregeringens relation fått trenne andra böcker, hvilka dock icke utgjorde de bilagor, som i relationen åberopades, ty dessa — säger Fleming uttryckligen — voro icke därhos. Om dessa tre böcker lämnar emellertid 1680 års kommissions protokoll närmare upplysning. Vid dennas session för den 4 maj 1681 infunno sig åtskilliga ledamöter af 1675 års kommission, bland dem Klas Fleming och Johan Rosenhane. Den förre berättar här på samma sätt som i rådet om bilagornas obefintlighet[2] och förklarar därjämte, att dem intet mera var »gifvet i händer än den blå boken och de tre därhos, som där ligga på bordet»[3]. Och Johan Rosenhane tillade »belangande de tre böckerna, som följa regeringens relation», att »de äro 68 utarbetade och alltså icke äro några bilagor till relationen»[4].

---

[1] Den tvekan rörande riktigheten af denna slutsats, som kan vållas af skillnaden i de båda tidsbestämningarna undanröjes af en annan från De la Gardie stammande handling. I ett brottstycke till en dennes supplik till K. M., befintligt i De la Gardiska samlingen bland betänkanden rörande Sveriges yttre och inre politik 1671—1681 (jfr meddel. fr. sv. riksark. XII, 235) låter han kommissionens arbete fortgå från år 1669 till år 1674.

[2] Till redan anförda källstöd för denna uppgift kan läggas hvad aktorn i 1680 års kommission, sedermera grefve Jakob Gyllenborg härom nämner i sin »en grundelig berättelse angående det svaga och medellösa tillstånd, hvari . . . konung Karl XI 61 befann Sveriges rikes statsväsende» etc., Loenb. handl. IX, 60, 61.

[3] Fleming omnämner vid detta tillfälle äfven, att de ställen i relationen, där speciella hänvisningar (d. v. s. med angifvande af litteræ eller siffror) till bilagorna skulle ske, befunnos blanka. Jfr ofvan s. 3 noterna.

[4] Riktigheten af denna uppgift bestyrkes äfven af aktorernas förut (s. 13 not 1) omnämnda skrifvelse från 1681. Det heter där (Nordin folio n:o 197 ss.

Digitized by Google

Af det nu anförda torde framgå, hvad dessa mycket omskrifna bilagor i hufvudsak innehöllo, hvarifrån de ledde sitt ursprung, och hvart de togo vägen. Den skugga, som De la Gardie genom sina uttalanden kastat öfver Franc och Gripenhjelm, har oförtjänt kommit att fästa vid deras minne. Däremot framträder rikskanslern själf i en mindre vacker dager. Sannolikt har han tänkt sig, att det arbete, som 1668 års kommission efterlämnat, skulle kunna användas som *material* vid utarbetandet af bilagorna till den blifvande förmyndarrelationen, och gifvit kammarkollegium order i öfverensstämmelse därmed[1]. Men verkställigheten har icke motsvarat afsikten, och följden har blifvit den, att 1672 års relation kom att sakna de bilagor, som däri åberopades, och innehålla lakuner i stället för sifferuppgifter. Den mildaste förklaring, man kan gifva åt De la Gardies uppträdande vid redovisningens afgifvande, är, att han med ett lättsinne, som synes hardt när obegripligt, underlåtit att närmare granska[2] de akter, med stöd af hvilka decharge begärdes och gafs, och för hvilkas riktighet han såsom kansliets chef i sista hand bar ansvaret. Utan att afgörande bevis tvinga därtill bör man kanske icke jäfva det bedyrande han vid sin själs salighet afgifver i brefvet till änkedrottningen[3], och får man väl sålunda antaga, att han först genom Flemings och hans meddeputerades skrifvelse af den 18 nov. 1675 blef underkunnig om att bilagorna felades[4]. Men

208): »vi såväl som riksens [ständers] deputerade hafva till detta (= hitintills) inga sådana bilagor kunnat erhålla eller öfverkomma, undantagandes trenne hvita böcker, som öfver åtskilliga donationer till 1668 äro förfärdigade».

[1] Jfr s. 58 not 1.

[2] Man kan visserligen icke begära, att han själf skulle pröfvat riktigheten af hvarje särskild uppgift, men nog fordrade hans ämbetsmannaplikt, att han åtminstone sträckte granskningen så långt, att han förvissade sig om, att alla handlingar, som åberopades, förelågo färdiga. Hans underlåtenhet i detta hänseende är desto mer anmärkningsvärd, som af koncepten till förmyndarrelationen framgår, att åtminstone en lakun, den om myntet (se relationen s. 72), blifvit af honom insatt. De la Gardies egenhändiga kantanteckning är skrifven med rum lämnadt öppet för siffrans ifyllning. Han hade således i sin egen vid relationens utarbetande gjorda erfarenhet en gifven anledning att förvissa sig om, att bilagorna blefvo i rätt tid färdiga och lakunerna ifyllda.

[3] Se ofvan s. 7.

[4] För riktigheten af detta antagande talar ock det svar å extraktet ur sekreta utskottets protokoll för den 9 sept. 1675, som De la Gardie den 15

Digitized by Google

för den följande tiden gäller icke längre okunnigheten såsom ursäkt, och De la Gardies försök att maskera det verkliga förhållandet äro därför allt annat än lyckade[1].

---

sept. å rådets vägnar uppsatte, och hvari bl. a. åberopas bilagorna till relationen och det vittnesbörd de aflägga i fråga om möjligheten af besparingar. En dylik hänvisning hade varit väl dumdristig, därest rikskanslern verkligen haft klart för sig att dessa bilagor icke existerade. Se Varenius I, 125. Enahanda slutsats kan dragas af det De la Gardies koncept till förklaring inför konungen, som behandlas i rådet $^{19}/_{10}$ 1675. Se Varenius I, 177.

[1] Jfr hans ofvan s. 12 anförda redogörelse i hvilken han först påstår, att »fast annorlunda finnes, än att bilagorna till relationen af regementsförandet ej i tid skulle vara utarbetade», och därefter kastar ansvaret för »kontinuationen» af arbetet efter 1668 på kollegierna, hvilket icke hindrar honom från att strax efteråt i samma aktstycke förklara: »jag kan bevisa bilagorna fullkomligen hafva varit färdiga till relationen och det i rättan tid, jämväl af den beskaffenhet, att dem tro kunde tillställas». Beviset utgöres af en hänvisning till »kollegiernas (obs. pluralen) attester», fogade till De la Gardies förklaring af $^{15}/_{4}$ 1681 under litt. T., hvilka skola styrka förefintligheten af alla de bilagor, som upptagits på undersökningskommissionens till Bergenhjelm inlämnade förteckning (jfr s. 2). Litt. T. utgöres emellertid endast af en attest (bifogad i afskrift), utfärdad den 10 april 1681 af förutvarande sekreteraren i amiralitetskollegium G. Ehrencrantz. Denne intygar, att han på hösten 1672 »hos hofrådet hr Bergenhjelm uti hans eget kontor på slottet» inlevererat en amiralitetskollegii underdåniga relation »och därhos några bilagor angående ibland annat om örlogsflottans beskaffenhet på åtskilliga tider». Här är således allenast fråga om amiralitetskollegium; med hänsyn till de öfriga kollegierna företes icke ens skymten af bevis. I bästa fall ha de bilagor, som beröras under n:o 5 af undersökningskommissionens förteckning (se s. 3), blifvit på angifna sätt inlämnade, ehuru det icke är mycket troligt, att döma af de synnerligen obestämda ordalag, hvari de omnämnas. Icke heller förbättras saken därigenom, att dessa amiralitetets bilagor blifvit, som De la Gardie omedelbart efteråt omtalar, »för några dagar sedan» återfunna i arkivet — således i ett ämbetsverk, som stått under hans chefskap, så länge han var rikskansler — hvarest de »under kvittens, som berättas, i rättan tid varit öfverlevererade». I så fall hade det varit så mycket lättare för De la Gardie att erhålla en attest, som styrkte dessa bilagors fulla motsvarighet till de allegater, som förmyndarrelationen åberopade med hänsyn till amiralitetskollegiet, och desto mer i ögonen fallande blir den obestämda och försiktiga formuleringen af Ehrencrantz' intyg. I hvarje fall är det tydligt, att de nu funna handlingarna ej kommit undersökningskommissionen tillhanda, och det upplyses äfven i den dömande kommissionens session af den 4 maj 1681 vid behandlingen af De la Gardies förklaring — som det vill synas af Klas Fleming —, att hvad man fått af amiralitetsakterna, varit endast memorialer och befallningar, däremot icke några bilagor. Jfr ock s. 20.

Digitized by Google

Kapitel II. Undersökningsarbetets förberedelser.

Till svar å sin i skrifvelsen af den 18 nov. 1675 uttryckta begäran erhöll undersökningskommissionen sedermera genom Bergenhjelm ett utdrag af rådets protokoll för den 3 dec. s. å., som innehöll befallning till kollegierna att utarbeta de äskade bilagorna och hålla dem riksens ständers deputerade till handa[1]. Efter all anledning har det sammanträde mellan regeringspersoner och råd, som De la Gardie påyrkade i sitt bref till änkedrottningen, nu ägt rum, och den nyssnämnda resolutionen utgör i så fall öfverläggningens resultat.

Till de kollegier, hvilka utarbetandet af de ifrågavarande bilagorna kunde anses åligga, utgingo nu ordres[2] att, hvart och

---

[1] Kommissionens berättelse, Loenb. handl. X, 151. Klas Fleming i rådet den 15 febr. 1681. Däremot finns intet rådsprotokoll kvar för den 3 dec. 1675. Utskriften af rådsprotokoll företer för denna tid stora luckor, som endast ofullständigt fylles genom konceptprotokoll.

[2] Samtliga dessa ordres finnas i afskrift bifogade De la Gardies förklaring af $^{15}/_{4}$ 1681. De äro synnerligen knapphändigt formulerade. Inledningen lyder så: »Till följe af hosgående rikssenatens protokoll behagade det Kongl. krigskollegium (mut. mut.) till riksens ständers fullmäktige deputerade en pertinent underrättelse gifva om efterföljande punkter», och så följer förteckningen på de af kollegiet äskade bilagorna. Samtliga aktstyckena äro odaterade och ounderskrifna. Detta kan ju möjligen bero på ofullständighet i den på De la Gardies föranstaltande gjorda afskriften, men i hvarje fall uppstår, så som handlingarna nu föreligga frågan, hvarifrån de utgått, från rådet eller från kommissionen. Den senare skulle dock näppeligen ha dristat sig att i denna korta ton och med användande af en så fri form göra sin hemställan till de höga rikskollegierna. Den hade säkerligen satt upp en fullständig skrifvelse i den vanliga cirklade stilen. Till yttermera visso innehåller kammarens protokoll för den 10 dec. 1675 den upplysningen att »ett opsatt — — var *ifrån rikssenaten* inkommet med befallning, att kamrerarna nu genast skulle taga sig före och upp-

Digitized by Google

ett för sig, göra färdiga de akter, som hörde till deras respektive områden. Därvid lades den förteckning, som Bergenhjelm erhållit [1], till grund, och de bilagor, som därå upptagits, fördelades på de olika ämbetsverken så, att krigskollegium anmodades att redovisa för punkterna 1—4 (: militiemantalet, omkostnaderna på fästningarna, artilleri- och ammunitionsstaterna), amiralitetskollegium för punkten 5 (: örlogsflottans storlek, 1664 års skeppshjälp och kollegii egen relation) och kommerskollegium för punkten 7 (: antalet af till rikets försvar användbara handelsfartyg). Af kammarkollegium begärdes däremot redogörelse icke blott för de återstående punkterna 6 och 8 (: gälden och myntpräglingen) utan äfven för vissa till krigs- och amiralitetskollegierna hänförda poster, nämligen för 1664 års skeppshjälp, omkostnaderna på fästningarna och ammunitionsstaten. De ansågos, som naturligt var, falla äfven inom kammarens förklaringsområde. En skillnad uppdrages dock så tillvida, att medan amiralitetskollegium anmodas redogöra för det antal skepp, som byggts för skeppshjälpen, begäres af kammaren upplysning om det belopp, till hvilket den stigit.

Rådets i protokollsextraktet af den 3 dec. 1675 uttryckta befallning och kommissionens därpå stödda förfrågningar [2] medförde dock mycket ringa verkan. I kammaren blefvo visserligen den 3 dec. e. m. samtliga kamrerarna inkallade [3] och ålagda att, närhelst de deputerade efter konungens ordre begärde »att få se några räkningar, opsatter (= uppsatser) eller efterrättelser, som i collegio finnas», utlämna hvad som fordrades, »dock att det tillförene visas i collegio», men om någon allvarligare sträfvan att själfmant godtgöra det, som försummats, vittnar icke denna formellt

sätta en räkning» öfver fyra angifna punkter. Och dessa sammanfalla med hänsyn till innehåll och inbördes ordning med den af de De la Gardiska afskrifterna, som gäller kammaren. Vissa skiljaktigheter föreligga dock så tillvida, att punkterna 2 och 4 (myntningen och fästningskostnaderna) äro här förda till tiden efter 1672 i stället för 1660—1672, samt att ammunitionstaten utelämnats, men såväl det ena som det andra beror efter all anledning på vårdslöshet vid refereringen.

[1] Se ofvan s. 2.

[2] Jfr s. 20.

[3] Se kam. kolleg. prot.

Digitized by Google

taget mycket korrekta föreskrift. Och ännu mindre lofvande lät det i amiralitetskollegium. Då riksamiralen G. O. Stenbock delgaf sina kolleger, hvad som rörande detta ärende hade i rådet förekommit[1], trodde sig visserligen amiralitetsrådet, förutvarande amiralitetssekreteraren Gudmund Ehrencrantz veta, att i kansliet skulle finnas afskrift väl af amiralitetskollegii relation, däremot icke af de därtill hörande bilagorna[2], men huru litet detta i själfva verket ansågs hafva att betyda, framgår af Stenbocks vid samma tillfälle gjorda försök att urskulda sitt kollegium därmed, att det »nogsamt hafver gjort påminnelser om detta väsendet» fastän dessa icke ens blifvit upplästa[3]. Hufvudsumman af de svar, som från de olika kollegierna erhöllos, var i alla fall den, att de efterfrågade akterna ännu icke voro utarbetade, men att man ville därom gå i författning[4]. Däraf blef emellertid, när det kom till stycket ingenting[5]. Huru mycket än de deputerade i kollegierna »pousserade på dessa bilagor och allegater», lyckades de dock aldrig att »blifva dem mäktige», som Klas Fleming sedermera förklarade inför den år 1680 nedsatta dömande kommissionen[6].

För de år 1675 tillsatta deputerade måste det snart hafva blifvit klart, hurudan ställningen i själfva verket var beskaffad, och huru litet de förklaringar, hvarmed de afspisades i de olika ämbetsverken, voro värda. De kunde icke låta det bero vid blotta löften. De behöfde för fullföljandet af den undersökning, som blifvit dem anförtrodd, sådana specifikationer som de, hvilka bilagorna till 1672 års relation skulle ha innehållit, och då dessa

[1] Amir. koll. prot. 3 dec. e. m.

[2] Jfr s. 17 not 1.

[3] Nämligen hos regering och råd.

[4] I samma kammarens session af den 10 dec., i hvilken »opsattet» från rikssenaten meddelades (se s. 18 not 2) och omedelbart innan detta skedde hade visserligen riksskattmästaren, som då stod på resande fot, låtit inkalla kamrerarna och på samma gång han förmanade dem till flit och lydnad mot kammarråden, särskildt ålagt dem att »flitigt kommunicera med sekret. Bergenhjelm det han kan af dem begära information om beträffande den relation, som honom (!) är befald att uppsätta öfver statsväsendet och kronones räkenskaper». Det är ju möjligt, att någon sådan »kommunikation» ägt rum, ehuru intet därom är kändt, men i hvarje fall är säkert, att denna riksskattmästarens befallning icke medförde något positivt resultat.

[5] Klas Fleming i rådet den 15 febr. 1681. Jfr ock Loenb. handl. X, 151.

[6] Se dess protokoll för den 4 maj 1681.

Digitized by Google

hvarken voro eller inom beräknelig tid kunde väntas *blifva* färdiga, återstod för kommissionen ingenting annat, än att redan från början taga saken i egen hand.

Härmed hade den verksamhet, genom hvilken den de deputerade förelagda uppgiften skulle lösas, i väsentlig mån förändrat karaktär. Den i konstitutorialet gifna formuleringen gick ju ut på, att de skulle »öfverse den räkenskap», som kunde vara konungen gjord, och *däraf* inhämta orsaken till rikets släta tillstånd [1]. Med andra ord, de skulle i första hand kritiskt granska de redovisningshandlingar, som antogos föreligga, för att sedermera med ledning af de genom granskningen vunna resultaten och med revisionsobjektet som utgångspunkt, arbeta sig fram till ett svar på den af konung och ständer uppställda frågan. Men i ock med det att relationsbilagornas obefintlighet blifvit konstaterad, var själfva förutsättningen för denna operationsplan undanryckt och kommissionen nödsakad att utan stöd af något från regeringen lämnadt räkenskapsmaterial söka realisera det uppställda programmet.

Under sådana förhållanden är det tydligt, att de deputerade måste börja med att för sig klargöra, hvilken metod man borde följa för att komma till rätta i statsverkets irrgångar samt vinna klarhet och sammanhang i undersökningsresultaten. Det var egentligen två möjligheter man härvid hade att välja emellan, båda antydda i konstitutorialet för kommissionen, ehuru sinsemellan ganska olika. Den ena representerades af 1668 års arbete eller blå boken, den andra åter af 1672 års relation, hvilka hvar för sig, alldeles oberoende af hvad man tänkte om värdet af de siffror, som funnos på ena, förespeglades på andra hållet, dock exemplifierade tvenne olika metoder, båda tillämpliga på det arbetsfält, som blifvit de deputerade anvisadt.

Hufvuduppgiften för den kommission, som utarbetat blå boken, var att undersöka, hur man skulle kunna åvägabringa jämvikt i budgeten och komma fram till en stat, som bar sig. Orsakerna till den brist, som rådde, skulle visserligen efterforskas, men i uteslutande praktiskt syfte, för att få reda på botemedel däremot. Det betänkande, som afgafs, innehåller därför också en rad af förslag om, huru målet skulle vinnas, dels genom större spar-

[1] Jfr Varenius I, 156.

Digitized by Google

samhet på utgiftsidan, dels genom nya inkomsters beredande och noggrannare hushållning med de gamla.

Förmyndarstyrelsens relation med därtill hörande bilagor hade däremot en refererande karaktär, åsyftade att lämna en öfversikt af utvecklingens gång uti finansförvaltningens hufvudgrenar under alla minorennitetsåren. Medan blå boken närmast behandlade, hvad man med en modern bokföringsterm skulle kunna kalla de svenska statsfinansernas vinst- och förlustkonto, rörde 1672 års berättelse sig hufvudsakligen inom området för deras balanskonto. I ena fallet en i praktiskt syfte företagen *beräkning* öfver, huru ett gifvet budgetårs debet och kredit skulle kunna gå ihop; i det andra en *historisk förvaltningstablå*, utsträckt öfver en följd af år.

Det faller lätt i ögonen, att en metod af det senare slaget var den, som mest lämpade sig för en uppgift sådan som den, hvilken blifvit 1675 års kommission anförtrodd. Exemplifikationen däraf utgjorde ju själfva revisionsföremålet, och äfven om möjligheten af en *på detsamma* fotad revision, efter hvad som i saken redan förefallit, borde få anses utesluten, så måste dock den verksamhet, som skulle träda i stället, blifva till väsentliga delar likartad med den, hvarur det, som skulle revideras, framgått.

Att denna metodologiska fråga dryftats i kommissionen, är säkert, och efter all anledning har det skett i slutet af år 1675 eller i början af år 1676[1]. Mot att använda den metod, som legat till grund för blå boken, framdrogos åtskilliga skäl, de flesta

[1] Det enda *direkta* spåret af denna öfverläggning utgöres af ett bland undersökningskommissionens handlingar befintligt aktstycke betitladt »oförgripligt förslag om den metod, som mig synes tjänlig att följa uti det af H. K. M. oss anbefallda kommissionsarbetet». Det framställes f. ö. mycket anspråkslöst som varande allenast förslagsställarens »oförgripliga och enfaldiga mening och tanka, hvilken de högtärade herrars mognare omdöme och korrektion underkastad blifver». Handlingen är ounderskrifven och odaterad, men af dess innehåll framgår, att den är att hänföra till den i texten angifna tidpunkten, och att den härrör från en kommissionsledamot, okändt hvilken. Aktstycket är utskrifvet med en i kommissionens handlingar ofta återkommande stil, tydligen tillhörig något af dess skrifvarbiträden. Det synes under sådana förhållanden icke osannolikt, att betänkandet blifvit af sin författare föredraget i kommissionen, af denna gilladt och sedermera på dess befallning utskrifvet samt lagdt till handlingarna som ett slags vittnesbörd om de deputerades sätt att fatta sin uppgift. Denna slutsats vinner ett ytterligare stöd i den öfverensstämmelse,

Digitized by Google

dock af mer personlig än saklig natur. Man erinrade sålunda om, att rikskanslärn, »hvilken såsom en regeringsperson intresserar uti den relation och räkenskap» som skulle öfverses, protesterat mot »1668 års arbete såsom ett för den kongl. regeringen prejudicerligt verk». Vidare anfördes, att »den senare kommissionen, som verket specialiter utarbetat» [1], i många stycken afvikit därifrån, hvarföre man, därest det toges till rättesnöre, lätt kunde bli utsatt för »en elak uttydan» om, att man vid ett verk, hvilket blifvit gjordt »likasom suspect», fäst mera afseende, än som vederbort.

Samtidigt åberopades emellertid ett argument af så omfattande och obestämd natur, att så godt som hvilka sakliga betänkligheter som hälst därunder kunde subsumeras. Det framhölls nämligen såsom olämpligt att acceptera blå bokens metod, då man ju ändock icke skulle kunna följa ifrågavarande arbete uti allt. Härmed kan mycket väl syftas på artskillnaden öfver hufvud taget mellan det arbete, som år 1668 verkställts, och det, som nu förestod, men om man med hvarandra jämför å ena sidan blå boken, å den andra det betänkande, som 1675 års kommission omsider afgaf, frestas man att bakom den nyssnämnda frasen spåra äfven en annan tankegång, som ehuru visserligen icke oförenlig med den förra dock innebar en alldeles specifik nyansering af densamma. Därest nämligen de af 1675 års ständer utsedde deputerade hade ansett sig böra upptaga 1668 års kommissions mantel, så hade de knappast kunnat undgå att äfven de i sin tur inkomma med positiva förslag till finansnödens afhjälpande; men läkarens värf var, när det gälde en den svenska statskroppen så behärskande och i den så inrotad sjukdom som den ifrågavarande, förenadt med de svårigheter, det ansvar och den risk, att man väl kan förstå, om den tjugusex-

som råder mellan de grundsatser, som i betänkandet uttalas, och den verkställighet, som sedermera följde. De referat och citat, som med hänsyn till denna öfverläggning göras i texten, härröra alla från detta aktstycke.

[1] Om denna se s. 14. I förbigående må anmärkas, att den hänsyn, som sålunda inom kommissionen tages till rikskanslern och den af honom föranledda kritiken öfver blå boken, torde få medräknas som *ett* bevis bland de många på, att De la Gardie icke vid denna tid befann sig i kunglig onåd eller politisk betydelselöshet. Om den inverkan, som i detta hänseende rättvisligen kan tillmätas krisen på 1675 års riksdag, se Varenius I, 180 ff.

Digitized by Google

ärige ännu jämförelsevis opröfvade Klas Fleming[1] och hans kolleger drogo sig för att upptaga det. Vida lugnare än att utstaka kursen för framtiden var att forska i det förflutna, helst om man inskränkte sig till en enkel redogörelse för hvad man funnit, utan försök till urskiljande och pröfning af de särskilda förvaltningsåtgärderna från försvarlighetens synpunkt.

Under sådana förhållanden är det icke att undra på, om de deputerade kände sig mera böjda för den metod, »som själfva kongl. fullmakten synes gifva närmare anledning till», och lyssnade till den mening, som i det »oförgripliga förslaget»[2] blifvit uttalad, att »kommissionen vid öfverseende af kongl. regeringens relation med dess bilagor skall säkrast kunna följa den metod, som densamma vid handen gifver och brukar». Huru den skulle tillämpas på det föreliggande materialet blef därefter af förslagsställaren i breda drag angifvet[3].

Hufvudinnehållet var följande. Af *krigskollegium* skulle begäras ett riktigt inventarium på allt, som vid konung Karl Gustafs död fanns i förråd af »ammunitions-, arkli-, artilleri-, rustkammar- och andra sorter», hvarjämte kammarkollegium skulle affordras en vederbörligen underskrifven förteckning på de medel, som 1660—72 varit anordnade och i verkligheten utgått till fortifikationer och andra under krigskollegium lydande inrättningar. Af krigskollegii kamrerare skulle sedermera för hvart år i sänder äskas redogörelse för det sätt, hvarpå dessa medel kommit de verk till godo, för hvilka de voro afsedda. Anordningen och användningen af de medel, den omfattade, skulle således hållas som kontroll emot hvarandra.

På motsvarande sätt skulle förfaras med *amiralitetskollegium,*

[1] Det förtjänar ihågkommas, att Fleming ännu icke blifvit den enväldige Karl XI:s högt betrodde man, utan f. n. såsom hofråd innehade en icke särskildt betydande post i kansliet och således stod under De la Gardies chefskap.

[2] Se s. 22 not 1.

[3] I förbigående utkastas en supposition om möjligheten af att erhålla relationsbilagorna, men formulerad på ett sätt, som visar, att man icke hade synnerlig förhoppning därom. Det heter: »Finnas då de bilagor, som själfva relationen sig uppå beropar, och man af dem får så nöjaktigt besked, som åstundas, så är det väl, hvar ock icke, kan man då söka dem på ort och ställe, som vederbör, och det på följande sätt», hvarpå följer den i texten refererade redogörelsen för metoden.

Digitized by Google

med hänsyn till hvilket man f. ö. ansåg sig kunna erhålla ledning i de undersökningar, hvilka föranstaltats af den rådsherrekommission, som »för någon tid sedan»[1] blifvit nedsatt för att rannsaka om amiralitetsväsendets skötsel alltifrån år 1660.

»Den största och mesta underrättelsen» påräknades från *kammaren,* hvilken, — förutom att den skulle tillhandahålla kontrollmedel gent emot de andra verken —, hade ett stort eget redovisningsområde. Dit hörde först och främst förvaltningen af rikets gäld, rörande hvilken upplysning borde begäras dels om dess belopp år 1660 och de afbetalningar, som år för år under förmyndartiden skett därå, dels om den nya gäld, som sedan gjorts, dels om den slutliga ställningen vid konungens regeringstillträde. Vidare borde begäras förteckningar öfver *tillökningar i staten* sedan 1660 genom nyinrättade tjänster, ökade löner, pensioner, gratialer o. d.[2]; öfver *donationer* på förbuden och oförbuden ort med angifvande af donatarier, donationsanledningar samt de olika besittningsvillkoren; öfver medel, som bortskänkts i reda penningar eller efterskänkts med hänsyn till caduquer, afdömda observationer eller fiskalaktioner; öfver *förpantningar* med angifvande af, om de föranledts af räntebärande skuld eller ej[3], öfver likvidationer mot 1661 års generalresolutioner med däri år 1669 vidtagna förändringar[4]; öfver subsidier, tullar m. m., som inbragt högre belopp än det, hvarmed de upptagits i staten, och öfver användningen af dylika öfverskott.

Slutligen skulle af kommers- och bergskollegierna begäras redogörelse för den medelförvaltning, de kunde hafva haft[5].

---

[1] Härmed åsyftas samma kommission, som Carlson omnämner II, 467, och hvilken tillsatts af Karl XI på hösten 1675. Den förekommer litet emellanåt i amir. koll. prot. för denna tid och kan däri lätt förväxlas med undersökningskommissionen. Den kallas vanligen den kungliga kommissionen, medan »riksens ständers fullmäktige» eller någon annan om den representativa grundvalen erinrande benämning brukas om den senare. Se t. ex. prot. $^{8}/_{12}$ 1675 punkterna 1 och 26, samt $^{15}/_{12}$ 1676.

[2] Detta skulle för hvart år begäras af statskontoret, som på denna tid var en underafdelning af kammaren med en statskommissarie i spetsen.

[3] D. v. s. hvad i den tidens språk kallades fruktbart eller ofruktbart kapital.

[4] Se härom Carlson II, 196 och Loenbom. Handl. X, 168. Jfr ock här nedan s. 55.

[5] Dessa båda verk upptager memorialförfattaren tydligen blott för fullständighetens skull. De tre förstnämnda betraktas såsom utgörande det egentliga undersökningsobjektet.

Digitized by Google

På detta sätt borde man kunna utröna, »om ock detta allt eller något däraf kan hafva gifvit orsak till närvarande tids släta tillstånd»; »då får man ock se, huruvida regeringsformen uti ett och annat kan vara efterlefd eller icke».

Grundtanken är tydligen den, att man borde i första hand rikta undersökningen på medelförvaltningens *realiteter*, omhänderhafda af de verk, åt hvilka vården af kronans ekonomi i dess detaljer var anförtrodd. Därifrån skulle man sedan genom sammanställning af de inom drätselns olika grenar vunna resultaten arbeta sig fram till en öfversikt af finansernas faktiska läge vid förmyndartidens slut, m. a. o. till ett verkligt facit af kronans dåvarande debet och kredit. Man skulle således gå den motsatta vägen i förhållande till 1668 års och andra vid åtskilliga tillfällen öfver statsverket nedsatta kommissioner, hvilka med den sammanfattande staten och dess bokförda värden till utgångspunkt samt jämvikt i budgeten till mål upptagit de delar af rikets finansväsen till realitetspröfning, som syntes möjliga att afvinna en förändring till det bättre.

* * *

Ständernas deputerade skulle emellertid snart finna, att det var vida lättare att uppställa ett program af denna art än att genomföra det. En undersökning af sådan natur som den nu planlagda kräfde för sitt fullföljande en sådan mängd af primäruppgifter, att kommissionen genast måste få klart för sig, hur omöjligt det var för henne att själf ombesörja deras utarbetande. Hon måste öfverlämna detta åt underordnade biträden och inskränka sig till att leda och öfvervaka det hela för att så till sist kritiskt bearbeta och sammanställa det material, som insamlats. Först och främst gällde det således att anskaffa en stab af med de olika verkens räkenskaper förtrogna och i därmed sammanhängande arbeten skolade krafter.

För realiseringen af denna den närmast liggande uppgiften kräfdes emellertid särskilda åtgärders vidtagande. Konstitutorialet af den 12 okt. 1675[1] ålade visserligen i allmänna ordalag kollegierna att gå kommissionen tillhanda, men det hade kommit till

[1] Se Varenius I, 156 f., och Loenb. handl. X, 119 ff.

Digitized by Google

på en tid, då man ännu antog, att ett verkligt undersökningsmaterial förelåg färdigt, och dess formulering var därefter afpassad. Den rätt, som däri tillerkändes kommissionen att af kollegierna fordra utbekommandet af de handlingar, som den ansåge sig behöfva och erhållandet af den hjälp »vid ett och annat arbetes förfärdigande», som vore möjlig, kunde ha gjort till fyllest, i fall ingenting annat hade behöfts än att stödja och utfylla en redan utarbetad redovisning genom bifogande af densamma förklarande akter, eller fördjupa den på en eller annan punkt genom särskild undersökning, således i hvarje fall endast en hjälp på enstaka punkter och lämnad af ämbetsverken på det sätt och genom arbete i de former, som de själfva bestämde. Förutsättningen härför var nu undanryckt, sedan den verkliga karaktären af förmyndarstyrelsens redovisning konstaterats; nu fordrades någonting helt annat och mera, än hvad konstitutorialet med berörda passus afsåg och utlofvade. Nu måste arbetet göras nytt från början och utefter hela linjen samt förrättas icke under ämbetsverkens utan under kommissionens ledning och efter af den uppställda principer.

Hvad de deputerade behöfde, var således ett bemyndigande, som dels gaf dem rätt att i *sin* tjänst taga personer, kvalificerade till att utföra detta nya arbete, dels förpliktade ämbetsverken att tillhandahålla sådana och öfverhufvud emanciperade kommissionen från det kollegiala beroendet. Otvifvelaktigt har ock ett sådant bemyndigande blifvit af kommissionen hos konungen begärdt, skriftligen eller genom ombud[1], ehuru intet direkt vittnesbörd därom blifvit bevaradt. Saksammanhanget kan dock tydligt nog spåras i de sinsemellan i allt väsentligt likalydande skrifvelser, som Karl XI den 1 febr. 1676 aflät till kammar-, krigs- och amiralitetskollegierna[2]. Han erinrade visserligen däri om de bestämmelser, som med hänsyn till de kollegiala verken blifvit i fullmakten för de deputerade gifna, men detta skedde blott in-

[1] Karl XI vistades denna tid i trakten af Vänersborg.

[2] Orig. skrifv. till kammar- och amiralitetskollegierna finnas kvar bland kungliga bref i vederbörande arkiv. Däremot icke brefvet till krigskollegium, hvars arkiv saknar kungl. originalbref för denna tid. Af riksregistraturet, i hvilket skrifvelsen finns intagen, ställd till kammaren, framgår emellertid, att den afsändts mut. mut. äfven till krigs- och amiralitetskollegierna.

Digitized by Google

ledningsvis. Brefvets tyngdpunkt ligger däremot i de af det förändrade sakläget framkallade föreskrifter, som därefter meddelas.

Sedan konungen inskärpt vikten af, att kommissionens arbete finge »nå sitt forderliga slut», fann han, då detta till stor del berodde på, »huru prompt och riktigt» erforderlig hjälp blefve af kollegierna lämnad, däri anledning att till sin förra befallning foga en ny, hvarigenom kammaren[1] ålades att förplikta sina underlydande att »uti ett och annat embetes förrättande följa kommissionens ordres efter utan att hemta hos Eder någon annan partikular befallning utom den, som I till följd af denna vår nådiga vilja dem en gång för alla i gemen gifvandes varda». I sammanhang härmed föreskrefs, att de tjänstemän, som kommissionen anlitade, skulle »sig edligen reversera att hålla alla saker tysta och hemliga och för ingen utom kommissionen, ehvem det ock vara kan, något af sitt förrättande uppenbara». Slutligen tillerkändes de deputerade rätt att i kammarens olika kontor själfva efterse, hvad de »till sin säkrare underrättelse» kunde akta nödigt.

Detta språk är tydligt nog, men än klarare framstår dess andemening, om man jämväl tager i betraktande det sätt, hvarpå den kungliga skrifvelsen öfverlämnades och emottogs. Särskildt för kammarens del hafva samtida handlingar åtskilligt härom att förmäla.

Det visar sig sålunda, hurusom brefvet af den 1 febr., ehuru i bokstafven riktadt till kammaren, dock icke direkt insändes till denna utan fick taga omvägen öfver kommissionen, hvilken sedermera hade att sörja för dess vidare befordran till sin bestämmelse. Den förklaringen ligger då nära till hands, att man valt denna öfverlämningsform dels för att bereda ständernas deputerade omedelbar kännedom om innehållet af en skrifvelse, som blifvit genom deras yrkanden framkallad, dels för att låta den verka med största möjliga eftertryck genom att tillställas sin adressat af dem, till hvilkas förmån den blifvit aflåten. Själfva öfverlämnandet skedde den 19 febr.[2] genom en deputation be-

[1] Refereringen sker efter det till detta ämbetsverk ställda brefvet.

[2] Kammarens protokoll af denna dag. Originalbrefvet i kammararkivet bär ock påskriften »præs. d. 19 febr. 1676».

Digitized by Google

stående af en ledamot från hvart stånd, och blef skrifvelsen genast i dessas närvaro uppläst.

Det var helt visst allt annat än angenäma känslor, som denna delgifning framkallade. Vid den order, hvilken den 3 dec. 1675 tillställts kamrerarne, hade, såsom ofvan nämnts [1], fogats det förbehållet, att allt, som utlämnades, skulle dessförinnan »visas i collegio», ett försiktighetsmått, hvarigenom kammaren tillförsäkrade sig möjlighet att kontrollera och dirigera det arbete, som dess tjänstemän kunde blifva af kommissionen anmodade att förrätta. Och nu kom denna kungliga skrifvelse, som i de skarpaste ordalag häfdade de deputerades fullkomliga självständighet i förhållande till dessa ämbetsverk [2], hvilkas förvaltning de hade att undersöka.

Så länge de deputerade voro kvar, stannade det vid en af kammarrådet Schyttehjelm framförd erinran om, att verkets betjänte redan förut blifvit i riksskattmästarens närvaro ålagda att gå kommissionen tillhanda, men sedan de aflägsnat sig, blef den ömma punkten genast vidrörd. Kammarrådet Lindhjelm påpekade sålunda det betänkliga i, att tjänstemän, som icke vore så noga inne i sakerna, kunde gifva oriktiga berättelser, och ansåg därföre, att ingen kommunikation borde få ske utan föregående rådfrågan i kollegiet. Han ställde sig alltså på kammarens gamla ståndpunkt, men han var den ende, som efter mottagandet af det kungliga brefvet hade mod att uttala, hvad sannolikt mer än en af hans ämbetsbröder tänkte. För de öfrigas del finns nämligen till protokollet antecknad allenast en försiktigt hållen fras om, att den, som skulle med ed bekräfta sin redogörelse, måste ha frihet att vid dess afgifvande icke behöfva taga hänsyn till annat, än hvad hans eget förstånd och samvete bjöd.

Frågan debatterades äfven vid nästa sammanträde d. 21 febr. utan något resultat. Man beslöt visserligen att anmoda ständernas deputerade att närvara, då orderna gåfvos till de kammarbetjänte, som skulle gå dem tillhanda, men beslutet kom icke att tillämpas, när man skred till verkställighet.

Detta skedde redan följande dag. Kammaren fick nämligen vid sin session den 22 febr. mottaga en ny påstötning från kom-

[1] Se s. 19.

[2] Om krigs- och amiralitetskollegierna se s. 31.

Digitized by Google

missionen, som tydligen blef otålig öfver, att konungens befallning ännu ej åtlydts. En deputation, nu liksom förra gången bestående af en ledamot från hvart stånd, infann sig för att påminna om, hvad det kungliga bref, som för tre dagar sedan öfverlämnats, innehöll. Kollegiet anförde till sin ursäkt, att man ansett sig böra uppsätta ett formulär till de edliga reverserna, men fick till svar, att detta borde ske i kommissionen.

Härmed hade de deputerade på en gång afklippt ett nytt försök från kammarens sida att hålla de ifrågavarande tjänstemännen i beroende af sig och borttagit den senast anförda uppskofsanledningen. För kollegiet återstod intet annat än att sätta konungens order i verket.

Omedelbart efter sedan de deputerade tagit afträde inkallades därföre åtskilliga kammartjänstemän. Konungens bref blef uppläst för dem, hvarpå de blefvo tillsagda att gå ständernas deputerade till handa på det sätt, som i brefvet var angifvet. »Och i det öfriga föreskref kollegiet dem intet, utan de hafva sig att rätta efter den revers, som kommissionen dem lärer föreställa.»

Kammaren begagnade emellertid tillfället till att företaga ett slags rentvagning och protokollera dess resultat sig till försvar. De närvarande tjänstemännen blefvo nämligen, med anledning af hvad som i saken förekommit, tillfrågade, om kommissionen af dem begärt något, som blifvit henne förvägradt, och då härtill svarades ett bestämdt nej, fann kollegiet en sådan kommissionens »klagan så mycket mer undersam som ingen af dem (= de betjente) visste däraf»[1]. Denna förnärmelsens ton anstod dock föga ett ämbetsverk, som ännu befann sig på restlängd för bilagor hvilka bort föreligga redan i december 1672, och kammarråden, som för mer än två månader sedan fått mottaga rådets på kommissionens föranstaltande aflåtna befallning att göra dem färdiga, hade, så som de sörjt för verkställigheten, icke behöft fråga sina underlydande om orsaken till det steg, som de deputerade nu tagit. Så mycket var emellertid vunnet, att det för såväl öfver- som underordnade inom verket borde stå klart, att det hädanefter var *kommissionen,* som skulle leda materialsamlingsarbetet

[1] Se kammarens protokoll för de i texten anförda data.

Digitized by Google

och bestämma, i hvilken utsträckning samt efter hvilka principer det skulle företagas.

Detta för kammarens del. Äfven med krigs- och amiralitetskollegierna gick man tillväga på samma sätt, ehuru förhandlingarna där — såvidt af protokollen kan slutas[1] — voro vida kortare. Den 28 februari infunno sig deputerade från kommissionen hos krigskollegium och öfverlämnade det för detta ämbetsverk afsedda exemplaret af den kungliga skrifvelsen, som blef i deras närvaro uppläst. Den 10 mars företogs motsvarade procedur i amiralitetskollegium. På bägge hållen inskränkte vederbörande kollegiiledamöter sig till att betyga sin villighet att ställa sig K. M:s ordres till efterättelse[2].

* * *

I undersökningskommissionens berättelse omnämnes[3], att Karl XI »låtit gå stränga och allvarliga befallningar» icke blott till kollegierna utan äfven till »dåvarande förmyndare och riksens råd», att tillhålla »alla betjente» att »utan gensaga och dröjsmål» förrätta det arbete, som kommissionen kunde komma att ålägga dem. Möjligt är, att de till förmyndare och råd ställda föreskrifterna icke affattats i skriftlig form. I hvarje fall har intet mer än nämnda notis blifvit om dem till eftervärldens kännedom bevaradt. Såväl saksammanhanget som sammanställningen i berättelsen göra dock troligt, att de aflåtits ungefär samtidigt med de ofvan behandlade brefven till kollegierna.

[1] Denna tids kollegiiprotokoll voro nämligen icke ens såsom sakprotokoll betraktade alltid fullständiga. Frågor, som bevisligen varit föremål för beslut, befinnas emellanåt icke omnämnda, och det ser mången gång så ut, som om man ville rörande obehagliga ämnen föra så litet som möjligt till protokolls.

[2] I krigskollegium bestod deputationen liksom i kammaren af en ledamot från hvart stånd. Till amiralitetskollegium gingo däremot blott Fleming och en af borgarståndets deputerade, rådman Franc. Fleming begärde samtidigt, att, enär amiralitetskollegium vore något aflägset beläget i förhållande till det rum på slottet, i hvilket kommissionen arbetade, detta ämbetsverks betjänte måtte få order att hörsamligen infinna sig hos kommissionen, när de blefve kallade, hvilket utlofvades.

[3] Loenb. handl. X, 150.

Digitized by Google

Stöd och auktoritet gent emot ämbetsmännen var dock icke det enda, som kommissionen behöfde hämta hos rådet. Den hade äfven ett annat mera speciellt önskemål, nämligen att få tillgång till rådsprotokollen. Dessa utgjorde obestridligen en viktig källa för bedömandet af förmyndarstyrelsens medelförvaltning. I rådet hade de afgörande besluten i regel fattats, skälen för och emot hade där blifvit framdragna och utförligen protokollerade. Det var då helt naturligt, att kommissionen, när den träffade sina förberedelser till det arbete, som planlagts, icke inskränkte sig till att skaffa sig fast mark under fötterna inom de verkställande myndigheternas olika förvaltningsområden utan äfven ansågo nödigt att förvärfva kännedom om, hvad som tilldragit sig i regeringsmaskineriets kärnpunkt, och om de motiv, som föranledt de medelförvaltningens allmänna riktning bestämmande besluten.

Den 28 februari [1] — således samma dag som krigskollegium uppvaktades — skedde hänvändningen till rådet [2]. Kommissionens talan fördes vid detta tillfälle af dess ordförande Klas Fleming, hvilken såsom kanslitjänsteman var särskildt skickad till detta värf. Till stöd för sin begäran om delgifning af de protokoll, som hållits i K. M:s omyndiga år, åberopade han dels de deputerades behof däraf, dels den anledning deras instruktion gåfve dem att framställa en sådan anhållan [3].

Flemings anförande mottogs tydligen med blandade känslor. Sedan konstitutorialet för kommissionen blifvit uppläst, yttrade

---

[1] Se rådsprot. af denna dag.

[2] Intet af hvad vid detta tillfälle passerade tyder på, att kommissionen till stöd för denna sin begäran haft att åberopa någon direkt härpå syftande kunglig befallning, sådan som den i dess berättelse omnämnda. Tvärtom dryfta rådsherrarna frågan på ett sätt, som synes utgå från den fria pröfningsrätten såsom fortfarande därpå tillämplig. Rikskanslern var ej närvarande.

[3] Härmed åsyftas sannolikt föreskriften för kollegierna, och bland dem kansliet, att till kommissionen utlämna de handlingar, som den äskade. Och rådsprotokollen fördes ju af kanslitjänstemän. Häremot kan visserligen invändas, att det var icke kansliets utan rådets beslut, som de härvidlag hade att protokollera, men då må å andra sidan erinras om kommissionens densamma genom konstitutorialet ålagda uppgift »allt noga att utleta, som kan hafva gifvit orsak och anledning till närvarande tids slätta tillstånd», hvilken näppeligen kunde lösas utan tillgång till rådsprotokollen. Loenb. handl. X, 121 f.

Digitized by Google

märkligt nog just Johan Gyllenstierna, enväldets blifvande förkämpe, sina betänkligheter mot en sådan delgifning, anförande som skäl, att protokollen innehölle åtskilliga saker, som alls icke anginge de deputerade. Klas Rålamb föreslog då, att blott de ledamöter af kommissionen, som tillhörde kansliet, borde få tillgång till protokollen. De kunde sedermera meddela sina kolleger, hvad de därur inhämtat af betydelse för den gemensamma uppgiften. Johan Gyllenstierna slöt sig nu till denna mening, närmare utförd så, att endast herr Klas Fleming och hr Falkenberg [1] skulle få läsa protokollen, och i öfverensstämmelse härmed föll beslutet. Att den sålunda lämnade tillåtelsen blifvit begagnad framgår af de hänvisningar till rådsprotokollen, som kommissionens berättelse på flera ställen innehåller [2].

Det är emellertid lätt att se, att den uppfattning af rådsprotokollens betydelse och ändamål, som nu rådde, var en helt annan än den, som häfdades vid den afgörande krisen på 1675 års riksdag. Samme män, som då [3] så skarpt betonade hvarje rådsherres plikt att svara för sina vota, protokollens uppgift att utvisa dessa, och, såsom konsekvens däraf, tillbörligheten i att delgifva ständerna [4] de rådsprotokoll, som rörde förmyndartiden, förvägra nu den kommission, på hvilken dessa samma ständer öfverflyttat sin undersökande myndighet, rätten att in pleno läsa dessa protokoll, ehuru dess ledamöter voro förbundna till samma tystnadsplikt, som åhvilade det sekreta utskottet, och genom sin fåtalighet erbjöd än större garanti för hemlighetens bevarande. Det oaktadt är det blott två särskildt betrodde och pröfvade deputerade, som få tillgång till protokollen i fråga. Verkningarna af denna begränsning blefvo emellertid sedermera så till vida modifierade, som det faktiskt medgafs kommissionen att låta göra de extrakter ur rådsprotokollen, som ansågos behöfliga. Försåvidt rådets beslut verkligen blifvit i tillämpningen upprätthållet, kan det således endast ha haft den betydelsen, att själfva forskningen i protokollen förbehölls de två nyssnämnda

[1] Härmed menas Henrik Falkenberg, icke Melker, hvilken dog den 24 jan. 1676. Se Anrep I, 770.

[2] Se t. ex. Loenb. handl. X, 156, 157, 164, 166, 169.

[3] Se Varenius I, 136 ff.

[4] D. v. s. egentligen deras sekreta utskott. Se Varenius I, 148.

Digitized by Google

herrarna, medan forskningens resultat blef gemensam egendom för kommissionens samtliga ledamöter.

* * *

De deputerade hade sålunda nu så att säga gjort ronden hos de ämbetsmyndigheter, öfver hvilkas förvaltningsområden undersökningen hufvudsakligen skulle föras. De hade därvid angifvit beskaffenheten af den medverkan, de behöfde för att kunna lösa sin uppgift, sådan den nu gestaltat sig, och den rätt, med hvilken de kräfde den. Därefter voro de oförhindrade att bland kollegiernas personal utvälja och i sin tjänst taga de personer, som befunnos lämpliga att ombesörja insamlandet af undersökningsmaterialet, och de skredo oförtöfvadt till verkställigheten af denna den sista af de i egentlig mening förberedande åtgärderna.

Engageringen skedde i samma ordning kollegierna emellan, som iakttagits vid delgifningen af den kungliga skrifvelsen af den 1 februari. Början gjordes sålunda med kammaren, och den 25 februari[1] afgåfvo sex af dess tjänstemän, däribland tre kamrerare sina edliga reverser[2]. Till denna den första uppsättningen höra sannolikt äfven fyra kammartjänstemän, hvilkas reverser äro odaterade[3]. Den 2 mars kom turen till krigskolle-

[1] Således tre dagar sedan konungens bref blifvit kammarens personal föreläst.

[2] Kamrerarne D. Wulf, *G. Walrave* och Johan Johansson, *G. Palm* (fick en tid efteråt kamrers titel, men hörde egentligen till »generalbokhålleriet», under hvilket uttryck sammanfattades de tjänstemän, bokhållare kallade, hvilka hade att »sluta generalböckerna», d. v. s. föra de stora hufvudböckerna öfver rikets inkomster och utgifter; se Edén s. 226; Styffe, K. M:s förordning för kammaren af $^{25}/_{5}$ 1694, s. 86 ff., jfr ock här nedan s. 39; P. adlades sedermera under namnet Palmfelt), inspektoren Göran Eriksson (synes ha intagit en ledande ställning i generalbokhålleriet. En bland kommissionens handlingar befintlig originalskrifvelse är nämligen undertecknad af honom »på samtliga generalbokhålleriets vägnar», jfr ock s. 48 not 1) och fiskalen Aschling. Om betydelsen af kursiveringarna se s. 36 not 5.

[3] De voro kamrerarna *G. Güthrie*, S. Eld (gemensam revers), *J. Strokirk* och kammarskrifvaren på Wulfs kontor *O. Unger*. Af dessa blef G. snart ledaren af materialsamlingen inom en väsentlig del af kammarväsendet; äfven S. och U. spelade såsom representerande hvar sitt kontor en sådan roll,

Digitized by Google

gium med fyra[1] och den 16 mars till amiralitetskollegium med sju[2] sig reverserande tjänstemän. Kansliet befinnes först något senare representeradt bland kommissionens stab af biträden med tvenne, möjligen trenne tjänstemän[3]. Deras reverser äro af 28, 29 och 30 augusti 1676.

Sedermera antogos vid upprepade tillfällen ytterligare biträden. Så t. ex. förstärktes det från kammaren hämtade elementet i juli 1676 med tre nya krafter[4], andra enstaka engagement att förtiga.

Jemlikt konungens uttryckliga föreskrift i brefvet af den 1 febr. ha alla här ofvan omnämnda personer, de flesta efter ett och samma formulär[5], afgifvit en edlig revers af hufvudsakligt innehåll, att utställaren förband sig, att i de ärenden kommissionen honom anförtrodde hafva all möda ospard efter sitt yttersta förstånd så, som han inför Gud och konungen kunde stå till svars, och att hålla allt, som honom meddelades, tyst och hemligt.

Ofvan lämnade redogörelse för kommissionens tjänstepersonal stödjer sig på de reverser, som bevarats. Men om man antager, att förteckningen på dessa reversutställare korrekt åter-

att det är högst antagligt, att de varit med från början. Sannolikt har man längre fram, då arvoden började utdelas, blifvit noga med, att reversen skulle dateras för att ha en stödjepunkt vid beräkningen, och frånvaron af datum skulle i så fall utvisa anställning i det tidigare skedet af kommissionens verksamhet.

[1] Militiebokhållaren *I. Parmander,* artilleribokhållaren *D. Olofsson,* kassören N. Hök, kamreraren E. Ehrensköld, kort efteråt förflyttad till amiralitetskollegium som öfverkommissarie.

[2] Gemensam revers. Af dessa är det endast en, bokhållaren *S. Eckling,* som lämnat säkra spår efter sig af någon verksamhet i kommissionens tjänst.

[3] J. Wattrang och *Heinrich von Börger* för extrakter ur rådsprotokollen, Sannolikt var äfven *N. Klinte,* som extraherade ur riksregistraturet, kanslitjänsteman.

[4] Reverser af 12 och 14 juli. De torde stå i samband med det ordnande af kommissionens ekonomi, som vid den tiden skedde. Se s. 49. De voro *E. Bertilsson,* A. Persson (enligt 1677 års rikshufvudbok bokhållare under generalbokhålleriet) och F. Schröder. Om kammarförvandten *J. Wassenius,* engagerad 6/4 1677, se s. 62 not 5.

[5] Såvidt af bevarade aktstycken kan dömas, ha två olika formulär användts; det ena, något vidlyftigare, är det vanliga, det andra, kortare men af samma syftning, föreligger tillämpadt i tre fall. Samtliga här ofvan nämnda reverser finnas i original bland undersökningskommissionens handlingar.

Digitized by Google

gifver kommissionens verkliga arbetsstyrka, begår man ett dubbelt misstag. Af andra handlingar framgår nämligen, *dels* att äfven andra än de, hvilkas reverser råkat bli bevarade, faktiskt arbetat i kommissionens tjänst[1], *dels* att åtskilliga bland dem, som notoriskt gifvit revers, underlåtit att genom verkligt arbete i öfverensstämmelse med densamma infria sin förbindelse. Det aktstycke, som härvidlag i främsta rummet kommer i betraktande, är en af räntmästaren i kammaren Jakob Sneckenberg[2] den 7 okt. 1680 undertecknad räkenskapstablå[3] öfver kommissionens tjänstepersonals konto, upptagande å kreditsidan de till kommissionens disposition ställda medelanvisningarna, och å debetsidan en förteckning å de arvoden, som i olika poster blifvit utbetalade till dessa biträden. På detta sätt tillkomma 15 nya namn[4]. Af reversutställarna åter är det icke mindre än 18, som saknas å tablån[5]. Inalles äro 27 personer upptagna å densamma. I de fall, där deras innehafvande tjänst kunnat ut-

---

[1] Efter all anledning hafva äfven de afgifvit reverser, ehuru dessa förkommit. Jfr konungens i detta hänseende gifna föreskrift s. 28.

[2] Om honom se s. 12 not 3.

[3] Bland undersökningskommissionens handlingar. Accessorisk betydelse har äfven ett annat därsammastädes förekommande aktstycke, en $^{13}/_{8}$ 1677 dat. redogörelse af Güthrie för hvad, som dittills åtgjorts, och genom hvilka det skett. Af dem, som där upptagas för afslutade arbeten, återfinnas de flesta på Sneckenbergs tablå. Den skillnad, som fins, behöfver dock icke bevisa mycket, om hänsyn tages till en sammanfattningspost den $^{14}/_{4}$ 1677, hvarom se nedan not 5.

[4] Af dessa kunna fem, *P. Menlös, A. Lentz, K. v. Bergen, P. Montin* och *D. Ratsack,* konstateras som kammartjänstemän, *A. Giers, König Joensson* och *S. Andersson Gadd* som krigskollegii tjänstemän. Se Güthries skrifv. af $^{18}/_{8}$ 1677 m. fl. promemorior och aktstycken bland undersökningskom:s handl. Om de öfriga sju har intet kunnat utrönas.

[5] Namnen på dem, som återfinnas i tablån, hafva i noterna här ofvan kursiverats. Det är emellertid att märka, att där finnes en rätt stor sammanfattningspost med rubrik »åtskilliga», och det är mycket möjligt, att namnlistan skulle i någon mån blifvit förökad, om denna post varit upplöst i sina specifikationer. Slutligen kan den invändningen göras, att personer kunna ha presterat arbete åt kommissionen utan att ha kommit i åtnjutande af arvode. Det må ock medgifvas, att Sneckenbergs tablå endast så till vida har afgörande vitsord, att den utvisar, hvilka med säkerhet kunna sägas ha arbetat i kommissionens tjänst. Möjligheten, att äfven andra gjort det utan arvode, är tänkbar men föga sannolik, då ett icke oväsentligt öfverskott uppstod på de till kommissionens disposition ställda medlen. Jfr f. ö. s. 61.

Digitized by Google

rönas, har den blifvit angifven för att därigenom lämna en hållpunkt för bedömandet af, i hvad mån det jäf var befogadt, som sedermera, när 1680 års kommission blifvit nedsatt, af bl. a. Magnus Gabriel De la Gardie anfördes mot undersökningskommissionens arbete såsom otillförlitligt, då de räkenskapsextrakter, på hvilka det hvilade, blifvit utarbetade af så lågt stående personer som skrifvare i kontoren [1].

[1] De la Gardies förklaring af 15 apr. 1681.

Digitized by Google

Kapitel III. Undersökningsarbetets fortgång intill 1678 års riksdag.

Sedan kommissionen, på sätt i föregående kapitel är visadt, afslutat sina förberedande åtgärder genom antagande af erforderlig tjänstepersonal, borde det egentliga arbetet kunna väntas snart komma i gång. Så blef dock icke fallet. Ännu återstodo åtskilliga svårigheter att undanröja, för att det skulle kunna taga fart. De kunna lättast uppvisas med hänsyn till kammaren, som var det viktigaste räkenskapsverket och äfven erbjuder det rikhaltigaste källmaterialet för frågans bedömande.

Kommissionen hade visserligen tagit kammarfunktionärer i *sin* tjänst och därmed formellt sedt häfdat sitt oberoende af kammarkollegiets förmedling, men när det kom till realiteter, när det gällde att få arbete af de antagna, visade det sig genast, huru mycket, som ännu fattades i verklig självständighet, och hvad kammarens myndighet öfver personer, som fortfarande voro dess underordnade, betydde för ett ostördt fortskridande af kommissionens verksamhet. De kammartjänstemän, som de deputerade anlitat, blefvo nämligen dragna till andra göromål, de erhöllo icke sådana lokaler, som voro af nöden för fullgörandet af de uppdrag kommissionen gifvit; de fingo slutligen icke den hjälp, som de i sin tur behöfde.

De deputerade tillgrepo då den utväg, som låg närmast till hands. De vände sig ånyo till konungen, hvilket nu lät sig så mycket lättare göra, som han sedan början af mars befann sig i Stockholm[1]. Han lånade ett villigt öra åt deras klagomål, och resultatet blef ett nytt kungligt bref af den 4 april, denna gång liksom den föregående ställdt icke blott till kammaren utan

[1] Se Nordin: Karl XI:s dagbok s. 1.

Digitized by Google

äfven till krigs- och amiralitetskollegierna [1], där således likartade förhållanden måtte ha rådt.

Konungens missnöje lyste ganska tydligt igenom. Han erinrade sålnnda om, hvad han i sitt bref af 1 febr. föreskrifvit med hänsyn till det sätt, hvarpå kollegierna hade att låta sina underlydande fullgöra det arbete, som kommissionen kunde pröfva nödigt. Enär han icke ville, »att något hinder därutinnan inkastas måtte», hade han funnit sig föranlåten att än en gång utfärda befallning i denna sak och ålade nu vederbörande att i de tre anmärkta afseendena skaffa, som han uttryckte sig, »behöriga böter». Särskildt inskärpte han, att de tjänstemän, som kommissionen anlitat, skulle under tiden frikallas från allt annat arbete, äfvensom få den hjälp, de behöfde. Han slöt med en förmaning till de ifrågavarande kollegierna att i allt detta öfverlägga med kommissionen och bispringa henne »med det eftertryck» att hon sattes i stånd att så snart som möjligt lösa sin uppgift.

De deputerade vidtogo vid denna tid äfven en annan åtgärd, tydligen åsyftande att åvägabringa enhet och planmässighet i den del af undersökningen, som rörde generalböckernas [2] område, eller hvad man med ett sammanfattande uttryck skulle kunna kalla generalverket. Antagligen hade de en känsla af, huru svårt det skulle blifva för dem att öfverblicka dessa vidlyftiga räkenskaper och åstadkomma en konsekvent genomförd kontroll öfver bearbetningen. Alltnog, den 6 april vände de sig till kamreraren Georg Güthrie med anhållan, att han skulle säga sin mening om, hvad som vore görligt med hänsyn till det arbete, som i enlighet med af kommissionen uppgjord metod skulle utdragas ur »alla riksens räkenskaper från a:o 1660 till 1672 inclusive». Och denna hänvändning medförde redan följande dag Güthries anställande [3] — för denna del af kammarväsendet — såsom en slags souschef under kommissionen,

---

[1] I kammarens och flottans arkiv finnas originalexemplaren kvar bland serien af kungl. bref. Icke så i krigsarkivet, (Jfr s. 27 not 2) men af riksregistraturet framgår, att en lika lydande skrifvelse afgått till alla tre verken.

[2] Om dessas betydelse se s. 34 not 2 och s. 62 ff.

[3] Kommissionen anmodade G. att påtaga sig, som det hette, »curam och dispositionen å dess vägnar öfver detta arbete». Dessa uppgifter stödja sig på en berättelse, som Güthrie »kungl. kommissionen till hörsamt följe» uppsatt

Digitized by Google

en mellanlänk mellan henne och hennes biträden, hvilken hade att leda och kontrollera det arbete, som af de senare skulle förden förras räkning presteras. Kommissionen å sin sida lofvade, att de personer, som därvid användes skulle få sin betalning[1], och vidare öfverenskoms, att början skulle göras med ett gifvet års handlingar för sig, hvarvid Güthrie skulle »under kungl. kommissionens korrektion låta utarbeta den metod[2], hvarefter de följande årens extrakter formeras kunde». Ehuru osäkert vore att nämna viss tid förklarade han på tillfrågan sig likväl anse möjligt att få verket »fullkomnadt innan årets ända[3], tilläfventyrs ock förr, där så många personer kunde hafvas vid handen, som man därtill behöfde».

Härmed äro de tvenne utgångspunkterna angifna för de förhandlingar, som nu togo sin början mellan kommissionen och kammaren. Den 8 april blef konungens skrifvelse af den 4 i samma månad kammaren presenterad[4], på hvad sätt är denna gång ej kändt. Dagen förut hade Güthrie gjort ett försök att få arbetet i gång efter den öfverenskommelse han nyss träffat med kommissionen, men det slog föga lyckligt ut. Han lät efterhöra den bokhållare, som hade 1660 års räkenskaper till behandling[5]. Denne var bortrest. Likaså den, som höll på med år 1662. Den, som arbetade på räkenskaperna för år 1663, blef emellertid anträffad och lofvade efter något prut på Güthries föreställning, att saken anginge kommissionen och vore brådskande, att »till andra dagen», d. v. s. den 9 april ha färdig en redogörelse, för huru långt han kommit med sitt arbete. Men när andra dagen kom, »absenterade han sig, och då han ändt-

om de förhandlingar, som ledde till hans ofvannämnda anställning, och om hans första erfarenheter i sin nya verksamhet intill den 6 maj 1676, som är aktstyckets datum. Orig. bland undersökningskom:s handl.

[1] Detta sägs helt generellt. Güthrie hade emellertid för kommissionen särskildt framhållit behöfligheten af, att »de som icke sitta i ordinarie tjänst blefvo försäkrade om prompt betalning».

[2] Härmed förstås den speciella metod, efter hvilken de i kammaren förda statsräkenskaperna år för år skulle bearbetas för kommissionens ändamål, till skillnad från den allmänna plan och metod för undersökningen i dess helhet, om hvilken ofvan (s. 24) är taladt.

[3] Enligt påteckning å originalet. Samma presentationsdatum är påtecknadt brefvet till amiralitetskollegium.

Digitized by Google

ligen blef funnen, refererade [han] sig på inspektoren Göran Eriksson, ursäktandes sig icke kunna gifva åt någon annan besked på det, som begärdes»[1].

Güthrie vände sig då följande dag den 10 april till landshöfding Henrik Falkenberg, hvilken denna tid gick kommissionen tillhanda som en utanför stående rådgifvare[2], gaf honom del af de rön han gjort och bad, att kommissionen ville underrätta kammarkollegium om det uppdrag han fått och anmoda det att utfärda order i öfverensstämmelse därmed, så att han kunde påräkna lydnad af bokhållarna.

Så skedde. Redan samma dag infunno sig tre deputerade, en från hvart stånd, hos kammaren och anhöllo, »att generalbokhållarne måtte tillsägas gå ständernas kommission tillhanda uti de opsatt, som begäras»[3]. Tillmötesgåendet var dock icke synnerligt. Riksskattmästaren Sten Bjelke svarade, som det vill synas, tämligen snäft, att »de betjänte» för länge sedan erhållit order att hjälpa de deputerade, och i lokalfrågan anmodades dessa att vända sig till öfverståthållaren[4].

Därefter inkallades Güthrie[5] och fick »order att formera de opsatt, som ständernas kommission begär». Denne svarade, att han behöfde alla generalbokhållarna till hjälp, om de »förslag», som blifvit begärda, skulle formeras, och då detta vore ett arbete, som fölle utanför de ordinarie göremålen, måste

---

[1] Güthries redogörelse af 6/5 1676. Om Göran Eriksson se ofvan s. 34 not 2.

[2] Det synes egentligen hafva varit han som å kommissionens vägnar fört de närmare förhandlingarna med Güthrie, hvilken den 6 april af den anledningen uppvaktat honom. Om Falkenbergs ställning till kommissionen se kap. V.

[3] Kamm. prot. Egendomligt nog innehåller detta intet om den kungl. påminnelseskrifvelse af 4/4, som två dagar förut presenterats, och hvilken de deputerade knappast underlåtit att åberopa. Af Bjelkes svar med afseende på lokalerna framgår f. ö. indirekt, att den varit på tal.

[4] Härmed afses endast lokaler åt biträdena. Kommissionen själf skulle enligt konstitutorialet (Loenb. handl. X, 122) få »hafva sina sammankomster i något bekvämt rum i vårt kansli» och arbetade sålunda på slottet; se s. 31 not 2.

[5] Af protokollet framgår icke klart, huruvida de deputerade nu tagit afträde eller ej. Det förra synes sannolikast.

Digitized by Google

det särskildt betalas[1]. Han ansåg, att det icke kunde göras färdigt för mindre än 20,000 d. (s.m.?), »och fast[2] han 40 personer hade till bemälda verk, finge de nog att göra på 6 månader».

Detta syntes visserligen riksskattmästaren vara öfverdrifvet. Han mente, att extrakten skulle »snart kunna formeras af generalböckerna». Men den slutliga utgången har till fyllest bevisat, att den af Güthrie anslagna tiden var icke för långt utan tvärtom för kort tilltagen. Förutsättningen för, att Bjelkes beräkning skulle hålla streck, var, att generalböckerna för minorennitetsåren skulle varit färdiga, en förutsättning, som dock icke torde ha förelegat[3]. Om kostnadsfrågan[4] åter ville kammaren icke uttala sig. Den sände bud till kommissionen med anmodan att »censurera arbetet» och bedöma dess värde, »eftersom detta kollegium icke må fråga härefter för de omständigheter, därvid hänga», som det icke utan en anstrykan af bitterhet heter i protokollet.

Güthrie hade sålunda med sina upplysningar sökt föra kammaren öfver från de allmänna talesättens område in på de positiva åtgärdernas. Hans anförande äger emellertid sitt intresse äfven från en annan synpunkt. Det visar nämligen, huru mycket förmyndarregeringens underlåtenhetssynd i fråga om relationsbilagorna i själfva verket betydde[5], och huru obetänksamt rådet handlade i dec. 1675, då det lät saken bero vid en

[1] Güthrie gör således nu icke någon skillnad mellan ordinarie och e. o. tjänstemän. Jfr s. 40 not 1 och s. 61.

[2] Torde böra fattas liktydigt med »äfven om». G. hade ju i själfva verket ännu inga biträden till sin disposition. Med denna tolkning blir ej heller någon motsägelse mellan hans tidsuppgifter till kammaren och till kommissionen.

[3] Se härom s. 63.

[4] Här kalkylerade G. åter för högt, då ersättningen åt hela biträdespersonalen sedermera ej steg till mer än 4,580 d. s. m. Se s. 61, och ibidem not 1.

[5] Det kan visserligen tänkas, att kommissionen begärt annat och mera än relationsbilagorna, men metoden skulle ju dock i det stora hela vara den samma i bägge fallen. Och jämför man med hvarandra relationsbilagorna och bilagorna till undersökningskommissionens berättelse, sådana de äro i de båda hufvudhandlingarna beskrifna, med hvarandra, finner man, att de visserligen äro olika uppställda och specificerade, men dock hvila på i hufvudsak samma räkenskapsmaterial.

Digitized by Google

enkel utlämningsorder till kollegierna utan att taga hänsyn till, hvad som kräfdes för verkställigheten.

Å andra sidan kan det synas egendomligt, för att icke säga oblygt, att då en kammaren ovedersägligen åhvilande men länge åsidosatt prestation ändtligen på allvar utkräfves, man begär särskild ersättning för dess fullgörande. För ett riktigt bedömande af detta spörsmål fordras dock att rätt fördela skulden mellan öfver- och underordnade inom verket. De förra, som öfverinseendet och ledningen af göromålen ålåg, torde väl i främsta rummet drabbas af ansvaret för den försumlighet, som begåtts. Föll åter utarbetandet af dessa räkenskapsextrakter år 1676 utanför kretsen af de senares ordinarie göromål, lär detsamma — med lika mycket eller lika litet skäl — hafva varit förhållandet fem år tidigare. Det låter således mycket väl tänka sig, att de arvodesanspråk, som nu framställdes, betydde icke en ny utan endast en några år framflyttad utgift för statsverket [1].

Vare härmed huru som helst, och hvad man än må tycka om Güthries pretentioner, han för dock ett rent och klart språk, som oförblommeradt visar, hurudan ställningen var, och hvad den kräfde. Här ligger däremot den svaga punkten i den unge konungens skrifvelser. Karl XI:s starka vilja höll visserligen det en gång föresatta målet orubbligt fast, men hans egen erfarenhet var ännu ej tillräckligt stor för att säga honom, att det ej förslog att fordra och befalla, utan att det äfven kräfdes att göra klart för sig, hvad som var möjligt, och huru de befallningar, som gåfvos, skulle kunna genomföras. Det var mycket lätt att ålägga kammaren att drifva materialsamlandet för kommissionens räkning till ett skyndsamt slut och att fritaga de därför i anspråk tagna tjänstemännen från andra göromål, men det var icke lika lätt att anskaffa och aflöna de krafter, som erfordrades för att på en gång motsvara detta särskilda kraf och sköta verkets reguliära göromål, mer maktpåliggande än vanligt i dessa krigstider [2].

---

[1] Jfr s. 58 not 1 om Reenfelts arvode.

[2] Öfverhufvud taget förmärkes en viss spänning denna tid mellan kammaren och konungen. Karl XI utfärdar det ena brefvet efter det andra om utgiftsbehof, för hvilka kammaren skall sörja. Denna finner dem vara till god

Digitized by Google

Under sådana förhållanden kunde kammaren lugnt stanna vid några protokollförda förmaningar till sina underordnade och låta kommissionens undersökningsarbete gå sin snäckgång som förut. Güthries erinran om nödvändigheten af att bereda det ett ekonomiskt underlag föranledde icke till någon kammarens åtgärd.

Oenigheten mellan Güthrie och bokhållarne fortfor emellertid alltjämt. Det bemyndigande, som kammaren den 10 april gifvit den förre, medförde icke den af honom afsedda verkan att böja de senare till lydnad. Kollegiet blef snart nödsakadt att ånyo inskrida, sannolikt äfven denna gång på kommissionens föranstaltande. Den 19 april blefvo sålunda »generalbokhållarna»[1] inkallade, hvarvid riksskattmästaren med åberopande af K. M:s bref[2] och befallning förmanade dem att icke »diffikultera» att gifva Güthrie den »underrättelse», han behöfde. Denne var emellertid ej personligen närvarande, och generalbokhål-

---

del orealisabla under då rådande penningbrist, och verkställigheten blir därefter. På hösten 1676 går det till öppen skism. J. G. Stenbock infann sig i kammarens session $^{25}/_{9}$ och uppläste ett K. M:s bref med order, att räntmästaren Sneckenberg utan vidare skulle afsättas från sitt ämbete, hvarjämte konungen lät kammaren veta, att därest hans vilja icke strax efterkommes skulle han »dem allesammans som där sitta visa något annat». Sneckenberg, hvilken som räntmästare hade själfva utbetalningen af medlen om hand, skulle icke ha efterföljt konungens order. Det synes ha gällt hofstaten, inom hvilken särskildt änkedrottningen ofta gjorde sig påmint. Kammaren vågar icke direkt sätta sig upp mot den kungliga viljan, men anser, att man bör råda K. M. att själf se kammarverket igenom och finner, att S:s afsättning skulle skada kronans kredit. Det gick ej heller till en sådan kraftåtgärd. Sedan riks- och kammarrådet Göran Gyllenstierna rest ned till konungen och inför honom personligen fört kammarens talan, blef förhållandet bättre. S. fick stanna kvar och konungen lofvade, att kammarsaker skulle bli remitterade till kammaren, innan de af K. M. afgjordes. Se kamm. prot. $^{8}/_{2}$ 1677.

[1] De, som infunno sig, voro »inspektoren Göran Erson (= Eriksson) och trenne andra bokhållare». Kamm. prot. $^{19}/_{4}$ 1676.

[2] Om härmed afses brefvet af $^{1}/_{2}$ eller det af $^{4}/_{4}$ eller båda, framgår ej af protokollet. I hvarje fall är detta protokoll af $^{19}/_{4}$ det första, som innehåller någon antydan om, att kammaren gifvit sina underlydande del af de befallningar, som inneslötos i det kungl. bref, som presenterades redan den 8 april. Hvad som passerade den 10, kan möjligen bilda ett undantag för Güthries del, ehuru det kungliga brefvet ej finnes i protokollet uttryckligen åberopadt som stöd för den honom gifna ordern.

Digitized by Google

larna svarade, att de ville »själfva hvar för sig utan Güthrie förrätta arbetet». Bjelke höll visserligen före, att om arbetet vore gjordt, borde de visa upp det (nämligen för Güthrie), hvarom icke, göra det färdigt, men han ansåg dock säkrast att härom göra förfrågan hos de deputerade, alldenstund »kommissionens metod vid extrakten är collegio okunnig.»

Hvad de deputerade svarade, är icke kändt, men att de stodo på Güthries sida, kan med all säkerhet antagas. I hvarje fall fortgick skismen som förut till föga fromma för arbetet, och den 27 april måste Güthrie hos landshöfding Falkenberg anmäla, att han ännu icke kunnat fullgöra, hvad han åtagit sig. Samtidigt anhöll han att vara ursäktad för, att tiden på detta sätt fåfängt förlupit, då det skett utan hans vållande. Enär hans den 6 maj dagtecknade, på kommissionens befallning uppsatta redogörelse slutar med denna anteckning, är det tydligt, att icke heller då någon förändring till det bättre inträdt. Äfven i det följande framträda tecken till denna obstruktion hos bokhållarna, och i själfva verket var utsikten att häfva den mycket liten, så länge kommissionens position ej var befästad i ekonomiskt afseende.

Kommissionen stod således mellan två eldar, mellan ifvern hos konungen, som utan vidare fordrade arbetet gjordt, och den förstuckna obenägenheten hos kammaren, som af tidens svårigheter tog sig anledning att icke understödja det[1]. De deputerade torde emellertid småningom hafva funnit, att de icke kunde låta saken fortgå på detta sätt utan att riskera alltför mycket af sitt eget anseende för nit och trohet i det dem tilldelade värfvet. De vände sig därför direkt till kammaren och sökte att med den öfverenskomma om en modus vivendi. Det skedde i en skrifvelse af den 3 juni 1676[2]. Sedan de inled-

[1] Kommissionen säger vid ett senare tillfälle (se s. 48) uttryckligen att konungen befallt kammaren anvisa medel till de ifrågavarande betjäntes underhåll. Direkt är detta ej utsagdt i brefven af $^1/_2$ och $^4/_4$, men klart är, att ett verkligt tillhandagående åt kommissionen och en verklig hjälp åt dess biträden ej kunde anses presterade förr, än penningebehofvet tillgodosetts samt de underordnades uppstudsighet och split stäfjats. Kammarens beteende i dessa båda afseenden är desto märkligare, som Karl XI ända till 20 april befann sig i eller vid Stockholm. Se Nordin, Karl XI:s dagbok s. 1.

[2] Orig. bland till kamm. ank. bref. Konc. af $^{29}/_5$ 76 bland kom:s handl.

Digitized by Google

ningsvis erinrat om, hvad genom konstitutorialet och de kungliga brefven af den 1 febr. och 4 april blifvit i ärendet föreskrifvet, och därjämte framhållit, att de öfverenskommelser, som de träffat med vissa kammartjänstemän, varit föranledda af kommissionens åstundan att med den flit och sorgfällighet fullgöra sitt uppdrag, som dess undersåtliga plikt och sakens egen vikt kräfde, öfvergingo de till att utveckla sina önskemål.

De gingo härvid en medelväg. De begärde icke som konungen, att de ifrågavarande tjänstemännen skulle från alla andra kammargöromål frikallas, utan endast, att de skulle blifva från sina ordinarie sysslor »någorlunda dispenserade», så att de skulle kunna lägga »sin håg till detta arbete förnämligast». Och samtidigt tog kommissionen ett välbehöfligt initiativ i arvodesfrågan. Hon omnämnde sålunda först och främst, att de kammarbetjänte, som hon vidtalat, därvid uppställt som villkor, att de måtte blifva »med något på sin ordinarie lön soulagerade», och hon understödde denna deras begäran med sitt förord. Men det var icke nog härmed. Dessa behöfde nämligen i sin tur antaga biträden sig till hjälp, och kommissionen framhöll, att de senare såsom ej varande »i kronans verkliga tjänst» [1], icke skulle kunna till något arbete förmås, därest de ej blefve »om betalning förvissade och med något förut (= i förväg) bisprungne» [2]. Hon yrkade därföre, att »några vissa medel» måtte i sådant syfte anvisas [3].

I nära samband med dessa kommissionens båda framställningar stod äfven en tredje, den som rörde det genom bokhållarnas tredska vållade dröjsmålet i arbetet. De deputerade

---

[1] De voro antagligen e. o. tjänstemän i kollegierna. Det torde åtminstone för flertalets del framgå af hvad som meddelas s. 35 not 2—4 och s. 36 not 4.

[2] Dessa båda yrkanden kasta ett bjert ljus både öfver beskaffenheten af kronans dåvarande kredit och öfver de lönevillkor, under hvilka hennes ämbetsmän då lefde.

[3] Som bevis på den visserligen höfliga men dock allvarsamma ton, i hvilken kommissionens framställning var hållen, må följande slutfras anföras. »Till hvilket allt såsom vi göra oss försäkrade, det lära Eders Excell:tz och det kongl. collegium finnas befordersamme, så förmode vi ock, det Eders Excell:tz och det kongl. collegium varder behageligt (!) förmärkandes, att vi så ofta om detta oss anbefallda ärende, till vår ursäktan framdeles, göra påminnelse».

Digitized by Google

yttrade sig härom med både allvar och skärpa. De erinrade om, att de i denna sak upprepade gånger och i god tid gjort sina påminnelser. Det oaktadt vore ännu icke sådan förordning gifven generalbokhållarna, som kunde sätta Güthrie i stånd att fullgöra det uppdrag, han åtagit sig, »hvaraf händer, att tiden går förbi och detta ärende, om hvars förrättande H. K. M. sig så högt vårda låter, så mycket längre utsättes». Kommissionen begärde därföre, att kammarkollegium ville »icke längre tillåta generalbokhållarne den nödiga underrättelsen uppehålla utan dem tillika med kamreraren Güthrie anbefalla förutan vidare dröjsmål det åstundade arbetet förrätta.»

Denna skrifvelse presenterades kammaren den 12 juni [1], och redan följande dag blefvo Güthrie, inspektoren Göran Eriksson och samtliga bokhållarne inkallade inför kollegiet, allvarligen åtvarnade och tillsagda att »hvar och en utan exception eller vidare förfrågan om partikulariteterna skulle hörsamligen efterlefva, hvad kongl. kommissionen å H. M:s vägnar äskandes och befallandes varder» [2].

När det blott gällde ord och förmaningar, var kammaren således nu frikostig och tillmötesgående nog. I penningefrågan visade den däremot icke samma beredvillighet, och så länge denna kvarstod olöst, var utsikten ringa för kommissionen att få någon fart i arbetet. Den, som icke underlät att genast fästa uppmärksamhet på nödvändigheten af att i första hand rikta sina bemödanden på denna punkt, var Güthrie. Han betonade [3], att för verkställigheten af de befallningar, som genom kammarens förmedling blifvit gifna, kräfdes icke blott, att tjänstemännen tillhölles »hvar och en att visa oförtruten flit» utan äfven, att de blefve försäkrade om »satisfaktion», emedan det arbete, hvarom nu vore fråga, skulle göras utöfver hvad de enligt sina kontrakt

---

[1] Enligt påteckning å originalet.

[2] Referat och citat äro från Güthries skrifvelse af 18/5 1676 till deputeraden Caméen, hvari han jämförelsevis utförligt redogör för förloppet. Orig. bland undersökn. kom. handl. Kammarprotokollet har blott en kort notis om saken.

[3] Det skedde i nyssnämnda skrifvelse af 18/6, hvilken torde ha tillkommit just af denna anledning. Den är ställd till Caméen, antagligen därför att han fungerade som kommissionens sekreterare.

Digitized by Google

vore förpliktade till. Och om allt detta begärde han kommissionens skriftliga meddelelse, samtidigt betonande, att ju förr det kunde ske, desto förr blefve han satt i stånd att fullgöra sitt uppdrag [1].

Huruvida en sådan förbindelse blifvit lämnad, är okändt, men kommissionen fick kort efteråt äfven från annat och vida mer autoritativt håll mottaga en påstötning, som gaf ökad vikt åt Güthries yrkanden. Den kom från konungen, hvars redan förut hårdt frestade tålamod nu omsider tycktes börja taga slut. Från Malmö sände han de deputerade ett d. 23 juni dateradt bref, hvari han visserligen förklarade sig icke tvifla på deras flit och omsorg, men samtidigt erinrade om nödvändigheten af, att de lade sig största möjliga vinn om »att komma till ett fordersamt och riktigt slut uti verket.» Skulle härutinnan något hinder resas af en eller annan vare sig genom förvägrande af underrättelser eller genom tröghet att gå dem tillhanda, ålade han dem att utan tidsspillan därom tillskrifva honom, i hvilket fall han ville göra sådan förordning, som undanröjde hindret och lät dem, som understått sig att därtill hafva varit vållande, förstå det missnöje, som däraf framkallades hos honom [2].

Sannolikt har man att i detta bref söka den närmaste anledningen till det steg, som kommissionen nu tog, och som ändtligen gjorde slag i saken. Den vände sig nämligen till riksens ständers bank med begäran om hjälp. I en den 4 juli dagtecknad skrifvelse [3] framhöllo de deputerade, att K. M. visserligen befallt kammaren att på kommissionens anfordran låta de medel

---

[1] Från denna tid är sannolikt äfven en af inspektor Göran Eriksson »på samtliga generalbokhålleriets vägnar» afgifven förklaring (odat. orig. bland undersökn. kom:s handl.) öfver »det arbete, som kongl. kommissionen af dem desidererar». Svaret går därpå ut, att de visserligen vore både villiga och skyldiga att gå henne tillhanda men ej kunde »utan sin största skada» göra det på grund af medellöshet. Arbetet vore extraordinarie och borde såsom sådant särskildt ersättas, hvarom kommissionen anmodades hos K. M. göra framställning.

[2] Riksreg. Någon uppgift om, när detta bref kom de deputerade tillhanda, finns ej, men efter vanlig beräkning torde för dess befordran till sin adressat ha åtgått omkring en vecka. Detta antagande stämmer ock bra in i det följande causalsammanhanget.

[3] Koncept bland undersökn. kom:s handl.

Digitized by Google

följa, som kräfdes till underhåll af de kollegietjänstemän, hvilka togos i anspråk för undersökningsarbetet, men att de å andra sidan icke ansågo sig kunna i dessa för K. M. och kronan så hårda tider med fog göra flera påminnelser i denna sak, än som redan skett. För att under sådana omständigheter kunna på allt görligt sätt främja fullbordandet af det dem anförtrodda viktiga värfvet bådo de nu bankofullmäktige bispringa K. M. med så mycket pengar, »som till detta verkets utförande kunde rekvireras», och de uttalade till slut såsom sin öfvertygelse, att en sådan fullmäktiges åtgärd skulle af såväl konung som ständer upptagas med välbehag såsom ländande »till fäderneslandets höga tjänst».

Denna kommissionens begäran var sannolikt icke synnerligen svår att genomdrifva hos bankofullmäktige. De ledande männen voro nämligen desamma inom båda institutionerna[1]. De deputerade hade undvikit att angifva form och belopp för det understöd, som äskades. Bankofullmäktige biföllo deras ansökan på så sätt, att 3,000 d. s. m. beviljades såsom lån till kronan under förutsättning, att kammaren afgaf en sådan förskrifning, som kunde anses betryggande.

Och nu ordnades allt hastigt och lätt. I bref af den 10 juli[2] gåfvo de deputerade kammaren del af fullmäktiges åtagande, och redan samma dag utfärdades dennas försäkring för banken att blifva af 1677 års sjötullsmedel betald för 3,000 d. s. m. med därå löpande 8 % årlig ränta, äfvensom kollegii order[3] till

[1] Klas Fleming var adelns ende f. n. tjänstgörande fullmäktige i banken (den andre, Olivecrantz, var svensk gesandt i Nimwegen) och af borgerskapets fullmäktige var Thegner den ene. På 1678 års riksdag afgår visserligen Fleming (se adelsprot. s. 303) men samtidigt inträder en annan deputerad, Carl Carlsson i ett genom Daniel Dusæi (noga att skilja från deputeraden Magnus Duræus, hvilken efterträdde den förre såsom kyrkoherde i Katarina) död ledigt rum bland prästernas fullmäktige. Denna identitet i personal berodde antagligen delvis därpå, att man måste till såväl fullmäktige som deputerade utse personer, hvilka genom sin bostad i eller vid Stockholm hade lättare att åtaga sig uppdraget. Se f. ö. underskrifterna i bankofullmäktiges skrifvelser till kammaren för denna tid bland ankomne bref.

[2] Orig. bland till kamm. ank. bref; ursprungligen dat. 8/7 men sedan, troligen af Fleming som undertecknade sist, försedt med påskrift: »datum Stockholm d. 10 juni 1676».

[3] Båda handlingarna finnas i kamm. reg.

Digitized by Google

räntmästaren Sneckenberg, att lyfta pengarna i banken och sedan utbetala dem enligt kommissionens anordningar och emot kvitto.

Denna snabba beredvillighet hos kammaren verkar onekligen något öfverraskande, särskildt i betraktande af dess förut ådagalagda hållning. Förklaringen ligger icke däri, att lånetransaktionen hos banken skulle inneburit ett nytt af kommissionen funnet uppslag. Tvärtom utgjorde denna utväg en af de allra vanligaste bland kammarens medelanskaffningsformer. Alltesomoftast föras inom kollegiet långa öfverläggningar om, huru bankofullmäktige skola kunna förmås att hjälpa K. M. och kronan med det ena eller andra förskottet, och Klas Fleming var just den härvid allra flitigast brukade mellanhanden [1]. I konsten att ge anvisningar på kommande års medel hade kammaren således tillräcklig öfning för att kunna reda sig kommissionens fingervisning förutan.

De svårigheter, som de deputerade haft att öfvervinna, voro därför också af helt annat slag, än att de kunde undanröjas genom en enkel erinran om, att banken stode öppen äfven för kronan såsom lånesökande. Hufvudfrågan för banken var naturligtvis att erhålla fullgod säkerhet för sin försträckning, för kammaren åter att få upplåna så mycket som möjligt med bibehållande af fria händer med hänsyn till medlens disponering. För kommissionen gällde det således att förmå kammaren att af sina belåningsmöjligheter reservera ett fullgodt hypotek för det särskilda ändamål, hvars talan hon hade att föra. Och en sådan begäran var antagligen icke så lätt genomdrifven i en tid, då kronans redbaraste inkomster voro graverade långt i förväg och kammaren hade bekymmer nog med att sörja för statsbehof, hvilka den helt visst ansåg vida mer trängande och sin egentliga uppgift närmare liggande än det ifrågavarande. Härtill kan läggas ännu en synpunkt. Man skilde i den tidens finansförvaltning mellan hvad man kallade *fruktbara,* d. v. s. räntebärande fordringar å kronan och *ofruktbara.* Löne- och arvodesfordringar räknades till det senare slaget. Och af denna skillnad drog man ut en konsekvens, som synes vår tid, med dess skarpa isärhållande af anslags- och inkomstfrågors behand-

[1] På denna grund behandlades han ock af kammaren med särskild hänsyn äfven i enskilda angelägenheter. Se t. ex. kamm. prot. $^{6}/_{4}$ 1677.

Digitized by Google

ling, något egendomlig[1], men som nära sammanhängde med den på statens dåvarande hushållningssätt[2] grundade sedvänjan att till vissa ändamål anvisa vissa inkomster[3] — den konsekvensen nämligen, att löne- och arvodesfordringar ej borde betalas med upplånta, ränta dragande medel[4].

Men dessa objektiva grunder voro helt visst icke de enda, som gjorde sig gällande inom kammaren. En blick på de föregående förhandlingarna utvisar, att man äfven måste inräkna en viss ovilja mot kommissionen och dess uppgift såsom medverkande faktor. Särskildt framlyser denna sinnesstämning klart nog i kollegiets sätt att upptaga sina underordnades tredska mot kommissionen. Den slapphet och likgiltighet, det därvid lade i dagen, är desto mer anmärkningsvärd, som riksskattmästareämbetet vid denna tid innehades af en bland oppositionens märkesmän på 1675 års riksdag, Sten Bjelke, af hvilken man med skäl kunnat vänta, att han såsom kammarens chef skulle gjort allt, hvad på honom berodde, för att främja genomförandet af den undersökning till hvars beslutande han i så väsentlig mån bidragit. Men å andra sidan kunde ett arbete sådant som det kommissionen hade att fullfölja icke undgå att obehagligt beröra de ämbetsverk, hvilkas förvaltning blef föremål för efterräkning, och de erfarenheter, som därvid redan gjorts, voro säkerligen ägnade att åtskilligt dämpa Bjelkes förut ådagalagda räfsteifver[5].

[1] För den nutida budgeträtten är det i regel likgiltigt, ur hvilka statens inkomstkällor de medel flyta, som användas till bestridande af den ena eller andra utgiften, blott att inkomster och utgifter i det hela balansera hvarandra, och ämbetsmannens rätt till ersättning för sitt arbete kan knappast med fog till sin realisering göras beroende af den tillfälliga omständigheten, att staten hushållat så, att den ej har egna medel disponibla utan måste anlita lånevägen för att infria sina förbindelser.

[2] D. v. s. systemet att tillgodose statsbehofven genom anvisningar på kronans gods och räntor. Jfr Varenius I, 2.

[3] Ett dylikt samband i detalj mellan inkomst och utgift leder ju osökt till fordran på motsvarighet dem emellan äfven från rentabilitetens synpunkt.

[4] I kammarens protokoll finns visserligen intet direkt vittnesbörd om, att man yrkat denna regels användning i det af kommissionen framdragna fallet. Däremot finnes principen både uppställd och antagen vid ett senare likartadt tillfälle, då nämligen Olof Svebilius anhöll om att utbekomma sitt arvode som bankofullmäktig i form af lån från banken. Se kamm. prot. $^{14}/_{5}$ 1679. Jfr ock Carlson III, 271.

[5] Ansvaret t. ex. för kammarens underlåtenhet att under de år, som

Digitized by Google

Under sådana förhållanden är det tydligt, att hvad som förmått kammaren att med öfvergifvande af sin förra undflyktspolitik låta sakliga och personliga hänsyn falla och gå kommissionen till mötes ej kan ha varit det af denna gjorda uppslaget i och för sig, utan måste vara att söka i en eller annan därmed sammanhängande omständighet. Och denna är icke svår att finna.

Konungens bref af den 23 juni var visserligen formellt sedt ställdt till kommissionen och afsåg i första hand att pådrifva denna till skyndsamhet, men genom sina afslutningsord vände det äfven en skarp spets mot enhvar, som beredde henne svårigheter[1], och de deputerade underläto ej att begagna sig häraf i förhållande till kammaren. De afslutade sålunda sitt bref af den 10 juli med en erinran om konungens ifriga önskan att få undersökningsarbetet bragt till ett snart slut och med en mycket tydlig vink om nödvändigheten af att fatta sådana »förslag», att »kommissionen verkligen härigenom må befordras och H. K. M:s allernådigste vilja ett underdånigt nöje ske», till bestyrkande hvaraf konungens nyssnämnda bref bilades i afskrift.

Kommissionens skrifvelse af den 10 juli innehåller emellertid äfven vissa delar af ett helt annat skaplynne och kan därför vid första påseendet synas oklart och motsägelsefullt. De deputerade förklara sig nämligen »väl kunna röna», att det icke varit brist på god vilja utan den i dessa besvärliga tider rådande penningenöden, som hindrat riksskattmästaren och hans ämbetsbröder att så, som önskligt varit, främja verket. Och icke nog härmed. I inledningen ägna de det höga kollegiet en klingande harang för den »promtitude», hvarmed det förmanat sina betjänte till beredvillighet och lydnad mot kommissionen. Men dessa erkännandets ord sticka alltför bjert af mot hela den anda, som genomgått den tidigare förhandlingen i ämnet, och mot därvid konstaterade fakta[2], för att man skulle kunna i dem se uttrycket af de deputerades verkliga öfvertygelse. Och jäm-

förflutit sedan konungens regeringstillträde, göra de bilagor, som föllo inom dess område, färdiga, kunde han icke afskudda sig därmed, att han först på 1672 års riksdag blifvit till sitt nuvarande ämbete befordrad.

[1] Se ofvan s. 48.

[2] Se t. ex. s. 30, 47.

Digitized by Google

för man dem, med hvad skrifvelsen f. ö. visats innehålla, föranledes man till följande antagande om saksammanhanget.

När de deputerade fingo mottaga konungens bref af den 23 juni ha de troligen först under hand gifvit kammaren del däraf och stödda på detsamma afpressat denna sitt samtycke till det arrangemang, för hvars hufvuddrag ofvan redogjorts[1]. Men kammaren har då sannolikt, när den såg sig nödsakad att gifva efter för konungens stränga tillsägelser, velat afvinna situationen det mesta möjliga och sig till skydd och försvar fordrat, dels att kommissionen skulle i sin blifvande skrifvelse inrycka ett erkännande af kollegiets svåra ställning och goda vilja, dels att konungens bref blefve däri åberopadt och bilagdt. Sedermera har denna öfverenskommelse[2] genomförts så, som de förut citerade officiella urkunderna utvisa, och på detta sätt förklarar sig osökt ärendets snabba handläggning inom kammaren, vida skild från detta verks vanliga tågordning. Kammarkollegium underlät icke heller att i sin »öppna försäkring för banken», på samma gång det betygade sig hafva vidtagit denna åtgärd af intresse för »denna angelägna kommissions verkliga befordran», äfven tillägga, att det skett »helst och isynnerhet efter H. K. M., som på fordersam ändskap drifver, därigenom ett underdånigt nöje sker».

* * *

Den riktning, som kommissionens verksamhet tog, hade redan från början blifvit bestämd genom upptäckten, att de i 1672 års relation åberopade bilagorna saknades. De deputerade hade emellertid vid sina försök att intränga i statsverkets hemligheter äfven en annan uppslagsända, af hvilken de icke un-

[1] Som medverkande orsak får äfven räknas den framställning, som krigskollegium samtidigt och i likartadt syfte riktade mot kammaren. Se s. 74.

[2] I kammarens protokoll finnes naturligtvis (jfr s. 31 not 1) intet härom. Mer anmärkningsvärdt är emellertid, att ej heller de åtgärder, som kammaren vidtog den 10 juli, och hvilkas fakticitet är medelst bevarade handlingar höjd öfver hvarje tvifvel (se ss. 49 ff.), äro omnämnda i protokollet. Detsamma är f. ö. förhållandet med de flesta af de kommissionens framställningar till kammaren och dennas däraf föranledda beslut, som för den följande tiden kunna med stöd af andra urkunder uppvisas. Det ser ut, som om man i kollegiet ville gå det obehagliga ämnet förbi i så stor utsträckning som möjligt.

Digitized by Google

derläto att begagna sig, ehuru resultatet blef rent negativt. De tvenne »considerabla bref» från förmyndarregeringen till kammaren, hvilka De la Gardie i sin skrifvelse till enkedrottningen [1] omnämner som lämpliga försvarsmedel, bilda här utgångspunkten. De blefvo nämligen framdragna och »af särdeles hög hand» [2] kommissionen i afskrift tillställda [3]. Det senare skedde icke så synnerligen långt efter sedan extraktet af rådets protokoll för den 3 december 1675 blifvit de deputerade meddeladt.

Det första och på samma gång viktigaste af dessa båda bref är utfärdadt den 13 mars 1667. Regeringen klagar däri öfver den förvirring, som rådde i drätseln och öfver kreditens tillbakagång, förklarar sig vara af dessa anledningar nödsakad att med första »efterse rätta beskaffenheten af det verket» och ålägger kammarkollegium att till detta arbetes »faciliterande» inkomma med en till tolf i brefvet angifna punkter hänförd »underrättelse» om finansernas utveckling efter 1660 [4]. Den senare

[1] Se s. 8.

[2] Ordalagen kunna synas häntyda på enkedrottningen. Troligare är dock, att det är rikskanslern som åsyftas. All sannolikhet talar nämligen för, att det är dessa båda aktstycken, som afses i den skrifvelse af den 8 maj 1676 (orig. i De la Gardieska saml.; förteckn. i meddel. från sv. riksark. XII, 184), hvari kommissionen tackar De la Gardie såväl för de dokument, han förut meddelat, som för hans i bref af den 2 april s. å. gjorda anbud att därjämte öfverlämna en originalbok, som han år 1668 utarbetat öfver statsverket och vid den tiden inlevererat i senaten. Härmed afses uppenbarligen rikskanslerns motförslag till den blåa boken (se Tham II, 2, ss. 10 ff.; Carlson II, 343). De la Gardies nyssnämnda erbjudande blef naturligtvis af kommissionen med tacksamhet antaget.

[3] Kommissionens berättelse; Loenb. handl. X, 151. Båda brefven finnas i riksregistraturet för 13/3 1667 och 2/8 1670.

[4] Brefvet är refereradt hos Carlson (II, 287, not 1) ehuru icke fullt exakt. Regeringen är nämligen icke nog djärf att påstå, att under de första åren af dess förvaltning afbetalningar å riksskulden skulle ha skett, tillräckliga att undanröja de största svårigheterna. Den uttrycker sig vida försiktigare. »Vi» — heter det — »hafve nu i några år låtit oss vara på det högsta omläget (= angeläget), att vår stat måtte redresserad och i någon god ordning satt blifva». Således ett allmänt principuttalande utan fasta hållpunkter för bedömandet af hvad som pretenderades i verkligheten vara uträttadt. Ej heller kan man säga, att regeringen här kastar skulden på kammarkollegium för ställningen. Den endast beklagar oemotsvarigheten mellan denna å ena sidan, regeringens afsikter och förhoppningar å den andra, och finner däri anledning till de åtgärder, som påtänkts.

Digitized by Google

skrifvelsen innehåller åtskilliga »regler och fundamenter» om den ordning, i hvilken kronans kreditorer borde komma i åtanke till betalning.

Den försvarskraft, som ur dessa båda handlingar kan hämtas, är icke synnerligen stor. I ingendera kommer regeringen öfver de förberedande undersökningarnas och de välmenta reglernas ståndpunkt. Ur ingendera framgick någon positiv åtgärd af nämnvärd betydelse för upphjälpandet af själfva ställningen. Ja, den anbefallda undersökningen blef, som snart skall visas, icke ens slutförd. Med vackra talesätt och grundsatser på papperet återupprättas inga förstörda finanser. De la Gardie, så rik på ord, förbisåg, att en regerings fel och förtjänster bedömas efter hennes gärningar. Och på sparsamhetsprojektet i *skrifvelsen* af år 1667 följde striden om blå boken såsom *gärning*[1].

Rikskanslern sökte således äfven denna gång sitt försvar på kammarens bekostnad. Ständernas deputerade åter sågo på de båda aktstyckena i fråga med andra ögon än De la Gardie. De fattade såsom sin hufvuduppgift icke att fördela ansvaret mellan förmyndartidens verkande krafter, utan att utreda det ekonomiska resultatet af deras förvaltning. Nu voro onekligen de i regeringens bref af den 13 mars 1667 uppställda punkterna så valda, att en ifyllnad af det genom dem angifna undersökningsschemat skulle lämnat en god öfversikt af drätselns dåvarande tillstånd, och kommissionen fann häri en osökt anledning att hos kammaren anhålla om förklaring öfver, hvad som med hänsyn till »dessa angelägna stycken och nyttiga punkter» kunde vara åtgjordt. Af ett sådant arbete sade nämligen de deputerade sig kunna hämta »märkelig hjälp och upplysning» till förrättande af det uppdrag, som blifvit dem anförtrodt. Regeringens båda bref bilades i afskrift.

Kammarkollegii senfärdighet förnekade sig icke heller denna gång. Kommissionens begäran framställdes i en särskild skrifvelse, aflåten samtidigt med den, hvari påyrkades medels anvisande till biträdenas betalning[2], således den 3 juni 1676. Den

[1] Se ofvan s. 13.

[2] Båda brefven äro försedda med påteckning, att de presenterats den 12 juni. Äfven det senare är original, förvaradt bland till kamm. ank. bref.

Digitized by Google

5 sept. s. å. ingick kommissionen till kammaren med en ny skrifvelse[1], hvari den framställde samma begäran, motiverande detta med, att den ännu icke erhållit något svar på sin förra framställning i ämnet. Adressatens hållning förblef oförändrad. Samma förnäma, afvisande tystnad. Det aristokratiska kollegiet har antagligen funnit kommissionens fråga väl närgången, har icke ansett sig skyldigt att inför ständernas deputerade redogöra för det sätt, hvarpå det efterföljt sin regerings befallningar. Skattmästare och kammarråd ha kanske icke varit främmande för den uppfattningen, att icke deras förhållande i ämbetet, utan regeringens förvaltning, vore kommissionens undersökningsobjekt. Onekligen låg i det af de deputerade framställda spörsmålet en udd fördold, som endast beslöjades genom hänvisningen till deras behof af hjälp och upplysning. Kammarkollegium kunde nämligen tycka, att härför blifvit sörjdt genom den anordning, som träffats den 10 juli.

Allt nog, något svar gafs icke heller nu. Men kommissionen lät icke saken falla. Den kom igen, i mars 1677, med ännu en skrifvelse[2] i samma ämne, men under det att de båda föregående varit affattade i särdeles undfallande ordalag hade tonen åtskilligt höjts i den senaste. Den var visserligen höflig men dock ganska allvarsam. De deputerade anmärka nämligen, att därest kammarens svar än längre skulle fördröjas, så skulle det, när det gåfves, ej blifva dem till någon nytta. Men att förhållandet borde vara det motsatta, låta de de höga herrarna tydligen förstå genom följande slutord: »och som sådant allt till K. M:s tjänsts befordran länder, alltså förmoda [vi att] blifva af Eders Excell:tier och det kongl. cammarcollegio handräckte»[3].

Denna gång bekvämade sig kammarkollegium åtminstone till att svara. Kanske har den förändrade ställning som kommissionens ryggstöd, konungen numera intog, sedan han genom segern vid Lund återupprättat sin kungliga auktoritet, manat

---

[1] Orig. bland bref till kammaren. Pres. d. 12 sept.

[2] Dagtecknad och presenterad den 8 mars; orig. bland till kamm. ank. bref.

[3] Som bilaga till brefvet följde en förteckning på åtskilliga resolutioner och bref, utfärdade under åren 1667—1671, tydligen afsedd att framhäfva de viktigare af de förpliktelser, som kammaren eller dess tjänstemän under nämnda tid fått sig ålagda med hänsyn till redovisningen för statsverket.

Digitized by Google

till försiktighet. Eller har man omsider gifvit vika för de frågandes envishet. Alltnog, ett svar blef afgifvet[1], om än dess innehåll föga var ägnadt att tillfredsställa kommissionen. Något »arbete» sådant som det ständernas deputerade sagt sig påräkna sig till upplysning, erhölls icke, men väl en framställning af de skäl, hvarför det icke kunnat lämnas. Enligt denna hade kammaren redan 1667 och 1668 två gånger[2] tillskrifvit regeringen och gifvit henne tillkänna, dels huru långt verket framskridit, dels de omständigheter, som hindrade dess fullbordan. Då likväl »en god del» däraf blifvit i kammarkontoren utarbetad, skulle vederbörande tjänstemän få ordres att när kommissionen så önskade »gifva därom all den besked, som dem i det fallet kan vara görlig»(!), eller ock gå dem tillhanda med ytterligare utarbetande. Huru litet bevändt det var med dessa sväfvande fraser och löften, framgår af skrifvelsens omedelbara fortsättning, som i själfva verket innehåller kärnpunkten i svaret. Det heter nämligen där, att regeringen år 1670 gaf dåvarande statskommissarien, numera kammarrådet Palmqvist i uppdrag att jämte generalkrigskommissarien Reenfelt och sal. generalkamreraren Lars Jonsson att »göra ett arbete, som nästan var af samma beskaffenhet», som det, hvilket 1667 blef kammaren anbefalldt. Då vidare för dessa sistnämnda gafs »sådan förordning, att de sitt arbete efter då undfångne metod utan att låta irra sig af någons insaga skulle fullborda»(!), så fann kollegiet efter den tiden icke anledning föreligga att hos kontoren göra vidare påminnelser om fullgörande af det uppdrag, hvarom regeringens bref till kammaren af 1667 förmälde. Kollegiet slutade med att hänvisa de deputerade för ytterligare efterrättelses vinnande till de båda förstnämnda kommitterade, hvilka ännu vore i lifvet.

Denna hänvisning saknade icke heller den sin udd. Den ena af dessa båda herrar, Reenfelt, var nämligen ledamot af 1675 års kommission, och hans namn återfinnes bland dem,

---

[1] Dateradt den 21 apr. 1677. Se kammarens registr. Enligt kommissionens berättelse kom det henne först i maj tillhanda. Se Loenb. handl. X, 152.

[2] Den 19 dec. 1667 och den 12 juni 1668. Båda brefven bilades i afskrift.

Digitized by Google

som stå under den skrifvelse af den 3 juni 1676, hvari verkställigheten af de genom förmyndarregeringens båda bref af 1667 och 1670 gifna ordres efterfrågades. Han blef nu erinrad om, att han icke var utan del i den försumlighet, hvarå han såsom kommissionens ledamot gjort anmärkning, men å andra sidan torde den omständigheten, att Reenfelt befann sig bland de frågande, få anses utvisa, att det arbete, som år 1670 blef honom jämte Palmqvist och Lars Jonsson anförtrodt, antingen icke blifvit färdigt eller icke haft den karaktär, kammarkollegium lät påskina[1]. I hvarje fall är det uppenbart, att icke heller herrar Reenfelt och Palmqvist kunnat lämna de deputerade den begärda efterrättelsen. Det framgår äfven däraf, att kommissionen, som i sin berättelse redogör för kammarens svar, i så fall knappast kunde underlåtit att därsammastädes äfven omnämna ett sådant positivt resultat af den anvisning, hvilken blifvit henne gifven, i stället för att som nu förklara att intet slutligt var åtgjordt i saken[2].

* * *

De efterfrågningar, hvilka kommissionen från såväl den ena som den andra utgångspunkten anställde, utmynnade således i ett non liquet, som till fullo rättfärdigade hennes försiktighet att icke sätta lit till de löften om framtida prestationer, som gåfvos, utan själf taga ledningen af de arbeten, som kräfdes, för att undersökningen skulle kunna föras fram till

[1] Det förra alternativet är tydligtvis det riktiga. Vidare är det möjligt, att det fortsättningsarbete, hvilket De la Gardie i sin förklaring af 15/4 1681 omtalar såsom anförtrodt kammaren (se s. 12) sammanfaller med det uppdrag, som här säges ha varit lämnadt åt Reenfelt, Palmqvist och Lars Jonsson, hvilka alla tillhörde eller hade tillhört kammarens personal. Till stöd för detta antagande kan åberopas ett regeringsbref af 8/9 1671 till kammaren för Reenfelt. Denne säges jämte andra honom adjungerade ha fått i uppdrag »att göra en rätt balans eller riksens credit och debet ifrån år 1660 till närvarande tiden», och kammaren underrättas om, att han härför skall honoreras med 1,500 d. s. m. för år räknadt. Regeringen betonar därjemte, att betalningen bör ske så snabbt, som görligt är, på det att ett »så nödigt och nyttigt verk» måtte blifva bragt »till ändskap». Riksreg.

[2] Loenb. handl. X, 152.

Digitized by Google

målet. Därigenom skapades en väl behöflig garanti för att dessa arbeten verkligen blefvo gjorda.

Det har blifvit anmärkt, att genom den vändning, som sakerna nu togo, förmyndarstyrelsens motparti fått fria händer och fritt spel. Hade De la Gardie genom sina åtgöranden lyckats frambesvärja de felande relationsbilagorna, så skulle, menar man, resultatet af kommissionens undersökning blifvit ett annat och bättre grundadt[1].

Riktigheten af detta antagande kan dock på goda grunder ifrågasättas. Visserligen är det obestridligt, att de deputerades och De la Gardies uppfattningar af förmyndarstyrelsens finansförvaltning voro sinsemellan vidt skiljaktiga, men däraf följer icke, att själfva undersökningsföremålet numera skulle lämnat samma spelrum öppet för olika meningar, som förr. Denna förvaltning var icke längre, som vid tidpunkten för striderna om blå boken, ett af osäkra framtidsmöjligheter fylldt problem, som kunde ställas ljusare eller mörkare, allt efter som man t. ex. beräknade ett kommande års inkomster högre eller lägre, tänkte sig större eller mindre utgiftsbehof. Den förelåg nu som ett afslutadt helt, hvars ekonomiska facit var en räknefråga, till hvars besvarande behöfdes allenast skärpa i kalkylen och noggrannhet i behandlingen af det gifna materialet. Detta gäller alldeles särskildt i föreliggande fall på grund af det sätt, hvarpå kommissionen fattade sin uppgift såsom innebärande ett åliggande icke att pröfva och urskilja från synpunkten af rätt och billighet, utan i stället att redogöra för utvecklingens faktiska förlopp[2].

Därest de äskade bilagorna verkligen blifvit företedda, och därest dessa visat ett gynnsammare ekonomiskt resultat än det, som nu blef framlagdt, så hade detta ej kunnat åstadkommas annorlunda än genom att upptaga utgiftsposterna med lägre eller inkomstposterna med högre belopp än de, med hvilka kommissionen fann dem faktiskt hafva utgått eller influtit. En sådan afvikelse från hvad de deputerade ansågo riktigt skulle näppeligen hafva undgått att af dem uppmärksammas och i deras berättelse anmärkas.

[1] Se Fryxell XVI, 242 ff.

[2] Jfr s. 1, not. 1 och s. 24.

Digitized by Google

Förmyndarregeringens oförmåga att anskaffa relationsbilagorna kan således knappast tillmätas någon annan betydelse än den att ytterligare nedsätta denna regerings redan förut rubbade prestige genom att konstatera icke blott otillförlitligheten af dess redogörelse utan äfven slappheten och vårdslösheten af en styrelseregim, som möjliggjorde, att bilagor hvilka år 1672 åberopades såsom färdiga, då icke ens voro så pass förberedda, att de kunnat tre år senare, när fråga blef om redovisning på allvar, genom några månaders arbete presteras. Tills vidare torde emellertid kunskapen om detta faktum på grund af den kommissionen åhvilande tysthetsplikten[1] ha stannat inom en jämförelsevis begränsad krets af invigda, men längre fram, sedan de deputerades berättelse blifvit afgifven och till 1680 års kommission för vidare behandling öfverlämnad, inträdde naturligtvis andra förhållanden, och på konungens sätt att bedöma sina förra förmyndare kan den nu gjorda upptäckten knappast ha varit utan sin återverkan[2].

* * *

Den öfverenskommelse mellan kammaren och kommissionen, som betecknas af aktstyckena från den 10 juli 1676 gaf undersökningsarbetet hvad det främst af allt behöfde, den fasta ekonomiska grundval, utan hvilken det ej kunde tänkas med framgång bedrifvet. Säkerligen har äfven kommissionen själf inhöstat ett väl behöfligt tillskott i auktoritet gent emot sin biträdespersonal, sedan den nu bevisat sig äga kontanter att tillgå för sina ändamål — en sällsynt vara i dessa tider.

Den medelanskaffningsform, vid hvilken man stannade, var otvifvelaktigt den efter de föreliggande omständigheterna mest lämpade, och därför finner man äfven, att när under de följande åren samma penningebehof gjorde sig gällande, samma utväg anlitades att tillfredsställa det. Sålunda erhöll kommissionen på hösten 1677 1,500 d. s. m. och i december 1678 ytterligare 500

[1] Jfr Varenius I, 157.
[2] Jfr s. 92.

Digitized by Google

d. s. m., båda gångerna i form af förskott från banken[1], och med dessa resurser lyckades de deputerade att icke blott reda sig ända till slutet af sin verksamhet utan äfven få ett öfverskott af 420 d. s. m.[2]

Detta ekonomiska resultat vanns, utan att kommissionen behöfde begränsa sin arvodesutdelning till de som stöd för dess anslagskraf ursprungligen framdragna fallen. I sin skrifvelse till kammaren af den 3 juni hade hon visserligen förordat, att de biträden, som vore i ordinarie tjänst, måtte få ut något på sin lön, men på samma gång betonat, att frågan egentligen gällde de biträden, som ej voro i kronans verkliga tjänst, och hvilkas arbete därför ej utan kontant betalning kunde påräknas[3]. Samma skillnad upprätthölls äfven i kommissionens senare skrifvelser till kammaren af $^{10}/_{7}$ 1676, $^{13}/_{11}$ 1677 och dec. 1678. Güthrie har emellertid sett saken från en annan synpunkt. Han gick ut ifrån, att ett arbete, som föll utanför kretsen af de ordinarie göromålen, borde särskildt betalas, och han begärde äfven att af kommissionen få dess skriftliga erkännande häröfver[4]. Och af Sneckenbergs ofvan[5] anförda tablå framgår, att det var Güthries åsikt, som i verkligheten blef den segrande. Af de 27 namn, som tablån upptager, kan visserligen endast en tredjedel bevisas tillhöra ordinarie tjänstemän, men dels figurera åtskilliga af dessa med jemförelsevis höga belopp[6], dels kan det

[1] Se kom:s originalskrifvelser af $^{13}/_{11}$ 1677 och dec. 1678 (datum är ej ifylldt men $^{17}/_{12}$ är brefvet enl. påskrift presenteradt) bland till kamm. ank. bref, och dess skrifvelse (med rättelser försedt koncept bland und. kom:s handl.) af d. okt. 1677 till bankofullmäktige. Jfr ock kamm. prot. $^{20}/_{12}$ 1678. I senare fallet gafs invisning på 1679 års stora sjötull, enligt kammarens i dess registr. intagna försäkring af $^{17}/_{12}$ för banken. För det förra fallet kan, då försäkringen ej fins kvar, invisningshypoteket ej bestämmas, men att medlen äfven nu lånades hos banken, visar Sneckenbergs ofvan (s. 36) anförda tablå, som på kreditsidan upptager följande »af länebanken» bekomna poster: $^{18}/_{7}$ 1676 3,000 d. s.m.; $^{20}/_{12}$ 1677 1,500 d. s.m.; $^{4}/_{12}$ 1678 500 d. s.m. Man synes således denna gång t. o. m. fått penningarna, innan kammarens försäkring gifvits.

[2] Se Sneckenbergs räkenskapstablå.

[3] Jfr s. 46.

[4] Se ss. 41, 47.

[5] Se not 1.

[6] Främst Güthrie med 487: 16 d. s. m. Vidare kamrer Palm med 350, kammarförvandten Wassenius med 300, kamrer Walrave med 150 d. s.m. etc.

Digitized by Google

icke uppvisas någon ordinarie tjänsteman, som gjort något arbete färdigt åt kommissionen, utan att han finnes å tablån uppförd som arvodesemottagare.

På detta sätt gick undersökningen inom generalverket den följande tiden framåt, utan att strid inom tjänstepersonalen förspörjes. Af oppositionen mot Güthries chefskap märkas icke vidare några spår. Sannolikt har den tystnat, sedan man funnit honom i stånd att anskaffa klingande valuta för de prestationer, som gjordes. Materialsamlingsarbetet ordnades så, att extrakter ur riksens räkenskaper öfver uppbörd och utgift skulle förfärdigas för hvart år i sender[1], hvarvid förmyndartidens 13 år fördelades mellan tjänstemännen[2], i regel så att ett år anvisades åt en person[3]. Det utlofvade arvodet synes i regel ha utgjort 150 d. s.m. för räkenskapsår[4]. I hvad mån likvid sedermera skett i öfverensstämmelse härmed, framgår ej klart af Sneckenbergs ofvan (s. 36) omförmälda tablå, ty *dels* upptager denna under rubrik »åtskilliga» för $^{14}/_{4}$ 1677 en sammanfattningspost å 352: 16 d. s.m., *dels* blefvo många biträden icke i rätt tid färdiga med sina åtaganden, *dels* gick slutligen dröjsmålet i ett och annat fall därhän, att uppdraget måste öfverflyttas på annan person[5].

Dessa fakta gifva en antydan om, att svårigheterna för

[1] Jfr ss. 24, 25 och 40.

[2] De flesta synas ha tillhört »generalbokhålleriet».

[3] I ett fall blefvo 3, i två andra 2 räkenskapsår anvisade åt en person. Se Güthries redogörelse af $^{13}/_{8}$ 1677, s. 63, not 1.

[4] Ett belysande fall utgör öfverenskommelsen med Erik Bertilsson af $^{12}/_{7}$ 1676, hvari denne åtager sig att utarbeta extraktet för 1662. Ersättningen skall utgöras af 150 d. s.m., hvaraf $^{1}/_{4}$ skall betalas vid arbetets begynnelse, $^{1}/_{4}$ när det är halffärdigt och resten vid dess slut, och förbinder B. sig att, därest sjukdom ej tillstöter, »leverera arbetet färdigt inom två och en half månad». I ett postscriptum uttalar han den förmodan, att det icke är så noga på en vecka mer eller mindre. Arbetet skulle han göra färdigt så snart som någon annan. Någon häremot svarande likvidation utvisar emellertid Sneckenbergs tablå icke, hvartill förklaringen är att söka antingen i den s. 36 not 5 berörda sammanfattningsposten eller i B:s sätt att infria sin förbindelse, hvarom se s. 64. Först år 1678 finnes B. upptagen med två poster å sammanlagdt 37: 16 d. s.m.

[5] Ett sådant exempel utgör J. Wassenius. Hans revers är af kommissionens sekreterare, Caméen försedd med följande påskrift: »Inlevererad uti kommissionen d. 6 april 1677, sedan kamrer. Joh. Johansson ifrån d. 25 febr. 1676 föga eller intet har gjort till det honom kommitterade arbetet».

Digitized by Google

kommissionen ingalunda voro undanröjda i och med arrangemanget af den 10 juli 1676. Hvad hon då erhöll, var i själfva verket blott medlet, som möjliggjorde deras öfvervinnande — i framtiden. Men denna framtid lät rätt länge vänta på sig, åtskilligt längre, än hvad kommissionen på goda grunder kunnat förmoda. När Güthrie ett år senare afgaf sin redogörelse [1] för arbetets gång inom den undersökningsgren, som sorterade under honom, visade sig verket ingalunda vara så långt framskridet, som önskligt varit, och han måste därför hos kommissionen anhålla, att hon ville i tid vidtaga nödiga åtgärder för rättelses vinnande i af honom anmärkta afseenden. I motsatt fall förklarade han sig icke kunna taga dröjsmålet på sitt ansvar.

Enligt Güthries redogörelse var ställningen i korthet följande. Extrakten för åren 1664 och 1666 voro fullt afslutade, det förra redan för 6 månader sedan. För 1667 och 1668 hade de en gång varit färdiga men måste nu omarbetas, emedan kommissionen funnit för godt att ändra metoden. Extrakten för 1669—1672 förelågo i koncept men kunde ej utskrifvas, enär alla till dessa år hörande räkenskaper ännu ej inkommit. Ungefär likartadt var förhållandet med år 1661, för hvilket de lifländska räkenskaperna fattades.

Det i egentlig mening resterande utgjordes således af extrakten för åren 1660, 1662, 1663 och 1665. Af dessa hade det för år 1660 sparats till sist, enär det snart skulle kunna utdragas ur generalboken för detta år, hvilken inspektor G. Eriksson ännu icke lämnat ifrån sig [2]. Güthrie sade sig icke gärna vilja »incommodera kongl. kammarkollegium» härmed utan

---

[1] Orig. af $^{13}/_{8}$ 1677 bland undersökn. kom:s handl. med påskrift insin. d. 16 aug. 1677.

[2] Jfr. s. 42. Helt annorlunda förhöll sig med de år, hvilkas räkningar ännu ej undergått den bearbetning, hvarur generalboken framgick. Af Güthries redogörelse vill det synas, som om detta varit fallet med alla minorennitetsåren utom 1660. Är Anreps uppgift om Güthrie, att han skulle afslutat 1646—48 års rikshufvudböcker (= generalböcker), riktig, ligger äfven häri ett nyssnämnda uppfattning stödjande exempel på det dröjsmål, som man under denna tid tillät sig på ifrågavarande område. G. var nämligen enligt samma källa född 1645 och blef 1670 bokhållare i kammaren. Före detta år kan han således ej gerna ha utfört arbetet.

Digitized by Google

anhöll om kommissionens bemedling för utbekommandet af ifrågavarande handling.

Extraktet ur 1662 års räkenskaper hade icke blifvit färdigt af den anledning, att den, som därmed blifvit ombetrodd [1], icke varit nöjd med det arvode, hvarom öfverenskommits, utan låtit arbetet ligga nere, trots att han — som Güthrie anmärker — enligt sin revers borde ha levererat det för ungefär 10 månader sedan.

Bearbetaren af 1663 års extrakt hade fått taga sitt verk tillbaka för att i öfverensstämmelse med ett honom af Güthrie i händer gifvet memorial afhjälpa däråå anmärkta brister. Han hade emellertid så klagat sin penningenöd, att han blifvit »nästlidna påskafton betald förr, än arbetet kunde öfverses» mot löfte att göra det färdigt och däri införa de rättelser, som kommissionen fann nödiga. Men — heter det i fortsättningen — han »har sedan visat sin motvillighet». Likviden tog han således vid påsk, men ännu i augusti var arbetet icke klargjordt.

Sämst såg det dock ut med 1665 års räkenskaper. Den, som hade dem om händer, hade hållit på i mer än tolf månader men ändock icke kommit till slut därmed ens i koncept, trots upprepade påminnelser, och trots att han »mer än tio resor lofvat» att komma in med sitt arbete. Güthrie uttalade nu på den grund sin misströstan om, att han [2] någonsin skulle fullgöra, hvad han åtagit sig, samtidigt hemställande till kommissionens beprövande, huruvida »honom längre skall arbetet betros och penningar ånyo gifvas som han begär».

Hvilka mått och steg kommissionen tog för att afhjälpa de af Güthrie öfverklagade missförhållandena, kan visserligen

---

[1] Erik Bertilsson; se s. 62 not 4. Denne söker väl rättfärdiga sig för kommissionen (odat. orig. bl. undersökn. kom:s handl.; a tergo: insin. $^{19}/_{7}$ 1677), men försvaret verkar ej öfvertygande. Frågan gäller egentligen 50 d. s. m., hvilka han vill ha som extra arvode för den tyska delen af sitt extrakt. Därom var dock intet sagdt i hans revers, och då blir det likgiltigt, om hans kamrater fått, — som han påstår — ut sådant tillskott eller ej.

[2] Hvarken denne, F. Schröder, eller den närmast förut nämnde, A. Persson, finnas specifikt uppförda å Sneckenbergs tablå. Den betalning de fått måste alltså ligga i sammanfattningsposten af $^{14}/_{4}$ 1677. Se s. 36 not 3 och s. 62. Detta antagande stämmer ock med Güthries uppgift om A. Perssons likvidering på påskafton, hvilken år 1677 inföll d. 14 april.

Digitized by Google

icke till alla delar uppvisas. Men så mycket framgår dock af efterlämnade aktstycken, att hon icke utan vidare fann sig i inspektor G. Erikssons med hänsyn till utlämnandet af 1660 års generalbok ådagalagda tredska. Hon tillskref honom *en gång* i detta ämne och, då det icke hjälpte, *ännu en gång*[1]. Med skärpa betonades vikten af, att Güthrie utbekom ifrågavarande handlingar, hvilka han »nödvändigt» behöfde för fullgörandet af det uppdrag, som blifvit honom »till K. M:s tjänst» anförtrodt af kommissionen. På samma gång de deputerade förde Eriksson till minnes, att det var andra gången de härom gjorde framställning, förklarade de, att de, därest han icke »före sin afresa» lämnade handlingarna ifrån sig, blefve nödsakade att i underdånighet gifva H. K. M. det tillkänna. Efter all anledning medförde denna hotelse åsyftad verkan; åtminstone förspörjes icke vidare några klagomål i denna punkt från vare sig Güthries eller kommissionens sida. Men betecknande är det onekligen, att de deputerade skulle *behöfva* tala ur den tonen för att i en så enkel sak drifva sin vilja igenom.

Det anförda visar tillfyllest, att penningenöden icke var den enda svårighet, med hvilken kommissionen hade att kämpa, och att den brist på god vilja, från hvilken man knappast kan frikänna kammarens ledande män, äfven återfinnes bland deras underlydande. Tydligt nog exemplifieras äfven oredan och slappheten i finansförvaltningsmaskineriet af det faktum, att redovisande myndigheter ännu år 1677 kunde få ligga efter med räkenskaper från år 1661.

* * *

Den gren af materialsamlingsarbetet, som ställts under Güthries omedelbara ledning, hade till hufvudsaklig uppgift att lämna *dels* en öfversikt öfver förmyndartidens statsfinansiella resultat i form af ett på de olika årsextrakten grundadt hufvud-

[1] Det är endast detta senare bref, som blifvit bevaradt. Koncept bland undersökn. kom:s handl. dat. sept. 1677. Det är ställdt till »hr Öfverkommissarien», men af innehållet och saksammanhanget f. ö. framgår, att härmed afses den person, som annars vanligen tituleras inspektoren Göran Eriksson.

Digitized by Google

extrakt och en däraf utdragen generalbalans, *dels* en stomme för undersökningen af medelförvaltningens detaljer och ett kontrollmedel på de särskilda ämbetsverkens specialräkenskaper. Härigenom skulle man äfven erhålla surrogatet till den kammarkollegii redovisning, som utlofvades i förmyndarstyrelsens relation, och hvilken skulle utvisa, huru staten årligen »efter dess formation och anordning» blifvit betald [1].

Vid sidan af denna bearbetning af generalverket fortgingo naturligtvis för kommissionens räkning inom kammarens olika kontor [2] en mängd undersökningar af mera speciell natur, åsyf-

[1] Jfr s. 4.

[2] För att gifva så att säga den yttre ramen för kommissionens förhandlingar med kammarpersonalen må här lämnas en öfversikt öfver kammarens dåvarande organisation i hithörande delar. Källorna äro hufvudsakligen generalboken för 1662, rikshufvudböckerna (som nannet numera lyder) för 1669 och 1677, alla med tillhörande journaler, riksstaterna 1643—1683 samt Örnbergs 1874 (anonymt) utgifna arbete »anteckningar om kammarkollegiet» I.

Frånses själfva det egentliga af riksskattmästare, rikskammar- och kammarråd bestående kollegiet, kammarrevisionen med sina assessorer och fiskaler, kammarens kansli och arkiv med därtill hörande tjänstemän, erhåller man följande afdelningar:

Först och främst en rad af kontor med en kamrerare i spetsen och med underlydande kammarförvandter och (nederst) kammarskrifvare. De voro af två hufvudslag, *dels* lands- eller provinskontor för bokföringen af kronans gods och räntor och för kontrollen af deras förvaltning, *dels* afräkningskontor med uppgift att kontrollera de olika ämbetsverkens medelförvaltning (se kamm. prot. $^{5}/_{2}$ 1676, 1677 års journal n:o 1,494, amir.-koll. prot. $^{22}/_{3}$ 1677 och Styffe ss. 79, 80) och att, förrän likvid skedde, granska räkningar, som från olika håll inkommo med fordringar på kronan, t. ex. för innestående lön, för gjorda utlägg i tjänsten, (om en dylik Olivecrantz' fordran se kamm. prot. $^{20}/_{1}$ 1680) för leveranser, för rena lån etc. Provinskontoren, inom hvilka kammarförvandtsgraden först 1689 inrättades, voro denna tid blott tvenne, det svenska och det finska. Det andra svenska kontoret var nämligen indraget 1654—1689. Medan gränsen mellan dessa kontor uppdrogs territoriellt, bestämdes den för afräkningskontoren efter innehållssynpunkten. Af dessa senare hade man f. n. också tvenne, ett civil- och ett militiekontor. Kamreraren för det senare var nu Walrave, för det förra Johan Johansson. (Ett belysande exempel på kompetensafgränsningen emellan deras kontor utvisar kamm. prot. $^{23}/_{1}$ 1680. Rikskanslern hade inlämnat vissa räkningar till styrkande af sina fordringar å kronan. De militära, härrörande från tiden för hans befäl i västra Sverige pröfvas af Walrave, medan räkningarna »dess civile beställningar angående» granskades af Johan Johanssons efterträdare, kamreraren Krook.) Detta

Digitized by Google

tande att klarlägga de bakom staternas bokförda öfversiktsvärden liggande finansförvaltningsrealiteterna. Gången af dessa arbeten, hvilka enligt den af kommissionen valda metoden

---

kontor kallades äfven generalkontoret; dess chef hade länge fört titeln af generalkamrerare och som sådan intagit en framskjuten ställning inom kammaren. Ämbetet kan ledas tillbaka till generalbokhållaren och kamreraren A. Cabeliou, (se Edén s. 226); på Kristinas tid har dess innehafvare att förestå statsverket och generalbokhålleriet, samt att kontrollera aflöningsväsendet och upphandlingarna (se 1646 och 1653 års stater; kamm.-prot. $^{16}/_{3}$, $^{28}/_{3}$ 1642); ehuru statens uppgörande vid början af Karl Gustafs regering anförtroddes åt en statskommissarie, stod han dock fortfarande främst bland kamrerarna, hade i regel högre lön än de öfriga och dirigerade alltjämt generalbokhålleriet. (Se 1662 års journal n:o 4,104 och staterna 1654—1681). Men vid tidpunkten för kommissionens verksamhet torde detta sistnämnda ha förtunnats till en tom form; ehuru Johan Johansson för generalkamrerares titel, förekommer dock icke något spår till ett af honom utöfvadt chefskap öfver generalbokhållarne (den s. 10 not 3 uttalade förmodan, att Johan Johansson var Lars Jonssons omedelbara efterträdare rättas härmed; mellan dem kom enligt Örnberg a. a. s. 41 E. Engelcron för en kort tid). I stället framträda Göran Eriksson, (jfr s. 48 not 1) Güthrie och Gustaf Palm såsom ledande på detta område, de två senare sannolikt i egenskap af kammarförvandter med kamrerares titel (om P. se 1677 års rikshufvudbok) och i 1682 års stat kallas det forna generalkontoret utan vidare för afräkningskontoret. Inom generalbokhålleriet voro tjänstemännen en kammarförvandt samt kammarskrifvare, bokhållare och journalister till växlande antal. Huru långt på efterkälken man var inom denna räkenskapsgren, framgår emellertid af 1669 års journal n:o 2,396, hvilket visar, att bl. a. Göran Eriksson detta år honoreras för arbete å 1638 och 1660 års böcker (jfr s. 63) och Erik Bertilsson för arbete å 1637 års bok. Från generalbokhålleriet, som bokförde förvaltningen under ett redan afslutadt räkenskapsår, är noga att skilja statskontoret, som uppställde hushållsplanen för ett kommande. Redan under Kristinas förmyndarstyrelse hade man börjat inse önskvärdheten af att skilja på dessa uppgifter så, att de blefvo tilldelade olika ämbetsmyndigheter, men det dröjde med verkställigheten (Odhner s. 163). I 1654 års stat förekommer för första gången (och sedan alltfort) en commissarius [status]; 1658 blef (enligt Anrep) Gustaf Palmqvist nämnd till innehafvare af detta ämbete, (om hans verksamhet i denna egenskap se Bondeska anekd. ss. 32, 33); äfven i 1662 års journal upptages han såsom statskommissarie, hvarjämte nämnas fyra »kammarskrifvare vid statsarbetet». I 1669—1677 års rikshufvudböcker med tillhörande journaler förekommer benämningen statskontoret; såväl stater som rikshufvudböcker upptaga som underlydande tjänstemän en kammarförvandt och några kammarskrifvare. Slutligen må omnämnas tull- och licentkontoret (från 1665), ledt denna tid af en bokhållare med kamrers titel, Samuel Eld (adlad Stjerneld). Det intog en sidoordnad ställning till provins- och afräknings-

Digitized by Google

borde innesluta hennes hufvuduppgift[1] är emellertid mycket svår att följa, enär man här saknar den ledning, som Güthries redogörelser lämna för bedömandet af undersökningen inom generalverkets gebit. Det vill emellertid synas, som om det mesta och tyngsta arbetet fallit på de båda kontor, som förestodos af kamrerarna Strokirk och Wulf[2] och hvilka motsvarade de tvenne svenska kontor och det finska landskontor, hvarom 1694 års förordning för kammaren talar[3]. Så mycket framgår också med full visshet af en inom kommissionen utarbetad promemoria, att Strokirks och Wulfs kontor fått i uppdrag att utarbeta extrakten öfver donationer, lifstidsfriheter och förpantningar äfvensom redogörelserna för krigsjordeboken samt för till krigshärens underhåll anvisade medel och förråd.

Säkert är äfven, att dessa arbeten icke blefvo afslutade under detta skede af kommissionens verksamhet utan först långt efter 1678 års riksdag. Om anledningarna till dröjsmålet är icke mycket mera kändt än om själfva arbetssättet. Af sakens egen natur, och af hvad för öfrigt är bekant om förhållandet mellan kommissionen och kammaren, kan man dock draga åtskilliga slutsatser. Så till exempel torde det få an-

kontor. Dess kompetensområde ligger klart nog angifvet i själfva namnet. Så till sist räntekammaren för uppbörden af inflytande medel och för ombesörjande af själfva utbetalningarna jämte den bokföring i debet och kredit, som häraf betingades. Tjänstemännen voro enligt såväl 1662 som 1669 års journaler en räntmästare, en ränteskrifvare och en räntekammardräng. Emellertid är att märka, att ofvanstående redogörelse afser endast att återgifva organisationens hufvuddrag sådana de med tillhjälp af f. n. tillgängliga källor kunna skönjas. Kompetensafgränsningen var f. ö. denna tid icke alltid så noga iaktagen, ej häller termerna så skarpt fixerade. Palm, hvilken ovedersägligen arbetade inom bokhålleriet, kallas sålunda i en aktorernas inlaga till 1680 års kommission (Nordin n:o 197), kamrerare i statskontoret, och härmed stämmer Anrep (III, 141) öfverens, hvilken betecknar honom som en kammarförvandt i statskontoret med kamrerares titel 1678.

[1] Jfr s. 24.

[2] Den förre hufvudman för adliga ätten von Strokirck n:o 1,233, den senare genom sin son för d:o Wulfcrona.

[3] Styffe s. 73 ff. Strokirk kallar i en af honom till kommissionen ingifven skrifvelse sitt kontor uttryckligen för det svenska kontoret. Se s. 106

Digitized by Google

tagas, att det kräfde mera tid och arbete att tränga till botten af hvarje enskild finansförvaltningsgren och fastställa, hvad i sista hand kunde anses verificeradt, än att bearbeta och sammanställa från olika håll inflytande räkenskaper till ett öfversiktligt generalverk [1].

Vidare torde frånvaron af en ledande kraft, sådan som Güthrie var inom detta senare område, icke kunna frånkännas en viss betydelse. Hvar kamrerare mottog sina order direkt från kommissionen, skötte sitt kontor efter eget hufvud och fattade de detsamma gifna uppdragen med samma självständighet. Följden blef naturligtvis i åtskilliga fall en återremiss från kommissionens sida.

Slutligen har medellöshetens öfverallt härjande tvinsot verkat hämmande äfven inom denna gren af undersökningsarbetet. Ett exempel härpå framlägges af kamreraren Johan Johansson [2] i en skrifvelse af $^{12}/_{9}$ 1676 [3], hvari han anhöll, att kommissionen ville förhjälpa tjänstemännen på hans kontor till att utbekomma sin lön för det löpande året. De hade ännu icke fått ut någonting däraf och hade dessutom att fordra en god del af lönen för nästföregående år. Som skäl, hvarför just kommissionen anlitades i detta syfte, anförde han, att kammartjänstemännen genom sitt arbete för hennes räkning hindrades att söka den förtjänst utom sina ordinarie göromål, som de eljest kunde haft till att uppehålla sig med. Och samma klagan återkommer alltjämt från olika håll och vid olika tillfällen under fortgången af kommissionens verksamhet [4].

En annan svårighet mötte kommissionen på sätt och vis inom sin egen krets. Det visade sig nämligen kinkigt nog att

---

[1] Det är ungefär detsamma, som att det inom den enskilda affären är lättare att, när uppgifterna för de olika konti väl äro gifna, upprätta en hufvudbok än att upplösa hvarje särskildt konto i sina yttersta specifikationer, granska deras verificering och omordna dem efter en innehållssynpunkt, som kanske är en helt annan än den, som legat till grund för den ursprungliga bokföringen.

[2] Om honom se s. 34 not 2 och s. 62 not 5.

[3] Se undersökn. kom:s handl.

[4] Se ss. 73, 75, 48 not 1.

Digitized by Google

hålla dess personal samlad vid arbetet. Till en del berodde detta på omständigheter, för hvilka kammaren icke bar skulden. Åtskilliga deputerade »absenterade sig» nämligen på grund af hvarjehanda enskilda angelägenheter, men af så mycket större vikt var det, att de, med hvilka detta icke var fallet, finge ostörda förblifva vid arbetet. Ett på dessa synpunkter stödt klagomål måste kommissionen i oktober 1677 rikta mot kammaren i anledning af dess förhållande till deputeraden Snack, assessor i kammarrevisionen. Hon måste sålunda i särskild skrifvelse[1] gifva uttryck åt den billiga begäran, att kollegiet ville »gunstigt dispensera» denne sin tjänsteman från »sådana ärenden, som kunna honom hindra att stadigt här i staden sig uppehålla». För fullständighetens skull må i detta sammanhang äfven nämnas, att samtidigt uppsattes en lika lydande skrifvelse[2] med enahanda anhållan till riksens råd för hr Klas Fleming.

* * *

Inom krigskollegium inleddes materialsamlandet därmed, att kommissionen anmodade tvenne af detta verks tjänstemän, I. Parmander och D. Olofsson att ombesörja de förarbeten, som kräfdes för att realisera de väsentligaste delarne af det program, som för denna undersökningsgren blifvit uppställdt[3]. Uppdraget gafs samtidigt med att engageringen skedde, således den 2 mars 1676[4]. Parmander, hvilken var militiebokhållare, fick på sin lott att redogöra för användningen under minorenniteten af till militiestaten anslagna lönemedel och för innehållet af däröfver i krigskollegiet förda militiehufvudböcker. Artilleribokhållaren Olofsson åter skulle gifva kommissionen efterrättelse om, huru ammunitionsväsendet[5] under samma tid

[1] Orig. af $^{2}/_{10}$ 1677 bl. ank. bref.

[2] Odat. koncept bl. undersökn. kom:s handl., men försedt med påskrift: »mutatis mutandis till kongl. kammarkollegium angående hr assessoren Snack.»

[3] Se s. 24.

[4] Se s. 34 och s. 35 not 1.

[5] Under detta uttryck sammanfattas sannolikt alla de sorter, hvilka uppräknas s. 24. Jfr s. 3.

Digitized by Google

blifvit förvaltadt. Men när det blef fråga om verkställigheten, fingo de båda bokhållarna betänkligheter. Dels ansågo de sig behöfva hvar och en ett särskildt för detta ändamål reserveradt rum [1], dels och framför allt funno de själfva arbetet alldeles för omfattande och betungande för att kunna af dem medhinnas jämte de ordinarie tjänstegöromålen. Dessa klagomål föranledde krigskollegiet att vända sig till konungen, som denna tid vistades i hufvudstaden, med en förfrågan i ämnet. Sannolikt har det därvid förstått att hos honom göra gällande vikten af, att kollegiets eget reguliära arbete nu under brinnande krig finge gå sin ostörda gång [2], ty Karl XI resolverade, att extraordinarie tjänstemän skulle antagas till att fullgöra det af kommissionen gifna uppdraget, och att kammaren skulle träffa anstalter för deras aflöning.

Denna resolution gafs den 10 mars [3]. När så krigskollegiet den 6 april fick mottaga sitt exemplar af den kungliga påminnelseskrifvelse, som till främjande af undersökningskommissionens verksamhet blifvit utfärdad den 4 i samma månad [4], fann det häri endast en anledning att ånyo häfda sin gamla ståndpunkt. Man beslöt att hos K. M. göra ytterligare påminnelse om, att därest »de ordinarie betjente» skola brukas till det ifrågavarande ändamålet, »så blifver med collegii arbete helt slutandes», och Daniel Olofsson befaldes utan vidare att inställa sin verksamhet för kommissionens räkning samt uteslutande ägna sig åt sina tjänstegöromål [5], till dess konungens svar kommit.

Huru det gick med dessa extraordinaries engagering, är lätt att förstå, då man vet, att det var kammaren, som skulle skaffa dem aflöning, och känner, huru denna ställde sig till de kraf af dylik art, som rests från de inom dess eget verksamhetsområde arbetande tjänstemännen. Att å andra sidan kom-

[1] Jfr ss. 38, 41.

[2] Om samma synpunkts betydelse för kammarens del se ss. 43, 44.

[3] Finns ej i riksreg. Stödet för uppgiften är Parmanders skrifv. till kom. af 28/5 1676.

[4] Se s. 39.

[5] Sannolikt har samma befallning gifvits Parmander, ehuru protokollet ej innehåller någon anteckning därom. Allt, hvad om saksammanhanget är bekant, talar därför.

Digitized by Google

missionen icke kunde vara nöjd med en sådan sakernas ordning, är uppenbart. Då dess upprepade påminnelser ingenting verkade, affordrade hon de båda bokhållarna deras skriftliga förklaring öfver orsakerna till, att verket på detta sätt »studsat».

Parmander och Olofsson uraktläto ingalunda att gifva sina förmän del af detta kommissionens yrkande. I sessionen lördagen den 6 maj blef därom inberättadt, och följande söckendag den 8 skickade krigskollegium en kamrerare öfver till kammaren för att påminna om underhållet åt de extraordinarie. Han kom emellertid tillbaka med det svaret, att kammaren ej af K. M. fått någon befallning om att bereda underhåll åt några sådana extraordinarie skrifvare och alltså ingenting kunde göra åt saken. Krigskollegium uppsatte då en formlig skrifvelse [1], hvari det, med åberopande af den resolution, som konungen i anledning däraf, att Parmander och Olofsson omöjligen kunde dragas från sina egentliga tjänstegöromål, fattat i ämnet, anmodade kammaren att dels låta utse personer, som kunde förrätta det af kommissionen äskade arbetet, dels anvisa medel till deras underhåll. Kunglig hemul för sitt yrkande hade krigskollegium sålunda nu presterat, och lät det till en början så hos kammaren, som om den skulle vilja gifva med sig [2], men när det kom an på verkställigheten, visade det skrifna ordet sig ha lika liten verkan som det muntliga. Allt förblef vid det gamla.

Påföljden blef den, att de båda af kommissionen ånyo pressade bokhållarne den 20 maj infunno sig hos krigskollegium och anhöllo om dess stöd. Detta beslöt då, att en förklaringsskrifvelse skulle afgå till kommissionen, hvari dels orsakerna till den nuvarande overksamheten skulle angifvas, dels de mått och steg omnämnas, som kollegiet vidtagit för att förmå kammaren till att däri bringa rättelse [3].

Till åtlydnad häraf uppsatte Parmander och Olofsson hvar sin skrifvelse, hvari de redogjorde för här ofvan skildrade sak-

[1] Krigskoll. reg. $^{8}/_{5}$ 1676.

[2] »Hr Gyldenhoff (krigsråd) refererade kam.-koll. vilja göra anstalt om skrifvarnas underhåll, så snart de få collegii bref». Krigskoll. prot. $^{8}/_{5}$ 1676.

[3] Krigskoll. prot. $^{20}/_{5}$ 1676.

Digitized by Google

sammanhang, betonade arbetets svårigheter, och slutligen bådo kommissionen behjärta det medellöshetens tillstånd, i hvilket de råkat, då de under lång tid icke fått ut något på sin lön, Olofsson för sin del tilläggande, att han på den grund snart måste vara betänkt på att skaffa sig sitt uppehälle på annat sätt [1].

Härpå svarade kommissionen genom att tillställa krigskollegium en liknande skrifvelse, som den, hvilken den 3 juni riktades till kammaren [2]. Formuleringen af de allmänna brefven var i båda fallen densamma, men vid sidan däraf funnos några få specialfrågor af olika innebörd för olika kollegier. Hos krigskollegiet betonade kommissionen sålunda särskildt nödvändigheten af, att de tjänstemän hon anlitat finge »några särdeles rum, där de utan öfverlopp kunna arbetet förrätta», sig anvisade. Därjämte begärdes, att en »kapabel person» skulle förordnas kommissionen till biträde i stället för fortifikationsbokhållaren, hvilken på grund af sjukdom var oförmögen till arbete. Med hänsyn till lokalfrågan [3] göra de deputerade sig således till förespråkare för samma önskemål, som förut framställts af bokhållarna och i sin fordran på en representant för det tredje kontoret kunde de säkerligen påräkna medhåll hos krigskollegium, som redan den 10 april ställt sig på samma ståndpunkt [4].

Mellan kommissionen och krigskollegium förelåg således ingen principiell motsats i dessa stycken, men å båda hållen torde man så småningom ha insett, att allt hängde på den hållning kammaren komme att intaga, och de erfarenheter, som de deputerade nu gjorde inom krigskollegii gebit, ha naturligtvis icke kunnat annat än stärka dem i deras öfvertygelse om nöd-

---

[1] Jfr kamrer Johanssons förklaring s. 69.

[2] Se s. 45. Bland undersökn. kom:s handl. finnas koncept till skrifvelser icke blott till krigs- utan äfven till amiralitetskollegium. Båda äro odaterade, och alla skäl tala för, att däremot svarande original blifvit afgifna och att det skett ungefär samtidigt med aflåtandet af skrifvelsen till kammarkollegium. Alla tre äro tydligen uppsatta efter ett och samma mönster. Frånser man några få af i texten antydda sakskäl framkallade modifikationer, äro de stilistiska afvikelserna icke många. Jfr äfven s. 81.

[3] Om den kollision som i detta afseende inträffade med kommissionsarbetet inom amiralitetet se s. 79 ff.

[4] Se krigskoll. prot. 10/4 1676. Jfr ock s. 75 not 3.

Digitized by Google

vändigheten af att hos kammaren genomdrifva de yrkanden, som fingo uttryck i deras förut[1] omförmälda skrifvelse af $^{3}/_{6}$ 1676, och hvilka framkallats af de löneanspråk, som rests af detta verks egna tjänstemän. Den slutliga attack, genom hvilken kommissionen framtvang kammarens eftergift, understöddes äfven af en diversion från krigskollegii sida. På hemställan af Parmander beslöt nämligen krigskollegium den 1 juli, att ett »iteratum» skulle afgå till kammaren med påminnelse om, hvad som kräfdes, för att det uppdrag, som kommissionen gifvit, skulle kunna fullgöras[2].

Liksom striden hade varit gemensam, kom äfven dess frukter båda parterna till godo. Eller rättare: af de medel, som erhöllos genom arrangemanget af den 10 juli 1676, togos arvodena till de tjänstemän, som då gjort sig mest förtjänta om kommissionen, oafsedt på hvilket förvaltningsområde de vunnit sina anspråk, men bland de första arvodestagarna återfinnas just krigskollegiets båda bokhållare Parmander och Olofsson[3]. Otvifvelaktigt hade de redan då gjort åtminstone vissa förarbeten i kommissionens tjänst[4], och lika säkert är, att de äfven i det följande fortforo att arbeta åt henne. Visserligen inberättar Parmander den 4 okt. 1677, att Klas Fleming velat å kommissionens vägnar pålägga honom »ännu ett annat arbete», som Parmander ansåg sig af sina ordinarie göromål förhindrad att öfvertaga, och hans förmän besluta i öfverensstämmelse med denna mening, men detta upphäfver dock icke det af krigskollegii protokoll för den 21 januari 1678 bestyrkta faktum, att då det frågades efter militiebokhållaren Parmander, blef svaret, att han vore »mest på kommissionen».

Man torde således vara berättigad till det antagandet, att

---

[1] Se s. 45 ff.

[2] Källstöden för den i texten gifna framställningen af denna fråga äro krigskollegii protokoll och registr. å angifna data samt Parmanders och Olofssons skrifvelser till kommissionen. För dessa senare se dennas handlingar.

[3] Likviderade $^{27}/_{7}$ och $^{31}/_{7}$. De enda, som jämte dem erhålla likvid så tidigt, äro kamrerarna i kammaren Güthrie och Palm samt amiralitetsbokhållaren S. Eckling.

[4] För Parmanders del framgår detta klart af hans ofvan (s. 72) omnämnda förklaringsskrifvelse till kommissionen.

Digitized by Google

de båda bokhållarnas myckna tal om kommissionsarbetets oförenlighet med deras ordinarie tjänstgöring, icke innehöll hela sanningen. De ha liksom sina kamrater inom andra verk användt denna synpunkt — i förening med argumentet om medellösheten, hvilken tvang dem att på andra håll söka bidrag till lifsuppehället [1] —, som en sporre på kommissionen vid dess medelanskaffningsförsök, och när detta lyckades, ha de ordinarie icke underlåtit att med de extraordinarie dela tillfällena till arbetsförtjänst.

Å andra sidan är det dock tydligt, att hvad speciellt Parmander och Olofsson anförde om sin arbetsbörda ägde en viss grad af sanning. Man finner nämligen kort efter de deputerades uppgörelse med kammaren tre biträden, König Joensson, Sven Andersson Gadd och Anders Girs arbetande jämte dem på de uppgifter, som kommissionen tilldelat krigskollegium [2]. Och dessa tre äro uppenbarligen just de extraordinarier, om hvilkas engagering så mycket skrifveri förts [3]. Efter allt att döma ha de sedermera fått göra det egentliga arbetet [4], om än under de båda bokhållarnes öfverinseende och ledning. Men färdiga med det blefvo de, liksom kollegerna i kammaren, först efter 1678 års riksdag, ehuru de i en den 16 juli 1677 dagtecknad förbindelse [5] utlofvat dess klargörande till den 1 okt. s. å. Anledningen till uppskofvet behöfver dock icke sökas ensamt hos dem. Deras nyssnämnda förbindelser säger nämligen uttryckligen, att arbetet öfver krigskollegii böcker skall förrättas efter ett »senare ingifvet projekt», hvaraf således framgår, att

---

[1] Se ofvan ss. 69, 73, 75.

[2] Se krigskoll. prot. $^{29}/_{7}$ 1676.

[3] Konungen hade ursprungligen beviljat blott två extraordinarie biträden, men krigskollegium ansåg tre nödiga, ett för hvart kontor. Det tredje kontoret var fortifikationskontoret. Se Loenb. handl. X, 180 och här ofvan ss. 71, 73.

[4] Därtill kan slutas dels af en bland kommissionens papper befintlig promemoria, hvilken angifver, till hvilka personer krigskollegiiextrakten skola återremitteras, dels af Sneckenbergs tablå, hvilken, sedan dessa tre herrar på sensommaren och hösten 1676 fått sina första likvider, litet emellanåt upptager på dem ställda poster, hvilket däremot icke är förhållandet med Parmander och Olofsson.

[5] Orig. bland undersökn. kom:s handl.

Digitized by Google

kommissionen åtminstone en gång fördröjt undersökningen genom att ändra planen för densamma.

Med hänsyn till den del af krigskollegii förvaltning, som afsåg fästningsväsendet, vidtog kommissionen en alldeles särskild åtgärd. Hon vände sig nämligen i en skrifvelse af $^{8}/_{5}$ 1676 till dåvarande öfversten och generalkvartermästaren Erik Dahlberg med anhållan, att han, som ansågs äga särskild kännedom om fortifikationerna i riket, ville så snart som möjligt gifva dem underrättelse, dels om hvad under minorenniteten gjorts för fästningarnas förbättrande, dels om de medel, som under samma tid därtill varit anslagna. Dahlberg åter, som väl ogärna ville inlåta sig på något redogörande inför kommissionen bakom sina förmäns rygg och sannolikt helst såg, att han komme ifrån det hela, insände kommissionens bref i afskrift till krigskollegium [1] med förfrågan, huru han skulle göra, därjämte betonande, att han ingalunda hade en så ingående kännedom i ämnet, som kommissionen antagit. Han hade nämligen icke haft denna sak under händer [2]. Krigskollegium svarade, att öfver räkningarna för fortifikationsväsendet hade kommissionen att söka besked hos kollegiet, men »för byggnaden och arbetet vid fästningarna» borde Dahlberg såsom den därom bäst underkunnige göra reda [3].

Hvarken det ena eller andra gick emellertid i verkställighet, enligt hvad kommissionen i sin berättelse intygar [4]. Fortifikationskontoret hade ej kunnat lämna henne någon underrättelse om användningen af de till fästningarnas förbättring anslagna medlen, och Dahlberg hade undskyllt sig med, att han dels så nyss tillträdt platsen, dels vore upptagen med tjänstgöring på annat håll.

* * *

Undersökningen af amiralitetskollegii förvaltningsområde inleddes på följande temligen betecknande sätt. Kommissionen

[1] Båda brefven finnas i krigskollegii brefbok 1676 I. Dahlbergs egen skrifvelse (orig.) är daterad Malmö $^{12}/_{6}$ 1676.

[2] Enligt Anrep blef D. först 1674 direktör öfver alla fästningsverk i riket.

[3] Krigskoll. reg. $^{30}/_{6}$ 1676.

[4] Loenb. handl. X, 180.

Digitized by Google

tillställde de sju tjänstemän, som hon den 16 mars 1676[1] engagerat, en promemoria, hvilken i nio punkter angaf programmet för materialsamlingsarbetet inom detta verk. De viktigaste af de frågor, som hon önskade få utredda och besvarade, voro följande: 1) Örlogsflottans tillstånd år 1660 med afseende på såväl antalet skepp, som därtill hörande förråder af artilleri, ammunition, byggnadsmateriel af trä eller järn, tackel och tyg olika slag m. m. 2) Antalet skepp, som nybyggts eller repererats 1660—1672 och specifikation på hvad hvart och ett kostat. 3) Tillökning och afgång i förråden under samma tid, *för den förra* med angifvande af kostnaden, vare sig den gäldats i kontanta pengar eller genom arbete af kronans lönade folk, *för den senare* med specificering af kvantum under olika förlustrubriker, såsom förbrukadt, bortkommet på sjön, försåldt, taget på lön, lämnadt åt privatpersoner o. d. 4) Årlig *inkomst*förteckning, omfattande *dels* anordningarna, med angifvande af data och med beloppen specificerade i anseende till ändamål (löner, skeppsbyggeri etc.), *dels* all annan uppbörd, vunnen t. ex. genom persedelförsäljning, medelbesparing o. d. 5) D:o *utgifts*förteckning, angifvande, huru de utgångna medlen blifvit använda inom de olika titlarna, såsom till löne- och andra förmåner i enlighet med, öfver eller utom staten, till skeppsbyggeriet och extra ordinarie utgifter af olika slag. 6) Armbössans ställning till inkomst och utgift för hvart och ett af minorennitetsåren. 7) Antalet dagsverken, gjorda för privata ändamål af folk, njutande kronans kost och lön. 8) Upphandlingar i reda pängar eller varor med däraf flytande intresse- och annan kostnad.

Förteckningen bär vittne om den noggrannhet, med hvilken kommissionen fattade sin uppgift, men på samma gång utvisa åtskilliga af frågeposterna genom sitt blotta uppställande, att amiralitetsförvaltningens renommé icke var oblandadt godt, och att icke allt därinom ansågs vara i den ordning, som det borde vara[2]. Intrycket häraf minskas icke därigenom, att i den

[1] Se s. 35.

[2] Se t. ex. punkterna 3, 5 och 7. Härtill kan läggas, att under utgiftsredovisningen af armbössemedlen icke blott begäres specifikation på, hvad däraf kommit de fattiga till godo, och hvad däraf gått till K. M:s tjänst, utan äfven uppställes den eventualiteten, att »någon privat något däraf nyttjat och bekommit hafver».

Digitized by Google

till hvar särskild punkt hänförda förklaring[1], som de konsulterade tjänstemännen afgåfvo, på så godt som alla frågorna svaras, — utan någon som hälst ansats till bestridande af antagandenas riktighet —, att amiralitetets böcker, rullor och räkenskaper gifva besked därom[2].

Så långt var allt godt och väl. Men när så till sist spörsmålet kom om vederbörandes villighet att arbeta fram detta besked ur handlingarna, då blef svaret ett annat och ganska villkorligt. Undertecknarne framhöllo då, med hänvisning till hvad de redan förut muntligen gifvit kommissionen tillkänna, att de särskildt för örlogsflottans utrustning haft så mycket att göra, såväl innevarande som förlidet år, att de icke kunnat arbeta det ringaste på sina »ordinarie räkningar». Än mindre hunne de med att utarbeta dubbla räkenskaper för så många år tillbaka i tiden, som nu vore fråga om. Skulle emellertid kommissionen i öfverensstämmelse med sitt förut gifna löfte vilja komma dem till hjälp med tvenne skrifvare — d. v. s. med medel till dessas underhåll — så skulle de pliktskyldigast göra hvad möjligt vore och arbeta med all flit på verket.

En af denna förklarings undertecknare var bokhållaren vid amiralitetet Samuel Eckling, och om honom, hans arbete för kommissionens räkning och hans därvid uppställda villkor — enkannerligen det om de två skrifvarne — skulle sedermera många och långa förhandlingar föras, hvilka kasta åtskilligt ljus öfver orsakerna till, att undersökningen af denna förvaltningsgren medförde så få och så oklara resultat.

Eckling hade såsom bokhållare haft till närmaste uppgift att »sluta» amiralitetets hufvudböcker och hade i denna sin egenskap fört dem för åtskilliga af minorennitetsåren, ehuru

[1] Odat. orig. bl. undersökn. kom.:s handl., men försedt med påskrift: pres. d. 31 mars 1676. Å handlingen står »d. 31 Ma:», en förkortning, hvilken kan betyda vare sig 31 mars eller 31 maj. Om skälen, hvarför det förra alternativet bör anses som det riktiga, se s. 81 not 3. Den är uppställd så, att frågor och svar stå emot hvarandra på hvar sin sida.

[2] Det enda undantaget gäller frågan om förrådspersedlar, som förbrukats, kommit bort etc. Därtill svara de, att ett sådant inventarium för hvart skepp icke kunde finnas hos dem, och att de icke heller kunde minnas, att ett sådant blifvit upprättadt.

Digitized by Google

icke för dem alla. Men i början af 1676 hade han blifvit befordrad till kamrerare i krigskollegium[1], hvilket verk sålunda hade grundade anspråk på hans arbetskraft. Amiralitetskollegium åter ville icke släppa honom, *dels* på den grund att han upplagt åtskilliga årsböcker, hvilka han ännu icke afslutat, *dels* och — som det vill synas — framför allt, emedan han, hvilken var bäst inne i räkenskapsverket, befanns oumbärlig på en tid, då amiralitetet hade att svara på en gång inför tvenne undersökande myndigheter, ständernas deputerade och den kommissarialrätt, som konungen på hösten 1675 nedsatt för att granska dess förvaltning[2]. Ingen annan ansågs kunna gifva det besked och de upplysningar, som från dessa båda håll äskades. Kollegiet fann sig därför nödsakadt att hos K. M. anhålla om att fortfarande få begagna sig af Ecklings tjänster och om ett åläggande för honom att i de omförmälda afseendena gå detsamma tillhanda. Och så ifrigt var amiralitetet i denna sak, att det, då dess första, den 22 mars 1676, aflåtna skrifvelse icke genast besvarades, den 8 april s. å. ingaf en ny i samma syftning. Denna medförde emellertid afsedd verkan. Redan den 22 april kunde det nämligen i bref af denna dag delgifva krigskollegium en K. M:s resolution af det önskade innehållet[3] och därpå grunda en begäran, att Eckling måtte få dess tillåtelse att »understundom» uppvakta i amiralitetskollegium så länge och i den utsträckning, som kräfdes för tillgodoseendet af nyss angifna ändamål[4].

Effekten af denna hemställan var dock icke synnerlig. Eckling visade alls ingen lust att ställa sig amiralitetskollegii uttalade önskningar till efterrättelse, något, som åter föranledde detta att den 31 maj ånyo vända sig till krigskollegium med anhållan, att det täcktes ålägga Eckling att »H. K. M:s nådiga

[1] I ledigheten efter den till öfverkommissarie vid amiralitetet befordrade Erik Ehrensköld, med hvilken Eckling sedermera på sätt och vis kom i delo just om de två skrifvarna.

[2] Jfr s. 25. Dess vanliga benämning är den kungliga kommissionen, men uttrycket den kungliga rätten användes äfven emellanåt om den uti handlingarna.

[3] I riksreg. finns blott en befallning af $^{19}/_{4}$ till am.-koll. att gifva den kungliga kommissionalrätten allt det besked, som påfordras kan.

[4] Se am.-koll. reg. $^{22}/_{3}$, $^{8}/_{4}$ och $^{22}/_{4}$ 1676.

Digitized by Google

förordning till hörsamt följe» inställa sig i amiralitetskollegium »flitigare än härtill skedt är» och lägga hand vid arbetet. I motsatt fall nödgades kollegiet anföra besvär öfver honom hos K. M.[1].

Detta tog skruf — åtminstone för ögonblicket. Redan den 2 juni afgaf krigskollegium ett svar af i det stora hela tillmötesgående innehåll[2]. Trots att »collegii affärer» icke medgåfve Ecklings bortovaro, och trots att han såsom nykommen kamrerare på platsen hade desto större skyldighet att ägna sig åt sin ordinarie tjänst för att sätta sig in i dess göromål, hade dock såväl krigskollegium befallt honom, som han själf erbjudit sig att närhelst amiralitetskollegium så önskade »ovägerligen» infinna sig där »och gifva efterrättelse uti det, som af honom fordras kan».

Krigskollegium hade emellertid sig till försvar i sin skrifvelse äfven inflätat de undflykter Eckling anfört för att rättfärdiga sin overksamhet i amiralitetet[3], och detta bådade icke godt för framtida samförstånd. Det dröjde icke heller längre än till i augusti s. å., förrän krigskollegium ångrade sitt »villkorligen» gifna samtycke och ändrade ståndpunkt, »icke utan viktiga orsaker», som Eckling säger[4]. En af dessa låg däri[5], att det kontor, som varit Eckling anvisadt för amiralitetsärendenas skötsel, nu måste tagas i anspråk för de skrifvare, hvilka vid den tiden blefvo antagna att fullgöra krigskollegii anpart af kommissionsarbetet[6]. Eckling blef sålunda, enligt sin egen uppgift[7], ålagd att »oförsumligen uppvakta» i krigskollegium vid risk att eljest mista tjänsten. Att han dock

[1] Amir.-koll. reg. $^{31}/_{5}$ 1676.

[2] Krigskoll. reg. $^{2}/_{6}$ 1676.

[3] De gingo därpå ut, att han hade »icke synnerligt» mera vid amiralitetet att beställa, och att hans arbete hindrades genom uteblifvandet af »de betjentes räkningar». Det senare är högst sannolikt åtminstone delvis sant. Icke så det förra, ty dels framgår af amiralitetskollegii protokoll (jfr s. 79 och s. 89, not 3), att E:s påstående, att han afslutat sina böcker, var ogrundadt, dels kvarstår i hvarje fall behofvet af hans biträde vid kommissionsarbetet oförändradt.

[4] Se hans s. 88, anförda skrifvelse.

[5] Se krigskoll. prot. lördagen den 29 juli 1676.

[6] Se ofvan s. 75. Jfr äfven Loenb. X, 181.

[7] Se hans s. 88 anförda skrifvelse.

Digitized by Google

förstått att i någon mån ställa äfven amiralitetskollegium tillfreds kan slutas däraf, att detta först den 7 april fann sig föranlåtet att inkomma med förnyad framställning i ämnet. Krigskollegium svarade emellertid då rent ut, att det på grund af göromålens mängd och bristen på arbetskrafter omöjligen kunde undvara Eckling[1].

Att denna tvist mellan de båda ämbetsverken icke kunde annat än menligt inverka på undersökningsarbetets fortgång inom denna förvaltningsgren, är uppenbart. Det vore dock orättvist att kasta hela skulden på krigskollegium. Såväl Eckling som amiralitetskollegium hade sin dryga andel däri. I amiralitetstjänstemännens gemensamma d. 3 mars 1676 presenterade förklaring hade särskildt markerats behofvet af, att tvenne skrifvare blefve engagerade som biträden Detta kraf upptog kommissionen också såsom specielt önskemål för amiralitetskollegii del i den skrifvelse, med hvilken hon — efter all anledning i början af juni 1676 — uppvaktade detta ämbetsverk[2] liksom samtidigt och i liknande syfte kammaren och krigskollegium[3].

---

[1] Svaret, dateradt $^{20}/_{4}$ finns i afskrift bilagdt E:s s. 85 anförda skrifvelse.

[2] Koncept i undersökningskommissionens handlingar. Hvad som s. 73 not 2 är sagdt om motsvarande koncept till skrifvelsen till krigskollegium, gäller mut. mut. äfven detta.

[3] Förut (s. 78 not 1) är omnämndt, att den på amiralitetstjänstemännens samfällda förklaring skrifna presentationsdateringen medgifver två tydningar: 31 mars och 31 maj. Ett sannolikhetsskäl för, att det är det förstnämnda datum som menas, ligger i den omständigheten, att förklaringens undertecknare afgåfvo sin samfällda edliga revers den 16 mars, och efter all anledning ha de samtidigt fått kommissionens i de ofvannämnda punkterna uttryckta program för undersökningen inom verket sig tillställdt. Och tiden mellan den 16 och den 31 mars synes vara lagom afpassad för afgifvandet af ett svaromål sådant som det föreliggande. Men än bestämdare föranledes man till en sådan tolkning af det saksammanhang, som här ofvan i texten skildras. Hade amiralitetstjänstemännens förklaring blifvit först den 31 *maj* kommissionen presenterad, och hade hon således först vid denna tidpunkt blifvit underkunnig om, hvad inom amiralitetet i detta hänseende kunde göras, hade det varit alldeles för tidigt att redan i början af juni ingå till detta ämbetsverk med en påminnelseskrift om vidtagande af särskilda åtgärder för arbetets skyndsammare bedrifvande.

Digitized by Google

Då sedermera Eckling i en någon tid därefter till kommissionen ingifven skrift[1] skulle rättfärdiga sig för att ingenting blef gjordt, åberopade han icke blott omöjligheten för honom att på en gång arbeta för två kollegier och två kommissioner[2], utan äfven att det kontor han haft på amiralitet måste inrymmas åt en annan, genom hvilken oförmodade förändring hans skrifvare blifvit, som han uttryckte sig, »helt disgusterade». Skulle emellertid kommissionens angelägenheter gå före allt annat, ville han icke undandraga sig men förväntade i så fall »en gunstig resolution», utvisande, att hon ville hålla sitt löfte om extraordinarie skrifvarhjälp till detta extraordinarie arbete. Men icke nog härmed. Äfven amiralitetskollegium hade lofvat Eckling att få för fullgörandet af de olika uppdrag, till hvilka det ännu behöfde hans tjänster, fortfarande disponera sitt gamla kontor med därtill hörande skrifvarbiträde. Och kontorets tjänstemän såväl bokhållare som kammarskrifvare blefvo ålagda att lyda icke blott öfverkommissarien Ehrensköld utan äfven Eckling i hvad han befallde för att främja genomförandet af det arbete, som af honom blifvit anförtrodt[3]. »Hvar annorlunda sker lärer kollegium finna medel däremot».

Föreskriftens form antyder, att uppstudsighetens eventualitet icke ansågs ligga fjärran, och får man tro Ecklings ord i den nyssnämnda skrifvelsen, skulle löftet icke hållits, tillsägelserna icke åtlydts. Bestyrkt är ock, att den ene af Ecklings skrifvare, Filip Reisner, först blifvit af amiralen grefve Nils Brahe skickad till Dalarne och sedan fått, på kollegii befallning, följa med Ehrensköld ned till Skåne. Och om den andre uppgaf Eckling, att han »sade sig alltid hafva arbete för öfverkommissarien»[4]. Å andra sidan påstods i kollegiet, att man velat skaffa honom en annan skrifvare i stället, men att han förvägrat denne att taga del af handlingarna, något som Eckling ville bortförklara såsom beroende på ett missförstånd. Då Ehrensköld frågade, huru *han* skulle kunna sköta *sin* tjänst, om

[1] Odat. orig. bl. undersökn.-kom:s handl. Ungefärliga tidpunkten för dess afgifvande framgår dock af innehållet.

[2] Om dessa se ofvan s. 79.

[3] Se amir.-koll. prot. $^{10}/_{4}$ 1676.

[4] Se amir.-koll. prot. $^{28}/_{11}$ och $^{15}/_{12}$ 1676, samt framför allt $^{21}/_{3}$ 1677, då den vidlyftigaste förhandlingen fördes.

Digitized by Google

Eckling finge behålla bägge skrifvarna och kontoret, uppstod inför sittande kollegium mellan de båda hetlefrade herrarna, ett formligt gräl, hvars anda tillräckligt karaktäriseras af Ecklings försäkran, att om han icke finge nyttja skrifvarna, ville han »lägga det påbegynta arbetet på bordet», och skulle han »vara en skälm, om kollegium skulle få honom till att göra samma arbete» [1]. För tillfället ordnades saken så, att Eckling fick för 14 dagars tid disponera Reisner till kommissionsarbetets [2] fullgörande, men det ligger i öppen dag, att denna lösning icke kunde på ett definitivt sätt afhjälpa svårigheterna [3].

Trots alla dessa slitningar bragte emellertid Eckling på våren 1677 det därhän, att han kunde till de deputerade öfverlämna ett aktstycke, om hvars innehåll icke mera är kändt, än att det var baseradt på amiralitetets räkenskaper för minorennitetens tretton år, och att det befanns — icke motsvara sitt ändamål. Kommissionen nödgades nämligen den 15 maj 1677 tillställa Eckling ett projekt utvisande, huru arbetet enligt hennes mening borde göras [4].

Var det svårt förut, blef det än värre efter detta. Eckling, som tillhört dem, hvilka genast i början, kort efter arrange-

[1] Trätan gick så långt, att de båda herrarna i anledning af en mycket underordnad tvistepunkt — huruvida amiralitetsrådet Ehrencrantz varit närvarande eller ej vid ett gifvet tillfälle — slogo vad om sina årslöner!

[2] Det är att märka, att vid alla dessa förhandlingar tagas arbetena för båda kommissionerna under ett. Uppdraget var i båda fallen likartadt och skulle fullgöras af samma personer. Vid ett eller annat tillfälle dyker en frågopunkt upp, som genom sitt innehåll förråder sin härkomst, men denna skillnad spåras icke i föreskrifterna för själfva arbetsanordningen.

[3] Redan den 2 apr. klagade E. öfver, att Reisner ånyo blifvit honom af öfverkommissarien ifråntagen. Se amir.-koll. prot.

[4] Det kan synas underligt och utvisa bristande ledning från kommissionens sida, att E. först nu, ett år efter sedan arbetet börjat, får ett sådant besked. Så bristfälligt, som källmaterialet är, medgifver det dock icke ett säkert omdöme, om hvad i detta hänseende kan af de deputerade vara gjordt eller underlåtet före nämnda tidpunkt. Åtskilligt kan ju ha meddelats muntligen, och af hvad f. ö. om E. är kändt, synes sannolikt, att hvad han lämnade var ett hastverk, med hvilket han sökte komma ifrån saken, och att kommissionens tankar om hans arbete gingo i den riktningen, framgår af dess berättelse, Loenb. handl. X, 183. För det analoga fallet i krigskollegium (se s. 75) finnes däremot ingen anledning till en sådan slutsats.

Digitized by Google

manget af den 10 juli 1676, fingo arvodeslikvid[1], tyckte sig antagligen nu hafva gjort rätt för sig och var alls icke benägen att göra om arbetet. De svårigheter, som redan från början förelegat att få för kommissionens ändamål disponera hans och hans biträdens tjänster, ökades naturligtvis, i samma mån utsikterna att snart komma till slut med det hela minskades. Det dröjde ej heller länge, innan ställningen blef sådan, att de deputerade funne nödigt att direkt vända sig till amiralitetskollegium för att om möjligt få verket i gång igen. I skrifvelse af den 18 juli[2] erinrade de om K. M:s ifver att få undersökningen »med det forderligaste» förd till slut och om den anhållan de i anledning däraf riktat till amiralitetskollegium såväl som till öfriga kungliga kollegier[3] att »efter H. K. M:s allernådigste vilja» blifva bisprungne med den hjälp, som för ändamålet vore af nöden, så att de tjänstemän kommissionen antog blefve beordrade att fullgöra de uppdrag hon tilldelade dem och erhölle »de rekvisiter, som till sådant arbetes förfärdigande» tarfvades. Nu hade kamreraren S. Eckling klagat öfver, att han icke kunde bringa det arbete, kommissionen honom anförtrott, »till perfektion», så framt han icke finge disponera sitt gamla kontor med därtill hörande skrifvarpersonal och »små rekvisiter till papper och annat, som han behöfva kan». Under sådana förhållanden hade de deputerade ej kunnat underlåta att anbefalla denna sak till amiralitetskollegii behjärtande, i och för rättelses vinnande, och förmodade de, att kollegiet skulle vilja i de anmärkta afseendena gå Eckling till handa, då därigenom skedde, hvad som lände »till H. K. M:s allernådigste nöje och [till hans] tjensts befrämjande».

Konungen och hänsynen till hans vilja sköto således här liksom gent emot kammaren[4] i förgrunden. Medlet förnekade icke heller denna gång sin pådrifvande verkan. Amiralitetskollegii svar, som afgafs redan den 24 juli[5], var åtmin-

---

[1] 50 d. s. m. 29/7 76. Se Sneckenbergs tablå. Jfr f. ö. s. 74, not 3.

[2] Orig. bland till amir.-koll. ank. bref. Ankom enligt påteckning å handlingen d. 19/7 »emellan 9 och 10 om aftonen».

[3] Se ofvan ss. 31, 39, .

[4] Se ss. 47, 52.

[5] Amir.-koll. reg. 24/7 1677.

Digitized by Google

stone efter bokstafven taget tillmötesgående nog. Visserligen fann det sig föranlåtet att påminna om, att det ej längre hade samma myndighet som förr öfver Eckling, sedan han numera förflyttats till krigskollegium, en erinran till hvilken fogades en tämligen ironiskt klingande förmodan, att de »gode herrar» i kommissionen skulle äga auktoritet nog[1] att förmå Eckling till verkligt arbete, men på samma gång lofvade det att icke draga sig undan utan göra, hvad i dess förmåga stod för att »facilitera verket». Kontoret med därtill hörande »rekvisiter» skulle sålunda fortfarande stå Eckling öppet; af skrifvarna voro visserligen två f. n. sjuka[2], men kollegiet hade dock skrifvit såväl dem, som öfriga, hvilka med uppbörden under minorenniteten tagit befattning, samt slutligen Eckling sjelf, till, med order att gå kommissionen »fliteligen tillhanda».

Mera kunde ju formellt sedt icke gärna begäras. Det oaktadt skulle dessa löften visa sig hafva föga att betyda, när det kom till stycket. Eckling afsade sig nämligen just i dessa dagar bestämdt all vidare befattning med kommissionsarbetet. Det skedde i en skrifvelse[3], som presenterades de deputerade den 19 juli och således torde ha gått om deras bref till amiralitetskollegium på vägen. Såsom skäl anförde han härvid först och främst de kraf, hans tjänst i krigskollegium i dessa krigstider ställde på hans arbetskraft, och bifogade till styrkande häraf en kopia af det vägrande svar denna hans öfverordnade myndighet redan d. 20 april 1677 gifvit amiralitetskollegium[4]. Han åberopade emellertid äfven andra grunder, af hvilka de förnämsta voro följande.

Han hade ursprungligen tänkt sig att kunna fullgöra sitt uppdrag genom att »såsom en inspektor» leda de andras arbete, men detta strandade nu dels därpå, att föga hjälp vore

---

[1] Härmed må jämföras kommissionens tidigare emancipationsträfvanden i förhållande till kollegierna. Se s. 27 ff.

[2] Kollegiet anmärkte härvid i förbigående, att detta faktum vore E. väl bekant, och antydde möjligheten af, att han nämnt dessa båda för att på så sätt vinna uppskof, en supposition, som vittnar mindre godt om det renommé E. åtnjöt.

[3] Orig. bland undersökn.-kom:s handl.

[4] Se ofvan s. 81, not 1.

Digitized by Google

att påräkna från de amiralitetstjänstemän[1], som härtill skulle användas[2], dels på obenägenheten hos skrifvarna på kontoret, hvilka på allehanda sätt sökte undandraga sig sina förpliktelser[3]. Vidare funnos åtskilliga räkningar från Pommern, Karlshamn, Göteborg och Norrland, hvilka ej voro här i Stockholm till hands, och af hvilka därför svårligen några extrakter kunde tagas. Slutligen anmärkte han, att äfven de handlingar, som funnos i hufvudstaden, ingalunda alltid voro så lätt tillgängliga, och att man kunde få söka rätt länge i kammarkollegium, innan man fick böckerna och specialerna samlade tillhopa.

Eckling inskränkte sig emellertid icke till dessa sakskäl för sitt tillbakaträdande. Han gick ett steg längre, då han hemställde till »den kungl. kommissionens gunstiga omdöme», huruvida han rätteligen kunde förpliktas att »utan lön och underhåll»[4] fullgöra ett så stort arbete. »Hvarken instruktion, fullmakt, lön eller någon annan obligation» kunde tvinga honom att arbetá för en annan[5] mera än han redan gjort, och i denna sin uppfattning stärktes han ytterligare vid tanken på, huru han »med stort besvär» arbetat sig igenom de 13 minorennitetsåren, »fast det nu icke behagar denna kungliga kommissionen», som han bittert tillägger med tydlig hänsyftning på, att denna kasserat hans prestation. Dessa vreda utgjutelser till trots, slöt han dock enligt tidens sirliga språkbruk med en ödmjuk anhållan, att kommissionen ville förskona honom från »detta svåra arbetet» och öfverflytta det på andra, som voro i amiralitetets »verkliga tjänst», och bland hvilka han

[1] Härmed torde åsyftas ordinarie tjänstemän i motsats till skrifvarbiträden.

[2] Detta styrktes genom en — numera förkommen — attest af regementsskrifvaren Seseman, en af de sju undertecknarna af reversen af $^{16}/_{3}$ 1676. Se s. 35.

[3] Detta insinueras icke otydligt. Visserligen erkänner E., att två af dem f. n. voro sjuka, men han tillägger: »vore jag ock dem så nära vid handen, när de äro friska, att jag lätteligen kunde springa till dem och se hvad de gjorde, kunde det ändå vara en ting, men nu är sjön emellan».

[4] Jfr ofvan s. 75.

[5] Härmed åsyftar han att han fått taga befattning med räkenskapsår, för hvilka icke han, utan andra ursprungligen lagt upp böckerna och därför åtnjutit betalningen.

Digitized by Google

angaf åtminstone en[1], som förklarat sig villig att öfvertaga det.

Kommissionen ville likväl ännu icke afstå från Eckling. Hon kunde icke finna någon ersättare, och hans förklaring gaf henne i stället anledning att rikta sina bearbetningar på krigskollegium. I en till detsamma ställd skrifvelse af den 30 augusti 1677[2] framhöllo de deputerade, att det arbete, som blifvit dem ombetrodt, försenades därigenom, att de kollegiitjänstemän, hvilka jämlikt »H. K. M:s allernådigste vilja och förordning», därvid »måste» medverka, blefve så öfverhopade med andra göromål, att de hindrades från att gå kommissionen tillhanda. Så vore nu särskildt fallet med kamreraren Eckling, hvilken på den grund, att han varit anställd vid amiralitetet och hade bästa kännedomen om dess räkenskaper, fått i uppdrag att förfärdiga det arbete, som afsåge denna undersökningsgren. Då nu K. M. uttryckligen förklarat sin nådiga vilja vara, att de tjänstemän, som behöfdes för kommissionsarbetet, skulle »på någon tid dispenseras ifrån deras ordinarie sysslor»[3], och då de deputerade icke kunnat, trots anställda försök, finna någon »vid den staten» vuxen att träda in i Ecklings ställe, måste de anhålla hos krigskollegium, att det ville bereda honom tid och tillfälle att fullgöra det uppdrag, kommissionen honom tilldelat.

Krigskollegium dröjde emellertid så länge med svaret, att kommissionen fann sig föranlåten att den 13 sept.[4] skicka sin ledamot och sekreterare Caméen dit för att fråga om hennes bref kommit fram[5]. Han fick det beskedet, att Eckling skulle kallas upp följande dag för att förklara sig, hvarefter kollegiet oför-

[1] Han nämner intet namn utan betecknar honom blott som en skrifvare. Jfr s. .

[2] Orig. i krigskoll. brefbok 1677, I.

[3] Citatet är från kommissionens skrifvelse. Om konungens befallning se s. 39.

[4] Se krigskoll. prot. $^{13}/_{9}$ 1677.

[5] Enligt påskrift å originalbrefvet blef detta uppläst $^{11}/_{9}$ 1677, hvilket äfven bestyrkes af krigskollegii protokoll för denna dag. Men därmed är ingalunda förklaradt, hvarföre ett bref, ställdt från en myndighet till en annan i samma stad, skulle behöfva 12 dagar för att komma sin adressat tillhanda.

Digitized by Google

dröjligen skulle lämna skriftligt svar. Den 14 sept. blef ock Eckling förekallad och redogjorde då för ställningen. Han hade en gång gjort sitt extrakt färdigt, men kommissionen ville hafva det omarbetadt efter en »särdeles uppsatt form»; något som skulle draga öfver ett år att fullborda. Då han förmodade, att »här i collegio» skulle finnas »nödigare arbete», ville han vara ursäktad, om det i så fall blefve ogjordt. Han lofvade till slut att med det snaraste inlämna en utförlig »skriftlig demonstration» och »protestation på allt följande hinder och skada, som kollegium härigenom skulle taga och finna kunna» [1].

Så skedde äfven. Sedan han i denna sin skrifvelse [2] först lämnat en summarisk redogörelse för gången af sitt arbete åt kommissionen och af dennas förhandlingar med de båda kollegierna, upprepade han sitt gamla inför de deputerade fällda påstående, att han icke vore skyldig att »utan någon lön och vedergällning» fullgöra arbetet ifråga och försäkrade, att han åt dem »namngifvit» redliga och »kapabla» personer vid amiralitetet, hvilka för tillfället icke hade annat att göra. Slutligen underställde han kollegii godtfinnande, hvilkenderas tjänst han skulle göra, dess eller kommissionens. Att sköta bådadera vore honom omöjligt.

Krigskollegii svar till kommissionen har icke blifvit till eftervärlden bevaradt [3], men att det utfallit i hufvudsak nekande, är på grund af dåvarande sakläge högst sannolikt, och i hvarje fall framgår af kommissionens berättelse [4], att Eckling fullföljt sin afsikt och dragit sig undan från ofullbordadt arbete.

Efter mer än årslånga ansträngningar stod kommissionen således där med ett odugligt extrakt och inför utsikten att nödgas göra om det hela med nya opröfvade krafter. Till detta snöpliga resultat har helt visst den hållning Eckling intog väsentligen bidragit. Väl är det sant, att han togs i anspråk från många håll, och icke heller alltid fick af sina förmän den hjälp han behöfde, men å andra sidan är det uppen-

[1] Krigskoll. prot. $^{14}/_{9}$ 1677.

[2] Odat. orig. bland till krigskoll. ank. bref. På kom:s skrifv. $^{30}/_{8}$ finns emellertid antecknadt att E:s svar inlämnades till krigskollegium $^{15}/_{9}$.

[3] Krigskollegii arkiv har icke något sammanhängande registraturband kvar för detta år utan endast spridda handlingar.

[4] Loenb. handl. X, 183.

Digitized by Google

bart, att det var han, som underblåste krigskollegii genträfvighet mot kommissionen[1]. Vidare beror åtskilligt på, huru han i verkligheten skötte sig vid fullgörandet af sina uppdrag. Mycket tyder på, att han var större i orden än i gärningen[2], hvartill kommer, att hans sanningsenlighet i uppgifter[3] och noggrannhet i arbete ingalunda äro höjda öfver hvarje tvifvel[4]. Ej heller kan han frikännas från en viss, mot såväl öfver- som underordnade riktad krånglighet i uppträdandet, hvilken icke kan ha annat än störande inverkat på göromålens jämna gång[5]. För kommissionen var det således att beklaga, att den amiralitetstjänsteman, hvilken på grund af insikter i verkets räkenskaper var bäst skickad att göra hennes tjänst, skulle i andra hänseenden lämna så mycket öfrigt att önska; en synpunkt, som icke får lämnas ur räkningen vid bedömandet af hennes slutliga arbetsprodukt inom detta förvaltningsområde.

* * *

I kommissionens berättelse omnämnes, att äfven kansli-, bergs- och kommerskollegiernas medelförvaltning varit föremål för dess undersökning[6]. Om fortgången däraf under ifrågavarande skede har i det stora hela intet mera kunnat utrönas, än

[1] För den sista kontroversens del är detta otvetydigt bestyrkt af protokollen, och alla inre kriterier tyda på, att hans inflytande äfven förut verkat i samma riktning.

[2] Se t. ex. amir.-koll. prot. $^{23}/_{11}$ 1676, hvaraf framgår, att han uppgifvit sig ha uträttat åtskilligt mer, än i verkligheten ägt rum.

[3] Se ofvan s. 83 och f. ö. amir.-koll. prot. $^{23}/_{11}$ 1676, $^{21}/_{3}$ 1677.

[4] 1679 blef han skild från kamreraretjänsten i krigskollegium, emedan han blifvit af kammaren öfverbevisad om, att han inlämnat ett »falskt förslag» öfver general Grothusens folk. Se krigskoll. prot. $^{20}/_{2}$ 1679 och $^{22}/_{5}$ s. å.

[5] Till hvad ofvan ss. 82, 86 är sagdt kan ur amir.-koll. prot. för $^{15}/_{7}$ 1676 läggas följande: »Kamreraren Samuel Eckling inkom och blef tillsagd att gå i kommissionen och gifva det besked ifrån sig, som den desidererar, efter Collegii förra order och befallning. Han sade, att ehuruväl det vore nästan på en timme tillgörandes, så hafver han likväl ingen tid därtill och går slätt intet därefter, sägandes sig där intet hafva att göra, efter både assessoren Palmström och kommissarien Holm samma ärende väl honom förutan kunna förrätta».

[6] Loenb. handl. X, 175. Se äfven här ofvan s. 25.

Digitized by Google

att de extrakter, som af de två förstnämnda ämbetsverken begärdes, *icke* blifvit färdiga förrän efter 1678 års riksdag. Om kommerskollegii extrakt har icke ens detta kunnat konstateras, d. v. s. det är *möjligt*, att det öfverlämnats redan före 1678 års riksmöte, alldenstund handlingarna innehålla något, som direkt strider mot ett sådant antagande.

Dessa negativa resultat kunna endast för bergskollegii del i någon mån fullständigas. Åt kamreraren därstädes Nils Ertman hade kommissionen gifvit i uppdrag att utarbeta ett extrakt och en slutbalans å bergskollegii böcker och handlingar för minorennitetstiden, men arbetet blef icke inlämnadt i rätt och utlofvad tid. När det efterfrågades, upplystes, att Ertman var »på landet förrester», så att »ingen efterrättelse» kunde vinnas. Under sådana förhållanden återstod för kommissionen ingenting annat än att anmäla saken för bergskollegium. Det skedde i en den 12 mars 1677 dagtecknad skrifvelse [1], hvari hon, med åberopande af hvad »H. K. M:ts tjenst» tarfvade, anhöll om åläggande för Ertman att inställa sig i Stockholm för att inleverera sitt arbete, därest det vore färdigt, och i motsatt fall »utan vidare dröjsmål» bringa det »till ändskap». Att det var det senare alternativet, som förelåg, framgår af det ofvan sagda [2].

[1] Utskrift efter koncept, båda befintliga i undersökn.-kom:s handl.

[2] Se äfven s. 110. Bland undersökn.-kom:s handl. finns en Ertmans skrifvelse till kommissionen (odat. orig.; a tergo: insin. 18/9 1677), hvari han, med åberopande af sitt åt henne gjorda arbete och därvid för skrifvarbiträde hafda kostnad, anhåller om »en liten ergötzlighet». Hans namn återfinnes emellertid icke å Sneckenbergs tablå.

Digitized by Google

Kapitel IV. 1678 års riksdag.

Med de svårigheter, som från olika håll mötte kommissionen, är det lätt att förstå, hur långsamt dess undersökning skulle skrida framåt. Sannolikt har detta inneburit en missräkning för den unge, otålige, af motgångar hemsökte, med nöd och brist på alla håll kämpande monarken, hvilken ju icke utan skäl kunde hoppas, att genom de deputerades arbete erhålla icke blott kännedom om orsakerna till kronans finansiella elände utan äfven ett uppslag till någon utväg, som förde därur. Visst är, att dessa på sensommaren eller hösten 1676 funno sig föranlåtna att rättfärdiga sig inför konungen genom en redogörelse för sin verksamhet och en framställning af vissa i samband därmed stående önskemål [1]. Härpå fingo de i oktober s. å. mottaga ett välvilligt och från åtskilliga synpunkter rätt intressant svar.

Konungen förklarade sig icke undra öfver, att kommissionens arbete på grund af dess vidlyftighet och svårighet hittills blifvit något fördröjdt, eftersom han icke betviflade, att de deputerade använde all flit på att få det så snart som möjligt bragt till »en fordersam ändskap». Tilläfventyrs kunde »detta verket» icke blifva till den förestående riksdagen i Göteborg [2] så fullkomligen färdigt, som dess vikt kräfde, men han ville i alla fall till kommissionens öfvervägande hemställa om att »till K. M:s och ständernas information» uppsätta en sådan redogörelse därför, som för närvarande vore möjlig. Konungen tillade, att det icke vore behöfligt att låta denna relation åtföljas

[1] Kommissionen uppsatte icke en formlig skrifvelse utan gaf sekreteraren i kansliet, Svanhjelm, i uppdrag att föra dess talan inför konungen och inhämta hans resolution öfver det föredragna. Se öfverskriften till K. M:s svar, gifvet Vernamo den 16 okt. 1676. Riksreg.

[2] Om hur det gick med denna riksdag se s. 114.

Digitized by Google

af några vidlyftiga bilagor, hvilka »allenast då synas vara nödiga, enär saken divolverad blifver till ett lagligt afdömande» [1].

Karl XI synes således redan nu hafva gjort sig förtrogen med den tanken, att en *dom* öfver förmyndarstyrelsen skulle följa på undersökningen af dess förvaltning. Och det är långt ifrån oförklarligt. Det år, som gått sedan kröningsriksdagen i Upsala, hade varit ett pröfningarnas år, och i rikaste mått hade konungen fått erfara, huru illa, så i ekonomiskt som i andra afseenden, riket blifvit under minorennitetens många fredsår rustadt för det krig, med hvilket han nödgades infria sina förmyndares utrikespolitiska förbindelser. De bittra erfarenheter, han själf sålunda redan gjort, voro ju i förening med de berättelser, som ingingo från kommissionen [2], i hög grad ägnade att framkalla en sådan tankegång.

Ännu fick dock Karl XI vänta i fulla fyra år, innan ständernas deputerade lyckats bringa sitt arbete till slut, och innan hans tanke kunde sättas i verket. Huruvida kommissionen verkligen afgifvit någon redogörelse till 1676 års riksdag i Göteborg, är osäkert. Det är knappast troligt, att så skett [3]. Den hade ännu icke mycket af saklig natur att redogöra för, och man kan väl tänka sig, att den i det längsta undvek att till sina principaler afgifva en berättelse, som i främsta rummet måste gå ut på att uppvisa, icke de arbetsresultat, som vunnits, utan orsakerna till deras litenhet.

* * *

[1] Möjligen är det denna skrifvelse Carlson åsyftar med sina allmänt hållna uttryck III, 117.

[2] Detaljerna häraf äro visserligen icke kända, men det är icke möjligt annat, än att de deputerade, om icke förr så dock senast i den framställning, som konungen nu besvarade, redogjort för relationsbilagornas obefintlighet och kollegiernas senfärdighet med att prestera surrogaten. Det var ju detta, som kommissionen hade att anföra till *sin* ursäkt.

[3] Carlson uppgifver (II, 523) visserligen, att kommissionen vid denna tid förberedde en sådan redogörelse, men han nämner ingen källa som stöd för uppgiften. Sannolikt är den hämtad från konungens nyssnämnda svar af den 16 okt., hvilket dock innehåller endast en uppmaning till kommissionen att gå i författning om utarbetandet af en sådan redogörelse, men ej att detta verkligen skett.

Digitized by Google

Det skulle emellertid icke dröja så länge, innan denna redovisningsfråga kom igen. Det skedde, då ett och ett halft år senare en riksdag verkligen blef hållen, i Halmstad år 1678, men omständigheterna voro nu så tillvida gynnsammare för de deputerade, att deras uppgift blifvit förd åtskilligt närmare sin lösning. Ständerna hade församlat sig i början af februari och snart kom kommissionen på tal, dock icke i anledning af någon dess berättelse utan på grund af det initiativ, som togs på riksdagen.

Inom ridderskapet och adeln väcktes frågan i plenum den 6 februari. Förslagsställaren var Johan Gyllenstiernas svåger[1], landshöfdingen, friherre Mauritz Posse, hvilken redan på 1672 års riksdag framträdt såsom skarp kritiker af förmyndarstyrelsens finansförvaltning[2] och antagligen nu genom händelsernas gång blifvit än mera befästad i sina oppositionella tendenser. Han erinrade om den kommission, som i Upsala blifvit tillsatt att öfverse administrationen under konungens omyndiga år, och begärde att få kännedom om, hvad den uträttat[3]. Henrik Falkenberg, hvilken vid denna riksdag fungerade som landtmarskalk, instämde och tillade, att här vore personer tillstädes, som kunde gifva besked därom. Dessa ord syftade närmast på kommissionens ordförande, Klas Fleming, hvilken nu tog till orda och meddelade, att de i Upsala utsedde deputerade erhållit »instruktion och metod» af K. M., hvilken därjämte utfärdat åtskilliga bref till kollegierna. »Däruppå är med stor flit af deputatis vordet arbetadt; stora svårigheter därvid funna».

De upplysningar, som vunnos genom detta korta och synnerligen försiktigt affattade inlägg i debatten, voro icke många, och landtmarskalken fann sig därföre föranlåten att — under allmänt instämmande — ånyo betona önskvärdheten af, att man »finge underrättelse om verket». På så sätt ytterligare påstött,

---

[1] Gift med Johan Gyllenstiernas syster. Han blef redan 1664 landshöfding i Kronobergs län; hade därifrån förflyttats till Kalmar län och var nu i Västerås län; upphöjd i friherrligt stånd 1673.

[2] Se Varenius I, 50 ff.

[3] Om detta yrkande och den diskussion, som däraf föranleddes, se adelsprot. s. 253 ff.

Digitized by Google

förklarade nu Fleming, att de deputerade ingalunda ville undandraga sig att uppfylla en sådan begäran, men för det första vore de ännu icke till fullo färdiga med sitt arbete, och för det andra hade de i den instruktion, som de mottagit ifrån konungen, blifvit förbjudna att redogöra för detsamma utan hans därtill gifna tillåtelse. Om denna kunde därföre ansökas hos K. M.

Landtmarskalken genmälde: »Så kan det ock begäras, att H. K. M. ville hjelpa det till slut». Det skarpa svaret är i all sin korthet synnerligen karaktäristiskt för den stämning, som rådde bland de i Halmstad församlade, af krigets bördor tryckta ständerna. Men Henrik Falkenberg var icke rätta mannen att bära dessa förebråelsens ord till torgs. Han hade nämligen upprepade gånger blifvit anmodad, ja, af konungen befalld, att deltaga i kommissionens arbeten men alltjämt — undandragit sig[1].

Den ende, som gaf uttryck åt en annan åsikt än det stora flertalets, var rikstygmästaren, friherre Per Larsson Sparre, svåger till rikskanslern[2] och den främste målsmannen på denna och de närmast följande riksdagarna för hans åsikter. Han »var af fast andra tankar» och vände sig mot förslaget att genom K. M. förplikta kommissionen till redovisning med den anmärkningen, att då arbetet, enligt hvad hr Klas Fleming upplyst om, ännu ej var alldeles färdigt, så vore det obehöfligt att göra en sådan påminnelse.

---

[1] Se ss. 124, 126.

[2] Svågerlaget var dubbelt. Dels var Sparre själf gift med rikskanslerns yngsta syster, dels hade hans syster, Kristinas, för sin skönhet berömda hoffröken Ebba Sparre, varit gift med rikskanslerns bror Jakob Kasimir. Dessa senare voro dock båda sedan många år döda. Per Sparre hade under svågerns välmaktsdagar varit en mycket använd diplomat (se Varenius I, 65 not 2 och 72 not 1) och stod synnerligen väl hos Ludvig XIV, som gjort honom till fransk grefve (se härom de Bondeska anekdoterna s. 107). Feuquières, som var närvarande vid riksdagen i Halmstad berömmer honom vid detta tillfälle mycket för duglighet och tillmötesgående. »Jes suis beaucoup aidé par Pierre Sparre, il a de l'adresse et de la bonne volonté, et on ne peut pas agir mieux, qu'il fait». Feuquières, corresp. n:o 57, 21 febr./3 mars 1678.

Digitized by Google

Detta var emellertid icke Klas Flemings mening. Han ville visserligen hålla den kommission, hvars ordförande han var, om ryggen, men hade antagligen ingenting emot, att missnöjet med förmyndarstyrelsen hölls vid lif. Kanske har han äfven af andra skäl [1], funnit lämpligt att taga hänsyn till önskningar, som blifvit uttalade. Alltnog, han svarade Sparre: »få vi H. K. M:s tillstånd och befallning, så vilja vi gifva den efterrättelse vi hafva, ty det mesta och förnämsta är färdigt». Och han tillade, på landtmarskalkens fråga, när det hela kunde vara afslutadt, att det kunde ske till nästa riksdag. Hade han nöjt sig med denna hänvisning, så hade han icke sagt mera än hvad han sedermera skulle kunna stå för, men antagligen har han funnit nödvändigt att lämna ett bestämdare besked om den tid, som kunde beräknas komma att ytterligare åtgå, och då han i fortsättningen af sitt anförande fixerade denna till ett halft år, gaf han ett löfte, som han snart skulle se sig ur stånd att infria.

Fleming begagnade emellertid tillfället att än en gång vitsorda kommissionens osparda möda och flit, samtidigt med att han närmare angaf arten af de hinder de haft att öfvervinna. Det var på kollegierna, som skulden kastades, och som af den förut lämnade utredningen framgår [2] icke alldeles oförtjänt. Trots att K. M. genom sina bref ålagt dem att gå kommissionen tillhanda, hade de gjort stora svårigheter, förebärande sig icke få någon lön [3] och hänvisande till, att de samtidigt måste sköta sina ordinarie göromål. Kommissionen hade då »måst taga penningar hos banco härtill; eljest hade allt stannat» [4].

Landtmarskalken hemställde nu, att man skulle åt det bankoutskott, som komme att tillsättas, gifva i uppdrag att göra sig underrättad om kommissionens arbete och taga i öfvervägande, »om det skall hvila eller ej». Förslaget bekämpades af

[1] Jfr ss. 99 ff.
[2] Se ss. 38 ff., 53 ff., 79 ff.
[3] Se ss. 69, 71, 82, 88.
[4] Fullt exakt är detta icke, förutsatt att banken verkligen fick sitt förskott återgäldadt. Se s. 48 ff.

Digitized by Google

Per Sparre, som ansåg, att ständerna ej kunde befatta sig med denna sak, sedan K. M. gifvit instruktion och metod, men han fick intet medhåll. Klas Fleming erinrade om hela frågans uppkomst genom ständernas initiativ, hvilket väl borde berättiga dem, att hos K. M. begära tillåtelse att få se verket igenom, och härtill lades af andra den anmärkningen, att de, som nu med så stor möda satt sig in uti arbetet, kunde dö, under det att med nästa riksdags hållande kunde komma att anstå flera år. Därföre vore det bäst, att kommissionen nu gåfve riksens ständer den efterrättelse, som stode den till buds [1]. Resolutionen föll i öfverensstämmelse med landtmarskalkens yrkande.

Samma dag upptogs denna fråga äfven i det stånd, som på 1675 års riksdag varit de adlige oppositionsmännens trogne bundsförvandt, nämligen borgarståndet; en samstämmighet i tid och syfte, som tyder på, att den gamla förbindelsen fortfarande ägde bestånd. Den »påminnelse» om undersökningskommissionens uppdrag, som här gjordes, ledde dock icke genast till ett positivt resultat. Man stannade nämligen för denna gång vid det beslutet, att ärendet skulle uppskjutas, »till dess man finge höra H. K. M:s allernådigste vilja härom, såsom ock hvad de andra stånden härutinnan göra» [2].

Den 9 februari var åtminstone det senare villkoret uppfylldt, nämligen för så vidt det gällde adeln [3], och præses, den

---

[1] Carlson har (II, 572) af detta uttalande ett referat, som är väl fritt för att vara omslutet af citationstecken. Icke heller är innehållet rätt återgifvet. Jfr adelsprot. s. 254.

[2] Se borgarståndets protokoll för den 6 febr.

[3] Från prästernas sida förspörjer man vid denna riksdag ingen aktivitet i frågan. Den förekommer icke alls i deras protokoll. Fronden hade icke längre någon Terserus att tillgå för sina ändamål. Den 8 febr. välja prästerna sina ledamöter i bankoutskottet. Att hvarken vid detta eller något annat tillfälle den uppgift kom på tal, som adel och borgare tänkt tilldela detta utskott, kan möjligen bero på hvad som i prästeståndet passerade den 6 febr. Præses, ärkebiskop Baazius föreslog då, utan gensaga från något håll, att vissa personer borde tillsättas att ingå som ståndets kontingent i alla med öfriga stånd gemensamma utskott, så att man icke skulle behöfva spilla tid med att utvälja nya ledamöter för hvar gång. Kanske har då bankoutskottskontingenten ansetts ha en generell fullmakt, som gjorde en kompetensens specificering med hänsyn till frågan om 1675 års kommission och dess arbete öfverflödig.

Digitized by Google

från föregående riksdag kände och beprövade oppositionsledaren, borgmästaren i Stockholm, Olaus Thegner, själf ledamot af 1675 års kommission, föreslog nu, att man skulle deputera några personer »att med de öfriga ständernas utskott taga information» om dennas arbete. Borgarståndet beslöt liksom adeln att anförtro denna uppgift åt sina ledamöter i bankoutskottet.

Bankoutskottets protokoll[1] ha emellertid icke det minsta att förmäla om denna fråga. Förklaringen till detta något oväntade förhållande lämnar protokollet för det sammanträde, på hvilket ridderskapet och adeln nästa gång har ärendet före, nämligen dess eftermiddagsplenum den 12 februari[2]. Landtmerskalken erinrar vid detta tillfälle om, »hvad som vid senaste sammankomsten[3] var omtaldt, det hr Landtmarskalken skulle hos H. K. M. göra en underdånig insinuation om den stora kommission, H. K. M. på sisthållna riksdag i nåder anbefallt dess trogne undersåtare och ständer» att tillsätta. Falkenberg omnämner nu, att han fullgjort sitt uppdrag »och funnit K. M. af de nådiga tankar att jemte tvenne af hvart stånd, dem de sjelfva af dess ledamöter utnämna ville, deputera några andra, som forderligast verket sig företaga kunna och göra H. K. M. sedermera den rapport om sammanhanget, som fordrades, på det H. K. M. sedan sjelf decision [må] kunna låta följa». På grund häraf, och då »de andra ständer uti samma ärende» vändt sig till »H. K. M. och fått samma svar», anmodade nu Falkenberg ridderskapet och adeln att härtill deputera tvenne sina ledamöter.

Det från konungen emottagna beskedet stämde icke rätt väl öfverens med de planer, som varit å bane hos adel och borgare. Deras tankar hade gått till bankoutskottet, sannolikt därföre att dess ledamöter valdes af samma stånd som de, hvilka deputerat 1675 års kommission. Karl XI åter ville tyd-

---

[1] De förvaras i riksbanken.

[2] Se adelsprot. s. 268 ff.

[3] Detta torde böra fattas som ett mindre korrekt uttryck för »vid den sammankomst, då frågan om 1675 års kommission senast behandlades». Vid ridderskapets och adelns till tiden senaste sammankomst, den 9 febr., var icke nyssnämnda kommission utan reduktionen öfverläggningsföremålet.

Digitized by Google

ligen hafva en jämförelsevis fåtalig kommitté, hvilken skulle innesluta såväl konungens som ständernas förtroendemän. Dessa senare skulle sålunda få välja blott hvar sina två ledamöter, och välja dem enkom för detta ändamål, medan det vida manstarkare bankoutskottet redan var tillsatt. Kanske har dess personalsammansättning i ett eller annat afseende synts konungen mindre lämplig för det nu ifrågasatta värfvet.

Trots att landtmarskalkens förslag framträdde som ett uttryck för konungens önskningar, godtogs det dock icke utan vidare. Den meningen yttrades nämligen, att ridderskapet och adeln, d. v. s. dess plenum, borde få underrättelse om, huru »det stora kommissionsverket» blifvit skött af dem, som därtill varit brukade, men Falkenberg vidhöll, att det icke tillkomme adeln att »däröfver censurera». Den saken borde man öfverlämna åt K. M., och tilläfventyrs blefve det nödigt att därtill utse en eller annan, som icke tillförene suttit i samma kommission. Denna synpunkt häfdades ånyo, när debatten om detta ämne återupptogs efter en stunds afbrott, vålladt genom ankomsten af ett böndernas utskott. Man ansåg, att vid valet af de två personer, som K. M. af ståndet begärde, ingen af medlemmarna i 1675 års kommission kunde komma i fråga, då de, som nu deputerades, skulle få till hufvudsaklig uppgift att »liksom censurera» de förras »verk och vara i saken referenter». Mauritz Posse framhöll därjämte, samtidigt som han för egen del undanbad sig att komma i åtanke, att sådana personer borde utses, som hade kännedom om dylika frågor och regelbundet vistades i Stockholm.

Man kom emellertid icke denna gång till något definitivt resultat utan uppsköt valet af de tvenne deputerade till nästa sammankomst. Detta uppskof kom emellertid i verkligheten att blifva liktydigt med frågans nedläggande för denna riksdag. Hvarken för nästa eller för någon annan af ridderskapets och adelns återstående sammankomster finnes nämligen något i protokollet därom antecknadt, och den slutsats, som af denna riksdagshandlingarnas tystnad kan dragas, bestyrkes af de upplysningar i ämnet, som landtmarskalken på 1680 års riksdag, Klas Fleming, då lämnade till sitt stånd[1]. Enligt honom hade kom-

[1] 1680 års adelsprotokoll ss. 7, 9.

Digitized by Google

missionens i Halmstad varande ledamöter blifvit, med anledning af ständernas begäran att få del af deras arbete, uppkallade till konungen. De hade då visat, att verket icke vore färdigt, och att de »af viktiga skäl vore hindrade». Och resultatet blef, att den äskade delgifningen då ej ägde rum.

Härmed stämmer rätt väl den uppgift, som M. G. De la Gardie [1] meddelar i en af sina suppliker till K. M. [2], att muntlig redogörelse för kommissionens arbete blifvit till en del gifven i Halmstad. Han åsyftar tydligen de förklaringar Klas Fleming afgaf i ridderskapets och adelns plenum den 6 februari, men längre än till dessa muntliga uttalanden kom det icke för denna gång [3].

Det totalintryck, man får af förhandlingarna i detta ämne på mötet i Halmstad, är, att missnöjet med förmyndarstyrelsens högadliga regim fortfarande jäste bland ständerna, och att åtskilliga krafter arbetade i det tysta [4] på att gifva ytterligare fart åt den rörelse, som begynt på kröningsriksdagen i Upsala. De

[1] Denne kom dock först den 26 febr. till riksdagen i Halmstad. »Le chancelier de Suède est arrivé hier au soir». Se Feuquières, corresp. n:o 57, 27 febr./9 mars 1678. Jfr Carlson II, 578 noten.

[2] Af De la Gardie egenhändigt underskrifvet exemplar af 9/4 1681, i De la Gardieska saml., betänk. rör. Sveriges yttre och inre politik 1671—81. Den egenhändiga underskriften gör sannolikt, att handlingen ursprungligen afsetts att begagnas som original. Sedermera har De la Gardie gjort åtskilliga rättelser, som hindrat ett sådant bruk.

[3] Carlsons framställning II, 575, hvilken för att rätt förstås måste sättas i samband icke med det omedelbart föregående utan med hvad som sägs II, 572, återgifver utan vidare uppgifterna i adelsprotokollet för den 12 febr., hvarigenom en ny stor kommission tillskapas, som icke lämnat minsta spår efter sig och säkerligen aldrig kommit öfver projektets stadium. Därmed förlorar ock Carlsons påstående (II, 578), att »beslutet om förmyndarregeringens ställande till ansvar» blifvit på riksdagen i Halmstad ytterligare bekräftadt, sitt fotfäste.

[4] Denna hemlighetsfullhet vitsordas af Feuquières, som var personligen närvarande i Halmstad. Han skrifver nämligen (corresp. n:o 57, 12/22 febr.), att åtskilliga förslag rörande rikets inre angelägenheter blifvit väckta bland ständerna, hvilka han icke fått kännedom om på grund af den sekretess, som iakttogs. Som en utanför händelserna stående åskådare hade han visserligen kunnat sluta sig till, att en attack mot dem, som innehade kronans gods varit ifrågasatt, och blifvit dämpad för tillfället, men det framgår af denna hans framställning, att kunskapen härom icke räckt till att klargöra för honom allt det öfriga, som han märkte vara å bane.

Digitized by Google

la Gardies åsikt[1], att angreppet år 1675 på förmyndarstyrelsen vore att härleda ur en tillfällig, genom illviljares anstiftan åstadkommen upphetsning bland ständerna, hvilar på ett fullkomligt misskännande af ställningens allvar och af fastheten i den stämning, som rådde. Hans svåger, Per Sparre, vinner ej heller något gehör åt sina försök att dämpa sitt stånds efterfrågningsbegär.

Men å andra sidan var den rätta tidpunkten för ett ytterligare framryckande i den en gång inslagna riktningen knappast ännu inne. Såväl yttre som inre hänsyn manade till lugn och tålamod. De krigsår, som gått efter 1675 års riksdag, och de erfarenheter, som därunder gjorts, hade visserligen i mångt och mycket rättfärdigat det missnöje med förmyndarregeringens förvaltning, som då framträdde, och de bevillningar, hvilka nu kräfdes, voro icke egnade att stämma ständerna mildare. Men ännu stod fienden inom landets gränser, och omsorgen om att samla alla krafter till afvärjande af hans angrepp och till freds vinnande borde ju gå före efterräkningsnitet. Såg man åter räfsterörelsen från dess egen synpunkt, kunde man icke annat än räkna med det faktum, att uppslaget från år 1675 ännu icke blifvit fördt till slut.

Under sådana omständigheter är det lätt att förstå, att, hur djupt rotadt än missnöjet var, meningarna kunde skilja sig om det uttryck, som borde gifvas däråt.

Frånser man Per Sparres diametralt motsatta uppfattning, finner man tre olika strömningar göra sig gällande. Hos ridderskapet och adeln liksom äfven — ehuru mindre markeradt — hos borgarne drifves den meningen, att kommissionen bör gifva *ständerna* eller ett *deras* utskott del af sitt arbete. Yrkandet framträder som en kontrollåtgärd med en rätt stark bismak af misstroendevotum. Hvad som därefter skall följa, lämnas osagdt.

Hos Karl XI förspörjes samma missnöje med kommissionen och samma otålighet öfver långvarigheten af dess arbete,

---

[1] Jfr Varenius I, 175. Se ock det brottstycke af en De la Gardies supplik till konungen, som citerats s. 15, not 1 och uppenbarligen härrör från år 1681.

Digitized by Google

men han låter tydligt förstå, hvad han vill: en trängre revisionskommitté, bestående icke blott af ständernas deputerade utan äfven af hans egna förtroendemän, hvilka skulle kunna lämna honom nödig garanti för att verket blefve energiskt drifvet framåt [1]. Och denna kommitté skulle rapportera saken till hans egen »decision». Här framskymtar samma tanke på det slutliga afgörandet, som förut antydts i hans bref till kommissionen af den 16 okt. 1676, men nu försedd med det väsentliga tillägg, att äfven den beslutande myndigheten angifves, nämligen konungen själf. Den lösning, som nu föresväfvade Karl XI, var således en helt annan än den, som sedermera följde, i det att han denna gång tänkte taga saken i egna händer utan att, som år 1680 blef fallet, skjuta ständerna framför sig.

Den tredje meningen representeras af Klas Fleming såsom kommissionens främste talman, och sannolikt har han i sina sträfvanden understödts af hennes öfriga i Halmstad närvarande ledamöter, Gyllencreutz, Carlson, Thegner m. fl., ehuru handlingarna ingenting därom upplysa. Sådana utpräglade oppositionsmän som Fleming och Thegner höllos säkerligen icke tillbaka af någon lust att skona förmyndarstyrelsen. De visste bättre än de flesta, hurudan stämningen var, och från såväl den ena som den andra synpunkten är det lätt förklarligt, att Fleming icke motsätter sig yrkandena på delgifning af kommissionens arbete. Ja, han underblåser förbittringen mot rådsherrarna genom att framdraga deras gamla egenrättfärdighetsargument, som man känner igen från år 1675 [2], såsom att de varit utan skuld, då de haft »så litet medel» att tillgå, att de icke kunnat bättre föra regementet, och att de redan aflagt sin räkenskap [3]. Men däremot kan han naturligtvis icke gilla de mer eller mindre förtäckta anfallen på kommissionen och försöken att nedsätta hennes arbete. Han tager henne på det bestämdaste i försvar, och hans ståndpunkt är tydligen den, att de deputerade böra, ehvad kommunikation sker eller ej, få i

[1] De många afsägelserna inom 1675 års kommission ha sannolikt äfven bidragit till att hos konungen framkalla vissa misstankar om nitet hos från ständerhåll utgångna deputerade. Jfr ss. 123, 129.

[2] Jfr Varenius I, 125.

[3] Adelsprot. den 6 febr. 1678.

Digitized by Google

lugn och ro afsluta det verk de med så mycken möda påbörjat.

Det var denna åsikt, som afgick med segern. Fleming och hans kolleger vunno gehör hos konungen med sina föreställningar om, att verket ännu ej kunnat blifva färdigt, då så många svårigheter varit att öfvervinna. Lätt förklarlig är visserligen den otålighet, med hvilken Karl XI motsåg lösningen af den uppgift, som blifvit de deputerade anförtrodd, särskildt i betraktande af de förhoppningar han därtill kunde knyta om hjälp i finansnöden, men det klokaste han nu i denna sak kunde göra var otvifvelaktigt att lägga band på sin ifver till en lämpligare tidpunkt och låta kommissionens verksamhet fortgå i de gamla hjulspåren.

Mot ett försök att redan nu sätta frågan på sin spets genom att, som landtmarskalken i sin redogörelse inför ridderskapet och adeln d. 12 febr. antydde, föra den in i det definitiva afgörandets skede, talade icke blott de betänkligheter af mera allmängiltig natur, som ofvan [1] satts i samband med det faktum, att hvarken kriget eller kommissionens undersökningsarbete ännu blifvit afslutade, utan äfven en hel del andra hänsyn, särskildt ägnade att påverka konungen. Han kan knappast ha undgått att inse det oriktiga och okloka i att vare sig på eget bevåg eller efter en från ständerna inhämtad fullmakt in blanco lägga under sin ensamma domvärjo [2] en så vidtutseende fråga, hvilken kommit upp genom dessa samma ständers initiativ, taget i kraft af den medbeslutanderätt, som regeringsformen tillerkände dem. År 1680 då en lyckosamt tillkämpad fred ytterligare befästat hans kungliga auktoritet lät Karl XI representationen med sig dela ansvaret för de genomgripande räfstebeslut, som då fattades. Huru mycket större skäl hade han icke nu att se saken från samma försiktighetens synpunkt och beväpna sig med tålamod, till dess alla förutsättningar för denna samverkan förelågo.

---

[1] Se s. 100.

[2] D. v. s. på egen hand besluta sakens öfverlämnande till doms. Att själf döma har säkerligen aldrig varit Karl XI:s mening. Jfr s. 92.

Digitized by Google

Därest han åter velat begränsa sig till ett personskifte, måste han vid närmare öfvervägande finna, att de hittillsvarande deputerade skulle vara bra odugliga, ifall de icke skulle kunna föra verket snabbare till slut än nye män, som först behöfde sätta sig in däri och kanske ville göra om ett och annat efter nya metoder.

I det fragment af en De la Gardies supplik till K. M., som ett par gånger förut åberopats[1], finnes en uppgift, hvilken, därest den vore riktig, skulle lämna ett icke oväsentligt bidrag till belysningen af de planer rörande undersökningskommissionen och dess arbete, som vid denna tidpunkt föresväfvade Karl XI. De la Gardie påstår nämligen, att konungen på riksdagen i Halmstad tillställt kommissionen en resolution af innehåll, att enhvar, som af dess anmärkningar berördes, skulle få notifikation om, hvad han borde förklara. Karl XI skulle således redan nu velat införa en observations- och förklaringsprocedur sådan som den, hvilken år 1681 efter många om och men slutligen kom till stånd. Förutsättningen härför är, att konungen skulle velat göra allvar af sin tanke att redan nu drifva räfstefrågan fram till ett afgörande, något som af nyss antydda skäl icke är troligt. Dessutom är att märka den tendens, som ligger bakom De la Gardies uppgift. Den förekommer i en supplik[2], författad på en tid, då de inför 1680 års kommission anklagade herrarna som bäst kämpade med denna om de specialobservationer, som de ansågo sakens natur kräfva, och i den striden skulle ett sådant kungligt prejudikatuttalande från undersökningskommissionens tid komma De la Gardie synnerligen väl till pass, helst som det därjämte gaf honom tillfälle till det hugget på sina vedersakare i denna kommission, att de i tre år haft konungens bref i sina händer utan att ställa

---

[1] Se s. 15, not 1; s. 100, not 1.

[2] Att denna supplik, af hvilken blott inledningen bevarats, verkligen blifvit inlemnad, kan icke bevisas. Motsatsen är till och med sannolikast; af innehållet ser det nämligen ut, som om handlingen utgjorde ett tidigare utkast till en förklaring på aktorernas första observationer. Den är hållen i en tämligen hetsig ton, och det är därföre mycket möjligt, att De la Gardie vid närmare eftertanke funnit rådligast att omskrifva sin inlaga i de fogligare termer, som återfinnas i hans förklaring af den 15 april 1681. Jfr s. 12.

Digitized by Google

sig det till efterrättelse. Men just detta starka egna intresse, som här spelar in, manar till att med en viss försiktighet mottaga hans uppgift, hvilken äfven såtillvida är obestyrkt, att en sådan kunglig resolution, som den han åberopar, icke kunnat återfinnas.

Med de luckor, som finnas i arkivalierna från denna tid, behöfver visserligen detta sistnämnda förhållande ej bevisa så synnerligen mycket, men i hvarje fall är det klart, att den fordran, som De la Gardie med stöd af ifrågavarande bref uppställde, var oförenlig med den arbetsmetod, hvilken de deputerade af år 1675 följde. De urskilde icke och rannsakade, utan sökte i stället att klarlägga det faktiska förloppet, och deras undersökning resulterade, icke i en serie af anmärkningar mot personer, utan i en öfverblick från saklig synpunkt af finansförvaltningens utveckling inom dess olika grenar. Och då kommissionen fick fullfölja sitt arbete efter denna metod ända till slutet, är det antagligt, att därest en resolution, sådan som den af De la Gardie omnämnda, verkligen blifvit utfärdad, har den sedermera återtagits.

Digitized by Google

Kapitel V. Undersökningsarbetets fortgång efter 1678 års riksdag.

På riksmötet i Halmstad hade Klas Fleming förklarat kommissionens arbete vara så långt framskridet, att »det mesta och förnämsta vore färdigt»[1]. Huruvida verkligen han hade fullt fog för detta sitt påstående, må lämnas därhän. Det förefaller tvifvelaktigt nog i betraktande dels af de många luckor, som materialsamlandet ännu företedde inom såväl kammarens som krigs- och amiralitetskollegiernas undersökningsområden, dels af den tid, som åtgick, innan de blefvo fyllda och kommissionens eget arbete afslutadt. Flemings yttrande gifver under sådana förhållanden snarare intrycket af en taktisk vändning[2] än af en exakt precisering af det verkliga sakläget.

I kammaren var sålunda rätt mycket af kommissionsarbetet ännu ogjordt, som det vill synas framför allt inom de båda under Strokirks och Wulfs ledning stående lands- eller provinskontoren, det svenska och det finska, hvilka, som ofvan[3] nämndt är, hade till hufvudsaklig uppgift att kontrollera förvaltningen af kronans gods och räntor samt bokföra alla förändringar i dispositionen däraf. De deputerade nödgades därföre ingå till kammaren med en påminnelseskrift, hvilken, ehuru dagtecknad den 27 augusti 1678, dock först den 27 september af kollegiet företogs till behandling[4]. Det var de gamla klagomålen från år 1676, som gingo igen. Arbetet för kommissionens räkning blef tillbakasatt, emedan de tjänstemän, som därmed betrotts, öfverhopades med så många andra göromål, att de ej fingo någon tid öfrig att ägna däråt. Särskildt var detta fallet

[1] Se ofvan s. 95.

[2] Om de synpunkter, som därvid kunna tänkas ha legat till grund, se ss. 95, 99.

[3] Se s. 66, not 2.

[4] Orig. bland till kamm. ank. bref.

Digitized by Google

med kammarskrifvarne i de förenämnda båda kontoren, Gode och Unger[1], hvarföre de deputerade anhöllo, att dessa två herrar måtte blifva »så länge» ifrån andra göromål befriade, att de kunde föra det arbete, som för kommissionen »förfärdigas måste», till slut.

Strokirk och Unger blefvo nu i anledning af denna skrifvelse förekallade och hörda inför kammaren[2]. Unger förklarade då, att han nyligen aflevererat en god del af det öfverenskomna, och att resten skulle följa inom åtta dagar. Mindre gynnsamt lät det från det svenska kontorets målsman Strokirk. Denne sade sig hafva »mycket ringa hjelp af skrifvare». Gode vore den ende, som han kunde lita på, och denne hade tillräckligt att göra med det arbete, som kammarkollegium nyligen pålagt honom. Men »om han finge hjelp och den kammarskrifvartjensten, som är ledig, blefve åter besatt, skulle han snart så laga», att det, som kommissionen begärde af hans kontor, blefve färdigt. Och alldeles samma ståndpunkt häfdade han i en skrifvelse till de deputerade om denna sak[3].

Liksom Strokirks kontor rent territoriellt sedt hade det största verksamhetsområdet[4], hade det sannolikt äfven det mesta arbetet. Det är således mindre att undra på, om det kom på efterkälken med kommissionsgöromålen i jämförelse med det finska kontoret. Att så var förhållandet framgår redan af hvad Unger yttrade inför kammaren den 27 sept., och riktigheten af hans uppgift i detta hänseende bestyrkes äfven af en inom kommissionen, tydligen på hösten 1678, upprättad promemoria[5] öfver

[1] Om den förre se s. 34 not 3.

[2] Se kamm. prot. $^{27}/_{9}$ 1678.

[3] Odat. orig. bland undersökn. kom:s handl.

[4] Detta torde gälla, äfven om i betraktande tages, att enligt uttrycket i 1646 års stat i det finska kontoret behandlades »alla de räkningar, som äro på andra sidan Ålands haf, nämligen hela Finland, Liff- och Ingermanland».

[5] Se undersökn. kom:s handl. Aktstycket är odateradt, men i kanten finnas åtskilliga data, växlande mellan 3 och 9 okt., antecknade, hvilka angifva, när remiss skett till vederbörande tjänsteman af partiet i fråga. För Wassenius finns datum $^{8}/_{10}$. Nu upplyser denne i kammaren d. 8 okt. 1678 (se dess prot.), att han först för 8 dagar sedan fått det arbete, öfver hvars fördröjande kommissionen klagade. Härigenom såväl som af Strokirks och Ungers yttranden i kammaren den 27 sept. framgår, att promemorian tillkommit 1678, tidigast den 9 okt.

Digitized by Google

räkenskaper, som ännu fattades eller förelågo i bristfälligt skick och därföre skulle från de olika verken infordras eller dit återremitteras för åstadkommande af rättelse. Främst på listan står Strokirk med icke mindre än åtta restantiepunkter[1]. Wulf hade endast hälften så många och af dessa afsågo två endast tillägg och rättelser[2], medan om de två återstående[3] finnes å handlingen antecknad en uppgift af Unger, att de redan blifvit klargjorda genom inleverering i kommissionen af därtill hörande extrakt.

Af kamreraren för tull- och licentkontoret[4], Samuel Eld begärdes ett extrakt öfver åt städer, bruk och manufakturer beviljade tullfriheter med angifvande af för desamma till grund liggande skäl. För öfrigt återstod inom detta kontor endast att om- och underskrifva ett »förslag» öfver saltlicenten och en »uppsats på förhöjningen af koppar- och salttullen för fortifikationerna»[5].

Kamreraren för civilafräkningskontoret Johan Johansson resterade med ett extrakt öfver de löner, som i K. M:s omyndiga år tilldelats tjänstemännen inom kammarkollegium. Det önskades uppställdt efter den form, som användts vid upprättandet af motsvarande extrakt för krigskollegium. Vidare begärdes, att »bankoextraktet» skulle underskrifvas. Härmed förstods den räkning, som utvisade, hvilken förlust kronan lidit

---

[1] Donations- (inkl. lifstidsfrihets-), förpantnings- och förmyntningsextrakten (att kontrollen öfver myntväsendet hörde under detta kontor, framgår äfven af 1694 års kammarordning; se Styffe s. 81); uppsats på den åt magasinerna beviljade krigshjälpen; underrättelse om krigsjordebokens ställning 1660 och 1672; d:o om krigsmanshusets under minorenniteten åtnjutna medel; d:o exempel på donationer, beviljade mot kollegii påminnelse; inventarium på spannmål och salt vid fästningarna.

[2] Den ena gällde donationsextraktet, den andra förpantningsextraktet, hvilket senare skulle ändras så, att skillnad gjordes mellan fruktbart och ofruktbart kapital.

[3] Inventariet för spannmål och salt vid fästningarna och krigsjordeboken.

[4] Om kammarens olika kontor och kompetensfördelningen dem emellan, se s. 66 not 2. Den promemoria, som ligger till grund för skildringen här ofvan i text och noter, lämnar exemplifikationen till de allmänna satser, som den nyss anförda redogörelsen innehåller.

[5] Denna inkomst var särskildt anslagen till fortifikationsväsendet. Se Loenb. handl. X, 179.

Digitized by Google

genom den s. k. gamla bankens sammanstörtande år 1668[1]. Slutligen skulle gäldsextraktet omarbetas så, att skillnaden mellan försträckningar för fruktbart och för ofruktbart kapital blefve iakttagen och resultaten däraf angifna. Formellt sedt finnes Johan Johansson fortfarande uppförd såsom målsman för kontoret, men han dog i början af 1679[2] och var troligen redan nu icke arbetsför, och det blef hans närmaste man kammarförvandten Wassenius[3], som fick svara för arbetet[4].

Liksom civilafräkningskontoret affordrades ett gäldsextrakt, utvisande de fordringar å kronan, som härflöto från det civila förvaltningsområdet, hade af kamreraren för militieafräkningskontoret Walrave äskats ett motsvarande öfver fordringar från det militära. Å detta extrakt önskades nu samma skillnad mellan fruktbart och ofruktbart kapital iakttagen som å det förstnämnda. Därjämte anhölls, att det skulle förses med vederbörlig underskrift[5].

Af fiskalen P. Aschling begärdes, att »extraktet angående tillgifter» skulle »fullkomnas». Förmodligen gafs honom detta uppdrag därföre, att posterna å ifrågavarande extrakt i många fall uppkommo genom efterskänkande af medelbelopp, som en-

[1] Se Loenb. handl. X, 170.

[2] Se Örnberg, anteckn. om kamm.-koll. s. 41.

[3] Adlad Lagermark; sedermera befordrad till kamrer och slutligen till kammarråd. Mindre fördelaktigt omnämnes han i kamm.-koll. prot. $^{17}/_{7}$ 1676.

[4] Af en anteckning i kanten på promemorian framgår också, att desideratalistan öfverlämnats till honom. Jfr s. 62 not 5.

[5] I en tredje punkt begärdes, att Walrave skulle på sitt femårsextrakt angifva skälet, »hvarföre de senare åren» icke kunnat extraheras på samma sätt som de förra, nämligen att slutbalanserna för dessa år icke voro färdiga. Ändamålet med detta femårsextrakt var — som af kommissionens berättelse framgår — att visa, i hvilken utsträckning de i staten uppförda medlen blifvit dragna till andra ändamål än de i denna angifna. Hvilka dessa fem år varit, har icke kunnat utrönas i vidsträcktare mån, än hvad som motsatsen till uttrycket »senare» gifver vid handen. I sakens natur ligger, att ett dylikt femårsextrakt bör ha blifvit upprättadt äfven i civilafräkningskontoret. Ett stöd för detta antagande ligger i det motsatsförhållande, som antydes i befallningen till Walrave, om hvad han skall göra med »*sitt*» extrakt. De deputerade säga ock utan någon begränsning, att denna bilaga utarbetats i kammarkollegium. Den bör således ha omfattat båda kontoren.

Digitized by Google

skilde blifvit genom dom förpliktade att betala kronan, och i den kamerala process, som vid dylika tillfällen fördes, spelade ju fiskalen en viktig roll.

Äfven inom generalverket återstodo några önskemål att fylla. Güthrie anmodades sålunda att låta[1] extrahera och på hufvudextraktet införa »anslaget in debito på alla räntor och föreslagna medel samt rekvireringen in credito», d. v. s. hufvudextraktet skulle utvisa, icke blott hvad som verkligen influtit i debet och utgifvits i kredit utan äfven den i förväg uppgjorda beräkningen däraf. Det senare kunde ju jämförelsevis lätt åstadkommas med tillhjälp af staterna för de olika åren, och sammanställningen erbjöd onekligen den fördelen, att man på så sätt fick se, dels med hvad mått af förutseende staten uppgjordes, dels huru den i verkligheten tillämpades. Efter all anledning har åtgärden äfven blifvit genomförd[2].

Vidare skulle kronans fordran hos gamla banken föras under särskild titel på hufvudextraktet. Slutligen begärdes ett angifvande af i hvad mån de tjänstemän, som haft kronans medel om händer »och gjort förskott, hade graverat K. M. med intresse». Försträckningar öfverhufvud skulle skiljas från annan gäld, och särskildt betonades, att lönerestantier icke skulle »considereras som [räntebärande] skuld utan föras på collegio». Det är tydligen tanken på skillnaden mellan fruktbart och ofruktbart kapital samt lönefordringars egenskap att tillhöra det senare slaget[3], som här spelar in och framkallar bestämmelserna.

Det extrakt öfver statsverket, som skulle utvisa förhöjningarna på utgiftssidan utöfver 1662 års stat[4] hade kamrera-

---

[1] Dessa desiderata äro uppförda under Güthrie såsom chef för denna del af verket. Själfva arbetet lämnades åt D. Ratsack, sannolikt tjänsteman inom statskontoret.

[2] Själfva beskrifningen i kommissionens berättelse (Loenb. X, 153) utvisar visserligen icke detta, men af hvad som sägs ibid. s. 155 synes dock framgå, att så varit fallet. Jfr ock här nedan s. 135.

[3] Se ss. 50, 51 not 4.

[4] Såväl detta »slutextrakt af statsverket», som det kamreraren Johan Johansson affordrade »bankoextraktet» äro i promemorian betecknade allenast

Digitized by Google

ren Palm blifvit anmodad att upprätta, och det var nu så långt framskridet, att ingenting annat återstod än att låta renskrifva det.

Desiderata för krigskollegii del voro jämförelsevis få till antalet och obetydliga till innebörden. Två extrakter skulle förses med vederbörlig underskrift af dem, som utarbetat dem [1], ett tredje, ammunitionsextraktet, skulle fullständigas i vissa delar [2]. Därjämte skulle några specialer göras färdiga.

För amiralitetet finnas inga resterande arbeten upptagna. Detta får dock icke fattas så, som om allt, hvilket hörde till denna förvaltningsgren, redan vore färdigt. På sin höjd kan det anses utvisa, att så var förhållandet med de jämförelsevis få bilagor, som man härifrån lyckades erhålla [3], och att man uppgifvit förhoppningarna om de återstående.

För de öfriga kollegiernas del finnas inga särskilda anteckningar gjorda å promemorian, men den afslutas med en förteckning på några punkter, kommissionen direkt tecknade till minnes, och häribland upptages äfven, att »kansli- och bergskollegii arbeten» skulle infordras. De voro således vid denna tidpunkt icke färdiga.

Sammanfattningsvis kan om undersökningsarbetets ställning på hösten 1678 å ena sidan sägas, att det räkenskapsmaterial, som äskats, icke för någon enda förvaltningsgren förelåg i fullfärdigt och afslutadt skick, och att på vissa punkter såsom särskildt inom kammarens svenska kontor och inom amiralitetet rätt väsentliga luckor återstodo att fylla. Men å andra sidan kräfver dock rättvisan det erkännandet åt hvad redan blifvit gjordt, att största delen af det, som till fullständigande och rättelse anmärkts, var småsaker och redigeringsfrågor, hvilka kunde inom jämförelsevis kort tid påräknas afhjälpta. Till att så verkligen skett, torde äfven kunna slutas af det förhållandet, att Sneckenbergs tablå, som för tiden till och med

med de här citerade föga upplysande rubrikerna. Hvad som i själfva verket därmed afses, har först med tillhjälp af det material, för hvilket redogöres å s. 134 not 1 kunnat bestämmas.

[1] Herrar Gadd och Blåman. Den förres extrakt afser »regementernas rest», d. v. s. militärafbetalningen. (Se s. 148). Objektet för den senares är ej angifvet.

[2] Det var anförtrodt åt Girs.

[3] Se Loenb. X, 183 ff.

Digitized by Google

den 8 okt. 1678 upptager en mängd likvideringsposter, för den följande tiden blott har tre och af dessa äro två å synnerligen små belopp.

Men äfven om materialsamlingsarbetet ändtligen började lida till sitt slut, hade dock den tid, det pågått, varit lång nog för att förklara den otålighet konung och ständer på riksdagen i Halmstad visade öfver dröjsmålet. Vid bedömandet af detsamma är det emellertid nödvändigt att ihågkomma de förhållanden, under hvilka arbetet skulle göras. Den ofördelaktiga återverkan, ett brinnande krig med däraf flytande anspänning af alla såväl personliga som ekonomiska krafter härvidlag måste utöfva, ligger i öppen dag, och bevisen därpå hafva flerestädes i det föregående framlagts [1].

Men det finnes äfven en annan faktor, som här spelat in och icke kan nog uppmärksammas, nämligen det slapphets- och förhalningssystem, som präglade hela den dåtida förvaltningen, och hvilket, på samma gång det hämmade undersökningens fortskridande, äfven förminskade den enskildes personliga skuld däri. Detta på två sätt. *Dels* uppammades härigenom hos tjänstemännen inom de olika ämbetsverken ett visst allmänt föreställningssätt om göromålens gång, för hvilket individen icke kunde göras ansvarig, och hvilket lät dem med ett förunderligt lugn upptaga de enstaka försök, som gjordes till åstadkommande af en snabbare tågordning än den vanliga; *dels* och framför allt blef det i många fall för kommissionens biträdespersonal omöjligt att inom föreskrifven tid prestera det utlofvade, därföre att åtskilliga af de räkenskaper, på hvilka extrakten skulle grundas, ännu icke inkommit.

Några exempel — utöfver de redan förut framdragna [2] — må anföras till belysande af det sagda. Den 16 december 1670 lät regeringen på kammarkollegii hemställan en sträng skrifvelse [3] utgå till alla kollegier med order, att ofördröjligen vid räkenskapsårets slut göra sina »böcker» färdiga och inlämna dem i kammaren. Och för att bevisa, att hon ville hafva sin

[1] Se t. ex. ss. 43, 71, 78.
[2] Se s. 63.
[3] Se riksreg.

Digitized by Google

befallning »med allvar» tillämpad, gaf hon i samma bref kollegierna rätt att suspendera den i detta hänseende felande »från tjänsten» [1], till dess han fullgjort hvad denna hans plikt fordrade. — Den 26 maj 1680 aflät kammaren till åtskilliga kollegier en påminnelseskrift »om deras räkningars fordersamma inlevererande» [2]. Från kansliet hade »ingen räkenskap» inkommit för åren 1672—1679, för reduktionskollegium fattades en sådan för åren 1667—1679, för kommerskollegium för åren 1674—1679, för Svea hofrätt för åren 1675—1679, för Åbo hofrätt för åren 1673—1679, för Dorpts hofrätt för åren 1671—1679, för Jönköpings hofrätt för åren 1671—1679. Och att förhållandena icke voro bättre i amiralitetet, framgår af det bref [3], som kammaren den 30 juli 1680 tillställde detta ämbetsverk med anhållan att utbekomma dess hufvudböcker för åren 1673—1679 jämte därtill hörande handlingar. Detta för de centrala verkens del. Och ett par exempel på, att det icke stod bättre till inom den lokala förvaltningen erbjuder kammarens protokoll för den 5 febr. 1676. I då hållna session omnämnde kamreraren Johan Johansson, att Kalmar län ännu stode tillbaka med landsböckerna från och med år 1672, äfvensom att Örebro län på samma sätt resterade från och med år 1673 [4].

Under sådana förhållanden undrar man icke så mycket på, att riksförmyndarna år 1672 icke hade sina bilagor färdiga

---

[1] Så står det verkligen i brefvet. Meningen är väl: från åtnjutande af med tjänsten förenade löneförmåner. Skulle föreskriften fattas bokstafligt, såsom afseende själfva tjänsteutöfningen, blefve ju tjänstepliktens fyllande omöjliggjordt.

[2] Kamm.-koll. reg.

[3] Orig. bland till amir.-koll. ank. bref, pres. $^5/_8$ 1680 och af kollegiet behandladt d. 9 i samma månad. Eckling, hvilken efter afskedet från krigskollegium synes hafva blifvit tagen till nåder igen i sitt gamla ämbetsverk, är nu den, som upplyser om, att han nyss afslutat »1673 års räkning och begynner att taga kopia af den, men hvad 1674 och 1675 års böcker anbelangar, så äro alla räkningarna därtill ännu icke inkomna». Amir.-koll. prot. $^9/_8$ 1680.

[4] Härigenom finner ock den ss. 63, 67 påvisade senfärdigheten i fråga om rikshufvudböckerna till en god del sin förklaring. Det är nämligen tydligt, att de i texten anförda fallen icke äro undantag från, utan exempel på regeln. Jfr äfven Loenb. handl. X, 158.

Digitized by Google

samtidigt med relationen, som icke desto mera öfver den naivitet, med hvilken de kunde uppgifva, *att* de förelågo, och utbreda sig öfver deras förträfflighet[1].

* * *

Från de flesta kollegierna fick emellertid kommissionen efter hand ett mer eller mindre fullständigt räkenskapsmaterial sig tillställdt, äfven om hon fick vänta. På ett håll stötte hon likväl på en gensträfvighet, som icke lät sig öfvervinna. Det var hos reduktionskollegium. Förmyndarregeringens relation hade med hänsyn till den år 1655 beslutna reduktionen inskränkt sig till att i korthet omnämna, att den, trots därå nedlagd flit, ännu icke blifvit förd till slut[2]. De deputerade ansågo sig naturligtvis icke kunna låta det bero vid en sådan allmänt hållen förklaring utan vände sig till reduktionskollegium med begäran att få veta, huru mycket reduktionen inbragt i verklig behållning åt kronan under minorenniteten. I skrifvelsen[3] hade emellertid äfven råkat inflyta några ord om de stora löner, som kollegiets ledamöter i många år åtnjutit och det ringa medelbelopp, som deras verksamhet afkastat, en sammanställning, som väckte dessa herrars lätt förklarliga förtrytelse. Kommissarien Carl Gyllencreutz, hvilken äfven var ledamot af kommissionen[4], försäkrade visserligen, att denna endast önskat

---

[1] Se ss. 4, 16 not 4.

[2] Se relationen s. 68. Jfr ock Varenins I, 36.

[3] Den är daterad den 24 augusti (orig. bland kongl. bref till red. koll. 1674—1682, fol. 130, kamm. ark). Den upplästes och dryftades i reduktionskollegii session den 25 aug. Se dess prot. af s. d.; kamm. ark. — Carlsons uppgift (II, 524, noten), att ifrågavarande skrifvelse var daterad de första dagarna af augusti är således oriktig. De ord, som Carlson inom citationstecken anför ur brefvet, finnas där icke, ej heller ha de influtit i kommissionens senare skrifvelse af 27 aug. 1678 till reduktionskollegium. Af det förstnämnda brefvet kan man visserligen få ett allmänt intryck gående i samma riktning, som den af det Carlsonska citatet angifna, men dettas språkliga form synes närmast hänföra sig till det referat af nämnda skrifvelse, som de deputerades berättelse innehåller (Loenb. handl. X, 160), med hvilket det har några uttryck gemensamma.

[4] Se s. 129.

Digitized by Google

att »få veta kvantumet», men hans förklaring togs icke för god. Presidenten, frih. Göran Gyllenstierna fann sig nämligen föranlåten att betona, det kollegii ledamöter gått till verket med de bästa afsikter[1] men blifvit hindrade genom andra. Han påyrkade snart svar för att visa oriktigheten af kommissionens uppfattning.

Mot denna mening höjde sig för tillfället ingen röst, och då saken den 6 sept. ånyo togs före till behandling, förklarade Gyllenstierna, likaledes utan gensaga från något håll men ock utan att formlig resolution däröfver finnes antecknad[2], att de äldsta kommissarierna[3] skulle ombetros med att uppsätta svaret till kommissionen, och att detta borde ske ju förr desto hellre, emedan riksdagen snart vore att förvänta. Härmed åsyftas den riksdag, som på sensommaren 1676 utlystes först till Stockholm, sedan till Göteborg och slutligen i dec. strax efter slaget vid Lund upplöstes utan att ha fått träda i verksamhet[4]. Genom denna sista vändning hade den drifvande yttre anledningen bortfallit, och om något svaromål förnimmes ingenting, förrän Gyllencreutz den 20 mars 1677 påminner därom. Gyllenstierna »befallde» då kommissarierna att »träda tillsammans däröfver», och Danckwart gaf tillkänna, att det redan var färdigt. Icke desto mindre måste Gyllencreutz den 12 juni å kommissionens vägnar återkomma med samma påminnelse, och presidenten svarade då, att »när de härnäst komma tillhopa, skall härom göras begynnelse, allenast att kommissarien härom påminner». — Sedan dess innehåller reduktionskollegii protokoll intet i denna fråga förrän den 2 sept. 1680, då kommissionen lade sista handen vid sitt verk och en ny riksdag var omedelbart förestående.

Dessa fakta kunna ju synas vara talande nog. De angifva dock blott den ena sidan af saken. Reduktionskollegium

---

[1] I N. v. Dardels minnesteckning öfver honom framställes han såsom den drifvande kraften i detta reduktionsverk. Se personhist. tidskr. 1903, s. 30.

[2] Ordalagen ifråga lyda så: »Vi vilja nu committera detta verket de äldsta kommissarierna» etc.

[3] Dessa voro v. presidenten Rosenfelt, kommissarierna Danckwart och Gyllencreutz.

[4] Carlson II, 504, 524; Fryxell XVI, 115.

Digitized by Google

intog nämligen en särställning så tillvida, att det icke var ett fast utan ett för ett speciellt och tillfälligt ändamål inrättadt ämbetsverk. Det uppräknas icke heller i konstitutorialet för kommissionen bland de kollegier, hvilka åläggas att gå henne tillhanda [1]. Frågan var således, om reduktionskollegiet kunde anses redoskyldigt inför kommissionen. Till och med Gyllencreutz, hvilken ständigt inom det förra framträder som den senares talman, besvarar i förstone detta spörsmål nekande. I sessionen den 25 aug. 1676 säger han sig sålunda hafva erinrat kommissionen om, att kollegiet endast inför konungen var förbundet att aflägga räkenskap, men han måtte snart ha blifvit omvänd, ty när saken nästa gång är före [2], uppvisar han konstitutorialet för ständernas deputerade, hvilket befinnes »expressis verbis» gifva dem fullkomlig makt att i »alla kollegier» låta efterforska orsakerna till drätselns »släta tillstånd».

Dessa protokollets ord äro emellertid sanning med modifikation. Håller man sig till konstitutorialets *bokstaf* allenast, så synes den slutsatsen ligga närmast till hands, att det kollegium, som icke är uppräknadt, måste anses uteslutet. Ser man åter på andemeningen i det hela, så kommer man till ett motsatt resultat. K. M. och riksens ständer åsyfta tydligen, att de deputerade skola genom en till alla delar af statsverket sig sträckande undersökning uppvisa anledningarna till försämringen i kronans ekonomi, framträdande i »inkomsternas förminskning, utgifternas förökande, skuldens tillväxt» [3], och med en sådan uppfattning stämmer icke, att en så viktig gren som reduktionsverket skulle vara från kommissionens kompetens undantagen.

Detta senare var dock uppenbarligen reduktionskollegii egen mening trots allt det tal om redobogenhet att gå de deputerade till mötes, hvarom protokollen förmäla. Det aflät nämligen den 27 okt. 1677 [4] en underdånig skrifvelse till K. M.,

[1] Jfr ofvan s. 32 not 3.

[2] Reduktionskollegii session den 6 sept. 1676.

[3] Loenbom, handl. X, 122.

[4] Således öfver 4 månader sedan kollegiets president lofvat att svaromålet skulle vid nästa sammanträde upptagas till behandling. Reduktionskoll. reg.; kamm.-ark.

Digitized by Google

i hvilken kollegiet med anledning af kommissionens begäran erinrade om den resolution, konung Karl Gustaf afgifvit från Frauenburg[1], af innehåll bl. a., att reduktionskommissarierna icke skulle vara skyldiga att för sin ämbetsförvaltning göra någon annan redo och räkenskap än K. M. själf, eller den han därtill förordnade. De hemställde därför, att konungen täcktes delgifva dem, huruvida hans vilja vore, att de skulle lämna kommissionen de äskade upplysningarna eller ej.

Hvad Karl XI svarat på denna förfrågan, är icke bekant. All sannolikhet talar emellertid för, att han ålagt reduktionskollegium att i likhet med öfriga ämbetsverk gå de deputerade till handa[2]. Man kan möjligen sluta därtill af den omständigheten, att kommissionen sedermera aflät ännu en skrifvelse till kollegiet, hvari den, med upprepande af sin begäran, anhöll om svar snarast möjligt, under hänvisning till, att hon från de öfriga kollegierna redan fått mottaga större delen af de upplysningar, som äskats[3]. Hade konungen befriat reduktionskommissarierna från redogörandet inför kommissionen, så är det antagligt, att denna icke ingått med en sådan påminnelseskrift, men i hvarje fall har kollegiet förstått att draga ut på tiden så länge, att svaromålet, när det slutligen den 27 sept. 1680[4] afgafs, kom

---

[1] Om denna se Svedelius s. 81.

[2] I själfva verket torde den användning reduktionskommissarierna här göra af Karl X Gustafs bref innebära en vrängning af hans tanke. Han har för att befria kollegiet från eventuell för dess verksamhet hinderlig inblandning ställt det under sitt personliga öfverinseende. Däraf reses nu ett hinder mot att efterse, huru kollegiet fyllt sina ämbetsåligganden.

[3] Orig. skrifv. af $^{27}/_{8}$ 1678 bland ank. k. bref till red. koll.

[4] Red. koll. reg., kamm. ark. Skrifvelsens uppsättande beslöts redan den 2 sept.; äfven den 16 sept. behandlas frågan, men först den 27 sept. blef den definitivt afgjord. Se red. koll. prot. för dessa tre dagar, ibid. Sannolikt har en tredje påstötning från kommissionens sida bidragit till att frampressa svaret. Bland undersökningskommissionens handlingar finns nämligen ett d. 9 sept. 1680 dateradt koncept till en ny påminnelseskrift till reduktionskollegium, hvari anhålles om svar, på det att kommissionen må kunna bringa sitt verk till slut »och göra H. K. M. en underdånig berättelse». Det låter mer än väl tänka sig, att det var hänvisningen till den sistnämnda nödvändigheten, som omsider tog skruf. Å andra sidan kan, då blott ett koncept föreligger, osäkerhet råda, om skrifvelsen verkligen afgått. Den om-

Digitized by Google

alldeles för sent, för att kommissionen skulle kunnat underkasta det någon granskning eller tillgodogöra sig detsamma för sin berättelse. De deputerade inskränkte sig till att utan vidare reflektioner närsluta aktstycket såsom bilaga. De hade så mycket större skäl därtill, som reduktionskollegium redan förut beredt konungen tillfälle att närmare bedöma dess verksamhet. Den 6 sept. 1680 afgaf det nämligen en till K. M. ställd redogörelse för reduktionens gång från och med 1655 till midsommar 1680[1], och ur densamma, med därtill hörande bilagor, äro de två totalsummor, som finnas i kollegii svar till kommissionen, utdragna.

Detta svar var således en ren formalitet, en höflighetsåtgärd, som ägnades kommissionen vid sidan af den egentliga, till annan myndighet ställda redogörelsen. Kollegiet anför inga förklaringsgrunder till sitt långa dröjsmål med att besvara de deputerades skrifvelser, utan inskränker sig till att helt en-

---

ständigheten, att ett motsvarande original ej finnes bland reduktionskollegii handlingar, behöfver dock med de luckor, som tidens arkivalier förete, ej vara afgörande för frågan. Att å handlingen tillskrifvits namnen på de deputerade (C. Fleming, C. Carlsson, D. Cameen), som enhvar å sitt stånds vägnar skrifvit under, talar för ett utfärdande. Likaså tids- och kausalsammanhanget.

[1] Denna redogörelse eller »deduktion», som termen lyder i ingressen, betecknas uttryckligen i slutet såsom afsedd att hos K. M. insinueras och att förevisas samtliga riksens ständer, på det att de därur må kunna inhämta anledningen till dröjsmålet med reduktionen. Den åtföljes dels af en kopia af Kristinas bref af $^{27}/_{11}$ 1649 om hvad som med omistande bergslag skall förstås, dels af tvenne tabellbilagor. Den ena förtecknar reducerade reda medel och omfattar åren 1662—79, en slutsumma för hvart år. Den andra åter afser reducerade årliga räntor, omfattar åren 1655—80 och är uppdelad i kolumner i ena riktningen för år, i den andra för reduktionsobjekt. Denna tabellbilaga finnes kvar i den ursprungliga registraturafskriften, den andra däremot blott i en mycket sen afskrift, enligt uppgift af arkivarien Löfdahls hand. Dessa båda tabellbilagor hade redan år 1678 företetts för konungen i Ljungby och sedan uppvisats på riksdagen i Halmstad, naturligen med den begränsning i omfattning, som följde af själfva tidpunkten. Se deduktionens 1. punkt. Red. koll. reg.; kamm. ark. — Reduktionskollegii ifver att rentvå sig inför ständerna berodde på de mångfaldiga yttringar af missnöje med reduktionens långsamma verkställighet, som på flera riksdagar framträdt och med synnerlig styrka gjort sig gällande på det senaste mötet i Halmstad 1678. Se adelsprot. s. 265 ff., vidare ständernas skrifv. till K. M. ibid. s. 367, riksdagsbeslutet, Stiernman II, 1780, jfr ock Varenius I, 50—52.

Digitized by Google

kelt meddela slutsummorna på det som blifvit reduceradt i årliga räntor och i reda penningar[1]. För öfrigt är skrifvelsen

[1] För det förra uppgifves 320,541 dr 2 öre s. m., för det senare 460,828 dr 13 pgr. Dessa jämförelsevis gynnsamma siffror beteckna dock icke svaret på kommissionens fråga, ty i desamma ingå äfven beloppen för åren 1655—59, 1673—80, och har kollegiet icke meddelat de deputerade andra uppgifter än de nämnda öfver sin verksamhet, så har det framställt denna i en fullkomligt skef dager. Kollegiet talar visserligen om ett »hos gående opsat», hvilket säges utvisa, både hvad reduktionen inbragt från sin första begynnelse intill midsommar 1680 och det uppsving den fått efter 1674, men med dessa ord afses uppenbarligen själfva skrifvelsen af den 27 sept., icke någon därtill fogad bilaga. De bilagor, till hvilka denna hänvisar, följa nämligen omedelbart efteråt i reduktionsregistraturet under sina litteris A—D, men bland dem finnes icke någon nyssnämnda beskrifning motsvarande räkenskapsbilaga. Det officiella, skriftliga svaret har således efter all anledning *icke* innehållit den upplysning, som kommissionen begärt, men det är ju möjligt, att den lämnats muntligen. I reduktionskollegii session för den 16 sept. beslutas nämligen, att herrar Dankwart och Gyllencreutz skola gå till kommissionen »med collegii arbete» och visa, hvad som blifvit uträttadt, och hvad som stått hindrande i vägen. Därest denna meddelelse verkligen ägt rum, så har kommissionen i båda tabellbilagorna kunnat läsa svaret på sin fråga. Ur tabellbilagan öfver räntorna får man, sedan några mindre additionsfel rättats, följande för reduktionsverksamheten under minorenniteten synnerligen belysande siffror: 1655—59 reducerades gods för en årlig ränta af sammanlagdt 80,093 dr 27 öre s. m.; 1660—72 d:o 37,595 dr 22 öre s. m.; 1673—80 d:o 202,852 dr 7 öre s. m. Sammanläggas dessa tre siffror, erhålles för hela tiden ett belopp af 320,541 dr 24 öre s. m., således en skillnad af blott 22 öre från den i själfva handlingen utsatta slutsumman. Därvid är emellertid att märka, att sedan på 1672 års riksdag reduktionens utsträckning äfven till utrikes provinserna beslutats (det var i själfva verket blott en förklaring af hvad 1655 års beslut redan ansågs innehålla; jfr Stiernman II, 1240 och II, 1667; jfr ock 1678 års adelsprot. s. 290) och genom k. bref af $^{18}/_{5}$, $^{5}/_{11}$, $^{16}/_{12}$ 1674; $^{6}/_{4}$, $^{15}/_{6}$, 1675 (riksreg.) verkställigheten däraf närmare reglerats, finner man resultaten i två på tabellbilagan för 1675 och 1676 upptagna poster för »förbudne pogoster i Ingermanland» å tillsammans 58,272 dr 30 öre s. m., samt för 1674 likaledes för Ingermanland en post »donatariernas cederade fjärdepartsräntor» å 13,831 dr 26 öre s. m., således sammanlagdt 72,104 dr 24 öre s. m., hvartill ingen motsvarighet kan begäras för tiden före 1672. Men äfven om man, som sig bör vid en rättvis jämförelse, med detta belopp minskar den för tiden 1673—1680 erhållna summan, får man ändock 130,747 dr 15 öre s. m. för Karl XI:s egen regering till nämnda tidpunkt mot 37,595 dr 22 öre s. m. under minorenniteten. Behandlas tabellbilagan öfver reda medel på samma sätt, erhålles 1662—72 (före 1662 har tydligen ingen dylik reduktion ägt rum) 88,947 dr 2 öre 18 pgr s. m. och 1673—80 371,880 dr 30 öre, 7 pgr s. m. Handlingens slutsumma är 12 pgr mindre. Om anledningen till reduktion af reda medel, se 1655 års riksdagsbeslut § 4, Stiernman II, 1236 ff.

Digitized by Google

fylld af kollegii försök att från sina egna skuldror på förmyndarregeringens vältra skulden för reduktionens ringa resultat under minorenniteten.

I sådant syfte anföres hufvudsakligen, att under minorenniteten, såväl på som mellan riksdagarne, besvär anförts hos regeringen af åtskilliga i reduktionen intresserade personer, gående ut på, att kollegiet skulle ha förfarit alltför rigoröst emot dem. Härpå hade följt åtskilliga kongl. resolutioner till klagandenas förmån i ett eller annat afseende och till väsentlig förminskning af kronans på reduktion beroende ränteinkomst[1].

---

[1] Frågan behandlas än vidlyftigare i reduktionskollegii deduktion af den 6 sept., där rätt många exempel framdragas. Det viktigaste och i båda skrifvelserna vidrörda afser omistande bergslagsgods. Regeringen skrifver $^{31}/_{7}$ 1666 till reduktionskollegium, att donatarier med åberopande af en del barmhärtighetsskäl (: långliga och trogna tjänster, fattigdom, endaste beneficium etc.) ansökt om att få behålla gods, hvilka förklarats för omistande bergslag (således reducibla enligt 1655 års riksdagsbeslut § 4: 13). Regeringen begär nu en förteckning öfver alla donationer inom omistande bergslag för att i ett sammanhang kunna besluta öfver ansökningarne, men förordnar samtidigt, att räntorna på gods så i bergslag som i andra omistande orter icke skulle ingå till kronan förrän med det år, då reduktion sker. Men icke nog härmed. I 11 punkter af resol. af $^{8}/_{9}$ 1668 på ridderskapets och adelns besvär fastslog regeringen en särskild procedur för bergslagsreduktionen, hvarigenom »en rätt åtskilnad» skulle göras mellan den »disputerliga» och den »odisputerliga» bergslagen. Först rannsakning i orterna, så pröfning hos reduktionskollegium, och så till sist skulle, därest denna ginge donatarierna emot, de äga att draga saken under regeringens slutliga afgörande. Under tiden skulle icke blott hittills oreducerade räntor få behållas, utan äfven redan reducerade interimistiskt återställas till donatarierna, därest de gjorde gällande, att räntorna tillhörde den »disputerliga» bergslagen. Genom en resolution af $^{15}/_{12}$ 1670 bestämde regeringen därjämte, att räntor i bergslagen, hvilka kollegiet låtit genom landshöfdingeämbetets försorg sekvestera — sådant skedde emellanåt då en donatarie öfverhöfvan tredskades med att undandraga sig erforderliga förklaringars ingifvande — skulle befrias från kvarstaden och räntorna återställas till donatarierna, att åtnjutas tills saken blifvit afgjord. Det är lätt att se, huru ägnade att uppmuntra donatarierna till allehanda förhalningsförsök dessa bestämmelser äro, och reduktionskollegium klagar äfven i sin deduktion af $^{6}/_{9}$ 1680 öfver, att intressenterna i reduktionen än begära uppskof med förklaringars afgifvande, än försitta fastställda terminer, än inkomma med ofullständiga handlingar, än icke alls låta höra af sig. I korthet sagdt, reduktionen af »den disputerlige K. M:s och kronans omistande bergslag», kom att stanna af, till dess att Karl XI själf öfvertagit regeringen och genom

Digitized by Google

Allt detta är otvifvelaktigt sant, men lika säkert är, att man icke kan däri se enda förklaringsgrunden till det ringa utbytet af förmyndartidens reduktionsverksamhet. Det finnes åtminstone ännu en orsak, hvarom handlingarna hafva rätt mycket att förmäla, och med hänsyn till hvilken reduktionskollegiet ej står lika fritt från skuld, som det gjorde i förra fallet. Oupphörligen förekomma nämligen i kollegiets protokoll klagomål öfver, att de till verket hörande rådsherrarne icke infunno sig vid sessionerna, hvarigenom arbetet på det betänkligaste sätt försinkades. Deras närvaro fordrades dels för behörig handläggning och expedition af ärendena [1], dels och framför allt emedan kollegiet på grund af den ovilja, som egnades reduktionsverket, icke vågade göra något därvid, utan att rådsmedlemmarna däri togo del. I en rad af skrifvelser till K. M. under såväl förmyndaretiden som Karl XI:s egen regering intill 1680 klagade reduktionskollegium öfver detta missförhållande utan att lyckas få det afhjälpt [2]. Rådsherrarnes benägenhet att uteblifva från sessionerna fortfor alltjämt.

---

en ny kongl. resolution af $^{8}/_{7}$ 1674 undanröjt hindren, hvarpå enligt kollegii försäkran prompt exekution följde. Tabellbilagan öfver räntorna bestyrker förhållandet. Bergslagsreduktionen under Karl X Gustaf ger 13,891 dr. 1 öre s. m.; minorenniteten 1101 dr 10 öre s. m., hvaraf 507 dr 7 öre s. m. falla på tiden efter 1666; Karl XI:s egen regering 30,207 dr 4 öre s. m., hvaraf 29,229 dr s. m. falla på åren 1674 och 1675 (då således uppsvinget börjar) och resten på de följande åren.

[1] Det var egentligen föreskrifvet, att presidenten och minst 2 riksråd skulle jämte kommissarierna utområds deltaga i målens handläggning och expeditionernas underskrifvande, men för att icke verket alldeles skulle ligga nere, måste kollegiet i en mängd mindre viktiga fall åsidosätta denna regel och nöja sig med presidentens och kommissariernas utområds underskrift. Se red. koll. deduktion af $^{6}/_{9}$ 1680, 15. punkten, och red. koll. bref till K. M. af $^{30}/_{9}$ 1679; red. koll. bref 1671—80, kamm. ark.

[2] Se t. ex. red. kolleg. relation till K. M. af $^{22}/_{12}$ 1675 (orig. i riksark. red. koll. handl.), med därtill fogadt extrakt af kollegiets närmast föregående relation af 1674. Se f. ö. red. kolleg. deduktion af $^{6}/_{9}$ 1680 § 15, hvarest ämnet äfven beröres och en mängd skrifvelser från kollegiet i samma syfte anföras. Karl XI säger sig ock (i bref till red. koll. af $^{21}/_{5}$ 1679; kam. ark. vol. 1674—81) »fast ogerna förnimma, att man sig således undandrager», helst som han förmärkte, »att hos alla icke lika legala skäl» funnes för uteblifvandet; se ock ibid. $^{28}/_{12}$ 1678, $^{1}/_{3}$ 1680. Jfr äfven Svedelius s. 100 ff.

Digitized by Google

Denna deras tendens är alltför genomgående och utbredd öfver en alltför stor tidsrymd för att finna en naturlig förklaring i verkliga förfallsanledningar, och den fas af kommissionens undersökningsarbete, som nu skildrats, har sitt intresse icke så mycket genom sitt öfvervägande negativa resultat, som därigenom att äfven den, för sin del och inom sitt område, oförtydbart visar hän på grundorsaken till den kris, som förestod, nämligen det ensidiga ståndsintresse, som icke blott framträdt i donatariernas försök att rädda sina ekonomiska förmåner, utan äfven genomsyrat hela förvaltningsmaskineriet från dess högadliga spetsar i förmyndarregering och råd till de däromkring grupperade olika ämbetsverken. Det var icke endast nye män, som behöfdes, utan ett nytt system, där icke längre rådet utan det öfver stånd och klasser höjda konungadömet skulle bilda kärnpunkten, och inom hvilket icke sociala utan administrativa synpunkter skulle vara de förhärskande.

* * *

Det återstår att nämna något om karaktären af kommissionens egen verksamhet under denna tid. I förstone, sedan situationen genom upptäckten af relationsbilagornas obefintlighet blifvit klar, hade hon måst framför allt ägna sin omtanke åt hvad som erfordrades för att få materialsamlingsarbetet i gång. När detta väl var gjordt, självständigheten i förhållande till kollegierna — och speciellt kammaren — tillkämpad, auktoriteten gent emot deras underlydande upprättad, den finansiella grundvalen befästad, då blef uppgiften att medelbarligen eller omedelbarligen leda detta arbete, pådrifva de arbetande, pröfva och rätta deras prestationer i den mån de inkommo. Huru långt i detalj kontrolleringen sträckte sig, framgår icke af handlingarna, men i sakens natur ligger, att den icke kan ha nått ända till de yttersta verifikationernas botten. De deputerade kunde ju omöjligen hinna att granskningsvis göra om sina biträdens hela arbete, utan måste för enskildheterna sätta sin lit dels till deras vid dess begynnelse afgifna edliga reverser, dels till den personliga namnunderskrift, med hvilken de fordrade, att hvarje enskild tjänsteman skulle förse det

Digitized by Google

extrakt han utarbetat[1], och hvarigenom han ansågs hafva iklädt sig ansvaret för uppgifternas riktighet. De hafva äfven sedermera såväl i sin berättelse som inför den dömande kommissionen[2] uttryckligen åberopat dessa fakta sig till försvar. Å andra sidan torde man väl utan att våga för mycket kunna antaga, att de deputerade i de fall, där så varit möjligt, jemfört de inflytande specialräkenskaperna med motsvarande sammanfattningsposter i kammarens böcker[3] och sålunda användt de kontrollmedel, som hvarje enhetligt ordnadt och inom sig sammanhängande räkenskapsverk erbjuder.

De deputerade hade emellertid icke blott att kontrollera och granska; detta var blott den negativa sidan af saken, till hvilken sedermera slöt sig kommissionens egen bearbetning af det vunna materialet som den positiva. Om denna del af hennes verksamhet, hvilken ju skulle utgöra den egentliga pröfvostenen på hennes förmåga af självständigt omdöme och blick för sakens kärnpunkter, är ingenting annat bekant, än hvad som framgår af hennes berättelse, och de slutsatser, som däraf kunna dragas, sparas därföre till det följande åt detta aktstycke ägnade kapitlet.

* * *

Dessförinnan torde dock en redogörelse böra lämnas för kommissionens personalförhållanden. En jemförelse mellan underskrifterna under dess berättelse och namnförteckningen i dess konstitutorial utvisar, att en rätt väsentlig omsättning ägt rum i dess personal. Och de svårigheter, som mötte åtskilliga rekryteringsförsök, göra i hög grad sannolikt, att ledamotskapet i kommissionen var ett föga populärt uppdrag, som man helst sökte undgå. En förlupen kula, som bortryckte den unge

---

[1] Alldeles undantagslöst har kommissionen troligen icke lyckats genomföra denna regel. Se Loenb. handl. X, 152.

[2] Se dennas prot. 4/5 1681. Jfr ock Klas Flemings uttalande till 1680 års adelsprot. ss. 20, 28.

[3] T. ex. genom att hålla emot hvarandra å ena sidan det enskilda embetsverkets saldo i rikshufvudboken (eller, där denna ej var färdig, i de kammarräkenskaper, på hvilka den fotade), å den andra slutsumman i detta ämbetsverks egna specialräkenskaper. Jfr ock s. 66, not 2.

Digitized by Google

konungen, eller ett afgörande nederlag, som krossade hans makt, kunde när som helst medföra en återgång i räfstebeslutet å Upsala riksdag med ty åtföljande efterräkningar gent emot dem, som varit dess befrämjare och verktyg. Framtidsperspektivet var just icke lockande för mindre stålsatta sinnen.

Kommissionens ursprungliga uppsättning var följande. *Adelns* deputerade: Klas Fleming, Johan Rosenhane, Henrik Falkenberg, Lennart Ribbing, Melker Falkenberg och Bengt Reenfelt[1]; *prästernas:* Carl Carlsson, Magnus Duræus och Jon Lille, samtliga kyrkoherdar i Stockholm[2] och säkerligen till god del på den grund valde, då ju de såsom boende å ort och ställe hade lättare än andra att åtaga sig uppdraget[3]; *borgarnes:* Olof Thegner, Anders Bergius, Petter Snack, Sven Törner, Lars Franc och Daniel Cameen[4].

En annan fråga är emellertid, om alla dessa verkligen kommit att taga del i kommissionens arbeten. Hvad man vid dess besvarande förnämligast har att gå efter, är underskrifterna på från kommissionen utgångna skrifvelser[5]. Bland dessa återfinnas alla de i konstitutorialet upptagna namnen utom Anders Bergii och Henrik Falkenbergs. Särskildt är den senares frånvaro ägnad att väcka uppmärksamhet. På 1675 års riksdag hade han framstått såsom en af räfstebeslutets ifrigaste tillskyndare men det oaktadt hade han i det längsta motstått sitt stånds försök att öfvertala honom till att mottaga uppdraget[6], därigenom karaktäriserande sig såsom tillhörande dem, hvilka gärna se yxan gå, men ej själfva vilja hålla i skaftet. Slutligen hade han låtit förmå sig till ett villkorligt åtagande, därest

---

[1] Om dessas förhållande till klassindelningen se Varenius I, 149. Om Reenfelt se s. 57. Lennart Ribbing hade varit använd dels som militär, dels som guvernör på Gotland. Melcher Falkenberg var kammarråd.

[2] Jfr Varenius I, 155.

[3] Om samma synpunkts användning vid val af bankofullmäktige se s. 49 not 1.

[4] Om deras ämbetsställningar se Varenius I, 150.

[5] Dessa undertecknades under kommissionens första tid af samtliga närvarande ledamöter, sedermera af den främste inom hvart stånd å dettas vägnar.

[6] Se Varenius I, 149.

Digitized by Google

hans tjänsteplikt såsom landshöfding det medgåfve[1]. Då konungen sedermera insatte hans namn i konstitutorialet för kommissionen, var därigenom äfven angifvet, att tjänstledighet från landshöfdingeämbetet skulle honom beviljas.

Villkoret var således uppfylldt, men Falkenberg inställde sig icke. Det vill synas, som om en medelväg blifvit funnen så, att han skulle gå kommissionen tillhanda med råd och upplysningar utan att behöfva inträda i den såsom ledamot. Konungen skref nämligen till honom i början af år 1676[2] och befallde honom att strax efter förrättad utskrifning »på någon tid» förfoga sig till Stockholm för att gå kommissionen tillhanda med upplysningars meddelande dels ur eget förråd dels genom sådanas införskaffande från andra. Uppdraget motiverades därmed, att det »till detta verkets befrämjande och desto bättre förrättande» vore af nöden »att bemälta deputerade till en begynnelse en närmare information hafva måtte utaf dem, som sakerna för detta till en del hafva handterat[3] och således om ett eller annat, huru därmed förevetter, vetenskap hafva».

En liknande rådgifvareställning tilldelades en annan bekant politisk personlighet, nämligen Olivecrantz, ett faktum, som bestyrker den förut ur andra grunder dragna slutsatsen[4], att denne herre hörde till förmyndarregeringens och specielt De la Gardies motståndare. Liksom Falkenberg skulle han på grund af sin förtrogenhet med de frågor, som voro kommissionen förelagda till undersökning, gå henne tillhanda »med all den efterrättelse», som kunde ända verket till befordran, och Karl XI har genom denna sin åtgärd gifvit ett nytt bevis på det intresse han ägnade kommissionens arbete och på den ifver, med hvilken han sökte drifva det framåt. I skrifvelsen till Olivecrantz[5]

[1] Sannolikt har han härmed närmast åsyftat sin plikt, att öfvervaka utskrifningsförrättningen i länet. K. M:s nedan anförda bref af 3/1 1676 ger åtminstone anledning att förmoda det.

[2] Se riksreg. den 3 jan. 1676.

[3] Dennas synpunkt utvecklas ytterligare i fortsättningen genom en erinran om, huruledes Falkenberg »vid vårt kammarkollegium en lång tid och mest uti varande vår minorennitet uppvaktat hafver».

[4] Se Varenius I, 56 not 2 och ibid. s. 163.

[5] Aflåten från Vänersborg d. 27 jan. 1676; riksreg.

Digitized by Google

framträder emellertid äfven ett annat drag, som icke återfinnes i bemyndigandet för Falkenberg. Konungen ålägger nämligen den förre att därjämte vid sin vistelse i Stockholm göra sig »om bemälda kommissions förrättande under handen informerad». Sammanställer man denna befallning med de markerade försäkringar om konungens tillit och förtroende, hvarmed Olivecrantz hugnas[1] — i motsats till Falkenberg —, så får man det intrycket, att Karl XI velat använda honom icke blott som hjälpreda åt, utan äfven som kontrollant på kommissionen. Härmed öfverenstämmer rätt väl det faktum, att konungens den 1 febr. och 4 apr. 1676 till kommissionens förmån utfärdade skrifvelser[2] båda äro kontrasignerade af Olivecrantz[3].

Hvilken omfattning och betydelse denna Olivecrantz' verksamhet än må hafva haft, den räckte i hvarje fall icke länge, ty redan år 1676 afgick han som svensk gesandt till fredskongressen i Nimvegen[4]. Långvarigare blefvo däremot Falkenbergs förbindelser med kommissionen. Hela våren 1676 vistades han i Stockholm, efter all anledning sysselsatt med att fullgöra sin konungs nyss omförmälda uppdrag[5]. Huru länge samarbetet

---

[1] Särskildt uttrycksfulla äro slutorden: »och som vi så i detta som allt annat lita på eder bekanta trohet emot oss, så varde vi ock densamma med all kongl. ynnest vid tillfälle erkännandes».

[2] Se ss. 27, 38.

[3] Särskildt förtjänar detta förhållande observeras med hänsyn till det d. 1 febr. aflåtna brefvet. Konungen befann sig då i Vänersborg, Olivecrantz, — som af den nyss citerade kungl. skrifvelsen af $^{27}/_{1}$ 1676 framgår —, i Stockholm. Att trots detta det blef han och icke någon af de hos konungen varande kanslitjänstemännen, som fick uppsätta denna skrifvelse, vittnar om hans särställning till denna fråga, ja gör sannolikt, att brefvet ursprungligen nedskickats såsom hans förslag till konungen, och att Olivecrantz varit den mellanhand, af hvilken kommissionen betjänat sig för att genomdrifva sina i skrifvelsen afhandlade önskemål hos Karl XI. Se ss. 27, 28.

[4] Se Höjer s. 16.

[5] Hvad han därvid kan hafva uträttat, är omöjligt att döma om, då inga kommissionens protokoll finnas kvar. Beviset för, *att* han utöfvat en sådan verksamhet är det kungliga brefvet af $^{3}/_{1}$ 1676 jemfördt med Güthries uppgifter i redogörelsen af $^{6}/_{5}$ 1676 (se s. 39 not 3, ss. 41, 45) om sina förhandlingar med Falkenberg. Härtill kan läggas, att kammarens protokoll intyga, att han upprepade gånger denna tid af olika anledningar (dock ingen som direkt rörde kommissionen) infann sig vid dess sessioner och således vistades i

Digitized by Google

mellan Falkenberg och de deputerade fortgick på detta sätt, låter sig icke närmare bestämma. Säkert är emellertid, att de senare önskade i större utsträckning få taga hans krafter i anspråk och därföre hos konungen påyrkade hans inträdande i kommissionen såsom dess ledamot och præses. Denna framställning skedde på hösten 1676 genom sekreteraren Svanhjelm såsom ombud. Konungen godkände förslaget och utfärdade fullmakt för Falkenberg i öfverensstämmelse därmed [1]. Något bevis på, att Falkenberg genom denna förnyade påstötning låtit förmå sig att lemna den konsultativa ställningen och åtaga sig en kommittéledamots arbete och ansvar, finnes emellertid icke [2]. På sin höjd kan man föranledas till det antagandet, att han möjligen vikarierat för Klas Fleming, medan denne från den 24 jan. 1677 till i midten af febr. s. å. var borta från

Stockholm. Se t. ex. kamm. prot. $^{26}/_{2}$, $^{8}/_{3}$, $^{19}/_{4}$, $^{6}/_{5}$ 1676. $^{2}/_{3}$ 1676 behandlar kammaren frågan om det underhåll Falkenberg jämlikt K. M:s bref bör få på sitt »deputat», hvilket uttryck knappast kan afse hans landshöfdingelön utan tyder på särskildt uppdrag.

[1] På samma dag d. 16 okt. 1676 utfärdades brefvet till Falkenberg och den kungliga svarsskrifvelsen till kommissionen. Riksreg.; jfr ock ofvan s. .

[2] Att Falkenbergs namn ej förekommer under någon kommissionens skrifvelse, behöfver kanske för denna tid ej bevisa så mycket, ty jag har ej funnit någon sådan aflåten efter d. 16 okt. 1676, förrän den 8 mars 1677. Denna är emellertid liksom kommissionens öfriga skrifvelser från detta år på ridderskapets vägnar undertecknad af Klas Fleming. Hade Falkenberg varit præses, så skulle väl han hafva skrifvit under, trots att han representerade 2:a klassen, medan Fleming var 1:a klassens främste fullmäktig, därest icke, såsom kanske är allra sannolikast, meningen med fullmakten för Falkenberg såsom ordförande var, att han skulle inträda i stället för Fleming. Precedensfrågan dem emellan kan nog ha varit svår att lösa, då den förre var äldre och i rikets tjänst vida mer pröfvad, den senare friherre. Möjligen ha ock dylika hänsyn bidragit till, att Falkenberg fick den ställning af rådgifvare utanför kommissionen, som det kungliga brefvet af $^{3}/_{1}$ 1676 medförde. Det är icke heller troligt, att Fleming, sedan han en gång väl öfvertagit ledareplatsen bland de deputerade, skulle blifvit degraderad till förmån för Falkenberg på hösten 1676 och sedan återinträdt i sin förra värdighet på våren följande år. Sannolikare är, att denne äfven efter d. 16 okt. 1676 fortfarande verkat som konsultativ. Härtill kan läggas, att intet aktstycke från någon del af kommissionens verksamhet kan påvisas, vittnande om någon Falkenbergs utöfning af en ledamots åligganden, på det enda undantag när — om man så vill —, hvarom i texten här ofvan förmäles.

Digitized by Google

Stockholm för fullgörande af ett honom af rådet anförtrodt särskildt maktpåliggande uppdrag [1]. Falkenberg infann sig nämligen en gång under denna mellantid hos kammaren för att framföra ett kommissionens önskemål, som det vill synas, dock utan att vinna det åsyftade resultatet [2]. Det ser för öfrigt ut, som om — hvilken än Falkenbergs ställning till kommissionen denna tid må hafva varit — hans förbindelser med henne blifvit afbrutna vid en tidpunkt, icke så synnerligen långt aflägsen från den ifrågavarande. Såsom föredragande landtmarskalk på riksdagen i Halmstad i febr. 1678 öfverlämnar han nämligen åt andra att föra kommissionens talan och förhåller sig tämligen främmande, ja fientlig emot henne, i lätt skönjbar opposition till Fleming [3].

Den bland de adliga deputerade, som hade främsta platsen närmast efter Fleming var friherre Johan Rosenhane [4]. Denne skrifver i sin autobiografi, att han haft »direktionen af hela kommissionen» [5], men uppgiftens riktighet kan på goda grunder betviflas. Samtida handlingar förete knappast något spår [6] af detta Rosenhanes påstådda chefskap, men väl många, som häntyda på andra — och i främsta rummet Klas Fleming såsom ledande. Det var han, som frambar den kommissionens skrifvelse, hvari relationsbilagorna reklamerades, hans finger kan

[1] Det afsåg efterforskandet af rätta sammanhanget med det bref från Ludvig XIV till Feuquières, som blifvit uppsnappadt och genom sitt om kungliga envåldsplaner vittnande innehåll förorsakade uppståndelse hos rådet. Se härom Carlson II, 507, 525, Fryxell XVI, 118, och här nedan s. 128. Karl XI:s svar af $^{25}/_{12}$ 1676 till rådet i denna sak är tryckt hos Fant, s. 6. Jfr. Flemings och Parmanders redogörelse af febr. 1677; acta hist., rätteg. och tvister.

[2] Det gällde att till »några särdeles usus» för kommissionen erhålla 300 d. s. m. af själfva tillmyntningen, men Göran Gyllenstierna kräfde närmare specifikation, och kammarrådet Johan Ehrenschöld (noga att skilja från brodern Erik Ehrensköld, kommissarie i amiralitetskollegium) upplyste, »att själfva tillmyntningen är graverad». Se kamm. prot. $^{12}/_{2}$ 1677. Jfr f. ö. s. 107 not 1.

[3] Se ofvan s. 94.

[4] Son till den bekante diplomaten Schering Rosenhane och f. n. hofmarskalk hos enkedrottningen.

[5] Se Loenbom, anekdoter II, 95. Jfr ock Schönberg II, 347.

[6] Det enda jag kunnat finna, är en uppgift i krigskollegii prot. $^{21}/_{2}$ 1676 af innehåll, att Johan Rosenhane »är præses» uti kommissionen, men detta behöfver icke syfta på annat än ett tillfälligt ordförandeskap.

Digitized by Google

man spåra tydligt nog vid lösningen af den viktiga medelanskaffningsfrågan [1], det var han, som på 1678 och 1680 års riksdagar samt sedermera i rådet och i 1680 års kommission [2] framträdde som undersökningskommissionens målsman och försvarare. Det var slutligen han, som åtminstone under de första åren af dess verksamhet å sitt stånds vägnar undertecknade dess skrifvelser, äfvensom utanordnade arvodesbeloppen till dess biträden. Och med kännedom om den duglighet och arbetskraft, som Klas Fleming sedermera lade i dagen såsom Karl XI:s högt betrodde man, har man all anledning att fatta detta framträdande i det yttre icke som en tom dekoration utan som afspeglingen af den roll han spelade i kommissionens reguliära arbete.

Flemings deltagande i kommissionsgöromålen fortgick dock icke oafbrutet. Det afbrott, som skedde i januari 1677 [3], var alltför kort för att tillmätas någon större inverkan, och det förtjänar anmärkas egentligen därför, att det visar, hvilket förtroende rådet vid ifrågavarande tidpunkt hyste för denne blifvande ifrige befrämjare af det konungsliga enväldet. Annorlunda blef förhållandet med ett år 1678 inträffadt afbrott. Då Fleming på riksdagen i Halmstad afsade sig bankofullmäktigskapet, anförde han såsom skäl, att han icke kunde »vara så stilla i Stockholm» [4], en förfallsanledning, som är ägnad att väcka förvåning, när den kommer från en ledamot af den i Stockholm arbetande undersökningskommissionen. Och dock förhöll det sig så, som Fleming uppgaf. Han deltog nämligen detta år i kriget såsom öfverste och chef för ett värfvadt finskt kavalleriregemente. Det är icke längre hans namn, som å adelns vägnar sättes under kommissionens skrifvelse och utanordningar af medel, utan Carl Gyllencreutz' [5].

---

[1] Se ss. 49, 60.

[2] Se ss. 10, 15.

[3] Se ofvan s. 127.

[4] Se adelsprot. s. 303.

[5] Kommissarie i reduktionskollegium (se s. 113) och häradshöfding; sedermera lagman i Uppland. Är mest känd för sin protest mot enväldet och den hedersbevisning, som med anledning däraf på frihetstidens första riksdag ägnades honom genom hans uppförande på riksrådsförslag. Se Malmström I, 104.

Digitized by Google

Denne hade på sommaren 1676 efterträdt[1] den genom döden afgångne Melker Falkenberg[2], och att nu, när Fleming var borta, det var Gyllencreutz men icke Rosenhane, som ledde arbetet[3] och å adelns vägnar skref under brefven, torde utvisa, att den senare vid denna tid icke deltog i kommissionsgöromålen. Han meddelar också i sin autobiografi, att han år 1678 insjuknade så allvarsamt, att man förtviflade om hans vederfående[4], därmed själf lemnande ett medel att kontrollera riktigheten af sin uppgift om sig såsom dirigerande verket.

Presterna hade redan från början svårt att få ledamöter till kommissionen[5], och deras kontingent blef äfven svagare än medståndens[6]. Härmed voro emellertid de presterlige deputerade icke nöjda utan anhöllo hos konungen om förstärkning. Denne gick deras önskan till mötes och utfärdade den 19 april 1676 fullmakt[7] för magister Magnus Pontinus äfvensom för doktorerna Brunnerus och Erik Benzelius[8] (d. ä.) som kommissionsledamöter. Af dessa kom emellertid endast Pontinus att någon längre tid verka som deputerad. Brunnerus deltog någon tid i arbetet men tröttnade snart och lyckades med åberopande af »sin helsas konstitution och andra olägenheter» utverka sin befrielse[9]. Benzelius torde däremot icke alls hafva varit med i kommissionen[10]. För öfrigt undergick den prester-

---

[1] Fullmakt af $^{25}/_{6}$ 1676; riksreg.

[2] Se s. 33 not 1.

[3] I krigskollegii protokoll för den 15 jan. 1678 framställes Gyllencreutz uttryckligen såsom den, som (kommissions)»sakerna under händer hafver».

[4] Se Loenbom, anekd. II, 97.

[5] Se Varenius I, 154 ff.

[6] 3 präster mot 6 adelsmän och 5 borgare.

[7] Se riksregistraturet.

[8] Den förre kyrkoherde i Jakob, de båda senare professorer i Upsala.

[9] Se den till kommissionen ställda kungliga dispensationsskrifvelsen af den 27 sept. 1676; riksreg.

[10] Afzelii utförliga minnesteckning nämner intet om någon sådan hans verksamhet, och enligt hvad dess författare muntligen meddelat mig, förete Benzelii enskilda papper icke heller något spår däraf. F. ö. är att märka, att de presterliga deputerade blott begärt en förstärkning af två personer (se den kungl. skrifv. af $^{19}/_{4}$ 1676). Då nu Pontinus och Brunnerus verkligen inträdde

Digitized by Google

liga kontingenten ingen annan förändring, än att Duræus afled år 1678 utan att, såvidt man vet, få någon ersättare som deputerad. Lille, hvars namn återfinnes på några af kommissionens skrifvelser, har dock icke undertecknat dennes berättelse, okändt hvarföre. Han dog först 1685.

Med hänsyn till borgerskapets representanter i kommissionen är ingenting annat att anmärka, än att, som redan nämndt är, Anders Bergius icke lemnat något spår efter sig bland dess handlingar, samt att Lars Franc och Daniel Caméen, ehuru de bevisligen deltagit i kommissionens arbeten, dock icke satt sina namn under dess berättelse, ovisst af hvad anledning [1]. Att denne senare äfven tjänstgjorde som kommissionens sekreterare, framgår däraf, att koncepten till dess skrifvelser tydligen härröra från honom [2].

---

i kommissionen, låter det mycket väl tänka sig, att man nöjt sig därmed, och att den till Pontinus, mut. mut. Brunnerus och Benzelius ställda fullmakten blifvit realiserad endast för de två förstnämnda.

[1] Att Caméen lefde vid tidpunkten för dess afgifvande, framgår af Anrep. Hur det var med Franc, har jag icke kunnat utröna.

[2] Beviset härför vinnes genom en jämförelse mellan dessa aktstycken i undersökningskom:s handl. och borgarståndets konceptprotokoll vid 1675 och 1678 års riksdagar, hvilka förts af Caméen. Härtill kan läggas, att den stil, som genomgående framträder å de från kommissionen utgångna originalbrefven, äfven återfinnes på Stockholms magistrats skrifvelser från denna tid. (Se t. ex. till amir. koll. ank. bref). Caméen har tydligen för båda sina sekreteraretjänster begagnat sig af samma skrifvarbiträde.

Digitized by Google

Kapitel VI. Undersökningskommissionens berättelse.

Enligt de vanliga uppgifterna skulle undersökningskommissionens berättelse ha blifvit öfverlemnad till konungen den 18 november 1680 och således först vid denna tid ha förelegat i afslutadt skick [1]. Det är icke utan att ett visst sken af senfärdighet genom denna framställning faller öfver kommissionen, och detta intryck stärkes vid tanken på Klas Flemings ord under 1678 års riksmöte, att »verket kunde om ett halft år vara färdigt». Och nu skulle de deputerade ha hållit på i dryga två *och* ett halft år och icke ens ha varit färdiga med sitt arbete vid den följande riksdagens början utan måst fortsätta det under större delen af den tid, som detta möte räckte [2].

Det må medgifvas, att äfven om räkenskapsmaterialet förelåg klart till kommissionens disposition först på våren 1679, så var det dock i alla fall en ganska rundlig tid hon använde för den bearbetning, hvarur hennes berättelse framgick som resultat. Häremot kan emellertid invändas, att de deputerade voro icke blott konungens utan äfven och framför allt ständernas förtroendemän. De voro således redoskyldiga äfven inför dessa senare, och de beslut, till hvilka deras redogörelse kunde gifva anledning, borde fattas af konung och ständer i förening. Från denna synpunkt sedt, behöfde kommissionen egentligen icke vara färdig med sin berättelse förrän vid den närmast sammanträdande riksdagens början. Men då borde hon också vara det.

Huru stämma nu denna rimliga fordran och kommissio-

---

[1] Se Fryxell XVI, 247, Schönberg II, 349. Carlson har (III, 196) den 18 *december* 1680, antagligen på grund af tryckfel för *november*.

[2] Själfva detta sistnämnda faktum framhäfves skarpt af Fryxell XVI, 247, 249 och af Kjellén, s. 125, dock utan att de därtill anknyta något direkt klander.

Digitized by Google

nens däraf betingade handlingssätt med hvarandra? Temligen illa, vill det synas, om nämligen den nyss anförda tidsbestämningen är riktig. Men en närmare granskning af densamma gifver snart vid handen, att så icke är fallet.

Det enda stöd för denna datering, som kan uppvisas, härflyter ur det faktum, att undersökningskommissionens berättelse blef den 18 nov. 1680 af konungen öfverlämnad till den senare, detta år tillsatta, dömande kommissionen [1]. Men detta utgör icke något hinder mot, att aktstycket långt förr kan ha kommit Karl XI tillhanda. Och nu finnas många omständigheter, som bevisa, att så verkligen har skett. Först och främst är det exemplar af berättelsen, som bevaras i riksarkivet, försedt med en påskrift af innehåll, att originalhandlingen blifvit i oktober 1680 öfverlämnad till konungen själf [2]. Tidsgränsen kan emellertid med tillhjälp af 1680 års adelsprotokoll dragas ännu skarpare. När räfstefrågan den 6 oktober, vid ridderskapets och adelns tredje sammanträde, kom före, upplyste Klas Fleming, nu landtmarskalk, att ständerna skulle kunna få del af kommissionens arbete, därest de därom gjorde ansökan hos K. M., ett påstående, som han sedermera flera gånger upprepade [3]. Den 9 okt. kunde han meddela, att konungen tillåtit kommissionen »att gifva det sekreta utskottet information om hela det verket», och när frågan den 12 okt. ånyo förekom till behandling, inryckte han i den öfversikt af undersökningens tillkomsthistoria och senare utveckling, som han då lämnade, en förklaring, att kommissionen hade hunnit få sitt arbete färdigt, hade visat det för konungen och kunde nu, sedan hans tillstånd erhållits, »få informera det sekreta utskottet om hela sammanhanget». Dessa Flemings meddelanden ställa utom allt tvifvel, att kommissionens berättelse åtminstone den 12 okt. var afslutad och konungen förevisad. Därjämte göra de i hög grad troligt, att den redan vid riksdagens början varit färdig.

* * *

[1] Se dennas prot. $^{18}/_{11}$ 1680.

[2] »Copia af den relation, som riksens ständers kommission den okt. A:o 1680 till H. K. M. sjelf öfverlevererat hafva». Undersökn. kom:s handl.

[3] Adelsprot. ss. 9, 10, 12.

Digitized by Google

Den form, hvari kommissionens berättelse föreligger, är af den säregna beskaffenhet, att några ord till belysning däraf måste förutskickas, för att dess innehåll skall kunna klarläggas. Originalexemplaret är som nämndt icke längre i behåll; den förnämsta handskriften bland dem, som finnas kvar, är den i riksarkivet befintliga[1]. Äfven om den, i öfverenstämmelse med påskriften[2] måste fattas som kopia, visar den dock hän på en redaktion tidigare än originalets. Å densamma står nämligen följande anteckning att läsa: »N. B. Allt hvad i denna relation finnes understruket, det är uti originalet intet infördt». Och i den tryckta edition af berättelsen, som här ofvan så ofta citerats, är samma begränsning iakttagen[3].

Under sådana förhållanden är det af särskildt intresse att se, hvad de understrukna delarna i urkunden innehålla. Redan deras omfång är betydande, uppgående till bortåt en tredjedel af det i den slutliga redaktionen intagna. Granskar man dem åter från innehållets synpunkt, befinnas de hänförliga till tre olika grupper. *Dels* ha strykningar företagits i rent redigeringssyfte till undvikande af omsägningar eller onödig vidlyftighet, *dels* ha åtskilliga partier, hållna i en skarpare ton, än med en objektivt refererande framställning kunde anses förenlig, fått falla bort, *dels* slutligen ha så godt som alla sifferuppgifter blifvit uteslutna, antagligen därför, att de återfunnos i bilagorna och således ansågos obehöfliga i relationen. Då emellertid dessa bilagor numera äro förkomna[4], bilda de ifrågavarande

---

[1] Därjämte finns i Nordin n:o 197 en afskrift, efter all anledning ombestyrd i 1680 års kommission och gjord efter originalet. I detta exemplar finns en anteckning, att extrakten skulle vara lagda till 1671 års akter, men de efterforskningar, som med ledning af denna hänvisning gjorts, ha icke fört till något resultat.

[2] Se s. 132 not 2.

[3] Den finns intagen i den serie af bilagor till Jacob Gyllenborgs relation om rikets medellösa tillstånd vid Karl XI:s regeringstillträde, som Loenbom aftryckt jämte relationen, och Gyllenborg har säkerligen haft tillfälle att grunda sina bilagor på originalexemplaren.

[4] De finnas hvarken bland den undersökande eller bland den dömande kommissionens handlingar. Vid flyktigt påseende kan man möjligen bli föranledd till den förmodan, att kommissionens relation ej var bättre än förmyndarnes så mycket klandrade. Skillnaden är dock väsentlig. Dels hafva obestrid-

Digitized by Google

siffrorna en högst väsentlig stödjepunkt för bedömandet af det ekonomiska facit, som framgick ur kommissionens undersökning [1].

Kommissionens berättelse inledes med en redogörelse för anledningarna till dess nedsättande, för innehållet af dess uppdrag och för de svårigheter, som den haft att öfvervinna under fortgången af sin verksamhet. Hvad de deputerade därom hafva att förmäla, kan här förbigås såsom redan tillgodogjordt i den föregående framställningen, I stället samlar sig hufvudintresset kring den därpå följande skildringen af kommissionens arbetsresultat. Den sönderfaller i fem afdelningar, af hvilka den *första* afser att lämna en öfversikt öfver inkomster och utgifter,

ligen de genom kommissionens försorg utarbetade bilagorna verkligen blifvit till rätta vederbörande öfverlemnade, och för deras senare öden kan hon icke göras ansvarig, dels företer hennes berättelse inga lakuner, afsedda för framtida ifyllnad utan framträder som ett afslutadt helt.

[1] Ett annat och minst lika viktigt hjälpmedel bildar en inlaga till 1680 års kommission af de vid denna tjänstgörande aktorerna. Deras första observationer af $^5/_2$ 1681 voro egentligen ingenting annat än en omrangering i observationsform af undersökningskommissionens berättelse och innehöllo liksom denna inga egentliga sifferuppgifter. Sådana lämnades däremot i extrakter, fogade som bilagor till observationsskriften. Och dessa bilagor äro tydligen identiska med undersökningskommissionens, citerade i samma ordning, allenast med den skillnaden att kommissionens numrering i regel är en siffra högre än aktorernas. Det ser ut, som om den förras hufvudextrakt (n:o 1) och generalbalans (n:o 2) hos de senare motsvaras af *ett* nummer. Kommissionens bilagor finnas emellertid icke heller i denna form kvar. Däremot finnas deras slutsiffror angifna i en inlaga, som aktorerna uppsatte särskildt med anledning af De la Gardies förklaring af $^{15}/_4$ 1681 (se s. 12), och i hvilken dessa gå igenom anmärkningsmaterialet punkt för punkt i samma ordning som den ursprungligen i undersökningskommissionens berättelse gifna. Och riktigheten af dess siffror kan på många punkter kontrolleras genom jämförelse med dem, som finnas i denna berättelses sedermera uteslutna partier. Af aktorernas inlaga finnas två exemplar, ett ounderskrifvet i Nordin, fol. n:o 197 ss. 53 ff., ett i riksarkivet, 1680 års kom:s handl., undertecknadt af Fägerstjerna, Gyllenborg och Tilas, intetdera original. Båda aktstyckena äro odaterade, men befintligheten af G:s namn under inlagan visar, att den ej kan ha kommit till förrän under sommaren 1681 (se Carlson III, 219). Den Nordinska handskriften är skrifven med samma stil som den s. 133, not 1 omnämnda och har troligen tillkommit på samma sätt.

Digitized by Google

sådana de i verkligheten influtit och utgått[1] under förmyndartiden. Den *andra* afdelningen behandlar inkomsternas förminskning, den *tredje* utgifternas förhöjning, den *fjärde* gäldens beskaffenhet, den *femte* kollegiernas förvaltning af åt dem anslagna och af dem uppburna medel.

I den *första* afdelningen med därtill hörande bilagor hade resultaten af undersökningen inom *generalverkets* område[2] sammanfattats. Bilagorna utgjordes af ett hufvudextrakt (n:o 1)[3] och en generalbalans (n:o 2). Å det förra hade med stöd af de från olika håll inkomna räkenskaperna angifvits, hvad statens inkomstkällor efter afkortningars afdrag[4] verkligen inbragt under minorenniteten, och till hvilka ändamål dessa influtna medel blifvit använda under samma tid, hvarvid för hvart år »rätt specialt» utförts, »hvaruti alla inkomna och utgifna poster» bestått. Däraf hade sedan »summevis» extraherats en generalbalans, hvilken således torde ha utgjort ett sammandrag af hufvudextraktet[5]. »Detta arbetet»[6] var för öfrigt så ställdt, att man med dess tillhjälp kunde dels bedöma i hvad mån staten blifvit efterlefd, dels kontrollera, för hvilket belopp af utanordnade medel hvart kollegium hade att göra redo, dels slutligen erhålla en öfversikt öfver, huru mycket »hvar särskild utgift under sin vissa titel» dragit[7] hela minorenniteten utöfver.

* * *

---

[1] I motsats till staternas för ett följande finansår *beräknade* värden.

[2] Se ss. 39, 62.

[3] Detta nummer återfinnes visserligen icke i ifrågavarande afdelning af berättelsen, men dels framgår af såväl andra aktstycken (se s. 109), som af själfva beskrifningen i berättelsen, att ett dylikt hufvudextrakt måste ha funnits, dels åberopas det på andra ställen i berättelsen och ibland med utsatt nummer. Se ibid. ss. 160, 163, 166, 182. Det kallas äfven generalextraktet.

[4] Ett mycket vanligt exempel på afkortning voro decurtationerna i tullen, då ägaren till den tullpliktiga varan fick godtgörelse för sin fordran å kronan i form af afdrag i tullafgiften. Ett annat exempel erbjuder afkortningen i räntor, föranledd af frälsefrihet.

[5] Jfr i 1653 års stat generalbalansens förhållande till personal- och anordningsstaten. Se ofvan s. VIII.

[6] Med detta uttryck måste menas hufvudextraktet n:o 1. Jfr s. 109.

[7] För denna tredje punkt hänvisas dock till »specialextrakternas förklaring» som ytterligare hjälpmedel.

Digitized by Google

Därefter angifvas i den andra afdelningen[1] de olika sätt, på hvilka kommissionen funnit *riksens inkomster hafva blifvit förminskade*. Främst i raden komma donationerna. Visserligen stadgade additamentets 12 §, att man med bortdonerande af kronans gods och räntor skulle »caute och sparsamt» umgås, visserligen hade åtskilliga i samma syftning gående resolutioner fattats i rådet och kammaren vid upprepade tillfällen »gjort påminnelser om godsens beskaffenhet och natur»[2]; men då donationer likväl beviljats, hade kommissionen å bilagan n:o 3 låtit göra en förteckning däröfver med angifvande af skälen för hvart särskildt donationsbeslut, såvidt de af de kungliga brefven kunnat utrönas[3]. Därjämte bifogades extrakten af sådana rådsprotokoll, som anginge »dessa och en del af efterföljande punkter».

Förpantningar af kronans gods och räntor komma därnäst, förtecknade å bilagan n:o 4[4], och med skillnad gjord emellan hvad å förbuden och å oförbuden ort, hvad emot fruktbart och emot ofruktbart kapital blifvit bortförpantadt[5].

Den tredje förlustrubriken utgöres af tillgifterna[6]. Sådana kunde uppkomma af olika anledningar. Personer, som hade att vårda kronans medel, brusto i redovisning, andra funnos,

---

[1] Själfva sifferrubriken har utfallit i den tryckta editionen men finnes utsatt i de båda ofvan omnämnda handskrifterna.

[2] Härmed syftas på deras natur att ligga på förbuden ort. I § 12 af 1660 års addit. stadgades nämligen, att »där gods och beneficier nödvändigt skola utdelas», skall detta ske efter 1655 års riksdagsbeslut. Donering inom omistande ort var således ovillkorligen förbjuden. Om bestämmelsens efterlefnad se hänvisningen i följande not.

[3] Den ränteförlust kronan här beräknades hafva lidit är upptagen i aktorernas inlaga och finnes återgifven å tablån här nedan s. 156.

[4] Om såväl denna som donationsextraktet gäller, att de framgått ur en inom kommissionen verkställd sammanarbetning af de skilda extrakten från svenska och finska kontoren.

[5] Ränteförlusten, tagen från aktorernas inlaga, återfinnes å tablån s. 156. Samma källa anmärker en post å 69,404 d. s. m., lemnad mot ofruktbart kapital. Huruvida flera sådana finnas, säges ej. Summan kan i hvarje fall betraktas såsom minimibeloppet för den sortens förpantning och i öfverensstämmelse härmed är specificeradt å tablån.

[6] Detta är den vanliga sammanfattningstermen å promemoriorna bland kom:s handl.

Digitized by Google

som blifvit genom dom förpliktade till betalning; slutligen kunde medel hemfalla till kronan i form af »konfiskationer och caduquer». De belopp, som af någon sådan anledning bort komma kronan till godo, men af förmyndarstyrelsen efterskänkts, sammanförde kommissionen på extraktet n:o 5 [1]. I detta sammanhang framhöll hon den inverkan, som det på alla områden förekommande långa dröjsmålet med räkenskapernas inleverering [2] utöfvade i detta hänseende. De, som hade medlen om händer, finge på så sätt tillfälle att betala det ena årets invisningar med det andras uppbörd och kunde under mellantiden nyttja pengarna till eget bästa [3]. Om de så doge eller råkade i fattigdom, lemnades K. M. i stället för gäldens betalning »intet annat än processer, lamentationer af enkor och barn, fruktlösa exekutioner och sist öfverlopp om nådig tillgift».

De förluster K. M. och kronan lidit genom beviljade friheter i stora och lilla tullen [4] upptagas i fjärde rummet och äro förtecknade å extraktet n:o 6.

Som en femte form för minskning i inkomsterna angifves det utbyte, som ägt rum af exporttullen å koppar [5] mot en slagskatt vid själfva myntningen. Beloppet utvisades af extraktet n:o 7.

---

[1] Om siffran se tablån. Källan är aktorernas inlaga. F. ö. ligger Aschlings extrakt ytterst till grund för beräkningen. Se s. 108.

[2] Se ofvan s. 111.

[3] I aktorernas inlaga finnes här siffran 2,976,907 d. s. m., hvilken naturligtvis icke är en ren förlustsiffra utan, såvidt af de ej fullt klara uttrycken kan dömas, afser det belopp af efterliggande oredovisade medel, som balanserades ut vid förmyndartidens sista årsslut.

[4] Om siffran se tablån s. 156. Källan är aktorernas inlaga. Elds arbete ligger till grund. Se s. 107.

[5] I ett uteslutet parti beräknas, att koppartullen skulle ha gifvit 584,500 d. s. m., då 28,033 skeppund myntats. I stället hade af slagskatten efterskänkts 43,215 d. s. m. och bortdonerats för ett värde af 88,950 d. s. m. Aktorerna föra i sin inlaga icke talan å mer än 159,647 d. s. m., som utgör förlust genom bortdonering af slagskatten. De hänskjuta till kommissionens bedömande frågan om skillnaden mellan koppartull och slagskatt. Denna siffra, som utförts å tablån, är således lägre än undersökningskommissionens. Fryxells åter (426,497 d. s. m.) är uppenbarligen för hög i förhållande till koppartullens belopp.

Digitized by Google

Den sjätte punkten rör reduktionskollegium. Kommissionen redogör i allmänna ordalag för sin skriftvexling med detta ämbetsverk[1] och närsluter kollegii svar som bilaga n:o 8.

Därefter anföras tre ytterligare afbränningar, för hvilka kommissionen funnit kronans inkomster ha varit utsatta, men hvilka icke belysas medelst några bilagor. Af kronans räntor hade medel anvisats till postväsendets upprätthållande, och postkassan hade några år varit uppförd som beräknad inkomst i staten under kanslikollegium. Vid närmare efterfrågan hade ock utrönts, att posten år 1662 utarrenderats till postdirektör J. Beijer[2] på vissa villkor mot en afgift af 14,000 d. s. m, men på hufvudextraktet hade någon inkomst däraf icke blifvit uppförd[3]. Då emellertid postväsendet varit ställdt under kansliets

[1] Se ofvan ss. 113 ff.

[2] Om honom se Odhner s. 256.

[3] Naturligtvis därför, att ingen likvid skett, som ock uttryckligen säges i ett uteslutet stycke. Huru med saken hängde ihop, framgår af en De la Gardies skrifvelse af $^{12}/_{1}$ 1677 (orig. bland M. G. De la Gardies skrifv. till Karl XI, acta hist.), sammanställd med hans förklaring af $^{15}/_{4}$ 1681 (se s. 12). Postkassan hade alltifrån Kristinas tid varit postdirektör Beijers »gratial och beneficium», till dess att den af Karl Gustaf förunnades åt riksrådet Taube. Efter dennes 1662 inträffade död ingick Beijer det af kommissionen omnämnda kontraktet för att åter få postväsendet under sin ledning men mot rätt till afkortning i arrendesumman för fribrefven, hvilket ledde därhän, att han i stället fick att fordra af kronan. 1669 dog han, och det är tydligen därefter, som De la Gardie »i några år» åtnjutit postkassan. Under hvilken tid den varit i kansliets stat beräknad till 10,000 d. s. m., visste han icke(!), men väl, att kansliet aldrig fått något af dessa medel. Denna åt kanslern beviljade förmån blef på riksdagen i Upsala föremål för anmärkning, och den 7 jan. 1677 återkallades den af Karl XI. I sitt svar af $^{12}/_{1}$ 1677 uppgifver De la Gardie, att han under 1676 haft (blott) 2,400 d. s. m. i behåll däraf, tackar emellertid för den tid denna inkomst varit honom förunnad men tillägger: »Jag måste fuller bekänna, att det mig något bedröfvar, det många nu varda dömandes mig nu vara i E. K. M:s onåde, efter det endaste beneficium, som jag åtnjutit(!), mig äfven denna tiden ifrån tages». Karaktäristiskt för De la Gardie är också, att han, som för egen räkning behållit medel, anslagna åt det ämbetsverk, hvars chef han var, uppgaf sig icke hafva reda på, när de varit uppförda på kansliets stat. Förhållandet är desto mer anmärkningsvärdt, som anordningsstaten för 1669, således just det år, om hvars stat De la Gardie stred med blå bokens försvarare, upptager postkassan

Digitized by Google

disposition, lemnade kommissionen åt detta kollegium att afgifva förklaring öfver, huru ifrågavarande medel utfallit och användts. Vidare hade lilla tullen på salt i uppstäderna blifvit efterskänkt år 1660 på därom vid dåvarande riksdag af borgerskapet i dessa städer gjord anhållan, och 1668 hade landttullen i Riga ersatts med den något mindre inbringande[1] »anlagen». Slutligen påpekas den »ansenliga afkortning» i riksens räntor, som härflutit genom upprättandet af många nya säterier med under deras rå och rör försvarade gods och gårdar.

* * *

Den tredje afdelningen behandlar *utgifternas förhöjning*. Till utgångspunkt tages 1662 års stat, och förhöjningarna däröfver blifva således första anmärkningsföremålet. De, som afsett främjande af »riksens värn», ha dock här förbigåtts såsom fallande inom den afdelning, för hvilken »information» skulle sökas hos de kollegier, som mottagit anordningarna. De deputerade bifoga endast en erinran i förbigående om det »släta tillstånd», hvari försvarsväsendet det oaktadt befann sig. På bilagan n:o 9[2] sammanförde de däremot de förhöjningar i staten, som ägt rum 1662—1672 »genom tjänsters förmerande, löners

bland kansliets inkomster med 10,000 d. s. m. För öfrigt förekommer denna inkomsttitel bland kansliets medel i följande stater: 1662 — 10,000 d. s. m.; 1663 — 6,000 d. s. m.; 1664 — 6,000 d. s. m. Fryxells åtgärd (XVI, 247, not 3) att beräkna statens förlust å postkassan till 140,000 d. s. m. (= 10 × Beijers arrende af 14,000 d. s. m.) är äfven såsom »gissning» betraktad alldeles för lös. Dels blir tiden 1662—1669, då B. dog, icke 10 utan 7 år, dels är icke fribrefskostnaden afdragen, dels ha de deputerade icke häraf gjort något extrakt med anmärkningssiffra, och någon sådan bör därför icke heller framställas å rekonstruktionen af deras tablå. Håller man sig till de af dem åberopade staterna, får man siffran 32,000 d. s. m. I bref till Hoghusen af $^{12}/_{1}$ 1677, refereradt i De la Gardierska arkivet VIII, 83, behandlar kanslern samma sak och säger sig hafva haft postkassan i sex år.

[1] I en utesluten passus är skillnaden beräknad till 10,000 à 20,000 d. s. m. årligen. I en bland undersökn.-kom:s handl. befintlig förteckning på »balanser, som skola afskrifvas, samt andra extrakter, som skola följa relationen», upptagas »förslaget om uppstadstullen af saltet», och »sammaledes ock landtullen i Riga», men själfva berättelsen antyder icke, att dessa två handlingar skulle åtföljt den.

[2] Palms extrakt ligger enligt aktorernas inlaga till grund. Se s. 109.

Digitized by Google

och underhålls augmenter, pensioner och gratialer»[1]. En del extrakter ur rådsprotokollen bifogades äfven för att, i den mån görligt var, belysa de skäl, som legat till grund för besluten.

I sammanhang härmed egna de deputerade ett varmt erkännande åt den omsorg, med hvilken 1662 års stat blifvit upprättad, ådagalagd dels genom nykter och låg beräkning af inkomsterna, dels genom sparsamhet på utgiftssidan. Men detta är blott den ljusa bakgrund, mot hvilken den därpå följande misshushållningen desto tydligare aftecknade sig. Den nödvändiggjorde tillgripandet af »stora extraordinarie medel» såsom »styckehandelsvinsten, tobakskompaniet, subsidier af främmande potentater, det tillkommande års räntor och ändtligen de besvärliga och frätande uppnegotiationer». Kommissionen afslutade sin framställning af denna punkt med en summarisk[2] redogörelse för de fruktlösa försök, som mot slutet af förmyndaretiden gjordes att råda bot på den finansiella oredan[3].

Därefter upptagas pensioner, stipendier och gratialer; begrafnings- och bröllopshjälper, nådår, ransoner och afskedspengar; inrikes kommissioner och resor samt ankomna och afgångna ambassader och sändebud; beneficier och föräringar i reda penningar och penningars värde; utöfver deputaten bestådda poster; allt för såvidt beloppen utanordnats *utanför staten*. Några särskilda bilagor öfver dessa poster hade kommissionen icke låtit upprätta utan hänvisade för dessa till balansen n:o 1, d. v. s. hufvudextraktet. I aktorernas inlaga till 1680 års kommission, äro de emellertid intagna specifikt och hafva i öfverensstämmelse därmed grupperats här ofvan och intagits i tablån bilaga I.

Likvidationer, beviljade mot 1661 års — sedermera 1669 modifierade — generalresolutioner, sådana de af kammaren fat-

---

[1] I ett uteslutet parti upptagas augmenten på löner till 450,781 d. s. m., öfriga förhöjningar till 1,764,693 d. s. m. Sammanläggas dessa belopp, erhålles samma slutsumma som den i aktorernas inlaga angifna; men väl att märka, allt försåvidt själfva ändamålet finns upptaget i *staten*. Utgifterna *utom staten* bilda särskilda anmärkningspunkter.

[2] I den ursprungliga redaktionen är saken mycket vidlyftigare behandlad.

[3] Se ss. 13, 14 not 2.

Digitized by Google

tats, utgöra i kommissionens berättelse nästa post. De äro förtecknade först å bilagan n:o 13[1]. Ordningen har således här något omkastats. De deputerade anföra i samband härmed efter rådsprotokollet den 13 mars 1662 »tvenne regeringspersoners eftertänkliga ord, nämligen att dessa likvidationers bestående torde en gång komma kongl. regeringen till ansvar»[2].

Upphandlingarna af reda pengar, persedlar och andra varor ansåg kommissionen hafva skötts till kronans nackdel dels genom dryga räntor, dels genom högt beräknade priser, dels därigenom, att leverantörerna passat på och betingat sig att få gamla fordringar likviderade till ansenliga belopp[3]. Extraktet n:o 10 utvisade den förlust kronan härigenom skulle ha lidit.

Kostnaderna för krigsexpeditionen mot Bremen 1665—1666 omnämndes därefter och hänvisades för desammas belysning dels till generalbalansen[4], dels till bilagan n:o 11[5] såsom varande den fullständigare.

---

[1] I ett uteslutet parti upptages för fruktbart kapital 222,067 d. s. m., för ofruktbart 1,017,925 d. s. m. Sammanläggas dessa poster, erhålles summan å tablån, hvilken äfven återfinnes i aktorernas inlaga.

[2] De återfinnas i 1662 års rådsprot. II, fol. 57 v. (Francs). Riksskattmästaren G. Bonde yttrar: »när likvidation är skedd i kammaren och den med skäl bevist, så hafva de likväl obtinerat hos den kgl. regeringen bättre vilkor, hvilket i framtiden torde komma den kgl. regeringen till försvar, när H. M. ser, att kammarlikvidationen lyder annorlunda». »Hr Riksdrotsen gillade detsamma, viljandes aldrig gerna gå ifrån kammarlikvidationen».

[3] Detta sistnämnda kan väl knappast betraktas som förlust i egentlig mening, men de deputerade ansågo, att fordringarna varit sådana, som under kronans dåvarande trångmål väl kunnat få anstå till lägligare tid. Det var emellertid icke småsaker det gällde. Ett uteslutet parti har följande siffror: Upphandlingar af pengar: 1,972,887; af varor för 1,311,466; däraf användt till ordinarie staten: 1,404,354; till extra utgifter: 1,879,457; räntekostnad: 384,508; annan bekostnad: 25,889; likviderad gammal gäld: 307,969; allt d. s. m. Dessa siffrors relation till den å tablån utförda från aktorernas inlaga hämtade förlustsiffran har icke kunnat utrönas.

[4] Uttrycket är vilseledande; det är tydligen hufvudextraktet n:o 1 som menas.

[5] I riksarkivets exemplar af aktorernas inlaga uppgifves siffran till 1,961,512 *d. s. m.*, i det Nordinska däremot till samma summa i *riksdaler*. Skillnaden är väsentlig. Vitsord torde i detta fall böra gifvas åt det senare, om hvilket man har anledning att antaga, att det stammar från 1680 års kommission, där tillgång fanns till originalhandlingarna. Dessutom bekräftas dess

Digitized by Google

Den sista utgiftsförhöjning, som finnes i berättelsen upptagen, utgöres af kronans förlust på den Palmstruchska år 1668 sammanstörtade banken, vanligen gamla banken kallad. Beloppet angafs i bilagan n:o 12[1].

* * *

uppgift om myntslaget af Gyllenborgs »grundelig berättelse» etc. (Loenb., handl. IX 70). Fryxell upptager visserligen (XIII, 97 not 2) såsom härmed likvärdig, en uppgift i Loenb. hist. märkv. IV, 79, gående ut på d. s. m., men denna härrör från de Bondeska anekdoterna (se ibid. s. 33) och kan ej tillmätas samma vikt som den från Gyllenborg kommande. Denne hade ju själf bearbetat primäruppgifterna och torde haft ständig tillgång till dem. Slutligen tala alla inre skäl för alternativet riksdaler. Här gällde det kostnader i Tyskland och sådana likviderades regelmässigt genom likvider på Hamburg i *riksdaler kurant*. Riksdaler betyder således här icke *riksdaler specie*. Frågan blir då om dess myntslags förhållande till *daler silfvermynt*. Förordningen om myntet af $^{7}/_{10}$ 1665 (se Stjernman, ekon. förordn. III, 342) stadgar, att en riksdaler specie skall motsvara 52, en daler s. m. 32 öre, och Jöransson uppgifver i sina mynttabeller riksdaler-kurantens förhållande enligt 1667 års myntfot till riksdaler specie som 41 till 48. Det är emellertid uppenbart, att regeringen 1666 icke fått likvidera till en så gynnsam kurs, hvars resultat skulle blifvit endast 2,722,619 d. s. m. $^{18}/_{9}$ 1680 behandlades i kammaren (se dess prot.) Bengt Oxenstjernas räkningar från hans utländska ambassad. O. hade åt sig utverkat ett K. M:s bref af innehåll, att hans fordran skulle beräknas som för riksdaler specie. Kamreraren erinrade emellertid om, »att uti sådana kongl. bref plägar H. M:s vilja alltid förstås vara, att Riksdaler skall beräknas à 2 daler, och på det sättet sade han med alla andra tillförene vara likvideradt». På riksdaler kurant skulle således nu gått 2 daler s. m. och på specieriksdalern ännu mera. Jämföres härmed K. M:s förordning om myntet af $^{19}/_{3}$ 1681 (Stjernman ekon. förordn. IV, 330), hvarest stadgas, att 6 daler kopparmynt, d. v. s. 2 daler silfvermynt skola anses motsvara 1 riksdaler specie, blir det tydligt, att den representerar ett försök att hålla dalern uppe i en kurs högre än den i handeln gångbara, och detsamma torde säkerligen gälla äfven om 1665 års förordning. Att förvandla ifrågavarande riksdalerpost till daler efter 1680 års kammarberäkning af 1 : 2 vore dock väl strängt, då dalerns kurs måste antagas ha sjunkit åtskilligt från 1666 till 1680, men om man tager proportionen 1 : 1 $^{1}/_{2}$, räknar man åtminstone icke för högt med förmyndarstyrelsen. 1,961,512 Rdr. kurant skulle enligt denna beräkning motsvara 2,942,268 d. s. m. Fryxell, som utan närmare utredning tager riksdaleralternativet, uppgifver utan att omtala sin beräkningsgrund eller källa 2,949,127 d. s. m.

[1] Summan finns utsatt i ett uteslutet parti och stämmer med den i aktorernas inlaga uppgifna.

Digitized by Google

Den fjärde afdelningen rör *gäldens beskaffenhet.* De deputerade framhålla här först och främst de orsaker, som drifvit till skuldsättning. Då af de inkomster, som beräknats, somliga alls icke inflyta, andra upptagas till högre belopp än det, hvarmed de sedermera i verkligheten inflyta, då vidare de medel, som inflyta, icke alltid komma staten till godo, då slutligen nya utgifter göras, öfver hvilka intet »förslag» funnits, då »står intet annat att förmoda än gäld».

I ett uteslutet stycke utföras dessa synpunkter på ett synnerligen ampert sätt. Där omförmäles ett femårsextrakt, som i kammarkollegium upprättats »öfver statens betalning efter anordningen», hvilket utvisade, att de medel, som blifvit anslagna till staten, icke alltid användts till de å den upptagna ändamålen. Härigenom hade för dessa fem år uppkommit en »gravation» af 1,300,000 d. s. m. För öfrigt hänvisades till föregående extrakter och balanser, af hvilka »nogsamt finnes anordningarna icke vara efterlefda ej heller de nödvändigaste riksens tarfvor efter billigheten njutit preferensen» [1].

Under sådana förhållanden skulle man — tycks det — väntat att finna en ansenlig tillväxt i gälden från 1660 till 1673. Den slutbalans, som kommissionen låtit upprätta öfver densamma i afkortningskontoren [2], gaf dock märkligt nog motsatsen till resultat. De deputerade måste nämligen i sin berättelse erkänna, att »när denna skuldbalans allena anses», befinnes

[1] Ett exempel framdrages i ett regeringens bref af $^{20}/_{7}$ 1663, som bestämde, att af medel anslagna till fortifikation, ammunition m. m. skulle besparas så mycket, som behöfdes för att betala en fordran å 30,000 d. s. m. Brefvet, som ej är intaget i riksreg., finns i original bland kungl. bref till kammaren 1663 I, fol. 297. Af detsamma framgår, att den fordringsägare, till hvars förmån detta beslut fattas, är en af regeringsherrarna, riksamiralen C. G. Wrangel. Han har dock icke själf skrifvit under brefvet. Hans måg, Nils Brahe har undertecknat i hans ställe. I brefvet anbefallas äfven några andra besparingar å byggnader, utan angifvet ändamål; de, som skola göras å fortifikations- och ammunitionsanslagen, belöpa sig emellertid till jämnt 30,000 d. s. m. Jfr. f. ö. s. 108 not. 5.

[2] Härmed menas civil- och militieafräkningskontoren. Se s. 66, not. 2. Själfva balansen finns ej upptagen i nummerföljden på kommissionens bilagor. Däremot finns bland undersökningskommissionens handlingar ett formulär för extraktet öfver skuldräkningarna i det förstnämnda kontoret, aftryckt här nedan som bil. II.

Digitized by Google

gälden vara »mindre till 1673, än han efter kammarens likvidation förmäles hafva varit till 1660», och i ett uteslutet parti angifves minskningen på dalern. Den belöper sig till 2,061,499 d. s. m.[1].

En förklaringsgrund till detta oväntade resultat söker kommissionen i ofullständig information om fakta. Dels hade likvidationer skett utanför kammaren, i det att flera fordringsägare blifvit betalde, än afräkningskontoren haft kännedom om[2], dels kunde personer ha fått assignationer för sina fordringar och dessa bokförts som betalda, ehuru likvid ännu ej skett, dels funnes slutligen å kollegiers och provinsers (läns) hufvudböcker gäldsposter upptagna, som kunde vara afräknade å annan ort och af kammaren betalda, hvaröfver klarhet kunde vinnas först, sedan alla rikshufvudböckerna för tiden i fråga blifvit färdiga. Af dessa i och för sig rätt betänkliga brister i bokföringen är det emellertid blott den andra i ordningen, som tenderar till att öka gälden öfver det beräknade beloppet. De öfriga verka i motsatt riktning, och det torde därföre också, tills motsatsen bevisats, få antagas, att gälden minskats under förmyndartiden.

I själfva verket är detta icke så oförklarligt. En sådan utveckling låter mycket väl förena sig med hvad kommissionen f. ö. har att mäla. Om förmyndarregeringen tager af i staten uppförda, för den ordinarie förvaltningen afsedda medel för att därmed betala fordringar, såsom skedde med Wrangel[3] — ja, då minskas visserligen gälden, men på bekostnad af kronans öfriga ekonomiska intressen, och för tillfället, till dess de statsbehof, som fått stå tillbaka för personliga hänsyn, ånyo göra sig gällande och framtvinga ny skuldsättning. Vidare ha — af det här nedan som bil. II. aftryckta formuläret att döma — för-

[1] Samma siffra finnes äfven i aktorernas inlaga.

[2] Detta påstående göres i ett uteslutet stycke. Tankegången är tydligen den, att då räkenskaperna missvisa i detta afseende, göra de förmodligen sammaledes i det motsatta; flera fordringar å kronan skulle således finnas, än kammarens böcker utvisade.

[3] Huru mycket af de 1,300,000 d. s. m., hvilka under 5 år på detta sätt tagits från de i staten uppförda medlen, som har användts till likviderande af fordringar, är icke godt att veta. Att sådan likvid skett i en mängd fall, synes dock med ganska stor sannolikhet framgå däraf, att det af kommissionen sasom typiskt framdragna exemplet just är ett sådant.

Digitized by Google

pantningarna medfört ett nedbringande på *papperet* af gäldens slutsumma, under det att de i verkligheten betydt skuldens öfverförande i annan form[1].

* * *

Den femte och sista afdelningen rör *kollegiernas förvaltning*. Här blir således fråga om det sätt, hvarpå de i staterna anslagna medlen blifvit af vederbörande kollegier använda, här kommer kommissionen in på området för den reguliära förvaltningens realiteter, inom hvilket undersökningen skulle föras fram ända till de yttersta verifikationerna. Och detta skulle ju enligt hennes program vara grundläggande för hennes uppgift[2].

Därmed är icke sagdt, att den del af undersökningen, hvars resultat framläggas i berättelsens öfriga afdelningar, skulle falla utanför detta program. Öfverallt borde siffrorna i görligaste mån stödjas på förstahandsmaterialet. Men verifikationerna för inkomstförminskning och gäld blifva naturligtvis af annan art än de, hvilka styrka, huru tillgängliga medel blifvit använda till olika ändamål. I detta sistnämnda hänseende äro emellertid den tredje och femte afdelningen i viss grad likställda. Skillnaden åter dem emellan blir den, att medan i afdelning 3 förhöjningar öfver eller utgifter utom staten behandlas i och för sig, utredes i afdelning 5 användningen af medlen inom de i staten afsedda ändamålens krets, och afvikelserna från staten framträda som undantag från regeln, ställda i ständig relation till denna, som utgör det egentliga undersökningsföremålet. Medan i afdelning 3 redogöres för utgiftsstegringen såsom sådan, skildras i afdelning 5 statens efterlefnad, och angifves då äfven, i hvad mån medlen visat sig otillräckliga eller blifvit dragna till andra ändamål än dem, för hvilka de varit afsedda. Häraf har emellertid blifvit en följd, att samma

---

[1] Jämför härmed Varenius I, 36, not 2. Framställningen där är, sedd från här i texten gifna synpunkter, icke nöjaktig. Det borde stått, att De la Gardie konsidererat endast de skedda afbetalningarna, däremot icke de statsbehof, på hvilkas bekostnad de gjordes.

[2] Se s. 24 ff.

Digitized by Google

förvaltningsåtgärder kunna komma under ompröfning i båda afdelningarna.

Kommissionens mening härmed har naturligtvis icke varit att belasta förmyndarestyrelsen dubbelt, utan endast att belysa samma sak från olika synpunkter och i olika sammanhang, men förhållandet utgör ett observandum, när slutsatser skola byggas på hennes sifferuppgifter.

Början göres med krigskollegium. Slutbalansen, bilaga n:o 14, innehåller öfversikten öfver kollegiets förvaltning, angifvande, dels hvilka medel därtill varit anslagna, dels till hvilka ändamål de användts. Personalstaten eller aflöningarna ha härvid uppförts specifikt, så att af denna bilaga kunde inhämtas, hvilka löner och arvoden som utbetalats vare sig i öfverensstämmelse med eller utöfver staten [1]. För öfriga ändamål lemnas specialextrakter.

Af dessa är ammunitionsextraktet, bilagan n:o 15, det första. Det utvisar, huru de medel, som anslagits till ammunition, blifvit använda [2]. Svårare var att få reda på, huru de ammunitionspersedlar, som skulle utgöra valutan, blifvit handhafda. De deputerade bifoga dock ett extrakt — bilagan n:o 16 [3] — hvilket, ehuru icke så fullkomligt som önskligt varit,

---

[1] I ett uteslutet parti af berättelsen uppgifves, att 64,000 d. s. m. användts till löneändamål, utan att i räkenskaperna specificerats, af hvilka medel de indragits. Aktorernas inlaga upplyser emellertid, att »af ammunitions- och fortifikationsmedlen» tagits 64,046 d. s. m. till »krigskollegii betjentes löner». Samma aktstycke uppgifver vidare beloppet af augmenter och löner öfver krigskollegii stat till 33,336 d. s. m.

[2] I ett uteslutet stycke uppgifves anordningarnas slutsumma till 882,630 d. s. m. (aktorerna ha i sin inlaga siffran 871,290 d. s. m.), hvaraf blott 761,985 d. s. m. sägas ha kommit ammunitionen till godo. Till extraordinarie expenser uppföras 32,913 d. s. m., hvilken summa, ehuru mycket understigande skillnaden mellan de båda nyssnämnda posterna, dock synes utgöra det egentliga anmärkningsföremålet och sammanfaller med den, hvaröfver aktorerna i sin inlaga begära förklaring.

[3] Numret är ej utsatt på första stället i berättelsen (Loenb., handl., X, 177), men af aktorernas inlaga framgår, att detta extrakt är identiskt med det, som strax efteråt i relationen såsom n:o 16 säges förteckna »några förnäma persedlar»; om dessa se f. ö. följande not.

Digitized by Google

dock säges lemna en öfversikt öfver till- och afgången på dessa persedlar [1].

Bilagan n:o 17 afser att visa, att åt handtverkarne i kronans tjänst utbetalts oskäligt stora löner. I ett uteslutet parti uppgifves slutsumman till 255,000 d. s. m., för hvilket belopp — som kommissionen därsammastädes anmärker — »en stor myckenhet af persedlar hade kunnat köpas».

Förut i berättelsen [2] ha de deputerade anmärkt, att styckehandelsvinsten tillgripits som hjälpmedel i den finansiella oredan. Därest den, som sig bort, i stället blifvit använd till inköp af stycken, hade man — anmärka de nu — kunnat disponera sådana för en vikt af 53,199 skeppund, något som närmare utfördes å bilagan n:o 18.

Förvaltningen af till fortifikationsväsendet anslagna medel ansåg kommissionen hafva varit behäftad med stora brister såväl i bokföringen som i själfva hushållningssättet. För att styrka det förstnämnda påståendet åberopade hon dels de svårigheter, som mött hennes försök att af Dahlberg och fortifikationskontoret få nödiga upplysningar om, huru fästningarna blifvit af därtill anslagna medel förbättrade, dels att det varit omöjligt att af krigskollegii böcker få »en tydlig information» om hvar titel och hvart särskildt verk; och hemställdes till K. M:t att häri bringa rättelse. I det andra hänseendet anmärktes särskildt en summa förklaringsposter, om hvilken ingen klarhet kunnat vinnas, af hvem de egentligen blifvit disponerade [3]. Den

[1] I berättelsen sägs uttryckligen, att äfven privati fått med däraf. Beloppen upptagas i aktorernas inlaga på följande sätt: ammunitionssorter: till deras Exc. af regeringen och rådet för 12,799; diverse militiebetjänte för 2,699; civilbetjänte för 8,732; andra privata personers a part räkningar för 22,783; kollegierna påföras 24,895, allt d. s. m. En möjlighet är, att en del af dessa poster blifvit tagna i afräkning på lön (jfr sid. 77), men aktorernas inlaga innehåller intet därom; snarare kan det skarpa klander, som däri uttryckes, anses hvila på en motsatt förutsättning. Totaluppbörden af till sorterna anslagna medel uppgifves därsammastädes belöpa sig till 372,847 d. s. m. högre, än utgifterna befinnas vara.

[2] Se s. 140.

[3] I ett uteslutet parti uppgifves siffran 71,720 d. s. m. Därsammastädes angifves ock uppbörden för fortifikationerna i Sverige och underlydande provinser ha belupit sig till 1,357,447 d. s. m., af hvilka dock blott 1,040,399 d. s. m. kommit fortifikationsväsendet till godo. Huru skillnaden användts, utvisa-

Digitized by Google

bokförda ställningen utvisades af balansen, bilagan n:o 19. Däri ingick på inkomstsidan förhöjningen af koppar- och salttullen, hvilken från och med år 1665 varit anslagen till fortifikationen [1]. I ett uteslutet parti uppgifves den hafva under förmyndartidens återstående åtta år inbragt 365,335 d. s. m.

Till »magasinernas provision» hade ständerna beviljat en särskild krigshjälp. Hvad den inbragt, utvisades af generalextraktet [2]. I ett uteslutet parti uppgifves beloppet till 168,608 d. s. m. Hvilken valuta som bekommits, hade däremot icke med säkerhet kunnat utrönas, alldenstund »garnisonernas brödkorn», till hvilket särskilda medel voro anslagna, hade blifvit »så med magasinerna ihopablandadt» att »något visst besked» icke kunnat erhållas [3].

»Hvad till militiens afbetalning, så till häst som till fot, efter regementskrifvarnes räkningar» blifvit anordnadt, och hvad däraf verkligen utgått till detta ändamål, utvisades af slutextraktet n:o 20. De deputerade anmärka härvid, dels att »ansenliga poster blifvit använda till andra utgifter [4], dels att en stor gäldsumma innestode hos regementskrifvarne [5]. Följden blef natur-

---

des af balansen. Aktorernas inlaga lämnar mera detaljerade upplysningar; förutom samma summa förklaringsposter finnas: utom fortifikationerna: 7,126 d. s. m.; till andra kassor levererade: 45,212 d. s. m.; privatpersoner påförde 47,941 d. s. m.; afskrifningsposter: 10,972.

[1] Se ofvan s. 107 not 5.

[2] Osäkert är, huruvida de deputerade härmed mena hufvudextraktet n:o 1 eller slutbalansen n:o 14. På båda har naturligtvis summan måst medräknas; kanske har den utförts specifikt på båda, i så fall troligen mera detaljeradt på den senare.

[3] I ett uteslutet parti göres dock ett försök på följande sätt. Ett halft års provision skulle för fästningarna, försedda med den besättning, som Karl Gustaf bestämt för krigstid, ha utgjort i spannmål 128,547 tunnor, i salt 32,143 lispund. Hvad som 1672 fanns i förråd, var i spannmål 28,080 tunnor, i salt 21,392 lisp., »som af bifogade bilagor kan erfaras». Dessa äro emellertid icke i själfva berättelsen omtalade; däremot upptagas de som n:o 21, 22 å den s. 139, not 1 omförmälda förteckningen. För själfva sakens del må erinras om de förpliktelser förmyndarstyrelsen kort förut ålagt Sverige genom 1672 års allians med Frankrike. Se Varenius I, 12 ff., 77 not 1.

[4] I aktorernas inlaga upptagas följande: till krigskollegii kassa 122,528 d. s. m.; e. o. expenser: 30,563 d. s. m.

[5] I ett uteslutet parti, med hvilket aktorernas inlaga stämmer, uppgifves beloppet till 327,753 d. s. m.

Digitized by Google

ligtvis en mycket ofördelaktigare ställning i militiebalansen vid minorennitetens slut än vid dess början, d. v. s. det belopp, med hvilket militiens innestående fordringar utbalanserades, var vida större 1672 efter 13 års fred än 1659 under pågående krig. För beloppet hänvisas till bilagan n:o 21 [1].

Med hänsyn till krigsjordeboken hade de deputerade gärna velat veta, om den blifvit förökad genom hemfallande reducerade gods. Den underrättelse, som öfver denna och några andra därmed sammanhängande frågor blifvit gifven, utvisades af relationen, bilagan n:o 22 [2]. Att döma af den form, hvari omnämnandet sker, måtte resultatet varit obetydligt, och annat var ju ej heller att vänta i betraktande af det sätt, hvarpå reduktionen skötts under minorenniteten.

Med amiralitetet hade kommissionen velat förfara på samma sätt som med krigskollegium men till en väsentlig del misslyckats därigenom, att hon nödgats »öfvergifva» den, som bort göra arbetet. Som skäl för denna de deputerades åtgärd anföres i berättelsen, att hans prestation var ofullkomlig [3], men i ett uteslutet stycke sägs rent ut, att det skett för hans »tröghets» skull. »En främmande» hade sedan »allenast af god vilja med stor möda detta verket sig påtagit» men icke lyckats föra det fram till önskadt resultat. Följden blef den, att kommissionen icke ens kunde, som hon önskat, lemna »ett litet extrakt», utvisande, dels hvad tjänstemännen vid amiralitetet åtnjutit i augmenter och andra förmåner öfver staten, samt i löner utom staten, dels »huru mycket af fria förtäringar till E. K. M:ts tjänst vid amiralitetet är användt», dels slutligen »hvad för privatorum commoditet är utgånget». Och det är icke småsmulor, som på detta sätt lemnas oredovisade. Slutsumman af till amiralitetet under förmyndartiden anslagna medel uppgick nämligen enligt generalbalansen, 1664 års krigshjälp oräknad, till 4,713,896 d. s. m.[4].

Af extrakten [5] framginge, att stora summor blifvit under

---

[1] I aktorernas inlaga finnes skillnaden angifven till 474,692 d. s. m.

[2] Den var utarbetad i Strokirks och Wulfs kontor. Jfr s. 107, noterna 1, 3.

[3] Den lades bland specialakterna, kom således ej att åtfölja relationen.

[4] Se aktorernas inlaga.

[5] Hvilka sägs ej. Troligen är det specialextrakterna till hufvudextraktet som afses. Se här ofvan s. 135 not 7.

Digitized by Google

minorenniteten anslagna åt »skeppstimringar»[1]. De deputerade hade sökt få reda på, hvad för dessa medel blifvit anskaffadt. men lyckats endast så till vida, att de af holmamiralen erhållit en som bilaga n:o 23 uppförd lista, å hvilken förtecknats de stommar till krigsfartyg, som 1660—1672 blifvit tillbyggda eller reparerade. Om de till hvart fartygs utrustning hörande förråden hade upplysning däremot icke kunnat vinnas.

Inom andra grenar af amiralitetskollegii förvaltningsområde var framgången ännu mindre. Om »byggnings- och ekeverket», om »de redbaraste medlens disposition», om tackelverket, om smedjan och dess tillverkning hade de deputerade sökt upplysning utan att erhålla någon.

Däremot hade öfver amiralitetsartilleriet och dess förökning efter 1660 med allehanda sorter ett extrakt n:o 24 blifvit »med synnerlig flit utarbetadt».

»Af förra tider» hade brukats, att »kongl. amiralitets höga embeten och andra betjänte» fått använda kronans, dess kost och lön njutande, folk för egna ändamål. På bilagan n:o 25 förtecknades antalet af dessa privata dagsverken[2].

Öfver amiralitetets armbössa hade upprättats ett extrakt n:o 26, hvilket utvisade icke allenast, att denna årligen beräknat »vackra medel» sig till inkomst, utan äfven att »i reda fordringar och andra medel en ansenlig summa skulle i förråd vara»[3]. Huruvida medlen verkligen blifvit använda till sitt ändamål och fortfarande funnes till hands för detsamma, därom yttrar kommissionen sig icke. Man får således icke veta, om den förmodan som vid undersökningens början uttalades[4], att enskilda till någon del nyttjat dessa medel, är riktig eller ej[5]. Sannolikt beror hennes tystnad i dessa hänseenden på ofullständig

---

[1] I ett uteslutet parti tillägges: »nämligen 1,418,695 d. s. m., för hvilket en härlig flotta hade kunnat förskaffas».

[2] I aktorernas inlaga angifves själfva siffran: 260,026.

[3] I ett uteslutet stycke angifves beloppet till 80,138 d. s. m.

[4] Se s. 77 not 2.

[5] En antydan om, att medlen blifvit till en del utlånade åt enskilda, ligger i uttrycket »reda fordringar», men i en sådan åtgärd *behöfver* icke ligga något oriktigt; frågans besvarande beror dels på, i hvad mån fonder ansetts böra bildas, dels på sättet för placeringen.

Digitized by Google

information. Man får åtminstone det intrycket af de smått ironiska ordalag hon använder vid skildrandet af extraktets innebörd.

De öfriga kollegierna hade icke haft på långt när så betydliga medelbelopp om hand som de två nu behandlade. De hade icke som dessa haft att jämte sina egna behof äfven sörja för två så dyrbara förvaltningsgrenar som krigsväsendet till lands och sjöss. Deras utgiftsområde innefattade hufvudsakligen kostnaden för deras egen organisation. För hvart och ett af dessa kollegier behöfdes därför endast ett extrakt.

Kanslikollegii extrakt, bilagan n:r 27 utvisade, huru till detta verk anslagna räntor utfallit och användts efter eller utom staten[1].

Kammarkollegii extrakt kom därnäst i ordningen. Härvid bör naturligtvis skiljas på de räkenskaper, hvilka måste föras på grund af kammarens åliggande att anskaffa och åt vederbörande verk tillhandahålla de för statsbehofvens fyllande nödiga medlen, och de, hvilka angåfvo dess egna förvaltningskostnader. Det är de senare, som redovisas å bilagan n:o 28[2].

Reduktionskollegii extrakt utgör bilagan n:o 29. Här är icke fråga om, hvad dess reducerande verksamhet inbragt åt staten[3], utan endast om huru kollegiet användt de medel, som anslagits till dess underhåll[4].

Extrakten n:o 30 och 31 utvisa kommers- och bergskollegii förvaltning af åt dem anvisade medel, i enlighet med och utöfver staten[5].

De deputerade afsluta sin redogörelse för kollegierna[6] med att uttala ett visst tvifvel om lämpligheten af, att hvart kollegium

[1] I aktorernas inlaga upptagas kansliets augmenter öfver staten till 62,317 d. s. m.

[2] I aktorernas inlaga anmärkes, att kammaren ej lemnat förklaring öfver 60,747 d. s. m., utanordnade utom staten.

[3] Härom se s. 118, not 1.

[4] Aktorerna erkänna i sin inlaga, att kollegiets utgifter utom staten varit obetydliga. Någon summa angifves ej.

[5] I aktorernas inlaga anmärkas: för kommerskollegium: till löns augmenter och gratialer 4,050 d. s. m., och till andra kollegiers stater 10,951 d. s. m.; för bergskollegium: tillökta tjänster och augmenter 36,838 d. s. m., gratialer och föräringar 6,283 d. s. m.

[6] För hofrätterna lemnas inga specialextrakt. Hufvudextarktet n:o 1 får väl göra till fyllest.

Digitized by Google

uppbär och förvaltar de till fyllandet af dess behof anslagna medlen. En bestämd mening uttalas visserligen icke, än mindre göres något förslag, men man kan dock mellan raderna läsa kommissionens uppfattning, att det system, hon funnit föreligga, lemnade alltför stort spelrum åt de enskilde tjänstemännens subjektiva bedömande af den ordning, i hvilken de olika statsbehofven förtjänade komma i åtanke.

Jämföras nu med ledning af den ofvan lemnade framställningen siffrorna i de olika afdelningarna med hvarandra i och för bestämmande af deras inbördes relation, finner man, att endast de i afdelningarna 2 och 3 befintliga kunna tagas med i den räkning, som skall angifva totalbeloppet af den statsfinansiella försämringen under minorenniteten. Redan själfva rubrikerna, inkomsternas förminskning, utgifternas förhöjning, angifva detta. Försämringen måste framträda antingen i debet eller i kredit. Ett tredje gifves icke.

Den enda anledning att gå utanför afdelningarna 2 och 3 för att få det afsedda facit, som kunde tänkas, vore, att dessa icke i allo motsvarade sitt ändamål, icke framträdde med anspråk på fullständighet. Och nu gifves det verkligen en sådan anledning, förtjänt af undersökning. Vid behandlingen af förhöjningarna i staten säga nämligen de deputerade sig hafva förbigått dem, som tagit form i »större anordningar till riksens värn»[1], emedan »information» därom skulle sökas hos kollegierna. Granskar man nu det häråt egnade partiet af femte afdelningen, finner man intet enda exempel på, att kommissionen räknat förmyndarne till last, *att* de ökat utanordningarna till försvaret, men väl många på, att hon klandrat *sättet* för de utanordnade medlens användning. Ser man så åter på dessa hennes anmärkningsposter, visar sig icke en enda, för hvilken icke en rubrik finnes under afdelning 2, där den kan antagas ha gått in. Augmenter och gratialer hafva där sina bokstafliga motsvarigheter; till embetsmän och enskilda i pengar, sorter och dagsverken lemnade poster kunna tänkas falla antingen under beneficier och föräringar i reda pengar och pengars värde eller under poster, bestådda utöfver deputaten; hvad som gått till andra kassor, representerar

[1] Se Loenb., handl., X, 162 och här ofvan s. 139.

Digitized by Google

endast en omförning inom statsverket, och försämringen i militiebalansen utgör blott reflexen af misshushållningen för öfrigt, är icke själf en misshushållning[1]. Mera misstänkta äro däremot förklaringsposterna och de e. o. expenserna, men så länge man icke vet, hvilka ändamål ligga bakom, torde man icke vara berättigad att utan vidare räkna dem som ny belastning[2]. Ett ytterligare skäl till en sådan försiktighet kan hämtas ur aktorernas svar i deras inlaga på De la Gardies anmärkning i sin förklaring af $^{15}/_{4}$ 1681, att summan af observationsposterna var större än all riksens inkomst under de 13 åren. De påpeka nämligen, att man »i ena punkten generaliter nämnt summan och sedan i en annan specialiter». Härmed åsyftas tydligen de fall, där afdelning 3 lemnar öfverslaget öfver en viss utgiftskategori, medan dess specifikationer för de olika förvaltningsgrenarna äro att söka inom afdelning 5[3].

Å andra sidan skulle kunna ifrågasättas, om icke den förminskning i rikets gäld, som åstadkommits under minorenniteten, borde räknas förmyndarstyrelsen till godo och dess belopp således frånddragas de öfriga posternas slutsumma. Af skäl, som förut i annat sammanhang äro framlagda[4], torde dock en sådan beräkning få anses leda till missvisande resultat. Dessa afbetalningar ha icke representerat en verklig förbättring i kronans ekonomi, utan utgjort endast tillfälliga lättnader, till god del vunna genom tillbakasättande af viktiga statsbehof. Däremot kan det synas mera tvifvelaktigt, huruvida det är billigt att på en gång underlåta att räkna förmyndarstyrelsen minskningen i gälden till godo och låta förpantningsposten kvarstå på deras

[1] Här föreligger ju ingen medelanvändning. Därför att man på andra områden hushållat illa, har man icke kunnat betala militären fullt.

[2] Det behöfver knappast påpekas, att meningen med det sagda icke är att förneka, att dessa poster skulle kunna lända förmyndarstyrelsen till ansvar. Frågan är här endast, huru räkneproblemet bör ställas, för att man skall erhålla slutsumman på den ekonomiska försämringen, försåvidt den framgår af kommissionens uppgifter.

[3] Ett speciellt skäl förutom det rent sakliga till denna frågas upptagande utgör Fryxells sätt att uppställa sin tablå (XVI, 246). Han uppför på den jämte öfriga poster en för e. o. expenser till belopp af icke mindre än 1,110,655 d. s. m., hvilken han knappast kan ha fått på annat sätt än genom sammanslagning af anmärkningsposterna inom afdelning 5.

[4] Se s. 144.

Digitized by Google

skuldkonto. Härvid bör då först anmärkas, att denna post är allenast en räntepost, och i de fall, där förpantning skett för *ofruktbar* fordran, är ränteförlusten obestridlig. Men äfven skilnaden mellan förbudna och oförbudna orter spelar här in, och dessutom tedde sig från den dåtida naturahushållningens ståndpunkt all förminskning i kronans gods och räntor som en åtgärd till hennes nackdel. I hvarje fall är säkert, att kommissionen upptagit förpantningsposten oberoende af dess inverkan på gäldens slutsumma.

* * *

I full öfverensstämmelse med den ståndpunkt, som markerades, när de deputerade vid sitt arbetes begynnelse bestämde metoden för detsamma[1], betona de flerestädes i sin berättelse[2], att hvad de velat åstadkomma är endast en redogörelse för utvecklingens faktiska förlopp. Åt K. M. öfverlemna de att »efter sitt djupsinniga förstånd och högre omdöme» vidtaga de åtgärder, till hvilka omständigheterna kunna föranleda. Anmärkandet af t. ex. en utgiftspost öfver staten innebär således endast ett omnämnande af, *att* den ägt rum, icke en pröfning af dess behörighet eller obehörighet från lämplighetssynpunkt.

En annan fråga är, i hvad mån detta kommissionens sätt att fatta sin uppgift kan anses betingadt af det henne ursprungligen gifna uppdraget, sådant det finnes formuleradt i fullmakten. Denna ålägger de deputerade att »öfverse», d. v. s. granska förmyndarnes »räkenskap» och däraf inhämta orsaken till rikets släta tillstånd. Och detta är ju onekligen något annat än en enkel berättelse utan vidare. Men då de bilagor, som förmyndarna i sin relation åberopat, icke kunde anskaffas, och då således intet af dem tillhandahållet räkenskapsmaterial fanns att granska, kan man knappast förtänka de deputerade, att de begränsade sitt program på sätt som skedde. De hade icke fått i uppdrag att gå en blifvande åklagare i förväg genom att utpeka, hvilka förvaltningsåtgärder borde lända till ansvar. Deras värf var att visa, huru riket kommit ned i det finansiella betryck, som kri-

[1] Se s. 24.
[2] Loenb., handl., X, 152, 191.

Digitized by Google

get afslöjade. Visserligen kunde deras kommittenter, konung och ständer med fog begära, att de deputerade skulle genom sitt arbete gifva dem ledning för bedömandet af, hvad som nu måste blifva hufvudfrågan, om nämligen ett fortskridande på den år 1675 inslagna vägen genom rannsakning och dom borde följa eller ej. Men det vill dock synas, som om kommissionens relation i det fallet fyller alla billiga anspråk.

Den berättar blott fakta, men dessa fakta tala anklagelsernas språk. Misshushållning i så godt som alla förvaltningsgrenar, medlens dragande till andra ändamål än dem, för hvilka de voro afsedda, oreda och senfärdighet i räkenskapsföringen, de enskilda intressenas intrång på kronans, se där några af de mera framträdande dragen i den målning, som afspeglar sig i de deputerades berättelse.

Dess tillförlitlighet har emellertid så i äldre som nyare tid på det skarpaste ifrågasatts[1]. Begärligt var väl icke heller, att ett så omfattande arbete skulle blifva till alla delar fullkomligt, men om vid den detaljgranskning, för hvilken dess uppgifter sedermera blefvo utsatta, enstaka fel och misstag kunnat påvisas, berättigar detta icke till ett underkännande af dess trovärdighet som helhet betraktadt. Att den totalbild det ger skulle vara skef, har åtminstone hittills ingen, trots åtskilligt tal om personlig förföljelselusta, lyckats leda i bevis. Vid bedömandet af kommissionens arbetsprodukt får man icke heller lemna ur sikte de svårigheter, som bereddes henne af den byråkrati, som uppbar den förvaltning, hvilken utgjorde objektet för hennes undersökning. De ofullständigheter och brister, som vidlådde hennes verk, kunna i de flesta fall ledas tillbaka till de tjänstemän, hvilkas biträde hon måste anlita, och de anmärkningar, som däröfver gjorts, återfalla i samma utsträckning på organen för den styrelseregim, till hvars försvar de blifvit framställda.

[1] Se t. ex. Fryxell XVI, 243 ff., 277 ff.

Digitized by Google

Bilaga I.

Tablå öfver bilagorna till undersökningskommissionens berättelse och deras poster.

Nummer å bilagan	*Inkomsternas förminskning.*		Daler silfvermynt	
1	Hufvudextraktet.			
2	Generalbalansen.			
3	Donationer, ränteförlust, förbuden ort . . .	322,399		
	» » oförbuden » . . .	404,645	727,044	
4	Förpantningar » mot fruktbart kapital	499,006		
	» » » ofruktbart »	69,404	568,410	
5	Tillgifter		71,095	
6	Beviljade friheter i stora och lilla tullen		423,449	
7	Förlust å kopparmyntning		159,647	1,949,645
8	Reduktionskollegii förklaring af $^{27}/_{9}$ 1680.			
	Utgifternas förhöjning.			
9	Förhöjningar öfver 1662 års stat, augmenter å löner	450,781		
	Förhöjningar öfver 1662 års stat, öfriga förhöjningar	1,764,693	2,215,474	
utdragna ur nr 1	Pensioner, stipendier och gratialer . . .		630,289	
	Begrafnings- och bröllopshjälper, nådår, ransoner och afskedspengar		137,323	
	Inrikes kommissioner och resor, ankomna och afgångna ambassader	utom staten	205,732	
	Beneficier och föräringar		656,517	
	Utöfver deputaten bestådda poster . . .		670,482	
10	Graverande upphandlingar		718,366	
11	Expeditionen mot Bremen		2,942,268	
12	Förlust på Palmstruchska banken		125,456	
13	Likvidationer mot generalresolutionerna, för fruktbart kapital	222,067		
	Likvidationer mot generalresolutionerna, för ofruktbart kapital	1,017,925	1,239,992	9,541,899
		Summa		11,491,544
	Kollegiernas förvaltning[1].			
14	Slutbalansen för krigskollegium:			
	Augmenter och löner öfver staten			33,336
	Ammunitions- och fortifikationsmedel tagna till aflöning af krigskollegii tjänstemän			64,046

[1] Siffrorna inom denna afdelning böra, på ofvan s. 152 anförda skäl, icke sammanräknas med de i de två föregående gifna, ej heller sinsemellan. De ha här sammanställts endast för att lemna en öfversikt äfven af de till detta parti hörande bilagorna, deras siffruppgifter och anmärkningsposter, i den mån de kunnat utrönas.

Digitized by Google

Nummer å bilagan		Daler silfvermynt	
15	Extrakt öfver anordningarna till ammunition:		
	Deras slutsumma (enligt aktorerna: 871,290)		882,630
	Häraf har användts till ammunitionen		761,985
	» » » » löner och respengar		58,955
	» » » » e. o. expenser		32,913
16	Extrakt öfver ammunitionssorternas användning:		
	Till regerings- och rådspersoner för värde af	12,799	
	» diverse militärbetjänte »	2,699	
	» civilbetjänte »	8,732	
	» andra privatpersoner »	22,783	
	Kollegierna påförda »	24,895	71,908
	Öfverskott af uppbörd i förhållande till utgift		372,847
17	Extrakt öfver handtverkares löner: utbetaldt belopp . . .		255,000
18	Extrakt öfver stycken. För styckehandelsvinsten hade kunnat köpas stycken för en vikt af 53,199 skeppund.		
19	Fortifikationsbalansen:		
	Uppbördens slutsumma		1,357,447
	Häraf användt till materialinköp och byggnader	886,110	
	D:o till tjänstemännens löner	154,289	1,040,399
	Utom fortifikationen	7,126	
	Till andra kassor levererade	45,212	
	Privatpersoner påförda	47,941	
	Afskrifningsposter	10,972	
	Förklaringsposter	71,720	182,971
20	Slutextrakt öfver militiens afbetalning; härtill anslagna medel dragna till andra ändamål:		
	Till krigskollegii kassa	122,528	
	» e. o. expenser	30,563	
	Regementsskrifvarnes balanser	327,753	480,844
21	Militiebalansen 1659 och 1672. Skillnaden det senare året till nackdel		474,692
22	Relation öfver krigsjordeboken:		
	Slutsumman af uppbörden till amiralitetet, enligt generalbalansen		4,713,896
23	Lista öfver tillbyggda och reparerade stommar till krigsfartyg; till skeppstimringar anslagna medel		1,418,695
24	Amiralitetsartilleriextraktet.		
25	Extraktet öfver privata dagsverken: sådana gjorda till antal af 260,026 st.		
26	Armbösseextraktet, behållning		80,138
27	Kanslikollegiiextraktet: augmenter öfver staten		62,317
28	Kommerskollegiiextraktet: oredovisade förklaringsposter .		60,747
29	Reduktionskollegiiextraktet.		
20	Kommersekollegiiextraktet: augmenter och gratialer . .	4,050	
	Kommersekollegiiextraktet: till andra kollegiers stater .	10,951	15,001
31	Bergskollegiiextraktet: tillökta tjänster och augmenter .	36,838	
	Bergskollegiiextraktet: gratialer och föräringar	6,283	43,121

Digitized by Google

Bilaga II.

Kortt Extract uthwijsandes huru stoor Giäld och Skuld emot åthskilliges Försträchningar dee Förre Regementstijderne, Swäriges Chrono har hefftat före in till Annum 1660, huru mycket derå efter samma tijdh intill Annum 1673 exclusive är betalt, och hwad hoos Konungl. Maij:tt och Chronan deraf är blefwet innestående obetaldt till nestofwan bem:de åhr 1673, tillsammandraget af dee Skuldreckningar som i general Conthoret äre Slutne och liquiderade.

Personernes Nampn.	Balance eller Innestående Fordring till Annum 1660.				Tillöckt Interesse af närstående fruchtbare Capitaler efter A:m 1660.		Närstående fordringar äre sedermera förminskade igenom åtnutna betalningar till A:m 1673 exclusive uthi							Resterar såsom innestående och obetalt till Annum 1673 exclusive			
	Allehanda Fruchtbara Capitaler.		Ofruchtbara fordringar och Interesser.				Contant af diverse Chronones medel.		Panttegodz hwars Ränta hefftar för Interesse.		Transporter på andra, som särdeles igen uptagas och förklaras.			Allehanda Fruchtbara Capitaler.		Ofruchtbara och Interesser.	
	RickzD.	S. m:t	RickzD.	S. m:t	RickzD.	S. m:t	RickzD.	S. m:t	RickzD.	S. m:t	N:o	RickzD.	S. m:t	R. D.	S. m:t	R. D.	S. m:t
Hans Högf. Dhl. Hertig Adolph Johan.																	

Digitized by Google

Digitized by Google

Bilaga II.

Kortt Extract uthwijsandes huru stoor Giäld och Skuld emot åthskilliges Försträchningar dee Förre Regementstijderne, Swäriges Chrono har hefftat före in till Annum 1660, huru mycket derå efter samma tijdh intill Annum 1673 exclusive är betalt, och hwad hoos Konungl. Maij:tt och Chronan deraf är blefwet innestående obetaldt till nestofwan bem:de åhr 1673, tillsammandraget af dee Skuldreckningar som i general Conthoret äre Slutne och liquiderade.

Personernes Nampn.	Balance eller Innestående Fordring till Annum 1660.				Tillöckt Interesse af närstående fruchtbare Capitaler efter A:m 1660.		Närstående fordringar äre sedermera förminskade igenom åtnutna betalningar till A:m 1673 exclusive uthi							Resterar såsom innestående och obetalt till Annum 1673 exclusive			
	Allehanda Fruchtbara Capitaler.		Ofruchtbara fordringar och Interesser.				Contant af diverse Chronones medel.		Panttegodz hwars Ränta hefftar för Interesse.		Transporter på andra, som särdeles igen uptagas och förklaras.			Allehanda Fruchtbara Capitaler.		Ofruchtbara och Interesser.	
	RickzD.	S. m:t	RickzD.	S. m:t	RickzD.	S. m:t	RickzD.	S. m:t	RickzD.	S. m:t	N:o	RickzD.	S. m:t	R. D.	S. m:t	R. D.	S. m:t
Hans Högf. Dhl. Hertig Adolph Johan.																	

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Résumé de l'étude

Le procès des régents de Charles XI, II

par

Otto Varenius.

Chap. I. La commission qui, sur la demande de la Diète de 1675, fut chargée par Charles XI de faire une enquête sur l'administration des finances pendant la minorité du roi, eut pour tâche première de prendre connaissance du compte rendu de cette administration fait par les tuteurs lors de l'avènement du roi au trône.

On constata bientôt l'absence des pièces justificatives citées dans ce compte rendu et qui devaient contenir les comptes en détail.

Le grand-chancelier Magnus Gabriel De la Gardie qui, en qualité de chef de la chancellerie, était responsable en dernier ressort de ce compte rendu a essayé plus tard de faire croire que les pièces justificatives existaient vraiment au moment du compte rendu en 1672, bien que par la suite elles eussent disparu d'une manière inexplicable. On est pourtant en état de prouver l'inexactitude de cette affirmation. Les documents auxquels il faisait allusion avaient une toute autre signification et une portée bien plus restreinte, n'embrassant que les huit premières années de la régence, qui, comme on le sait, dura treize années. Selon toute probabilité, ils n'ont pas été perdus mais remis à la commission. Mais les pièces justificatives du compte rendu restèrent introuvables.

Digitized by Google

Chap. II. Sur la demande de la commission, le Sénat ordonna le 3 décembre 1675 à tous les collèges administratifs de fournir les pièces justificatives. Les collèges acquiescèrent à cet ordre, qui pourtant ne fut pas exécuté. La commission comprit bientôt la nécessité de prendre l'affaire en ses propres mains afin d'arriver à quelque résultat. Après avoir fixé le programme et la méthode de l'enquête en décidant que l'administration financière des différents collèges serait examinée pour chaque année en particulier et que les résultats ainsi obtenus serviraient de base au tableau de la situation véritable des finances à la fin de la régence que la commission voulait donner, elle se procura, sous la forme d'une lettre royale du 1 février 1676 adressée à plusieurs collèges, l'autorisation nécessaire à la réalisation de ses projets. Il s'agissait d'abord de son droit de réclamer pour les extraits des comptes l'aide des employés des collèges et de les obliger à ne révéler à personne en dehors de la commission ce qui leur avait été confié et ce qu'ils auraient trouvé en remplissant leur tâche. Puis on engagea un personnel assez nombreux. En même temps la commission fit mettre à sa disposition les procès-verbaux du Sénat regardant cette affaire.

Chap. III. Cependant ce programme fut plus facile à dresser qu'à exécuter. La commission avait à lutter non seulement contre une animosité peu dissimulée de la part de la bureaucratie aristocratique d'alors mais aussi contre cette tension des forces et cette absence de ressources que la guerre avait créées partout.

Les fonctionnaires qu'elle engageait demandaient à être payés spécialement pour ce travail qui leur était imposé à titre extraordinaire, mais la Chambre, qui avait déjà des difficultés à procurer l'argent nécessaire pour les dépenses ordinaires, se refusa aussi longtemps que possible à donner à la commission peu populaire l'appui financier indispensable. Enfin, au mois de juillet 1676, on fit sous l'impression d'une sérieuse lettre du roi un arrangement en vertu duquel la commission fit verser à la chambre un emprunt par la banque des Etats du Royaume contre l'hypothèque des grandes douanes maritimes de l'année suivante. Les ressources gagnées ainsi devaient être employées selon les décisions de la commission.

Ainsi le côté financier de l'affaire était assuré. A la Cham-

Digitized by Google

bre l'enquête avançait sur deux lignes nettement distinctes, l'une représentée par le contrôle général, l'autre par les sphères administratives des différents bureaux. Par »contrôle général» on comprend un tableau comparatif des dépenses et des recettes de l'Etat pour chaque exercice; les grands livres de l'Etat ou, s'ils n'étaient pas achevés, les comptes dont ils devaient sortir fournissaient les matériaux à ce tableau. La division de la Chambre à laquelle incombaient ces comptes et qui par suite fut chargée de dresser les extraits annuels auxquels ils serviraient de base, était appelée la comptabilité générale. Les comptes rendus au contraire qu'on demandait aux bureaux de la Chambre devaient montrer le développement des différents titres administratifs pendant la minorité toute entière, p. ex. de l'administration des donations et des hypothèques, des douanes, des réductions de comptes dans les administrations civiles et militaires etc. Les extraits demandés aux autres collèges centraux comme celui de la Chancellerie, celui de la réduction, celui du commerce, celui des mines, et avant tout ceux de la guerre et de l'amirauté, qui dans la défense de terre et de mer avaient des sphères administratives extrêmement étendues, étaient de la même nature.

Chap. IV. Il se passa pourtant assez longtemps avant que ces matériaux fussent rassemblés. Lorsque les Etats se réunirent à Gothembourg en automne 1676, le travail n'était que commencé. On a prétendu que la commission avait préparé un compte rendu de son activité pour cette diète, mais les sources contemporaines n'appuient en rien une pareille hypothèse qui paraît à tous les égards invraisemblable. La commission n'avait encore aucun résultat de son travail à montrer et la diète fut dissoute sans être entrée en fonction. Il en fut autrement à la diète de Halmstad en 1678. Dans les Etats, on faisait des questions et des remarques sur le travail de la commission à cause de la lenteur avec laquelle ce travail se faisait. Ceux de ses membres qui y assistaient et avant tout le président de la commission, Clas Fleming, prenaient vivement sa défense en assurant qu'elle avait fait tout son possible et en montrant que le retard dépendait des collèges qui avaient mis toutes sortes d'obstacles à son travail. Les députés réussirent à gagner à leur opinion le Roi, qui avait un moment l'intention

Digitized by Google

de nommer à leur égard une nouvelle commission d'enquête. L'époque n'était pas, en pleine guerre, favorable à une pareille démarche, qui était d'ailleurs d'une utilité fort douteuse. Il n'en fut donc rien et la commission put continuer tranquillement son œuvre.

Chap. V. On ne saurait déterminer exactement à quelle date la collection des matériaux faite pour le compte de la commission et sous sa direction arriva à sa fin, mais il ressort d'un mémoire dressé en automne 1678 qu'il restait alors plusieurs choses à faire, bien que la plus grande partie du travail fût déjà achevé ou n'attendît que la dernière retouche formelle. D'un seul côté la commission ne réussit pas à obtenir le renseignement qu'elle avait demandé. C'était auprès du collège de la réduction, auquel on avait demandé compte de ce que la réduction votée à la Diète de 1655 et placée sous l'administration de ce collège avait rapporté pendant la Régence. Ce ne fut qu'au mois de septembre 1680 que la commission reçut une réponse conçue dans une forme très vague et qui n'avançait guère la question, les deux sommes qui y étaient nommées se rapportant à un espace de temps bien plus étendu. Dans un compte de la même date adressé au Roi et pourvu de pièces justificatives, le collège de la réduction a pourtant donné des renseignements plus détaillés à l'aide desquels on est en mesure de juger la marche de la réduction pendant la minorité et de la comparer à d'autres périodes de l'activité du collège de la réduction.

Chap. VI. Les résultats du travail auquel la commission soumit les matériaux réunis sont exposés dans un rapport et dans les pièces justificatives qui y sont jointes. Le tout doit avoir été achevé et remis au Roi au commencement d'octobre 1680. Les pièces justificatives n'existent plus mais leurs sommes totales peuvent dans presque tous les cas être fixées à l'aide de documents dressés plus tard et auxquels elles ont servi de base ainsi que de certaines parties qu'on avait écrites sans les faire entrer dans la réduction finale du rapport et qui contiennent plusieurs chiffres. Le rapport se divise, sans compter une introduction historique, en cinq parties dont la première est consacrée au contrôle géneral, la seconde à la diminution des recettes, la troisième à l'accroissement des dépenses, la quatrième à

Digitized by Google

la nature de la dette, et la cinquième à l'administration des collèges. On pourra juger de son caractère et de sa portée générale par les paroles suivantes empruntées à mon étude: »La commission ne relate que des faits, mais ces faits parlent le langage de l'accusation. Une mauvaise économie dans presque toutes les branches de l'administration, des virements de crédits, du désordre et de la lenteur dans la comptabilité, un empiètement continuel des intérêts particuliers sur ceux de la couronne, voilà quelques-uns des traits les plus frappants dans la peinture que présente le rapport des députés.

Digitized by Google

Rättelser.

Till del I:

S.	15	not 3	*står:*	passion	*läs:*	passim
»	37	rad 22 uppifrån	»	motiverades	»	motbevisades
»	46	not 4	»	Ea	»	En
»	65	rad 3 »	»	Montemuli	»	Montecuculi
»	74	» 2 »	»	dess	»	dessa
»	81	not 2	»	De la Gardis	»	De la Gardies
»	101	nedersta noten	»	1	»	3
»	104	rad 2 uppifrån	»	intryck	»	uttryck
»	106	not 3	»	ett på	»	på ett
»	118	» 1	»	s. 55	»	s. 53
»	132	rad 9 »	»	hafva	»	hafva»
»	154	» 7 »	»	parterna	»	presterna
»	168	» 4 rad 7 »	»	Knös	»	Knös'
»	172	noten » 8 »	»	G. Fleming	»	E. Fleming

Till del II:

S.	7	rad 17 uppifrån	*står:*	rådherrarna	*läs:*	rådsherrarna
»	21	» 14 »	»	ock	»	och
»	31	» 9 »	»	motsvarade	»	motsvarande
»	39	» 4 »	»	sålnnda	»	sålunda
»	41	» 23 »	»	göremålen	»	göromålen
»	42	not 5 rad 5 »	»	»med hvarandra»	utgå	
»	56	rad 13 »	ordet	»svagt» har utfallit framför »beslöjades»		
»	75	» 24 »	*står:*	förbindelser	*läs:*	förbindelse
»	94	not 2 rad 9 »	»	Jes	»	Je
»	126	not 1	»	s.	»	s. 124

Då tryckerihänsyn nödvändiggjort de fyra första arkens tryckning, innan afhandlingen i sin helhet uppsatts, har däraf blifvit en följd, att jag i ett par punkter icke kunnat tillgodogöra mig vissa resultat, som vunnits vid den slutliga utarbetningen af de senare partierna. Det ena exemplet därpå erbjuder rättelsen s. 67 noten. Det andra återfinnes å s. 62. Uppgiften där, att alla ordinarie tjenstemän, som gjort något arbete färdigt åt kommissionen, också finnas å tablån uppförda som arvodesemottagare, håller icke tillfullo streck, sedan s. 137 noterna 1 och 4 visats, att (de å tablån icke upptagna ordinarie tjenstemännen) Aschling och Eld verkligen presterat afslutade arbeten. Å andra sidan vet man ej, huru stor deras personliga andel däri var, ej heller — på grund af den s. 36 noterna 3 och 5 omnämnda sammanfattningsposten — huruvida de fått något arvode eller ej.

Digitized by Google

Skrifter utgifna af K. Humanistiska Vetenskaps-Samfundet i Uppsala. VIII. 6.

EN SÅNG PÅ TIGRĒ-SPRÅKET

UPPTECKNAD, ÖFVERSATT OCH FÖRKLARAD

AF

R. SUNDSTRÖM

UTGIFVEN OCH ÖFVERSATT TILL TYSKA

AF

ENNO LITTMANN

UPPSALA
AKADEMISKA BOKHANDELN
(C. J. LUNDSTRÖM)

LEIPZIG
OTTO HARRASSOWITZ

Digitized by Google

Digitized by Google

Die trefflichen schwedischen Missionare in Abessinien arbeiten nun schon eine lange Reihe von Jahren mit grosser Ausdauer und Hingebung an ihrer mit soviel Selbstentsagung übernommenen Aufgabe, den dortigen Völkern eine höhere Zivilisation und ein tieferes religiöses Verständnis zu bringen. Man sollte meinen, dass dies in dem so ausserordentlich heissen Klima der nordabessinischen Ebene ihre ganzen Kräfte in Anspruch nehmen müsste. Um so grösser ist unsere Bewunderung für sie, wenn wir sehen, dass sie dabei noch Zeit finden, sich mit dem Studium der Sprachen und Sitten des Landes eingehend zu beschäftigen. Herr R. Sundström, einer dieser wackeren Männer, sandte mir im Herbste 1901 eine grosse Sammlung von Tigrē-Liedern, die nicht nur für die Kenntnis Abessiniens und der so wichtigen Tigrē-Sprache unschätzbares Material liefern, sondern auch für die semitische Philologie im allgemeinen von grosser Bedeutung sind: wir haben hier zum ersten Male eine grössere Sammlung von semitischer Volkspoesie ausserhalb des Gebietes des Arabischen. Das erste dieser Lieder hat Herr Sundström mit grosser Sachkenntnis und Sorgfalt zweimal bearbeitet und mir hierher nach Princeton übersandt. Seine erste Bearbeitung habe ich im Auszuge bereits im Journal of the American Oriental Society XXIII, S. 53—55 mitgeteilt. Ich halte es nun für eine Dankespflicht ihm und dem schwedischen Volke gegenüber, die zweite bedeutend ausführlichere Bearbeitung schwedisch herauszugeben, so wie er sie abgefasst hat. Es ist mir sehr lieb, seinen Landsleuten zeigen zu können, wie Treffliches er hierin geleistet hat. Um zugleich auch Gelehrten, denen das Schwedische etwas ferner liegt, die schöne Arbeit zugänglich zu machen, gebe ich eine deutsche Übersetzung mit einigen eigenen

Digitized by Google

Anmerkungen, die ich in eckigen Klammern einfüge. Im Glossar habe ich gleich hinter den schwedischen Worten die deutschen hinzugefügt. Die Tigrē-Texte habe ich nur bei der deutschen Übersetzung abgedruckt; sie stehen in Sundström's Ms. am Anfange. In der Punktation dieser Texte habe ich aus typographischen Rücksichten von dem mir vorliegenden Manuskripte zu meinem Bedauern abweichen müssen: Herr Sundström hat hier ein eigenes, sehr empfehlenswertes System, um Kommata, Kola und Fragezeichen wiederzugeben. Innerhalb der Anmerkungen und des Glossars habe ich alle Tigrē-Wörter in Transskription geben müssen; im Original sind sie mit äthiopischen Lettern geschrieben. Natürlich habe ich mich dabei gewissenhaft an das mir bekannte Tigrē und die auf S. 23—24 mitgeteilte Transskription Sundström's gehalten.

Den Herren Professoren ALMKVIST und SÖDERBLOM bin ich für ihre Bemühungen sowie dem *K. Humanistiska Vetenskapssamfundet* in Upsala für die bereitwillige Übernahme der Publikation zu aufrichtigem Danke verpflichtet.

Princeton University 1902—3.

Enno Littmann.

Digitized by Google

Öfversättning.

Berättelsen om Mahammad, Djawedjs son, från Habāb.

Kantebaj Djawedj var höfding, och då man, sedan han dött, efter honom ville göra hans son Mahammad till höfding, kommo kantebaj Edris' folk i afsikt att göra denne till höfding om natten och togo trumman från kantebaj Djawedjs hus, under det Mahammad sof. Man föraktade nämligen Mahammad, menande att han var en svag stackare. Då de nu taga trumman, säger hans moder till dem: »Tag ut henne sakta, så att icke Mahammad hör det!» — Då hon sagt detta, sade slafvinnan till henne: »Om Mahammad hör det, hvad skall han väl göra?» — Och de som togo trumman, tillsatte höfding och trummade. Och som de trummade, hörde Mahammad trumslagen, reste sig från sin sömn och frågade sin moder sägande: »Hvad är det där för ljud?» — Modern svarade och sade till honom: »Det är trumman; kantebaj Edris' folk ha tagit henne och hålla nu på att trumma. Det är från fordom det egna med höfdingeskapet att den ene tillsättes och den andre afsättes. Tyst, min skatt» [eg. din moders fröjd], sade hon och fattade tag i honom. Men han slängde henne från sig, grep sitt svärd, som kallas Qaṭṭān, och sin sköld [och skyndade ut] och sedan han hoppat öfver inhägnaden, kom han till männen, som höllo på att tillsätta höfding, just då församlingen satt där i ring, hvar och en efter sin rang, och man höll på att inviga [eg. välsigna], drog sitt svärd och högg till trumslagaren och klöf honom midt itu. Och han blickade omkring sig på dem och alla förskräcktes och fruktade. Därpå vände han sig till den prisande sångaren. Men denne bad honom sägande: »Låt mig säga min sista vilja!» — Mahammad åter sade: »Säg då din sista vilja!» — Genast sjöng Gabbahs son, sångaren. Och Mahammad skonade honom. Därpå tog han tillbaka sin trumma och blef höfding.

Digitized by Google

Hvad Amīr, Gabbahs son, sjöng om Mahammad, Djawedjs son.

1. Mahammad, Djadāls son, skall icke föraktas i sång.
Hans moder är ingen slafvinna och hans fader ingen slaf.
Hans moder är äkta hustru, ja, furstinna, och hans fader är konung, ja själfherrskare.
Mahammad, Djadāls son, skall icke föraktas i sång.
5. Han är son till Fekāk, son till Nāwed; han tager skatt från både fri och träl.
Han är son till Galājdus, son till Teodorus, han hindrar såväl ryttare som fotgängare.
Han är son till Edjēl, son till Ecked, son till den starke ägaren af Qaṭṭān.
Han är son till Djāwedj, son till Fekāk, son till den store fursten, allherrskarn!
Mahammad, Djadāls son, skall icke föraktas i sång.
10. Han är ett mörkbogadt lejon och icke lo eller hyena.
Han är en uppretad Abososa, som nekar att låta genomborra sin näsa.
Han är en högpucklig Schenēti, en i raseri fradgande Abogänne.
Han är lik Mafarrehs båt och Gahtans sons hus.
Han är en måne skridande fram på fästet och ett mjöl på kvarnen.
15. Men hvem gör väl [mat] bröd däraf och äter det; det är ju ett dödande gift.
Mahammad, Djadāls son, skall icke föraktas i sång.
Om sonen till den som rider en djengalāj, äfven själf rider honom, hvad är väl detta för skam?
Denne häst och dess ägare blicka oförskräckt framåt.
Pansaret är hans dräkt; han svänger det om sig som en mantel.
20. Hjälmen är hans hår; likt den myndigförklarades hårfrisyr.
Ingen häst täflar med hans häst. Det heter icke: Håh! som till en oxe.
Intet svärd täflar med hans svärd. Dess egg är giftig som giftig medicin.

Anmärkningar och förklaringar.

Efter en viss höfding, Djawedjs, död, uppstå stridigheter om höfdingeskapet, ty den efterlefvande sonen säger man vara en svag stackare, som man ej vill ha till höfding. Nu är det sed, att höfdingen har en särskildt stor och kraftigt ljudande

Digitized by Google

trumma, vid hvars ljud hela den manliga bybefolkningen måste samlas på rådplatsen, där någon viktig angelägenhet skall afgöras. Utan denna trumma kan ingen styra. Därför efter intriger och ränker lyckas det motpartiet att få sagda trumma i sitt våld. Under det den rätta efterträdaren, Djawedjs son, sofver, insätter motpartiet sin hufvudman till höfding, hvarpå trumman ljuder för att tillkännagifva den stora tilldragelsen. Men nu vaknar den rättmätige efterträdaren, griper det fruktade svärdet Qaṭṭān, skyndar ut, och med ett väldigt hopp öfver den gården omgifvande risinhägnaden står han till allas bestörtning midt på rådplatsen. Sedan han nu med ett hugg af den blixtrande Qaṭṭān klyft den stackars trumslagaren, vänder han sig till barden, som nu som bäst sjunger den nyinsatta höfdingens lof. Med döden för sina ögon sjunger han: »Mahammad, Djadāls son, skall ej föraktas i sång!»

Sången är indelad i fyra delar, hvarje del börjande med *ʾīlĕtqabbab* etc. och innehållande något nytt ämne till pris. I den första delen efter inledningen prisas Mahammads moder och fader. I den andra åter hans förfäder i åtta led. I den tredje delen besjunges Mahammad själf och i den fjärde det mest utmärkta af hans egendom. Utom det berömda svärdet Qaṭṭān är Mahammad i besittning af en ståtlig häst, ett präktigt pansar och en prydlig hjälm.

Sången förskrifver sig från Ḥabāb, höglandet norr om floden Lebka. Den förnämsta platsen inom området kallas Naqfa. Folket här är kändt för sin vildhet och plundringslusta. Fordom var befolkningen kristen, men så småningom genom inflytandet af umgänget med inflyttade araber såsom ock genom brist på ordnadt kyrkligt samfund fick här islam insteg, och för närvarande äro alla muhammedaner. Väl sökte de abessinska furstarne att med makt tvinga dem tillbaka till kristendomen, men det var förgäfves.

ʾAmīr wad Gabbāh är känd som en storsångare, bard. Något närmare om hans lefnadsförhållanden känner man ännu icke till, annat än att han uppehöll sig hos höfdingarne inom Ḥabāb och med sin sång förskaffade sig sitt uppehälle.

Denna sång har jag hört flera mensa börja sålunda: *dīb mī ḥawān tĕbūlō ʾĕgĕl Maḥammad wad Ǧadāl.* Med

Digitized by Google

tanke på situationen, under hvilken sången diktades, synes denna inledning mera naturlig. Man kallade Mahammad en svag stackare *[ḥawān]* och ville därför beröfva honom höfdingeskapet. Då framträder han helt oförmodadt i en kraft, som mäktigt imponerar på alla; och då han efter att ha med ett hugg af det fruktade svärdet Qaṭṭān klyft den stackars trumslagaren, där han sitter och bearbetar trumman, på sitt sätt prisande den nye höfdingen, som med list tillvållat sig makten, då han, säger jag, helt oförmodadt hotar sångaren med samma öde, som drabbat trumslagaren, vore det ej underligt, om sångaren skulle utbrista: *dīb mī ḥawān tĕbūlō.* I menen att Mahammad är en svag stackare, men sen nu själfva. Om sålunda situationen talar för denna början, så är dock konstruktionen *dīb mī* allt för egendomlig för mensadialekten, för att icke komma en att misstänka, att denna början ej skulle vara en mensaversion. Jag menar därför, med min kännedom om folkets benägenhet att själfva förändra efter eget tycke, att *'īlĕtqabbab* etc. är den ursprungliga början.

v. 1. *Ǧadāl* ett *sĕqrāt* = smeknamn för *Ǧāwĕǧ.* Det är vanligt att fadern nämner barnen med sina förfäders namn. Men som det är en skam, om modern nämner sin mans så väl som hans förfäders namn, så gifver hon dem ett smeknamn, som de sedan bära jämte sitt riktiga.

v. 2. *ma'asrāy -rayĭt* i Mensa gemensamt namn för mulåsnor och åsnor, för känslan dåliga, föraktade djur, hvarför det är en stor smädelse att nämna någon *'adĕg* = åsna, liktydigt med slaf. I Ḥabāb åter och bland muhammedanerna är det namn på kamelmän, vaktare eller ledare, hvilka alla voro om icke slafvar så nära nog ansedda som sådana. Sångaren menar här *'amat* slafvinna, men i känsla af något förnedrande eller smädande uti blotta användandet af ord som *'adĕg* eller *'amat* har han här användt det mindre stickande eller sårande. — *'abhū* egentl. *'abūhū*, men i vers förkortadt till *'abhū.* — *ba'al 'aṭāl* getvaktare, omskrifning för *gabĕr* slaf. I Mensa är straffet för smädelse ganska stort. Om en fri smädande kallas *gabĕr* eller *'adĕg*, så drages saken inför höfdingen och folkförsamlingen *[maḥabar].* Här genomgås nu den smädades släktled och visar det sig då, att ingen af hans förfäder hvarken på fars- eller

Digitized by Google

morssidan varit *gabĕr,* så dömas efter Maharis lag den smädande att böta 120 thaler M.T. omkr. 300 frcs., ett straff, som dock kan genom anhörigas mellankomst och råd nedsättas till erläggande af en eller flera kor.

v. 3. *ḥēmā* (troligen af et. *ḥēwān*). En man kan taga så många hustrur han har råd till att köpa och sedan försörja. Men blott den, som hans föräldrar trolofvat honom med, kallas *ḥēmā.* Om han ock, innan han förer *ḥēmā* till sitt hus, har 10 hustrur före henne och sedan en stor skara barn, så är *hon* dock hans »äkta hustru» *[ḥēmā]*, i motsats till de andra, som blott kallas kvinnor *[ʾĕsīt* pl. *ʾanĕs],* och *wad ḥēmā* är *wad bĕkĕr* = den förstfödde. Om *ḥēmā* dör som liten flicka och fadern har flera flickor, så är det sed, att lämna en af dem i den aflidnas ställe. Har han ingen, men någon af hans släkt har, så lämnas en af dessa såsom *ḥēmā.* På grund häraf händer det stundom, att en 15 à 16 års flicka blir *ḥēmā* till en 50 à 60-årig gubbe med många hustrur och en skara barn. Icke för ty blir det första gossebarnet af denna *ḥēmā* den förstfödde med dennes alla rättigheter och värdigheter. Ja, det är han, som blir familjens hufvudman, sedan fadern dött. — Flickorna tyckas i yttersta hand vara en stammens gemensamma egendom, ty om en ingången trolofning af någon anledning brytes, lämnar stammen en flicka i stället, för att ej strid skall uppstå. *ʾĕtĭyē* tyckes vara en förvrängning af amhariska *ʾītēgē* furstinna. Detta ord användes såsom äretitel på hustrun till af konungen utnämnd höfding. Här är det blott en äretitel använd af sångaren. — I sin ifver att prisa kallar han Mahammads fader för konung, ja själfherrskare.

v. 5. *Fĕkāk* kunde man återgifva med »lycka»; af v. *fakka* öppna. Meningen tyckes vara: »Herren har upplåtit allt för mig». Detta namn jämte de öfriga äro kristna och erinra sålunda om, att kristendomen en gång var herrskande i Habāb. Att känna till någons »släktregister» är att visa någon en stor ära. Den som ej känner sina förfäders namn led efter led intill åttonde à tionde led är utsatt för faran att bli ansedd som *gabĕr,* om någon smädande så kallar honom. — *naṣa ballĕʿ wafĕgār. naṣa* tyckes i första hand vara ett substantiv, ty man säger: *baʿal naṣa* = en som åtnjuter skattefrihet. *naṣa* betyder då

Digitized by Google

»skattefrihet» i motsats till *gabarōt* skattskyldighet. Men man säger ock: *ʾĕllī ʾĕnās naṣa tū* = denne man är en skattefri man, i motsats till: *ʾĕllī ʾĕnās gabērāy tū* = denne man är en skattskyldig man. *naṣa ballĕʿ* kan då först återgifvas med, i detta sammanhang: »Han (äter) åtnjuter skattefrihet» eller ock: »Han äter den skattefrie» d. v. s. han tar skatt äfven från den som egentligen är skattefri på grund af sin börd. *naṣa ballĕʿ wafĕgār* kan då återgifvas på två sätt antingen: »Själf åtnjuter han skattefrihet, själf skattefri, tager han skatt», eller ock: »Han tager skatt från så väl den skattefrie som skattskyldige, och detta genom sin makt.»

v. 6. *Ṭadrōs* = Teodorus. *ʾafrūs*, en metonymi för ryttare.

v. 7. *hĕndārīb* egentl. *hĕmrārīb* säges om en ung stark kamel. Här kunde man återge det med »den starke» — *qaṭṭān* egentl. smal, tunn. Det är här namnet på ett dyrbart svärd, kändt vidt omkring för sin historia och sina egenskaper. Detta svärd, säger man, kom med blixten ned från himmelen och är vid påseende skinande som en blixt. Så snart det åskar, skälfver det, så att man måste hölja det med mycket kläder, för att få det till stillhet. Då man slår därmed, det må vara trä, sten eller djur och människa man träffar, så klyfves allt midt itu. Den stam i Ḥabāb, som räknar ägaren af detta svärd bland de sina, är mycket omtalad för sin tapperhet och vildhet.

v. 8. *raʾas* furste. — *kūllū šār* allt är underdånigt. Men då uttrycket står här såsom exklamation, har det återgifvits med: allherrskaren.

v. 10. *dĕrūy* egentl. becksvart, här en metonymi för lejon. Sångaren använder rätt ofta omskrifningar; så i det följande *ʾabūsūsa*, *šĕnnētī* och *ʾabūgannĕʾ*, allt namn på kameltjurar betecknande olika egenskaper hos dem. Men det synes mycket möjligt, att sångaren ej velat använda direkt ordet *ḥa(i)yat* för att icke dymedelst reta djuret på sig enl. folkets åskådning. — *laṣallīm makātfū* mörkbogad, samt i v. 12 *lawĕqūl sĕlāmū* högpucklig är att observera på grund af sin konstruktion med artikel och poss. suffix.

v. 11. *ʾabūsūsa* möjligen sammansatt af *ʾab* och *sūs* grym uppsyn. — *dalqam* adj., *madallaqī* subst. Hvad

Digitized by Google

härmed menas är dunkelt. Man säger, att då kameltjuren blir mycket uppretad, låter han höra ett väldigt djupt brummande: »bub, bub, bub», under det han liktidigt vältar fram ur munnen något liknande en blåsa, som ansväller till en betydande storlek *[gamal dalqam halla]*. Själfva ansvällningen, hvilken väl torde vara tungan med tungroten, kallas *madallaqī*. Lika fort som kamelen kan i sitt raseri frambringa denna *madallaqī*, lika fort låter han den åter försvinna så att säga uppslukande den. Härunder är han mycket ilsken, så att ingen vågar närma sig honom, ty han biter och hugger allt. Hvad nu härvid förundrar folket mest är, så väl det, att kamelen kan få fram den där *madallaqī*, så stor och tjock, som ock att han förmår uppsluka den lika hastigt. Då nu sångaren beprisar sin hjälte som *'abūsūsa ladalqam*, menar han, att denne är mäktig att åstadkomma stora ting och förskräcklig i sin vrede, så att alla måste fly för honom för att ej skadas af honom eller helt uppslukas. Emellertid har jag återgifvit uttrycket med »uppretad». — *'anfū;* möjligt är, att detta är sångarens mening. Men man kan ock antaga *'afhū*, då utgörande en del af ett attributivt uttryck: *ladalqam 'afhū* i likhet med konstruktionen i v. 10. — *'anfū 'abba manadāl* är dock för versens skull det naturligare. Det är bruk att på ilskna tjurar sticka ett snöre genom näsbrosket och sedan fästa det med ändarna vid hornen invid hufvudet. Äfven på ilskna kameltjurar genomborrar man ena näsvinkeln och fäster ett snöre däri, hvarmed man sedan leder honom. —

v. 12. *lawĕqūl sĕlāmū;* se anm. v. 10. — *'abūgannĕ' larasān*. Såsom *'abūgannĕ'* i sin ilska fnyser så att fradgan står honom om nosen, så häftig är Maḥammed i sin vrede.

v. 13. *mafarrĕḥ* en för detta slafhandlare i Massaua, känd för sin rikedom. Med sin präktiga båt transporterade han slafvar från och till olika kuststäder vid Röda hafvet. — *wad Gaḥtān*. Har af många hört namnet äfven uttalas *Gĕhtān*. Denne man var en känd husägare i Massaua. Sångaren jämför i storlek M. med dennes stora bekanta hus i Massaua.

v. 15 kan tydas på två sätt. Med fasthållande af bilden i senare delen af v. 14, kan acc. suff. *wadayū* syfta på *ḥarīč* och meningen är då denna: Hvem gör väl bröd af detta mjöl

Digitized by Google

och äter det; det är ju ett dödande gift; eller ock kan acc. suff. syfta på *sĕmanfār,* som då blott närmare förklarar suff., och meningen skulle då bli denna: Hvem gör väl bröd af *sĕmanfār* och äter det? Det förra synes dock naturligare.

v. 17. För en *tĕgrāy* eller *gabĕr* är det en skam att rida, men M. han är son till en fri och därför är det tillbörligt för honom att han rider och sålunda långt ifrån någon skam. *'asra* egentl. »binda», men användes ock i betydelsen »tygla, rida».

v. 18. *'ĕntōm fāgrat mĕn 'ĕrāy* egentl. »deras ögon ha gått ut från det inre omhöljet» d. v. s. oförskräckta, utan att blinka, skåda de framåt mot målet.

v. 20. *mōkĕla* är namnet på den myndigförklarades hårfrisyr och därpå äfven på den myndige själf. Man inlägger stor betydelse i hårfrisyren för mankön. Så fort ett gossebarn födts, skall håret i nacken nedåt halsen bortrakas under vissa ceremonier. Då ynglingen skall förklaras myndig, hvilket sker omkring det tjugonde året, rakas han i nacken, men nu ganska högt upp; detta kallas att *ṣangala* 1) rakas i nacken, 2) förklaras myndig. Nu låter man håret för öfrigt växa yfvigt och långt, under det nacken hålles rakad. Denna frisyr kallas *mōkĕla.* Ungefär 8 månader efter myndigförklarandet börjar man fläta håret och smörja det med okokt smör. Om håret ej flätas, anses man ej som man. Dock är det numera många, som uraktlåta denna sed.

v. 22. *'argĕhū.* Det är vanligt att ordets slutradikal, för så vidt den är ge'ez, förkortas till sādes framför poss. suff. för 3. pers. så väl sing. som pl. Däremot öfvergår den framför suff. för de öfriga pers. till rābe'. Sålunda: *'arga 'argāyē, 'argāka 'árgĕhō* etc.; då accenten ligger på rābe' och suffixet anses som en integrerande del af ordet. Men om ge'ez kvarstår och accenten ligger på ordets tonradikal t. ex. *'árgăyē, 'árgaka* etc., då är föreningen mellan hufvudordet och suffixet mera löslig. — Man skiljer mellan djurgifter och växtgifter och kallar de förra *ḥĕmz* och de senare *sĕm.*

Digitized by Google

ድግም ፡ መሐመድ ፡ ወድ ፡ ጃውጅ ፡ ሐባባይ ።

ከንቴባይ ፡ ጃውጅ ፡ ሽዩም ፡ ዐለ ፤ ወህቱ ፡ ክም ፡ ሞተ ፡ አሰሩ ፡ ወልዱ ፡ መሐመድ ፡ እግል ፡ ልሽይሞ ፡ እት ፡ ለሐዙ ፡ ዐድ ፡ ከንቴባ ይ ፡ እድሪስ ፡ እግል ፡ ልሽየም ፡ እንዶ ፡ ቤለው ፡ እብ ፡ ላሊ ፡ መጽአው ፡ ወምን ፡ ቤት ፡ ከንቴባይ ፡ ጃውጅ ፡ ለንጋረት ፡ ነስአው ፤ መሐመድ ፡ እት ፡ ልሰክብ ። ወህቶም ፡ እግል ፡ መሐመድ ፡ ቀቡብ ፡ ዐለው ፤ ሐዋ ን ፡ ቱ ፡ እንዶ ፡ ቤለው ። ለንጋረት ፡ እት ፡ ልነሱእ ፡ እሙ ፡ ቴሎም ፤ "እብ ፡ ቅሩትኩም ፡ አፍጉራ ፡ መሐመድ ፡ እግል ፡ ኢልስማዕ" ። እ ለ ፡ ክም ፡ ትቤ ፡ ለአመታ ፡ ቴላ ፤ "መሐመድ ፡ ምን ፡ ሰምዕ ፡ ሚ ፡ እ ግል ፡ ሊዴ ፡" ለንጋረት ፡ ለነስአው ፡ ሽየመው ፡ ወንጋረቶም ፡ ዘ ብጠው ። እት ፡ ልዘብጠ ፡ መሐመድ ፡ ክርን ፡ ለንጋረት ፡ ሰምዐ ፡ ወም ን ፡ ቅሳኑ ፡ ቀንጸ ፡ ወእግል ፡ እሙ ፡ ሰአለ ፡ ወቤላ ፤ "እለ ፡ ክርን ፡ ሚ ፡ ታ ፡" እሙ ፡ በልሰት ፡ ወቴሎ ፤ "ለንጋረት ፡ ታ ። ዐድ ፡ ከንቴባይ ፡ እድሪስ ፡ ነስአዋ ፡ ወዘቡጣ ፡ ሀለው ። ሺመት ፡ በዲር ፡ ናያ ፡ ቱ ፤ ዎሮ ፡ ልሽየም ፡ ወዎሮ ፡ ልሰዐር ። እዘም ፡ ገደ ፡ እምከ" ፤ እንዶ ፡ ት ቤ ፡ ጸብጠቶ ። ወህቱ ፡ ነዝፈያ ፡ ወሰይፉ ፡ ቀጣን ፡ ለትትበሀል ፡ ወ ገለቡ ፡ ሽትፈ ፡ ከሐጹር ፡ እንዶ ፡ ሰረ ፡ እት ፡ ለሰብ ፡ ለሺመት ፡ መጽ አ ፤ መሐበር ፡ ዕጉል ፡ እት ፡ እንቱ ፡ ወእት ፡ ልድሕሮ ፡ ሰይፍ ፡ ሐር ጠ ፡ ወዛብጣይ ፡ ለንጋረት ፡ ሽወጠ ፡ ወእት ፡ ክልኤ ፡ ከፍለዩ ፡ ከትወ ላለበ ፡ እቶም ። ወክሎም ፡ ደንገጸው ፡ ወፈርሀው ። ሐር ፡ እግል ፡ ለ ሐምድ ፡ ለዐለ ፡ ሐይላይ ፡ ትወለበዩ ፡ እግል ፡ ልቅተሎ ። ደአም ፡ ህ

Digitized by Google

ቱ ፡ "አትፈኔኒ" ፡ እንዶ ፡ ቤላ ፡ ረምቀዩ ። መሐመድ ፡ ሀዬ ፡ ቤሎ ፤
"ትፋኔ" ። ወአጊድ ፡ ወድ ፡ ገባህ ፡ ለሐይላይ ፡ ሐለዩ ። ወመሐመድ ፡
መሐከዩ ። ሐቆህ ፡ ንጋረቱ ፡ በልሰ ፡ ወሸየመ ።

አሚር ፡ ወድ ፡ ገባህ ፡ እግል ፡ መሐመድ ፡ ወድ ፡ ጃውጅ ፡ ለሐለያ ።

ኢልትቀበብ ፡ እት ፡ ሕላይ ፡ እሊ ፡ መሐመድ ፡ ወድ ፡ ጀዳል ፤
እሙ ፡ ኢኮን ፡ መዐስረይት ፡ ወአብሁ ፡ ኢኮን ፡ በዐል ፡ ዐጣል ።
እሙ ፡ ሔማ ፡ ታ ፡ ወእትዬ ፡ ወአብሁ ፡ ንጉስ ፡ ቱ ፡ ወስልጣን ።
ኢልትቀበብ ፡ እት ፡ ሕላይ ፡ እሊ ፡ መሐመድ ፡ ወድ ፡ ጀዳል ፤
5 ወድ ፡ ፍካክ ፡ ወድ ፡ ናውድ ፡ ቱ ፤ ነጸ ፡ በልዕ ፡ ወፍጋር ።
ወድ ፡ ገላይዶስ ፡ ወድ ፡ ተድሮስ ፡ ቱ ፤ አፍሩስ ፡ ካርም ፡ ወአጋር ።
ወድ ፡ ዕጀል ፡ ወድ ፡ እክድ ፡ ቱ ፤ ወድ ፡ ሀንዳሪብ ፡ በዐል ፡ ቀጣን ።
ወድ ፡ ጃውጅ ፡ ወድ ፡ ፍካክ ፡ ቱ ፤ ወድ ፡ ረአስ ፡ ዐቢ ፡ ኩሉ ፡ ሻር ።
ኢልትቀበብ ፡ እት ፡ ሕላይ ፡ እሊ ፡ መሐመድ ፡ ወድ ፡ ጀዳል ፤
10 ድሩይ ፡ ለጸሊም ፡ መካትፋ ፡ ሕሌ ፡ ኢኮን ፡ ወአዳል ።
አቡሱሰ ፡ ለደልቀም ፡ አንፉ ፡ አበ ፡ መነዳል ።
ሽኔቲ ፡ ለውቁል ፡ ስላሙ ፡ አቡገንእ ፡ ለረሳን ።
ክም ፡ ለዶንክ ፡ መፈርሕ ፡ ወክም ፡ መረበዐት ፡ ወድ ፡ ገሕታን ።
ወርሕ ፡ ፋግር ፡ ቱ ፡ እት ፡ ዐስተር ፡ ወሐሪጭ ፡ ክዑይ ፡ ቱ ፡ እት ፡ ስፋል ።
15 ነብረ ፡ እንዶ ፡ ወደዩ ፡ መን ፡ በልዖ ፡ ስመንፋር ።
ኢልትቀበብ ፡ እት ፡ ሕላይ ፡ እሊ ፡ መሐመድ ፡ ወድ ፡ ጀዳል ፤
ወድ ፡ አስራይ ፡ አስረዩ ፡ ቀፍጹ ፡ ሚ ፡ ቱ ፡ ጅንገላይ ።
እሊ ፡ ፈረስ ፡ ወበዐሉ ፡ ዕንቶም ፡ ፋግረት ፡ ምን ፡ ዕራይ ።
ለደርዕ ፡ ልባሱ ፡ ቱ ፡ ልትወንዘር ፡ ክም ፡ ብላይ ።
20 ለዕጎት ፡ ሽቢቡ ፡ ቱ ፡ ክም ፡ ሞክለ ፡ ለመንደላይ ።
ፈረሱ ፡ ፈረስ ፡ ኢኮርዖ ፡ ኢልትበሀል ፤ ሆን ፡ ብዕራይ ።
ሰይፉ ፡ ሰይፍ ፡ ኢኮርዖ ፤ አርግሁ ፡ ስሙም ፡ ክም ፡ ስራይ ።

Digitized by Google

Übersetzung.

Geschichte Maḥammads, des Sohnes Ǧāweǧs, von den Habāb.

Kantēbāy Ǧāweǧ war Häuptling; und als man, nachdem er gestorben, seinen Sohn Maḥammad nach ihm zum Häuptling machen wollte, kamen die Leute des Kantēbāy Edrīs, in der Absicht diesen zum Häuptling zu machen, bei Nacht und nahmen die Trommel aus Kantēbāy Ǧāweǧs Haus weg, während Maḥammad schlief. Sie verachteten nämlich Maḥammad, indem sie sagten: »Er ist ein schwacher Tropf». Als sie die Trommel wegnahmen, sprach seine Mutter zu ihnen: »Tragt sie leise hinaus, damit Maḥammad es nicht hört!» — Nachdem sie so gesprochen, sagte ihre Sklavin zu ihr: »Wenn Maḥammad das hört, was wird er wohl tun?» — Die, welche die Trommel weggenommen hatten, setzten den Häuptling ein und schlugen ihre Trommel. Während sie trommelten, hörte Maḥammad den Trommelklang, sprang aus seinem Schlafe auf und fragte seine Mutter (mit den Worten): »Was ist das für ein Klang?» — Seine Mutter antwortete und sprach zu ihm: »Das ist die Trommel; die Leute des Kantēbāy Edrīs haben sie weggenommen und schlagen sie nun. Das ist von jeher das Eigene mit der Häuptlingsschaft, dass der eine ein-, der andere abgesetzt wird. Schweig, mein Liebling [eig. deiner Mutter Freude]», sagte sie und fasste ihn an. Aber er schleuderte sie von sich, ergriff sein Schwert, mit Namen Qaṭṭān, und seinen Schild [und eilte hinaus], und nachdem er über den Zaun hinweggesprungen, kam er zu den mit der Einsetzung beschäftigten Leuten, gerade als die Versammlung in einem Ringe, jeder nach seinem Range, da sass und [den Häuptling] einweihte, zückte sein Schwert und hieb

Digitized by Google

nach dem Trommelschläger und spaltete ihn in zwei Teile. Und er blickte um sich auf sie hin, und alle erschraken und fürchteten sich. Darauf wandte er sich gegen den preisenden Sänger, um ihn zu töten[1]. Doch der bat ihn mit den Worten: »Lass mich mein letztes Wort sagen!» Da sagte Maḥammad: »Sage dein letztes Wort. Alsbald besang ihn der Sänger, wad Gabbāh, und Maḥammad schonte ihn. Darauf nahm er seine Trommel zurück und wurde Häuptling.

Was 'Amīr, der Sohn Gabbāh's, von Maḥammad, dem Sohne Ǧāweǧs, sang.

1. Nicht soll im Lied verachtet sein Maḥammad hier, der Sohn Ǧadāl's.
Seine Mutter ist keine Sklavin[2] und sein Vater ist kein Sklav[2].
Seine Mutter ist legitime Gemahlin, ja, Fürstin, und sein Vater ist König, ja, Selbstherrscher.
Nicht soll im Lied verachtet sein Maḥammad hier, der Sohn Ǧadāl's.
5. Er ist ein Sohn des Fekāk, Sohn des Nāwed; er nimmt Tribut vom Steuerfreien und vom Knecht.
Er ist ein Sohn des Galāydos, Sohn des Theodoros; er hält Reiter wie Fussgänger auf.
Es ist ein Sohn des ʿEǧēl, Sohn des Ekked, Sohn des starken Besitzers von Qaṭṭān.
Er ist ein Sohn des Ǧāweǧ, Sohn des Fekāk, Sohn des grossen Fürsten, des Allherrschers.
Nicht soll im Lied verachtet sein Maḥammad hier, der Sohn Ǧadāl's!
10. Er ist ein Leu mit dunklem Bug, kein Luchs noch Hyäne.
Es ist ein aufgeregter Abūsūsa[3], der sich die Schnauze nicht durchbohren lassen will.
Er ist ein hochhöckriger Šennētī, ein in Raserei versetzter Abūgänne.
Er ist gleich Mafarreḥ's Boot und gleich dem Hause des Sohnes Gaḥtān's.
Er ist der Mond, der am Himmel wandelt, und [wenn] er Mehl im Mühlenfasse [ist],

[1] [Fehlt im Schwed.]
[2] [Wörtl. Übers. s. unten S. 17].
[3] [Oder: »ein Abūsūsa, der sein Maul anschwellen lässt», s. u. S. 20—21.]

Digitized by Google

UNIVERSITY OF CALIFORNIA

15. Wer könnte dann Brod davon machen und es essen? Es ist ja tötliches Gift.
Nicht soll im Lied verachtet sein Maḥammad hier, der Sohn Djadāl's.
Wenn der Sohn dessen, der ein Ǧengalāy-Ross reitet, auch selbst es reitet, was für Schande wäre wohl dabei?[1]
Dies Ross und sein Herr blicken unerschrocken gradaus.
Der Panzer ist seine Kleidung; er wirft ihn um wie einen Mantel.
20. Der Helm ist sein Haar, gleich der Haarfrisur des Mündigerklärten.
Kein Ross wetteifert mit seinem Ross; [bei ihm] wird kein Ochsen-Hüh! gerufen.
Kein Schwert wetteifert mit seinem Schwerte. Seine Schneide ist giftig wie eine giftige Arznei.

Anmerkungen und Erklärungen.

Nach dem Tode eines gewissen Häuptlings, Ǧāweǧ, entstehen Streitigkeiten uber die Häuptlingsschaft, da man sagt, der überlebende Sohn sei ein schwacher Tropf, den man nicht als Häuptling haben wolle. Nun ist es Sitte, dass der Häuptling eine besonders grosse und kräftig klingende Trommel hat, bei deren Klang die ganze männliche Dorfbevölkerung sich auf dem Ratsplatze versammeln muss, wenn irgend eine wichtige Angelegenheit erledigt werden soll. Ohne diese Trommel kann niemand herrschen. Durch Intrigen und Ränke gelingt es nun der Gegenpartei, besagte Trommel in ihre Gewalt zu bekommen. Während der rechtmässige Nachfolger, Ǧāweǧs Sohn, schläft, setzt die Gegenpartei ihren Anführer zum Häuptling ein, worauf die Trommel erklingt, um das grosse Begebnis zur Kenntnis zu bringen. Aber nun erwacht der rechtmässige Nachfolger, ergreift das gefürchtete Schwert Qaṭṭān, eilt hinaus und nach einem gewaltigen Sprung über den Zaun, der den Garten umgiebt, steht er zu aller Bestürzung mitten auf dem Ratplatze. Nachdem er dann durch einen Hieb mit dem blitzenden Qaṭṭān den armen Trom-

[1] [So schwed.; die Konstruktion scheint nicht ganz klar zu sein, etwa: Der Sohn des Reiters ritt es, — was für eine Schande wäre es für ihn? —, das Ǧengalāy-Ross.]

Digitized by Google

melschläger gespalten, wendet er sich gegen den Barden, der gerade aufs beste das Lob des neueingesetzten Häuptlings singt. Den Tod vor seinen Augen, singt er darauf »Nicht soll im Lied verachtet sein Maḥammad hier, der Sohn Ǧadāl's».

Das Lied ist in vier Teile eingeteilt, von denen jeder mit *ʾīlĕtqabbab* etc. beginnt und allemal ein neues Lob enthält. Im ersten Teile nach der Einleitung werden Maḥammads Mutter und Vater gepriesen. Im zweiten dann seine Vorfahren bis zum achten Gliede. Im dritten Teil wird Maḥammad selbst besungen, und im vierten das Hervorragendste von seinem Eigentum. Ausser dem berühmten Schwerte Qaṭṭān ist Maḥammad im Besitze eines stattlichen Rosses, eines prächtigen Panzers und eines schönen Helmes. [Diese vierte Strophe scheint jedoch wegen ihres abweichenden Reimkonsonanten nicht zum ursprünglichen Gedichte zu gehören.]

Das Lied stammt aus Ḥabāb, dem Hochlande nördlich von dem Lebka-Flusse. Der bedeutendste Ort in dem Bezirke heisst Naqfa. Das Volk dort ist wegen seiner Wildheit und Plünderungslust bekannt. Früher war die Bevölkerung christlich, aber so allmählich durch den Einfluss des Verkehrs mit den eingewanderten Arabern wie auch durch den Mangel an geordneter kirchlicher Gemeinschaft erhielt hier der Islam Zutritt und gegenwärtig sind alle Muhammedaner. Wohl suchten die abessinischen Fürsten sie mit Gewalt zum Christentume zurück zu zwingen, aber das war vergeblich.

ʾAmīr wad Gabbāh ist bekannt als ein Meistersinger, Barde. Etwas Näheres über seine Lebensverhältnisse weiss man jetzt nicht mehr, ausser dass er sich bei den Häuptlingen in Ḥabāb aufhielt und sich durch seinen Gesang seinen Lebensunterhalt verschaffte.

Dies Lied habe ich mehrere Mensa folgendermassen beginnen hören: *dīb mī ḥawān tĕbūlō ʾĕgĕl Maḥammad wad Ǧadāl.* Wenn man an die Situation, in der das Lied gedichtet wurde, denkt, so scheint diese Einleitung natürlicher. Man nannte Maḥammad einen schwachen Tropf *[ḥawān]* und wollte ihn deshalb der Häuptlingsschaft berauben. Da tritt er ganz unvermutet in einer Kraft auf, die allen mächtig imponiert; und da er, nachdem er durch einen Hieb mit dem furchtbaren

Digitized by Google

Schwert Qaṭṭān den armen Trommelschläger gespalten, wie dieser da sitzt und die Trommel bearbeitet, um auf seine Weise den neuen Häuptling, der sich mit List die Herrschaft angemasst hat, zu preisen, da er, sage ich, ganz unvermutet den Sänger mit demselben Schicksale bedroht, das den Trommelschläger betroffen hat, wäre es nicht wunderbar, wenn der Sänger in die Worte ausbräche: *dīb mī ḥawān tĕbūlō* [= Warum nennt ihr ihn einen Schwächling?] »Ihr meint, dass Maḥammad ein schwacher Tropf ist, aber seht nun selber!» Wenn so die Situation für diesen Anfang spricht, so ist doch die Konstruktion *dīb mī* [= warum] so bezeichnend für den Mensadialekt, dass man sofort auf den Verdacht kommt, dieser Anfang sei eine Mensaversion. Ich meine daher, da ich die Neigung des Volkes, Lieder selber nach eigenem Gutdünken zu verändern, kenne, dass *ʾīlĕtqabbab* etc. der ursprüngliche Anfang ist.

V. 1. *Ǧadāl* ein *sĕqrāt* = Kosename für *Ǧāweǧ*. Es ist Brauch, dass der Vater das Kind mit einem Namen seiner Vorfahren benennt. Aber da es als Schmach gilt, wenn die Mutter den Namen ihres Mannes oder die Namen seiner Vorfahren nennt, so giebt sie ihm einen Kosenamen, den er dann samt seinem richtigen trägt.

V. 2. *maʿasrāy, -rayĭt*, gemeinsamer Name für Maulesel und Esel, nach der Anschauung der Eingeborenen elende, verachtete Tiere, weshalb es eine grobe Beschimpfung ist, jemanden *ʾadĕg* zu nennen, = Esel, gleichbedeutend mit Sklave. Bei den Ḥabāb jedoch und bei den Mohammedanern ist dies ein Name für Kamelleute, Wächter oder Treiber, die, wenn sie auch nicht alle wirkliche Sklaven waren, so doch nahezu als solche angesehen werden. Der Dichter beabsichtigt hier *ʾamat* Sklavin, aber in dem Gefühle, dass das blosse Anwenden eines Wortes wie *ʾamat* oder *ʾadĕg* etwas Erniedrigendes oder Beschimpfendes enthalte, hat er hier das weniger verletzende oder kränkende Wort angewendet. — *ʾabhū*, eigentl. *ʾabūhū*, aber im Verse zu *ʾabhū* verkürzt. [Dies ist vielmehr die regelmässige, durchgehende Erscheinung im Tigrē, die ich das »erweiterte Gutturalgesetz» genannt habe, vgl. *Zeitschr. f. Assyriologie* XIV, S. 2 Anm., u. S. 96; danach ist auch CONTI ROSSINI *Tradizioni Storiche* etc., *Giornale della*

Digitized by Google

Società Asiatica XIV, Sep.-Abdr. p. 37, Anm. 1 zu berichtigen]. — *ba'al 'aṭāl* Ziegenhirt; Umschreibung für *gabĕr* Sklave. Bei den Mensa ist die Strafe für eine Beleidigung sehr hoch. Wenn ein Freier schmähenderweise *gabĕr* oder *'adĕg* genannt wird, so wird die Sache vor den Häuptling und die Volksversammlung *[maḥabar]* gebracht. Hier wird die Genealogie des Beleidigten durchgegangen, und stellt es sich heraus, dass keiner seiner Vorfahren väterlicher- wie mütterlicherseits *gabĕr* gewesen ist, so wird der Beleidiger nach Maharis Gesetz zu einer Geldbusse von 120 Maria-Theresia-Thalern (etwa 300 frcs) verurteilt; eine Strafe, die jedoch durch Vermittlung oder auf Rat eines Angehörigen auf Erlegung von einer oder mehreren Kühen herabgesetzt werden kann. [Maḥari's Recht wird ein Stammesrecht der Mensa sein wie das Fetech Mogarech bei den Bogos, vgl. MUNZINGER, *Sitten und Recht der Bogos* S. 24].

V. 3. *ḥēmā* (wahrscheinlich von äthiop. *ḥēwān* [auch *ḥēwā* kommt vor für Eva]). Ein Mann kann sich soviele Frauen nehmen, wie ihm sein Vermögen gestattet zu kaufen und hernach zu versorgen. Aber nur die, mit der ihn seine Eltern verlobt haben, heisst *ḥēmā*. Wenn er auch, ehe er die *ḥēmā* heimführt, 10 Frauen vor ihr und eine grosse Schar Kinder hat, so ist *sie* doch die legitime Gemahlin *[ḥēmā]*, im Gegensatze zu den anderen, die nur »Frauen» *('ĕsīt*, pl. *'anĕs)* heissen, und *wad ḥēmā* ist *wad bĕkĕr* = der Erstgeborene. Wenn die *ḥēmā* als kleines Mädchen stirbt und ihr Vater mehrere Töchter hat, so ist es Sitte, eine von ihnen an die Stelle der Verstorbenen treten zu lassen. Hat er keine, aber jemand aus seiner Familie hat welche, so wird eine von diesen als *ḥēmā* hergegeben. Auf diese Weise geschieht es bisweilen, dass ein 15- bis 16-jähriges Mädchen die *ḥēmā* eines 50- bis- 60jährigen Greises mit vielen Frauen und einer Schar Kinder wird. Trotzdem wird der erste Knabe dieser *ḥēmā* der Erstgeborene mit allen Rechten und Würden. Ja, er ist es, der das Haupt der Familie wird, nachdem der Vater gestorben ist. — Die Mädchen scheinen in letzter Linie ein gemeinsames Eigentum des Stammes zu sein, da, wenn eine abgemachte Verlobung aus irgend einem Grunde gebrochen wird, der Stamm ein Mädchen an seine Stelle setzt, damit kein Streit entstehe. *'ĕ́tīyē* scheint eine Ver-

Digitized by Google

änderung des amharischen *ʾītēgē* Fürstin zu sein [unzweifelhaft]. Dies Wort wird angewandt als ein Ehrentitel für die Frau des vom König ernannten Häuptlings. Hier ist es nur ein vom Dichter angewandter Ehrentitel. — In seinem Eifer zu preisen, nennt er Mahammads Vater König, ja Selbstherrscher.

V. 5. *Fĕkāk* könnte man mit »Glück» wiedergeben; vom Verbum *fakka* [vgl. فكّ] »öffnen». Die Bedeutung scheint zu sein: »Der Herr hat alles für mich aufgetan» [ein neues Beispiel für die gemeinsemitische Anschauung» Öffnung, Weite = Glück», vgl. u. a. das bezeichnende arabische فَرَج zu فُرْج]. Dieser Name sowie die übrigen sind christlich und erinnern somit daran, dass das Christentum einmal unter den Ḥabāb herrschend war. Jemandes Genealogie zu kennen heisst ihm eine grosse Ehre erweisen. Wer seine Vorfahren nicht Glied für Glied bis zum achten oder zehnten Gliede aufzählen kann, ist der Gefahr ausgesetzt, als *gabĕr* angesehen zu werden, wenn ein Beleidiger ihn so nennt. — *naṣa ballĕʿ wafĕgār. naṣa* scheint in erster Linie Substantiv zu sein, da man sagt: *baʿal naṣa* = »einer, der Steuerfreiheit geniesst». *naṣa* bedeutet dort »Steuerfreiheit», im Gegensatze zu *gabarōt* »Steuerpflichtigkeit». Aber man sagt auch: *ʾĕllī ʾĕnās naṣa tū* = dieser Mann ist ein steuerfreier Mann, im Gegensatze zu: *ʾĕllī ʾĕnās gabērāy tū* = dieser Mann ist ein zinspflichtiger Mann. *naṣa ballĕʿ* kann also zunächst wiedergegeben werden in diesem Zusammenhang: »Er (isst) geniesst Steuerfreiheit», oder auch: »Er isst den Steuerfreien», d. h. er nimmt Tribut sogar von dem, der eigentlich wegen seiner Abkunft steuerfrei ist. *naṣa ballĕʿ wafĕgār* kann demnach auf zweierlei Art übersetzt werden, entweder: »Selbst geniesst er Steuerfreiheit, selbst steuerfrei, nimmt er Tribut» oder auch: »Er nimmt Tribut sowohl von dem Steuerfreien wie von dem Zinspflichtigen, und zwar durch seine Macht».

V. 6. *Tadrōs* Theodoros. — *ʾafrūs* übertragen für »Reiter».

V. 7. *hĕndārīb*, eigentl. *hĕmrārīb* wird von einem jungen starken Kamel gesagt. Hier kann man es mit »stark» wiedergeben. — *Qaṭṭān* eigentl. »schmal, dünn». Dies ist der Name

Digitized by Google

eines wertvollen Schwertes, das weit ringsum wegen seiner Geschichte und seiner Eigenschaft bekannt ist. Dies Schwert, so sagt man, kam mit dem Blitze vom Himmel herunter, und funkelt, wenn man es ansieht, wie ein Blitz. Sobald es donnert, zittert es, so dass man es in viele Tücher einhüllen muss, um es zur Ruhe zu bringen. Wenn man damit schlägt — man mag Baum, Stein, Tier oder Mensch treffen —, so wird alles mitten durchspalten. Über den Stamm unter den Ḥabāb, der dies Schwert unter sein Eigentum zählt, wird viel wegen seiner Tapferkeit und Wildheit geredet.

V. 8. *ra'as* Fürst. — *kūllū šār* »alles ist untertänig». Aber da der Ausdruck hier als Exklamation steht, habe ich es mit »Allherrscher» wiedergegeben. [Vielleicht ist *šār* irgend eine Hypostase von dem amharischen *šāra* »absetzen». SUNDSTRÖM schreibt ferner über dies Wort: *šār*, ein Wort hierfür zu finden ist mir nicht gelungen; als Beispiel kann ich anführen *'ĕllī 'ĕnās badīr šĕfta 'ala, 'azē šār bēla* »Dieser Mann war früher Rebell, jetzt hat er sich unterworfen»].

V. 10. *dĕrūy* eigentl. pechschwarz, hier übertragen für »Löwe». Der Dichter wendet recht oft Umschreibungen an, so im folgenden *'abūsūsa, šĕnnētī* und *'abugannĕ'*, alles Namen für den Kamelhengst, die verschiedene Eigenschaften an ihm bezeichnen. Aber es scheint sehr wohl möglich, dass der Sänger das direkte Wort *ḥa(i)yat* [»Löwe», interessant wegen des Bedeutungswandels, vgl. zu חַיָּה, s. *Zeitschr. für Assyr.* XIII, S. 155, Anm. 1] nicht hat anwenden wollen, um ihn — nach der Anschauung des Volkes — nicht anzulocken. [Das ist sehr wohl möglich. Ich erinnere nur an Εὐμενίδες, حَبَلَب »Schlange (auch im Harari)», schwedisch *guldfot* (Goldfuss) = Wolf]. — *laṣallīm makātfū* »mit dunklem Bug», wie auch in V. 12 *lawĕqūl sĕlāmū* »hochhöckerig», ist bemerkenswert wegen seiner Konstruktion mit Artikel und Possessivsuffix [vgl. die uneigentliche Annexion im Arabischen; vielleicht ist *la-* hier Relativum].

V. 11. *'abūṣūsa* möglicherweise zusammengesetzt aus *'ab* und *sūs* »grimmes Aussehen». — *dalqam* Adj., *madallaqi* Subst. Was hiermit gemeint ist, ist dunkel. Man sagt, dass der Kamelhengst, wenn er sehr gereizt wird, ein gewaltiges tiefes

Digitized by Google

Brummen hören lässt: *bub, bub, bub,* wobei er gleichzeitig aus seinem Munde etwas wie eine Blase herausrollt, die zu einer bedeutenden Grösse anschwillt *(gamal dalqam halla).* Diese Anschwellung, die wohl die Zunge mit der Zungenwurzel sein dürfte [?], heisst *madallaqī.* So rasch wie der Kamelhengst dies *madallaqī* hervorbringt, so rasch lässt er es auch wieder verschwinden, indem er es so zu sagen aufschluckt. Hierbei ist er sehr bösartig, so dass keiner sich ihm zu nähern wagt, da er alles beisst und schlägt. Was nun dabei das Volk am meisten verwundert, ist sowohl die Tatsache, dass das Kamel dies *madallaqī* hervorbringen kann, wie auch die, dass es dasselbe ebenso rasch zu verschlucken vermag. Wenn nun der Dichter seinen Helden als *'abūsūsa ladalqam* preist, meint er, dass er im stande ist grosse Dinge zu Wege zu bringen und schrecklich ist in seiner Wut, so dass alle vor ihm fliehen müssen, um von ihm keinen Schaden zu erleiden oder gar ganz verschluckt zu werden. Ich habe indessen den Ausdruck durch »aufgeregt» wiedergegeben. [Amharisch bedeutet *dallaqa* »schlagen, hauen»; auf eine Ableitung aus dem Amharischen deutet auch die Form *dalqam,* wohl = *dalqām,* während *madallaqī* mit seiner Endung *-ī* eher wie eine Tigriña-Form aussieht. Immerhin mag das Wort zunächst von dem Umsichhauen des wütenden Kamelhengstes abgeleitet sein]. — *'anfū;* es ist möglich, dass der Dichter dies beabsichtigt hat. Aber man kann auch *'afhū* annehmen, das dann einen Teil eines attributiven Ausdrucks *ladalqam 'afhū* ausmachen würde, gleich der Konstruktion in V. 10. — *'anfū 'abba manadāl* ist aber des Verses wegen doch das Natürlichere. [Da der Vers im Originale zu kurz zu sein scheint, glaube ich, dass sowohl *'afhū* wie *'anfū* zu lesen ist, und habe daher ersteres in die Transskription eingesetzt, s. u. S. 24]. Es ist Brauch, bösartigen Kamelhengsten eine Schnur durch den Nasenknorpel zu ziehen und sie dann mit den Enden daneben, am Kopfe, zu befestigen. Auch durchbohrt man bei bösartigen Kamelhengsten den einen Nasenflügel und befestigt darin eine Schnur, mit der man ihn dann leitet. —

V. 12. *lawĕqūl sĕlāmū,* s. Anm. zu V. 10. [*sĕlām* = Geez *sĕnām* سنام, vgl. ZA. XIII 147]. — *'abūganně' larasān.* Sowie der *'abūganně'* in seiner Wildheit schnaubt, so dass der

Digitized by Google

Schaum ihm um die Schnauze steht, so ungestüm ist Maḥammad in seiner Wut. [Was *gannĕ'* ursprünglich bedeutet, steht nicht fest. Leitet man es aus dem Arabischen ab, so kann es mit قنأ (קנא) zusammenhängen. Vielleicht aber ist es urverwandt mit جنأ in أجنأ »höckerig»].

V. 13. *Mafarrĕḥ* ein ehemaliger Sklavenhändler in Massaua, bekannt durch seinen Reichtum. Mit seinem prächtigen Boote transportierte er Sklaven von und nach verschiedenen Küstenstädten im roten Meere. — *wad Gaḥtān.* Ich habe den Namen von manchen auch *Gĕhtān* aussprechen hören. Dieser Mann war ein bekannter Hausbesitzer in Massaua. Der Dichter vergleicht M. hier an Grösse mit dessen grossem bekanntem Hause in Massaua.

V. 15. Kann auf zweierlei Weise gedeutet werden: Wenn man das Bild im letzten Teile von V. 14 festhält, kann das Akk.-Suff. auf *ḥarīč* bezogen werden, und die Bedeutung ist dann: Wer kann wohl Brot von diesem Mehle machen und es essen; es ist ja tötliches Gift. Oder das Akk.-Suff. kann auch auf *sĕmanfār* gehen, das dann nur das Akk.-Suff. näher erklärt, und die Bedeutung würde dann sein: Wer macht wohl Brot aus *semanfār* und isst es? Das erste scheint mir aber das Natürlichere.

V. 17. Wenn *tĕgrāy* oder *gabĕr* reitet, so gilt das als eine Schmach; aber M., der ist Sohn eines Freien, und daher ist es für ihn geziemend zu reiten und somit weit entfernt von irgend welcher Schmach. *'asra* eigentl. »binden»., wird jedoch auch in der Bedeutung »zügeln, reiten» gebraucht.

V. 18. *'ĕntōm fāgrat mĕn 'ĕrāy* eigentl. »ihre Augen sind aus der inneren Umhüllung herausgetreten», d. h. unerschrocken, ohne zu blinzeln, schauen sie geradaus dem Ziele entgegen.

V. 20. *mōkĕla* ist die Bezeichnung für die Haarfrisur des Mündigerklärten, und daher auch für den Mündigen selbst. Man misst der Haarfrisur grosse Bedeutung für das männliche Geschlecht bei. Sobald ein Knabe geboren ist, soll das Haar am Nacken unterhalb des Halses unter gewissen Zeremonien abrasiert werden. Wenn der Jüngling mündig erklärt werden soll,

Digitized by Google

was etwa um das zwanzigste Jahr geschieht, wird er im Nacken rasiert, aber nun ganz hoch hinauf; das heisst *šangala* = 1) im Nacken rasiert werden, 2) mündig erklärt werden. Dann lässt man das Haar im übrigen dicht und lang wachsen, während der Nacken rasiert bleibt. Diese Frisur heisst *mōkela*. Ungefähr 8 Monate nach der Mündigkeitserklärung beginnt man das Haar zu flechten und mit ungekochter Butter zu salben. Wenn das Haar nicht geflochten wird, wird man nicht als Mann angesehen. Doch giebt es nunmehr manche, die diese Sitte ausser acht lassen. [Die Sitte des Rasierens beim Neugeborenen und Mündigerklärten ist sicher der Rest eines früheren Haaropfers. Ähnlich rasiert oder scheert man bei Hochzeiten in arabischen Ländern; vgl. meine *Neuarabische Volkspoesie,* Abhdlg. Kgl. Ges. d. Wiss. zu Göttingen, N. F. V, 3, S. 100, Anm. 4].

V. 22. *ʾargĕhū;* es ist gewöhnlich, dass der Endradikal eines Wortes, wenn er *gĕʾĕz (ă)* ist, zu *sādĕs (ĕ)* verkürzt wird vor dem Poss.-Suff. der 3. Pers. sowohl Sing. wie Plur. [= erweitertes Gutturalgesetz, bei allen langen Vokalen im Auslaute, wenn Gutt. + Vokal antritt; s. oben S. 17]. Dagegen geht es vor den Suffixen der übrigen Personen in *rābĕʾ (ā)* über. Daher: *ʾarga ʾargāyē, ʾargāka, ʾárgĕhō* etc.; hier liegt der Akzent auf *rābĕʾ*, und das Suffix wird als integrierender Bestandteil angesehen. Wenn jedoch *gĕʾĕz* unverändert bleibt und der Akzent auf dem Tonradikal des Wortes liegt, z. B. *ʾárgayē, ʾárgaka* etc., dann ist die Verbindung zwischen dem Hauptworte und dem Suffix löslicher. — Man unterscheidet zwischen tierischen und Pflanzengiften und nennt die ersteren *ḥĕmz* und die letzteren *sĕm*.

Transskription von V. 1—15 des Gedichtes.

(Herrn Sundströms Zeichen für betonte Länge ˆ ist durch ^ ersetzt, ebenso *ĕ̆*, Transskription des 6. Vokals, durch *ĕ*, und *ă* (= 1. Vokal) durch *a*).

1. ʾÎlĕtqábbab ʾĕ́t ḥĕlây ʾĕ́llī Maḥámmäd wád Ğadâl
ʾĔ́mmū ʾîkōn maʿáṣrayĭt wăʾábhū ʾîkōn baʿal ʿaṭâl

Digitized by Google

ʾĔmmū ḥêmā(a) tâ waʾétĭyē waʾábhū nĕgûs tû wasĕlṭàn
ʾÎlĕtqábbab ʾét ḥĕlây ʾéllī Maḥámmäd wad Ǧadàl
5. Wád Fĕkâk wád Nâwĕd tû náṣa bállĕʿ wafĕgâr
Wád Galâydōs wad Tádrōs tû, ʾafrûs kârĕm waʾaggàr
Wad ʿĔǧêl wad ʾĔkĕd tû, wád hĕmrârīb baʿal qaṭṭān
Wád Ǧâwĕǧ wád Fĕkâk tû, wád raʾás ʿâbī (ʿâbĭy) kûllū šâr.
ʾÎlĕtqábbab ʾét ḥĕlây ʾéllī Maḥámmäd wad Ǧadàl
10. Dĕrûy (drûy) laṣállīm makâtfū ḥélē (ḥêlē) ʾîkōn waʾadàl
ʾAbūsûsa ladálqam [ʾáfhū] ʾánfū ʾábba manadâl
Šĕnnêtī (Šĕnnênī) lawĕqûl (lawūqûl) sĕlâmū; ʾabūgánnĕʾ larasàn
Kém ladôněk Mafárrĕḥ wakém marábbaʿat wád Gaḥtàn
Wárĕḥ fâgĕr tû ʾét ʿástăr waḥárīč kĕʿûy tû ʾét sĕfâl
15. Nábrā(a) ʾéndō wádayū, mán ḥállĕʿō sĕmanfâr?

Digitized by Google

Ordlista || Wörterverzeichnis.

[Die Wörter sind nach dem äthiopischen Alphabete angeordnet; die nicht ganz systematische Reihenfolge in Sundström's Ms. ist daher stellenweise von mir geändert].

h

halla v. def. finnes, är || *sich befinden, sein.*

hĕmrārīb l. *hĕndārīb, m., hamĕnrĕb pl.,* namn på kameltjur, som ej användes till att bära || *Name für einen Kamelhengst, der nicht zum Lasttragen verwendet wird.*

hōn l. *hōnē interj.* utrop för att drifva på oxar. Svenskans håh! || *Ausruf um Ochsen anzutreiben; auf schwedisch:* håh! *(deutsch hü!).*

hĕtū m. s. persl. pron. 3. han || *er.* — *hĕtōm pl.; hĕtā f. s.* och *hĕtan pl.*

hayē adv. åter, å sida || *wiederum, -seits.* — t. ex. *hĕtū hayē* han å sin sida || *er seinerseits.*

l

la 1) *bestämd artikel;* 2) *relat. pron.,* hvilken, som || 1) *bestimmter Artikel;* 2) *Relativpronomen: welcher, der.*

lālī m. natt || *Nacht.*

lĕbās m., lĕbabĕs pl. klädnad || *Kleidung.*

ḥ

ḥala sjunga, dikta || *singen, dichten.* — *ḥĕlāy m., ḥailat pl.* sång, dikt || *Gesang, Gedicht.* — *ḥailāy m., ḥāylat pl.* sångare, bard || *Sänger, Barde [zur Wortform vgl. Zeitschr. f. Assyr. XIV, S. 89].*

ḥĕl(l)ē m. ung hyena || *junge Hyäne; pl.?*

Digitized by Google

ḥēmā f., *ḥamātāt pl.* äkta hustru || *legitime Frau.*
ḥĕmz m. djurgift || *Gift von Tieren.*
ḥar adv. därefter, därpå || *danach, darauf.*
ḥarṭa v. prim. gutt. draga l. blotta svärdet || *das Schwert ziehen, zücken.*
ḥarīč m. mjöl || *Mehl.* — *ḥarāyič pl.* mjölsorter || *Mehlsorten.*
ḥaqqō 1) *prep.* efter || *nach.* 2) *kausat. konj.* efter som, emedan || *da, weil.*
ḥbr. — *maḥabar m.*, *maḥābĕr pl.* 1) samlingsplats; 2) rådsförsamlingen || 1) *Versammlungsplatz;* 2) *die Ratsversammlung.*
ḥabābāy m. hababare, från Ḥabāb, höglandet norr om Lebka-floden || *Ḥabāber; aus Ḥabāb, dem Hochlande nördlich vom Lebka-Flusse.*
ḥawān adj. svag, klen, veklig, stackare || *schwach, klein, weichlich, elend.* — af *v. ḥa(u)wana* vara svag || *schwach sein [vgl. Zeitschr. f. Assyriologie* XIV, S. 59*].*
ḥaṣūr m., *ḥaṣāyir pl.* stängsel af törne, häck || *Dornenzaun, Hecke.* — af *v. ḥaṣra* göra stängsel af törne || *einen Dornenzaun machen.*

m

Maḥammad N. P.
maḥ(ḥ)aka v. med. gutt. skona || *schonen.*
man inter. pron. hvem, hvilken || *wer? welcher?*
mĕn 1) *prep.* från || *von.* — 2) *komp. konj.* än || *als.* — 3) *kond. konj.* om || *wenn.* — 4) *expl. konj.* ty || *da.*
mandalāy m., *mandalītāt pl.* yngling l. myndig ung man || *Jüngling, mündiger junger Mann.*
mōta v. contr. dö || *sterben.*
mōkĕla m., *makalīt pl.* 1) hårfrisyr för myndigförklarade; 2) den myndigförklarade || 1) *Haarfrisur des Mündigerklärten;* 2) *der Mündigerklärte.*
maṣ'a v. ult. gutt. komma || *kommen.*
Mafarrĕḥ N. P. af *farḥa* glädjas || *sich freuen.*

r

ramqa v. reg. bedja, tigga || *bitten, betteln.*
rasān adj. smutsig, oren || *schmutzig, unrein.*

Digitized by Google

rbʿ. — *marabbaʿat f.*, *marābĕʿ* l. *marbĕʿōtāt pl.* stenhus || *Steinhaus (ʾarbāʿ* fyra || *vier).*
raʾas m., *ʾarʾĕs pl.* hufvud || *Haupt.*

s

sĕlām m., *ʾaslĕmat pl.* puckel || *Höcker.*
sĕlṭān m., *salaṭĕn pl.* själfherrskare || *Selbstherrscher.*
sammama v. gem. vara giftig || *giftig sein.*
sĕmanfār l. *sĕmalfār m.* ett gift beredt af rötter || *ein aus Wurzeln bereitetes Gift [arabisch* = سم الفار; *über* فار *als Pflanzenname* s. DOZY *s. v.].*
samʿa v. ult. gutt. höra || *hören.*
sarra v. gem. hoppa, hoppa öfver || *springen, überspringen.*
sĕrāy m., *ʾasrĕit pl.* giftig medicin || *giftige Medizin.*
sab pl. (till *ʾadam*) man || *Leute.*
sakba v. reg. sofva || *schlafen.*
saʿ(ʿ)ara v. med. gutt. afsätta (om konung) || *absetzen (von einem König).*
saif m., *ʾasyĭf pl.* svärd || *Schwert.*
sĕfāl m., *ʾasfĕlat pl.* kärlet vid kvarnstenen, hvilket upptager mjölet || *Gefäss beim Mühlstein, welches das Mehl auffängt.* — af *v. ʾasfala* 1) sätta kärl under för att mottaga mjölet; 2) mala || 1) *ein Gefäss untersetzen zum Auffangen des Mehles;* 2) *mahlen.*

š

šār adj. underdånig(?), användes blott i vissa stående uttryck || *untertänig (?), wird nur in gewissen stehenden Redensarten angewandt [s. oben S. 20].*
šabīb m. hår, endast om människans hufvudhår || *Haar, nur vom Haupthaar des Menschen.* — *šabībat f*, ett hårstrå || *ein Haar.*
šatfa v. reg. rycka till sig || *an sich reissen.*
šĕnnētī rättare || *richtiger šĕnnēnī m.*, *šennain pl.(?)*, en storpucklig kamel || *ein grosshöckeriges Kamel.*
šangala v. reg. 1) rakas; 2) förklaras myndig || 1) *geschoren, rasiert werden;* 2) *mündig erklärt werden.*
ṣauwaṭa v. med. w. hugga till || *zuhauen.*

Digitized by Google

šaiyama v. med. y tillsätta höfding || *als Häuptling einsetzen.*
šīmat f., šīam pl. välde, herravälde || *Gewalt, Herrschaft.*

q

qabba v. gem. förakta, ringakta || *verachten, geringschätzen.*
qatla v. reg. döda || *töten.*
qaṭīn adv. tunn, fin, smal || *dünn, fein, schmal* — af *v. qaṭna* vara smal || *schmal sein.* — *qaṭṭān f.* här N. P. || *hier Eigenname.*
qafēṣ m. nakenhet, blygd, framträdande || *Nacktheit, Blösse, Scham, das Hervortreten.* — af *v. qafṣa* blotta || *entblössen.*

b

bhl. — *bēla v. ireg.* säga || *sagen.* — *tĕbahala v. med. gutt.* heta || *heissen.*
balsa v. reg. svara, återföra, vända tillbaka || *antworten, zurückführen, zurückwenden.*
bal'a v. ult. gutt. äta, taga emot (i vissa talesätt) || *essen, entgegennehmen (in gewissen Redensarten).*
bĕlai m., bĕlalīt pl. tyg, mantel || *Zeug, Mantel.*
bĕkĕr m., 'abkūr pl. förstfödd || *Erstgeborener.*
ba'al m., ägare, förvaltare, innehafvare || *Besitzer, Verwalter, Inhaber.*
bĕ'rāy m., 'ab'ĕrat pl. oxe || *Ochse.*
bēt f., 'abyat pl. hus || *Haus.*
badīr adv. förr, fordom || *früher, vormals.* — af *v. badra* gå före || *vorher gehen.*

t

tā n. och *tā f.* 1) är || *ist.* — 2) *expl. konj.*ty || *da.*
Tadrōs N. P. Theodoros.
tĕgrāy m., tagarīt pl. underlydande || *unterworfen, botmässig.*

n

nas'a v. ult. gutt. taga || *nehmen.*
nabra f. mat || *Speise.* — *pl. nabarīt* maträtter || *Gerichte.*
Nāwĕd N. P.
nazfa r. reg. slänga bort, slå bort || *fortschleudern, wegschlagen.*

Digitized by Google

nāy (af *nĕwāy* etiop. egendom || *Eigentum.* — tigré boskap || *Rindvieh*) genitivmärke = tillhörig || *Genitivzeichen* = *zugehörig.*

nadla v. reg. genomstinga || *durchstechen; infin. pass. manadāl.*

nĕgārat f., nagāgīr pl. höfdingens trumma || *Häuptlingstrommel.* — Vanlig trumma kallas || *Eine gewöhnliche Trommel wird genannt kabarō m., kābūr* l. *kabarōtāt pl.*

nĕgūs m., nagas l. *nagastāt* (sällan användt || *selten angewendet*) *pl.* konung || *König.* — af *v. nagsa.*

naṣa m. 1) skattefrihet || *Steuerfreiheit.* — 2) en skattefri || *ein Steuerfreier,* med plur. *naṣātāt.*

ʾ (*Alf*)

ʾī neg. icke l. o- i sammansättningar || *nicht, un- in Zusammensetzungen.*

ʾĕlla f., och *ʾĕllī m. determ. pron.* detta, denne || *dies, dieser.*

ʾĕm f., ʾĕmmāt pl. moder || *Mutter.*

ʾAmīr N. P.

amat f., ʾāmāt l. *ʾāmūt pl.* slafvinna || *Sklavin.*

ʾarga m., ʾaragīt pl., hörntand på rofdjur, huggtand || *Eckzahn des Raubtieres, Hauer.*

ʾasar m., ʾāsūr pl. spår. || *Spur.* — Användes äfven ss. prep. in betydelsen »efter» || *wird auch als Praep. in der Bedeutung »nach» angewandt [also eine neue Parallele zum syrischen bāthar].*

ʾasra v. prim. gutt. binda || *binden [s. oben S. 22].*

ʾĕb prep. af, genom, medelst, om, under, i, med || *von, durch, mittelst, um, unter, in, mit.*

ʾab m., ʾabač pl., fader || *Vater.* — Då poss. suff. tillfogas för 3 p. m. och f. sing. och plur. undergår stammen en förändring; det heter *ʾabaitū* etc. || *Wenn die Possessivsuffixe der 3 Pers. M. und F., Sing. und Plur. angehängt werden, erleidet der Stamm eine Veränderung; es heisst ʾabaitū etc.*

ʾabūsūsa m. namn på en kameltjur, då han är uppretad || *Name für einen Kamelhengst, wenn er gereizt ist* (af *ʾab* och *sūs* grym uppsyn || *grimmes Aussehen*).

Digitized by Google

ʾabūgannĕʾ m. namn på en kameltjur (?) || *Name für einen Kamelhengst (?) [s. oben S. 22].*

ʾabba v. gem. [es ist doch wohl o_2 *von einer Wurzel ult. y]* neka, vägra || *abschlagen, verweigern.*

ʾĕt 1) *prep.* till, i, på || *zu, in, auf.* — 2) *temp. konj. med aoristus,* i det att; under det att || *indem; währenddem.*

ʾĕtĭyē f., ʾĕtĭyētāt pl. fru, furstinna || *Frau, Fürstin.*

ʾĕndō temp. konj. med präteritum sedan, med samma subjekt i både hufvud- och bisats || *nachdem, mit demselben Subjekt in Haupt- und Nebensatz.*

ʾanf m., ʾānfōtāt pl. näsa, nos || *Nase, Schnauze.*

ʾĔkĕd N. P.

ʾazma w. prim. gutt. vara tyst, tiga || *still sein, schweigen.*

ʾadāl m. hyena || *Hyäne.* — (Säges blott om gammal hyena eller ock om »hyenornas herre», *šūlūl* kallad vanligen. Man tror nämligen att hvarje djurart har sin särskilda herrskare || *wird bloss von einer alten Hyäne gesagt, oder auch von dem »Herrn der Hyänen», gewöhnlich šūlūl genannt. Man glaubt nämlich, dass jede Tierart ihren besonderen Herrn habe).*

ʾĔdrīs N. P. *[Zur Entstehung dieses Namens s. jetzt Nöldeke's Bemerkungen in Zeitschr. für Assyriologie Bd. XVII, S. 83—84].*

ʾadĕg m., ʾādūg pl., åsna || *Esel.* — *ʾĕdgĕt f.*

ʾĕgĕl 1) *prep.* åt, för || *zu, für.* — 2) *konsek. och final konj. med konjunktiv:* så att, på det att, för att || *so dass, damit, um — zu.*

ʾagĕrāg m., ʾaggār pl. fotgängare || *Fussgänger.* — af *ʾĕgĕr* fot || *Fuss.*

ʾaf m., ʾafač pl. mun || *Mund.*

k

ka- konj., och || *und.*

kĕll all, hvarje || *alle, jeder.* — *kūllū* allt || *alles.* — *kĕll* användes blott i betydelsen »hvarje» || *kĕll wird nur in der Bedeutung »jeder» angewandt.*

kĕlʾōt m., kĕlʾē f. två || *zwei.*

Digitized by Google

kĕm 1) *temp. konj. alltid med präteritum* då, när || *da, als.* — 2) *komp. konj.* såsom, förkortadt af *kĕmsal* || *sowie, verkürzt aus kĕmsal.*

karma v. reg. hindra, förhindra, afbryta i arbetet || *hindern, verhindern, in der Arbeit unterbrechen.*

kĕrĕn f., ʾ*akrān pl.* röst, ljud || *Stimme, Laut.*

karʿa v. ult. gutt. förhindra, lägga hinder i vägen, täfla, jämföra || *verhindern, Hindernisse in den Weg legen, wetteifern, vergleichen.*

ktf — *maktaf m., makātĕf pl.* axel, bog || *Schulter, Bug.*

kōn (etiop. vara || *sein)* användes endast i förbindelse med neg. ʾ*ī* || *wird nur in Verbindung mit der Negation* ʾ*ī angewandt:* ʾ*īkōn* l. ʾ*īkōnē* i betydelsen »är icke» || *in der Bedeutung »ist nicht».*

kantēbāy m., kanatĕb pl. titel på höfding || *Häuptlingstitel.*

kaʿa v. irreg. utslå, utgjuta || *ausschütten, ausgiessen.*

kafla v. reg. dela || *teilen.*

w

wa- *konj.* och, samt || *und, samt.*

wlb. — *tĕwallaba v. prim. w,* vända sig, vrida sig || *sich wenden, sich drehen.*

wōrō l. *wōrōt m.* en, ett || *ein(er), eine(s).* — *ḥattē f.* — *wōrō* — *wōrō* den ene — den andre || *der eine — der andre.*

warĕḥ m., ʾ*aurĕḥ pl.* måne || *Mond.*

waqqala v. prim. w., göra hög, höja, upphöja || *hochmachen, erhöhen, erheben.*

wnzf. — *tĕwanzafa v. prim. w.,* svepa om sig, inhölja || *um sich wickeln, einhüllen.*

wada v. irreg. göra || *machen.*

wad l. *wal* förkortning af *wald m.* son || *Sohn.* — *wĕlād* söner || *Söhne,* men *wĕllād* barn || *Kinder.* — De förkortade formerna användas sålunda: *wad* = son till någon. *wal,* då poss. suff. för 1 och 2 personer sing. och plur. tillfogas: *walyē, walnā* etc. Det fullständiga *wald* användes, då poss. suff. för 3 pers. sing. och plur tillfogas: *waldū*: etc. D. v. s. *wal* användes då suff. börja med

Digitized by Google

konsonant, och *wald*, då de börja med vokal. || *Die verkürzten Formen werden folgendermassen angewandt: wad = Sohn jemandes. wal, wenn die Possessiv-Suffixe der 1. und 2. Pers. Sing. und Plur. angehängt werden: walyē, walnā etc. Das vollständige wald wird angewandt, wenn die Poss.-Suff. der 3. Pers. Sing. und Plur. angehängt werden: waldū usw. Mit andern Worten: wal wird gebraucht, wenn die Suffixe mit einem Konsonanten beginnen, und wald, wenn sie mit einem Vokal beginnen.*

ʿ (ʿAin)

ʿala hjälpverb imp. var || *unvollständ. Hilfsverbum »war».*

ʿĕrāy m. lager, bindväf, konjunktivan i ögat || *Lager, Schicht; Bindegewebe, Conjunctiva im Auge.*

ʿsr. — *maʿasráy m., maʿasĕr pl.* namn dels på lastdjur, dels på kamelfolket || *eine Name teils für Lasttiere, teils für die Kameltreiber.* — *f., maʿasrayĭt.*

ʿastar f., ʿasater pl. himmel, fäste || *Himmel, Firmament.*

ʿabī adj. stor || *gross.* — af *v. ʿaba* växa, vara stor || *wachsen, gross sein.*

ʿĕn f., ʿĕntāt pl., öga || *Auge.* — Stammen är *ʿĕnt*, hvilken användes då poss. suff. bifogas, utom för 2 pers. sing. och plur. och för 1 pers. plur. || *Der Stamm ist ʿĕnt, welcher angewandt wird, wenn Poss.-Suff. angehängt werden, mit Ausnahme der 2. Pers. Sing. und Plur. und der 1. Pers. Plur. [Wenn ʿĕnt heute als Stamm angesehen wird, so ist das ein erstarrtes Femininum oder eine Rückbildung aus dem Plural].* Sålunda || *daher: ʿĕnčē, ʿĕnkā, ʿĕntū, ʿĕnnā, ĕnkūm, ʿĕntōm.*

ʿad m., ʿadōtāt pl. samhälle, stam || *Gemeinwesen, Stamm.*

ʿĔǧēl N. P.

ʿággala v. prim. gutt. sitta i l. efter ordning || *in oder nach der Reihe sitzen.*

ʿĕgōt m., ʿagōāt pl. 1) ett litet lerkärl; 2) hjälm; || 1) *ein kleines irdenes Gefäss;* 2) *Helm.*

z

zabṭa v. reg. spela (på instrument) || *auf einem Instrumente spielen.*

Digitized by Google

d

dalqam adj. (?), af *v. dalqama. Subst. madallaqī m.* Om betydelsen se anmärkningarna || *Über die Bedeutung vgl. die Anmerkungen* [S. 20—21].

daḥ(a)ra v. med. gutt. välsigna, inviga || *segnen, einweihen.*

darĕʿ m., ʾadrĕʿat pl., pansar || *Panzer.*

dĕrūy adj. becksvart || *pechschwarz.*

dīb prep. till, för || *zu, für.*

dōnĕk f., dawanĕk pl. stor segelbåt || *grosses Segelboot.*

dangaṣa, v. reg. förskräckas || *erschrecken.*

daʾam konj. men || *aber.*

dĕgĕm m., ʾadgāmāt pl. berättelse, historia || *Erzählung, Geschichte.* — af *v. dagma.*

ǧ

ǧĕngalāy m. namn på hästar från höglandet Barka, väster ut från Cheren. Torde vara arabhästar. Abessinska hästar kallas *makādāy* || *Name für Pferde aus dem Hochlande Barka, westlich von Cheren. Dies sind wohl arabische Pferde. Abessinische Pferde werden makādāy genannt.*

Ǧaweǧ adj. beprisad || *gepriesen.* — af *v. waǧ(a)waǧa* prisa || *preisen.* — Här N. P. || *hier Eigenname.*

ǧadāl adj. stor || *gross.* Här N. P. || *hier Eigenname.*

g

galab f., ʾaglūb pl. sköld || *Schild.*

Galāydōs N. P.

Gaḥtān N. P.

gabbāh adj. högpannad || *hochstirnig* N. P. — *gabhat* hårfäste || *Haargrenze.*

gabĕr m., ʾagber pl. slaf || *Sklave.* — *gabarōt n.* slafveri skattskyldighet || *Sklaverei, Zinspflichtigkeit.* — *gabērāy m., gababĕr pl.* en skattskyldig || *ein Zinspflichtiger.*

gad l. *gadda m.* (?) lycka fröjd || *Glück, Freude.*

ṭ

ṭalīt f., ʿaṭāl pl. coll., get || *Ziege.*

Digitized by Google

ṣ

ṣallīm adj. svart, mörk || *schwarz, dunkel.*
ṣabṭa v. reg. gripa fatt, hålla fast || *anfassen, festhalten.*

f

farha v. ult. gutt. frukta, rädas || *fürchten, sich fürchten.*
faras m., 'afrūs pl. häst || *Pferd.*
fana. — *tĕfāna v. def.* säga sin sista vilja, göra sitt testamente || *seinen letzten Willen aussprechen, sein Testament machen.*
fekāk lycka || *Glück.* N. P. — af *v. fakka* upplåta || *öffnen.*
fĕgār m., fagagĕr pl. skatt || *Zins, Tribut..* — af *v. fagra* utgå || *ausgehen.*

LIBRARY OF THE UNIVERSITY OF CALIFORNIA

Digitized by Google

TAMM, F., Om avledningsändelser hos svenska substantiv, deras historia ock nutida förekomst.
SUNDÉN, J. M., De tribunicia potestate a L. Sulla imminuta quaestiones.
LANDTMANSON, I. S., Träldomens sista skede i Sverige. Ett kapitel ur vår äldre rätts historia.
JOHANSSON, K. F., Bidrag till Rigvedas tolkning.
WAHLUND, C., La belle Dame sans mercy. En fransk dikt.
EDFELDT, H., Om bevisen för Guds verklighet.
PIEHL, K., Quelques petites inscriptions provenant du temple d'Horus à Edfou.
RIBBING, S., Prof. Chr. Jac. Boströms Föreläsningar i etiken, efter det muntliga föredraget upptecknade och redigerade.
PERSSON, P., Om ett nyligen upptäckt fragment af en romersk kommunallag.
v. SCHEELE, F., Finnes det ett omedvetet själslif?
GEIJER, P. A., Historisk öfverblick af latinets *qui* och *qualis* fortsatta som relativpronomina i de romanska språken.
HJÄRNE, H., Svensk-ryska förhandlingar 1564—72. Erik XIV:s ryska förbundsplaner.
DANIELSSON, O. A., Zur metrischen Dehnung im älteren griechischen Epos.

Band VI:

LIDÉN, E., Studien zur altindischen und vergleichenden Sprachgeschichte.
LUNDSTRÖM, V., Prolegomena in Eunapii uitas philosophorum et sophistarum.
WADSTEIN, E., Runinskriften på Forsaringen. Vårt älsta lagstadgande.
HALLENDORFF, C., Konung Augusts politik åren 1700—01. Ett bidrag.
AHLENIUS, K., Till kännedomen om Skandinaviens geografi och kartografi under 1500-talets senare hälft.
EKLUND, J. A., Nirvāna. En religionshistorisk undersökning.
WADSTEIN, E., The Clermont Runic Casket. With five plates.
TAMM, F., Om avledningsändelser hos svenska adjektiv, deras historia ock nutida förekomst.
TAMM, F., Om ändelser hos adverb ock arkaiskt bildade prepositionsuttryck i svenskan.

Band VII:

TAMM, F., Sammansatta ord i nutida svenskan undersökta med hänsyn till bildning av förleder.
v. FRIESEN, O., Till den nordiska språkhistorien.
PIPPING, H., Om runinskrifterna på de nyfunna Ardre-stenarna.
TAMM, F., Granskning av svenska ord. Etymologiska ock formhistoriska studier.
VARENIUS, O., Räfsten med Karl XI:s Förmyndarstyrelse. I. Dechargens gifvande och återkallande.
HELLQUIST, E., Studier i 1600-talets svenska.

Band VIII:

SAMUELSSON, J., Ad Apollonium Rhodium adversaria.
EDÉN, N., Den svenska centralregeringens utveckling till kollegial organisation i början af sjuttonde århundradet (1602—1634).
MEYER, E. A., Englische Lautdauer. Eine experimentalphonetische Untersuchung.

Digitized by Google

AHLENIUS, K., En kinesisk världskarta från 17:de århundradet.

VARENIUS, O., Räfsten med Karl XI:s Förmyndarstyrelse. II. Den undersökande kommissionen af år 1675.

SUNDSTRÖM, R. och LITTMANN, E., En sång på Tigrē-språket upptecknad, öfversatt och förklarad af R. S. Utgifven och öfversatt till tyska af E. L.

Band IX, hvaraf utkommit:

COLLIJN, I., Drei neu aufgefundene niederdeutsche Einblattkalender des 15. Jahrhunderts. Ein Beitrag zur Geschichte des Lübecker Buchdrucks.

Pris för hvarje band 10 kr. (12 Mark).

Flertalet af de i banden ingående skrifterna kunna äfven erhållas i särtryck

---

BYGDÉN, L., Förteckning å tryckta och otryckta källor till landskapet Uplands och Stockholms Stads historiskt-topografiska beskrifning, förnämligast hämtade ur Westinska samlingarne i Upsala Universitets Bibliotek. Pris 3 kr.

I kommission hos Wahlström & Widstrand, *Stockholm:*

Urkunder till Stockholms historia. I. Stockholms stads privilegiebref 1423—1700, af K. Hum. Vet.-Samf. utgifna genom K. HILDEBRAND. Hittills utkommet: 1:sta och 2:dra häftena. Pris för häfte 3 kr.

Uppland. Skildring af land och folk, af K. Hum. Vet.-Samf. utgifven genom A. ERDMANN och K. HILDEBRAND. Hittills utkommet: Band I: häft. 1—3, Band II: häft. 1. Pris för häfte 3: 50 à 3: 75 kr. (för hela arbetet 25 kr.)

Uppsala 1904. Almqvist & Wiksells Boktr.-Aktieb.

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

RETURN TO → **CIRCULATION DEPARTMENT** 13563
202 Main Library

LOAN PERIOD 1 **HOME USE**	2	3
4	5	6

ALL BOOKS MAY BE RECALLED AFTER 7 DAYS
Renewals and Recharges may be made 4 days prior to the due date.
Books may be Renewed by calling 642-3405.

DUE AS STAMPED BELOW

DEC 17 1986
Mar 17 '87
AUTO. DISC. FEB 4 '87

FORM NO. DD6,
UNIVERSITY OF CALIFORNIA, BERKELEY
BERKELEY, CA 94720

Digitized by Google

YC 53732

GENERAL LIBRARY - U.C. BERKELEY

B000865582

682 c
V6
126355
V.8

Digitized by Google

Digitized by Google